KARL E. MEYER / SHAREEN B. BRYSAC

ORTA DOĞU TARİHİ

KRAL YARATANLAR

ORTA DOĞU TARİHİ

Kral Yaratanlar

Karl E. Meyer - Shareen Blair Brysac

AKILÇELEN KİTAPLAR
Yuva Mahallesi 3702. Sokak No: 4 Yenimahalle / Ankara
Tel: +90-312 396 01 11 Faks: +90-312 396 01 41
www.akilcelenkitaplar.com
Yayıncı Sertifika No: 12382
Matbaa Sertifika No: 26649

Kitabın Özgün Adı ve Yazarı: Kingmakers: The Invention of the Modern Middle East, Karl E. Meyer ve Shareen Blair Brysac

© 2008, Karl E. Meyer ve Shareen Blair Brysac

© Türkçe yayım hakları Akılçelen Kitaplar'ındır. Yayıncının yazılı izni olmadan hiçbir biçimde ve hiçbir yolla, bu kitabın içeriğinin bir kısmı ya da tümü yeniden üretilemez, çoğaltılamaz ya da dağıtılamaz.

ISBN: 978-605-5069-62-9
Ankara, 2016

Çeviri	: Emine Eminel
Redaksiyon	: Sami Oğuz
Yayına Hazırlık	: A. Gazi Vural, Safa Tekeli
Sayfa Düzeni	: Özlem Çiçek Öksüz
Kapak Tasarımı	: Lodos Grup
Baskı	: Bizim Büro Matbaa Dağıtım Basım Yayıncılık San. ve Tic. Ltd. Şti. Büyük Sanayi, 1.Cad., Sedef Sok. No:6/1, İskitler/ Ankara

ORTA DOĞU TARİHİ

Kral Yaratanlar

Karl E. Meyer - Shareen Blair Brysac

Çeviri:
Emine Eminel

AKILÇELEN
kitaplar

Oxford'dan arkadaşlarımız;
Guyn Robyns, Isabelle Onians,
Godfrey ve Hilary Hodgson
ve
Neville ve Evelyn Maxvell'e...

Yazarların Diğer Kitapları

Karl E. Meyer ve Shareen Blair Brysac

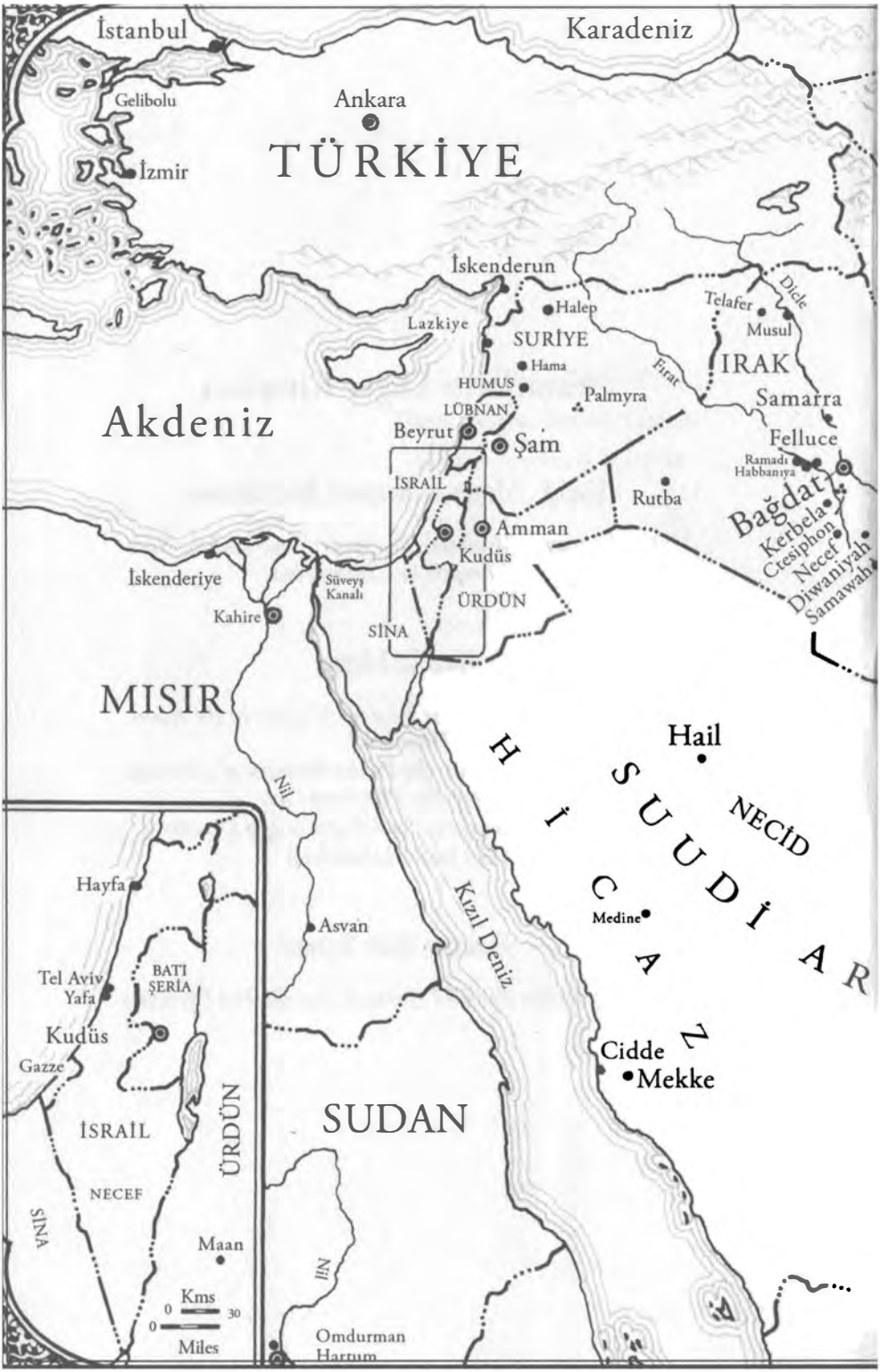
Tournament of Shadows: The Great Game and the Race for Empire in Central Asia.

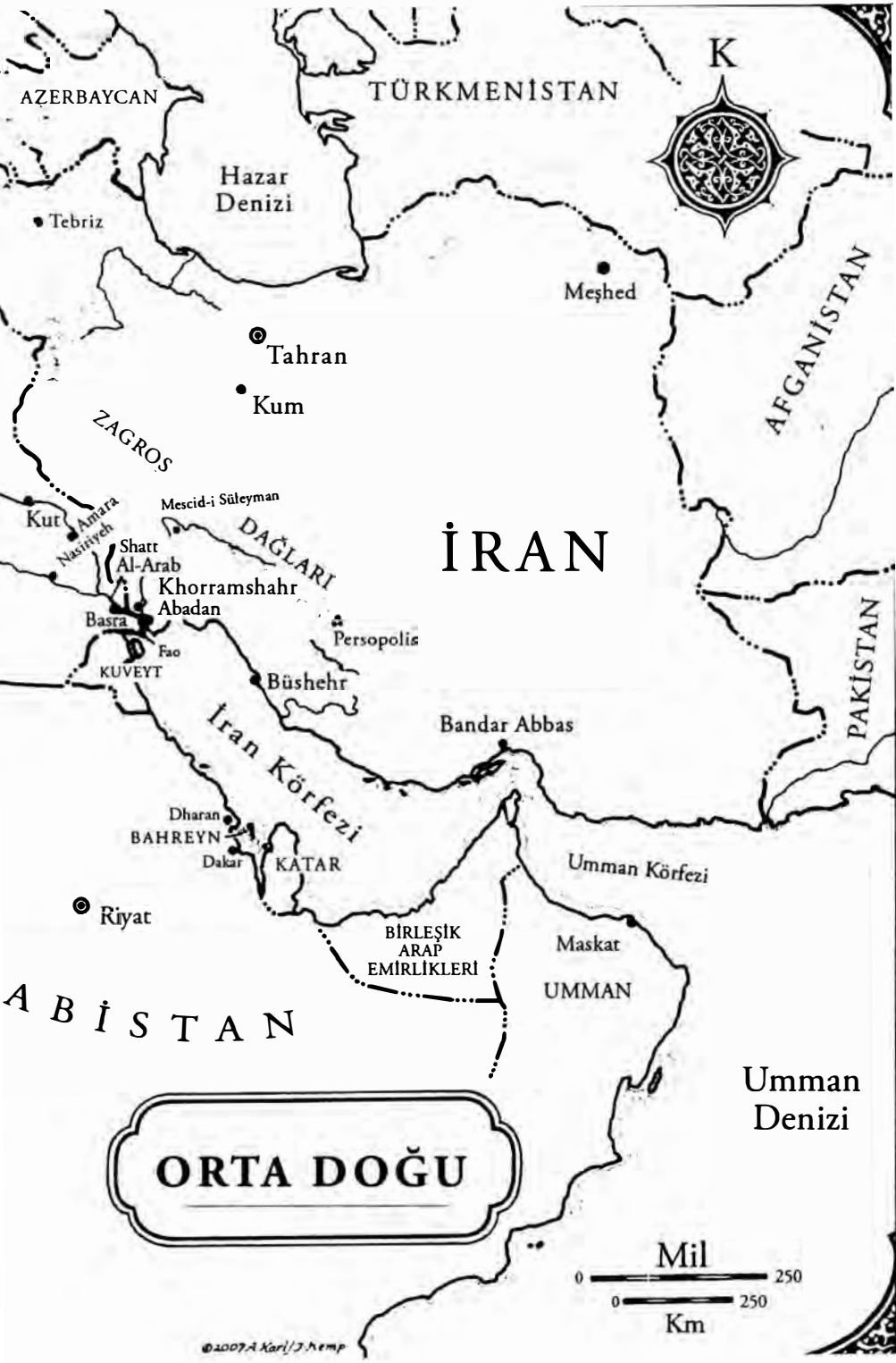
Karl E. Meyer

The Dust of Empire: The Race for Mastery in the Asian Heartland.
Fullbirght of Arkansas: The Public Positions of a Private Thinker The Plindered Past
The Cuban Invasion: The Chronicle of a Disaster
(Tad Szulc ile birlikte)

Shareen Blair Brysac

Resisting Hitler: Mildred Harnack and the Red Orchestra

İstanbul
Karadeniz
Gelibolu
Ankara
TÜRKİYE
İzmir
İskenderun
Halep
Lazkiye
SURİYE
Hama
HUMUS
LÜBNAN
Palmyra
Beyrut
Şam
İSRAİL
Amman
Kudüs
ÜRDÜN
İskenderiye
Süveyş Kanalı
Kahire
SİNA
MISIR
Akdeniz
Dicle
Telafer
Musul
IRAK
Fırat
Samarra
Felluce
Ramadi
Habbaniya
Rutba
Bağdat
Kerbela
Ctesiphon
Necef
Diwaniyah
Samawah
Hail
NECİD
HİCAZ
SUUDİ ARABİSTAN
Medine
Nil
Kızıl Deniz
Asvan
Cidde
Mekke
SUDAN
Hayfa
Tel Aviv
Yafa
BATI ŞERİA
Kudüs
Gazze
İSRAİL
ÜRDÜN
NECEF
SİNA
Maan
Kms
0
30
0
Miles
Omdurman
Harrum
HN

AZERBAYCAN
TÜRKMENİSTAN
K
Hazar
Denizi
Tebriz
Meşhed
AFGANİSTAN
Tahran
Kum
ZAGROS
DAĞLARI
Kut
Amara
Nasiriyeh
Mescid-i Süleyman
Shatt
Al-Arab
Khorramshahr
Abadan
Basra
Fao
KUVEYT
İRAN
Persopolis
Büshehr
Bandar Abbas
PAKİSTAN
İran Körfezi
Dharan
BAHREYN
Dakar
KATAR
Umman Körfezi
Riyat
BİRLEŞİK
ARAP
EMİRLİKLERİ
Maskat
UMMAN
A B İ S T A N
Umman
Denizi
ORTA DOĞU
Mil
0
250
0
250
Km
©2007 A Karl / J Kemp

Kısaltmalar

BT, Baronet (Baron)
CB, Companion of the Order of the Bath (İngiliz Yüksek Şövalye Nişanı)
CBE, Commander of the Order of the British Empire (İngiliz İmparatorluk Nişanı)
CIE, Companion of the Order of the Indian Empire (Hindistan İmparatorluk Nişanı)
CMG, Companion of the Order of St. Micheal and St. George (St. Micheal ve St. George Şövalyelik Nişanı)
CSI, Companion of the Order of the Star of India (Hindistan Yıldız Nişanı)
DBE, Dame Commander of the Order of the British Empire (İngiliz İmparatorluk Dame Nişanı)
DSO, Companion of the Distinquished Service Order (Üstün Hizmet Nişanı)
GCB, Knight or Dame Grand Cross of the Order of the Bath (Yüksek Şövalye ve Dame Nişanı)
GCMG, Knight of Dame Grand Cross of the Order of St. Micheals and St. George (St. Micheals and St. George Dame Şövalye Nişanı)
KCB, Knight Commander of the Order of Bath (Bath Şövalyelik Nişanı)
KCIE, Knight Commander of the Order of the Indian Empire (Hindistan İmparatorluğu Şövalyelik Nişanı)
KCSI, Knight Commander of the Order of the Star of India (Hindistan Yıldızı Şövalyelik Nişanı)
OBE, Order of the British Empire (İngiliz İmparatorluk Nişanı)
OM, Order of Merit (İngiliz Liyakat Nişanı)
MC, Military Cross (Askerî Madalya)
MP, Member of Parliament (Parlamento Üyesi)
PC, Privy Counsellor (Özel Danışman)
RA, Royal Academy (Kraliyet Akademisi)

İçindekiler

	Yazarların Notu	11
Önsöz	Sürekli Büyüyen Yumurta	13
Bir	Genel Vali	33
İki	İmparatorluğun Güçlü Çifti	83
Üç	"Dr. Weizmann, Bir Oğlunuz Oldu!"	145
Dört	Rahip Yardımcısı	199
Beş	"Kral ve Hükümet Yaratmaya Fena Takmış"	249
Altı	Şöhret Deliliği	315
Yedi	Hain	371
Sekiz	Görkemli Küçük Ordu	427
Dokuz	Tam Bir İngiliz Darbesi	485
On	Sessiz Amerikalı	533
On Bir	Acemi Büyücü	579
On İki	Çok Şey Bilen Adam	635
Kapanış	Uzun Bir Koridordan Yankılar	685
	Zaman Dizini	707
	Teşekkür	715
	Kaynakça	719
	Dizin	741

Yazarların Notu

Birçoğumuzun bugüne kadar anladığı üzere Orta Doğu, normal kuralların sık sık uygulamadan kaldırıldığı bir bölgedir. Bu sadece yazım kuralları için değil; politika, din, tarih ve coğrafya için de geçerlidir. Özel isimlerin nasıl yazılacağını düşündüğümüzde [Jiddah veya Jidda (Cidde); Faysal veya Feisal]; kulaklarımızda T. E. Lawrence'ın sözleri yankılanıyor: "Arapça özel isimler, İngilizceye tam olarak çevrilemezler. Bunu yapmak için üç farklı 'bilimsel' yöntem var. Ben hepsinden de nefret ediyorum. Duygularımı yansıtmak için kelimeleri rastgele seçiyor ve farklı şekillerde ifade ediyorum." Bizim kuralımız ise alıntı metindeki yazılış biçimine her zaman saygı duymak ve yazılarımızda, genel kurallara uysun ya da uymasın en yaygın ve en bilinen biçimleri (şeyh, *Kur'an*) tercih etmektir.

Diğer önemli bir zorluk da gizli veya aleni olarak yapılan savaşları, darbeleri ve antlaşmaları anlatırken kendini gösterir. Orta Doğu ile ilgili hiçbir şey iç ve dış bağlantıları olmaksızın gerçekleşmez. Bu nedenle her bölümde farklı bir insan hakkında yazarken, önemli kişiliklerle ilgili tarihleri ve açıklamaları tekrar etmek zorunda kaldık. Tekrar etmek zorunda kalışımız, aslında okuyucu açısından oldukça faydalı bir sonuç doğurdu. Okuyucu, bir labirentte yolunu kaybetmeden kitabın bölümleri arasında geçiş yapabilir. Okuyucunun yararlanabileceği bir diğer nokta ise kitabın sonuna eklemiş olduğumuz dönüm noktası niteliğinde olan önemli tarih ve olaylar zaman dizinidir. Ayrıca kitabın sonuna, uzman tarihçilerin çalışmalarından, alan çalışmaları ve polemiklerden, biyografi ve anı kitaplarından ve hatta ka-

muya açık resmî belgelerden oluşan kapsamlı bir kaynakçayı da ekledik. Bu derin sularda, önemli tarihsel kişiliklerin yaşamları aracılığıyla, bölgenin modern tarihi ile ilgili kişisel belgelere, mümkün olduğunda devlet arşivlerine dalarak, hep en tuhaf ve sıra dışı olanı arayarak, en dipte kalmış örnekleri aydınlatarak büyük bir keyifle avlandık.

Orta Doğu üzerindeki Avrupa nüfuzunun doğurduğu, güneyi işaret eden anlayışı ve yaklaşımı empati kurarak fakat eleştirel bir bakış açısıyla elimizden geldiği kadar düzeltmeye çalıştık. Çünkü "Afrika'ya Hücum", doğrudan doğruya, bir zamanlar herkesin "Yakın Doğu" ya da "Şark" diye adlandırdığı bölge üzerindeki egemenlik mücadelelerinin sonucunda doğmuştur. Bu nedenle Flora Shaw'ın haksız yere unutulan rolünü yeniden hatırlatıyoruz. Evlendikten sonra "Lady Lugard" ismini alan Flora Shaw, *The Times*'ın sömürgeler editörlüğünü yaptığı dönemde "Nijerya" ismini bulmuş, Transvaal'daki rejimi değiştirmek için yapılan başarısız bir girişim olan Jameson Baskını'nın kışkırtılmasına yardım etmiştir. Flora Shaw, kendisi gibi, Cecil Rhodes'un deyimiyle "Ümit Burnu'ndan Kahire'ye uzanan bir imparatorluk" düşleri kuran sömürge valisi Abinger Lordu Lugard ile evlenmiştir.

Son olarak, okuyuculara 1914'ten önce bir İngiliz poundunun hemen hemen beş Amerikan dolarına eşit olduğunu hatırlatmakta fayda var. Bu oran, I. Dünya Savaşı'ndan sonra beşte bir oranından daha da fazla düşmüştür. Bu hâlâ poundun vaktiyle sahip olduğu müthiş alım gücünü yetersiz bir şekilde ifade eder; zira öyle bir zaman düşünün ki haftalık asgari geçim ücreti, beş İngiliz poundu idi. Bu durumda, o dönemlerde böyle bir kitabın on şilin ya da belki de yarım İngiliz poundu tutabileceğini söyleyebiliriz. Enflasyonu da hesaba katarak, genel olarak 1914'teki bin İngiliz poundunun 2008'de yaklaşık olarak 100.000 dolara eşit olduğu hesaplanıyor.

Önsöz

Sürekli Büyüyen Yumurta

Bu kitapta coğrafi konumu, zengin maden kaynakları ve atfedilmiş kutsallığı açısından büyük öneme sahip bir bölgenin tarihi anlatılmaktadır. Amerikalı deniz subayı Alfred Thayer Mahan tarafından adı konulan Orta Doğu, Asya ve Avrupa kıtalarını Afrika kıtasına bağlayan çok elverişli bir geçiş yoludur. Bölge, Arabistan Yarımadası'ndan başlayıp, Mısır ve İran koridorundan geçen ve Türkiye'de biten çöller ve dağlardan oluşur. Stratejik önemi o kadar büyüktür ki, Napolyon ve Hitler'in yanı sıra Büyük İskender ve Jül Sezar da bölge üzerinde egemenlik kurmak için çalışmışlardır. 1896 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla bölgenin askerî açıdan önemi daha da artmıştır. Kırk yıl sonra, yer altında bir petrol okyanusunun olduğu anlaşılınca bölge tüm dikkatleri üzerine çeker. II. Dünya Savaşı sırasında, ABD Dışişleri Bakanlığı uzmanları hayretler içinde, Basra Körfezi'ndeki petrole ulaşmanın Amerika'nın küresel rolünü sürdürmek açısından zorunlu olduğu sonucuna vardılar. Bakanlığın ekonomi danışmanlarından Herbert Feis'in belirttiği gibi, "Konu ile ilgili tüm araştırmalarımızda kalemlerimiz tek bir nokta ve tek bir bölgede, Orta Doğu üzerinde anlaşılması güç bir tereddüt yaşıyordu."[1]

1 Daniel Yergin, *The Prize*, s.396'dan alıntı yapılmıştır.

Bu anlaşılmaz tereddüt, aslında anlaşılabilir bir durumdur. Yüzyıllardır dış güçlerin Orta Doğu üzerinde egemenlik kurmak ve bölgeyi fethetmek gayretleri, bağnaz dindarların talepleri ile çatışmaktadır. Bölgede üç evrensel inanç sistemi ortaya çıkmış ve her üç inanç biçimi de kutsal kitaplarında, bir kurtarıcının (Mesih'in) geleceğini iddia etmiştir. Üstelik paradoksal olarak, her inanç biçimi kardeşlik ve barışı, merhamet ve alçakgönüllülüğü yüceltmesine rağmen, inanan insanlar yüzyıllardır karşılıklı bir katliama girişmekten kaçınmamışlardır. Kutsal Toprakların gerçek görüntüsünün, âdeta bir açık hava savaş tarihi müzesinden hiçbir farkı yoktur. Haziran 1967'de, galip tarafın "Altı Gün Savaşı"[2] olarak adlandırdığı savaşın hemen ardından, bu kitabın yazarlarından biri, bir gün boyunca hızlı bir şekilde, sırasıyla *İncil*'de adı geçen muharebe alanlarından, Roma mevzilerinden, Haçlı kalelerinden, Türk siperlerinden, İngiliz makineli tüfek siperlerinden ve üç Arap-İsrail savaşından geriye kalmış, her tarafa saçılmış, yanmış ve parçalanmış kamyon ve tankların arasından geçti. Kudüs'ün tarihi söz konusu olduğunda, İsrailli yazar Amos Elon'un hesaplamalarına göre, "Kutsal Şehir dört bin yıllık tarihinde, büyük bir yıkıma yol açan yirmi kuşatmaya ve iki kez topyekûn imhaya maruz kalmış, on sekiz defa yeniden kurulmuş ve en az on bir defa da bir dinden diğerine geçişe sahne olmuştur." Bugün bile, ürkütücü bir şekilde, bu kutsanmış toprakların suikastçıları, belirli aralıklarla, özellikle de son yıllarda, İsveç'in Birleşmiş Milletler arabulucusu Folke Bernadotte (1948), Ürdün Kralı Abdullah (1951) ve İsrail Başbakanı İzak Rabin (1995) gibi barış yanlılarını katletme-

2 5 Haziran 1967'de İsrail ile Arap komşuları Mısır, Ürdün ve Suriye arasında başlayan ve 6. günün sonunda İsrail'in kesin zaferiyle sona eren savaş. 1967 Arap-İsrail Savaşı, Üçüncü Arap-İsrail Savaşı, Altı Gün Savaşı veya Haziran Savaşı adları ile bilinir (E. N.).

ye devam ediyorlar.[3] Tıpkı, İslamcı militanların Kahire'de Mısır devlet başkanı Enver Sedat'ı (1981) vahşice katlettikleri gibi.[4]

Bu talihsiz gerçeğin kutsal bir amaca hizmet edip etmediği bizim kavrayışımızın çok ötesindedir. Kuşkusuz son yüzyılın Orta Doğu tarihine, çok daha belirgin bir biçimde önemli şahsiyetler damgasını vurmuştur. Kitapta Orta Doğu'nun çalkantılı yakın tarihi, çalkantılara neden olan bu şahsiyetler aracılığıyla yeniden anlatılacaktır. Bu tarihin ilk dönemlerinde İngiliz uyruklular sahneye çıkmışken, sona yaklaşırken yerlerini ABD vatandaşlarına bırakmışlardır. Bu kişilerin yaşantıları, İngiltere'nin ulusal güvenlik adına duyduğu korkuların, Fransa ve Almanya ile rekabetinin, zengin maden kaynaklarına el koyma telaşının ve elbette Afrika'nın derinliklerine doğru adım adım ilerlemek için nasıl mücadele verildiğinin birer tanıklığıdır. Bizim galerimizde yerlerini alan bu şahsiyetlerden hiçbiri, kendi ülkesinde ulusal gücün doruğuna ulaşmadı. Oysa hepsi, Orta Doğu'da ulusların inşa edilmesinde, ülkelerin sınırlarının belirlenmesinde ve ülkelerin yöneticilerini belirlemekte ya da seçilmelerinde son derece belirleyici ve kilit bir rol üstlenmişlerdi. Kimisi kamu görevleri sona erdiğinde iş hayatına atılarak yaşamını sürdürdü. Fakat hemen hemen hepsi, inandıkları uygarlık değerlerini yaymak için canlarını ve sağlıklarını tehlikeye atmaktan çekinmediler. Ne var ki, bir yüzyıldan daha fazla süren Batı'nın iddialarının aksine, barışın gerçekleşmesi hâlâ ulaşılmaz bir hayal olarak kaldı. Din ve mezhep tutkuları kin ve nefret tohumlarını yaymış, birkaç istisna dışında, petrolden akan gelirlerin bölgede yaşayanlar için kullanılması sağlanamamıştır. Bugün bölgede, İngiltere-Amerika politi-

3 Folke Bernadotte ve İzak Rabin, fanatik Yahudi militanlar tarafından katledilirken, Kral Abdullah Filistinli militanlar tarafından katledilmiştir (E. N.).

4 Amos Elon, *Jerusalem: City of Mirrors*, s.63-87.

kaları ile desteklenen krallıklar ve cumhuriyetler genellikle zayıf temeller üstüne kurulmuşlardır ve (Türkiye ile İsrail dışında kalan ülkelerde) yönetilenlerin yönetenlere karşı gösterdikleri öne sürülen rıza tümüyle bir varsayımdan ibarettir.

Bu hüzün verici tarih, bütünselci bir yaklaşımla ironi ve paradoks mantığının bakış açısıyla incelenmelidir. Orta Doğu'da geçerli tek yasa, önceden niyet edilmemiş (istenmeyen) sonuçlar yasasıdır. Elbette bu yasa, tüm bu karmaşanın kaçınılmaz bir şekilde Afrika imparatorluğunun Ümit Burnu'ndan Kahire'ye kadar, tıpkı *sürekli büyüyen bir yumurta* gibi büyümesine yol açacağı uyarısında bulunan ve başlangıçta İngiliz müdahalesine karşı çıkan büyük liberal devlet adamı William Ewart Gladstone için de geçerliydi. Gladstone, daha sonra, kendi uyarılarını unutarak ve böylece ondan sonra gelecek birçok müdahale için ders niteliğinde bir örnek oluşturarak, ne demek istediğini kanıtladı.

İngiltere'nin İslami Orta Doğu'ya uzun vadeli ilk müdahalesi 1882'de, majestelerinin birliklerinin Mısır'a saldırıp, bomba yağmuruna tutması ve ardından işgal etmesiyle başlar. Teorik olarak Mısır, yaklaşık 1,250 kilometre uzaktaki İstanbul'da bulunan Türk Sultan'ın yönetimi altında Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasıydı. Gerçekte ise Osmanlı hâkimiyeti çok uzun zaman önce zayıflamaya başlamıştı. 1798'de, henüz yirmi dokuz yaşındaki genç Napolyon, Fransız ordusuna Kahire'de komuta ederken, Türkler Fransız işgalcileri püskürtmek için çaresizce İngiltere'ye (ve Lord Nelson'a) güvenmek durumunda kalmışlardı. Fransa'nın Mısır'ı bu ani işgali, tek kelime Arapça bilmeyen ve hiçbir zaman da öğrenmeyen Arnavut savaş ağası Mehmet Ali Paşa'ya (1769-1849) kendi hanedanlığını kurma fırsatını tanıdı.[5] Kurduğu hanedanlık, birkaç ku-

5 Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa (E. N.).

şak sonraki torunu Faruk'un 1952 yılında tahttan indirilmesine kadar, Kahire'ye hâkim olmaya devam edecektir.

Politik manevra ustası Mehmet Ali Paşa, uzun yıllar Türklere meydan okumuştur. Her fırsatta Fransızlar ile İngilizleri birbirlerine düşürmüş; uçsuz bucaksız Sudan'ı fethetmiş ve yüzlerce Mısırlıyı tarım, fen bilimleri, mühendislik ve tıp eğitimi alması için Paris'e göndermiştir. Bunun sonucunda Fransız kültürü Kahire'ye nüfuz etmiş ve Fransız eğitim sistemine benzeyen kamusal eğitim sistemi gelişmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın halefi, Asya ve Afrika'nın ilk tren hattı olan İskenderiye-Kahire tren hattını 1851 yılında tamamlayan Abbas, İngilizlerin desteğine aşırı güveniyordu. Abbas'ın halefi Mısır Hidivi Said ise tam bir Fransız hayranıydı.[6] Hidiv Said, kamusal yatırımlara finansman sağlamak amacıyla Mısır'a akın eden Avrupalı sermayedarları hoşnut etmeye çaba gösteriyordu. Çocukluk arkadaşı Fransız mühendis Ferdinand de Lesseps'i, Süveyş Kanalı'nın inşası imtiyazıyla ödüllendirdi. Bu dönemde yaşanan tüm gelişmeler, o zaman haşmetli bir biçimde Osmanlı Sultanlığı olarak bilinen Bâb-ı Âli'den bağımsız bir biçimde gelişmiştir.

Mısır'ın güçlü özerk yapısı, yeni kanal, artan dış borçlar, Avrupa menşeli düşüncelerin yayılması ve giderek büyüyen bir sömürgenin güvenliğine ilişkin Londra ve Paris'te duyulan endişe gibi faktörler I. Süveyş Krizi'nin patlak vermesinde katalizör işlevi gördüler. Mısır'da yavaş yavaş ortaya çıkan görüş ve söylemler, giderek bölgenin ana söylemleri olacaktı. Bunlar, tam anlamıyla israf derecesinde harcama yapan diktatör Hidiv Tevfik'e karşı albayların isyanı; ardından gelen reform vaatleri ve "Mısır Mısırlılar içindir" söyleminin yarattığı coşkuydu. Elbette tüm bu coşkuyu, Mısır tahvillerini ellerinde bulun-

6 Hidiv: Kavalalı Hanedanı'na bağlı Mısır valilerine babadan oğula geçmek üzere 1867 yılında verilen unvan (E. N.).

duran Avrupalıların üzerinde yarattığı endişe; aşırı İslamcıların yabancıları katledip, Süveyş Kanalı'na el koyabileceği olasılığının yarattığı panik ve Fransızların güvenilmez tutumu karşısında İngilizlerin duyduğu kızgınlık izleyecekti. Bu koşulların da Downing Street'in[7] tek taraflı müdahale kararı almasını tetiklediği de bir gerçekti.

İngiltere'nin zaferi hızlı ve kesin oldu. Ancak zafer sonrasına ilişkin ortada henüz bir politika bulunmuyordu. İngiltere'nin liberal siyasetçileri, Mısır'da düzenin yeniden sağlanmasının ardından Kahire'de uyumlu ve yapıcı bir rejim kurulduğunda, askerlerini geri çekeceklerine dair söz verdiler. Ne yazık ki, bu "an", hiçbir zaman gelmez. İmparatorluğu eleştiren Byron'un torununun sevgili eşi, tutkulu şair Wilfrid Scawen Blunt'ın başını çektiği grubun ısrarlı "Ayıp!" haykırışlarına rağmen, İngiliz askerleri ve sivil danışmanlar, yetmiş iki yıl boyunca Mısır'ın perde arkasındaki esas egemenleri olarak kalmaya devam ettiler.

Sahneye konan oyunun tam merkezinde sofuluğu, âlimliği (geniş bilgisi) ve dolambaçlı konuşma üslubuyla ünlü, her an yıkılacakmış gibi duran dev bir heykeli andıran İngiliz liberalizminin lideri Gladstone vardı. 1882 yılında Gladstone tam yetmiş üç yaşındaydı ve "Muhteşem Yaşlı Adam" olarak anılıyordu. İngiliz Kraliyet Tahtı'ndaki kırk beşinci yılını dolduran Kraliçe Victoria'nın onunla aynı düşünceleri paylaştığı söylenemezdi; zira Kraliçe Victoria, tüyleri ürpererek başbakanı Gladstone'un şüphesiz bir yarı-deli olduğunu itiraf etmişti. Sonuçta Gladstone, Mısır'a yaptığı müdahalenin bedelini fazlasıyla ödemiştir. Her ne kadar, bu müdahale gönülsüzce de olsa ve kraliyet ailesinin takdirini kazanan birkaç politikasından biri olmuş olsa da bu politika kendi partisi içinde şiddetli tartışmaların yaşanmasına ve partisinin bölünmesine yol açmıştır. Üstelik

7 İngiltere Başbakanlık ikametgâhının bulunduğu sokak (E. N.).

uygulanmasını en çok istediği İrlanda Özerk Yönetimi politikasının da parlamentoda reddedilmesine mal olmuştur![8]

"Muhteşem Yaşlı Adam," müdahale kararının, kendisinin savunduğu önceki görüşleriyle ve parlamentonun sert askerî müdahalelere ısrarla karşı çıkışıyla çeliştiğinin farkındaydı. Askerî güç kullanmak konusunda ısrarcı değildi ve hatta John Wright ve Richard Cobden gibi daha radikal politikacılara göre ılımlı sayılabilirdi. Onu yönlendiren, zaten yeterince genişlemiş bir imparatorluğa yeni toprak ekleme güdüsüydü. Bu öyle bir güdüydü ki, sadece muhafazakâr muhalifleri değil, Avam Kamarası'nda kendisini destekleyen hırçın eski Liberal Parti üyeleri ile yeni kuşak liberal sömürgecileri de baştan çıkarıyordu. Gladstone, iki yıl önce 1880 yılında, belki de tarihte, uzak topraklardaki insan haklarının temel konu olarak öne çıktığı ilk demokratik seçimi kazanmıştı. Balkanlarda Müslümanların Hıristiyanlara karşı yaptığı ve "Bulgar Vahşeti" dediği saldırılar konusunda Türkleri suçlamış; Afganistan'da yoksul Müslümanları ve Zulu topraklarında kabile halklarını mahveden savaşlara verdiği destek yüzünden muhafazakâr rakibi Benjamin Disraeli'i şiddetle kınamıştı. Görünen oydu ki, şimdi de Gladstone'un bizzat kendisi, birçok kez eleştirdiği imparatorluk virüsüne yenik düşmüştü.

Daha da kötüsü, hedefindeki ülke Mısır'dı. Liberaller adına konuşan Gladstone, Disraeli'nin Süveyş Kanalı Şirketi'nden, yönetimde söz sahibi olacak hâkim hisse satın almak için yaptığı cesur ama popüler 1875 darbesini protesto etmişti. Disraeli, hisseleri, ilk dönemlerinde "Muhteşem" daha sonra ise "Müsrif" olarak anılan borç batağındaki Hidiv İsmail'den, yani Tevfik'in babasından satın almış-

8 "İrlanda Özerk Yönetimi", İrlanda'nın bağımsızlığını isteyen milliyetçi politikalara karşı, İrlanda parlamentosunun kurulmasını ve İrlanda'nın özerk bir yönetime sahip olmasını talep eden politika (E. N.).

tı. 1859-1869 arasında, Fransız ve İngiliz finansmanıyla inşa edilen Kanal, Disraeli'nin gerçekleştirdiği darbenin ardından İngilizlerin kontrol ettiği yeni bir konsorsiyum tarafından yönetilmeye başlanmıştı. Yeni konsorsiyumunun merkezi artık Paris değil, Londra'ydı. Konsorsiyumun merkezinin Paris'ten Londra'ya geçmesi, Kanal'ın Viktorya (İngiliz) İmparatorluğu açısından kazandığı stratejik önemi yansıtmaktaydı. Açılışından on yıl sonra, Süveyş'teki trafiğin dörtte üçünü Hindistan'a giden ya da Hindistan'dan gelen gemiler oluşturuyordu. Kanal, İngiliz basınında "İmparatorluğun Can Damarı" klişesiyle anılır hâle gelmişti, Hindistan'a geçişi aylardan haftalara indiren "hayati" bir damar.

Gladstone'un tahmin ve endişe ettiği gibi, Kanal'a sahip olmak, imparatorluğun genişlemesinde sadece bir başlangıçtı. Çok geçmeden, İngiltere, yeni can damarlarını korumak amacıyla Kızıldeniz'in girişinde yer alan Aden'de bir deniz üssü kurdu ve Kahire'den güneye doğru bakınca, ağzı sulanarak Sudan'a göz dikti. Gladstone ise 1887'de şöyle bir öngörüde bulunuyordu:

> "İster çalmak olsun, ister satın almak; Mısır'da ilk ısıracağımız yer, kesinlikle bir Kuzey Afrika İmparatorluğu'nun tohumu olacak ve bu imparatorluk, Beyaz Nil'in göl kaynakları olan bir başka Victoria veya bir başka Albert Gölü sınırlarımıza dâhil olana kadar ve Ekvator üzerinden Natal ve Cape Town ile birleşene kadar büyümeye devam edecek; güneyde Transvaal ile Orange River veya Habeşistan (yeni Etiyopya) veya Zanzibar'ı da yolculuğumuz sırasında kumanya (azık) gibi yutacağımızı belirtmeye gerek bile yok."[9]

9 John Morley, *Life of Gladstone*, c.III, s.72'den alıntı yapılmıştır.

Öngörüsü olağanüstüydü. Habeşistan bir yana, fetih ya da kumanya (Gladstone'un "seyahat harcamaları" için kullandığı alaycı bir terim) temin etmek yoluyla, İngiltere bayrağı The Union Jack[10] listesindeki yerlerde tek tek dalgalanacaktı. Bu nedenle on sekiz ana bölgeyi Victoria'nın hükümranlığındaki imparatorluğa katan ve böylece dünya nüfusunun ve topraklarının dörtte birini kraliçenin yönetimine sokan bu inanılmaz genişlemeyi tetiklemenin, 1882'de bu Muhteşem Yaşlı Adam'ın bizzat kendisine düşmesi ne tuhaftır. *Pax Britannica: The Climax of an Empire*'da (1968), James Morris'in de yazdığı gibi, 1897'de Kraliçe Victoria'nın altmışıncı yaş günü kutlamaları sırasında, büyümenin yol açtığı her bir sancı, kendince basit bahanesini de bulacaktı:

> "İki ülke arasındaki ilişkileri düzeltmek", süreç için en favori üstü kapalı sözdü. Bu kaçamak gerekçenin tüm sözcükleri, Büyük İngiltere'nin stratejilerini izah etmek ve imparatorluğun bulanık sınırlarını tanımlamak amacıyla tasarlandı. Sınırlar her zamanki gibi düzeltildi. Etki alanları oluşturuldu. Karşılıklı dostane ilişkiler tasarlandı. Nehir yolları ticarete açıldı. Geri kalmış bölgeler, Hıristiyan medeniyeti ile tanıştırıldı. Birisi, ancak hayal meyal Mısır'ın sınırlarından, Zambezi Havzası'ndan ve Nijerya sınırlarından bahsedebilirdi ve doğal olarak hiç kimse, Witu Sultanlığı'nın potansiyel düşman güçlerin eline düşmesine izin veremezdi. İmparatorluğun kayıtları; üstünlükler, hükümdarlıklar, hamilikler, icarlar, imtiyazlar, bölünmeler, çıkar alanları, tampon bölgeler ve arka bahçeler (hinterlant) ile doluydu. Özellikle elverişli bir kavram olan sonuncusu, geçen on yıl içerisinde Almanlardan alınmıştı.[11]

10 İngiliz bayrağı (E. N.).

11 James Morris, *Pax Britannica*, s.45.

I. Süveyş Krizi, Eylül 1881'de ordudan atılacaklarını anlayan ve başlarına daha kötü şeylerin geleceğinden şüphelenen üç asi albayın, iki bin beş yüz adam ve on sekiz topla, genç ve pek sevilmeyen Hidiv Tevfik'in Kahire'deki sarayına yürümesiyle başladı. İsyancılar, Tevfik'ten kabinesini dağıtmasını ve yerine reformcu milliyetçilerden oluşan bir kabinenin atanmasını talep etmekteydiler. Darbenin başını çeken kişi, bir köy şeyhinin kırk bir yaşındaki uzun, iri cüsseli oğlu Albay Ahmed Arabi'ydi. Arabi, henüz toy bir subayken Mısırlı olmayanlara; özellikle de Türkler ve Çerkezlere gösterilen ilgiden hiç de hoşnut değildi. Tüm inananların eşitliğini savunan, reformist bir İslami tarikat olan Azharlara katıldıktan sonra, bu hoşnutsuzluğu daha da arttı. Arkadaşı ve önde gelen İngiliz yandaşı Wilfrid Blunt'ın dediğine göre, "Bu tercihi, onu hoşnutsuzların safına itti ve hiç olmadığı kadar kendi sınıfının haklarının savunucusuna dönüştürdü." "O, çok güzel konuşurdu ve fikirlerini hemşerilerinin anlayıp takdir edeceği dilde izah edebilirdi. Kullandığı dil belki kusursuz değildi; fakat konuşmasını El Ehzer'deki eğitiminin sağladığı Kuran'dan kinayelerle, mecazlarla ve bölümlerle süslerdi."[12]

Kararsızlık ve şaşkınlık içindeki Tevfik, isyancıların yeni, reforma odaklı bir kabinenin atanması, Kurucu Meclis'in toplanması ve ordunun asker sayısının on iki binden on sekiz bine çıkarılması yönündeki taleplerini kabul etti. Albay Arabi, sıradan Mısırlıların ve asker arkadaşlarının gözünde bir gecede kahramana dönüşmüş ve Kahire'yi genel bir mutluluk sarıp sarmalamıştı. Bu yüzden, tehdit altındaki statükodan iki kat çıkarı olan Avrupalıları korku sarmıştı. Kapitülasyonlar olarak bilinen uzun soluklu imtiyazlar uyarınca yabancılar; bölgesel hukuktan, vergilerden ve gümrük tarifelerinden

12 Wilfrid Scawen Blunt, *Secret History of the English Occupation of Egypt*, s.100.

muaf tutulmuşlardı. Ayrıca, birbiri ardına gelen Hidivlerin yol açtıkları muazzam büyüklükte ve yıkıcı borçlar nedeniyle Fransız ve İngiliz senet hamilleri, *İkili Kontrol* diye bilinen bir disiplin sistemini dayatmışlar, bu yolla Mısır'ın bütçesi, Fransız ve İngiliz müfettişler tarafından teftiş edilmiş ve kesintilere maruz kalmıştı. Bu kesintilerden en büyük yarayı da ordu almıştı.

Teoride, Osmanlı Sultanı'nın temsilcisi olan Hidiv, İstanbul'daki Bâb-ı Âli'ye karşı sorumluydu. Fakat Bâb-ı Âli'nin otoritesi âdeta buharlaşmıştı ve askerler birikmiş maaşları için feryat ederken Hidiv, Mısırlıların gözünde, giderek Avrupalı müdahillerin bir kuklası hâline dönüşmüştü. İngiliz tarihçiler Ronald Robinson ile John Gallagher'in titiz bir araştırmayla belirttikleri üzere, "Henüz 1881'e gelinmeden Hidivlik, Avrupa etkisinin nüfuz etmesi sonucu yıpranan diğer birçok Şarki rejimin yolunda ilerliyordu. Ülke anarşinin kıyısındaydı. Belirtiler aşikârdı: Huzursuz köylüler, hoşnutsuz toprak ağaları, olgunlaşmamış liberal muhalefet, yabancılara karşı yaygın bir hareket (ciddi bir yabancı karşıtı hareket), askerî '*Putsch*'a (darbe girişimi, ani ayaklanma) giden geleneksel otoritenin çöküşü."[13]

Aynı zamana denk gelen İrlanda krizi ile de başı dertte olan İngiltere'nin liberal hükümeti, Kahire'deki karışıklığı anlamaya çalışırken, Mısır'da durum böyleydi. Bu noktada şair Blunt, isyancıların sempatik bir sözcüsü olarak ortaya çıktı ve bildirilerinin Londra'da *The Times* tarafından 3 Ocak 1882'de yayınlanmasını sağladı. Bildiri, bir anayasası, temsilciler meclisi ve özgür bir basını olan modern ve parlamenter bir Mısır istediklerini vurguluyordu. Açıkça şunu belirtiyordu: "Mısırlılar, geçen birkaç yılda özgür-

13 Ronald Robinson ve John Gallagher, Alice Denny ile, *Africa and the Victorians; the Climax of Imperialism in the Dark Continent*, s.87.

lüğün ne anlama geldiğini öğrendiler ve ulusal eğitimlerini tamamlamaya kararlıdırlar... Ulusal Parti'nin genel hedefi, kanunlara daha fazla riayet ederek, artan eğitim ve politik özgürlük ile ülkenin entelektüel ve ahlaki yeniden doğuşunu sağlamaktır."[14]

Görünüşte bildiri, liberal bir İngiliz'in mantık çerçevesinde itiraz edilebileceği bir program değildi. Blunt, Londra'da Gladstone ve diğer hatırı sayılır liberallerle görüştüğü zaman, ortak bir şekilde kafa sallamalarını, "bildiriyi yürekten onaylıyorlar" şeklinde yanlış anlamıştı. Aslında bu durum, kurt politikacılarla ilişkilerinde sıradan insanların düştükleri ortak bir hataydı. Başta Gladstone, konuya sempatiyle yaklaşmış; hatta Mısırlı reformcuların ortaya koydukları hedefler onu memnuniyet duyduğu bir şaşkınlığa itmişti. Ne var ki mali konularda bir muhafazakâr olarak kendisi, isyancıların, senet hamillerini korumak -ve ayrıca Fransızları Mısır'daki hâkimiyetlerinden caydırmak için- *İkili Kontrol* sistemini sürdürmeleri gerektiği konusunda kararlıydı. Krizin ilk dönemlerinde, 12 Eylül 1881'de Gladstone, bu tutumunu Dışişleri Bakanı Lord Granville'e az ve öz bir notla kabataslak şöyle aktarıyordu: "Ben şu sonuca varmış bulunmaktayım: 1. Fransızlar ile sağlam bir ittifak. 2. İcabında Türk generalin ayrılması. 3. Diğerlerine tercihen Türk birlikleri. 4. Halkın gerçek anlamda güvenliği için gemiler gerekmedikçe ne İngiliz ne de Fransız kuvvetleri. 5. Tüm bunlardan ayrı olarak, ben isyanın esasları ile ilgili bilgi edinmeyi dilerim."[15]

İnsan, Gladstone'un bu tutanağını empati sancısıyla okuyor. O gerçekten de bilinmeyen sularda geziniyordu. İslam ile ilgili geçerli, sağlam bilgi eksikliği haricinde krizi anlatmak için seçilen sözcükler de güvenilir değildi. "Mısır Mısırlılar içindir" demekte bir

14 Blunt, *Secret History*, s.133.

15 Robisnon ve Gallagher, *Africa and the Victorians*, s.95.

sorun yoktu; fakat "Mısırlılar" diye bahsedilenler kimlerdi? Antik piramit inşaatçılarının genlerini ve dillerini koruyan azınlık Kıpti Hıristiyanlara ne olacaktı? Ne gibi farklılıkları vardı; onlar Arap fatihlerine kıyasla daha mı az Mısırlı idiler? Çok dilli Kahire ve İskenderiye'deki kadim Yunan, Yahudi ve Ermeni halklarının durumu neydi? Ulusalcılar kendi haklarına saygı gösterebilecek miydiler? Daha da genel anlamda; Hıristiyan Batı'yı, Müslüman dünyasından ayıran güvensizlik uçurumu ne kadar derindi? Fransızlar, daha Aralık 1881'de, Albay Arabi'nin muhtemelen Osmanlı Sultanı ile birlikte, Fransızların Tunus ve Cezayir'deki kontrolüne son vermek için Pan-İslamcı bir cihat hareketi planladığını iddia ediyorlardı. Öte yandan, Gladstone'un kendisi, çelişkili bir şekilde Osmanlı Türklerinin yardımını elde etmeye çalışıyordu. Hâlbuki 1880'de, bu Muhteşem Yaşlı Adam, Türklere "menfur ve barbar şehvetlerinden" ötürü saldırmış, sahip oldukları imparatorluğun "Cehennemin bile (utancından) kızarabileceği" suçlardan sorumlu olduğunu öne sürmüştü.[16]

Ancak Gladstone bir konuda emin ve kararlıydı: İngiltere, Fransa ile ortak hareket etmek zorundaydı. Bu mevzuda, dış ilişkiler denilince muhafazakârların en bilgesi olan Lord Salisbury ile aynı fikirdeydi. Eylül 1881'de Salisbury, Mısır konusunda şöyle bir tavsiyede bulunmuştu: "Feragat edebilirsiniz veya tekelleştirebilirsiniz veya paylaşabilirsiniz. Feragat etmek, Fransızları Hindistan rotamızda karşımıza yerleştirmek anlamına gelebilir. Tekelleştirme, savaş riskinin oldukça kıyısında gezinmek demek olur. Bu nedenle paylaşmaya karar verdik."[17] Fakat Fransa'nın politikaları, Üçüncü Cumhuriyet

16 Roy Jenkins, *Gladstone*, s.403'ten alıntı yapılmıştır.

17 A. J. P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, s.287'den alıntı yapılmıştır.

politikalarının beklenmedik hamlelerinin elinde rehindi. İngilizler, başlangıçta militan-ulusalcı düşüncenin aksine, "Yeni Mısır rejiminde, zorla oluşturulan *İkili Kontrol* sistemi muhafaza edilmelidir." şeklinde net bir bildiri sunan saldırgan, Radikal Sosyalist hükümet başkanı Léon Gambetta ile iş birliği yaptılar.

Liberal kabinenin çoğunluğu, gönülsüzce ve tedirgin bir şekilde İngiltere'yi herhangi bir girişimde bulunmaya zorlamamasına rağmen (Gambetta'ya yeterince açıklanmayan bir konu), sadece Fransızları yatıştırmak için olsa bile, bir "Ortak Nota"da (sonra yürürlüğe konuldu) anlaştı. Fakat bir ay içerisinde, ilgisiz nedenlerden ötürü, Fransız Hükümet Başkanı'nın hükümeti düştü. Yerine Şubat 1882'de, asabi orta yolcu, bir zamanlar muhasebecilik yaptığından son derece tedbirli olan Charles de Freycinet geldi. Bu arada, "Ortak Nota"nın sadece bir başarısızlığın ifadesi olduğu ortaya çıkmakla kalmadı; aksine, niyet edilenin tam tersine neden oldu: Duyurunun askerî bir müdahalenin başlangıcı olabileceğine ilişkin kuşku ve öfke, birbirinden farklı olan Mısır ordusunu ve milliyetçi grupları birleştirdi. Sonuç olarak, tutarsız Albay Arabi, Savaş Bakanı olarak yeni bir görev üstlendi. Bunun üzerine hisse senedi hamilleri ve denizcilik çevreleri, daha güçlü bir yanıt vermesi için Gladstone kabinesine endişe içinde daha fazla baskı yaptı. Peki, sizce neden Türkleri, hâlâ yasal olarak kendi imparatorluklarının bir parçası olan topraklara müdahale etmeye teşvik etmediler? Neticede, Freycinet bu toprakların hiçbirine sahip olamazdı.

Mayıs 1882'ye gelindiğinde, krizler giderek derinleşirken İngiliz kabinesine kararsızlık hâkimdi. Bu hareketsizlik, savaş taraftarı Hindistan'dan sorumlu Bakan Lord Hartington'ın (sonra marki ve daha sonra ise Sekizinci Devonshire Dükü) canını sıktığı için Dışişleri Bakanı'nı iğneleyici bir şeklide protesto etti: "Arabi Paşa

teslim mi oldu, yoksa M. de Freycinet uykusundan uyandırılmaya mı ikna edildi? Herhangi bir insanın (Downing Streetli olmayan), iki hafta boyunca Kabine'de Mısır ile ilgili tek bir söz dahi edilmemiş olduğuna inanıp inanamayacağını merak ediyorum. Önümüzdeki bir hafta içerisinde de hiçbir şey söylenmeyeceğine inanıyorum, eğer o zaman söylenirse tabii." Fakat yine de Hartington en iğneleyici sözlerini Fransızlara yöneltti: "Fransızlar kötüden de beter davranıyor gibiler... Fransızlar, bize verdikleri sözleri tutmadıkça ve derhâl Türk müdahalesi ile ilgilenmedikçe, onlardan bağımsız davranmanın daha iyi olacağını düşünüyorum. Böyle müttefiklerin ne faydası var? Bizi içinde bulunduğumuz bu korkunç karmaşaya soktular ve inanıyorum ki bir tek Fransızlar yerine, Türklerle ve Avrupa'nın geriye kalan güçleriyle ortaklaşa hareket etseydik, işimiz çok daha kolay olurdu."[18]

Ancak, Türkler artık müdahale etmek istemiyorlardı; ayrıca düşünceleri yoklandığında, İtalyanlar da kendilerini aynı şekilde bu konunun dışında tutmaya kararlıydılar. İngiltere'ye askerî bakımdan liderlik etmesi için artan baskıları göz önünde bulundurduğumuz zaman, bütünüyle ihtiyaç duyulan, askerî bir yığınak ve bir kıvılcımdan ibaretti. Askerî yığınak, görünüşte ortak Fransız-İngiliz küçük deniz filosuyla gerçekleştirildi. Filonun amacı, ki bu esasen İngiltere'nin bölgedeki adamı, daha sonra Kahire Başkonsolosu olan Sör Edward Baldwin Malet'in seçilmesi için bastırdığı hareket tarzıydı ve basitçe Albay Arabi ve işbirlikçilerini gözdağı vererek yerlerinden etmeyi amaçlıyordu. Fakat ortada Türklerin karaya asker çıkarması gibi bir tehdit olmadığı için, donanmayla güç gösterisi ters tepti ve üstelik Mısırlıları sindirmek yerine radikalleştirdi. Sonra, o beklenen kıvılcım geldi. 11-12 Haziran'da İskenderiye'de, Avrupa

18 Robinson ve Gallagher, *Africa and the Victorians*, s.105-06.

karşıtı isyanlar baş gösterdi ve çıkan olaylar elli ila üç yüz kişinin hayatına mal oldu. Bunun yanı sıra isyanlar sırasında şehrin İngiliz Konsolosu Charles Cookson, bir çete tarafından dövüldü. Birkaç gün içerisinde isyancılar, İskenderiye Limanı'na karşı sahil topçu bataryaları inşa etmeye başlardı. Ürken Fransız filosu uzaklaşırken, Gladstone'un kabinesindeki harekât yanlıları, eğer İngilizler derhâl yanıt vermezse, Avrupalıların canlarını ve Süveyş Kanalı'nın kaybedileceğini öne sürdüler.

Tüm bunlar; Muhteşem Yaşlı Adam, İrlanda'yla ilgili mali önlemler üzerine bitmek bilmeyen parlamenter bir tartışma ile uğraşırken ve zaten çatlamış liberal hükümeti bir çöküşün eşiğindeyken meydana gelmişti. Yıpranmış ve usanmış vaziyetteki Gladstone, günlüğünde itiraf etti: "Beynim son derece yorgun." İstifa tehditleri karşısındaki Başbakan, sahil topçu bataryalarının tahrip edilmesini kapsayan bir emir vermeye razı oldu. (Bu konu yüzünden kabineden istifa eden John Bright, kararı özel olarak şöyle tanımlamıştı: "Basitçe lanetlenmesi gereken bir karar. Dizzie tarafından bugüne kadar alınmış kararlardan bile kötü."[19]) İngiliz filo komutanı Amiral Sör Beauchamp Seymour, tartışmalı istihkâmların teslim olmalarını talep ettiği zaman, Mısırlılar bunu reddettiler. 11 Temmuz'da, İskenderiye kıyılarını on saatten fazla bombalayan ve sahildeki yerleşim yerlerini yerle bir eden İngiliz savaş gemileri, Albay Arabi'yi kâfir İngilizlere karşı savaş ilan etmeye zorladı.

Barış Elçisi Gladstone, bir anda kendini Savaş Lordu Gladstone olarak bulmuştu; bir Anthony Trollope romanına yakışır bir kıvraklıkla yeni rolünü benimseyiverdi. Kıbrıs'ta Sör Garnet Wolseley komutası altında, cezalandırıcı bir ordu seferber edilmeye başlandı. Wolseley, imparatorluğun küçük savaşlar konusundaki uzmanıydı,

19 Jenkins, *Gladstone*, s.504.

hatta Gilbert ile Sullivan'ın *Pirates of Penzance* adlı komik operasında "Modern General" olarak ölümsüzleştirilmişti. Sefer, o denli heyecanlı bir ulusal hedefe dönüşmüştü ki, Kraliçe Victoria, Mısır'a gitmek üzere yola çıkan Süvari Muhafız Tugayı'ndaki arkadaşlarına güle güle demek için ortaya çıkmıştı.

Sör Garnet, 10 Eylül'de kıyıya vardığında, İngiltere'den gelen on beş bin ve ek olarak Hindistan'dan gönderilen on bin kişilik bir orduyu yönetmeye başladı. Garnet komutasındaki İngiliz kuvvetleri, Kahire ile Kanal'ın ortasında kalan Tel-el-Kebir adlı bir köyde, yirmi beş bin kişilik Mısır güçleriyle hemen çatışmaya girdi. Bu muharebe, sonraları, Gladstone'un en son yaşam öyküsü yazarı, hatırı sayılır Liberal Demokrat Roy Jenkins'in satırlarında "muntazam, hızlı ve ses getiren bir başarı" olarak yorumlanacaktı. İngilizler çok az bir kayıpla Mısırlıları bozguna uğrattı ve Albay Arabi, Seylan'a, bugünkü adıyla Sri Lanka'ya sürgüne gönderildi. Sefer, tutumlu Başbakan'ın belirlediği 2,3 milyon sterlinlik bütçeyi de aşmamıştı. Gladstone'un meslektaşlarından biri, kendisiyle Garrick Kulübü'nde yediği bir akşam yemeğini ve tabii yemek sonrasında gidilen Başbakan'ın eğlendiği Savoy'daki Gilbert ve Sullivan'ın *Patience*'ini anımsar! Sör Edward Hamilton, düşüncelerini, "Kendisini, bundan daha keyifli gördüğümü hatırlamıyorum." diye kaleme almıştır.[20] İnsan, bu Muhteşem Yaşlı Adam halkı selamlamak için eğildiğinde, kalabalığın içinden bir sesin, İngiltere'nin uygarlaştırma misyonu haklı çıktı, dediğini gözünde canlandırabilir. Deneyimler şunu gösteriyor: Hiçbir içki; madalya yağmuru, terfiler, meslektaşların memnuniyeti ve neredeyse ilahi bir takdirin takip ettiği askerî zafer kadar baş döndürücü olamaz.

Peki, İngiltere saldırıp işgal ettiği Mısır'ı nasıl yönetmeliydi?

20 a.g.e., s.505.

Bu soru karşısında, Büyük Liberal'in mantıklı ve basit görünen bir cevabı vardı: Mısırlılara istikrarlı ve sağduyulu bir politik sistem kurmaları için yardım et, sonra da oradan çık! Çok az kişi ise meşhur bataklığa saplandıklarının farkındaydı. İngiliz akademisyenler Robinson ve Gallagher'ın önemli kitapları *Africa and the Victorians*'da (1961) belirttikleri gibi; Mısır'ın tek başına fethi, açıkça İngiliz liberallerin her şeyden önce önlemek istedikleri bir sonuçtu: "İşgalin ardından daha bir yıl geçmeden hükümet, tasarladığından çok farklı bir iş yaptıklarını; sürekli uzayan bir işgalin ve Mısır'ı yönetmenin de ötesinde savunmak için görülmemiş bir sorumluluğun içine saplandıklarının farkına vardı. Açıkçası bu sonuç, politikadan çok şartlar tarafından biçimlendirilmişti. Gladstone ile meslektaşları, Mısır'ı İngiliz etkisi altına almaya niyetlenmişlerdi; ancak bunun yerine, mali bakımdan iflas etmiş, Avrupa'dan gelebilecek saldırılara karşı savunmasız, hem kendi yandaşları hem de Mısır'ın benimsemediği bölgesel bir işgal elde ettiler."[21]

Gladstone'un müthiş bir akla, vücuda ve ruha sahip olduğunu belirtmek gerekir. Bu uzun boylu ve sert bakışlı adam, zamanında fazla enerjisini, pamuk, şeker ve tütün ticaretinden bir servet kazanan babası John Gladstone'dan kalan Cheshire Hawarden'daki mülkte bulunan ağaçları keserek atmıştı. William, Eton College'den Oxford'a uzanan, kendi sınıfında kabul gördüğü yolu izlemiş, fakat alışıldık ideolojik güzergâhı tersine çeviren bir kişi olmuştu: Köleliği savunan bir muhafazakâr olarak çıktığı yolda, sonraları muntazam bir şekilde sola doğru kaymaktan kendini alamamıştı.

O tam bir entelektüeldi. Klasik ve temel Avrupa dillerini okuyup yazıyordu ve Homeros'un destanlarının geniş kapsamlı analizinin yapıldığı üç ciltlik bir eserin de yazarı idi. O, Napolyon'un

21 Robinson ve Gallagher, *Africa and the Victorians,* s.159.

Waterloo'daki hezimetinden sonra, güçlü bir barışı koruma mekanizması olan Avrupa İttifakı'nın çok sıkı bir destekçisiydi. Bazı açılardan, beş daimi üyesi ile bugünkü Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ni andıran İttifak, ne Avrupalı sömürgelerin ne de Amerika'nın söz hakkının olmadığı sınırlı bir platformdu. Genel Avrupa savaşlarını engellemek üzere ikna ve fikir birliğine dayalıydı; ki bir asır boyunca da bunu yapmıştı. Ayrıca daha az bir başarıyla, Güçler arasındaki uyuşmazlıklara arabuluculuk etmeye çabaladı. Kendi döneminin standartlarına göre, Gladstone'un vizyonu oldukça geniş, aydınlık ve cömertti; ayrıca Hıristiyan inancı da güçlüydü.

Kraliçe Victoria, 1868'de ilk hükümetini kurmakla görevlendirdiğinde, haber Gladstone'a bir ağacı devirdiği sırada ulaşmıştı. Günlüğü, o anki duygularını şöyle belgeliyordu: "Öyle görünüyor ki Tanrı, kendi maksadı için bana destek oldu ve beni korudu; kendimi bildim bileli son derece değersiz olan beni. *Görkem onun adı olsun!* (?)"[22] Yıllar geçtikçe, şevki daha da arttı. Anglikan ayinlerine günde bir kez, iki kez ve bazen üç kez katıldığı oluyordu. Dillere düşen meşhur, "Haymarket'te, karısı Catherine ile kurtarmaya çabaladıkları fahişeleri bulmak için, bakınarak bir aşağı bir yukarı gezinmeleri" alışkanlığı alay konusu oldu. Öyle ki Gladstone'un, 1869'da Ape kısa adını kullanan Carlo Pellegrini'nin çizdiği ve *Vanity Fair* magazin dergisinde yer alan karikatürün alt yazısı ortak bir yargıya işaret ediyordu: "Eğer o, daha kötü bir adam olsaydı, daha iyi bir devlet adamı olabilirdi." Karikatürün altındaki metnin daha ayrıntılı anlatımıyla, "Sahip olduğu erdemler o kadar muhteşem ki, kendine yüklenen tek kusur, onların fazlalığından hâsıl oluyor."

Doğru, Gladstone'un günlüklerinin editörü H. C. G. Matthews, Süveyş krizi sırasında Muhteşem Yaşlı Adam'ın sahip olduğu Mısır

22 John Morley, *Life of Gladstone*, c.II, s.256.

tahvillerinin, 1990'ların parasıyla iki milyon sterlin değerinde olduğunu gözler önüne serdi. Yine de biyografi yazarı Jenkins, "Onun temel, hatta en önemli destekleyici motivasyon kaynağının mali hususi menfaatleri olduğuna yine de bir dakikalığına bile inanmam."[23] yolunda görüş beyan etmişti. Jenkins'e göre Gladstone, müdahale için bir gerekçe bulunduğunu kabul etmek konusunda on dört kabine üyesi arasında en gönülsüz olmakla kalmadı; sonraları hisse senedi hamillerinin baskısına karşı ağırlığını da koydu.

Avrupalı ve Amerikalı liderlerin yaptıkları önemli ve kesin tercihlerin; birçok kez kibir, yetersiz bilgi, dayanaksız öngörüler, parti içindeki hırslı, cüretli alt kademedekilerin etkisi ve dinsel duyarlılık tarafından güdülendiğine tanık olunmaktadır. Yine de açıkça ortaya koydukları ahlaki amaçlar, sömürgelerdeki muhaliflerine öldürücü bir silah sağlamıştır. Göreceğimiz üzere, tüm tavrı göz önünde bulundurulduğunda, Wilfrid Scawen Blunt, yalnızca intikam almakla kalmamış, ayrıca son sözünü de ifade etmiştir: "Tarih hiçbir zaman tekerrür etmez; fakat tutumlar ve tartışmalar, ikilemler ve mazeretler, klişeler ve yanılgılar, güneşin sırayla imparatorlukların üzerine her gün doğması kadar kaçınılmaz bir şekilde tekrar eder." 1882'nin sıcak temmuz ayında, Orta Doğu'da Gladstone ile başlayan ve İskenderiye'yi yerle bir eden şey, bugün hâlâ sonuçlanmamıştır.

23 Jenkins, *Gladstone*, s.503-09.

Bir

Genel Vali

Evelyn Baring, İlk Cromer Kontu (1841-1917), GCB, OM, GCMG, KCSI

Yükselmek için gittikleri diyarlara uyum sağladılar ve
Temellerini sağlam kazdılar.
Kendi kuşaklarından,
Çok az hürmet gördüler
Ancak düzlüğe çıkana kadar,
Dağların kazandığından daha fazla itibar kazandılar.

Rudyard Kipling
"The Pro-Consuls" (1950)

Roma döneminde "genel valilik makamı", uzak vilayetleri, bağımlı devletleri ve asi kabileleri yönetebilmek amacıyla oluşturulmuştu. Bağımlı devletler, özellikle Orta Doğu'da, imparatorluk topraklarının önemli bir parçasıydılar. Nebatiye Arabistan'ı, Judea (bir vilayet) yakınlarında yer alırken, daha doğuda Anadolu'da sözde Özgür Likya İttifakı ile bağımlı krallıklar olan Kapadokya ve Pontus yer almaktaydı. Yazar ve filozof Büyük Pliny, (Pliny the Elder) bu on yedi yerin ortaya çıkardığı karmaşayı milattan sonra ilk yüzyılda "barbar tetrarşiler" olarak kaleme almıştı. Bağlı devletlerde "genel vali" Roma adına konuşurdu ve sesi, *sahte* otonominin karmaşık sahnesinin arkasında gizlenirdi.

İngiliz İmparatorluğu, emperyal ömrünün yarısına geldiği sırada Mısır, onun klasik anlamda bağımlı devletiydi. Hiçbir zaman resmî olarak imparatorluğun bir parçası olmadığı hâlde Mısır 1882'den, ortak anlaşmalar neticesinde son kraliyet birliklerinin çekildiği tarih olan 1954'e kadar, fiilen İngiliz yönetiminin kontrolü altında kalmıştı. Ancak en son noktaya gelene kadar görülecektir ki Whitehall (İngiliz hükümeti), Mısır'ın bağımsızlık efsanesini sürdürmekte kararlıydı. Dışişleri Bakanı Anthony Eden, Şubat 1955'te Kahire'yi

ziyaret ettiğinde, o sıra Başbakanlığı üstlenmiş olan Cemal Abdül Nasır'ı İngiliz Büyükelçiliği'nde bir toplantıya davet eder. Bunun üzerine Nasır'ın "Ah! Sonunda Mısır'ın uzun zamanlar yönetildiği makamı görebileceğim!" dediği söylenir. Whitehall efsanelerine göre, Eden buna şöyle cevap verir: "Yöneten değil Albay Nasır, yalnızca tavsiye eden." İngiliz tavsiyecilerden hiçbiri, bizim kitabımızda da önemli bir yere sahip olan "Genel Valilerin Genel Valisi" Sör Evelyn Baring kadar nüfuzlu olmamıştır.

Sör Evelyn, 42 yaşında iken, Eylül 1883'te İskenderiye'ye, Kraliçe Victoria'nın Mısır vekili, başkonsolosu ve tam yetkili temsilcisi olarak çıktığında, savurgan Hidiv'i disiplin altına almak amacıyla yabancı bankacılar tarafından kurulan borçlar komisyonunda Binbaşı Baring olarak görev yaptığı için, bölgeyi zaten biliyordu. Bay Evelyn, ihtiyaca uygun olarak, Fransız çıkarlarını temsil eden meslektaşı Ernst-Gabriel De Blignieres ile birlikte Mısır maliyesinin iki genel kontrolöründen biri olarak atanmıştı. Bay Evelyn ve meslektaşının, "İkili Kontrol" olarak bilinen bir düzenleme çerçevesinde "yönetiyor gibi görünmeden",[1] iflas etmiş ülke için "yönlendirici ve güçlendirici" olmak gibi son derece "hassas görevleri" vardı. Bu bir sır değildi. Teoride Mısır, Osmanlı İmparatorluğu'nun ayrılmaz bir parçası olarak kalmıştı ve Hidiv, Sultan'ın temsilcisiydi. Oysa çok geçmeden, resmî divanın önünde oturan başvuru sahipleri çaylarını yudumlayıp bir yandan da nargilelerini içerlerken, Kahire'deki gerçek gücün nispeten daha genç olan İngiliz Başkonsolos'a ait olduğunu doğru bir şekilde hissetmişlerdi. Hemen ardından, en fakir köylüler bile en az bu kadarını tahmin etmişler ve çok geçmeden Baring onların gözünde "Le Grand Ours" (Büyük Ayı) hâline gelmişti. Zaman içerisinde

1 Roger Owen, *Lord Cromer: Victorian Imperialist, Edwardian Proconsul*, s.125.

"İkili Kontrol" denilen yapı "Tek Kontol"e evrildi ve daha çok Lord Cromer olarak bilinen Bay Evelyn Baring, 1907'de Başkonsolosluk görevinden ayrılana kadar da bu şekilde devam etti.

Cromer, muhtemelen en güçlü ve kesinlikle en tuhaf imparatorluk genel valisiydi. Çağdaşı en yakın rakibi, 1898'den 1905'e kadar Hindistan Genel Valisi Lord Curzon; halkın dikkatini daha fazla çekmeyi hedeflemiş ve bunu da elde etmişti, ama kısmen bu yüzden görevi daha kısa sürmüştü. Yirmi dört yıl boyunca Cromer, hangi açıdan bakılırsa bakılsın Mısır Paşası idi ve Rudyard Kipling'in deyişiyle, kendisi gerçekten de temellerini sağlam kazmıştı. Mısır'ı sadece iflastan kurtarmakla kalmadı, bunun yanı sıra bizzat kendisinin ve müritlerinin isimlerini ve sınırlarını belirlemek için çok şey yaptıkları bölge olan Orta Doğu'daki İngiliz hâkimiyetini de öngördü. En parlak döneminde Cromer; Kraliçe, Başbakan ve Hindistan genel valisinden sonra İngiliz İmparatorluğu'nun dördüncü en güçlü şahsiyeti olarak sıralandı. Gücü, meslektaşı Ronald Storrs'un kalemiyle; "Mısır'da hem yerli hem de yabancılar için Downing Street 10 numara çarpı Buckingham Sarayı değerindeydi."[2]

Cromer'ın yükselişi, John Burke'un eseri *Peerage*'da değerini buldu. Şövalye unvanına 1883'te yükseldi. 1892'de Baron Cromer ve 1899'da Vikont Cromer oldu. Ardından Baring'e 1901'de "İlk Cromer Kontu" unvanı verildi. Çağdaşı, *The Times*'ın dış haberler bölüm başkanı Bay Valentine Chirol'un beğeniyle yazdığı gibi "Mısırlıların gözünde Cromer, birçok Mısırlı tarafından görülmeyen, fakat her yerde hissedilen ve bütünüyle faydalı, gizemli bir gücü temsil etti. Bu insanlar, ülkesinde kendisine Lordluk unvanının verildiğini duydukları andan itibaren ona '*El Lord*' dışında başka bir şekilde hitap etmediler."[3]

2 Ronald Storrs, *Orientations,* s.45.

3 Valentine Chirol, *Fifty Years in a Changing World*, s.56.

Yine de *El Lord*'un Mısır'daki sistemi, en sonunda, Kipling bir yana, bir dağdan öte bir bataklık olduğunu kanıtladı. Bunun tersi, Cromer'ın sömürge vekili olarak çıraklık dönemini geçirdiği, İngiliz sömürgesi Hindistan'dır. Raj (yönetmek anlamına gelen kelime) yönetiminde, İngiliz otoritesi açık, resmî ve nihai idi. Mücevherlerle süslü "maharajah veya nawab"a İngiliz Müşavir (büyük harflerle) tarafından "tavsiye verilen" operamsı, prenslik devletlerinde bile bağımlılık, gizlenmiş durumda değildi. Hindistan'ın soylu yöneticileri, antlaşmalar sonucu İngiliz Krallığı'nın "Üstün Gücünü" (yine büyük harflerle) açıkça kabul etmişlerdi. 1947'de Hindistan bağımsızlığını elde ettiğinde, Raj'ın İngiltere ile kriketten centilmen kulüplerine; gayda ve yatılı okullar; ayrıca Simla'daki Genel Valilik Locası, Yeni Delhi'deki Hükümet binası ve hatta Marksistlerin yönetimindeki Kalküta'daki Victoria Anıtı (Kraliçe'nin nedimelerinin portreleriyle süslenmiş) gibi anıtsal yapıların oluşturduğu kültürel bağlar varlığını sürdürdü. Ancak Mısır'daki kopuş çok daha farklıydı. 1952'deki "Kara Cumartesi" olarak hatırlanan milliyetçi ayaklanma sırasında Kahire'deki güruh, aşağılayıcı buldukları sembolleri, özellikle de ikiz imparatorluk kantinlerini, Turf Kulübü'nü ve Shepheard's Hotel'i yağmaladılar. Bütün binalar ateşe verildi ve yabancılar canlı canlı yanarak hayatlarını kaybetti. Ardından isyancılar, hiçbir ücret verilmeden boğaz tokluğuna çalıştırılan yerli ameleler tarafından inşa edilen ve kanalın girişinde "maitre de port" (limanın hâkimi) gibi duran, Fransa'nın yaptırdığı *Ferdinand de Lesseps* heykelini yıktılar. (Bugün hâlâ, Mısırlıların pragmatik ileri görüşlülüğü sayesinde heykel, her ihtimale karşı, bir diriliş için el sürülmemiş bir şekilde bir hangarda tutulmaktadır).

Bugünkü Orta Doğu'nun köklerinin arayışı içerisinde olan birisi, Londra'daki kızgın seçkinlerin çekimser birer hakeme dönüştüğü

bir ortamda, Yeni Delhi ve Kahire'den kaynaklanan sömürge yönetimine karşı ortaya sıklıkla konulan farklı yaklaşımlar nedeniyle âdeta dayak yemişe döner. İlerleyen sayfalarda, bu yaklaşımların mücadelesi bir ana tema olarak tekrarlanacaktır.

Tecrübenin de ışığında, Lord Cromer'ın farklı bir örnek olduğu söylenebilir. Kişilik olarak kendisi, sıra dışı yeteneğiyle soğukkanlı otoritesini bir potada eritmeyi başarmıştı. O, gücü âdeta bir virtüöz gibi kullanmış ve tekniğini daha az güvenli son yıllarına kadar geliştirmişti. Ticari zekâ onun genlerinde vardı. Evelyn Baring olarak kendisi, bir amiralin torunuydu. Üstelik parlamento üyesi ve (daha da önemlisi) dış kredilerde uzman, soylu bir bankacılık hanedanı olan Baring Brothers'ın miras yoluyla ortağı olan bir kişinin oğluydu. Korfu (o zaman İngiliz himayesinde) ve Malta adalarındaki askerliği sonrasında Hindistan Genel Valisi ve bir şans eseri, kuzeni olan Lord Northbrook'un özel sekreterliğini yapmış ve buralarda hak edilmiş kalıcı bir "Over-Baring (Üst-çizici)" lakabı kazanmıştı.

Lord Cromer'ın İngiltere Ulusal Resim Galerisi'nde yer alan John Singer Sargent'in çizdiği portresi, onun ruhunu yansıtır niteliktedir. Bu tabloda onu, kusursuz bir kumru grisi ile kuşanmış hâlde görürüz. Çalışma odasında huzur dolu bir şekilde otururken, sol eli rahatça dizlerine temas eder ve görebildiğimiz kadarıyla, yarı saklı vaziyetteki sağ eli yumruk sıkmış durumdadır. Cromer'in en büyük muhalifi, şair ve sömürgecilik karşıtı Wilfrid Scawen Blunt'ın da dikkati çektiği üzere, tablodaki "dolgun yanaklar, donuk gözler, kıpkırmızı bir burun, şişkin el ve yarı uyuşuk görüntü, Cromer ağır bir öğle yemeği yemiş"[4] havası veriyor. Tablo ile ilgili *Pax Britannica*'nın sıkıcı tasvircisi James Morris ise daha dostça ve adil bir gözlemde bulunuyordu: "O, derin ve korkunç bir ciddiyet adamıydı; görevinin

4 Owen, *Lord Cromer*, s.321.

onları yönetmek olduğu kaygısız, dengesiz, sıcakkanlı ve çok rasyonel olmayan Mısırlıların tam antitezi olan bir kimse idi."[5]

Sonuçta, çekincelerle birlikte El Lord görevine başladı. Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'nın günümüz krizleri karşısında uygulamaya koyduğu ve soğuk duş etkisi yaratan sıkı bir politikanın benzerini uyguladı. Cromer, sıkı bir bütçe politikası uygularken serbest ticareti destekleyerek borçların azaltılmasına öncelik verdi. Hindistan'dan sulama uzmanları getirtti. Ayrıca, karmaşık hukuk sistemini reform etti. Yoğun bir kalkınma planı uygulamaya koydu; örneğin Yukarı Mısır'da sulama için yaklaşık bir milyar metreküp su rezervi yaratan birinci Asvan Barajı'nın 1902'de tamamlanmasını sağladı. Başkonsolos olarak, Afrika'nın en büyük bölgesi Sudan'da uzun süredir devam etmekte olan İslami ayaklanmayı sona erdirdi. 1898'de Omdurman'da İngiliz önderliğindeki zaferin ardından, Sudan için yeterince gizemli yeni bir statü önerdi: bu statü "İngiliz-Mısır Ortak Yönetimi"ni getiriyordu. Kendisini, Mısır'ın kadim çiftçileri *fellah*ların koruyucusu olarak gören Cromer, izlediği politikaların Mısır pamuğunun yıllık değerini, ortalama 835.000 Sterlin artırdığını ve yoksul pamuk üreticilerine vergi indirimi için çabaladığını 1891'de gururla raporuna yazıyordu. Gerçekten de Cromer, daha önce ve takdire şayan bir şekilde, Süveyş Kanalı'nın yapımı ve bakımı esnasında uygulanan utanç verici zorunlu çalışma sistemi angaryanın (corveé) kaldırılması için baskıda bulundu ve başarılı da oldu. (Oysa Fransız vekiller, bir başka deyişle ahlakçı Üçüncü Cumhuriyet, bu reforma karşı şiddetli bir direniş göstermiştir.)

Tabii tüm bu kazanımlara ayrı bir görkem katan şey, Mısır idaresinin kendine has özellikleriydi. Cromer, *England in Egypt*'in (1892) yazarı Alfred Milner'dan önemli bir takdirname almıştır. Milner, he-

5 James Morris, *Pax Britannica*, s.244.

nüz "Yeni Emperyalizm" olarak anılmaya başlanan konu hakkında, en çok okunanlar listesine giren kitabını, Mali İşler Müşaviri olarak Kahire'de bulunduğu dönemde edindiği deneyimlerinden yola çıkarak yazmıştı. Öyle görünüyor ki 1890'larda, İngiliz olup önemli bir mevkide bulunan herkes Yeni Emperyalist idi. Öyle ki; egemen geleneklere yeni yeni karşı çıkmaya başlamış Bertrand Russell'ı ve çok geçmeden bir Fabian reformcusu olacak Beatrice Webb'i de içine alan bir cemaat! Lord Curzon, 1894'te İngiliz İmparatorluğu'nu "Tanrı'nın inayetiyle iyilik adına kullanılan dünyanın gördüğü en mükemmel araç"[6] olarak ilan ettiği zaman, döneme hâkim coşkuyu da ifade ediyordu aslında. Bu cemaate katılanların gözünde imparatorluk barışı, serbest ticareti ve hukuku temsil ediyordu. İmparatorluk, geri kalmış ülkelere özgürlük tutkusu ve adil oyun kurallarını getiriyor; uyguladığı ticaret politikalarıyla hem varsılların hem de yoksulların yararına bir düzen kuruyordu. İmparatorluğa karşı çıkanlar ya ezeli rakibi Alman İmparatoru ya da şiddeti ve dinî nefreti körükleyen "çılgın mollalar"dı. Üstelik Sömürgeler Bakanı Joseph Chamberlain gibi Yeni Emperyalistler de, İngiltere'nin gerektiği zaman, imparatorluğun çıkarlarını korumak için tek taraflı ve etkin bir biçimde hareket etmesi gerektiğini, çünkü imparatorluğun çıkarlarının insanlığın çıkarlarıyla çakıştığını öne sürmüşlerdir. Bu görüş *Pax Britannica'nın (İngiliz Barışı)* varislerince, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri tarafından, nadiren kabul edilse de, İngiltere'nin parasıyla denizlerin özgürlüğünü garanti altına alan Kraliyet Donanması'nın, istikrarlı ve gelişen bir küresel ticaretin çıkarını gözeten bir güç olduğu kesinlikle doğruydu.

Gelecekte Genel Vali olacak Alfred Milner, kuşkusuz Yeni Emperyalistler arasında iyi bir hatipti. Oxford'un Balliol Koleji'nde

6 G. N. Curzon, *The Problems of the Far East*, ithaf.

yoğrulan bilgisi (Curzon gibi o da okulun şöhretli müdürü Benjamin Jowett'in koruması altındaydı) ve günlük *Pall Mall Gazette* bünyesinde gazeteci olarak çalıştığı yıllarda edindiği kıvraklıkla Milner, Mısır'ın başarı öyküsünü bir paradoks olarak anlatıyordu. Okuyucularından Mısır'ın bir sömürge ya da bir dominyon olmadığını; bir tür "örtülü manda" (Milner'ın yeni sözcüğü) olduğunu hatırlamalarını istiyordu. Mısır, herkesin bildiği üzere geri kalmıştı ve uysal sakinleri, hoşgörüden uzak ve bağnaz bir dine saçma bir şekilde bağlıydılar. Bu özleri itibarıyla muhafazakâr insanlar, Avrupa yeniliklerinin yıkıcı rüzgârıyla henüz yeni yeni karşılaşmışlar ve doğrusunu isterseniz toprakları, Osmanlılar ile imzalanmış "Kapitülasyonlar" olarak bilinen Avrupalıları yerel kurallardan muaf tutan anlaşmalarla bağışık kılınması sonucu, Mısır polisinin tutuklayamadığı yabancılar tarafından istila edilmiş vaziyetteydi. Bütçesi hâlâ, yabancı senet hamilleri tarafından rehin alınmış olan Mısır'ın sözde yönetimi de, bir düzine dış gücün izni olmadan yabancı ülke vatandaşı sakinleri için kanun koyamıyordu. Daha da ilginci, Mısır'ın politikaları (Milner'ın belirttiğine göre) "Gerçekten de bu denli geniş bir elçi topluluğu içerisinde teoride tek bir kişi olan -en kıdemlisi bile değil- bir yabancı elçi tarafından belirleniyordu. Esas idari güç ise teoride 'yönetimsel görevleri olmayan Müşavirin', yani tek bir adamın elindeydi."

Her şeye rağmen, Milner'a göre Mısır, İngiliz yönetim dehası sayesinde, ne komik operanın "Mikado" gibi bir icadı ne de kafası allak bullak olmuş herhangi bir anayasa teorisyenin kâbusu değildi; aksine yavan, katı bir gerçekti: "Çünkü paradoks ülkesindeki üzümler dikenlerden, incirler deve dikeninden yetişir." (İngiliz yönetim dehası sayesinde, İngiliz birlikleri Mısır'ın dört bir yanında karargâhlar kurdu ve İngiliz subayları "Serdar" olarak bilinen İngiliz generalin komutası altındaki Mısır ordularına yerleştirildi. Tüm

bunlar 1882'de başlayan ve sonradan süresiz olarak uzatılan "geçici" işgalden kaynaklanıyordu. *England in Egypt,* on üç baskıya ulaşır ve Yeni Emperyalizmin manifestosu hâline gelir. Genç Winston Churchill, kitaptan, "Siperlere yapılan ani saldırıdan sonra birlikleri canlandıran ve yarım kalan zaferi tamamlamak için onları teşvik eden bir kalk borusu,"[7] diye övgü dolu ifadelerle bahseder.

Milner İngiltere'nin Cape Town'daki Yüksek Komiseri, Boer Savaşı'nın teşvikçisi; savaş sonrasında ise Güney Afrika Birliği'nin mimarı oldu ve bir Vikont ve Genel Vali olarak orada kurduğu yönetim, gelecek nesil imparatorluk valilerini yetiştiren bir "okul" olarak ün kazandı. Yine de *England in Egypt* Arapçaya tercüme edildiği zaman yarattığı etki, yazarının hoş karşılayabileceği türden olmamıştır. Sağlam detaylarla birlikte kitap, Mısır'ın sözde liderlerinin birer kukla olduklarını teyit etmektedir. Cromer'ın en son yaşam öyküsünü yazan Harvard'lı Roger Owen'ın belirttiği üzere, 1882'den beri rafa kaldırılmış popüler tutkular, öğrencilerin ve saldırgan kalabalığın, hor görülen baş kukla Hidiv'i taşıyan atlı arabayı devirdikleri Kahire ayaklanmalarıyla birlikte yeniden ortaya çıkmıştır. (Cromer kendi hesabına, olayları acilen çok daha fazla İngiliz askeri gönderilmesi için bahane olarak kullanmıştır.)

Okuryazar Mısırlılar arasında, El Lord'un itibarı üzerindeki leke giderek koyulaşır ve kalıcılaşır. Owen'a göre, 1998'de bile bir grup genç Mısırlı, Evelyn Baring'in doğduğu yer olan Cromer'in küçük Norfolk kasabasına uğramışlar ve yerli bir arşivciye "Cromer'ın mezarı nerede?" diye sormuşlar ve ardından eklemişler: "Mezarına tükürmeyi isterdik!"[8]

7 Alfred Milner, *England in Egypt*, s.4-5.
8 Owen, *Lord Cromer*, s.vii.

Görünüşe bakılırsa böyle bir sertlik yersizdi; hatta oldukça kafa karıştırıcıydı. Kusurları ne olursa olsun Cromer Kontu bu denli şeytani bir şahsiyetmiş gibi görünmemektedir. Emekliliğinden sonraki dönemde "tabi ırklara" atıflarında olduğu gibi bazen sözünü sakınmayan bir dil kullanmıştı. Ama bu, dâhil olduğu kastın ve ulusunun egemen sözlüğü idi. Tesadüf eseri bu dönemde, hep unuttuğumuz üzere "Orta Doğu" adı bir Amerikalı tarafından ortaya atılmış; Londra'da yayımlanan *The Times* bu adı onaylamış ve bölgenin petrol zenginliğinin hayırlı keşfiyle zirveye çıkmıştır. Şimdi sizlerden dünyayı Cromer'ın ve İngiliz meslektaşlarının gözünden hayal etmek üzere bir saniyeliğine durmanızı rica ediyoruz.

Kraliçe Victoria, 1901'de öldüğünde, dünya nüfusunun yaklaşık dörtte birine ve yaşanabilir toprakların dörtte birini içerisine alan genişlikte bir imparatorluğa hükmediyordu. Hayaleti, çok geçmeden Antartika'ya ulaşacaktı. 4,5 milyon sakiniyle yükselişteki 3,4 milyonluk New York'u geride bırakan Londra, tartışmasız dünyanın en büyük metropolüydü. İngiliz donanması, en yakın rakiplerinin toplamından büyüktü; gezegenin en önde gelen silah imalatçısı (*Vickers*) İngiliz idi ve İngiliz çeliği ile buharı, imparatorluğun en ücra köşelerindeki yerleri dahi deniz altı kablolarıyla birbirine bağlayarak dünyanın ilk küresel pazarını yaratmış durumdaydı. Dünyanın dört bir yanından saat ve haritalar, ortak referans noktası olarak yeryüzünün zamansal merkezi olan Greenwich'teki Kraliyet Rasathanesi'ni kabul ediyordu.

Yine de İngiltere'nin sahip olduğu güç dünyanın her tarafına nüfuz etmişti. Buna rağmen nüfuz ettiği kadar da görünmez bir güç olmuştu. Ancak 19. yüzyıl sona erdiği zaman, İngiltere'nin ihracatı inişe geçti ve ticaret açığı büyümeye başladı. Fakat ticaret açığı, yabancılardan gelen gelirle cömertçe dengeleniyordu. Bu geli-

rin tümü, küresel altın standardına bağlı küresel para birimi sterlin üzerinden hesaplanan kar paylarından, yatırımlardan elde edilen faizlerden, kiralardan, patent gelirlerinden ve mali hizmetlerden elde ediliyordu. Amerikalı araştırmacı Herbert Feis'in 1930'da yazmış olduğu üzere, "Başkenti olduğu politik imparatorluğa kıyasla daha uluslararası, daha yaygın çeşitliliği olan Londra, bir finans imparatorluğunun merkeziydi." Bu dönemde "...Yabancı toprakların ve risklerin adı Londra Menkul Kıymetler Borsası'nın belirsiz loşluğunda hiç durmadan titreşti ve ekonomi gazeteleri dünyanın fabrikalarında, madenlerinde ve meydanlarında yaşanan mücadelenin panoramik resmini çizdi."[9] Yine aynı dönemde Baring Brothers öncü olmak üzere; Rothschilds, Brown Shipley, Glyn Mills, The Cassels ve kredinin diğer kaynaklarının takip ettiği beş yüz kadar banka, komisyoncu ve tüccar, ihtiyaç içindeki yabancı yönetimlerin ve girişimcilerin isteklerini karşıladı.

1762 yılında kurulan ve kökleri Kuzey Almanya'ya dayanan Baring Brothers, tahviller yoluyla çok uluslu borç verme işinin ilk zamanlarına öncülük etmişti. 1818'e gelindiğinde Richelieu Dükü (18. Louis'nin Başbakanı Armand-Emmanuel De Plessis), hayretler içinde kalacak ve "Avrupa'da altı büyük güç var: İngiltere, Fransa, Prusya, Avusturya, Rusya ve Baring Brothers"[10] diyecektir. Altıncı büyük güç, özellikle 1803'te, "Louisiana'nın Satın Alınması"na aracılık ettiği zaman, yeni kurulan Amerikan cumhuriyetini besledi: Napolyon'un yapmak zorunda kaldığı bu satış sadece 15 milyon dolar karşılığında Amerika'nın topraklarını iki katına çıkarmıştı. 1890'da, Arjantin'de olduğu gibi Baringlerin tahmini yanlış çıktı-

9 Roger Adelson, *London and the Invention of the Middle East: Money, Power and War*, s.72.

10 Philip Ziegler, *The Sixth Great Power*, s.x.

ğında, küresel finans piyasası bir an için sarsılmıştı. Kişiler bazında bakacak olursak, Baring soyundan gelenlerin Londra'da Hareketli Seksenlere (*Swinging* Sixties-Londra'da 1960'larda ortaya çıkan moda ve kültürü anlatmak için kullanılan genel bir terim) kadar Krallığa genel vali, maliye bakanı, büyükelçi, başkonsolos ve *Bank of England* (Birleşik Krallık Merkez Bankası) başkanı olarak hizmet ettiklerini görürüz.

Kahire yıllarında aile şirketini asla kayırmamış olsa da Evelyn Baring böyle bir dünyada yaşlandı. (Şüphecilere göre, kayırması zaten gereksizdi; çünkü ticari bankalar herhangi bir ana dış kredi ile ilgili olarak Altıncı Büyük Güç'e kesinlikle danışırlardı.) Cromer, başka bir anlamda şanslıydı: Victoria döneminde, İngiltere'nin Mısır ile ilgili güvenlik kaygıları, "İmparatorluk Can Simidi" olarak tarif edilen Süveyş Kanalı'nın güvenliğinin sağlanması ve "Büyük Oyun" olarak bilinen, Çarlık Rusya'sının, Müslüman ülkeleri işgal yoluyla Hindistan'ı tehdit etmesinin engellenmesi üzerinde yoğunlaşmıştı. Fakat 1900'e gelindiğinde, stratejik hesaplar, diplomatların "Doğu Sorunu" dedikleri şeye dönüştü. Zira Osmanlı Sultanı'na yaranmaya çalışan yeni oyuncu İmparator II. Wilhelm, Müslümanların koruyucusu ve Alman Berlin-Bağdat Demiryolu'nun destekçisi olarak ortaya çıktı. Yine bu dönemde İngiliz donanmasındaki reformcular, yakıt anlamında savaş gemilerinin kömürden petrole geçişini desteklediler ve endişelenen amiraller, İngiltere'nin temel olarak Amerika'dan ithal edilen ham petrole çok fazla bağımlı olacağı uyarısında bulundular.

"Orta Doğu" ifadesi, ilk olarak Eylül 1902'de, aylık İngiliz dergisi *The National Review*'de yayımlanan "Basra Körfezi ve Uluslararası İlişkiler" (The Persian Gulf and International Relations) adlı makalede ortaya atılmıştı. Bu makalenin yazarı *Influence of Sea Power upon*

History, 1660-1783 (1890) adlı kitabı sayesinde, dünyanın dört bir yanındaki imparatorların ve amirallerin de aralarında bulunduğu bir hayran kitlesine sahip ABD Deniz Kuvvetlerinden Kaptan Alfred Thayer Mahan'dı. Mahan, İngiltere'yi ziyaretinde bir devlet başkanı gibi karşılandı. *The Times*'da yayımlanan bir başyazıda kendisi, Kopernik'e benzetiliyordu. Bir gözü İngilizlerde olan Mahan, 1902'deki makalesinde; İngiliz Donanması üslerine, Basra Körfezi civarında Süveyş Kanalı'nı korumak, Rusya'nın güneye doğru genişlemesini kontrol etmek ve İmparator Wilhelm'in planlarına karşı gelmek amacıyla ihtiyaç duyulduğunu öne sürüyordu. Makalede şöyle denilmekteydi: "Eğer daha önce hiç rastlamadığım bir kavramı kullanacak olursam; *Orta Doğu* bir gün kendi Malta'sına ve Cebelitarık'ına ihtiyaç duyacaktır. Bu demek değildir ki, bu ikisinden herhangi biri gelecekte Körfez'de olacaktır. Donanma kuvveti, geçici olarak var olmama ayrıcalığı bulunan bir hareketlilik niteliğine sahiptir; fakat her operasyon sahasında, hazır tamir ve ikmal üsleri ve felaket durumunda güvenlik üslerine ihtiyaç duyar. İngiliz Donanması'nın, gerektiğinde Aden'de, Hindistan'da ve Körfez'de güç yığınağı yapabileceği tesislere sahip olması bir gerekliliktir."[11]

Mahan'ın makalesi aynı yıl, daha önce Basra Körfezi'ni dolaşmış olan *The Times*'ın dış haberler editörü Sör Valentine Chirol'un gözünden kaçmadı. Kendisi, orada şunları duymuştu: "Artan etkisi nedeniyle bizim etki alanımızı tehdit edebilecek olası güç, Rusya'dan çok Almanya'dır." Chirol'e göre, Berlin-Bağdat demiryolu ve demiryolunun Basra Körfezi'ne uzatılması planları, İmparator Wilhelm'in Türkiye'yi "Almanya'nın dünya hâkimiyeti için köprübaşı" olarak kullanma planının bir parçasıydı. Chirol, bu endişelerini, kendisi-

11 Adelson, *London and the Invention of the Middle East*'den alıntı yapılmıştır, s.23-24.

nin endişelerini paylaştığını belirten Genel Vali Curzon ile ele aldı ve nitekim Curzon, hatırlı Kuveyt Şeyhi'nin desteğini kazanmak gibi özel bir amaçla Körfez'i dolaşmayı ve emirliklerini ziyaret etmeyi planladı. (Chirol, daha sonra Curzon'un 1903 Körfez turunda, hem bir gazeteci hem de resmî konuk olarak yer alacaktı.)

Mahan'ın makalesi tarafından kışkırtılmış olan Chirol, "The Middle Eastern Question" (Orta Doğu Sorunu) ana başlığı altında *The Times*'da, ardı ardına yirmi makale yayımladı ve bu makaleleri daha sonra 1903'te, *The Middle East Question or Some Political Problems of Indian Defence* adıyla bir kitapta topladı. Yaygın olarak Yakın Doğu, Türk Asya'sı ya da basitçe Şark olarak adlandırılan şey, yeni bir isim edinmişti. Bugünün jargonuyla Orta Doğu Projesi, başlangıçtaki halka arz ediliş şekliyle Basra Körfezi'ne odaklanmış bir İngiliz-Amerikan girişimiydi ve Rusya'nın dışarıda bırakılması, Almanya'nın denetim altında tutulması ve yerel otoritelerle yakın ittifak içindeki İngiliz üsleri ağının bölgeye yerleştirilmesi anlamına geliyordu. Denkleme "petrolü" de ekleyin, yüzyıllık bir tarihin bu ifade tarafından nasıl önceden görüldüğünü (kehanette bulunulduğunu) fark edersiniz.

Karmaşık zorluklar karşısında Lord Cromer, bir istisna dışında pürüzsüz biçimde üstesinden gelmenin güvenini sergilemişti. Bu istisna, birçok Avrupalının Orta Doğu'daki çağ dışı, gizemli ve tehdit edici şeylerin kaynağı olarak gördüğü inanç olan İslam'ın kendisiydi. Doğrusu; Peygamber'in dini eski ve amansız bir rakip olmuştur. İngiltere'deki genç kuşaklar, Hz. Muhammed'i korkusuz Aziz George'un düşmanı olarak tasvir eden soytarıların oyunlarını izleyerek büyümüşlerdi. İngiliz bilgin Karen Armstrong'un yazmış olduğu üzere, bu düşmanlık oldukça anlaşılırdı: "Çünkü Sovyetler Birliği'nin kendi yüzyılımızdaki yükselişine kadar hiçbir

politika ya da ideoloji, Batı için bu şekilde uzun süreli bir tehdit oluşturmamıştı."[12] İslam'ın Avrupa'daki erken fetihlerinde, Kutsal Topraklara düzenlenen sekiz Haçlı Seferi'nde ve Osmanlıların yükselişi sırasında, İslam her zaman *düşman* olarak görülmüştür. "Muhammed'in öfkeli müritlerinden esirge bizi ey Lord!" bin yıldır Avrupa kiliselerinden yükselen dua olmuştu.

Evelyn Baring için, bu yaşayan bir tarihti. Kendisi Woolwich'teki Kraliyet Askerî Akademisi'ne devam ettiği sırada, Hindistan'daki *The Great Mutiny* (Büyük İsyan) ortalığı kasıp kavuruyordu ve en öfkeli isyancılar arasında, Babür İmparatorluğu'nu tekrar kurmak için mücadele eden Müslümanlar da vardı. Sonraları Raj yönetiminin başkenti olan, Kalküta'da görev yaptığı sırada, Evelyn Baring'in Victoria'nın başka bütün egemenlerden daha çok Müslüman'a hükümdarlık ettiğini anımsamak için, başka bir şeye ihtiyacı yoktu. Ayrıca İslam dünyasındaki uzak sarsıntıların bile, Delhi ve Bombay'da yerel havadisler olarak yeniden ortaya çıktığına şahit olmuştu.

Bu nedenle 1883'te Kahire'de başkonsolos olarak görev yaparken duyduğu endişe, Sudan'da yayılan İslami ayaklanmayla ilgiliydi. Bu ayaklanmanın önderi, mütevazı bir aileden gelen ve bir marangozun oğlu olan Muhammad Ahmed idi. Kendisini *Mehdi* ya da *Beklenen Kişi* olarak ilan eden Muhammad Ahmed'in ünü, kontrol edilmesi güç bir yangın gibi tüm Sudan'a yayılıyordu. Sudan, resmî anlamda bir Mısır vilayetiydi. Kabataslak, bir milyon altı yüz bin kilometre karelik bir alanı kaplıyordu ve çoğunluğu Müslüman, dokuz milyonluk bir nüfusa sahipti. İsyancılar, Mehdi'yi yakalamak için gönderilen Mısırlı askerleri katletti veya püskürttü. Kahire'nin gücü, Hartum'un ötesine zor bela yetiyordu. İkna ve hitabet gücü yüksek, bilgili, yüz hatları hoş, sıkı fakat nazik bir duruşu olan Beklenen Kişi,

12 Karen Armstrong, *Muhammad: A Biography of the Prophet,* s.10-11.

yandaşlarına zahmetli ahlaki kurallar dayatmıştı. Kendisi 1882'de şu isteklerde bulunuyordu: "Gelin Allah'tan af dileyelim. Bedenin aşağılayıcı davranışları, şarap ve tütün kullanmak, yalan söylemek, yalancı şahitlik, ailelere itaatsizlik, eşkıyalık, başkalarının zararını tazmin etmeme, alkışlamak, dans etmek, bakışlarla uygunsuz işaretler yapmak, ölen kişinin yatağında gözyaşları dökmek ve feryat etmek, iftira etmek, gıybet ve yabancı kadınlarla beraberlik gibi tüm kötü ve yasaklanmış alışkanlıkları terk edelim! Kadınlarınızı terbiyeli bir şekilde giydirin ve bilinmeyen kişilerle konuşmamaları konusunda dikkatli olmalarını sağlayın. Bilin ki bu prensiplere aldırmayan herkes, Allah'a ve onun Peygamberi'ne itaat etmiyor demektir ve şeriata göre cezalandırılacaklardır!"[13]

Tetikteki ahlak polisi Ahmed günahkârları cezalandırıyordu; günahkârlar idam, kol ve bacaklarının kesilmesi ya da kırbaçlanma riskiyle yüz yüzeydi. İlk başta kılıç, mızrak ve sopalarla silahlanan Mehdi'nin yandaşları, onun kâfir "Türkler" diye alay ettiği Mısırlıları bozguna uğratırken yaşadıkları huşu, korkuyu daha da güçlendirdi. Hayırlı bir şekilde, Sudanlıların "Yol Gösterilmiş Kişinin Yıldızı" olarak isimlendirdikleri büyük bir kuyruklu yıldız, 1882'de doğuda gökyüzüne yükseldi. Uyuşuk Kahire yönetimi, sonunda kendine geldi ve Hindistan İngiliz ordusundan emekli General William Hicks komutasında alelacele seferber edilen bir birliği, güneye doğru yola çıkardı. Kahire'yi dehşet içinde bırakacak bir biçimde, Hicks ve birliğinin büyük bir bölümü, eyaletin başkenti El Obeid'in elli kilometre güneyinde, Shaykan'da boğazlandılar. Mehdi'nin keskin nişancıları, yanıltıcı bir geri çekilmeyle, Hicks'in 7.000 piyade, 1.000 süvari ve 5.000 develik ordusu ile birlikte kıymetli toplar ve bir ordugâh grubunu içeriye doğru çektiler.

13 Alan Moorehead, *The White Nile*, s.218

Bu ölümcül günün hikâyesi, daha sonra, İngiliz subaylardan biri tarafından tutulmuş eski püskü bir günlükte bulunacaktı: "General (Hicks), müziğin bizi biraz canlandıracağını umarak bandonun çalması emrini verdi. Fakat bando, dört bir yandan gelen mermiler nedeniyle sustu; develer, katırlar ve insanlar sürekli yere düşüyordu; bizler hepimiz bir yere sıkıştık, böylece mermilerin isabet etmesini engellemiş olduk. Yorgun ve bezgin durumdayız, ne yapacağımıza dair hiçbir fikrimiz yok. Bugün pazar ve sevgili erkek kardeşimin doğum günü. Tanrım, keşke oturup onunla bir saatliğine konuşabilsem! Mermiler daha sık yağıyor..."[14] Cümlenin ortasında, günlük son buluyor.

The Times'ın maceracı muhabiri, Dublin doğumlu Frank Power, Hicks'in ordusuna eşlik etmekteydi ve dizanteriye yakalandıktan sonra tedavi edilmek üzere Hartum'a geri gönderilmişti. Frank Power, burada katliamın birinci elden haberlerini bir araya getirdi. Tam da Başbakan Gladstone'un kabinesinin Mısır'daki askerî birliklerin sayısının azaltılması yönünde oylama yaptıkları sırada; sarsılmış durumdaki liberal bir hükümet için kötü şans eseri, telgraf çekilmiş ve haberler ortaya çıkmıştı. Sömürgeci bir süper ego ile *The Times* "Dogmatiklerin bu aldatıcı sapkın amaçlarına bir son verme zamanıdır (yani Mısır'ın işgaline son verilmesine)" şeklinde bir nutuk çeker. "Mısır'da konumumuzun gerektirdiği sorumluluklarımız, şu anda ülke tarafından noksansız bir şekilde anlaşıldı ve Bakanlar, bunlarla ilgili olarak yapacakları herhangi bir yanlışın altından kalkamazlar."[15]

Hicks felaketi, kahramanının ölümüyle sonlanan bir Victorian melodramının en mükemmel örneği olan "Gordon Vakası"nı hız-

14 John H. Waller, *Gordon of Khartoum,* s.318.
15 *The History of the Times,* s.20.

landırmıştı. Bunu tanıdık bir döngü takip ediyordu: Öncelikle parlamentodan "Bir şeyler yapın!" diye bir haykırış yükseldi. Bu haykırış, basın tarafından büyütülünce, açık oturumlarla kürsülerde yankılandı. Sarsılmış kabinenin bakanları istişare ederler; danışmanlar bölünür, sorumlu hükümet başkanı ise örtmece sözlerin sisi arkasına çekiliverir. Bir karara varılamayan ortamda, kasırganın şiddetini ölçmek ve en inandırıcı aklanma yöntemi bir sır gibi saklandığından zaman kazanmak için araştırmaya müsaade edilir ("Kim öngörebilirdi?", "Emirlere itaat edilmedi.", "Haberci direktiflerimizi tahrif etti." ya da her amaca uygun bir formül olarak, "Hatalar yapıldı") .

Taşkınlığı tetikleyen şey, *The Pall Mall Gazette*'deki 9 Ocak 1884 tarihli bir röportaj olmuştu. Cesur, cüretkâr ve Protestan *Gazette* editörleri, neredeyse efsanevi Hıristiyan paralı asker Charles George Gordon'un, Belçika Kralı Leopold için bir görevi yerine getirmek üzere Bağımsız Kongo Devleti'ne giderken İngiltere'ye uğradığını öğrendiler. İngiliz ordusunda hiçbir zaman önemli bir görev üstlenmemiş olsa da General Gordon, imparatorluğun en meşhur savaşçıları arasında idi. Çin'de komutasındaki yabancı ücretli askerlerle, kendisini Mesih ilan etmiş bir Hıristiyan'dan ilham alan kanlı bir isyanı bastırarak ve Sudan'da köle tüccarlarıyla savaşarak isim yapmıştı. Gordon, kız kardeşi Augusta'nın Southhampton'daki evinde, gazetenin yılgınlık nedir bilmeyen editörü ve daha sonra Londra'ya kadar detaylı notlar tutarak trende kendisine eşlik edecek olan W. T. Stead tarafından karşılandı. (Stead, kelimesi kelimesine not alınmış sözlü röportajların tiraj potansiyelini kavrayan ilk kişilerden birisi olmuştur). Stead'in Gordon'a yönelttiği sorular oldukça basittir. Hicks'in cezalandırma birliklerinin yenilgisini takiben, 6.000'e yakın Mısır birliği Hartum'a geriye çekildi ve şimdi Mehdi'nin sa-

vaşçıları tarafından kuşatılmışlardır. Birlikler ve tehlike altındaki siviller, Sudan'ı isyancılara bırakmak pahasına tahliye edilmeli midir? Yoksa isyancıları ezmek ve karargâhı kurtarmak üzere seferi birliklerin gönderilmesi mi gerekir?

Gordon, bundan daha açık konuşamazdı. Geri çekilme bir seçenek değildi; çünkü: "Eğer Doğu Sudan'daki hâkimiyetinizi Mehdi'ye ya da Türklere bırakırsanız, bu, İngiltere'nin Mısır üzerindeki egemenliğini geri kazanmayı daha pahalı hâle getirir." Gordon, bu soru üzerine, âdeta Amerika'nın Vietnam Savaşı'nı destekleyenler tarafından başvurulan domino teorisinin bir türünden bahsediyor:

> Tehlike, Mehdi'nin Wadi Halfa'dan kuzeye doğru ilerleyecek olması değildir; tam aksine, herhangi bir zaman kuzeye doğru gitmesi neredeyse imkânsız görünmektedir. Tehlike tamamıyla farklı bir yapıdadır. Sınırlarımız yakınlarındaki fatih bir Muhammedi gücün, yönetiyor olduğumuz nüfus üzerinde yaratacağı tesirin ihtimalinden kaynaklanır. Mısır'ın tüm şehirlerinde, Mehdi'nin yaptığı şeyin aslında onların da yapabilecekleri bir şey olduğu hissedilecektir. Ayrıca davetsiz bir misafiri, bir kâfiri dışarıya atmış olması, onların da bunu yapabileceğini gösterir.
>
> Öte yandan bu tehlikeyle yüzleşmesi gereken, sadece İngiltere değildir. Mehdi'nin başarısı, Arabistan ve Suriye'deki tehlikeli bir kaynaşma başlatmıştı bile. Şam'da, halkı ayaklanarak Türkleri dışarıya atmaya çağıran pankartlar asıldı. Eğer Doğu Sudan'ın tamamı Mehdi'ye teslim olursa, Kızıldeniz'in her iki yanındaki Arap kabileleri ayaklanır... Hiçbir şey yapılmadığı takdirde, tüm Doğu Sorunu'nun Mehdi'nin zaferi ile yeniden açılması son derece mümkün olacaktır. Görüyorum ki Wadi Halfa'nın güçlendirilmesi ve buranın Mehdi'nin saldır-

> ması durumunda direniş için hazırlanılması önerildi. Bir ateşe karşı da takviye yapabilirsiniz. Ama bu tür bir bulaşma, takviye ve garnizonların önleyebilecekleri bir şey değil. Fakat bu gerçektir ve doğruluğu Mısır ve Doğu'dan haberdar olan herkesçe kabul edilmektedir. Meşru müdafaada tahliye politikası, muhtemelen meşrulaştırılamaz.[16]

Röportaj, hükümeti Gordon'u birebir bildiği bir yer olan Sudan'a -ki kendisi daha önce burada valilik görevini üstlenmişti- göndermeye teşvik eden söylevler, başyazılar ve vaizler salvosunun patlamasına sebep olmuştu. Stead'in açıkladığı üzere, "Hartum'a bir alay gönderemeyiz; fakat buraya, benzer durumlarda bir ordudan daha değerli olduğunu kanıtlamış bir adam gönderebiliriz." 18 Ocak'ta Gordon, Savaş Bakanı ve öteki kıdemli bakanlar ile görüşmek üzere Harp Dairesi'ne çağırıldı. Gordon, burada, "Sudan'ın boşaltılmasının gerçekleştirilmesi için en uygun usulü değerlendirip rapor sunmayı" -kısaca, daha yeni kesinlikle kınamış olduğu bir hareket tarzının yapılabilirliğini değerlendirmeyi- kabul etti.[17] Hawarden'de olan Başbakan Gladstone ise Gordon'un sadece rapor vermesini, bundan fazlasını yapmaması gerektiğini vurgulayan bir telgrafla rızasını bildiriyordu. Herhangi bir kimse, Gordon ile hiç karşılaşmamış olan Gladstone kabinesinin bölündüğü ve liberallerin büyük bir seçim reformu önerisiyle meşgul olduğu bir dönemde, tedbirli bir şekilde zaman kazanmaya çalıştığını düşünebilir. Gordon'un ise doğru bir biçimde, kendi başına olduğu andan itibaren gerçekten yapmak istediği şeyi yapabileceğini varsaydığı düşünebilir. Gordon, samimi kişisel değerlendirmesini, sekiz ay sonra kuşatma altında-

16 Christopher Silvester, ed., *The Norton Book of Interviews,* s.64-66.
17 Waller, *Gordon of Khartoum,* s.326.

ki Hartum'da günlüğüne yazacaktı: "Majestelerinin hükümetine ve memurlarına son derece asi davrandığımı kabul ediyorum. Fakat bu benim doğamda var ve bunu kontrol edemiyorum. Korkarım onlarla bir raketle badminton oynamayı denemedim bile. Biliyorum, eğer başkan ben olsaydım, kendim gibi bir iflah olmazı kesinlikle görevlendirmezdim."[18]

Gladstone'a gelince; Hawarden'daki ağaçlardan cesur bir şekilde düşmekle ün yapmasına rağmen, eleştirilerden çabuk alınganlık gösteren bir yapıya sahipti. Gordon'un İngiltere'yi bir bataklığa saplayabileceğinden korkan liberaller arasında kopan gürültü nedeniyle sinirlenen Başbakan, buna karşılık Mehdi'nin isyanını, medeniyetler çatışması gibi bir şeye dönüştürmeyi yeğledi. 12 Şubat 1884'te parlamentoda yaptığı konuşmada, İngilizlerin Mısır'daki misyonunu, "Tek başımıza yürüttüğümüz bir vazife değil; fakat söyleyebilirim ki, medeni insanlık adına bir vazifedir. Bu görevi, Avrupa Güçlerinin -modern Hıristiyan medeniyetinin en yüksek ve en hakiki organının- rızası ile üstlendik. Bu görev, Avrupa'nın daveti veya rızası üzerine üstlenilmiş olduğundan, nasıl kabul etmişsek öyle yerine getirmeliyiz."[19] diye tanımlar. Bu riskli tutumla ilgili cevaplanması zor sorularla karşılaşan Muhteşem Yaşlı Adam, her zamanki gibi hitabet roketlerini, doğruluğundan kuşkulanılmaz Tanrı katına fırlatacaktır: Bu anlamda kendi izlediği yolda, Gladstone da bir iflah olmazdı!

Aziz Sebastian gibi Gordon da, kendi zaman ve mekânının sembolik şehidi konumuna getirildi ve bir tabloda korkunç bir kâfirin gururla ayakta duran onu bir mızrakla hedef alırkenki hâli tas-

18 Gordon, *General Gordon's Khartoum Journal,* 19 Eylül,1884, s.54.
19 Philip Magnus, *Gladstone,* s.294.

vir edilerek ölümsüzleştirildi. G. W. Joy'un, *Death of General Charles Gordon (1893)* tablosu Leeds Şehir Resim Galerisi'nde sergilenmektedir. (General Gordon; Charlton Heston'un Gordon'u, Sör Laurance Olivier'nin ise ilginç bir şekilde Mehdi rollerini üstlendikleri *Hartum* adlı 1966 yılı yapımı epik filme de ilham vermiştir.) Benzer bir Victorian versiyonunda ise Gordon, politik kurnazlıklara başvurmayan, doğru yolu her gün başvurduğu *İncil*'de bulmuş Hıristiyan bir gladyatör olarak yansıtılır. II. Dünya Savaşı sırasında Kahire'de, Stratejik Hizmetler Ofisi'nde (Office of Strategic Services, OSS) görev yapan Amerikalı John H. Waller, Gordon ve Mehdi arasındaki benzerlikler karşısında âdeta vurgun yemişe döner: "İkisi de inanılmaz bir tutkuyla *Eski Ahit*'in Tanrı'sına dua ederdi; ikisi de karizmatik askerî liderlik vasıflar taşırdı, ikisi de tiranlıktan nefret ederdi ve ikisi de ölümden korkmazdı."[20] Yine de Gordon'un karakterinde kibir ve tahmin gücü iç içeydi ve Waller (1976'da CIA'nin Baş Müfettişi olan) *Gordon of Khartoum* (1988) adlı kitabına, bu iki mutlakiyetçinin çatışmasının ceset yığınlarına sebep olduğunu ekleyebilirdi.

Ortada sıkışıp kalan kişi ise Woolwich'te askerî öğrenci olduğu on yıl boyunca Gordon'u gözlemleyerek onunla ilgili her şeyi öğrenen, özellikle laik görüşlü Sör Evelyn Baring idi. Öteki askerî öğrenci arkadaşları gibi Baring de, Gordon'un istihdam eri (ya da muhabere mühendisi) olarak Kırım Savaşı'nda, Sivastopol kuşatması sırasında gösterdiği gözüpekliğinin ve İngilizlerin çoğunun bildiği üzere Çin'deki başarısının farkındaydı. Burada, Şangay'ın sivil liderleri tarafından görevlendirilen Gordon, ücretli askerleri fevkalade bir "Yenilmez Ordu"ya dönüştürür. Gordon idaresindeki bu ordu, Hazreti İsa'nın erkek kardeşi olduğunu iddia eden Çinli bir öğret-

20 Waller, *Gordon of Khartoum,* s.305.

men kılavuzluğunda gerçekleşen Taiping Ayaklanması'nı (1854-64) bastırmıştır. "Çinli" Gordon, öte yandan Gravesend'de üs komutanı olarak görev aldığı sırada, resmî konutunda gençlere ve fakirlere barınak ve kıyafet sağladığı, hayırseverliği için de takdir edilmektedir. ("Tanrı Ruhunu kutsasın!" söylemi şehrin kaldırımlarına yazılmıştır.) Evangelistler, onu Hıristiyan bir asker olarak biliyorlardı; ancak acaba onun *İncil*'e ilişkin hususi teorilerini biliyorlar mıydı? (Kendisi Cennet Bahçesi'ni, Hint Okyanusu'nda, Madagaskar'a yakın olan Mauritius Adası'na yerleştirmiştir; kanıtı ise adaya özgü kadın cinsel organını andıran bir meyvedir) Ve kölelik karşıtı aktivistler, Gordon'un Sudan'ın yol bulunmayan alt bölümü Equatoria'nın (Ekvatorya), daha sonra da Hidiv'in 1877'de kendisini ataması ile tüm Sudan'ın valiliğini yaptığı sırada, Müslüman köleliğin sonlandırılmasına yönelik yürüttüğü kampanyaları desteklemişlerdir.

Ne var ki Sör Evelyn, Gordon'u 1882'de Filistin'de, ruhani krizler yaşamış ve düşüncesizce hareket eden bir mistik olarak da biliyordu: (Kız kardeşi Augusta'ya yazdığı üzere, "Kutsal hayatın yaratmış olduğu tüm ayak bağlarından kurtulmayı deniyorum.")[21] Bu yüzden Baring, en başta Gordon'un Hartum'a gönderilmesi konusunda uyarıda bulunmuş olmasına rağmen, daha sonra bu akıntıya kendisi de kapıldı. Çünkü (sonradan açıkladığı üzere) saygı duyduğu birçok İngiliz, tersini hissediyor gibiydi. Dışişleri Bakanı Lord Granville, Gordon'un destekçileri arasındaydı. Sör Evelyn'e gönderdiği hususi bir mektupta, kendisine açıkça itimat ederek şunları yazmıştı: "O, çok büyük olasılıkla faydalı olacak ve atanması ülkedeki birçok sınıfı mutlu edecektir."[22] Gordon Hartum'a giderken Kahire'de kırk sekiz saatliğine mola verdiğinde, Sör Evelyn, onun

21 a.g.e., s.294.
22 a.g.e., s.327.

bölgenin önde gelenleriyle yaptığı toplantılarına katılmıştı. Bu kişilerin arasında Zübeyr Paşa da vardı. Zübeyr Paşa, Sudan köle ticaretinin eski kilit ismiydi ve General, onu Darfur boyunca ve sonradan bir kavşakta köle ticareti yüzünden kovalamıştır. Dolayısıyla Baring, "mistik bir hissiyatın" etkisi altında olan Gordon'un, eski bir köle tüccarının Sudan'ı yatıştırmak için ideal bir aday olduğuna karar verdiği zaman oradaydı. Sör Evelyn, bu doğaçlama önerinin geri alınmasını sağlamış ve Hidiv'in, Gordon'u yeniden Sudan'ın Valisi olarak zikretmesi için ikna edilmesine yardımcı olmuştur. Bunu, "İngiliz bir görevlinin" Hartum'da etkili bir kaldıraç görevi görmesinin ne kadar hayati olduğuna inandığı için yaptığı şeklinde Londra'ya tavsiyede bulunur. Lord Granville'in belirttiği üzere, "General Gordon, Sudan'dan en kısa zamanda ve can kaybı yaratmadan çekilme politikasını yürütme sözü verirse en gözde adam olabilir. Talimatları Mısır'daki İngiliz Temsilci'den (yani Baring) alması ve bu Temsilci'ye rapor vermesi gerektiğini tam olarak kavramak zorundadır."[23] (Yıllar sonra, Baring, "Gordon'un atamasını kabul etmek belki de yaptığım en büyük hataydı" itirafında bulunacaktır ve oldukça kalın iki ciltlik *Modern Egypt* (1908) adlı eserinde, Londra'ya o dönem gönderdiği tavsiye mektubundan bire bir alıntı yapan Baring, buradan yalnızca "İngiliz" kelimesini çıkararak kendi rolüne tekrar değinecektir.)

26 Ocak 1884'te, Hartum'a gitmek üzere Kahire'den ayrılan General'e 12. Hafif Süvari Birliği'nden Süvari Albay J. D. H. Stewart ile *The Times*'dan Frank Power eşlik eder. Hartum'un kuşatma altındaki sakinlerine, Gordon telgrafla şu mesajı iletir: "Paniğe kapılmayın. Siz kadın değil erkeksiniz; ben geliyorum."[24] 18 Şubat'ta, Mavi

23 Lytton Strachey, *Eminent Victorians*, s.287-88.
24 Waller, *Gordon of Khartoum*, s.342.

ve Beyaz Nil nehirlerinin birleştikleri virajı alır almaz, Gordon, *Tevfikiye* adlı vapurdan sarhoş edici bir hoş geldin karşılamasıyla karaya adım atar. Adımını atar atmaz da, "Yanımda askerlerle değil sadece Sudan'ın şeytanlarını ıslah etmek için benim tarafımda olan Tanrı ile geldim," diyerek amacını ilan eder. "Herhangi bir silahla değil, adaletle savaşacağım."[25] Frank Power ise *The Times*'a şöyle bir telgraf gönderir: "Hükümet kitapları, yani yüksek vergiye tabi tutulan insanların ödenmemiş borçlarının hatırlanamayacak derecede eski zamanlardan kalmış kayıtları, sarayın önünde alenen yakıldı. Kırbaçlar, kamçılar ve Hükümet Konağı'nda falakayı uygulamak için gereken öteki aletlerin tamamı alev kümesinin üzerine bırakıldı."[26]

Coşku anlaşılırdı. Burada, Sudan'ın sömürge esaretini yumuşatabileceği, borç hesaplarını kapatabileceği, hatta ve hatta 1877'den beri yasa dışı olan köle ticaretini yeniden başlatabileceği doğrultusunda sözler vermiş gibi görünen, Hidiv'in resmî temsilcisi vardı. Gordon'un açıklamalarına göre, İngilizlerin Sudan'ı terk etmeleri hâlinde kendisinin valilik için gösterdiği beklenmedik aday eski esir Zübeyir Paşa, hiçbir zorluk yaşamadan köle ticaretine başlayabilecekti. Bu görünürdeki gizli-gerçeklik, Gordon'un hümanist destekçilerinin cesaretini kırmıştı. Serinkanlı Gordon ise *The Times*'ın ve Baring'in fikirlerini, köle ticaretine izin verilmesini savunan kendi yeni fikirleri doğrultusunda değiştirmiş olabilmenin keyfini çıkarmaya koyulmuştu bile. Ardından Ağustos 1884'te, bölgenin kurtarılması için bir kuvvetin görevlendirildiğini öğrenmesinin ardından, her şeyin harikulade derecede denk geldiğini fark etti. Zira Gladstone'u, Sudan'a askeri birlikler göndermeye ikna eden de yi-

25 a.g.e., s.351.
26 a.g.e.

ne kendisiydi. Gordon'un öteki çark edişleri de aynı derecede beklenmedik ve ani olmuştu. Bir noktada Mehdi'yi çatışma sırasında alt edebileceğini zanneder; başka bir noktada ise onu kandırabileceğini ya da silahsızlandırabileceğini varsayar. Söz konusu stratejilerden ikincisini denemek için Mehdi'ye kırmızı onur kuşağı ve fes gönderir; daha sonra da kendi vilayeti olan Kordofan'ın sultanlığını teklif eden bir mektup yollar. Mehdi'nin cevabı ise şöyledir: "Bil ki ben, beklenen Mehdi'yim; Allah'ın havarilerinin varisiyim. Bu yüzden ne sultanlığa ne Kordofan'ın ya da başka bir yerin krallığına ne de dünyanın zenginliğine ve onun kibirliliğine ihtiyacım var. Ben Allah'ın bir kuluyum... Bize yolladığın hediyelere gelince; Allah seni iyi niyetinden ötürü ödüllendirebilir ve sana doğru yolu gösterebilir... Bununla birlikte sana kendimiz ve ahireti arzulayan yoldaşlarımız için, uygun bulduğumuz kıyafetleri yolluyoruz."[27] (Mehdi, Gordon'a, bir jalaba[28] ve dervişlerin giydikleri gömlek benzeri yamalı bir giysi göndermişti.)

Kahire'de ise Sör Evelyn Baring, her gün yaşanan gelgitlerden, bazen de Hartum'dan gelen bir anlam veremediği telgraflardan artık yavaş yavaş ürkmeye başlamıştı. Gordon ise her kelimesini titizlikle ölçüp tartan yetkililer için kendisinin "kusursuz bir aşı" olması gerektiğini düşünüyordu. Günlüğünde şunları yazmıştı: "Sudan ile ilgili telgrafların Majestelerinin hükümetine kaça mal olduğunu çok merak ediyorum?" Lytton Strachey'in, *Eminent Victorians*'da (1918) buruk bir şekilde ifade ettiği gibi, Sudan'da olduğu andan itibaren, "Gordon halkının arasındaydı -kendi halkının ve sorumluluğu bir tek onlara karşıydı- onlara ve Tanrı'ya. Kana susamış bir hilekârın gücüne darbe indirmeden, onların öylece yok oluşlarını mı izleye-

27 Byron Farwell, *Prisoners of the Madhi*, s.87.

28 İhram: Uzun Arap giysisi (E. N.).

cekti? Asla! O tüm bunlara mani olmak için oradaydı. Uzaktaki hükümet 'tahliye' gibi bir şeyler mırıldanabilirdi ama onun aklı başka yerlerdeydi. O, düşüncelerini telgraflarına döktüğü zaman, Sör Evelyn Baring'in şaşkınlığı görülmeye değerdi. Bir ay önce Londra'yı 'Sudan'ın tahliyesini gerçekleştirecek en iyi araçları rapor etmek' üzere terk eden adam, şu anda açıkça İngiliz ve Hindistan birliklerinin yardımlarıyla 'Mehdi'yi parçalamaktan' bahsediyordu."[29]

Yine de liberal kabine, Savaş Bakanı Lord Hartington gibi "şahinler" ve sonsuza kadar kararsız kalan Dışişleri Bakanı Lord Granville gibi "güvencinler" olarak ikiye bölündüğü bir sırada, bu gariplikler, fanatik Derviş savaşçılar tarafından kuşatılmış yalnız kahraman tarafından büyülenmiş İngiliz halkına çok fazla bir şey ifade etmemişti. Ağustos 1884'te Hartington'ın baskıları neticesinde, Gladstone sonunda kurtarma operasyonu için 300.000 sterlin tahsis edilmesini kabul etti. Hızlı operasyonlarda bir sömürge uzmanı olan Sör Garnet Wolseley, Kahire'de seferi bir orduyu harekete geçirdi. Fakat uygulamadaki zorluklar nedeniyle harekete geçmesi ve on bin kişilik ordusunun Hartum'a doğru iki bin beş yüz kilometrelik yürüyüşüne başlaması, ekim ayını bulacaktı. Daha sonra isyancıların telgraf hatlarını kesmeleri üzerine, Albay Stewart ile *The Times*'dan Frank Power, ellerinde mesajlarla Hartum'u terk ettiler; ancak her ikisi de müttefikleri olduğunu iddia eden bir Mehdi sempatizanı tarafından katledildi.

Gordon, bu son muhabere için hazırlanmaya başlamıştı. Ancak Ocak 1885'te, İngiltere'nin korktuğu başına geldi ve dervişler, eğri kılıçlarıyla şehrin her yanını ele geçirdi. Güvenilir kaynaklara göre, Gordon, "Seni lanet adam, zamanın geldi!" diye bağıran dört devasa mızraklı saldırgan tarafından sarayın basamaklarında katledil-

29 Strachey, *Eminent Victorians*, s.301.

di. Gordon'un kellesi, zafer kutlamaları içinde Mehdi'ye sunulmuş; ardından ise küçümseme maksadıyla ve çaylaklara yem olsun diye çatallı bir dala asılmıştı. (Strachey'in kinayeli bir üslupla ifade ettiği üzere, "böylelikle en azından iki fanatik yüz yüze gelmiş oldu.")[30]

24 Ocak 1885'te, son mücadele için iki-üç yüz kişilik bir öncü İngiliz birliği, ırmağın yukarı tarafındaki bir köyde iki gemiden karaya çıkarıldı. Nil'in altıncı tehlikeli çavlanı yüzünden geciken gemiler, Hartum'a 26 Ocak'ta varabilirdi ve Hartum'un zaten düştüğü gerçeğiyle karşılaştılar. Komutadan sorumlu istihbarat subayı Albay Sör Charles Wilson, nehrin kıyısından coşkulu haykırışlar ve "İngilizlere ölüm!" naraları ile karşı karşıya kalmıştı. Bir kurşun yağmuru ve kıyı topçu bataryalarından atılan top mermileri "gemilerin yanlarına dolu gibi yağarken, top mermileri de kafalarının üstünden ıslık çalarak geçiyordu." Hartum, açık bir şekilde teslim olmuştu. Gordon'un Mısır bayrağı, dumanların arasından artık görünmemekteydi. Wilson, bu noktada, nehrin aşağısına doğru son sürat geri çekilmek dışında bir seçeneği olmadığını fark etti.

5 Şubat'ta *Punch* adlı karikatür dergisinin manşeti, Mehdi'nin aşiretinin Hartum'u yağmalamaları sonucu başı üzüntüyle öne eğik, sarsılmış İngiltere'yi gösteren, "Çok geç!" yazısı olmuştu. "Çok geç!" parlamento ile basında nakarat hâline geldi. Bu yas Saray Şairi[31] Lord Tennyson tarafından şiirleştirildi: "Kimler için yaşadıysa onlar için öldü. Toprağı/Çok geç kalındı ve taçlanmış ölümü övgü ile çevrelendi." Müzik salonlarında ise şu alay edici nükte ile Muhteşem Yaşlı

30 a.g.e, s.347

31 Saray Şairi hükümet tarafından resmi olarak atanan, devlet törenleri için şiirler yazması istenen şaire verilen isimdir. Lord Tennyson 1850'den ölüm yılı olan 1892'e kadar İngiltere'de Saray Şairliği görevini üstlenmiştir (E. N.).

Adam (Great Old Man, GOM), Gordon'un Katili'ne (Murderer of Gordon, MOG) dönüştü:

Gordon'un katilinin hayatı kardığı zaman
İki tekerlekli ateşten bir savaş arabasına binecek
Ve hiç kıpırdamadan
Pilate ve Judas Iscariot arasındaki
Sıcak ve kırmızı yere oturacak

Hartum'un düşüşünün diğer bir kurbanı da Gladstone'un ikinci liberal hükümetiydi. Artık yetmiş beş yaşındaki Muhteşem Yaşlı Adam, bazen ıslıklanarak, General Gordon'un itaatsiz olduğu üzerinde ısrar etmişti. Bu nedenle Başbakan, Avam Kamarası'na verdiği ilk beyanında, düşen asker için övgü dolu bir söz sarf etmekten acı bir şekilde kaçınmıştı. Kraliçe Victoria'nın daha erken bir müdahale ile Gordon'un kurtarılabileceği yorumunu belirttiği mesajını alan Gladstone, kendisinin "General Gordon'un ani talebi üzerine Lord Wolseley'in Hartum'u kurtarmak amacıyla zamanında orada olabileceğini" düşündüğünü, ancak "nehrin dolambaçlı rotası nedeniyle gecikme yaşandığını"[32] savunan bir yanıt vermişti. Gladstone, Gordon'un insanların kafasında, nankör hükümeti adına başarılması imkânsız görevi sırasında cesurca şehit olan sadık bir görevli konumuna geçişini, kavrayamamış gibiydi. Bölünmüş ve moralleri bozulmuş liberaller, boş yere kürek çekmeye devam etmişlerdi ve iflah olmaz liderleri haziran ayında istifasını sundu.

Sonraki domino teorileri ile ilgili olarak ise Gordon'un kehanette bulunduğu kaygı verici sonuçlar gerçekleşmemişti. Hartum'un düşüşünden altı ay sonra Mehdi eceliyle ölmüş ve başkaldırının lider-

32 Roy Jenkins, *Gladstone*, s.514.

liği, önceden belirlenmiş varisine, Halife olarak da bilinen Abdullah İbn Muhammed'e geçmişti. Derviş savaşçılar, on yıl kadar İngiliz ve Mısırlı misilleme baskınlarını püskürttüler; fakat ayaklanmacılar aynı başarıyı kuzeyde yani Mısır'ın iç kesimlerinde elde edemediler. Bunun yanı sıra cihatları da İslam dünyasının başka herhangi bir yerinde bir hareket başlatamamıştı. Sör Evelyn Baring, bu süreçte izleyip beklemeyi tercih etti. Liberal olarak yetişmiş olmasına rağmen, İngiltere Başbakanlığı görevi yapmış son akranı, aynı derecede suskun Lord Salisbury ile faydalı bir ortaklık oluşturmuştu. Sudan ile ilgili olarak ikisi "iki bayraklı" çözüm üzerinde bir mutabakata vardılar. Tasavvur ettikleri yapı içerisinde Mısır -sessiz ve bağımlı olmasına rağmen- Sudan'ı yönetmekte İngiltere ile resmen ortak olacaktı. İkili, büyük ölçekli bir saldırıyla Hartum'u geri almaya karar verdi. Bu saldırı, yükselen bir yıldız olan Binbaşı Herbert Kitchener tarafından idare edilecekti. Kitchener, sistematik bir mühendis olup bakışları, bıyığı ve sağlam duruşuyla tüm şüpheleri yok eder nitelikteydi.

Kitchener, Lord Wolseley'in hiçbir sonuç vermeyen yardım gücünde çarpışmış olduğundan dolayı bölgeyi tanıyordu. O ayrıca, Filistin Keşif Fonu için Kutsal Toprakların bir haritasını çıkarmıştı. Arapça konuşabiliyordu ve "gelmiş geçmiş en yüce insan" Gordon'un intikamını almak istiyordu. 1898'e gelindiğinde Kitchener, Mısır'ın Serdarı ya da diğer bir deyişle başkomutanı olarak, üçte biri İngiliz gerisi Mısırlı ve Sudanlı olmak üzere 25.800 adamı harekete geçirdi. Salisbury, önce Mısır'a bir devlet kredisi sağladı. Sonrasında bu para, başta 900.000 sterlinlik, daha sonra develi birliklerin, atların, çarklı gemilerin, topların ve (özellikle) en son icat edilen Maxim-Nordenfeldt makineli tüfeklerinin finanse edilmesi için kendisinin 750.000 sterlin daha eklediği bir hibeye dönüştü. Sonuçta Omdurman'daki muhaberede, Mehdicilerin müstahkem mevzile-

ri Hartum'u korurken, yaklaşık 50.000 Derviş savaşçının büyük bir kısmı, neredeyse yarısı büyüklüğünde olan Kitchener'in Nil Ordusu tarafından yok edildi. Halife, İngilizlerin havan topları ve Maximlerle korunan piyade birliklerine günışığında doğrudan saldırı düzenleyerek, ölümcül şekilde yanıldı. İngiliz-Mısırlıların kaybı sadece 48 iken, 10.000 ila 20.000 arasında Sudanlı savaşçı öldü, (Tahminler büyük ölçüde değişiklik gösteriyor). Olayın kaydı ise İngiltere'nin son büyük süvari hücumlarından biri olan muharebeye 21. Mızraklı Süvari Birliği'nde katılan, aynı zamanda *The Daily Telegraph* adına savaş muhabirliği yapan Teğmen Winston Churchill tarafından tutuldu.

Kraliçe Victoria'nın "Orta Çağ Tarzı" değerlendirmesi yaparak kınadığı korkunç finalde Mehdi'nin kemikleri mezarından çıkarıldı ve kafatasına ödül olarak el konuldu. (Olayı tasvip etmeyen Yüzbaşı Sparks'ın yorumu ise şöyleydi: "Bence son derece edepsizce bir hareketle Mehdi'nin kemikleri nehre atıldı.")[33] Kitchener, Mehdi'nin olağanüstü büyüklükteki kafatasını, mürekkep hokkası ya da kupa olarak kullanmayı bile düşündü. Fakat itirazları duyduktan sonra kafatasını, Cerrah Okulu'na (College of Surgeons) göndermeyi önerdi. Philip Ziegler'in *Omdurman*'da (1974) belirttiği üzere, bu öneriyi duyan Kraliçe, hoşnutsuzluğunu açıkça dile getirdi ve Lord Salisbury Cromer'a, bu saçmalığa bir son verilmesi gerektiğini belirten bir telgraf çekti. Telaşlanan Kitchener ise bunun üzerine başkonsolosa bir telgraf gönderdi: "Majestelerinin, Mehdi'nin kemiklerine onaylanamaz bir şekilde kötü muamele edildiğini düşünmesinden dolayı çok üzgünüm. Kraliçe'nin isteğine uygun olarak kafatasını gömeceğim."[34]

33 Philip Ziegler, *Omdurman*, s.220-22.
34 a.g.e.

Kimin Tanrı'sının daha önemli olduğuna bir netlik getirmek için son bir hareket olarak Serdar, Hartum'da Gordon'un sarayının harap olmuş koro bölümünde, bir zafer ayini düzenletti. Dört din adamı -Anglikan, Presbiteryan, Metodist ve Roma Katolik- General Gordon'un en sevdiği ilahi olduğu düşünülen "*Benimle birlikte tahammül et*" ile sona eren ekümenik bir ayinde bir araya geldi.

Yine de geriye dönüp bakıldığında, Omdurman'daki zafer oldukça şüpheliydi. Mehdi'nin devleti gerçekten de yıkılmış ve Gordon'un intikamı alınmıştı. Strachey'in sıklıkla alıntılanan mezar kitabesine göre, olay "20.000 Arap'ın görkemli kıyımı, İngiliz İmparatorluğu'na geniş bir bölgenin katılması ve Sör Evelyn Baring için soyluluk yolunda önemli bir adım"[35] ile son buldu. Ancak bu kıyımın boyutu, duygusuz İngilizleri bile ürkütmüştü. Ayrıca Maxim'in öldürücü gücünün ispatı, Afrika'da yeni kolay zaferler kazanılabilirmiş gibi yanlış beklentiler de doğuracaktı. Bir yıl sonra, ünlü alaylar tekrar kargaşa içine düştüğünde, imparatorluk ordularının Boerli çiftçileri hemen halledeceğini bekleyen İngilizlerin büyük bir çoğunluğunu şoka uğrattı. Özellikle Omdurman katliamı, İslam ve Hıristiyan dünyaları arasındaki uçurumu daha da derinleştirdi. Barlardan kulüplere her yerde, her konuda Avrupalı üstünlüğü çok fazla sorgulanmadan doğal karşılanmaya başlanmıştı; Mısırlılar Çingeneler (Gypos) ya da "WOGs" (Değerli Şarki Beyefendiler)'e bölünmüşlerdi. Wilfrid Scawen Blunt, neden başka yerlerdeki insanların, İngilizlerin Cromwell döneminde yaptıkları gibi, kendi dinî savaşları ya da kendi hükümdarlarını öldürmelerine müsaade edilmemesi gerektiğini sorgulayan, az sayıdaki itibarlı kişilerden birisiydi. Mehdi ve onun te-

35 Strachey, *Eminent Victorians*, s.350.

okratik devleti, gerçekten de bu kadar aşağılık mıydı? Avrupalıların, Avrupalı olmayanları küçük düşürme gücünü zorla kanıtlamaktan, İngilizlerin gerçek çıkarı ne olmuştu? 1900 civarlarında, bu tarz sorular nadiren soruluyordu; tabii Mark Twain gibi kâfirler dışında, üstelik kendisi sadece bir mizahçıydı (ve bir Amerikalı).

Bunun tüm İslami Doğu'da olduğu gibi Mısır'da da, bugün Bağdat'ta Amerikalıların *Yeşil Kuşak* dedikleri şeyin ilk versiyonunda, Avrupalılar, nüfusun büyük bir bölümünden kopuk vaziyette, kendi ayrı semtlerinde yaşadılar. Sınır, başka hiçbir yerde Lord Cromer'ın Kahire'sinde olduğu kadar somut değildi. Bu durum, böyle bir bölünmenin hiç de istenen bir şey olmadığının belirtildiği ardı arkası kesilmeyen resmî beyanlara rağmen yaşanmıştı: "Mısır'ı istemiyoruz ya da kendimiz için istemiyoruz." Söz konusu İngiliz çıkarları olduğu zaman nadiren utangaçlık gösteren eski liberal başbakan Lord Palmerston, bu konuda kendisinden oldukça emindi: "Mısır'ı, İngiltere'nin kuzeyinde bir mülkü, güneyinde ise bir malikânesi olan aklıselim bir adamın, sırf bu yüzden yol üzerindeki otellere sahip olmayı dileyebileceği kadar istiyoruz. Bu aklıselim adamın yine tüm isteyebileceği bu otellerin temiz tutulmaları, her zaman ulaşılır olmaları, koyun pirzolaları ve kiralık atlarıyla geldiği zaman kendisini rahat ettirmeleridir."[36]

Fakat İngilizlerin işgalci kuvvet olarak bir defa yerleştikten sonra temiz tutulan yol üstü oteli, imparatorluğun gözde dinlenme yerine dönüşmüştü. Başkonsolosun konutları, bu dönüşümü çok iyi betimlemekteydi. Baringler (Evelyn,1876'da zengin bir toprak sahibi olan Sör Rowland Errington'un kızı Ethel Errington ile evlenir) ge-

36 Peter Mansfield, *The British in Egypt*, s.4.

lir gelmez, sonraları Kahire'nin Turf Club'ına (Beyefendiler Kulübü) dönüşen Konsolos'un malikânesine yerleşir. Konağını yetersiz bulan Baring, zaman kaybetmeden daha gösterişli bir malikâne ve konsolosluk için planlar tasarlar. Avrupalıların "Ajans", Mısırlıların ise "Bayt-el Lurd" (Lordun Evi) diye bildikleri Cromer'ın kalesi, İngiliz kışlalarına birkaç yüz metre uzaklıktaki gözde semt Garden City'de bulunan Qasr al-Nil'deki nehir manzaralı sarayların arasında yer almaktadır. Arazi daha sonra resmî bahçeleri, kısa kesilmiş çimenlik alanı (Cromer'ın halefi Lord Kitchener'in leylek figürü şeklinde tanzim ettiği) bir yüzme havuzunu, nehrin kenarında bir rıhtımı ve (II. Dünya Savaşı sırasında) zorunlu bir bomba sığınağını kapsayacak şekilde genişletilir.

Aslında yapılacak daha çok iş vardı. Zira Mısır yönetimi arkaikti. *Encyclopaedia Britannica*'nın (1910) büyük on birinci baskısında açıklandığı üzere, "Anayasa zaten ölü doğmuştu ve Sör Evelyn Baring, temiz bir yazı tahtası yerine, uysal insanlar için bir yönetim metodunu hiyerogliflerle göstermek için asırlardır sürdürülen çabaların yıprattığı bir papirüs bulmuştu."[37] Sör Evelyn ve Leydi Ethel, reformlar için destek toplamak amacıyla yoğun bir sosyal çevreye ev sahipliği ettiler. Günleri danslar, amatör tiyatrolar, "evde geçen zamanlar" ve akşam yemekleriyle geçiyordu. En sonuncusu, sarıklı Hintli hizmetkârların, şefin spesiyali köri soslu karidesin yanında Ren geyiği dili ve İngiliz menşeli şeftalili sert bir içkinin servis edildiği karmaşık davetlerdi. Mısırlılar bu tarz davetlerde nadiren görülürdü ve aile baş başa kaldığında Baring, Yunan ve Roma edebiyatını ya da (hoşlanmadığı) Fransız romanlarını tartışmaktan hiç sıkılmazdı. Tabii ki bu, Mısırlıların unutulduğu anlamına gelmiyor. Yazar ve diplomat Maurice Baring, amcasının şakacı konuklarının

37 *Encyclopedia Britannica*, 11. Baskı, Bölüm 7, s.484.

yerel medyada kendisi hakkında kötü sözler kullandıklarını anımsıyordu. Sör Evelyn, kendisini "Chadband'ın (Dickens'in dalkavuk karakteri) yağcılığıyla şeytanın kötülüğünün karışımı"[38] şeklinde tanımlayan Mısırlı bir gazeteciden keyifle alıntı yapmıştı.

Başkonsolos kötü ün salmaktan kaçınırken, resmî biyografi yazarı Zetland Markisine göre o, "Mısır halkının dikkatini İngiliz gücü gerçeği üzerinde yoğunlaştırmanın önemini takdir etmiş bir kimseydi." "O, döneminin geleneklerine uygun olarak önde giden, beyaz bir asa ve uçuşan gömlek koluyla seyislerle birlikte, gösterişli ve fark edilen bir figür olarak Kahire'nin sokaklarında gezinirdi. Egzersiz ve eğlence amacıyla, zaman buldukça tenis oynardı; Mısır meseleleri ile ilgili krizler yaşanan dönemlerde ise kaygılanmadığını göstermek amacıyla tenis oynamaya devam ederdi." Kendisinin de Şubat 1893'te yazmış olduğu üzere, "Krizlerin en kötüsünün yaşandığı sırada her gün açık havada tenis oynadım. Benim bu tavrım İngilizlere güven verdi, Fransızları ve ötekilerini ise inanılmaz şekilde sinirlendirdi; aslına bakarsanız bunu yapma amacım da kısmen onları kızdırmaktı."[39]

Başkonsolos, Hidiv'i ziyaretleri sırasında gri bir frak ve genel valiye özgü bir beyaz tüylü şapka giyerdi. Aracı, süvari muhafızlarının kırmızı ceketleriyle kuşatılırdı; genellikle 21. Mızraklı Süvariler... Amerika'nın o dönemdeki başkonsolosunun fark ettiği üzere, "Askerlerin olmadığı Kahire resimleri eksik sayılırdı. Çünkü askerî yön neredeyse daima saldırgan bir belirginlikteydi. ... Bölük ve alay şeklinde, askerler sokaklarda o kadar sık geziniyorlardı ki ziyaretçiler Kahire'nin gerçekten de devasa bir askerî kamp olduğuna inanabilirlerdi."[40]

---

38 Maurice Baring, *The Puppet Show of Memory*, s.168.

39 Zetland, *Lord Cromer*, s.191.

40 Thomas Skelton Harrison, *The Homely Diary of a Diplomat in the East, 1897-1899*, s.230-31.

Gerçekte Kahire, bundan fazlasıydı. Hidiv İsmail, Orta Çağ'dan kalma merkezini, âdeta Baron Georges-Eugéne Haussmann'ın 1850 ile 1870 yılları arasında Paris'i çarpıcı bir şekilde yeniden tasarlamasını hatırlatacak şekilde, geniş bulvarlarla döşeyerek yenilediktен hemen sonra Kahire, kendisine "Nil'in Paris'i" denilmesini hak ediyordu. Cromer döneminde Kahire, Afrika'nın en kalabalık metropolü hâline gelmişti. 374.000 sakini; Müslümanlar, Kıptiler, Dürziler, Yahudiler, Yunanlar ve Ermenilerden, ayrıca Arapların Avrupalılara verdiği, bir dereceye kadar küçümseme içeren isimle nitelendirilen büyük bir "Frank" nüfusundan oluşuyordu. Çağdaş Bağdat ve Şam'dan farklı olarak Kahire, sağlıklı kış iklimi ve herkese açık antik hazineleri ile İngilizler için gidilmesi gereken cazip bir yer olmuştu. Bu nedenledir ki; 1838'de Mısır'da bulunan Avrupalı halkın nüfusu 10.000 iken, 1881'de bu rakam 90.000'e yükselmişti. Bu akım elbette ki kapitülasyonlar aracılığıyla desteklenmişti. (Mısırlıların nefret ettiği bu sistem, 1937'de tamamen lağvedilene kadar varlığını sürdürdü.)

Ortalama bir Batılı ziyaretçi için Kahire, şehrin de eklendiği bir opera dekorunu andırabilirdi. Bu şehirde sembolikleşmiş piramitlerin yanı sıra çok sayıda minare ve cami gökyüzünü âdeta bir kumaş gibi dokurdu ve Avrupalı merkezinden sadece birkaç adım ötede, David Robert'ın taş baskısı kadar canlı bir ifadeye sahip gerçek bir Şark şehri vardı. Ya da Mark Twain'in *Innocent Abroad* adlı kitabında canlı biçimde yer alan şehir: "Görkemli develer ve tek hörgüçlü hecin develeri, esmer Mısırlılar ve onlara benzeyen Türkler ile zenci Etiyopyalıları, sarıkları ve kuşakları içerisinde birçok dikkat çekici renkle etrafa ışık saçarlarken dar sokakların, arı peteği gibi pazarların her yerinde görebilirsiniz."[41]

41 Mark Twain, *Innocent Abroad*, s.615.

Buna karşılık, şehrin daha yeni, yabancı semtleri Süveyş Kanal Şirketi'nin gösterişli yıllarında École des Beaux-Arts mezunları tarafından tasarlanmış dik çatılar yönünden oldukça zengin, büyük ölçüde Fransız tarzını yansıtan yerlerdi. Hidiv İsmail 1869'da Kanal'ın açılışını, Verdi'nin *Aida*'sının prömiyerinin sahnelendiği bir opera binası yaptırarak kutlar. *Aida*'nın krallara layık prömiyerine Fransa İmparatoriçesi Eugénie, Avusturya Kralı Franz Josef ile Galler Prensi ve Prensesi dâhil, *Almanach de Gotha*'da yer alanların[42] beşte biri katıldı. İki modern caddeyi bağlayan geçit *The Galerie Commerciale* boyunca, Avrupa tarzı lüksü gözler önüne seren mağazalar uzanmaktaydı. 1908'de İsmailiye bölgesine gelen bir ziyaretçi ise burada, Mısır'a ait tek bir unsurun dahi olmadığını gözlemleyecektir; tabii "Görkemli bir malikânenin dışındaki tümseğe oturmuş, palmiyelerden ve tropikal çalılardan ancak yarısı görünebilen Sudanlı küfeci dışında!"[43]

Kahire'nin politika, işletme ve medya elitleri arasında ortak dil Fransızcaydı. Fakat 1880'lerde, Süveyş'ten geçen gemilerin dörtte üçü İngiliz bayraklıydı ve hemen hemen hepsi Hindistan'dan geliyor ya da Hindistan'a gidiyordu. Bu nedenledir ki argo İngilizce her yerdeydi. Spor Kulübü'nün tenis kortlarında İngilizce argo duyuluyordu ve tabii Samuel Shepheard's Oteli'ndeki ünlü Long Bar'ı dolduran subaylar arasında bu dil, daha da yüksek sesle konuşuluyordu. 19. yüzyıl gezgini William Fullerton'un işaret ettiği gibi, "Tüm bu polo, balolar, yarışlar ve binicilik dolayısıyla Kahire, insanların üzerinde âdeta bir İngiliz şehri izlenimi yaratmaya başladı. Şehir, Doğu'ya özgü herhangi bir işaretin, sakinlerinin estetik tatmini için

42 *Almanach de Gotha*, Avrupa aristokrasisindeki kişileri içeren yıllık, almanak. (E. N.)

43 Max Rodenbeck, *Cairo: The City Victorious*, s.137.

tutulduğu bir yere dönüştü; tıpkı bir ülkenin sahibinin, kendi şahsi eğlencesi için özel av korusu ya da geyik parkı sahibi olması gibi."[44] Öyle ki, turistleri Giza'daki piramitlere taşıyan eşek ve develere bile İngiliz at yarışı şampiyonlarının ya da Amerikan başkanlarının adı verilmeye başlanmıştı.

Mısır'ın Müslüman Orta Doğu'nun entelektüel başkenti olduğunu, yurt dışından Thomas Cook vapurlarıyla gelip efsanevi Robert Stephenson tarafından inşa edilmiş trenle İskenderiye'den genellikle birinci sınıfta seyahat eden ziyaretçiler neredeyse hiç fark etmiyorlardı. Evelyn Baring'in sofra sohbetlerinde, Kahire'nin birbirleriyle kıyaslanamaz iki dünyası arasındaki uçurum ancak dolaylı olarak anlaşılabilirdi. Fransızcada, İtalyancada ve modern Yunancada akıcı; klasik Yunanca ve Latincede ise işe yarar bilgisi olan Cromer, Arapça öğrenmedi. Bunun yerine, yerel elitlerle basit Türkçeyle sohbet etti. Birçok Mısırlı için, Avrupalıların oturdukları semtlerin sindirilemez ve aşağılayıcı, hatta yabancı bir kist şeklinde nitelendirilmesine hiç şaşırmamak gerekir. Başkonsolos, 1907'de emekli olduğunda, evde karşılanış biçiminin Mısır'daki soğuk uğurlanış törenlerinden kesinlikle daha methedici oluşu, bir sürpriz olarak nitelendirilmelidir. Avrupa kolonisi bütün gücüyle, veda konuşması için toplandığı zaman, yalnızca üç tane yüzü gülmeyen Mısırlı oradaydı; gerisi etkinliği boykot etmişti. Sadık yardımcısı Ronald Storrs, Lord Cromer'in ülkeden ayrılışını betimlerken ("Doğu milletinin görüp görebileceği en yüce yabancı velinimet"), Cromer'ın aracı "silahlı birliklerin fişeklerle dizildiği sokaklar boyunca, buzdan daha dondurucu bir sessizliğin arasından geçti"[45] ifadelerini kullanmıştı.

44 a.g.e., s.36.
45 Storrs, *Orientations*, s.10.

Bu soğukluk, bir nebze de olsa El Lord'un son yıllarında gittikçe artan otokratik duruşundan kaynaklanan kızgınlığa atfedilebilirdi. Bu otokratik duruşu, yerli bakanların yanına daha çok İngiliz "danışman" atanması konusundaki ısrarı; esnek atalarından daha ısrarcı olan Hidiv II. Abbas'a uyguladığı şiddet; eğitimi savsaklaması (Alfred Milner'in *Odds and Ends* adlı kitabının bir bölümünde anlattığı) gösteriyor. Daha da önemlisi, Cromer'ın ayrılışı emekliliğinden bir yıl önce ortaya çıkan "Dinshawai Sorunu" tarafından gölgelendi. Yabancılar unutmuş olabilirler; ancak bu olayın detayları Mısırlı öğrencilerin her birine oldukça tanıdık gelecektir. Kumru ve bıldırcın avı sırasında, liderleri unutulmaz Binbaşı Pine-Coffin[46] olan beş İngiliz subayla çıkan bir kavgaya karıştıkları gerekçesiyle dört köylü asılmış ve sekizi ise sert bir şekilde kamçılanmıştı. Ne yazık ki, bir İngiliz subayı da bu tartışmalı ve kasvetli olaylar sırasında ölmüştü. Fakat hiç şüphesiz İngiliz avcılar, güvercin yetiştirmenin minik Delta şehri Dinshawai'de ne kadar sevilen bir uğraş olduğunun farkındaydılar. İdam kararları, iki İngiliz ve iki Mısırlıdan oluşan Kıpti önde gelenlerinden Butros Gali'nin (daha sonra öfkeli bir milliyetçi tarafından öldürülen ve torunu Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri olan) başkanlığındaki özel bir mahkeme tarafından açıklandı. Wilfrid Scawen Blunt'ın konuyu kaleme almasının yardımı ile (Dinshawai "olağan dışı hatalı bir hüküm değildi, fakat medeni hukukun her bir prensibinin ayaklar altına alındığı sistemin bir parçasıydı"), olay Avam Kamarası'ndan yükselen kızgın sorulara zemin oluşturdu ve İngiltere'nin politik gündemine oturdu.[47] Bu idamların, Cromer'ın İngiltere'nin medenileştirme söyleviyle dalga geçer nitelikte oluşu, karşıtları tarafından yüksek sesle gündeme getirildi.

46 Pine Coffin, çam tabut anlamına gelmektedir (E. N.).

47 Owen, *Lord Cromer*, s.338.

Bernard Shaw, yazısına hiciv dolu "Denshawai Dehşeti" başlığını atarak, okurlarından böyle bir durumda herhangi bir İngiliz köyünde oluşacak tepkiyi hayal etmelerini isteyecekti: "Bir grup Çinli subay ortaya çıkar ve ördekleri, kazları, tavukları ve hindileri vurmaya başlarlarsa ve Çin'deki herkesin bunu bildiğini ve bunların vahşi hayvanlar olduklarını iddia ederek avlarını yanlarında götürürlerse ve çiftçilerin bu durum karşısındaki sözde kızgınlıklarının, Çinlilere duydukları nefretin bir perdesi olduğunu ve çiftçilerin Konfüçyüs dinini yerle bir etmek ve onun yerine İngiltere Kilisesi'ni kurmak için komplo kurduklarını öne sürerlerse buna karşı tepki ne olur?"[48]

Dalga geçilmesi sonucunda canı yanarak savunmacı bir tutum takınan Crome Kontu, kendisini düşüncesizce eleştirenlere, sömürge kurallarını ve ağır sorumluluklarını açıklamaya çalıştı. 1908'de *The Edinburgh Review*'de yer alan makalesinin adı, tam da konuyu özetler nitelikteydi: "Tabii Irkların Devleti." Daha az ön yargılı bir şekilde yazılan, *Ancient and Modern Imperialism* [Antik ve Modern Emperyalizm] adıyla 1910'da yayımlanan önsezili makalede ise kendisi, yerleşmiş bir çelişkiyi kabul etmekteydi. Bir emperyalist olarak İngiliz'in "Birbirini yıkıcı iki ideale ulaşmak için hep bir savaş verdiğini: (İngiliz'in) üstünlüğünün devamı anlamına gelen iyi devlet ideali ve tam ya da kısmi olarak üstünlüğünden vazgeçmesi anlamına gelen kendi kendini yönetme ideali!"[49]

Bu iki ideal bağdaştırılabilir mi? Mısırlılar gibi "tabii ırklar", kendi kendini yönetme sanatını elde edebilirler mi? Kendisi, tabii ırkların, tabiatları gereği akla dayalı düşünmekten yoksun olduklarından endişe etmekteydi. Anıtsal eseri *Modern Egypt*'de (Modern Mısır) görüşünü daha da geniş biçimde açıkladığı üzere, tabii ırkla-

48 a.g.e., s.339.

49 Cromer, *Ancient and Modern Imperialism*, s.12.

rın adalet isteklerinin kolaylıkla şarki aklın gerçeği açığa çıkaran karakteri olan aldatmacaya dönüşebileceğini, bu doğrultuda yozlaşabileceğini belirtecekti: "Avrupalı samimi bir akılcıdır; hakikati belirten ifadeleri muğlâklıktan yoksundur. O, mantık çalışmamış olsa dahi, tabiatı gereği mantıklıdır; yine tabiatı gereği şüphecidir ve herhangi bir önermenin doğruluğunu kabul etmeden önce mutlaka kanıta ihtiyaç duyar. Eğitilmiş zekâsı, tıpkı bir makine gibi çalışır. Şarki bir akıl ise aynen renkli sokakları gibi simetriden yoksundur. Mantığı en savsak tanımın mantığıdır... Herhangi sıradan bir Mısırlıdan hakikatlerin süssüz ifadesini temin etme çabası ve yapacağı açıklama genelde oldukça uzun ve berraklıktan yoksun olacaktır. Hikâyesinin sonuna ulaşana kadar muhtemelen birçok kez kendisiyle çelişecektir."[50]

Fakat çelişkili bir biçimde Cromer, sıradan bir Mısırlının entelektüel kapasitesi ile ilgili derin tereddütlerini dile getirirken, kendisinin de Mısır okullarını geliştirmek için çaba sarf ettiğini söylemek mümkün değildir. Peter Mansfield'in *The British in Egypt* (1973) kitabında dikkati çektiği üzere, Cromer'ın Başkonsolosluk görevinin ilk on senelik dönemi sırasında eğitime ayrılan bütçe, Hidiv İsmail döneminden daha da düşüktür: "Cromer'ın Mısır'da geçirdiği tüm süre boyunca eğitime harcanan toplam bütçe, toplam gayrisafi gelirin yüzde birini geçmemiştir." Ne var ki emekliliğini takiben Cromer, şöyle bir yakınmada bulunacaktı: "Mısır nüfusunun büyük bir bölümü, hâlâ derin bir cehaletin içinde yüzüyor ve bu cehalet, yeni bir kuşak yetişene kadar devam etmek durumunda."[51] Peki, o zaman eğitim neden savsaklandı? Cromer'ın sempatik ya-

50 Cromer, *Modern Egypt*, 2. Bölüm, s.146-47; *Orientalism*'deki tartışmasında Edward Said bu bölümü neredeyse devletin bir ispatı olarak kullanır, s.38.

51 Mansfield, *The British in Egypt*, s.139-45.

şam öyküsünün yazarı Roger Owen'a göre, Raj'ın diğer görevlileri gibi, Cromer'ın da "küçük bir Hintli elit grubun eğitimi haricinde artan eğitimin, aşırı eğitimli ve işsiz tahrikçileri artıracağına"[52] inanmasıydı.

Gerçekte, Cromer'dan sonra Mısır'ın kıtlığını çektiği şey ne olursa olsun, bunlardan bir tanesi, kesinlikle hırslı tahrikçiler değildi. El Lord'un kişiliğinde temsil ettiği sistem, bizzat İngiliz "danışmanlara" yakın olan Mısırlıları gücendirmiş ve uzaklaştırmıştı. Cromer sonrasında on yıllar akıp giderken, Mısır'ın statüsü sorunu daha da anlaşılması güç bir hâl alacaktı. Kendisinden hemen sonra görev başına gelen Sör Eldon Gorst, bu sırada Başbakan Herbert Asquith ile tekrar iktidara gelen Liberal Parti'ye uygun bir politika doğrultusunda, içtenlikle, Mısırlılara kendilerini ilgilendiren konularda daha fazla konuşma hakkı tanımak istemişti. Gözlemlediği sorun, iktidarın ufak bir parçası verilen Mısırlı milliyetçiler, yemeğin tamamı için yaygara koparırken, İngilizlerle işbirliği yapanların dönek olarak kınanmalarıydı. Gorst'un başkonsolosluğu, kendisinin başbakan olarak desteklediği Butros Gali'nin 1910'da, bir suikast sonucu öldürülmesiyle en kötü dönemini yaşayacaktı. Suikastçı İbrahim el-Wardani, Kıpti aristokrat Gali'yi, 1899'da Mısır'ın Sudan üzerindeki egemenliğini paylaşmayı kabul ettiği; Süveyş Kanalı Şirketi'ne güya yalakalık yaptığı; alçak "Denshawai Mahkemesi'ne başkanlık ettiği için hain olmakla suçlar. Suikastın ardından Kahire sokaklarına yığılan öğrenciler, "Wardani, Wardani, Illi'atal as Nusran!" (Wardani, Wardani, Nasıralı'nın katili) diye haykırırlar. Gorst'un bu zaruri iyi niyetli duruşu, kendi günlüğünde göreviyle ilgili tek bir cümlede gizlidir: "Bütün İngiliz İmparatorluğu'nda işgal altındakilerin İngiliz temsilcisinden ve Mısır başkonsolosundan daha fazla

52 Owen, *Lord Cromer*, s.313-14.

özgürlük hakkına sahip olabildiği bir başka yer yoktur." O, Mısır'ın hiçbir zaman imparatorluğun bir parçası olmadığını unutarak bunları söylemişti.[53]

I. Dünya Savaşı sırasında -Kahire'nin resmî hükümdarı- Türkiye, Almanya ile ittifak yapıp İngiltere'ye savaş ilan ettiği zaman, Mısır'ın statüsünün acayipliği, büyük bir utanç kaynağına dönüşecekti. Bu dönemde, Gorst'un makamına Kitchener gelir. Kitchener, üniformasını gri frak için fırlatıp atmış olsa da, o herkes tarafından "Mareşal Kitchener, ilk Hartum Kontu" olarak bilinmekteydi. Üç yıl süren görev süresi, en çok da gösterişli otoritesi ve 1914'te İngiliz savaş güçlerinin başkomutanı olmak için dramatik biçimde sona ermesi açısından önemliydi. Onun muvafakatiyle Mısır, bir Osmanlı vilayeti olmaktan çıkıyor ve İngiliz himayesi altına giriyordu. Hidiv sultana dönüşürken, Başkonsolos da Yüksek Komisere oluyordu. I. Dünya Savaşı'nın; Amerika'nın 1917'de savaşa dâhil olmasıyla birlikte, demokrasi ve kendi kaderini tayin hakkı için bir kampanyaya dönüşmesi üzerine, Mısırlılar mantıklı olarak söz konusu taahhüdün kendileri için de uygulanacağını varsaydılar. Fakat böyle olmayacaktı. Kendi adıyla anılan ilkeleri ortaya atan ABD Başkanı Woodrow Wilson ile 1919 yılında sürekli iletişim kurmaya çalışan Mısırlı liderler, ancak bir süre sonra telgraflarının resmî emirler sonucunda her seferinde engellendiğini farkına vardılar. Ayrıca kazananların Orta Doğu'yu bölüştükleri Paris Barış Konferansı sırasında, Mısır'a mağduriyetini dile getirmesi için izin dahi verilmedi. Bunun üzerine Kahire'de isyan patlak verdi ve sıkıyönetim ilan edildi; bundan rahatsızlık duyan liberal David Lloyd George'un başkanlığındaki İngiliz yönetimi, zaman içinde kendini kanıtlamış bir yönteme başvurdu: Araştırma Komisyonu... Peki komisyonun baş-

53 Mansfield, *Orientations*, s.180.

kanı kim olmalıydı? Bu kişi Savaş Kabinesi'ndeki çetin görevini takiben artık yetkin bir Yeni Emperyalist olan *England in Egypt*'in tanınmış yazarı Lord Alfred Milner dışında kimse olamazdı. Kendisi de artık Mısır'ın şikâyetlerine sempatiyle yaklaşıyordu. Nitekim o ve arkadaşları, Kahire'ye giderek milliyetçilerin sesine kulak verecek ve rahatsız edici gerçeklerle dolu bir rapor hazırlayacaklardı: "Doğruyu söylemek gerekirse Mısırlıların problemleriyle hiçbir zaman yüzleşmedik ve yüzleşmekten kaçınmış olmamız-bir dereceye kadar şu anki durumu açıklamaktadır. Şu sıralarda bu ülkede yazılıp çizilenlerden, sıklıkla Mısır'ın İngiliz İmparatorluğu'nun bir parçası olduğunun farz edildiği sonucu ortaya çıkıyor. Bu doğru değil ve hiçbir zaman da doğru olmadı" (rapor yine de pratikte İngiltere'nin "Mısır'ın iç ve dış işlerini denetim altında tuttuğunu" kabul etmişti).[54]

O hâlde ne yapılabilirdi? Milner ve çalışma arkadaşları, Mısır'ı bağımsız bir krallık olarak resmen tanıyan yeni bir antlaşma önerdiler. Fakat bunu imparatorlukla ilişikleri koruyan hükümler ekleyerek yaptılar. Bunların en önemlisi İngiltere, askerî üslerini Mısır'da bulundurma ve Mısır'ın toprak bütünlüğünü koruma hakkına sahip olacaktı; kısacası bunun anlamı, Mısır'ın bir yarı manda hâline gelmesiydi. Mısırlı milliyetçiler antlaşmaya yetersiz diye saldırırken, sertlik yanlısı İngilizler ise antlaşmayı teslim olma şeklinde değerlendirdiler. (Milner'ın patronu Lord Cromer, 1917'de öldüğü için, tartışmada yer alamadı). Eksikleri ne olursa olsun, rapor Mısır'ın artık bir manda değil, egemen bir devlet olduğunu doğrulayan 1922 beyannamesinin yolunu açmıştı. Sultan, bundan böyle kral olarak çağrılacaktı ve İngiliz Yüksek Komiseri, bir Büyükelçiye dönüşmüştü. Kral Fuat 1936'da öldüğü zaman, genç ve daha iddialı varisi Kral Faruk, hâlâ devam eden rahatsızlıkları ele alan resmî bir İngiliz-

54 a.g.e., s.233-34.

Mısır antlaşması için, başarılı bir şekilde baskı uyguladı. Mısır için büyük bir zafer demek olan antlaşma sonunda, kapitülasyonlar ortadan kaldırıldı. Yine de daha önce olduğu gibi İngiltere, bir savaş durumunda Mısır'ı tekrar işgal etme, limanlarını, hava sahasını ve yollarını kullanma hakkını korudu. Peter Mansfield'in *Britain in Egypt*'de yaptığı ayrıntılı değerlendirmeye göre, "1922 beyannamesi, Mısır'a yarı-bağımsızlık tanıdıysa da 1936 antlaşması geriye kalan yolun yarısını tamamlamış oldu."[55] Bu yarımın yarısı bile, Mısır'ı II. Dünya Savaşı sırasında gizli müttefik yapmaya yetmişti.

Tıpkı İskender ile Sezar ya da Napolyon ve Nelson gibi, Churchill ile Hitler de Mısır'a hâkim olmanın, yakındaki Sina ile Sina'nın Asya ve Orta Afrika'ya açılımını kontrol etmekteki önemini kavramışlardı. Mısır'ın gölgelerinin Süveyş'ten Libya'nın kumlarına, Kızıldeniz'den Nil Deltası'na, İskenderiye'den Hartum'a kadar yansıdığını biliyorlardı. Mısır, II. Dünya Savaşı sırasında görünürde tarafsız kalsa da (en azından muzaffer Birleşmiş Milletler'e resmî olarak katılmak için savaş ilan ettiği sene 1945'e kadar), ona hâkim olmak ödüllerin de ödülüydü. Mısır'ın merkeziliğine, Jan Morris tarafından ısrarlı bir şekilde işaret edilmiştir. Kendisi, 1950'lerde, yıllar sonra bile Orta Doğu'daki tüm tercüman ve rehberlerin James Morris adıyla bildiği, Nil'deki bir tekne evde yaşayan *The Times*'ın Kahire muhabirliğini yapan bir gazeteciydi. Morris'in *Farewell the Trumpets*'de (1978) yazdığı üzere, İngilizler için Kahire, 1940'larda İngiliz İmparatorluğu'nun askerî başkentiydi: "Sömürge gücünün son toplanma noktasıydı, imparatorluk lejyonlarının büyük farklılıkları içinde birleştiği son egzotik sahneydi. Kahire'de savaşın ilk yıllarında, sömürge üniformala-

55 a.g.e., s.265.

rının hepsine rastlamak mümkündü. Burada Fistanlar, sarıklar, fesler, fötrler ve poturlar vardı. Burada Kenyalı öncüler, Hint katırcılar, Avustralyalı tankçılar, İngiliz topçular, Yeni Zelandalı savaş uçağı pilotları, Güney Afrikalı mühendisler... Kahire altmış yıl boyunca bir sözde sömürge şehri olarak kaldı ve 1936'dan beri resmen bağımsız ve savaş sırasında tarafsız olsa da, bu sırada başkentin tamamı fiilen İngiliz askerî üssüydü."[56] Savaş zamanı Kahire'sinde, bu ciddiyetsiz şiir, barlardan ve kışlalardan yankılanıyordu:

Gezira'nın batısına hiç gitmedik,
Nil'in kuzeyine hiç gitmedik,
Piramitleri hiç geçmedik,
Sfenks'in görüş açısının dışında
Shepheard's ve Continental Bar'da savaştık,
Yumruğumuzu Beyefendiler Kulübü'ndeki öğle yemeği için ayırdık
Ve bize Afrika Yıldızı'nı verdiler.[57]

İngiliz Büyükelçi Sör Miles Lampson, gayriihtiyari "o çocuk" diye bahsettiği -çünkü kendisi sadece yirmi iki yaşındaydı- Kral Faruk'un önemli isyanıyla uğraşmak zorunda olduğu sırada, 1914'deki sahne buydu. Faruk, Lampson'un önerdiği yeni Mısırlı bakanı atamayı reddeder. Kuzey Afrika'da elde edilecek bir başarıya aç, sabırsız Başbakan Churchill tarafından desteklenen Lampson, Kral'a iki seçenek sunmuştu: Tahttan çekilme ya da boyun eğme! Tesadüf eseri, VIII. Edward için tahttan indirme resmî belgesini yazan Avukat Walter Monckton, bu sırada Kahire'de bulunmaktaydı. Lampson, Monckton'u benzer bir hukuki belge hazırlaması konusunda ikna edince yazı ilk belgenin es-

56 Morris, *Farewell the Trumpets*, s.437-38.
57 a.g.e., s.438.

ki başlığı atılarak, elçiliğin resmî kâğıtlarına uygun biçimde aktarılır.

Lampson, elinde belge, devasa Rolls-Royce'u ile beraberindeki üniformalı heyetle Kral'ın sarayına gider; ancak Kral Faruk tarafından, geleneksel bağımsızlık göstergesi (!) doğrultusunda beş dakika bekletilir. Bu an; avcı, dansçı, binici, hatta pilot olarak yorulmak bilmez; pehlivan yapılı, 1 metre 96 santimlik boyuyla dağ gibi bir adam olan Lampson için, kuşkusuz unutulmaz bir andı. Lord Cromer ve önceki kudretli öncülleriyle aynı malikânede yaşıyordu ve şimdi Sör Miles, otoritesini en açık hâliyle göstermek üzereydi. (O anı, günlüğüne "Bir kralı tahtından indirmek, bir kimsenin her gün başına gelebilecek bir şey değildir" diye yazacaktı.)[58] Lampson, suçlamalarına, Kral'ı (o sırada savaşı kazanıyor gibi görünen) Nazilere yardım etmekle itham ederek başladı ve her koşulda ahlaksız ve sorumsuz davranışından dolayı "Tahtı daha fazla işgal etmeye uygun olmadığını"[59] yüzüne karşı söyledi. Ardından, sarayın avlusuna girmeyi sürdüren zırhlı araçların çıkardığı gürültünün hâkim olduğu bir ortamda, Faruk'un tahttan çekilmesin öngören hukuk belgesini Kral'ın önüne sürdü: Belgede, "Biz, Mısır Kralı Faruk, her zamanki gibi ülkemiz çıkarlarının bilincinde olarak, işbu vesile ile kendimiz ve varislerimiz adına, Mısır Krallığı tahtından, söz konusu krallık ve bu krallığın halkı üzerindeki tüm egemenlik haklarından, imtiyazlardan ve yetkilerden vazgeçiyor ve feragat ediyoruz. Ayrıca adı geçen tebaamızın bize olan bağlılıklarını da fesih ediyoruz."[60]

Belgenin düzensizliğinden şikâyet eden Faruk, belgeyi imzalamak üzere kalemini çıkarır, ama bir an duraksar ve gözle görü-

58 a.g.e., s.441-42.
59 a.g.e., s.441.
60 a.g.e., s.441.

lür şekilde titrerken, bir şansı daha olup olmadığını sorar. Oyun, Kral'ın İngilizler tarafından atanmış bakanlığı kabulü ve halkının saygısını sonsuza kadar yitirmesi, fakat tahtını korumasıyla son bulur. Lampson, tankların ve hafif makineli tüfek taşıyan askerlerin yanından geçerek, mutlu bir şekilde makamına geri döner. Günün sonunda, yaşananlar Londra'ya şu satırlarla rapor edilir: "Bir akşamüstü için olaylar fazla ağırdı, fakat itiraf etmeliyim ki bundan daha fazla keyif alamazdım." İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden ise "Sizi içtenlikle tebrik ederim" diye yanıt verir: "Sonuç, sizin kararlılığınızı ve bizim güvenimizi haklı çıkardı."[61] Öte yandan Faruk, giderek altına girdiği boyunduruğu, pornografi koleksiyonu ve bu dönemde sadece beş krallığın -ki bunlar; kupalar, karolar, sinekler, maçalar ve İngiltere'dir- hayatta kalabileceğini söylemiş olmasıyla hatırlanan bir eğlence düşkünü zamparaya dönüştü. Hesaplaşma 1952'de yaşanacaktı: Faruk'un on yıl önce gösterdiği korkakça teslimiyetin sürekli bir utanç kaynağı olduğu subayların liderlik ettiği bir albaylar isyanı sonucu devrilmesiyle.

61 a.g.e., s.442.

İKİ

İmparatorluğun Güçlü Çifti

Frederick Dealtry Lugard, Abinger Lordu Lugard (1858-1945), PC, GCMG, CB, DSO ve Flora Louise Shaw, Lady Lugard , DBE (1852-1929)

Burke Parlamento'da Üç Güç olduğunu söyledi; fakat şuradaki Gazeteciler Galerisi'nde, hepsinden daha da önemli olan Dördüncü Güç oturuyor. Bu bir kinaye ya da nükteli söz değil; bu zamanlarda bizim için oldukça önemli olan gerçeğin ta kendisidir.

-Thomas Carlyle,

"The Hero as a Man of Letters" adlı dersinden, 19 Mayıs 1840

Victoria döneminin başlarında yazılı metin vardı ve bu yazılı metin, Cornwall'ın en ucundan İskoçya'nın adacıklarına kadar İngiltere'nin her yerinde son derece güçlü biçimde geçerliydi. Bu bir kinaye ya da nükteli söz değil, tamamen gerçektir. Bu dönemde İngilizler, gazete kâğıdına kendilerini âdeta adamış gibiydiler ve bu konuda kimse onlarla yarışamazdı. Ardı ardına gelen olaylar, ("bilgi vergisi" şeklinde alay edilen) Damga Vergisi Kanunu'nun yürürlükten kaldırılması, telgrafın ve demiryolunun gelişi, rotatif makinesinin icadı ve her şeyden önemlisi tamama yakın okuryazarlık, Victoria döneminin yazar özentileri ve bunların işverenleri için birer mucizeydi. Bu adanmışlık hep sürmüştür. Carlyle'ın dersinden bir asır sonra, araştırmalar gösteriyor ki Amerikalıların iki, Fransızların ise üç katı bir iştahla, yetişkin İngiltere nüfusunun yüzde doksanı düzenli olarak en az bir ulusal gazete okuyordu. 1957'de, her iş günü otuz milyon gazete, stantlara ya da kapı önlerine yığılırken (ve pazar günleri bu rakam birkaç milyon daha artar), Fleet Sokağı emektarı Francis Williams'ın şu iddiada bulunmak için haklı sebepleri vardı: "Modern medeniyetin başka hiçbir ürünü, potansiyel pazarı açısından bu denli bir doygunluğa erişmedi."[1]

1 Francis Williams, *Dangerous Estate*, s.1.

Victoria İmparatorluğu'nun benzersiz genişlemesi, hayati biçimde erken ve hızla gelişen bilgi devrimine bağlıdır ve *The Times* bunun örneğidir. *The Times,* 1837'de, kıtadan haberleri hızlı alabilmek için, Paris'ten Boulogne'da bekleyen gemiye giden bir güvercin postası organize etmişti: zira habercinin on dört saatine karşılık kuşların sadece dört saate ihtiyaçları vardı. Bu dönemde, Raj'ın başkenti Kalküta'dan haber almak yaklaşık dört ay sürüyordu. *The Times* ise Süveyş'ten Sina'ya kadar kestirme kara yollarını kullanarak bu süreyi yedi haftaya indirmeyi başarmıştı. Telgraf da *Dördüncü Güç* için Johannes Gutenberg'in taşınabilir matbaa harfleri kadar önemli bir gelişmeydi. *The Times*, 1844'te Victoria'nın ikinci oğlunun Windsor'daki doğumunu, sadece dört saat gibi kısa sürede bildirmeyi başararak okurlarını hayrete düşürmüştü. Bu başarısını, Great Western Demiryolu'nda bulunan yeni sinyal sistemine borçluydu. 1851'de, Büyük Gösteri'nin gerçekleştiği yıl, bir sualtı kablosu İngiliz Kanalı'nı karşıdan karşıya geçer ve bunun sonrasında telgraf telleri karayolundan Rusya ve Hindistan'a, denizin altından Singapur'a, Çin'e ve Japonya'ya, Atlantik'in karşı kıyısındaki Kuzey ve Güney Amerika'ya ve son olarak Afrika'nın kalbine kadar, bir sarmaşık gibi hızla yayıldı. İmparatorluğun tellerle birbirine bağlı cemaati, ayinsel kutsama törenini, 22 Haziran 1897'deVictoria'nın altmışıncı doğum gününde yaptı. Buckingham Sarayı'nın telgraf odasında oturan Kraliçe, yalnızca saniyeler içerisinde mesajını geniş topraklarının her köşesine yollamıştı: "Halkıma yürekten teşekkürlerimi sunarım. Tanrı onları kutsasın!" *The Times* Pan-İngiltere diye nitelediği bu festivali başyazısında selamlarken, "Tarihin, belki de sayısız adam içerisinden sadakat ve kardeşliğin böyle bir olağanüstü sergilenmesini bulmak için boş yere didik didik edilmesine"[2] şaşacaktır.

2 James Morris, *Pax Britannica*, s.31.

Ne var ki, *The Times*'ın etkisi, teknolojiye ya da ilgi çekici grafiklere çok az şey borçluydu. Çarpıcı manşetlerden olabildiğince kaçınırdı; aslında 1930'larda yardımcı editörleri en sıkıcı manşet yarışması düzenlemişlerdi. Yarışmayı, "Şili'de küçük deprem; fazla ölü yok" manşeti kazanmıştı. 1960'lara kadar birinci sayfası, gündelik hayatın enkazıyla doluydu: doğum, düğün ve ölüm ilanları; şifreli ve veciz kişisel mesajlar ve küçük ilanlar. *The Times*'ın bolluk içerisinde sunduğu şey ise "Otorite" idi ya da bunun bir sureti. Haberleri ve yorumları imzasızdı ve bu durum, tüm bu haberlerin gökyüzünden bir yerlerden geldiği izlenimi yaratıyordu. Muhabirleri ise yurt dışında yarı-kraliyet ailesi mensubu muamelesi görüyordu ve onlara yönetici elitlere ulaşma ayrıcalığı sağlanıyordu. Gazetenin yirmi sekiz yıllık Paris muhabiri Henri Georges Stefan Adolphe Opper de Blowitz, iyi konumlarda bulunan haber kaynaklarını kullanarak, 1878 Berlin Kongresi'nin gizlilik duvarını aşmıştı. Kongre'de Büyük Güçler, çok eski ve can sıkıcı bir konu olan Doğu Sorunu'nu gizlilik içerisinde tartışmak üzere toplanmışlardı. Ancak Blowitz, kapalı kapılar ardında neler konuşulduğuna dair günlük haberler verir ve hatta yalnızca *Times*'da yayınlanan özel bir haber olarak, Berlin Antlaşması'nın yayımlanmamış son şeklini telgrafla yollayarak marifetinin doruğuna ulaşır. (Blowitz, daha sonra, içeriden ismini bilmediği birisiyle gözde bir restoranda silindir şapkalarını değiş tokuş ettiklerini iddia edecekti. Haber kaynağının şapkasının içine haberler sıkıştırılmıştı). Abraham Lincoln, Amerikan İç Savaşı'nın ilk aylarında, efsanevi savaş muhabiri William Howard Russell'ı, *The Times*'ı "dünyanın en büyük güçlerinden bir tanesi" diye tanımlayarak karşılar. Aslında, biraz daha abartarak, "Daha fazla güce sahip başka bir şey bilmiyorum; belki bir tek Mississipi"[3] şeklinde bir ekleme bile yapar.

3 Frank Giles, *A Prince of Journalists,* s.56.

Bundan ötürü, Kahire'den Cape'e kadar Afrika'yı baştan sona izleyen ve haberleştiren, *The Times*'ın "Sömürge Editörü ve Kendi Muhabirimiz"i haksız yere unuttuğumuz Flora Shaw'a olan ilgimiz; mecazen ve kelimenin tam anlamıyla İngiliz İmparatorluğu üzerinde bıraktığı derin izlerden ötürüdür. Shaw, yolculukları sırasında Lord Cromer, Vikont Milner, Cecil Rhodes, Sör George Goldie ve daha sonra evleneceği Genel Vali Lord Lugard ile arkadaşlıklar kurmuş ve onları kendisine hayran bırakmıştı. Lord Curzon, onun Lugard ile nişanlandığını duyduğunda, Lugard'a hızla şunları soran bir kutlama mesajı iletecekti: "Bayan Shaw değil mi? Eğer başka bir konumda olsaydı bile, belki de aynı ölçüde harikulade ve çekici olurdu"[4] Gerçekten de o, İngiliz İmparatorluğu'nun en zeki kadını olarak nitelendirilen ve *Dördüncü Güç* içinde öteki kadın çağdaşlarından daha fazla yükselmeyi başaran Bayan Shaw'dı. Kocasının daha sonra kurucu Yüksek Komiser olarak görev yapacağı yer için, "Nijerya" adını ilk kez basında kullanan da yine oydu! *A Tropical Dependency* adlı kitabı, Avrupalılar Afrika'ya ayak basmadan önce, İngiltere'de kıta tarihini anlatma konusundaki ilk girişimdi. İngiltere İmparatorluk Nişanı (I. Dünya Savaşı sırasındaki mülteci çalışmalarından dolayı kendisine verilmiş bir onur) almış biri tarafından yazılmış olmasına ve aşikâr paternalizmine (babaç tavrına) rağmen, kitap Nijerya'nın ilk cumhurbaşkanı Nnamdi Azikiwe ve Gana'nın ilk cumhurbaşkanı Kwame Nkrumah gibi geleceğin kurtarıcılarına ilham verecekti.

Yine de Bayan Shaw'ın kariyerindeki dönüm noktası, tarihe "Jameson Raid (Jameson Baskını)" olarak geçen, Leander Starr Jameson'un önderliğinde 1895'te Transvaal'in, ünlü korsanca istila

4 Curzon'dan Lugard'a, 25 Mart, 1902, MSS Perham , Box 308/5, Rhodes House, Oxford.

girişimindeki önemli katılımıydı. *The Times*, bütün o Sina Dağı gibi yüksekmiş havasına rağmen, nefret ettiği rakipleri pahasına, ilk kez kendi sayfalarında yayınlanacak özel bir haberin dünyevi (maddi) vaatleri için bütün şerefini takas edebilirdi. Sömürge editörü Shaw, dinamik Sömürge Bakanı Joseph Chamberlain'ı takdir ediyor ve onun tarafından da takdir ediliyordu. Shaw ve *The Times*, hiç şüphesiz, Transvaal Boer Cumhuriyeti'nde bir rejim değişimini zorlamak için, üstü kapalı ya da aktif olarak Chamberlain tarafından desteklenen gizli planın birer aksesuarı hâline geldiler. Plan aşağılayıcı bir şekilde başarısız olmuştu. İngiltere'nin resmî "üstünü örtme hikâyesi" de inanılmaz derecede zayıftı ve 1956'daki daha kötü Süveyş fiyaskosunun yaşanacağının da âdeta habercisiydi. Ne var ki Bayan Shaw, kendisini amirlerine kıyasla daha büyük bir onurla aklamayı başarmıştı. Hakikaten de onun bu hayattaki rolü, sömürge büstlerine uygun kaideler tasarlamaktı. Gladstone'un 1880'lerde öngördüğü gibi, İngiltere'nin Afrika'nın güneyine doğru ilerlemesi kaçınılmazdı ve bu imparatorluğun Mısır ile Hindistan'da yaşadığı sıkıntıların kaçınılmaz ve mantıksal bir uzantısıydı; zira doğuya doğru giden geçişin güvenliğini sağlamak, Cape'den Kahire'ye kadar İngiliz varlığını gerektiriyordu.

1852'de Victorian dünyada doğan Flora Shaw, gazetecilikteki doruk noktasına Kraliçe'nin son on yıllık döneminde erişir ki, bu dönem, imparatorluğun hızla yayıldığı bir dönemdir. Ancak etkisi, Lady Lugard'a dönüştüğü Edward döneminde de hissedilecekti. Shaw, Kipling'in öngördüğü, imparatorluğun durgunluk döneminin başlangıcı olarak dikkati çeken İngiltere'nin ikinci Georgia döneminde, 1929'da öldü. Hindistan'da, (Baskın'ın provoke ettiği) Boer Savaşı sırasında bir zamanlar sedye taşıyıcısı olan Mahatma Gandi,

tam bağımsızlık için bir kampanya başlattı. Bu sırada Shaw'ın baba tarafından olan büyükbabasının Dublin dışında bir mülkünün olduğu İrlanda'da, ulusalcı bir başkaldırış, İngilizleri, adanın kuzey ve güney şeklinde bölünmesini kabul etmeleri doğrultusunda zorladı. Güneyin, temelde Roma Katoliklerinin olduğu Özgür Devlet olarak şekillenmesi; kuzeyin ise dirençli Protestan bölgesi olması istenmekteydi. Tüm bunlar, Mısır'dan Fas'a, Güney Afrika'dan Avustralya'ya, Kanada'dan Kaliforniya'ya, Klondike'den Batı Afrika'ya kadar, imparatorluğun dört bir yanını dolaşmış ve dönemin büyük gazeteleri için ülkeye haberler göndermiş olan zeki gazeteci Shaw için hiç de sürpriz değildi. Shaw, hiç şüphesiz, yaşam öyküsü yazarları tarafından tercih edilen Victoria döneminin ünlü "kadın gezginlerinden" -Mary Kingsley, Isabella Bird, Jane Digby- daha etkiliydi. Fakat belki de Shaw'ı, çok az eşlik ettiği macera uğruna seyahate çıkan kadın gezginlerden daha etkili kılan unsur, gezilerinin iş odaklı olmasıydı. Ancak gazeteci olarak zirvede olduğu yıllarda, o çağda çılgın ünün en kesin işareti olan şeye sahip olmuştu: *Punch*'ta karikatürünün yayımlanmış olması!

Shaw'ın ailesi, üst orta sınıfa mensuptu. Büyükbabası Sör Frederick Shaw, İngiliz-İrlandalı Protestan soylularını temsilen parlamento üyesiydi ve Sör Robert Peel'in hemen ardından gelen baş muhafazakârlardan biriydi. Babası George Shaw, Woolwich'teki Kraliyet Askerî Koleji'nden tümgeneral olarak emekli olmuştur. Shaw'ın anne tarafından ataları, Katolik ve Fransız idi. Annesi Marie, on dört çocuk sahibi olduktan sonra hastalanmış ve Flora son anına kadar ona bakıcılık yapmıştı. Shaw, kendi kendini yetiştirmiş bir kişiydi; Woolwich kütüphanesinin doyumsuz okuyucusuydu. Bir keresinde, kitapların genç aklı üzerinde ne kadar etkili olduklarını anlatmak için, elma ağacına Carlye'ın *French Revolution* (Fransız

Devrimi) adlı yeni bir kitabıyla tırmandığını hatırlar: "Ağaca kralcı ve tutucu olarak çıktım; aşağıya ise tutkulu bir demokrat olarak indim."[5]

Shaw, güzel simasına, koyu kumral saçlarına, kristal mavisi gözlerine ve ince yapısına rağmen kırk dokuz sene boyunca bekâr kalacaktı. Bu durum onu; John Ruskin ve George Meredith gibi dikkate değer yol göstericileri olmasaydı, Victoria döneminin ortalarındaki İngiltere'de, bir mürebbiye veya refakatçi olarak kalmasına yol açabilirdi. Ruskin ile 1869'da, şöhretinin zirvesindeyken, Oxford'da Slade Sanat Profesörü olarak 8 Şubat 1870'te yaptığı çığır açan ilk açılış dersinden kısa bir süre önce, Woolwich'te ders vermeye geldiği bir sırada tanışmıştı. Bir kuşağı fazlasıyla heyecanlandıran konuşmasında Ruskin, İngiliz gençliğine, "Ülkeni tekrar kralların asil tahtı, korkulan bir ada, bütün dünya için ışığın kaynağı, barışın merkezi; ilim ve sanatın sahibi yapma" çağrısında bulunuyordu: "İngiltere'nin yapması gereken budur; yoksa mahvolacaktır. İngiltere, bulabileceği en hızlı şekilde ve olabilecek en uzak mesafelerde koloniler edinmeli, en enerjik ve en değerli adamlarını oluşturmalı, ayak basabileceği her toprağı ele geçirmelidir. En önemli erdemin ülkelerine sadakatleri olduğunu; ilk ve tek amaçlarının İngiltere'nin karada ve denizde gücünü artırmak olması gerektiğini sömürgecilerine öğretmelidir."[6]

Ruskin, genç ve çekici kişileri gözünden kaçırmama gibi bir özelliğe sahipti. On yedi yaşındaki Flora Shaw da bu konuda bir istis-

5 Elizabeth Harman Pakenham Longford, *Jameson's Raid*'den alıntı yapılmıştır, s.150.

6 Ders Ruskin'in *Lectures on Art*'ında yayımlanmıştır, ve internet üzerinden şu adresten ulaşılabilir: www.wwnorton.com/college/english/nael/20century/topic_1/jnruskin.htm (*The Norton Anthology of English Literature*, Norton Topics Online).

na olamazdı. O, Flora'nın yazma konusundaki ilk girişimlerini; üç başarılı çocuk kitabını ve arkasından gelen yetişkinler için yazılmış romanı *Colonel Cheswick's Campaign*'ı destekler. George Meredith, onu William Thomas Stead'e; "Bir erkeğin düşünce kapasitesine sahip, modern kadınlığın en zarif çiçeği!"[7] diye tanıştırdığı zaman, Shaw'ın yazıları, kendisine çoktan maddi yönden bir bağımsızlık kazandırmaya başlamıştı bile. *The Pall Mall Gazette*'in editörü Stead (General Gordon vakası dolayısıyla daha önce tanıdığımız), *Congregationalist* (cemaatleri bağımsız kabul eden kilise taraftarı) bir papazın oğluydu. (W. T. Stead, Titanik'te birinci sınıf sigara salonunda sakin bir şekilde *İncil*'ini okurken sulara gömülecekti.) Resimleriyle, manşetleriyle ve okunabilir tarzıyla birlikte *The Gazette,* Stead'in "Şovenlik yerine sorumluluğun sömürgeciliği"ni yayma mücadelesini ileriye taşıyacaktı.[8]

Stead'in diğer gazeteleri atlatma konusundaki rekabetçi heyecanına, aralarında Güney Afrika'nın gelecekteki Yüksek Komiseri, sömürge savunucusu Alfred Milner'ın ve Flora Shaw'ın da bulunduğu koruyucularına duyduğu derin sadakat eşlik etti. 1880'lere gelindiğinde, Amerikalı muhabir Nellie Bly'nin bütün yeryüzünü dolaşma konusundaki meşhur başarısı, birçok erkeğin kadın meslektaşlarıyla hâlâ dalga geçtiği bir sırada, gazetecilikte kadınların önünü açmaya başladı. Stead ise bir istisnaydı. *Young Woman* (Genç Kadın) adlı dergide yazan Stead, sert bir şekilde, gazeteciliğe adım atan ve cinsiyet farklılığından ötürü ayrıcalık bekleyen bir kadının "kadınların gazetecilikteki ününe ve değerine gölge düşürdüğünü" belirtiyordu. Stead'e göre kadın muhabir, küfürlü konuşmaya, editörlerin

7 Longford'dan alıntı yapılmıştır, s.150.

8 Robert Rotberg ve Miles Shore, *The Founder: Cecil Rhodes and the Pursuit of Power*, s.281.

yazısına kırıcı müdahalelerine, alçaltıcı görevlere ve refakatsiz gecelere hızla alışmak zorundaydı. Stead, fikirlerini şu şekilde belirtiyordu: "tesadüfen sahip olduğun cinsiyeti, erkek kardeşine verilmeyen fırsatlara sahip olmak için bir hak olarak öne sürmen canavarca bir davranış."[9]

Flora Shaw, bu meydan okumayı kabul etmişti. 1886-87'de Cebelitarık'ta aile dostlarıyla -Younghusbandlar- geçirilen bir kış sırasında, General Gordon'un cezalandırdığı ve daha sonra bağışladığı, kötü ünlü köle taciri ve Sudan'ın eski Eyalet Valisi Zübeyir Paşa ile bir röportaj yaptı. Bir süre önce, bir polis muhbirinin, Zübeyir Paşa ve Mehdi ile yandaşları arasında yazılan "suç teşkil eden mektupları" Kahire'de ele geçirmesi üzerine, İngilizler Paşa'yı Cebelitarık'a sürmüşlerdi.[10] Paşa'nın "tecrit edildiği yazlığına" haftalarca gidip gelen Flora, diş ağrısı çeken Zübeyir'i köle ticareti konusunda sorguladı. Röportaj, "Bir Kadının Tutsak Şef ile Röportajı" başlığıyla 28 Haziran 1877'de *Pall Mall Gazette*'de yayımlanacaktı. Shaw'ın doğrudan sorularına karşın Paşa, köle taciri olduğunu kesinlikle reddetti. Zübeyir, röportajın yayınlanmasından sonra Kahire'ye geri dönüşünde salıverilmesini Shaw'ın gerçekleştirdiğine inandı. *Gazette*'de birinci sayfada yer alan bu haber, Flora'nın ünlenmesini de sağlamıştı.

Flora Shaw, 1888-89 kışında Mısır'da bulunduğu sırada, emperyalizmin sosyal açıdan yararlarını akıcı bir şekilde açıklayan Sör Evelyn Baring ile görüşür. Başkonsolos ayrıca, Flora Shaw'a *The Times*'daki ilk yazısı olan Mısır'ın finansal reformu ile ilgili haber konusunda da bilgi verir. (Gazetenin sahibi Arthur Walter, Shaw'ın

9 Stead, "Young Women in Journalism," Brooke Kroeger, *Nellie Bly*'dan alıntı yapılmıştır, s.194.

10 Roger Owen, *Lord Cromer: Victorian Imperialist, Edwardian Proconsul*, s.212.

haberini okuduğunda: "Bu makaleyi kim yazmışsa, *The Times*'da bu tarz arkadaşlara ihtiyacımız var." diye bağıracaktır.)[11] Shaw, Mısır'da karşılaştığı *The Times*'ın özel muhabiri Moberly Bell tarafından 1890'da işe alındığında; Baring, Bell'e şu notu yollar: "İnanıyorum ki Bayan Shaw şu anda sizin kadronuzdadır. O başarabilir, muhtemelen işini bir erkekten daha iyi yapabilir; fakat bu durumun size ne kadar uygun olabileceğini bilmiyorum."[12] Gazetenin Basımevi Meydanı'nda bulunan Londra'daki kalesinde (merkezinde) müdür yardımcısı olarak görev yapan Bell, Baring ile aynı fikirdedir. Bell, Shaw'dan on beş günde bir serbest yazar olarak bir sütun yazmasını isterken şunu belirtir: "Eğer bir erkek olsaydın, yarın *The Times*'ın Sömürgeler Editörü sen olurdun."

Flora, alışılagelmiş dişi klişelerinden -sosyete sütunu ve sanat eleştirileri- kaçınır ve kadınların genellikle yazmayı tercih etmedikleri konuların üzerine eğilir. Zira onun görüş alanı, ancak dış ilişkiler ve uluslararası finansın karmaşıklığı olabilirdi. Havalı Stead, Shaw'ın yazılarının çok sert olduğunu düşünür: "Flora, bizi çok duygulandırmak istemedi."[13] Daha da önemlisi, onun yayılmacı tutumu, *The Times*'ın emperyalist saldırganlığı ile aynı çizgideydi ve böylelikle Shaw, Sömürge Ofisinin demirbaşı hâline gelecekti. Shaw, yıllar sonra kocasına yazdığı bir mektupta, rolünü şöyle özetleyecekti: "Aslanların arasında bir gezgin: Mesleğimi, hiçbir zaman tam anlamıyla gazetecilik olarak değil fakat daha çok, şöhretten uzak aktif politika olarak gördüm. Bu beni memnun etti. Şöhret bir şekilde beni ilgilendirmiyor. Hiçbir zaman bunu önemsemedim.

11 Joanna Trollope'in, *Britannia's Daughters: Women of the British Empire*'ından alıntı yapılmıştır, s.137.

12 "Baring'den Bell'e, Kahire", 25 Aralık, 1890, *The Times* Arşivi, Moberly Bell Correspondence.

13 Enid Hester Chataway Moberly Bell, *Flora Shaw*, s.91-92.

Bunun sadece kadın düşünce tarzı (zihniyeti) olduğunu söyleyebilirim. Biz böyle büyütüldük; aleniyetten fayda sağlamak yerine ondan kaçınıyoruz."[14]

Shaw, ciddiye alınacağından emin olmak için her zaman siyah giyerdi (aniden beyazlara büründüğü emeklilik ve evlilik dönemine kadar). Shaw'ın yazılarının "Muhabirimiz Tarafından" şeklinde imzalanması cinsiyetini gizliyordu. Kocası Lord Lugard'ın yaşam öyküsünü yazan Margery Perham'ın kaleminden Flora şöyle anlatılıyordu: "Kadın oluşunu hiçbir zaman profesyonel hedefleri doğrultusunda bir kısa yol olarak kullanmamıştır. Böyle olmasına karşın, güzelliği ve özellikle de anlamlı gözlerinden yansıyan ihtiyatlı ve ağırbaşlı duruşu sayesinde parlayan sıcak mizacı, saf entelektüel aktivitelerine daha da parlaklık katıyor gibiydi. Kamu görevlileri, ne kadar ihtiyatlı olsalar da böyle bir röportajcıya resmî bilgileri aktarmak konusunda ilginç bir biçimde hiç de zorlanmıyorlardı."[15] Çağdaşı, yazar ve gezgin Mary Kingsley ise rakibini anlatırken bu denli cömert davranmamıştı: "Ona müsaade ettikleri kadar akıllı, çok büyük işleri başarabilecek yetenekte, tırnak kadar sert ve her zaman *Times*'in lideri gibi konuşan iyi, güzel, parlak, dürüst bir kadın. O, halk emperyalizminin modern tarzıyla dopdoludur. Bu onun kutsal görevi."[16]

Flora Shaw'ın döneminin büyük İngiliz editörleri -Stead, Bell ve *The Manchester Guardian*'ın C. P. Scott'ı- günümüz editörlerine kı-

14 Flora Shaw'dan Frederick Lugard'a, 13 Kasım, 1904, MSS Perham 309/1, Rhodes House Oxford.

15 Margery Perham, *Lugard*, bölüm 2, s.59.

16 Kingsley'den John Holt'a, 20 Şubat, 1899, Holt MSS, H.C.G. Matthew ve Brian Harrison'un *The Oxford Dictionary of National Biography*'lerinde yer alan, Dorothy O. Helly ile Helen Callaway'in, "Lugard, Dame Flora Louise, Lady Lugard(1852-1929)"ından alıntı yapılmıştır.

yasla haberlerde gerçeklerle kişisel yorumların daha cömert bir karışımını hoş görmüşlerdi. 1890'lardaki tirajı ortalama sadece otuz beş bin civarında olsa da *The Times*'ın etki alanı daha da genişti. Gazete, Yeni Emperyalizm döneminde, haberlerinde ve yorumlarında, özellikle de Afrika'da genişlemeyi, Fransa ile uyuşmayı, İngiliz donanmasının üstünlüğünün muhafaza edilmesini, Rusya ile yakın ilişkileri ve Almanya için çevreleme politikasını desteklemişti. Gerçekten de Kayzer II. Wilhelm, Moberly Bell'in kendisi için en tehlikeli İngiliz rakibi olduğuna inanıyordu.

Shaw, sömürge haberlerine de yer verilmesi konusunda Bell'i teşvik etmiş ve ikisi birlikte, gazetenin görüş alanının genişletilmesine önayak olmuşlardı. Hatta Shaw'ın 1890'lardaki görevi sırasında *The Times,* Yeni Emperyalizmin şirket gazetesine dönüşecekti. Shaw, daha sonra kitaplaştırılan "Güney Afrika'dan Mektuplar" yazı dizisi sayesinde, gazetenin Avustralya ve Kuzey Amerika'ya seyahat eden tam zamanlı bir çalışanı oldu. Shaw, 1892'de Afrika'nın güneyine doğru ilk seyahatine çıktı. İlk durak noktası, Hollanda Doğu Hindistan Şirketi tarafından 1652'de kurulan Cape Colony'si oldu. Napolyon Savaşlarını sonlandıran 1815'teki barış antlaşması, koloniyi İngiltere'ye âdeta armağan etmişti ve birkaç on yıl içinde koloninin artık bir parlamentosu ve bir başbakanı bile vardı. 1892'de, gazetecileri parlamentonun açılışına davet eden pırlanta ve altın yatırımcısı Cecil Rhodes başbakanlık makamındaydı. Shaw, çok geçmeden hükümet konağının hatırı sayılır bir ziyaretçisine dönüşecekti. Shaw, izlenimlerinde, "Herkesin Bay Rhodes'a olan mutlak güveni muhteşem!" diye yazmıştı.[17]

Shaw, Kimberley'e trenle seyahat ederek *De Beers*'ın yerin çok altındaki pırlanta madenlerini, elinde bir mumla dola-

17 Bell, *Flora Shaw*, s.103.

şır ve madeni "Emeğin manastırı" olarak tanımlar. Transvaal Boer Cumhuriyeti'nin ticari başkenti Johannesburg'u ise "iğrenç ve tiksindirici, düzensiz bir lüks; sanattan yoksun duyusal bir zevk; incelikten yoksun servet; asaletten uzak bir gösteriş" olarak nitelendirir. Burası, "politikanın olmadığı, maddi problemlerle çok fazla meşgul olan bir şehirdi."[18] Shaw, cumhuriyetin "bolluk içerisinde olduğunu" yazıyordu: "Altın, gümüş, bakır, kömür ve demir yer altında her köşede mevcut ve bunları dışarıya çıkarabilmek için demiryolları, su kanalları inşa edilmelidir. Kerestelik ağaç dikilmeli, yollar yapılmalıdır."[19] Kendisi, Transvaal'in Cumhurbaşkanı Paul Kruger ile Pretoria'daki malikânesinde, sabah 06.30'da bir röportaj yapar. (Başkan, gerçekten de Shaw'ın kılık değiştirmiş bir erkek olduğunu düşünür). Shaw, gezisini özetlerken Güney Afrika ile ilgili şu tespitte bulunur: "İmparatorluk için buhar makinesi, toptan daha etkili bir araç hâline gelmiş."[20]

Gerçekten de bu dönemde demiryolları rekabeti, on yıllar sonra havayollarının uçuş rotaları için gösterilen mücadelenin boyutlarıyla aynıydı. Rhodes, Cape'ten Kahire'ye, yani diğer bir deyişle kıtanın kuzeyinden güneyine uzanan "Kırmızı Hat" adlı demiryolunun hayalini kuruyordu: (Kırmızı, İngiltere topraklarının harita üzerindeki rengiydi!) Ancak doğal ve politik engeller, bu hayalin gerçekleşmesine izin vermedi. Kayzer II. Wilhelm de aynı mantıkla Berlin'den Bağdat'a uzanan bir demiryolu istemiş ve bu da asla tamamlanamamıştı. Rusya da aynı şekilde milyonlarını, bozkır-

18 a.g.e., s.108.

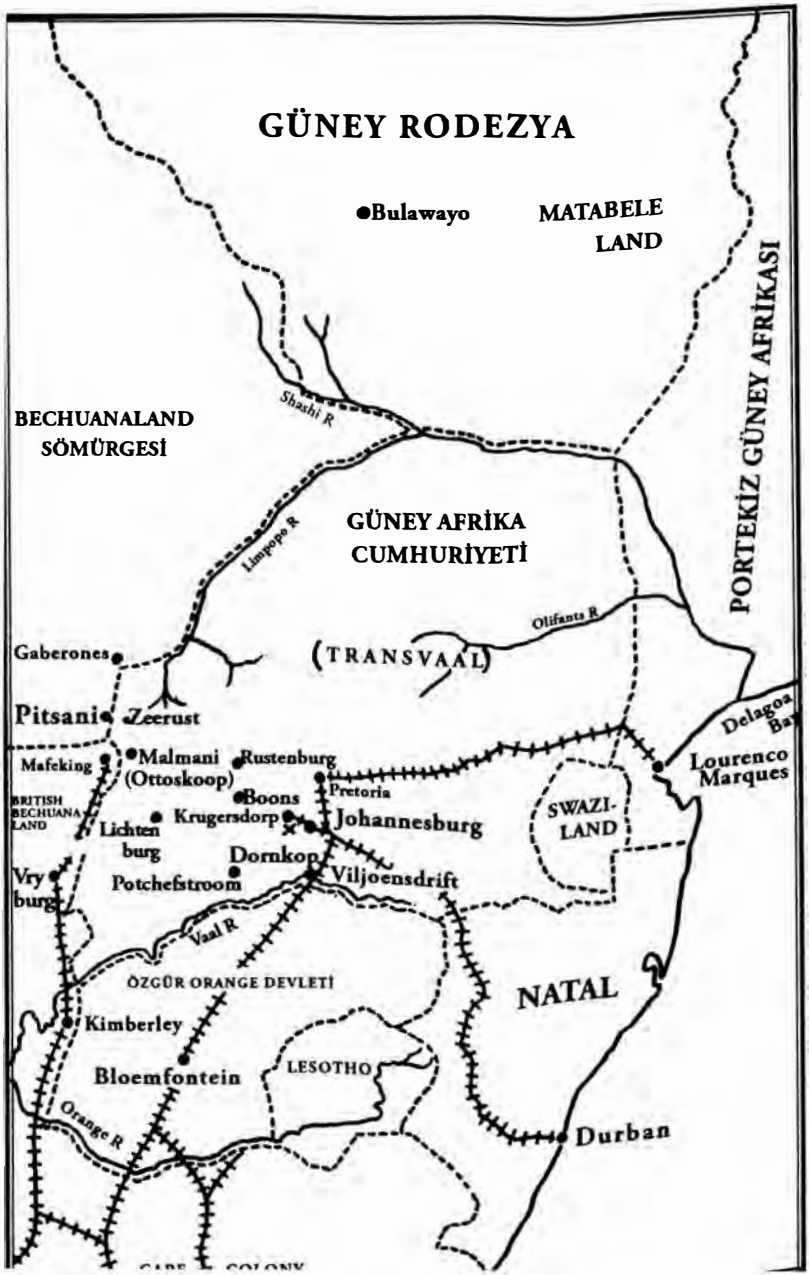
19 a.g.e., s.107.

20 *The Times*, 12 Ağustos, 1892, Donald Lowry, *The South African War Reappraised*, s.53'te Dorothy O. Helly ile Helen Callaway'in "Journalism as Active Politics: Flora Shaw, The Times and South Africa"sından alıntı yapılmıştır.

lardan ve Sibirya'dan geçen demiryollarına yatırmamış mıydı? Hatta I. Dünya Savaşı'ndan önce Avrupalılar, savaş sonrası için planlanan yeni Orta Doğu devletlerinin inşasını önceden haber verecek şekilde; Osmanlı İmparatorluğu'ndaki demiryolu rotalarını dahi bölüşmüşlerdi.

Shaw, 1893'te yıllık 800 sterlin ücretle *The Times*'ın sömürge editörü olmayı başardı. Ücreti, diğer bütün kadın gazetecilerden oldukça yüksekti ve yeni makamı ona, bütün sömürge muhabirlerini atayacak gücü de vermişti. Ancak iki yıl sonra Shaw, bir emperyal talihsizlik olan Jameson Baskını'nda tuzağa düşürüldü. Yıllar sonra konuyu ele alan Winston Churchill, bu olayın I. Dünya Savaşı'yla sonuçlanan "şiddet dönemi"nin bir başlangıcı olduğuna ilişkin kanaatini dile getiriyordu.

Jameson Baskını ile ilgili hâlâ cevaplanmamış sorular söz konusudur: Baskın, Rhodes'un finanse ettiği karışık bir haydut grubunun, Transvaal Cumhuriyeti hükümetini yıkmayı amaçlayan başarısız hücumuydu. Şu anda, farklı kaynaklardan yola çıkarak, dağınık parçaları bir araya getirerek uyumlu bir tasarıyı gözler önüne sermek mümkündür. Bu olay, tabiri caizse dramlarla doludur: hatalı istihbarata dayanan felakete yol açan kararlar, en üst düzeylerdeki meşhur komplocular; gönüllü günah keçileri ve şantajcı avukatların yanı sıra kariyerleri çöpe atan ve itibarları yerle bir eden dramatik bir parlamenter soruşturma yaşanmıştır. Eski bir Afrikalı olan ve Flora Shaw'ı takdir eden Margery Perham'ın belirttiği üzere, "Baskın tam bir askerî fiyaskoydu, fakat aynı zamanda da politik bir depremdi." Bu felaketin merkezinde ise Bayan Shaw, Moberly Bell ve *The Times*'ın Güney Afrika muhabiri ve Shaw'ın geçmişteki aile dostlarının yeğeni olan Francis Younghusband vardı.

GÜNEY RODEZYA
Bulawayo
MATABELE LAND
PORTEKİZ GÜNEY AFRİKASI
Shashi R
BECHUANALAND SÖMÜRGESİ
Limpopo R
GÜNEY AFRİKA CUMHURİYETİ
Olifants R
(TRANSVAAL)
Gaberones
Pitsani
Zeerust
Delagoa Bay
Lourenco Marques
Mafeking
Malmani (Ottoskoop)
Rustenburg
Pretoria
BRITISH BECHUANA LAND
Boons
Krugersdorp
Johannesburg
SWAZI-LAND
Lichten burg
Dornkop
Vry burg
Potchefstroom
Viljoensdrift
Vaal R
ÖZGÜR ORANGE DEVLETİ
NATAL
Kimberley
Bloemfontein
LESOTHO
Orange R
Durban

Baskınla başlangıçta, daha sonra Rodezya diye bilinecek Afrika krallıklarına boyun eğdirmeyi amaçlanmıştı (bugünün Zimbabwe'si). Silahlı özel milislere, kraliyet imtiyaznamesi tarafından verilen yetkiye, Maxim makineli tüfeklerine sahip olan ve Jameson tarafından idare edilen Rhodes'un İngiliz Güney Afrika Şirketi, Mashonaland ve Matabeleland'ın verimli topraklarını, Rhodes'un yaşam öyküsü yazarları tarafından "kinik ve komplocu bir telaşla ele geçirdi."[21] Jameson, Victoria'nın o sıradaki başbakanı onuruna Salisbury adı verilen yeni başkentte, Rhodes'un temsilcisi olarak kalır. Paralı askerlerin Güney Afrika'da neleri başarabileceğini kanıtlamış olan Jameson'un adamlarının, toprakları maden zengini Transvaal'deki rejimi değiştirerek daha büyük ödüllere erişebilecekleri akla yatkın görünmekteydi.

Temel gerçekler, kısaca şöyle özetlenebilir: 1886'da Johannesburg yakınlarında bir tepe olan Witwatersrand'da altın bulunduğunun ortaya çıkmasından sonra, başta İngilizler olmak üzere sıklıkla gürültücü Yabancılar -Uitlanders (Afrika dilinde yabancılara takılan ad) - hemen Transvaal'e doluşurlar. Gecekondulara yerleşen Yabancılar, Pretoria'da Başkan Kruger'in Boer hükümeti yönetiminde takılırlar. 1895'e gelindiğinde ise Reform Hareketi adlı bir grup tarafından harekete geçirilen yabancıların bir isyanın eşiğinde olduğu düşünülür (ya da Rhodes ve yandaşları tarafından öyle umuluyordu). Beklenen kıvılcımın, Boer hükümetinin Yabancılara vatandaşlık ve oy kullanma hakkı tanımayı reddetmesi olacağı bekleniyordu.

Cape Town'da hazırlanan plan, Rhodes tarafından finanse edildi ve (şu anda kesin olarak görüldüğü üzere) Sömürge Bakanı Joseph Chamberlain tarafından da desteklendi. Plan, Boer hükümetini devirmek ve yerine yabancılara, maden sahiplerine ve İngiltere'ye daha

21 Rotberg ve Shore, *The Founder*, s.288.

ılımlı yaklaşan bir rejim getirmekti. Yabancıların başkaldırı haberlerinin gelmesiyle birlikte -Bechuanaland yakınlarındaki Pitsani'de bekleyen- Jameson, yabancılar Pretoria cephaneliğini ele geçirirken; birliklerini Transvaal'e sürecekti. Güney Afrika'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sör Hercules Robinson ise düzeni yeniden sağlayacak ve Pretoria'da, Rhodes ve İngilizler lehine bir anlaşmayı müzakere ile sağlayacaktı.

Bir peri masalından fırlamışçasına kocaman kahverengi gözleri olan ince yapılı Dr. Jameson, Aralık 1895'te Transvaal'den üç mil uzaklıktaki muhteşem Pitsani bozkırını gören ufak bir tepedeki beyaz çadırında, sabırsızlıkla beklemekteydi. 29 Aralık Pazar günü, borazan çalınınca 400 süvari büyük bir hırsla "şapkalarıyla", kraliçe için üç kez tezahüratta bulunduktan sonra ileri atıldı. Liderleri ise açık kahverengi giysisiyle siyah bir ata binmiş "Dr. Jim" di. Transvaal'in beş kilometre içinde Bechuanaland polisinden 120 kişi daha onlara katılır. Atlı adamlar (kalçalarından *Rhodes's Chartered Company*'nin baş harfleri olan "C.C." diye damgalanmış atlar) baskıncıların sayısını 600 civarına çıkarmıştı. (Bu rakam, Jameson'un 7.500 adam civarındaki beklentisinden oldukça azdı.) Ancak baskıncılar, telgraf hatlarının tamamını kesmeyi başaramadılar ve istila haberi Pretoria'ya çoktan ulaşmıştı. İki Boer habercisi gelerek, İngiliz Yüksek Komiseri Jameson'a geri dönmesini emretse de Jameson bunu kabul etmez.

Avcı erleri, tüfeklere ek olarak bir tane on iki librelik gülle atan top ve altı Maxim makineli tüfeğiyle donanmışlardı. Jameson'un adamları arasında, Chartered Company'nin Rodezya'daki en son savaşında, mızraklı Afrikalılar ile çarpışmış kıdemli askerler de vardı. Bunlar, Boer çiftçileriyle girişecekleri hafif çarpışmanın çok kolay ge-

çeceğini düşünüyorlardı. Jameson, "İlerlemem, bir bıçağın yağı kesmesi kadar kolay olacak!" diye böbürlenmekteydi. Bu konuda şüphesi olanlara ise şu yanıtı veriyordu: "Siz, Maxim makineli tüfeğinin ne demek olduğunu bilmiyorsunuz. Ben neler yapabileceğine birebir tanık oldum."[22] Fakat aşırı kibirle birleşen alkol, -adamlar için konyak, subaylar için şampanya- bir zehre dönüşecekti. İstilacılar, Boer gerillalarının rahat vermeyen saldırıları altında, pek de tanıdık olmayan topraklarda dört gün boyunca yürüdükten sonra Johannesburg madenlerine iki saatlik bir mesafe kala Doornkop'ta tam anlamıyla kuşatıldılar. Usta Boer keskin nişancıları, eski tüfekler ve sadece filleri avlamakta kullandıkları silahlarıyla, baskıncıları darmadağın ederler. Jameson'un Maximleri tutukluk yapar ve kısa bir çatışmadan sonra komplocular, eğreti bir teslim bayrağı çekerler. Altmış beş adam ölür ya da yaralanır. Baskının vaktinden erken yapıldığını anladığı zaman Rhodes, "Yaşlı Jameson, tüm planlarımı altüst ederek beni hayal kırıklığına uğrattı," şeklinde samimiyetsizce hayıflanır: "Yirmi yıldır dosttuk, şimdi gitti ve beni mahvetti."[23]

Tutkulu bir antiemperyalist olan Wilfrid Scawen Blunt, 5 Ocak tarihinde günlüğüne şu satırları ekleyecekti: "Haberler tam anlamıyla muhteşem. Güney Afrika'daki *Chartered Company*'nin Doktor Jameson önderliğindeki hainleri, Transvaal'de bir haydut baskını gerçekleştirdiler ve Boerler tarafından mahvedildiler. Jameson ise şu anda bir mahkûm. İdam edilmesini yürekten diliyorum."[24]

Kayzer Wilhelm, Başbakan Kruger'e kutlama amacıyla bir telgraf çeker ve Kruger, cevabında şu sözleri sarf eder: "Eğer bir kap-

22 a.g.e., s.535.

23 a.g.e., s.523.

24 Longford, *Jameson's Raid*, s.103'ten alıntı yapılmıştır.

lumbağayı öldürmek istiyorsam, başını çıkarmasını beklerim."[25] Boer liderinin Londra'yı ziyaret edebileceğini duyan Başbakan Lord Salisbury ise onun da kaplumbağa çorbasında boğulmasını umduğunu söyler. *The Times* ise yeni saray şairi Alfred Austin'e, "Jameson Baskını"nı anlatan çok kıtalı bir şiir ısmarlar. Blunt'ın "yazınsal değeri olmayan esprili bir şiir"[26] diye nitelendirdiği eserin en ünlü kıtaları şöyledir:

Yanlış! Bu bir yanlış mı? Hımm, belki de;
Fakat ben aynı şekilde ilerliyorum,
Beni sıkı bir paylamadan korkan
Burgher'in bebeği olarak mı düşünüyorlar?
Tartışabilirler, dem vurabilirler ve emir verebilirler,
Gidin onlara nefeslerini boşa harcamamalarını söyleyin;
Ardından Transvaal sınırını geçince,
Yaşam ya da ölüm için dörtnala koş!

Devlet ve hukuk adamlarını bırakın, şaşırsınlar!
Akılları hukuk sınırlarının üzerindedir;
Kılıcımız, semerimiz ve silah takımımız olsa,
Bir kamışı kim önemser?
Akrabalarının desteğini talan etmemiz için,
Kendi kanımızdan olan adamlar bize yalvardıkları zaman,
Onların akın dediği kurtarış karşısında
Cennetin ta kendisi bile bizimle kalamaz.

Mizah dergisi *Punch* bu şiire *"Saray Şairinin İlk Baskını"* ile karşılık verir:

25 Rotberg ve Shore, *The Founder*, s.525'ten alıntı yapılmıştır.
26 Longford, *Jameson's Raid*, s.103'ten alıntı yapılmıştır.

Şarkı, bu bir şarkı mı? Hımm, boş versene!
Fakat bu şarkıyı aynı şekilde söyleyeceğim, arkadaşlar
Çünkü ben bir Saray Şairi'yim,
Bir sıfatın olmasının en kötü yanı da budur![27]

Baskıncıları yakaladıktan sonra Boerler, açıkgözlülük ederek, onları yargılanmaları için İngilizlere teslim etti. Johannesburg Reform Komitesi'nden Jameson'a yardım gücü ulaştıracakların hiçbiri mahkemeye çıkmasa da, Cape Town'daki yargıç, aralarında Rhodes'un büyük ağabeyi Frank'ın da bulunduğu baskının dört liderini devlete ihanetten suçlu buldu. İdam kararları, daha sonra Cecil Rhodes ve onu destekleyenlerin ağır bir para cezası ödemeleri sonucu hafifletildi. İngiltere'ye döndükten sonra Jameson ve beş baskıncı, önemli duruşmalarda uygulanan prosedür gereği, "mahkemede" yargılandı. Dr. Jim, on beş ay süreyle hapis cezasına çarptırıldı; fakat sağlığının kötüye gitmesi üzerine dört ay yattıktan sonra serbest bırakıldı. Afrika'ya döndüğü zaman, Salisbury'de bir yönetici olarak edindiği oldukça üzücü kayda rağmen, 1904'te Cape Colony'nin Başbakanı, 1907'de Kraliyet Danışma Meclisi üyesi, 1911'de baron ve 1913'te Rhodes'un *British South Africa Company*'nin başkanı oldu. Dört yıl sonra ise bugün adı Zimbabve olan Rodezya'nın Matobo Tepesi'nde Rhodes'un (1902'de ölen) yanına gömüldü.

Rhodes, ocak ayında Cape Colony'nin başbakanlığından istifaya zorlanır ve bunun üzerine BSAC'ın (*British South Africa Company*) sözleşmesini korumak için hızla İngiltere'ye koşar. Haznedar, sömürge sekreterinin baskındaki suç ortaklığını belgeleyebilecek "kayıp telgrafların" hiçbir zaman ortaya çıkmaması koşuluyla, Rhodes'un

27 *The Jameson Raid: A Centennial Retrospective*, s.36'dan alıntı yapılmıştır.

sözleşmesini muhafaza etmesine izin verir. Komplocuların şansızlığına bakın ki Boerler, şampanya şişeleri arasına saklanmış bir günlük ve kod rehberinin yanı sıra Rhodes ve Johannesburg komitesi arasında geçen suç teşkil eden telgrafları içeren siyah bir teneke kutu ile Johannesburglulardan yardım isteyen bir rica mektubunu ele geçirir. Nisanda Boerler ele geçirdiklerini açıklamaya başlar. Bunun üzerine parlamentoda oluşturulan özel bir komite, kimin ne bildiğini ve ne zaman öğrendiğini belirlemek üzere bir oturum düzenler. Fakat soruşturma, Rhodes'un Koloni Bakanı Chamberlain'ın ve aracıları Flora Shaw'ın gerçek rollerini ortaya çıkarmakta başarısız olacaktır.

Yine bir emperyalist olan Alfred Milner'ın bir zamanlar kurnazca tahmin ettiği üzere, "İnsanı, zaafları yönetir ve Rhodes'un zaafları cüssesine uygundu"[28] demişti: Devasa bir kafa ve klasik özelliklere sahip koca adam Rhodes; yiyecek, içecek ve tütün konusunda olağanüstü bir iştaha sahipti. O klasik siyah takımlar giymeyi reddeder ve "Oxford tüvitleri içerisinde de yasa çıkarabileceğini" öne sürerdi. Oxford'a kabul edilme hayallerini gerçekleştiren (hayatının son döneminde kendisine fahri doktora unvanı verilmiş olsa da buradaki kariyeri vasattı), kendi kendini yetiştirmiş Rhodes, Oxford Güzel Sanatlar Fakültesi'nde Slade profesörü olan John Ruskin'un yayılmacı fikirlerini benimsemişti. Rhodes, 1877'de Oxford'da bulunduğu sırada yazdığı, *Confession of Faith* (İnancın İtirafı) adlı kitabında ve taslağını çıkardığı sekiz vasiyetinde bir örneği bulunan "büyük bir fikir" tarafından esin alınmıştı: İngiliz bayrağı altında toplanmış, Cape'ten Kahire'ye kadar tüm

28 Longford, *Jameson's Raid*, s.25'ten alıntı yapılmıştır.

Afrika boyunca onun demiryolları ile birbirine bağlanan "Afrika Birleşik Devletleri!" "Afrika uzanmış hâlâ bizi bekliyor," diye yazar: "Onu almak bizim görevimizdir. Daha fazla toprak elde edebileceğimiz her fırsatı değerlendirmek görevimizdir ve bu fikri istikrarlı bir şekilde göz önünde tutmalıyız. Çünkü daha fazla toprak demek, basitçe daha fazla Anglosakson ırkı; yani dünyanın sahip olduğu en yüce insan ırkı demek!"[29] İlaveten "Anglosakson ırkı yaratmak, fakat tek imparatorluk altında" cümlelerinden de anlaşılacağı üzere, Amerika Birleşik Devletleri ile gerçekleşecek bir birleşmeyi de uygun buluyordu. Bu "tüm savaşların sonu" anlamına gelecekti çünkü. Rhodes'a göre İngilizler, "dünyadaki en yüce ırk"tı ve dünyada ne kadar fazla yeri mesken tutarlarsa "insanlık için o kadar iyi olacaktı."[30] Rhodes, gizli bir cemaatin kurulmasını de önermişti; tıpkı CIA'nin gelecekteki adam devşirme operasyonlarını andıran bir cemaat! Rhodes'a göre, böylelikle "Üniversitelere ve okullarımıza yerleştirilen üyelerimiz, kendi yetiştirdikleri İngiliz gençliğini gözlemleyebilecekler."[31] Bir kardeşler takımı -ki bunlar kendilerini adamış milyonerler olacaklardı- İngilizce konuşan insanları bir araya toplayacak ve dünya barışını "dünya zenginliklerini giderek kendilerinde toplayarak" sağlayacaklardı.[32] Bu bağlamda, Oxford için verilen Rhodes Bursu'nun, başlangıçta İngiliz İmparatorluğu'nun beyaz çocuklarına, "Anglosakson" Amerikalılara ve aynı şekilde "Anglosakson" Almanlara verildiğini düşünürsek, bu fikirlerin nasıl somutlaştırıldığını da görmüş oluruz.

---

29 Kathyrn Tidrick, *Empire and the English Character*, s.50'den alıntı yapılmıştır.

30 *The Oxford Dictionary of National Biography*'den, Shula Marks ve Stanley Trapido, Rhodes, Cecil John (1853-1902)

31 Tidrick, *Empire and the English Characther*, s.215'ten alıntı yapılmıştır.

32 Jean van der Poel, *The Jameson Raid*, s.4'ten alıntı yapılmıştır.

Rhodes, baskın için hazırlanırken Johannesburg'dan gelen bir "Yabancılar Heyeti"ni gelecekteki planlarıyla ilgili bilgilendirmiş ve Boer istismarlarını ortadan kaldırdıktan sonra hedefinin, öteki Afrika devletleriyle ortak bir gümrük birliğine, birleştirilmiş demiryollarına ve son olarak da bir Güney Afrika Federasyonu'na doğru giden serbest ticaret olduğunu, açıkça belirtmişti.[33] Bunun yanı sıra Rhodes, şirketlerinin hisselerini ucuza politikacılara tahsis etmiş; ayrıca yönetim kurullarına da marki ve dükleri almayı ihmal etmemişti. De Beers (Rhodes'un kurduğu elmas madeni karteli) yönetim kuruluna yapılan kayda değer atamalardan biri de *Rhodes's Chartered Company*'de hissedar olan Sör Hercules Robinson'dı. Robinson'ın tekrar Cape Colony Valisi ve Yüksek Komiseri (kendisi bu görevleri 1881'den 1889'a kadar yürüttü) olarak atanması, Rhodes'un elini oldukça güçlendirecekti. Yönetmek istediği yerlerden yerli Afrikalıların uzaklaştırılmaları karşısında artan eleştiriler sonucu, Rhodes da basını rahatlatmak konusundaki hünerlerini göstermek durumundaydı.

Rhodes ile basın -Stead, Bell ve en önemlisi de Flora Shaw- arasındaki gizli anlaşma, 1889'da, İngiliz Güney Afrika Şirketi'ne hükümet imtiyazı sağlamak için destek toplamak üzere Londra'yı ziyaret ettiği sırada başlar. Bu, Matabeleland'daki (gelecekteki Rodezya) maden ve toprak haklarını birleştirebilecek bir yatırımdı. Fakat Rhodes Matabeleland'da umduğu altını bulamadı. Kısmen yüksek vergilerden dolayı Witwatersrand'daki derin madenlerde çalışmanın maliyeti de sürekli artmaktaydı. Rhodes, bu durum karşısında, eğer altın madenlerinden elde edebileceği en yüksek karı elde etmek istiyorsa, bir an önce Transvaal Cumhuriyeti'ne saldırmak zorunda olduğunu düşündü. Rhodes'un İngiliz Güney Afrika Şirketi'ne işgal ya da bağış yoluyla, orta ve güney Afrika üzerinde kontrol sağ-

33 Select Committee on British South Africa, vol. IX, iii.

layabilmesi için neredeyse sınırsız güç verebilecek bir vekâletname müzakereleri de gündemdeydi. Böylelikle Rhodes, demiryolları döşeyebilecek, vergiler koyabilecek, para basabilecek, kendi bayrağını çekebilecek (ortasında bir aslanın poz verdiği ve BSAC harflerinin eklendiği bir İngiliz bayrağı) ve kendi polis güçlerini oluşturabilecekti. Rhodes, güçlü emperyalizm türünü şöyle tanımlamıştı: "İyilikseverlik artı yüzde beş." Whitehall'ün amacı ise Boerlerin, Almanların, Fransızların, Belçikalıların ve Portekizlilerin Afrika'da daha fazla toprak istemelerini engellemek olduğundan, Kraliyet imtiyazı altında olan bir şirket ise daha ucuza daha büyük bir imparatorluk vaat etmekteydi. Bedeline katlanacak olan bu şirket, Rhodes ve onun destekçileriydi; İngiliz vergi mükellefleri değil.

The Pall Mall Gazette'in ofisini ziyaret eden "Dev", Stead ve o zamanki iş arkadaşı Flora Shaw ile tanıştı. Üç saatlik bir görüşmeden sonra, Stead karısına heyecanla şu satırları yazacaktı: "Bay Rhodes benim adamım!" Rhodes gerçekten de "federasyon, genişleme ve imparatorluğun güçlendirilmesi" gibi birçok "muhteşem" fikirle doluydu. Rhodes, anlaşmaya tat katmak için Stead'e bir iftira davasının anlaşmayla sonuçlanması için 2.000 sterlin verdi ve ortak fikirlerini *Gazette* ve diğer yayın organları aracılığıyla yayması beklentisiyle derhâl 20.000 sterlin verme sözünü de ekledi.[34]

Shaw'ın da Stead'den aşağı kalır yanı yoktu. Aynı ölçüde büyülenen Shaw'a göre Rhodes, "Açık bir güç adamıydı" ve "kendi kendine yeten, becerikli" biriydi. Shaw, en iyi durumda sonuçlarının gelecekte alınacağı bir sömürge projesine neden bu kadar büyük bir parayı yatırmak istediğini sorduğu zaman, Rhodes'un cevabı şöyle olmuştu: "Bazı insanlar, kelebek toplar. Ben bunu yapıyorum. Beni

34 Rotberg ve Shore, *The Founder*, s.282.

alakadar eden şey bu."[35] İkili yaz boyunca buluşmaya devam etti ve Rhodes'un "kafesteki aslan gibi iki oda arasında gidip gelerek, sorularımı hep benim olmadığım ikinci odanın en ucundan cevaplama" alışkanlığına rağmen, yaşam boyu dost kaldılar.[36]

1895'te Londra'da tekrar ortaya çıktığı zaman, Rhodes artık Afrika'daki en güçlü adamdı: Cape Colony'nin başbakanı, kraliçenin danışma meclisi üyesiydi. Ayrıca BSAC aracılığıyla geniş toprakları -Rodezya, Botswana, Malawi ve Zambia- kontrol ediyor durumdaydı. Bununla birlikte tamahkârlığın çok ötesinde çok zengindi. Gelirinin büyük bir bölümü, altın madenlerinden geliyordu. Fakat *De Beers* üzerinden, dünya elmas üretiminin yüzde 90'ını da elinde tutuyordu. Doktoru, iş ortağı ve Rodezya'nın idarecisi Jameson ise ona eşlik ediyordu. Rhodes, artık *The Times*'ın sömürge editörü olan Flora Shaw'a, bir kez daha yaranmaya çalışmalıydı. Shaw'ın imzasız makaleleri ve başyazıları, Rhodes'u ve genişleyen imparatorluğunu destekliyordu. Ayrıca Yabancıların mağduriyetlerini de vurgular nitelikteydi. Rhodes'un ziyareti sırasında, birbirlerini görmeye devam ettiler. O, Shaw'a karşı oldukça samimiydi; onu genellikle fikirlerini yayma aracı olarak kullanırdı. Fakat Shaw'a göre, Rhodes ile olan ilişkisi kesinlikle profesyonelliğin ötesine geçmedi. Zira gelecekteki kocası Yüzbaşı Lugard'a yolladığı mektuplarında, şunu özellikle belirtmişti: "Bay Rhodes ve ben, alışılagelmiş şahsi anlamda arkadaş değiliz. Ben onu, basitçe bugünün kamu hayatındaki bir unsur olarak inceledim ve sonuç olarak, onu bütün kusurlarıyla birlikte en iyiler arasına yerleştirdim."[37]

35 Bell, *Flora Shaw*, s.80.

36 a.g.e., s.95.

37 Shaw'dan Frederick Lugard'a, 7 Kasım, 1895, MSS Perham Box 308/3, Rhodes House, Oxford.

Rhodes ise kendi adına, İngiliz Güney Afrika Şirketi'nin sekreteri Dr. Rutherfoord Harris'e, "Bayan Shaw'ı, daha da çok kendi saflarına çekmesi için" talimat veriyordu. Rhodes, Flora Shaw'a, Dr. Harris'in ona gizli kodu devretmesini söyleyecek kadar güvenmekteydi ve hatta ona bir de kod adı armağan etmişti: "Telemones!"

Shaw, yine Lugard'a gönderdiği ve Rhodes'un taktiklerini onaylamayan mektubunda, arkadaşının idealizminin ve emperyal davaya kendini adamışlığının altını çiziyordu: "Şu ana kadar kendi dönemimin İngiliz kamu yaşamının üyelerinden birçoğuyla tanıştım ve Bay Rhodes'un bende uyandırdığı izlenim, daha önce hiç karşılaşmadığım türden büyük ve anlamlı bir amaç uğruna fedakârlık oldu. Bence o, kendisi için hiçbir şey istemiyor. Ne parayı ne statüyü ne de gücü önemsiyor; tabii ki bunlar, hayatını adadığı ulusal ideal için bir ihtiyaç olmadıkları sürece!"[38]

Muhafazakâr lider Lord Salisbury, 1895'te yeni hükümeti kurduğunda, hem başbakanlığı hem de dışişleri bakanlığını üstlendi. Joseph Chamberlain'ı sömürge bakanı, damadı Lord Selborne'ü ise Chamberlain'ın yardımcısı olarak atadı. Downing Street 12 numarada yer alan Sömürge Ofisi'nde oldukça hoş karşılanan ziyaretçi ise gezginci Bayan Shaw'ın ta kendisiydi. Genişleme, o sıra en son modaydı. Zira sahne şu anda "daha yaratıcı bir emperyalist politika" için hazırdı.[39]

Genç Winston Churchill'in de belirttiği gibi Joseph Chamberlain, "İngiliz meselelerinde kıyas kabul etmez bir şekilde en canlı, ışıl ışıl, asi ve takıntılı bir şahsiyet" idi.[40] Gözüne taktığı monokl ve yaka-

38 Shaw'dan Frederick Lugard'a, 7 Kasım 1895; Perham, vol. 1, s.570'ten alıntı yapılmıştır.

39 *The History of the Times*, s.162.

40 Winston Churchill, *Great Contemporaries*, s.72.

sına iliştirdiği orkide, onun alametifarikasıydı. İç işlerinde o politik bir radikaldi; fakat mesele dış ilişkiler olduğu zaman "Atak Joe," Yeni Emperyalizmin âdeta vücut bulmuş hâliydi. Berrak ve yankılanan sesiyle o, salonları tıklım tıklım dolduran sıra dışı bir konuşmacıydı. Birmingham'daki endüstriyel orta sınıfın kurucu üyelerinden birisi olmasına rağmen Chamberlain, ilk başta Rhodes'a karşı çok sıcak duygular beslemiyordu ve Güney Afrika işleri konusunda tahammülsüzlüğüyle biliniyordu. Yeni Sömürge Sekreteri "liberal bir sömürge yönetiminin sağlıklı yöntemlerini kabul edebilecek kadar zeki ve çalışkan ve bu yöntemlere merkezi yönetimde tümüyle eksik olan birlik tutkusunu ekleyebilir"[41] şeklindeki satırlarıyla Shaw, Chamberlain'ı Rhodes'un gündemini desteklemesi konusunda ikna edecekti. Chamberlain çok geçmeden Shaw'a eğer mümkünse "güçlü bir adamla" çalışmak istediğini bildirecektir.

Ağustos 1895'te, Chamberlain'ın, Rhodes'un gizli temsilcisi Harris ile yaptığı konuşmalar dolayısıyla önerilen baskının ana hatlarının neler olduğunu bildiği kesin görünüyor. Harris, Jameson fiyaskosundan sonra Soruşturma Komisyonu önünde, Chamberlain ile olan ilk buluşmasında, "Johannesburg'daki huzursuzluğa değindiğine ve ek olarak sınırın yanında polis güçlerinin bulunmasının arzulanabilir olduğu konusunda ihtiyatlı bir imada bulunduğuna"[42] dair ifade verir. Chamberlain'ın toplantıyla ilgili olarak şöyle bir yanıt verdiğini iddia edecektir: "Herhangi gizli bir bilgi duymak istemiyorum; ben burada resmî bir yetkili olarak bulunuyorum. Sadece resmî olarak kullanabileceğim bilgiler duymak istiyorum."[43]

41 Bell, *Flora Shaw*, s.174-75'ten alıntı yapılmıştır.

42 1897'nin 311'i, Q, 6920, van der Poel'den alıntı yapılmıştır, *The Jameson Raid*, s.27.

43 Van der Poel, *The Jameson Raid*, s.27.

Harris, Shaw'a planı eylülde açıklamıştı. Shaw'ın kuşkularına karşılık Harris Johanessburg'daki meselenin patlak vermesi ve komşu Bechuanaland'daki polisin yardım için hazır bulunması gerektiğini doğrulamış ve eklemişti: "Her şey yolunda, Chamberlain bununla ilgili her şeyi biliyor."[44] Harris, daha sonra İskoçya'daki keklik bozkırına doğru yönelir. Harris, 4 Kasım'da Rhodes'a bir telgraf çeker: "Flora'yı, *Times*'ı desteklemesi konusunda J. Chamberlain'ı ikna etmesi için yolladım bile. Eğer siz de telgrafla Transvaal ile ilgili *Times*'ın benimsemesini istediğiniz rotayı bildirebilirseniz, Flora harekete geçecektir."[45]

Chamberlain, kasım ayında, Bechuanaland Mandası'ndaki, Transvaal sınırındaki stratejik bir şeridi *Rhodes's Chartered Company'ye* verdi. Manda polisi dağıtıldı. Böylelikle serbest bırakılan polislerin Jameson'a katılabilecekleri şartlar oluşturuldu. Chamberlain'ın tüm bu tavizlerinin karşılığı olarak Rhodes, kuzeye doğru Rodezya'ya bağlanacak Cape demiryolunun bir bölümü ile ilgili aldığı 200.000 sterlinlik tahsisattan vazgeçti ve kraliçenin hükümetinin her yıl Bechuanaland sınır polisi için ödediği 40.000 sterlini ödemeyi üstlendi. Harris, bu görünümü muhafaza etmek için 7 Kasım'da Rhodes'a bir telgraf gönderdi (araştırma kurulundan saklanan telgraflardan biri buydu). Bu telgrafın bir kısmında şu ifadeler yer almaktaydı: "Sömürgeler Bakanı, 'Bize yeterli zamanı tanımalısınız ve patlamayı iki hafta süreyle ertelemelisiniz' diyor."[46]

---

44 *History of the Times*, s.169 ve J. L. Garvin, s.82-83, van der Poel, *The Jameson Raid*, s.30.

45 "Minutes of Evidence", The Select Committee on British South Africa, vol.311, 1897, 311, Ekler 14, Lowry, *The South African War Reappraised*, s.54'te yer alan, Helly ve Callaway, "Journalism as Active Politics",de alıntı yapılmıştır.

46 Van der Poel, *The Jameson Raid*, s.208'de alıntı yapılmıştır.

Tarihçiler şimdi, Chamberlain'ın, -birçoğu Jameson'un tüm bunları meşrulaştıracak Yabancıların ayaklanmasını beklemeden hareket edebileceğini hiçbir vakit düşünemediğini varsaysa da tüm bu tavizlere üstü kapalı onayını vererek, bu baskının bir suç ortağı olduğu noktasında hemfikirler. Chamberlain'ın söz konusu toprak parçasını Rhodes'a vermesinin arkasında yatan sebep ise İngiliz topraklarından başlatılmış bir baskın görüntüsünden kaçınmaktı.

Francis (daha sonra Sör Francis) Younghusband'a gelince; kendisi, 1903-4'te Maxims makineli tüfek bataryası ile desteklenmiş Sih Pioneers'ın sekiz bölüğü; oldukça yüksek doruklarda, antika fitilli tüfeklerle ve sihirli muskalarla donanmış düzensiz keşiş savaşçı birliklerini katlettiği ve kendi adını verdiği Tibet seferinin gelecekteki lideriydi. Fakat Lhasa'ya henüz gelinmemiştir ve Yüzbaşı Younghusband şimdi Hindistan'ın Kuzey-Batı sınır bölgesindeki görevinden izinlidir. *The Times,* kendisini zaten tanıyordu. Hindistan sınırının en ucunda ulvi bir krallıkta çıkan bir başka sömürge çatışması, Chitral kuşatmasından onlara haberler göndermişti. İzinli olarak eve dönüş yolunda, bu kaslı emperyalist ve bazen de mistik adam, Rhodes ile tanıştığı yere, Güney Afrika'ya uğramıştı. Kasımda Londra'ya geri döndüğü zaman, 15 Kasım'da Shaw ve Bell ile bir akşam yemeğine davet edildi. Kısa bir süre sonra, Harris'in Shaw'a verdiği gizli telgraf kodu ile birlikte Cape Town'a doğru, *The Times*'ın özel muhabiri olarak yola çıktı. Cape Town'da Moberly Bell'den Rhodes'a şunları belirten bir mesaj iletti: "Umuyoruz ki *Yeni şirket, kepenklerini Cumartesi günü açmaz.* Not. Pazar gazetelerinden dolayı."[47] (*The Times,* pazar günleri yayımlanmıyordu.) Güney Afrikalı tarihçi Jean van der Poel, makul

47 Longford, *Jameson's Raid*, s.208'den alıntı yapılmıştır.

bir biçimde *Jameson Baskını* adlı kitabında şöyle bir gözlemde bulunmuştur: Bell "sözde 'devrimin' tamamen Rhodes'un kontrolünde olduğuna ve o ne zaman isterse devrimin o zaman başlayacağına kesin gözüyle bakmıştır." Ayrıca Bell, "komplo ile ilgili o kadar iyi bilgilendirilmiştir ki, 'hakiki' ayaklanma tarihinin, geçici olarak 28 Aralık Pazar olarak belirlendiğini de biliyordur."[48] Johannesburg'a devam eden Younghusband, burada Rhodes'un erkek kardeşi Frank tarafından ağırlanır. Bilgilerini artırır ve Cape Town ile baskıncılar arasındaki aracı hâline gelir.

Flora Shaw, 10 Aralık'ta Rhodes'a bir telgraf göndermişti: "Planı ne zaman başlatacağına dair fikir verebilir misin? *Times'ın,* Avrupa başkenti olan Londra'nın temsilcilerine mühürlü talimatları ilk fırsatta göndermeyi umuyoruz; onların etkilerini sizin yararınıza kullanmak son derece önemlidir."[49] Bir sonraki gün Rhodes, Yılbaşı'nın beklenen an olduğunu bildiren bir cevap yollar. Shaw, 12 Aralık'ta Rhodes'a güvence vererek, şunları söyler: "Chamberlain, müdahale edebilecek Avrupa güçleri (örneğin Almanya) var gibi konuşuyor ve buna inanmak için geçerli sebepleri var. Kendisi, bir an önce harekete geçmenizi umuyor."[50] Dört gün sonra *The Times,* bir buçuk sütununu Yabancıların mağduriyetine ayırır ve uyarıda bulunur: "Bir grup seçkin azınlığa özel olarak avantaj sağlamak için organize edilmiş yönetimin esir sistemi, aydınlanmış kamuoyu gücüne uzun süre direnebiliyorsa, Güney Afrika'da bile vakit doldu demektir." Chamberlain ise 18 Aralık'ta planlanmış darbeyi belirten bir "acele edin" mesajı gönderecekti: "Bana öyle geliyor ki bir sefer-

48 Van der Poel, *The Jameson Raid,* s.53-54.

49 *History of the Times,* s.598.

50 Shaw'dan Rhodes'e, 12 Aralık, 1895, "Jameson Raid Dosyası", The Times Arşivi, Lowry, *The South African War Reappraised,* s.55'te yer alan Helly ile Calloway, "*Journalism as Active Politics*"den alıntı yapıldı.

de yapılmalı ya da bir veya en az iki seneliğine ertelenmeli. Bunu sağlayabilir miyiz?"[51]

Özel soruşturmada "beyefendi" ya da "ulak" şeklinde isimlendirilen Younghusband, başlangıçta komplocuların tarafını tutar. Fakat Cape Town'dan Transvaal'a döndüğü tarih olan 22 Aralık'tan itibaren, "yapılan işlerin haklılığına dair" daha başka fikirleri de gözden geçirmeye başlar. Babasına yazdığı mektupta, "Yaşanacak devrim, Boerlere karşı... Fakat bundan ürkerek her şeyi sadece bir fiyaskoya değil, bir felakete de dönüştürmemeleri gerekiyor."[52] Johannesburg'taki Yabancıların lideri gerçekten de bocalamaya başlamıştı ve onlar Younghusband'dan, Rhodes'un "polo turnuvasını" Yılbaşı'na kadar ertelemesi konusunda ağzını aramasını da istemişlerdi.[53]

Younghusband, otuz yıl sonra Cape Başbakanı ile Rhodes'un Groote Schuur konağında çiçek açan ortancalar arasındaki konuşmasını anımsayacaktı: "Ona, Johannesburgluların bunun için uygun olmadıklarını ve Jameson'un durmasını istediklerini söyledim. O ise karşılığında, 'Ne! Johannesburg'da kalkıp da bir devrim yönetecek ve vurulmayı umursamayan tek bir adamın dahi olmadığını mı söylemeye çalışıyorsun?' dedi. 'Açıkça görülüyor ki ortada böyle biri yok' dedim. 'Bunu sen kendin yapar mıydın?' diye sordu. 'Kesinlikle hayır!' diye yanıtladım. 'Johannesburg'da devrimlere liderlik etmek istemem.' Sanki ben de dâhil bütün o kalabalığın bir alçaklar sürüsü olduğunu düşünüyormuş gibi, alışılmış homurtusunu çıkardı."[54]

---

51 Chamberlain'den Rochfort Maguire'e, Longford, *Jameson's Raid*, s.212'den alıntı yapılmıştır.

52 Younghusband'dan babasına, 21 Aralık, 1895, İngiliz Kütüphanesi, Mss. Eur F197, OIOC, İngiliz Kütüphanesi.

53 Van der Poel, *The Jameson Raid*, s.65.

54 French, *Younghusband: The Last Great Imperial Adventurer*, s.127.

Suratı asılan Rhodes, Jameson'a "sessiz kalması"[55] konusunda telgraf çekeceğine dair söz verir. Aslında, Younghusband'a verdiği söze rağmen Rhodes, 23 Aralık'ta ayaklanmanın, bir sonraki hafta cumartesi gece yarısında olabileceğini bildiren mesajı yollayacaktır. Boerlerin hazırlıklarla ilgili bilgi sahibi olduklarına yönelik duyduğu endişesini dile getirerek, mesajına son verir.

Bu sırada Pitsani'deki kamp alanında, Jameson'a Cape Town ve Johannesburg'tan gelen telgraflar bir yığın hâline dönüşmüştü. Örneğin 1 Aralık'ta, Frank Rhodes'tan şu resmî mektup gelmişti: "Dr. Jameson'a, buradaki polo turnuvasının bir hafta kadar ertelendiğini aksi takdirde yarış haftasıyla çakışacağını iletin." Daha iyimser bir bakışla, 23 Aralık'ta Rhodes ağzındaki baklayı çıkardı: "28 Aralık'ta, yani önümüzdeki cumartesi günü, şirket açılmış olacak." Daha sonra 26 Aralık'ta, Johannesburg'taki ağabeyi Sam Jameson'dan gelen telgrafta şu satırlar vardı: "Bu açılışın kesinlikle ertelenmesi lazım." Harris'in ayaklanmanın durdurulmasını dile getiren bir sonraki mesajı ise aynen şöyleydi: "Bizden yeni bir haber alana kadar hareket etmeyin. Çok kötü... Çok özür dileriz." Fakat Dr. Jim, kendi başına hareket etmeye karar vermişti bir kere. Harris'e, Yabancılar harekete geçmeye hazır değillerse, "Biz kendi açılışımızı yapacağız"[56] yolunda bir mesaj iletti. Başarılı olması durumunda affedilebilecek ve hatta bir kahramana dahi dönüşebilecekti.

Chamberlain, 26 Aralık günü Salisbury'ye, "Johannesburg'taki ayaklanmanın eli kulağında ve ayaklanma, muhtemelen önümüzdeki birkaç günlük zaman dilimi içerisinde gerçekleşecek"[57] şek-

55 Van der Poel, *The Jameson Raid*, s.74'ten alıntı yapılmıştır.

56 *History of the Times*, s.177.

57 Chamberlain'den Slaisbury'e, 26 Aralık, 1895, Salisbury belgeleri, Peter Marsh, *Joseph Chamberlain: Entrepreneur in Politics*, s.382'den alıntı yapılmıştır.

linde bir mesaj yolladı. Fakat üç gün sonra ayaklanma gerçekleşmeyince yönünü çeviren Salisbury, Yüksek Komiser Sör Hercules Robinson'a, Uitlander (Yabancılar) isyanı olmadan Transvaal'a yapılacak bir istilanın imtiyazı zedeleyebileceğini belirten ve bu doğrultuda Rhodes'u uyarmasını emreden bir telgraf çekmekte gecikmedi. Bu sırada *Printing House Square*'da baskılar hazırdı ve Transvaal'daki ayaklanmayla ilgili değerlendirmeler, gazete sütunlarını doldurmuştu bile. Daha sonra 30 Aralık Pazartesi günü, *The Times*'a panik yaratacak olan şu telgrafı ulaştı: "Jameson talimatları göz ardı etti ve 400 adamıyla sınırı geçti." Shaw, mesajı hemen Sömürge Ofisi'ne iletti. Fakat Chamberlain, o sırada Birmingham civarındaki Highbury'deki Venedik tarzı konağında tatil yapmaktaydı. Yaşam öyküsünü yazan Peter Marsh'a göre Chamberlain, yumruklarını sıkarak, "Eğer bu durum gerçekleşirse ben mahvolurum."[58] yolunda bir beyanda bulundu. Sömürge Bakanı, ayaklanma bahanesi olmadan, özenle hazırlanan bir kurgunun tamamen bir kurgu olarak görüneceğini bilmekteydi.

Shaw, 31 Aralık'ta Harris'ten, Johannesburg'taki Reform Komitesi'nin Jameson'a gönderdiği bir çağrı mektubunun kopyasının eklendiği bir telgraf aldı. Mektupta, buradaki Yabancıların mağduriyeti anlatılıyor ve "silahlarla donanmış Boerlerin merhametine kalacak ırklarından binlerce silahsız erkeğinin, kadınının ve çocuğunun" kurtarılması için Jameson'a yardım çağrısında bulunuluyordu. Bilerek tarih atılmayan mektup, Reform Komitesi'nin beş üyesi tarafından imzalanmış ve ayaklanma sırasında kullanabilmesi için gönülsüzce Jameson'a verilmişti. Jameson bu mektubu istemişti, çünkü böylece Transvaal'e, tıpkı bir "eşkıya gibi"[59] sebepsiz yere girmemiş

58 Marsh, *Joseph Chamberlain*, s.383.

59 Van der Poel, *The Jameson Raid*, s.60'dan alıntı yapılmıştır.

olacaktı. Adamlarına göstermek ve ayrıca yaptığını BSAC'nin hissedarlarının gözünde meşrulaştırabilmek için, elle tutulur bir şeylere ihtiyacı vardı. Jameson, mektuba 28 Aralık tarihini kendi elleriyle atmış ve sözde çağrıyı adamlarına yüksek sesle okumuştu. Rhodes da mektubu Shaw'a gönderdi. (Boerlerin teneke kutudan aldıkları belgeler arasında bu mektup da bulunuyordu). Hemen ardından da yayımlanabilmesi için izin verdiğini telgrafla bildirdi. *The Times* ise yılbaşında mektubu yayımladı. Başka hiçbir gazete, bu mektubu almamıştı ve dolayısıyla başka hiçbir gazete bu mektubu yayımlayamamıştı. Bu, *The Times*'a özel bir mektuptu ve öyle de kaldı.

Jameson'un tekrarlanan uyarıları dikkate almadığı ve bir fiyaskonun ufukta belirdiği ortaya çıkınca; Chamberlain baskını, Robinson'a yolladığı bir mektupta, tam zamanında reddetmeyi becerdi: "Eğer S.A.R hükümeti devrilseydi veya Jo'burg'da anarşi hâkim olsaydı, bu feci olay için belki bir bahanenin gölgesi bulunabilirdi." Fakat aksine, Jameson "bir savaş veya daha çok bir haydutluk girişiminde"[60] bulundu. Salisbury ise "Eğer bu haydutluk[61] girişimi başarısız olursa, hiçbir zaman için itibar görmeyecekti." diye bir yorum yaptı.[62]

Shaw, Sömürge Ofisi'ndeki paniğe rağmen oldukça sakindi. Moberly Bell'e göre, "Chamberlain ilk başta öfkeliydi. Rhodes'u,

60 Chamberlain'den Robinson'a, 31 Aralık, 1895, C. 7933 "Correspondence re the Jameson Raid", İngiliz Parlamento Belgeleri LIX(1895-96) 'te No. 11 olarak basılmıştır. *The Jameson Raid: A Centennial Retrospective*, s.103'ten alıntı yapılmıştır.

61 ABD Senatosu sınırsız bir tartışmaya izin vermeden çok uzun süre önce, haydutluk "filibuster" deyimi, yabancı bir ülkede bir ayaklanmaya liderlik etmek anlamına geliyordu.

62 Salisbury'den Chamberlain'a, 31 Aralık, 1895, Ethel Drus, "A Report on the Papers of Joseph Chamberlain relating to the Jameson Raid and the Inquiry", *Bulletin of the Institute of Historical Research*, vol. XXV(1952), s.37.

Jameson'u, Güney Afrika'yı, imtiyazı ve tüm bu kurmacayı reddetmeye eğilimliydi, ama bizim kıymetli Bayan Shaw'ımız, büyük bir diplomasi izleyerek hareket etmişti. Ancak Rhodes'tan komik denilebilecek ölçüde zorbaca telgraflar almaktan kurtulamadı. Telgraflarda şunlar yazmaktaydı: "Chamberlain'a söyle, derhâl şunu ve şunu yapması gerekir; Chamberlain'a söyle, Yüksek Komiser'e aptalca telgraflar göndermekten vazgeçsin, vesaire... Günlerini Sömürge Ofisi'nde geçirmesi Shaw'a, Jameson tarafından tehlikeye atılan vahim durumu mümkün olabildiğince kontrol altında tutma şansı sağlamıştı."[63]

Birkaç yıl sonra Shaw, şu yorumda bulunacaktı: "Jameson krizi sırasında, orada bulunuyor olmamdan dolayı, Sömürge Ofisi'nde yaşanan panik ile *The Times*'ın paniğini karşılaştırma şansı yakaladım ve durum, al birini vur ötekine şeklindeydi."[64]

Younghusband ise tutuklanan Jameson'u görmek için Doornkop'a tam zamanında varmıştı ve "tümüyle yıkılmış ve ezilmiş" isyancıyı, hücresinde ziyaret etmişti. Jameson, "Olay sırasında tüm subaylar, Johannesburglular tarafından terk edildikleri duygusu ile çalışıyorlardı."[65] diye hayıflanıyordu. Muhabir, daha sonra günlüğüne içini şöyle dökecekti: "Boerler, hafta boyunca çok iyi boy gösterdiler ve Johannesburglular [Yabancılar] ise tam tersi. Boerler, hayatları boyunca oynadıkları bir oyunu oynayarak kazandılar. Johannesburglular ise tam tersi, hiç deneyimleri olmayan bir oyundaydılar. Bununla birlikte Johannesburglular, tipik İngiliz olarak al-

63 Enid Moberly Bell, C. F. Moberly Bell (London, 1927), 210-11, Lowry, *The South African War Reappraised*, s.64'te 31. dipnotta yer alan Helly ve Calloway, "*Journalism as Active Politics*"e göre muhtemelen Buckle'ye gönderilmiş olan bir mektup.

64 Flora Shaw'dan Frederick Lugard'a, 8 Kasım, 1918, a.g.e., s.55.

65 Younghusband, *South Africa Today*, s.95.

gılanmamalıdırlar. Muhtemelen Yahudiler, Almanlar ve Amerikalılar daha fazladır; ayrıca buradaki İngilizlerin en iyi tabakadan oldukları da söylenemez."[66]

Rhodes, 3 Şubat'ta Londra'ya gitmek üzere yola çıktı. Amacı, imtiyazını korumak ve parlamento soruşturmasını atlatmaktı. Rhodes'un sırdaşı Harris ve avukatı Bourcheir Hawksley, kendisini Plymouth'da karşılarlar. Planları Sömürge Ofisi'nin de işin içine dâhil olduğunu gösteren telgrafları ortaya koymaktı. Bir soruşturma durumunda komplocuların, "Londra'daki Sömürge Bakanı'nın tam bilgisi ve onayı dâhilindeki komploya sadık olarak, mesajlar doğrultusunda davrandıklarını"[67] öne sürecekleri konusunda tehditte de bulundular. Buna karşılık Chamberlain, Rhodes'u, "Eğer telgraflar ifşa edilirse bu BSAC'ın sonu demek olur," şeklinde uyardı. Hiçbir telgraf ortaya konulamadı ve imtiyaz da varlığını sürdürdü.

Parlamentonun özel komisyonu tarafından yürütülen resmî soruşturma Şubat 1897'de başladı. Rhodes ve Harris arasında gönderilen ve Flora Shaw'ın adının geçtiği dört telgraf, komisyona delil olarak sunuldu. Shaw ve Rhodes, ikisi de tarafsız komite önünde ifade verdi. Komitenin on üyesinden biri, sözünü sakınmayan ve kendisinden gerçeğin peşini kesinlikle bırakmaması beklenen emperyalizm karşıtı liberal Henry Labouchère'di. Chamberlain'ın kendisi ise onuncu üyeydi. Rhodes'un doğrudan soruları geçiştirmesine âdeta izin verildi ve ek "kayıp telgraflar" ortaya konulmadı. Ayrıca *The Times* ile olan yakın ilişkisini de dile getirmemişti. Flora Shaw'a göre, "Söz konusu durum sırasında o, cesaretini ve açık sözlülüğü-

66 İngiliz Kütüphanesi, OIOC, Mss Eur 197/260, tarih belirtilmemiştir ancak 3 Ocak 1896'ta girişi yapılmıştır.

67 Van der Poel, *The Jameson Raid*, s.156.

nü sergiledi. Bu felaketle ilgili kendi payına düşeni gizlemedi; kendi adı kullanılarak astları tarafından yapılan şeylerin sorumluluğunu üstlenmekten kaçınmadı ve bu durumun doğurduğu tüm sonuçları da kabul etti."[68] Rhodes'un kendi rolünü tanımlama biçimi ise İngiltere'yi ve "Chamberlain'ı kurtarmak için, kurbanlık kuzuyu" oynamak şeklindeydi.[69] İmtiyazı ve yatırımı kurtulmuştu; fakat bundan sonra Afrikalılar, İngilizlere hiçbir zaman güvenmeyeceklerdi.

Siyah ipekten elbiseler giyen, inciler takan ve kız kardeşi Lulu'nun eşlik ettiği Shaw, mayıs ve temmuz aylarında olmak üzere iki kere daha ifade verecekti. Bu sırada Yüksek Kurul odası gazetecilerle dolup taşmaktaydı. Sömürge Ofisi'nden arkadaşı Sör Herbert Stephen, Shaw'a gönderdiği bir notunda, özellikle onun "derbeder vaziyette olmadığını gören usta muhabirlerin hafif şaşkınlığını"[70] vurguluyordu. Önemli telgraflar, yayın yönetmeni Bell tarafından kaleme alınmış olmasına rağmen, Shaw günah keçisi seçilmişti. Bu konuyla ilişkili olarak editör George E. Buckle, bir mektubunda detaylandırdığı üzere; "Gazete ve senin telgraflarınla ilgili olarak benim açımdan konu şu şekilde ele alınmalıdır: Telgrafları sen kendi sorumluluğun altında ve kendi paranla yolladın. Böyle bir şey yapman konusunda hiçbir talimat almadın. *The Times*'ın yaptığı, muhabirlerini olayları bildirmek için görevlendirmekle sınırlıdır; bu insanlar editörün bilgisi ve fikir birliği dâhilinde hareket etmezler... Bu nedenle de editör, senin ne yaptığını, nisanda fark etmişti... Zaten buna dair hoşnutsuzluğunu da dile getirmişti."[71]

68 *Encyclopaedia Britannica* (11. Baskı), Flora Shaw tarafından Rhodes hakkında yazılmış olan bölüm.

69 Rotberg ile Shore, *The Founder*, s.548'den alıntı yapılmıştır.

70 Trollope, *Britannia's Daughters*, s.139.

71 Buckle'dan Shaw'a, Bell, *Flora Shaw*, s.187'den alıntı yapılmıştır.

Yaşam öyküsünün yazarları Dorothy Helly ve Helen Callaway'e göre; Shaw bu mektubu saklarken, üzerine yorumunu yazdığı şu notu iliştirmişti: "İhanetin ruhu ve resmî yüreksizlik, bana yollanan bu mektupta vücut bulmuştur ve bu mektup bana, hayatımın en üzücü ve en sinik dersini veren ve ofisteki herkesin çok iyi bildiği üzere; benim olmayan davranışlar için sorumluluk üstlenmeye niyetli olduğum bir soruşturmanın arifesinde ulaşmıştır."[72]

Muhtemelen, suçlayıcı bu telgraflara rağmen Shaw soğukkanlı, temkinli ve hazırlıklıydı. Soruları daha sorulmadan geçiştirdi. İfadesinde, "Öyle hissediyorum ki tüm bu işle ilgili, ortada çok fazla sayıda gizem taciri olarak nitelendirebileceğim insan var," diyordu. Shaw ayrıca, gizli tutmanın her şeyi ortaya çıkarmaktan daha kötü olduğunu da söyledi. Chamberlain gibi o da olası bir ayaklanmanın farkındaydı; bir "plan", fakat bir "ayaklanma" değil. Böyle bir şey imkânsızdı. Ağustos ayında Bell'e yazdığı mektubunda özetlediği üzere, kendi konumu şöyleydi: "Kendini iki hükümetin ciddi değerlendirmelerine ve *The Times* gibi bir gazetenin müdürlüğüne emanet edebilen (bir) plan, Dr. Jameson'unki gibi pervasız bir macera olamazdı. Bu, ne de ondan utanılmasını gerektirecek bir plandı."[73]

Bayan Shaw'ın üstüne gidildikçe, Younghusband adsız bir "haberciye" dönüştü. Bell ise duruma hiç dâhil edilmedi. Chamberlain'ı kınayan ve Jameson'u inkâr eden bir başyazıya ilham verip vermediği tartışılırken, Shaw, sorguya çekenlere editörleri ile olan iletişiminin gizli olduğunu söyledi. Ara bulucu görevi gören telgrafları, editörünün bilgisi dışında "kendi başına buyruk" göndermişti.

72 Lowry, *The South African War Reappraised*'da yer alan Helly ile Calloway, "Journalism as Active Politics", s.58'den alıntı yapılmıştır.

73 Flora Shaw'dan Moberly Bell'e, 3 Ağustos, 1896, a.g.e., s.57.

Chamberlain'ın değerlendirmesine göre, "Berraklık ve açık sözlülük ve genel tutumu bakımından bu bayan tanık, bütün erkeklere üstün gelmiştir."[74] Kendisi daha sonra baskılara bu kadar güçlü biçimde direnebilecek başka bir tanık bulmanın neredeyse imkânsız olduğunu belirterek, açıklamasına daha ayrıntılı bir şekilde devam edecekti: "Flora, bir soru sorulduğu zaman, konudan uzaklaşmadan olaylarla ilgili oldukça zekice genel değerlendirmeler yapmıştır."[75] Ayrıca, *The Times*'ın resmî tarihinin değerlendirmesinde; Flora Shaw'ın, "güçlü aklı ve ilgi uyandıran kişiliği ile" gazetenin itibarını koruyarak "devlet adamlarını ve politikaları bire bir etkilediği" belirtilmiştir.

The Times soruşturma sonucunda suçsuz bulundu; bu aslında gerçeklerden çok, gücünün bir ölçüsüdür. Ancak Shaw'ın yaşam öyküsünü yazan Enid Moberly Bell'e (Shaw'ın editörünün kızı) göre, Buckle'nin mektubu "Printing House Square'daki işinde sorun yarattı ve işinin üzerine daha sonra asla tamamen kalkmayan bir gölge düşürdü."[76] "Haberci" ise kendi payına, belgelerde nadiren belirtilen aracı rolünden dolayı pişmanlık duydu. Younghusband, kendini suçlu gösterebilecek metinleri yok etmiş ve günlüğünde Rhodes ile Jameson'un adı geçen sayfaları birer birer yırtmıştı. Gelecekte eşi olacak olan Nellie Douglas'a ise şu satırları yazacaktı: "Viraja doğru hızla ilerleyen şeytanla hiç bu kadar burun buruna gelmemiştim."[77] Ayrıca Flora Shaw'ın da Rhodes ve Harris tarafından kandırılmış olduğunu mektubuna ekleyecekti: "Shaw'ı, S.A'daki durumun gerçekliğine inandırdılar ki bu, mevcut durumun tam tersiydi. Onun

74 Chamberlain'ın sekreteri A.F. Wilson'dan FS'e, 26 Mayıs, 1895, a.g.e., s.59.

75 Perham, *Lugard*, vol.2, s.73-74.

76 Bell, *Flora Shaw*, s.188.

77 İngiliz Kütüphanesi, OIOC MSS Eur 197/222 Francis Younghusband'dan Nellie Douglas'a, Pretoria, 4 Ocak, 1896.

Johannesburg liderlerinden gelen 'kadınlar ve çocuklar' mektubunun içtenlikle Jameson'a bir çağrı olarak yazıldığına inanmasını sağladılar. Hâlbuki mektubu hazırlayan Jameson'un ta kendisiydi!"[78]

Rudyard Kipling, tüm bu olanlarla ilgili daha farklı bir yargıya varacaktı. Jameson'un soğukkanlılığı, Kipling'in "*Eğer*" adlı tek ve en çok alıntı yapılan şiirine ilham vermişti. Tanıdık mısralarından bazıları ise şöyledir:

Çevrende herkes şaşırsa,
Bunu da senden bilse,
Sen aklı başında kalabilirsen eğer,
Herkes senden kuşku duyarken hem kuşkuya yer bırakır,
Hem kendine güvenirsen eğer,
Bekleyebilirsen usanmadan,
Yalanla karşılık vermezsen yalana,
Kendini evliya sanmadan
Kin tutmayabilirsen kin tutana,
Düşlere kapılmadan düş kurabilir,
Yolunu saptırmadan düşünebilirsen eğer,
Ne kazandım diye sevinir, ne yıkıldım diye yerinir,
İkisine de vermeyebilirsen değer,
Söylediğin gerçeği eğip büken düzenbaz,
Kandırabilir diye safları, dert edinmezsen,
Ömür verdiğin işler bozulsa da yılmaz,
Koyulabilirsen işe yeniden,
Döküp ortaya varını yoğunu,
...
Her şeyi ile dünya önüne serilir
Üstelik oğlum, adam oldun demektir...[79]

78 Francis Younghusband'dan Nellie Douglas'a, 4 Temmuz, 1897, MSS 197/222, OIOC, İngiliz Kütüphanesi.

79 Bülent Ecevit çevirisi: Türkçe Wikipedia'dan alınmıştır (E. N.).

Jameson Baskını'nın etkileri uzun sürdü. Güney Afrika'nın gelecekteki başbakanı Mareşal Jan Smuts ise durumu tüm acımasız vahşetiyle, "büyük İngiliz-Boer uyuşmazlığında (1899-1902) gerçek bir savaş ilanı" şeklinde değerlendirecekti.[80] Baskın, İngiltere ile Almanya arasındaki husumeti de derinleştirdiğinden (Kayzer, tavrını Boerlerden yana koymuştu), Kipling, olayın "I. Dünya Savaşı'nın ilk muharebesi"[81] olduğu görüşünü savundu. Winston Churchill, *The World Crisis* adlı kitabının ön sözünde, genç bir subayken Soruşturma Komitesi üyelerinden Sör William Harcourt ile yaptığı bir konuşmayı anımsayacaktı. Churchill, "Peki ya şimdi neler olacak?" diye sorduğunda, saygıdeğer devlet adamı şöyle bir karşılık vermişti: "Sevgili Winston, uzun bir hayatın deneyimleri beni hiçbir zaman hiçbir şeyin olmadığına ikna etmiştir." Churchill ise bu sözlere katılmayarak, "Bana öyle geliyor ki, o andan itibaren olacak olanlar, artık hiçbir zaman durdurulamayacak. Ülkemizdeki tüm bu şiddet dolu zamanların başlangıcını, Jameson Baskını olarak kabul ediyorum"[82] demişti.

Tanınmış günlük yazarı ve hep bir baş belası olan Wilfrid Scawen Blunt, parlamento üyesi olup da "Jameson (Baskını) konusunda çok şeyi görmüş olan" George Wyndham ile gerçekleştirdiği bir görüşmenin kaydını da tutmuştu. Wyndham. Blunt'a "gizli" bir şekilde Flora Shaw'ın "tüm bu olaylarda gerçekten de ana itici güç" ve "tüm toplantılarında başrolde"[83] olduğunu söylemiş, Blunt da şöy-

80 Lowry, *The South African War Reappraised*'da yer alan, Iain R. Smith, "A Century of Controversy over Origins", s.32.

81 Gilmour, *The Long Recessional: The Imperial Life of Rudyard Kipling*, s.116'dan alıntı yapılmıştır.

82 Longford, *Jameson's Raid*, s.20'den alıntı yapılmıştır.

83 Francis Younhusband'dan Nellie Douglas'a, 4 Temmuz 1897, MSS Eur 197/222, OIOC İngiliz Kütüphanesi.

le eklemişti: "İngiliz gazeteleri, kasıntı ve korkaklığın bir karışımı olan Transvaal konusundan usanmışlardır. Bazıları, Boerler karşısında Jameson'un alçakça galibiyetinden ne kadar az bahsederlerse o kadar iyi olur diye düşünebilir. Fakat bizim huzurlu halkımız, para kazanmak ve toprağa el koymaktan başka daha iyi bir bahanesi olmadan, otuz altı saat boyunca savaştıktan sonra sadece on beş adamı öldürülmüş ve sonrasında teslim olan Jameson'dan, bir kahraman yaratmaya ihtiyaç duymuştur. *The Times,* yeni Devlet Şairi'nin, Jameson'u öven bir şiir yazması için görevlendirmiştir. Bu kadar derinlere battık!"[84]

Bayan Shaw'a gelince; kendisi buradaki altına hücuma tanık olmak için Klondike'a ve Boer Savaşı sırasında gözlemci olarak Güney Afrika'ya seyahat etti. Sene 1900'de, *The Times* için altı yüzden fazla makale, başyazı ve köşe yazısı yazdıktan sonra, gazetecilikten emekli oldu. Artık Shaw, Blunt'a göre ünlü, "oldukça zeki, orta yaşlı" bir kadındı; fakat tüm bunlar hâlâ bekâr olduğu gerçeğini değiştirmemekteydi.[85]

Shaw'ın ilk efsanevi Afrikalı dostu Rhodes'du. İkincisi ise İngiltere'ye bağlanmadan önce, birçok noktasına hiç ayak basılmamış üç yüz bin metrekareden oluşan şahsi krallığıyla *Royal Niger Company*'nin kurucusu Sör George Taubman Goldie'ydi. Bu dönemde henüz Lagos Kolonisi'ni ve Güney Nijerya'yı kapsamayan Yeni Nijer Sahili'nin adı, Shaw tarafından verilen Nijerya oldu. Shaw, bu yeni adın *The Times*'da benimsenmesi için oldukça başarılı bir çalışma yürütmüştü.[86] (Nijerya, Rodezya tarzı bir gelişme içinde, "Goldesya" olmak-

84 W. S. Blunt, *My Diaries*, vol. 1, s.264.
85 a.g.e., s.226.
86 *The Times*, 8 Ocak, 1897.

tan kıl payı kurtulur. Ancak Sör George da bu onuru memnuniyetle reddeder.) Shaw, kendisinin Afrika aşkını paylaşan çapkın güç avcısıyla bir röportaj gerçekleştirmiş ve ona âşık olmuştu. Bu nedenle Sör George'un eşi Mathilda 1898'de hayatını kaybettikten sonra, onun kendisine evlenme teklif edeceğini ummuş; fakat herhangi bir teklif alamamıştı. Bayan Shaw, muhtemelen bu düş kırıklığının yarattığı tepkiyle Goldie'nin arkadaşı ve bazen de çalışanı olan Sör Frederick Lugard'ın teklifini kabul etti. Ona yazdığı mektupta, "Bir seferinde, benim aşkımı kazanabileceğinizi söylemiştiniz; ben de sizinkini kazanmayı umuyorum. Fakat bunun olması için zorlayamayız. İzin verin bunu ikimiz de denemeyelim. Gelin arkadaş olarak evlenelim ve bundan memnun kalalım,"[87] diye yazmıştı.

Sonraları Abinger Lordu olan Frederick Lugard, sömürge editörünün saygısını kazanan üçüncü Yeni Emperyalist olacaktı. Flora Shaw, Lugard ile 1893'te Lugard *Printing House Square*'da yeni yarı otobiyografik kitabı *The Rise of Our East African Empire* (Doğu Afrika İmparatorluğumuzun Yükselişi) için, tatminkâr bir eleştiri yazılması umuduyla ortaya çıktığı zaman tanıştı. Bunun üzerine Shaw, söz konusu kitabı "Bugüne kadar Doğu Afrika tarihine yapılmış en mühim katkı" olarak nitelendirecekti. Frederick Lugard, Bayan Shaw'a teşekkür ettiği zaman da Shaw doğrudan şu karşılığı verdi: "Hemen hemen her gün akşamüstünün geç saatlerine doğru evde olurum."[88] Tartışmaları sırasında Frederick, Flora'nın, Rhodes ve Jameson'a karşı duyduğu heyecanı aşırı bulacak ve günlüğüne şu satırları not düşecekti: "Bir kadının duyguları, aklına her zaman egemen olacaktır... Erkeklerin bu konuda daha kontrollü olduklarını düşünüyorum. Bir erkek, duyguları uyandırıldığı zaman -ger-

87 Trollope, *Britannia's Daughter*, s.140'tan alıntı yapılmıştır.
88 Perham, *Lugard*, vol.1, s.443.

çek bir erkekse- bir ölçüde kendini bunların dışına yansıtabilir ve 'olayları başkalarının gördüğü gibi görür'; ayrıca mantıklı davranır; en azında bir kadının davranacağından daha fazla!"[89]

Savaş yaraları ve sıtma nöbetleri sonucu oluşan soluk bir ten rengi ve sağlıksız bir görüntüsü olan zayıf Lugard'ın son derece çarpıcı gözleri ve Kitchener'in son dönemlerde ün kazandırdığı uzun bıyıkları vardır. Bu asık suratlı ve takıntılı iş kolik -bir ilke olarak on iki saatlik çalışma seanslarını benimsemişti- sosyal yönü ağır basan Shaw için ideal bir koca gibi görünmeyebilirdi. Fakat paylaştıkları imparatorluk ve Afrika takıntıları, ikisini birbirlerine bağlıyordu.

Sandhurst Kraliyet Askerî Akademisi mezunu olan Lugard, Hint Ordusuna katılmış; 2. Afgan Savaşı'nda (1879-80) görev almış ve tüm bunların yanı sıra kaplan ve domuz avcılığına merak sarmış biriydi. Afrika ile olan tanışıklığı, Hartum'u kurtarmak için yapılan seferde görev almasıyla başladı. Nyasaland'daki Arap köle tacirlerine karşı yapılan bir sonraki girişiminde ise ağır şekilde yara almıştı. 1888'de İskoç armatör Sör William Mackinnon'un kurduğu İngiliz Doğu Afrika Şirketi, iddiasını gerçekleştirmesi için Lugard'ı tutmuştu. Bunun üzerine kendisi Nil'i geçerek, 1890'da Doğu Afrika Şirketi'nin tacı ile altın güneş bezeli İngiliz bayrağını dalgalandırdığı Uganda'ya doğru yol aldı. Müslüman kabile reislerinin çıkardıkları bir isyanı bastırdı ve daha sonra Protestan ve Katolik misyonerler arasında barış sağladı.

Lugard, emperyalizmin savaşa dair belirtileri konusunda âdeta bir ustaya dönüşmüştü. Yerel reislerle iş yaparken, beyaz çadırını en

89 Lugard'ın Günlüğü, 30 Mart 1896, Perham, *Lugard*, vol. 1, s.581'den alıntı yapılmıştır.

yükseğe kurmak konusunda ısrarlı olmuştu. Ne kadar çok dalgalanan flama, merasim üniformaları, tüylü şapkalar, merasim kılıçları, on yedi top atışı ve trompetle çalınan coşkulu girişler olursa, ona göre o kadar iyiydi. Aynı yıl içerisinde Flora ile tanışan ve artık Yeni Emperyalizme gönül vermiş olan otuz beş yaşındaki Lugard'ın, yine de toprakları ele geçirme konusunda bazı endişeleri söz konusuydu. Lugard, 1892'de İngiltere'de iken, Başbakan Gladstone'un yeni liberal yönetimini, Uganda'yı ilhak etmek konusunda ikna edebilmek için bir kampanya yürütecekti. Coğrafya derneklerinde, kiliselerde ve şehir toplantılarında yorulmak nedir bilmeden konuşacak; *The Times*'da yaptığı gibi, "Hıristiyan Devrimi" yaşamış ve böylelikle İslam'ın yayılmasını engelleyebilmiş bir ülke olan İngiltere'nin, "tüm kıyıları garanti altına almakta" hayati menfaati olduğunu savunacaktı. Fakat en büyük endişesi stratejik yöndendi. On yıl önce liberaller, Hindistan'a giden yolları korumak için gönülsüzce Mısır'ı işgal etmişler ve Gladstone'un öngördüğü gibi İngiliz gücü, Cape'in kuzeyinden ve batısından Mısır'ı ve Hindistan'a giden deniz yolunu korumak üzere, bu topraklara genişlemişti. Şimdi ise Mısır'ın eşiğindeki Uganda, İngiliz İmparatorluğu'nun büyük zincirinin bir sonraki hayati halkasına dönüşmüştü.

The Times, Lugard'ın Uganda'nın ilhak edilmesi yönünde iki yıldır yürüttüğü, bir kasırga kadar hızlı ve en sonunda somut sonuçlar elde edilen kampanyasını destekledi. 1892'de iktidara gelen liberaller, genişleme konusunda en ufak bir heyecan bile duymazken, kısmen Flora Shaw'ın da katkısıyla, iki yıl sonra bu atmosfer önemli ölçüde değişti. Parlamentonun Afrika ile ilgili önemli bir tartışma yapılması için tarih belirlemesinden hemen önce Lugard, Chamberlain'ı konuya hazırlamak üzere Highbury'de kaldı. Lugard, erkek kardeşi Ned'e gönderdiği memnuniyet ifadeleriyle dolu mek-

tubunda; 1 Haziran 1894'te, Sömürge Bakanı'nın açılış konuşması için "Tamamen onunla karşılıklı sohbetlerimizin bir sonucu" ifadesini kullanacaktı. Kendisi bu durumdan "son derece" memnundu:

> Avam Kamarasının tamamının sorunla ilgili gösterdiği detaylı bilgiyle; ticaret antlaşmaları gibi teknik konular, Sultanlığın görev süresi, kölelik sorunu, yasal statüler, denizden baskı kurma, vb. iki yıl önceki aptalca görmemezlikten gelme eğilimini karşılaştır. Konuşmalarda, yerlerin ve insanların yöresel isimleri bile uygun bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bunu, ben buraya gelmeden önce gerçekleşen Mart 1892 tartışmasıyla kıyasla; farklar karşısında, sen de başından vurulmuşa döneceksin! Uganda'ya gösterilen olağanüstü ilgi ile 1890'da ben oraya gitmeden önceki bu yerin nasıl tamamen yok sayıldığını bir kıyasla; göreceksin ki benim oradaki ve İngiltere'deki sonu gelmeyen gayretlerim, mükemmel bir sonuç doğuruyor! Afrika'nın kalbindeki bu küçük ülke adına olduğu kadar, İngiltere İmparatorluğu'nun başka herhangi bir mülkü ile ilgili bir oturumda, bu kadar fazla konuşmacıyla (ki daha birçoğunun kalabalık nedeniyle konuşma fırsatı bulamadığı), bu derece bilgili vb. bu denli dolu bir Avam Kamarası olabilir miydi bilmiyorum.[90]

Lugard, "*The Times*'ın uzmanı Bayan Shaw, bana, Chamberlain'ın değişiminin kayda değer olduğunu söylemiştir. Shaw ayrıca, 1890'da kendisini iki kez yemeğe çıkaran Chamberlain'ın Afrika ile ilgili olarak çok da istekli görünmediğini; fakat şu anda başı çeken heveskârın ta kendisi olduğunu ve bu konuda Kamara'daki herkes-

90 Frederick Lugard'dan Edward Lugard'a, 15 Haziran 1894, *MSS British Empire*, s.57, Rhodes House, Oxford University.

ten çok daha ileri seviyeye ulaştığını belirtmiştir"[91] şeklinde mektubuna devam eder. Ned'e iki ay sonra yolladığı mektubunda ise, "Adamım, bu gurur duyduğum bir zaferden başka bir şey değil. Bay Chamberlain, sendikacıların çok büyük bir çoğunluğu ve bunun dışında herkes için, ülkedeki en güçlü ve en etkili adam olarak ortaya çıktı. Şu anda senin de biliyor olabileceğin üzere, kendisiyle (daha) çok işim var. Afrika sorunuyla ilgili duruşunun önemli bir kısmının ve bu konuyla ilgili edindiği gizli bilginin kaynağının, büyük ölçüde kendim olduğunu söylersem, sanırım yanılmış olmam."[92] (Lugard yine 1895 seçimleri sırasında Chamberlain'ın evinde konuk olmuş ve bu mektubu, Uganda Valisi olma beklentisi içerisinde yazmıştı; fakat düş kırıklığı yaratacak şekilde bu makamı rakibi Sör Harry Johnston'a kaptıracaktı.)

Peki, bu coşkunun esas sebebi neydi? Liberallerin dönüşünü sağlayan şey, güçlü Avam Kamarası tartışması mı, yoksa Chamberlain'ın Yeni Emperyalizm politikasına kayması mıydı? Bu noktada şunu hatırlamak için konudan biraz sapmakta fayda var: Soğuk Savaş sırasında Amerika için uzay, astronotlar ve ay roketleri ne demekse, İngilizler için de Victoria döneminin ortalarında Afrika, kâşifler ve Hıristiyanlık aynı şey demekti. Stanley, Burton ve Livingstone'un tuğlalar kadar ağır kitapları, orta sınıf kütüphanelerin başyapıtlarıydı; Kraliyet Coğrafya Derneği'ndeki dersler hem politik hem de sosyal içerikliydi; din ile birlikte çınlayan delice bir muhteşemlik her taraftaydı. 1872'de Doğu Afrika'daki kahramanca çöküşünden önce, David Livingstone Avrupalıları, köle ticaretinin kökünü kazımaya ve bu karanlık kıtaya "Üç C'nin" -Commerce (Ticaret), Christianity

91 a.g.e.

92 Frederick Lugard'dan Edward Lugard'a, 19 Ağustos, 1895, *MSS İngiliz İmparatorluğu*, s.57.

(Hristiyanlık) ve Civilization (Medeniyet)- tohumlarını ekmeye çağıracaktı. Livingstone, 1857'de Cambridge Üniversitesi'nde yalvarır bir tarzla şunları söylemişti: "Dikkatinizi doğrudan Afrika'ya yöneltmeniz için size yalvarıyorum. Biliyorum ki birkaç sene içerisinde kapıları şu anda açık olan bu ülkeden (Afrika) koparılabilirim. Bu kapıların tekrar kapanmasına izin vermeyin!"[93]

Kapıları açık tutmak için Avrupalılar arasında yaşanan rekabete dayalı telaşın boyutları o denli yüksekti ki, Almanya Şansölyesi Bismarck, 1884'te Berlin'de "Afrika Kapışması" (*The Times*'ın yarattığı bir ifade) için kuralları belirlemek üzere bir konferans düzenledi. Hiç şüphesiz menfaat arayışı işleri kolaylaştırmıştı, ancak daha da önemlisi menfaatin itibar edilmez ve güvenilmez erkek kardeşi gururun peşine düşülmüş olmasıydı. Tüm bunlar Süveyş ve Hindistan ile ilgili stratejilerle birleşecek ve karışım öldürücü bir hâl alacaktı.

Shaw, Lugard'ın Afrika girişimlerini desteklemeye devam eder. *The Times* 1897'de Batı Afrika üzerine yazılmış, "Nijerya" ismini tanıttığı ve Nijer Nehri'ne yönelik Fransızların ilgisine karşı tutumu özetlediği beş adet makale yayımladı. Chamberlain, Fransız basını tarafından "hakiki engelli at yarışı" olarak nitelendirilen, Batı Afrika seferini yönetmesi için Lugard'ı seçtiğinde, istila başarılı olur. Ve Lugard, emirlerin sınırları dışına çıktığı zaman Shaw, Lugard ve Chamberlain arasındaki "sükûneti korumak" için elinden gelen her şeyi yapacaktı.[94] Kendisinin Lugard'a söylediği üzere, "Bu duruma, kişisel görevimin, yani Afrika adına en hayırlısı için didindiğine inandığım tüm güçleri bir uyum içerisinde bir araya getirme hedefimin bir parçası olarak bakıyorum."[95]

93 Thomas Pakenham, *The Scramble for Africa*, s.1.
94 Perham, *Lugard*, vol.1, s.647.
95 Perham, *Lugard*, vol.2, s.64'ten alıntı yapılmıştır.

İmtiyazlı dört şirkette ücretli çalıştıktan sonra Lugard önemli bir figür şeklinde ortaya çıktı. Lugard'ın yaşam öyküsünün yazarı Margery Perham, bu ilerlemeyi "medeniyetin yapıcı süreci" olarak tanımlayacaktı. Bu süreçte "kendi ırklarının üstünlüğü ile milletlerinin ulusal ve insani görevleri konusunda ikna olmuş, hırpani, kalın bıyıklı ve sakallı beyaz adamlar, yağmur ve güneşin altında yüzlerce millik yolu çalıların arasından aşıp gelmişler, ulaştıkları toprakların nehirlerinde yüzmüşler, kozlarını oynamışlar, bayraklarını dikmişler ve sonunda küçük çadırlarında sıtmadan dolayı ter dökmüşler ya da ölmüşlerdi."[96]

1 Ocak1900'de Lugard Kuzey Nijerya'nın Yüksek Komiseri olarak yeni görevine atandı. Böylelikle sömürge yöneticisi olarak yeni kariyerine başlamış oldu ve bunun yanı sıra kendisinin "Dolaylı Yönetim" (Lugard bu terimin baş harflerini hep büyük yazardı) olarak nitelendirdiği kavramın akıcı teorisyeni hâline geldi. Çinliler tarafından kullanılan bu yöntem, esasında çok eskilere, Roma ve Moğol imparatorlukları dönemlerine dayanmaktaydı. Yöntem, Hindistan'da Moğol-Türk İmparatorluğu tarafından daha da geliştirilmiş ve İngiltere Raj'ı tarafından da devam ettirilmişti. Bu, Hindistan'ın Pencap'ını yönetmiş olan Lawrence kardeşler John ve Henry tarafından başarıyla uygulanmış bir sistemdi. Afrika için ise bu uygulama çok yeniydi. Kuzey Nijerya'da, emirler ve reisler yönetmeye devam etmişler; fakat onlar üzerinden esas yöneten İngilizler olmuştu. Lagos yöneticisi Claude Macdonald'ın açıklamasıyla "Büyük bir reis, oldukça değerli bir maldır: Böyle bir kişinin otoritesi, bütünüyle elde tutulmak istenen kamu hizmetinin en büyük aracıdır."[97] Lugard'ın deyimiyle, daha geniş anlamda İngiltere İmparatorluğu'nun tüm

96 Perham, *Lugard*, vol.1, s.630-31.
97 David Cannadine, *Ornamentalism*, s.61.

amacı, "Değişen dünyada toplumsal güvenliğin kalesi olarak geleneksel hükümdarlığın sürdürülmesini sağlamaktır."[98] Irk kavramına kıyasla daha çok sınıf kavramının kılavuzluk ettiği "tropik" ve "şarki" koloniler, İngiliz toplumsal hiyerarşileri yansıtır. En tepede İngilizler vardır; Fulani emirleri onları takip eder, ardından Müslüman Hausa gelir ve geri kalanı da "kırsal" kabilelerdir. David Cannadine, bu tarz bir yapılanmaya ilişkin *Ornamentalism* adlı kitabında şunu kaydeder: "Kişilerin ten renkleri, yerel toplumsal hiyerarşi içerisindeki pozisyonlarına kıyasla daha az önemlidir."[99] Bu nedenle İngiliz yönetimi, geçmişten bir kopuşa değil, aksine geçmişle bir devamlılığa işaret eder. Tıpkı, 1902'de Sokoto'yu ele geçirdikten sonra, Lugard'ın yerel sultanlara ve onların reislerine yaptığı konuşmada da açıkça söylediği gibi: "Çok eskiden Fulaniler, Dan Fodio yönetimdeyken bu ülkeyi fethettiler. Hâliyle bu toprakları yönetme, vergilerini toplama, kralları tahtan indirme ve kralları yaratma hakkı kazandılar. Buna karşılık ilerleyen zamanlarda kendileri de yönetimi yenilerek kaybettiler ve yönetim artık İngilizlerin elinde. Tüm bunlar, yani Fulanilerin fetih yoluyla elde ettiği tüm bu haklar, şu anda İngilizlere geçmiştir. Her bir sultan, emir ve devletin en önemli görevlileri, tüm ülkede Yüksek Komiser tarafından atanacaktır."[100]

İngiltere'nin yönetimi altındaki Kraliyet sömürgelerinin en büyüğü olan Kuzey Nijerya'nın Yüksek Komiseri Lugard, bu geniş toprakları -563.000 kilometrekare kadar- kısıtlı bir bütçeyle yönetebiliyordu. Bunu, İslam mahkemelerinin her birine bir İngiliz Yerleşimci yerleştirerek oluşturduğu "ince beyaz hat", emirlere ve reislere yapılan devlet yardımı ve tek tük cezalandırma seferleri ile sağlamış-

98 a.g.e., s.124.
99 a.g.e.
100 Flora Shaw, *A Tropical Dependency*, s.450

tı. Lugard'ın "Dolaylı Yönetimi"nin özü; "kendini gizli tutmak ilkesi ile otorite kurmanın bir harmanı"ydı. Lugard'ın Nijerya vekillerinden Hugh Clifford, söz konusu inancı şu sözlerle özetliyordu: "Siyasi yetkili, tahtın arkasındaki fısıltı olmalıdır; ama bir an için dahi asla tahtın kendisi olmamalıdır."[101] Ne var ki "Dolaylı Yönetim", özünde iki çetin çelişkiyi barındırır: Yeni Emperyalizm, modernleşmenin öznesi olarak meşrulaştırılmasına rağmen, İngilizler köklü değişimlere dirençli mevcut hiyerarşilerin varlığını devam ettirmişlerdir. Dahası, sultanlar ve emirler mevkilerini yabancılara ve kâfirlere borçlu olduklarından, meşruluklarını kaybedecekler; bununla birlikte cesaretlerini ve şereflerini de yitireceklerdir. Yine de sistemin tüm kusurlarına rağmen, İngilizler Orta Doğu'da olduğu gibi burada da bugün sonuçları son derece ortada olan yöneticiler yaratma formülünü uygulamaya devam etmişlerdir.

Frederick, 1901'de Flora'ya evlenme teklifinde bulunduğunda; önce teklifi geri çeviren Flora, daha sonra yumuşar ve çift, Frederick'in Kuzey Nijerya'nın Yüksek Komiseri olduğu sırada planlarını yaparlar. Düğün 1902'de tropikal çiçekler, güller ve begonviller arasında Madeira'da yapılır. Bu sırada gelin kırk dokuz; damat ise kırk dört yaşındadır.

Lugard, o vakte kadar rahatlık ve kolaylığı basitçe göz ardı etmesiyle ve maddi şeyleri hiç önemsemediği iddiasıyla ün yapmış olsa da Nijerya'da eğlence ve lüks merakı bir anda ortaya çıkar. Evliliğinden iki yıl önce, içi mobilya yüklü bir feribot ağır ağır Nijerya'ya yanaşmıştır. Bu mobilyalar arasında Sör Frederick'e envanterinde "çalışma masaları, katlanır masalar, kanepeler, koltuklar, almiralar (vit-

101 Tidrick, *Empire and the English Character*, s.208'den alıntı yapılmıştır.

rinli dolaplar), elbise dolapları, mermer lavabolar, komodinler, şezlonglar, gül ağacından sandalyeler, buz makineleri, oldukça büyük bir yemek takımı (120 adet cam yemek tabağı), halılar, mutfak eşyaları, kısacası dünyevi olan her şey"[102] mevcuttu. Feribotta tüm bunlara ek olarak, Flora'nın kırk altı sandığı ve şahsi kutuları vardı. Jebba'daki Hükümet Konağı, Lugardların bir genel vali olarak elzem bulduğu parlak perdeler ve hasırların sığabilmesi için genişletilmesi gerekti.

Evinde sahip olduğu tüm bu konfora rağmen, sakin Nijerya'nın monotonluğuyla önünde sonunda yüzleşmiş olan kozmopolit Shaw, kuzenine gönderdiği mektupta, bu durumu şu sözlerle ifade edecekti:

> Burada günler birbirinden farksız bir şekilde akıp gidiyor. Dörtle beş arası uyanıyorum. İlk çay saat altıda getiriliyor. Çayın geldiğini haber vermek için Fred'in odasına gidiyorum. O ise bir fincan almak için oldukça uykulu bir şekilde yanıma geliyor ve ardından yığınla işin kendisini beklediği odasına çekiliyor... Saat altıda Fred çalışmayı bırakıyor. Güneş batmak üzereyken, karanlıkta uzun bir yürüyüşe çıkıyoruz. Bu egzersiz durmaksızın o kadar çok terletiyor ki benim kıyafetlerim aynen çamaşır leğeninden çıkmışa dönüyor... Akşam yemeğinden sonra verandada geçirilecek bir saatimiz var ve genellikle on ile on bir arasında uyumak üzere ayrılıyoruz.[103]

102 Frederick Lugard'dan erkek kardeşi Ned'e, 1 Şubat, 1900, Lugard Belgeleri, *MSS British Empire*, Rhodes House.

103 Flora Lugard'dan H. Brackenbury'e, Lokoja, 28 Temmuz, 1902, MSS Perham, Box308/5/41.

Her yere gidebilecek bir kadın görüntüsüne ve "çöldeki bir valizin üzerinde gazete için üç sütun makale yazabilmiş" olmasına rağmen, kendisinin de itiraf ettiği üzere Flora, yerel hayatı keşfetmek konusunda çok da hevesli sayılmazdı.[104] Lugard genellikle evde değildi. Flora gittikçe yalnızlığa ve depresyona sürükleniyordu. İklim ve zehirli böcekler yorucu oluyordu. Boş durdukça hastalanıyor, doktorlar ise evde istirahat etmesi gerektiğini söylüyorlardı. Shaw, tüm bunların üzerine Abinger yakınlarındaki Surrey korusunda bulunan kendi sayfiye evlerine, Little Parkhurst'a geri döndü. Afrika'daki hükümet konağı ne kadar İngiliz tarzındaysa, Lugard'ın burada bulunan kabul salonu o denli Afrika'ya özgüydü. Shaw, Kano'daki kabul odasının bir kısmını ve Lugard'ın kuzeye doğru fethinin bir hatırası olan geniş ahşap kapıları, perdelerle değiştirdi. Fakat ana oturma odası, Lugard'ın mızraklarını, kalkanlarını, önemli kupalarını ve Buganda kraliyet davulunu (konukları akşam yemeğine davet eden) ağırlamaya devam etti. Shaw, Frederick'e, "Evet, hepsi Kanarya'dan benim için en son getirdiğin çok hoş şeylerdi. Fakat senin kendi başına avladığın kafa ve derileri tercih ederim. Salonun tamamının 'ok ve mızrak' kupalarıyla döşenmiş olmasının yarattığı hissi ne kadar çok sevdiğimi zaten biliyorsun!"[105] şeklinde bu değişiklikleri bildiren bir mektup da yazdı.

Yaradılışı gereği yetki vermek konusunda beceriksiz olan -tuvalet kâğıdı tüketimini bile kontrol eden bir kimseydi- Lugard, emrindekilerin hayal gücüne hemen hemen hiçbir şey bırakmıyordu. Flora'ya bununla ilgili olarak, "Emirlerle dolu bu cafcaflı hayatı se-

104 Tanımlanamamış bir gazete kupürü, MSS Perham, Box 308/1.

105 Flora Lugard'dan Frederick Lugard'a, 5 Şubat, 1905, MSS Perham, Box 309/1.

viyorum; ancak her şey adına tüm sorumluluğun bende olduğunu hissedebildiğim zaman,"[106] diye yazacaktı. Lugard, genel valilerinin diplomat ve yönetici olmalarını bekliyordu. Lugard'ın 1906'da yayımlanan *Political Memoranda* adlı ünlü kitabında detaylandırdığı üzere; bu valiler, yardımcıları ve daktiloları olmamasına rağmen yine de doldurulmak ve yollanmak üzere vergilerden kervanlara kadar otuz set belge hazırlarlardı. "Reisin" protokol yönetimi, birinci sınıf kabile reisine küçük bir kilim yerine bir halı sunulması, genel valinin bir reisi kabul ederken ya da uğurlarken oturmak yerine ayağa kalkması gibi şartları da kapsıyordu. Ne var ki, tüm güçler -vergi alma, polisi ve orduyu kontrol etme, yasama, yabancılarla anlaşma ya da yöneticinin emrindekileri görevden alma- genel valiye aitti; tabii ki bunun yanında Emir'in itibarı da korunuyordu.[107]

Lugard'ın -kendi yönetimiyle ilgili detayları ve Flora'dan gelen destek ve tavsiyelerle dolu- günlük yazışmaları bugünlerin okuruna çok sıkıcı gelebilir: Ölmüş birisi için gereğinden fazla önemsiz veya küçümsenecek şeyler. "Görev" uğruna olsa da uzun ayrılıklar bu çifte hep çok zor gelmişti. Çare olarak çift, aralarında "şema" dedikleri bir "kesintisiz idare" planı geliştireceklerdi. Plan, tatiller veya vekâlet verme söz konusu olduğunda hep gönülsüz olan Lugard'a, altı ay Downing Street'te bulunan Sömürge Ofisi'nden, altı ay ise Nijerya'daki hükümet konağından yönetme şansı tanıyabilecek şekilde tasarlanmıştı. Bu sefer Afrika yerine Whitehall, Westminster, Fleet Sokağı ve Mayfair savaş meydanına dönüştü. Perham'ın yazdığına göre, "Lugard, genel olarak yapılması gerekenleri söylerdi ve genel sınırları çizerdi; Flora ise ilgili ve önemli olan herkesi, hatta

106 Lugard'dan Flora'ya, 2 Ocak, 1906, Perham, *Lugard*, vol.2, s.248'den alıntı yapılmıştır.

107 *Lugard's Political Memoranda*, Perham a.g.e., s.157.

aşırı bir heyecanla, önemli oldukları düşünülmeyecek kişileri de ikna etmek üzere hemen işe koyulurdu."[108] Chamberlain, Lugard tarafından toplanan az bulunur orkidelerle âdeta bunaltılmıştı. Fakat o sırada emperyal ticari tercih haklarını savunmasından ötürü 1903'te kabineden çekildi. Flora ise hiç zaman kaybetmeden, yakışıklı ve atletik görünümlü yeni sömürge bakanı Alfred Lyttelton'u, hafta sonu misafiri olarak Abinger'e gelmesi konusunda ikna etmeyi başardı. Fakat çiftin tüm çabaları, söz konusu "şemanın", Arthur Balfour'un muhafazakârlarının yerine Sör Henry Campbell-Bannerman'in liberallerinin geldiği 1906 seçimleri tarafından engellenmesi nedeniyle sonuçsuz kalacaktı. Zira Lord Elgin, Sömürge Bakanı olmasıyla birlikte Lugard'ın, Lyttelton ile uzlaştığı ancak yazıya dökülmemiş düzenlemeleri onaylamayı reddedecekti.

Pes etmeye niyeti olmayan Flora, bu gelişmeler üzerine rotasını *The Times*'a çevirdi. Gazetede, yayınlanan "şemayı" onaylar nitelikteki uzun başmakale, elbette ki ondan başkasına ait olamazdı. Shaw, Nijerya üzerine *Royal Colonial Institute and Society of Arts*'da konferanslar verdi. Bu durum, Lugard'ın şu şekilde hafif azarlayıcı yorumuna yol açacaktı: "Benim yegâne sahamı bana bırakamaz mıydı?"[109] Flora'nın "kocasına" ithaf ettiği *A Tropical Dependency* adlı kitabı 1906'da yayımlandı. Kitabın özel ciltli kopyaları Kral VII. Edward'a, Balfour'a, Milner'a ve Lyttelton'a gönderildi. Sayfalar boyunca Ruskinci bir ton takınan Shaw, İngiltere İmparatorluk inşacılarını şöyle tanımlıyordu: "Asker ya da sivil fark etmeden, kafalarında, bilhassa ülkelerinin çıkarına en iyi şekilde, cesurca hizmet etmek olan genç İngilizler... Afrika deneyimleri çoğunlukla sıfıra yakındı; fakat devlet okullarında, orduda ve üniversitelerde aldıkları eği-

108 a.g.e., s.226.
109 a.g.e., s.233.

tim hem sorumluluk alacak hem de hükümete sadakatle bağlı olacak kişilere uygundu, birer itaatkâr olacakları varsayımına yönelikti." Onlar, "İngiliz ulusunun yarattığı en kıymetli şeyi" temsil etti.[110]

Yürüttüğü kampanyaya rağmen şema, sadece hükümetteki değişikliğin değil; Lugard'ın Sömürge Ofisi'ndeki çalışma arkadaşlarının direncinin de kurbanı oldu. Zira bu arkadaşlar, ülkedeki politika belirleyici ile "olay yerindeki adam"ın aynı kişide toplanması fikrine muhalifti. Flora içlerinden birini, yeni sömürge müsteşarı Winston Churchill'i, ikna etmeye çalıştı. Shaw, bu otuz bir yaşındaki "cahil genç adamla"[111] yaptığı röportajı, Lugard'a şöyle bildirdi: "Churchill, Sömürge Ofisi'nin Genel Valilerin büyük tapınağı hâline gelmesi için bir neden göremediğini belirtti."[112]

Hikâye bununla da bitmiyor. Churchill, 1906 seçimlerinden önceki sene, muhafazakârlardan ayrılarak, zaferini, bir ölçüde pek fazla rağbet görmeyen fiili bir çatışmazlık durumuyla sonuçlanmış Boer Savaşı'na borçlu olan liberallere geçmişti. Ancak yeni görevine atanan genç Winston, emperyal polislik işinin ahlaki çıkmazıyla çok geçmeden yüz yüze gelmişti. Kuzey Nijerya'da bulunan Sokoto'da baş gösteren ayaklanmada, Mallam adındaki sözde Mehdi'nin kışkırtmaları sonucu, iki İngiliz valisi, beyaz bir subay ve yetmiş atlı polis; çapa, balta ve mızraklarla katledildi. Lugard, Maximler ile karşı saldırı önerdi. Churchill ise çalışma arkadaşlarına; Lugard'ın kendisini bir "çar", Nijerya'yı ise kendisinin "şehvetli Rusya'sı" sandığından yakınarak, "Hemen hemen tamamen silahsız olan kalabalığın yok edilmesini" engelledi. Churchill, cezalandırıcı askerî harekâtı

110 Shaw, *A Tropical Dependency*, s.424.

111 Flora'dan Frederick Lugard'a, 20 Mart, 1906 ve Kasım 1906, Perham Belgeleri, Kutu 309, Dosya 1.

112 Flora'dan Frederick Lugard'a, Kasım, 1906, Perham, *Lugard*, Vol.2. s.242'den alıntı yapılmıştır.

hariç tutan emrin sonuna şu notu eklemişti: "Batı Afrika mevsimlerini lekeleyen kronikleşmiş katliamlar, nefret uyandırıcı ve endişe vericidir."[113]

Buna sinirlenen Lugard, 1906 yazında izinli olarak İngiltere'ye dönüş yaptı ve eylül ayında istifasını verdi. Shaw'ın sözleriyle istifa, "Ağır koşullar, sağlığını olumsuz yönde etkiliyordu ve hükümetin ona artık güvenmemesi nedeniyle görevine devam etmek için onursal bir zorunluluk görmedi,"[114] diye açıklanıyordu. Beraberinde Flora ile Hong Kong'da Vali olarak geçirilen ara dönemin ardından Sömürge Ofisi, Lugard'ı geri dönmesi ve kariyerinin son dönemine yakışır şekilde, bir kuzey ve güney Nijerya birliği kurması konusunda ikna etti. 1912-1918 arasında, bu kez birleşik Nijerya'nın Genel Valisi olarak gerçekleştirdiği İkinci Nijerya dönemi sırasında Lugard, en üstünde Emir'in bulunduğu geleneksel hiyerarşik bir yapının var olmadığı, güney ve batı topraklarında "Dolaylı Yönetim" şeklini uygulamak konusunda hassas zorluklarla karşılaşacaktı. Ancak o, birçok ayaklanmaya rağmen, stratejisinden caymayacaktı. Peki, ne pahasına?

Lugard, emekliliğinden dört yıl sonra 1922'de yayımlanan *The Dual Mandate in British Tropical Africa*'da belirttiği üzere, yaratmış olduğu "Dolaylı Yönetim" sisteminin "İngiliz sömürge tarihinin en kapsamlı, bütünsel ve ünlü yönetim şekli"[115] olduğunu iddia etti. Bu tarz manda rejimlerinin sağladığı faydanın, esasında karşılıklı olduğunu savunan Lugard'a göre, manda yönetimleri, "Avrupa'nın Afrika'da bulunma sebebi, hem kendi sanayi sı-

113 Pakenham, *The Scrumble for Africa*, s.652-53'ten alıntı yapılmıştır.

114 Bayan Lugard'ın Lugard'ın hayatına ilişkin tuttuğu notlar, Lugard Belgeleri, Rhodes House.

115 Perham, *Lugard*, vol.2, s.138.

nıflarının hem de orada bulunan yerel ırkların kendilerini daha yüksek mertebelere çıkarmalarını sağlamak üzere, iki tarafın da çıkarına"[116] bir karşılıklılık ilkesine dayanıyordu. Tropikal bölgeler "insanoğlunun mirasıydı." Avrupalının sahip olduğu yetenek, bu bölgelerde bulunan yerel kaynaklarla pekâlâ değiş tokuş edilebilirdi. Lugard'ın tasavvur ettiği koloniler, "kendi devlet okullarımızdan ve üniversitelerimizin doğru sınıflarından mezun, güçsüzün korunması adil ve dürüstçe hareket etme anlayışına tutkulu bir biçimde bağlı"[117] ideal sömürge memurları tarafından yönetilmeliydi. Fakat kendisini eleştirenlere göre Lugard'ın sistemi; eğitimli misyoner Nijeryalıların yerine, korumaları Orta Çağ'ı andıran zincirli zırhlarla donanmış Müslüman emirlere ayrıcalık tanıyarak yerel kurumları boğmuştu. İngiliz Afrika'sının güvenilir tarihçisi Lord Hailey'e göre, daha da vahimi, geçici bir politika olarak düşünülen şey, önce "politik bir doktrine" daha sonra ise "dinsel bir dogmaya"[118] dönüşmüştü.

Dahası, eleştirel bir gözle bakıldığında, Lugard'ın kuzeydeki Müslüman emirlere ayrıcalık tanıyarak, sancıları bugün bile devam eden ve Hıristiyan güneyde petrolün bulunmasıyla daha da derinleşen bir kırılma hattı yarattığı görülüyor. Daha çok İngiltere Hindistan'ının bürokratlarını andıran bir tarzda Lugard, Lagos'taki eğitimli Afrikalıları "baboos" olarak tanım-

116 Sör Frederick Lugard, *The Dual Mandate in British Tropical Africa*, s.617, Anthony Kirk-Greene, *Britain's Imperial Administrators, 1858-1966*'da yer alan s.49'dan alıntı yapılmıştır.

117 Lugard, *Dual Mandate*, s.131, Kirk-Greene, *Britain's Imperial Administrators*, s.232-290'dan alıntı yapılmıştır.

118 Anthony I. Nwabughogu, "The Role of Propaganda in the Development of Indirect Rule in Nigeria, 1890-1929", *The International Journal of African Historical Studies*, 14, 1(1981). Lord Hailey, "Some Problems Dealt with in an African Survey", *International Affairs*, Mart/Nisan 1939, s.202.

lıyordu. Bu, Batı tarzında eğitim almış Bengalliler için kullanılan aşağılayıcı bir terimdi. Lugard ayrıca, "otoriteye karşı riayetsizlik oluşturabileceği"[119] kaygısıyla Nijeryalıların İngiliz İç Savaşı'nda tahtan indirilmiş Stuart Hanedanı ile ilgili eğitim vermelerini istememişti. Kendisinden sonra göreve gelenler de aynı adımları takip etmişler ve 1960'taki bağımsızlık ilanından beri Nijeryalıların başını ağrıtan iç huzursuzluğa katkı sağlayan birtakım düşmanlıkları beslemişlerdi. Bunu, Müslüman Fulani ve Hausa'yı "Kıyı Afrika'sına" karşı öncelikli görüp destekleyerek sağladılar. Daha da önemlisi, ilerleyen bölümlerde de karşılaşacağımız üzere, *Political Memoranda*'sında yardımcıları için önerdiği "Dolaylı Yönetim" tarifi, "bir şeyh kirala, bir emir al" stratejisi olarak nükteli bir şekilde tarif edilen gelecekte Orta Doğu'daki emperyal maceraların bir modeliydi.

Lugard 1918'de emekli oldu. Fakat yüksek düzey komite ve heyetlerde, ayrıca Milletler Cemiyeti'nin Daimi Vekâlet Kurulu'nda hizmet etmeye devam etti. Kocası gibi sürekli bir şeylerle meşgul olmak isteyen Flora ise aynı şekilde bu meselelere kafa yormayı ve tek tük makaleler yazmayı sürdürdü. Şaşaalı ödüllere hiçbir zaman kayıtsız kalmayan Lugard, bir dizi fahri payeler ve madalyalar topladı; 1928'de, Abinger Baronu Lugard olarak soyluluk unvanı kazandı. Ancak her zaman olduğu gibi son sözü Bayan Lugard söyledi. Lugard'ın kendisine doğum gününde hediye ettiği küçük taçlarla işlenmiş saf keten mendilleri okşayan Shaw, şöyle mırıldanacaktı: "İşte bu, benim sevdiğim tarzda bir hediye; elde etmesi ise bir ömre bedel oldu."[120] Bayan Lugard, uzun bir hastalık döneminden sonra 25 Ocak 1929'da, Little Parkhurst'te hayata gözlerini yum-

119 Cannadine, *Ornamentalism*, s.1051'den alıntı yapılmıştır.
120 Bell, *Flora Shaw*, s.300.

du. Yetmiş altı yaşındaydı. Kocasının geriye kalan on altı yıllık yaşamı boyunca, Flora'nın odası aynen en son bıraktığı şekliyle korundu. Lugard'ın, Abinger Kilisesi'nde hatıra plaketinde şunlar yazılıdır: "Yapmış olduğum her şey, denemek ve tuğlalarımı doğru örmeye çalışmaktı."

Üç

"Dr. Weizmann, Bir Oğlunuz Oldu!"

Sör Mark Sykes (1879- 1919), BT, MP

Bana mızrağımı getirin! İşte bulutlar, açıldı!
Bana ateşten savaş arabamı getirin!

Ne bu zihinsel savaşa bir son vereceğim,
Ne de Kudüs'ü, İngiltere'nin yeşil ve güzel topraklarında,
İnşa edene kadar kılıcım ellerimde uyuyacak.

-William Blake,
"Milton"(1808)

Altıncı baronet, seyyah, ulus inşacı, karikatürist ve şövalye ruhlu Sör Mark Sykes ile birlikte Kipling'in dünyasını yavaş yavaş terk ediyor ve Trollope'un dünyasına giriyoruz. Bu yolculukta, ruhani *Barchester* romanlarının Anthony Trollope'si değil, tüm o soylu aykırılıkları, alt tabaka maceraları, otoriter ev sahibeleri ve müsrif takdire şayan altı İrlandalı parlamenterden biri olan Anthony Trollope yer alıyor. Tipik bir Trollope hikâyesinin merkezinde, bağımsız imkânlara sahip, sempatik, cana yakın ve sağlam bir karakter sahibi olan bir toprak sahibi vardır. Fakat bu kişi aynı zamanda, aksi bir göz, aylak ve karanlık aile sırlarıyla dolu uyumsuz ebeveynlerin (okurun sonradan öğrendiği) çocuğudur. Son bölümde parçalar bir araya gelir ve kahraman her şeyi kavramış olmanın karşılığı olan ödülünü kazanır; aynen Modern İsrail'in beklenmeyen ve çoğunlukla unutulmuş manevi babası Mark Sykes'ın yaptığı gibi.

Yorkshire'daki sadece birkaç toprak sahibi, Mark'ın babası Sledmereli Sör Tatton Sykes'dan daha zengindi (ya da daha aylaktı!) Sör Tatton Sykes, otuz dört bin dönümlük mülkün sahibiydi. Eşi Christina Jessica (Jessie) Cavendish-Bentinck ise oldukça tanın-

mış Muhafazakâr Parti üyesi bir milletvekilinin kızı ve Dördüncü Portland Dükü'nün de torunuydu. Damadın müsrif düğün hediyeleri (aralarında görkemli bir taç ve pırlanta seti olan) ve Jessica'nın on sekiz, Tatton'un ise kırk sekiz yaşında oluşu beşinci baronesin Westminister Manastırı'ndaki düğününü Londra'nın gündemine taşımıştı. Mark'ın biyografisini yazmış olan Roger Adelson'ın belirttiği üzere, Sledmere kütüphanesinde sandalyede oturan yaşlı bir adamın uyukladığını resmeden ve Jessie tarafından "Balayı 1874" şeklinde başlık atılmış resimli bir roman bulunmaktadır. Fakat çiftin evliliklerine gölge düşüren tek şey aradaki yaş farkı değildi. *The Dictionary of National Biography*'nin titizlikle gözlemlediği üzere, Sör Tatton "kendi sosyal sınıfının geleneksel meşgaleleri peşinde koşuyordu ve dış ülkelere yapılan seyahatlerin tam anlamıyla bağımlısıydı." Jessica'nın ilgi alanları ise daha genişti. Paris'te sanat okumuştu, (Venedik'te ziyaret ettiği) Ruskin'e tapardı ve *The Way We Live Now*'daki Bayan Carbury gibi sonuçta yazarlığa döndü ve iyi kabul gören romanlar yazdı. Jessica köşeli çeneli, arkadaşlarıyla vakit geçirmeyi seven, uçarı ve isyankârdı. Tatton ise derli toplu, tamahkâr, kusursuz giyinip kuşanan ve değişmesi oldukça güç alışkanlıklara sahip muhafazakâr bir insandı.

1879'da çiftin tüm dünyanın "Mark" olarak bildiği, fakat tam adı kilise kayıtlarında Tatton Benvenuto Mark Sykes ("Benvenuto" Jessie'nin İtalyan tarzındaki eklemesiydi, "Tatton" ise hem babasının hem de eski bir Yorkshire ismi idi) olan tek çocukları dünyaya geldi. Mark henüz üç yaşındayken önüne geçilemez bir durum vuku bulacaktı. Ebeveynlerinin her ikisi de dine karşı ciddi bir ilgi besliyorlar ve Gotik bir uyanışa sempati duyuyorlardı. Bu duygu o kadar ileriydi ki, Sör Tatton, on beş Anglikan Kilisesi'nin yenileme çalışmaları için maddi yardımda bulunmuştu. Yaşadıkları dönem ayrıca, Oxford

ve Cambridge toplantılarını ve Avam Kamarası (Gladstone, John Henry Newman'ın Katolikliğe geçişini tam bir "felaket" şeklinde yorumladı) oturumlarını kamplaştıran sarsıcı Oxford Hareketi'nin örneklerini oluşturduğu, ruhani bir mayalanma zamanıydı. Bayan Sykes, bir zamanlar Kardinal Newman ile (kocasıyla İtalya'ya seyahat ederken haberleştiği) Kardinal Alfred Henry Manning'in önderlik ettiği Roma'ya gitti. Kardinal Manning, Jessica'yı ve üç yaşındaki oğlu Mark'ı Katolik inancına kabul etti. Sör Tatton, Jessica'nın aldığı bu karara karşı çıkmamıştı, ancak kendisi, karısı ve çocuğuna katılmayı reddetmişti. Ama Mark'ın dinî terbiyesini annesinin vermesini kabul etmişti. Ne var ki yol bir noktada çatallanmış; arkadaşları asabi Beşinci baronesin inatçı eşiyle ne kadar süreyle ve ne ölçüde anlaşabileceğini merak etmeye başlamışlardı. Zira Bayan Jessica, Myfair'de ev sahibesi olarak ayrı bir yaşam sürmeye başlamış ve beyhude bir şekilde gittikçe şişen kumar borcunu saklayamaz duruma gelmişti.

Bir sonu erteleyen tek unsur, çiftin genellikle Eski ve Yeni Dünya'nın en ücra köşelerine yapmaktan hoşlandıkları seyahatlere karşı duydukları tutkuydu. Çift zaman zaman, oğulları Mark, aşçıları, dostları ve özel öğretmenin bulunduğu kalabalık bir grupla seyahat ediyordu. İsrail'deki Via Dolorasa sokağını keşfettiği, Meksika'daki boğa güreşine tanık olduğu ve dolabını Osmanlı pazarlarından alınmış egzotik şapkalarla doldurduğu zaman Mark henüz on bir yaşında idi. Daha da sıra dışı olan şeyse babasıyla birlikte Mark'ın Şam sığınağındaki deli mahkûmları görmesi ("Bu sefalet ve dehşet sahnesini hiçbir zaman unutamam") ve Lübnan tabyalarında Dürzi şeyhleriyle çay yudumlamasıydı. ("Misafirperverlikleri ve asaletleri bende derin bir hayranlık uyandırdı.") Bu gencin yolu, Genel Vali ile tanıştığı Hindistan'a ve Asuan'da Derviş sınırını gördüğü ve Kahire'de Bayan Sykes'ın genç diplomat John Eldon

Gorst'a (Lord Cromer'den sonra Mısır'da genel vali görevine atanacak ve Lord Cromer kız kardeşi Edith Violet, Mark'ın eşi olacaktır.) âşık olacağı Mısır'a kadar uzanacaktı.[1]

Eve dönüşte Jessica, Mark'ı Windsor'daki meşhur benzeri gibi konumlandırılan ve "Katolik Eton" olarak bilinen Beaumont Koleji'ne yazdırdı. Okuldaki bu yeni öğrenci, düzenli olarak ailesiyle birlikte yapacağı aylar süren seyahatler için izinler alacak, gittiği gezilerden Arap savaşçısı ya da Kızılderili olduğu savaş oyunlarında kullanmak üzere sarıklarla ve Kızılderili baltalarıyla dönecekti. Mark, her zaman yüksek morali, umursamazlığı ve özensiz giyimiyle sınıf arkadaşlarını etkileyen bir çocuk olmuştu. Sledmere aile arşivinde hâlâ saklı olan defterlerini eğlenceli çizimlerle dolduran Mark'ın, karikatür yeteneği çoktan ortaya çıkmıştı.

Bayan Sykes 1895'te, güya üniversiteye hazırlamak için, on beş yaşındaki oğlu Mark'ı Monte Carlo'daki Cizvit okuluna yerleştirdi. Mark, şehirdeki bir apartman dairesinde annesi, üç küçük av köpeği ve özel öğretmeni Egerton Beck ile yaşamaya başlayacaktı. Jessica'nın alışkanlığı kolay kolay geçmek bilmemiş, genç kadın kumar masalarında ağır ağır kaybetmeye devam etmişti. Fakat bunun yanı sıra Monako Prensi ve Prensesi'nin arkadaşı olmayı da başarmıştı. Yıllar sonra, özel hocasının anımsadığına göre Mark, Monte Carlo da özümsenecek ne varsa özümsemişti: "Köpeklerine ve insanlara ilgi duymaktadır ve bu küçük devlette olup biten saçmalıklar, onu eğlendirmektedir. Örneğin minyatür ordu, resmî gazete olarak kullanılan boş duvar ve Monako'daki prens ve piskoposun, kilise ve devletin kumarhane tarafından yönetiliyor olduğu gerçeği, bu duruma son noktayı koyuyordu." Monako'nun yönetici haneda-

1 Tüm detaylar Roger Adelson, *Mark Sykes: Portrait of an Amateur*'den, s.35-41.

nı Grimaldi ailesi tarafından önemli şahıslarla tanıştırılan Mark, saray bahçelerinde Duc de Richelieu (Monako prensesinin erkek kardeşi) ile sohbetler etmiş; annesinin eşliğinde Fransa'nın taçsız imparatoriçesi Eugénie'yi, Cap Martin'de ziyaret etme şansı bulmuştu. Yine de Mark'ın altını çizdiği üzere onun gerçekten ilgisini çeken tek yer "masalarla ilgili her şeyi bildiğim ve krupiyelerin birçoğunu tanıdığım"[2] dediği kumarhaneydi.

Kesin olan bir şey varsa o da Mark'ın sıradan bir çocukluk dönemi geçirmediğiydi. Öteki İngiliz oğlan çocukları kalelere, zırhlara ve şövalyelere hayran kalabilirlerdi, fakat genç varis hayranlığın ötesinde, Sledmere'deki geniş çimenlikte, on ayak uzunluğundaki kare burçları, hilalleri, siperleri ve toplarıyla, Fransız askerî mühendis Sébastien Vauban tasarımına dayanan bir model kale inşa ettirmişti. Mark'ın mahalledeki gençlerle gerçekleştirdiği, on yedinci yüzyıl kuşatmasının vurucu tekrarı olan Cumhuriyetçilerin veya şövalyelerin rol aldığı kostümlü savaşlar, çimenlik alanı âdeta çiğneyip geçiyordu. Diğer gençler geçmişi hayal edebilirlerdi; fakat Mark, hayalin ötesinde Tudor dönemine kadar uzanan aile el yazmalarını inceleyebilecek imkâna sahipti. Öteki gençler, Victoria dönemine özgü örtülü cinsellik dünyası hakkında meraklanabilirlerdi. Ama Mark, Sledmere'deki derleme kütüphanede, Richard Burton'un notlarını ve yine Burton'un *Arabian Nights* (Binbir Gece Masalları) çevirisinin sonuna iliştirdiği herkesin "Şark" olarak tanımladığı erotik tasvirleri içeren "Nihai Makale"yi okuyabilirdi.[3]

Ancak bir müddet sonra ani ve muammalı hadiseler meydana geldi. Mark, 1896'da Monte Carlo'dan Brüksel'de bulunan başka bir

2 Tüm detaylar Shane Leslie, *Mark Sykes:His Life and Letters*'dan, s.20-65.

3 a.g.e.

Katolik Okulu'na Institute de St. Louis'e alındı. Okul hayvanların getirilmesine müsaade etmediği için, Mark köpeklerini Sledmere'de bırakmak zorunda kaldı. Paskalya'da evine döndüğünde Mark (torunu Christopher Simon Sykes tarafından son dönemlerde dile getirildiği üzere), artık sekiz tane olan köpeklerinden coşkulu bir karşılama beklemiş; fakat bunun yerine aile hizmetkârlarının gözlerine bakmaktan kaçındığı iç ürpertici bir sessizlikle karşılaşmıştı. Bir süre sonra Sör Tatton verdiği emirlere uygun olarak bir seyis, Mark'ı saatlerdir seyahat ettiği at arabasından indirdi: "Orada, demir kapının yanındaki uzun kayın ağacının altında, dehşet dolu sahneyle yüz yüze geldi; babasının emri üzerine asılarak öldürülmüş ve bir dala asılmış çok sevdiği köpeklerinin cansız bedenlerini gördü."[4]

Görünüşe göre, karısının kumar borçları ve artan ihanet dedikoduları nedeniyle çileden çıkan ve gittikçe hiddetlenen Sör Tatton, karısına önce oğlu üzerinden; daha sonra ise basın aracılığıyla saldırmıştı. Sör Tatton daha sonra avukatların tavsiyeleri üzerine, *The Times*'da şu bildiriyi yayınlatacaktı: "Ben, Londra'da bulunan Grosvenor Caddesi, Numara 46'da oturan York Sledmere Baroneti Sör Tatton Sykes. Burada ilan ediyorum ki karım Bayan Jessica Christina Sykes ile ilişkili, benim adıma ya da otoriteme bağlı olduğu iddia edilen herhangi bir BORÇTAN ya da SÖZLEŞMEDEN SORUMLULUK KABUL ETMEYECEĞİM. Tarih: 5 Aralık 1896." Bu feragatname parlamentonun henüz karar aldığı yasaya göre geçerliydi ve Sör Tatton bu utandırıcı silahı kullanan ilk koca olmuştu.[5] Arkadaşları hâlâ bunun ardından, toprak sahibinin hiddetini açıklayabilecek başka görünmeyen krizlerin gelip gelmeyeceğini merak ediyorlardı. Öyle görünüyordu ki bir kriz daha kapıday-

4 Christhopher Simon Sykes, *The Big House*, s.223.
5 Adelson, *Mark Sykes*, s.49.

dı; üstelik de alışılmadık, niteliği neredeyse bir yüzyıl boyunca sır olarak kalacak bir kriz!

Haziran 1976'da Mark'ın üç oğlundan ikincisi Christopher Hugh Sykes (Christopher Simon Sykes'ın amcası), Veronica Roberts isminde bir yabancıdan son derece şaşırtıcı bir mektup alacaktı. "Şu anda çok hasta olan babam," diye başlayan mektup, "babanızın ve Alice Carter'ın oğludur ve 1895'te ikisi de oldukça gençken dünyaya gelmiştir." şeklinde devam ediyordu. Söylendiğine göre, o zaman on beş yaşında olan Mark Sykes, babası Sledmere'de uşak olarak çalışan kasabadaki bir okul öğretmenine âşık olur. Âşık varis ve sözlüsü gizlice Londra'ya kaçarlar ve burada Bayan Sykes tarafından izleri bulunur. Bayan Sykes, çifte bu durumu gözden geçirmeleri için yalvarır ve Alice Carter ile cömertçe ilgilenmeyi önerir ve derhâl Alice için arkadaşının evinde bir yer bulur. Ardından Mark, annesinin ve dikkatli öğretmeninin gözetiminde Monte Carlo'ya gönderilir. Birkaç ay sonra, Alice hamile olduğunu açıklar ve söz verdiği gibi Jessica, anne ve çocuğun sorumluluğunu üstlenir. Fakat tek bir şartla; bu gerçeğin oğlundan gizlenmesi. Bu söz tutulur ve Mark, ne varsayılan babalığını ne de bu hayatta altı çocuğu olduğunu öğrenir.[6]

Kocasının hiddetine zaten uzun süredir katlanan Bayan Sykes, Sör Tatton'a yaklaşan doğum konusunu açmayı mümkün olduğunca ertelemeyi tercih etmiş ve en sonunda haberi alan Tatton, anlatıldığı kadarıyla yüz karası varisini mirasından mahrum bırakmaya yemin etmişti. Anlaşıldığı üzere öfkeli baba, ancak hiddetini Mark'ın köpeklerinden çıkararak merhamet etmişti ya da öyle görünüyordu. Mark'ın George adı verilen öz oğlu, prematüre doğar ve görünüşe göre Jessica doğumun resmî kayıtlara geçişini gizlemeyi başarır.

6 Sykes, *The Big House*, s.377-86.

Daha sonra çocuk, Alice'in kuzeni Mary Page ve kocası Frederick Lott tarafından evlat edinilir. Büyük annesinin yardımıyla George, Kent'te bulunan yatılı devlet okulunda okur ve daha sonra I. Dünya Savaşı patlak verince, Kraliyet Donanması'nda görev almak üzere yetiştirilir. Hemen özel olarak Batı Kent Kraliyet Alayı'na yazılır ve 1915 civarlarında sıra dışı bir tesadüf sonucu George, Gelibolu seferi sırasında babasının ordu subayı olarak görev yaptığı savaş gemisine biner.

Peki, George annesi kendisine kimliğini gizlice bildirdiği hâlde, Yarbay Mark Sykes'a (o sıradaki rütbesi) neden bir not yazmamıştı? Kızı Veronica kendisine bu soruyu sorduğunda, şu cevabı verdiği söylenmekteydi: "Anlamıyorsun. Bir er isen subaylara notlar yazamazsın. Korkunç şekilde hapı yutardım. Bu, kesinlikle mümkün değildi. Neyse tüm diğer subayların önünde karşısına dikilip 'Ben senin uzun zamandır kayıp olan oğlunum!' diyebilmem için iyi bir zamanlama değildi, yoksa öyle miydi?" Şans eseri George hastalanması sonucu İsrail'deki bir hastaneye gönderilmiş, bu vesileyle Gelibolu kıyılarındaki öldürücü top ateşinden kurtulmuş ve Mark'ı bir daha hiç görmemişti. Savaş sona erince evlenen George, en büyükleri Veronica olan altı çocuk sahibi bir baba olacaktı. George bu büyük sırrını, 1969'da Veronica'nın oğlu aile ağacı oluştururken büyükbabasının yardımına başvurana kadar sakladı. Ne var ki, hikâyenin servet avcıları tarafından uydurulmuş olduğu şeklinde yanlış anlaşılabileceği korkusuyla baba ve kızı Sykes ailesiyle bağlantı kurmak istemedi.

1975'te, George'un gittikçe ağırlaşan durumunu göz önünde bulunduran ve Mark Sykes'ın Roger Adelson tarafından yazılmış biyografisinin yayımlandığını gören Veronica, sessizliğini bozmaya karar verdi. Veronica, ağabey Sör Richard Sykes yerine, Christopher

ile iletişime geçmeyi tercih etti. Sebebi ise Sledmere'de toprak sahibi olan ağabeyin çıkarcı güdülerden şüphe etmeye daha yatkın olabileceğini düşünmesiydi. Saygın bir yazar olan Christopher Hugh Sykes ise Evelyn Waugh'un biyografisinin yazarı olarak tanınıyordu. Christopher ayrıca, babasının Siyonizme geçişine odaklanan sert, fakat bir o kadar da şefkatli bir övgü yazmıştı. Christopher'ın ilk hedefi Veronica'nın anlattıklarını teyit etmek oldu. Evet, görünüşe göre 1895'te Sledmere'de Carter adında güç bela hatırlanan bir uşak vardı ve kızı Alice gerçekten de köy okulunda öğretmenlik yapmıştı. Christopher bunun üzerine varsayılan akrabalarıyla iletişime geçmesi için ablası Freya'ya döndü. Freya'nın anlattıklarına göre, varsayılan üvey kardeş George, kendisinin gerçekleştirdiği ziyaretten "Son derece memnun kaldı." Freya, George'a, Sykes ailesinin bir üvey kardeşin varlığından kesinlikle haberdar olmadığı belirtti. Yine de İngiliz kır yaşamı üzerine kitapları ve fotoğrafları ile tanınan, ayrıca saygın bir yazar olan üçüncü oğul Christopher Simon Sykes'ın belirttiğine göre, 1978'deki ölümüne kadar, ağabey Sör Richard Sykes "Hikâyenin doğruluğuna inanmayı katiyetle reddetti."

Christopher Simon ise bu hikâyeyi, Sledmere ve sahiplerini anlattığı *The Big House* (2004, Büyük Ev) adlı kitabına sonsöz olarak, Alice Carter'ın ve köy okulundaki öğrencilerinin az bulunur fotoğraflarından biriyle birlikte "Beklenmeyen Amcam" başlığını yazarak ekleyecek derecede güvenilir bulacaktı. Bizim kendi araştırmalarımıza göre hikâye, Sör Mark Sykes'ın fazlasıyla doğrulanmış karakteriyle tutarlıydı (1913'te baronet payesi almıştı).

Herhangi bir kimsenin, Mark Sykes'ın kişisel kimyasını incelemeksizin onun Orta Doğu politikaları üzerindeki etkisini makul bir şekilde açıklayabilmesi mümkün değildir. Doğasında olan risk alma özelliği, ümitsizliğe kapılmayan şövalye ruhu ve göz alıcı çe-

kiciliği! Keza, kıvraklığının -bir kozayı ay ışığı etrafında döndürebilirdi- yanı sıra desteklediği gösterişli politikalarla ilgili ne politik ne de maddi anlamada bir çıkarı olmadığının son derece farkındaydı. Fesatlık, bağnazlık ve kibirden uzak olan Sör Mark, muhaliflerinin bile kıskandığı neşeli Galahad[7] idi. Roger Adelson, Mark'ın 1975 tarihli biyografisine isabetli bir şekilde "Portrait of an Amateur" (Bir Amatörün Portresi) alt başlığını vermişti. Roger bu tercihini, Mark'ın bir zamanlar saygın olan bu terimi kendisini esnek ve bağımsız akla sahip ve aynı zamanda kendi kendine hizmet eden uzmanlar ve politik alaylara tahammülsüz biri olarak tanımlamak için kullandığını belirtir.

Sör Mark'ın ölümünün dördüncü yılında, Churchill kendisine bir övgü yazacaktı: "Esasında zevkli ve avare bir şehir hayatı sürmesi için gereken her türlü cazibe ve lüksle çevrili olmasına rağmen, onun hayali bozkırlar değil çöllerdi. Spor yerine seyahati tercih ederdi. Şehirli beyefendilerin ev sorumluluklarından aldığı keyif yerine, bilinmeyen Doğu'da yalnız başına imparatorluğa hizmet etmeyi yeğledi." Benzer bir ruhu selamlarcasına, Churchill, Sykes'ın Anglo-Katolik yazar Shane Leslie'nin 1923 tarihli biyografisinin ön sözünü ile şu şekilde derinleştirecektir:

> O, benzersiz bir insandı. Ailesi ona, ihtiyatlı ve düzensiz bölümler hâlinde aldığı devlet okulu eğitiminin avantajını sağladı. Sonuç hiçbir zaman tartışılamayacak bir özgünlük oldu. Ardından aldığı üniversite eğitimi sırasında, çabuk etkilenmeye elverişli gençlerin aksine, Mark geleneklerin esiri olmadı... İletişim kurma sanatındaki ustalığı son derece yetenekli an-

7 Sör Galahad, yuvarlak masa şövalyelerinin üyesidir. Kral Arthur efsanesinde bahsedilen kutsal kâse görevinde bulunmuş üç şövalyeden birisidir (E. N.).

> nesinden geliyordu; alışkanlık hâline getirdiği çizim yeteneği ise arkadaşlarını memnun etmek içindi. Kalemi usta ve yumuşaktı. Kalabalık önünde konuşma yeteneğine sahipti. Duruşu ve değindiği farklı meseleler -Orta Doğu, Sınırlar, Olağanüstü Sansür ve İrlanda- bir araya geldiği zaman, Avam Kamarası onu pür dikkat dinliyordu.[8]

Mark'ı Kahire'de sık sık gören Cromer'ın Doğu Sekreteri kibar Sör Ronald Storrs'un çizdiği portre ise daha memnun edici olamazdı. Sör Ronald'a göre Sykes bir düzine meşgalenin altından başarıyla kalkmış ve bir konuşmacı olarak ele alındığı zaman kendisi Avam Kamarası'nı doldurmayı başaran birkaç kişiden birisiydi. Dahası Mark bir "Karikatürist ve politik çizer olarak, akşam gazetelerine kendi koşullarını kabul ettirebilmişti. Aynı sanatçı damarı, seri ve bütünüyle değişebilen karakteriyle bir topluluğu büyüleyebilir; onu bir müzikhol komedyenine dönüştürebilirdi." Storrs, Sykes'ın ses kaydediciye, tüm basmakalıp esprileri ve değişik aksanlarıyla, yapmacık parlamenter bir tartışmayı anlattığını anımsıyordu. Mark ile Storrs'un, kısa sürede Vali olacağı Kudüs'te buluşmaları üzerine, Sör Ronald günlüğüne şu satırları not etmişti: "Yine Mark ile birlikteyiz. O her zamanki gibi en büyük bela ile en büyük keyfi aynı anda yaşatıyor."[9]

Sykes'ı savaş meydanından tanıyan T. E. Lawrence'ın *The Seven Pillars of Wisdom*'da çizdiği, daha muğlak, fakat keskin tasvire bakıldığı zaman ise "Mark, gerçeğin bir açısını ele alıp, onu mevcut koşullardan ayrıştırıp, şişirip, çarpıtıp biçimlendirebilirdi... O bir şeyin içindeki düzeni değil, garipliği yakalardı. Birkaç kesik çizgiyle idrak

8 Leslie, *Mark Sykes*, s.v-vi.
9 Ronald Storrs, *Orientations*, s.196, 323.

gücümüzün tamamen ötesinde, yeni bir dünya yaratabilirdi. Fakat bu dünya, aynı zamanda umduğumuz hayallerimiz kadar da parlaktı. Yardımları bize hem zarar verdi hem faydalı oldu." İspanyol gribi salgını sırasında (Lawrence'ın anlatımıyla) henüz otuz dokuz yaşında iken ölmesi, Arap davası için "trajedinin trajedisi" olmuştur; geriye baktığımızda trajedi tanımı, Sör Mark'ın yeni ulusal toprak arayışlarını hayati biçimde savunduğu Siyonistler için de geçerlidir.[10]

Cambridge Üniversitesi'ndeki ilk günlerinden beri Mark'ın sıra dışı yetenekleri, öğretmenleri ve Jesus College (Bayan Sykes tarafından, kısa bir ziyaret sonrasında aniden seçilen okul) Müdürü tarafından biliniyordu. Üniversite yılları sırasında (1897-99) Mark, Cambridge'in önde gelen Doğubilimcisi Profesör Edward Granville Browne'ı oldukça etkilemişti. Profesör Browne, Mark'ın Osmanlı topraklarını keşfetme arzusunu onaylayan kişiydi ve Kolej de bunun için gerekli izni vermişti. Bu dönem itibarıyla Mark'ın ailesi, evliliklerinde geri dönülemez bir yola girdi. Öyle ki, bir davada Mark, annesinin, Monte Carlo'da Sör Tatton'un banka hesabından çekilmek üzere sahte teminat mektupları düzenleyip düzenlemediği konusunda duruşmada tanıklık etmesi için zorlandı. Mark acı dolu ifadesi sırasında, hukukun izin verdiği ölçüde kaçamak cevaplar verdi. Ancak el yazısı uzmanlarından gelen raporlar sonucunda jüri, Bayan Sykes'ı suçlu buldu. Oğullarının, Browne'dan edindiği bilgilerle donanıp neden Doğu'ya kaçtığını anlamak çok da zor olmasa gerek. (Browne Farsça, Arapça ve Türkçeyi akıcı bir şekilde konuşan bir akademisyendi. Kendisi ayrıca, bölgenin milliyetçilerinin samimi bir savunucusu, azınlıklar konusunda otorite ve bir gezi klasiği olan *A Year Amongst the Persians*'ın (1893, İranlılar Arasında Bir Yıl) yazarıdır.

10 T. E. Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, s.58.

Aile davaları, Cambridge'de geçirilen okul dönemleri ve dış seyahatler arasında Mark büyük amcası Mark Masterman Sykes tarafından kurulan Yorkshire milisinde görev almak üzere başvuruda bulunmaya zaman ayırabilmişti. 1899'da Boer Savaşı'nın patlak vermesi üzerine Mark orduya çağırıldı. Kur yaptığı güzeller güzeli Edith Violet Gorst'a verdiği sırra göre, bu, Mark'ın karşılaştığı "en amansız dert" olmuştu. Bir defasında Güney Afrika'da, Teğmen Sykes ve Yorkshire Alayı'nın üçüncü taburun F bölüğündeki askerleri, iç tarafta bulunan köprüleri Afrikalı gerillalara karşı koruma emri alırlar. İki yıl içerisinde Mark, başından aldığı yara, geçirdiği sıtma ve kendisini yarı sağır bırakan enfeksiyonla yeterince savaş görür. Mark böylece, savaş vahşetine tanıklık etmiş, Ortodoks askerî düşünceye karşı âdeta bir alerji edinmiş ve (daha sonraki yaşamı göz önünde bulundurulduğu zaman daha şaşırtıcı bir şekilde) savaş için Yahudileri, bankacıları ve emperyalistleri suçlamıştı. Eve gönderdiği mektubunda yakınarak ve üzülerek "bu canavarlar" -Yahudi sermayedarlar ve maden sahipleri- için savaştığını belirtecekti. Bu, aslında İngiliz Beyefendiler Kulübü'nün üst sınıf müdavimleri arasında ortak bir önyargıydı. Doğrusunu söylemek gerekirse Mark haksızlığa uğrayanların yanında olabilirdi, fakat bunu sorgulamayı bile düşünmeden, yönetenler sınıfını destekledi. (Parti disiplinine uymayan, basmakalıp aynı kafada olanların toplandığı The Other Club'ın kurucusu ve üyesi Churchill'in yaptığı gibi.)[11] Peki, Boer Savaşı sona erdikten sonra Mark, şimdi nasıl bir kariyer seçecekti?

Anthony Trollope, 1883'te yazdığı öz yaşam öyküsünde, onun türünden olanların düşüncelerini şöyle dile getirir: "İngiliz

11 Adelson, *Mark Sykes*, s.71-89.

Parlamentosu'nda oturmanın, iyi eğitim almış her İngiliz'in ulaşmak isteyebileceği en yüksek nokta olduğunu düşünmüşümdür her zaman."[12] Kendi ilkelerine uygun olarak Trollope, Yorkshire'daki East Riding'in kasaba merkezi Beverley'den, kendisini "öncü muhafazakâr liberal" olarak tanıttığı 1868 seçimlerinde aday olur. Kasaba, Avam Kamarası'na iki eski üyeyi gönderir. (İkinci seçim bölgesindeki eski milletvekili muhafazakâr Mark'ın "Sykes" olarak bilinen amcası, Galler Prensi'nin sadık fakat istismar edilen sırdaşı Christopher Sykes'dır). Görmüş geçirmiş İngilizleri sevindiren bir gelişmeyle Trollope seçimleri kaybeder ve tekrar adaylığını koymaz.

Boer Savaşı dönüşünde kahramanlara yakışır bir şekilde karşılanan Mark Sykes, kendisini siyasi bir mücadelenin içinde bulacaktı ve 1907'de Muhafazakâr Birlikçiler tarafından Sykes'ın East Riding'deki eski koltuğuna aday gösterilecekti. Yürüttüğü kampanya hiç şüphesiz belirgin biçimde Mark'a özgüydü. Vurgulamak istediği şeyleri doğaçlama çizimlerle anlatıyordu. Bununla birlikte, olası seçmenine, geçmişle takıntılı sosyalistlerden veya o ana aşırı ilgi duyan liberallerden farklı olarak kendi muhafazakârlığının İngiltere'yi büyük yapan geçmişinden geldiği mesajını veriyordu. Semboller onun için oldukça büyük bir önem taşıyordu. Kendisi bu işaretlerin yok oluşlarına dikkati çekmek için, eşitlikçi toplumun acımasızlığının tasvir edildiği Benjamin Disraeli'nin *Tancred* adlı romanından alıntı yapıyordu: "Taç bir şifredir, kilise bir mezhep, soyluluk asalaklaşır ve halk köle gibi çalışır."[13] Trollope gibi, Sykes da seçimleri kaybedecekti.

Ancak bu sadece o an için geçerli bir kayıptı. Genç varis, bu sırada güzel Edith Gorst ile evlenir. Osmanlı ülkesi üzerine, kibarca ken-

12 Anthony Trollope, *An Autobiography*, s.290.
13 Adelson, *Mark Sykes*, s.126.

dini beğenmiş, kabul görmüş kitaplar yazar. Kısa da olsa İrlanda'nın parlamento sekreterliğini yapar ve sonrasında İstanbul'daki İngiliz Başkonsolosluğu'nda onursal ataşe olarak görev alır. Yerel olarak daha uygun biçimde, East Riding İlçe Meclisi üyesi olarak, kamu sağlığı ve eğitimi üzerine çalışan alt komitelerde büyük bir görev azmiyle çalışır. Çalkantılı bir yıl olan 1910'da, Liberal Hükümet'in Lordlar Kamarası'nın reddettiği radikal bütçesi nedeniyle iki ulusal seçim yapılır. Mark Sykes, iki seçimde de East Riding seçmenleri tarafından kıl payı reddedilir. Fakat o, o sırada artık bir Yorkshire kahramanı olmuştur ve bu defa bir zamanlar atalarından birinin belediye başkanlığı yaptığı canlı bir deniz kıyısı şehri Hull'da kendisine dördüncü kez bir şans tanınacaktır. O, bu sefer galip gelir ve ölümüne kadar Hull'u temsil etmeye devam eder. Mark, 1911'e gelindiğinde yarım yüzyıllık süre içerisinde ailesinin Avam Kamarası'na seçilmiş üçüncü üyesi olur.

Saraybosna'da sıkılan şanslı (suikastçı için) bir kurşun, Mark'ın hayatını ve daha geniş anlamda Orta Doğu'nun tarihini değiştirdi. 1914'ten önce çiçeği burnunda milletvekili, "Doğu Sorunu" üzerine yaptığı entelektüel konuşmaları ve Liberal Hükümet'in I. Dünya Savaşı'na girdiği sırada ağustostan bu yana Parlamento gündemini meşgul eden Özerk İdare Krizi sırasında makul İrlanda özerkliği taraftarlığı ile biliniyordu. Böyle bir atmosferde Başbakan Herbert Asquith'in ilk hamlelerinden biri, Yüksek Komiser Horatio Herbert Kitchener'i, Whitehall'da Savaş Bakanı olarak hizmet vermesi için Mısır'dan geri çağırmak oldu. 1915'in başlarında Batı Cephesi'ni ziyaret ettiği sırada Lord Kitchener, Harp Dairesi görevlisi subaylar arasında tanıdık bir isme rastlayacaktı. Kitchener, "Sykes," der "Fransa'da ne işin var? Sen Doğu'ya gitmelisin." Yüzbaşı Sykes ise

"Orada ne yapacağım?" diye sorar. "Oraya git ve geri gel."[14]

Efsane kumandandan bu işaret kumandanın haşmeti kadar güçlüydü. Hartum'un ilk Kontu, Hindistan, Mısır ve daha sonra Güney Afrika'daki İngiliz Başkomutanı'ydı; Omdurman'da Mehdici dervişleri yenmiş ve Fransızları Fashoda'dan kan dökülmeden çıkarmış, böylece İngilizler için Nil'in kaynakları garanti altına alınmıştı. Başka hiçbir generalin Kutsal Topraklar söz konusu olduğunda, stratejik arazi bilgisi Kitchener'den daha iyi olamazdı. Neticede o, Kraliyet mühendislerinden bir subay iken, bu topraklarla ilgili araştırmalarda bulunmuştu. Tayin ettiği kişiler ve himayesi altındaki adamları, İslami Doğu hattı boyunca stratejik noktaları tutmuşlardı. Kahire'de, kendisinden sonra Yüksek Komiserliğe getirilmesi için Sör Henry McMahon'u kendi eliyle seçti. Mısır'daki Kitchener'in ekibinde ise yumuşak huylu Sör Ronald Storrs; Mısır ordusunun serdarı ve daha sonraları Sudan'ın genel valisi olarak atanan hırslı Komutan Sör Francis Reginald Wingate ve İngiliz askerî istihbaratının bölgesel komutanı olan kurnaz Sör Gilbert Clayton vardı.

Tüm yardımcılarına rağmen, Kitchener'in hemen hemen hiç tanımadığı ve özel bir sebebi yokken görevlendirdiği kendince amatör milletvekili Sör Mark Sykes, ana şekli ve karakteri bugüne kadar devam eden savaş sonrası Orta Doğu'sunun neredeyse sahne amirine dönüşecekti. Bu noktada, bu durumun neden ve nasıl oluştuğu sorusu incelenmeyi gerçekten de hak ediyor.

Aksini iddia etse de Sör Mark Sykes, bürokratik entrikaların kara sanatında bir amatörden fazlası olmuştur. O, kritik yol ayrım-

14 Barbara Wertheim Tuchman, *Bible and Sword: England and Palestine from the Bronze Age to Balfour*, s.125-26.

larında kendi üstlerini istediği yöne doğru itelemeyi ve bu sırada Whitehall'un gergin ipinde aşağıya düşmeden durmayı başarmış bir kişidir. İçeriden biri olması sayesinde sömürge kabinesinden İslami Doğu'daki en uzak karakollara kadar bir sırdaşlar ağı oluşturmuştu. Mark, kısa sürede politikalara yön veren bölümler arası birimlerde, en önemlisi de Bunsen Komitesi'nde yer edinmenin hayati önemini kavramıştı. Dışişleri Bakanlığı'ndan Sör Maurice de Bunsen'in başkanlık ettiği bu komite, Orta Doğu ile ilgili ortak bir görüş geliştirmek için kurulmuştu. Komite üyeleri arasında Dışişleri, Savaş ve Hindistan bakanlıkları, Amirallik, Ticaret Odası ve aralarında son atanan Başkan Lord Hankey ve donanımlı yardımcısı Sör Mark Sykes'ın da yer aldığı *Committe of Imperial Defence* (Savunma Komisyonu) üyeleri vardı.

Bu konumdaki Sykes, ilki Kitchener'in emriyle olmak üzere belirli dönemlerde gerçekleştirdiği Doğu turu sırasında gözlemlediği değişen rüzgârlara uyum sağlayabildi. Bundan sonra Sör Mark, ağ kurma becerisiyle güç merkezlerinin her biriyle doğrudan iletişim kurmayı başaracaktı. Örneğin, Türkiye'de bulunduğu dönemde tanıdığı diplomat iş arkadaşı Lancolet Oliphant, Mark'ı bekâr Savaş Bakanı'nın uzun dönem sekreteri ve (bazı kişilerin öne sürdüğü üzere) şüphe uyandırıcı bir biçimde yakın arkadaşı Albay Oswald FitzGerald ile tanıştırdı. Kitchener'in, 1916'da içinde bulunduğu HMS Hampshire kruvazörünün, bir Alman mayını ile batırılması sonucu aniden dramatik yok oluşuna kadar geçen sürede FitzGerald, Sykes'ın tuttuğu notların devamlı olarak "K'ya" gitmesini sağlayacaktı. Mark'ın biyografi yazarlarının da belirttiği üzere, büyük turundan sonra hazırladığı öneriler "muhtemelen Kitchener'in üzerinde FitzGerald'ın onun için söylediği müthiş söz-

lerden çok az etkili olmuştu."[15] Ya da Sykes'ın kendi ifadesiyle, "Ben yaptım, FitzGerald konuştu, o (Kitchener) ilham verdi."[16]

Öte yandan Sykes bir amatör değildi. En başından beri askerî istihbarat akışını, özellikle de Orta Doğu'daki İngiliz operasyonlarına ilişkin gizli raporları etkileme gereksinimini kavramıştı. 1916'da Kahire'de hayata geçirilen Arap Bürosu'nun kurulmasını öneren, besleyen ve denetleyen Sör Mark idi. Oxfordlu akademisyen ve arkeolog David G. Hogarth, büronun kurucu direktörü; Askerî İstihbarat Şefi Albay Clayton, ana simgesi, medyatik yıldızı ise T. E. Lawrence (Arabistanlı) idi. Resmî olarak Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olan bu birim, hızla kendi kimliğini kazanmış, Yeni Delhi (Hindistan Genel Valisi kurulmasına şiddetle karşıydı) ile Whitehall'daki resmî gözetmenleriyle hep bir anlaşmazlık içerisinde olmuştu. Sykes gizli *Arap Bülteni*'ni kendisi hazırlar ve İngiliz destekli Arap ayaklanmasının sebeplerine ilişkin bilmesi gerekenlerin listesini yine kendisi kararlaştırırdı. Arap Ayaklanması, Haziran 1916'da Mekke'nin Büyük Şerifi Hüseyin tarafından başlatıldı. Sör Mark, ayrıca ayaklanma için bir Arap bayrağı tasarlayan kişiydi. ("Bağdat Abbasileri için siyah şerit, Şam'ın Emevileri için beyaz, Kerbela'nın Şiileri için yeşil ve Mudhar Hanedanı için kırmızı bir şerit").[17]

Son olarak aynı derecede önemli bir nokta da Sykes'ın çok yönlü yorumların zorlu sınavından geçebilecek uygun bir şekilde düzenlenmiş antlaşmalara olan ihtiyacı kavramasıydı. Yaşlı Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş sonrası kaderi üzerine düşünmekte olan Başbakan Asquith ve Bunsen Komitesi, Sykes'n becerilerine başvu-

15 Adelson, *Mark Sykes*, s.179.

16 V. F. Winstone, *The Illicit Adventure: The Story of Political and Military Intelligence in the Middle East from 1898 to 1926*, s.182.

17 Leslie, *Mark Sykes*, s.280. Ayrıca bakınız, Bruce Westrate, *The Arab Bureau: British Policy in the Middle East, 1916-1920*.

racaklardı. İngiliz-Hint orduları, Mezopotamya'nın içlerine doğru yol aldıkça, Asquith'in güç kaybeden Fransa'ya İngiltere'nin gizlice Orta Doğu'ya doğru yürümediği garantisini vermek isteyecekti. Dahası, kendisi ayrıca şu şekilde bir itirafta bulunmuştu: eğer İngiltere "Türkiye'ye hücumda kendisi için bir şey almadan bu toprakları öteki uluslara bırakma düşüncesinde olsaydı, bize düşeni zaten yerine getiriyor olmazdık."[18] Bu sırada Türkiye'nin de savaşa dâhil olup Boğazları kapatmasıyla birlikte her havaya elverişli Karadeniz limanları bloke edilen Doğu Cephesi'nde çamura saplanmış Rusya'yı sakinleştirmek de bir o kadar önemliydi. Asquith ile Dışişleri Bakanı Sör Edward Grey, bu konuyla ilgili her zamanki gibi, en zor olan Fransızlardan başlayarak, yapılacak tartışmaların vazgeçilmezliği konusunda ortak bir fikre vardılar. Öyleyse neden bu iki müttefikin, dikkatlice hazırlanmış yönergelerle ağzını arayacak sempatik bir İngiliz; -örneğin bir Fransız hayranı ve Katolik ama üstelik aynı ölçüde akıllı ve azimli bir İngiliz olan Sör Mark Sykes gibi popüler biri görevlendirilemez miydi?

Bir aylık bir ön hazırlıktan sonra İngiliz-Fransız müzakereleri, Sykes'ın genişletilmiş Orta Doğu ziyaretinden dönmesi üzerine, Aralık 1915'te tüm ciddiyetiyle Londra'da başladı. Quai d'Orsay adına konuşan kişi, yirmi yıllık deneyimli diplomat François Georges-Picot'ydu (1870-1915). Kendisi en son Beyrut Başkonsolosluğu görevi yapmıştı ve sömürgeci bir ailenin oğluydu. Kendisi aynı zamanda Fransa'nın Doğu Akdeniz'deki tarihi misyonu konusunda lafını sakınmayan bir yorumcu olarak da bilinmekteydi. Bu deneyimli diplomat o sıralarda Fransız idaresi altında, çok geniş toprakları içine alan bir *Birleşik Suriye* tasavvur etmekteydi. Bu toprakla-

18 John Keay, *Sowing the Wind: The Seeds of Conflict in the Middle East*, s.57.

ra Filistin'in Kutsal Toprakları, İskenderiye ve Hayfa'nın limanları, Osmanlı toprağı olan Musul ve güneyde Toros Dağlarından Mısır sınırına kadar uzanan toprakların yanı sıra Şam, Halep ve Beyrut da dâhildi; ki bu Kahire'de bulunan İngiliz Arap uzmanları arasında korkuyla karşılanmıştı. Downing Street ile Dışişleri Bakanlığı talimatları arasında mekik dokuyan Sykes, bir uzlaşma koparmayı başardı. Antlaşma uyarınca Fransa, Mavi Bölge olarak da bilinen Büyük Lübnan ve Suriye sınırları üzerinde doğrudan yönetim hakkına sahip olurken, İngiltere Bağdat'tan Hayfa ve Akka'nın içinde bulunduğu küçük bir kıyı yerleşim yerine kadar olan Kırmızı Bölge'deki Güney Mezopotamya üzerinde paralel haklar elde etti. İngiltere, aynı zamanda bu üç şehri demiryolu ile birbirine bağlama hakkını da aldı. Daha küçük Kahverengi Bölge içerisindeki Filistin ve Kutsal Topraklar üzerinde ise uluslararası yönetim hakkı olması ve konuyla ilgili detayların savaş sonrasında konuşulması kararlaştırıldı. Taraflar arada kalan oldukça geniş topraklarda oluşturulacak "Bağımsız Arap Devletini ya da Arap Devletleri Konfederasyonunu tanıyıp korumayı" da kararlaştırmışlardı. Söz konusu yeni oluşumun bir Arap reisin hükümdarlığı altında Musul ile birlikte iç bölgelerdeki tarihsel şehirler olan Şam, Halep, Humus ve Hama'yı (Gibbon'un sözleriyle Haçlıların hiçbir zaman fethedemedikleri ünlü bölge) da içine alan geniş topraklarda kurulması planlanıyordu. Bu farazi Arap devleti, ilerleyen aşamalarda İngiliz ve Fransızların "Arap Devleti ya da Arap Devletleri Konfederasyonu tarafından istendiği takdirde, danışmanlar veya dışişleri görevlileri atayabilme"[19] özel hakkına sahip oldukları, dolaylı etki alanlarına bölünecekti.

19 Efraim Karsh ve Inari Karsh, *Empires of the Sand: The Struggle for Mastery in the Middle East, 1789-1923*, s.124-26; antlaşmanın tam metni Adelson, *Mark Sykes*, s.302-06'da mevcuttur. Ayrıca bakınız, Leonard Stein, *The Balfour Decleration*, s.240-69.

Taraflarının Nisan 1916'da Petrograd'a (St. Petersburg) doğru yol aldıkları, meşhur Sykes-Picot Antlaşması'nın özü buydu. Sör Mark, burada Astoria Otel'e yerleşti ve bu şehirden bir koyun postu yelek satın aldı (eşi Edith'e aktardığı şekliyle). Sonrasında Kral hazretlerinin büyükelçisi ile buluştu ve Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Sazanov ile yapacağı çetin konuşma için bir ön hazırlıklarını tamamladı. Ancak endişeleri yersizdi. Rusya, hâlihazırda gizli bir anlaşmayla İstanbul ve Çanakkale boğazlarının kontrolüne ilişkin bir söz almıştı bile ve Sazanov birkaç önemsiz itiraz dışında, taslak antlaşmayı onaylar konumdaydı.

Sazanov, ne bağımsız bir Arap devletinin kurulmasına ne de Filistin'de uluslararası bir yönetime karşıydı. Onu asıl endişelendiren şey, Fransa'nın sahip olacağı Suriye'den İran sınırına kadar uzanan "dolaylı etki" bölgesinin genişliğiydi. İngiliz akademisyenler Efraim ve Inari Karsh'ın titiz çalışmalarında yeniden anlatıldığı üzere, en sonunda "Rusya'ya, Karadeniz ile Musul arasında yer alan Osmanlı Ermenistan'ından Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis ile kuzey Kürdistan'ın önemli bir bölümünü kapsayan yaklaşık 97. 000 kilometrekare toprak verilerek"[20] bir antlaşmaya varılacaktı. Bir ay sonra İngiltere, bu şekilde düzenlenmiş antlaşmayı karşılıklı verilen notalarla resmen onayladı. Antlaşma hükümleri ise bir sır olarak kalacaktı, ta ki Bolşevikler, elde ettikleri zaferlerin ardından Kasım 1917'de Çarlık arşivlerini açıp, Sykes-Picot Antlaşması'nı tipik sömürge kibrinin hain bir örneği olarak sunana kadar.

Diplomatik belgelerden herhangi biri geniş anlamda çok nadiren yerilmiştir. Bu sadece basın aracılığıyla değil, David Lean'in *Lawrence of Arabia*'sında ve Terence Rattigan'ın *Ross*'unda olduğu gibi filmler ve oyunlar aracılığıyla da yapılmıştır. Yine de daha so-

20 Karsh ve Karsh, *Empires of the Sand*, s.226.

ğukkanlı bir bakış açısıyla şu üç soruyu sormamız yerinde olacaktır: Söz konusu antlaşma, egemen Büyük Güç ahlakına aykırı mıydı? Antlaşma hükümleri, geniş bir bağımsız devletin kendilerine vaat edildiğine inanan Arap şefleri arasında gerçekten de bir şok etkisi mi yaratmıştı? Antlaşma, 1916-17'de Mısır Yüksek Komiseri Sör Henry McMahon'un, Arap Ayaklanması lideri Mekke'nin Büyük Şerifi Hüseyin'e, ikisi arasında geçen uzun yazışmalar sırasında özel olarak verdiği sözlerle bir uyuşmazlık mı içermekteydi? Belge tam olarak okunduğu zaman, görülüyor ki bu üç sorunun üçünün de mantıklı cevabı "Hayır"dır.

Kesin olan bir şey vardı ki, antlaşmanın hedeflediği politik düzenlemelerle ilgili olarak toprakları bölüşülen Araplara danışılmamıştı; Fransa'nın sömürge yönetimini şekillendirmek için yaptığı önceki planlarda Kuzey Afrikalılara danışılmadığı gibi. Aynı şekilde Washington da, Amerikan Yerlilerinin, Havaililerin, Meksikalıların, Filipinlilerin, Haitililerin, Dominiklilerin, Nikaragualıların, Panamalıların ve de egemenliğini yeni kazanmış Kübalıların anayasalarıyla ilgili âdeta bir tuzak gibi dayatmalarda bulunurken, adı geçen ülke halklarının hiçbirinin fikrini almamıştı. Dahası, sonraki araştırmalar Sykes-Picot'nun içeriğinin, Büyük Şerif Hüseyin ve oğulları tarafından bilindiğini ortaya koyuyor. Bu bağlamda -Lübnanlı Christian George Antonius'un ustaca ve etkili yazılmış *The Arab Awakening*'de (1938) ortaya koyduğu üzere- tuzağa düşürüldüler hükmü abartılıdır.

Son zamanlarda hiçbir akademisyen, bu anlaşmazlıkla ilgili iki kuşaktır devam eden yargıları, Bağdat'ta doğan bir Yahudi olan London Schools of Economics'ten, baş belası rahmetli Profesör Elie Kedourie kadar sarsmamıştır. McMahon-Hüseyin yazışmaları üzerinde gerçekleştirdiği titiz otopsi sonucu yazdığı kitabı 1976'da ya-

yımlanmış ve ölümünden sonra 2000 yılında tekrar baskısı yapılmış *In the Anglo-Arab Labyrinth* adlı kitabı düzeltici bir dönüm noktası olma özelliği taşır. Kitap, ikna edici bir şekilde, pek de parlak olmayan Yüksek Komiser'in gerçekten de yer yer kaçamak cevaplar verdiğini, bazen kafa karışıklıkları yaşadığını ve abartmaya oldukça yatkın bir mizacı olduğunu, ama bununla beraber yine de Yüksek Komiser'in, Büyük Şerif'in iddiası ve T. E. Lawrence'ın *The Seven Pillars of Wisdom*'daki imalarının aksine, hiçbir noktada kapsamlı bir Arap ulusu için kesin bir vaatte bulunmadığını ortaya koymaktadır.[21] Gerçekte, nadiren belirtilse de Lawrence, Sykes-Picot üzerine farklı zamanlarda birbiriyle çelişen hükümler ortaya atmıştır.

Kasım 1929'da Amerikalı William Yale'e (kuruluşundan itibaren *Standard Oil* şirketinin temsilcisi) gönderdiği mektubunda artık *T. E. Shaw* diye imza atan Lawrence, Yale'in Suriye'deki İngiliz yetkililerin Sykes-Picot'yu bozmaya çalıştıklarına yönelik düşüncesi karşısında şaşkınlığını dile getirir. Lawrence sert bir yanıt vererek durumun hiç de böyle olmadığı görüşünü savunur: [22]

> Sykes-Picot Antlaşması, Arapların son umuduydu (acil durum çıpasıydı.) Fransızlar bunu gördüler ve alternatif bir manda rejimi için hummalı bir çalışma içerisinde girdiler. Utanılacak bir pazarlık sonucu İngilizler, Fransızların Mezopotamya'yı almasını destekledi. Sykes-Picot'ya göre Fransızlar sadece kıyıyı, Araplar (yerel yönetim) ise Halep'i, Hama'yı, Şam'ı ve Eski Ürdün'ü alabiliyorlardı. Manda yönetimi tuzağıyla İngilte-

21 Bakınız, George Antonius, *The Arab Awakening*, ve Elie Kedourie, *In the Anglo-Arab Labyrinth: The McMahon-Husayn Correspondance and Its Interpretations, 1914-1939.*

22 Lawrence bu noktada Milletler Cemiyeti'nin Fransa ve İngiltere'ye Irak, Filistin, Suriye ve Lübnan'da tanıdığı manda hakkına atıfta bulunuyor.

> re ve Fransa, yerel yönetimden çok daha fazlasını kazandı. Sykes-Picot Antlaşması, genel hatlarıyla oldukça saçmaydı, fakat Suriyelilerin özerk yönetim talebini kabul ediyordu ve sonunda yapılan antlaşmadan on bin kat daha iyiydi.[23]

Gerçekte, I. Dünya Savaşı sırasında İngiliz Orta Doğu politikası ile ilişkili herkes, değişik noktalarda çoğu zaman o günün telgraflarına, gazete haberlerine ya da kiminle ve ne ile ilgili konuşuluyorsa ona dayanarak değişik tercihlerde bulunmuştur. Bu anlamda, Sör Mark Sykes'ın kendisini bilinen Yüksek Muhafazakârlıktan kendine özgü yeni muhafazakârlığa ve oradan da sanki kaderiymişçesine Zion'a (Kudüs) taşıyan uzun ve maceralı yolculuğu, çizdiği geniş kavisiyle oldukça çarpıcıdır. Bu anlamda Mark'ın yolculuğunun ana hatlarının bir haritası da çıkarılabilir.

1916'nın iç karartıcı son aylarında İngiltere'de bir memnuniyetsizlik hâkimdi. İş yerlerinden parlamentonun arka sıralarına kadar mutsuz İngilizler, Başbakan Herbert Asquith'i "sinik ve şanssız bir savaş ağası" olarak görüyorlardı. Temmuz 1914'te çatışma başladığında insanlar çarpışmanın muhtemelen yeni yıla kadar hızla sona ereceğini ummuş ve hatta böyle bir beklenti içerisine girmişlerdi. Bu beklentilerin tam aksine Asquith, Batı cephesinde devam eden bir kan gölüne ve Doğu'da uğradıkları bir dizi bozguna başkanlık edecekti. Gelibolu'da yaşanan tam bir fiyasko, Bağdat'a yapılan başarısız saldırı ve kana susamış İngiliz-Hint birliklerin Kut'ta küçük düşürücü şekilde teslim olması... Partilerin tamamının ayaklanması sonucu Asquith, aralık ayında, parti içindeki "Galler"den rakibi tez canlı,

23 *The Letters of T. E. Lawrence*, ed. David Garnett, s.670-71.

üretken ve tatlı dilli David Lloyd George ile değiştirilir. David Lloyd George'un Protestan kökeni, kendisine *İncil*'de adı geçen Doğu konusunda özel bir merak bahşetmişti. (Komutan Edmund Allenby, Kudüs seferine çıktığında Lloyd George, Edmund'a İskoç akademisyen George Adam Smith'in *The Historical Geoghraphy of Holy Land* [Kutsal Toprakların Tarihsel Coğrafyası] adlı kitabının kendine ait bir kopyasını yollamıştı; bu, onun hurcunda tuttuğu bir "Boğa"ydı.) Lloyd, yükselen İşçi Partisi liderlerinin yanı sıra eski Başbakan, yeni Dışişleri Bakanı Arthur Balfour ve eski Hindistan Genel Valisi, Savaş Kabinesi'nin yeni başkanı ve yakın zamanda Orta Doğu Komitesi'nin başkanı olacak Lord Curzon gibi önde gelen muhafazakârların da dâhil olduğu geniş tabanlı bir koalisyon oluşturdu.

Yeni yönetimin komuta merkezi, Paris Barış Konferansı'na kadar İngiltere'nin kaderini belirlemiş, beş üyesinin (daha sonra genişletildi) gün içerisinde en az bir veya iki sefer buluştukları Savaş Kabinesi olmuştu. Lloyd George ve Curzon'un yanı sıra esas üyeler arasında *The Times* ile sıkı ilişkileri olan dört dörtlük bir emperyal bürokrat, saygıdeğer aslan Vikont Alfred Milner ve dış ilişkilerde göreceli olarak daha acemi olan diğer iki üye; Maliye Bakanı Andrew Bonar Law ile İşçi Partisi'nin Parlamento Grubu Başkanı Arthur Henderson vardı. Dış politikaların oluşturulmasında üyeler iki kilit yardımcıya güvenmişlerdi; Avrupa ve Uzak Doğu'dan sorumlu Leopold Amery ile yorulmak bilmez arkadaşı ve kendisi gibi muhafazakâr kanattan milletvekili Sör Mark Sykes.

Dönemin önde gelen tarihçilerinden Oxfordlu A. J. P. Taylor'a göre, Lloyd George'un ortaya çıkışı "Bir hükümet değişikliğinden çok daha fazlasıydı. Âdeta İngiliz tarzı bir devrimdi." Yeni Başbakan (Taylor'un sözleriyle "İngiltere'nin bugüne kadar tanık olduğu,

Napolyon'a en yakın kişi") zirveye ulaşan ilk sıradan İngiliz olmakla birlikte, "eski üniversitelerin harp akademilerinden geçmeden" bu noktaya gelebilmiş üç kişiden biriydi (Lloyd George'un kendi kelimeleriyle). Diğer ikisi Wellington ile Disraeli'ydi. Bir parti yönetmediği ve gerçek arkadaşları olmadığı hâlde (Taylor "zaten olmasını da hak etmiyordu" diye ekler), Lloyd George yeni adamları bir araya getirmiş; bütün Dışişleri Bakanlığı'nı yaratmış ve parlamenter yönetimin yeni biçimlerini denemişti. Savaş kabinesinin kendi personeli olmadığı için Lloyd George, Beyaz Saray tarzında kendi ekibini oluşturacaktı. Yeni ekip, "Bahçe Varoşları" olarak bilinen Downing Street'in arka taraflarındaki yeşillikler içindeki kulübelerinde göreve başlayacaktı.[24]

Sykes, Orta Doğu ile ilgili yeniden gözden geçirilmiş fikirlerini Bahçe Varoşlarından yayıyordu. O, I. Dünya Savaşı'ndan önce epeydir devam eden, Asya'da Süveyş Kanalı'na ve Hindistan'a giden yolları korumak için bir tampon olarak görülen zayıf Osmanlı İmparatorluğu'nun bir arada tutulması ve nazikçe reform yapılmasını (düzeltilmesini) amaçlayan İngiliz politikasını onaylıyordu. 1913'e gelindiğinde, parlamentoda fikirlerini detaylandırdığı zaman Osmanlı çoktan iki Balkan savaşını kaybetmiş ve aciz Sultan, çoktan dengesiz Genç Türk reformcular tarafından kuşatılmıştı. Saraybosna olayından[25] sonra Sör Mark, Bunsen Komitesi tarafından ortaya atılan farklı yaklaşımı kabul etti. Komite üyeleri, Osmanlı'nın da savaşa dâhil olması hâlinde, savaş sonrası durum

24 A. J. P. Taylor, *English History: 1914-1945*, s.73 vd. Ekler bölümünde Taylor, bir biri ardına gelen İngiliz kabineleriyle ilgili son derece değerli bilgiler vermekte, bu bağlamda önemli değişimlerin tamamını not etmekte ve tarihlendirmektedir.

25 Avusturya Arşidükü Ferdinand'a düzenlenen I. Dünya Savaşı'nı başlatan suikast kastediliyor (E. N.).

için üç seçeneği değerlendi: Osmanlı İmparatorluğu'nu muhafaza etmek ve aynı zamanda itaatkâr kılmak; doğrudan ilhak etmek veya yarı özerk birimlere bölmek. Komite en uygulanabilir olarak üçüncü seçeneği desteklemişti. 1915'in başlarında Sör Mark, parçalama seçeneğine doğru eğilim gösterdi. Sykes önceden İstanbul'da ataşe olan arkadaşı Aubrey Herbert'i, yarı ciddi bir şekilde azarlamıştı, "Mektubundan anlıyorum ki hâlâ Türk yanlısısın... Politikan yanlış. Türkiye'nin varlığı sona ermelidir. İzmir Yunan, Antalya İtalyan, Güney Toroslar ve Kuzey Suriye Fransız, Filistin ve Mezopotamya İngiliz ve İstanbul da dâhil olmak üzere geriye kalan her yer Rusların olabilir ve ben Ayasofya'da Te Deum'u, Ömer Camii'nde ise *Nunc Dimittis*'i okuyacağım. Galce, Lehçe, Keltçe ve Ermenice olarak cesur küçük ulusun onuruna şarkılar söyleyeceğiz."[26]

1917'ye gelindiğinde Sykes, gizli tutulan antlaşmanın açığa çıkmasının istenmeyen bir kargaşa yaratabileceğini öngördüğünden, adını taşıyan antlaşmayı reddeder. Paris'te, beyhude bir şekilde, Picot'yu, ilhakın bir emperyalizm kalıntısı olduğuna ve Fransa'nın Levant'taki talebini makul ölçülere çekmesi gerektiği konusunda ikna etmeye çalışır. Mark'ın, Müttefiklerin, İtilaf Devletlerine sonradan katılan İtalya'ya, savaş sonrası Anadolu'dan gizlice pay önerdiklerini öğrendiği zaman dehşete düştüğünü belirtecektir. Tümgeneral Stanley Maude ve emrindeki İngiliz-Hint ordusu, mart ayında Bağdat'ı ele geçirerek önceki bozgunların öcünü aldığı zaman Sykes, sessiz bir beyanname yerine, İngiltere'nin bir işgalci değil, aksine bir kurtarıcı olduğunu belirten kendi taslağını kabul etmesi için Savaş Kabinesi'ni ikna etmeyi başarır. Sör Mark, mayısta Picot ile birlik-

26 David Fromkin tarafından *A Peace to End All Peace*, s.149'da belirtilmektedir, tamamı Margaret FitzHerbert tarafından, *The Man Who Was Greenmantle: A Biography of Aubrey Herbert*, s.147-48'da alıntı yapılmıştır.

teyken buluştuğu Hicaz Kralı Hüseyin'in (şimdi Büyük Şerif olarak ortaya çıkan) yönettiği Arap Ayaklanması'nı desteklemek için elinden geleni yapar. Sör Mark, Picot'nun ayak diredigi Suriye ve Irak'ta Kral Hüseyin'in oğullarının tahta geçmesini öngören yeni bir protokol bile önerir: "Bu tarz bir düzenlemenin söz konusu bölgelerdeki nüfusun istekleriyle her zaman bir uyum içerisinde olması koşulunu da öne sürerek, Churchill'in Irak ve Ürdün için düşündüğü krallık idaresini önceden sezinler."[27] Kısacası, savaş sonrası düzeninin nihai ana hatları, Sykes'ın kafasında çözülmeyi bekleyen tek bir istisna dışında filizlenmiştir bile: Filistin!

Başka bir yerde meydana gelen sarsıntılar, uzun zamandır süregelen İngiliz politikasının, özellikle de söylemsel sunumunun toplu olarak gözden geçirilmesine katkıda bulundu. Rusya'da askerî felaketler ve sanayi grevleri, Çar'ın tahtı terk etmesi ve Mart 1917'de, devrimci, demokrasi yanlısı geçici bir hükümetin ortaya çıkması şeklinde, bir vakitler tasavvur edilmesi imkânsız sonuçları beraberinde getirdi. Bir ay sonra, Amerika ve asil ruhlu başkanı, Almanya'ya karşı savaşa girer (ancak genellikle yanlış bilindiği gibi Osmanlı'ya karşı değil; Amerika resmî olarak Ortak Güç idi Müttefik değil). Sıradan bir İngiliz için 1917, yoksulluğun, vesika sisteminin ve kuyrukların (savaş sırasındaki ayıklığı artırmak için atılan bir adım, barlarda geçirilen zamanı kısaltan ve hızla bir İngiliz kurumuna dönüşen yapıyı anlatmak için kullanılan yabancı kelime) yaşandığı savaşın en umutsuz yılı olmuştu. Tüm bunlar sendikal taleplerin, kadınların oy hakkı isteklerinin, pasifist hareketlerin (barışseverlik), içki karşıtlığının, refah taleplerinin, İrlanda'da özerk yönetim isteklerinin ve

27 Adelson, *Mark Sykes*, s.232.

kendi kaderini tayin hakkı (Woodrow Wilson tarafından ilk kez ortaya konan radikal bir tabir) isteklerinin artmasına neden olacaktı.

"Savaşlara Son Verecek Savaş" doruk noktasına ulaştığı zaman, cesur, parlak ve kurtarıcı bir dünya düzeni tasavvuru -demokratik, belki sosyalist, umulur ki barışsever- sadece İngiltere'yi değil, sömürgelerinin de birçoğunu sardı. Mayıs ayında İşçi Partisi lideri Arthur Henderson, Stockholm'de toplanacak sosyalist bir konferansta uzlaşılmış bir barış üzerine konuşmayı önerdi. Bu öneri, Savaş Kabinesi'ndeki arkadaşları için kaldırabileceklerinden fazlaydı ve Lloyd George, Henderson'un, Kral Hazretlerinin Hükümeti adına değil, sadece kendi adına konuşabileceğini belirtti. Parlamentoda Başbakan'ın bu kararı, Sör Mark Sykes tarafından da açıkça destek görecekti. Tabii ki İngilizler, imparatorluk için savaşmaktaydı: "Ancak 'İmparatorluk' kelimesini kullandığım hâlde, bunu emperyal anlamında söylemiyorum. Avrupalı soyunun özgür insanları için ve demokratik topluluklar hâlinde yaşayan deniz aşırı sömürgelerimiz için savaşıyoruz; gelecek yıllarda Asya'ya demokrasiyi, medeniyeti ve gelişmeyi taşıyabiliriz diye savaşıyoruz."[28]

Lloyd George, ön sıralardan "Duy, duy!" diye haykırır. Bu dünya savaşı, çıkarcı yağmacılar için değil, medeniyet için Büyük Savaş'a dönüşür. İşte bu, Sykes'ın Siyonizm adına destek topladığı o an ve o ruh hâlidir. Onun kaydettiği ilerleme, İngiliz ordularının Kudüs ve Kutsal Topraklara doğru istikrarlı bir şekilde ilerlemesiyle daha da körüklenecektir.

Hiç kimse, Sör Mark'ın tam olarak hangi noktada Siyonist olduğunu söyleyemez; fakat oğlu Christopher Sykes'ın yazdıklarına göre, "Siyonist prensiplerini ona ilk kimin öğrettiği konusunda hiç şüphe

28 a.g.e., s.238.

yoktur."[29] Öğretmeni, Sefarad cemaatinin hahamı veya hahambaşılığının bulunduğu yer olan Londra'ya yerleşmiş Romanya doğumlu göçmen Dr. Moses Gaster'di. Bu noktada, Sör Mark'ın 2 Aralık 1917'de Londra Opera binasındaki bir Siyonist toplantısında dillendirdiği kendi ifadesine başvurabiliriz: "Başka bir şey söylemeden önce şunu belirtmek isterim ki, bu harekete karşı ilgi duymamın sebebi, bundan yaklaşık iki yıl önce, şu anda bu platform üzerinde bulunan biriyle tanışmamdır. Kendisi bu hareketin ne demek olduğuna dair benim gözlerimi açan kişidir. Evet, Dr. Gaster'den bahsediyorum." Mayıs 1916'da hahambaşı ile gerçekleştirdiği üç hayırlı toplantı boyunca Sör Mark, Siyonizm'in sadece modern siyasi köklerini değil, bunun yanı sıra Rusya'da, Almanya'da, Fransa'da ve özellikle de tarafsız Amerika'da bulunan diaspora cemaatlerinin gizli politikalarını da tartışma olanağı da bulur. Siyonizm, temsili olarak, 1896'da, Dreyfus Davası sırasında Viyanalı gazeteci ve oyun yazarı Theodor Herzl tarafından Paris'te alelacele yazılan *The Jewish State* (Yahudi Devleti) ile yeniden doğmuş bir harekettir.[30]

Bunsen Komitesi'ndeki yeri sayesinde Sykes, sonraları Posta Genel Müdürü olan ve 1916'da Asquith'in liberal Hükümeti'nde İçişleri Bakanlığı yapan Sör Herbert Samuel tarafından savaşın başlarında sunulan genelgeden haberdardı. Kendi cümleleriyle; Samuel "Yahudi cemaatinin İngiliz kabinesindeki ilk üyesi" olmuştu. (Disraeli'nin çocukluk döneminde Yahudi cemaatini terk ettiğini ve hiçbir zaman tekrar katılmadığını ekler). İki genelgede, Sör Herbert savaş sonrası Filistin'de bir İngiliz manda yönetimi kurulmasını hararetle savunur, bu Osmanlı yönetiminin devamı ya da Fransa'nın ilhakı veya uluslararası yönetime tercih edilir bir statüy-

29 Christopher Sykes, *Two Studies in Virtue*, s.176.

30 Stein, *The Balfour Decleration*, s.286.

dü. Sör Herbert, böyle bir mandanın dünya Yahudileri tarafından, İngiltere'nin Yahudi yerleşimlerini ve Filistin'in gelişmesini destekleyeceği ve böylece Yahudi halkı için gelecekteki "Ulusal Vatan"ın -daha yeni kullanılmaya başlanan bir deyim- temellerini atacağı düşüncesiyle memnunlukla karşılanacağını savundu.[31]

O dönem için Samuel, 1897'de Basel'deki I. Siyonist Kongresi'nde hedeflendiği gibi bir egemen Yahudi devletinin kurulması için şartların henüz olgunlaşmadığını kabul etmekteydi. Fakat işaretler, Siyonistler açısından oldukça hayırlıydı. Her şeyden önce, sağlam temeller üzerine kurulmuş bir İngiliz Hıristiyan Siyonizm'i geleneği vardı. Bu geleneğin kökleri, Mısır Valisi Mehmet Ali'nin (Kavalalı) resmî yöneticileri olan Osmanlılara karşı ayaklandığı ve Kutsal Toprakların içerisinde bulunduğu Türk vilayeti Suriye'ye bir ordu gönderdiği zamana, yani 1830'lara dayandırılabilir. Mehmet Ali (Paşa), özellikle İngiltere'de olmak üzere dış destek kazanmak için, Avrupalıları Kudüs'te konsolosluk açmaları yönünde teşvik etmiş ve rahatsızlık yaratmayacak şekilde misyonerlere yardımcı olmuştu. İngiltere, 1836'da burada bir konsolosluk açmış ve üstü kapalı olarak Kutsal Şehir'deki Protestan kurumlarını korumayı amaçlamıştı. Fransızlar ise aynı görevi, tıpkı Rusların Ortodoksları korumaya yöneldiği gibi Katolikleri korumak için yürütmüştü. Bu düzenleme, Osmanlı Sultanı, Mısırlıları Suriye'den atıp Türk yönetimini yeniden kurduktan sonra da sürecekti. 1841'de Kudüs'te bir Protestan Piskoposluğu kuruldu, Anglikan Katedrali'nin dengi olan bir Protestan İsa Kilisesi ise 1849'da kutsanarak açıldı. O zamana kadar artık İngilizler, *Filistin* ifadesini "Kutsal Topraklara" işaret etmek üzere popüler bir kullanım hâline getirmişlerdi. Terim, Yunanca *Philistia* ya da "Filistinlilerin Toprağı" ifadesinden türetil-

31 a.g.e., s.103-16.

mişti ve Roma tarafından Suriye'nin güneyini işaret etmek için uyarlanmıştı. Yoksa terim Türkler ve Arapların bildiği bir terim değildi.

Victoria döneminde, Filistin'in yeniden keşfiyle pompalanan heyecanı görmezden gelmek neredeyse imkânsızdı; özellikle de kendini adamış Protestanlar arasında. Seyahat kitapları, coğrafya konusundaki bilimsel çalışmalar ve resimli büyük boy çay masası kitapları bu dönemde hızla artış gösterdi. İskoçya doğumlu David Roberts R. A, 1842 ile 1849 yılları arasında Kutsal Toprakları keşfetmiş ve büyük ciltler hâlinde renkli litografiler üretmişti. 1856'da doğuya doğru yelken açan, en az David Roberts R. A. kadar cesur fotoğrafçı Francis Frith ise aynı çölü, yanında, çektiği fotoğrafları basabileceği tekerlekli taşınabilir bir karanlık oda ile geçmiş ve Kutsal Toprakları ilk kez fotoğraflamıştı. "Kibar Siyonist" George Eliot da *Daniel Deronda* (1876) adlı romanında, doğası gereği kökleri ile tekrar ilişki kurması ve ideal bir Yahudi Uluslar Topluluğu oluşturması için, romanının kahramanı Daniel'i, Vadedilmiş Topraklara yollayacaktı. Amerikalılar da bu trendi oldukça yakından takip etti. Protestan ilahiyatçı Edward Robinson, Kutsal Kitap'ta adı geçen bölgeleri belirlemek için, bölgeyi taramaya 1838'de başladı ve sonuçta kendisinin *Biblical Researches in Palestine* (Filistin'de *İncil*'e ilişkin Araştırmalar) adını verdiği, papaz evleri kütüphanelerinin demirbaşı, üç ciltlik eserini ortaya çıkardı. 1867'de Mark Twain, "Avrupa ve Kutsal Topraklara Doğru Çıkılan Zevkli Seyahat"ına başlamak üzere *Quaker City* adlı gemiyle yola çıkacaktı. Bu, onun ulusal bilge konumuna getiren kitabı *Innocent Abroad*'un doğmasını sağlayan seyahati olmuştu.

Uygun bir şekilde, teolojinin askerî gerekliliklerle kesiştiğini görüyoruz. 1869'un devamında Süveyş Kanalı'nın açılması ve İngilizlerin, altı yıl sonra kanal şirketinin denetleyici hisselerini almaları, "İmparatorluğun atar damarının" korunmasını güvenlik açısın-

dan elzem hâle getirdi. Bu durum hiç şüphesiz Kutsal Topraklar adına duyulan manevi ilgiye yeni bir boyut eklemişti. "Arkeoloji, jeoloji ve Filistin'in tarafsız tarihi" alanlarında bilimsel faaliyetleri desteklemek için, Filistin Bilimsel Araştırma Fonu oluşturulunca, 1865'teki bu doğum sadece İngiliz Kilisesi ve Kraliyet Coğrafya Kurumu tarafından değil, aynı zamanda Dışişleri Bakanı Lord Russell tarafından da memnuniyetle karşılanacaktı. Fon, çok geçmeden Hint ordusunun keskin görüşlü bir subayının yönettiği Batı Filistin'in haritasını çıkarma işleminde, Kraliyet Mühendisleri ile birlikte çalışacaktı. 1877'de Teğmen Kitchener, ekibinin görev bölgesindeki her bir nehri, yolu ve kalıntıyı tek tek kaydettiğini bildirmişti.

Ancak bazı önemli Hıristiyan Siyonistlerin civardaki Yahudilere pek bir faydası dokunmamıştı. Bu tanımlama, *London Society for Promoting Christianity Among the Jews*'in (Londra Yahudileri Arasında Hıristiyanlığın Yayılması Topluluğu) önde gelen üyesi, pek yakında yedinci Shaftesbury Kontu olacak Lord Ashley için de geçerliydi. İngiliz hukuk akademisyeni Leonard Stein tarafından detaylandırıldığı üzere, Lord Ashley, Yahudilerin tekrar Filistin'e gönderilmesini savunması ile aynı zamanda, Yahudilerin parlamentoya girme hakkına sahip olma arzularını "Hıristiyanlığa bir hakaret" olarak görmekteydi.[32] Esasında, Shaftesbury gibi "Restorasyonist" görüşte olanlar için, İsrail aşiretlerinin toplanması ve toplu olarak Hıristiyanlığa geçişleri, İsa'nın yeryüzüne tekrar inişi için elzem bir başlangıçtı; tıpkı daha yakın zamanlarda Kutsal Topraklarda ne zaman bir savaş patlak verse Amerikalı Hıristiyanların benzer şeyleri hissedecekleri gibi.

Bu nedenlerle -romantik veya askerî, vahiy ile ilgili veya laik, semitizm hayranlığı veya tersi- hangi sebeple olursa olsun, Siyonist

32 Stein, *The Balfour Decleration*, s.10-11.

proje her zaman etkili İngiliz destekçiler bulmuştur. Hatta o kadar ki, bu yüzyılın başlarında bir muhafazakâr hükümet, Mısır Sina'sını ya da İngiliz yönetimi altındaki Kıbrıs'ı, Yahudi yerleşimine açmayı ciddi ciddi ölçüp tartmıştır. Aynı duyguları paylaşan Başbakan Arthur Balfour tarafından desteklenen Sömürge Bakanı Joseph Chamberlain, 1903'te daha da fazla cüret gerektiren bir öneriyi ortaya atar: Neden Uganda'yı sömürgeleştirmiyoruz? Öneri, resmî olarak ve şaşılacak şekilde, yerlerinden edilmiş insanlar adına sözcülük eden Theodor Herzl'e sunulur. "Uganda Planı", Siyonist hareketi böler. Ancak Herzl, bir sonraki yıl hayatını kaybettiğinde öneri de âdeta onunla birlikte ölür. Ancak Siyonist hayal, amcası Lord Salisbury'nin ardından Başbakan ve Muhafazakâr Parti'nin lideri olan, başka durumlarda maddeci bir filozof olan Balfour'un karmaşık kafasına da girmeyi başarır. 1905'te çoğu Rusya'nın Özel Yahudi bölgesinden göç eden on beş bin Yahudi'nin yaşadığı Manchester'da seçim kampanyasını yürüttüğü sırada, Balfour yeni gelmiş genç bir Siyonist olan Haim Weizmann ile görüşmek ve Siyonist hareketin neden emperyalistlerin "Afrika'nın İncisi" olarak nitelendirdikleri Uganda'yı reddettiğini sormak için kampanyasına bir süre ara verir. Dr. Weizmann, görüşmeyle ilgili şu satırları kaydeder: "İngilizce olarak derdimi doğru anlatabilmek için ecel terleri dökmeye başladım. Sonunda bir girişimde bulundum. Aklıma bir fikir geldi. Şöyle dedim: 'Bay Balfour, size Londra yerine Paris önerilseydi bunu kabul eder miydiniz? Londra yerine Paris'i alır mıydınız?' O, şaşkınlık içerisinde bana baktı ve şunları söyledi: 'Fakat Londra bizim!' Bense şöyle karşılık verdim: 'Londra bir bataklık iken Kudüs bize aitti.' O: 'Bu doğru!' Kendisini 1916'ya kadar tekrar görmedim."[33]

33 Blanche Dugdale, *Arthur James Balfour*, s.326.

Bu nedenle Balfour, Herbert Samuel'in savaş sonrasında Filistin üzerinde himaye kurma önerisini dikkate alır. Bu sıralardaki en büyük engel Downing Street 10 Numara'dan yükselen kibirli homurtuydu. Samimiyetle yazılmış bir paragrafta, Başbakan Asquith, günlüğünde şunu itiraf edecekti: "Öyle zannediyorum ki, dağılmış Yahudilerin yavaş yavaş dünyanın dört bir yanından toplanmaları ve zamanı gelince bir Özerk Yönetim kurmaları için Türklerin Asya'daki topraklarının bir kısmını bölerek, Filistin'i almamız gerektiğini öne süren Herbert Samuel'in abartılı genelgesine zaten değindim. İlginç bir biçimde, bu önerinin tek destekçisi Lloyd George'du ve şunu söylemeliyim ki George, ne Yahudileri ne geçmişlerini ne de geleceklerini umursuyor. Ancak Kutsal Toprakların, 'agnostik [bilinemezci] ve ateist Fransa'nın himayesine ya da yönetimine geçmesinin ciddi bir nefret uyandıracağını düşünüyor."[34] Fakat Asquith'in görüşleri, onun yerini beklenmedik bir şekilde Aralık 1916'da David Lloyd George'un almasıyla önemini yitirecekti. Siyonist hedef, artık daha fazla geri planda kalmayacaktı. Savaş kabinesi üyeleri ve danışmanların tamamı, harekete karşı bir sempati beslemekteydi. Siyonizm destekçisi Balfour, Lloyd George'un koalisyon hükümetinde Dışişleri Bakanı olarak yeniden doğmuştu.

Böylece tüm taşlar yerli yerine oturmuştu. Artık, Manchester'daki sakallı bir kimyagerin layıkıyla sağlayacağı katalizör etkisi yaratacak o son kıvılcım için tüm şartlar hazırdı.

1916'da Mark Sykes ile ilk kez tanıştığında Haim Weizmann kırk iki yaşındaydı ve üç yıldan bu yana Manchester Üniversitesi'nde kimya okutuyordu. Rus kasabası Motol'da doğan Haim, doktora derecesi-

34 Christopher Sykes, *Two Studies in Virtue*, s.172.

ni İngiltere'ye gelmeden önce İsviçre'de almış; İngiltere'de ise kısa ve öz İngilizcesi, ayrıca büyüleyici tutumuyla daha baştan ilgi uyandırmayı başarmıştı. Leonard Stein'in *The Balfour Decleration*'ında belirttiği üzere, "Weizmann, yalnızca becerikli ve işi bilen bir taraftar değildi; o, aynı zamanda esnek, ayakları yere basan, ortam koşullarına çok duyarlı ve zamanlama konusunda yanılmaz bir içgüdüye sahipti. Onun, hayallerini canlandırmak ve kendi insanının var oluşunun önemi ve paylaştıkları kader için duyduğu mistik inancını ötekilerine aktarmak konusunda yüksek ölçüde bir gücü vardı. (Balfour) Deklarasyonu'nun baş mimarlarından en az ikisinin -Balfour ve Mark Sykes- Yahudi mistik gücüne ne kadar duyarlı oldukları bilinmektedir." Mark Sykes ile çalışan bir diğer çaylak diplomat geleceğin yazarı Harold Nicolson idi. Nicolson ise Weizmann ile ilgili olarak şunları belirtmişti: "Bazen öteki Yahudilerin onun, cesur yürekliliği ve Makabi özellikleri sayesinde, Yahudi olmayan bizleri ne kadar etkilediğinin farkında olup olmadıklarını merak ediyorum."[35]

Bu etkileyici şahsiyetin doğal yeteneklerine şans da bir ödül eklemişti. Dr. Weizmann yirmi yıl boyunca Manchester'da yaşadı ve burada *Manchester Guardian*'ın (1959'da ismi kırpılana kadar olan hâliyle) doğrucu ve okunması kolay sütunlarında, bu radikal idealizmine gazeteciliğe özgü bir dille hayat verdi. 1914'ün sonbaharında gerçekleşen bir yardım toplantısında Dr. Weizmann, gazetenin heybetli editörü C. P. Scott ile buluştu ve bu buluşma esnasında karşılıklı bir etkilenme söz konusu oldu. Bu buluşmadan birkaç hafta sonra göçmen bilim adamı, Scott'a gönderdiği mektubunda, anlaşılması güç bir önsezi ile bundan sonraki aşamalarda neler yaşanacağını özetleyecekti:

35 Stein, *The Balfour Decleration*, s.126, 129.

> Siz de Yahudi halkının şansının en azından artık tartışılabilecek bir durumda olduğunu düşünmüyor musunuz? Bir "iddia"da bulunamayacağımızı tabii ki anlıyorum, bunun için fazla parçalanmış durumdayız; fakat mantıklı bir şekilde söyleyebiliriz ki Filistin, İngiliz etki alanı sınırları içerisine düşerse ve İngiltere burada bir Yahudi yerleşimini teşvik ederse, İngiltere'ye bağımlı bir oluşum olarak, 25-30 sene içerisinde bir milyondan fazla Yahudi'yi buraya taşıyabiliriz; belki de daha fazlasını... Onlar ülkeyi kalkındırabilirler, oraya medeniyeti geri getirebilirler ve Süveyş Kanalı'nı -belki de İstanbul'dan gelecek bir saldırganlığa karşı- buradan etkili bir biçimde koruyabilirler. Tüm olasılıkların üzerinde durmalıyım. Burada en azına değindim. Yahudilerin elindeki Filistin, rahatlıkla Asya'daki Belçika'ya dönüşebilir.[36]

Bu dakikadan itibaren Scott, Siyonist davayı benimsemekle kalmaz; kendisi ayrıca bu davanın yetenekli habercisine, iktidar koridorlarının kapısını sonuna kadar açar. 3 Aralık 1914'te gece treniyle Manchester'dan Londra'ya varan editör, Euston İstasyonu'nda Dr. Weizmann ile buluşacak ve o can alıcı haberi iletecektir: "Saat 9'da Bay Lloyd George ile kahvaltı edeceğiz!"[37] Buluşma, Weizmann'ın beklentilerinin de ötesine geçti; tıpkı Sör Herbert Samuel ile ilk karşılaşmalarında hatalı bir şekilde, Samuel'in ciddi bir Siyonist olabilmek için fazla Anglikan olduğunu düşündüğü gibi! Savaşın getirdikleri, kimyagerin etkisini daha da artırmıştı. Weizmann ile edilen kahvaltıdan yalnızca bir ay sonra, Lloyd George hükümetin Cephane Komisyonunun başkanı oldu. Sonradan bir Gallerli

36 Daphna Baram, *Disenchantment: The Guardian and Israel*, s.34. Ayrıca bakınız, David Ayerst, *Guardian: Biography of a Newspaper*, 381-85.

37 Baram, *Disenchantment*, s.33.

Lloyd George'un çizdiği heyecanlı (ve de üretken) istikamet doğrultusunda Komisyon, yeni Harp Malzemeleri Bakanlığı'na dönüştü. Şu işe bakın ki, Manchester'daki laboratuvarlarında Dr. Weizmann, İngiliz topçuları tarafından düşmanları öldürmek üzere kullanılacak dumansız barut olan korditin yapımında temel rol oynayacak asetonu üretmek için pratik bir yöntem bulmuştu. Yıllar sonra Lloyd George, aslında kilise müdavimi bir Protestan olarak, İsrail kralları İngiliz kralları ndan daha iyi hatırladığı ve *İncil*'in coğrafyasını, Fransa'nın coğrafyasından daha iyi kavradığı konusunda böbürlenmek hoşuna gitmesine rağmen, Balfour Deklarasyonu'nun özünde Dr. Weizmann'ın savaş dönemi hizmetlerinin bir karşılığı olduğu fikrini öne sürecekti.

Tartışmasız bu tarz dünyevi değerlendirmeler, Kabine'nin Balfour Deklarasyonu'nu onaylamasında büyük rol oynamıştı. I. Dünya Savaşı sırasında Whitehall'da, İngilizlerin temel endişesi Amerikan Yahudilerinin, Wilson'un bulunduğu Beyaz Saray üzerinde var olan veya olduğu sanılan etkileriydi. Özellikle fark edilen şey ise Başkan'ın, gerçek bir Siyonist ve Amerikan Yüksek Mahkemesi'nin ilk Yahudi üye adayı olan Louis Brandeis ile olan samimiyetiydi. İngiliz politikacılar ayrıca Rusya'daki yabancılaşmış ve oldukça geniş Yahudi azınlığının savaş karşıtı söylemi konusunda da endişe duyuyorlardı. Dahası, Hıristiyan Siyonistlerin birçoğu antisemitistlerle, Siyonistlerin bir şekilde oldukça etkili sermayedar, sanatçı ve gazeteci kardeşlerinden gelecek yardımı sağlayabilecekleri doğrultusunda aynı esrarengiz varsayımı paylaşıyorlardı: Bu varsayımı, Dr. Weizmann ve müttefikleri desteklemeseler de, hiçbir aşamada bunu engellemeye çalışmamışlardır. Aslında, avukat ve aynı zamanda da bir tarihçi olan David Fromkin'in zekice belirttiği üzere, 1914'te Amerika'da yaşayan ortalama üç mil-

yon Yahudi'nin içerisinde topu topu on iki bini amatörce yönetilen Siyonist Federasyonu'nun bir parçasıydı ve New York'ta sadece beş yüz üyesi vardı. Birliğin 1914'ten önceki yıllık bütçesi 5.200 doları, bir kerede aldıkları en büyük bağış ise 200 doları hiçbir zaman geçmemişti. Balfour Deklarasyonu'nu ortaya çıkaran güçlü bir Siyonist hareket değil, aksine tam tersiydi.[38]

Sör Mark Sykes, Ocak 1916'da Haim Weizmann ile ilk buluşmasında, kendisinden Siyonist hedefleri belirten bir bildiri hazırlamasını istediğinde, ortama hâkim olan hava buydu. Weizmann ise kendisinden isteneni yapmakta gecikmedi. Bildiride şu satırlar yer alıyordu: "Filistin, bir Yahudi şirketine ayrıcalık tanınması; Yahudi halkıyla uyum içerisinde bir yerel yönetim ve İbranicenin resmî dil olarak tanınması gibi birtakım ulusal hakların tamamından yararlanmak üzere, diğer tüm ülkelerden Yahudilerin bu topraklara göç etme özgürlüğüne sahip olduğu Yahudi Ulusal Toprakları olarak resmen tanınsın."[39]

İki yılı aşkın süre boyunca bildiri, kıdemli Whitehall yetkilileri ile aralarında Filistin'deki Yahudi tarım sömürgecileri ile Doğu Avrupa'dan kafe entelektüellerinin, ayrıca Osmanlı sonrası Orta Doğu konusunda endişeleri olan Fransız ve Rus diplomatların bulunduğu İngiliz veya İngiliz olmayan Siyonistler arasında gerçekleşen sayısız buluşmada gündeme gelecekti. Tasarıların ardı ardına Whitehall'e ulaşmasıyla birlikte, kullanılan dil İngiliz Hükümeti'nde yüksek düzeyde görev alan ikinci Yahudi (Herbert Samuel'den sonra) Edwin Samuel Montagu'den hırslı bir muhalif doğmasına ne-

38 Fromkin, *A Peace to End All Peace*, s.299.
39 Adelson, *Mark Sykes*, s.220.

den oldu. (Montagu, Lloyd George'un ardından Cephane Bakanlığı yaptı, daha sonra ise Hindistan'dan sorumlu devlet bakanlığı görevini üstlendi). Montagu, Ağustos 1916'da Dışişleri Bakanlığından iş arkadaşına yazdığı mektubunda, esas meselenin Yahudilerin bir dine mi yoksa bir ırka mı mensup olduğu meselesi olduğunu belirtecekti: "Kendi adıma konuşacak olursam ben uzun zaman önce tercihimi yaptım. Ulusal bir varlık olma emelini dehşet içerisinde karşılıyorum. Yurtsever bir İngiliz olarak, böyle bir şeyi kabul ettiğim an hemen istifa etmeliyim... Özgür olmayan ve sadece ama sadece İngiltere İmparatorluğu'nun çıkarlarını gözetmeyen kimse, benim bulunduğum pozisyonu hak edemez."[40]

Ne var ki Whitehall içerisinde Montagu azınlık bir sesi temsil ediyordu. Gündemde ulus inşası ve tarihsel hataların telafi edilmesi vardı; öyle ki 1917'ye gelindiğinde Mark Sykes, Yahudi, Arap ve Ermenilerin emellerini bağdaştırabileceği bir dil arayışı içerisindeydi. Aralıkta Londra'da yapılan bir mitingde Sykes, "Asya'nın maneviyatını Avrupa'ya, Avrupa'nın diriliğini ise Asya'ya" taşıyacak, Siyonist bir Filistin öngörüsünü paylaşıyor, ayrıca Siyonistleri "sıkıntılı dostları Ermeniler ve Arapları" da düşünmeye davet ediyordu. Beş gün sonra Manchester'daki Sykes, dolaylı olarak Montagu'ye şöyle bir cevap veriyordu: "Hiçbir İngiliz Yahudi, daha az İngiliz olmayacak, çünkü ırkının beşiğine gururla bakabilir." Kendisi daha sonra Siyonist bir dinleyici kitlesine, sekiz milyon Arap'ın bol miktarda insan gücüne, bakir topraklara, petrole ve zekâya sahip olduklarını hatırlatıyordu: "1950'ye gelindiği zaman sizce tüm bunlar nasıl bir sonuç yaratacak? Mezopotamya kanal sistemi yeniden inşa edilebilir. Suriye, Avrupa'nın ambarı hâline gelmeli. Bağdat, Şam ve Halep'in her biri birer Manchester olabilir. Bu nedenle Yahudileri

40 Christopher Sykes, *Two Studies in Virtue*, s.213.

Arap gözlüğünden bakmaları konusunda uyarıyorum."[41]

Lord Balfour'a gelince, kendisi Mayıs 1917'de, farklı konuların yanı sıra Orta Doğu politikalarını tartışmak üzere Amerika'ya gidecekti. Balfour, Washington'a vardıktan kısa süre sonra Beyaz Saray'daki bir öğle yemeği sırasında Justice Brandeis ile tanıştırılır ve İngiltere Dışişleri Bakanı'nın ağzından şu sözcükler dökülür: "Siz, en çok tanışmak istediğim Amerikalılardan biriydiniz." Sonraki tartışmaları sırasında Brandeis, Filistin'de oluşturulacak özel İngiliz yönetimine olan kati desteğini belirtir ve Amerikan ortaklığı için duyulan umudu kırmaya çalışır. Balfour Londra'ya dönene kadar, Lloyd George koalisyonundaki egemen görüş, emekli, emperyal devlet adamı Lord Cromer'ın sezgisel değerlendirmelerini büyük ölçüde onaylayacaktı. Lord Cromer, *The Spectator* adlı haftalık İngiliz dergisinde Siyonizm hakkında fikrini belirten şu yönde bir yazı kaleme almıştı: "Politikacılar kısa süre sonra bu konuyu birkaç idealistin fantastik hayali diye yorumlayıp hasıraltı etmeyi başaramayacaklar."[42]

Bildiri akışı ve 1917'de Mark Sykes'ı meşgul eden sayısız tartışma şu şekilde özetlenebilir: Sykes, temmuz ayında Dışişleri Bakanlığı'na, İngiliz Siyonist Federasyonu'nun itibari başkanı Lord Lionel Walter Rothschild tarafından iletilen taslak bildiri üzerindeki çalışmalara katılır. Bildiride şu satırlar yer almaktadır: "Majestelerinin Hükümeti, Filistin'in Yahudi halkının ulusal vatanı olarak yeniden inşasını öngören ilkeyi kabul eder. Majestelerinin Hükümeti, bu hedefin gerçekleştirilmesi doğrultusunda elinden gelen gayreti gösterecek ve konuyla ilgili Siyonist organizasyonunun kendilerine

41 Leslie, *Mark Sykes*, s.271-72.

42 Dugdale, *Arthur James Balfour*, vol. II, s.168-70; ayrıca bakınız, Alpheus Thomas Mason, *Brandeis: A Free Man's Life*, s.452-53.

sunmak isteyebilecekleri önerileri değerlendirmeye hazır olacaktır." Ardından Savaş Kabinesi taslağı değerlendirir ve birtakım düzeltmelere gider: ilk değişiklik "ulusal vatan," yerine "Yahudi halkı için bir vatan" ve nihayet "Yahudi halkı için ulusal bir vatan" olur.

Tartışmaların ilerlemesiyle birlikte İngiltere'nin Orta Doğu'daki silahlanması da aynı ölçüde hız kazanır. Deneyimli süvari subayı Komutan Sör Edmund Allenby, Haziran 1917'de Lloyd George'un acil emriyle şimdi yeniden canlandırılan ve genişletilen Mısır Seferi Kuvvetlerinin kontrolünü ele geçirir. Ekimde, yeni yıla kadar Kudüs'ü ele geçirebilmek hedefiyle Türk savunmasının üzerine hücum eden seksen sekiz bin kişilik birlik, Filistin'i işgal eder. Böylelikle Hıristiyan egemenliği Kutsal Topraklarda yeniden kurulmuş olur. Aynı zamanda -Noel ağacının üzerindeki tek sezonluk şerit olan- Fransızlar da saf dışı bırakılmışlardır. Allenby şunları sağlar: Kudüs 8 Aralık'ta düşer ve kentin İngiliz fatihi ağırbaşlı bir şekilde Yafa Kapısı'ndan yürüyerek girdiğinde, François Georges-Picot'ya bu topraklarda hangi ulusun hükmünün geçtiğini kişisel olarak kanıtlamış olur.

Bu sırada, Londra'daki Kabine'de Siyonist çözüme yönelik müzakereler tamamlanmıştı. Yeni kriz bildiriyi hızlandırmıştı. Rusya Geçici Hükümeti, sendelemeye başlamıştı, yıkılma ihtimali ise Rusya'nın savaştan çekilmesi anlamına gelmekteydi. O hâlde neden Rus Yahudiler, etkilerini barış görüşmelerine karşı kullanmaları için teşvik edilmesinler di?

Karar, yetiştirilme tarzı ve inanç açısından üyeleri Siyonizm'e eğilimli olan Savaş Kabinesi'nin elindeydi. Çok güçlü Savaş Kabinesi'nde farklı noktalarda hizmet vermiş dokuz üyeden olan Lord Curzon dışında her biri ya *Protestan kilisesinde yetişmiş* ya Evangelist ya da Anglikan Protestan geleneğine bağlıydı. Siyonizm

konusunda bilhassa heyecanlı olan yegâne kişi ise İngiliz olmayan Jan Christian Smuts idi. Bir zamanlar Boer generali olan Smuts, sonraları İngiliz mareşali ve Güney Afrika Parlamentosu'nun üyesi olmuştu. O 1919'da Yahudi topluluğunu bilgilendirirken, "Güney Afrika'nın beyaz halkının ve özellikle de eski Hollandalı nüfusunun, tam anlamıyla Yahudi geleneklerine göre yetiştirildiklerini hatırlatmama gerek yok sanırım" demişti.[43]

Keza, Kabine'nin iki İşçi Partilisi Arthur Henderson ile George Barnes Protestan kilisesine bağlı iken, Kuzey İrlanda'daki kararlı Protestanların sözcüsü "Ulster Kralı" Sör Edward Carson öteki Anglikan Protestanlardan biriydi. Kabinenin üç muhafazakârı Andrew Bonar Law, Lord Milner (Lutherci olarak yetiştirilmiş) ve Austen Chamberlain (Üniteryen) da Protestan'dı. Tek doğma büyüme Anglikan olan Lord Curzon, aynı zamanda Araplardan gelecek tepkiden korkan ve Balfour Deklarasyonu'nun boşluklar içeren dilinin daha dar ve ihtiyatlı bir yorumu için ısrar ediyordu. Siyonizm'in içerideki en güçlü lobicisi, Sör Mark Sykes'ın bir Roma Katoliği olması, zulme uğramış halkın zararlarının tazminini amaçlayan bu Hıristiyan jestine, alışılmamış ekümenik bir dokunuş ekliyordu.[44]

Çığır açan bildiri, ekim ayının son günü Savaş Kabinesi'nin önüne geldi. Lord Balfour, bildiri hakkındaki savunmalarla, karşı argümanları özetleyerek, özellikle Curzon'un söz konusu muğlak ifadeye getirdiği eleştirilere işaret etti ve "ulusal vatan" ifadesiyle bağımsız bir Yahudi Devleti kurulmasının kastedilmediğini öne sürdü (farklı zamanlarda bunun böyle olduğunu ima etmiş olsa da). Balfour, söz konusu tabirin bunun aksine, Yahudilerin kendi kurtuluşlarını sağ-

43 Stein, *The Balfour Decleration*, s.485.

44 Jill Hamilton, *God, Guns and Israel*, Savaş Kabinesi'nin birimleriyle ilgili detaylar için bakınız.

lamak ve Filistin'de "ulusal kültürün gerçek bir merkezini ve ulusal hayatın odak noktasını" yaratmak zorunda olduklarını dile getirdiğini iddia etti. Neticede, Majestelerinin Hükümeti o gün bu mektubu, İngiliz Siyonist Federasyonu'nun itibari başkanına göndermeyi onaylar. "Saygıdeğer Lord Rothschild," diye başlayan mektup, "Size aşağıdaki, Yahudi Siyonist amaçlarına sempati duyulduğunu belirten ve kabineye sunulup onaylanan deklarasyonu, Majestelerinin Hükümeti adına iletmekten büyük memnuniyet duyarım."

Son şekliyle bildiride, iki bin yıllık kan ve gözyaşının, yetmiş dört kelimeye sığdırılması başarılmıştı: "Majestelerinin Hükümeti, Filistin'de Yahudi halkı için bir vatan kurulmasını olumlu karşılıyor ve bu hedefin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak için elinden geleni yapacaktır. Açıkça anlaşılmalıdır ki Filistin'de yaşayan Yahudi olmayan toplulukların sivil ve dinî haklarına veya başka ülkelerdeki Yahudilerin hak ve politik statülerine zarar verici hiçbir şey yapılamaz." Mektup, etkileyici olmayan bir şekilde, şöyle son bulur: "Bu bildiriyi Siyonist Federasyonu'nun bilgilerine arz edebilirseniz size minnettar kalacağım. Saygılarımla, Arthur James Balfour."[45]

Savaş Kabinesi odasından ayrılan Sör Mark Sykes, bekleme odasındaki endişeli ziyaretçinin eline tutuşturduğu bir parça kâğıdı göstererek, uzun bir çığlık atacaktır: "Dr. Weizmann, bir oğlunuz oldu!"[46]

İlk başta, "Balfour Deklarasyonu" adı verilen belge, ortalığı hareketlendirmemişti; en azından Hıristiyanlar arasında. Zira deklarasyonun kamuya açıklandığı gün olan 9 Kasım 1917'de, gündemin daha

45 Beyannamenin bir benzeri Stein'in *The Balfour Decleration* adlı kitabının ön sayfasında görülebilir.

46 Chaim Weizmann, *Trial and Error*, s.108.

önemli bir başlığı vardı: Petrograd'da, V. I. Lenin'in yönettiği bir darbe gerçekleştirilmiş ve ona bağlı Bolşevikler, Rus halkına barış, toprak ve ekmek vermeye ant içmişlerdi; böylece bildirinin taktik meşrulaştırmalarından birini geçersiz kılmış oldular. Orta Doğu'daki İngiliz yöneticileri, savunmacı bir şekilde böyle bir statünün öngörülmediğiyle ilgili Arapların kaygılarını hafifletmeye çalışıyor olsalar da, İngiliz basınındaki manşetler -"Yahudiler için Filistin" (*The Times*) ve "Yahudiler için bir Devlet" (*Daily Express*)- "vatan" ifadesinin bir Yahudi devleti anlamına geldiği ortak fikrini yaymaya başlamışlardı. Sonraları İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na Kudüs'ten raporlar gönderen *Standard Oil* şirketinin yöneticisi kurnaz Amerikalı William Yale, felaketi anında hissetmişti. Yale, Yahudiler arasındaki büyük sevinci İngiliz yetkililerin donuk yalanlamaları ile karşılaştırır ve bu İngiliz yetkililerden biri kendisine, "Resmî olarak bir devlet kastedilmediğini söyleyebilirim. Fakat resmî olmayarak ne kastedildiğini gerçekten bilmiyorum."[47] yönünde bir itirafta bulunmuştur.

Basına ve Parlamento'ya verdikleri dolambaçlı beyanlardan da anlaşılabileceği üzere, Savaş Kabinesi'nin bile bildirinin tam olarak neye işaret ettiğini bilip bilmedikleri belirsizdi. Yine de bir noktada Whitehall üyeleri arasında bir fikir birliği vardı: İngiltere'nin "ulusal vatan" için onay vermesi fikri; Dr. Weizmann'dan çıkmış olabilirdi ama bu fikri destekleyen Mark Sykes idi. Bu noktada 1916-17'de *Arap Bürosu'nda* görev yapan, daha sonra Savaş Kabinesi'nin Üçüncü Müsteşarı olarak Sykes ve Leopold Amery'ye katılan William Ormsby-Gore, içeriden bir sesi temsilen bazı açıklamalarda bulundu. Ormsby-Gore'un 1923'te belirttiği üzere, "Mark Sykes, İngiltere Hükümeti'nin savaş sırasındaki Yakın Doğu politi-

47 Elizabeth Monroe, *Britain's Moment in the Middle East, 1914-1956*, s.43.

kalarının ana harekete geçirici gücü olmuştur. O, Arap ve Yahudi politikalarına ilham vermiş ve bu politikaların İngiltere'deki bakanlar tarafından benimsenmesinde temel bir sorumluluk üstlenmiştir. Tüm o göze çarpan cömertliği ve hevesiyle, herhangi bir amacın en değerli savunucusu olmuş ve toprakları, Türklerin kötü yönetimine maruz kalmış Türk olmayan ulusların amaçlarını derinden benimsemiştir." Ormsby-Gore'un daha da ayrıntılı yazısı şöyle devam eder: "O, büyük meseleleri her zaman görmüş ve belki de bundan dolayı, detaylar konusunda son derece sabırsız davranmıştır. Fikirleri tıpkı çizimleri gibi yontulmamış kalmış, yöntemleri ise doğrudan ve zaman zaman gürültülü olmuştur. Sonuç olarak o Londra'da, Doğu'da özellikle de Arap dünyasında olduğundan daha iyiydi... Doğu, her bir konunun ve hareketin, bölgede yardımcı olmaya çalışan İngiliz yöneticilerin sabrını ve ustalığını sınadığı ve kişisel veya dar görüşlü ters akımlarla karmaşık hâle getirildiği bir yer olmuştur. O, ortaklık ve uyumdan çok fazla kazançları olacakken, Araplar ve Yahudiler arasındaki ırksal önyargı ve düşmanlığa özellikle içerlemiştir... Fakat Mark, Arapların kendi topluluklarına bağlılığını her daim azımsamıştır."[48]

Ormsby-Gore, Mark'ın dehasının daha az saygıdeğer tarafına değinmez. Tıpkı Sledmere'in geniş çimenliklerinde sahte savaşlar veren o genç gibi, sözde Monaco Krallığı'nın küçük bir ordu tarafından korunmasını ve bir kumarhane tarafından finanse edilmesini komik bulan yine aynı genç gibi, yetişkin Sykes için politika törensel bir oyun ve savaşlar, Orta Çağ mızrak dövüşlerini andırmaktadır. O, konumu tarafından sadece gündelik hayatının sıradan rahatsızlıklarından değil, uygunsuz varlığı kendisinden gizlenen bir bebeğin dünyaya gelmesiyle sonuçlanan (mantık çerçevesinde gerçek

48 Leslie, *Mark Sykes*, s.288-89.

olduğu tahmin edilen) yasak aşkının tüm sorumluluğunu almaktan da izole edilmiştir. Tabii tüm faniler gibi onun da hata yapabileceğini düşünürsek, tüm bunlar onun doğuştan gelen yeteneklerini ve cömert özverisini azaltmaz.

Her şeye rağmen Ormsby-Gore'un değerlendirmeleri, Sykes'ın çağdaşlarınca onaylanmış, aynı zamanda tarihçiler tarafından da desteklemiştir. Filistin'deki İngiliz himayesinin köklerini araştıran I. Dünya Savaşı tarihçisi Barbara Tuchman, Sör Mark için şunları kaydeder: "Tüm ipleri tek seferde elinde tutmaya en çok yaklaşmış olan yegâne adam."[49] Haim Weizmann, otobiyografisinde, Sykes'a özel bir önem vermiştir: Weizmann, 1917 olaylarına atıfta bulunarak, "Bana öyle geliyor ki, Yakın Doğu'yu tamamıyla kavramış olan; Arapların, Yahudilerin ve Ermenilerin kendisine tam olarak güvendiği; kısacası İngiliz Hükümeti'ni layığıyla temsil edebilecek tek adam, bu özel sorunu üç sene boyunca elinde tutan Sör Mark Sykes olmuştur"[50] diye yazar.

Bu nedenle kırkıncı doğum gününden yalnızca birkaç ay önce, 16 Şubat 1919'da, Mark Sykes hayatını kaybettiği zaman, herkes üzüntüsünü dile getirir. Doğu seyahatleri nedeniyle yorgun düşen Sykes, Paris Barış Konferansı'na katılmıştı. 10 Şubat'ta, dördüncü yüzyıl Mısır'ında geçen Massenet'in *Thais*'ini izlemek üzere, bir arkadaşına eşlik eden Mark Sykes, aynı gece rahatsızlanır. Sebebinin İspanyol gribi salgını olduğu tahmin edilmektedir. Bu salgın, ortalama yirmi ile kırk milyon arasında hayata mal olan çağın ölümcül hastalığıdır. Karısı da salgına yakalanmış; ancak hayatta kalabilmiştir. Sykes'ın ölüm haberi herkesi şaşkınlığa uğratır. İş arkadaşları ile dostlarının yanı sıra amaçlarını kendi amacıymış gibi benimsediği

49 Tuchman, *Bible and Sword*, s.325.
50 Weizmann, *Trial and Error*, s.195.

Yahudiler, Araplar ve Ermeniler, onu saygıyla anarlar. Sledmere'de, hayatta olmayan arkadaşları ve Yorkshire askerleri için şehitler anıtı tasarladığı yerde, adına düzenlenen askerî törenle defnedilir. Burada bir pirinç bölme boş bırakılır ve üzerine fonda Kudüs'ün resmedildiği, Sör Mark'ın Orta Çağ zırhı, kılıcı ve kalkanı kuşanmış bir portresi kazınır. "Eğer o biraz daha hayatta kalsaydı," iş arkadaşı Ormsby-Gore'un sözleriyle, "Yakın Doğu'nun savaş sonrası tarihi daha farklı olabilirdi."[51]

Gerçekten de olabilir miydi? Yoksa her şey kaçınılmaz bir şekilde tatsızlaşmaya mı mahkûmdu?

Doksan yıl sonra, Temmuz 2006'da, Hizbullah'ın Lübnan'dan roket yağmuru başlatması ve İsrail'in de sert bir şekilde buna karşılık vermesi üzerine *Washington Post* köşe yazarı Richard Cohen, alışılmışın dışında birtakım kuşkularını dile getirir ve bu durum ateşli e-posta mesajları fırtınası yaratır. Yazısına, "Şu anda İsrail'in yapabileceği en büyük hata, İsrail'in kendinin bir hata olduğunu unutmak olacaktır." diye başlayan Cohen, daha da detaylandırdığı yazısına şöyle devam eder: "Bu samimi bir hatadır, iyi niyetle yapılan bir hatadır, kimsenin günahkâr olmadığı bir hatadır. Ancak Müslüman Arapların (ve bazı Hıristiyanların) yaşadığı bir bölgede bir Avrupalı Yahudiler ulusu yaratma fikri, şu an tanık olduğumuz türden asırlık bir vahşet ve teröre neden olmuştur. İsrail, kuzeyde Hizbullah, güneyde Hamas ile savaşıyor; fakat en zorlu düşmanı, tarihin ta kendisidir."[52]

Richard Cohen'in bu tezi, İsrail'in dostlarının öfkeli çıkışından daha fazlasını hak ediyor. Onunki hiç de yeni bir tez değil-

51 Leslie, *Mark Sykes*, s.290.

52 Richard Cohen, "Hunker Down with History", *Washington Post National Weekly Edition*, Temmuz 24-30, 2006, s.26.

dir. Balfour Deklarasyonu'nun anlaşmazlığı körükleyebileceği, o dönemde Woodrow Wilson'un en yakın danışmanı Amerikalı Albay Edward House tarafından ve daha önce belirtmiş olduğumuz Edwin Montagu gibi seçkin İngiliz Yahudilerince de öngörülmüştür. İngiltere'nin Orta Doğu'da çöküş anı hakkında geçmişe bakarak yazan Oxfordlu akademisyen Elizabeth Monroe da deklarasyona işaret eder: "Saf İngiliz çıkarları açısından bakıldığı zaman, deklarasyon sömürge tarihimizin en büyük hatalarından biridir."[53] Bu, sadece İngiliz bakış açısı değildir (ve değildi). 1947'de, ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu İlişkileri Dairesi Başkanı Loy Henderson, Başkan Truman'a bir Yahudi devletinin yaratılmasına Dışişleri Bakanlığı'nın Orta Doğu ile ilgili üyelerinin neredeyse tamamı tarafından karşı çıkıldığını bildirmiştir. Başkentlerin akil adamlar topluluğunun neredeyse tamamı -George Marshall, Dean Acheson, George Kennan, Charles Bohlen, James Forrestal ve Robert Lovett- (Robert D. Kaplan'ın *The Arabists*'de belirttiği üzere) "Amerika'nın Sovyetler Birliği ile dünya çapında bir mücadeleye girdiği bir dönemde, bir petrol fakiri olarak, petrol zengini ve stratejik açıdan önemli bir konuma sahip Araplarla yakın ilişkilere engel olarak gördükleri bağımsız bir İsrail devletinin yaratılmasına karşı çıkmışlardı."[54]

Öteki Amerikalılar da Siyonizm tecrübesiyle ilgili en az bunun kadar endişeliydiler. Örneğin, liberal görüşlü dış haberler muhabiri Vincent Sheean, çok okunmuş biyografisi *Personal History*'de (1935, Kişisel Tarih), Filistin'e Siyonizm yanlısı bir seyyah olarak vardığını ve bunun sadece hareketin muhalifi hâline gelmesine yaradığı-

53 Monroe, *Britain's Moment in the Middle East*, s.43.

54 Robert D. Kaplan, *The Arabists: The Romance of an American Elite*, s.85.

nı hatırlar. Kudüs'ün Ağlama Duvarı'ndan El Halil'e ve ötesine yayılan yaralı sayısının 198 Yahudi ve 185 Arap, resmî ölü sayısının ise 120 Yahudi ve 87 Arap olduğu, Arap-Yahudi isyanının beş kanlı günü boyunca oradadır. Vahşet yerinden ilettiği haberler, *The New York World*'den dünyaya sunulur ve İngiliz soruşturma komitesi önünde ifade veren Sheean, Müslümanların Kutsal Mekânlarına yöneltilen kasıtlı, organize saldırının neticesinde beyhude bir katliamın yaşandığına yönelik inancını tekrarlar. Vincent Sheean, başka bir yerde tarihsel gereklilik sonucu ortaya çıkan savaşlar olduğunu yazar, "Fakat burada, bu zavallı küçük ülkede, dünyaya kıyasla parmak ucundan büyük olmayan bu yerde, hiçbir tarihsel neden dahi göremiyorum. Ülke küçüktü ve zaten önceden buraya yerleşmiş olanlar vardı; Siyonistler neden gidip bu küçük ülkeyi yalnız bırakmıyorlardı? Yahudi problemine bir çözüm bulmak için, hiçbir zaman yeteri kadar Yahudi'yi burada bir araya getiremeyecek olan Siyonistler, gece gündüz gördüğüm bu korkunç vahşetin bir avı olmaya devam edecekler: Din, dinin ebedi ve ezeli uzlaşılması imkânsız yapısı, problemin hiçbir zaman çözülemeyeceğini garantiliyor. Kutsal Topraklar, bugüne kadar yeryüzünde tanık olduğum cehenneme en yakın şeydi."[55]

Fakat başka biri, aynı gerçeklere farklı bir bakış açısıyla yaklaşabilir. Birçok Yahudi için, Balfour Deklarasyonu'ndan sonra olanlar, Hıristiyan Siyonistlerin iyi niyetine güvenmenin tehlikelerinin önceden anlaşılmasıydı. Başka hiçbir İngiliz politikacı, David Lloyd George kadar bu amaca bağlanmamıştı. Bununla birlikte Gallerli liberal, konuya ilgisini kaybetmekle kalmamış (muazzam büyüklükteki savaş sonrası anılarında deklarasyona tek bir cümle ayırır), bunun yanı sıra o, kısa bir süre için de olsa Hitler'e tüyo veren biri olmuştur. 1936'da, Berchtesgaden'da diktatörü ziyaret etmiş ve Hitler'i

55 Vincent Sheean, *Personal History*, s.367.

"yaşayan en yüce Alman" diye övmüştür. (Bir zamanlar talebesi olan Winston Churchill'in 1948'de yazdığı üzere, George'un kendi "diyaloglarından bahsederken kendinden geçmiş tavrı bugün okunduğunda tuhaf geliyor"). Lloyd George *The Daily Express* okurlarına Hitler için o "Doğuştan bir lider. Çekici, canlı kişiliği ile birleşmiş tek bir hedefi var; o da Almanya'daki yaşam standartlarını yükselterek bir daha başka bir ülkeyi fethetmek durumunda kalmamak." Bir yıl sonra ise dar görüşlü birkaç kişi dışında Nazi rejiminin karakteri herkesçe anlaşıldığında, Lloyd George bir arkadaşına, "Kendisinin sadece bizim ülkemizin başında da onun [Hitler] gibi üstün yeteneklere sahip bir adam olmasını istediğini"[56] itiraf etmiştir.

(Tam tersine, Lord Balfour, sadece iyi havaların Siyonist'i değildi. 1930'daki ölümünden önce, yeğeni ve yaşam öyküsü yazarı Blanche Dugdale'e, "Genel olarak geriye baktığım zaman Yahudiler için yapabildiklerim hayatım boyunca yaptığım en değerli işlerdir"[57] diyerek duygularını belirtecektir.)

Ancak himaye yılları ilerledikçe, Filistin'e yerleşen Siyonistler, Lord Palmerston'un "İngilizlerin daimi müttefikleri değil, daimi çıkarları vardır!" özlü sözünün soğuk gerçeğini kavradılar. 1939'da, Neville Chamberlain'ın muhafazakâr hükümeti, Nazi Almanyasından kaçan Yahudilere Filistin kapısını etkili bir şekilde kapatan Beyaz Raporu onaylar. Bu dönemde, Amerikalı tarihçi David S. Wyman, *The Abandonment of the Jews*'de (1984,Yahudilerin Terk Edilişi) yazdığı üzere, Filistin "kitleler hâlinde göç eden Yahudileri almak isteyen dünya üzerindeki tek toplum olma özelli-

56 Winston Churchill, *The Gathering Storm*, s.250'den alıntılar; Martin Gilbert ile Richard Gott, *The Appeasers*, s.34; Lloyd George'un Hitler ile arasında geçen dialoğun tamamı Martin Gilbert, *The Roots of Appeasement*, adlı kitabın ekler bölümünde bulunabilir, s.197-211.

57 Dugdale, *Arthur James Balfour*, vol.II, s.173.

ği taşır." Beyaz Rapor üç yıllık bir dönem için Yahudi göçünü yetmiş beş binle sınırlar. Bu hamleyle Yahudi nüfusu, Filistin'in üçte biri olabilecek; böylelikle Arap çoğunluğu garantilenmiş olacaktır.[58] ABD, New Deal (Yeni Düzen) programı yılları sırasında, Yahudi göçmenleri kabul etme konusundaki liberal duruşunu daha fazla devam ettiremez. Benimsediği "Dört Özgürlük İlkesi"ne rağmen, 1945'te Roosevelt, *USS Quincy* gemisinde Kral İbn Suud ile buluştuğunda, Arap kralın Yahudiler için Almanya'da veya Polonya'da kalabilecekleri (Nazilerin birçok Yahudi'yi öldürmüş olmasından ötürü boş evler nedeniyle barınmanın da oldukça kolay olacağı) önerisinden sonra yaptığı konuşmasında, Yahudi göçmenleri anmaz. Roosevelt bundan daha fazla yatıştırıcı olamazdı. Kendisi, Suudi Kral'a, "Yahudileri Araplara karşı desteklemek adına hiçbir girişimde bulunmayacağına ve Arap halkına karşı hiçbir düşmanca hareketler sergilemeyeceğine" dair söz verir. Daha da ileriye giderek, Amerikalıların Yahudi sorunuyla ilgili yanlış bilgilendirildiklerini de sözlerine ekler. Dönüşte Kongre'ye sunduğu raporda Başkan, Kral İbn Suud sayesinde kendisinin "Beş dakika içerisinde, Yahudi sorunuyla ilgili bir düzine mektup alışverişinden çok daha fazla şey öğrendiğini,"[59] belirtecektir. Roosevelt'in yaşı ve sağlık durumu hesaba katılsa bile, bu onurlu bir an değildi.

Aslında, Balfour Deklarasyonu'nu takip eden on yıllar içerisinde, dünyanın her tarafındaki Yahudiler, varlıklarını şefkatli yabancıların merhametine bırakmanın risklerini öğrendiler. *Personal*

58 David S. Wyman, *The Abandonment of the Jews: America and the Holocaust, 1941-1945*, s.157.

59 *Foreign Relations of the United States:1945 (Washington: Government Printing Office)*, vol. VIII, buluşmanın 3 Mart, 1945 tarihli resmi özetine bakınız, s.7-9. Ayrıca bakınız, Robert Lacey, *The Kingdom*, s.271-75.

History'sinde belirttiği üzere Vincent Sheean, Yahudi arkadaşlarının çoğu zaman "pogrom kompleksini" takıntı hâline getirdiklerinden yakınır. Bu yorumu on yıl sonra okumak ise oldukça tuhaftır. II. Dünya Savaşı'nın ardından, Filistin'e yasal olarak göç etmeleri kabul edilmeyen ve berbat durumdaki kamplarda yaşam mücadelesi veren binlerce Yahudi mülteci, çaresizlik içerisinde yasal olmayan yollardan buraya göç etmişlerdir. 1947'nin soğuk kışı ile iyice zayıflayan ve Filistin'de barışı sağlayamayan İngiltere, himayesini resmen sonlandırır ve böylece 14 Mayıs 1948'de İsrail'in bağımsız bir devlet olma durumunun ilanı ile sonuçlanan silahlı ayaklanmayı tetikleyen bir adım atmış olur. Haim Weizmann, yeni ülkenin ilk cumhurbaşkanı seçilir ve öldüğü 1952'ye kadar bu görevde kalır. Kana bulanmış bir dalgada boğulan vahşi bir yüzyılda, ulusal bir vatan, bir can-kurtaran botuna dönüşmüştür. Böyle bir vatanın varlığını mümkün kılmakla Sör Mark Sykes, Yorkshire'daki bronz anıtını süsleyen şövalye zırhını hak etmiş ve onu kazanmıştır.

Son bir düşünce: İsrail'in 1948 bağımsızlık savaşının, yüz binlerce Filistinliyi yerlerinden yurtlarından ettiği kesinlikle doğrudur. Ondan sonra, bu Filistinlilerin kötü durumu İsrail için acı bir ayıp olmuştur. Fakat aynı zamanda ortada şöyle üzücü bir gerçek vardır ki, dünyanın tüm ulusları bir günahtan doğmuştur ve hiçbiri -Amerika, İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, Çin, Hindistan, Avustralya, Kanada, Türkiye veya herhangi bir Afrika ülkesi- evinden kovma konusunda masum değildir. Bu dünyanın acıklı gerçeklerinden bir tanesidir: Ulus olmanın temellerinde, hepimizin unutmayı tercih ettiği şiddet ayinleri yatar.

Dört

Rahip Yardımcısı

Sör Arnold Talbot Wilson (1884-1940), KCIE, CSI, CMG, DSO, MP

Gençlerimizin kazanç olarak nitelendirdiğimiz başarıları,
Yalnızca kalplerimizi acıya alıştırmıştır.
Artık muazzam Clifton'a bile sahip değiliz,
Tabii bizleri devletimize hizmet etmemiz için eğitmiş olması dışında

-Sör Henry Newbolt, Okul Müdürü
Clifton Koleji, 1886

Eğer bugüne kadar herhangi bir başlangıcı ilahi bir şey şekillendirmişse bu, günümüz Irak'ının unutulmuş babası Sör Arnold Talbot Wilson için kesinlikle geçerlidir. Siyah gözleri, 1,82'lik boyu, çevresine hâkim duruşu ve bakışıyla Wilson; tüm ihtişamı ve deliliğiyle "Emperyal Fikri" erkenden benimsemiş ve son zamanlarına kadar bu fikre sadık kalmıştır. 1940'daki ölümünden kısa bir süre önce Wilson, inancını, sanki mezar taşının yazısıymış gibi tekrarlayacaktır: "I. Dünya Savaşı'ndan önce, benim kuşağım seferber edildikleri amacın yüceliğine inanmış adamlara hizmet etti ve bizler onların inancını benimsedik. Onlar rahiplerdi ve bizler de mutlulukla çalıştığımız ve gerektiğinde onun için öldüğümüz bir tarikatın /*Pax Britannica, İngiliz Barışı)* rahip yardımcılarıydık. Curzon, en nihayetinde bizim sözcümüzdü; Kipling ise yüce gönüllü ilham kaynağımız... İncillerimizi okuduk; birçoğumuz hayatını dolu dolu yaşadı, sevdi, bolca güldü. Fakat hepimiz, gelecekte yaptıklarımızla yargılanmamız gerektiğini biliyorduk."[1]

1 Arnold Talbot Wilson, SW. *Persia: A Political Officer's Diary,* s.3.

Sör Arnold Talbot tam da yukarıda tanımladığı gibi kusursuz bir İngiliz rahip yardımcısıydı. Öyle ki, bir Anglikan rahibi babası, Rugby'de Tom Brown gibilerine ve Brown'ın yaramaz okul arkadaşı Harry Flashman'a yirmi yıl boyunca bilim okutmuş olması kendine yakışır bir uyuma sahipti. Fakat Peder James Wilson'ın, kendisine kilise kanununca papazlık rütbesi verildikten sonra Clifton Koleji müdürlüğüne getirilmesi, neredeyse olağanüstü bir şey gibi görünüyor. Clifton Koleji, İngiliz yatılı okullarının sıra dışı dünyasında hep özel bir yere sahipti. Bristol'ün yukarısındaki bir tepede konumlandırılan okul, imparatorluğun binlerce asker ve yöneticisini yetiştirmiş; hatta rivayete göre diğer herhangi bir okula kıyasla çok daha fazla I. Dünya Savaşı komutanı (Başkomutan Douglas Haig'in de aralarında bulunduğu) ve Büyük Oyun kahramanı (aralarında Tibet'in fatihi Sör Farncis Younghusband'ın da bulunduğu) çıkarmıştır. Okulun kubbeli ibadet odasını ziyaret etmek, kral ve imparatorluk adına savaşıp ölmüş eski Cliftonlular için birer abideye dönüşen Kipling ve Curzon'un değerler yapısına doğru çıkılan bir yolculuktan farksızdır. Onların ozanı ise kriket için bestelediği ve her öğrencinin içine işleyen; "Oyna! Oyna! Ve oyunu oyna!" şeklindeki motive edici "Vitai Lampada" isimli zafer şarkısının sahibi Sör Henry Newbolt'dur.

Genç Arnold, rugbyde ön plana çıkmış ve en kritik devre olan okulunun son senesinde Clifton'un gözde kupasını kazanmıştı. Klasikleri okumuş; askerî tarihi dikkatle incelemiş (Mahan en favori olandı) ve müşkülpesent babasını etkileyebilmiş bir disiplin sergileyerek, Avrupa'da geçirdiği tatilleri sırasında Fransızca öğrenmişti. 1902'de, emekli müdürün oğlu, babasınınkine benzer bir yol takip ederek Clifton'dan, Kraliyet Askerî Koleji Sandhurts'e geçer. Yeni okulunda Kral'ın Madalyonu'nu ve Genel Yeterlilik Kılıcı'nı kaza-

narak sınıf birincisi olur. Daha sonra Hindistan'a atanan Wilson, 32. Sih İstihkâm Taburu'nda görev alır. Poloda da yeterlilik kazanan Wilson, Asya dillerinde kusursuz bir düzeye erişir ve iki sene içerisinde yarısı Hintli devlet memurlarından, öteki yarısı ise ordudan oluşan seçkin İdari Daire'ye terfi eder. 1908'de yirmi üç yaşına gelen teğmen, İdari Temsilci olarak İran'ın güneybatısına gönderilir.

Bu, aslında doğru zamanda yapılmış son derece hayırlı bir görevlendirmedir. Arnold Wilson'un birikimi, sıra dışı bir merak uyandırıyor; onun tıpkı rüzgârdan dolayı yol alamayan bir firkateyni, arzuladığı yöne doğru yönlendiren bir dip akıntısı gibi olan sıra dışı hayatı, üstleri için ideolojik birtakım planları olan orta düzeyde bir memurun nüfuzunu temsil ediyordu. Wilson, İngiltere'nin Orta Doğu'da kurduğu hâkimiyetin şekillendirilmesinde hiç de yalnız değildi, ama çok hayati bir konuda, Irak denilen bir uygulanabilir oluşumla ilgili vizyonuyla ilgili olarak dünya haritası üzerine, iyi veya kötü, kendi kişisel damgasını da vuracaktır.

Teğmen A. T. Wilson'ın zamanlaması, örnek alınacak türdendir. Wilson, tam da Kraliyet Donanması'nın gemilerde kömür yerine verimlilik ve insan gücü açısından artıları aşikâr olan petrolü kullanmaya başladığı bir dönemde İran'a ayak basar. Amiralliğin endişeli deniz subayları, bu yeni durumla birlikte bir şeyi daha kavrarlar; başka açılardan kaynak zengini imparatorlukları, bir petrol fakiridir. Bunun üzerine Londra merkezli bir şirketler grubu, yüzyılın başında, gizli amirallik desteğiyle İran'da uzun zamandır bol olduğu düşünülen petrolü özenle ve sebatla araştırmaya başlar. Bu aşamada, Rusya ile İngiltere, arayış ilerledikçe Asya'daki jeopolitik çekişmelerine son veren ve yeni rakipleri Japonya ile Almanya'ya karşı kendilerini daha güçlü kılan faydacı bir pazarlığa girişirler. Rusya'nın

kendisi için, Tahran'ı da içerisine alan daha geniş kuzey bölgesini uygun gördüğü; İngiltere'nin ise güneydoğuyu istediği ve ortadaki güneybatının tarafsız bölge olarak tasarlandığı, 1907 İngiliz-Rus Antlaşması'nın temel hükmü ile "İran Etki Alanları" diye tabir edilen bölgelere ayrılır.

Bu antlaşma, daha önce benzeri görülmemiş Ulusal Meclis için seçimleri gönülsüzce onaylayan yaşlı Şah'a karşı 1906'daki kansız ayaklanmayla sonuca ulaşan kendi dramı ile meşguldür. İranlı milletvekilleri, yine o ana kadar görülmemiş bir şekilde eski Kaçar Şahı'nın ölümünden önce imzaladığı bir anayasa taslağı hazırlarlar. Rusya ve Şah taraftarı İranlılar, komşu Çarlık Rusyası halkı için oldukça provoke edici bir örnek sunan meclisi dağıtmak üzere eski Şah'tan sonra gelen uysal varisi üzerinde üstünlük sağlamayı başarırlar. Ardından, Şah yanlısı İranlılar ile reformistler ve aşiret reislerini karşı karşıya getiren iç savaş gelip çatar. Bunun üzerine, imzaladıkları çiçeği burnunda antlaşmayı öne sürerek İngiltere'nin rızasını alan Rusya, Tahran'a askerî müdahalede bulunarak, İran'ın umut vaat eden Anayasa Devrimi'ni gelişmeden boğar. (Daha fazla ayrıntı Bölüm 9'da).

Arnold Wilson ile süvari koruması, 1908'de Zagros Dağlarındaki Mescidi Süleyman yakınlarında bulunan platoda çadır kurduklarında, şartlar bu durumdaydı. İflasın eşiğine gelmiş İngiliz grubu, burada petrol bulmak için, son bir test sondajı konusunda karar kılar. Sondaj teçhizatı, insan veya doğa kaynaklı tüm zorlukların üstesinden gelebilen elli yaşındaki mühendis George Reynolds'ın ihtiyatlı gözetimi altında kurulur. Wilson, (Wilson'ın İngiltere'ye gönderdiği mektubunda belirttiği şekliyle) "müzakereler sırasında şerefli, hızlı hareket eden ve petrol bulma konusundaki azminde tamamen kararlı" sessiz Reynolds ile çok kısa bir sürede arkadaş olur. Zaman za-

man alaycı sahte görünüşüne rağmen Reynolds (A. T'nin değerlendirmesiyle), "Tam anlamıyla güvenilir bir İngiliz meşesidir."[2]

Bu güvenilir meşenin gayretleri, bir petrol kuyusundan 25 Mayıs 1908'de 15 metre fışkıran petrolün, sevinç içerisindeki sondaj ekibini yıkadığı zaman sonuç verir. Böylece İran, Orta Doğu'nun petrol patlamasını tetikleyen yer olur ve Wilson tüm olayın en başından itibaren orada bulunması nedeniyle oldukça şanslıdır. Genç subay, Bengal mızraklı süvarilerine, bulundukları nokta bir İngiliz toprağıymış gibi davranarak petrol sahasını derhâl kuşatmaları emrini verir. (Hâlbuki bu alan, esasında sözde tarafsız bölge olarak kararlaştırılmış bölgenin sınırları içerisindedir). Wilson, daha sonra üstlerine şifreli bir telgrafı çeker: "Kutsal kitabın 104. ayetinin 15. suresinin üçüncü cümlesine bakınız! (Yani, kendisini mutlu edecek şekilde yer altından petrol çıkarabilir!)."[3] Şimdiye kadar sıklıkla bir yerli gibi giyinen acemi Siyasi Subay sakal bırakmış, yöreye özgü yemekler hazırlamayı öğrenmiş ve uzaktaki Tahran'dan tam bir özerklik içinde olan ve birçoğu Arap olan yerli şeyhlerle arkadaşlık kurmuştu. Wilson'ın bu kendini adamışlığı inanılmazdı ve enerjisi sonsuzdu. Eve yazdığı mektubunda, "Bu toprakların yaşamı ile iyice haşır neşir olmalıyım -(buraların) yer bilimi, tabiat bilgisi, bitki bilimi, hayvan bilimi, lehçeleri, ırk bilimi ve arkeolojisi ile- ta ki benim yaşamımın bir parçası olana kadar."[4] Wilson, İran'da geçireceği beş yıl içerisinde Zagros Dağlarını keşfedecek (O güne kadar hiçbir Avrupalının gezip görmediği, haritası bile çıkarılmamış ve daha çok ulaşılmaz olan)[5], yaklaşık 7.800 kilometrekarelik bir alanı ki-

2 a.g.e., s.27.
3 John Marlowe, *Late Victorian: The Life of Sir Arnold Talbot Wilson,* s.52.
4 a.g.e., s.38.
5 a.g.e., s.59.

mi zaman yürüyerek kimi zaman da atının üzerinde inceleyecektir. Wilson, Bombay Müzesi için yılanlar toplamış, Kalküta Müzesi'ne gizlice antika sikkeler göndermiş, yaz sıcağından korunmak için (43 derece) kanaatkâr bir şekilde oyuklarda yaşamayı öğrenmiş ve Zagros'un vahşi cazibesinden romantik yaklaşımıyla zevk almasını bilmiştir. Günlüğünden alınan bu bölümden de, geleneksel biçimde betimsel olsa da anlaşılabileceği üzere:

> Gün yavaşça ağarır ve kelimenin tam anlamıyla tüm renkleri barındıran çıplak tepelerin keskin hatları, arka plandaki griliğin önünde ortaya çıkar... Tepenin sırtlarından, güneşin altından halesi doğar ve kırağı ayazının çadırımın yüzeyinden uzaklaşmasıyla kamp hareketlenmeye başlar. Tepeler ve düzlükler çiçeklerle kaplıdır; vadinin dört bir yanı nergislerle doludur. Benim adamlarım, tıpkı İranlılar gibi çiçeklerin aralarından geçerken onları koklamak için eğilirler. Bu sırada da bir bazen iki yaban domuzu avlarlar. Yürüdüğüm süre boyunca aklımın, gözlerimin ve kulaklarımın bu denli keyif aldığı başka bir zaman dilimi hatırlamıyorum; güzel ve ilgi çekici şeylerin festivalinden geçip gidiyorum. Henry Newbolt'un yazdığı gibi, "Ah toprak ana, tependeki muhteşem güneş ile seni seviyorum; evet seni seviyorum!"[6]

Wilson, lehçeler konusunda o kadar akıcı hâle gelmiştir ki, bir defasında 1911 senesinde fidyeye susamış düşman bir aşiret üyesi tarafından rehin alındığında, onun dilini özgürlüğüne kavuşacak kadar iyi kullanır: "Onları ciddiye almayı reddettim ve konuyu daha hafif konulara çevirdim. Bu noktada, Robert Walpole'un 'Wilson, akşam yemeklerinden sonra müstehcen konularda konu-

6 a.g.e., s.47-48.

şurdu. Böylece herkes konuşmaya katılabilirdi' sözleri önemsenmeye değer."[7] Aşiret reisi, sempatik rehinelerini elbette ki azat eder. Wilson, iki yıl sonra İngiltere'ye gitmek üzere izinli ayrıldığı zaman, her zamanki canlılığıyla hem para biriktirmek hem de eve varana kadar kas yapmak için gemide ateşçi olarak iş bulur.

Wilson, Marsilya'ya ulaştığında bir bisiklet satın alır ve aile konaklarına kadar geri kalan 1.448 kilometrelik yolu pedal çevirerek tamamlar. Biriktirdikleriyle zarif, özel dikim bir takım elbise alır.

Wilson'ın ilk andan itibaren, ilerleyen sayfalarda sinsice kol gezen, Basra Körfezi'ndeki İngiliz egemenliğinin baş Siyasi Subayı Sör Percy Cox'un (1864-1937) ilgisini çekmesi boşuna değildir.

Cox'u anlayabilmek için, öncelikle İngilizlerin Basra Körfezi'ndeki konumlarının tuhaflığını anlamak gerekir. Teoride İran ve Şah, Basra Körfezi limanlarına hükmeden, bağımsız egemen bir güçtü. Dahası Kuveyt ve Muscat (Maskat) gibi Arap emirlikleri, sözüm ona, gittikçe zayıflayan Osmanlı İmparatorluğu'na bağlıydılar. Gerçekte ise on sekizinci yüzyılın başlarından itibaren İngiliz Hindistanı yöneticileri, Körfez'de kendi şahsi gölleri gibi hareket etmiş; emirlikleri ise yarı müstakil eklentileri olarak görmüşlerdir. İngiliz etkisinin temelinde, savaş ve ticaret gemilerini kullanarak Körfez'i korsanlardan temizlemek, deniz üzerinden köle ticaretini engellemek, stratejik bir yaklaşımla komşu alanları ticarete açmak ve düşmanca tavır sergileyen rakiplerin Hindistan'ı tehdit etmesini engellemek; kısacası, stratejik deniz gücü yatıyordu. Raj gücünü hissettirerek, Hindistan üzerindeki dolaylı hâkimiyetini ikiye katlıyor; buna uygun olarak da Müşavirler, sözde kendi kendini yöneten prenslik devletine akıl verebiliyordu. Doğu Hindistan Şirketi, 1789'dan itibaren Basra Körfezi'ndeki Buşehr Limanı'na, müşavirler göndermeye baş-

7 Wilson, *SW. Persia,* s.190.

lar. (Bugün Buşehr, İran'ın nükleer çalışmalarının ana merkezidir). İngiliz ticareti ve etkisi genişledikçe, Raj'ın Buşehr'deki kıdemli müşavirinin gücü de artar; öyle ki unvanı daima büyük harflerle yazılır. Öteki müşavirler ve siyasi subaylar, Buşehr'den şeyhlere, sultanlara ve emirlere "tavsiyelerde" bulunmak üzere, Körfez'in başka bölgelerine de yayılırlar. Bu giderek artan mevcudiyet, İngiliz hâkimiyetindeki Hindistan'ın İslami Orta Doğu'da şekillenecek sömürge politikaları kapsamında oynayacağı mutlak rolü garantiler.

Bundan dolayı 1864'te bir orta sınıf mensubu olarak dünyaya gelen, Harrow ve Sandhurst'te eğitim alan, (spor yaralanması sonucu) kırık burnuyla anımsanan Wellingtonlu Sör Percy Zachariah Cox'un önemi de aynı ölçüde garantilenmiş olur. Birinci sınıf bir tüfek kullanıcısı, at üzerinde olduğu kadar deve üzerinde de rahatça yolculuk edebilen Cox, tükenmek bilmez merakı ve dil öğrenme yatkınlığı ile saygı görecektir. Cox, Sandhurst'ten Hindistan'a uzanan geleneksel yolu takip eder; oradan da 1893'te gönüllü olarak gittiği ve Afrika Boynuzu'ndaki karmaşık vaziyette olan İngiltere Somaliland'ine Müşavir olmak üzere kaçar. Burada bir kabile ayaklanması ile karşılaşan Komutan Cox'un emrinde, "52 eğitilmiş Hintli ve develi Somalili ile Cox'un günlüğüne yazdığına göre, tıpkı Falstaff'ın yiğitleri gibi (*Dictionary of National Biography*'de bulunan orijinal kaydındaki anlatım tarzını çağrıştıran) saçma derecede güvenilmez olan 1.500 başıbozuk asker" vardı. Bu altı haftalık izinsiz savaş sonucunda Cox, Hindistan Genel Valisi Lord Curzon'u etkileyen soğukkanlılığıyla isyancıları bozguna uğratır. Curzon, Cox'a Muscat'ta Siyasi Temsilcilik ve Konsolosluk (önceden saptanmış büyük harflerle yazarsak) gibi oldukça hassas bir görev teklif eder. Muscat Sultanı Faysal, on sene önce İngiltere egemenliğindeki Hindistan ile gizli bir antlaşma imzalamıştır. Söz konusu antlaş-

ma, Raj'ın müsaadesi olmadan Faysal'ın Fransa'ya tanıdığı ayrıcalıklar neticesinde yıpranmıştır. Cox, Arapça bilgisi, sabırlı ağırlaması ve etkileyici Wellingtonlu havası ile dostluk ilişkilerini tamir etmeyi başarır. Sonunda Genel Vali, Muscat'a Cox oradayken bir resmî ziyarette bulunur ve Curzon, tipik bir İngiliz şatafatı içerisinde Faysal'a *GCIE (Grand Cross of the Order of the Indian Empire)* nişanını takdim eder.

Bu olay, Cox'un çalışma tarzını önceden göstermişti: O, sessiz kafa sallamaları ve konuya dâhil olduğunu belirten gülümsemeleri ile yetenekli bir dinleyici portresi çizmekteydi. Bilgilendirmesini hangi ölçüde uzatabileceğinin de aynı ölçüde bilincindeydi. Arnold Wilson'ın kaydettiği aşağıdaki tipik konuşma, tam da bu tadı veriyor: ("Zatıâliniz" diye hitap edilen Cox'dur).

> "Zatıâlinizin mektubu bana *Well of Ain Faris*'te ulaştı."
>
> "Büyükbabanız, mektubu düzenledi ve derinleştirdi, öyle değil mi?"
>
> "Evet, efendim."
>
> "Daha erken gelemezdim, çünkü yanımda İbn Jasim vardı."
>
> "Zubaid İbn Jasim; sizi şeyde temsil eden...?"
>
> "Evet, bahsettiğim adam o. Ağabeyi geçen ay Ajman (Acman) baskını sırasında öldürülen."
>
> "O hâlde farklı bir yoldan gelmelisiniz?"
>
> "Evet, görüyorum ki sıkıntımı anladınız..."[8]

1904'te Binbaşı Cox (o tarihteki rütbesi), İran'ın çalkantılı Anayasa Devrimi'nden kısa süre önce ulaştığı Buşehr'de Siyasi

8 Wilson'ın Philip Graves, *The Life of Sir Percy Cox,* için yazdığı önsözden, s.12.

Baş Görevli Vekili ve Müşavir olur. Maceralı yolculuğu sırasında Cox, geleceğin liderlerini belirlemede kesin bir içgüdü gösterdi. Öngörülü bir şekilde Necid'de, atalarının tahtını yeniden ele geçirmiş olan Arap savaş ağası Abdül Aziz İbn Suud'u değerlendirebilen ilk kişilerden biri olmuştur. Cox, ayrıca "uygun bir şekilde William Henry Shakespear adı verilmiş yirmi beş yaşındaki umut vadeden siyasi"nin, sessiz İran limanından Kuveyt'e Müşavir olarak gönderilmesini sağlar. Kuveyt, Shakespear'in, Arabistan'ın bilinmeyen kalbini keşfetmesi için kullanacağı üs olacaktır; ayrıca Suudi Arabistan'ı kuran ve ona adını veren İbn Suud ile arkadaşlık kurmasını sağlayacaktır.

Ayrıca en başından beri Cox, Sandhurst'te kendisinden alt dönemlerde okumuş olan A. T. Wilson'ın da gelecek vaat ettiğini bilmektedir. Astının İran'daki petrol alanını, Bengal Mızraklıları ile kuşatma girişimini takdir etmiştir. Hemen ardından gerçekleştirdikleri buluşma, Wilson'ın Cox'un yaşam öyküsünde yazdığı önsözde canlı biçimde resmedilmiştir:

> Mayıs 1909'da Cox, *Anglo-Persian Oil Company* (İngiliz-İran Petrol Şirketi) adına -şirket o sırada bu adı almıştır- R. I. M. S. *Lawrence* gemisiyle Mohammera (Günümüz İran'ındaki Hürremşah kenti) Şeyhi ile antlaşmayı müzakere etmek üzere geldi. Ben de Mescidi Süleyman'dan kendisini desteklemek üzere davet edildim ve bir hafta boyunca kendisinin şifrecisi ve kâtibi oldum. Ben, tabii ki bildiğim kadarıyla şirketin icraatlarıyla ilgili her aşamada Arabistan'da ve Bahtiyari'de ne gördüğüm ve ne duyduğumla ilgili Cox tarafından yakından denetleniyordum. O, kendi başına Arabistan'ın bilinmeyen bölgelerine seyahat etmiş ve buralarda birçok incelemelerde bulunmuş; bu nedenle de bilgileri doğrultusunda eleştirebiliyor ve hükmede-

biliyordu. Kuşların çoğunu biliyordu; ayrıca vahşi hayvanların ve bitkilerin dünyasını da yakından gözlemlemişti. Arapçası çok ileri seviyedeydi. Tavırları ise son derece efendiydi.

Cox'un en başından beri, Mohammera Şeyhi üzerindeki nüfuzu inanılmazdı; fakat her zaman için gereğinden fazla baskı uygulamamak konusunda ihtiyatlıydı. Sabrının sınırları yoktu ve büyük olaylar karşısında dahi öfkesini kontrol edebiliyordu. Bu, benim böyle bir müzakerede ilk deneyimimdi ve ilk kez işini bu tarz bir yaklaşımla halleden yüksek kademeden bir İngiliz yetkiliyle bir araya geldim. Cox, yerdeki mindere Şeyh gibi oturuyor olmaktan son derece hoşnuttu... Uyuşmazlıklara yol açabilecek kelimeleri bir araya getirmemeye büyük önem verirdi ve hükümleri daima Farsça veya Arapça olacak şekilde hazırlar, konuyu bu şekilde tartışırdı. Yalnızca, ana dilde tartışılmış olan hükümlerin üzerinde anlaşıldığı zaman, anlaşmayı bir de İngilizceye çevirirdi.[9]

Bu kısa tasvirde insan, İngiltere temsilcilerinin -Massachusetts'ten biraz büyük, bu açık deniz ulusunun- Orta Doğu'da bu denli baskın bir otoriteyi elde etme yöntemlerini kavrıyor. Yine de Şeyh'in dokuzuncu bölümde anlatılan kaderi, İngiliz tokalaşmalarına yakında neden mesafeli bir şekilde karşılık vereceğini açıklar niteliktedir. İran gezisini tamamlamasının ardından Arnold Wilson, 1913'te İran ile Türkiye arasındaki belirsiz sınırı belirlemekle yükümlü Uluslararası Sınırlar Komisyonu'na katılır. Her zamanki girişkenliğiyle Wilson, sınırları İngilizlerin İran'daki petrol çıkarlarını koruyacak şekilde çizer. Ancak, 28 Haziran 1914'te Saraybosna'da atılan bir kurşun, Avrupa'nın uzun ve yanıltıcı ikindi barışını darmadağın edecektir.

9 a.g.e., s.92-93.

Temmuz 1914'te I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle ve İngiltere'nin savaşa katılmasıyla birlikte Hindistan, açıkça sınırsız bir güç stoku hâline gelir. Kraliçe Victoria'nın son başbakanı Lord Salisbury, bir seferinde samimiyetle Hindistan'ın, "İngiltere'nin Şark denizindeki, karşılığı ödenmeden istediği kadar asker alabileceği kışlası olduğunu"[10] belirtir. Bu gerçekten de doğrudur. İngiltere egemenliğindeki Hindistan, bölgedeki İtilaf Devletlerine -1914'ten 1918'e kadar, yarısı Orta Doğu'da hizmet veren, geri kalanının çoğu ise Fransa siperlerinde çarpışan1,2 milyon- asker temin etmekle kalmamış, bunun yanında deniz aşırı cephelere gönderilenler için ise "sıradan harcamaları" ödemiştir. Hindistan'ın bu konudaki katkısı 100 milyon sterlin tutarındaydı. Savaş sona erdiğinde, 250 binden fazla İngiliz-Hintli asker, İran ve Kafkaslarda Bolşeviklere karşı savaşan birlikler dâhil, hâlâ Mezopotamya Kumandanlığı'nın emri altında, aktif olarak görev başındaydı.

Bu katkı göz önünde bulundurulduğunda, Hindistan'ın İngiliz yöneticileri, anlaşılır bir şekilde Orta Doğu stratejisi belirlenirken konuyla ilgili en azından eşit söz hakkına sahip olmayı hak ettiklerini düşündüler. Osmanlı Türkiyesi Kasım 1914'te Almanya'nın tarafında savaşa dâhil olduğunda, Raj inisiyatifi ele geçirdi. İngiltere'nin resmî savaş ilanı açıklanana kadar geçen saatler içerisinde, olaydan önce çok iyi planlanmış bir operasyonla İngiliz-Hintli kuvvetler, İran ve Mezopotamya'yı birbirinden ayıran Şattülarab'ın ağzında, Bahreyn ve sonrasında Fao'yu ele geçirdikleri Basra Körfezi'ne gitmek için yola çıktılar. Orduya ilk başta verilen talimat; Türklerin olası saldırısına karşılık acil olarak tankerleri, boru hatlarını, rafinerileri ve *Anglo-Persian Oil Company*'nin *(APOC)* petrol sahaları-

10 Keith Jeffrey, "An English Barrack in the Oriental Seas", *Modern Asian Studies,* vol. 13, no. 3'den alıntı yapılmıştır, s.369-86.

nı korumak olmuştur. Kraliyet Donanması için ise İran petrolü o kadar büyük bir önem arz eder hâle gelmişti ki, parlamento, daha Haziran 1914'te petrol şirketi çoğunluk hisselerinin hükümet tarafından alınmasına yetki verilmesi doğrultusunda oylama yapmıştır.

24 Kasım'a kadar üç Hint tugayı, APOC'un savunmasız boru hatlarının ve rafinerilerinin en yakınındaki liman olan Şattülarap'ın ağzında bulunan Basra'yı ele geçirir. İstilacılar daha sonra delta başındaki El Kurna'yı işgal eder. Böylece Basra Körfezi ve burada bulunan petrol üzerindeki İngiliz hâkimiyetini garantilemiş olurlar. Bundan sonra, savaş son erene kadar "Mezopotamya" alanının askerî ve sivil olmak üzere iki önemli faaliyeti olacaktır. Her iki faaliyet alanındaki aktörler, aşırı iyimserlikle derin bir sıkıntı arasında gidip gelirler; bu dönemleri, genellikle krizler ve yenilenmeler takip eder ve bunları Yeni Delhi'deki yetkililer, Londra'daki muhataplar ve Kahire'de pek yakında kurulacak olan *Arap Bürosu* ajanları arasındaki çatışmalar daha da karmaşıklaştırır. Adı geçen merkezlerden her birinin kendi öncelikleri ve sabit fikirleri vardır. Her biri güçlü kişilere sahiptir ve her birinin en son vaziyetin şekillenmesinde katkısı olur; işte bu, ne gerçekten özgür ne de tam anlamıyla bir sömürge hâline gelebilmiş Orta Doğu manzarasıdır. Canlarından bezmiş gazilerin "Soysuzların Savaşı" olarak nitelendirdikleri mücadelenin sona ermesiyle birlikte, İtilaf Devletlerinin eski Osmanlı toprakları üzerindeki politikaları, haklı bir adlandırmayla, tam bir "Soysuzlar Barışı"na dönüşür.

Askerî anlamda, İngiliz-Hintli Seferi Birlikleri için en başta her şey yolunda gidiyor gibi görünüyordu. Türk karşı hücumları kolayca geri püskürtülmüştü. Bu, o denli kolay olmuştu ki, işgalciler Dicle'yi 120 kilometre boyunca talan edip geçmişler ve bir sonraki önemli şehir Amara'yı ele geçirmişlerdi. Zaferle desteklenen or-

du, Kut'a kadar nehir boyunca 240 kilometre yukarı doğru çıktı ve buradan da Dicle'nin Fırat ile buluştuğu Nasiriye'ye ulaştı. Eski Raj görevlisi Philip Mason'un şahsi askerî tarihini anlattığı, *A Matter of Honour*'da (1974, Bir Onur Meselesi) belirttiği üzere, "Türklere karşı, 117. Mahrattas'ın özel olarak öne çıktığı mükemmel bir savaşta, birliklerimiz daha iyi manevra yapmış ve daha iyi mücadele etmiştir." "O sırada artık üçgenin üç açısına da sahiptik ve artık durma zamanıydı." Başbakan Asquith, 2 Kasım 1915'te Avam Kamarası'nı gururla bilgilendirecekti: "Savaşın bütününe baktığımız zaman, bu denli dikkatlice tasarlanmış, bu denli mükemmel bir şekilde uygulanmış ve de nihai zafer olasılığı bu denli yüksek başka bir operasyon dizisinin olduğunu sanmıyorum." Fakat Mason şunu da ekleyecektir: "*Nihai zafer olasılığı* şeklindeki o üç uğursuz sözcük, Bağdat demekti."[11]

Asquith için Bağdat'ı ele geçirmek (Cox ve Wilson'un savunduğu gibi), hem sembolik hem de stratejik öneme sahipti. Her şeyden önce Bağdat, *Binbir Gece Masalları*'nı okumuş herkesin aşina olduğu bir şehirdi. Bunun yanı sıra Bağdat'ı ele geçirmek demek, tüm dikkatleri İtilaf Devletlerinin Türkiye'yi savaş dışı bırakmak için planladıkları Gelibolu çıkarmasında uğradıkları bozgundan başka yönlere kaydırmak anlamına gelmekteydi. Winston Churchill tarafından ortaya atılan ve Amiral John Fisher'ın (daha sonra kabul edeceği üzere; "En sonunda onaylamaya karar verdiğim zaman, tüm açgözlülüğümle tamam dedim") başta reddettikten sonra kabul ettiği plan, sevinç dolu beklentileri artıracaktı. Hedef, Gelibolu sahillerine karadan ve denizden saldırarak Çanakkale Boğazı'nı ele geçirmek ve Türk başkentine baskı uygulamaktı. Şair Rupert Brooke, çıkarma için seferber olan İngiltere, Avustralya, Yeni Zelanda ve

11 Philip Mason, *A Matter of Honour,* s.431.

Fransa orduları arasındaydı. Brooke, sefere ilişkin şu satırları yazmıştır: "Kaderin bu denli cömert olabileceğini tahmin etmezdim. Kahramanların Hisarı, 15 inçlik toplarla darmadağın olacak mı? Peki ya deniz gürleyecek mi (aynen) ya da koyu kırmızı mor ve yepyeni olacak mı? Ayasofya'nın mozaiklerini ve Türk lokumu yağmalayabilecek miyim? Biz Tarihin Dönüm Noktası olabilir miyiz? Tanrım! Hayatımda hiç bu kadar mutlu olmamıştım!"[12] [Brooke, Gelibolu'ya ulaşamadan, bir Yunan adası olan İskiri'de (Skyros) ölür ve buraya gömülür.]

Gerçekten de donanmanın 18 Mart 1915'teki ilk bombardımanından sonra, İtilaf Devletlerinin Boğazlardan geçip İstanbul'u ele geçirebileceği, Türkiye'nin saf dışı bırakılacağı ve Çanakkale Boğazı'nı Rus gemilerine açılabileceği zannedilen zafer dolu bir an gibi görünmüştü: Usta işi bir darbe. Avrupa'nın *Hasta Adam* olarak nitelendirdiği Osmanlı Türkiyesi, son zamanlarda her savaşta kötü sınavlar vermişti. Ancak, 24 Nisan'daki gerçek çıkarmanın ardından, her şey ters gider: Türk mayınları yaşlı gemileri batırır. Aşırı tedbirli amiral, savunmasız İstanbul'a doğru ilerleyemez. Ellerinde yetersiz haritalar taşıyan Anzaklar, yanlış sahilde, yanlış yerlerde karaya çıkarlar; hayati takviyeler buharlaşıp gider. Hiçbir mesaj yerine ulaşamaz. En önemlisi de, Türk savunmacılar, dahi kumandan, geleceğin Atatürk'ü Mustafa Kemal tarafından yönetilmektedirler.

Gelibolu, 250 bin İtilaf askerinin canına mal olur. Muzaffer Türklerdeki tablo da aynı ölçüde korkunçtur. Yaşanan fiyasko, Churchill'in itibarını lekelerken Mustafa Kemal'i ünlendirir. Gelibolu'da gerçekleşen son tahliyeden bir ay sonra, Londra'da bocalar vaziyette olan Asquith, sayıca azalmış ve tedarik hattının zayıflamış olmasına rağmen Tümgeneral Charles V. F. Townshend'ın ordu-

12 Alan Moorehead, *Gallipoli,* s.109.

sunun Bağdat'a ilerlemesini onaylar. Eylül 1915'te, yirmi bin kişilik İngiliz-Hintli birliği, nehrin yukarısına doğru ilerlerler ve Bağdat'a 26 km kadar yaklaşır. Gelibolu'dan gelen destekle azimleri ve sayıları artan Türkler ise Tizpon'da oldukça ölümcül bir karşılık verirler.

Ordu Komutanı Townshend, 3 Aralık 1915'te, yaklaşık altı bin nüfuslu bir Arap kasabası olan Kut'a doğru "çekilir" (resmî üstü kapalı söz). Azaltılmış birliği ve otuz dokuz topu ile Townshend, destansı bir kuşatma için siper almıştır. Altı hafta sonra, komutan Basra'ya verdiği raporda yirmi iki günlük yeterli erzakı kaldığını belirtecek ve şunu ekleyecektir: "Atları da yiyerek daha uzun süre dayanabiliriz." Ardından kurtarma seferi için beyhude bir bekleyiş başlar. Nisan 1916'da, 147 gün dayandıktan sonra Townshend teslim olur. Türkler, 277 İngiliz, 204 Hint subayı, çoğu Hintli 9.580 gönüllü askeri ve 3.248 sivil halkı esir alır. Subaylara birçok noktada iyi muamele gösterilir. Townshend ise İstanbul yakınlarındaki Prenses Adalarının birinde (Büyükada) bulunan (daha sonra Troçki tarafından kiralanan) güzel bir villada özel konuk gibi ağırlanır. On üç bin savaş esirinin çoğu, açlıktan ve hastalıktan mahvolur. Bu durum, Hint ordusu tarafından acıyla hatırlanan bir kırımdır. Hindistan'ın eski genelkurmay başkan yardımcısı General S. L. Menezes'in, *Fidelity and Honour*'da (1993, Sadakat ve Onur), kınayan bir üslupla bizlere anımsattığı üzere; Townshend'ın köpeği *Spot* bile, ölen İngiliz ve Hintli esirlerden daha iyi muamele görmüştür. Şöyle ki; "Köpek, Townshend iade edildiği zaman sahibine kavuşturulmak üzere İngiltere'ye gönderilmiştir."[13]

1916'nın ortalarında İngiliz kuvvetleri Bağdat'a bir intikam darbesi indirmek üzere yeniden toplanır. General Sör Frederick

13 S. L. Menezes, *Fidelity and Honour: The Indian Army from the Seventeenth to the Twenty-first Century*, s.257.

Stanley Maude'a ise (Eton, Sandhurst, Coldstream Muhafızları) Mezopotamya ordusuna kumanda etme görevi verilir. Sudan ve Boer Savaşları gazisi, titiz planlarıyla meşhur Maude'un aralık ayında muntazam bir şekilde başlaması planlanan hücumu tasarlaması dört ayını alır. Maude'un askerleri, önce stratejik nehirlerin kontrolünü güvenceye alırlar. Kut'u yeniden ele geçirirler ve 11 Mart 1917'de, zafer içinde Bağdat'a girerler. Hâlâ kararlaştırılmamış olan şey ise bu efsanevi şehrin -ve aslında Mezopotamya'nın büyük bir bölümünün- nasıl yönetilebileceğidir. Genel Vali'den başlayarak aşağı doğru bütün Yeni Delhili yöneticiler, ortak bir Orta Doğu algısına sahipti. Bu ortak algının temelinde, Batılıların "Şark" dediği şeyi yönetmekte edindikleri uzun tecrübe yatmaktaydı.

Yeni Delhili yöneticiler, İngilizlerin sıra dışı bir sömürge yönetimi yeteneğine sahip olduğuna yürekten inanırlar. Temel dayanakları (kalkış noktaları) çok dilli milyonlarca nüfusuna ve dinsel farklılıklara rağmen, Hindistan'ın sadece birkaç bin İngiliz yetkili tarafından neredeyse hiç güçlük çekmeden yönetilebilmesidir. Bununla bağlantılı başka bir dayanak da, (Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından beklenmedik bir şekilde paylaşılan) Marx'ın "Şark Despotizm"i dediği anakronistik yük nedeniyle, Asya'nın Batı'dan daha geri kalmış olduğu gerçeğidir. Bu nedenle emperyalizmin kendisi, aslında özgürleşmenin bir biçimi, tabi ırklara bir lütuf, Batıl inançlardan aydınlanmaya kestirme bir yol ve ilerlemenin sonsuz nimetlerine uzanan yoldur. Güçsüz Osmanlı İmparatorluğu parçalanırsa, "Türk Arabistan'ı" (I. Dünya Savaşı öncesinde Mezopotamya için kullanılan ifade) İngiliz İmparatorluğu'na bir sömürge veya bir manda olarak mantıklı ve faydalı bir şekilde eklenebilecektir. Peki, şu an

için işgal altında bulunan Türk Arabistan'ının sivil işlerini, kim Sör Percy Cox'dan daha iyi yönetebilirdi; himayesindeki adamı Arnold T. Wilson ile birlikte?

Henüz yeni işgal edilmiş Basra'nın Baş Siyasi Subayı olan Cox, ilk bildirisinden itibaren, samimi Yeni Delhi tavrını benimser: "İngiliz Hükümeti, şu anda Basra'yı işgal etmiştir. Fakat Osmanlı İmparatorluğu ile hâlâ savaş hâlinde olmamıza rağmen, burada bulunan yakın ilişkiler, kurmayı umduğumuz ve korumak istediğimiz nüfusa karşı herhangi bir düşmanlığımız veya kötü niyetimiz bulunmamaktadır. Türk yönetiminin bu bölgede en ufak bir parçası dahi kalmayacaktır. Bunun yerine, hem dinî ve hem de laik işlerinizde, özgürlük ve adaletin tüm menfaatlerinden yararlanabileceğiniz İngiliz bayrağı göndere çekilmiştir."[14] Nitekim Hint rupisi, hızla işgal bölgesinde temel para birimi hâline gelir ve Osmanlı posta pullarının üzerine, Hint harfleriyle yazılar basılır. İngiltere egemenliğindeki Hindistan'ın hukuk kuralları geçerli olur ve bu kuralları Hintli yargıçlar uygular. Türklerin son zamanlarda oluşturdukları belediye meclisleri bile Hintli siyasi yetkililerle değiştirilir.

Cox'un kararları, vekili Arnold Wilson tarafından azimle uygulanmaktadır. Wilson'un kendi bakış açısı ise Yeni Delhi'ye ilettiği şu mesajından açıkça anlaşılmaktadır: "Mezopotamya'nın Hindistan ve Hintliler için bir sömürge olarak; Hindistan hükümetinin bölgeyi yönettiği, geniş ve ıssız çöllerini zamanla verimli hâle getirdiği ve bu çöllerin Pencap'dan gelecek olan cesur ırklarla doldurulduğu zamanları görmekten, yani bölgenin Hindistan'a bağlandığını duymaktan büyük mutluluk duyacağım."[15] Wilson, Amara'ya doğ-

14 Arnold Talbot Wilson, *Loyalties: Mesopotamia, 1914-1917*'de metnin tamamı mevcuttur, s.*311*.

15 Edwin Black, *Banking on Baghdad*'dan alıntı yapılmıştır, *s.*213.

ru ilerleyen ön cephe koluna Siyasi Subay olarak atanması üzerine, eve gönderdiği ayrıntılı mektubunda şu satırlara yer verir:

> Basra'da yürütülecek askerî operasyonlarla ile ilgili bir telaşa gerek olduğunu düşünmüyorum. Gerçekten de oldukça ihtiyatlı davranıyoruz ve arkamızda 100 yıllık bir somut başarı var... Buradaki Arap halkı pasif davranıyor; ülkenin yukarısında bize karşı olanlar vardı, ancak onlar da son günlerde öyle bir ders aldılar ki artık herhangi bir sorun yaşayacağımızı zannetmiyorum. Gözlerinin önünde, her daim örnek alabilecekleri bizim yönetimimiz altında refah içerisinde yaşayan büyük Arap nüfuslarından bir tanesi var (yani Mısır)... Bu suretle buraya gelişimiz zorbaca olabilir, hiç kuşkusuz ki öyledir. Fakat bu gerçek gelişimizi zorunlu olarak yersiz kılmıyor. Genişlemeye devam etmeliyiz, belki yavaş yavaş, ama her hâlükârda devam etmeliyiz. Ta ki Tanrı takdiri durmamızı hükmedene kadar![16]

Wilson'ın bu heyecanı, Hindistan Genel Valisi Sör Charles Hardinge'i pekâlâ etkileyebilecek boyutlardadır. Öyle ki, Ekim 1915'te Kral V. George'a kendinden emin bir şekilde, "Mezopotamya'daki küçük şovum var gücüyle devam etmektedir ve öyle umuyorum ki Bağdat, pek yakında İngiliz İmparatorluğu sınırları içerisinde yer alacak"[17] garantisi verebilmiştir. Bu sırada Cox, A. T. Wilson'ın sonsuz yardımlarıyla ile becerikli ve çok yönlü bir yönetim kadrosu görevlendirmiştir. Cox'un on dokuz kişilik "politikacılarının" neredeyse tamamı bölgeye aşinadır ve yerel dilleri konuşabilmektedirler; bu anlamda birçoğu, Orta Doğu tiyatrosunun önemli aktörlerine dönüşebilecek yetkinliğe sahip kişilerdir.

16 Marlow, *Late Victorian,* s.99.

17 Black, *Banking on Baghdad,* s.174.

Cox ve Wilson, Yeni Delhi adına konuşmaktadırlar. Ancak savaş ilerledikçe, Londra ve Kahire'de farklı görüşler egemen olmaya başlar. Özetlemek gerekirse; Başbakan Asquith ve kendisinden sonra gelen David Lloyd George için Avrupa'daki öncelik, güç durumda olan Fransa ve Rusya'ya yardım etmek, onları desteklemek ve aynı zamanda yatıştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda Londra, parçalanacak olan Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş sonrası nasıl bölüşüleceğini planlayan 1916'da yapılmış gizli antlaşmaların bir parçası olur. İngiltere, Rusya'ya Boğazlar ve İstanbul sözü verirken; Fransa'ya, detayları savaş sonrasında konuşulmak üzere Suriye ve Lübnan parsellenir. Bu sırada Kahire'de bulunan İngiliz yetkililer, Mekke'nin Büyük Şerifi Hüseyin tarafından başlatılan bir Arap isyanının çıkmasını sağlarlar. Londra ise Delhi ile Kahire arasında tereddüt eder. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın Orta Doğu uzmanı Hubert Young'ın 1920'de özetlediği üzere; "Son üç dört senelik dönem içerisinde Orta Doğu'da izlediğimiz politikalar, iki güçlü kişilikten -kontrol altına alındıklarını söyleyemeyeceğim- büyük ölçüde etkilenmiştir: Suriye tarafında, Arap emellerini destekleyen Albay Lawrence'a sahiptik... Mezopotamya tarafında ise aynı emelleri kontrol eden ve bunu yapmasının nedenlerini saklamak için herhangi bir çaba sarf etmeyen Sör Arnold Wilson vardı."[18] Zaman içerisinde Lawrence galip gelecek ve başarılarını öven *The Seven Pillars of Wisdom* (Bilgeliğin Yedi Sütunu) adlı yavanlığın başyapıtını yazacaktır. Bu çekişme bir anlamda Oxford ile Clifton arasında yaşanmış ve Oxford öne geçmiştir.

Yine de Amerikalı bir gözlemci, bunun üzerine, imparatorluğun

18 Timothy Paris, "British Middle East Policy-Making after the First World War: The Lawrentian and Wilsonian Schools", *The Historical Journal,* vol. 41, no. 3 (1998)'den alıntı yapılmıştır, s.794.

mecazen çıplak olduğu fikrini ortaya atar. Bahsedilen gözlemci, I. Dünya Savaşı sırasında ABD Dışişleri Bakanlığı'nın açıkgöz muhbiri olarak görev yapan petrol şirketi yöneticisi William Yale'den başkası değildir. Dışişleri Bakanı'na 12 Kasım 1917'de gönderdiği gizli bir raporda Yale, Suriye'deki İngiliz politikasına ilişkin şunları dile getirir: "İngilizlerin üstlendiği rol, halk üzerinde doğru an geldiği zaman herkesin anlayacağı kati amaçları olduğu izlenimi yaratıyor. Ayrıca bu karmaşık oyunun çok önemli bir parçası olduklarını düşündürüyor. Ne var ki gerçekte, Downing Street'in kesin olarak tanımlanmış bir politikası yok gibi...Ve temsilcilerine üzerinde çalışmaları için verilmiş net bir program mevcut değil"[19]

Mart 1917'de İngiliz-Hint birliklerinin Bağdat'ı kuşatmasıyla kafa karışıklığı iyice derinleşir: Zafer, Londra'da sevinç çığlıklarıyla karşılanır. Zira bu zaferin Kut'da yaşanan küçük düşürücü durumu telafi ettiği düşünülür. Ancak yeni durumda, kral hazretlerinin yeni tebaaları ile ilgili ne yapılmalı ve ne söylenmelidir? Bağdat'ın fatihi Tümgeneral Maude, Sör Percy Cox'un öğütlerini yansıtarak şöyle bir uyarıda bulunur: "Yerel koşullar, sadece hem askerî otoritelerle hem de ülke halkıyla aynı zamanda ilgilenebilecek yeterliliğe sahip İngiliz yetkililerini, sorumluluk gerektiren konumlara getirmeye izin vermiyor. Bu büyük yapıya gerçek bir Arap cephesi ekleyebilmek için, hukuk ve düzenin temelleri sağlam bir şekilde ve samimiyetle atmalıyız."[20]

Maude'un reçetesi, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda bulunan ve Orta Doğu ile ilgili fikirleri önemli kabul edilen Sör Mark Sykes ta-

19 William Yale belgeleri, GB 165-030, Sandık 1, Middle East Archive, St. Antony's College, Oxford.

20 David Fromkin, *A Peace to End All Peace, s.*306-07.

rafından âdeta yerle bir edilir. Sykes, Savaş Kabinesi'ni, "Hindistan üzerinden strateji yürütürseniz elinizde kalan tek şey, tüm o eski siyah ve beyaz gelenekler olur. Zira Arapları, basitçe siyah beyaz ayrımı üzerinden yönetemezsiniz"[21] diyerek zaten uyarmıştır. Bu nedenledir ki Maude ve Cox, Bağdatlıları yeni İngiliz-Hintli yöneticileriyle işbirliğine davet eden taslak bildirinin onaylanması için Kabine'ye başvurdukları zaman, ret yanıtıyla karşılaşacaklardır. Bunun yerine, daha liberal bir görüşe sahip Sykes'ın hazırladığı ve Lloyd Geroge'un bakanları tarafından kabul edilen hitabet gücü daha yüksek bir salvo gelecektir: "Ordularımız, şehirlerinize ve topraklarınıza işgalci ya da düşman olarak değil, özgürleştiriciler olarak geliyor." (Bağdat, 9 Nisan 2003'te Amerikan güçlerin eline geçtiği zaman, benzer bir açıklamada yankısını bulan ifadeler.) Londra tarafından âdeta kutsanmış olan bu beyanname, bir ölçüde Arap ırkının bir kez daha bu yücelik karşısında saygıyla ayağa kalkacağı ve "saygıdeğer soylularını, kıdemlilerini ve temsilcilerini" yönetimi paylaşmaya çağıracağı umudunu taşımaktadır.[22] Süreci hızlandırmak için, Londra eş zamanlı olarak İngiliz-Hintli personelinin işgal altındaki Mezopotamya'dan geri çekilmesi emrini verir.

Aslına bakılırsa Bağdat beyannamesini hazırlarken, İngilizler Mezopotamya'nın farklı halklarına ne kadar güç aktarmaya niyetli oldukları konusunda hâlâ bir kafa karışıklığı yaşamaktadırlar. İngiliz-Hintli yöneticilerin donanımlarına benzer yetkinliklere sahip yalnızca birkaç yerli olduğu ortaya çıktığı zaman Londra, Hintli görevlileri "geçici süreyle" muhafaza etme kararı alacaktır. Amerikalı akademisyen David Fromkin'in *A Peace to End All Peace* (1989, Barışa Son Veren Barış) adlı kitabında belirttiği üzere;

21 a.g.e., s.305.

22 Wilson, *Loyalties*'in ekler bölümünde metnin tamamı mevcuttur.

General Maude, özerklik vaazı veren, fakat bir yandan da bunun hayata geçirilmemesi için çabalaması gereken yanlış bir pozisyona atanır: "İngilizlerin vardığı uzlaşı formülü, memnuniyetsizlik ve kargaşayı açıkça harekete geçirmeye yönelik tasarlanmış olabilirdi. Bu doğrultuda herhangi bir istemde bulunmamış bir bölge için, kulağa bağımsızlık taahhüdü gibi gelen amaç için gönüllü olan işgalci gücün askerî ve sivil otoriteleri, sonra kendi vaatlerini geri çekerler."[23]

Bu karmaşık sinyallerden bir mutabakat çıkarmaya çalışan kişi, artık Basra yerine Bağdat'ta bulunan ve Mezopotamya Sivil Komiseri olarak gücü artırılan Sör Percy Cox'dan başkası değildir. Oldukça gösterişli bir figür hâline gelen Wilson ise değişmez asistanı olarak Cox'a katılır. Wilson bununla birlikte mücadeleye artık bir istihbarat casusu gözünden bakmaya başlar ve Nasiriye'deki başarıları kendisine Üstün Hizmet Madalyası kazandırır. Wilson, "siyasi" olduğunu göstermesi için beyaz, özel bir apoleti olan yüksek yakalı üniformasıyla dikilip dağınık vaziyetteki alay içerisinde bir öneri sunduğu zaman, tüm subaylar onun canlı bir kesinlikle ortaya attığı ve klasik vecizelere yakınlık gösteren görüşlerini pürdikkat dinlerdi. Çok geçmeden "Wilson'un Genç Adamları" olarak isimlendirilen Wilson himayesinde bir grup oluşturuldu ve bu grup, Basra'ya gelen oldukça kibar, birçok dil bilen, geleceğin İsrail Askerî Yöneticisi Ronald Storrs gibi etkili ziyaretçiler tarafından ilgiyle karşılandı. Storrs, gördükleri karşısında gerçekten de oldukça etkilenmişti: "Cox'un tercih ettiği idari subay Wilson, yakışıklı, yetenekli, zeki ve oldukça hırslı." İki kardeşini savaşta kaybetmiş; ancak yine de "on bir sene boyunca seçkin amirini koruma ve ona hizmet etme şansı yakaladı."[24]

23 a.g.e., s.307.
24 Ronald Storrs, *Orientations,* s.211-14.

Cox, 1918'de karmaşık bir antlaşmayı müzakere etmek üzere İran'a çağrıldığında, Wilson'a yarbaylık rütbesi verilir ve Mezopotamya Yüksek Komiser Vekili görevine atanır. Henüz otuz dört yaşında olan yarbay, 1918'in başlarında ailesine gönderdiği mektubunda şaşkınlığını, "Tüm bu devasa alanın yönetimsel ve politik ilişkileri ile ilgili hükümete karşı sorumlu olduğuma güçlükle inanabiliyorum!" diye ifade edecektir. "Yanımda henüz hiçbir memur yok; gelişigüzel bir araya getirilemezler. Tüm topları aynı anda havada tutmak ve düşürmemek için tıpkı bir hokkabaz gibi mücadele veriyorum... Bu sabah Ramadiye'ye -gidiş dönüş 128 kilometre- uçtum. 6.30'da ayrıldım; 7.40'ta vardım. Kahvaltımı ettim, işimi hallettim ve saat 10'da geri döndüm. Hükümetin bir heyet göndereceğini umuyorum. Ben, heyetin ihtiyaç duyabileceği gerekli malzemeleri toplamaya başladım bile. Şüphe etmeden ortaya çıkabilir ve ne düşündüğümü söyleyebilirim; ancak bunu başardığım zaman ve barışın ilan edildiği gün, kalemimi bırakıp izin almaya hazır olacağım."[25]

Bu zamana dek, Wilson'un yargıları değiştirilemez şekilde pekişmişti. Mezopotamya'nın İngiliz yönetimi altında bir sömürge himayesi olarak onu fethedenlere ait olduğuna inanıyordu. Wilson'a göre sınırları, Osmanlı toprakları olan Bağdat, Basra ve Musul'u kapsamalıydı. En sonuncusu, Fransa'ya söz verilmişti ve petrol yönünden zengin olduğuna inanılıyordu. Bu da şu anlama geliyordu: Musul'un "Irak" (o sıralar henüz yeni kullanılmaya başlanmış Arapça bir kelime) topraklarına katılması demek, yeni himayenin ihtiyaç duyduğu gelirin sağlanması anlamına gelebilirdi. Eylül 1918'de, sahip olduğu yetkiye dayanarak A. T., Basra'nın ayrı statüsünü ortadan kaldırır ve kafası başka sorunlarla meşgul olan Whitehall'den, konuyla ilgili herhan-

25 Marlowe, *Late Victorian,* s.131.

gi bir itiraz gelmez. Savaşın sonlarına doğru yaklaşılmışken Wilson, "Mezopotamya'da en sonunda nasıl bir hükümet kurulacaksa kurulsun, yeni yapının etkili bir şekilde devamı üç eyaleti Basra, Bağdat ve Musul'u içerisinde barındırmasına bağlıdır"[26] görüşüne dayanarak, Musul'un tamamının işgal edilmesi emrini verir. Bu emir doğrultusunda 11 Kasım'daki ateşkesten sonraki dönemde de İngiliz-Hintli birlikler, Türkleri Musul'dan zorla dışarı atmaya devam etmişlerdir.

Ateşkesten üç gün önce, Orta Doğu ile alakadar herkesin sürpriz olarak değerlendireceği bir şekilde İngiltere ve Fransa, halka "Türklerin uzun süreli baskısından" sonra gelecek hükümetle ilgili, özgürce seçme şansı tanıyan bir bildiri üzerinde anlaşırlar. Özellikle de Suriye ve Irak'a atıfta bulunan ortak bildiri, iki İtilaf Devletin herhangi belirli bir kurumu empoze etmeyi arzulamak yerine; uzun süredir baskı altında olan halkların "kendi özgür iradelerini yansıtabilecekleri"[27] hükümetlerini desteklemekten "başka bir kaygılarının" olmadığını ortaya koymayı amaçlamıştır. Ortak bildiri, Amerika'nın savaşa girmesinin üzerinden dokuz ay geçtikten sonra, Ocak 1918'de Woodrow Wilson'un beyan ettiği *On Dört İlke*'yi yansıtmaktadır. 12. ilkeye göre, Türk yönetimi altındaki tüm "uluslar, tam anlamıyla özgür bırakılmış bağımsız bir ilerleme şansını" hak etmektedirler. Araplar bunu, anlaşılır bir şekilde, İkinci Sosyalist Enternasyonal federasyonunun ortaya atığı ve V. I. Lenin ile Başkan Wilson'un samimi bir şekilde destekledikleri, "kendi kaderini tayin hakkı" olarak yorumladılar.

Bir kimse, söz konusu *On Dört İlke* ile alay edebilirdi (Fransız Georges Clemenceau, *Tanrı on madde ile yetinmişti*, diye yakı-

26 a.g.e., s.132.

27 George Antonius, *The Arab Awakening*'de İngiliz-Fransız Bildirisi yer almaktadır, s.435-36.

nır), fakat uzakta beliren barış konferansı ve Woodrow Wilson'un İttifak başkentlerine zafer dolu girişini gerçekleştirmek üzere oluşu, bu ilkeleri ya da onu göz ardı edilemez kılıyordu. Her şeyden çok, İngiltere ve Fransa'nın savaş sırasında verdikleri sözleri sonunda tutmamaları, "uzun zaman boyunca Türkler tarafından baskı altında tutulmuş halkları", kalıcı bir ihanete uğradıkları duygusuyla baş başa bırakacaktı. Zira ilerleyen zamanlarda bu duygu, daha da çok yayılacak ve İngiliz-Fransız Bildirisi, Arapların kendi kendilerini yönetebilmekten aciz olduklarına inanan Albay Wilson'da şaşkınlık ve dehşet hissi uyandıracaktı. Bunun üzerine Wilson, Whitehall'deki Hindistan Dairesi Daimi Bakan Muavini Sör Arthur Hirtzel'e şöyle bir itirazda bulunur: "Bildiri, bölgede bulunan bizleri şimdiye kadar başarıyla kaçındığımız diplomatik sahtekârlık konumunda bırakıyor ve bir ulusun kaderini belirlemekten son derece aciz olan kişilerin ellerine güçlü bir silah veriyor... Ortalama bir Arap, geleceğini Bağdat'ta bulunan bir dolu amatör politikacı yerine, adil bir muamelenin yanı sıra maddi ve manevi ilerleme de sağlayabileceği İngiltere'nin himayesi altında görüyor... İzleyebileceğimiz en uygun rota, Mezopotamya'yı, tüm ırklara ve sınıflara derhâl en ileri seviyede bir özgürlük ile sağlam ve istikrarlı bir hükümetin temeli olan özerkliğin tanınacağı bir İngiliz Himayesi olarak ilan etmektir."[28]

Ya da Wilson'ın bir ay sonra detaylandıracağı üzere Bağdat, bölgenin dayanak noktası hâline gelmeye mecbur olduğu için, Irak himayesi de stratejik açıdan mantıklı idi. Wilson'ın düşüncesine göre, Irak işgali ile "Müslüman dünyasının birbirleriyle arasını bozduk. Böylelikle Orta Doğu'da bize karşı olası herhangi bir Müslüman ittifakını da önlemiş olduk. Benim kanımca politikamız, Mezopotamya'yı İngiltere'nin himayesindeki topraklarına

28 Marlowe, *Late Victorian,* s.136-37.

saplanmış bir kama olarak tutmak olmalıdır; öyle ki, bu topraklar kesinlikle Arap dünyasının geriye kalanıyla bütünleştirilmeden, olabildiği sürece izole tutulmalı ve geriye kalanlar için bir model olmalıdır."[29] (Buradan da anlaşılabileceği üzere T. E. Lawrence, zıt bir bakış açısından bakarak, zaman zaman benzer tezi önermiştir.)

Orta Doğu'nun geleceği ile ilgili Ocak'tan Haziran 1919'a kadar, Paris Barış Konferansı'nda liderleri bir araya gelen muzaffer hükümetler arasında ortak bir fikir üzerinde uzlaşmaya varılamaz. Uzun süren konferans boyunca Büyük Üçlü; İngiltere Başbakanı Lloyd George, ABD Başkanı Wilson ve Fransa Başbakanı Clemenceau, barış koşullarını ölçüp tartmak, vatansız insanların hoşnutsuzluklarına değinmek ve üç yıkılmış imparatorluğun ganimetlerini bölüşmek üzere her gün müzakere masasına otururlar. Ne yazık ki, *Paris 1919* adlı kitabında, Margaret MacMillan (kendisi Lloyd George'un torununun kızıdır) tarafından taze taze tarif edildiği üzere; bu nüfuzlu kimseler, çoğu kez ne sözler verdiklerini veya kime söz verdiklerini unuturlar. Hatta "Savaşa Son Veren Savaşı" sona erdiren kararları dikkatlice değerlendirdikleri zaman, inancını yitiren bir İngiliz (Filistin'de savaşmış Archibald Wavell), sonucun "Barışa Son Veren Barış" olacağından korkmuştur.

Orta Doğu'dan konferansa bir dizi "ricacı" gelecektir. Irak ve Suriye konusundaki üç etkili İngiliz, tavsiye sunmak üzere hazır bulunur: Albay Wilson; Wilson'ın Doğu Sekreteri seçkin Arabist Gertrude Bell ve Arap ayaklanmasını tetikleyen Albay T. E. Lawrence. Bundan sonra yapılan pazarlıkta, yorulmak bilmez ve ısrarcı A. T. Wilson, üç vilayetli Irak fikri konusunda destek kazanır.

29 a.g.e., s.146.

Whitehall, Kürdistan için ayrı bir devleti destekler; Lawrence, Basra ve Bağdat için ayrı emirlikler önerir; Emir Faysal (Hüseyin'in oğlu), bir Suriye-Irak federasyonu için baskı kurar ve Fransızlar Musul'un (ve petrolünün) Suriye'ye bağlanmasını isterler. Albay Wilson, Lloyd Geroge'un hayati ittifakını kazanır, bu Clemenceau ile yapılan kısa bir görüşmede kesinleştirilir, (Koca Kaplan'ın "Musul'u alabilirsin!" dediği belirtilir), nihai sınırlar daha sonraki bir tarihte belirlenecektir. A. T'nin yaşam öyküsünü yazan John Marlowe'un adilce yaptığı yorumuna göre, "Eğer bugünkü Irak'ın mimarı olarak nitelendirebileceğimiz bir adam varsa bu adam, Arnold Wilson'dır."[30]

Arnold Wilson, Irak'ın ilerideki statüsü hususunda daha az inandırıcı kalır. İngiliz himayesi fikri saf dışı edilir. Devir değişmiş, Başkan Wilson "geri kalmış halkların" kendilerini yönetmeye uygun konuma geldiklerine inanılana kadar, yani bir süreliğine "dış bir politik kontrole" tabi tutulduğu, daha çok bir geçişi ifade eden *manda* fikrine popülerlik kazandırır. Manda terimi, terimi tasarlayan, "Eski Sömürge Sistemi" olarak nitelediği yapıya tarihsel bir eleştiri getiren Amerikalı George Lewis Beer tarafından ortaya atılır. W. Wilson'ın (*Araştırma* adı verilen) danışman ekibinin bir üyesi olan Beer'ın kafasındaki Irak, manda sisteminin bölgesel kilit taşıdır. Bu sistem Wilson tarzı idealizm ile süper güç realizminin bağdaştırmayı amaçlamaktadır. Ya da İngiliz liberal akademisyen H. A. L. Fisher'ın sözünü sakınmayan değerlendirmeleri doğrultusunda; "Fethetmenin kabalığı, ahlak maskesinin ardına gizlenmiştir." [Bu ifade, Fisher'ın etkileyici kitabı *History of Europe*'un (Avrupa Tarihi) daha sonraki baskılarında da aynı şekilde yer almaya devam eder.][31]

30 a.g.e., s.240.

31 Bkz. Toby Dodge, *Inventing Iraq*, s.12-13.

Avrupalı olmayan halkların manda yöneticileri -Orta Doğu'da, Almanya'nın Afrika'daki eski sömürgelerinde ve Güney Pasifik'teteoride hâlâ oluşum aşamasında olan Milletler Cemiyeti'ne karşı sorumluydu. Amerikalılar, özellikle de Protestan misyonerlerin yıllar önce kolejler, kiliseler ve hastaneler inşa ettikleri eski Osmanlı topraklarının statüsü ile ilgileniyorlardı. Kısmen bu sebepten ötürü, İttifak Devletlerinden sadece Amerika, Türkiye'ye karşı savaş ilan etmemişti ve bu nedenle de Amerika, resmen *Müttefik* değil *Ortak Güç* olarak tanımlanmıştı. Daha genel olarak; maskelenmiş emperyalizm olarak tanımlayabileceğimiz olgu, zamanın ruhuna uygun düşer. Sör Mark Sykes, Şubat 1919'daki vakitsiz ölümünden kısa süre önce, Dışişleri Bakanlığı'na sunduğu bir bildiride, Amerika'nın savaşa dâhil olması ve Rus (Bolşevik) Devrimi'nin gerçekleşmesiyle değişen Avrupalı değerler sistemini (ethos) değerlendirir. Sykes, bu bağlamda bir uyarıda bulunur: "Emperyalizm, ilhak, askerî zafer, beyaz ırkın sorumluluğu gibi ifadeler, artık popüler siyaset sözlüğünden silinmiştir." "Sonuç olarak hamilikler, nüfuz alanları, ilhak, üsler vb. ifadeler de diplomatik eski eşya odasına sevk edilmelidir."[32]

Bunlar doğru görünse de, pratikte muzaffer İngiliz ve Fransızlar, henüz yeni kazandıkları topraklara özgürlük verilebileceği veya verilmesi gerektiği konusunda hiçbir şekilde ikna olmamışlardır. Irak'ta, İngiltere manda ilkesiyle Hindistan'ın prenslik devletlerinde (ve Nijerya'da) uzun süredir uygulanan dolaylı yönetim pratiği birleştirilmeye çalışacaktır. Bu, şu anlama gelmektedir: Görünüşte bir Arap yönetebilir; fakat yalnızca İngiltere Yüksek Komiseri'nin "tavsiyeleri" ile! Hindistan Dairesi'ndeki Hirtzel, A. T. Wilson'ı bu konuda samimiyetle bilgilendirir: "Bizim istediğimiz, çok fazla maliyeti olmayan, İşçi Partisi'nin kendi ilkeleriyle uyumlu diye hazmedebileceği;

32 a.g.e.

bunun yanı sıra ekonomik ve politik kurumlarımızın güvende olacağı, biz gizlice yönetirken arkamızı döndüğümüz zaman güvenebileceğimiz Arap kurumlarının oluşturulduğu bir yönetim çeşididir."[33]

Paris Barış Konferansı'nın son bulduğu sırada, yeni Orta Doğu'nun yalnızca dış hatları üzerinde mutabakata varılabilmiştir. En başında bağımsız Ermeni ve Kürt devletlerini destekleyen Amerikalılar, tedirgin bir şekilde bölge ile herhangi ciddi politik ilişki kurmaktan uzak durmaya başlarlar. Balfour Deklarasyonu'nda Filistin'de kurulmasına söz verilmiş olan Yahudi "Ulusal Vatanı" kavramı, hâlâ oldukça yenidir. Zira Lawrence'ın dürtmüş olduğu Emir Faysal bile, bu fikre şartlı onay verecektir. Çarlık Rusya'sına savaş sırasında söz verilen topraklar, Bolşevik Devrimi'nin ardından geçersiz sayılır; ama savaş sırasında varılmış anlaşmalar gereğince, İngiltere ve Fransa sırasıyla Suriye ve Lübnan'da oluşturacakları manda yönetimlerine hazırdırlar. Keyfi kaçan Albay Wilson, Bağdat'taki işlerine geri döndüğü sırada, T. E. Lawrence da Arap hakları için kampanya yürütmek üzere Paris'ten ülkesine geri dönmekteydi. Gertrude Bell, Sevgili "Doğulu" ve milletvekili arkadaşı Aubrey Herbert'e gönderdiği mektubunda şu şekilde hayıflanır: "Ah sevgili dostum, Yakın Doğu'yu korkunç bir arapsaçına çeviriyorlar! Ben, bu genel kargaşadan uzak tutmayı başarabileceğimiz Mezopotamya dışında, durumun savaştan önce olduğundan çok daha kötüye gideceğini hiç tereddütsüz öngörüyorum."[34]

Gerçekte Bayan Bell, Irak konusunda yanılmıştı. Versay'daki Barış Konferansı'nın kapanış töreninden kısa süre sonra, İngiliz bası-

33 Margaret MacMillan, *Paris 1919*, s.398.
34 a.g.e., s.400.

nı huzursuzluk içerisinde kaynayan işgal altındaki ülke tasvirlerine yer vermeye başladı. *The Times* muhabirinin Eylül 1919'daki haberi özetle şöyleydi: "Öyle tahmin ediyorum ki, birçok İngiliz'in Mezopotamya hakkındaki görüşü şu doğrultuda: Yerli halk bizi memnuniyetle karşılayacak; çünkü biz onları Türklerden kurtardık ve bu ülke sadece İngiliz hayatının geniş harcamalarını ve İngiliz parasını geri ödemek için gelişmeye ihtiyaç duyuyor. Bu ideallerden hiçbiri, çok fazla irdelenmeyi hak etmiyor... Politik açıdan Araplardan istediğimiz, onurlarını ve bağımsızlıklarını, getirileri büyük ölçüde yönetim harcamaları tarafından emilmesi şart olan küçük Batılı bir medeniyete feda etmeleridir." (Bu haberde adına yer verilmeyen muhabir, muhtemelen, 1903-4'te Tibet işgali sırasında *The Times* adına Younghusband'a eşlik eden Percival Landon idi.)[35]

Nisan 1920'de, İtalyan sahillerinde bulunan San Remo'da, Fransızlar ve İngilizler tarafından bir konferans düzenlenir. Katılımcılar arasında en ufak bir müzakere dahi gerçekleşmezken, konferansı düzenleyenler 5 Mayıs'ta Akdeniz'den İran'a kadar uzanan eski Türk Arabistan'ı üzerinde, İngiliz ve Fransız manda yönetiminin kurulacağını duyurur. Osmanlı Suriye'si, genişletilmiş bir Lübnan ve küçültülmüş bir Suriye olarak bölünecek ve her ikisi de Fransız manda yönetimi altına verilecektir. Filistin ise Suriye'den ayrılacak, İngiliz manda yönetimine tabi tutulacak ve aynı zamanda da ek hüküm olarak Balfour Bildirisi'nde Yahudilere söz verilen "Ulusal Vatan" sözü de yerine getirilecektir. Petrol zengini olduğu düşünülen Musul'u da kapsayacak şekilde genişletilmiş hâliyle (A. T. Wilson sayesinde, Suriye aleyhine), Irak da İngiliz vesayetine girecektir. Bu konferans, *Washington Post*'un manşetinde özetlendiği

35 Robert Fisk, *The Great War for Civilisation: The Conquest of the Middle East,* s.144.

gibi "Türkiye'nin Parçalanmasını" gerçekleştirmektedir.[36]

Lübnanlı Hıristiyan yazar George Antonius'un çok ilgi gören kitabı *The Arab Awakening*'e (1938, Arapların Uyanışı) göre, söz konusu parçalama, Arap dünyasında yeni bir hassasiyetin doğmasına yol açmış; âdeta "Batı'nın güçlerine karşı, bir nefret uyandırmıştır. Duygulardaki değişikliğe sadece değer verilen bağımsızlık ve birlik hedeflerinin inkâr edilmesi değil; ayrıca ve daha da önemlisi, güvenin sarsılması neden olmuştur... Arapların gözünde, San Remo kararlarının ihanetten aşağı kalır yanı yoktur ve kanla mühürlenmiş bir sözleşmenin ihlal edildiği gerçeği, bu ihanete daha da nefret uyandırıcı ve adi bir boyut katmıştır."[37]

Antonius'un, İngiltere'nin sözünde durmaması ile ilgili yorumu, uzun bir süre tartışma konusu edilir. Fakat kesin olan bir şey vardır ki, âdeta bir emir şeklinde ilan edilen San Remo kararları, Irak'ın yeni doğmuş politik elitleri arasında öfkeye yol açar. Bağdat'ın önde gelenleri, İngilizlere, kendi İngilizce sözlüklerinde *manda altına almak* ifadesinin "yasaklamalarla veya emirlerle yönetmek" anlamına geldiğini ve bu durumda demokratik bir kavramdan çok uzak olduğunu hatırlatırlar. Dahası, işgal masraflarının karşılanmasına yardımcı olmak ve İngiltere'nin personeli için el konulan evlerin bedellerini karşılamak için (ki bu işgale karşı duyulan hoşnutsuzluğun daimi kaynağıydı) her zamankinden daha yüksek vergilerin etkili bir biçimde tahsil edilmesi üzerine, Mayıs duyurularını o zamana kadarki en büyük hoşnutsuzluk takip etti. Ne var ki, bunların yanı sıra Iraklılar, içlerinde bir takım belirli kinler büyütmüşlerdir. Güneyde Şii din adamları, "Hataları ne olursa olsun, Türkler en azından Müslüman kardeşlerimizdir!" şeklinde bir yaklaşımla,

36 Black, *Banking on Baghdad,* s.241.

37 Antonius, *The Arab Awakening,* s.305.

kâfir bir yönetime boyun eğmeyi şiddetle eleştirirler. Kuzeyde ise Kürtler, kendilerini umursamayan Bağdat'a saygı göstermeyi reddederler. Potansiyel petrol sahalarını kimin yönetebileceği konusunda endişeli olan Kürtlerin birçoğu ise Woodrow Wilson'ın söz verdiğine inandıkları bağımsızlık için haykırmaktadırlar. Bütün İslami yelpazede yer alan Sünni ve Şii Müslümanlar; İngilizlerin, bazıları Türkiye'nin mezhepçi katliamlarından kaçmış Ermeni, Rum ve Süryani Hıristiyanları kayırması olarak algıladıkları şeye çok sinirlendiler.

Dış etkenler huzursuzluğu şiddetlendirmişti. Başyardımcısı Nuri el-Said'in (Nuri Said Paşa) Kasım 1919'da yaptığı açıklamalara göre; Emir Faysal, krallığının "Amerika Birleşik Devletleri tarzında devasa bir federal devletler grubu" kurmak üzere, "kurtarılmış Suriye ve Mezopotamya vilayetlerini" kapsayabileceği umudunu taşımaktadır. Whitehall, Faysal'ın yanında savaşmak üzere Osmanlı ordusunu terk eden Nuri Paşa'ya bir yanıt vermesi konusunda ısrar ettiği zaman, Albay Wilson'ın tepkisi "önemsiz kimselere" değinmenin gereksiz olduğu doğrultusundadır. Bu, Dışişleri Bakanlığı'nı, özellikle de Mezopotamya'da görev almış yeni atanan Irak uzmanı Binbaşı Hubert Young'ı tatmin etmez. Young, hazırladığı pusulada Irak sivil yönetimde görev alan 233 İngiliz memurdan sadece 4'ünün 45 yaş üstü olduğunu ifade eder. Bu pusula, o sırada İngiltere'nin savaş sonrasında dışişleri bakanlığını yapan Lord Curzon'dan, Tahran'da uzun süredir görevde bulunan Sör Percy Cox'a yollanan sıra dışı bir telgrafa ilham verecektir. Yaşlanmış Curzon, telgrafına "Mezopotamya'nın şu anki vaziyeti, bizde hatırı sayılır bir endişeye neden oluyor." diye başlar ve şöyle devam eder: "Savaş koşullarının gerektirdiği şu anki askerî idare katıdır, masraflıdır ve sivil bir idarenin gelişmesine olanak tanımamaktadır... Büyük oran-

da idare yeterli deneyime sahip olmayan genç memurların elindedir. Şu anda oluşturulmakta olan sivil hükümet sistemi, ne Kasım 1918 ortak bildirisinin gerekliliklerini yerine getirebiliyor ne de yerel isteklere cevap verebiliyor... Bu İngiliz danışmanların bulunduğu Arap hükümeti yerine, Arapların tavsiyelerde bulundukları (ki bu oldukça sınırlıdır) bir İngiliz hükümet sistemidir... Fransızlar, Mezopotamya ve Suriye'nin kati benzerliği konusunda ısrar ediyorlar ve neden onların Suriye'de uygulamalarına karşı çıktığımız şeylerin aynısını bizim Mezopotamya'da uygulamak durumunda olduğumuzu soruyorlar."[38]

Cox'un İran ile devam eden anlaşma müzakerelerini sonlandırmadan böyle bir şey yapması mümkün olmamasına rağmen, Curzon telgrafını, Cox'un derhâl Bağdat'a dönmesi konusunda herkesin hemfikir olduğunu belirterek sonlandırır. Peki, tüm bunların üzerine Sör Percy ne düşünmektedir? Cevabında Cox, himayesi altındaki adamı Albay Wilson'ı zekice savunurken, onun Fransız-İngiliz bildirisi ile ilgili çekincelerini yeniden belirtir ve Irak'taki hoşnutsuzluğun tehlikelerini küçük gösterir. Ancak Cox'un sergilediği bu iyimserliğin yerinde olmadığı, çok geçmeden anlaşılacaktır.

Bahar 1920'de, bütün Fırat boyunca yayılan ayaklanmayı hızlandıran neydi? 10 Ağustos'ta gönderilen tipik bir telgrafta, Sivil Komiser Vekili Wilson, savunmacı bir yaklaşımla idaresinin "önceleri sahip olduğu popülerliği" neden kaybettiğiyle ilgili bir düzineden fazla neden sıralar. Wilson, ilk olarak Iraklı aşiret şeyhlerinin "aşiret üyeleri üzerinde umulan etkiye sahip olmadıkları"[39] gözlemini belirte-

38 Marlowe, *Late Victorian,* s.158.

39 Arnold T. Wilson, *Mesopotamia, 1917-1920: A Clash of Loyalties,* s.251-52.

rek başlar. Neyse ki şans eseri, Irak'ta huzursuzluk tırmanırken yetenekli bir Amerikalı görgü tanığı Bağdat'tadır ve sonbaharda ayaklanma bastırılana kadar orada kalır. Bu görgü tanığı, Kaliforniya'da yetişmiş ve Harvard'da eğitim almış bir Avrupalı olan Cornelius Van H. Engert'dir (1887-1985). Engert, tecrübesiz bir dışişleri hizmet memuru olarak, I. Dünya Savaşı patlak verdiği sırada Osmanlı Türkiyesine gönderilir. Engert, burada Türkçe öğrenir, tercümanlık yapar ve özellikle de 20. yüzyılın ilk soykırımı olduğu iddia edilen Osmanlı Ermenilerinin 1915-19 yılları arasında uğradıkları katliam ile ilgili detaylı raporlar hazırlar. 1920'de Engert, Iraklı isyancıların İngiltere'ye karşı ya da daha özel bir şekilde Sivil Komiser Yardımcısı Wilson'a karşı ayaklanmaları üzerine Bağdat'ta mahsur kaldığı sırada, İran'daki yeni diplomatik görevine gitmek üzere sefer hâlindedir. Engert'in Washington'daki Georgetown Üniversitesi'nden erişilebilir raporları, Orta Doğu tarihi üzerine az bilinen, nadiren başvurulan ve son derece değerli bir arşivi kapsar. Aşağıda, Irak ayaklanması üzerine 7 Ekim 1920'de, Engert'in Dışişleri Bakan Robert Lansing'e gönderdiği özet raporu yer almaktadır:

> Suriye ve Mezopotamya arasındaki sınır, ateşkes ile çizilemediğinden Fırat Nehri'nin yukarı tarafında bulunan gelişmiş İngiliz karakolları ile Halep ve Şam'dan yönetilen Araplar arasındaki sorunlar, çok geçmeden vuku bulmuştur. Bir sorunu önlemek için İngilizler, 25 Aralık'ta Dair al-Zur'dan (Deyrizor) ve bu yılın Şubat'ında ise Ebu Kemal köyünden çekildiler. Mart'tan itibaren Bağdat-Musul demiryolu hattına küçük baskınlar yapılmış ve 24 Mayıs'ta bir tren yakılmıştır. 4 Haziran'da Tell Afar'da (Telafer), İngiliz subay ve görevlileri öldürülmüş; iki zırhlı otomobil tuzağa düşürülerek içlerindekiler öldürülmüştür. Huzursuzluk hızla diğer kabilelere arasında da yayıl-

> mış ve Telafer, İngilizler tarafından yeniden işgal edilmiş olduğu hâlde, Dicle'nin doğusundaki Hıristiyan köylerine baskınlar devam etmiştir. Bu sırada Bağdat'ta, tahrikçi konuşmaları nedeniyle tutuklanmış yerel bir görevliyi zor kullanarak kurtarma girişimde bulunulmuştur ve sokaklar, zırhlı araç devriyeleriyle dolmuştur. 16 Haziran'da Hilla yakınlarındaki bir treni raydan çıkarmak üzere başarısız bir girişimde bulunulmuştur. İngiliz subaylarının öldürülmesiyle ilgili kışkırtıcı pankartların keşfedilmesiyle birlikte, sıkıntının yeni bir yola doğru saptığı da oldukça açıktır. Kabile toplantılarında açık ayaklanma savunulmuş; bu nedenle, İngilizler bazı asi köyleri bombalamış ve elebaşlarını yakalamışlardır.[40]

Engert, Lansing'e isyancıların saldırılarını ve İngilizlerin nasıl karşılık verdiklerini her bir çarpışmayı ayrı ayrı ve demiryolu sisteminin tamamına gerçekleştirilen gerilla hücumunu (Engert'in İran'a gitmesini engelleyen) anlatarak aktarır. Engert, sayıları son dönemlerde maliyeti düşürmek için azaltılan ve bu nedenle personeli yetersiz olan İngiliz işgal güçlerinin karşılaştıkları güçlükleri ve bunun yanı sıra Irak hakkında en ufak bir bilgisi olmayan, üstelik de bariz bir şekilde yanlış zamanda tatile çıkan hasta ve eski kafalı yaşlı komutanları General Aylmer Haldane'in durumunu tüm ayrıntılarıyla anlatır. Engert'e göre, diğer değerlendirmelerin aksine, Ağustos 1920'de İngiliz garnizonunun gerçek büyüklüğü 5.000 İngiliz ve 30.000 Hint savaşçıdan ibarettir. Bu da Wilson'ı eleştiren İngiliz makalelerinde bahsi geçen 90.000'in "yerel işçi taburlarının da eklendiği" şişirilmiş bir tablo olduğu anlamına gelmektedir. Yaz gelmeden önce yani ayaklanmanın iyice tırmandığı sıra-

40 Cornelius Van Engert Belgeleri, Sandık 2, Dosya 49, Georgetown University, Washington, D.C.

da; Wilson'a göre, -Engert tarafından da doğrulanan- asker sayısı, "Mezopotamya'daki görev için 4.200 İngiliz ve 30.000 Hintlinin hazır bulunduğu; geri kalan İran'dakiler, hasta veya nakil durumunda oldukları" 47.000 askerdir. Sivil Komiser Vekili, garnizonun yıllık masraflarını 35,5 milyon sterlin olarak tahmin eder. Bu rakam, Amerika tarafından ödenmemiş savaş borçlarını üstlenmiş olan, bunun yanı sıra İrlanda'daki ayaklanmayla Kahire'den Amritsar'a kadar yayılmış sömürge karşıtı isyanlarla, İran'daki çalkantılarla ve Bolşevik Rusyası'na karşı resmen afişe edilmemiş bir savaşla uğraşan İngiltere için, son derece ciddi bir miktardır.[41]

Engert, Irak'ta güç durumda kalan İngiltere'nin, "silahını elinden hiç düşürmemiş, son derece dağınık olan birkaç yüz bin iyi hazırlanmış gezici Arap" ile karşı karşıya olduğunu belirtir. Engert'in raporuna göre isyancılar, ellerindeki para ve silahlarını Mustafa Kemal'in milliyetçi Türkiye'sinden ve Fransızların Suriye'de tahtından ettiği Emir Faysal'ın kralcı ajanlarından temin etmişlerdir. Engert, isyan kadrosunun sıklıkla Müslüman din adamlarınca teşvik edilen eski Türk subayları tarafından yönetildiğini öne sürer. Bolşevik Rusya da isyanı benzer şekilde selamlayacak ve hatta Kerbela'daki Şii dinî liderin isyancı oğlundan "kurtuluş kahramanı" olarak övgüyle bahsedecektir.

İsyanın bu değerlendirmelerini okuyan herhangi bir Amerikalı, önceden uyarıcı bir üzüntü hissedebilir. Ayaklanmanın öfkeli patlaması Telafer'de yaşanır; bu, 2006'da Başkan George W. Bush'un başarılı bir şekilde kontrol altına alınan yer olarak örnek verdiği (ne var ki, bir sonraki gün, bağnaz Müslüman militanlar kasabanın yerli Hıristiyanlarını katlettiler) Suriye sınırı yakınlarındaki aynı kasabadır. 1920'de, İngiliz güçleri bugün de benzer şekilde tanıdık olan Irak şehirleri Necef, Kerbela, Fallujah (Felluce), Samarra'da ev ev sa-

41 Wilson, *Mesopotamia,* s.271.

vaştılar ve sivil ölü sayısı temmuz ve ağustosta en yüksek seviyesine ulaştı. Engert'in anlatımına göre, "Ölü ve yaralı olarak kayıpların birçoğunun nedeni, görülmemiş derecede sıcak geçen yaz idi." "Anormal bir şekilde sığlaşan nehirler, ulaşımı oldukça zor hâle getirmişti. Ağustosun başlarında depolanmış olan bir yıllık askerî donanım, Bağdat'ta yakıldı. Bu denli sıcak bir havada, helikopterler sabahın erken saatlerinde yalnızca birkaç saat çalışabilir vaziyettedir. Askerî anlamda, köyleri bombalamak anlamsızdır ve ahlaksız bir yıkımın yanı sıra gaddarlığı da içinde barındırır."[42]

Anlamsız ya da gaddarca; 5. ve 8. bölümlerde daha detaylı anlatılacak olan düşük maliyetli hava gücü, isyanları bastırmak üzere İngiliz strateji uzmanlarını, özellikle de Winston Churchill'i cezbeder. Maliyeti düşük savaş uçaklarına ağırlık vermenin yanı sıra Churchill, politik stratejiye hatırı sayılır bir değişim getirir. Mart 1920'de gerçekleşen bir Avam Kamarası toplantısında, eski başbakan ve liberal rakibi Herbert H. Asquith tarafından başlatılan bir tartışma sırasında, bu tarz bir değişimin sinyalleri Başbakan Lloyd George tarafından önceden verilecektir. Herbert H. Asquith, burada Sör Charles Townshend'ın (Kut'ta teslim olduktan sonra, milletvekili olarak yeniden doğmuş olan general) da desteğiyle Irak'taki İngiliz yönetiminin "Basra bölgesi" ile kısıtlanmasını savunur. Lloyd George, bir kimsenin "Mezopotamya'nın daha çok gelecek vaat eden toprakları" olan petrol zengini Musul'dan geri çekilmeyi önerebilmesini şaşkınlıkla karşılar. Lloyd George daha sonra düşüncesini şöyle detaylandırır:

> Geri çekilseydik neler olabilirdi? Bu ülkeyi ölen Türk despotizminden kurtarmak için üstlendiğimiz bunca masraftan sonra,

42 Engert Belgeleri, Sandık 2, Dosya 49.

> onu tekrar anarşi ve karmaşaya teslim etmek ve ülkenin ilerlemesi için hiçbir sorumluluk üstlenmemek aptalca ve bağışlanamaz bir davranış olurdu. Eğer (Arapların) sahip oldukları tek merkezi hükümeti alırsanız, yerine başka bir tane koymalısınız. Bu bağlamda arzularıyla ilgili kendilerine danışıldı ve öyle zannediyorum ki, neredeyse hepsi İngiltere Hükümeti'nin burada bulunması gerektiği konusunda isteklidirler... Kendilerine önceden kurallar koyarak ülkeyi İngiliz İmparatorluğu'nun bir parçasıymışçasına bizim yönetmemiz gerektiği önerilmedi. Bizim bakış açımız bu değildir. Bakış açımız kendi kendilerini yönetmeleri gerektiği doğrultusundadır ve biz bu noktada mandacı devlet olarak tavsiye vermek, danışılmak, yardımcı olmaktan sorumlu olmalıyız, hükümette mutlaka Araplar olmalıdır.[43]

Açıkça görülüyordu ki Londra'nın Irak'ın geleceğine dair görüşü ile Bağdat'a yaşananlar arasında farklılıklar vardı ve açıkça Sivil Komiser Vekili Wilson, farklı davranıyordu ve muhtemelen görevden de alınacaktı. Bu noktada, en belirleyici itekleyici güç Albay T. E. Lawrence tarafından uygulanan olmuştur.

1919'da, Londra'nın Batı Ucu'nda gündeme, neredeyse hiç tanınmayan, hâlâ yirmili yaşlarındaki Amerikalı bir gazeteci olan Lowell Thomas tarafından hazırlanmış filmlerle desteklenen bir yolculuk sunumu oturur. Daha bir yıl öncesine kadar hikâye peşinde bir muhabir olan Thomas, Orta Doğu'da altına denk bir medya olayı keşfeder. "Filistin'de Allenby, Arabistan'da Lawrence İle" adlı slayt sunumu, İslami ezanı taklit eden altmış parçalık orkestranın giriş müziği eşliğinde Covent Garden'da başlar. Karanlıklar içerisinden Lowell Thomas'ın tiz sesi yankılanır: "İzlemek üzere olduğu-

43 Wilson, *Mesopotamia,* s.241.

nuz şeyler, çıkmak üzere olduğunuz yolculuk, Amerika'da sunulmak üzere hazırlanmıştır. Yapımcınız Percy Burton, New York'a gelip de benim Londra'da bulunmam için ısrar edene kadar; siz İngilizlerin, anlatılan kendi Yakın Doğu seferinizi ve yine kendi kahramanlarınızın hikâyesini bir Yanki'nin ağzından duymaya ilgi göstereceğinizi hayal bile edemezdim. Fakat işte buradayım; hadi şimdi benimle gizemin, tarihin ve romantizmin topraklarında bir yolculuğa çıkın!"[44]

Thomas'ın sunumunun, ağustostaki ilk gösteriminden itibaren iki hafta süreyle devam etmesi planlanır. Ne var ki, tamamen dolan salonların önünde beş ay boyunca kuyruklar oluşur. Günde iki kez sergilediği gösterisine, dehşet verici bir savaşın heybetli son sözlerini duymaya hasret İngiliz izleyicilerin gösterdikleri yoğun ilgi, Thomas'ı Covent Garden'dan daha bereketli Royal Albert Hall'e; ardından da Queen's Hall'e taşıyacaktır. Söylentilere göre Thomas, görüntülü sunumunu dört milyon seyircinin dört bin gösteri boyunca izlediği ve dört yıl süren bir dünya turnesine çıkarır. Thomas, tek gecede yakaladığı şöhreti sayesinde, Lawrence, Bernard Shaw ve eşi Charlotte'un; askerî teorisyen Basil Liddell Hart ve pek yakında sömürge bakanı olacak Winston Churchill'in de aralarında bulunduğu etkili bir çevreye girer. Bu andan itibaren Orta Doğu ile ilgili ne varsa Lawrence'ın görüşüne başvurulacaktır. Halk için o (Lowell Thomas'ın ifade ettiği biçimiyle) "Arapların Taçsız Kralıdır." "Mükemmel düzeydeki klasik Arapça bilgisi ile" iki yüz binlik bir orduyu yönetmiş olan Lawrence, "dünyanın şampiyon tren sabotajcısı olarak, 'hiçbir sultan ve halifenin beş yüz yılda yapmayı başaramadıkları' şeyi başarır."[45] Bunun sonucu olarak, son zamanlar-

44 Joel C. Hodson, *Lawrence of Arabia in American Culture,* s.31.
45 a.g.e., s.52.

da Arabistan'da olan ve Irak'taki ayaklanmada arabuluculuk eden Lawrence, Temmuz 1920'de *The Times*'a görüşlerini belirttiği bir mektup gönderdiğinde, editörler, "Arap Hakları-Mezopotamya'daki Politikamız" başlığı atmayı uygun bulacaklardır.

Lawrence, ayaklanma çıktığına şaşmamak gerektiğini yazmıştır; çünkü "kurduğumuz hükümet İngiliz tarzındadır ve İngiliz dilinde idare edilmektedir. Hükümet, aralarında tek bir Mezopotamyalının dahi bulunmadığı 450 İngiliz memur tarafından idare edilmektedir. Burada, Türk yönetimi döneminde, hükümetin sivil idari memurlarının yüzde yetmişi yerliydi. Bizim 80.000 kişilik birliğimiz, sınır bekçiliği ile değil, polis işleriyle ilgilenmektedir. Halkı baskı altında tutuyorlar." Lawrence, yabancı çalışanların radikal bir biçimde azaltılmasını ve tüm İngiliz-Hintli birliklerin on iki ay içerisinde geri çekilmesini önerir. Lawrence, "İnanıyorum ki bu şartlar altında Araplar, imparatorluktaki herhangi biri kadar sadık olacaklardır," der ve mektubunu şöyle noktalar: "ve bize tek bir kuruşa dahi mal olmayacaklar... Tabii ki Mezopotamya'da petrol var; fakat Orta Doğu savaş içerisindeyken, biz mevcut petrolün yanına yaklaşamayız ve düşünüyorum da, eğer bizim için gerekliyse bu durum pazarlık konusu hâline getirilebilir."[46] Lawrence, ileride bir nakarat hâline gelecek şekilde, Irak'ın İngiltere'nin son sıkıntılı sömürgesi yerine ilk sıkıntılı dominyonu olmasını umduğunu söyler.

Lawrence, görüşlerini bildirmeye *The Observer*'da, İşçi Partisi yanlısı *Daily Herald*'da ve *The Sunday Times*'da yer alan imzalı makaleleriyle devam eder. 22 Ağustos'ta yayımlanan en sonuncusu ise içlerinde en açık sözlü olanıdır. Lawrence'ın bu son makalesi, aynen şöyle başlar: "İngiltere halkı, Mezopotamya'da haysiyet ve onur-

46 Stanley and Rodelle Weintraub, *Evolution of a Revolt: Early Post-war Writings of T. E. Lawrence,* s.78-80.

la içinden çıkılması imkânsız bir tuzağa sürüklenmiştir. Devamlı olarak gizli tutulan bilgiler nedeniyle bu tuzağın içersine itilmiştir. Bağdat'ın yaptığı resmî açıklamalar son derece gecikmiş, samimiyetsiz ve eksiktir. Vaziyet bize söylenenden çok daha kötüdür; bizim yönetimimiz, halka anlatılandan çok daha zalim ve etkisizdir... Komisyonun günahları, Mezopotamya'da bulunan ve Londra tarafından tam yetki verilmiş İngiliz sivil otoritelerin günahlarıdır (özellikle de albaylar). Bu şahıslar, devletin herhangi bir birimince değil, Dışişleri Bakanlığı ile Hindistan Ofisi'nin arasında oluşan boşluk tarafından kontrol ediliyorlar." Peki ya sonuç? Lawrence, yığınla rakam ortaya koyacaktır: "Bu yıl için 92.000 adam ve 50 milyon sterlin harcayacağız... Bizim hükümetimiz, eski Türk sisteminden bile daha kötüdür. Onlar 14.000 yerel asker muhafaza ediyor ve her yıl ortalama 200 Arap öldürerek barışı sürdürüyorlardı. Biz helikopterlerle, zırhlı araçlarla, hücumbotlarla ve zırhlı trenlerle 90.000 adama sahibiz. Bu yaz gerçekleşen ayaklanmada 10.000'e yakın Arap öldürdük. Cromer, Mısır'ın 6 milyonluk halkını 5.000 İngiliz askeri ile kontrol etmiştir. Albay Wilson ise Mezopotamya'nın 3 milyonluk halkını 50.000 askerle kontrol etmeyi başaramamıştır."[47*]

Rastlantı sonucu denilemeyecek bir şekilde, aynı durum Savaş Bakanı Winston Churchill tarafından Whitehall'de de gündeme getirilir. Churchill, Lawrence ile ilk kez Paris Barış Konferansı'nda tanışmış, ancak bu karşılaşma olumlu geçmemişti. Churchill, T. E'nin Kral V. George'un takdim ettiği onur nişanını almayı reddetmesini kınamıştı. Bu reddin sebebi ise Lawrence'ın, İngiltere'nin savaş sırasında Araplara verdiği sözleri yerine getirmediği doğrultusun-

47 a.g.e., s.96-99. * Okuyucu her bir yetkilinin kendi tezine bağlı olarak değişim gösteren tüm bu istatistiklerde dikkate değer bir tutarsızlık fark edecektir.

daki inancıydı. Ne var ki Churchill, Lawrence hakkında daha çok şey öğrendikçe kendisinden o kadar çok etkilenecekti. Lawrence'ın 1920'de savunduğu gibi Churchill de yıllık 30 milyon sterlin gideri olan ve kırk bin asker gerektiren "Irak'taki en tehlikeli ayaklanmanın," "bu şekilde devam edemeyeceği" görüşündeydi. Eğer bu değişimi gerçekten de resmî birimler körüklememişlerse Lawrence'ın basın kampanyası mevcut vaziyetin değişmesi gerektiğine yönelik beliren politik bir uzlaşıyı kuvvetlendirmiştir. Bağdat'taki Sivil Komiser Vekili Wilson da bu değişimi hisseder ve önceki görüşlerine farklı bir yön verir. Wilson, Dışişleri Bakanlığı'na Suriye'de Fransızlar tarafından tahtından edilen ve Lawrence'ın müttefiki olan Emir Faysal'a Irak krallığının sunulması gerektiğini önererek, geç kalmış bir şekilde rotasını çevirmeyi deneyecektir.

Bu hamle, onunla ilgili hiçbir şeyi değiştirmez. Churchill ve Curzon, artık Wilson'ın en kısa sürede Tahran'daki görevi tamamlanmış olan Sör Percy Cox ile değiştirilmesi gerektiği konusunda hemfikirdiler. 12 Ekim'de, daha önem taşıyan bir rütbe olan Yüksek Komiser unvanını taşıyan Sör Percy Cox, Irak'a gelir. Bu durum Bağdat'ın önemli kişilerince takdir edilecek ve Cox'un Londra'daki üstlerini bir nebze de olsa ferahlatacaktır. Geçen aylar içerisinde, yeni mevkisi sömürge bakanlığına atanan Churchill, Lawrence'ı, Orta Doğu'da yeni bir politik düzenin kurulması için resmen danışmanlık görevi üstlenmesi konusunda ikna eder.

Ayrılmaya hazırlandığı sırada, Albay Wilson, ailesine Lawrence gibi insanların nasıl "Bu denli kendilerine güvenen bir biçimde, bu topraklara hiç adım atmadıkları hâlde Mezopotamya ile ilgili ahkâm kesmeyi kendilerine nasıl yedirebildiklerini" anlamakta güçlük çektiği itirafında bulunur. Wilson, şöyle devam eder: "Lawrence, savaş sırasında burada bir hafta geçirdi. Burada geçirdiği bu bir hafta bo-

yunca tek bir yerli halk ile konuşmadı; fakat ne var ki, Mezopotamya ile ilgili tıpkı Suriye konusunda olduğu gibi aynı büyük güven ve aynı hatalarla yazılar yazdı."[48] Dahası, "Eğer ben gerçekten de *The Times*'ın, Albay Lawrence'ın ve yandaşlarının yansıttıkları kadar kötüysem, yine de en iyi politikacıdan daha kötü değilimdir. Bu nedenle ortada endişelenmemi gerektirecek bir durum olduğunu zannetmiyorum." İnsan, kesinlikle bu kendini adamış, inatçı emperyal dinozora bir sempati duyabilir. Wilson, en azından yaratmaya çabaladığı ülkenin asli kırılganlığı konusunda, kendi kendisini kandırmamıştır.

Kendisinin, askerî müttefiki Korgeneral Sör George MacMunn'a yazdığı üzere: "Bir ay içerisinde görevimi Cox'a devretmem gerekecek... Buradaki görevim şu ana kadar benim için zor ve üzücü oldu. En iyi yetkililerimden bazıları öldürüldü, dört bir tarafa anarşi hâkim. Sönük politikacıların her şeyi mahvettikleri yer Londra'da, ne bir anlayış ne de bir sempati izi var... Karşı karşıya kaldığımız şey, anarşi artı bağnazlıktır. Burada çok az hatta hiç milliyetçilik yoktur. Kasabalar peş peşe yağmalandı, Yahudiler öldürüldü, kadınlara tecavüz edildi... Majestelerinin hükümeti eski şişeye yeni şarap koydu ve şişeler patladı." Wilson'ın ayaklanma sırasındaki askerî mesai arkadaşı General Haldane'a göre o, "Hasta, bunalımda ve asabiydi; bu devamlı süregelen bocalamaları, kendisine bağlı generalleri de bir umutsuzluğa sürüklemişti. O, bu mevki için gereğinden fazla yaşlı ve de yorgundu." Yine de hiç eksik olmayan askerler ve savaş uçakları "Bizim hayatımızı kurtardılar. Onlar olmasaydı, öyle sanıyorum ki şu anda Bağdat'ın dışında olurduk."[49]

Son haftalarında Wilson, Engert ile ayrıntılı olarak konuşur

48 Marlowe, s.229-30.
49 a.g.e.; s.130.

ve kendisine 20 Eylül'de yapacağı veda konuşmasının bir kopyasını verir (bir kopyası, Engert'in belgeleri arasında sıkıştırılmış vaziyettedir). Wilson bu konuşmasında, "Bütünü tamamlayıcı parçaların farklılıkları yerine, ortak çıkarların vurgulandığı imparatorluk yapısı içerisinde bir yeri olan ve bu içinde bulundukları durumdan bihaber" insanlarca benimsenmiş Avrupalı bir kavram olan "Milliyetçiliğe" karşı duyduğu tiksintiyi açıklar. Bu insanlar daha ufak bir yapıyı tercih etmişler ve bu tercihin temelinde İtilaf Devletlerinin savaştığı küçük ulusların haklarını korumak vardır. Hiçbir fikir, İngiliz İmparatorluğu'nun farklı ırklarına bundan daha cazip gelmemiştir. Dahası, "Yapıcı bir politika olarak milliyetçiliğin muhalifleri susturulmuştur." Wilson, şöyle devam eder: "Şüpheciler, çaresiz bir sessizliğe gömüldüler. Milliyetçilik, sahaya ve bu söz konusu kavram, ilerideki politikalarının bir temeli olarak vurgulayan İtilaf Devletleri ve Müttefik Ulusların seçilmiş liderlerinin bütün resmî söylemlerine hâkim olmuştur." Ne var ki her şey belirsizdir ve İngiltere Mezopotamya'yı işgal ettiğinde, durum eli kulağındaki Paris Barış Konferansı'na bağlı olarak, beklemeye alınır ve aylar geçip gider. "Sınırlarımızda savaş vardı... Geçici askerî yönetim ve büyük kasabalarda savaş durumunun devamı, belirli sınıflar için son derece bezdirici bir hâl aldı. Fakat kamuoyu fikrini yönlendirmek için, elimizden en ufak bir şey gelmezdi. Emirlerimiz açıktı: askerî yığınak yapamazdık; fakat gecikmenin bir felaket anlamına geldiğini görebiliyorduk ve gördük. Yine de askerî terhis, mayısın sonuna kadar devam etti ve elimizde sadece 5.000 İngiliz ile 30.000 Hintli asker kaldı."[50]

50 Wilson, *Mesopotamia,* s.318-19.

Bu unutulmuş tarih, içerisinde melankolik bir benzerlik barındırıyor. 1920'de Irak'ta, İngiliz işgal kuvvetleri mali sebeplerden ötürü sayıca azdı; önceden var olan Türk birlikleri ise hızla terhis edilmişlerdi. Irak'ın Suriye ve Türkiye sınırları kevgir gibiydi. Radikal ideolojiler -dinî, milliyetçi, Bolşevik- kuru otlaktaki kıvılcımlar gibi havada uçuşuyordu. Henüz fethedilmiş Iraklılar, ortada net bir plan yokken, çarçabuk özgürlük sözü almışlardı. Hava gücüne duyulan itimat, parçalanmış ulusun etnik yelpazesi boyunca öfke tohumları ekmişti ve çürük yapının tamamında bir yangın başlamıştı. Yine de hafifletici neden olarak şu söylenebilirdi: İngilizler, Orta Doğu'da meçhul topraklara daldılar ve kendi kaderini belirleme konusunda, Irak'ın yeni beklentileri doğrultusunda bir şeyler yapmaya çalıştılar. İngiltere kan kaybediyordu, savaş nedeniyle iflas etmiş, daha da önemlisi baskı uygulayan Amerika'ya (Başkan Calvin Coolidge'nin mesafeli bir üslupla "paramızı tutuyorlar" şeklinde ortaya koyduğu üzere) olan savaş borçları nedeniyle devlet hazinesi sıfırlanmıştı. Gerçekten de takip eden istilalar ve işgalleri azaltmak için, bundan daha iyi bir sebep olamazdı.

Bir sonraki bölümde detaylandırdığımız üzere Churchill, 1921'de Kahire'deki konferansta, Orta Doğu için doğaçlama bir geçici çözüm önerisi sunar. *APOC*'un Basra Körfezi faaliyetlerinin idare müdürü sıfatıyla sivil gözlemci Arnold Wilson da bu konferansta hazır bulunur. Aşikâr çıkar çatışmasına rağmen, Wilson'ın bu yeni işini kabul etmesi, *The Times*'da oldukça sert bir başyazıya neden olmanın yanı sıra ("Büyük petrol şirketlerinin devletin tanınmış adamlarından hizmet alma eğilimlerini hoş karşılamıyoruz") Avam Kamarası'nda kısa ve öz bir tartışmaya yol açacaktır. Wilson pişman değildir. Kendisini, Orta Asya Derneği'nde yaptığı bir konuşmada, "yaptığım hareketin uygun olup olmadığı Parlamento'da

gündeme getirilmemiş olmasaydı, sizi bu cümlelerle rahatsız etmezdim... Konu, daha iyi paralar kazanma beklentisi de değil; fakat hayatımın en güzel yıllarını adadığım bölgede, yapıcı bir çalışmada bulunma sorumluluğunun beni cezp etmiş olmasıdır."[51] Bu büyük ölçüde doğruydu. Fakat Engert, 1920'de, Irak'ta iki *Standard Oil of California* jeologu için petrol arama izni almaya çalıştığında, Wilson, jeologların ülkeye girişlerini engellemiş ve ardından kendisi telgrafında muğlak bir açıklamada bulunmuştur: "İngiliz vergi mükelleflerinin Mezopotamya harcamaları nedeniyle yüklendikleri mali sorumlulukları azaltmak için temel gelir kaynağı olarak petrol kullanımı dikkate alınan temel amaçtır."[52] (O zaman Amerikalılar neden hoş karşılanmasın?)

Arnold Wilson'a, İngiltere'ye geri döndükten ve resmî görevlerinden istifa ettikten sonra şövalyelik unvanı verilir. Ardından, kocasını savaşta kaybetmiş otuz yaşındaki Rose Carver ile evlenir. Wilson, bundan sonra da savaş dönemi hizmetlerine ve yine aynı şekilde Basra Körfezi'nin özlü tarihine dair ciltler dolusu değerlendirmeler yayımlayacaktır. 1933'te İngiltere'nin kırsal bir seçim bölgesinden parlamentoya muhafazakâr milletvekili olarak seçilir. Kendisini iç işlerinde radikal, dış işlerinde ise emperyalist olarak tanımlar. Ne var ki Mussolini ile Hitler konusunda oldukça saf davranmıştır ve Almanya ile bir anlaşmaya varılmasını destelemek için onlara ödün verilmesini savunmuştur. Oldukça alışılmış bir şekilde *Luke 14.28*'e ("Aranızdan bir kule inşa etmeye çalışanlarınız, bunu bitirmeye yeterli olup olmadığınızı biliyor musunuz?) atıfta bulunarak. Wilson, yine de Eylül 1939'da savaş patlak verdiğinde, edebi saygınlığını artırır bir şekilde, Hitchin'deki seçmenlerine şunları

51 Marlowe, *Late Victorian*, s.243.

52 Engert Belgeleri, Sandık 2, Dosya 49.

söyler: "Milyonlarca ceset yığınından oluşan siperlerin arkasında yaşamak istemem." İki hafta sonra, Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne topçu olarak gönüllü yazılır. Rotterdam, Namur ve Aachen üzerinde bombardıman uçuşlarına katılır. 31 Mayıs 1940'ta, Wellington tipi uçağı, Dunkirk yakınlarındaki Eringhem'da düşer ve Wilson'ın cansız bedeninden geriye kalanlar oraya gömülür. Mezarının üzerindeki ahşap haçta ise şunlar yazılıdır: "Ve o göçüp gitti, onun için bundan böyle tüm trompetler, öteki dünyada yankılanacak." Asker arkadaşlarının kendisine seslendikleri gibi "Sör Nişancı", Kutsal Emirler alan bir papaz yardımcısıydı ve hataları karakterinden kaynaklanmıyordu; onun kaderine yazılmıştı.

Beş

"Kral ve Hükümet Yaratmaya Fena Takmış"[1]

Gertrude Margaret Lowthian Bell (1868-1926), CBE

1 Bölümün adında, Gertrude Bell'in üvey annesi Florence Bell'e gönderdiği 28 Ağustos 1921 tarihli bir mektubundan alıntı yapılmıştır. Gertrude Bell Arşivi, University of Newcastle, Tyne Kütüphanesi, online adres: www.gerty.ncl.ac.uk.

Trabzon'dan Trablusgarp'a
Paşaların rahatını kaçırdı
Ve onlara bu konuda ya da şu konuda
Ne düşüneceklerini söyledi

-Anonim

Orta Doğu meselelerinde, kader tayin edici rol oynayan kim varsa o gün; 12 Mart 1921 Cumartesi günü, iki hafta sürecek olan konferans için Kahire'deki Semiramis Oteli'ndeydi. T. E. Lawrence, Nil'in kıyısına etkili bir şekilde konumlanmış oteli "donuk ve tunç renginde, oldukça pahalı ve lüks" şeklinde betimler. Bu "feci yer" onu, âdeta bir "Bolşevik" yapar. Fakat erkek kardeşine de söylediği gibi "Orta Doğu ile bütünleşmiş kim varsa o gün oradaydı."[2]

Yukarıda, binlerce izleyici İstasyon Meydanı'nda toplanmışken, Bristol savaş uçakları ve Handley Page bombardıman uçakları tur atmaktadır. Fakat bir buçuk saat sonra tren istasyon alanına ulaştığında, özenle seçilmiş seçkinler, hayal kırıklığına uğrarlar: Bir banliyö istasyonunda trenden inen Sömürge Bakanı Winston Churchill, Shepheard Oteli'nin etrafında toplanan ve "Kahrolsun Churchill" diye bağıran "taşkın kalabalıktan" çekinerek, otomobille "gizlice ve rahatsız edilmeden" Semiramis'e götürülür.[3]

Bir sonraki gün Kahire'ye ulaşan Gertrude Bell üvey annesini, Lawrence'ın kendilerini (babası Hugh kendisine eşlik etmektedir) istasyonda karşıladığı konusunda haberdar eder; "Onu gördüğüm için memnundum. Sör P. (Percy Cox) Bay Churchill ile odaya geçtiği sırada, Clementine (Churchill) ile uzun bir konuşma gerçekleş-

2 *The Letters of T. E. Lawrence,* ed. Malcolm Brown, s.185.

3 *The Palestine Weekly,* Martin Gilbert, *Winston S. Churchill,* c. IV'den alıntı yapılmıştır, s.544.

tirdim. Ardından ise Lawrence ile derhâl yatak odama çekildik ve burada bir saat boyunca sohbet ettik. Bay Churchill'i henüz görmedim; çünkü kendisi akşam yemeklerini dışarıda yiyor. Bense General Clayton ile akşam yemeğine ve sohbete davet ettim. Gecemiz oldukça eğlenceli geçti. Sör John Maxwell, turistik amaçla burada ve bana kendisini takdim etti. Bunun yanı sıra AT [Wilson] burada! Kendisi konferans için değil; fakat İngiliz-İran Petrol Şirketi'nin idari müdürü olarak burada bulunuyor. Oldukça samimi bir karşılaşmaydı; fakat kendisini konuşabilecek kadar sık görmüyorum ve bunu pek o kadar da istemiyorum... Öyle zannediyorum ki bu Konferans, son derece ilginç ve güzel geçecek."[4]

Bell, söz konusu konferansa *davet edilen* tek kadındı: Fotoğraf karelerinde develerin üzerine tünemiş vaziyette yansıyan kadınların tamamı kocalarına eşlik etmek için zorunlu olarak orada bulunuyorlardı. Orta Doğu'nun karmaşası konusunda, birçok temsilciden çok daha fazla şey bilen Bell, siyasetçiler açısından katlanılması gereken bir baş belasıydı. Bell'in, *Mezopotamya Sivil Yönetimi'nin Yeniden Gözden Geçirilmesi* adlı 149 sayfalık raporu, kısa bir süre önce parlamentonun her iki kamarasına da sunulmuş ve basında hareketli bir "İspanyol dansına" sebep olmuştu. Bell'e öyle gazete kupürleri gönderilmiştir ki, kendisine neredeyse, "Bir kadının hükümet raporu hazırlamasının, bir köpeğin arka ayakları üzerinde durmayı başarabilmesi kadar imkânsız olduğu ifade edilmek istenmişti... Bu arada; anne, benden bunu yazmamı isteyen kişinin AT [Wilson] olduğunu düşünmene gerek yok! Bunu isteyen Hindistan Ofisi'ydi ve onun isteğinin tersi doğrultusunda, kendi bildiğim şekilde yazmak konusunda oldukça ısrarlı davrandım. Bunun en doğ-

4 Gertrude Bell'den Florence Bell'e,12 Mart 1921. (www.gerty.ncl.ac.uk).

ru yol olduğu konusunda şüphelerim olsa da, en azından onunkinden çok daha iyi olduğuna eminim. Her hâlükârda, iyi veya kötü tamamlandı ve ben İngiltere'de olup da gazeteciler tarafından usandırılmadığım için şükrediyorum."[5] Gertrude, "tüm reklam işini" ayıplamayı, röportaj ve fotoğraf talebinde bulunan tüm mektupları "doğrudan çöp tenekesine"[6] atmayı sürdürerek, çoğunlukla basından kaçınmıştır. Yine de heyecanı, aşkları, "şatafatlı sevinç" esintileri ve eleştiriler karşısında sergilediği dayanıklılığı ile Bell, birçok tartışmanın merkezine oturmayı başaracaktır.[7]

İngiltere ekonomisi çökmüştü ve İngiliz vergi mükellefleri; Rusya'ya saldırmanın; İstanbul, Filistin ve Mısır'ı kuşatmanın; Hindistan'a giden yolları açık tutmanın ve ülke içinde İrlanda'yı kontrol altına almanın sonucunda, her birinin yarattığı yükü omuzlamak zorunda kalmıştı. Parlak dönemlerde emperyalizmin en sıkı savunucusu olan *The Times* bile, 1921 olaylarını gözden geçirirken, "Orada durduğumuz sürece, orada kalmamız için hep yeni bir sebep oluşacak. Bunun yanı sıra yeni harcamaların da ardı arkası kesilmeyecek. Hadi kalkalım ve gidelim!" şeklindeki tezin vücut bulduğu bir dizi makalede, "Henüz bunu yapabiliyorken Mezopotamya'yı boşaltmalıyız ve şu an, en uygun zamandır"[8] çağrısında bulunacaktır.

Bu dönemde imparatorluk aşırı genişlemişti; ortada yeni emperyal maceralar için çok az heyecan kalmıştı. Zira eğer Mezopotamya

5 Gertrude Bell'den ailesine 17 Ocak 1921. (www.gerty.ncl.ac.uk).

6 Gertrude Bell'den Florence Bell'e, 6 Eylül 1917. (www.gerty.ncl.ac.uk).

7 David Hogarth, 8 Mart, 1917, Hogarth Hususi Belgeleri, St. Anthony's Middle East Archive, Oxford University.

8 *The Times*, 27, 28, 29 Aralık 1921, Aaron Klieman, *Foundations of British Policy in the Arab World: The Cairo Conference of 1921*'den alıntı yapıldı, s.240.

terk edilmeseydi; her ne kadar Churchill, ordunun "son derece zayıf olduğunu, büyük zorluklar ve harcamaların devam ettiğini, bölge güçleri arasında tek bir müttefik bile bulunamadığını"[9] itiraf etse de mutlaka askerî bir güce ihtiyaç duyulacaktı.

İngilizlerin, Kahire ve Delhi'nin ikisini de imparatorluklarının bir parçası olarak elde tutma hayalleri, Orta Doğu politikasının Sömürge Ofisi'nin bir alt biriminde toplanması ile suya düşer. Zira yeni Sömürge Bakanı Winston Churchill, "Mezopotamya karışıklığı yüz karası"[10] ile hesaplaşmak üzeredir. Dışişleri Bakanı Lord Curzon, kendi ifade ettiği şekilde, Winston'ın "Orta Doğu devletlerinin görüş ve çıkarlarına hiç aşina olmamasından"[11] ötürü bu durumu riskli bir iş olarak tanımlar. Whitehall'ün yanı sıra Churchill de Mezopotamya'yı elde tutmanın oldukça pahalıya patlayacağına inanmaktadır. Churchill 1920 Ordu Değerlendirmeleri'ni sunarken şunları ifade eder: "Hindistan'a giden hava yolunda bir bağlantı noktası ve Orta Doğu'nun hava savunması açısından önemi ve petrol rezervlerinin askerî öneminin dışında; genelkurmay, sömürge güvenliğinin stratejik temelleri doğrultusunda Mezopotamya'yı veya herhangi bir parçasını elde tutma konusunda bir baskı kurmuyor."[12] Churchill, Lloyd George'a fikrini aktarmaya devam ederek sınırlı askerî kaynakları israf etmeyi, "orduları ve bir serveti bu nankör çöllere"[13] akıtmayı "yersiz" bulduğunu belirtir.

Churchill, Kahire'de T. E. Lawrence'dan yardım görecektir.

9 Churchill Kabine Bildirisi 16 Aralık 1920 (Chartwell 16/53), Christopher Catherwood, *Churchill's Folly: How Winston Churchill Created Modern Iraq*'den alıntı yapılmıştır, s.93.

10 Elizabeth Monroe, Aaron Klicman, "Foundations of British Policy in the Arab World", *International Affairs,* vol. 47, no. 3 eleştirisi, s.610.

11 a.g.e.

12 Catherwood, Churchill's *Folly*'den alıntı yapılmıştır, s.74-75.

13 a.g.e., s.87.

Tartışma konuları arasında Filistin ve (Eski) Ürdün gibi yeni oluşumların geleceği; İran'daki İngiliz petrol çıkarlarının nasıl korunacağı; Mezopotamya'daki üç Osmanlı yerleşkesinin -Basra, Bağdat ve Musul- kara kuvvetleri yerine ucuz, faydalı hava gücüyle nasıl bir arada tutulacağı ve uzlaşmaz yerli halkın isteklerine rağmen uysal bir hükümdarın Irak tahtına nasıl geçirileceği vardır.[14]

Kahire Konferansı, savaş sonrası İngiliz Orta Doğu politikasının şekillenme sürecinin bir doruğu olarak nitelendirilebilir. Churchill'in "Kırk haramiler" yakıştırması yaptığı temsilciler, iki komiteye ayrılmışlardır: Biri, Sömürge Bakanı'nın başkanlık ettiği politik kanat; öteki ise askerî kanat. En başından beri Lawrence, politika kanadında çalışma yapanlara göre, topal ördek A. T. Wilson'dan daha baskındır ve Arap "kendini yönetme" kavramı, açık ilhak kavramını yenmiştir. Kahire'de "çoğunluğun vardığı sonuç", Irak tahtını "en iyi ve en masrafsız çözümü"[15] sunan Emir Faysal'a önermek olmuştur. Churchill, Lloyd George'a gönderdiği mesajında, Başbakan'a öteki adayların neden olasılık dâhilinde olmadıklarını anımsatacaktır. Seçilmesi hâlinde, "İbn Suud, ülkenin tamamını dinî bir kargaşanın içerisine sürükleyebilir. Görevle yakından ilgilenen bir diğer kişi Seyid (Talib, Basra Beylerbeyi'nin oğlu) ise kötü bir karaktere sahiptir ve güvenilmezdir. Naqib (Bağdat Beylerbeyliği'nin mirasçısı, Abd al-Rahman al-Gaylani) ölümün eşiğindedir. Söz konusu Shereefian Sistemi (Şerifiyan, Irak tahtının Faysal'a verilmesi), tüm bu seçeneklerden çok daha iyi bir gelecek vaat etmektedir. Bu konuda herhangi bir şüphe duymuyoruz. Nitekim bu elverişli olan tek politikadır."[16]

14 Kahire Konferansı Dosya 3 FO 371/6350— Kahire Konferansı no. 1, Bay Churchill'den Sömürge Ofisi'ne, 15 Mart 1921'de alındı. St. Antony's Middle East Archives, Oxford'da bir kopyası mevcuttur.

15 a.g.e.

16 Catherwood, *Churchill's Folly*'den alıntı yapılmıştır, s.152.

İngilizler, Irak ile ilgili emellerinden vazgeçmesinin karşılığında; Faysal'ın patavatsız, rahat ve o denli Batılılaşmış ağabeyi -Paris'in günlük gazetesi *Figaro*, haftanın birçok günü kapısının önünde olan- Abdullah, komşu Ürdün'ün tahtı için düşünülmektedir. (Lawrence ise katılımcılara, Emir'in "tembel ve hükmetme yetisinden yoksun"[17] olduğunu söyleyerek Abdullah'ın Irak emellerine bir son verecektir.) Cox'un Irak tercihi de Faysal'dan yanadır; zira Faysal'ın savaş sırasında gösterdiği başarı, kendisini "Hızla bir ordu toparlama konusunda en tepeye taşımıştır."[18] Bölgenin gelmiş geçmiş en güçlü hükümdarı İbn Suud ise her ay ödenmek üzere senelik 100.000 sterlin kadar bir "rüşvet" karşılığında, Orta Arabistan toprakları Nejd'in (Necid) huzurunu garantilemek için, satın alınacaktır. Aynı miktarda rüşvet, kutsal topraklar Mekke ve Medine'yi korumak üzere Faysal'ın babası, Büyük Şerif Hüseyin'e de ödenecektir. Churchill'in de belirttiği üzere, bu hükümdarların şu anda farkına varmaları gereken şeyin 'sahtesini' değil 'gerçek kaplumbağayı' aldıklarıdır."[19]

Fransız ve İngiliz dayanışması, barışla birlikte sona erdiğinden hâlâ "Faysal'ın parlatılması" gibi ciddi bir problem söz konusudur; bu nedenle yakın bir geçmişte, Suriye topraklarından sürülen Faysal'ın yeniden dirilişinin Fransız Dışişleri Bakanlığı koridorlarında alkış sesleriyle karşılanması, pek de mümkün görünmemektedir.[20] Birkaç ay önce Fransız müsteşar, Faysal'ın tahta çıkarılmasının "*un acte peu amical vis a vis de la France*" olarak algılanabileceği uyarısında bulunmuştu ve Fransız gazeteleri "*l'élégant émir de Berkeley square*"da[21] saldırıya geçmişlerdi. (Lawrence, kısa bir süre

17 a.g.e., s.130.
18 a.g.e., s.129.
19 Churchill'den Curzon'a, 12 Ocak 1921 (Chartwell 17/26), a.g.e., s.97.
20 a.g.e.
21 Klieman, *Foundations of British Policy* in *the Arab World,* s.151.

önce Londra'da Faysal'a, İngiliz Hükümeti'nin daveti sırasında eşlik eder. Faysal burada V. George ile bir, Dışişleri Bakanı Curzon ile üç buluşma gerçekleştirir. Curzon, Faysal ile ilgili olarak Churchill'e samimi övgülerde bulunarak Emir'in "güzel bir nur ve sadakat duygusuna sahip gerçek bir beyefendi gibi davrandığını"[22] anlatır.)

Peki, Faysal girişimi Iraklılar tarafından doğal süreç içerisinde kendiliğinden talep ediliyor gibi görünürse, Fransa buna nasıl karşı durabilecekti? Kesin olan bir şey varsa o da İngilizlerin "onun adaylığının veto edilmesini meşru göremeyecekleriydi." Churchill, Cox ile Bell'e seçimlerde Faysal'ın lehine bir sonucu temin edip edemeyeceklerini sorar: "Yerel olarak seçilmesini garantileyebilir misiniz?" Görevin yerine getirilmesi, bu dakikadan itibaren Yüksek Komiser olarak geri dönen Cox'a ve kendisinin Şark Sekreteri Bell'e bağlıdır. Ne var ki *Mezopotamya Sivil Yönetiminin Yeniden Gözden Geçirilmesi* adlı raporunda, kısa bir süre önce belirttiği üzere Bell, bu stratejiyi hiç de onaylamamaktadır: "Devlet idaresi deneyimleri spekülasyonlara dayanıyor olmanın yanı sıra hareket alanları kapı komşularının performansları ile sınırlı olan sıradan aşiret üyeleri, çobanlar, bölge sakinleri, Fırat ve Dicle'nin pirinç, arpa ve hurma yetiştiricilerine; kimin, hangi bünye kapsamında bir sonraki yönetici olabileceğini sormak neredeyse imkânsız gibidir. Ne olursa olsun, bu kimseler kendilerinden bir üst kural koyucunun öne sürdükleri çözümleri, aldıkları emir doğrultusunda tekrar yansıtmaktan öteye geçemezler ve bu soruları sadece şeflerine sormak, onlar adına daha hızlı olmanın yanı sıra daha karlı da olacaktır."[23] Tüm bunlara rağmen Cox ile Bell, bir halk oylaması yapmak ve Faysal'ın Irak'a zafer dolu girişi-

22 Curzon'dan Churchill'e, 9 Ocak 1921 (Chartwell 17/2), Catherwood, *Churchill's Folly*'den alıntı yapılmıştır, s.96.

23 Gertrude Bell, *Review of the Civil Administration of Mesopotamia.*

nin sahne yönetmenliğini üstlenmek durumunda bırakılacaklardı.[24]

Buluşmalardan biri sırasında Bell, ihtiyaç duyulan yumuşak atmosferi sağlar. Bir katılımcı olarak orada bulunan; eskiden *Arap Bürosu*'nun, o sırada ise Sömürge Ofisi Orta Doğu Dairesi'nin yeni sekreteri olan Sör Hubert Young'ın aktardıklarına göre; "Lawrence, kimsenin başa çıkamadığı birtakım hiç duyulmamış korkunç yorumlarda bulunduğu sırada, ciddi bir tartışma devam etmektedir. Ardından Gertrude, Lawrence'a döner ve aynen şunları söyler: 'Seni küçük şeytan!' Bu benim Lawrence'ı bu denli afallamış vaziyette ilk ve son görüşüm olur. Kulaklarına kadar kızarmıştır ve ağzından tek bir kelime dahi çıkmaz."[25]

Hava Mareşali Sör Hugh Trenchard, Askerî Komite'ye, Mezopotamya'nın kontrolüne dair bazı öneriler sunar: İki bombardıman birliği içeren sekiz Kraliyet Hava Kuvveti filosu, üç İngiliz zırhlı araç bölüğü ile desteklenebilir. Bir zamanlar Almanların Ypres'teki gaz kullanımlarını "şu şeytanca zehir" olarak nitelendirmiş olan Churchill, 29 Ağustos'ta havacı şefi Trenchard'a gönderdiği utanç verici mektubunda, "Gaz bombaları üzerindeki deneysel çalışmalarına, bilhassa söz dinlemez yerliler üzerinde ölümcül bir hasar bırakmadan onları cezalandırarak, ilerlemeyi sağlayacak olan hardal gazı deneylerine"[26] devam edilmesini desteklemiştir. (İngilizler, Kürt isyancılara karşı göz yaşartıcı gaz kullandıktan sonra, bombalar artık işgalin en tartışmalı parçası hâline gelecekti.)

---

24 Kahire Konferansı Dosya 3 FO 371/6350-Bay Churchill'den Sömürge Ofisi'ne,15 Mart 1921'de alındı, St. Antony's MEA'da bir kopyası mevcuttur.

25 Elizabeth Monroe, "Gertrude Bell (1868-1926)", *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)*, vol. 7, no. 1, (1980), s.5.

26 Churchill'den Trenchard'a, 29 Ağustos 1920 (Chartwell 16/52), Catherwood, *Churchill's Folly*'den alıntı yapılmıştır, s.85.

En önemlisi de, gözdağı vermek konusunda, uçakların kara kuvvetlerine nazaran daha sağduyulu bir yöntem olduğu düşünülmüştü. Kraliyet Hava Kuvvetleri'nden (Royal Air Force, *RAF*) bir subayın açıkladığı üzere; öncelikle "Bir hedef belirlenmelidir; tercihen en seçkin aşiretin en ulaşılamaz yerleşkesi cezalandırılmak istenecektir... Bombalar ve makineli tüfeklerle gerçekleştirilen saldırılar, merhametsizce ve aralıksız olmalıdır. Saldırılar; evler, içindekiler, ekinler ve hayvanlar hedef alınarak gece gündüz devam ettirilmelidir. Hiçbir şey, kötü haberden daha hızlı yayılamaz. Kötü haber, sönmek bilmez vahşi bir ateş gibidir." Gaddarlık, "çıkarılması gereken ders düzgün bir şekilde anlaşıldıysa"[27] oldukça tesirli olabilecek bir yöntemdir. Esas amaç ise yerli Arap güçlerini kullanarak ülkeye göz kulak olmanın sarsıcı masraflarını düşürmek ve yaklaşık doksan bin civarında olan İngiliz kuvvetlerini on beş bine düşürmektir.

Siyasi Komite ayrıca, Türkiye ile Irak arasında bir tampon bölge vazifesi görebilecek bağımsız bir Kürdistan olasılığını da tartışır. Churchill, bu noktada bazı endişelerini belirtecektir -haklı olarak-. Bu endişeleri, Kürtlerin Arap ordusu tarafından desteklenen Haşimi[28] hükümdarı ile nasıl geçineceği doğrultusundadır. Fakat komite yine de Irak'ın geçerlilik kazanması için üç vilayetin tama-

27 A. N. Wilson, *After the Victorians,* s.219.

28 Arapçada, Haşimi kelimesi tam olarak, daha geniş Kureyş boyuna bağlı "Haşem Aşireti"nden olan bir kişiye işaret eder. Fakat Araplar için bu kelime ayrıca kızı Fatma aracılığı ile Hz. Muhammed'in soyundan gelen aile üyelerinin, sahip oldukları erdem doğrultusunda geleneksel olarak Mekke'nin Şerifleri, bir diğer deyişle muhafızları olarak nitelendirildikleri hanedanı ifade eder; ta ki 1924'te Abdül Aziz İbn Suud kendilerini atalarının topraklarından, Hicaz'dan koparana kadar. Büyük Şerif Hüseyin'in beş oğlu vardır: Ali, Hicaz'da babasının yerine geçen kişi; Abdullah, Ürdün Emiri daha sonra da kralı olan kişi; Faysal Fransızlar kendisini tahtından etmeden ve İngilizler kendisini Irak'a yerleştirmeden önce Suriye Kralı olan; Prens Seyit, Irak'ta Faysal'a katılan kişi ve Hasan, genç yaşta ölen kişi.

mını kapsaması gerektiği yönünde, talihsiz bir karar alır.

Pazar günü grup, Giza piramitlerini ziyaret amacıyla toplantıya ara verir ve gelecek nesillere hatıra bırakmak için bir dizi fotoğraf çektirir. Yerel gazeteler, Churchill'in gezi sırasında devesinden düştüğü haberini verince, eşi bunun üzerine, "Bu denli kudretli bir kişi ne kadar da kolay düşebiliyor!" yorumunu yapar. Her ne olursa olsun Churchill, Mısırlılar tarafından kendisine bir at sunulduğu zaman, bu cömert teklifi geri çevirir. Kendisi "Gezime deve üzerinde başladım ve deve üzerinde bitirebilirim!" diye çıkışarak, yola devam eder. Daha uyumlu bir deve bulunur ve Sömürge Bakanı, Lawrence ile birlikte yeni devesini cesurca Mena House Oteli'ne doğru sürer. Bu sırada Bell ve ötekiler, arabayla dönmeyi tercih ederler.[29] [Churchill, birçok Mısırlının kendisinden nefret ettiği gerçeği karşısında kayıtsızdır. (Birçok vagon, "kahrolsun" yazısı taşımaktadır.) O, bunun yerine eline geçen her fırsatta, zırhlı bir araçla korunarak kamp sandalyesinde piramitleri resmetmeyi tercih eder.][30]

Konferans tamamlandıktan sonra Churchill, Başbakan Lloyd George'a, "Mezopotamya'nın gelecek için vaat ettikleri" konusunda bir telgraf gönderir. Churchill, ayrıca Avam Kamarası'na, ana hedeflerine ulaştığı haberini verecek güveni kendisinde hissedebilmiştir: Irak'taki işgal güçleri büyük ölçüde azaltılabilir. Stratejik hava sahalarının güvenliği sağlanmıştır ve vergi mükelleflerinin ödemeleri gereken rakam, ilk senede 5 milyon sterlin kadar düşecektir. İkinci senede ise bu rakam, 12 milyon sterlin olacaktır. Churchill'in deyimiyle bu "nankör volkan," anayasal Arap yönetiminin ve dostane bir müttefikin esaslı bir modeli hâline dahi gelebilir. Teklif edi-

29 *Palestine Weekly.* Gilbert, *Winston S. Churchill*'den alıntı yapılmıştır, s.556.

30 Jesse Raven, Catherwood, *Churchill's Folly*'den alıntı yapılmıştır, s.128.

len manda yönetimini ise "tüm şu modası geçmiş deli saçması" olarak tanımlasa da, pragmatik biçimde manda yönetimini kabul etmiştir. Ferahlamış olan T. E. Lawrence, 1922'de yaşam öyküsünü ilk yazan kişilerden Robert Graves'a şu değerlendirmeyi yapacaktır: "Bay Churchill'in Orta Doğu'yu sindirmesinde kendime pay çıkarıyorum; çünkü bu görevi gerçekleştirirken, benim de sahip olduğum bilgi ve enerjinin yardımına başvurdu. Onda yeni bir başlangıç için gereken hayal gücü ve cesaretin yanı sıra politik devrimini hayata geçirmesi için elzem olan politik sürecin gerektirdiği yeterli bilgi ve beceri de vardı... Tabii ki Arap ulusal duygularının birden fazla merkezi olamayacağı için ve dahası buna ihtiyaç da duymadığı için Irak temel nokta olmuştur. Baktığımız zaman, Fransız bölgesi yerine İngiliz bölgesinde olması da son derece uygundur."[31]

Bell ise Churchill ile ilgili olarak bir arkadaşına, "Olağanüstüydü!" itirafında bulunur. "Bay Churchill takdire şayandı. Herkesle bir şekilde buluşmaya en istekli olandı ve de büyük toplantıları da, ayrıldığımız küçük politik komiteleri yönetme konusunda da, bir ustadan farksızdı. Bell ayrıca şunları iddia eder: "Sör Percy ve ben, tam olarak hazırlanmış bir programla ortaya çıkıp elimizdekileri sunmamız gerektiğinde, fikirlerimizin bakanın hazırladığı öneriyle bire bir örtüştüğünü gördüğümüz anlar, sadece en olumsuz durumlarda geçerli değildi. Benimsenen ana hatlar, ikna oldum ki tek doğru olandır; gerçekten başarı umudu aşılayan tek yoldur."[32]

Gertrude Margaret Lowthian Bell, *CBE*, sıra dışı bir melezdi; bir yanıyla modern bir kadın imajı çizerken, diğer yanıyla tam bir

31 Robert Graves, *Lawrence and the Arabian Adventure,* s.348.

32 Gertrude Bell'den Frank Balfour'a, 25 Mart 1921. (www.gerty.ncl.ac.uk).

Viktoriyan'dı. Bir George Bernard Shaw oyununda ya da Henry James orta dönem romanlarından birinde, ondan bir parça bulmak mümkündü. "Paris giyim kuşamı ve Mayfair terbiyesiyle" Bayan Bell, aşiret şeyhlerinin çadırlarına erkeksi özgüveniyle girmişti.[33] Lakaplar, görünenin altındaki imzalardır; tıpkı suyolları gibi! Wilson'ınki kırpılmış ve anlamsız "A. T." idi. Sör Percy'ninki ise, Cox'un yerel ağızdaki telaffuzuyla "Kokus"a dönüşmüştü. Gertrude, 1917'de Bağdat'tan eve gönderdiği mektubunda, bu lakaplarla epeyce eğlenmişti: "Kokus kelimesi Arapçada hızla yerleşiyor; fakat bir isim olarak değil de bir unvan olarak. Bir kimse Kokus olabilir; tıpkı bir zamanlar bir Hüsrev veya bir Firavun olduğu gibi. Ben şu anda Kokusah olarak tasvir ediliyorum; yani kadın Hüsrev. Ne kadar da şirin, öyle değil mi!"[34] (Daha sonra Bell, salahiyeti ile önemli kadın anlamında "*al-Khatun*" (El-Hatun) lakabını alır. O, Araplar tarafından daha sonra Majestelerinin hükümetinin temsilcileri arasında duygusal yakınlığa benzer bir şeyle hatırlanan tek kişi olur.)

Kokusah, 1868'de varlıklı ve görgülü bir demirci ustası olan Sör Hugh Bell ve Gertrude henüz üç yaşındayken ölen eşi Margaret'in yeşil gözlü, kızıl saçlı kızları olarak dünyaya gelir. James Morris tarafından isabetli bir şekilde sunulduğu üzere, Durham ilçesinin çanları, onların liberal kastı ve niteliklerinin tipik bir örneğidir: "Savurgan bir şekilde yaşadılar, bol miktarda okudular, baronesler ve Kraliyet Cemiyeti'nin üyeleri oldular, evlerini Philip Webb'e yaptırdılar ve konuk odaları William Morris tarafından dekore edildi."[35] Genç Gertrude, çocukluğundan itibaren entelektüel açıdan umut va-

33 Marguerite Harrison, "Gertrude Bell: A Desert Power", *New York Times,* 18 Temmuz 1926.

34 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 8 Haziran 1917. (www.gerty.ncl.ac.uk).

35 James Morris, *The Letters of Gertrude Bell,* giriş, vii.

at ediyordu. Bayan Bell, yirmisine geldiğinde, Oxford'da Modern Tarih alanında gıpta edilen Yüksek Onur belgesini alan ilk kadın olmuştu. Sınava giren öğretmeni, erken Stuart dönemi konusunda bir duayen olan S. R. Gardiner'e, onun "I. Charles değerlendirmesinden farklı düşündüğünü" söylemişti.[36] (Ne var ki, Oxford'da onur dereceleri 1920'ye kadar kadınlara verilmiyordu.)

Gerçek bir cesaret örneği gösteren Bell, güzergâhı kıta Avrupa'sının kültürel ve doğal güzelliklerinden (İtalya tarafından Matterhorn'a tırmandığı), Osmanlı Orta Doğu'sunun tozlu, sapa yollarına kadar uzanan ve oldukça yorucu büyük bir seyahate çıkar. Mısır'da, Lord Cromer ile tanışır ve bu onun güçlü ve etkili lordlarla -Cromer, Curzon ve Robert Cecil- ömür boyu sürecek arkadaşlıklarının başlangıcı olur. Bell, onların genel oy hakkına karşı olan görüşlerine katılacak; *Amurath to Amurath* adlı kitabını Lord Cromer'a ithaf edecektir. Bell'in günlüğünden yapılan bir alıntı (2 Haziran 1898) otuz yaşındaki bu inanılmaz enerji hakkında bir fikir vermektedir:

> Saat 5'te piramitlere gidiş: Binlerce deve, Arap ve köylülerin eşekleri köprüden geçiyor. Kadınlar siyah çarşaflar ve yine siyah uzun başörtüleri kuşanmışlar, egzotik taşıyıcılar, genel olarak başlarında bir şeyler taşıyorlar. Gize bahçelerinden başlayıp sonunda piramitlerin olduğu cadde boyunca... Vadinin üzerinde yükselen çölün kıyısında, kayalar ve kumların arasında bekleyen gözcü. Dibinde, İsmail tarafından Galler Prensi için bir ev inşa edilmiş. Dışarıya çıkıp Sfenks'e doğru yürüdüğün zaman develerin yanı sıra beyaz kaftanlı, siyah pelerinli Arapların ne kadar uzun ve güzel olduklarını görürsün. Sfenks'in

36 Janet (Hogarth) Courtney, Elizabeth Monroe, "Gertrude Bell (1868-1926)" *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)*, vol. 7, no. 1, (1980)'den alıntı yapılmıştır, s.4.

minik yuvarlak kafası, topraktan göğe doğru dikilir ve ifadesiz yüzü güneşle kaplıyken düzlükten karşıdaki çöle doğru bakar. Dört bir yanı kaplamış kayalık kum tepeleri, âdeta Titanik burçlarının kalıntılarını anımsatır. Kocaman gözler size bakar, bakar, bakar ve sonunda hipnotize olmanıza neden olur. Sfenks Tapınağı'nın aşağısına inin; daha sonra develerle, bizim itilip çekildiğimiz ve böylece evimize ulaştığımız 3. piramide doğru yol alın. Bizim rehberimizin adı Hasan idi. En etkileyici yer olan Gize Müzesi'nde durun. Mumyalar ürkütücü bir şekilde ilginçler, bazı kadınlar çiçeklerle kaplanmışlar; eski bir rahibe sanki ölmüş gibi yanına uzanmış yatmaktadır. 2. piramidin mimarının yaptığı heykeller, tıpkı tanrıların iki muhteşem heykeli gibi, sıra dışı bir biçimde başarılıdır. Sandıkların üzerinde, Yunan ve Romalı mumyaların resimleri vardır. M'yi (Maurice) otele bıraktıktan sonra, Kaleiçi'ne gittim ve öncelikle Hasan Camisi'ne uğradım. Hasan Camisi'nin hemen karşısında; İsmail'in annesi tarafından, oğlunun mezarının bulunduğu yerde yaptırdığı ve henüz tamamlanmamış camiyi ziyaret ettim. Su kemeri; piramitlerimiz, uzaktaki Sakkara Piramitleri, tozun yarattığı sisin arasından görünmeyen Dashur Piramiti; eski Kahire, Umr Camisi ve tüm bunların yanı sıra birçok kubbe ve minare ile Kaleiçi'nin manzarası oldukça güzeldi. Ya o, Shara'i Darondieh'de zarif işlemeli ufak caminin yanındaki ev! Öğle yemeği yedim, uyudum...

Bell, bir başka ömür boyu sürecek arkadaşlığının temelini bu kez Mısır'da değil, Londra'da atacaktı. Bu kişi Wilfrid Scawen Blunt'ın eşi Bayan Anne Blunt'dır. Tam bir seyahat düşkünü ve at binicisi olan Bayan Anne, kendinden yaşça ufak olan bu arkadaşı hakkında takdir duygularıyla yazacaktı. Aralarındaki otuz yaşlık farka rağmen

Blunt, günlüğünde Bell ile ilgili şunları anlatacaktı: "Bell, doğuştan hayat doludur ve sohbet etmekten çok hoşlanır, ayrıca oldukça zindedir... Doğu ile ilgili bilgisinin yanı sıra genel anlamda okumalara, tablolara, topluma ve ava da ilgi göstermektedir. Kendisi, tüm bunların yanı sıra macera dolu keşif seferleri yapmış oldukça yetenekli bir dağcıdır."[37]

1905 yılında Gertrude, kendisini Beyrut'ta yani "Doğu'nun derin dedikodu kazanının içerisinde"[38] bulur. Daha sonra Suriye çölünden geçerek Dürzi dağının bulunduğu bölgeye çıkmayı göze alan Bell, bu macera dolu seyahatini anlattığı *The Desert and the Sown* (Çöl ve Ekin) adlı kitabıyla, bir diğer gezgin olan Mark Sykes'ın işini bozacaktır. Zira Sykes, Bell'in patavatsızlıkları yüzünden Türklerden gerekli geçiş iznini alamayacak ve öfkeli koca, bunun üzerine eşine yazdığı mektubunda aynen şu ifadelere yer verecektir: "En kötü kelimelerimden 10 binini, bu lanet olası budala kadın için kullanmak istiyorum!" (Bell, yerli bir yönetici olan Salk Kaymakamı ile konuşurken, Sör Mark'ın eniştesi Sör John Eldon Gorst'un, aslında sadece başbakanın mali danışmanı olmasına rağmen, Mısır'ın başbakanı olduğunu söyler.) Sykes, Edith'e Bell'i tarif etmek için "kaltak", "iğrenç bir yalancı", "çölün terörü" ve bunların yanı sıra "kibirli, taşkın, düz göğüslü, erkek kadın, dünyayı dolaşıp duran, kuyruk sallayan, lanet olası aptal bir geveze!"[39] ifadelerini kullanır. Buna karşılık Bell ise Sykes'ı; atlar, katırlar, eşekler ve rehberler için gereğinden fazla ödenmesinin nedeni olarak, seyahatin masraflarını şişirmekle suçlayacaktır.

37 Winstone, *Gertrude Bell*'den alıntı yapılmıştır, s.147.

38 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 18 Ocak 1905, mektup, *The Letters of Gertrude Bell,* Florence Bell, ed.'de mevcuttur, s.149.

39 Mark Sykes'dan Edith Syke'a, Janet Wallach, *Desert Queen: The Extraordinary Life of Gertrude Bell*'den alıntı yapılmıştır, s.72-73.

Bell, zorluklara tek başına göğüs germe yeteneğini "İngiliz olması gerçeğine"[40] bağlıyor olsa bile, yirmi deveyi, katırcı ekiplerini ve daha faydalı yer ölçümü aleti ve silahların yanı sıra çadırlar, çarşaflar, ince porselen ve gümüş çatal bıçak takımını taşıyacak rehberi tutacak parasının olması da göz ardı edilemez bir gerçektir. Bu dönemde İngiliz sermayesi, "Beş yıl öncesine kıyasla dünya genelinde artış göstermiştir." Bell bu başarıyı, arkadaşları Lord Cromer ve Curzon'a bağlamaktadır: "Benim fikrime göre, kültürlü kişilerin Kahire'deki kardeşlerinin de diledikleri gibi okuyup çalışabildiğini görmeleri, büyük ölçüde hükümetimizin Mısır'daki başarısı sayesindedir. Rusya'nın bozguna uğratılması (1904-5 Rus-Japon Savaşı'nda) da büyük öneme sahip. Ne var ki benim edindiğim izlenime göre; Lord Curzon'un Basra Körfezi ve Hint sınırında izlediği güçlü politika, daha da büyük bir önem sahiptir. Doğu'yu bilmeyen herhangi bir kimse, nasıl da her şeyin bir bütün olduğunun farkına varamaz. Eğer İngiliz misyonu, Kabil'in kapılarından geri dönseydi, İngiliz turistlerin Şam sokaklarında huzurla dolaşamayacaklarını söylemek pek de abartılı olmaz sanırım."[41]

Bell, Londra'daki Kraliyet Coğrafya Derneği'nde araştırma becerilerini geliştirdikten sonra, Yakın Doğu'ya bir gezi gerçekleştirir ve burada keşfedilmemiş çorak toprakların haritasını çıkarır. Bu cesur gezginin portresini çizmek, Bell ile ilk kez Mezopotamya'yı keşfe çıktığı sırada karşılaşan Sör William Wilcocks'a düşecektir: "Bana doğru yaklaşmakta olan bir grup deve binicisiydi. Tamamının Arap

40 Georgina Howell, Bell'in 2006 biyografisinden, Bell'in 1913'te Arabistan çölünde bulunan Hail'e gerçekleştirdiği gezinin bugünün (2006) parasıyla 59.477 dolara mal olduğunu hesaplamıştır. *Daughter of the Desert, s.*485.

41 Gertrude Bell'den Florence Bell'e, 3 Mart 1905. (www.gerty.ncl.ac.uk).

olduğu belliydi; içlerinden biri hariç! Üstelik de bir kadın! Onlar yaklaştıkça İngilizce selamlandım. Bu kadın, Şam'dan başladığı 800 kilometrelik yolculuğunu henüz tamamlamış olan Gertrude Bell'in ta kendisiydi. Kendisini hiç beklemiyordum. Çölde haftalarca süren seyahatine rağmen hâlâ pırıl pırıl olan bu muntazam giyimli İngiliz hanımefendisini gördüğüm an gözlerime inanamadım. Oldukça çarpıcı bulduğum bu ilk izlenimi hiç unutamam."[42]

Aynı gezi sırasında, bir başka beş saatlik çöl yolculuğundan sonra Bell, iki genç arkeolog olan Campbell Thompson ve T. E. Lawrence'a rastladığı yere, Karkamış'ın Hititlerden kalma yerleşkesine iner. Kumları elemenin yanı sıra bu ikili bir yandan da yakında Berlin-Bağdat Demiryolu'nun bir kısmını inşa etmekte olan Almanları gözetlemektedirler. Thompson ile Lawrence, Bell'e keşiflerini sunduklarında Bell, yapılan kazıları onaylamadığını ifade eden bakışlar fırlatır ve yöntemlerinin "tarih öncesinden kalma" olduğunu dile getirir. Tam anlamıyla deşilmiş Alman kazı alanlarından gelmiş olan Bell, ekibe kazı işlerinin modern tekniklerini anlatmaya başlar. Bu adamlar ise "bilgelik taslayarak Bell'i zor durumda bırakmaya" kararlıdırlar.

Lawrence'a göre, "Bell'e (5 dakikada) Bizans'tan, Haçlılardan, Romalılardan, Hititlerden, Fransız mimarisinden (benim bölümüm) ve Yunan halk biliminden; Asur mimarisinden, Mezopotamya'nın ırk biliminden (Thompson tarafından); tarih öncesi çömlekçilikten, telefotografik merceklerden, Bronz Çağı metal tekniğinden, Meredith, Anatole France ve Octobrists'ten (benim tarafımdan); Jön Türk hareketinden, Arabistan'daki inşa edilen devletten, deve kullanmanın fiyatından, Asurluların ölü gömme adetlerinden

42 Elizabeth Monroe, "Gertrude Bell (1868-1926)", *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)*, vol. 7, no. 1, (1980), s.3.

ve Almanların Bağdat Demiryolu yapımındaki kazı yöntemlerinden (Thompson tarafından) bahsedilerek topa tutulur." Bu sadece bir "başlangıçtır." Çay içmeye oturdukları zaman Bell, "yorgun fakat etkilenmiş" durmaktadır. Lawrence, Bell'i "memnun", "yaklaşık 36 yaşlarında (43 yaşındaydı) ve cazibesiz (belki sadece başında eşarp olursa)"[43] diye tarif etmiştir. Lawrence ile ilgili olarak ise Bell, onun "kendisinden bir gezgin yaratmakta olduğuna"[44] işaret eder. Bu "Sevgili Genç Adam" ile kadın kahramanımız "Gertie", hayatlarının geri kalanında her zaman birbirlerine yakın olacaklardı.

Bell'in duygusal anlamda mutsuz girişimleri olmuştu. Karşı cinsle yakınlaşma denemelerinin en ciddi olanı şüphesiz Gelibolu'da hayatını kaybeden ve ölümünden sonra "Kahramanlık Nişanı"na layık görülen evli Binbaşı Charles Hotham Montagu "Dick" Doughty-Wylie ile yaşadıklarıydı. Hayatındaki bu duygusal boşluk, onun, gezilerine odaklanmasını her zaman kolaylaştırmıştı. Bell, 1913-14'te Hail gezisi sırasında Arap çöllerinin daha da derinine iner ve burada bir orta Arabistan vilayeti olan Jabal Shammar'ın (Cebel Şammar) Emiri İbn Raşid ile buluşur. Bu seyahatler 1914'te kendisine Coğrafya Derneği'nin altın madalyasını kazandırmaya yeter de artar bile. (Bunun yanı sıra bir sene öncesinde yani 1913'te "üye" olarak seçilen az sayıda kadından biridir.)

Ancak Bell, içerisine savrulduğu bunalım nedeniyle nöbetler geçirmeye başlayacaktı. Kendi ifadesiyle yaşadığı bu bunalımın temelinde; "Tüm o maceranın, sahip olduğum ışığa değip değmediği sorusu ve bu sorunun yarattığı derin bir şüphe yatmaktadır. Kesinlikle tehlikeyle bir ilgisi yok ve bu benim umurumda bile değil; fakat yavaş yavaş şu sorunun cevabını bulmakta zorlanıyorum: Acaba tüm

43 *The Letters of T. E. Lawrence,* ed. Malcolm Brown, s.36.
44 Gertrude Bell, 21 Mayıs 1911. (www.gerty.ncl.ac.uk).

bu yaşadıklarımdan şu anda nasıl bir fayda sağlayabilirim? Pusula, az çok bilinen ülke üzerinde her iki yöne de hareket ediyor. Haritaya birkaç isim eklendi -kayalık dağların, çorak ovaların ve çölde bir çift derin petrol kuyusunun isimleri (her daim sömürmeye devam ettiğimiz)- ve muhtemelen hepsi bu kadar... Bir şeylerin olması için neredeyse dua ediyorum; heyecan verici bir şeyler, bir baskın veya bir çatışma! Ben ve mektuplar arasında öyle bir uçurum var ki! Ben ve herhangi bir şey arasında ve ben kesinlikle kralların kızıymışım gibi hissetmiyorum; yani bugün burada, insanların benimle ilgili varsaydıkları gibi. Arabistan'da kadın olmak öyle sıkıcı ki!"[45] Bayan Bell'in yakın arkadaşı ve hayranı arkeolog David Hogarth, Bell'in ölümünden sonra bu öncü seyahati takdir edecekti. Hogarth'a göre Bell, aşiretlerle ilgili bir yığın bilgi toplamanın ötesinde, "haritada önceden konumlanmamış veya yerleri saptanamayan petrol kuyularının hattını belirlemiştir. Ancak daha da önemlisi o, Suriye'deki çöl sınırlarının tarihine yepyeni bir ışık tutmuştur."[46]

Bell, I. Dünya Savaşı çıktığında ve tereddüt içindeki Osmanlı Türkiyesi mantıksızca İttifak Devletlerinin yanında yer almayı tercih ettiği sırada, şeyhler ve aşiretlere yönelik engin bilgisi ve haritalandırma becerileri ile özgüven dolu bir şekilde, Orta Doğu'da ülkesi adına gerekeni yapmaya hazırdı. Kasım 1915'te Kahire'de oluşturulan *Arap Bürosu'na* katılmak üzere Mısır'a gider. General Gilbert Clayton'ın gözetimi altındaki dairenin görevi istihbarat toplamak, haritalar çıkarmak, propaganda yapmak ve Arapları Türklere karşı bir ayaklanmaya teşvik etmekti. İdarecisi Hogarth, aralarında ka-

45 Gertrude Bell Günlüğü, 16 Şubat 1914. (www.gerty.ncl.ac.uk).

46 Susan Goodman, *Gertrude* Bell'den alıntı yapılmıştır, s.73. (Bakınız www.gerty.ncl.ac.uk).

zılarıyla Mezopotamya'daki Ur kentinin kalıntılarını ortaya çıkaran Leonard Woolley ile T. E. Lawrence'ın da bulunduğu, birçoğu Oxford'dan tecrübeli kazıcıları, daire bünyesine katar. Bell, kuzey Arabistan'daki Bedevi aşiretler ve bu aşiretlerin karmaşık soylarıyla ilgili bir el kitabı derlemek üzere çalışmaya koyulur. (Babasına, "Bunu yapmayı seviyorum; ne kadar eğlenceli olduğunu tahmin edemezsin... Karargâh Subayı olarak kendimi, gün geçtikçe daha da çok evimde hissediyorum!" diye rapor verir.)[47]

Memurlarının sportif çöl çizmeleri giyip ve modaya uygun bastonlar taşıdığı, *Büro*'nun fırıl fırıl dönen tavan pervaneleri olan üç odalı ofisinin bulunduğu zarif Savoy Oteli'deki akşam yemeğinin ardından Bell, kendini ardı ardına sigara içerken ve iş arkadaşlarıyla sonradan "Kahire mutabakatı" olarak anılacak olan durum üzerinde tartışırken bulacaktı. Daha geniş anlamda Kahire, Fransa'nın Suriye ile ilgili savaş sonrası isteklerinin tahammül edilemez olduğuna ve kesinlikle karşı çıkılması gerektiğine inanmaktaydı. Bu nedenle de İngiliz destekli bir Arap ayaklanmasını yönetecek olan Hüseyin ile aynı soydan rakibi, doğu Arabistan'ın savaşçı yöneticisi, tam tamına altmış beş karısı olan ve ayrıca bağnaz Vahabi öğretisinin savunucusu Abdül Aziz İbn Suud değil, Mekke'nin Büyük Şerifi ve Hicaz'ın Kralı Hüseyin'in ta kendisi olmalıydı.

Bir yıl sonra İbn Suud ile buluşacak olan Bell, hâlâ Arabistan'ın bu güçlü adamından etkilenmeye devam eder. Bell, onu "dikkat çekici bir kişi, bugüne kadar karşılaştığım en çarpıcı karakterlerden biri" diye betimler. Seyredilmesi müthiş, 1,89'luk boyuyla durdukça, Bell, onun sergilediği "engin haysiyet ve soğukkanlılığa"[48] hayran kalır. H. S. J. Philby'ye inanacak olursak; İbn Suud, kendi adı-

47 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 3 Ocak 1916 (www.gerty.ncl.ac.uk).
48 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 1 Aralık 1916 (www.gertyncl.ac.uk).

na Bell'i başarılı bir şekilde taklit ederek, Suudileri etkisi altına almayı başarır: "Abdülaziz! Abdülaziz! Buna bak, peki ya şu durumla ilgili ne düşünüyorsun?"[49]

Bell, hâlâ Savoy'daki iş arkadaşlarının esiri olmaya devam etse de, Kahire'deki vazifesi kısadır. Yalnızca iki ay sonra Bell, büyük olasılıkla *The Times* muhabiri Valentine Chirol tarafından önerilmiş olsa da, önceden bir aile dostu olan Genel Vali Lord Hardinge'in daveti üzerine Hindistan'a giden asker nakliye gemisi SS *Euripides* ile yola çıkar. Kahire ve Delhi arasındaki ilişkiler o denli kötüleşmiş durumdadır ki, Bell konuya ilişkin şu notu düşer: "Aramızda sert mizaçlı telgraflar dışında herhangi bir temas yok!" Bell'in görevi "daha doğrudan ve samimi ilişkiler oluşturmaktı, böylelikle taraflar birbirlerini birer düzenbaz takımı olarak algılamaktan vazgeçebileceklerdi."[50]

Bell, Hindistan'daki zamanının çoğunu; istihbarat dosyalarını inceleyerek, *Gazetteer of Arabia*'nın derlenmesine yardımcı olarak ve siyasi kastın içeriden gelecek bir Müslüman ayaklanması konusunda endişelenen Hindistan ile duayenlerinin, Haşimiler tarafından yönetilen bir Arap ayaklanması üzerine bahse girdiği Kahire arasında en iyi şekilde nasıl işbirliği sağlayabileceğini şekillendirmeye çalışarak geçirir. "Böylelikle aynı şeylerin üzerinden iki sefer geçilmek zorunda kalınmayacak... Çok sıkı belirlenmiş ayrımlar içinde çalışmamıza gerek olmadığı açıkça mantıklı görünüyor, fakat bu fikir ortaya atıldığı anda herkesin ilginç bir biçimde kabullenmeye hazır olduğunu görmeme rağmen, bu durum, resmî temaslara hâkim olan bir fikir değildi."[51] Ancak Arap Ayaklanması süresin-

49 Howell, *Daughter of the Desert*'den alıntı yapılmıştır, s.289.
50 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 16 Ocak 1916 (www.gerty.ncl.ac.uk).
51 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 26 Şubat 1916 (www.gerty.ncl.ac.uk).

ce Hindistan Hükümeti'nin adamları, Kahire'deki Arap yanlılarının dirayeti noktasında şüphelerini dile getirecekti.

Gertrude Bell, Genel Vali'den en alt kademeye kadar İngiliz yetkililerle Mezopotamya seferini tartıştığı Delhi'yi ziyaret ettiği sırada, Türkler ve İngiliz-Hintli ordusu arasında Kut'ta sürmekte olan büyük muharebe herkesin aklını meşgul ediyordu. 1916 baharının başlarında Lord Hardinge, Bell'i Basra'ya gönderir. Hâlâ bir maaş almamaktadır, ama o sırada Baş İdari Subay olarak görev yapan Sör Percy Cox'a yazılmış oldukça yapıcı bir tavsiye mektubu vardır: "Bell, âdeta bir erkek beynine sahip, harikulade zeki bir kadındır."[52] Hindistan Seferi Kuvvetlerinin ordu komutanları, Bell'i, gerisinde serin bir oda olan çok hoş bir verandaya yerleştirirler. Bell, burada haritaların çizilmesine yardımcı olur ve o sırada Bağdat yönünde mücadele veren orduya nasıl yardım sağlanacağı konusunda tavsiyelerde bulunur. Bell'in, Türkleri bozguna uğratmak ve gerçekleştirdiği değişimleri hayata geçirebilmek için gereksinim duyduğu yerel aşiretlerin ve bu aşiretlerin şeyhlerinin dostluğunu kazanmak için, tüm irtibatlarını kullanmaya ihtiyacı vardır. Bell ile ilgili olarak şeyhlerden birinin müritlerine şu şekilde seslendiği bilinir: "Şu anda hepimiz biliyoruz ki Allah tüm kadınları erkeklerden aşağı varlıklar olarak yaratmıştır. Eğer İngiliz kadınları onun gibiyse, erkekleri güç ve cesaretleriyle aslanlara benziyor olmalıdır. Bizim için en iyisi onlarla barışı sağlamak olur."[53]

Sör Percy'nin siyasi görevlileri ise Bell'e büyük ölçüde şüpheyle yaklaşacaklardı. Bell, ofis karmaşası arasında görmezden gelinecek ve "kibirli" yaftası yiyecekti. Ona "Devlet Sırları Yasası" ile ilgili ders vermek isteyenler çıkacak ve mektupları tek tek sansürle-

52 Wallach, *Desert Queen*'den alıntı yapılmıştır, s.160.
53 Monroe, "Gertrude Bell (1868-1926)", s.19.

necekti. Ancak o, tüm bunlara direnç gösterir ve sonunda İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın takdirini kazanır: Şöyle ki Bakanlık, Bell göreve başlamadan önce ne Kahire'ye ne de Londra'ya önemli bir bilgi ulaşmadığından yakınır.

Bell, çetin bir erzak kıtlığı ve alışılmamış bir sıcaklığa maruz kalan orduya karşı oldukça sempatikti. 29 Nisan'da Ordu Komutanı Townshend'ın 13.309 kişilik -çoğu Hint- İngiliz askerî birliğinin esir alındığı Kut'ta teslim olduğu gün, Bell eve gönderdiği mektubunda şu itiraflara yer verir:

> Hindistan Hükümeti için herhangi bir talimat taşımıyorum; ancak K'nin (Lord Kitchener, İngiliz Başkomutan) Hindistan'ın hastaneler ve doktorlar da dâhil olmak üzere tüm birliklerini ve askerî gereksinimlerini tükettiğinin hatırlanması adil bir yaklaşım olacaktır. Hâlbuki söz konusu sefer, henüz savaşın çok başlarında İngiltere tarafından dayatılmamış mıydı? Ne var ki içinden çıkılamaz boyutta bir duruma dönüştüğü zaman, vaktinde kullanılmak üzere buraya- Hindistan için öyle ciddi bir durum ki tüm kaynaklarını seferber etse dahi bu sorunla baş edemezdi- ne bir birlik ne ağır silahlar ne hastane birimleri ne uçuş birlikleri, kısacası hiçbir şey yollanmadı. Belki de bunlardan da önemlisi, tüm iyi başkomutanların çoğu, bir daha hiçbir zaman geri dönmemek üzere Fransa'ya veya Gelibolu'ya gönderildiler...
>
> Siyasi açıdan da geleneksel kapsamlı bir politik şema çıkarmaya aldırmazlık içinde işe koyulmak zorunda kaldık. Bugüne kadar Mezopotamya'yı, Arabistan'ın bir bölümü yerine izole bir parça olarak değerlendirdik. Hâlbuki bu bölgenin politikası, ayrılmaz bir biçimde büyük ve geniş kapsamlı Arap sorunuyla ilişkilidir... Londra'da, Arap siyasetine yön vermek ve

> bir Arap politikası geliştirmek üzerine düşünülseydi belki de durum bambaşka olurdu; bu başarılı biçimde sadece ülke içinde yapılabilirdi. Bunu yapacak kimse yoktu, bunun hakkında düşünen kimse yoktu; neticede Hindistan ve Londra'dan gelen şiddetli muhalefet karşısında konuyu enine boyuna tartışmak, Mısır'daki insanlarımıza kaldı. Neticede, çıkan geniş şemanın önünde sonunda Araplarla olan ilişkilerimizin temelini oluşturacağı noktasında ikna oldum. Tamam, bu kadar politika yeter. Fakat insanlar bu şartlar altında zorlukların üstesinden nasıl geldiğimizi konuştukları zaman, bu beni inanılmaz heyecanlandırıyor. Üstesinden gelmek! Bizler bunu neden yaparız ki; neden hiç akıtılmaması gereken kan ve gözyaşlarının arasından güçlükle ilerlemeye çalışırız?[54]

Gertrude Bell, seferi ordunun Basra'daki idari merkezinde, eski amiri sivil komiser Sör Percy Cox'un vekili olarak görev alan Yüzbaşı (daha sonra albay olan) Arnold T. Wilson ile birlikte yolculuk ederken, kafasındaki düşünceler işte bu doğrultudaydı. Cox'un diplomatik becerilerine, Londra ve Tahran'da da ihtiyaç duyulduğu iyice netlik kazanır ve Wilson Mezopotamya'nın baş idarecisi olarak atanır.

Gertrude Bell, eve gönderdiği bir raporunda, Yüzbaşı Arnold Wilson'ı tarif ederken şu ifadeleri kullanır: "Onun kim olduğunu anladığınızdan emin değilim. 34 yaşında, muhteşem becerilere sahip, eşine az rastlanır bir biçimde akıl ve fiziksel gücünü birleştirmiş fevkalade bir yaratık." Esasında, daha detaylı bir başka mektubunda Bell, Wilson'ın ilk başta kendisini "doğuştan entrikacı" olmakla suçlayarak kapı dışarı ettiğini anlatır. Ancak tüm bunların sonucun-

54 Gertrude Bell'den Florence Bell'e, 29 Nisan, 1916 (www.gerty.ncl.ac.uk).

da Bell şunları dile getirir: "Sıkı birer dost olduk ve ben onun inanılmaz zekâsına büyük saygı duyuyorum. Bunun yanı sıra ona, az da olsa bir şeyler öğrettim gibime geliyor. Fakat o zaten kendisini geliştiriyor ve bir gün çok önemli bir adam durumuna gelecek. O çok daha toleranslı ve sabırlı olmaya başladı; tam da bir devlet adamının nasıl davranması gerektiği gibi. Onunla çalışmayı seviyorum."[55]

Bell'in Wilson'a karşı duyduğu bu yakınlık, ancak dönem dönem mükâfatını alır. Bell'in sempatik arkadaşı, kötü şöhretli Kim'in babası Harry St. John ("Jack") Philby'nin kaydettiği üzere Wilson, politika mevzularında Bell'e hiçbir zaman tam anlamıyla güven duymaz: "Bu mevzular Whitehall, Simla (Delhi'nin yazlık başkenti) ve Basra arasında şifreli telgraflar ve gizli raporlar aracılığıyla tartışılırdı. Bell'in bu gizli belgelere erişim hakkı yoktu. Bu nedenle sahip olup güvendiği bilgilerin tamamı; maalesef daha iyisine ulaşamıyor olduğundan, büyük adamın kararı sonucunda o siyasi karmaşanın içerisinde çay masasında tesadüfen anlatılanlardan ibaretti."[56]

Bekâr olan Wilson, Bell'in partiler organize etmek konusunda yararlı olduğunu bir lütuf notuyla kabul etmişti. Gerçekteyse Bell'in sözüm ona yetki sahibi kadın havaları -ki kendisi de bu burnu havada tavırlarının farkındaydı- erkeklere itici gelmekteydi. Her şeyden öte o, kimi zaman nezaketsiz de olabiliyordu. Bu noktada tek bir örnek yeterlidir Mesai arkadaşı Harold Dickson'ın İngiliz gelini Violet için Bell şöyle bir yorumda bulunacaktı: "Gelecek vadeden genç İngiliz erkeklerinin gidip de bu denli aptal kadınlarla evlenmeleri ne kadar da acınacak bir durum![57] [(Bell, Lord Cromer ve Lord

55 Gertrude Bell, 24 Mayıs, 1918 ve 24 Nisan 1918 (www.gerty.ncl.ac.uk).

56 H. St. J. B. Philby, *Arabian Days, an Autobiography,* s.103.

57 Wallach, *Desert Queen*'den alıntı yapılmıştır, s.291.

Curzon ile birlikte *Anti-Suffrage League*'in (kadınların oy hakkı elde etmelerine karşı çıkan bir organizasyon) önde gelen üyelerinden biriydi.] Takdirkâr Cromer'ın dahi Curzon'a gönderdiği mektubunda, Bell için şu ifadeleri kullandığı bilinir: "Çok da iyi bir muhakeme yeteneğine sahip olmamakla birlikte, oldukça iyi bir dili var."[58]

Bell, artık "el-Hatun", yani önemli bir kadındı. Üstelik de komuta kademelerine aldırmadan, kendi üstlerinin de üstleriyle doğrudan kulis faaliyeti yürütmeyi âdet hâline getirmiş bir kadın! Nüfuzlu akrabaları, aldığı seçkin eğitimi ve kapsamlı seyahatleri el-Hatun'un içerden yetkili kişilerin oluşturduğu bir ağa erişme imkânı sağlamıştı. Bell'in mektupları, aralarında Montagu, Hirtzel, Hardinge, Trevelyan, Stanley, Russell, Lascelle, Cavendish ve hatta Amerikalı göçmen Henry James'in de bulunduğu isimlerle doluydu. Kendisi basın çevresinde de sıkı bir yer edinmeyi başarmıştı. En yakın arkadaşlarından biri "Domnul", Majestelerinin Dışişleri Bakanlığı'na katılmadan önce *The Times*'ın dış haberler editörü olarak görev yapan kızıl saç ve sakalları ile hovarda Valentine Chirol'du. Bell'in sahip olduğu silahlar, hareketliliği ve zekâsıyla sınırlı değildi. Kendisinin bölgeye yönelik bilgi birikimi, büyük stratejik öneme sahipti; en az yönetici sınıfın ve birbirleriyle çatışan bölgenin inatçı aşiretlerinin hayrete düşüren cehaleti kadar!

Cox ile Kahire ve Delhi'de bulunan görevliler, Wilson ile yaşadığı tüm sıkıntılara rağmen Bell'in bir süreliğine daha Şark Sekreteri[59] olarak görevini sürdürmesi ve üç yüz rupi maaş alması konusunda hemfikir kalırlar. Bu durum Bell'i, İngiliz güçleri dâhilinde-

58 Susan Goodman, *Gertrude Bell*'den alıntı yapılmıştır, s.52.

59 Kendisi Kahire'de bir Şark Sekreteri olan, Sör Ronald Storrs tarafından belirtildiği üzere, bu kilit pozisyonda bulunan her kimse amirinin "gözü, kulağı, açıklaması ve (askerî anlamda) istihbaratıdır ve daha da fazlası olabilir." (*Orientations*, s.59)

ki tek kadın idari sorumlu yapar. (Bell'in maaşı, Wilson ve öteki kıdemli politik görevlilerin kazandıklarının yalnızca beşte biri kadardı. Bir diğer hesapla postane memurlarının kazandıklarının yarısından azdı.)[60] Bell, babasına yazdığı mektuplarından birinde, "Muhtemelen şu noktada burayı terk edemem." demişti. O aslında "tasavvur edilen nihai düzenin içinde, belirleyici bir rol..." oynamayı umarak bunu şöyle dile getirir: "Bu inanılmaz bir şey! Tüm bunlar, tam anlamıyla yeni bir dünya yaratmak demek!"[61] Bu sürede Bell, aynı zamanda Hogarth'ın *Arap Raporu* ve *Arap Bülteni* dergileri için makaleler yazar. Bu dergiler, bugün hâlâ çöl savaşıyla ilgili en iyi çağdaş kaynaklar olarak okunmaktadır. Ne var ki Bell'in, Bağdat'ı *Arap Bürosu* görüşlerine yaklaştırmakla ilgili tüm umutları, Cox ve Wilson'ın katı birer Delhi taraftarı olmaları yüzünden, deyim yerindeyse beyhude bir uğraştır.

11 Mart 1917'de Hint-İngiliz birliklerinin Bağdat'ı ele geçirmeleri, Kut'ta yaşanan utancın izlerinin silinmesini sağlamasından ötürü Londra'da tezahüratlar ve madalya yağmurları ile bezenmiş bir zafer olarak karşılanır. Gertrude Bell, kendisinin de belirttiği üzere, artık kır saçlarıyla yeniden Bağdat'a yerleşir. Burada, nehir kenarındaki dar bir sokakta, yüksek duvarların ardına gizlenmiş Arap stilinde alçak, derme çatma tek katlı bir evde, "*PSAs*" (*pleasent sunday afternoons*, keyifli pazar akşamüstleri) olarak bilinen pazar çaylarını gerçekleştirmeye koyulur. Bell ayrıca, Cox'un tavsiyesi üzerine, salı günleri de mükemmel bir şekilde hazırlanmış sofrasında, Arap önde gelenlerinin çoğu kapalı giyinen eşlerine çay ikramlarında bulunur. Büyük bahçesinde güller yetiştirir, ayrıca İngiliz bahçeciliğinin baş-

60 "Iraq: Civil Administration, 1919-1920", Philby Belgeleri. Sandık 6, Dosya 1, 20, St. Antony's Middle East Archives.

61 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 18 Mayıs 1917 (www.gerty.ncl.ac.uk).

lıca çiçeklerini -nergis, gülhatmi ve kasımpatı- ithal edip bu çiçeklerin Bağdat'ın kurak topraklarında filizlenebilmeleri için, onları, yani bu narin çiçekleri, bir sömürge ustası olarak "sorumluluk kabul edip düzeni muhafaza edebilecek önde gelen birkaç şeyhe"[62] karşı sergileyebileceği aynı kararlılıkla yetiştirmeye çalışır.

1914'te, A. T. Wilson, duygularını şöyle satırlara döker: "Mezopotamya'nın Hindistan ve Hintlilerin bir sömürgesi olarak Hindistan topraklarına ilhak edildiğinin açıklandığını görmekten büyük haz duyardım; Mezopotamya'nın çölü, 'Pencaplı cesur ırklardan'[63] oluşan kalabalıkları israf ediyor." Wilson, İngilizlerin artık bu şekilde adlandırdığı Irak'ın, doğrudan yönetim şekli ile "İngiliz İmparatorluğu'nun parlayan bir mücevheri"[64] olabileceğini düşlemişti. Irak'ın topraklarının korunması; eski Osmanlı vilayetleri olan Bağdat, Basra ve Musul'un tümünü gerektirirdi. Esasında Musul, Fransızlara söz verilmişti. Fakat yine de bu bölgeye çoktan petrol zengini gözüyle bakılmaya başlanmış (sondaj çalışmaları 1927'de başladı) ve bu petrol gelirinin yeni ortaya çıkan bu ülkeyi finanse edebileceği düşünülmüştü. Bell, Chirol'a yazdığı mektubunda belirttiği üzere, şu an için bunların birçoğuna kendisi de katılıyordu: "Burada muhafaza edebileceğimiz etki ne kadar güçlü olursa bölge nüfusu o kadar memnun kalacak... Bağımsız bir Arap hükümetini tasavvur dahi edemezler."[65] Fakat Kasım 1918'de, Suriye ve Mezopotamya'nın da dâhil olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun es-

62 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 8 Şubat 1918 (www.gerty.ncl.ac.uk).

63 A. T. Wilson, Kasım 1914, Wallach, *Desert Queen*'den alıntı yapılmıştır, s.159.

64 Philby, *Arabian Days*'den alıntı yapılmıştır, s.188.

65 Gertrude Bell'den Chirol'a, 22 Şubat 1918, Burgoyne, *Gertrude Bell, from Her Personal Papers,* vol. II'den alıntı yapılmıştır, s.78.

ki topraklarının "eksiksiz ve nihai özgürlüğünden" bahseden İngiliz-Fransız Deklarasyonu'nun yayımlanması, yerel halkın hükümetlerini seçmekte söz sahibi olabileceği inancını güçlendirecekti. Artık bir Sivil Komiser Vekili olan Wilson, beyanat karşısında dehşete kapılır. Bell ise beyanatın her şeyi âdeta bir "kargaşaya" attığına işaret eder.

Bell, babasına gönderdiği mektubunda görüşlerini şöyle dile getirir: "İnsanlara bir devlet olarak geleceklerinin kendi ellerinde olduğunun söylenmesi ve ne istediklerinin sorulması çok sık rastlanan bir durum değildir." Fakat iki noktada hemen hemen herkes hemfikir olmuştur: "Bu kimseler bizim onların meselelerini kontrol etmemizi ve Sör Percy'nin Yüksek Komiser olmasını arzuluyorlar. Bunun ötesinde bir uyuşmazlık hâkimdir. Şehirli halkın büyük bir çoğunluğu, Arap bir emir istiyor; fakat bu emirin kim olacağına bir türlü karar veremiyorlar. Benim inancım (henüz bilmiyorum), kırsal bölgelerdeki aşiret insanlarının, Sör Percy -bu insanların arasında muazzam bir üne sahiptir- olduğu sürece bir emir istemeyecekleri doğrultusundadır ve kişisel düşüncem, bunun en iyisi olacağını söylüyor. Bir saray ve iktidar kurmak gerçekten de uçsuz bucaksız bir iş."[66]

Bu noktada en büyük sorun şehirli Sünniler değil, aksine Şiiler olmuştur; yani "Kutsal şehirlerin katı dindar vatandaşları ve özellikle *müçtehit* denilen dinî inanç liderleri. Bu liderlerin otoritelerinin dayanak noktası, insana ilişkin konularda uzaktan yakından ilgisi olmayan ve insana dair herhangi bir konuda değersiz olan bilgi birikimini detaylı bir şekilde bilmelerine dayanıyordu. Bunlar, sahip oldukları bu otoriteyle ağızlarından çıkan tek bir kelimeyle her şeyi değiştirebilen kişilerdi."[67] Öncelikli olarak Şii kutsal şehirlerin-

66 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 28 Kasım 1918 (www.gerty.ncl.ac.uk).
67 Gertrude Bell'den Florence Bell'e, 14 Mart 1920 (www.gerty.ncl.ac.uk).

den Necef ve Kerbela'nın kontrol altına alınması gerekiyordu. Fakat Bell'in bu şehirlerin liderlerine erişme şansı yok denecek kadar azdı. Bu liderlerden en önemlisi, Büyük Ayetullah Seyid İsmail el Sadr idi. (Bugün büyük Amerikan karşıtı olan Seyid Mukteda el-Sadr'ın atalarından biri.)

Bell, Şii liderlerle görüşmeyi başaramaz; çünkü bu kişilerin "dinî inançları, başı örtülü olmayan bir kadına bakmalarına izin vermemekte ve benim inancım da benim başımı bağlamama müsaade etmemektedir."[68] (Bu noktada, Sör Percy üzerindeki etkisinin muazzamlığı göz önünde bulundurulduğunda, Bell eğer ki Sünni önde gelenlerle devam ettirebildiği türden yakın iş ilişkilerini Şiiler ile de kurabilseydi, Irak'ın sonraki tarihinin daha farklı olabileceğini düşünmek hiç de hayalperestlik sayılmazdı.)

Bu arada Bell, vaktinin çoğunu taşrada at veya arabayla şeyhleri ziyaret ederek; bir yandan da Bağdat'ta, bir gazetenin alaycı bir üslupla ele aldığı gibi, vaat edilen İngiliz danışmanların yer aldığı bir Arap hükümeti yerine, Arap danışmanların bulunduğu bir İngiliz hükümeti yerleştirmeye çalışarak geçirir. (Bu sıralarda yerel kahvehanelerde dilden dile dolaşan bir hikâye ise şöyledir: Bir mollanın, Mehdi'nin çok yakında geleceğine dair bir kehanette bulunduğu söylendiği zaman, ikinci Arap şöyle bir yanıt verir: "Bunun neresi iyi? İsa da gelecek ve akıl hocası yine o olacak.") Bell, yazmaya devam eder: "Bir ülkeyi çok yakından tanıdığınızda; yani Tanrı'ya şükür tıpkı benim gibi, hepsini bildiğiniz zaman, bu çok zevkli bir oyun. Benim bu ülkeyi her yönde bir yandan öbür yana geçmiş olmamdan daha şanslı ne olabilirdi ki?"[69]

Bell, kendi güçlerinden sarhoş olmuş vaziyette kalacaktı: "Zaman

68 a.g.e.

69 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 6 Aralık 1918 (www.gerty.ncl.ac.uk).

zaman kendimi haftanın tam ortasında bir 'Yaratıcı' gibi hissediyorum. Tıpkı benim gibi, o da bunun neye benzeyeceğini merak ediyor olmalı!" Bell bu satırların yer aldığı mektubunu eve yollarken, altına imzasını şöyle atar: "Müşfik Yüksek Komiseriniz Gertrude."[70] Ne var ki amirine karşı ifade ettiği bu iyi niyet, ikisinin Irak'ın geleceği ile ilgili görüş farklılıklarının, Wilson kendisini İngiliz çıkarlarını temsil etmek üzere Paris Barış Konferansı'na gönderdiğinde giderek derinleşmesi üzerine gerilemeye başlayacaktı. Zira Bell, konferansta T. E. Lawrence'ın etkisi altında kalmış ve himayesindeki adam Emir Faysal ile tanışmıştı.

"Yarın Bay Balfour ile öğle yemeğinde buluşacağız" diyen Bell, ailesine bunu çok sakin tavırla anlatır: "En sonunda Lloyd George'u frak kuyruklarından yakalamayı ümit ediyorum ve eğer bunu başarabilirsem inanıyorum ki sempatisini de kazanabilirim. Bu arada Bağdat'tan Albay Wilson'a, Kahire'den Bay Hogarth'a davet gönderdik (ikincisi benim teşviklerimle) ve geldikleri zaman, Yakın Doğu'nun sağlam bir blok, buna Bay Lawrence'ın da dâhil olmasını ve birleşik bir fikir ortaya koymasını önereceğim."[71] Öte yandan Albay Lawrence, Bell için muzip karşılaşmalarında farklı şekillerde "Afacan" veya "Sevgili Genç Adam" gibi bir daimi refakatçi olmuştu.

Lawrence, haki renkteki kıyafeti, başına Arap usulü doladığı örtüsüyle çerçevelediği gök mavisi gözleri ve sarı saçlarıyla, Paris'in görkemli otellerinin kutup yıldızıydı. Lawrence, bir akşam yemeğinden sonra, "Bir yandan Faysal ve Suriyeliler arasındaki durumu açıklarken, öte yandan da Faysal'ın Fransa ile olan ilişkisinden söz

70 Gertrude Bell'den Florence Bell'e, 5 Aralık 1918 (www.gerty.ncl.ac.uk).

71 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 7 Mart 1919 (www.gerty.ncl.ac.uk).

eder ve olası bir anlaşmanın planını ortaya koyar... O, bunu takdire şayan bir biçimde yapar. Cazibesi, samimiyeti ve içtenliği, derin bir kişiliği olduğu izlenimini vermektedir ve o da dinleyicilerini bu özelliğiyle ikna eder."[72] Bu sefer, Lloyd George'a danışmanlık eden Lord Milner ile yenen bir başka öğle yemeğinin ardından, bu ikili, Milner'ı bir boşboğazlık yapmaya sürüklerler: "Bana kalırsa, masada kartları açan kişi Bay Lawrence'dı."[73]

Lawrence, Bell'i Faysal ile tanıştırır. Tam bir şipsevdi olan Bell, Faysal'ın bir şahini andıran simasına, zekâsına ve ince mizah anlayışına; kimi zaman İstanbul'daki eğitimi sırasında edindiği hoş Fransızcasıyla vücut bulan sadeliğine ve samimiyetine hayran kalır. Fakat Faysal'ın cazibesine kapılan tek kişi Bell değildir. Amerikalı bir gözlemcinin yüksek dozda Oryantalizm yüklü yorumuna göre; Emir'in "Sesi âdeta tütsü kokularıyla bezeliydi ve sanki tüm o pahalı ve canlı divanların, yeşil sarıkların ve parıl parıl parlayan altın ile mücevherlerin varlığını simgelemekteydi."[74]

Bell, Paris'ten dönüşünde Şam'a gider ve buradaki "Arap hükümetinin, gözle görülür biçimde her bakımdan Türklerden daha kötü olduğunu"[75] kabul eder. Bell, Ekim 1919'da *Suriye* adlı raporunda, Faysal'ın[76] yönetimi altındaki yerel hükümetin, birçok noktada eksikleri olduğunu; fakat bu hükümetin başarısızlığı durumunda bunun asıl sorumlularının "Kayıtsız İngilizler ve hırslı Fransızlar" olacağını yineler. Bell, raporunu, İngilizlerin Mezopotamya'daki özerk

72 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, Mart 1919 (www.gerty.ncl.ac.uk).
73 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 18 Mart 1919 (www.gerty.ncl.ac.uk).
74 Wallach, *Desert Queen*'den alıntı yapılmıştır, s.226.
75 Gertrude Bell, 12 Ekim 1919 (www.gerty.ncl.ac.uk).
76 Faysal, Mart 1920'den Fransızlar tarafından mağlup edildiği Maysalun Muharebesi'ne (27 Temmuz 1920) kadar Suriye Kralı idi. Kendi yönetimi altında birleşik bir Suriye ve Irak tasavvur ediyordu.

yönetimi desteklemek dışında, artık bir şansları kalmadığını vurgulayarak sonlandırır. (Wilson bu raporu, kendi önemli yorumlarını da kapsayan bir notla birlikte iletir: Bell'in Mezopotamya'da Araplar tarafından idare edilecek bir devletin olasılıklar dâhilinde olduğunu belirttiği ve bunun "uygulanabilir ve kabul edilebilir" olabileceğine dair varsayımları, Wilson'ın düşüncelerine göre "yanlıştır".)

Faysal, Suriye'de Fransızlar tarafından tahtından indirildikten sonra, Gertrude Bell, onun Bağdat'taki öncelikli savunucusuna dönüşür. Öyle ki, ileride neler olabileceğini iyi tahlil ettiği eski bir yazısında, Bell şu satırlara yer verir:

> Siyasi birlik kavramı, bugün hâlâ yapısında büyük ölçüde aşiret köklerinden gelen unsurlar barındıran ve özünde aşiret örgütlenmesinin birçok parçalayıcı yapı taşının var olduğu bir topluma son derece yabancı gelmektedir... Olası sembolik lider olarak nitelendirilebilecek tek kişi, Hicaz Kralı'dır. (Faysal'ın babası, Büyük Şerif Hüseyin.) Fakat o, Araplar arasındaki dinî bir birliğin temsilcisi hâline gelebilecek olmasına rağmen; hiçbir vakit gerçek anlamda politik bir ağırlığa sahip olamaz. Baskın bir biçimde Şii olan Mezopotamya'da, bu ismin hiçbir ağırlığı yoktur... Dinî açıdan bulunduğu pozisyon oldukça değerlidir; hatta kurulabilecek olan birliğin muhtemelen tek yapı taşıdır. Yine de bu dinî nüfuz, siyasi bir üstünlüğe dönüştürülemez.[77]

Ancak Bell'in bu aniden yüz seksen derecelik dönüşü ve Haşimilere verdiği destek, onu Wilson ile bir gerginliğin ortası-

77 Gertrude Bell, tarihsiz, Bell Arşivi, Miss. Collection, Robinson Kütüphanesi, Newcastle, Howell, *Daughter of the Desert*'den alıntı yapılmıştır, s.267.

na atacaktı. Lakin Wilson, 1920'lerin başlarından itibaren doğuya doğru kayan Irak-Suriye sınır sorunlarından Lawrence ve Faysal'ı sorumlu tutmaktaydı. Şam'da bulunan Iraklılar; Irak'ın, Faysal'ın erkek kardeşi Abdullah'ın yönetiminde bir Haşimi Krallığı olması gerektiğini ilan etmişlerdi. Yalnızca tek bir noktada Bell, amiriyle aynı görüşteydi: Daha fazla askerî birliğe ihtiyaç vardı. A. T. 388.500 kilometrekarelik bir bölgeyi 70 polis görevlisiyle idare etmeyi bekleyemezdi; fakat geri çekilmek, yine de en kötü seçenek olacaktı. "Eğer bu ülkeyi mahvolmayı göze alarak terk edersek, bu Asya'daki genel pozisyonumuzu gözden geçirmemizin gerekebileceği anlamına gelir. Eğer Mezopotamya elimizden giderse İran'ın gitmesi de kaçınılmaz olur ve ardından da Hindistan ellerimizin arasından kayar. Bizim boş bırakacağımız bu yerler, yedi iblis tarafından er geç doldurulur; bu da bizden önceki durumdan çok daha kötü olacağı anlamına gelir."[78]

Eski Osmanlı topraklarının yönetim hakları, 1920 senesinin Nisan ayında San Remo'da parsellenmişti: Şöyle ki; Arabistan bağımsız kalabilecek, Suriye Fransızlara verilecek, Mezopotamya ve Filistin ise İngilizlerin olacaktı. Ardından Churchill'in "nankör yanardağ" diye nitelendirdiği Irak, püskürmeye başlar. Milliyetçiler tam bağımsızlık arayışına girişirler ve Bağdat'ta, mayısta ramazan ayı boyunca, manda yönetimine karşı gösteriler düzenlerler. Bunun üzerine, Sünni ve Şii camilerinin her ikisinin de din adamları tek bir çağrıda bulunurlar: cihat! Yaz aylarında ayaklanmanın yayılmasıyla birlikte, tıpkı Lawrence gibi neredeyse efsanevi bir şahsiyet olan; fakat isyancıların "toptan kıyımını" desteklediği için Iraklılar arasında fazlasıyla nef-

78 Gertrude Bell'den Florence Bell'e, 10 Nisan, 1920 (www.gerty.ncl.ac.uk).

ret edilen Albay Gerald Leachman, Felluce yakınlarında pusuya düşürülerek öldürülür. (Yıllar sonra, Saddam Hüseyin'e bir doğum günü hediyesi olarak, Leachman'ın suikastçısı Şeyh Dhari'nin kullandığı *Brno* tüfek hediye edilecekti. Silah, Muzaffer Lider Müzesi'nde önemli bir tarihi eser olarak sergilenmiştir).[79] Necef, Kerbela ve Kâzımeyn'de, Faysal'ın Suriye'den gelip geçen ajanları tarafından desteklenen Şii liderler, taraftarlarını İngilizlere karşı kışkırtarak Sünni ve Şii birliğinin sağlanması adına büyük çaba sarf eder. Son dönemlerde İngilizlerin zorladığı, Hindistan sürgününden Irak'a dönen Basra'nın Sünni Naib'inin en büyük oğlu Seyid Talib'in çabaları sonucunda, sakin kalabilen tek yer Bağdat olacaktı. Başkentteki durumla ilgili olarak, uslanmış olan Bell şunları kaydeder: "Bağdat'ta bu denli az miktarda 'aklı başında' adam bulunması, gerçekten de son derece önemli; yani İngiliz mandası isteyen adamlar! Kimse ne istediğini tam olarak bilmiyor; kesinlikle bizi istemedikleri dışında.[80]

Giderek daha despot olan Wilson, bir zamanlar havadan kontrolü sağlayabilecek konumdaydı. Orta Doğu uzmanı Elizabeth Monroe'ye göre Kraliyet Hava Kuvvetleri, "bilfiil orada bulunan Yüksek Komiseri'ni bir noktada bırakmak üzere taşırken, bunun yanı sıra başka bir noktaya bırakmak üzere bombalar da taşıyabiliyordu."[81] Wilson'dan gelen baskıya rağmen General Sör Aylmer Haldane, haziran ayında mantıksız bir biçimde, birlikleriyle İran sınırı üzerindeki sıcak bölgelere çekilir. Bell, geri çekildiği gün Sör Aylmer ile öğle yemeğindedir ve bu yemek sırasında ikili, Londra'da yaşayanların buzlu kavun ve mayoneze olan ortak aşina-

79 Jon Lee Anderson, "Nervous Iraqis Remember Earlier Conflicts", *The New Yorker,* 24 Mart 2003.

80 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 30 Ağustos 1920 (www.gerty.ncl.ac.uk).

81 Elizabeth Monroe, *Britain's Moment in the Middle East*, s.60.

lıklarını konuşurlar. Sör Aylmer ayrılırken Bell, ona, "Öyle zannediyorum ki Karind'e ulaştığınızda, aşiretlerin Bağdat'ı ele geçirdiğini duyarsanız, siz de o zaman Kirmanşah'a mı yöneleceksiniz?" yolunda bir soru yöneltir. Aylmer'ın yanıtı ise şöyledir: "Ah, ben uzaktayken olabilecekler adına herhangi bir sorumluluk hissetmiyorum." Öfkelenen Bell, babasına yakınır: "Oyun içerisinde, bizim kadar hevesli bir şekilde rol almaktan kaçınan askerî yetkililere sahip olmaya pek alışkın değiliz ve bu tarz bir kaçışı, şu anda oldukça şiddetli bir biçimde hissediyoruz."[82]

Bell, milliyetçilerin hazırladığı anayasanın bir kopyasını, bir Arap arkadaşı ile paylaşınca, Wilson ile arasındaki ilişkiler telafisi neredeyse imkânsız bir biçimde tatsızlaşır. Bell, babasına gönderdiği mektubunda da belirttiği üzere, Wilson, kendisine son derece öfkelenmiştir: "Bana, yersiz davranışlarımın artık katlanılmaz olduğunu ve ofisteki başka herhangi bir belgeden katiyetle uzak durmamı istediğini söyledi. Bu özel yersiz davranışım için özür diledim; fakat o aynı tarzda devam etti: 'Bize buradaki herkesten daha çok zarar verdin. Eğer kendim bizzat gidecek olmasaydım, aylar öncesinden senin görevinden alınman için girişimde bulunurdum! Sen ve Emir'in!"[83] İkisinin uyuşamadıkları nokta, Gertrude'un Paris'te, Lawrence ve Faysal ile görüştükten sonra bir Haşimi çözümünü desteklemeye başlamasıydı. Aynı senenin başlarında, Bell'in Whitehall'e gönderdiği ve kendi görüşlerini aktaran uyarıcı mektupları üzerine de tartışmışlardı.

Hindistan'dan sorumlu Devlet Bakanı Edwin Montagu'ye gönderilen bir mesaj, "burada kurmamız muhtemel hükümete dair geniş

82 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 7 Haziran 1920 (www.gerty.ncl.ac.uk).
83 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 14 Haziran 1920 (www.gerty.ncl.ac.uk).

kapsamlı bir mektup" ve "bir anayasanın kabaca bir taslağı"[84] olarak ifade edilmişti. (Montagu, buna karşılık gönderdiği özel ve şahsi telgraflarıyla Bell'i yerden yere vurur: "Eğer değerlendirmemizi istediğiniz görüşleriniz varsa Yüksek Komiser'den bu fikirleri bildirmesini rica ederseniz veya izin alıp Londra'ya gelip bu fikirleri doğrudan bizlere sunarsanız çok memnun kalırım."[85] Bell, Suriye'den batıya doğru; Bolşeviklerden ise kuzeye doğru sıçraması muhtemel tehlikelerin not edildiği bir başka mektubu, Hindistan Bakanı Müsteşar Yardımcısı Sör Arthur Hirtzel'e gönderir. Bell, annesine bu konuyu anlatırken, görüşünü, "Görmek zorundalar, burada olup biteni bilmek zorundalar. Dünya bütünüyle gözlerinin önüne serilmişken, duvardaki devasa yazıyı görmezden gelecek kadar kör olamazlar"[86] diye savunur.

Ne kadar özürlerini sunsa da Bell'e göre Wilson, "Öfkesi tarafından esir alınmış durumdaydı."[87] Wilson, Cox'a süratle bir mektup gönderir ve söz konusu arabozucunun bir an önce kovulmasını önerir: "Orada, Bayan Bell için bir görev bulmanın son derece hayırlı olacağını düşünüyorum. Kendisinin sorumsuzca davranışları, benim açımdan oldukça mühim bir endişe kaynağıdır ve öteki siyasi yetkililerin de böyle düşünmeme kızacaklarını hiç sanmıyorum. Bu ayın sonunda, Mavi Kitap'ını (Bell'in Mezopotamya Sivil İdaresi'ne dair eleştiri yazısı) bitirmiş olacak ki, bu dakikadan sonra hakikaten geriye yapılacak pek de fazla bir şey kalmıyor."[88]

---

84 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 4 Ocak 1920 (www.gerty.ncl.ac.uk).

85 Montague'den Bell'e, 6 Ağustos 1920, Burgoyne, *Gertrude Bell, from Her Personal Papers 1914-1926,* vol. II, s.154'ten alınmıştır.

86 Gertrude Bell'den Florence Bell'e, 12 Ocak 1920 (www.gerty.ncl.ac.uk).

87 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 14 Haziran 1920 (www.gerty.ncl.ac.uk).

88 *Private and Personal for Sir Cox*, Temmuz 14, 1920, Philby Belgelerinde, Sandık 17, Dosya 2, St. Antony's College, Oxford, Middle East Collection.

Baharda A. T, şövalyelik unvanına layık görüldüğünde, Bell duygularını şu satırlarla ifade eder: "Çok çok memnun kaldım. O, kesinlikle bunu hak ediyor ve özellikle de bu büyük uğraşın İngiliz hükümeti tarafından takdir edildiğini görmekten büyük mutluluk duydum." Bell, kaldığı yerden bu kez kederli bir ifadeyle devam eder: "İtiraf etmeliyim ki, şövalyelik unvanı verilirken aynı zamanda şövalyelerin sahip olduklarını düşündüğümüz terbiyenin de kendisine bahşedilebilmesini umardım."[89] Bu arada, her ne kadar eve gönderdiği mektuplarında olsa da, Bell fikirlerini açıkça ifade etmeyi sürdürür. Bell, daha sonra mektuplarını eski Başbakan Herbert Asquith ve Chirol ile paylaşmaya karar verir.

Churchill, hiç kuşkusuz Lawrence'ın *The Times*'daki makalesinden tahrik olmuştu ve Wilson ile ilgili yaşadığı hüsranı Lloyd George'a yazılmış; fakat hiç gönderilmemiş bir mektubunda açığa vurmuştu: "İngiliz sivil idaresinin bu denli kısa süre içerisinde Arapların asırlardır besledikleri kan davalarını bir yana bırakmaları; öte yandan Sünni ve Şii aşiretlerin ortak hareket edebilecek konuma gelmelerini sağlayacak kadar bütün ülkeyi kendine düşman etmeyi başarmış olması olağanüstü bir şey. Yerel ileri gelenler, malzemelerimizi nehrin üst tarafına taşımak istiyorsak, Türk bayrağını çekmemizin en akıllıca karar olacağını tavsiye ettiler. Bunun nedeni ise Türk bayrağının aşiretler tarafından saygı görmesiydi."[90] Bell de konuya ilişkin şöyle bir değerlendirmede bulunmuştu: "Öyle sanıyorum ki, şu gerçeği göz ardı ediyoruz: bu ülke hakikaten geri kalmış ve henüz herhangi bir sistem oluşturulması mümkün olmayan aşiretlerden oluşuyor. Türkler onları yönetmediler; bizler ise yönet-

89 Gertrude Bell'den Florence Bell'e, 23 Mayıs 1920 (www.gerty.ncl.ac.uk).

90 31 Ağustos, 1920 (Chartwell 16/48), Catherwood, *Churchill's Folly*'den alıntı yapılmıştır, s.88.

meye çalıştık... Ve başaramadık!"[91]

Birkaç ay devam eden "*Mess-pot's* (Mezopotamya)" Ayaklanması, Wilson'ın camilerde buluşulmasını yasaklaması ve genel sokağa çıkma yasağı ile en sonunda bastırılabildi. On bin Arap, bu ayaklanma sırasında yaşamını yitirdi. Yaklaşık dokuz bini Kraliyet Hava Kuvvetlerinin bombaları nedeniyle can verdi, bu bombardımanların büyük kısmı sivil hedeflere karşı yapılmıştı. İngilizler ve Hintliler birkaç yüz kayıp vermiş; tüm ayaklanmanın faturası ise 50 milyon sterlini bulmuştu. Bell'in yazdıklarına göre, "Suriye'den yükselen milliyetçi hoşnutsuzluk ve Türkiye'den yükselen İslamcı hoşnutsuzluk bizim öngörümüzden çok daha büyük olduğu kanıtlanmış olabilir; ancak hiçbir şey, bizim bu denli kör oluşumuzun bir özrü sayılamaz."[92]

Ayaklanmanın sonu, aynı zamanda Wilson'ın ve onun Mezopotamya'yı Hindistanlaştırma girişiminin de sonu demek olur. Öte yandan bu durum, askerî bir rejimin sonuna ve geçici bir Arap hükümetinin başlangıcına da işaret etmektedir. Wilson, mevkisinde yaşayacağı bir düşüş yerine (bu sırada Cox, yüksek komiser görevini devralmak üzere, bakan vekilliği yaptığı Tahran'dan dönmektedir), istifa etmeyi tercih eder. Gertrude ise Wilson'ın gidişini görmekten pek o kadar da rahatsız olmaz. O, "geleceği, daha az zeki; fakat daha duyarlı bir adamın ellerinde görmeyi tercih ederim" diye ahdeder."[93]

Sör Percy Cox, 17 Ekim 1920'de, Bağdat tren istasyonu peronunda on yedi pare top atışıyla selamlanır. Karşılama sırasında bando

91 Gertrude Bell, 23 Ağustos, 1920 (www.gerty.ncl.ac.uk).
92 Gertrude Bell'den Florence Bell'e, 5 Eylül 1920 (wwwgerty.ncl.ac.uk).
93 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 27 Eylül 1920 (www.gerty.ncl.ac.uk).

"Tanrı Kralı Korusun"u çalarken, kalabalığın yükselen tezahüratları arasında, son derece mutlu ve büyük sorumluklar yüklenmiş yeni Paris kıyafetleri içerisindeki Şark sekreteri de vardır. Söz konusu Cox olduğunda Bell, iflah olmaz bir romantiğe dönüşmektedir: "O, altın ve beyaz üniforması içerisinde, tüm o ince ve yalın haysiyetiyle karşımda dururken; ben, bu sırada 'ne kadar da mühim bir ortaya çıkış' diye düşünüyordum. Başka hiç kimsede, zıt duygular bu denli güzel bir biçimde bir arada barınamaz. Umutlar, şüpheler ve korkular; fakat her şeyin ötesinde onun kişiliğine sinmiş bir özgüven ve bilgelik var! Batmakta olan güneş, onun uzun beyaz siluetini, kuşandığı hakiden çekip çıkarır. Öyle ki sanki güneşin gözleri, tıpkı orada bekleyen bizlerin bakışları gibi, başka kimse yokmuşçasına yalnızca ona kilitlenir. Buraya geldiğinde, Sör Edgar (Bonham-Carter, Adalet Bakanı danışmanı) tarafından adımın çağrıldığı an reveransımı yaparken onun gözlerine kilitlenmek, ağlamamak için yapabileceğim tek şeydi!"[94]

Sör Percy, vakit kaybetmeden Bell ve Jack Philby'yi, geçici hükümet adına bir konsey kurmak üzere görevlendirir. Bell'in gazetelerden okuduğu kadarıyla İngiltere'deki beklentiler, bir hayli yüksektir: "Öyle görünüyor ki Sör Percy'ye, yeni bir Arap hükümetinin yükselmesi için yalnızca 'Hey Presto'[95] demek kalıyor; tıpkı Zeus'un alnından fışkıran bir başka Atina gibi! Dilerseniz, Sör Percy'nin Zeus rolü oynayacağını söyleyebilirsiniz. Fakat alnından fışkıran Atina'sı; bu sahnenin Şii problemi, aşiret problemleri ve tanrıların ayaklarına dahi rahatlıkla dolanabilecek bunlara benzer daha birçok önemsiz ayrıntıyla dolu olduğunu er geç görecektir. Ancak o bir Zeus ol-

94 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 17 Ekim 1920 (wwvv.gerty.ncLac.uk).

95 *Presto*, müzikte hızlı tempo ile çalınan parçaları ifade eder. "Hey Presto" kullanımı ise aniden, hızla, bir anda olan olayları anlatmak adına kullanılan bir sözcük öbeğidir (E. N.).

masa bile, her bir hastanın kendisine kesinlikle güven duyduğu oldukça yetenekli bir hekim olmuştur."[96]

Cevaplanmayı bekleyen bir başka soru, aşiret isyancılarının nasıl cezalandırılacağıydı. Gertrude'un ifade ettiği üzere, sorunun düğüm noktası şuydu: "Bugün artık var olmayan İngiltere Askerî Hükümeti'ne karşı ayaklanan insanları, neye dayanarak cezalandırmayı düşünüyorsunuz? Bu insanları, yalnızca kendi ülkelerine verdikleri zarar yüzünden cezalandırabilirsiniz; fakat bu bağlamda da sağlam bir zemin yakalamış olmazsınız. Çünkü zararın birçoğu, İngiliz birlikleri tarafından verildi. Bu nedenle, askerî operasyon sonlandırıldığında geriye, genel af dışında pek bir şey kalmayacak. Tek istisnalar, doğrudan cinayet işlediği bilinen kişiler olacak."[97]

Seçimler için söz verilir, fakat bu söz tutulmaz. Bunun yerine Bell ve Philby, bakanların yer aldığı bir konseyden ibaret olan geçici bir hükümet kurarlar. Bakanların tamamına yakını İngiliz yetkililer tarafından, Osmanlı uygulamalarına benzer bir biçimde Sünni azınlıklardan seçilir. Söz konusu İngiliz yetkililer de, sonradan birer bakanlığa danışman olarak yerleştirilir. Bell, Şiiler protestoda bulundukları zaman, babasına verdiği bilgide; gerçekte bu kişilerin Iraklı değil, neticede "söz konusu kişilerin liderlerinin ve bilge ilahiyatçılarının İranlılar olduklarını"[98] belirtir. Bağdat'ın Naibi ve Sünni cemaatinin lideri, başbakanlığa atanır. Güneydeki Sünni aşiretlerin desteğine sahip olan Basra Naibi'nin oğlu Seyid Talib, İçişleri Bakanı; Bağdat'ın önde gelen Yahudilerinden Sason Efendi ise Maliye Bakanı olacaktır.

96 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 17 Eylül 1920 (www.gerty.ncl.ac.uk).
97 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 17 Ekim 1920 (www.gerty.ncl.ac.uk).
98 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 7 Kasım 1920 (www.gerty.ncl.ac.uk).

Faysal ile birlikte Şam'ı özgürlüğüne kavuşturan ve Irak konusunda da kendisiyle ortak fikirlere sahip Arap milliyetçileri arasında, yeni Savunma Bakanı Cafer Paşa el-Askerî ve kayınbiraderi Nuri Paşa el-Said vardır. Birkaç ay sonra ikisi de Kahire Konferansı'na gitmek üzere yola çıkan Bell ve Cox'a, seyahatleri boyunca eşlik edeceklerdir. Ne ilginçtir ki, sonrasında ikisinin de ölümü, bir askerî darbe sırasında olacaktır. Yıllar sonra, son derece düzgün bir fiziği olan mavi gözlü, kalın sesli Nuri, tam on dört kez Irak'ın başbakanı olacak ve İngiltere'nin Orta Doğu'daki en yakın müttefiki hâline gelecektir.

Bell, Nuri Sait Paşa'nın ne kadar işe yarar olduğunu hızla kavrar: "Onu gördüğüm anda anladım ki gözlerimizin önünde duran şey, zor bir mücadele sırasında mutlaka kullanmamız ya da en azından ilişki içerisinde olmamız gereken son derece güçlü ve çevik bir şahsiyettir."[99] Bell aynı zamanda, Cafer Paşa'nın Irak'taki aşırı milliyetçileri tıpkı yakın geçmişte Suriye'deki aşırı milliyetçiler gibi, ne kadar mantık dışı bulduğunu ifade ettiği sohbetlerini kaydeder: "Onlara söyledim, tam anlamıyla bir bağımsızlık mı istiyorsunuz? Ben de öyle. Hepimiz 14 yaşlarında, saçları beline değen, güzeller güzeli bir genç kız hayal etmez miyiz? Fakat böyle bir genç kız yok, olması imkânsız! Tıpkı bu şartlar altında tam anlamıyla bir bağımsızlığın imkânsız olduğu gibi." Bell bunu daha da abartarak, gerçek bir bağımsızlığın aslında tam da İngilizlerin vermek istedikleri şey olduğunu söyler: "Cafer Paşa ise bana, 'Leydim' diye cevap verdi: 'Tam bağımsızlık hiçbir zaman verilmez; o her zaman alınır...' "[100] Bell'in 1920 senesinin sonbaharında belirttiği üzere, ba-

99 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 24 Şubat 1921, *The Letters of Gertrude Bell*'de, s.476.

100 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e,1 Kasım 1920 (www.gerty.ncl.ac.uk).

ğımsızlık kazanılmıştır, yani alınmıştır. Zira "Hiç kimse Araplara, Majestelerinin hükümeti bile, ayaklanma sonucu elde ettikleri türden bir özgürlük sunmayı düşünemezdi!"[101]

1921 senesi, Sör Percy ile Bell'in "Mezopotamya'dan vazgeçilmeli miydi?" sorusunu tartışmalarıyla başlar. Tartışmayı alevlendiren ise askerî işgalin devamlılığı için ihtiyaç duyulan İngiliz desteğinin noksanlığıdır. Churchill, birliklerin Musul'dan çekilmesini önerir. Fakat bu açıkça, artık Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından komuta edilen ve âdeta yeniden dirilen Türk ordusunun Musul'u muhtemelen ele geçirmesi anlamına gelmektedir. Bunun üzerine İngilizlerin Basra'ya çekilmesi önerilir; fakat Bell, Cox'u bir konuda ikna etmeyi başarır: "Basra'da kalmamız imkânsız hâle geldi. Çünkü gerimizde, tek limanları için feryat eden bağımsız bir Müslüman devlet vardır."[102]

Bu sırada ortalarda, Bağdat Naibi tarafından idare edilen geçici Sünni hükümetinin, Emir olarak bir Türk prensi düşündüğüne dair dedikodular dolaşmaya başlar. Bell'in kaydettiğine göre bunun sebebi; "Sünnilerin bir Şii tehdidinden korkuyor olmalarıdır. Zira Türkler, Şerif'in oğlundan çok daha iyi bir siper olabilecek durumdadırlar." Bu sırada Şiilerin gönlünü kazanmak için hiçbir girişimde bulunulmaz: "Şu anda bölgeler için birtakım idari atamalar düşünüyorlar; ortaya koydukları isimlerin tamamı Sünni mezhebinden. Kerbela ve Necef gibi, Sünni isim önermeye cüret edemeyecekleri istisnalar da dâhil olmak üzere, Fırat Nehri'nin kıyısındaki tamamı Şii olan vilayetlerdeki tüm atamalar, Sünnilerden yapılmak isteniyor."[103]

101 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e,19 Eylül 1920, Burgoyne, vol. II'de, s.164.

102 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 10 Ocak, 1921 (www.gerty.ncl.ac.uk).

103 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 22 Ocak 1921 (www.gerty.ncl.ac.uk).

Bell, "inanılmaz bir heyecan içinde" yeni *kral yaratıcı* kariyerine başlamak üzere Kahire Konferansı'ndan döndüğü sırada, manzara tam anlamıyla böyleydi.[104] Ne var ki, Churchill'in enerjisi ve hitabet yeteneğine, bununla birlikte T. E. Lawrence ve Gertrude Bell tarafından ifade edilen takdire şayan umutlara ve Sör Percy Cox'un, Irak'ın Yüksek Komiseri unvanıyla sahip olduğu tüm o popülaritesine rağmen, İngilizler başarısızlıktan kurtulamazlar. Hata yıldız şahsiyetlerde aranmamalıdır. Esas sorun, İngilizlerin yeni ve güç bela bir araya gelmiş Irak ulusundan bir şükran jesti beklemeleridir. Bayan Bell, konferans dönüşü Faysal'ın dayatma kabiliyetinin, sahip olduğu güçten değil; aksine, zayıflığından ileri geldiğini kabul edecektir. Amerikalı diplomat Cornelius Engert'e yazdığı üzere; "Fırat Nehri'nin aşiretleri, şu anda bir deliliğin tekerrür etmesi olarak nitelendirdikleri ayaklanmanın başarısızlığı karşısında cesaretlerini yitirdiler. Bunun yanı sıra geçen yıl (onlara söylendiği üzere) bizi çıkarmak isteyen Şerif ailesinin, şu an bizim tarafımızdan bir emirin ortaya çıkabileceği uygun bir kaynak olarak algılanması karşısında şaşkına dönmüş vaziyetteler."[105]

Bell, Faysal'ın (ve adamlarının) mevcut devrim ruhunun körüklenmesinde oynadığı önemli rolü göz ardı etmek konusunda oldukça hevesli görünmektedir. Bell, aynı mektubunda, Faysal'ı "büyük prensiplerin ve büyük ideallerin adamı"[106] olarak tarif eder. Tıpkı Lawrence gibi Bell de, Iraklı liderlerin, yeni tahtın bu karizmatik talibiyle tanışır tanışmaz etkileneceklerine inanmaktadır. Nihayetinde Emir Faysal, Peygamber soyundan gelmekteydi; Arap ayaklanma-

104 Gertrude Bell'den Frank Balfour'a, 25 Mart 1921.

105 Gertrude Bell'den Cornelius Engert'e, 3 Mart, 1921, E. Kedourie, *The Chatham House Version and Other Middle-Eastern Studies*'den alıntı yapılmıştır, s.262.

106 a.g.e., s.263.

sının liderliğini yapmıştı ve Mekke Büyük Şerifi'nin oğluydu. Bu, İngilizlerin, kurmayı istediği, oğulları tıpkı İngiliz asilzadeleri (ve Sör Percy Cox gibi) Harrow ve Sandhurst'ta okumaya gönderilebilecek bir hanedana en yakın şeydi.

Yine de Haşimiler, İslam'ın çoğunluk mezhebi olan Sünni mezhebindendiler. Irak'ın çoğunluğunu teşkil eden alt tabaka Şiiler, muhtemelen İngilizlerin Faysal'ı, kendi adamlarını güçlendirmek için desteklediklerini düşünmüşlerdi. Dahası, yönetmek için fazlasıyla yaşlı olduğu düşünülen Bağdat Naibi'nin yanı sıra devlet başkanlığı yarışındaki bir diğer rakip ise milliyetçi Sünni Seyid Talib idi. Talib'in kampanya sloganı, "Iraklılar için Irak" şeklindeydi ve kendisini destekleyen herkese, binlerce İngiliz sterlini dağıtıyordu. Bell'e göre "rakipleri arasında en zeki ve belki de en zorlu yarışçı"[107] oydu. Irak İçişleri Bakanlığı'ndaki İngiliz danışmanı Jack Philby'ye göre o, güvenilmez ama çok yetenekli biriydi. "Her şeye muktedir"[108], vicdansız bir lafazan olan Talib'i daha da sert bir biçimde yargılayan Bell, Sör Percy'ye bu sorunlu adaydan kurtulması için yardım elini uzatacaktı.

Talib, *The Daily Telegraph*'ın muhabiri Percival Landon'u onurlandırmak üzere, nisan ayında diplomatik bir akşam yemeği düzenler. Konuklar arasında Fransa ve İran konsoloslarının yanı sıra bir İngiliz işadamı ve Bell'in samimi dostu Arthur Tod da vardı. Bell, Philby ve Cox davetliler arasında değillerdi. Yemek sonrası konuşmasında Talib, Cox'un arkadaş çevresinde bazı şahısların (yani Bell) Faysal lehine münasebetsiz bir kampanya yürütme azminde olduklarını dile getirir. Talib, o gece orada bulunan herkese açıkça şunu an-

107 Gertrude Bell'den Florence Bell'e, 23 Şubat 1920 (www.gerty.ncl.ac.uk).

108 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 17 Nisan 1921 (www.gerty.ncl.ac.uk).

latmak istemişti: Irak halkı bir Haşimi kralı asla desteklemeyecektir. Sözlerine sert bir tehditle devam eden Talib, İngilizlerin, Iraklıların kendi hükümetlerini kendi istedikleri şekilde oluşturmalarına izin vermemeleri hâlinde, otuz bin tüfeğin konuşacağını belirtir. Talib, Basra Naibi olan babasının, "İslam âlemine, Hindistan'a, Mısır'a, İstanbul'a ve Paris'e çağrıda bulunabileceğini"[109] de öne sürer.

Tod, davetle ilgili Bell'i bilgilendirmekte gecikmez ve Bell de duyduklarını hemen ertesi gün Sör Percy'ye bildirir: "Bu, geçen yıl ülkenin çalkalanmasına neden olan konuşmadan farksız, bir başka ayaklanmaya neden olabilecek bir kışkırtma konuşması ve âdeta bir cihat ilanıdır. Talib seçim kampanyasını bu denli sıcak bir biçimde yürütmeye devam ederse kendisini parmaklıklar ardında bulması an meselesidir."[110] Cox, bu tarz tehditleri göz ardı etmesi hâlinde, bulunduğu konumun ne denli savunmasız kalabileceğinin farkındaydı. Bell tarafından da yeterli ölçüde ikna edilen Cox, daha sert önlemler almaya karar verir.

Bayan Cox, bir öğleden sonra Talib'i çaya davet eder. Bell ise tercüman olarak bu davette bulunmaktadır. Eve dönüş yolunda, İngiliz ve Arap konukseverliğinden oldukça uzaklaşılır ve Talib tutuklanır; başkomutanın zırhlı aracına itilip kakılarak bindirilir. Gecenin karanlığında, İngiliz sömürgesi olan Seylan'a, yani bugünkü Sri Lanka'ya sürülür. Çok geçmeden ailesi de yanına gönderilir. Bağdat'ta bir ziyaret için bulunan Amerikalı romancı John Dos Pasos'a, yerli bir şeyh şu itirafta bulunacaktır: "Türklere karşı açtıkları savaşta, İngilizlere yardımcı olmaktan memnunduk. Fakat şu an durum çok farklı. İngilizler denizin ihtiyar adamı gibiler: Başta çok hafiftiler; fakat gittikçe ağırlaşıyorlar. Eğer önemli

109 Wallach, *Desert Queen, s.*304'den alıntı yapılmıştır.
110 a.g.e., s.304.

bir kişi onlara karşı gelirse... Bir bakmışsınız Kokus onu çaya davet etmiş ve ertesi gün gözlerini açtığında, çoktan Seylan yolunu tutmuş olur bile." Söylediklerinden de anlaşılacağı üzere, nüfuz sahibi Iraklıların tamamı, "Kokus ile çaya davet edilmekten korkar duruma getirilmişlerdir."[111]

Basra'da Faysal ile buluşup Bağdat'a kadar ona refakat etmek üzere görevlendirilen kuşkucu Philby'ye göre, "Arabistan'ın en kurnaz adamı olabilecek kişi, en basit şekilde tuzağa düşürülmüştü."[112] Ne var ki Emir, Peygamber soyundan geldiğini iddia etse de, birer Şii kutsal şehri olan Kerbela ve Necef'te çok soğuk karşılanır. O, hayatının hiçbir döneminde Irak'ta bulunmamıştır. Arapça aksanı, Iraklıların kulaklarını tırmalamaktadır ve Irak'ın karmaşık aşiret politikalarına yönelik bilgisi (Şark sekreterinin kendisine kısaca özetlediği), hâlâ çok zayıftır. Dahası, yolculukları sırasında Philby, Faysal'ın kulağına, pek hoşuna gitmeyecek şeyler fısıldar: örneğin el Hatun'un (Bell) onu istemesine rağmen, Cox'un tarafsız olduğu ve Philby'nin kendisinin bir cumhuriyet fikrini savunduğu gibi.

Philby'nin bu boşboğazlığı affedilmez ve istifaya zorlanır: "Bu gerçek bir trajedi; o resmen kovuldu ve teşekkür etmek için kendisi dışında kimseyi bulamadı. Sör Percy, ona, tabiri caizse, kendisini asması için oldukça uzun bir ip verdi." Bell, yaşananları bu şekilde not eder: "Bay Philby'nin ruhunu, nasıl bir şeytanın esir aldığını söylemek oldukça zor. Fakat sonuç ortada; o, amirine sadakatsizlik etti ve hükümetinin emirlerine uymadı. Görevinin ne anlama geldiği konusunda hiçbir vakit şüphe duymayan Sör Percy, düğümü tek mümkün olan şekilde kesti. Her şeye rağmen, çok, hem de çok üzgünüm."[113]

111 John Dos Passos, *Orient Express,* s.107.
112 Philby, *Arabian Days,* s.199.
113 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 7 Temmuz 1921 (www.gerty.ncl.ac.uk).

Talib'in gidişiyle temmuzdaki halk oylaması için tüm yollar temizlenmişti. Fakat çok geçmeden, söz verilen genel seçimlerin hazırlık aşamasının epey uzun süreceği anlaşılır. Sıradan Iraklıların bu süreçte bir söz hakkı olmadığından, seçimlerin demokratik olarak nitelendirilebilmesi de çok zor olacaktır. Halk oylaması tek bir sorudan ibaretti. Bell ve Cox'un açıkça belirttikleri soru şöyledir: "Faysal'ı kral olarak görmek istiyor musunuz?" Iraklılar bunu istediklerini belirttiler; hem de ilginç bir biçimde yüzde 96 gibi ezici bir çoğunlukla. Arap yönetimine karşı çıkan Kürtler ve güney Irak'taki Şiiler, oy kullanmazlar. Dos Passos'un şeyhi, referandum ile ilgili soru yöneltildiğinde, gülerek şu yanıtı verecektir: "Ah evet, oy pusulalarını pazarlarda dağıttılar, fakat üzerlerinde manda yönetimi için "evet" seçeneği basılmıştı; yani cahil insanlar, hükümet için oy kullanmak zorunda bırakıldılar. Üstelik de farkında bile olmadan. Nitekim yalnızca Yahudiler (ki onlar zaten güvenlikleri için İngilizlerin tarafındaydılar) ve birkaç cahil kimse oy kullandı; her neyse Faysal'ın mektuplarını ve kanunları bilen hangi adam, oy kullanmakla kendini küçük düşürebilirdi ki?" Dos Passos'un, bu konudaki fikri ise şöyledir: "Ah kendi kendini yönetme hakkı, tıpkı bir toplu iğne gibi acıtıyorsun!"[114]

1921'e gelindiğinde, Bağdat'a bir imparatorluk şehri demek artık iyice güçleşecektir. Bu şehir, MS 1258'de Abbasi Hanedanlığı'nın sona erdiği dönemden bu yana, başkent olmamıştı. Adını, 1917'de kolera salgınında ölen Bağdat'ın fatihi Komutan Maude'den alan bir tek çamurlu ana caddesi vardı. Kerpiçten evlerle dolu şehirde, saray olabilecek bir yapı bulmakta da epey güçlük yaşanır.

114 Dos Passos, *Orient Express,* s.109.

Bu nedenle Faysal'a, geçici süreliğine eski kale içerisinde bir bölüm tahsis edilir.[115] Gertrude Bell, 23 Ağustos sabahı saat 6'da, Bağdat Sarayı'nın iç avlusunda Faysal için taç giyme töreni düzenler. Haki üniformasıyla Kral, halının üzerinden ilerleyerek kürsüye ve Westminster'daki model alınarak yapılmış ahşap tahtına ulaşır. (Fakat kaynaklardan birine göre taht, *Asahi Bira* kasalarının alelacele bir araya getirilmesiyle yapılmıştı.)[116] Öteki bin beş yüz konuğun arasında, *CBE* nişanını ve üç savaş rozetini kuşanmış oturan Bell, Kral'ın bakışlarını yakalayacak ve kendisine "kibar bir selam"[117] verecektir. Babasının da yardımlarını alan Bell, uzun bir süre gelenekler uydurmakla meşgul olur: Yeni bir bayrak, hanedan armasına uygun giysiler tasarlar ve taç giyme töreninde her ne kadar da "Tanrı Kralı Korusun" çalsa da, bir ulusal marş da besteler. Basının tamamı onu, "Irak'ın taçsız kraliçesi" olarak yansıtır. (Faysal da Bell'e, el Hatun'un yalnızca kendisine ait olacak bir Arap Alayı sözü verir, fakat bu söz hiçbir zaman yerine getirilmez.) Yine de bundan birkaç yıl sonra Elizabeth Monroe, şunları yazar: "Gertrude, Faysal ile olan yakın ilişkisini sürdürür; onunla birlikte seyahat eder, evlerinin mobilyalarıyla ilgilenir, asil hanımlar için protokoller düzenler, ona kraliçe olmak için bekleyen hanımlarla veya bir sonraki sefere yanında kimi götürmesi gerektiğiyle ilgili tavsiyelerde bulunur. Bell, arkadaşlıklarına o denli değer atfeder ki, onun bir ayrılık için uygun zamanı kolladığını tahmin ettiği veya liyakatsiz davrandığını düşündüğü zamanlarda, derin bir huzursuzluk duyar."[118]

115 Gerald de Gaury, *Three Kings in Baghdad, 1921-1958*, s.26-28.
116 a.g.e., s.29.
117 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 28 Ağustos 1921 (www.gerty.ncl.ac.uk).
118 Elizabeth Monroe, "Gertrude Bell (1868-1926)", s.20-21.

Bell'i hem çok şaşırtan hem de perişan eden şey; Faysal'ın, tahta geçtikten sonra Irak'ın manda yetkisini İngiltere'ye veren ve İngiltere'nin haklarını garanti altına alan anlaşmayı onaylamayı reddetmesi olur. Zira ülkede hiçbir gerçek destekçisi bulunmayan bu yabancı Kral, ezici tezahüratlar eşliğinde halkını bir arada tutmanın en olası yolunun İngilizlere saldırmaktan geçtiğini hızla kavrayacaktır. Hayal kırıklığına uğrayan Cox, himayesindeki adamı artık "hilekâr ve ikiyüzlü"[119] olarak tanımlamaktadır. Haziran 1922'de Kral ile bir çay saatinde yaptığı görüşmede Bell, Faysal'ın "en rezil radikaller" için gösterdiği çabayı kınar ve ailesine Faysal'ın karakterindeki eksiklikleri anlatmaya koyulur: "En yüksek ideallere sahip olsa da, her an en sıradan engellere bile takılıp düşecek ve gözü o kadar yükseklerde ki, her çalılığa takılacak."[120] Mutsuz Bell, Kral'a söylediklerini şöyle aktarır: "Onun için güzel ve merhametli bir imaj çizdim. Şu an ise gözlerimin önünde eridiğini görüyorum. Bu asil hatların tamamı silinip yok olmadan buradan gitmeyi tercih ederim; Arap ulusuna duyduğum sevgi ve geleceği adına hissettiğim bu büyük sorumluluğa rağmen, bana yol gösteren bir rüyanın uçup gitmesini izleyebileceğimi, hiç ama hiç düşünmedim."[121] Bell, böylelikle son kartını da oynamış olur.

Bu, Gertrude Bell için bir öğrenme süreci olur ve önsezili bir biçimde kaleme aldığı mektubunda, İngiltere politikasındaki kusurları ustaca şöyle özetler: "Aklımın gerisinde, hiç kimsenin bir başkası tarafından sonsuza kadar yönetilmek istemeyeceğine dair sıkı bir inanış var. Biz şu anda milliyetçiliği yaymaya çalışıyoruz; fakat şunu itiraf etmeliyim ki, yabancı karşıtlığıyla beslenmeyen bir milliyetçi-

119 Catherwood, *Churchill's Folly,* s.197'den alıntı yapılmıştır.
120 Gertrude Bell, 4 Haziran 1922 (www.gerty.ncl.ac.uk).
121 a.g.e.

lik, arzu edildiği şekilde yeşermez. Bizimle el ele yürüyen Faysal, bir *cihadın* önderi Faysal gibi romantik bir figür olamaz. O bir *cihada* liderlik edemeyecek, onun çizgisi bu değil. Onun Arap devletinin ihtiyaç duyduğu ilhamı vermesini sağlayabilir? Her şey onun kişiliğine ve Sör Percy'nin geride durmakla ilgili şahsi kararına bağlı."[122]

Faysal'ın tahta çıkışının birinci yıldönümünde, ağustos ayında Iraklılar bir anlaşma üzerinde hâlâ uzlaşamamışken, tebriklerini iletmek üzere gelen Cox ile Bell, son bir aşağılanmaya maruz kalırlar: Ortama öfkeli bir kalabalık hâkimdir ve bu sırada iki milliyetçi lider, sarayın balkonundan İngiliz karşıtı bir konuşma yapmakta, yankılanan alkış seslerine doğru "Kahrolsun manda," diye bağırmaktadırlar. Cox, göstericilerin cezalandırılmasını talep ettiğinde Faysal, apandisitini mazeret ederek bu talebi geri çevirir. Bunun üzerine hükümetin dizginlerini ele alan ve cezalar uygulayan Cox'un bizzat kendisi olur. Esas tahrikçiler tutuklanır ve radikal gazetelerin kapılarına kilit vurulur. Sonunda, Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne bağımsız bir devlet olarak hızla girmesini destekleyeceğine dair itibarını zedelemeyecek bir teminatı İngiltere'den aldıktan sonra Faysal, istenmeyen anlaşmanın onaylanması için parlamentosunu ikna eder. Ne var ki, bu anlaşmadaki baskın rol İngilizlere aittir: Yüksek Komiser veto hakkına sahip olmaya devam edecek; İngiltere Irak'ın dış ilişkiler, mali ve güvenlik politikalarını kontrol edecektir.

Churchill, Faysal'ı bir İngiliz tebaası (vassal) gibi görmeye devam eder: "Faysal'ın tam yetkiye sahip olduğu ve faturayı bize gönderdiği bir pozisyonu kabul edemeyiz." 1921'de Cox'a yazdığı şekliyle, "...parayı veriyorsak düdüğün nasıl çalınacağı da bi-

122 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 12 Haziran 1921 (www.gerty.ncl.ac.uk).

ze sorulmalıdır."[123] Ancak iki yıl geçtikten sonra Churchill, Kahire hamlesinin işe yaradığı sonucuna varabilecektir: "Karşılaştığımız zorluklar ve harcamalarımız, her geçen ay daha da azaldı. Ordumuz ayrılırken etki alanımız daha da genişledi."[124] Başka bir ayrılan da 1923 senesinde emekli olan Sör Percy'dir. Kendisinin yerine Yüksek Komiserliğe yükselen isim, vekili Henry Dobbs olacaktır. Dobbs, Irak'a gönderilmeden önce, Hindistan Kamu Hizmeti'nin maliye bölümünde hazineden sorumlu komiser olarak görev almıştı. Dobbs ne Arapça konuşabiliyor ne de kendisinin Şark Sekreteri konumunda olan Bell'e danışıyordu. Çekici bir adam olan Dobbs, Bell'in A. T. Wilson'a karşı duyduğu nefreti paylaşıyordu. Ne var ki bölgeden çekilmelerine yönelik artan iç baskı karşısında, o bir gerçekçiydi: "Umudum," der Dobbs , "şudur: Irak belki de ancak yozlaşmış, verimsiz ve şarki tarza sahip bir yolda yuvarlanıp gidebilir. Yine de bu, Türk yönetimi zamanındaki vaziyetinden daha iyidir... Pek o kadar ihtişamlı olmasa da eğer sonuç buysa, bizler çok daha iyisini yapmalıydık."[125]

Gertrude'un G'si, o Arapların Kraliçesi,
Ve bu nedenle de onu Om el Mumineen (Müminlerin Anası) diyorlar,
Eğer gideceği yer cennetse, (Eminim ki ben de orada olacağım!)
O, Allah'a bile soracaktır; "Aşiretin hangisidir ve nerededir?" sualini.[126]

123 Churchill'den Cox'a, 15 Ağustos 1921, Catherwood, *Churchill's Folly*, s.172'den alıntı yapılmıştır.

124 Churchill, "Mesopotamia and the New Government", s.696-97, Klieman, *Foundations of British Policy in the Arab World*, s.238'den alıntı yapılmıştır.

125 Joel Rayburn, "How the British Quit Mesopotamia", *Foreign Affairs*, Mart/Nisan 2006, s.36'dan alıntı yapılmıştır.

126 Kısa şarkı Amerikan misyoner John Van Ess tarafından düzenlenmiştir, Winstone, *Gertrude Bell*, s.274'ten alıntı yapılmıştır.

Bell parlak döşemelikler, İran halıları, Sümer kalıntıları; hizmetliler; iki uzun ipeksi Gazel tazısı; beyaz bir midilli ve tek tük evcilleştirilmiş ceylan ile donatılmış konforlu bir eve ve pikniklere; Dicle'de yüzmeye, at yarışlarına, av partilerine, balolara, çaylara ve briçe adanmış bir hayata sahipti. Tüm bunlar, evinden uzakta yaşayan İngilizlerin tipik yaşantısına işaret etmekteydi. Yapacak pek fazla işi olmayan Bell, bu kez yeni bir rol üstlenir: Bağdat Müzesi Antikalarının Onursal Yöneticisi. Bell, kraliyet sarayının içinde yer alan bu müzede kazıları denetliyor, kalıntıları Bağdat, Londra ve Philadelphia arasında paylaştırıyordu. Bu sırada, bir yandan taşıdığı unvan sayesinde gururu okşanan Bell, öte yandan konumunun geçici olduğunun da farkındaydı. En doğrusu, söz konusu yöneticinin çivi yazısı bilen, müzeler konusunda eğitim görmüş bir yetkili olmasıydı.

Bell, üvey kardeşi Hugo'nun 1925'teki ölümü ve evli bir iş arkadaşına karşı duyduğu aşkın yarattığı hayal kırıklığı yüzünden iyice çöker. Âşık olduğu iş arkadaşı Kinahan "Ken" Cornwallis ile aralarında on beşten fazla yaş farkı vardır. Sömürge sivil memurlarını yetiştiren son derece seçkin bir okul olan Haileybury Koleji'nden ve ünlü bir koşucu olarak bilindiği Oxford'tan mezun olan Cornwallis'in ilk görev yeri Sudan olur. O, bundan sonra orduda, dışişleri bakanlığında ve son olarak Irak'ta görev alır. 1914'te, Arap Bürosu'na atanan Cornwallis, Hogarth'ın ardından yönetici koltuğuna oturan isim olur.[127] Çağdaşı Albay Lawrence, *The Seven Pillars od Wisdom* adlı kitabında, Yarbay Cornwallis'i şöyle tarif eder: "Gözünüzün içine bakmayacak kadar kaba; fakat görünüşe bakılırsa binlerce derecede bile erimeyen şu akıl almaz metallerden birinden oluşmuş. Bu

127 Martin Bunton, "Cornwallis, Sir Kinahan (1883-1959)", *Oxford Dictionary of National Biography* (www.oxforddnb.com/view/article/32574).

nedenledir ki kendisi, aylarca çevresindekilerin yüksek ısılarından daha sıcak olduğu hâlde, çok daha soğuk ve sert görünebilmiştir."[128]

Faysal'ın güvenilir arkadaşlarından biri olan Cornwallis, Lord Curzon tarafından tahtı önermek ve Haziran 1921'de Cidde'den Irak'a gerçekleştireceği yolculuğu sırasında Emir'e eşlik etmek üzere görevlendirilir. Sonrasında Cornwallis, on dört yılını içişleri bakanlığında devamlı danışmanlık yaparak geçirir. Kendisi ayrıca, Faysal'ın şahsi danışmanlığını da üstlenir. Son olarak 1945'te, büyükelçi iken emekliye ayrılır. "Kral, Bay Cornwallis'i daha sık kucaklasa da, muhtemelen benim elimi daha sık tutuyor," diye yazan Bell, şöyle ekler: "Notlarımızı karşılaştırıyoruz."[129] Bell, briç ve akşam yemeği partilerinden aşina olduğu, bir başka kral yaratıcı (*kingmaker)* olan dostunu, "güç ve bilgelik timsali" diye tarif eder. Bell, ikisinin Faysal'ı idare ederek, esasında Arap dünyasının kaderine yön veren şahıslar olduklarına inanmaktadır. Bell, 1925'te eşinin kendisini terk ederek eve dönmesi ve evliliklerini sonlandırmasının ardından, Ken'in kendisiyle evlenebileceği umuduna kapılır. Ancak bu, hiçbir zaman gerçekleşmeyecektir. Bu gelişmelerin ardından Bell'in beklentilerinin yarattığı hayal kırıklığı nedeniyle ikilinin arasında soğuk rüzgârlar esse de Bell en nihayetinde, bir batında doğan kardeş köpeklere duydukları ortak ilgi sayesinde aralarını düzeltir.

Bell, kendini gitgide daha yalnız ve bunalmış hissetmektedir. Eve gönderdiği mektuplar, iyimser umutlarla acı bir umutsuzluk arasında gidip gelmektedir. Faysal, artık ona danışmamaktadır. Bell'in, bir arkadaşına, "Müze dışında, hayattan hiçbir şekilde keyif almıyorum" demişliği bile vardır. "Bir kimse, bundan sonra bir şeyler ya-

128 T. E. Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom,* s.58.

129 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e,16 Temmuz 1922 (wwvv.gerty.ncl.ac.uk).

pacaksa bunların ne olacağı konusunda büyük bir belirsizlik içerisinde, yolun sonuna geldiği hissine kapılabilir. Bu aynı zamanda son derece sıkıcıdır ve söz konusu iş olduğu zaman... Benim için şu anda burada yaşamak, yalnızlığa terk edilmekle eşdeğer."[130] O, gerçekten de giderek hastalanmaktaydı. 1925 senesinde ülkesine gerçekleştirdiği son ziyaretinde Londra'daki doktorları, ona Irak'ın insanı zorlayan ikliminden uzak durması gerektiği uyarısında bulunurlar. Ne var ki Bell, İngiltere'ye dönmeyi bir an bile olsun aklından geçirmez: "Londra'da bulunmayı pek o kadar da önemsemiyorum... Ben Bağdat ve Irak âşığıyım. Burası gerçek Doğu demek ve heyecan verici olan da bu; burada birçok şey gerçekleşiyor ve bu olayların büyüsü beni derinden etkiliyor, sanki içine çekiyor."[131]

11 Temmuz 1926 tarihinde; akşamüstü, elli sekizinci yaş gününden üç gün önce, hiçbir not bırakmamasına rağmen derin bir bunalımın içerisinde olduğu bilinen Bell, öldürücü dozda ilaç alarak uykusundayken hayata veda eder. Ken'e bıraktığı son mesaj, "şayet kendisine bir şey olursa"[132] köpeğine bakmasını ricadan ibaretti. (Ken bunu yerine getirmez.) Bell'in onuruna askerî bir cenaze düzenlenir ve binlerce Arap, Bağdat'taki İngiliz mezarlığına kadar tabutun arkasından yürür. İngiliz iş arkadaşları, Bell'in tabutunu -şimdi bombalanmış Yükseköğretim Bakanlığı kalıntıları arasında kalmış- mezarına indirirler. Anısına, Londra Westminster'da bulunan St. Margaret Kilisesi'nde bir ayin düzenlenir.

Bell'in ölümünden sonra, Faysal'ın, arkadaşına dair en coşkulu övgüsü, *Everybody's Weekly*'e verdiği röportajındaki olmuştur: "Gertrude

130 Gertrude Bell'den J. M. Wilson'a, Goodman, *Gertrude Bell,* s.114'ten alıntı yapılmıştır.

131 Kerry Ellis, "Queen of the Sands", *History Today,* Ocak 2004, s.36'dan alıntı yapılmıştır.

132 Howell, *Daughter of the Desert,* s.447-48'den alıntı yapılmıştır.

Bell ismi, saygıyla anılan bir isimdir ve Arap tarihine silinmez bir şekilde kazınmıştır; tıpkı Napolyon, Nelson veya Mussolini gibi... Döneminin en muazzam kadını olduğu söylenebilir. Kusursuzluğu arayışı, Jeanne d'Arc, Florence Nightingale, Edith Cavell, Madam Curie gibi isimlerle kuşkusuz aynı seviyededir."[133] 1973'te Baas yanlıları tarafından ismi Irak tarih kitaplarından çıkarılan Bell, bugün yeniden eğitim müfredatına konmuştur.[134] Fakat Bell ile ilgili övgülerin en dokunaklısı, öyle görünüyor ki ölümünden tam yirmi yıl sonra bir zamanlar mesafeli duran Philby tarafından dile getirilendir:

> Günümüzde, içinde bulunduğumuz asır boyunca kadınların genelinin statü ve davranışlarında gözlemlediğimiz değişimlere rağmen, başarıları Gertrude Bell'in eşsiz sicili ile kıyaslanabilecek bir kadın olduğunu düşünmüyorum. O, yaptığı işin birebir detaylarının yanı sıra niteliği sayesinde de tüm zamanların en büyük isimleri arasında kendisine bir yer edinmiştir. Gösterdiği gayretin niteliğini, ancak yaşadığı dönemde, kadın olarak bir şeyler başarmanın ne denli zor bir iş olduğunun farkına vararak, hak ettiği şekilde takdir edebiliriz. O, kadınların eski zamanlardan bu yana erkeklerin dünyası olarak görülen konumlara gelmelerinin önüne geçildiği ve cinsiyetinin başarıya doğru koştuğu yolda sabit bir engel olduğu bir dönemde, sadece erkeklere ayrılmış bir işi kadın olarak başarmakla kalmadı; üstüne üstlük bunu, üstün bir biçimde yaptı! Öyle ki, bu başarıyı yalnızca çağının önde gelen kadınları elde edebilmişlerdir. O, bu hizmetlerinin karşılığında, alışılagelmiş mükâfatlardan hiçbirini almadı: Devletin önemli bir kademesine yük-

133 *Everybody's Weekly,* 1 Ekim 1927, Howell, *Daughter of the Desert,* s.416'dan alıntı yapılmıştır.

134 Jack Fairweather, "First Lady of Iraq Makes a Comeback", *Daily Telegraph,* 25 Eylül 2004.

> seltilmedi, kayda değer bir maaşı yoktu. Tek sahip olduğu, küçük bir madalya idi! Tabii o, bunlar olmadan da başarabilirdi; ortaya çıkardığı iş, kendi kendisinin ödülü idi. Her şeyin ötesinde, o bir krallık yarattı ve 1916-1923 gibi oldukça önemli bir dönemde, İngiltere'nin Orta Doğu politikalarının şekillenmesinde birçok insanın anlayabildiğinden büyük rol oynadı.[135]

Sör Percy 1922'de, Doğu Suudi Arabistan'daki Uqair'de gerçekleşen beş günlük konferans sırasında Arabistan'ın gelecekteki kralı İbn Suud'u, Irak'ı tanıması ve her zamanki gibi Bell'in tavsiyesi üzerine, Irak sınırlarını Kuveyt ve Nejd (daha sonra Suuid Arabistan)[136] ile sınırlandırması konusunda ikna eder. İbn Suud'un rakiplerini Nejd'den (Necid) sürmekte gösterdiği başarıya rağmen Cox, ona haylaz bir ergenmiş gibi davranmaktadır (Kuveyt'te askerî ateşe olan Harold Dickson'ın hatıralarına göre). Cox, sınır ile ilgili olarak yalnız başına karar verebilecek konumdadır. Bir harita ve bir kalem çıkaran Cox, Irak ile Nejd arasındaki sınırı çiziverir. Suriye ve Ürdün'e olan sınırları da yine aynı şekilde belirler. Uluslararası Sınır Komisyonu, Irak'ın Türkiye'ye sınırını 1926'da onaylayacaktır: Musul, petrolü ile birlikte Irak'ın elinde kalır. (Irak Petrol Şirketi'ne sahip olan İngiliz, Fransız, Amerikalı ve İngiliz-Alman hissedarlarına imtiyaz tanınmıştır.)

Bu sınır hatlarının herhangi bir politik veya coğrafik gerçekliği yansıttığı, pek nadiren görülmüştür. Ayrıca, bölge sakinlerinin dileklerini yansıtmaktan da oldukça uzak olmuşlardır. Azınlık şehirli

135 S. J. B. Philby, "Gertrude Lowthian Bell 1868-1926", daktilo ile yazılmış olan ölüm ilanı aşağı yukarı 1947'de yazıldı, Philby Belgeleri, MEA, St. Anthony's.

136 Bu tartışmalı sınırlar, 1990-91 Körfez Savaşı sırasında Saddam Hüseyin tarafından da sorun hâline getirildi.

Sünni Araplardan oluşan, temsil gücünden uzak Irak hükümetinin de sınırları pek sevildiği söylenemez. Haşimi çözümünü tam bir felaket olarak nitelendiren, akıllı bir Bağdatlı tarihçi olan Elie Kedourie, The *Chatham House Version*'da yayımlanan bir makalesinde, şu analize yer verir: "Mezopotamya insanına bağışladığı acınacak durumdaki yönetim biçiminin yanı sıra İngiltere'nin Doğu ülkelerinin yönetimindeki uzun deneyimini göz önünde bulundurduğumuz zaman, pişmanlık uyandıran bir durumla karşı karşıya kalıyoruz... En sonunda, tüm bunlardan nasıl vazgeçildiği büyük bir muammadır. İngiliz silahları tarafından ele geçirilen Mezopotamya'nın, nasıl oldu da Lloyd George'un pazarlamacılık kabiliyeti, Lord Curzon'un dönem dönem gerçekleştirdiği tantanalı fakat beyhude hitabetleri, Albay Lawrence'ın histerik yalancılığı, Bayan Bell'in hassas zekâsı ve içli heyecanı ile Sir Percy Cox'un boyun eğen uysallığı arasında örselendiği gerçeğine yönelik şaşkınlığımız hiçbir zaman son bulamayacaktır!"[137]

Ne de ufukta yarattıkları (ülke için) huzur dolu bir son söz konusudur. 1930'da, o sırada Irak Başbakanı olan Nuri el-Said, İngiltere ile "daha yakın bir ittifakı" öngören bir antlaşma imzalar. Bu antlaşma, şu anlama gelmektedir: Dış politika ile ilişkili konularda İngiltere'ye danışılacak ve eğer bir savaş durumu söz konusu olursa, İngiltere ile ortak savunmada yer alabileceklerdir. Bu antlaşma aracılığıyla İngiltere, yalnızca hava üsleri elde etmekle kalmaz; bunun yanı sıra Irak ordusuna silah satışı ve Irak ordusunun eğitilmesinde de tek hak sahibi olur. Tüm bunlara ek olarak İngiliz askerî personel, Irak vergi ve hukukunun dışında tutulur. Irak, 1932'de Milletler Cemiyeti'nin ilk Arap üyesi olacak ve resmen egemen kabul edilecektir. Ne var ki, tepede İngiliz süngüleri olduğu sürece Irak, en iyi

137 Kedourie, *The Chatham House Version and Other Middle-Eastern Studies*, s.262.

durumda sözde demokrasi şeklinde tanımlanabilecek konumdadır.

1927'de Fırat Nehri civarında seyahat eden (ilerleyen sayfalarda tanıyacağımız) Glubb Paşa, Faysal yandaşlarının güç kazanmasını sağlayan 1920 ayaklanmasında rolü olan Şii aşiret liderlerinden biriyle karşılaşır. Glubb'un o günkü gözlemine göre, Irak'ın artık "bir hükümeti, bir anayasası, bir parlamentosu, bakanları ve memurları" vardır. O hâlde daha ne isteyebilirler? Aşiret lideri, acı bir ses tonuyla yanıtlar: "Evet, fakat hepsi yabancı aksanlarıyla konuşuyor!"[138] Irak, Milletler Cemiyeti'ne katılımı üzerine dinî azınlıkları koruma sözü verir. Ancak 1933'te Kral Faysal'ın ölümünün ardından Irak birlikleri, Musul'da yaşayan ve kadim bir cemaat olan Süryani Hıristiyanların katliamından, haklı olarak sorumlu tutulacaklardır.

Lord Lugard, dolaylı yönetimin sevimsiz iniş çıkışlarını üzücü bir şekilde ortaya koyan söz konusu toplu kıyımın yarattığı bir tartışmada yer alır. Lugard, 1931'de Cenevre'deki Manda Komisyonu'nun İngiliz üyesi olarak, Milletler Cemiyeti'nin, söz konusu Hıristiyan cemaatini katleden Irak ordusunu cezalandırmak için hiçbir şey yapamayacağı kararını verir. Toplamda kırk bin civarında olan bu insanlar, önceden bugünkü Türkiye'nin güneydoğu dağlarında ikamet etmişler ve I. Dünya Savaşı sırasında Rus işgalcilerinin hain işbirlikçileri olarak görülmüşlerdir. 1917'de Rusya'nın askerî çöküşünün ardından Süryaniler, İngiltere tarafından işgal edilen Irak topraklarına kaçarlar ve burada da yabancı hâkimiyetine karşı meydana gelen kaotik 1920 ayaklanması ile karşılaşırlar. Elbette ki, Süryani vergi mükelleflerinin ve milislerin İngilizlerin cephesinde savaşmaları, kaçınılmaz bir şekilde düşmanlığı besler. 17 Aralık 1921'de, parlamentoda kendisine bu cemaatin akıbetinin ne olacağı sorulduğunda, Dışişleri Bakanı Lord Curzon, şu cevabı verir: "İngiltere'nin et-

138 a.g.e., s.250.

kisindeki bir bölgede bulunduklarına göre, bizim dostane alakamız ve korumamız altında olacaklardır."[139]

Milletler Cemiyeti, 1931'de İngiltere'nin manda yönetimine bir son vermesi kararını alıp Irak'ın bağımsızlığını resmen kabul ettiğinde, Süryaniler özerklik talebinde bulunurlar. Bu talepleri reddedilir ve Süryanilerin elde edebildikleri en iyi şey, Irak'ın Manda Komisyonu'na Süryanileri rahatsız etmeyeceklerine yönelik verdikleri söz olur. Bu gözü pek insanların temkinli davranan liderleri, Fransız yetkililerinden yerleşme hakkı talep etmek üzere Suriye'ye geçer. Fakat bu istekleri de reddedilir. Güvenilir bir Amerikan gözlemci olan William Yale'in anlattıklarına göre; "Süryaniler, dönüş yolunda Iraklı sınır muhafızları ile ağız dalaşına girerler ve birini öldürürler." Bu durum, İngilizler tarafından eğitilen Süryani savaşçılarla yeni Irak ordusunun askerleri arasında silahlı bir çatışmaya neden olur. Dışişleri Bakanlığı Orta Doğu danışmanı Yale'in anlattıklarından devam edersek; "Bağdat'taki sivil hükümet, neler olduğunu öğrenmeden önce Süryani karşıtı olarak ün salmış Iraklı komutan General Bekir Sıtkı, 400 silahsız Süryani'nin katledilmesine göz yumar ve bunun yanı sıra Süryani köylerini yağmalayıp talan etmeleri için Kürt ve Arap aşiretlerinden adamlar çağırır."[140]

Bu durumda Manda Komisyonu, bu savunmasız ve damgalanmış azınlığı korumak için ne yapabilirdi ki? Savaş dönemi Mezopotamya Sivil Komiser Vekili A. T. Wilson, Lugard'a yolladığı ve İngilizlerin tek isteğinin Irak'ın sorumluluğundan kurtulmak olmasını protesto ettiği öfke dolu mektubunda, şu satırlara yer verecektir: "İngilizlerin bu tutumundan ötürü azınlıkların bulunduğu pozisyon zarar görecekse, başlarına çok daha kötü şeyler gelecek-

139 Lugard Belgeleri, MSS Lugard, Sandık 127, Dosya 3, Rhodes House.
140 William Yale, *The Near East*, s.325-27.

tir. Bu utanmazca bir yaklaşımdır ve ileride vahim zorluklar çıkaracağı kesindir. En sonunda Hıristiyanların, gerçekten de imha edileceklerinden korkarım."[141] Buna benzer, daha ayrıntılı bir başka itiraz da Oxfordlu efsanevi Antik Yunan ve Latin uzmanı, Milletler Cemiyeti'nin manevi babası Gilbert Murray'den gelir. Murray, Irak'ın barındırdığı farklı ırkların (Kürt, Süryani, Keldani, Yahudi, Yezidi ve geri kalanı) "birleşik bir krallık oluşturmak amacıyla Arap aşiretleriyle işbirliği yapmaya alışmaları" için, en az yirmi beş seneye ihtiyacı olduğu konusunda uyarıda bulunur. Ayrıca bu işbirliğini sağlamak, manda yönetiminin de "başlıca amacı"ydı.

Lugard, bu amaçlardan hiçbirine ulaşamamıştır. İngiltere, Irak'ın bağımsızlığını kabul ettiği antlaşmayı imzaladığı andan itibaren, "Irak'ın iç işleri artık bizim şahsi ilgi ve alakamızın dışındadır" demiştir. Bu antlaşma, Lugard'ın dolaylı yönetim ilkeleri doğrultusunda sömürge yönetimi ile ortak hareket etme riskini alan azınlık cemaatleri için bir mezar taşından farksızdır.[142]

Faysal'ın oğlu ve varisi Kral Gazi, 1939'da gizemli bir araba kazasında ölür (Kimileri ölüm emrini verenin, İngilizlerce desteklenen Başbakan Nuri el-Said olduğunu söylemektedir.) Hükümet de aynı ölçüde kırılgandır: 1921'de Faysal'ın tahta çıkmasıyla 1958'de torununun öldürülmesi arasında, elli yedi kez hükümet değişmiştir. Bu kırılganlığı en iyi şekilde betimleyen, Kraliyet Hava Kuvvetleri istihbarat subayı Alan MacDonald'ın, Irak 1932'de sembolik bağımsızlığını kazanmadan önce burada geçirdiği iki yılı anlattığı yaşam öyküsü olmuştur. MacDonald Arapça konuşabilmekteydi ve çoğunluğu Şii Müslümanlardan oluşan güneyde görev yapmıştı.

141 Arnold Wilson'dan Lugard'a, 2 Ekim 1931, MSS Lugard, Sandık 127, Dosya 3.

142 Gilbert Murray'den Lugard'a, 1 Mayıs 1931, MSS Lugard, Sandık 127, Dosya 3.

Yaşadıklarını, içten ve dokunaklı bir şekilde yazmış ve bu üslubuyla George Orwell'ı hatırlatan *Iraqis in Euphrates Exile* (1936, Fırat Sürgünündeki Iraklılar) adlı kitabında şöyle anlatır:

"Burada, Irak'ta sevilmediğimiz, kesinlikle beğenilmediğimiz ve hatta nefret edildiğimiz gerçeğini kelimelere dökemiyor; bu çirkin hakikati kabul edemiyoruz. Politikamız, bu insanlarla olan ilişkilerimizin sıcak ve dostane olduğu varsayımı üzerine şekillenmiş." MacDonald "ortada sevgiden çok bir nefretin olduğunu" görmüştü. Fakat her şeye rağmen "bu nefretin kişisel olmadığı öne sürüldü ve siyasi nefret devam etse dahi, bizlere bunun eğitimli sınıfın önemsiz ve işsiz bir bölümü ile sınırlı olduğu yinelendi." MacDonald'a göre, bu bir bakıma doğruydu; fakat şu da hatırlanmalıydı ki Iraklı yöneticiler, İngiliz yardımından vazgeçemeyeceklerinin farkındaydılar. Bunun yanı sıra dil ve kültür farklılıkları, sıradan Iraklılarla kurulmak istenen dostluğun önünde büyük bir engeldi.

"Sonuç, muazzam ölçülere varan siyasi bir uyumsuzluk olmuştur. Geçmişten gelen ve Doğu'daki etkimizi azaltan tüm bu can sıkıcı hurafeleri besleyen de, yine bu söz konusu uyumsuzluktur... İmparatorluğun eski alışkanlıkları; abartılmış ön yargılar ve yeteneklerimize yönelik aşırı rahatlığımız. Bu tarz bir kişisel tatminin, hınç ve öfke doğurmasına kim şaşırabilir ki? Iraklılar, bu tatminle alay edecek aşamaya henüz gelmemişlerdir. Ne var ki duruma kudretli ve etkili bir biçimde karşı gelebilecekleri tek silah budur."[143]

Gertrude Bell'in itibarı, ölümünün gerçekleştiği dönemde artık garantilenmişe benziyordu. *The New York Times,* Bell'in anısına bir

143 A. D. MacDonald, *Euphrates Exile,* s.118-23.

hürmet olarak şu satırlara yer verir: "Zenobia'nın[144] zamanından bu yana ilk kez bir kadın, Orta Doğu'nun kaderinin tayin edilmesinde bu denli önemli bir rol oynamıştır."[145] Bell'in erkek iş arkadaşları ise net bir şekilde onun fikirlerindeki kararsızlıktan bahsederler. (Lawrence, onun "bir rüzgârgülü misali, her defasında ona farklı bir yön veren"[146] duygularıyla hareket ettiğini belirtir.) Bell, ilk başta Arap bağımsızlığını, ardından İngiltere'nin doğrudan yönetimini ve son olarak da Irak için Haşimi Krallığı'nı savunmuştu. Fakat uzun vadede Bell'in, verdiği kararlar neticesinde şüphelerle kuşatılmış iş arkadaşlarına kıyasla, çok daha ihtiyatlı davrandığı görülür. Kim bilir o belki de bir tartışmanın farklı yönlerini -Dışişleri Bakanlığı, Hindistan Ofisi, uyum içerisinde olduğu Sömürge Sekreterlikleri ve son olarak da Iraklılar- görebilme konusunda, çok daha yetenekli bir kimseydi!

Gertrude Bell'in yönetici şeyhleri görmek için kentlerin dışına seyahat etme, onların haremlerini ziyaret etme, çok fazla iftira atılmış çay partilerinde onları ağırlama pratiği, erkek meslektaşlarının sahip olmadığı yüksek derece bir şeylere erişme imkânı sağlamıştı. Sonradan, hayatının temel uğraşı için hem ödüller almış hem de suçlanmıştı: Irak'ta Haşimi Hanedanı'nın kurulması. Ama hanedan devrim ve kan dökülerek yıkılıncaya kadar 40 yıl dayanmıştır. Saddam Hüseyin'in iktidara gelmesi, Bell'in umutları ile âdeta acı bir şekilde dalga geçilmesi anlamına gelir. Ve 2003'de kurduğu Bağdat Müzesi'nin, kente yeni giren ve muzaffer Amerikalılar bile hiçbir şey yapmadan seyrederken yağmalanması ve yıkılması yaraya tuz döker.

144 Suriye'de hüküm sürmüş Palmira İmparatorluğu Kraliçesi (E.N.).

145 Marguerite Harrison, "Gertrude Bell: A Desert Power", *New York Times*,18 Temmuz 1926.

146 Liora Lukitz, *A Quest in the Middle East*, s.3'ten alıntı yapılmıştır.

Ama Irak'ın daha önce yaşadığı en büyük trajedinin sorumluluğu, İngiliz hükümetindeki üstleri ile gelip giden İngiliz Yüksek Komiserlerinindir. Bu kişiler, Irak'ta bir demokratik sonuca ulaşılmasını destekleme sözü vermişler, ardından doğrudan İngiliz yönetimini getiren anlaşmalar empoze etmişler ve böylece yabancıların yerleştirdiği (kurduğu) monarşinin meşruiyetini tüketen hor görme ve kızgınlık tohumları ekmişlerdir. Hiç kimse Gertrude Bell'in samimi niyetlerini ya da Irak'ın karmaşık yönleri konusundaki çok zor kazanılmış uzmanlığı kesinlikle suçlayamaz. Gertrude Bell, Irak'ın, Virgil'in "şeylerin gözyaşları" dediği şeyle dolu bir denizde boğulmasına yardımcı olmuştur.

Altı

Şöhret Deliliği

Thomas Edward Lawrence (Arabistanlı Lawrence) (1888-1935)

Her insan hayal kurar ama aynı hayalleri değil.
Zihinlerinin toz tutmuş derinliklerinde,
Geceleri hayal kuranlar,
Bunun beyhude olduğunu görmek için,
Güneş ağarınca hayal âlemlerinden çıkarlar.

Fakat güneşle birlikte hayal kurmaya başlayanlar,
Tehlikeli adamlardır.
Çünkü gözleri açık bir şekilde,
Rüyaları gerçek olsun diye çabalarlar;
İşte ben bunu yaptım!

-Thomas Edward Lawrence
The Seven Pillars of Wisdom, 1926

Burada bana inanan Araplar var.
Bir yanımda bana güvenen Allenby ve Clayton,
Öte yanımda benim için canını feda edebilecek korumam;
Bense merak etmeye başlıyorum;
Acaba tüm sağlam şöhretler, benimki gibi
Sahtekârlık üzerine mi kurulmuştur!

- Lawrence'ın otuzuna merdiven dayadığı dönemdeki düşünceleri,
Seven Pillars of Wisdom'

32.780.948 ölü ya da yaralı ile sekiz imparatorluğun yanı sıra Amerika'nın da karıştığı, dört yıl süren I. Dünya Savaşı'nda cephelerde çarpışmış milyonların arasında herkesin bildiği bir isim vardır.[1] Hemen hemen tüm siyasi liderlerin yanı sıra savaşın binler-

1 Can kayıplarının acı boyutlarını görebilmek için, Niall Ferguson. *The Pity of War*, s.282-317'ye bakınız. Bu sekiz imparatorluk şunlardı: İngiltere, Fransız, Rus, Alman, Avusturya-Macaristan, Osmanlı, Belçika ve Portekiz.

ce generali, albayı, amirali ve komutanı -bir savaş gemisini batırabilecek kadar çok- çoğunlukla unutuldular. Ancak Arabistanlı Lawrence, aynı kaderi paylaşanlar arasında yer almadı. Tüm zorluklara rağmen, savaşın bu en ünlü mücadelecisi, belirsiz bir isyanı, dehası sayesinde ölümsüz bir sanat eserine dönüştürecekti. Bu kişi, muğlak cinsiyetiyle cılız bir İngiliz istihbarat subayıdır. Lawrence'ın kendi yazınsal ilgi alanları içerisinde de, üstü kapalı bir paralellik mevcuttur. Lawrence, Oxford yıllarından itibaren bir Homeros âşığı olmuş ve 1932 senesinde *Odysseia*'nın oldukça akıcı bir çevirisini yayımlamıştı. (Kendi hesaplamasına göre, eser İngilizceye yirmi sekizinci kez çevrilmiş olur). Bu gözleri görmeyen şairin bir başka eseri *İlyada*'da ise unutulmasın diye, şehit edilen arkadaşının intikamını alarak ölümsüz bir ün kazanan genç savaş ağası Aşil üzerinden Truva Savaşı'nın yeniden anlatımına odaklanır.[2]

I. Dünya Savaşı'nın Aşil'i ise âdeta Lawrence'dır; yani tüm gösteriyi ele geçiren yardımcı oyuncu! Onun hâkimiyeti herkesçe kabul edilmiştir. Öyle ki Kasım 2006'da, ismi internet üzerinde bir arama motoruna yazıldığında tam 1.920.000 sonuç alınabilmektedir. Kendisine en yakın İngiliz asker rakipleri General Kitchener (339.000), Allenby (41.900) ve Haig (33.600) sonuç verir. Lawrence'ın elinin tek bir kez dahi dokunduğu her şey, kutsal (ve alıcısı olan) Orta Çağ kalıntıları gibi bir ruha sahip oluvermiştir. Arap Ayaklanması sırasında Lawrence ve devesinin çölde yollarını bulmalarına yardımcı olduğu iddia edilen pirinçten yapılmış pusula, 2006 Eylül'ünde yapılan müzayedede Christie'de 264.000 sterline alıcı bulmuştur. (Alıcı kimliğini gizli tutmuştur; satış öncesi pu-

2 Lawrence'ın *The Odyssey of Homer*'ı (Oxford, 1932) başlangıçta "yakın zamanda T. E. Shaw tarafından çevrilmiştir", şeklinde yayımlanmıştır, bu Lawrence'ın sonraki dönemlerde kendisine taktığı isimdir.

sulaya biçilen değer ise yalnızca 16.000 sterlindi; ancak satışın hemen ardından pusulanın orijinalliğine ilişkin şüpheler de belirir.) Lawrence'ın sayısız hayranı, Oxford üzerinden Galler'deki doğum yerini, Dorset'teki köşkünü ve ebedi uykuya yattığı Moreton yakınlarındaki kiliseyi, tıpkı kutsal bir yeri ziyaret edermiş gibi gezmekte; Ürdün'de, seyahat acenteleri "Lawrence Turu" adı altında Petra ve Wadi Rum'a turlar düzenlemektedirler. T. E.'nin sıradan kartpostalları gibi gündelik eşyaları dahi, son derece önem kazanmış vaziyettedir. Halep'teki görkemli Baron Oteli'ni ziyaret edenleriniz, burada Lawrence'ın altı şişe şampanyaya ait büyük bir özenle çerçevelenmiş hesabını (ödenmemiş) görmüştür. Ayrıca Suriye'de bir başka yeri ziyaret eden yazarlarımız, antik Palmira'nın hemen bitişiğindeki bir kervansarayda Lawrence'ın *Crusader Castles* (Haçlı Kaleleri) isimli Oxford tezinin (kendisine tarih alanında gıpta ile bakılan yüksek onur derecesini kazandıran) bulunması zor ve epey pahalı bir baskısına rastlayacaklardır.[3]

Basılı olan, koleksiyoncuların "Lawrence'ın eşyası" dedikleri her şey, kültleşmiş bir fenomene dönüşmüştür. *The Seven Pillars of Wisdom*'un ilk Subscribers' ya da Cranwell baskıları, 1926'da iki yüz kopya olmak üzere sınırlı sayıda yayımlanır ve tam olarak 630 şiline satılır. Birkaç ay içinde ise tek bir kopyası 570 sterlinden satışa sunulmuştur. Bugünlerde kitabın Cranwell baskısının satış salonlarında bulunuyor oluşu, sanki Shakespeare'in *First Folio*'su gibiymişçesine olay yaratmaktadır. Modern klasikler arasında neredeyse en

3 Lawrence'ın *Crusader Castles*'ı kendisinin Suriye ile Filistin'in içerisinden geçerek gerçekleştirdiği 1.770 kilometrelik yürüyüşünü kaydetmiştir. Bu yürüyüş sırasında 67 kale incelemiş ve bu incelemeleri ilk olarak 1936'daki bin adetlik sınırlı sayıda kopyada belirmiştir ve bu kitap 1992'de Immel Publishing L. (London) tarafından yeniden yayımlanmıştır. Bu baskıda Michael Haag Spotted'dan bir girişe yer verilmiştir ve kitap Pamira'daki yazarlar tarafından da alınmıştır.

ulaşılabilir olan; onlarca dile çevrilen *Seven Pillars,* dünya genelinde iki milyon kopyalık bir satışa doğru koşmaktadır.

1984 itibarıyla yapılan sayımlar gösteriyor ki, Lawrence'ın İngilizcede hayatının tamamının ele alındığı otuz biyografisi mevcuttur. O günden bu yana, bizim tahminlerimize göre bu rakam ikiye katlanmıştır. Dahası bu rakama Türkler, Arjantinliler, Araplar, İtalyanlar, Fransızlar, Almanlar ve İspanyollar tarafından kaleme alınanlar dâhil değildir. Gerçekten de bir kimse hem Lawrence'ın kendi eserlerinin yer aldığı hem de onunla ilgili kaynakların mevcut olduğu beş temel bibliyografyaya başvurabilir. En sonuncusu ise bir Whittier College kütüphanecisi ve kır koşusu koçu Philip O'Brien tarafından 894 sayfa olarak hazırlanmıştır.[4] Ne var ki Lawrence, I. Dünya Savaşı sırasında henüz tanınmıyordu. Onu tesadüfen keşfeden ise Amerikalı bir acemi gazeteci olmuştur.

İlerleyen sayfalarda, üç yeni soruyu ele almak üzere bu uçsuz bucaksız yazın arasında seçici bir geziye çıkılacaktır: Lawrence'ın ünü, mantıklı bir çerçeveden dikkatlice bakıldığı zaman, başarıları ile orantılı mı? Lawrence efsanesi, bu denli destansı nitelikleri nasıl kazandı ve her hâlükârda, destansı kahramanlıkların pek ilgi görmediği bir çağda, Lawrence'ın devam eden cazibesi nasıl açıklanabilir?

Deyim yerindeyse "Arabistanlı Lawrence", ilk olarak bir filmde ortaya çıkar. Hayal gücümüzün sınırları dâhilinde, bu ilk sahneyi yeniden çekebiliriz. Colorado'da doğmuş ve Princeton'da yetiştirilmiş yirmili yaşlarındaki Lowell Thomas'ın İtilaf Devletleri için propaganda yapmak amacıyla Londra'ya gelişi, 1918'in başlarına rastlar.

4 Stephen E. Tabachnick, ed., *The T E. Lawrence Puzzle*'da bibliografyaya ait bilgiler bulunabilir,; bakınız Philip O'Brein, *Collecting T. E. Lawrence Materials*, s.293-321. Ayrıca bakınız, Malcolm Brown, *Lawrence of Arabia: The Life, The Legend,* s.187-210,

Thomas, Dışişleri Bakanlığı'nın savaş dönemi enformasyon direktörü olan yazar John Buchan'dan tavsiye alma peşindedir. Thomas, Başbakan David Lloyd George'un Batı Cephesi'ndeki tıkanıklıktan bıktığını ve o sırada Fransa'da olan mücadeleci süvari generali Sör Edmund Allenby'yi "Filistin şovunu" sarsmak üzere görevlendirdiğini öğrenir. Buchan ise (Thomas'ın daha sonra belirttiği üzere) "sadece benim muhbirim olabilirsin" diye önerir. "O bölgede bana bir yardımda bulunabilirsin, eğer bu yardımı almayı umursasaydım."[5] diyecektir.

Filmi, genç Lowell'in Orta Doğu'ya gelip burada Amerikalı kameraman Harry Chase ile bir araya gelişine; yani biraz ileriye saralım. Thomas, anılarında şu satırlara yer verir: "Ben henüz Kahire'ye varamadan, Arapların Türklere karşı ayaklandıklarına dair o müthiş söylentiler kulağıma çalınmaya başlamıştı bile. Ancak Lawrence isminin yalnızca bir avuç dolusu İngiliz subayı tarafından biliniyor olması dikkat çekiciydi. Bazı görevliler onu omuz silkerek görmezden geliyor; bazıları ise profesyonel asker bunalımının aziz rutini karşısındaki sabırsızlığını; fikirlerini, taktiklerini açık açık kötülüyorlardı." Lawrence, Sina'dan Filistin'e girdiği zaman, Amerikalılar bu nevi şahsına münhasır savaşçı ile ilgili, çok daha fazla şey duymaya başlarlar ve Kudüs'teki ilk karşılaşmaları, kesinlikle bir hayal kırıklığına dönüşmez. Thomas, genellikle Peygamber soyundan olanların taktığı kavisli altın hançerini tutan kemerinin çevrelediği muhteşem beyaz bir kaftan kuşanmış ("durumu betimleyen tek kelime") ince, kısa bir adamla karşılaşacaktır. Thomas, Kutsal şehrin yeni valisi Sör Ronald Storrs tarafından takdim edildiği mesafeli ve mağrur kişiliğe bakar. Amerikalı o zaman altın rengi kordonla bağlı beyaz kefi-

5 Detayların tamamı Lowell Thomas'ın A. W. Lawrence, ed., *T. E. Lawrence, by His Friends*'a katkılarından alınmıştır, s.177-88.

yesinin altındaki çarpıcı mavi gözleriyle Normandiya-İngiliz hatlarını algılar. "O, gerçekten de Richard'ın maiyetindeki bir Haçlının yeniden vücut bulmuş hâliydi; ya da acaba ona güçlü bir beden mi bağışlanmıştı? Yoksa Aslan Yürekli Richard'ın kendisi miydi?"

Bu, gazeteci Henry Morton Stanley'in, Dr. Livingstone ile Ujiji'nin tenha köşelerinden birinde ilk kez karşılaşması kadar sanatsal biçimde kaleme alınmış bir ilk karşılaşmaydı. Âdeta büyülenen Lowell Thomas, Lawrence Şam'a doğru ilk adımlarını atarken, ona eşlik eder. Bu sırada Harry Chase'in kamerası, bu "en şaşalı kıyafetleri içerisindeki" arzulu adamın rastgele görüntülerini yakalayacaktır. Ancak savaşın ardından, "Arabistanlı Lawrence" adıyla piyasaya süreceği uzun metrajlı seyahat filmini öyküleştirirken Lowell Thomas, keşfettiği adamın ağırbaşlı tevazusunu vurgulayacaktır. Ancak 1935'te Lawrence'ın motosikleti, Dorset yolunda ölümcül bir takla attığında, bu politika yazarı kendisini düzeltecektir. Lawrence'ın anısına hazırlanan ortak bir ciltte Lowell Thomas, "O artık yok!" diye haykırır; "Artık bu tarz saçmalıklara gerek kalmadı!" Sadece "El Aurans" yalnızca Arap kıyafetleri içerisinde istekle poz vermemiştir. Fakat o, sonrasında Londra'da en az beş etkinlikte daha Thomas'ın azizleştirici seyahat filmlerinin gösterimine gizlice katılacaktı: "Onun nerede olduğunu hiçbir zaman kimseye söylemedim ve ziyaretleriyle ilgili hiç konuşmadım. Tüm içtenliğimle, onu bugüne kadar yaşamış en alçakgönüllü insan olarak resmediyor olduğum için, karmaşık açıklamalardan kaçınmak istiyorum. (Örneğin; o ünlü olmak istedi fakat insanı zorlayan bedeli, onun gücüne gitti)." Thomas'ın düşünceli değerlendirmesi oldukça zekiceydi; İngiliz-Norman kahramanına yakışır biçimdeydi ve bugün artık klişeleşmiş bir bölümle son buluyordu:

> Lawrence ile olan şahsi ilişkilerimde büyük bir hata yaptığımı hissediyorum. Tüm dünyanın onun peşinde olmasına itiraz edebilirdi. Kendi hakkında bir kelime dahi duymak istemediğini gülerek söylerdi. Ancak kalbinin derinliklerinde o, tüm bunlardan hoşlandı. Benim hatam, nihayetinde onun sözlerine inanmam oldu. Birkaç yıl başarı öyküsünü yaymak için uğraştıktan sonra, onu tam anlamıyla yalnız bıraktım. Bu yüzden muhtemelen artık ona karşı ilgimi kaybettiğim izlenimine kapıldı... T. E'nin karakterini çok güzel bir şekilde izah eden eski bir Türk deyişi vardır ve şu anlamda yorumlanabilir: "O, sahne ışıklarına geri dönecek yeteneğe sahipti."[6]

George Orwell, Gandi'yi işaret ederek, "Tüm azizlerin suçsuzlukları ispatlanana kadar, suçlu oldukları varsayılmalıdır." der. Kaçınılmaz bir şekilde, Lawrence tahrip edilmek üzere, karşı konulamaz bir hedef hâline gelir. Bu tahribat süreci, yazar Richard Aldington tarafından İngiltere'de başlatılır. Aldington'ın 1955'te yayımlanan *Biographical Enquiry*'sinde ısrarla, T. E.'nin açıkça veya görünüşe göre imkânsızı talep ettiği çeşitli olaylar yeniden gündeme getirilir. Aldington, Lawrence'ın ailesi ve arkadaşları tarafından gizlenen bir aile sırrını ilk kez ifşa eden isim olur. Aldington, Lawrence'ın Chapman adında bir İngiliz-İrlandalı baronesin gayrimeşru oğlu olduğunu açığa çıkarır. Chapman, karısı ve dört kızını terk ederek ailenin dadısıyla kaçmıştır. Önce Galler'de kalan âşıklar, daha sonra Oxford'a geçer ve "Ned" ile dört erkek kardeşini burada büyütürler. (Sör Thomas Chapman, yasal olarak adını değiştirir ve "Ned", ebeveynleriyle ilgili bu cesur fakat aynı zamanda da utanç verici gerçeği, ancak gençlik yıllarında öğrenebilecektir.)

6 a.g.e., s.180, 185-86.

On yıl sonra, Londra *Sunday Times*'ın Lawrence'ın tuhaf sadomazoşizmini belgelemesi üzerine, temeldeki çatlak daha da genişler. 1977 senesinde Oxfordlu merhum tarihçi Hugh Trevor-Roper (akademinin genel görüşünü oldukça güvenilir bir biçimde yansıtan), Lawrence'ı çağın en sevimsiz "şarlatanlarından ve sahtekârlarından" biri olarak adlandırır. *New York Times*'da yazan Trevor-Roper'a göre, "İnanılmaz olan şey, tüm bunların işe yaramış olması. Şöyle ki, başka bakımlardan mantıklı insanlar, Lawrence'ın iddia ettiği savaş sicilini, yani en az onun yazınsal tutkuları kadar şüpheli olan 'muazzam bir saçmalığı' ciddiye almışlardır."[7]

Yine de halkın gözünde; Aldington'ın kirli çamaşırlarını dökmesine rağmen, akıntının Lawrence'dan yana olduğu görülür. Yönetmen David Lean, Peter O'Toole'ün unutulmaz bir oyunculuk sergilediği, 1962 yapımı Oscarlı filmi *Arabistanlı Lawrence*'da ustaca bir şekilde, T. E'nin karmaşık kişiliği üzerine yoğunlaşır. Altı Gün Savaşı ile başlayarak ve Orta Doğu'da birbiri ardına gelen patlamalar sırasında askerler ve sivil halk, Arap Ayaklanması'nı benzer bir şekilde yeniden keşfederler. 2005'in baharında ise Londra gündeminin öne çıkan olayı, özenle hazırlanmış bir sergi olur: "Arabistanlı Lawrence: Bir Hayat, Bir Efsane." Sergi Kraliyet Savaş Müzesi'nde açılır. Bu sergiye, BBC yapımcısı Malcolm Brown tarafından bir araya getirilmiş aynı ismi taşıyan oldukça cömert fotoğraflı bir biyografi eşlik eder. (Şovun ilginç yanlarından biri de Kayzer II. Wilhelm'in Şam'da Selahaddin Eyyubi'nin mezarına koydurduğu bronz taç olur. Lawrence, 1918'de taca el koymuş ve kendi yazdığı bir notla Savaş Müzesi'ne göndermiştir: "Selahaddin'in artık ihtiyacı olmadı-

7 Hugh Trevor-Roper, "A Humbug Exalted", *The New York Times Book Review.* 6 Kasım 1977, 1, *T. E. Lawrence,* Desmond Stewart tarafından 1977'de yazılan biyografinin bir eleştirisi.

ğı için, ben aldım.") Ziyaretçiler 7 sterlinlik giriş ücreti öderlerken, hayranları 35 sterlin vererek Lawrence ile ilgili bir gün süren sempozyuma katılırlar. Bu ilahlaştırmayı tamamlayan son nokta, şüphesiz BBC'nin Albay Lawrence ile ilgili büyük bir belgesel hazırlamayı planladığını duyurması olur. Aynı sırada Atlantik'in iki yakasında da, Irak'taki koalisyon güçlerinin, Lawrence'ın ayaklanmaya ve Araplarla işbirliğine yönelik düşüncelerini okuyup değerlendiriyor oldukları doğrultusunda bir haber fırtınası yaşanacaktır![8]

Lawrence'a karşı yeniden duyulan bu merak, anlaşılır niteliktedir. Bir strateji uzmanı olarak Lawrence geleneklere karşıydı; fakat çok seyrek rol yapardı. İngiltere'nin birinci sırada gelen askerî analizcisi Sör Basil H. Liddell Hart'den (1895-1970) daha tanınmış bir savunucusu olamaz. Batı Cephesi'nde savaşan Liddell Hart, siperlerde devam eden ruhsuz katliamdan nefret eder hâle gelmişti. Savaş sonrasında, *The Daily Telegraph*'ın savaş muhabiri olduğu sırada o, sayıca üstün düşmanı alt etmek için şaşırtmaca ve hareketlilik kabiliyetlerini kullanan atlı birliklere sahip Cengiz Han gibi "büyük kumandanların" kahramanlıklarını anımsayacaktı. Teorileri, Silahlı Kuvvetler Generali Heinz Guderian tarafından başarılı bir şekilde uygulanan Liddell Hart, mekanize bir savaş anlayışının ilk savunucularından olmuştur. Arap Ayaklanması'nı inceledikten sonra Liddell Hart, mekanize savaş anlayışıyla ilgili şu sonuca varacaktır: "Bu yaklaşım, alışılagelmiş savaş doktrinini öyle bir baş aşağı etmiştir ki, Arapların güçsüzlüğü bir güce; Türklerin gücü ise bir zayıflığa dönüşmüştür." Savaş hâlinde olan hiçbir devlet, karada gerçekleşen bir savaşı demiryolları vasıtasıyla gelecek ikmal olmadan devam ettiremeyeceğini düşünmüş ve Arapların dün gerçekleştirdikleri şeyi, yarın savaş uçakla-

8 Brown, *Lawrence of Arabia,* s.135.

rının, tankların ve gezici gerillaların yapacağını öngörmüştür.[9]

Ne büyük bir şanstır ki Liddell Hart, *Encyclopaedia Britannica*'nın askerî editörüydü ve 1927 senesinde Lawrence'dan, gerilla savaşı üzerine olan kısım için bir şeyler yazmasını rica etmişti. O sırada, Shaw adıyla Kraliyet Hava Kuvvetlerinin bir astsubayı olarak atandığı Hindistan'da bulunan Lawrence, Liddell Hart'ün, kendisinin *Seven Pillars*'ından ve *Army Quarterly*'de Arap Ayaklanması ile ilgili 1920'de yayımlanmış bir makalesinde geçen ilgili pasajları birbirine ekleyebileceği önerisinde bulunacaktır. Liddell Hart, önerileni uygular ve *Britannica*'nın (1929) on dördüncü baskısında, T. E. L. baş harfleri kullanılarak ilk elden düzensiz savaş analizlerinin yapıldığı sıra dışı bir kısım yer alır. Bugün okunduğunda makale, Amerika'nın Irak'taki sancılarını apaçık yansıtmaktadır.

Ayaklanma, (Lawrence'ın anlatımına göre), Haziran 1916'da deneyimsiz bir aşiret üyesinin, kutsal kent Medine'deki Türk garnizonuna saldırmasıyla başlamış, ancak başarısız olmuş ve Türkler garnizonlarını, Suriye üzerinden demiryolu vasıtasıyla güçlendirebilmişlerdir. Ardından Arap savaşçılar, yaklaşık 400 kilometre uzaklıktaki Mekke'yi ele geçirmeyi başarmışlardır. Türk birliklerinin bir kısmı, geç kalmış bir şekilde Mekke'yi geri almak üzere harekete geçer. "Bu şartlar altında," der Lawrence: "bütün ülkelerin askerleri bir savaşı kazanmak için, düzenli birliklere ümit bağlıyorlar. Görüyoruz ki askerî kanaat, düşman ordusunun, yani güç merkezinin peşine düşülmesi ve bir muharebe sırasında yok edilmesi gerektiğini savunan modern savaş etiğini, yani Foch (Fransız Mareşal Ferdinand Foch) hükmünü âdeta bir takıntı hâline getirmiştir. Düzensiz gruplar mevzilere saldıramayacaklarından, bir kararın alınması yönünde baskı kurmak açısından yetersiz addedilirler." Ne var ki yaza-

9 B. H. Liddell Hart, *Colonel Lawrence of Arabia,* s.380-81.

ra göre, (*Britannica* makalesinin devamında) düzensiz birliklerin, yani çetelerin üstünlükleri ta derinlerde yatmaktadır, yüzeyde değil. Örneğin; Arap Ayaklanması'nda bu kadar uzun süre tereddüt yaşanmasına neden olan unsur, Türklerin kuzey kanadına gerçekleştirilebilecek bir saldırı tehlikesi olmuştur. "Esas Türk yan kanadı, cephe hattından Medine'ye kadar uzanan yaklaşık 80 kilometre olan Medine'nin ön saflarıdır. Ancak Arap güçleri kuzey kanadına, Medine'nin hemen gerisindeki Hicaz demiryoluna doğru hareket ederlerse bu tehlikenin (ve dolayısıyla da düşmanın kanadının) boyutlarını Şam'a varacak kadar genişletebilir... Bu tuhaf ve sıra dışı hareket, bir büyü gibi işe yaradı."[10]

Gerçekten de Türk güçlerinin yalnızca yarısı Medine'de kalıp ateşkese kadar şehri ellerinde tutarlarken, öteki yarısı demiryolu boyunca yayılarak Arap gerillalarını savuşturmaya çalışır. "Savaşın geri kalanında Türkler savunmada kalırken, Arap aşiret üyeleri mümkün olabilecek azami avantajı elde eder. Barış sağlandığı sırada Araplar 35.000 esir almış; düşmanı mümkün olan en çok sayıda öldürmüş, yaralamış ve yıpratmış, ayrıca düşman topraklarının 160 bin kilometrekarelik bir alanını işgal etmiş durumdaydılar. Üstelik de asgari ölçüde kayıp vererek."[11]

Aslında, matematik de düzensizlerin tarafında yer almıştır. Lawrence, sorunlu bölgenin alanını yaklaşık 225.300 kilometrekare olarak hesaplamıştır. Türkler tüm bu alanı, düzenli bir ordu olarak saldırmaları beklenen alt kısım boyunca oluşturacakları siperlerden, Araplar uçuşan bayraklarıyla saldırırlarsa hiç şüphesiz ki savunabilirlerdi. "Fakat şöyle farz edelim ki onlar (isyan-

10 T. E. Lawrence, "Guerrilla Warfare", *Treasury of the Encyclopedia Britannica,* s.480'de yeniden basılmıştır.

11 a.g.e., s.479-80.

cılar), önü arkası olmayan, zarar verilemez, soyut bir etki, bir şey, yayılan bir gaz gibiydiler. Ordular, kökleri sabit, başa kadar uzanan uzun damarlarla beslenen, bütünüyle hareketsiz birer ağaç gibiyken; Araplar, olmaları gereken yere yayılan bir buhardılar âdeta. Öyle görünüyor ki düzenli bir asker, hedefi yoksa tam anlamıyla çaresiz kalmaktadır. O, ancak üzerinde oturduğu ve tüfeğini doğrultabildiği yere sahip olabilir." Lawrence'ın hesaplamalarına göre, yerli Arapların ortak düşmanlıklarıyla baş edebilmek için 600.000 Türk'e ihtiyaç vardı; ancak Türkler yalnızca 100.000 kişiydiler. (Irak'ın alanı, kıyaslanacak olursa 272.380 kilometrekare olarak hesaplanmıştır.)[12]

Gerillaların yasal statüleri ile ilgili olarak *Britannica*'da yer alan makalenin başında *International Law Association* (Uluslararası Hukuk Derneği) üyesi Sör Thomas Barclay'e ait kısa bir paragraf olduğunu belirtmekte fayda var. Barclay, bu kısa paragrafta, 1899'da Brüksel'de ve 1907'de ise Lahey'de alınmış kuralları özetler. Bu kurallara göre, düzensiz güçler, eğer bir liderleri ve ayırt edilebilir bir nişanları varsa, alenen silah taşıyorlarsa ve savaş hukukuna uygun hareket ediyorlarsa meşru savaşçılar olarak tanınmayı hak ediyorlar demektir. Bir işgal durumunda, kendiliğinden silahlananlar da "Eğer alenen silah taşıyor, savaş hukuku ile âdetlerine saygı gösteriyorlarsa, organize olma fırsatı bulamamış olsalar dahi, muharip birlikler olarak değerlendirilirler."[13]

12 Stanley and Rodelle Weintraub, *Evolution of a Revolt*, s.108, 110-11.

13 Aslında, az sayıda Amerikalının fark etttiği üzere, bu kanunlar ilk başta Lincoln'ün emri üzerine Francis Lieber tarafından İç Savaş sırasında düzenlenmiştir. Francais Lieber, Prusya doğumlu bir hukuk uzmanıdır. Kendisi gençlik yıllarında Waterloo kampanyasında ve sonraları da düzensiz birliklerle Yunan Bağımsızlık Savaşı'nda yer almıştır.

Yine de hesap defteri dengelenmelidir. Lawrence'ın stratejisi zafer kazandırmamak için bir formüldür; bir çeşit "gerillalar kaybetmezlerse yenerler, ordular yenemezlerse kaybederler" vecizesidir. Esasen, 1917-18'de Osmanlı güçlerini hezimete uğratmak ve Kudüs ile Şam'ı almak için, General Allenby'nin yıkıcı konvansiyonel ordusuna ihtiyaç duyulmuştur. Düzensiz çeteler ise bu yardımcı rolü oynamıştır. Her şeyden önce, Lawrence'ın mesleği askerlik değildir. O bir komutan veya esas strateji uzmanı değil, Araplarla birlikte görev alan bir istihbarat irtibat subayıydı. Bu nedenle ordudan kaçan Osmanlı askerleri ile ekipler kuran İngiliz ordu subayları, Türk ikmal hatlarının sabote etme onurunun aşırı oranda Lawrence'a veriliyor olmasına içerlemişlerdir. Türklere sadık olanlar da, Medine'ye yapılan gıda ve ilaç yardımının engellenmesiyle vuku bulan sivil kayıplara karşı aleni ilgisizliği nedeniyle Lawrence'ı suçlarlar. Liddell Hart'e göre, insan, Lawrence'ın Arap Ayaklanması'nı hareketliliğe olan inancının prizmasından gördüğü ve yalnızca görmeyi istediklerini gördüğünü düşünebilir. (1970'deki ölümüne kadar Hart, Lawrence'ı bütün eleştirilere karşı hep savunmuştur).

(Arabistanlı) Lawrence'ın bir strateji uzmanı olarak en zayıf noktası, hiç şüphesiz savaş sonrası hedeflerin süngerimsi alanıydı. O, kimi zaman Arap gerillalarından, Arabistan'ı eski haşmetine kavuşturmaya çalışan, aydınlanmış, İngiliz dostu prenslerin önderlik ettiği, yeni gelişen özgürlük savaşçıları olarak bahsederdi. Bu, *Seven Pillars*'da vurguladığı psikolojik boyut idi. Lawrence gerillalarından bahsederken, "Onların zihinleri, bunalım ve coşkuyla dolu, kuralsızlık içerisinde, tuhaf ve karanlık. Ancak dünyadaki diğer herkesten çok daha hevesli ve üretkendir. Onlar başlangıçların adamıdır; soyut en önemli motivasyonları sonsuz bir cesaret süreci ve şovu; son

ise hiçbir şey demektir."[14] Gelecekteki Arap krallığını Hüseyin'in oğulları arasında bölüştürmekten öte, Lawrence'ın yazılarında Arap dünyasının ileride neye benzeyeceğine, sınırlarının nasıl çizilmesi gerektiğine ve din, aşiret, etnik farklılıkları paylaşan hatırı sayılır miktardaki azınlıklar için ne yapılması gerektiğine dair çok az ipucu vardır. Lawrence'ın politikası, tıpkı gerillaları gibi, büyük oranda "buhardan" ibarettir.

Tüm bunlara, bir de kurnaz faydacılığın çelişkili tedbiri eklenecektir. Lawrence, birçok İngiliz subay ile birlikte Suriye ve Lübnan'da Fransız sömürge planlarının uygulanmasına, büyük bir sebatla karşı çıkmıştır. Elbette meşhur 1916 Sykes-Picot Antlaşması'nın, Osmanlı topraklarını İngiltere, Fransa ve Rusya arasında çoktan bölüştürmüş olduğunu ve üç renkli Fransız bayrağını Doğu Akdeniz'e diktiğini bilmektedir. Lawrence, *Seven Pillars*'da, ayaklanmanın askerî komutanı Prens Faysal'a "Antlaşma'nın varlığını ilk başta açıkladığını" ve onu "İngilizlere öyle çok yardım etmelisin ki sonrasında yaptığın yardımlar sayesinde, mahcup olup seni vuramasınlar!" şeklinde teşvik ettiğini itiraf eder. (Ve gerçekten de İngilizler bunu yapmışlardır).[15] Başka bir yerde, şahsi olarak üstlerine hitaben, Arapları hor gören bir küçümseme ile 1916'da personele dağıtılacak bir raporda; "*Eğer doğru bir şekilde idare edilirlerse politik bir mozaik durumunda uyumdan uzak, küçük, kıskanç emirlikler hâlinde kalabilirler.*"[16] tavsiyesinde bulunur. (Vurgulamalar Lawrence'ın.)

14 T. E. Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom,* s.43.

15 Lawrence'ın Faysal'a Sykes-Picot hakkında bilgi verip vermediği konusundaki tartışmalı mevzusuyla ilgili olarak Jeremy Wilson, *Lawrence of Arabia,* s.362-64'e bakınız.

16 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom,* s.192,555; 1916 bildirisi için Philip Knightley ile Colin Simpson, *The Secret Lives of Lawrence of Arabia,* s.58-59'dan alıntı yapılmıştır.

Olaylar genel anlamda ele alındığı zaman, Lawrence ardında şaşırtıcı bir yazılı iz bırakmıştır. O, geçici heveslerine, zamana ve şartlara bağlı olarak İngiltere'nin imparatorluk çıkarlarının kati savunucusu ya da tam tersine ezilen halkların sesi olabiliyordu. İngiliz psikolog Kathryn Tidrick, 1992'de yaptığı İngiliz Arap yanlıları üzerine çalışmasında, ortak bir hüsrana işaret eder: "Hiçbirimiz, normal olduğuna inanmak istediğimiz bir karakter tutarlılığı ile kutsanmadık. Ancak Lawrence'da bu eğilim daha abartılı bir biçimde var olmuşa benziyor. O, birçoğumuzdan daha bukalemundu. Bunun bir sebebi, kendine ve çevresindeki insanlara etkisinin ne olacağına yönelik duyduğu meraktı. Bir diğer sebebiyse, kısaca bundan kendisini alıkoyamıyordu."[17] Bir kimse, onun yetişkinlik döneminde bile gerçekten büyüyüp büyümediğini merak edebilir.

Yine de bu bukalemun karakterine rağmen Lawrence, politika alanında önemli izler bırakmıştır. Nedenini anlamak için, birisi o dönemki sahneyi özetlemeli: 1914'te I. Dünya Savaşı patlak verdiği sırada, İngiliz yönetici elitlerden yalnızca birkaçının Osmanlı Orta Doğu'sunda saha tecrübesi vardı. Bu tecrübe sahibi kimseler arasında parlamentonun sevilen üyesi Sör Mark Sykes, bir diğer zeki milletvekili Saygıdeğer Aubrey Herbert, Kahire'deki bilgili ve esprili Şark Sekreteri Sör Ronald Storrs, Arabistan üzerine çalışmalarda çok evvelden bir ışık kaynağına dönüşmüş Gertrude Bell ve en mühimi, Mısır'daki İngiliz Valiliği görevini bırakıp Londra'daki Savaş Bürosu'nun başına geçen, Omdurman'ın kahramanı Lord Kitchener vardı. Bunlar, "Easterners" (Doğulular) olarak nam salmış isimlerdi ve her biri birden çok etnik yapı barındıran Türk İmparatorluğu ile ilgili asırlık İngiliz stratejisinin değiştirilmesinde son derece önemli roller oynamışlardı. Hindistan'a giden yolları

17 Kathryn Tidrick, *Heart-Beguiling Araby*, s.170.

korumak, Rusya'nın doğu genişlemesini engellemek ve ticareti ilerletmek gibi makul sebepler nedeniyle Osmanlı Asya'sının bütünlüğünü muhafaza etmek, kökleşmiş bir emperyal politikaydı. Türk İmparatorluğu iyice cansızlaşmış ve yaşlanmış olmasına rağmen, bu politika devam ettirilir. Fakat ne zaman ki Türkiye mantıksızca davranarak tarafsızlıktan vazgeçer ve 1914'ün sonlarına doğru Almanya'nın tarafında yer alır; Doğulular o zaman kökleşmiş bu politikaya karşı çıkar.

Türkiye, henüz resmen savaşa katılmadan önce bile Mekke'nin koruyucusu ve Hicaz'ın hükümdarı Şerif Hüseyin, Eylül 1914'te, Savaş Bakanı Kitchener'a Arapların İtilaf Devletlerine yardım edebileceklerini öneren bir yazı gönderir. Buna ekim ayında cevap veren Kitchener, muhtemelen Storrs tarafından hazırlanan bir yazıyla, bu teklifi oldukça sıcak karşıladıklarını belirtir: "Şu ana kadar bizler İslam'ı, Türk vücudunda koruduk ve dostu olduk. Şu andan itibaren, soylu Arap vücudunda korunacak ve kollanacaktır. Belki de Mekke ve Medine'deki halifeliği, hakiki bir Arap ırkı üstlenecek ve Tanrı'nın da yardımıyla şu anda meydana gelen tüm bu kötülüklerin ardından güzel günler gelecektir."[18] (Osmanlı sultanları, Halifeliğe, 16. yüzyılda Arabistan'ı fethederek sahip olmuşlar ve o günden başlayarak Araplar, hep halifeliği geri alma arzusunu taşımışlardır.)

Gerçekleşen tüm bu ani değişimler konusunda, Mark Sykes kadar kesin sezgileri olan çok az kişi vardır. Sykes, Türkiye savaşa katılacağını ilan ettikten birkaç gün sonra, Carnarvon Kontu'nun oğlu ve yakın arkadaşı Aubrey Herbert'e şunları söyleyecektir:

18 Elie Kedourie, *In the Anglo-Arab Labyrinth,* s.19'da metnin tamamını bulabilirsiniz.

> Şu anda kendi tarafımıza çekmemiz gereken önemli insanlar *Beni Sadrlardır.* [19] Bu insanlar çöl Bedevileridir ve Türklere karşı derin bir nefret besliyorlar. Ancak biz onlara gitmemeliyiz, onlar bize gelmeliler. Akabe'de bir üs oluşturmalıyız ve buraya atanmak üzere büyük yetkilerle donatılmış bir istihbarat memuru görevlendirmeliyiz... İstihbarat memuru, bu insanların fikirlerinin ne olduğunu anlamalı ve ayrıca *Beni Sadrların* Dürziler ile işbirliği yapıp yapmayacaklarını öğrenmeli. Ardından deve başına ödül önerilebilir; örneğin 50 veya 60 sterlin gibi yüksek rakamlar. Sonra her bir telgraf yalıtıcısı için 2 frank Hicaz demiryolu hattının kesilmesi için belli bir miktar, Türk mavzerleri için iyi bir miktar ve Türk ordusundan kaçanlar için de iyi bir miktar! *Beni Sadrlar* doğruca bunlara koşacaktır.[20]

Sykes, Fransız François Georges-Picot ile müzakere ettiği büyük ölçüde yerilmiş bu anlaşmadan ibaret değildi. O, aynı zamanda milliyetçi hareketlerin -Arap, Siyonist, Ermeni- destekçisi, gözde ajanı T. E. Lawrence olan Kahire'deki Arap Bürosu'nun kurulmasını teşvik eden kişiydi. Herbert'a gönderdiği mektubunda Sykes, (bayrağını tasarladığı) Arap Ayaklanması'nın gidişatını, esrarengiz bir şekilde tahmin eder. Özünde, milliyetçi bir başkaldırıya cömertçe destek verilmesini önerir. İsyancılara nakit ikramiyeler takdim edilmesini, Türk tren yollarının sabote edilmesini, Akabe Limanı'nın ele geçirilip ardından da üs olarak kullanılmasını destekler. Bütün bunlar hakiki ırktan olan soylu Araplar, yani göçebe Bedevilerle ilişki kuracak İngiliz ajanlara bağlıdır. Bunların, bir sonraki adımın ne ola-

19 Kendisinin Beni-Sadr referansı coğrafik olarak makul değildir; muhtemelen Beni Sakhr (Çöl sakinleri) demek istemektedir.

20 Margaret FitzHerbert, *The Man Who Was Greenmantle,* s.143-44'de metnin tamamını bulabilirsiniz.

cağını gösterilen aynı dikkatle birlikte Lawrence'ın planının "yedi sütunu"nun aynısı olduğu söylenebilir.

İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'na katıldığı malum ağustos gününde Lawrence, arkeolog Leonard Woolley ile birlikte, Filistin Keşif Fonu için Sina üzerine yürüttükleri ortak incelemeyi tamamlamak üzere İngiltere'dedir. Sonrasında Lawrence, bir senesini Woolley ile birlikte Fırat'ın kıyısındaki bir Hitit şehrinde (şu anda Türkiye-Suriye sınırında yer alan) kazı yaparak geçirir ve bölgenin yapısını öğrenir. Birkaç hafta içinde Lawrence, Savaş Bürosu'nun coğrafya bölümünde görevine başlamıştır bile ve 26 Ekim'de teğmen olarak görevlendirilir. Üç gün sonra Türkiye'nin resmen savaş ilan etmesiyle, İngiliz-Hintli bir seferi kuvvet, Mezopotamya için yola koyulacaktır. Basra'yı işgal ettikten sonra işgalciler nehrin yukarısına, savaşçılarının fazla gecikmeden "Mespot" bölgesi ismini verdikleri yere yaptıkları ilk hücumla, Bağdat'a doğru ilerlemeye başlarlar.

Aralık ayından itibaren Lawrence Mısır'a gönderilmiş ve burada deneyimli Albay Gilbert Clayton'ın başkanlık ettiği yeni istihbarat bölümüne katılmıştır. Bu yeni bölüm, ünlü Arap Bürosu'nun ilk kozasıdır. Teğmen Lawrence, rütbesinden beklenenin çok ötesinde bir heyecanla Kahire üzerinde bir anda parlayacaktır. Büronun tarihçisi Bruce Westrate'in anlatımına göre, "O, can sıkıcı bir uyumsuz rolünde ortaya çıkmış, her fırsatta ağırbaşlılığı çiğneyerek, bürokrasiyi her zaman hor görmüştür."[21] Lawrence ve iş arkadaşları, kendilerine "Davetsizler" ismini takarlar. Bu onların GHQ (Genel Merkez) İstihbaratı için kullandıkları telgraf kod adları olur. Lawrence'ın daha sonra anımsadığı üzere: "Bizler İngiliz politikasının kabul gör-

21 Bruce Westrate, *The Arab Bureau,* s.47.

müş salonlarına zorla girmeye ve Doğu'da yeni bir halk yaratmaya niyetlendik."[22] Öteki teşrif edenler arasında Leonard Woolley, Aubrey Herbert ve Philip Graves (Londra *The Times*'ın birçok dil bilen Orta Doğu muhabiri) vardı. Onlara "Davetsiz" misafirler arasında tek kadın olan Gertrude Bell de katılacaktı. "Davetsizlerin" gizli barınakları ise Şark ve Batı dekorunun bir arada yoğrulduğu, balkonunda akrobatik babunlar dolaşan, barı âdeta bir haki ve apolet mozaiğini andıran Savoy Otel'di.

1915 senesindeki Orta Doğu Cephesi, beklentilerin yarattığı heyecanlarla yüklü gibiydi. Nisanda İngiliz komutası altında Avustralya ve Yeni Zelanda'dan gelen gönüllüler, on ay sürecek Gelibolu saldırısını başlatmak üzere denizde bir Fransız donanması ile birleşir. Bu, Türkleri savaştan çıkarmak için atılmış beyhude bir adım olacaktır. Mezopotamya'da bir İngiliz-Hintli ordusu, Tümgeneral Sör Charles Townshend komutasında Bağdat'ı almak üzere tam gaz harekete geçer. Bu sırada bir harita analizcisi ve esir sorgucusu olarak sabırsızlıkla masasından oturan kişi Teğmen Lawrence'dan başkası değildir. Fakat ne yazık ki Lawrence'ın ruh hâli, Fransa'da gerçekleşen ve ağabeyi Frank ile genç kardeşi Will'in kurbanlar arasında bulunduğu kıyımla birlikte kararacaktır. Thomas Edward, kasımda evine gönderdiği mektupta duygularını şöyle ifade etmeye çalışır: "Kahire'de huzur içinde yaşamaya devam etmek zorunda kalmam, bana hiç de doğru gelmiyor."[23] Ancak savaşın en ilginç ve tartışmalı mektuplaşması, onu Arabistan'a göndermek üzeredir.

İlk adım, Mekke Büyük Şerifi Hüseyin tarafından atılır. Hüseyin, Mısır Yüksek Komiseri Sör Henry McMahon'a, "Bütün Arap ulu-

22 a.g.e.

23 T. E. Lawrence'dan E. T. Leeds'e, Kasım 1915, *The Letters of T. E. Lawrence,* ed. Malcolm Brown, s.62'de.

sunun" bağımsızlığının İngiltere tarafından tanınması karşılığında "ortak hareket" etmeyi öneren bir mektup iletir. Hüseyin'in bu teklifi ele alınır, ayrıntılarıyla incelenir, değerlendirilir ve Mart 1916'ya kadar devam eden gizli yazışmalarda muğlak bir şekilde yeniden tanımlanır. Bu yazışmalar, kimin kime ne söz verdiğine dair sürüp giden bir tartışma yaratacaktır. Bu fikir alışverişi, Sykes'ın ilk başta Fransa, daha sonra da Rusya ile yürüttüğü ve Osmanlı topraklarının savaş sonrasında nasıl bölüşüleceğinin konuşulduğu gizli müzakerelerle aynı zamana denk gelir. Metinlerin bire bir anlamı bağlamında olmasa da düşünce şekli açısından, Sykes-Picot Antlaşması ile McMahon-Hüseyin yazışmaları açık bir çatışma içerisindedir. Yine de tarihçi Elizabeth Monroe'nun bizlere hatırlattığı üzere; o günlerde aralarındaki farkın bu denli büyük olduğu algılanamamıştır. Zaten "1916, bozulmamış imparatorlukların eski bilindik dünyalarının Nickie'den George'a giden mektupların, gizlice varılmış gizli anlaşmaların ve insanların köle yerine konulmasının son yılı olacaktır. 1916, aynı zamanda antiemperyalist müttefiklerin eleştirilerinden azade olmanın da son yılıdır."[24]

Sykes'ın girişimleri ve Hindistan Genel Valisi Lord Charles Hardinge'in ateşli itirazları üzerine Londra'da gerçekleşen bölümler arası bir panelde, Kahire'de bir Arap Bürosu'nun kurulması onaylandığı sırada; yani 1916'nın ocak ayında tablo bu şekildeydi. Aynı senenin baharında Kahire'deki taşkınlıklar azalır, Gelibolu seferi çöker ve Townshend'ın İngiliz-Hintli birlikleri, Bağdat'ın dış mahallelerine neredeyse yaklaşmışken, nehir kıyısında bulunan soluk bir kasaba olan Kut'a püskürtülürler. Kut'ta yaklaşık on üç bin asker ve sivil, hoşnutsuz Arapların ortasında kısıtlı miktarda erzakla ya-

24 Elizabeth Monroe, *Britain's Moment in tile Middle East, 1914-1956,* s.35.

şam mücadelesi verirken, bir yandan da beyhude bir şekilde, gelmesi umulan yardım gücünü beklemeye koyulur.

Londra'da ise bütün cephelerde meydana gelen kayıplarla karşı karşıya kalan inatçı koalisyon hükümeti, mart ayına gelindiğinde Kut'tan çıkmanın yollarını aramaya başlayacaktır. Bu uğurda Lawrence ilk saha görev yeri olan Mezopotamya'ya gönderilir. Sözde havadan gözetimle ilgili tavsiyelerde bulunmaya giden Lawrence'ın esas amacı, tuzağa düşmüş askerleri fidye karşılığında kurtarmaktır. O ve Aubrey Herbert, Whitehall tarafından, Basra'da bulunan Türk kumandan Halil Paşa'ya ablukayı kaldırması karşılığında 1 milyon sterlin (daha sonra bu rakam ikiye katlanır) önermek üzere görevlendirilir. Lawrence Basra'ya vardığında, Herbert'a katılır. Ancak Osmanlı generali, bu fidye teklifini büyük bir kibirle bir kenara itecek ve yalnızca yaralı esirlerin değiş tokuşunu ve General Townshed (ve köpeği) için hoşgörülü bir teslim anlaşmasını kabul edecektir. Aradan 147 gün geçtikten sonra, birçoğu Hintli olan on üç bin kadar asker ve sivil, savaş esiri olarak yola koyulur, ancak dörtte biri savaşın sonunu canlı olarak görebilecektir.[25]

Lawrence açısından bu görev öğretici olmuş; ona, Türk ordusu ve komutanlarına ayrıca da İngiliz-Hintli seferi kuvvetlerine, birinci elden bir göz atma fırsatı tanımıştır. (Lawrence burada, Hintlilerin Araplara karşı bir tepki duyduklarını gözlemler ve bundan çok etkilenir.) Lawrence, Basra'da kilit noktadaki İngiliz siyasi aktörlerle tanışır. Onlardan biri de Mezopotamya'daki en kıdemli Siyasi Yetkili Sör Percy Cox'dur. Yine de daha genel anlamda Lawrence'a verilen

25 Herbert'ın alıntısı FitzHerbert, *The Man Who Was Greenmantle*, s.144'dedir. Lawrence'ın göreve dair Mayıs 1916 raporunun tamamı, Wilson, Lawrence of Arabia, s.949-59'da bulunabilir.

görev, İngiliz stratejisinin çirkin yanının, yem ve araç olarak altına güvenmesinin bir habercisi niteliğindedir.

1916'ının baharında Whitehall ve Kahire'deki Orta Doğu uzmanı politikacılar, bu noktadan sonra nasıl ilerlenmesi gerektiği konusunda kabaca ortak bir fikirde buluşurlar. Ayrıntılardaki pürüzlere rağmen, Fransa ve Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş sonrası nasıl bölüşüleceğine yönelik bir antlaşmaya varılır: Sykes-Picot. Antlaşmanın içeriği, detaylı bir şekilde olmasa da Mısır'da bulunan kıdemli görevlilere açıklanacaktır. Henüz yeni olan Arap Bürosu, bir kadro ve yapıya kavuşmuştur ve Yüksek Komiser McMahon'un oldukça temkinli vaatleri ile hareket eden Şerif Hüseyin, Mayıs 1916'da Arap Ayaklanması'nın başladığını ilan eder.

Hüseyin'in dört oğlu -Faysal, Abdullah, Ali ve Zeid- tarafından tahrik edilen binlerce düzensiz Arap savaşçı, Mekke, Rabegh, Lith, Taif ve Yenbu'yu ele geçirirler. Ancak kilit şehir Medine, sağlam biçimde direnir ve sonbahara gelindiğinde ayaklanma duraklar. Belli bir komuta zinciri altında olmayan gerillalar, İngiliz danışmanlarına göre disiplinsiz bir güruhtan farksızdırlar. Kahire'nin istihbarat şefleri, ayaklanmanın başarısız bir biçimde son bulmuş olabileceğinden korkarlar. Ancak en başından beri Arap ulusal hareketine gönülden inanan Lawrence, onlar gibi düşünmemektedir. Kendisinin de belirttiği üzere; "Ana fikir, Türkiye'yi parçalara ayırmaktı ve ben henüz buraya gelmeden de bu hususta kendime güveniyordum. Fakat Mısır'da bulunan insanların bu anlamda bir inançları yok ve bu vakte kadar sahadaki Araplara zekice hiçbir şey öğretmemişler."[26] Ekim

26 Lawrence, *The Seven Pillars of Wisdom*, Malcolm Brown and Julia Cave, *A Touch of Genius: The Life of T. E. Lawrence*, s.65'den alıntı yapılmıştır.

ayında on günlük izni olduğu bir sırada, Ronald Storrs'un Cidde'ye gitmekte olduğunu öğrenen Lawrence, Storrs'la birlikte gitmek ister ve bu gezi sırasında tesadüf eseri ayaklanma liderlerini değerlendirme şansı yakalar.

Cidde'ye doğru ilerleyen *Laura* isimli vapurdaki Lawrence, hiç kıpırdamadan Storrs'un (Almanca, Fransızca ve İngilizce konuşarak) Aziz el Masri ile Debussy ve Wagner'in meziyetleri üzerine yaptığı tartışmayı dinleyecektir. Aziz el Masri (Mısri), Şerif'in Ordusu'na (Kahire'deki patronların verdiği yeni isim) general olarak katılmak için ordudan kaçmış bir Türk subaydır. Lawrence önce Cidde'de, İngiliz Konsolosluğu'na yirmi silahlı kölenin eşliğinde beyaz kısrağıyla gelen Emir Abdullah ile buluşur. Lawrence ondan etkilenmez. Otuz beşindeki Abdullah'ı fazla tıknaz ve fazla açıkça hırslı, "Bir peygamber olabilmek için fazla dengeli, fazla küstah ve fazla esprili" bulur. Yine de Storrs, Emir'in de onayıyla, isteksiz duran Şerif Hüseyin'i (Mekke'ye telefon ederek) Lawrence'ın gezisini genişletmesini onaylamaya ikna eder. Lawrence, Rabegh'de, Emir Ali'yi eleştirel bir gözle ölçüp tartar ve onun hakkında, "memnuniyet verici bir beyefendi, işine bağlı biri. Ancak karakteri o kadar da kuvvetli değil; asabi ve daha çok bitkin görünüyor" yorumunda bulunur. Ondan sonraki Emir Zeid, yalnızca on dokuz yaşında, utangaç ve sakalsızdı. Lawrence onun için, "Benim tahminimce, doğuştan lider olmaya Abdullah'tan bile daha uzak"[27] yorumunda bulunacaktı.

Son olarak, yüz nüfuslu sıradan bir köy olan Hamra'da, Lawrence kendisini beyazlar içerisinde bekleyen gergin bir şahsiyetle tanıştırılır: "Daha ilk görüşte onun tam da Arabistan'a bulmak üzere geldiğim adam olduğunu hissettim -Arap ayaklanmasını tam anlamıy-

27 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, s.65-67, 77-78.

la zafere taşıyabilecek lider. Faysal, oldukça uzun boyluydu ve bir sütunu andırmaktaydı. O, uzun ve beyaz ipekten kaftanı ve parlak kırmızı, altın renkte bir kordonla çevrelenmiş kahverengi kefiyesiyle son derece zarif görünüyordu. Düşük göz kapakları, siyah sakalı ve renksiz yüzü, tuhaf fakat yine de ihtiyatlı vücudunda bir maskeyi andırıyordu. Elleri, önünde duran hançerinin üzerindeydi." Otuz üç yaşındaki Faysal'ın İstanbul'da eğitim görmesi, Avrupa dillerine hâkimiyeti ve dinî bağnazlıktan uzak duruşu oldukça yardımcı olur. Lawrence, Faysal'ın kendisini, İngiliz ellerine teslim ettiğini hisseder; zira "Bir peygamberi Arap ayaklanmasına biçim verebilecek bir lideri kucaklayabilecek kadar büyük olan tek el onunkilerdi." Faysal, "O bizim umduğumuz kişiydi, hatta umduğumuzdan da fazlası. O, aksayan yolumuzun hak ettiğinden daha da iyiydi. Seyahatim amacına ulaşmıştı."[28]

Zaman ilerledikçe Lawrence, Arap hedefi ve Faysal'ı etkisi altına alma becerisiyle ilgili aynı sonsuz özgüveni duymaya devam edecek; hatta bunlar onu, bir yazar olan Tolstoy ile kendisini kıyaslamaya kadar itecektir. Daha da hayret verici olan şey, onun bir şekilde daha az hayalperest ve daha yavan üstlerini, kendi inandığı önseziler doğrultusunda davranmaya ikna etmiş olmasıdır. Sonraki iki sene içerisinde İngilizler, riskli geleceğini göreceli olarak çok az bildikleri bir hanedan ve amaç doğrulusunda bugünün parasıyla milyar dolarlarını gözleri kapalı riske atmışlardır.

Yapılan "desteklerin" önemini abartmak oldukça zordur. "Destek", Büyük Şerif Hüseyin'in, oğullarının ve aşiretlerinin sadakatlerini satın almak üzere harcanmış olan külçe altınlar için kullanılan resmî

28 a.g.e., s.91, 97.

deyimdir. *Arap Bürosu*'na ait uzun süre gizli kalan İngiliz raporlarından yararlanan Bruce Westrate, yapılan ödemelerin, Aralık 1915'te Hüseyin'e yapılan 20.000 sterlinlik ilk taksitten başlayarak ayrıntılı bir dökümünü çıkarmıştır. Hüseyin'e yapılan bu ödeme, aylık 125.000 sterline çıkarılmış ve sık sık Mısır Ordusu'nun Serdarı ve Sudan Genel Valisi General Sör Francis Reginald Wingate'den gelen ek primlerle desteklenmiştir. (Bir seferinde Wingate, hac yolculuğu masraflarının karşılanması için 375.000 sterlin vermiştir.) Yine de Mekke'nin Büyük Şerifi, aylık 75.000 sterline daha ihtiyacı olduğunu belirtip şikâyette bulunmuştur. İsteği gönülsüzce kabul edilir; çünkü (Westrate'in kelimeleriyle) "İngiliz görevliler, altınların çoğunun ortadan kaybolduğunu ve bu durumun hoşnutsuz aşiret üyelerinin aylıklarını aylarca geciktirdiğinin farkındadırlar."[29]

Altınları taşımak, aynı zamanda basitçe lojistik de bir başarıdır. Kraliyet Tüfekli Erleri'nden emekli, konusunda kıdemli olan ve sonrasında Osmanlı Jandarması'nda görev alan eski Eton'lu Wyndham Deedes, bu transferi sağlayan kişidir. Deedes, cumartesi günlerini (David Fromkin, bunu *A Peace to End All Peace* adlı kitabı üzerine çalışırken ortaya çıkaracaktır), altın sterlinleri mermi kutularının içerisine yerleştirerek ve Arabistan yolcusu develerin hurçlarındaki kamuflajları kullanarak geçirmektedir. Lawrence ise dikkatsiz bir muhasebeci olduğunu kanıtlamıştır. Lawrence bir defasında, kendisine yetki verilmeden Akabe'den 25.000 sterlin değerinde altın almış ve bunu, Kahire'den aynı miktarda altını zaten almış olan yanlış Emir'e yollamıştır. Bir Bedevi şeyhinin, yarım yüzyıl sonra Lawrence'ı tanıyıp tanımadığı sorulduğu zaman, gülümseyerek "O altınları olan adamdı."[30] diye cevap vermesine şaşırmamalı.

29 Westrate, *The Arab Bureau,* s.192-93.

30 David Fromkin, *A Peace to End All Peace*, s.312.

Lawrence'ın bu veznedar imajı, kendisinin Bedevilerin asil gaddarlıklarının heyecanlı sözcüsü imajıyla çelişmektedir. Lawrence'ın Araplara saygı ve empatiyle yaklaştığı ve onların güvenini kazandığı, neredeyse herkes tarafından kabul edilmektedir. Buna rağmen altın, ilişkilerini lekelemiştir. Bunun en iyi tanığı ise Lawrence'ın seçtiği hükümdardır. 1930 yılında Yüzbaşı John Bagot Glubb'a (geleceğin Glubb Paşa'sı) "Bedeviler, onurları için her şeyi yapmaya hazırdırlar", diyen Irak Kralı Faysal, şu noktaya dikkati çekmek ister: "Fakat onlara bir kez para verdiniz mi, ilişkinizin tüm ahlaki düzeyi düşer."[31] Daha genel anlamda, Lawrence'ın teşvik edip ilan ettiği Arap hareketine ilişkin düşünceleri, romantik bir aldatmaca mozaiğinden ibaret görünüyor. *Seven Pillars*'da aydınlatıcı bir bölümde, Lawrence, Mark Sykes'ı "ikna edici olmayan büyük hareketlerin yaratıcı avukatı" ve "olaylara nasıl bir yön vereceğine karar vermeden önce elindekileri ölçüp tartamayacak kadar" sabırsız ve bundan dolayı da fikirleri çok değişken olan "bir önyargılar, seziler ve beceriksizlikler demeti" olarak betimler. Ne var ki birisi, tüm bunlara bir yudum "deha" katarsa, sonuç pekâlâ Lawrence'ı da aynı ölçüde betimleyici olacaktır.[32]

Örneğin; Lawrence'ın *Seven Pillars of Wisdom*'unda yer verdiği Arap ayaklanmasının askerî finalini, Ekim 1918'de Şam'ın ele geçiriliş hikâyesini ele alalım. Bu zafer, Allenby'ye bağlı Avustralyalı General Sör Henry Chauvel komutasındaki ANZAC ordusunun öncülük ettiği muazzam saldırısı sayesinde mümkün olmuştur. Ayrıca Türk subaylarının şehirden beklenmedik tahliyesiyle de dört asırlık Osmanlı yönetimini onursuzca sonlandırarak, da-

31 James Lunt, *Glubb Pasha: A Biography,* s.62'den alıntı yapılmıştır.
32 Lawrence. *Seven Pillars of Wisdom,* s.58.

ha da kolay hâle gelmiştir. Hâlbuki *Seven Pillars*'da başrol oyuncuları, Şerifçiler olarak yansıtılmaktadır. Lawrence'ın eşlik ettiği Faysal, büyük bir coşkuyla selamlanır. Sonrasında İngiltere'nin Sykes-Picot Antlaşması'nda, Suriye'yi Fransızlara vaat ettiğini duyduğu zaman ise sözüm ona büyük bir şok geçirir. Faysal da Lawrence da, Sykes-Picot Antlaşması'ndan kesinlikle haberdar olmadıklarını iddia etmişlerdir. Lawrence, *Seven Pillars*'da yazılanların, anlatılan olaylar üzerinden yıllar geçtikten sonra kaleme alınmış "hatıra kırıntılarından oluşan kişisel bir hikâye" olduğunu içtenlikle kabul etmiştir. Lawrence'ın, yaşam öyküsünü yazan Robert Graves'e gönderdiği mektubunda, kendisi şu ifadelere yer verecektir: "Yarısı gerçek, yarısı uydurma şeylerle dolu olan Şam bölümünü yazarken tutarsız bir duruş sergiledim."[33] Tıpkı Türk Askerî Hastanesi'nin vahşice altüst edilmesinden, yağmacı Cezayirlileri ve çıldırmış Dürzileri sorumlu tutması!

Bir petrol şirketi yöneticisiyken, Orta Doğu'da (Amerika'nın Türkiye'ye karşı savaş ilan etmediği, bu nedenle de tarafsız olarak kaldığı askerî bir bölge) diplomat olan Amerikalı William Yale'in aynı dönemde burada bulunması büyük bir şanstır. Yale, Arapların hastaneyi ne denli büyük bir kinle yağmaladıklarını görmüş ve dehşete kapılmıştır. 1966'da, Harvardlı psikolog ve Lawrence'ın yaşam öyküsü yazarı Dr. John E. Mack'a verdiği röportajında Yale, İngiliz yetkililere şikâyette bulunduğunu ve karşılığında "kendisinin bir asker olmadığı için kendi işine bakması,"[34] yanıtını aldığını anımsar.

Bedevilerin, fetih sonrası yağmalamaya aktif bir şekilde katıldıkları; Şerifçi çetelerin, Şam'a özgürlük getirmedikleri; Sykes-

33 Elie Kedourie, *The Chatham House Version and Other Middle-Eastern Studies*, s.34-35'deki "The Capture of Damascus"dan alıntı yapılmıştır.

34 John E. Mack, *A Prince of Our Disorder*, s.172.

Picot'nun bir sır olmadığı -zira bir yıl önce Antlaşma metninin tamamı Rusya'da Bolşevikler tarafından ifşa edilmişti- ve Faysal'ın Şam'da ne denli soğuk bir şekilde karşılandığı son derece açık gerçeklerdir. Bu noktada iki güvenilir tanık vardır. Alec Kirkbride, İngiliz ordusunda Arapça konuşabilen bir teğmen olarak Faysal'ın gerillalarıyla birlikte Şam'a girmiş ve Haşimi olduğunu iddia eden birisinin gördüğü soğuk muamele karşısında çok şaşırmıştır: "Ortada, bir kimsenin özgürleşme sürecinde olduğu iddia edilen bir halktan bekleyebileceği türden bir sevinç veya ufak bile olsa bir mutluluk belirtisi yoktu... Beni daha çok, halkın bu denli heyecansız olması üzmüştür."[35]

Lawrence'ın Arapçasını akıcı fakat aksanlı bulan Kirkbride ("Konuşmaya başladığı anda, nereli olduğunu ele veriyordu.") ile Lawrence bir ekip olmuşlardır Bir başka gözleminde (Kirkbride, Peter O'Toole'ün T. E'yi kana susamış şekilde sunan tasvirden ilginç bir biçimde farklı olarak) şu noktalara değinir:

> Onun üslubunda kana susamışlık dışında her şey vardı ve o, Şam'a girdiğimiz ilk gece, benim revolverimi bu denli rahatça kullanmam üzerine gerçekten de büyük bir şok geçirmiştir... Uyumsuz bir çift gibi görünmüş olmalıyız: O, kısa boyuyla kolları olmayan bir Arap kaftanına bürünmüş, süslü hançeriyle dururken; ben, büyük bir hizmet tabancası taşıyan, hakiler içerisinde ince ve uzun görünüyordum. Türkleri katleden birilerini bulduğumuz zaman, o gidip onlardan kibarca durmalarını rica ederken; ben, hazırda bekliyor ve silahımı tehdit edercesine sallıyordum. Bazen de kimileri edepsizleştiği zaman, sorun büyümeden derhâl onları vuruyordum. Lawrence ise bu-

35 Sir Alec Seath Kirkbride, *An Awakening: The Arab Campaign, 1917-1918,* s.92; John Keay, *Sowing the Wind: The Seeds of Conflict in the Middle East,* s.95'den alıntı yapılmıştır.

na öfkeleniyor ve "Tanrı aşkına, bu denli zalim olmayı kes!"[36] diye beni uyarıyordu.

Kirkbride, esas sorunun, Osmanlıların bölgeyi terk etmeleriyle geride büyük bir boşluk kalması ve bunun yanı sıra işgal birliklerinin azlığı olduğunu belirtir. Kirkbride'e göre Şam polisi, "Artık işlevini yitirmişti ve yerleşkenin yakınlarına kamp kuran İngiliz güçlerinin devreye girmesini engelleyen politik bir itiraz söz konusuydu. Bu sebeplerden ötürü, yeni Arap idaresinin kendi halkını kontrol etmekten aciz olduğu ortadaydı."[37]

İkinci tanık, Amerikalı yazar Milton Viorst tarafından bulunup röportaj yapılan, şehrin önde gelen tüccarlarından olan seksen dört yaşındaki Bedreddin Şellah'dır. Şellah, geçmişe döner ve şunları anlatır: "Faysal'ın kervanı şehre vardığı sırada, ben on üç yaşındaydım..."

İnsanlarımızın çoğu afallamış durumdaydı. Yalnızca çok azı milliyetçiydi. Gençlerimizin çoğu hâlâ Osmanlı ordusunda savaşıyordu. Evet, Faysal'ı büyük bir güruh karşıladı; fakat bu vatanseverlikle ilişkili bir durum değildi. Çoğumuz, özgürleşmenin savaşın acı kayıplarını dindireceğine inandık. Bizler bu sırada, Osmanlılara dair çelişkili hisler besliyorduk. Onlar da tıpkı bizim gibi Müslüman idiler ve biz onlara, hiçbir vakit sömürge gücü olarak bakmadık. Onların bizi, Çarlık Rusya'sı ve Avrupa laikliğinden koruyacaklarını düşündük. Ancak onlar çok kötü bir idare şekli benimsediler. İnsanlarımızın çoğu fakirdi ve hemen hemen tamamı İslam okullarında olmak üzere, yalnızca bir avuç insanımız, eğitim görmüştü. Ne yazık ki, Avrupa altın çağını yaşarken Suriye'deki yaşam epey kasvetliydi...

36 Sir Alec Seath Kirkbride, *A Crackle of Thorns,* s.9.
37 a.g.e.

> Birçok Suriyeli, yeni bir başlangıç için doğru zaman olduğunu düşündü. Kutlamaların sebebi de buydu.[38]

Şellah'ın hikâyesi, merhum Albert Hourani tarafından da desteklenmiştir. Ataları Lübnanlı Hıristiyan olan Hourani, Oxfordlu seçkin bir tarihçidir. Babasının Lawrence ile tanışıklığı olduğu bilinir. Hourani'nin değerlendirmelerine göre, Arap ayaklanması birbirlerinden çok farklı çıkarları olan üç grup tarafından desteklenmiştir: "İlkinde, küçük bir grup Suriyeli ve çok az Iraklı bulunuyordu. Bu milliyetçi kimselerin çoğunluğu, Osmanlı ordu subayı veya görevlisiydi. İkinci grup olarak, Mekke Şerifi Hüseyin ve oğulları yani Haşimi ailesi vardı. Üçüncü grup ise İngiliz hükümetiydi."[39] Üçünün de amaçları farklıydı; üçü de birbirine güvenmiyordu. Hiçbirinin gerçek taraftarları yoktu ve her biri, savaş boyunca (İngilizler de dâhil olmak üzere) Osmanlılar ile ayrı bir barış ihtimalini düşündüler. Ortadaki tek kayda değer gerçek ise Lawrence'ın küçücük bir alevle kocaman bir ateşi tutuşturmasıydı; üstelik Haşimiler ile ilgili yanlış değerlendirmelerine rağmen! Yaşananlar ortaya koymuştur ki Şerif Hüseyin, başlıca Arap rakibi olup kendi aile adını taşıyan bir krallığı bir araya getirip kuran (ayrıca kendisi, Hüseyin'i Hicaz'daki atalarına ait tahtından da etmiştir) Abdul Aziz İbn Abdul Rahman Suud'un dengi değildir. Yine yaşananların doğruladığı üzere; Arap ayaklanması, geniş tabanlı ulusal bir hareketten doğmamıştır. Bunun yerine, (bir Mısır dışişleri bakanının daha sonraki aşağılayıcı bir deyişiyle "bayraklı aşiretlerin" ki bu bayrağı da yabancılar tasarlamıştır) ittifakı olarak ortaya çıkmıştır.

---

38 Milton Viorst, *Storm from the East,* s.43-44.

39 William Roger Louis, ed., *Adventures with Britannia, s.*16'daki Albert Hourani, "The Myth of T. E. Lawrence."

Yine de Lawrence'ın kişisel etkisi yalnızca kayda değer olmakla kalmamış; tam bir fenomene dönüşmüştür. Bu, bir ölçüde onun daimi cazibesini de açıklıyor. Hourani'ye göre, "1914'ten önce tanışanlar da dâhil olmak üzere, onunla tanışan hiç kimse, bir an bile onun sıradan bir adam olduğunu düşünmemiştir. Bu, ona dair hatırlanması gereken bir gerçektir."[40] Saygıdeğer Aubrey Herbert, 1916'daki ilk tanışmalarının ardından, Lawrence için zekice bir değerlendirmede bulunur: "O, deha pırıltıları taşıyan tuhaf bir cüce, yarı ahlaksız bir kimsedir."[41]

Lawrence'ın tuhaf dehası, aslında kendisinin 1922'de kamudan sözde "emekliliğinden" sonra ispatlanmıştır. Lawrence, bu zamana kadar bir gerilla ayaklanmasının yönetilmesine yardım etmiş; 1919 Paris Barış Konferansı'nda Emir Faysal'ı şerefle desteklemiş ve Winston Churchill'in seçilmiş danışmanı olarak bir yıl sonra Haşimi taht iddiacılarının Irak ve Ürdün'deki tahtlarının korunmasına önemli bir katkı sağlamıştır. (Lawrence ayrıca daha başarısız bir girişimde de bulunacak ve Filistin'de İngiliz sponsorluğunda kurulmak istenen Siyonist "Ulusal Vatan" için Arap liderlerinden destek toplamaya çalışacaktır.) Lawrence İngiltere'ye döndüğünde, Oxford All Souls College'e akademi üyesi olarak seçilecek ve burada *Savaş ve Barış*, *Moby-Dick* ve *Karamazov Kardeşler* ile mukayese edilebileceğini umduğu bir başyapıt yazmaya koyulacaktır.

Lawrence bu amacı doğrultusunda Shaw, Hardy, Forster ve Kipling ile tanışmış, onlarla arkadaş olmuş ya da sıkça mektuplaşmıştır. Eski yeni fark etmeksizin özgün seslere kulak veren birisiydi. Örneğin, *Arabia Deserta*'nın (Arap Çölleri) saygıdeğer ya-

40 a.g.e., s.9.

41 FitzHerbert, *The Man Who Was Greenmantle,* s.144.

zarı Charles Montagu Doughty; çok satan *Bengal Lancer*'ın yazarı Francis Yeats-Brown ve mesleklerinde gelişmekte olan kültürlü yetenekler David Garnett ile Robert Graves (Lawrence'ın ilk İngiliz yaşam öyküsü yazarı) gibi. Sanatın tüm dallarındaki modernistleri iyi biliyordu. Eliot'un *"Waste Land"*ının (Çorak Ülke) önemini vurgulamış; Joyce'un eserlerinin tamamını edinmiştir. Takma adla *The Spectator*'da yazan Lawrence, ayrıca D. H. Lawrence'ın yaratıcı romanlarını samimi bir şekilde övmüştür. Amerikalı eleştirmenler Stanley ve Rodelle Weintraub'ın belirtiklerine göre, "Lawrence, hiç şüphesiz ki bir sıfatın ayrımcı biçimde seçilmesi üzerinde oyalanmayı seviyor ve deneyimli yazarların sabrını zorlayan biçime ilişkin değişikliklerden son derece keyif alıyordu."[42]

Ardından, Lawrence'ın hayatında, hiçbir oyun yazarının akıl edemeyeceği ikinci -aslında üçüncü- sahne gelir. Lawrence, Ocak 1922'de, Hava Mareşali Sör Hugh Trenchard'a yazdığı mektubunda, Kraliyet Hava Kuvvetlerine katılmak istediğini belirtir ("tabii ki rütbeli olarak"). Otuz üç yaşındaki Lawrence, "sağlığınız" kısmından geçememekten endişe etmektedir ve Trenchard'ın askerlik şubesindeki nüfuzundan faydalanmasını ister. Peki, ama amacı nedir? Aslına bakılırsa kendisinin Arap ayaklanması ile ilgili büyük ölçüde tamamlanmış olan kitabı, "neredeyse iyidir" ve Kraliyet Havva Kuvvetlerinden edineceği taze malzemeye ihtiyacı vardır. "Bir konuyu en iyi anlayabileceğiniz yer, sahadır. Olaylar, subay kademesinden anlaşılamaz." 30 Ağustos'ta, yasal rütbesini alan Havacı Astsubay T. E. Ross, Covent Garden'daki askerlik şubesini büyük bir memnuniyetle terk eder. Daha önceden varılan anlaşmaya göre, yeni yaşı yirmi sekiz, görevi ise "mimar yazmanlığı"dır. Ross, sıradan acemi bir asker olarak Uxbridge'de,

42 Stanley Weintraub and Rodelle Weintraub, *Lawrence of Arabia: The Literary Impulse,* muhtelif yerlerde mevcuttur.

ardından da Farnborough'da bulunan Kraliyet Hava Kuvvetleri Askerî Fotoğrafçılık Okulu'nda eğitim görür. Bu sırada Bernard Shaw ile *Seven Pillars*'ın 130.000 kelime olacak şekilde nasıl kısaltılabileceği üzerine yazışmalarına devam eder. Öteki erler ve üstleri, Lawrence'ın asıl kimliğini bildiklerinden, haber kaçınılmaz bir şekilde dışarıya sızar. Bu durum, *Daily Express*'in manşetine şu şekilde yansıyacaktır: ER OLARAK "TAÇSIZ KRAL" / ARABİSTANLI LAWRENCE / ÜNLÜ SAVAŞ KAHRAMANI ER OLDU / HUZUR ARIYOR / KİTAP YAZMAK İÇİN BİR FIRSAT.[43]

Havacılık Bakanı Sör Samuel Hoare, basının durumu öğrenmesinden ürkerken Kraliyet Hava Kuvvetleri, yeni askerini sorguya çekecektir. (Kendisinin daha sonraki iddialarına göre), "Normal olarak, bir Albay, bir *DSO* (*Distinguished Service Order*, Üstün Hizmet Madalyası) sahibi ve en meşhur savaş kahramanlarından birisi olan bir askere, kışlada nasıl eğitim verebilirlerdi ki?"[44] Asker Ross terhis edilir. Lawrence, yılmadan Savaş Ofisi'ni, kendisinin de Kraliyet Tank Birliği'ne yine bir er olarak alınmasına ikna edecektir. Mart 1923'te Lawrence, Dorset'deki Bovington Kampı'nda gerçekleşecek ve kendisinin Tank Birlikleri Eri T. E. Shaw olarak katılacağı sekiz haftalık temel eğitim görevine çağırılır. (Savaş Ofisi'ndeki görevli, Lawrence'a yeni bir isim seçmesi gerektiğini söyler. "Seninki nedir?" "Hayır, benimki olmaz!" Bunun üzerine T. E, yanında duran ordu listesini açar ve rastgele bir şekilde, gördüğü tek heceli ilk ismi seçer -Shaw- en azından kendi anlatımına göre.)[45]

Er Shaw, *Seven Pillars*'ın ilk taslağını kabaca tamamlar ve kendi-

43 Jeremy Wilson, *Lawrence of Arabia: The Authorized Biography of T. E. Lawrence,* s.681-707.

44 a.g.e., s.706.

45 a.g.e., s.210.

sine, kampından 1,6 kilometre uzakta Clouds Hill'de küçük bir kır evi alır. Lawrence, kasım ayında *Oxford University Press*'e, elle yazılmış 330 bin kelimelik devasa bir yazı teslim eder. Yayınevinin kitabı aşırı derecede tahrik edici bularak geri çevirince Lawrence/Shaw, kitabını, ilk hâliyle özel olarak yayımlamaya karar verir. Bunun üzerine Lawrence iyimser bir hesaplama yapar. Sınırlı sayıda basılacak yaklaşık iki yüz kopyanın her birini 630 şiline satarsa, bu kitabın basımını, ciltlenmesini ve bol miktardaki çizimlerini karşılayabileceği anlamına gelmektedir. Çizimlerin arasında, bunları çizebilmek için tüm Orta Doğu'yu dolaşan Eric Kennington'un birçoğu gündelik hayatın içinden otuz adet portresi vardır.

Prova baskılar yayınevi ile yazar arasında gidip gelirken, tank birliğinden bıkan Lawrence, Kraliyet Hava Kuvvetlerine, Ross yerine Shaw adıyla geçme izni alır. Ocak 1927'de havacı T. E. Shaw, kendisini Karaçi'ye giden bir nakliye gemisinde bulduğu sırada; beklendiği şekilde Jonathan Cape'in "T. E. Lawrence" imzasıyla *Revolt in the Desert* adı altında yayımlayacağı *Seven Pillars*'ın kısaltılmış bir baskısını onaylamıştır bile! Kitabın seçilmiş yirmi bölümü, *The Daily Telegraph*'da yazı dizisi olarak yayımlanır. Ardından kitabın doksan bin kopyası hızla tükenince Lawrence/Shaw, baskının durdurulmasına karar verir. Lawrence, şaşkına dönmüş temsilcisi Raymond Savage'a, "Kaz yavrularını yumurtladı!" diye bir mesaj gönderir ve şöyle der: "*Seven Pillars*'tan ötürü biriken borçlarımın tamamı ödendi. Bu nedenle daha rahatım ve terbiyem pahasına istenmeyen bir parayı kazanmaya devam etmekte ne bir sebep görüyorum ne de böyle bir istek duyuyorum." Hikâye artık daha da tuhaf bir hâl alır. Kitabın Ön Söz'ünün altında "T. E. L." imzası bulunmasına rağmen, ön sözü yazanın Bernard Shaw olduğu çok açıktır. Lawrence,

Karaçi'de ciltli kopyaları aldığında, kitaba aşağıda geçen "Yazarın Notu" kısmının eklenmesini önerir. Bu istek, yüksek mevkilere atılan yatıştırıcı bir bilgi kırıntısıdır:

> Bu metin, 1919'dan yani Arapça konuşan eski Türk İmparatorluğu eyaletlerinin geleceklerinin hâlâ bir karara bağlanmadığı dönemden başlıyor. Bu nedenle de üslubu, Arapların katlandıkları söz konusu siyasi belirsizlikten etkilenmiştir. Fakat iki yıl sonra yılgın kabinemiz Bay Winston Churchill'e, Orta Doğu'da barışın sağlanması görevini verdi. O da birkaç hafta içinde Kahire'deki konferansında, (benim şahsi görüşüme göre) vaatlerimizi hem kâğıt üzerinde hem de ruh olarak, insani ölçüler dâhilinde iki tarafın da (İmparatorluk ve bölge halkı) çıkarını hiç feda etmeden yerine getirebileceğimiz çözümler bularak bütün düğümleri çözmüştür. Böylelikle, sonunda bizler, tüm bu yaşananların ardından savaş dönemi Doğu macerasından dürüstçe sıyrılmış olduk.[46]

Lawrence, Karaçi'de *Odysseia* çevirisi üzerinde çalışır ve Kraliyet Hava Kuvvetlerindeki kışla hayatını anlattığı gerçekçi bir dile sahip *The Mint*'in metnini tamamlar (ilk baskısı 1936'da özel olarak yapılan eser, 1955'te yeniden düzenlenmiş şekliyle bu sefer ticari amaçla basılır). Hâlâ raflarda yer alan *Revolt in the Desert* (Çöldeki Ayaklanma) ile birlikte söz konusu edebi çalışmalarını gerçekleştirdiği sırada, hiç beklenmedik bir çekişme Lawrence'ı yeniden manşetlere taşıyacaktır. Lawrence, Mayıs 1928'de, Kraliyet Hava Kuvvetlerinin Hindistan'ın karmaşık vaziyetteki kuzey-batı sınırın-

46 Tüm detaylar Raleigh Trevelyn'ın *Revolt in the Desert* adlı kitabının girişinden alınmıştır. Kitap Londra'da F*olio Society* tarafından yeniden basılmıştır. s.1-9.

da yer alan Veziristan'daki ileri bir karakoluna gönderilir. Lawrence, yirmi kadar İngiliz-Hintli askerle birlikte, Afganistan'dan sadece on altı kilometre uzaklıktaki tozlu ve ücra Miranşah Kalesi'ne yerleşir. Canı sıkılan ve müziğe susayan Lawrence, eve yolladığı mektubunda bir gramofonu olmamasından yakınır. 16 Ağustos'ta, kendisi için unutulmaz bir günde, (zira bu, "Sahip olabileceğim tek kırkıncı yaş günümdür") oyun yazarı Bernard Shaw'ın eşi Charlotte Shaw'dan ihtişamlı bir gramofon alır: "Bugün Elgar Senfonisi'ni dinledim." Lawrence, son derece müteşekkir bir şekilde duygularını dile getirir: "...Bu eseri dinlerken kendimi, her zaman için eşine az rastlanır olağanüstü bir şeyler anlamanın heyecan verici kıyısında hissediyorum ve tabii bu heyecan sessizce yok olup gidiyor."[47]

Bu rüya gibi tasvir edilen yaşam, 1928'in sonbaharında sona erecektir. Afganistan'da, Emanullah Han'a karşı bir aşiret ayaklanması patlak verir. Modernleşme yanlısı bir hükümdar olan Han'ın Batı tarzı eğitim anlayışını benimsemesi, İslami radikalleri; vergi toplama çabaları ise yerel aşiret ağalarını öfkelendirir. (Emanullah, Sovyet Rusya'yı tanıyarak ve yakın ilişkiler kurarak, aynı zamanda İngilizleri de rahatsız etmişti.) 26 Eylül'de, *London Evening News*'in manşetleri, şu başlıklarla süslüdür: ARABİSTANLI LAWRENCE'IN GİZLİ GÖREVİ, PENCAP'TAKİ KIZIL HAREKETE KARŞI DURMAK, BİR AZİZ DURUŞU, KEM GÖZLERDEN VE ÇARESİZ İLLETTEN SAKINMAK. Bombay makalesinin en altında gazetenin muhabiri, Lawrence'ın önlenmeye çalışılan Sovyet komplolarına yönelik bir kılıf olarak Amritsar'ın ücra bir mahallesinde, bir "eşcinseller evinde" ikamet ettiğini ve üstün yetenekleri olan bir "Pir" gibi davrandığını öne sürer.[48]

47 Wilson, *Lawrence of Arabia,* s.830-31.

48 a.g.e., s.834.

Söz konusu söylentiler, *The Times*'ın aynı ölçüde imkânsız başka iddialarıyla ortada dolaşmaya devam eder. 9 Ocak 1929'da sol eğilimli *Daily Herald*, T. E'yi bu kez "Dünyanın önde gelen casusu" diye tanımlar. Söz konusu hikâye, Avrupa'nın önde gelen gazetelerinde daha da süslenmiş hâliyle yer bulur. Sovyet basınının konuyu ele alış biçimi ise daha da kötüdür. 16 Aralık'ta, uzun zamandır itibar görmeyen *Empire News*, işi dibe vurdurur ve Albay Lawrence'ın, Kral ile polis müdürüne talimatlar vermek üzere kasım ayının üçüncü haftasında Kabil'i ziyaret ettiğini ve daha sonra buradan ayrıldığını iddia eder. "Afganistan'ın mağara sakinlerine ait kayalık yamaçların yukarısındaki vahşi tepelerden bir tanesinde, bir dağ ırmağının kıyısına zayıf, hacıların sembollerini kuşanmış kutsal bir adam tüneyecektir. O, yalnız başına çıktığı bu kutsal yolculuğu sırasında dualarını ağzından hiç eksik etmemiştir. Bu kişi, imparatorluğun en gizemli adamı Albay Lawrence'ın ta kendisidir. O, gerçekten de İngiltere'nin Doğu'daki başlıca valisi idi. Mücadele artık 'Nefret Lideri' ile 'Barış Lideri' arasındaydı."[49] (Hikâye bütünüyle uydurulmuştu ve gerçekte var olmayan bir misyonere dayandırılmıştı. Ancak büyük ihtimalle Fleet Sokağı'ndaki *El Vino's* da kurgulanmıştı. Gazeteciliğin çok eski bir kuralına göre, casus hikâyelerinin, hakaret davaları veya resmî makamların inkârına karşı anlaşılır bir şekilde korunaklı olması gerektiğidir.)

Ne var ki, bütün bu karışımın içinde küçük bir doğruluk payı da vardı. Gerçekten de Afganistan, Lawrence'ın *kral yaratma* içgüdülerini harekete geçirmişti. Lawrence, Churchill'in arkadaşı ve emir subayı Edward Marsh'a yolladığı notunda, Churchill'in "Rusya'ya saldırmaya" istekli olup olmadığını sorgulayacaktı. Zira İngiltere; yalnızca Türkiye, İran, Afganistan veya Çin üzerinden saldırabilir "ve

49 Knightley and Simpson, *Secret Lives*, s.266.

öyle düşünüyorum ki muhtemelen Kızıl Ordu, bunlardan herhangi birini bir parça kendisine dönüştürecek kadar iyidir." Lawrence şöyle devam eder: "En tehlikeli nokta Afganistan'dır. Geçen hafta, neredeyse oraya gidecek olduğumu biliyor muydunuz? Kabil'deki İngiliz Ataşesi, havacı bir memur bulundurmak istemişti ve eğer daktilo konusunda biraz daha iyi olsaydım, Alay Komutanlığı benim adımı önerebilirdi." Lawrence, Marsh'a gizli görevlerde tam bir eski kurt olduğunu hatırlatır: "Rusya beni gerçekten de ilgilendiriyor ve bana sorarsanız bir çatışma kaçınılmazdır."[50] Her hâlükârda, 1929'da tahttan çekilen ve Hindistan'da sığınma hakkı tanınan Emanullah Han, daha sonra İtalya'ya yerleşir ve 1950'de İsviçre'de ölür. (Eğer Shaw, daha iyi bir daktilo kullanıcısı olsaydı, gerçekten de bu hikâye daha farklı mı şekillenecekti?)

Lawrence'ın sözüm ona gizli rolüyle ilgili haberler, parlamentoda ateşli bir tartışmaya yol açar. Bu tartışmaları bakanlıktan gelen muğlak bir inkâr takip eder. İki yılını yurt dışında geçirmiş olan asker Shaw, Şubat 1929'da İngiltere'ye gizlice sokulur ve John Buchan ile Marx Brothers'i harmanlayan şartlar altında Plymouth'a iner. Hava Personel Şefi Trenchard ile Kraliyet Hava Kuvvetleri karşılama görevlileri, gizlilik ve tedbir için yalvarırlar. Lawrence'ın resmî yaşam öyküsü yazarı Jeremy Wilson'ın anlatımıyla; "Ne var ki Lawrence'ın yerini gizli tutma girişimleri, hemen hemen her adımda başarısızlığa uğramıştır. Plymouth'taki tren istasyonuna gitmemek için Newton Abbot'a sürerler. Ancak Londra'da trene biner binmez tanınır ve Paddington'a ulaştıklarında, bir gazeteci güruhu onları bekliyor vaziyettedir! Trenchard, Lawrence'tan "röportajlardan mümkün oldu-

50 Lawrence'dan Marsh'a. 10 Haziran, 1927, *The Letters of T. E. Lawrence,* ed. David Garnett, s.521-22'de yer alan 311. mektup. Rhea Talley Stewart, *Fire in Afghanistan, 1914-1929: Faith, Hope, and the British Empire,* s.457-59 ayrıca bakınız.

ğunca kaçınmasını" rica etmiştir. Bu nedenle ikili, gazetecilerden oluşan kalabalığı, ağızlarından tek bir kelime dahi çıkarmadan yarıp geçerler. Ardından, yaptıkları bir saatlik taksi yolculuğu sırasında gülünç bir kovalamacaya maruz kalırlar." Bu iş için rüşvet almış olan taksi şoförü, haykıran kalabalığın arasından South Kensington'a doğru yavaşça ilerlemektedir. Bu kalabalığın gizlenmeye çalışan avlarından duyduğu tek cümle ise, "Hayır, benim adım Bay Smith"[51] olacaktır.

Lawrence, haklı olarak yaşanan kargaşanın Kraliyet Havva Kuvvetleri kariyerini sonlandırabileceği endişesine kapılacaktır; ancak böyle olmaz. Denizaşırı atamalar mümkün değildir, ama hakkındaki efsane (ve aynı zamanda da sahip olduğu arkadaş çevresi) öyle güçlüdür ki, Hava astsubayı Shaw Şubat 1935'teki emekliliğine kadar İngiltere'de görevine devam edecektir. Lawrence, orduda geçen hayatı boyunca "muazzam" bir statü elde edebileceğine inandığı *The Seven Pillars of Wisdom* adlı eserinin doğuşu ve kabulü üzerine emek vermişti.

Bir başyapıtın bu denli zor bir oluşum döneminden başarıyla geçtiği pek nadiren görülmüştür. Kitap, 1919'da Paris Barış Konferansı'yla başlar; ilk taslakları, söylentilere göre, bir İngiliz tren garında kaybolmuş veya çalınmış, Kahire'deki bir başka konferansta kitaba bazı eklemeler yapılmış, Cidde ve Amman'da üzerinde çalışılmaya devam edilmiş, Oxford All Souls College'de rötuşu yapılmış, dünyanın neredeyse yarısında ardı ardına gerçekleştirdiği askerî görevleri esnasında ise zor şartlarda son hâline kavuşmuştur. Metin, zeytin ağacı misali yeni filizler verecektir. Kitap son hâliyle; büyülemeyi ve şaşırtmayı, aydınlatmayı ve kafa karıştırmayı başarmıştır. Kitabın adı ise bir atasözünden türemiştir (9:1): "Bilgelik, bir ev in-

51 Wilson, *Lawrence of Arabia,* s.845.

şa eder; evin yedi sütununa şeklini veren ise evin ta kendisidir." veya Lawrence'ın erkek kardeşi Arnold'un pek de yardımcı olmayan açıklamasına göre, "Söz konusu isim, ilk başta yazarın yedi tane şehri anlattığı bir başka kitabına verilmişti. O, bu eski kitabını yayımlamayı uygun bulmadı. Çünkü onun yeteri kadar olgunlaşmadığını düşündü; ancak ismini bir yadigâr gibi yeni kitabına devretti."[52]

Lawrence'ın hemen ardından Homeros'u anımsatan dört dörtlüğe yer verdiği; "S. A'ya," ithafı daha da gizemlidir. İlk iki dörtlük şu şekildedir:

Seni seviyorum, bak bu yüzden insanoğlunun tüm gelgitlerini
ellerimle nasıl da çekip aldım,
Ve bu arzumu, gökyüzüne yıldızların arasına nasıl da yazdım!
Bunu, sana Özgürlük yani yedi sütunu olan değerli bir ev
kazandırabilmek için yaptım,

Belki bir araya geldiğimiz zaman
Gözlerin benim için parlar diye!
Yakınına varana kadar, yol boyunca ölüm hizmetkârım oldu
Ve sen orada beni bekliyordun, gördüm.
Gülümsediğin zaman, o kederli bir hasetle koşup beni geçti,
Ve seni benden uzaklaştırdı,
Götürdü, kendi derin sessizliğine gömdü.

Shakespeare, şiirlerini gizemli "W. H." ye ithaf ettiğinden beri ilk kez, nihai sonucuna bir türlü varılamayan edebi bir bilmece üzerinde bu kadar emek harcanmıştır. Bir kimse, arkadaşı Gertrude Bell'in kendisine "Imp. (yaramaz çocuk)" şeklinde hitap ettiği, bu nedenle de Lawrence/Ross/Shaw'ın bu esrarengiz bilmeceleri kasıtlı ola-

52 Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom,* s.21.

rak ürettiğini düşünebilir. Lawrence, *Seven Pillars*'ın alt başlığını iddialı bir şekilde "A Triumph" (Zafer) olarak belirlemiştir. Ancak daha evrensel bir zafer, pek yakında yaşanacaktır.

Lawrence'ın cinsel tercihleri (bugünün tantanalı tabiri) ile ilgili sorun, bugün hâlâ cevapsız kalmaktadır. Muhtemelen de cevaplanamaz bir sorudur. Lawrence'ın herhangi bir kadınla bir gönül ilişkisi kurduğu duyulmamış; bunun yanı sıra olası eşcinselliğinin boyutlarıyla ilgili öfkeli söylentiler, bir girdap misali yayılmıştır. Onun Arap âşıkları var mıydı? Kuşkusuz, Lawrence'ın Bedevi gençlerine dair duygu dolu tasvirleri söz konusuydu ve bunu onaylamayan vatandaşları, bu beğenilerin saf görsellikten öte olduğunda ısrar ediyordu. Yoksa Lawrence; onun kaftanlar içerisinde bir İngiliz casusu olduğunu inanılması güç bir şekilde anlamamış olan bir Türk Beyi'nin verdiği emir üzerine, Osmanlı yönetimindeki Dera'da hapsedildiği sırada travmatik bir şekilde tecavüze mi uğramıştı? Lawrence, *Seven Pillars*'da bu konuya değinir ve gördüğü işkenceyi Mart 1924'te Charlotte Shaw'a gönderdiği mektubunda ayrıntılı olarak anlatır.[53] Ne var ki Lawrence'ın, Türkler tarafından kırbaçlanıp tecavüze uğradığını iddia ettiği Kasım 1917'de, başka bir yerde olduğunu ortaya koyan belgeleri ortaya koyan şüpheciler de mevcuttur. (Yıllar sonra, yaşam öyküsünü yeniden kaleme alan iki yazar Ürdünlü gazeteci Süleyman Musa ve İngiliz yazar Desmond Stewart'ın iletişime geçtikleri ve hâlâ hayatta olan söz konusu Türk Beyi, bu hikâyenin tamamını reddetmiştir.)

Bugün hâlâ, genç bir İngiliz akademisyen olan James Barr, *Setting the Desert on Fire* (2008, Çölü Ateşe Vermek) isimli kita-

53 Lawrence'dan Charlotte Shaw'a, 26 Mart, 1824, *The Letters of T. E. Lawrence,* ed. Malcolm Brown, s.261-62'den.

bında, bu bilmeceyi çözmek amacıyla sonuçsuz kalan bir başka gayretli çalışmaya girişir. En olasılık dışı hikâye ise yazar Somerset Maugham'ın, *Biographical Enquiry*'sinde Lawrence'ı bir palavracı ve şarlatan olarak tasvir eden Richard Aldington'a aktarmış olduğudur. Maugham'ın Aldington'a söylediklerine bakılırsa; Trenchard, Maugham'a Lawrence'ın askerlere asıldığı için tutuklanacağını öğrendiğini söylemiştir. Geçirdiği ölümcül kaza ise bu haberin açıklanmasını örtbas etmek için tezgâhlanmış bir intihardır. Birinci sorun: Maugham, anlı şanlı bir dedikoducudur; üstelik de yaydığı dedikodular, deyim yerindeyse zehirlidir. İkincisi: Aldington her ne kadar yayımlamak konusunda gönülsüz davranmış olsa da söz konusu hikâyeyi doğrulayıcı hiçbir kanıt ortaya atılmamıştır. Üçüncüsü: İkinci vitesteyken bilinçli olarak yapılmış bir motor kazası, ölmek için kesin bir yol değildir. (Gerçekte Lawrence, altı gün boyunca komada can çekişmiş ve geçirdiği motor kazasından hemen önce yazar Henry Williamson ile öğle yemeği teklifini onaylayan bir telgraf çekmiştir. Williamson ise Sör Oswald Mosley'nin İngiltere Faşistler Birliği'nin bir üyesi olup, "Lawrence ile Hitler'in mutlaka tanışması gerektiğine" gönülden inanan birisiydi.)[54]

Daha önemlisiyse Lawrence'ın desteklediği ve Metropolitan Polisi'nin *Mavi Sakal* olarak bildikleri güvenilmez bir Alman'ın, 1922'de Londra'nın Chelsea bölgesinde düzenlediği kırbaçlama partilerine katıldığını iddia eden belgelerdir. Bir yıl sonra, ortaya atılan söz konusu iftiraları araştıran Londra *Sunday Times*'dan iki gazetecinin de 1968'de teyit ettiğine göre; Lawrence sırtından kırbaçlan-

54 Henry Williamson'un kasidesi A. W. Lawrence, ed., T *E. Lawrence, by His Friends, s.*401-08'de yer almaktadır. Maugham ile ilgili olarak, Lawrence James, *The Golden Warrior: The Life and Legend of Lawrence of Arabia,* s.219-20 bakınız.

mak için, John Bruce adında genç bir İskoçyalı tutmuştur. (İddiaya göre gazete detayları öğrenebilmek için Bruce'a 2,500 sterlin ödemiştir). Bu görüntüye göre, on yıl kadar sürmüştü. Bir başka yaşam öyküsü yazarı İngiliz tarihçi Lawrence James de, benzer iddiaları ortaya atacaktır. Ancak aynı zamanda da temel noktayı makul bir şekilde vurgulayacaktır: "Lawrence'ın cinsel eğilimlerinin ana sebepleri bir sır olarak kalması gerekirken, 1920 ve 1930'larda ifşa edilmesi, onun bu tarz skandallara tehlikeli bir biçimde yakın olduğunu gösterir." Bu tam anlamıyla bir tedbirsizliktir ve öte yandan da onun ebedi cazibesini açıklar niteliktedir.[55]

Tartışmasız olan bir şey varsa o da, iki silindirli *Brough* motorlarına bağlılığından da anlaşılacağı üzere, Lawrence'ın ta çocukluğundan itibaren makinelere karşı duyduğu aşktır. O ardı ardına çıkan modelleri almaya devam etmiş ve her birine, "Şimşeğin Çocukları" anlamındaki bir *İncil* ismi (Mark 3:13) "*Boanerges*" adını vermiştir. Üzücü bir sağgörüyle, kazadan bir yıl önce, motorlarının üreticisi George Brough'a şöyle bir bilgi verir: "Takometreyi kırmış olmamın, ortalama saatte 9,6 kilometre hız eklemem gibi tuhaf bir etkisi oldu! En son gerçekleştirdiğim iki uzun yolculuğum, sırasıyla saatte 79,5 ve 81,5 kilometreydi. Sanki boynumu bir B. S'nin (Brough Superior) üzerinde kıracakmışım gibi görünüyor."[56]

Bir Lawrence hayranı, ona uygun bir şekilde "mekanik papaz" adını vermiştir. Savaş dönemi Arabistan'ında, o "Aziz. Rolls" ve "Aziz. Royce"u deyim yerindeyse kutsamıştır. Lawrence, Kraliyet Hava Kuvvetlerine katıldığında, Robert Graves'e, "Mekanik bir amaca hizmet etmek için; bir lider olmak için, makinenin parça-

55 James, *Golden Warrior,* s.221.

56 Lawrence'dan George Brough'a, 5 Nisan, 1934. Mektup *Letters,* ed. Brown, s.485'de yer almaktadır.

sı olmak için katıldığını" bildirir: "Bana kalırsa anahtar sözcük makinedir. Bu nedenle de ben, hep mekanik oldum. Sanatçı olma yolunda kişisel gelişimim açısından iyi bir mekanik oluşum, benim bakış açımı inanılmaz genişletti" der. Lawrence'ın anlatımına göre Kraliyet Hava Kuvvetlerine girmek, "Orta Çağlardaki bir manastıra katılmanın en yakın modern karşılığı" idi. Bu çok doğruydu; zira "mekanik olmak, bir kimsenin kadınlarla olan gerçek iletişiminin tamamen son bulması anlamına geliyordu... Hiçbir kadın, öyle zannediyorum ki, bir makinenin ıvır zıvırına hizmet ediyor olmaktan ötürü duyulabilecek mutluluğu anlayamaz."[57]

Lawrence'ın mekanik gelinleri arasında, deniz uçakları ve tanklar, sürat tekneleri ve motosikletler vardı. Bir de baştan sona kameralar. Kodak'ı, Fransa'nın Orta Çağ'a ait kale ve kiliselerini incelemeye çıktığı gençlik gezileri sırasında, kroki defteri gibi çantasında yerini alacaktır. Yine aynı şekilde, Doğu Akdeniz haç yolunda yer alan Haçlı kalelerini incelemeye çıktığında da Kodak'ı yanı başındaydı. Hitit yerleşkesi Karkamış'ta gerçekleştirdiği dört arkeolojik çalışma sırasında da Lawrence keşif fotoğrafçısı olarak görev almıştır. (Karkamış'ta, aynı zamanda bir uşak olan Selim Ahmed'i de fotoğraf asistanı olarak eğitir. Lakabı "Dahoum" ya da "küçük kara şey" olan Selim, *Seven Pillars*'da atıfta bulunulan "S.A." olma ihtimali en yüksek adaydır!) Lawrence'ın, rivayete göre yine gayriresmî bir İngiliz ajanı olarak, stratejik Berlin-Bağdat Demiryolu'nu inşa eden Alman ekibi üzerinde Zeiss optiğini denediği yer, yine burası olmuştur. 1914'te Lawrence, Filistin Keşif Fonu (ve Harp Dairesi) için Sina'yı incelemek üzere Leonard Wooley ile buluşmuş; ikili burada *Wilderness of Zin* raporlarını süsleyen fotoğraflar çekmiştirler. Türkiye'nin 1914'ün sonlarına doğru I. Dünya Savaşı'na girdiği ve

57 Wilson, *Lawrence of Arabia,* s.923'den alıntı yapılmıştır.

Orta Doğu tam bir "şova" dönüştüğü sırada da Lawrence, hava fotoğrafçılığı yardımıyla düşman hedeflerinin belirlenmesinde başı çeken ilk kişi olmuştur.

Gördüğümüz üzere, Lawrence'ın "Arabistan'ın taçsız kralı" unvanı, Lowell Thomas'ın seyahat filmi sırasında vücut bulmuş bir tasavvurdur. Buna uygun olarak da Lawrence ölümünden sonra yönetmen David Lean'in filminde âdeta ilahlaştırılmıştır. Bugün Lawrence'ı düşündüğümüzde aklımıza ilk gelen, Arap mazlumların cesur savunucusu, alçak sömürgecilerin belası, çöl kumlarını anımsatan sarışınlıktaki vicdanlı aktör Peter O'Toole'dür. Bu muhteşem kahramanlık hikâyesinin nasıl yaratıldığı, söz konusu hikâyenin fevkalade tuhaflıktaki bir hayatın detayları olmasa da özünü yansıtıp yansıtmadığı sorgulanmayı hak eder niteliktedir.

Lawrence'ın *Revolt in the Desert* adlı kitabının yayımlandığı ilk günden itibaren sinemaya uygun bir yapısı olduğu açıktı. Popüler yapımları arasında bir savaş filmi, *The Four Horsemen of the Apocalypse* (1921) ve çölde geçen iki aşk filmi *The Arab* (1924) ile *The Garden of Allah* (1927) olan Hollywood yapımcısı ve yönetmen Rex Ingram, 1927'de Lawrence ile iletişime geçmeye çalışır. Lawrence, edebi vekillerinin hâlihazırda 6.000 sterlin "ya da bu civarda" bir Hollywood teklifini reddettiklerini belirterek, kibarca karşı çıkacak ve ekleyecektir: "Uzun süre daha geri çevirmeye devam edebilirler. Kendimi, arkadaşlarımla birlikte neler yaptığımıza dair belgelerimiz üzerinde rol yaparken görmek isteyeceğimi hiç zannetmiyorum."[58] Ne var ki bu reddi, o kadar da kesin değildir ve pek yakında başka taliplileri ortaya çıkacaktır.

58 Miles Malleson, *Filming T. E. Lawrence: Korda's Lost Epics*, s.2.

Bu taliplilerin en heveslisi, ünlü İngiliz sinema yapımcısı Alexander Korda olmuştur. Korda, Macar kökenlerine rağmen (veya kısmen bu nedenle) arsız bir emperyalisttir. 1934'te Korda, Lawrence Vakfı'ndan Kraliyet Hava Kuvvetleri dul ve yetimleri adına tahsis edilen 6.000 sterlin karşılığında *Revolt in the Desert*'in film haklarını satın alır. Vakfın Lawrence'a danışmadan hareket etmiş olabileceğine inanmak oldukça güçtür. Korda da en az bu kadar emin olmalı ki, mayıs ayında Leslie Howard'ın başrol oynayacağını; Lewis Milestone'un (*Batı Cephesi'nde Yeni Bir Şey Yok*) ise yönetmen koltuğuna oturacağını duyurur. Bunun üzerine, profesyonel asker ve aynı zamanda da Lawrence'ın yaşam öyküsü yazarı Yüzbaşı Basil H. Liddell Hart ile bu konuda danışmanlık hizmeti vermesi yönünde görüşmeler başlar. Bu noktada, görünüşe göre Lawrence yeniden düşünür. Lawrence, Ocak 1935'te beklediğinden çok daha duyarlı davranan bu önemli adamı arayıp bulur. (Lawrence'ın, Charlotte Shaw'a anlattığı üzere): "Ona, önerdiği Revolt filminin benim açımdan doğurabileceği sakıncaları sıraladığımda, konuşmamızı, benim rızam olmadan böyle bir girişimde bulunulmaması gerektiği noktasında benim haklı olduğumu belirterek tamamladı. Yine de iptaline yönelik bir duyuruda bulunmayacak; çünkü film onun listesinde durdukça öteki yapımcılar da bu tarz bir girişimde bulunamayacaklar. Neticede bu film yapılmayacak."[59] Yine de film bir seçenek olarak masada kalır.

Lawrence'ın Mayıs 1935'te öldüğü motor kazasının ardından yapılan neredeyse bir devlet töreninden sonra yeni bir ilgi patlaması olur. Tabutunu taşıyan altı kişi, Lawrence'ı Moreton'daki bir kiliseye götürürler: Sör Ronald Storrs, Eric Kennington, Onbaşı Bradbury, Er Russell, Pat Knowles ve Stewart Newcombe. Yas tu-

59 Wilson, *Lawrence of Arabia,* s.921.

tanlar arasındaki seçkin isimlerden bazıları ise şunlardır: Winston Churchill, Nancy Astor, Binbaşı General A. P. Wavell, Jonathan Cape, Augustus John, Bayan Thomas Hardy, B. H. Liddell Hart ve Siegfried Sassoon. Hayattayken kraliyet onur nişanlarından kaçınan Lawrence, ölümünde Kral V. George'dan A. W. Lawrence'a yöneltilen bir övgü alır: "Ağabeyinizin ismi tarihte yaşayacaktır ve Kral, onun bu ülke adına gösterdiği üstün çabayı büyük bir memnuniyetle kabul etmektedir." Yedi ay sonra Londra'da, Kral'ın son saygı duruşunun bir parçası olarak, St. Paul Katedrali'nin mahzeninde bir büstünün açılışı yapılır.[60]

Gerçekte, Lawrence'ın vedası tam da oyun yazarlarının hayallerine cevap verir niteliktedir. O, tıpkı John F. Kennedy veya James Dean gibi hayatının en verimli döneminde ölmüş; bu nedenle de ileriki yaşlarının acımasız muamelesine maruz kalmamıştır. Ace Film, vakit kaybetmeden bir savaş dönemi çekimlerini kullanarak otuz altı dakikalık bir belgesel hazırlar. Lawrence Vakfı ise *Arap Ayaklanması*'nı beyaz perdeye taşıması için Korda'ya yetki verir. Korda'nın ondan sonraki dört yılda bunu gerçekleştirmek için sarf ettiği çaba ise kendi içerisinde neredeyse bir kahramanlık öyküsüdür. İç karışıklıklar nedeniyle Filistin'de çekim yapılamaz. Dışişleri Bakanlığı, sansür haklarını alabilmek için baskı kuracaktır. Taslak bir metine ulaşan Türk Konsolosluğu ise İngiliz Hükümeti'ne ilettiği şikâyetinde, "Türkler, Araplara zulüm eden zorbalar olarak gösteriliyorlar." yönünde görüş beyan edecek; bunun yanı sıra "Türk tarihi ve ulusal kimliğine" iftira atıldığını kaydedecektir. Şimdi üzerindeki gizlilik damgası kalkmış belgeler, Korda'ya bir "K" yani şövalyelik önerilerek, resmî etki yapabilmeyi kolaylaştırmanın üst düzeylerde tartışıldığını gösteriyor. Bu durumu küçük düşürücü bulan

60 a.g.e., s.935.

Dışişleri Bakanlığı Daimi Müsteşarı Sör Robert Vansitart (Lawence ile uzaktan kan bağı olan ve Korda'ya emperyal konularda danışmanlık etmek üzere yeni bir anlaşma imzalamış olan), buna karşı çıkar. Bir iş arkadaşı (tahminen gizlice), Sör Robert'ın, yapımcıya, uygun bir biçimde "Türkleri hoş tutmak için ne kadar para istiyoruz ve ne kadara ihtiyacımız var?"[61] sorusunu açıkça dile getiren bir mektup gönderdiğini öne sürmüştür.

Whitehall'deki tartışmalar aylar sürer. Yapımcı ise Türk ve Arapların soğuk tasvirlerini bir nebze yumuşatmayı önerir ve filmin sahne sahne detaylı bir sinopsisini sunar. Ama İngiliz Film Sansür Kurulu'nun baş senaryo okuyucusu Albay Hanna, sağduyulu yaklaşarak Arapları üzmenin son derece "münasebetsiz" olacağını beyan eder. Bu sırada, başrol için uygun bir aktör arayışı devam ederken; Korda, erkek kardeşi Zoltan'dan (*The Four Fathers*) filmi yönetmesini isteyecektir. Başrol için Laurence Oliver ile Robert Donat da adaylar arasındadır. Ancak Korda, ilk tercihi Leslie Howard'ı seçme konusunda ısrarlı davranır. Kibar Howard, "Lawrence'ı Nasıl Oynamalıydım?" isimli bir 1937 yılı sinema dergisi yazısında; ana fikrin Lawrence'ın ideallerinin, sert İngiliz bürokrasisi karşısında nasıl trajik bir yenilgiye uğradığını yansıtması gerektiğini düşünür. Howard, şöyle devam eder: "Son sahnede, onun o güçlü motorunu bir kır yolunda ölüme sürüşünü yansıtabilmeyi umdum. Ardından hızla Filistin'i tüm fesatlıkları ve isyanlarıyla gösteren sahneye geçildi. Ancak, Lawrence oraya ulaşabilseydi bugüne dek binlerce kez eziyet görmüş bu topraklar, bugün çok daha huzurlu ve birleşik bir ülke olabilecekti." (Korda'nın 1938 yılındaki senaryosu ve Howard'ın röportajı, üç İngiliz kültürü tarihçisi tarafından derlenen *Filming T.*

61 Malleson, *Filming T. E. Lawrence,* s.11.

E. Lawrence adlı ince bir 1997 tarihli kitapta yayımlanır.)[62]

Eğer Sör Alexander Korda'nın (önünde sonunda "K"sını almış olan) sözlerine inanacak olursak, muhtemelen Winston Churchill, en etkili ikinci kişi olmuştu. Yapımcı, savaşın ardından yeğeni ve yayımcı Michael Korda'ya anılarından bahsederken; "*Seven Pillars*'ı savaştan önce yapmak isterdim" diyecektir. "Bu yapımın Zoli (Zoltan) için uygun olacağını düşündüm. Bu film, muhteşem bir film olabilirdi; yalnızca isminin Arabistanlı Lawrence olması yeterliydi. Ancak Zoli, kısmen Filistin yüzünden bu fikri beğenmedi. Öte yandan Churchill çok endişe duydu; çünkü savaş başladığı zaman Türklerin müttefik olarak İngilizlerin yanında yer almaları gerektiğine inanıyordu. Bu nedenle de film yapılmadı. Şu anda bilmiyorum, İsrail ve Araplarla bu filmi yapmak hâlâ zor. Her şeyin yolunda gideceğinden emin değilim. Bu harika bir film; fakat onu yapacak arzuyu hissetmiyorum. Öyle zannediyorum ki filmi bir başkasına satmalıyım."[63] Sonunda Korda dediğini yapar, hem de oldukça şanslı bir şekilde.

Seven Pillars'ın film hakları ilk başta, 1950'de J. Arthur Rank'a geçer (Tarihler ve detaylar kesin değildir). Rank'ın gözde başrol adayı Alec Guinness'dir. Ne var ki, çekim yerlerinde birtakım sorunlar yaşanması üzerine proje gerçekleşmez. Sırasıyla; Ürdün'de milliyetçilik, Mısır'da sarsıcı Süveyş Meselesi, Irak'ta 1958 asker'i darbesinin takip ettiği Haşimi Hanedanı'nın katliamı gibi olaylar patlak verir. Bir hayli kararlı ve azimli olan Viyana doğumlu Hollywood yapımcısı Sam Spiegel, filmin haklarını Cambridge Üniversitesi'nde arkeolog olan A. W. Lawrence'tan satın alır. David Lean'in *Bridge on the River Kwai*'sinde (Spiegel'in yapımcılığını üstlendiği Oscarlı film *Kwai Köprüsü*) yer alan hayalperest İngiliz subayı gibi, o da tüm en-

62 a.g.e., s.5-27.

63 Michael Korda. *Charmed Lives: A Family Romance,* s.340.

gellere karşı direniş sergiler.

Lawrence of Arabia'nın (Arabistanlı Lawrence), Londra Horizon Pictures ile Los Angeles Columbia Pictures şirketlerinin birlikte üstlendikleri bir İngiliz-Amerikan ortak yapımı oluşu, filmin şansını daha da artıracaktır. İngiliz David Lean, filmin hem ortak yapımcısı hem de yönetmeni olur. Senaryo ise Amerikalı Michael Wilson ile İngiliz Robert Bolt'un ortak ürünü olarak ortaya çıkar. Wilson *A Place in the Sun* (1951) ile en iyi senaryo Oscar'ını kazandıktan sonra, ABD Temsilciler Meclisi Amerikan Karşıtı Faaliyetler Komitesi ile "işbirliği yapmayan tanık" olduğu gerekçesiyle, Hollywood'da kara listeye alınacaktır. Wilson sözleşmesi, Spiegel'e siyasi geçmişine dair "geçerli bir beyan" sunmasını şart koşan bir McCarthy dönemi sığınmacısına dönüşür. Lean, Wilson'ın senaryolarından zaten memnun değildir. Onları fazla "Amerikalı" bulmaktadır. Bu nedenle Lean ve Spiegel, Sör Thomas More ile ilgili önemli filmi, *A Man for All Seasons*'ın gişesi ile gündemde olan Bolt'a yönelirler. Bolt, Lawrence'a yönelik yazılarıyla çok önemli bir itibar kazanmıştır. Ne var ki ardı ardına gelen senaryoların dikkatli bir karşılaştırılması yapıldığında, Bolt'un esasında Wilson'ın yapısını takip ettiği ve fikirlerinin çoğunun Wilson'a ait olduğu görülür. (Wilson'ın hak talep ettiği İngiliz Senaristler Loncası, kendisini destekler. Fakat Bolt, bu itibarı bir Amerikalı ile paylaşmayı reddedecektir.)[64]

Spiegel en başta, baş karakteri canlandırması için, *Rıhtımlar Üzerinde* (bir başka Spiegel filmi olan *On the Waterfront*) filminde kariyerinin doruklarına ulaşan Marlon Brando ile görüşür. Ancak Brando, *Mutiny on the Bounty*'de yer almasını isteyen ve kendisini daha az zorlayacak bir teklif almıştır. O nedenle Tahiti'yi seçer. İkinci adayları (Albert Finney) da devre dışı kalınca, yapımcı ve yönetmen,

64 Joel C. Hodson, *Lawrence of Arabia in American Culture,* s.110-18.

bu kez neredeyse adı hiç bilinmeyen bir aktörün üzerine kumar oynamaya karar verirler. Bu aktör Peter O'Toole'ün ta kendisidir. İrlandalı bir bahisçinin oğlu, gelişigüzel eğitim görmüş ve Lawrence'dan bir ayak (30 santimetre) uzun olan O'Toole, rolü için sarışın olur (kalıcı biçimde) ve bir geniz ameliyatı geçirir. O'Toole, performansını *Seven Pillars*'ı okuması üzerine şekillenen kendi yorumuna dayandırmıştır. O, rolünde ukala bir gösterişi ve sarsılan bir öz güven eksikliğini harmanlar. 1962'de gerçekleştirdiği bir röportajda da belirttiği üzere; Lawrence, "hayatını kendisine dair doğrunun peşinde koşarak, onu arayarak geçirmiş ve en sonunda, bu doğrunun ne olduğunu bulduğu zaman karşılaştığı şey, dehşet verici olmuştur."[65]

Filmin tamamlanması iki yıl sürer ve bütçesi 12 milyon doları geçer. Yapımcılarına göre bulundukları yerde 15.000 personele, 5.000 deveye ve 500 ata su taşımak için her gün 80.000 dolara ihtiyaç duymuşlardır. Peter O'Toole, 227 dakikalık filmin hemen hemen her sahnesinde yer alarak; aralarında Alec Guinness, Claude Rains, Ömer Şerif, Jose Ferrer, Jack Hawkins, Anthony Quinn, Donald Wolfit ve Arthur Kennedy gibi tamamı güçlü erkek oyunculardan oluşan filmde, belirgin bir hâkimiyet kurar. Ekibin tamamı, zaman zaman da bazı üyeleri; İspanya, Fas ve Ürdün (burada film ilk başta, ürkek kraliyet otoritelerince yasaklandı) arasında gidip gelirler. Kraliçe II. Elizabeth, filmin Aralık 1962'de Londra'da yapılan galasına katılır ve film bir hafta sonra New York'ta gösterime girdiğinde, biletler daha önce görülmemiş bir şekilde 4,80 dolardan satışa çıkarılır. Ticari bir bombardıman anlayışı taşıyan Columbia Pictures, "Lawrence çılgınlığı" (Lawrencemania) diye bir kavram ortaya atar. *Vogue'un* "Çöl büyüsü" adını verdiği bu fenome-

65 a.g.e., ve "Introduction to an Irish Individualist", *New York Times,* 30 Eylül, 1962.

ni, Elizabeth Arden'ın "şeyh görünümlü ruju" ile Gibbs iç çamaşırı markasının New York'ta "Küçük Lawrence'ın plaj ve banyo bornozları" adı altında piyasaya sürdüğü ürünler takip eder.[66]

Baştaki bu ciddi karşılama, esasında oldukça karmaşıktır. *Lawrence of Arabia* (Arabistanlı Lawrence), kahramanlık hikâyeleri klişelerini reddetmiş bir eserdir. Film, milliyetçi bir ayaklanmayı savunan; ancak sonunda özgürlük sözü verdiği savaşçıların kendisini aldattığını öğrenen huzursuz bir kahraman portresi çizmektedir. Örneğin karmaşık orta sınıf kültürü adına konuşan *The New York Times*'dan Bosley Crowther, filmin görselliğini çarpıcı, ancak genelini "insanlıktan yoksun" bulmuştur. Crowther, filmin senaryosu için ise "hem donuk hem de şatafatlı" yorumunu yapacaktır. Daha irdeleyici bir başka yorumu *The New Yorker*'dan Pauline Kael yapar. Kael filmi, "edebi, keyifli ve pahalı manzaralarıyla heyecan verici" bulmuştur. Ne var ki, izleyicilerden çoğunun "Araplar ve Türklerin I. Dünya Savaşı'nda ne yaptıklarına; kimin hangisi olduğuna veya tüm bunların İngilizleri neden ilgilendirdiğine dair en ufak bir bilgi edinemediklerini" fark etmiştir. Karmaşık tarihi hadiselerle bu denli şatafatlı bir kahraman, Kael'ın da merak ettiği üzere, "Acaba gerçekten de aynı görüntüde buluşabilmişler midir?"[67]

Her hâlükârda, çok az film bu ölçüde bir izleyici kitlesine ulaşabilmeyi başarmıştır. Bunun yanı sıra çok az film bir mesajı bu denli yaygın hâle getirebilmiş ve yine aynı şekilde beyinlere kazımıştır. *Lawrence*, 1962 senesinde Akademi Ödüllerini, deyim yerindeyse silip süpürecektir. Film, on Oscar adaylığı ve yedi de ödüle layık görülür (En İyi Film, Yönetmen, Görüntü Yönetmeni, Sanat Yönetmeni, Müzik, Montaj, Ses). Genç Steven Spielberg, Texas'ta *Lawrence*'ı iz-

66 Hodson, *Lawrence of Arabia in American Culture,* s.118.

67 Pauline Kael, *5001 Nights at the Movies,* s.321-22.

lediğinde, tıpkı bir vahiy gelmiş gibi yönetmen olmaya karar verir. Orta Doğu ne zaman alevler içerisinde yansa bu film hep tekrar gündeme gelir. Amerikan versiyonunu kısaltmak için, filmin bazı yerleri kesilmiştir. Ancak sonraki canlandırmalarında film yeniden eski hâline getirilir. Söz konusu canlandırmalar, filmin yalnızca sinema yönünden taşıdığı değeri kanıtlamakla kalmaz; bunun yanı sıra yapımın popülist/emperyal muğlaklığını da gözler önüne serer. Harvard'lı antropolog Steven C. Caton'un detaylı bir yorumuna göre, *Lawrence of Arabia* (Arabistanlı Lawrence), aynı anda bir anti sömürgeci ve arsız bir oryantalisttir. Caton'un postmodern yaklaşımına göre, filmin "söylem ve sunumunun" çetrefilli oluşu, hem emperyal yukardan bakışı hem de beslendiği "tarihsel (post Süveyş) ve kültürel (kızgın genç adam)" bağlamsal kökenlerinden ileri gelmektedir.[68]

İçeriği ne olursa olsun, bu karışım uzun ömürlü olmuşa benziyor. İngiliz film yapımcıları, 2004 yılında İngiliz tarihinin gelmiş geçmiş en iyi filmi olarak *Lawrence of Arabia*'yı göstermişlerdir. (Bu unvan için yarışanlar arasında Lean'in önceki filmlerinden *Brief Encounter* ile *Great Expectations* da vardı). İki yıl sonra İngiliz film dergisi *Premiere*'in gerçekleştirdiği bir ankette, Peter O'Toole'ün başrol oyunculuğu, bugüne kadar görülmüş en iyi performans seçilir. Bunun yanı sıra 2006'daki bir Sotheby's müzayedesinde, Ürdün kraliyet sarayından bazı yetkililer, filmde çarpıcı bir sahneyle ele geçirilen deniz kenarındaki Türk kalesi Akabe'de gerçekten dalgalandığı iddia edilen bayrak için 164.800 sterlin ödemeyi teklif ederler. Bu dolaylı, fakat oldukça seçkin bir onurlandırmadır. Ancak birtakım şüpheler, varlıklarını hâlâ sürdürmektedirler. Tüm bunlar birer kurgudan mı ibaretti? T. E'nin kendisi, Arap başkaldırışına "*küçük*

68 Steven Charles Caton, *Lawrence of Arabia: A Film's Anthropology*, s.199.

bir şovun küçük parçası" dememiş miydi? Yoksa "Arabistan'ın Taçsız Kralı" efsanesinin tamamı bir uydurmaca mıydı?

Söz konusu dava, artık oldukça tanıdık geliyor. Hiç şüphesiz ki Lawrence'ın siyasi görüşü bulanıktı; çağdışı birtakım şövalyelik ideallerine dayanıyordu. Aynı zamanda sömürgeci bir paternalizmden besleniyordu. O tam bir efsane yazarıydı; cömert bir yaklaşımla Homeros modunda bir yazar! Daha az cömert bir yorumda ise tek kişilik şovunun doğuştan yaratıcısıydı. O, her ne kadar önemini her fırsatta yadsımış olsa da, hiç çekinmeden şöhret peşinden koştu. Tartışmasız yatıştırıcı bir biçimde samimi olmayı başarabildiği oyunlarında, küstah ve uçarı bir vurdumduymazlık vardı. 1929'da bir gazeteciye belirttiği üzere; "Bu olağan dışılığımı, anlamlandırmam gerekiyor. Kim benim gibi bu denli hızlı olgunlaşsa (Hatırlasanıza, ben neredeyse tamamen kendi kendimi yetiştirdim; babam beş oğlu ve yıllık yalnızca 300 sterlin geliri olan bir adamdı!) ve dünya gücünün zirvesinin içinde gerçekte neler olup bittiğini görse, hevesini tıpkı benim kaybettiğim gibi kaybeder ve onu zirveye taşıyan sıradan motivasyonlardan da bıkardı. Ben bir kral yahut başbakan olamadım. Fakat onları yarattım ve onlarla oynadım ve artık bundan sonra, bu doğrultuda yapabileceğim pek fazla bir şey kalmıyor!"[69]

İşte içsel kilit nokta, tam da bu değil midir? Lawrence ne kendine ne de hayata bu denli ciddiyetle yaklaşmamış; o, son kazasına kadar bir okul çocuğu olarak kalmıştır. Kimileri, onun gayrimeşru bir çocuk oluşu üzerinde çok fazla durur. Bu gerçek, ilk kez 1955'te Aldington tarafından ifşa edilmiştir. Ancak, tümü gayri res-

69 Lawrence'dan Ernest Thurtle'a, 26 Nisan, 1929, David Garnett, ed., *The Letters of* T. *E. Lawrence,* s.653'den.

mî beş Lawrence gencinden yalnızca Ned, Arabistanlı Lawrence olmuştur! Evet, sahip olduğunu düşündüğü soylu İngiliz-İrlanda karışımı kökenini kabul ettirme arzusunu tabii ki taşıyordu. Ancak Dr. Hourani'nin mantık çerçevesinde ele aldığı ve ustaca savunduğu üzere aynı şey, geri kalan erkek kardeşleri için de geçerliydi. Fakat onların hiçbiri krallar, başbakanlar yaratmamışlardı.

Bizim vardığız sonuca göre; basitçe söylemek gerekirse Lawrence, hepimizin içindeki, sahip olduğu arsız öz değerlerini (kıymet biçmelerini) tüm dünyaya kabul ettirmek isteyen kural yıkıcı ve yerleşik kurallara meydan okuyan popülist şeytana hitap ediyor. Düzyazısı oldukça süslüdür, ama çok seyrek görkemli olabiliyor. Eski diller akademisyenliği ve bir yazar olarak duruşu, bir eylem adamı olarak cazibesine bir şeyler katıyor, özellikle de masalarının başından kalkmamış entelektüeller için ve onun, aralarında André Malraux, Gabriel D'Annunzio ve Ernst Jünger gibilerin olduğu tapınakta yer alabilmesini sağlıyor. Daha ölümlü olanlarımıza göre; bir askerken ödediği kefaret, onun statünün getirdiği önemsiz şeylere tövbe etmesi kadar dokunaklıdır. Siyasi inançları, aşırı duygusallık ve Orta Çağ'a özgülük sınırlarında dolaşır; fakat katiyen kaba değildir. Açıkça görülüyor ki o, tüm ortamlara uyum sağlayabilmiş bir adamdır. Alaycı bakışları Arap giysilerine yönelik alayları etkisizleştirir. Orwell, Gandi'den bahsederken tüm hatalarına rağmen, temiz bir gülüş miras bıraktığını söyler. Bizce aynı şey, Thomas Edward Lawrence için de geçerlidir.

Yedi

Hain

Harry St. John Bridger Philby (1885-1960), CIE

Akıl olması gereken yerde ve kendindeyken
Cehennemin cennetini cennetin cehennemine dönüştürebilir mi?
Nerede olduğumun ne önemi var, eğer aynı olacaksam...
Cennette hizmet etmektense, cehenneme hükmederim!
Milton'un Paradise Lost (1667, Yitik Cennet) eserinden Satan

Eğer 7 Aralık 1941, Amerikalılar için utanç verici bir günse; herhangi birisi, daha az ünlü 29 Mayıs 1933 gününü nasıl tanımlayabilir? Kör bir kartalın sağır bir deveyle eşleşmesi, son derece tuhaf bir soyun oluşmasına mı sebep olmuştu? Yoksa yaşananlar, beklenmedik ekonomik bir şans ile çözümü olmayan stratejik bir muammaya sürükleniş miydi? Ya da aslında İngiliz bir hainin kusursuz intikamı mı? Geriye bakılınca, söz konusu gün, hem bahsi geçenlere hem de tüm bunların ötesinde bir şeylere işaret etmektedir. Yer Suudi Arabistan; yani bir ulustan ziyade bir krallığın kurucusu olan ve daha çok İbn Suud olarak bilinen Abdul Aziz İbn Abdul Rahman Suud tarafından 1925 senesinde, aşiretlerin zorla bir araya getirilmesiyle oluşmuş topluluğun yaşadığı topraklar. Olay yeri, Cidde'nin varoşlarından Nazla'daki sefil Kazam Sarayı (Kral nakit kıtlığı çekmekteydi). İmza törenindeki ana karakterler, kurnaz kraliyet hazinedarı Şeyh Abdullah Süleyman ile *Standard Oil of California (Socal)*'ı temsilen kırk yaşındaki son derece rahat Amerikalı avukat Lloyd Hamilton.

O gün, tercüman olarak Najib (Necip) Sallia ile Amerikalı maden mühendisi Karl Twitchell de oradaydı. Twitchell, oldukça kazançlı bir öngörüyle anlaşmadaki sınırları öyle bir biçimde çizer ki, *Socal* Doğu Suudi Arabistan'dan (buna kara suları ve adalar da dâhil) 60 sene daha petrol çıkarabilmek gibi son derece özel haklar elde eder. Söz konusu hak, karşılığı altınla ödenecek 35.000 sterlinle elde edilir. Ek olarak on sekiz ayda 20.000 sterlin ödenecektir. Bu

paranın içinden, 10.000 sterlini peşin ödeme, geri kalanı gelecekte doğacak imtiyaz ücretleri karşılığı olarak önceden ödenmiş ve ücret altınla ödenebilecek şekilde, ton başına dört şilin olarak sabitlenmiştir. Hemen akabinde Dışişleri Bakanlığı'nın "Dünya tarihinde eşi benzeri görülmeyen muhteşem bir ticari ödül "[1] diye tanımladığı anlaşmanın temel unsurları işte bunlardır.

Törene katılan yetkililere dolma kalem hediye edilmiş, tercümana ise bir evrak çantası verilmiştir. "Para veya buna benzer hediyeler, iş anlaşmasına katiyen karıştırılmamıştır," diyen Twitchell'in anlatımına göre, "Bir şey hariç: Suudi Arabistan Hükümeti'nin söz verdikleri şekilde bana sundukları mükâfat." Bu mükâfatın verilmesine, Twitchell'in patronu da karşı çıkmaz. (Hizmeti karşılığında *Socal,* Twitchell'e gelecekte doğacak imtiyaz haklarından yüzde onunu önerir. Ancak kendisi tutumlu bir Vermontlu olarak tek seferde ödenmek üzere 75.000 dolar almayı tercih eder. Bu tercih, *Big Oil* tarihinin en büyük talihsizliği olacaktır.) Daha sonra hiç beklenmedik bir aksilik meydana gelir. İbn Suud, yalnızca altın kabul edeceği noktasında kararlıdır; ancak Franklin Roosevelt'in Washington'da batmış bankalarla uğraşan yeni hükümeti, altın standardını yeni terk etmiştir. *Socal,* istisnai bir işlemin peşinde koşmaya başlar. Fakat hazinenin yeni müsteşarı Dean Acheson, aksi yönde karar verir. Petrol şirketi, Kraliyet Darphanesi'nden 35.000 İngiliz altını almak üzere, acilen *Morgan Guaranty Trust*'ün Londra ofisine başvuruda bulunur. Bunun üzerine yedi kutu altın, P&O yolcu gemisiyle zamanında ulaştırılır. Suudi Arabistanlıların sahip oldukla-

1 Tüm detaylar H. St. J. B. Philby, *Arabian Oil Ventures,* s.71-134'den alınmıştır; K. S. Twitchell ile Edward J. Judi, *Saudi Arabia: with an Account of the Development of Its Natural Resources,* s.148-70; Anthony Cave Brown, *Treason in the Blood: H. St. John Philby, Kim Philby, and the Spy Case of the Century,* s.111-44.

rı düşünülen cinsiyet saplantısına hürmeten, şilinlerin her birine bir İngiliz kralının resmi basılmıştır.[2] Tüm bunlar eşi Airy ile (ve dolma kalemleriyle) birlikte Cidde'ye tatile gelmiş gibi bir anda ortaya çıkan ve ardından aynı hızla tarih sahnesinden silinen yeni, yumuşak başlı Lloyd Hamilton'un yardımları sayesinde organize edilecektir.

Bu kalemlerle atılan imzalarla Amerika, Orta Doğu petrolü üzerindeki İngiliz hâkimiyetini sona erdirmiştir. Ancak o günlerde pek anlaşılmamış olan şey, bu anlaşmanın Washington'ı nasıl da dönülmez bir şekilde barındırdığı zehirli nefreti, Tom Paine'nin *Rights of Man*'inden (İnsan Hakları) çok John Milton'ın *Paradise Lost*'unu (Yitik Cennet) anımsatan bir bölgede çamura sapladığıdır. Anlaşmanın doğumuna yardımcı olan ebe, isabetli bir şekilde, sürgün İngiliz melek Harry St. John Bridger Philby olur. Suudi Arabistan'da sondaj hakları peşinde koşan İngiliz konsorsiyumunun anlaşmayı yapmasını engelleyen kişi, Philby'nin ta kendisidir. Philby, İngiliz konsorsiyumunu teklifi yükseltmeleri konusunda cesaretlendirmiş; öte yandan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na "tüm birikimim ve enerjimle, Cidde'deki İngiltere temsilcisi Sör Andrew Ryan'ın sınırsız hizmetindeyim" şeklinde yanıltıcı bir teminatta bulunmuştur.

Gerçekte Philby, her ay Kaliforniya'daki şirketten gizlice 1.000 dolar almaktadır. Üstelik Philby'ye, tekliflerinin kabul edilmesi hâlinde, yüklü miktarda bir ödül sözü de verilmiştir. Philby'nin ölü-

2 Daniel Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money, and Power,* s.291-92'ye bakınız; Twitchell and Jurji, *Saudi Arabia,* s.151; Brown, *Treason in the Blood,* s.154. Maskulen bozuk para basımı sebepsiz bir ihtiyattı zira Avusturya'nın gümüş parasını Maria Theresa süslemiştir ve hanedanı yok olduktan sonra da bu para yarım asır boyunca Arap dünyasının dört bir yanında kullanılan standart para birmi olmuştur.

münün ardından 1964 senesinde bu anlaşma, Washington'da bulunan Orta Doğu Enstitüsü tarafından, anlaşılması güç bir biçimde yayımlanacaktır. Bu beyanla birlikte, şirket ile Philby arasındaki anlaşma da gün yüzüne çıkmış olur.[3]

Philby açısından, söz konusu avans son derece önemli bir döneme denk gelmiştir. Kendisi o sırada Suudi sarayında ödeneksiz danışmanlık yapmakta, bir İngiliz sivil memur pansiyonunda sade bir hayat sürmektedir. Buna ek olarak Philby, serbest yazılarından bir miktar kazanmakta ve Arabistan'da iş yapan İngiliz şirketlerden komisyon almaktadır. Komisyon, tabii ki sarayın, şirketlerin faturalarını ödemesine bağlıdır. Nitekim faturalar ödenmektedir; ancak genellikle yıllar sonra! Dahası, İngiliz yatılı okullarında okuyan üç kızının harçlıklarını hatırlatan notlar, Philby'nin masasında yığın olmuş hâldedir. Buna ek olarak kendisinin de mezun olduğu Cambridge'deki Trinity College'da ilk senesine devam eden oğlu Harold'un okul taksitleri de vardır. Kipling'in 1901'deki romanında yer alan çocuk casusun adı "Kim", 1912'de babası Hindistan devlet memurluğunda yükselen bir yıldız olduğu sırada dünyaya gelen Harold'un lakabı olacaktır. O hâlde öyle görünüyor ki, yüzyılın en meşhur Sovyet köstebeğinin Cambridge'deki gelişim yılları, önde gelen kapitalist John D. Rockefeller'ın bir ürünü olan *Standard Oil for California* tarafından finanse edilmiştir.[4]

Yine de para, tek başına "Jack" Philby'yi motive edememiştir. Anlaşma sağlandıktan sonra Sör Andrew Ryan ile yapacağı görüşmenin içeriğine bakılırsa, bu durum daha net anlaşılabilir. Philby ile eşi Dora, Philby'nin *Ford Motor Company*'nin Suudi Arabistan temsil-

3 Anthony Cave Brown, *Oil, God, and Gold, s.*40'da Ryan hakkında alıntı yapılmıştır.

4 Philby, *Arabian Oil Ventures,* s.87-88.

cisi olmasıyla ilgili görüşmeyi gerçekleştireceği Kahire'ye gitmeye hazırlanırlar (ki temsilci olur). Philby, takip eden süreci şöyle anlatır: "Arabistan güneşi altında, ne var ne yoksa hepsinden söz ettik; ancak ayrılmak üzereyken ona şunu belirtebildim: 'Öyle zannediyorum ki, Amerikalıların söz konusu imtiyazı elde ettiklerini siz de duymuşsunuzdur.' Yıldırım çarpmışa döndü, yüzü kızgınlık ve hayal kırıklığıyla daha da fazla karardı. O, perde arkasındaki her zamanki mütevazı rolünün dengeleri İngiliz katılımcıların lehine değiştirdiğini düşünmüştü. Ancak böyle olmayacaktı. O, nelerin tehlikede olduğunu dahi henüz tam anlamıyla kavramamıştı; İbn Suud Hükümeti'nin acilen ihtiyaç duyduğu paranın ilk taksitinin büyüklüğü."

"Siyasi görüşümüz ile başka meseleler üzerine sahip olduğumuz görüşler ve arzularımız arasındaki uçuruma rağmen, her daim dostane ilişkilerimizi devam ettirmemize rağmen" diye ekler Philby, "vedalaşmamız bir bakıma gergindi."; "hem de hemen hemen hiç yapmadığı şekilde durumu olduğundan hafif göstererek. Ancak o, hakikaten de 'Dragomanların Sonuncusu' idi; Doğu dünyasında geleneksel Batı egemenliğini yansıtan bir okulda yetişmişti. Bense Doğu'nun yabancı kontrolünün boyunduruğundan kurtulup özgürlüğüne kavuşmasını savunan ilk birkaç kişiden biriydim."[5]

Bu son nokta gerçekten de doğrudur. Philby 1925'te, hem hükümetinin Orta Doğu politikalarını tasvip etmediğinden hem de erdemleri ile tavsiyelerinin hak ettikleri ölçüde dikkate alınmadığını düşündüğünden, imparatorluğun idari hizmetlerinde seçkin bir mevkiden istifa etmiş (şikâyetler birbirleriyle ilişkilidir) ve Suudi liman kenti Cidde'ye taşınmıştır. Burası, I. Dünya Savaşı sırasında bir İngiliz idari temsilcisiyken tanıştığı İbn Suud'un başdanışmanı olarak üstlendiği yeni rolünün üssü olacaktır. Bu, zamanlaması

5 a.g.e., s.125-26.

son derece yerinde, cesurca bir karardır. İbn Suud, hâlâ Avrupalı büyük güçlerin çalışma biçimlerini öğrenmektedir. Hâlbuki söz konusu güçlerin yöneticileri, onun yeni doğmuş krallığının önemine dair neredeyse hiçbir şey bilmemektedirler. 1920'lerde Suudi Arabistan, döviz anlamında bilhassa Müslüman hacıların her yıl Mekke ve Medine'ye yaptığı hac seferlerine bağımlıydı. Mekke ile Medine'nin yeni koruyucusu, son Haşimi şerifleri Hüseyin ile oğlu Ali'yi tahtan indiren İbn Suud olur. Tüm bu gelecek vaat etmeyen başlangıçların arasında Philby, yine de Orta Doğu üzerinde en muazzam stratejik izi bırakan Batılı bir *kral yaratıcı* olarak yükselmeyi başaracaktır.

Mücadeleci, aksi, tutucu derecede benmerkezci Jack Philby, sanki dünyaya kendi heybetli çalılığından, bir baykuşun düşmanca bakışlarını andıran gözlerle bakıyor gibidir. Kendisi de aykırı bir diplomat olan yüksek rütbeli iş arkadaşı Sör Reader Bullard'ın verdiği sırra göre, Philby'nin "derinliklerinde bir yerlerde, delice bir huy gizliydi" ve bu delilik ona, bir saçma duygusuyla birlikte bahşedilmişti. "Philby'nin, Hindistan, Irak ve Eski Ürdün olmak üzere üçünün yönetimleriyle birden arası açılır. Zannetmiyorum ki, söz konusu taraflar arasında tek içten, doğru düşünen kişi o olsun. Ne var ki, bu onun kati inancıdır ve bu kanaati doğrultusunda deliliğiyle paralel giden muazzam enerjisi ve gerçek kabiliyeti ile daha birçok belaya neden olacaktır. Philby, *basitçe* (Bullard'ın vurgusu) kendisini Prometeus gibi hissediyor olmalı, herkesin iyiliği için tanrılara karşı gelen Prometheus."[6]

Bullard'ın 1924'teki hükmü, son derece önseziliydi. Birçok iş arkadaşına göre, Philby (High Tory'nin cümleleriyle) son derece kaba

6 "Letter from Jiddah", Temmuz 1924 tarihli , Sir Reader Bullard, *Two Kings in Arabia, s.*48-49'da yer alan.

bir adamken, gerçekte Prometeci dürtüsü her daim onunla olmuştu. Jack'i basitçe bir "ahlaksız" olarak nitelemek, Hamlet'e "kararsız" veya Don Juan'a "azgın" demekle neredeyse eşdeğerdir. Gerçekte Jack Philby, tıpkı yetiştirilişi gibi anlaşılması güç, karmaşık bir karaktere sahipti. Orta hâlli bir Norfolk ailenin en genç oğlu olan babası Harry Montagu Philby, 1870'lerde kahve üreticisi olarak yeni bir hayata başlamak üzere Seylan Adası'na (Sri Lanka) göç edecekti. Barındırdığı dinî farklılıklar açısından -Budist, Hindu, Müslüman ve Hıristiyan- oldukça zengin bir sömürge adası olarak öne çıkan bu yerde, 1885 senesinde, Jack dünyaya gelir. O, "Montie" ile Colombo garnizonunun komutanı Albay John Duncan'ın en büyük kızı olan eşi Queenie'nin sahip oldukları dört oğuldan ikincisidir. Tıpkı oğlu gibi Montie de kaba bir adamdı. O çapkın, içkisi, kumarı olan iflas etmiş bir kahve yetiştiricisiydi. Aile kararlarına muntazam bir şekilde yön veren ve önemli anlarda İngiltere'de yatılı okuyan çocuklarının okul harçlarını finanse edebilmek için daha varlıklı ailesine başvuran kişi ise ailesi arasında "May" olarak bilinen Queenie'ydi.

Bir dönem Jack'in okul müdürü J. V. Milne (yazar A. A. Milne'in babası) olacaktı. O, eğitiminin ilk yıllardan itibaren öğretmenlerini her daim şaşırtan bir öğrenci olmuştu. Milne'in tavsiyesi üzerine Jack, henüz on üç yaşında iken "Big Ben'in akıp giden zamanı bildiren çan sesleri eşliğinde, Manastırın ve Parlamento binasının gölgesinde"[7] yer alan (eskiye dönüp hatırladığı kadarıyla) *Westminster School*'da, Kraliçe bursu alan bir öğrenci olacaktı. Philby, var olan her ödülü -kriket sahasında, futbolda, satrançta ve tartışma platformlarında- kazanmış bir gençti. Üstelik son senesinde okulunun öğrenci temsilcisi seçilir. Philby, 1901'de Abbey Manastırı'nda Victoria'nın cenaze töreninde yer alan Kraliçe Burslusu Öğrenciler

7 Philby, *Arabian Days,* s.27.

arasındadır. Bir yıl sonra ise Kral Burslusu olarak, VII. Edward'ın taç giyme töreninde kraliyet tacını koruyanlar arasında yer alır. Philby, kendisini bir muhafazakâr ve bir Hıristiyan olarak tanımlar. Jack, 1904'te Westminster ile kurumsal ilişkileri olan Trinity Kolej'in (Cambridge) klasikler (eski Yunan ve Latin edebiyatı eserleri) bursunu kazandığında kimse bu habere şaşırmaz.

Westminster gibi Trinity de atmosferi ve kökenleri itibarıyla oldukça gösterişlidir. Büyük Kapısı'ndan (1528-35 yılları arasında inşa edilen) Büyük Avlusu'na (Cambridge veya Oxford kolejine kıyasla en geniş) adım atan bir ziyaretçi, kaçınılmaz bir şekilde Albion[8] geçmişinin hayaletlerini hisseder. Isaac Newton'ın iç avluya bakan odaları, ziyaretçilere Trinity'nin Francis Bacon'dan Niels Bohr'a uzanan yelpazesiyle, bilimde kurduğu üstünlüğü anımsatır. 2007'ye kadar okulun en az otuz bir tane Nobel ödülü (Fransa ve Belçika'nın toplamından fazla) ve beş adet Bilim Dalı Madalya sahibi (matematikte Nobel'in eşdeğeri) yetiştirdiği görülür. Trinity'nin Andrew Marvell ile Lord Tennyson'dan Vladimir Nabokov'a bahşettikleri ile çevrelenmiş kilise ve okulun her köşesi, kilise ve devlet büyüklerinin büstleriyle doludur. Christopher Wren tarafından tasarlanan ihtişamlı kütüphanesinde yer alan hazinelerden biri de, Milton'ın *Paradise Lost* (Yitik Cennet) eserinin ilk baskısıdır. Ancak Jack Philby'nin 1904'ün Yortu döneminde Trinity'ye başladığı günlerde bu miras. sosyalizm; Freud, feminizm, pasifizm, ateizm ve Darwin (ilişkileri ve öğrencileri Cambridge'in dört bir yanını sarmış olan) üzerine yapılan tartışmaların içerisinde hararetli bir biçimde yeniden sorgulanmaktadır.

Philby'ye göre eleştiri ve çekişme, "o günlerde Cambridge'deki hayatın tadı tuzu"dur. Bunun yanı sıra İngiltere için Cambridge

8 İngiltere'nin eski Rumencedeki en eski adı (E. N.).

ne demekse, Cambridge için de Trinity aynı şey demektir: entelektüel bir serbest atış alanı.[9] Üniversitenin önde gelen filozofları (Bertrand Russell, Alfred North Whitehead ve G. E. Moore) birer Trinityli'ydi; tıpkı gizli Bloomsbury Çevresi'ni oluşturan kültürel yenilikçilerin olduğu gibi: (çiçeği burnunda mezunlar Lytton Strachey, Clive Bell ve Leonard Woolf). Philby'nin kendi dönemi arasında, Lytton'un erkek kardeşi ve Freud'un çevirmeni James Strachey ile Jack'in (kolejin tartışma topluluğu) *Magpie and Stump*'a üyeliğini desteklediği Jawaharlal Nehru vardı. Philby, Cambridge'de bulunduğu dönemin büyük bir kısmında, yükselen radikalizmini gizlemiştir. Philby, bu eğilimini açıklayıcı bir şekilde oyunculuğa başlayacak ve 1907'de Marlowe'un bir öğrenci yapımı olan *Doctor Faustus*'unda (Rupert Brooke'un *Mephistopheles*'i canlandırdığı) yer alacaktır. Jack'in oyunculuk yetenekleri, o dönem altmış yılın ardından bir sınıf arkadaşının hâlâ anımsayabildiği bir şiire ilham vermiştir. Yaşam öyküsü yazarı Oxfordlu Elizabeth Monroe'nun kaydetmiş olduğu üzere:

Ah! St. J. B. Philby,
Sahneye taşıdığın kaderin
Ne olabilir veya ne olacaksa?
Sen heyecanlı bir Fabian olabilirdin
Ve hâlâ da olabilirsin...[10]

Philby, gerçekte zaten gizli bir Fabian (yani sosyalist) ve özgür düşünce adamı olmuştur. Son senesinde edindiği ateşli entelektüel çelişkiler, ahlaki bir krize zemin hazırlar. Philby'den, Trinity'nin

9 a.g.e., s.29.

10 Elizabeth Monroe, *Philby of Arabia*, s.13; okul arkadaşı W N. Ewer idi. Ayrıca bakınız, Philby, *Arabian Days*, s.29.

Pazar Akşamı Makale Topluluğu için bir yazı hazırlaması istenir. Ancak o, bu yazı için "Geleneklerin Sakıncaları" temasını seçer. Kendi cümleleriyle, "Bu, benim gelenekleri savunduğum son eserim oldu ve bu yazıyı hazırlarken anladım ki artık düşüncelerimin geçerliliğine eskisi kadar inanmıyorum. O ana kadar, içinde yaşadığım dünyamın çatırtı sesleri kulaklarımda çınlıyordu; ancak ben, herhangi bir savunmasız duruma karşın silahlarıma dört elle sarılmış vaziyetteydim. Bu, benim Cambridge'deki son senemin bitişine doğruydu. Benim, sosyalizm, özgür düşünce, agnostizim (bilinmezcilik) ve bu dakikadan sonra gayet güvenli ve yeterli görünen bir bölgenin, diğer aforoz edilmiş unsurlarının elebaşı olarak kendimi ortaya atışım son derece farklı bir arenada gerçekleşmiştir."[11] Jack'in işaret etmek istediği bu "son derece farklı arena", herkesin bildiği üzere Şark idi. Philby'yi, dil ve inanç zengini Şark'ın içine çeken kişi ise Cambridge'den değerli bir öğretim görevlisiydi.

Edward Granville Browne, bu yönüyle çok bilinmez; ancak o döneminin Doğu'ya ilişkin görüşlerini büyük ölçüde şekillendirmiş biridir. Pembroke Koleji'nde eğitim verdiği yıllarda, Cambridge'deki herkes onu sima olarak mutlaka tanırdı. Öğrencilerinden Laurence Graffety-Smith'e göre o, "Fiziksel özellikleri açısından, evrim sürecini özetler nitelikteydi: Kısaydı ve omuzları genişti. Kamburdu ve tuhaf uzun kolları, o gönülsüzce yürürken iki yanında sallanırdı. (Ancak) Biçimli keskin hatlı yüzü, bilginin ve insan sevgisinin bir yansımasıydı." Sonraları Doğu Akdeniz'de elçilik görevi üstlenen Graffety Smith'e göre Browne'in dersleri, "havlayan bir köpek sürüsünü" andırıyordu. Ya da bir başka diplomat Reader Bullard'ın anımsadığı üzere, "O bir lokomotif değil, bir meteor idi."; son sürat

11 Philby, *Arabian Days, s.51.*

ders veren bir meteor.[12] Eşsiz bir dil bilimci olan Browne, Türkçe, Arapça, Farsça, Hindustani (Hindu-Urdu Dili) ve aynı zamanda Avrupa dillerini öğretmiştir (yüksek onur derecesini garantilemesi üzerine, Doğu dilleri alanında açık iş pozisyonu bulunmadığının belirtilmesi ve farklı bir seçim yapması konusunda uyarılmasına rağmen, o yine de tercihini değiştirmez). Browne, Fars edebiyatından eserler çevirmiş ve ünlenmelerini sağlamıştır. Çok okunan klasikleşmiş bir eser olan *A Year Amongst the Persians*'ın (İranlıların Arasında Bir Yıl) da yazarıdır. Bu eserinde Browne, İngiltere'ye bir sitemde bulunur. Sebebi ise İngiltere'nin "Öteki büyük Avrupa uluslarına kıyasla, gençlerini Doğu dillerini öğrenmeye daha az teşvik ediyor"[13] oluşudur.

Özetle Browne bir Şarkiyatçı idi. O, Colombia University'den Edward Said'in etkili bir suçlama olan kitabı *Orientalism*'de (1978) sert bir şekilde eleştirdiği akademik sınıfın içerisinde yer almıştır. Esasen Filistinli bir Hıristiyan olan Profesör Said'e göre Browne gibi akademisyenler, Batı'nın Doğu üzerinde kurduğu baskının entelektüel donanımına biçim veren kişiler olmuşlardır. Said'in yarattığı tartışma, bugün hâlâ kuvveti ve etki alanı ile Browne'ı, öteki eserler arasında adaletli bir şekilde değerlendirmemektedir. İngiliz yazar Robert Irwin, 2006'da gündeme gelen ve sağlam temeller üzerine kurulmuş *For Lust of Knowing* isimli bir reddiyede, Browne'ın hiçbir zaman sömürgeci hegemonyayı savunmadığını; aksine Dışişleri Bakanlığı'nın başının belası olduğuna işaret eder. İngiltere ve Rusya, 1907'de İran'ı etki alanlarına katıp ardından da birlikte anayasal devrimin önünü tıkadıkları zaman, İran'ın özgürlüğü adına yorul-

12 Tamamı Robert Irwin, *For Lust of Knowing: The Orientalists and Their Enemies*, s.205-06'dan alıntı yapılmıştır.

13 Irwin, *For Lust of Knowing*, s.204'den alıntı yapılmıştır.

maksızın kampanya yürüten kişi "Johnnie" Browne'dan başkası değildir. Yerel hakların ateşli bir savunucusu olan Browne, Elizabeth Monroe'nun deyimiyle, "Büyük olasılıkla Cambridge'deki en popüler adam hâline gelmiştir." (1990'larda, Profesör Said'in Morningside Heights'da tartışmalı bir şekilde edindiği üne benzer bir şekilde).[14]

İmparatorluğun yönetici kastı (sınıfı), Hindistan hükümetindeki [(*Indian Civil Service, ICS, (*Hint Devlet Hizmeti)] görevine başlaması için gereken detaylı incelemeleri geçmesi üzerine Philby, Browne'ın etkisi altına girmiş olur. 1891'de Seylan'dan (Sri Lanka) döndüğü günden itibaren İngiltere'yi hiç terk etmemiş olan Philby, Urduca ve Farsçanın üstesinden gelebilmek için Trinity'de kalmaya devam etmiştir. Browne, ani bir kararla ona, başlangıç seviyesinde Arapça öğretmeyi de teklif eder. Philby sonraları bu gelişmeyi, "kader parmağıyla bana işaret ediyor, muhtemelen beni arşınlamayı hiç düşünmediğim bir yola doğru itiyordu" şeklinde değerlendirecektir. Philby, *Arabian Days* (Arabistan Günleri) adlı otobiyografisinde Browne'ı, "kesinlikle yoluma çıkmış en ilham verici öğretmen, son derece asi; ancak bir o kadar da hevesli ve ölümüne bilgili. Öyle ki, bir kimseyi Doğu'yu ve halklarını öğrenme arzusuyla yanıp tutuşturacak kadar!"[15] diye tarif etmiştir. Bunun yanı sıra kesin olan bir şey varsa o da, Browne'ın Said'in Oxbridge kolejlerinde ırkçı emperyalizmin egemen söylemini yaymakta olan küçük düşürücü öğretim üyeleri paradigmasıyla çok az ortak yanı vardır.

Jack Philby, Aralık 1908'de Hindistan'a, Pencap'ın eyalet başkenti Lahor'a gitmek üzere yola koyulur. Ülkesinden uzaklarda gör-

14 Monroe, *Philby of Arabia,* s.18. Ayrıca Bakınız, Irwin, *For Lust of Knowing,* s.204.

15 Philby, *Arabian Days,* s.32.

düklerine son derece yabancı olan Philby, tam da Noel şenliklerinin başladığı sırada buraya ulaşır. Önce, şafak vaktine kadar dans edilen *Lahor Hunt Ball* gerçekleşir. Hemen ardından Vali Vekili Sör Louis Dane'in bir törenle başlattığı at yarışlarıyla sonuçlanan kriket ve polo maçları gelir. Vali Vekili, sarıklı Hint prenslerinin eşlik ettiği Rolls-Royce'unun önünde ilerleyen ve develer tarafından çekilen kuğu şekli verilmiş bir arabayla şenlik alanına ulaşır. Philby, Pencap'ı kuzeybatı sınırına bağlayan Büyük Anayol üzerindeki ara istasyon Jhelum'daki yeni görevine böylece başlamış olur. Bu genç bölge memuru, bir bölge yargıcı olarak aldığı zekice kararlarıyla ve Sihler, Müslümanlar ile Hintliler arasında sağladığı barışla tanınacaktır. Philby, tüm sonuçlarıyla artık klasik bir devlet memurluğu kariyerine başlamıştır.

Ancak böyle olmadı. Reform yanlısı Lord Minto, kısa süre önce İngiltere Hindistanı'nın başkenti olan Kalküta'da, sömürge yanlısı Lord Curzon'un yerine Genel Vali olarak göreve başlamıştı. Bunun yanı sıra Londra'da bulunan Hindistan Ofisi'nin başkanı da Gladstone'un liberal yaşam öyküsünün muhterem yazarı olan Devlet Bakanı John Morley'di. Minto, eski ve alışılagelmiş görüşleri benimseyen İngiliz yetkililerini derinden ürkütecek bir şekilde, İdareci Konsey'e gerçek bir Hintlinin dâhil olmasından; dahası il konseylerinde mecburi "resmî" (örneğin İngiliz) çoğunluğun kaldırılmasından bahsetmekteydi. Bu değişikliklerden ikincisi, beklendiği gibi kabul edilir ve böylelikle meşhur Minto-Morley reformları, Hindistan özerk yönetimine giden yolun başlangıcındaki belirsiz adımların arasında yer almış olur. Bir değişimin başladığı aşikârdır. Fakat gözü pek Philby, tehlikeli bir biçimde bu dönemecin daha da ilerisinde yer almaktaydı. Philby, anılarında bunu şöyle belirtir: "Muhtemelen ben Hint devlet hizmeti görevini üstlenen ilk sos-

yalisttim. Öyle zannediyorum ki Hindistan'ın bağımsızlığı idealine olan inancımı en başından itibaren ortaya koyarak birçok arkadaşımı öfkelendirmişimdir."[16]

Philby, *Süvarilerin Sofrası*'nda veya *Çalışanların Kulübü*'nde belirdiği zaman, kaşları hemen havalanırdı. Lakabı ise *"ateşli radikal"* idi. Ne var ki Philby'nin ilk başkaldırısı herhangi bir siyasi nedenden değil, bir evlilikle ilgilidir. Philby, 1909'da Rawalpindi'deki bir Noel dansı sırasında, kızıl saçlı güzel Dora Johnston ile tanışmış ve ona âşık olmuştu. Dora, ikinci kademeden bir İngiliz memurun kızıydı. Philby, annesine gönderdiği bir mektubunda Dora'dan şöyle söz ediyordu: "Bayan Johnston, Pindi'nin en hoş kadınlarından biri. O güzel bir dansçı ve ben katılabildiğim tüm dans gecelerinde onunla en az birkaç sefer dans etme şerefine nail oldum." Ancak Philby'nin annesi, Dora'nın dahi oğlu için yeterince asil bir aday olmadığını düşünüyor ve nişanlanma kararlarına karşı çıkıyordu. Jack ile Dora, 1910 senesinde bir İngiliz kasabasını andıran (Bu kitabın yazarları, 1989'daki Pakistan ziyaretleri sırasında, bu yerin hâlâ aynı şekilde kalabilmek için çabaladığını gözlemlemişlerdir.) tepelik alandaki Murree'de, bir Anglikan katedralinde evlenirler. Annesinin akrabası, Warwickshire Kraliyet Alayı'ndan Teğmen Bernard Montgomery, Philby'nin sağdıcı olur. Afrika'da Rommel, Avrupa'da ise Patton ile çarpışacak olan Montgomery, ileride mareşal rütbesine kadar yükselecektir.[17]

Vali Yardımcısı Dane'in Philby'ye olan kızgınlığı; söylentiye göre kasabadaki bir tartışma sırasında, acemi bölge memurunun patavatsızlık eden Hintli bir öğretmenin kulağını kestiği yönündeki ithamlar üzerine daha da derinleşir. Ancak Philby, katı Hint Devlet

16 a.g.e., s.40.

17 Brown, *Treason in the Blood,* s.12; Monroe, *Philby of Arabia,* s.19-20.

Memurluğu prensiplerinden birini ihlal ettiği gerekçesiyle cezalandırıldığı zaman, o yalnızca Dane'in hükümlerini çiğnemekle kalmaz; bunun yanı sıra konunun genel valiye iletilmesi için müracaatta bulunur. Bu doğrultuda bir müracaat, her bir hükümet çalışanına tüm kariyerleri boyunca tek bir sefer kullanmaları için sunulan bir imtiyazdır. Genel vali, cezanın dozunu düşürür; ancak kınamanın yerinde olduğuna karar verir. Philby, muazzam dil yetenekleri ile yeni il şefi Sör Michael O'Dwyer'in atanması sayesinde, bir başka cezadan kurtulmuş olur. Oxford Balliol Koleji'nin "sakın af dileme, sakın açıklama yapma" kurallarıyla yetişen İrlandalı Sör Michael, Jack ve Dora'dan hoşlanmıştır. Micheal, Philby'nin aykırı ruhundan etkilenir ve ondan Pencap'ın ana dilde basılan gazetelerindeki kışkırtıcı haberleri sansürlemesini ister. Philby, annesine yolladığı mektubunda, içinde bulunduğu durumu şöyle dile getirecektir: "Son derece cılız bir tahrik alevine baskı yapıyorum. Yine de eğer bir gazeteci olsaydım, herhâlde en kışkırtıcı ben olurdum ve tabii hükümetin belalısı da!" 1914 senesinde I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Philby'nin görev alanı genişler ve kendisi Almanya'dan yardım aldıklarından şüphelenilen Sih militanlarının gözetimini gerçekleştiren Londra merkezli Özel Kol'un yerel ortağı oluverir.[18]

Philby'nin enerjisi ve dil yeteneği ile ilgili haberler, Mezopotamya'ya ilerlemekte olan İngiliz-Hintli güçlerinin merkezi Basra'da siyasi subay olarak görev yapan, eşsiz yetenek avcısı Sör Percy Cox'a ulaşmıştır. O'Dywer'in tavsiyeleri üzerine Philby, Siyasi ve Gizli Daire'ye katılır. Bu Daire, İngiltere Hindistanı'nın göklere çıkarılan ve ikinci asrına giren gizli servisidir. Philby, Dora'ya heyecan dolu bir mektup gönderir: "İşte bu benim şansım! Bu, tam da

18 Brown, *Treason in the Blood,* s.20-21.

benim en başından beri olması için haykırdığım şey."[19] Bu gerçekten de Philby'nin şansıdır, ama bu şansın büyük kısmını kendi çabalarıyla yaratmıştır. Kasım 1915'te ceketi, siyasi subaylara özgü beyaz şeritlerle yeni süslenmiş olan Philby, Basra'da görevine başlar. Philby, aradan çok zaman geçmeden Cox'un yetenekli öğrencisi, Arap kültürü üzerine en az Philby kadar donanımlı bir Arap yanlısı olan Gertrude Bell ile arkadaşlık kurar. Birkaç ay içinde Philby, orta düzey memurların -Sör Mark Sykes, T. E. Lawrence, David Hogarth ve Albay A. T. Wilson- bölgesel bilgi ağının bir parçası konumuna gelir. Bu adamların yöntemleri birbirlerinden oldukça farklı olsa da tek bir ortak amaç doğrultusunda sıkıca birbirlerine kenetlenmiş vaziyettedirler; bu amaç da, "Medeniyet adına verilen Büyük Savaş" merhametlice sona erdiğinde, İngiltere'nin Orta Doğu'ya yerleşmesi mücadelesidir.

Otuz yaşındaki Philby ile ellisine merdiven dayayan Bayan Bell arasındaki ilişki, son derece samimi olmakla birlikte aynı zamanda resmîdir. Gertrude için o, "Jack" veya "Aziz John" değil, "Benim sevgili Bay Philby'ciğim"dir. Philby için ise güney bataklıklarındaki Arap reislerle görüşmek ve İran ile Mezopotamya'yı birbirinden ayıran gelgitli nehir Şattülarap'ı incelemek üzere birlikte seyahat etmelerine rağmen Gertrude, "Bayan Bell" olarak kalmıştır. Kut'da kuşatılmış vaziyetteki İngiliz-Hintli birliğinin pes etmesiyle, 1916 senesi boyunca İngiliz ordularının uğradığı başarısızlıklar doruk noktasına ulaşır. Bu cesaret kırıcı yılda, Philby'nin değeri bilinmemiş görevi, yerel aşiretlerle seferi İngiliz askerlerinin el koydukları erzaktan doğan (İngilizlerin gözüyle) adil borçlar üzerinde pazarlık etmekti. Bu yüzden de Philby, Arapça yalvarmayı ve küfretmeyi öğrenir; hem de ister yerel aksanla isterse şeyhlerin daha çok hoşlandıkları

19 a.g.e., s.20.

resmî Türkçe-Arapça aksanıyla. Mart 1917'ye gelindiğinde, askerî çark İngilizlerin lehine dönmeye başlayacaktır. Tümgeneral Stanley Maude'nin yönetiminde ilerleyen birlikler, artık Irak olarak anılmaya başlanan işgal altındaki toprakların başkenti Bağdat'a girer. Savaş bölgesinin Sivil Komiseri Cox, yenden Bağdat'a yerleşir ve Gertrude Bell de, Cox'un Şark Sekreteri olarak görev alır. Her ikisi de New Delhi'nin bakış açısı -Irak, bu topraklara göç eden Hintliler tarafından sömürgeleştirilecek, esasen de İngiltere'nin himayesine girecektir- ile General Maude'un resmî olarak ortaya koyduğu Londra'nın özgürlük vaatlerini uzlaştırmaya çabalarlar.

Philby, Mayıs 1917'de geçici olarak Bağdat'a atandığında, burada bulunan Gertrude Bell tarafından şu yürekten sözlerle karşılanır (St. John'un anımsadığı kadarıyla): "Buraya gelmeniz beni çok memnun etti. Burada tam bir kargaşa ortamı hâkim; bu nedenle de Sör Percy, umutsuzca aşırı çalışıyor ve ofiste bulunan diğer kimselerin de hiçbir şeyden haberi yok. Bu gerçekten de feci bir durum ve sizin işleri yoluna koymanız gerekiyor." (Philby'nin anılarında ise mütevazı bir duruş sergilemeye çalışan "Gertrude, aslında her zaman mükemmelin peşindeydi; zira onun repertuarında daha kötüsüne yer yoktu.")[20] Rahatlayan minnettar Sivil Komiser Cox, Philby'ye ilk elemeden geçirmesi için "Gelen evrak" kutusunu teslim eder. Jack ise uygun bir şekilde hazırladığı yanıtları Cox'un onayına sunar. Philby bu durumu şöyle açıklayacaktır: "Siyasi Daire'yi ilgilendiren işlerin tamamını, oldukça kısa bir süre içerisinde öğrenmek ve kavramak durumunda kaldık. Bu nedenle Cox'un incelemesi maksadıyla sunduğum taslaklarda yer alan çeşitli sorunlara dair kendi fikirlerimi de rahatlıkla işin içine katabildim."[21]

20 Philby, *Arabian Days,* s.131.

21 a.g.e., s.134-35.

Philby, belgelere özel erişimi sayesinde Ağustos 1917'de Kuveyt'teki siyasi görevli Albay R. E. A. Hamilton'ın Riyad'a, yükselen Arap beyi İbn Suud ile olası işbirliği imkânlarını araştırmak için özel bir ziyaret yapılmasını önerdiğini öğrenir. Tesadüfen, tam da bu sırada Albay Arnold Wilson, Basra'daki meşakkatli idari görevlerinden sıyrılabilmek umuduyla Bağdat'a gelmiştir. Wilson, Cox ile görüştükten sonra Philby'nin hemen yan tarafta bulunan ofisine geçer. "Cox ile görüşüyordum da..." diye konuşmasına başlar, "Kendisi bana, seninle konuşmamı önerdi. Şu an içinde bulunduğumuz durum, gerçekten de son derece münasebetsiz." Duydukları üzerine Philby sorar (Tabii ki mümkün olduğunca masum bir şekilde!): "Neden, sorun nedir?" Wilson'un cevabı şöyledir: "Burası ile Basra arasındaki çekişme devam ettiği sürece, benim herhangi bir şeyi neticelendirmem imkânsız. Burada yeni bir örgütlenmeye ihtiyaç var; ayrıca Cox çok fazla çalışıyor ve yorgun düşmüş vaziyette. Ona yardım edebilecek birileri olmalı." Bu noktada Philby, konuyu yavaş yavaş kavramaya başlamıştır: "Bak Wilson, bu masada benim yerimi almak istediğini mi söylemeye çalışıyorsun?" Albay şöyle cevaplar: "Evet. Öyle zannediyorum ki varmak istediğim nokta bu." Philby ise "Öyleyse isteğin son derece kolay bir şekilde ayarlanabilir; ancak tek bir şartla. İbn Suud'a gönderilmesi düşünülen ziyaretçiyi duymuşsundur. Cox'u, beni bu göreve ataması konusunda ikna et. Böylelikle istediğin zaman benim koltuğuma oturabilirsin" der. Wilson da şöyle karşılık verir: "Anlaşıldı. Derhâl Cox ile görüşeceğim."

Beş dakika sonra, pek yakında Sivil Komiser Yardımcısı ve Irak'ın gelecekteki sınırlarının mimarı olacak Albay Wilson geri döner ve ağzından basitçe "Cox kabul ediyor" sözcükleri dökülür. Philby böylelikle, kendisinden on dört yıl daha tecrübeli olan Albay

Hamilton'a karşı üstünlük sağlar ve Cox'un kutsanmış İbn Suud elçisine dönüşür. St. John otuz yıl sonra bile bu gelişmeyi, "kaderimin dönüm noktası"[22] olarak değerlendirecek ve yaşananları büyük bir memnuniyetle anımsayacaktır.

Bu noktada geçmişi biraz anımsamaya ihtiyacımız var. 1917'de, üç farklı hanedan Orta Arabistan'ın hâkimiyeti için rekabete girişir. Henüz bir yıl önce Hicaz, İngiliz desteğiyle Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Arap ayaklanmasını ilan eden Mekke Şerifi Hüseyin tarafından idare edilmektedir. Savaş ağası İbn Raşid, Hail'de Türklere sadık kalmaya devam eder. Böylelikle Hüseyin ile Raşid'in asırlık düşmanı ve Necd'in idarecisi Emir, İbn Suud'a karşı gelmiş olur. İbn Suud bu yarışta, elinde çekişmenin kaderini belirleyen çift taraflı keskin bir bıçak taşımaktadır: Vahabiler; yani uzun süredir öfke ve fanatizmleriyle nam salmış cihat savaşçıları!

İbn Suud, krallığını, ünlü İslam reformcusu Muhammed İbn Abdül Vahab'a borçludur. 1703 senesinde dünyaya gelen Muhammed İbn Abdül Vahab, rivayete göre henüz on yaşındayken Kur'an'ı ezberler. Vahab, öğrendikleri ve tutkusu doğrultusunda, Müslümanların boş vermişliklerine karşı bir mücadele başlatır. Gazabından en çok etkilenenler ise putlara ve ermişlere inanan, daha çok kâfir Şiilerden oluştuğuna inandığı grup olur. Vahab'in en önemli yeni müridi, 1745 senesinde mezhebini değiştiren ve Necd'de ilk Vahabi krallığını kuran Muhammed İbn Suud'dur. Muhammed İbn Suud'un oğlu Abdul Aziz İbn Suud yönetimindeki krallık, bir süre sonra heybetli bir çöl imparatorluğuna dönüşür. Bunun beraberinde, Mekke ve Medine'deki kutsal topraklara giden Müslüman hacılar, militan Vahabi inancına dâhil olma-

22 a.g.e., s.144.

ya başlarlar. Böylelikle söz konusu inancın mesajları, İslam dünyasının ücra köşelerine kadar taşınmış olur: Doğuda Hindistan'ın kuzeybatı sınırından Alman idaresindeki Sumatra'ya; güneyde Mısır'ın Sudan'ından Afrika Boynuzu'ndaki Somali'ye kadar.

19. yüzyılda Orta Arabistan'ı keşfe çıkan ilk Batılı kâşifler, Vahabilerin henüz fanatizme boğulmamış samimi yalınlıklarından etkilenirler. Vahabiler için Peygamber tarafından izin verilmediğini düşündükleri müzik, dans, şiir, kutsal mabetler ve bedene dair süslerin tamamı yasaktır. Ancak Bedevilerin tamamının aynı fikirde olduğu söylenemez. Aralıksız bir şekilde aşiret çatışmalarıyla geçip giden bütün bir yüzyıl boyunca, Vahabi krallığının toprakları daralır ve 1900'e gelindiğinde Mekke ve Medine'nin de kaybedilmesiyle, bir zamanlar uçsuz bucaksız olan sınırları artık yalnızca iç kısımla sınırlı hâle gelir. Bu çalkantılı dönemde, Müslüman hacılar ve Avrupalı seyyahlar da dağınık sakalları, çıplak bilekleri ve tehditkâr kılıçlarıyla hemen ayırt edilebilen öfkeli Vahabiler ile ihtiyatlı bir mesafe içerisinde olmaları gerektiğini benzer şekilde öğrenirler. Kendi şahsına münhasır Oxfordlu William Gifford Palgrave (bir zamanların Hint Ordu subayı ve ardından Fransız Katolik'i olan), 1865'te Vahabilerin "gerçek bir içsel gelişimi gerçekleştirmekten yoksun, ticaret düşmanı, sanattan hatta tarımdan kopuk, son derece hoşgörüsüz ve kavgacı" oldukları konusunda uyarıda bulunmuştu. Palgrave, söz konusu mezhebin "İslam'ın tatsız savaşlarının yeni kaynağı" olacağı ve bu durumun diğer dinleri de büyük ölçüde tehdit edebilecek ölçekte savaşlara yol açacağı endişesini taşımaktaydı!

Palgrave'in kaygıları, 1860'larda Basra Körfezi'nde yaşamış ve genellikle basmakalıp fikirlere sahip İngiliz Albay Lewis Pelly tarafından da tekrarlanır. Pelly, Palgrave'ye güven duymamaktadır. Bunun sebebi ise Palgrave'in Fransız ve Katolik bağlantılarıdır. Yine

de, bizzat Necd'i ziyaret ettikten sonra Pelly, "İmamın kendisi son derece makul ve tecrübeli bir adam iken... Etrafını bir kimsenin görüp görebileceği en telaşlı, en vicdansız, tehlikeli ve fanatik kimseler sarmış"[23] uyarısında bulunur. Ya da söz konusu yönetimle görüşen bir başka İngiliz gözlemcinin sözcükleriyle; Vahabi hareketi, doruk noktasına kadar doyurulması gerek "büyük bir fikre" adanmıştır: "Bir orman yangını gibi; onu besleyen alevler olduğu sürece kontrol altına alınması imkânsız. Bahsedilen durumda alevler, aynı büyük fikri paylaşmayanların pahasına gerçekleşen, ardı arkası kesilmeyen saldırılar ve genişlemelerdir."[24] 1930 senesine gelindiğinde Jack Philby'nin de gözlem ve görüşleri aynı doğrultuda şekillenir. (Bu hoşlanmamaya aynı şekilde karşılık verilir. Zira Philby, İbn Suud'un sarayına gitmek için Riyad'a geldiğinde, burada küçümsemeyle dolu mesafeli bir selamlama ile karşılanır.)

Ne var ki Vahabiler, 1902 senesinde İbn Suud'un, İbn Raşid'i Riyad'dan atmasını mümkün kılan ateşli inananlar idiler. Bunun yanı sıra 1925'te, uzatmalı iç savaşın ardından Mekke ve Medine'yi, Büyük Şerif Hüseyin'in oğlu Ali'nin elinden çekip alan da yine bu insanların kılıçları olmuştur. Böylece İbn Suud, 1932'de kendi aile adını büyük bir gururla bahşettiği ikinci Vahabi imparatorluğunu zora dayanarak kurmuştur. İhvan veya Kardeşlik olarak da bilinen ve düzenli orduları olmayıp dağınık karargâhı benimsemiş Vahabi aşiret savaşçılarına dayanan İbn Suud'un başarısı, daha da etkileyici olmuştur. Savaşta son derece gaddar olan ve bağışlamak nedir bilmeyen İhvanlar esir almaz, kelle uçurur ve kesip biçerlerdi. Zaferlerini ise kazığa geçirilmiş kafatasları dizisi ile kutlarlardı.

23 Charles Allen, *God's Terrorists: The Wahliabi Cult and the Hidden Row of Modern Jihad*, s.237-39'den alıntı yapılmıştır.

24 Philby, *Arabian Days*, s.181.

Filistinli yazar Said K. Aburish'in düşmanca, fakat yine de bilgiye dayalı eleştirisinde, 1916'dan 1924'e kadar İbn Suud'a karşı en az yirmi altı Bedevi ayaklanması çıkarıldığını ve her birinin İhvanlar tarafından toplu katliamlarla bastırıldığını belirtir.[25]

Bu anlatılanlarda ön yargı ve abartma mutlaka vardır. Ancak kendilerini "Allah'ın Askerleri" olarak nitelendiren İhvanların Orta Arabistan'da seyahat eden ilk Amerikalılardan olan Protestan bir misyoneri öldürdükleri su götürmez bir gerçektir. Bu kişi Peder Henry Bilkert'dir ve Chicago'da büyümüş bir hayırsever ve Arap hakları savunucusu Charles R. Crane ile birlikte seyahat etmektedir. İkili 1929'un serin günlerinde, Chevroletleri ile Kuveyt'ten İbn Suud ile buluşabilmeyi ümit ettikleri Riyad'a doğru ilerlerlerken, Hamsa Tepesi yakınlarında, siyah püsküllü beyaz kefiyeleri, kınalı sakalları ve sürme çekilmiş gözleriyle hemen ayırt edilebilen İhvan savaşçıları tarafından pusuya düşürülürler. Bilkert oracıkta vurularak öldürülür; Crane ise yara dahi almadan kaçabilecek kadar şanslıdır. Olaydan sonra toparlanmaya çalışan Crane, İbn Suud'dan pişmanlık dolu bir mektup alacaktır. (Bu mektup Philby'nin teşvikleriyle mi yazılmıştır, diye düşünüyor insan). İbn Suud mektubunda, "Arapların dostu olan bir kimse, Arap topraklarında saldırıya uğramamalıydı" diyerek, duyduğu pişmanlığı dile getirir ve bu milyoneri Riyad'ı ziyaret etmeye çağırır.[26]

Söz konusu olay ve sonrasındaki gelişmeler (daha sonra anlatılacak) Suudi Arabistan'ı anlamaya çabalayan iyi niyetli Batılıların karşılaştığı kalıcı tereddüdü açıklar. Böyle bir noktada bir kimse, kime yahut neye inanır? Resmî, samimi dostluk teminatlarına mı, yoksa

25 Said K. Aburish, *House of Saud,* s.24.

26 Michael B. Oren, *Power, Faith, and Fantasy: America in the Middle East, 1776 to the Present,* s.412'den alıntı yapılmıştır.

bu teminatları sunan hükümetin, açık bir şekilde, kâfirleri kesmek, işkence etmek ve organlarını kesmek için kutsal yetkiye sahip olduklarını iddia eden İslamcı militanlara mali fonlarını harcadığı ve desteklediği gerçeğine mi?

I. Dünya Savaşı'na doğru akıp giden süreçte, İngiltere'de Orta Arabistan'a dair hüküm süren kafa karışıklığı işte tam da buydu. Bard'ın adaşı ve aynı soydan gelen ve İbn Suud ile askerî ittifak oluşturulmasını öneren ilk İngiliz subayı Yüzbaşı William Henry Shakespear tarafından iyimser bir değerlendirme yapılmıştı. Hint ordusu subayı Shakespear, Percy Cox tarafından siyasi görevli olarak Kuveyt'e atanır. Shakespear'in ek görevi ise Arabistan'ın harita üzerinde gösterilmemiş bilinmeyen bölgelerini keşfetmektir. Ocak 1914'te Shakespear, ilk kez 1910 senesinde Kuveyt'te tanıştığı İbn Suud ile görüşmek üzere bir devenin sırtında Riyad'a gider. Yeniden Vahabi krallığının başkenti ilan edilen Riyad'da karşılanmasının ardından, Riyad'ın genç yöneticisi, Yüzbaşı'ya, Türkiye'ye karşı kendileriyle yani İngiltere ile bir ittifakı kesinlikle düşündükleri garantisini verir. Shakespear'in İbn Suud'dan aktardığına göre, "Vahabiler olarak, *Kur'an* vasıtasıyla bizlere sunulmuş olan gerçek ve saf inancımıza kâfir adetler soktukları için, Türklerden, sadece İranlılardan daha az nefret ediyoruz." Gerçekte, Yüzbaşı son noktayı şöyle koymuştur: "Türklere karşı bu nefret, tüm aşiretlerin ortak olarak paylaştıkları yegâne kanıdır." Bu nedenle de "Bir ayaklanma, yalnızca mümkün değil, aynı zamanda da yarımadanın dört bir yanında tüm aşiretlerce coşkuyla karşılanacak bir durumdur."[27]

Shakespear'in İbn Suud savunuculuğu, Ağustos 1914'te I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine Yeni Delhi'de olası bir

27 Allen, *God's Terrorists*, s.245.

Arap ayaklanmasına yönelik propaganda yürüten "Şarkiyatçıların" Mekke'nin Şerifi Hüseyin'i destekledikleri Londra'ya kıyasla, daha büyük bir destek bulur. Londra'nın görüşüne göre, İstanbul'da yaşayan Hüseyin ve oğulları, kaba saba İbn Suud'a kıyasla çok daha sofistikedirler ve her hâlükârda Peygamber soyundan olan Haşimilerin, Arap desteğini derleyip toparlaması çok daha kolay olacaktır. Ancak Shakespear'in değerlendirmesi daha önsezili çıkar ve zaman içerisinde Suudi Hanedanı, dünyanın en zengin, en büyük ve en güçlü kraliyet ailesi olma yolunda ilerler.

Ocak 1915'te Shakespear, İbn Suud güçleri ile Hail'li İbn Raşid'in Türk yanlısı güçleri arasındaki bir çatışmada Vahabi askerlerini yönlendirirken vurularak öldürülür. Yüzbaşı otuz altı yaşındadır ve çatışma öncesinde üniformasını, daha az dikkat çeken Arap kaftanıyla değiştirmesi yönünde iki kez uyarılmış; ancak iki seferde de ret cevabı vermiştir. Raşid'in askerleri, Shakespear'in kasketine el koymuşlar ve daha sonra bu kasket, İbn Suud'un cezayı hak eder bir biçimde bir kâfirin yanında savaştığını ispatlamak üzere, Türkler tarafından Medine'de sergilenmiştir. Daha zarif bir anma yazısı, 23 Şubat 1916'da İngiliz gazetesi *The World*'de yayınlanır: "O, Kipling'in resmetmekten hoşnut olabileceği İngilizlerden biriydi. Hiçbir şey onu yıldırmadı. O, şereflendirmesi güç bir İngiliz ismi taşıdı; ancak bunu yapmayı başardı."[28] Philby, yıllar sonra, Shakespear yaşasaydı Arap ayaklanması T. E. Lawrence yerine, pekâlâ onun tarafından yönlendirilebilirdi diye düşünür: "Bilindiği gibi Hindistan hükümeti; Shakespear'in ölümü üzerine o kadar karışmıştır ki, Arabistan macerasından dahi vazgeçmeye karar vermiştir. Ardından bu yarışa devam eden ve bu

28 H. V. F. Winstone, *Captain Shakespear*, özdeyiş.

denli tatmin edici ve romantik sonuçlar alan Mısır olmuştur?"[29]

Philby, Kasım 1917'de bir deveyle Riyad'a doğru yola çıkar. Philby, hem Shakespear'in sayesinde oluşan iyi niyet ortamından hem de bir sene önce Kuveyt'te İbn Suud ile tanışıp dost olan Cox ve Bell'in evvelki diplomasi faaliyetlerinden faydalanır. Cox'un başlı başına yarattığı etki sayesinde, İngiltere sınırlı ittifaklarının bir parçası olarak İbn Suud'a aylık 5.000 sterlin (altın) ödemeyi kabul etmiştir. Toplam, nispeten mütevazıdır ve bu rakam, rakibi Şerif Hüseyin'in, kendisine verilenin kırk katını aldığını öğrenen İbn Suud'un şerefini rencide edici niteliktedir: 200.000 sterlin (altın) artı tonlarca silah. Yine de kendisine layık görülen bu muameleyi İbn Suud saygıyla karşılar. Bu durum, ayrıca Gertrude Bell'in *Arap Bürosu* için hazırladığı İbn Suud'a dair açık ve kesin değerlendirmesi ile tutarlıdır. Raporda duygusal süslemelerle bezeli başarılı bir sözel portre çizilmiştir:

İbn Suud, o sıra ancak kırkına gelmişti. Fakat birkaç yıl daha yaşlı görünmekteydi. O, rahatlıkla 1,82'yi geçen boyuyla görkemli bir fiziğe sahipti ve emretmeye alışkın bir havası vardı. Sıradan bir göçebe şeyhine kıyasla daha yapılı olmasına rağmen, asil bir Arap'ın karakteristik özelliklerine sahipti; bir kartalınki kadar keskin bir profil, oldukça iri burun delikleri, öne çıkan dudaklar ve sivri sakalla vurgulanmış uzun, ince bir çene. Elleri son derece güzel, parmakları ise narindi... Kontrollü hareketleri, yavaş ve tatlı gülümseyişi ve ağırlaşmış gözkapaklarının gerisindeki dalgın bakışları, itibarını ve karizmasını daha da güçlendirmesine rağmen, Batı'nın enerjik kişilik algısına terstir. Yine de, anlatılanlara göre onda olan fiziksel daya-

29 Philby, *Arabian Days,* s.157.

nıklılığa, şu belalı Arabistan'da dahi rastlamak güçtü... Bir düzensiz birlikler komutanı olarak, cesurluğunu kanıtlamıştı. O, sahip olduğu askerlik nitelikleri ile o anda henüz aşiret üyeleri tarafından takdir edilmemiş devlet yönetimi kavrayışı ile birleştirmişti. Politikacı, yönetici ve akıncı İbn Suud, tarihsel öneme sahip bir figürdü. Onun gibi adamlar, hangi toplulukta olurlarsa olsunlar her zaman istisnadırlar; ama Arap ırkı içinde sürekli yetiştiriliyorlardı.[30]

Riyad'ın eteklerine vardığı zaman, Philby, yerini alacağı Albay Hamilton ile karşılaşır ve ona Bağdat'ı temsil edebileceğini belirten Cox'un mektubunu sunar. Hamilton buna karşı çıkmaz; ancak İbn Suud ile on gün sürecek olan görüşmesi sırasında nezaket gereği Riyad'da kalır ve Philby'nin Emir'in iddialı alışveriş listesini tasdikini destekler: dört adet sahra topu, gerekli cephaneleri ile birlikte 10.000 tüfek, levazım için 20.000 sterlin ve İbn Raşid'e karşı üç ay devam edecek kampanya sırasında on bin İhvan savaşçısına her ay ödenmek üzere toplam 50.000 sterlin. Hamilton daha sonra, genç iş arkadaşını Vahabi reisi ile gizli görüşmelere devam etmek üzere orada bırakır ve kendisi Kuveyt'e hareket eder.

Philby burada gerçekleştirdiği konuşmalara dair detaylı bir kayıt bırakmamıştır, ancak Elizabeth Monroe eldeki ipuçlarını son derece dikkatli bir şekilde değerlendirmiş ve ana konunun, İbn Suud'un Hıristiyanlığa karşı tutumu ile Mekke Şerifi'ni yenme arzusu olduğu sonucuna varmıştır. Monroe'nun kurgusuna göre, İbn Suud "kendi standartlarına göre, Hıristiyanların, 'Kitap ehli' oldukları için benzer bir inancın insanları" olduklarını belirtir ve "bir inancın saflığının, onun için diğer her şeyden daha önemli olduğu" konusunda

30 Bell'in Ibn Saud, Shakespear, ve Sheikhs hakkındaki makalesi, *Arab Bulletin,* no. 38.

ısrar eder. (Monroe, İbn Suud'un elbette ki İhvan savaşçıları adına konuşmadığını ekler. Zira İhvan'a göre, "Tüm Hıristiyanlar, birlikte yemek yenemeyecek, hatta konuşulamayacak birer köpektirler.")[31]

Ayrılma saatleri geldiğinde Philby, İbn Suud'un kaderinde, Orta Arabistan'a öncülük etmek ve bölgeyi bir çatı altında toplamak olduğunu çoktan görmüştü. Bu anlamda Kahire, Şerif Hüseyin üzerine oynayarak feci bir hata yapmaktaydı. İbn Suud, şakayla karışık bir şekilde, İngiltere, istediği yardımın tamamını temin edene kadar yeni arkadaşından yanında kalmasını ister. Cox'a gönderdiği ilk raporunda Philby, eğer söz verilen silah ve para gönderilmek üzereyse "Nisan 1918 itibarıyla Vahabi ordusunun Hail'e ilerlemeye hazır duruma gelebileceğini"[32] belirtir. Daha sonra da bir yanıt beklemeden buradan ayrılır. Philby, Mısır'a doğru ilerlerken uzun yoldan gitmeyi tercih eder ve Arabistan Yarımadası'nın çevresini denizden dolaşır. Gezisi öncesinde bu yol, bir Avrupalı olarak yalnızca 1819'da İngiliz subay Yüzbaşı Foster Sadlier'in tamamladığı çetin bir güzergâhtır. Bu, Philby'nin dayanıklılığını ortaya koyduğu ve kendi kuşağı arasında gözü pek çöl kâşifi olarak anılmasını sağlayan ilk kahramanlığıydı. Üstelik de kendisine Kraliyet Coğrafya Derneği'nin Kurucu Madalyası'nı kazandıracaktı. (Kurum, Philby'nin bitki örtüsü ve hayvan türlerini mükemmel bir şekilde gözlemlediği; bunun yanı sıra mesafeler, yükseklikler ve yer şekillerine de dikkat çektiği yıpranmış, ter lekeli günlüklerini hâlâ muhafaza etmektedir.)

Philby, yol üzerinde Hicaz'da mola verir ve burada medeni bir şekilde, kendisini iki yanağından da öpen ve Philby'ye, "İbni" (oğlum) olarak hitap eden Şerif Hüseyin ile görüşür. Philby'nin, İbn Suud'un baş düşmanını tasviri övgü doludur: "Hüseyin, yetmişleri-

31 Monroe, *Philby of Arabia,* s.60-61.
32 Philby, *Arabian Days,* s.154.

ne gelmiş cüssesiz bir adam olsa da tavırları son derece sağlam, konuşmaları ise bir o kadar kararlıdır... Mekke başlığına sarılmış kefiyesinin eşlik ettiği pahalı giysilerine, Hicaz usulünde güzelce sarınmış olan ve kusursuz bir yazınsal Arapça konuşan Hüseyin'in gür ses tonu, bana büyük keyif vermiştir; konuşması sırasında nadiren ve yalnızca duygusal anların yaşandığı etkileyici zaman dilimlerinde kasaba ve çöl aksanı kullanır."[33]

Kahire'ye ilerleyen Philby, "Mısır'ın bolluklarında" mutlu mesut oyalanır. Burada Sör Henry McMahon'un hemen ardından gelen Yüksek Komiser Sör Reginald Wingate, David Hogarth ve onun *Arap Bürosu* gözdeleri ile tanışır (Şam'a doğru ilerleyen Arap birliklerine eşlik eden T. E. Lawrence hariç). Jack ayrıca, İngilizler tarafından henüz ele geçirilmiş olan Kudüs'e küçük bir gezi yapmayı başarır. Burada Allenby Otel'de kalan Jack, çiçeği burnunda Vali Sör Ronald Storrs ile tanışır. Philby, tam anlamıyla şansının tadını çıkarmaktadır. Ürdün Vadisi'ndeki Türk çadırlarını görebileceğiniz Zeytindağı'nda seyre dalmaktan daha ferahlatıcı başka ne olabilirdi ki? Osmanlı İmparatorluğu parçalanmakta, Amerikalı piyade erlerinin Batı Cephesi'ne dolmaya başlamasıyla birlikte uzun Avrupa savaşı, sonuna yaklaşmış görünmektedir. Bu nedenle İbn Suud'a, Hail'in İbn Raşid'i ile savaşması için yapılan yardımların artırılmasına dair isteksiz ilgi, esasında ek gösterinin ek gösterisinin de ek gösterisi anlamına gelmektedir. O anda, İbn Suud'a dönüp bu hoş olmayan haberleri vermesi gereken kişi Philby'den başkası değildir. Jack, anılarında şöyle yazmıştır:

İbn Suud, geri dönmüş olmamdan memnundu ve bir an önce Kral Hüseyin'le karşılaşmamın hikâyesini duymak istiyordu.

33 a.g.e., s.160-61.

Mezopotamya'daki askerî yetkililerin kendisine 5.000 silah ile 100 kutu cephane sağlayabileceğini duymak onu mutlu etti. Elbette ki, aylık 5.000 sterlinlik (altın) ödeneğinin de garanti altına alındığını öğrenmek de. Kendi adına, krallığa ait develerin yaklaşan seferdeki ağır yüklere hazırlanmak için yayıldıkları ve onlara refakat edecek kişilerin kamplarını kurdukları çölü işaret edebilecek durumdaydı. Bu, kesinlikle epey büyük bir orduya benziyordu.[34]

Emir, değişen şartlar karşısında zekice bir manevra yapar ve olayı, Philby'nin evliliğe dair sıra dışı alışkanlıklarını bir nebze görmesini sağlayacak bir duruma dönüştürür: "Hımm, bu akşamlık bu kadar yeter." İbn Suud, saatin gece yarısından sonra 01.00 olduğunu belirterek, "Yeni karımın yanına gitmeliyim. Biliyorsun, bu öğleden sonra evlendim." Philby, tabii ki bundan haberdardır. Ancak sabah saat 5'te, şafakta hareket etmek üzere çöl savaşçısı uyanır ve karısıyla bir daha asla yatmaz. Onlar resmen boşanırlar; şimdi artık eski karısı olan kadına kraliyet hediyeleri bahşedilir ve kadının aşireti, Emir'in tek gecelik ilişkisinden hoşnut sayılır. Philby, daha sonraki gözlemlerine dayanarak anlatmaya devam eder: "Artan tecrübemle birlikte daha iyi anlamaya başlıyorum ki, İbn Suud'un bu denli efsaneleştirilmiş evliliklerinin esasında politik ve diplomatik yönü var."[35]

İbn Suud'un altmıştan fazla bakireyle birlikte olduğu söylenmektedir ve bilinen elli üç tane oğlu vardır. Emir'in bu bereketli tohumlarından kaç kızı olduğu ise meçhuldür; tıpkı farklı farklı cariyelerle olan münasebetlerinden doğan çocuklarının sayısının bilinmediği gibi. Suud Hanedanı'nın üç kuşak boyunca katlanarak büyüdüğünü söylemek yeterlidir. Bugün bilinen ortalama yedi bin

34 a.g.e., s.164.
35 a.g.e., s.166-67.

prenses vardır; kesin rakam ise bir devlet sırrı olarak saklanmaktadır. İbn Suud'un Philby'yi "Gerçek Din"e dönmenin, (bir erkek için) baştan çıkarıcı erotik faydaları ile takılmaktan hoşlandığı rahatlıkla düşünebiliriz ve daha da ileriye giderek Philby'nin de ona kulak asmış olduğunu düşünebiliriz.

Kasım 1918'de, Savaşlara Son Verecek Savaş resmen sonlandıktan sonra Philby, çöl macerasının kendisine kazandırdığı çiçeği burnunda şöhretiyle uzatılmış bir ev izni için İngiltere'ye döner. Londra'da, özellikle de Şerif Hüseyin ile İbn Suud arasında giderek artan silahlı çatışmaya dair, vazifesi gereği Whitehall'de kendisine danışılır. Savaş sona ermiştir; ne var ki İngilizler, her iki Arap şeyhine, üzerinde anlaşılmış ödenekleri temin etmeye devam edip iç savaşlarında tarafsız kalmayı tercih ederler. Gerçekte kısmen T. E. Lawrence'ın kıvrak zekâsı ve ünü sayesinde, Whitehall mutabakatı, Vahabi düzensiz birliklerinin İngilizler tarafından silahlandırılan Hicaz düzenli orduları karşısında elde ettikleri zaferlere rağmen, Şerif soyundan gelenleri destekler!

Mekke ve Medine'de bir kıyımdan korkan (kendi deyimiyle bir "katliam") Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Philby'den bir barış misyonu üstlenmesini ister. Jack bu görevi istekle kabul eder. Philby, Arabistan yolunda Lawrence ile görüşür ve hizmetlerine ihtiyaç olmadığını anlar (öngördüğü şekilde). Zira İbn Suud, ihtiyatlı davranmış ve İhvan savaşçılarını geri çekmiştir. Bunu bir bakıma İngiltere ile arasında yaşanması olası herhangi bir zıtlaşmayı önlemek için yapmıştır.

Bu arada, 1920 baharında Irak'ta, Musul'un yanında bulunan Telafer'de, bir İngiliz garnizonunun kılıçtan geçirildiği bir ayaklanma baş gösterir. Sivil Komiser Vekili A. T. Wilson'ın tüm önleme ça-

balarına rağmen, isyan süratle Fırat'ın aşağılarına yayılır. Bu durum, tam da Fransa'nın Şerif Haseyin'in oğlu Faysal'ı, Suriye Krallığı tahtından indirdiği zaman aralığına denk gelir ve esasında bununla ilişkilidir de. Philby'nin yeteneklerine yeniden ihtiyaç duyulmuştur ve tabii boşa kürek çeken Wilson ile yer değiştirmesi emredilen Sör Percy Cox'un (bu sırada olduğu gibi) yatıştırıcı varlığına da. Cox, Bağdat'a gelir gelmez Jack'den İngilizlerin kabaca toparladıkları yeni hükümetin İçişleri Bakanlığı'na, danışman olarak hizmet etmesini ister. Bu nedenle Philby, Basra Naibi'nin oğlu İçişleri Bakanı Seyid Talib'in dostu ve savunucusu hâline gelir. Milliyetçi ve bir Sünni olan Seyid Talib, 1915 senesinde Cox tarafından Hindistan'a sürgüne gönderilmiş, daha sonrasında ise Irak'ı yönetmek üzere (umduğu üzere) geri gelmiştir. Cox, Talib'i hâlâ demagojik bir baş belası olarak görürken, Gertrude Bell onu küçümser ve Şerif yanlısı bir çözüme eğilimlidir. Bu noktada A. T. Wilson, Arapların kendi kendilerini yönetmesinin temelde bir oksimoron olduğunu düşünür. Diğer birçok yerde de ayrıntılarıyla anlatıldığı üzere Talib, zaman içerisinde zorla tahttan indirilir ve Seylan'a sürülür.

Bu dönemde İngiliz politikası, Mart 1921'de üst düzey katılımlı Kahire Konferansı'nda mutabakata varıldığı üzere; Irak'ta Faysal'a, yeni kurulan Eski Ürdün'de ise ağabeyi Abdullah'a bir taht yaratmaktır. Neticede, Cox'un Philby'den Kral Faysal'a olası yeni halkıyla tanışmak üzere çıkacağı ilk Irak turu sırasında eşlik etmesini ister. Kendi anlatımına göre St. John, Hüseyin'e pek de sevilmediğini ve İngilizlerin gerçekleştireceklerine söz verdikleri samimi bir Irak halk oylamasında, kesinlikle kaybedeceğini dürüstçe söyler. Philby, Bağdat'a döner dönmez Cox'un ofisine çağrılır. Sör Percy, konuşmaya şöyle başlar: "Faysal'ı çok da iyi idare etmişe benzemiyorsun. Kendisi, senin yol boyunca sergilediğin tavırlarından acı acı yakınıp

durdu. Bize, İngiliz yetkililerinin tamamının aktif desteğini garantilemedikçe tahtta kalamayacağını bildirdi." Philby, masumane bir tavırla kendisinin yalnızca Cox'un politikasına sadık kaldığını belirtir; şöyle ki İngilizlerin Iraklılara bir halk oylaması sözü vardır ve herkes Faysal'ın olası bir halk oylamasından galip çıkamayacağını bilmektedir. Philby de aslında tüm bunları "ona dürüstçe söylemiştir." Cox, "Bunu yaptığını biliyorum; ancak şu anda İngiliz hükümetinin tam olarak ne istediğini anladın, öyle değil mi?" Pek tabii ki Philby, bunu elbette anlamıştır. Fakat hükümetinin "Kral Faysal'ı bu kadar istemesine rağmen, onu doğrudan atamak yerine, bu seçim saçmalığında neden bu denli direttiğini" bir türlü anlayamamıştır. Toplantı Philby'nin istifası, Cox'un kibarca üzüntüsünü dile getirmesi ve yerine geçebilecek uygun kişilere dair dostane bir sohbetle sonuçlanır.[36]

Eşinin evlerinin misafir odasında, bir ikindi çayı sırasında "istifa ettim" demesi üzerine, Dora Philby'nin tepkisi bu kadar dostane olmaz. Bu sırada orada bulunan Gertrude Bell de "Jack, bunu duyduğuma üzüldüm!" derken Dora, Bell'i geçirmek üzere sert bir şekilde kapıya doğru ilerleyecek ve öfkeyle haykıracaktır: "Hayır, hiç de üzgün değilsin!"[37] Hamile olan Dora, taşınma ihtimali nedeniyle mutsuzdur. Öyle ki, Cox'un anlayışlı bir şekilde çiftin geçici olarak Bağdat'taki bungalovda kalmalarına izin vermesi bile onu kısmen yatıştırmayacaktır. Hemen ardından Philby'nin, onu üç aylık tatili boyunca yalnız bırakıp İran'a gidecek olması, tabii ki durumu düzeltmek yerine iyice berbat duruma getirecektir.

Philby, Tahran'dan ekimde, yani çiftin yeni kızlarının doğumuna bir ay kala döner. Cox, hiç zaman kaybetmeden Philby'ye, Sömürge

36 a.g.e., s.204.
37 Monroe, *Philby of Arabia,* s.100-01.

Ofisi'nden gelen şu telgrafı gösterir: "Trans-Ürdün'ün geçici İngiliz Baş Temsilcisi Lawrence, bir an önce görevden ayrılmak istiyor ve vekili olarak Philby'yi öneriyor. Biz de bu önerisini olumlu karşıladık. Lütfen bu görevi Philby'ye önerin ve kabul etmesi hâlinde hiç zaman kaybetmeden Lawrence ve Abdullah ile istişarelerde bulunmak üzere hava yolu ile Amman'a geçmesi gerektiğini belirtiniz. Oradan da Kudüs'te bulunan Yüksek Komiseri ziyaret etmesi gerekmektedir. Ardından ise hızla Londra'ya geçmelidir. Sömürge Bakanı (Churchill), burada kendisini görecek. Atamanın uygulamaya konulması, adı geçen tüm tarafların mutabakatına bağlı olacaktır." Cox şunu merak eder: "Peki, siz ne düşünüyorsunuz?" "Tabii ki kabul ediyorum." Cox'un omuzlarından bir yük kalkmıştır. Philby'ye ise uçağı hazır olur olmaz Amman'a uçmasını söyler. Tabii Dora ile ilgilenileceği ve doğumdan sonra ona katılabileceği de eklenir. Jack, anılarında, bu duruma ilişkin şunları dile getirir: "Eşim, bu yeni gelişmeler karşısında şaşırmıştı ve belki de içinde bulunduğu zor durumda, yine erkenden yalnız bırakılmaktan biraz da kederlenmişti. Ancak bu konu ile ilgili hakikaten başka seçeneğim yoktu."[38] Bu cümleler, çiftin birkaç yılın ardından neden ayrıldıklarını anlatır niteliktedir. Yine de onlar, hiçbir zaman resmen boşanmamışlardır. Dora, sonuna kadar kocasının sadık bir destekçisi olacaktır. Philby, Arap bir köle kızı ikinci eşi olarak aldığında bile! Annesinin Dora'yı onaylamamasına rağmen, Jack Philby (ya da bizlere öyle gelmiş olabilir) meziyetlerinin ve mevkisinin üstünde evlilik yapan bir hayat arkadaşı olmuştur.

St. John ile Dora, Philby'nin Ekim 1921'de Emir Abdullah nezdinde İngiltere Baş Temsilcisi olması üzerine; dört odalı, hijyen koşulları oldukça kötü, şöminesiz bir eve istemeye istemeye yerleşirler. Yeni evle-

38 Philby, *Arabian Days,* s.206-07.

rinin bulunduğu yer, fazlaca genişlemiş bir kervan durağının o sırada başkente dönüştürülmüş hâlidir. Philby'nin, Abdullah ile olan ilişkilerini üç aşamada ele alabiliriz: Kısa bir balayı, uzun bir ateşkes ve son olarak da soğuk bir savaş! En başından itibaren, problemler hiç eksik olmaz. Abdullah, sınırdaş bölgeler Suriye, Filistin, Irak ve Arabistan'ı kendi mirasının bir parçası olarak görür ve sınır ötesi baskınların ardı arkası hiç kesilmez. Bu kanlı baskınlar karşılıklı olarak devam eder. Kral'ın Filistin Yüksek Komiseri Sör Herbert Samuel ile ilişkileri, daha az ölümcül, ancak son derece hassastır. Sör Herbert Samuel, dünya Yahudilerine bir "ulusal vatan" sağlayabilmek üzere oluşturulmuş, ancak çoğunluktaki Araplara gerçek bir politik rol önermeyen, sınırları belli olmayan bir "manda" yönetimi altında görev yapmaktadır. Philby'nin Samuel ile ilişkileri, samimi olmuştur. Fakat aylar sonra Philby, Sör Herbert'in müsrif Abdullah'ı gizlice yatıştırmak için kendi bütçesine başvurduğunu öğrendiği zaman sinirlenecektir. Zira Kral, Philby'nin lüks harcamalarını kısması ve bir parlamento kurma sözünü yerine getirmesi ricalarına direnmektedir.

Üç olayın İslami Orta Doğu'yu altüst ettiği sene olan 1924, tam bir dönüm noktasıdır. İlki, Mustafa Kemal'in mart ayında halifeliği feshetme kararıdır. Halifelik, yeni Türkiye Cumhuriyeti kurucusunun iki sene önce tahttan indirdiği sultan gibi, uzun zamandır Osmanlı sultanlarının sahip oldukları, babadan oğla geçen bir mevkidir. Halifelik, dinî bir mevki olup son derece karmaşık bir tarihe sahiptir. İslam'ın ilk asırlarında, bu mevkie kimin sahip olacağına dair anlaşmazlıklar, Sünniler ve Şiiler arasında ölümcül bir bölünmeye zemin hazırlamıştır. Türklerin Arabistan'ı fethinin ardından, Osmanlı Sultanı hem bu mevkii hem de taşıdığı saygınlığı ele geçirmiş olur. 1924 senesinde tesadüfen İngilizler, Hüseyin ile İbn Suud arasındaki barışı muhafaza etmeye yardımcı olan savaş döne-

mi ödeneklerine bir son verme kararı alırlar. Bu gelişme İbn Suud'a, Hüseyin'e karşı savaş ilan etme özgürlüğü tanıyacaktır. Hüseyin ise aynı sene içerisinde -üçüncü büyük gelişme- oğlu Abdullah'ın eski Ürdün devletine yaptığı resmî ziyaret sırasındaki teşvikleri neticesinde, kendisini alelacele halife ilan eder. İbn Suud'un ateşli savaşçıları, haddini bilmez Halife Hüseyin'i cezalandırmak üzere artık Hicaz'a girerler. Yöneticilerinin kaçması üzerine, Hüseyin'in güçleri dağılmış, hanedanın gücü artık Hüseyin'in oğlu Ali'ye geçmiştir. İki kutsal şehir çok az bir direnişle İbn Suud'un İhvanlarının eline geçer. Cidde ise zayıf, suratsız ve tek gözlü Vahabi tarafından kuşatılır. Bu kimse, uzunca bir aradan sonra Orta Arabistan'ı bir arada tutacak olan ilk hükümdar olacaktır.

Bu sırada Philby, uyuşuk Abdullah karşısında son derece bezgin düşmüştür; masasını süsleyen ise İbn Suud'un portresidir. İbn Suud'un zaferleriyle desteklenen Jack, yalnız başına savaşmak üzere, Nisan 1924'te Hindistan devlet hizmetinden istifa eder. İngiliz yazar H. V. F. Winstone'ın yorulmak bilmez çabaları neticesinde, istihbarat arşivlerinden çekip çıkardığı etkileyici detaylara göre, "Bir Kraliyet Hava Kuvvetleri sansürcüsü, şüphelenmeden, Philby'nin İbn Suud ile gerçekleştirdiği gizli görüşmeyi yakalar." Bu sırada Baş İngiliz Temsilcisi Philby, görünüşte Abdullah'ın özel danışmanıdır. Bunun üzerine Philby (Winstone'ın yazdığına göre), "Tüm talimatlara sırtını döner ve gerçekten takdir ettiği Arap liderine hizmet etmeye başlar."[39] Philby'nin önceki gizli mesajları, Dillon adında bir memur tarafından ortaya çıkarılmıştır. Dillon, Philby'nin Arapça el yazısını tanıyacak ve Jack'in çift taraflı sadakatine ilişkin Whitehall'ü uyaracaktır.

En sonunda bu bürokratik esaretten kurtulan Philby, İngiliz

39 H. V. E. Winstone, *Gertrude Bell,* s.368.

kökenlerine yeniden bağlanmak için 1924'te eski yıllardan kalan son uzun iznine çıkar ve Dora ile çocuklarını Londra'ya yerleştirir. Burada, sahip olduğu özel bilgi birikimini, yazar olarak bir avantaja çevirmeyi umar ve muhtemelen İngiliz yatırımcılar için, bir temsilci sıfatıyla daha faydalı olacağını düşünür. Ancak girişimcilerden herhangi bir ilgi görmez. Whitehall'de egemen olan görüşü, *Arap Bürosu*'nun savaş dönemi başkanı David Hogart tarafından, "Vahabilik ve İngiliz Çıkarları" adıyla Ocak 1925'te, Londra'da seçkin bir dinleyici kitlesi önünde verilen konferansta dile getirilir. Elbette Hogarth, İbn Suud'un dikkate değer askerî başarılarını ve hiç kuşkusuz Arabistan'ın, Hindistan'a açılan stratejik bir yol olduğunu ve bunun son derece önem taşıdığını kabul eder. Ancak o yine de şu soruyu sormaktan çekinmez: "Arabistan'daki çıkarlarımız neler?" ve yanıtını da kendisi verir: "İlk önce onların ne olmadıklarını söylemek, belki de en iyisidir. Dünyanın hak talep ettiğimiz diğer birçok yerinden farklı olarak; bizlerin, ne onların ürettiklerine ihtiyacımız var ne de ticaret açısından ilgimizi çekiyorlar. En azından söz etmeye değecek kadar yoktur. Arabistan, kendisine politik arenada bir ağırlık kazandıracak kadar ne alıyor ne de satıyor. Ne de birtakım girişken firmalara ve savaştan bu yana imtiyaz avına çıkmış birtakım kimselere saygımla beraber, bunların gerçek olmaktan çıkacağı bir günün geleceğini öngörüyorum."[40] (Belirtmek gerekirse konuşmayı takip eden tartışma sırasında, orada bulunan başlıca otoritelerin hiç biri, ki bunlara Sör Percy Cox ile Arnold Wilson da dâhildir, zıt bir görüş beyan etmezler.)

İngiliz hükümetini kaygılandıran nokta, özellikle de İbn Suud'un kuvvetlerinin Cidde'yi kuşatması üzerine Arabistan'da sıkışıp kalmış

40 David Hogarth, "Wahhabism and the British Interest",29 Ocak, 1925, *British Institute of International Affairs.*

Avrupalıların güvenliği konusudur. Yaklaşık elli bin sivil, uygun rüzgârlara ve Kızıldeniz limanını koruyan resiflerde stratejik bir aralığa sahip bir liman kentine, yani Arabistan'ın en eski ikinci şehrine doluşmuş vaziyettedir. Cidde, yabancılara büyük ölçüde muhtaçtır: tüccarlara ancak en çok da sayıları yıllık ortalama yüz bini bulan, birçoğu çok az Arapça bilen ve gelir gelmez onları Mekke'ye götürecek şeyh olarak bilinen rehberlere ihtiyaç duyan Müslüman hacılara! Civardaki Bedevilerin Bilad al-Qanasil ya da "Konsolosların Şehri," olarak bildikleri Cidde ise sofuların dinsizlikle eşdeğer gördükleri bir yerdir. Bu nedenle İbn Suud'un topları, şehrin Osmanlı duvarlarına isabet etmeye ve dar sokakları ve çıkıntılı balkonlarıyla Cidde'nin pitoreks Eski Şehri'ni dövmeye başladığı zaman, dışarıdaki gerilim de gitgide tırmanacaktır.

Resmî olarak hâlâ sivil bir İngiliz memuru olmasına rağmen Philby, Dışişleri Bakanlığı'nın şiddetli hoşnutsuzluğuna aldırmadan Cidde'ye gidecek ve gönüllü olarak arabuluculuk etmek isteyecektir. Cidde'nin İngiliz Konsolosu Reader Bullard'dan, herkese Philby'nin katiyen hiçbir resmî mevkisi bulunmadığını duyurması istenir. Bunun yanı sıra Philby'nin "İngiliz hükümetinin emirlerine itaatsizlik etmek" gibi bir eğilim göstermesi durumunda işten atılacağı ve emeklilik maaşını kaybetme riskiyle yüz yüze kalacağı kaydedilir.[41] Philby, ihtiyatlı davranarak Whitehall ile açık bir zıtlaşma içerisine girmez. İbn Suud ile olan bağlarını, gizli bir şekilde sürdürür ve hâlâ bir şekilde İngiliz hükümetinin etkili bir temsilcisi olmaya devam ettiği izlenimi yaratır. Hüseyin'in en büyük oğlu Ali teslim olduğu zaman, Philby'ye, Cidde'ye girmesinde bir sakınca olmadığı söylenir. Cidde'ye girdiğinde ise zafer kazanmış İhvan militanlarının düşmanca bakışları ile karşılaşacaktır.

41 Bullard, *Two Kings in Arabia,* s.76.

Yeni Hollanda Konsolosu Daniel van der Meulen, İhvanların yönetimi ele geçirdikleri sırada görevinin başına geçmiştir. Konsolosluktaki bu görevi ayrıca önemlidir (kendisinin de bölge iktidarına hatırlatmaktan hoşlandığı şekilde); zira Hollanda Kraliçesi Wilhelmina, Hollanda Doğu Hindistan'ında bulunan dünyanın en kalabalık ikinci Müslüman nüfusuna hükmetmektedir. (Hindistan en kalabalık Müslüman topluluğa sahipti). Van der Meulen, Cidde'nin biri Arap Müslümanlardan, ötekisi ise Batılı Hıristiyanlardan oluşan ve şu an ortak bir nefretin birleştirdiği iki farklı dünyasında huzur içerisinde yaşamayı öğrenir. Din polislerinin sertçe uyguladıkları püritenlik ortama hâkimdir. Tütün ile birlikte müziğin her çeşidi yasaklanmıştır. Tabii Batılıların gramofon dinlemeleri serbest bırakılmıştır; yeter ki sesi, dar sokakları kirletmeyecek şekilde kısık olsun. Müslümanların tamamı sakal bırakmaya zorunlu tutulmuş, buna direnen yabancılara ise rahatsız edici derecede dikkat çekmeye başlamış ve Nasıralı olarak küçümsenmişlerdir (Hıristiyanlar veya "Hazreti İsa'nın Takipçileri."). İhvanlar, askerî açıdan sarsılmaz bir tehdit edici güç olmaya devam ederler. Meulen'in tahminine göre, iki yüz yerleşkeye yayılan İhvanlar, anında hızla yirmi beş bin asker toplayabilecek durumdadırlar. Hicaz'da elde ettikleri başarıları takiben, kaygı verici bir şekilde Vahabi krallığının daha da genişlemesi için baskı kurmaya başlarlar. Çünkü, "görevleri kutsal bir görevdir ve Allah'ın iradesi ve yolu onlar için açıktır."[42]

Van der Meulen, İbn Suud ile gerçekleştirdikleri ilk buluşmanın samimi atmosferi neticesinde cesaretlenir. Meulen'in Hıristiyanların Mekke ve Medine'den atılıp atılmayacaklarına dair sorduğu soru karşısında, Kral şu yanıtı verir: "Gerçek Hıristiyanların Mekke'de kalmalarına Peygamber izin vermiştir." O hâlde bu, Hollandalı mi-

42 Monroe, *Philby of Arabia,* s.130.

safirinin oraya gidebileceği anlamına mı gelmektedir? Gitmeye hakkı vardır der İbn Suud ve devam eder: "Ancak ben sana müsaade etmeyeceğim. Eğer diğer meslektaşların gittiğini duyarlarsa, onlar da eşit haklara sahip olmak konusunda ısrarcı olacaklardır ve ben onların Mekke'de bulunmalarını hiçbir zaman istemiyorum. Bunun yanı sıra Bedevi taraftarlarım cahil birer fanatiktir. Onlarla başın belaya girebilir ve ben sana yardımcı olamadan öldürülebilirsin." Van der Meulen anılarında, daha önce hiçbir Müslüman'ın ve kesinlikle hiçbir Müslüman liderin kendisiyle bu şekilde konuşmadığını not düşecektir.[43] Hollandalı diplomat, Hicaz'da "kralının" tahta geçmiş olmasından duyduğu memnuniyeti dinleyebilecek herkese anlatan Philby'den hoşlanmış ve onunla dostluk kurmuştur.

Eve yolladığı mektubuna kısmen ciddi bir tavırla, "Philibianlara Bir Mektup" başlığını atan Jack, Mekke'deki taç giyme törenine dair haberler Cidde'ye ulaştığı zaman; "Vahabi gönderleri, bayraklarla şenlenmişken, 101 pare top atışı, tüm dünyaya Jack'in yine yanılmadığını kanıtlayacak. Tabii ki Jack, her zaman haklıdır!"[44] Lakin maddi açıdan 1925-30 yılları Jack için pek verimli geçmez: Çeşitli ticari girişimleri olgunlaşmış; ancak henüz meyve vermemiştir. Philby, cılız gelirini artırmak için, nadir bulunan Arabistan pullarını, pul takasında yeniden satılmak üzere, artık Londra'da yaşamakta olan Dora'ya gönderir. Philby'ye göre esas ihtiyacı olan şey, ismini kitap ve makalelerinde bolca şereflendirdiği İbn Suud'a daha yakın olmaktır. Sıra bir sonraki adımdadır. Müslüman ve Hıristiyan dünyalarını ayıran ince çizgide, dostane bir şekilde durabildiği için kendisiyle gurur duyan Van der Meulen'ın belirttiğine göre, 1920'nin sonlarında Philby, kendisine artık birlikte bu çizginin öte tarafına geç-

43 D. van der Meulen, *The Wells of Ibn Sa'ud*, s.65.
44 Brown, *Treason in the Blood*, s.90.

meleri gerektiği görüşünü sunar: "Gel, birlikte Müslüman olalım. Sen de öte tarafa dair daha çok şey görmek istiyorsun. Kaybedecek bir şeyimiz yok, aksine belki kazançlarımız olur."[45] Dinine bağlı bir Hıristiyan olan Van der Meulen, bu öneriyi kibar bir şekilde reddeder, ama uzun zamandır kendisini özgür düşünceli olarak tanımlayan Philby şimdi Mekke'ye dönmüştür. Dora'ya, "İnanıyorum ki, ancak Müslüman olmuş olsaydım ya da Müslüman olursam, söz konusu imtiyazları istersem elde edebilirdim" diye yazar.

Philby, 1928 yılında İbn Suud'a dinini değiştirmek istediğini belirtir. Ne var ki tam da o sırada Kral, huzursuz İhvan savaşçılarını sakinleştirmeye çalıştığından, Philby'nin isteğini gerçekleştirip onu Gerçek İnanç'a kabul etmek, durum itibarıyla biraz uygunsuz olacaktır. Jack iki yıl sonra, yani İbn Suud'un İhvan cihat savaşçılarıyla olan kanlı hesaplaşmasında üstünlük sağlamasının ardından, izin talep eden ikinci mektubunu krala yollar. İbn Suud, bir sayfiye yeri olan Taif'ten telefonla yanıt verir (Philby sayesinde kullanılmaya başlanan bir teknoloji) ve Philby'nin "bir tören için" Mekke'ye gitmesi gerektiğini söyler. Bunun üzerine Philby, hiç zaman kaybetmeden eşyalarını toplar ve kralın iki bakanı ile buluşacağı ve hacıların olmazsa olmazı, yani ihramı giyeceği Kutsal Şehrin hemen dışına gider. Tövbekâr Philby, Mekke'de Kâbe'yi etrafında yedi tur atarak tavaf eder, antik duvardaki kutsal kara taşı öper, zorunlu dualaların tamamını okur, İbrahim Durağı'nda secde eder, Kutsal Zemzem kuyusundan su içer, *Sai* olarak bilinen tören yolundan geçer ve güneşin doğuşunda kutsal yeminini eder: "Allah'tan başka Tanrı olmadığına ve Muhammed'in onun kulu ve Peygamberi olduğuna yemin ederim." ve son olarak da şeytanı yedi sefer taşlayarak töreni tamamlar. Philby, bir coşku hâli yaşadığını söyler, ama ancak tipik olarak bir itirafta da

45 Meulen, *Wells of Ibil Saud, s.*18.

bulunur: "Öncesinde tek bir kez namaz dahi kılmadan (Kâbe'yi) tavaf eden ilk Müslüman ben olmalıyım." Kraliyet meclisine davet edilen Philby, İbn Suud'dan kendisine uygun görülen yeni Müslüman adı alır: Hacı Abdullah, yani "Allah'ın kulu."[46] İngiliz eleştirmenlere göre Philby'nin din değiştirmesi, hainliğinin son noktası olmuştur. Ancak yine de anlaşılması güç bir türden. Meslektaşı bir diplomat ve Arabistan uzmanı, bir vakitlerin Suudi Arabistan Büyükelçisi Sör James Craig, Jack konusunda şu değerlendirmede bulunur: "O, insanın sabrını taşıracak derecede aksi, yalnızca tutarsız oluşuyla tutarlı bir adamdı... O, Filistin'e gerçekleşen Yahudi göçünü destekleyen bir Arap savunucusu, savaş sırasında ülkesine yönelik bir tehdit olarak görülüp enterne edilen bir İngiliz vatansever, *Athenaeum*'u, *The Times*'ı, kriket zaferlerini ve Onur Listesi'ni seven Müesses Nizam karşıtı bir isyancı idi. O, eşine karşı hem çok cimri hem de çok cömert davranan ve aradaki farktan haberdar olmayan bir adamdı. O; bencil, asabi, tevazu denen erdemin yabancısı, zorlayıcı bir ast ve uzlaşılması imkânsız bir iş arkadaşı idi."[47] Buna rağmen, (Craig'in de onayladığı üzere) bu aşağılık, çağının en mühim çöl kâşiflerinden biri ve (Craig'in belirtmediği üzere) Orta Doğu'yu baş aşağı etmek için onun kadar çabalamış bir başka İngiliz daha görülmemişti.

Philby'yi bilen Müslümanların birçoğu, yeni Müslüman kardeşlerinin samimiyetinden kuşku duyar. Emir Abdullah, vaktiyle kendisinin Baş İngiliz Temsilcisi olan Philby ile ilgili Mekke'den haberleri aldığı zaman, âdeta onların adına konuşarak alaycı bir şekilde, "İslam pek de bir şey kazanmış sayılmaz, aynı şekilde Hıristiyanlığın kaybı ise daha da azdır"[48] diyecektir.

46 Monroe, *Philby of Arabia, s.*151-55.
47 a.g.e., s.ix.
48 Mary C. Wilson, *King Abdullah, Britain, and the Making of Jordan, s.*82.

Jack Philby, Mekke'den döndükten sonra, 30 Eylül 1960'ta Lübnan'da hayata gözlerini yumana kadar, uyumsuz ve tuhaf bir karmaşıklık içinde âdeta çifte hayat sürdü. O, esas itibarıyla İngiltere ile (1932'den itibaren resmî olarak tanınan) Suudi Arabistan arasında gidip geldi. Kendisine Kral tarafından bahşedilmiş Cidde'deki evi Beit Baghdadi, bir vakitler şehrin Türk valisinin eviydi: can sıkıcı ziyaretçileri korkutup uzaklaştırmak için tuttuğu Habeş maymunlarıyla birlikte yaşadığı yıkık dökük bir saray! Hacı Abdullah'ın yeni seçiminin karşılığında Kral, ona köle kızlar sunuyordu. İbn Suud, en sonunda 1945 yılında ona, Rozy adında narin ve tatlı bir eş hediye etti. Bu on altı yaşındaki kız, kendisini sürpriz hediye olarak Hacı Abdullah'a götüren ve ona hayran kalan şoför tarafından "sekiz silindirli kız" olarak tanımlanır. Muhtemelen İran asıllı ve yüksek olasılıkla kralın kızı olan Rozy, Philby'ye iki erkek evlat verir. Son derece memnun olan İbn Suud, altmışını aşmış babaya Riyad'da görkemli bir köşk de hediye eder. Yine kralın koruma kalkanı sayesinde Philby, Arabistan'ın bilinmeyen bölgelerine iki güvenli ve geniş gezi gerçekleştirebilir ve böylelikle kâşif duruşunu yeniden kanıtlar.

Ciltler dolusu yazının da artmasını sağladığı bu şöhreti, Londra'da kendisine iyi bir yer sağlar. Hacı Abdullah, burada başkalaşım geçirerek, Harry St. John Bridger Philby Beyefendi'ye dönüşür; yani edebi ve bilimsel üyeleriyle nam salmış bir kulüp olan *Athenaeum*'un mütevazı bir demirbaşına. Kendisi bu kulüpte, kısa yoldan "yüksek onur adayı" seçilmiştir. Kulübün zengin döşemeli salonunda, ağzındaki piposuyla duran Philby, bir yandan dikkatle *The Times*'ı inceler ("Parlamentoyla ilgili sayfayı her zaman ciltletmek üzere saklarım."), öte yandan dostlarına, oğlu Kim'in göz kamaştırıcı ilerleyişinden bahseder. Babasının yolundan ilerleyerek

Westminster ile Trinity'de eğitim gören Kim, hükümette etkili bir görevi hedeflemiştir. (Tüm dünyanın tanık olacağı üzere, bu Kim'in gerçekleştirdiği hedefidir).[49]

Philby'nin çift taraflı hayatını mümkün kılan unsur, onun Amerikan şirketleri ile Vahabi krallığını bir araya getirmekte oynadığı son derece önemli roldür. Bu birleşme ne kolay ne de aşikârdır. I. Dünya Savaşı'nın ardından İngilizler, Orta Doğu'daki petrol kaynakları üzerinde sahip oldukları egemenliği sürdürme konusunda son derece kararlı bir duruş sergilerler. Bu kaynaklar, imparatorluğun o sıralarda sahip olmadığı, Kraliyet Donanması için hayati olan bir maldır. Egemenliğin sürdürülmesi için *Anglo-Persian Oil Company'nin* (İngiliz-İran Petrol Şirketi) mülkiyetine toptan el konulmuş, Arap Orta Doğu'sunda siyasi üstünlük sağlanmıştır. Bunların yanı sıra "İngiltere tercihi" kiralama maddeleri ve yabancılardan (Amerikalılar) gelecek rekabeti sınırlandırmak için Fransız ve Alman şirketleriyle gizli anlaşmalar yapılmıştır. Böylece 1919 senesinde durum, E. Mackay Edgar adında bir İngiliz petrol sermayedarının ülkesinin konumunun "ele geçirilemez" olduğunu belirterek böbürlenebileceği bir noktadadır. Edgar, Amerika dışındaki bilinen veya olası petrol sahalarının tamamı "Ya İngilizlerin elinde ya İngiliz yönetimi yahut kontrolünde ya da İngiliz sermayesi tarafından finanse ediliyor"[50] der. Bu, kibarca söylemek gerekirse, Amerikalı üreticiler ve siyasi müttefikleri açısından son derece rahatsız edici bir durumdur; "Açık Kapı" için Washington'dan gelen baskı aralıksız sürer. Birçok İngiliz için "Amerikalılar içeri girer girmez hemen kapanmak gibi bir eğilimi olan gizemli bir bü-

49 Monroe, *Philby of Arabia, s.*287.

50 Rachel Bronson, *Thicker than Oil: America's Uneasy Partnership with Saudi Arabia, s.*15-16'dan alıntı yapılmıştır.

yük kapı"[51] olarak yakındıkları kapıdır söz konusu olan. 1928 senesine kadar Amerikalı şirketlerin Orta Doğu'da bulunmalarına izin verilmez. Bu tarihten itibaren de İngilizlerin egemenliğindeki çok uluslu Irak Petrol Şirketi'nde yalnızca küçük ortak olarak bulunmalarına müsaade edilir. Irak Petrol Şirketi'nin tüm ortakları, eski Osmanlı İmparatorluğu etrafına çizilmiş "Kırmızı Hat" içerisinde gerçekleştirecekleri herhangi bir imtiyaz arayışı için, diğer ortakların rızasını almak durumundadırlar. Yabancı bir şirket (*Standard Oil of California*), Bahreyn'de bulunan bir ortağın (*Gulf Oil*) elinde bulundurduğu imtiyaza sahip olabilmek için 50.000 dolar ödedikten sonra, Kırmızı Hat'ta bir sondaj çalışması gerçekleştirebilir. *Gulf* adlı şirket, kartelin bir ortağı olmadan bu hakkı elde etmiştir. Buna rağmen İngilizler, adanın yöneticisinin, ancak alt şirket sıkı bir şekilde İngilizlerin yönetiminde olması durumunda imtiyazı verebileceğinde ısrar ederler ve bir yan yol, *Bahrain Petroleum Company Ltd.* şirketinin Kanada hukukuna göre kurulmasıyla bulunur. 1932'de ise Bahreyn'de de petrol bulunur ve bu durum, yaklaşık 40 km uzaklıktaki büyük çöl krallığı yöneticileri için açgözlü bir çıkar çatışmasına dönüşür.

Daha bir sene önce, İbn Suud içini çekerek, "Ah, Philby! Eğer bir kimse, bana bir milyon sterlin teklif etse, ona istediği tüm imtiyazları tanırdım" demiştir. İbn Suud'un kraliyet hazinesi bomboştur. (Hakikaten de mevcut nakit parası taşınabilir teneke bir sandığın içerisinde, hazinedarı tarafından taşınmaktadır.) Büyük Buhran, hacı akışını hâlihazırda yıllık yüz binden kırk bine düşürmüş; temel hizmetleri sağlayabilmek için acil fonlara ihtiyaç duyulan bir döneme girilmiştir. Bu nedenle Philby (kendi anlatımıyla), Kral'a, ülkesinin gömülü zenginliklerle dolu olduğunu ve bu konuda yardım

51 Anthony Sampson, *The Seven Sisters*, s.65.

edebilecek birini bildiğini söylediğinde, ağzından çıkanlar hemen önemsenir: "Kendisi buraya birkaç yıl önce geldi ve siz onunla buluşmayı reddettiniz. Şu anda Kahire'de ve siz Cidde'de olacak şekilde bir düzenleme yaparsanız, ben kendisine telgrafla bunu bildireceğim. Size garanti ederim ki, orada olacaktır."[52] Söz konusu kişi, arkadaşı rahip Henry Birkert 1929'da İhvan fanatikleri tarafından öldürülen Amerikalı Charles Crane idi. Bu kez, böyle bir sorun yoktu. Doğrusu, ülkesini birleştirmiş olan ve bu tarz olaylara çok kızan İbn Suud, sonunda kutsal savaşçılarına sırtını dönmüş, bağnazlıklarını olmasa da yaydıkları şiddeti kontrol altına almayı başarmıştı.

Charles R. Crane, tarihte sinsice gezinmiş, her daim hazır bir arabulucu olarak hizmet ettiği tarihin yaratıcılarına eşlik etmiş, ama gelecek kuşakların gözlerinden sakınmış, pek de tanınmayan şahsiyetlerden birisidir. Crane, miras yoluyla bir Illinois tesisatçılık servetine konduktan sonra, geri kalan hayatını dünya meselelerine; özellikle de Doğu-Batı ilişkileri ile Amerika'nın liberal politikalarına adar. 1909'da Wisconsin Senatörü Robert M. La Follette Sr.'ün Madison'da hâlâ yayımlanan iğneleyici *The Progressive* dergisini çıkarmaya başlaması için gereken anaparayı temin eder. Ayrıca Crane, Chicago Üniversitesi'nde, 1902'de Thomas Masaryk'ın ders dizisine ev sahipliği eden ve dolayısıyla da Çekoslovakya Cumhuriyeti'nin kurulmasında Amerika'nın bu denli söz sahibi oluşunun ilk adımlarının atıldığı Slavik bir vakıf kurar.

Crane, Çin ve Rusya'yı turlamış; dolayısıyla da her cinsten devrim fikrine aşina olmuştur. 1917'de gazeteci Lincoln Steffens ile Petrograd'a (Saint Petersburg) yaptığı gezinin ardından Crane, Bolşevikler tarafından henüz maddeleri kamuoyuna ifşa edilme-

52 Philby, *Arabian Days*, s.291.

den önce, Orta Doğu'yu parçalayan Sykes-Picot Antlaşması konusunda Woodrow Wilson'u uyarır. Başkan Wilson'ın 1916'daki yeniden seçim kampanyasına cömertçe yardımda bulunan Crane, Paris Barış Konferansı'nda, Dr. Henry King'in yanı başında, eş başkan olarak atanacaktır. Dr. Henry King ise Oberlin Koleji'nin ve Filistin'deki Siyonistlerin aleyhine, Filistin, Suriye ve Lübnan'da bulunan Arapların ise lehine bir rapor hazırlayan bir Orta Doğu araştırma komisyonunun başkanıdır.

Crane, Şubat 1931'de Cidde'ye vardığında, kesin bir şekilde Arapların dostu ve İbn Suud'un ilk Amerikalı ziyaretçisi olarak olur. (Amerika'nın Suudi Arabistan'da bir konsolosluğu yoktu. 1942'ye kadar bir elçiliği de bulunmamaktaydı.) Hoş geldin davetinde, Bedevi kılıç dansı ile âmâ bir vaizin Kuran'dan ayetler okuması, zekice hareketlerdir. Ardından ise Crane'e iki Arap safkanının hediye edildiği at ve deve yarışlarına sıra gelir. Crane ise karşılığında, Kaliforniya'da yetiştirdiği hurmalardan bir kutu sunar ve krallığın kaynaklarını taramak üzere Crane tarafından Yemen'deki su geliştirme projesinde de çalıştırılan maden mühendisi Karl Twitchell'in gerçekleştireceği bir araştırma yaptırma teklifinde bulunur.

Twitchell, nisan ayında yarım da etrafında su, altın ve petrol bulmak için krallığın kumlarını araştırdığı 2.400 kilometrelik gezisini tamamlayacaktır. Twitchell, elde edilebilir temiz suya dair çok az belirti bulurken, ticari açıdan umut vaat edici altın izlerine rastlar; bir de doğudaki Al-Hasa bölgesinde, petrol yatağı anlamına gelebilecek kubbemsi coğrafik yer şekilleri tespit eder. *Socal* sondajcıları, Bahreyn açıklarında petrol bulduklarında Twitchell, şirkete Suudi imtiyazıyla ilgilenip ilgilenmediklerini sormak üzere İbn Suud'un iznini alır. Şirket idarecileri ilgilenirler ve Mayıs 1933'te, daha ön-

ce gördüğümüz üzere, Suudi kapısı, münhasıran Amerika Birleşik Devletleri'ne açılır.

Deneme sondaj çalışması1934'te başlar ve ilk karşılaşılan sonuçlar hayal kırıklığı yaratır. Ancak alınan çıktı, tedricen artış gösterir. Nihayet 16 Ekim 1938'de Amerika'nın günlük ortalama 100 varil civarındaki çıktısına kıyasla, Damman-7 kuyusunda petrol "fışkırır" ve günde 1.500 varili geçer. İbn Suud çok geçmeden Dış İlişkiler Konseyi'nin alan araştırmacısı Rachel Bronson'un, *Thicker Than Oil*'inde nitelendirdiği üzere, farklı tarzda bir Suudi hac yolculuğuna ilham veren ilk imtiyaz hakkı çekini alacaktır (1,5 milyon dolar). 1 Mayıs 1939'da Kral, yanında iki binden fazla kişinin yer aldığı beş yüz otomobillik bir heyetle "doğudaki petrol bölgesine gider ve burada ilk tankerlere petrol doldurmak için musluğu açar. Dönüş yolunda ise Kral ile bazı kardeşleri ve büyük oğulları, hep birlikte gençliklerinden kalan Bedevilere ait baskın şarkılarını söylerler."[53]

Suudi petrolünün inanılmaz ölçülerdeki verimi karşısında *Socal,* hazinelerini pompalamak, taşımak, rafine etmek ve pazarlamak için gerekli olan ortaklar arar. *Socal*'ın Suudi yan kuruluşu olan *The California Arabian Standard Oil Company* (Casoc), 1936'da Texaco ile birleşir ve böylelikle şirketin sıkıca kontrol edilen küresel pazardaki pazarlama ağından faydalanmış olur. Yine de, kabaca Texas, New Mexico ve Arizona'nın toplamı kadar büyük bir imtiyaz için daha da çok sermaye gerekmektedir. İlk imtiyaz hakkı çekinden sonra, minnettar olan İbn Suud, imtiyazı 207.199 kilometrekare artırmış; şirkete 1.139.594 kilometrekarelik bir alanda ya da bir diğer deyişle, krallığın yarısından fazlasında petrol çıkarmak gibi özel bir imtiyaz tanımıştır. 1944'te Casoc, Arabian American Oil Company (Aramco) adını alır ve iki yılın ardından Standard

53 Bronson, *Thicker than Oil, s.*19.

Oil of New Jersey (Exxon) ve Socony-Vacuum (Mobil) ile ortaklıklar kurar. Dolayısıyla imparatorluk boyutlarında bir petrol holdingi oluşturulmuş olur. 1944'teki günlük Suudi brüt petrol çıktısı olan 21.000 varil, 1950'ye gelindiğinde 548.000 varile tırmanmış ve Kralın ısrarları ile mülkiyet, bütünüyle Amerikalıların elinde kalmıştır; zira kendisi, Avrupalılara güven duymamaktadır.

Kralın bu güveni, II. Dünya Savaşı sırasında geri ödenir. Suudi Arabistan, resmî olarak tarafsız kalmıştır; ancak faydacı bir yaklaşımla İngiltere'ye yaslanmayı tercih eder. Çünkü gerekli gıda maddeleri, Hindistan ve Mısır'dan gelmektedir. Amerika'nın savaşa girmesi üzerine, ardından Amerikan yardımı da gelir. 1944'te Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Suudi Arabistan'ın güvenliğinin Amerika için hayati önem taşıdığı sonucuna varır ve krallığa savaş döneminde hem doğrudan hem de dolaylı yardımlarda bulunur. Şöyle ki; 1945'e gelindiğinde yapılan yardımların miktarı 100 milyon dolara ulaşacaktır. Washington'un bu bağlamda gelişen politikası, Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu ve Afrika İlişkileri direktörü Wallace Murray'ın Dışişleri Bakanı Yardımcısı Dean Acheson için hazırladığı Ocak 1945 tarihli notta açık bir şekilde öngörülmüştür. Murray şu uyarıda bulunur: "Eğer Suudi Arabistan ekonomisi yerle bir olur ve siyasi bir dağılma gerçekleşirse düzeni muhafaza etmek için, İngiltere ya da Sovyet Rusya, Suudi Arabistan'a girme girişiminde bulunabilir. Dolayısıyla da başkalarının aynı şeyi yapmalarına izin vermeyeceklerdir ki bu da büyük bir tehlikedir. Suudi Arabistan gibi stratejik açıdan önemli bir konumda olan petrol zengini bir ülkede, bu tarz bir gelişme pekâlâ dünya barışını tehdit eden bir *casus belli (savaş nedeni)* sayılabilir." Bundan dolayıdır ki, Suudi petrol kaynaklarının Amerikan egemenliğinde tutulmasına ve ideal olarak hava üsleri ve Amerikan savaş uçak-

ları için uçuş öncelikleri sunan askerî ilişkiler geliştirilmesine karar verilir.[54]

Oluşan bu mutabakat, Şubat 1945'te, Başkan Roosevelt, Yalta Konferansı dönüşü yolculuğuna, İbn Suud ile *USS Quincy* savaş gemisinde tanışmak üzere ara verdiğinde, törenle onaylanır. Tercüman olarak orada bulunan Dışişleri Bakanlığı'ndan William A. Eddy'nin coşkulu anlatımına göre bu buluşma, "Yürekten istenen bir kavuşmadır" ve kaynakları açısından zengin bir bölgede doktriner olarak antikomünist halk ile manevi ve stratejik bir ittifakın habercisi olur.[55] Bu hesaplı ve işbirlikçi ittifakın bir sonucu olarak, Vahabi krallığı silah alımı için dünyadaki diğer herhangi bir ülkeden çok daha fazla kişi başına harcama yapar ve satın aldığı silahların birçoğunu Amerika'dan alarak, Amerika'nın ilk sıradaki silah müşterisi hâline gelir. Ancak, 1989-90'da Kuveyt'i ilhak eden Saddam Hüseyin birlikleri, Suudi Arabistan'ı tehdit ettiklerinde, tüm o roket ve jet uçağı yığınlarına rağmen, Suudi Arabistan'ın yine de ne kadar aciz bir durumda olduğu ortaya çıkar. Kuveyt'i yeniden özgürleştirmek ve Suudi Arabistan'ın hayati petrol sahalarını korumak için Çöl Fırtınası Harekâtı'na (OPERATION DESERT STORM) katılacak yarım milyon yabancı askere gerek duyulur.

En azından oldukça tuhaf bir şekilde, Amerika'nın Arap dünyasında yaşayan göç etmiş en eski topluluğu, ülkelerinin ilan ettiği temel siyasi değerlerin son derece antipatik bulunduğu topraklarda kök salar. Krallık hâlâ parlamento, anayasa ve seçimlerin olmadığı mutlak monarşiyle yönetilmekte; inanç, ifade, ba-

54 Robert Baer, *Sleeping with the Devil, s.*79-80.

55 William A. Eddy, *FDR Meets Ibn Saud,* içinde U.S. Government Printing Office, *Foreign Relations of the United States, s.*42.

sın ve toplantı özgürlüklerini tanımamaktadır. Ancak Doğu Suudi Arabistan'ın dinmek bilmez boşluğuyla çevrelenmiş bu ümitsiz ortamda, 1950'den önce kurulmuş her biri egzotik birer Amerikan ürünü olan üç Aramco ilçesi bulunmaktadır: Dharan (nüfus 10.000), Abqaiq (yaklaşık 5.000) ve Ras Tanura (yaklaşık 5.000). Bu üç şehrin toplam nüfusunun yaklaşık olarak üçte biri, "Aramconlardır"; yani Amerikalı çalışanlar ve onların aileleri. Her kasabada, çimenlik alanlarla üst düzey Amerikan personelinin seviyeli evlerinin bulunduğu bir iç meydan, daha mütevazı "orta düzey" kısmında kalifiye yabancı işçiler, daha gerilerde bulunan ücra barakalarda ise Suudi emekçiler yaşamaktadır. Bu yerleşim yerlerini inceleyen Columbia Üniversitesi'nden Solon T. Kimball'ın anlatımına göre, Suudi işçilerin yaşadıkları barakalar, tıpkı "buhran yıllarının Hoovervilles'lerini[56] anımsatmaktadır."[57] Bu yabancı adacıklar, bir şekilde tüm o bölgesel savaşlardan, devrimlerden, terör saldırılarından, Suudi taht kavgalarından, OPEC "petrol şoklarından" ve Aramco'nun birçoğu hâlâ bir devlet şirketinin idarecisi olan Amerikalı müdürleriyle işbirliği içerisinde yürütülen aşama aşama devletleştirilmesinden sıyrılarak, yarım asır sonra bile ayakta durmaya devam edebilmişlerdir.

Yine de, bu yakınlığın bir saygıyı da beraberinde getirdiğini söylemek mümkün değildir. Bir sevgi belirtisinden ise neredeyse hiç söz edilemez. On yıllar boyunca Aramco'nun morali; içki, sigara, kumar yasakları ve Küçük Amerikalarından dışarı çıkacak kadınlar için zorunlu olan oldukça katı giyim kurallarından eziyet çekmiştir. Öyle ki; Noel çelenkleri ile Santa Claus heykelleri dahi, din

56 Büyük Buhran yıllarında ABD'de evsizlerin kurduğu derme çatma evlerden oluşan mahalleler (E. N.).

57 Tarihler Anthony Cave Brown, *Oil, God, and Gold, s.*139-41'den alınmıştır.

polislerinin gazabına uğrayacaktır. Bu uzatmalı Amerikan varlığına rağmen ya da bu nedenle, Suudilerin kendilerini bu denli hor gören bir süper güce bağımlılıklarının yarattığı hınçla beraber bir antipati, karşılıklı olarak beslenmiştir. 2007 yılında, Gallup Müslüman Araştırmaları Merkezi'nin (Gallup Center for Muslim Studies) on ülkede on bin Müslüman ile gerçekleştirdiği araştırmasına göre, Amerika'yı sevmeyenlerin oranının en yüksek olduğu yer Suudi Arabistan'dır. Amerika'dan nefret ettiklerini belirtenlerin oranı, ürkütücü bir şekilde %79 çıkarken, bu rakam resmî olarak Amerikan karşıtı olduğu bilinen İran'da dahi %52'lerde kalmıştır. İngiltere doğumlu tarihçi Niall Ferguson'un yorumuna göre, "Ortaya çıkan sonuç, Müslüman dünyasında bir paradoksa işaret ediyor. Amerika Birleşik Devletleri'nden en çok nefret edenler, Amerika'nın düşmanları değil; aksine Amerika'nın müttefiki olmasa da dostu olduğu düşünülen ülkelerin halklarıdır." Dahası, düşmanca yaklaşan Müslümanların daha varlıklı ve daha iyi eğitim görmüş kesimden olmaları da Gallup'un sunduğu araştırmanın sonuçlarından bir tanesidir.[58]

Bu sonuçlar, Suudi toplumunu dönüştüren ekonomik talih kuşunun sonuçlarına tanıklık edip gördüklerinden üzüntü duyabilecek kadar uzun yaşayan Jack Philby'yi o kadar da şaşırtmazdı herhâlde. O, yıllarca Ford Motor Company'nin genel temsilcisi olmasına rağmen, Suudi otoyollarında rakamları katlanarak artan otomobillerden, acı duymuştur. Makale ve kitaplarında Riyad'ın kraliyet hanedanının savurganlık ve yolsuzluklarına işaret eden Philby, 1953'te tahta geçen İbn Suud'un en büyük oğlu Kral İbn Suud'u o denli gücendirmiştir ki, kendisi sürgüne zorlanmış ve Beyrut'a

58 Niall Ferguson, "Hatred of America Unites the World", *Sunday Telegraph* (Londra), 25 Şubat, 2007.

yerleşmiştir. Ancak Philby, hiçbir vakit kendini sansürleme eğilimi göstermemiştir. 1930'larda Philby, patronu İbn Suud'u öfkelendirmeyi göze alarak, son derece hayalperest bir yaklaşım içerisinde beyhude bir çabaya girişmiş; Arap devletleriyle Siyonizm'i uzlaştırmaya çalışmıştır. Philby, değişik zamanlarda bir sosyalist, bir pasifist, bir yatıştırıcı ve bir vatansever olmuştur. 1940 senesinde, Amerika'ya bir konferans gezisi düzenlemeye karar verdiği zaman, görüşleri o denli şüphe uyandırmıştır ki, İngiliz polisi tarafından Bombay'da tutuklanmış ve İngiltere'ye gönderilmiştir. Philby burada "bölgenin huzuru açısından sakıncalı faaliyetlerden ötürü" gözaltında kalacak; Mart 1941'de ise serbest bırakılıp *Anthenaeum* kulübü vasıtasıyla Dora ile buluşacaktır. Philby'nin tamamlanmamış anılarına, isabetli bir şekilde "Çizgiyi Aşmak" adı verilir. 1960'ta Beyrut'ta hayata gözlerini yuman Philby, Basra bölgesinde bulunan dört bir yanı duvarlarla çevrili bir Müslüman mezarlığına gömülür ve mezar taşı yazısını oğlu Kim seçer: "Arabistan Kâşiflerinin En Büyüğü." Üç yıl sonra, KGB köstebeği olduğu açığa çıkma tehlikesiyle karşı karşıya olan Kim Philby, Beyrut'tan Moskova'ya kaçacak ve orada Cambridge'den eski sınıf arkadaşları Guy Burgess ve Donald Maclean ile buluşacaktır.

Anthony Cave Brown'un, *Damarlarda Akan Hainlik* isimli çifte yaşam öyküsü kitabında, etraflıca incelenmiş bir tema olan Jack Philby'nin hainliği ile oğlunun hıyaneti arasında bilinçaltı bir ilişki varmış gibi görünüyor. Her ikisinin de şizofrenik yaşantıları olmuştur. Her ikisi de bürokratik haylazlığın kara sanatında birer usta idiler ve her ikisi de onları yetiştiren değerlere sırtlarını dönmeyi tercih ettiler. Ancak ortada, bu denli aşikâr olmayan bir paralellik daha vardır: Baba Philby'nin ikili hayatı, Amerika'nın, dünyanın modern kurucularının aile ismini taşıyan tek egemen devleti Suudi

Arabistan ile olan ortaklığını betimleyen bir metafor olarak ele alınabilir. Bu durum da aynı şekilde şizofrenik bir uygunsuz birlikteliğe işaret etmektedir.

Bir düzeyde bakıldığı zaman, bu birliktelik, Amerika'nın otomobil kültürü için gerekli ucuz enerjiye erişimi garantilemiştir. Ancak bunu yapmak demek, yaklaşık yedi bin Suudi şehzadesinin krallığın petrol kaynaklarının tamamının beşte biri kadarını tükettikleri fosilleşmiş bir siyasi yapıya ve 1990 senesinde otomobil sürme hakları olduğunu ortaya koymak gibi bir cürette bulunan kadınların (bugün hâlâ bu hakları yoktur), "Komünist Fahişeler" olarak nitelendirildikleri bir kültürü görmezden gelmek demektir. Suudi hayatının göze batan adaletsizlikleri o denli aşikârdır ki, krallığın asabi liderleri, muhalif sesleri bastırmak ve kendi otoritelerini meşrulaştırmak için sırtlarını aşırı biçimde İslam'a dayamaktadırlar. Bu çabaları, Sovyetler Birliği'nin 1979 senesinde Afganistan'ı işgalini takiben, Amerika'dan dikkatsiz ve olağanüstü bir destek görmüştür. Kurnazca planlanmışa benzeyen bir pazarlık esnasında, Carter yönetimindeki Beyaz Saray, Suudi Arabistan'dan Amerika'nın, Afgan direnişine yapacağı gizli destekte harcadığı her bir dolar için bir dolar harcamasını ister. Kral Fahd, buna büyük bir memnuniyetle razı olur. Bu, aynı zamanda eşzamanlı olarak Washington'u memnun etmenin, krallığın küresel etkisini artırmanın ve iç huzuru satın almanın yollarından birisidir. Kitaplar ve broşürler, Suudi gençlerini Rus kâfirlere karşı kutsal bir savaş başlatmaya çağırır ve 1984 öncesinde yaklaşık on altı bin öğrenci, İslami çalışmalara kaydedilir. 1981 ile 1986 yılları arasında, Afgan isyancılara yapılan Amerikan ve Suudi yardımı on kat artış gösterir. (Rachel Bronson'un tahminlerine göre toplam 120 milyon dolardan 1,2 milyar dolara çıkmıştır). Bu yardımların tamamı, Pakistan askerî istihbaratı aracılığıy-

la radikal İslamcı savaşçılara akıtılır. Bu program, El Kaide'nin kuluçka dönemini oluşturmuş, Usame Bin Ladin'e son derece mühim bir temel kaynak sağlamıştır. 1991'de Sovyetler Birliği dağıldığı zaman, çöküşü Afganistan'daki yenilgisiyle hız kazanır ve militan İslam'ın mesajını yaymak için yepyeni bir zemin hazırlamış olur. Suudi Hac Bakanlığı'nın 1990'ların başlarında hazırladığı rapora göre, cami yapımı ve 7.300 imamın kendi mezheplerini yaymak için Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu Orta Asya'daki eski Sovyet cumhuriyetlerine gönderilmesi için 850 milyon dolar harcanır. Buradaki esas nokta, Bayan Bronson tarafından ölçülü bir üslupla, şöyle dile getirilmiştir: "Uzun yıllardır kraliyet ailesi, Suudi iç işlerini Soğuk Savaş'ın getirdiği zorlukları yönetecek şekilde idare etmiştir. İçeride gereken meşruluğu sağlamak ve dış saldırıları geri püskürtmek için Suudi liderler, krallığın dinî zemindeki en radikal unsurlarını ön plana çıkardılar. Washington'un Suudi Arabistan'ın bu dinî programını görmezden geldiğini söyleyemeyiz, aksine Washington jeo-stratejik hedeflerini güvence altına almak için bunu kabul etmiş ve dönem dönem söz konusu programa aktif bir şekilde destek de vermiştir. Bu tarz politikaların uzun vadede ödenecek olan bir bedeli elbette ki vardır. İşte, 11 Eylül'de ödeme günü gelip çatmıştır."[59]

2001 intihar saldırısını gerçekleştiren on dokuz teröristten on beşi Suudi vatandaşı idi ve on beşinin de hâlihazırda, hızlı vize politikası kapsamında uzun süredir kraliyetin halkına bir lütuf olarak sağlanan Amerikan vizesi vardı. Söz konusu vize hakkı, bu gerçeküstü evliliğin diplomatik çeyizi idi. Sonuç olarak 11 Eylül, Harry St. John Bridger Philby'nin hayatı, yaptıkları ve kurulmasına ön ayak olduğu krallık adına en uygun mezar taşı yazısını sağlamış ol-

59 Bronson, *Thicker than Oil*, s.233.

du. 1933 petrol anlaşması, bir trilyon dolarlık bir hasılatın vaktiyle yoksul bir çöl krallığına akmasını sağladı: peki ya sonuç? Yalnızca tek bir Suudi Arabistanlıyı, dünya üzerinde neredeyse her yetişkin tanıyor ve bu kimse maalesef ne bir devlet adamı ne bir bilim adamı ne büyük bir iş adamı ne bir yazar ne de bir akademisyen. O bir kitle katili: Suudi Arabistan ile Amerikalı bağışçılarının dikkatsizce besledikleri bir katil.

Sekiz

Görkemli Küçük Ordu

Korgeneral Sör John Bagot Glubb (Glubb Paşa) (1897-1986)
KCB, CMG, DSO, OBE, MC

Bir Yahudi Filistin Devleti kurdun diyelim;
Peki, ya sonra bundan pişmanlık duyarsan!
Ya bir Arap Filistin Devleti?
İtirazları göz önünde bulundurduğun zaman
Bunun söz konusu bile olmadığını anlarsan!
Bir federasyon diyelim,
Vaziyet ne olacaktır?
Hicran (?)
Bir Ayrılık (,) tabii ki
Bölünme
Peki ya hangisi daha az zahmetli?
Bölünmek ve yan yana dost komşular olabilmek mi?
Yoksa eşkıyalığı göklere çıkarıp Mandateri suçlamak mı?

– John Glubb, *İngiliz-Amerikan Komisyonu Raporunda Yer Verilen Şiir* (takriben 1946)

1921 senesinde, Arthur Balfour Deklarasyonu'ndan üç yıl sonra, Filistin kanayan bir yaraydı. Bu sırada İngilizler, Yahudi ve Arapları, her ikisinin de kutsal saydığı topraklarda nasıl yeniden bir araya getireceklerini belirlemeye çalışmaktaydılar. Kahire Konferansı'nın son bulmasının ardından Winston Churchill ile T. E. Lawrence, Faysal'ın ağabeyi Abdullah'ı Kudüs'e davet ederler. Faysal'ı Irak tahtına oturtmakta kararlı olan Churchill, Lawrence'ın tercümesi eşliğinde, aynı tahtın kendisine sunulmasını bekleyen ve durumdan son derece rahatsız olan Abdullah'a bir teselli armağanı sunmakla yetinir: Suriye'deki Fransızlara saldırmayacağına söz vermesi şartıyla bir emirlik! Sonraları Sömürge Bakanı, "Bir pazar günü öğleden sonrasında, kaleminin tek bir hareketiyle (Eski) Ürdün'ü"[1] yarattığı-

1 James L. Gelvin, *The Israel-Palestine Conflict,* s.88'den alıntı yapılmıştır.

nı anlatarak böbürlenecektir. Abdullah, İngiliz ödeneği ve bir İngiliz müşavir ile altı aylık bir deneme süresi sırasında, Suriye'nin güneyinin durgun bölgesinde, Ürdün Nehri'nin doğusunda bulunan Indiana büyüklüğündeki Eski Ürdün'ün hükümdarı olur. İngiltere, yeni hükümdarın deneme süresince kendisine 5.000 sterlinlik bir aylık bağlar. Nihayetinde, Filistin doğrudan İngiltere yönetimi altında kalacak; Eski Ürdün, İngiltere manda yönetimince kontrol edilen bölgenin bir parçası hâline dönüşecek; ancak Batılı komşusundan farklı olarak, Balfour Deklarasyonu gereğince öne sürülen Siyonist kolonileştirmeye maruz kalmayacaktır. Bu yeni oluşumun sembolik başkanı ise Abdullah olacaktır.

Bir yanda pejmürde bir başkent Amman, öte yanda inatçı kum ve kayalara beşiklik eden bir iç bölge; bu hâliyle Eski Ürdün, hiç şüphesiz ki Suriye ve Irak'a kıyasla oldukça zayıf bir armağandır. Zira Fransızların vesayeti altında bulunan Şam, şaşaalı bir ganimetten farksızdır. Irak ise, tarihsel Abbasi başkenti Bağdat ve dengeleyici doğal kaynağı petrol ile Eski Ürdün'e kıyasla çok daha çekicidir. Her daim yoksul, her daim tutumsuz ve Aclan yani "telaşlı" anlamına gelen lakabı ile Abdullah, tutkularının esiri olacaktır: Lübnan, Suriye, Filistin ve Irak'ı da sınırlarına dâhil edebilecek daha büyük bir Suriye'nin Kralı olmak ya da bu olmazsa Filistin Kralı olmak gibi. Ne var ki, İngilizlerin Filistin'e ilişkin bambaşka planları bulunduğu çok geçmeden ortaya çıkar. Bir çağdaşının yaptığı duruma uygun düşen yoruma göre Abdullah, kanarya kafesine hapsedilmiş bir şahin olarak nitelendirilebilir.

İbn Suud, 1919'da Hicaz'ın doğu sınırında, Abdullah'ın ağabeyi Ali'nin komutasında bulunan beş bin kişilik bir Haşimi ordusunu yok eder. Abdullah'ın dört bir yanı, Fransızlarla küçük çapta bir savaş sürdürme peşinde koşan Suriyeli intikamcı mülteciler,

Eski Ürdün'ün mevcut Hicaz'ın bir parçası olduğunu savunan babası ve belirsiz sınırlar tarafından sarılmıştı. Bu sırada o, iki karısı ve Afrikalı bir cariyesiyle Ürdün Vadisi'nde mütevazı bir saraya yerleşerek, harçlığını etkisiz rüşvetler için çarçur edecektir.

Tüm bunlar, onun hiç hayranı bulunmadığı anlamına gelmesin. Emir ile savaştan önce Kahire'ye yaptığı ziyaret sırasında tanışan Kitchener'in Şark Sekreteri Ronald Storrs, Abdullah'ı bir estetikçi ile bir askerin büyüleyici bir birleşimi olarak görür. Storrs, Abdullah'ın bilgi yelpazesi karşısında âdeta büyülenmiş ve Emir'in litrelerce Arabistan kahvesini yudumlarken, ona iki saat boyunca "İslam öncesi şiir sanatının Muallakat (Yedi Askı) kasidelerinin muhteşem bölümleri ile Antarah İbn Shaddad'ın 'Zafer ve Ağıt'ını okumasının, onu nasıl mest ettiğini" dile getirmiştir. Ardından Abdullah hassasiyetle "bir savaşçının geçmişinden savunmasız Arap varlığına kadar bir dizi narince geçiş yapılan temalarda" şiirler okumaya devam eder. Sonrasında Abdullah cesurca, "İngiltere'nin Mekke'nin Büyük Şerifi babasına, bir düzine veya yarım düzine makineli tüfek sağlayıp sağlayamayacağını" soracaktır. Ne amaçla böyle bir talepte bulunduğu sorulduğu zaman, Abdullah dürüstçe cevaplar: Türklerden gelecek olan saldırılara karşı "savunma amaçlı." Storrs, ihtiyatla Emir'i isteğinin kabul edilemeyeceğini; zira İngilizlerin dost bir güce yönelik kullanılmak üzere silah sağlayamayacağını -o sıra henüz 1914'ün başlarıdır- konusunda bilgilendirir ama yine de "en uygun şartlarda"[2] sözüyle ayrılırlar. Faysal'ın Arap dünyasıyla daha iyi ilişkileri olmasına rağmen Abdullah, babası Büyük Şerif Hüseyin ile İngilizler arasındaki ittifakın en büyük savunucusu olarak kalmaya devam edecektir.

1921 senesinin sonlarında, Emir'e tavsiyelerde bulunmak üzere Amman'a gönderilen T. E. Lawrence'ın, Abdullah ile ilgili düşün-

2 Ronald Storrs, *Orientations,* s.122-23.

celeri Elizabeth Monroe'nun anlatımına göre aynen şöyledir: "El yordamıyla ilerliyor; bazen vazgeçeceğine dair gözdağı veriyor, bazen Fransızlarla flört ediyor ve bazen de Faysal'ın Irak'ıyla kıyaslanabilir bir krallık kurmak için Hicaz ile birleşmeye niyetleniyor."[3] Abdullah'ın ilk savunucularından Lawrence, 1916'da onu *Arap Bürosu*'na şöyle tarif eder: "35 yaşında, ancak daha genç gösteriyor. Kısa ve ince yapılı, görünüşe bakılırsa bir at kadar güçlü; keyif veren koyu kahve gözleri, yuvarlak yumuşak hatlara sahip yüzü, dolgun fakat küçük dudakları, düzgün burnu ve kahverengi sakalıyla... Sarsıcı derecede sempatik ve çekici tavırlarıyla, devamlı olarak resmî durmak yerine âdeta onların bir şeyhiymişçesine aşiret üyeleriyle şakalaşır. Önemli durumlarda kelimelerini çok iyi tartar ve kendisini son derece hevesli bir diyalektikçi olarak göstermesini bilir."[4] Lawrence'ın Ürdün'ün geçici Emir'ine dair, "Çok güçlü değildi... Ancak konumunun korunması için her daim, Majestelerinin hükümetine güvendi"[5] şeklindeki ilk şevki, yerini bir süre sonra hayal kırıklığına bırakır. Lawrence, 1922 senesinde Gertrude Bell'e Abdullah için, "O bir serseriydi, hem de tam bir serseri" yolunda bir itirafta bulunur.[6] Yönetici olamayacak kadar uyuşuk ve güçsüz olan Abdullah, öyle görünüyor ki yanı başında yine bir başka güçlü İngiliz'e ihtiyaç duymuştur. Bu İngiliz, Sömürge Ofisi'nin Orta Doğu uzmanı Hubert Young'ın kararı üzerine, Harry St. John B. Philby olur.

---

3 Elizabeth Monroe, *Philby of Arabia,* s.104.

4 "The Sherifs", by T. E. Lawrence, 27 Ekim. 1916, FO 882/5, 40-41, Mary Wilson, *King Abdullah, Britain, and the Making of Jordan,* s.29-30'dan alıntı yapılmıştır.

5 Martin Gilbert, *Winston S. Churchill: The Stricken World, s.*553, Fromkin, *A Peace to End All Peace,* s.505-6'dan alıntı yapılmıştır.

6 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 19 Ocak, 1922 (www.gerty.ncl.ac.uk).

"Jack" Philby ile ilk kez Irak'ta karşılaştık. Burada, o ve Gertrude Bell, her ikisini de çileden çıkaran A. T. Wilson ile ilgili hikâyelerini paylaşmışlardı. Philby, kendisine eşlik ettiği Basra-Bağdat seyahati sırasında hükümdar olarak belirlenen Faysal'a karşı nezaketsiz davranışından ötürü, Sör Percy Cox tarafından kovulana dek görevine devam eder. Kovulduktan sonra ise günlüğüne sevinçle şu itirafta bulunur: "Paramızı kazanmak için artık başka bir çabaya girişmeliyiz."[7] Yetenekli bir yönetici olan Philby, Kasım 1921'de Abdullah nezdinde Baş İngiliz Temsilci ve davasının hevesli bir savunucusu hâline gelir: "O, yerel idare ve halkı tarafından kendisine bir karar veya bir tavsiye üzerine danışılmadığı takdirde yönetime aktif olarak karışmayan; ideal bir meşrutiyet hükümdarıdır."[8]

Philby'nin ilk görevi, Emir'in mali aşırılıklarını dizginlemek olur. Tövbe etmeyen Philby, Bell'e şunları anlatır: "Abdullah'ı gerçekten de seviyorum. Kibirli, ancak muhteşem fikirleri olan çok okumuş bilgili bir adam. Her ne kadar fikirleri doğrultusunda girişimde bulunmaktan çekinse veya bir başka deyişle gayretsiz olsa da bu böyle. Tabii ki, ne burada ne de Suriye'de ne onu ne de Şerif ailesinden birini isteyen tek bir kişi dahi yok, ancak bu neyi değiştirir ki? Neticede o, burada ve en az herhangi başka birinin olabileceği kadar iyi bir kukla yönetici. Zaten yetersiz olan yerel gelirlerin sırtında bir yük olmadığı sürece, o kabul edilebilir. Ne var ki 25.000 sterlini bulan borçları, çözümü sıkıntı yaratacak bir problem. *Pa* ile özellikle de *Ma*, kendisine nadiren de olsa önemli miktarlarda bahşişler gönderiyorlar. Bir veya iki sefer kendi cebini düşünerek Maan garnizonunun ödemelerine el koyduğunu biliyorum. Ayrıca Abdullah,

7 Philby'nin günlüğü, 29 Kasım, 1921. Wilson, *King Abdullah,* s.68'den alıntı yapılmıştır.

8 Philby'den Gertrude Bell'e, 17 Şubat, 1922, Box 17, Philby Papers, Middle East Centre. St. Antony's College, Oxford.

bir süre önce Faysal'a, esasında kendisinin olan tahtı gasbettiği için, en azından ganimetlerini paylaşabileceği imasında bulundu. Faysal ise buna karşılık Abdullah'a, umduğu kadar ganimet toplayamadığını belirtmiş ve ayırabileceğim ancak bu kadar diyerek, kendisine 1.000 sterlinlik bir çek yollamıştır."[9]

Philby'nin tüm mali kısıtlamalarına rağmen, 1924 senesinde İngiltere Hazinesi artık bu savurganlıkları hoş görmeyi reddeder. İngilizler yaptıkları yardımlara karşılık, Baş İngiliz Temsilci'nin, sonrasında müşavirin, Eski Ürdün'ün hazine ve askerî meselelerindeki kontrolü üstlenmesini ve fiilen bu toprakların en üst düzey yetkilisi hâline gelmesini isterler. Abdullah'ı bu söz konusu imkânsız anlaşmaya zorlayan Philby; "Hatalarından ders çıkarmalarına izin verilmediği takdirde, Arapların hiçbir zaman bir hükümet kurmayı başaramayacakları"[10] konusunda ikna olmuş vaziyette, Ürdünlüleri "ayakları yere basan bir Arap şovu" hazırlamaları için cesaretlendirir. Philby, onun bölgesine el koymaya çalışan Filistinli yetkililerin bu girişimlerini engelleyecek ve onlara tavsiyelerde bulunacaktır. Ancak tavsiyeleri ciddiye alınmadığı zaman Philby, bundan kaygılanmamayı tercih eder. Ancak en sonunda dik kafalı Müşavir Philby, Eski Ürdün meselelerinin Filistin meselelerinden ayrılamayacağını savunan Kudüs'teki Yüksek Komiser Sör Herbert Samuel ile iyi geçinmeyi başaramaz ve Irak'ta da olduğu gibi Philby, İngiliz hükümetinin Orta Doğu'da takip ettiği istikrarsız politikaya karşı çıkar ve kamu görevinden istifa eder.

Abdullah, büyük bir nefret beslediği düşmanı İbn Suud'un resmini masasında tutan satranç rakibini kaybettiğine üzülmez. Philby'nin boşalan koltuğunu, sırasıyla 1924 senesinde Henry Cox, 1940 sene-

9 a.g.e.
10 a.g.e.

sinde ise Alec Kirkbride (daha sonra Sör unvanını alan) doldurur. Alec Kirkbride, 1927 senesinde İngiltere Müşavir Yardımcısı olarak görev almıştır. 1946'ya gelindiğinde ise Amman'ın ilk İngiltere Büyükelçisi olacaktır. Mısır'da büyümüş olduğundan akıcı bir Arapçaya sahiptir. Arap ayaklanmasında, Faysal ve Lawrence ile birlikte savaşan Kirkbride; 1920-21 tarihlerinde Kerak'ta, Amman'ın seksen kilometre güneyinde bulunan ve sonrasında Churchill'in kaleminin tek bir hareketiyle "Eski Ürdün"e dönüşen savaş sonrası kısa ömürlü ara Moab hükümetine başkanlık eder. Bu sırada kardeşi Alan, aynı şekilde geçici Amman hükümetine (1920-21) başkanlık etmiştir.

12 Mart, 1921'de gerçekleşen Kahire Konferansı'nın toplanmasına aylar kala, küçük bir orduyu öncülük eden Şeyh Abdullah, deve kervanıyla Hicaz'ı terk eder. Ağabeyi Faysal, Suriye tahtından Fransızlar tarafından henüz indirilmiştir ve söylentilere göre Abdullah, gaspçıları defetmek ve Haşimi tahtını yeniden ele geçirmek üzere, Şam'a bir ön saldırı planı içerisindedir. Medine'de bir trene bindikten sonra 21 Kasım 1920'de "teftiş turu"[11] kapsamında, üç yüz adam ve altı makineli tüfekle Hicaz demiryolu üzerinden Maan'a ulaşır. Maan, babası şimdiki Kral Hüseyin tarafından idare edilen bir Hicaz vilayetinde bulunduğundan, İngilizler kovulması için yapılan Fransız baskısına boyun eğmezler. Mart ayında Abdullah Amman'a doğru yol alır. Kudüs'te bulunan Samuels'den net bir talimat gelmemesi üzerine Alec Kirkbride "mütevazı bir politika" izlemeye karar verir ve Amman'daki tren istasyonuna gidip nahoş ziyaretçilerini kontrol altına almak üzere Kerak'tan hareket eder. Abdullah asil bir şekilde sorar: "Beni burada, İngiltere Hükümeti adına karşıladığınızı varsaymakta haklı mıyım?"

11 Wilson, *King Abdullah,* s.44, 48.

"Tabii, ortada bir gerçek varsa," henüz yirmi üç yaşındaki temkinli genç cevaplar: "O da şudur ki, iş arkadaşlarımla siz Ekselanslarını karşılamak üzere Moab Ulusal Hükümet Konseyi olarak burada bulunuyoruz. Beklentilerim, zamanı gelince Majestelerinin hükümetinin de, benden daha kıdemli bir temsilci yollayacağı doğrultusundadır."

Abdullah da o alışılagelmiş karizmasıyla şu karşılığı verir: "Siz ki ağabeyim Faysal'ın komuta ettiği orduda savaşmışsınız, sizden daha makbul biri tarafından karşılanmayı dileyemezdim. İnanıyorum ki desteğinizi benden hiç esirgemeyeceksiniz ve önümüzdeki zor günlerde bizlere tavsiyelerde bulunacaksınız. Bu arada, Moab Ulusal Hükümeti uluslararası olarak hiç tanındı mı?" Kirkbride, Şeyh'in gösterdiği nezaket karşısında duyduğu minnettarlığı dile getirerek şunları kaydeder: "Yerel hükümet ile ilgili olarak, uluslararası statüsünden pek o kadar emin değilim. Ancak öyle hissediyorum ki siz Ekselansları, şu anda burada olduğunuza göre bu daha ziyade teorik bir sorundur."

Bunun üzerine Abdullah öne doğru eğilir ve şunları söyler: "Ah, birbirimizi anladığımızdan emindim!"[12]

Eğer Abdullah'ın ön saldırısı kendisine Şam'ı kazandıramasaydı, Amman'a doğru ilerleyişi, Eski Ürdün üzerindeki hâkimiyetinin Kahire Konferansı'nda bir emrivaki olarak kabul edildiği anlamına gelecekti. Böylece Kirkbride'ın Haşimi krallığıyla uzun ve verimli işbirliği başlamıştı.

Şimdi de, Arapların Abu Hunaik (Küçük Çenenin Babası) dediği, arkadaşlarının ise Jack ve geri kalan meraklı herkesin Glubb Paşa olarak bildiği John Bagot Glubb ile tanışacağız. Bugün neredey-

12 Alec Seath Kirkbride, *A Crackle of Thorns,* s.26-27.

se tamamen unutulmaya yüz tutmuş Glubb'ın tam altı gerekçeden dolayı böyle bir bölümü hak ettiğini söyleyebiliriz. Bu gerekçeler: 1) Bedevi göçebelerin, Glubb dışında bu denli âşığı olan daha iyi bir profesyonel asker temsilcisi yoktu ve hiç olmadı. Kendisi, yarım asırdan fazla Ürdün monarşisinin belkemiği olan, Arap orduları arasındaki en donanımlı, en eğitimli ve en disiplinli Arap Lejyonunu yönetmiş ve tavsiyelerde bulunmuştur. 2) Irak'ta kariyerinin başlarında iken manda yönetiminin en tartışmalı politikalarından birinin aktörü olmuştur. Aşiretlerin hava gücüyle yıldırılmasında rolü vardır. 3) İngiltere'nin Orta Doğu'daki en çaresiz zamanında, 1941 senesinde Glubb'ın lejyonerleri Irak'ı korumaya çalışan orduya önemli destek sağlamıştır. 4) Paşa, ilk Arap-İsrail savaşındaki tek tük başarıdan biri olan Doğu Kudüs'ün işgali sırasında lejyonerlere öncülük etmiştir. 5) O, dolaylı yönetimin içerisinde barındırdığı birçok çelişki ve çıkmazın örneği olmuştur. Bizzat kendisinin varlığı ve otoritesi Haşimilerin meşruluğunu zayıflatır ve Ürdün'e karşı sadakati her daim şüphelidir. 6) Son olarak, Doğu Akdeniz'deki İngiliz egemenliğini sonlandıran Süveyş Krizi'ni hızlandıran şey de kendisinin 1 Mart 1956'da Abdullah'ın torunu Hüseyin tarafından ani bir şekilde görevden uzaklaştırılması olmuştur.

"Arapların arasında otuz altı senemi geçirdim." Glubb, *A Soldier with the Arabs* (1957, Arapların Arasındaki Asker) isimli öz yaşam öyküsünün ön sözüne bu şekilde başlar. "Orada yaşadığım ilk on dokuz sene boyunca tam olarak onların arasında bulundum; bir Avrupalı ile nadiren karşılaştım ve bazen haftalarca tek bir kelime dahi İngilizce konuşmadan geçirdim. Başlangıçta Irak'a, 1920 senesinde İngiliz ordusunun muvazzaf bir subayı olarak gittim. Amacım yeni maceralara atılmak ve modern askerliğin birçok farklı formuna dair geniş bilgi edinmekti. Ancak Arapların arasında geçirdiğim

beş yılın ardından, bütün kariyerimin temelini değiştirmeye karar verdim: İngiliz ordusundaki görevimden istifa etmeye ve hayatımı Araplara adamaya karar verdim. Bu kararım büyük ölçüde duygusaldı. Onları sevdim."[13] Glubb, tam da imparatorluk tarihçisi James Morris tarafından tanımlanan İngiliz devlet okulu gençlerinin oluşturduğu sınıfı temsil ediyordu. Morris'in kelimeleriyle "Bedevi, onların bam teline dokunuyordu." Morris, şöyle devam ediyor: "Bir Bedevinin asilzade tarzı ve ilginç görüntüsü, büyük keçi ve deve sürüleri, kahve ve güzel oğlanlara dair zevki, küstahlık ile misafirperverliği bir arada harmanlayışı, kökenine duyduğu bağlılık, savaş becerileri ve sonraları *machismo* (maçoluk) olarak adlandırılacak tavrı ile her İngiliz'in doğal beyefendi fikrinin somutlaşmış hâli idi. Hatta bu Bedevi neredeyse farklı bir dil konuşan bir çeşit İngiliz'dir denebilir. İngilizler, Orta Doğu'daki yeni pozisyonlarını tehlikeli bir şekilde bu romantik saplantı veya bir tip veya efsanenin idealleştirilmesi üzerine inşa edeceklerdi."[14]

John Bagot Glubb, 1897 senesinde İngiliz-İrlandalı asker bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelir. Babası Kraliyet Mühendisleri arasında bir tümgeneralidir. John da babasının izinden gider ve istihkâm erlerinin arasına katılır. Cheltenham Koleji'nden ve Woolwich'te bulunan Kraliyet Askeri Akademisi'nden mezun olduktan sonra, I. Dünya Savaşı sırasında Fransa'da görevlendirilir. Üç kez yaralanması üzerine -bir defasında çenesinden vahim bir şekilde yaralanır- Asker Haç madalyasına layık görülür. Glubb, Batı Cephesi'ne geri döndüğünde, artık çirkin birisidir ("Küçük Çenenin Babası" lakabı da buradan gelmektedir). Yüksek perdeli bir sesi olan bu küçük ve melek gibi adam, saman sarısı bıyıkları, gözlerden kaçmayan asabi-

13 Glubb, *Solider with the Arabs, s.*5.

14 James Morris, *Farewell the Trumpets,* s.250.

yeti ve heyecanlı tutkusuyla bir barış dönemi askeri olarak inzivaya çekilmekte sıkıntı yaşayacaktır.

1920'de, o sırada büyük bir isyanın ortasında olan Mezopotamya'da görev almak için gönüllü olur.[15] Ancak Glubb Irak'a ulaşana kadar eylül ayı gelmiş ve aşiret isyanı, 30 ila 70 milyon sterlin arasında değişen bir maliyetle (net maliyete dair tahminler değişiklik göstermektedir) imparatorluğa ait birliklerce büyük ölçüde bastırılmıştır.[16] İngilizler Şubat 1921'de sıkı bir kontrol oluşturduklarında, A. T. Wilson'ın yerini Sör Percy Cox almıştır; her yerde hazır ve nazır Şark Sekreteri Gertrude Bell ise bir yandan çalışmakta bir yandan da "Chastity Close"da piknik ve öğle yemekleri düzenlemeye devam etmektedir. (Satırlara, "Yüzbaşı Glubb, son derece zeki küçük İstihbarat Subayı" olarak yansıyan Glubb, Bell'in mektuplarında âdeta değerli bir taş muamelesi görür.)[17]

Okuyucuların anımsayacakları üzere, Kahire Konferansı'nda önemli bir karar alınır: Orta Doğu'daki İngiliz ordusunun Kraliyet Hava Kuvvetleri ile değiştirilmesi. Korgeneral Sör Hugh Trenchard'ın babalığını; Lawrence ve Mezopotamya'yı "palavralarla, helikopterlerle ve Araplarla" yönetebilmeyi uman Churchill'in ise ortak bir şekilde dedeliğini yaptıkları "tartışmalı havadan kontrol faaliyetleri sistemi (daha önce Somali ve Afganistan'da denenen), böylelikle 1950'lere kadar Orta Doğu genelinde uygulanmaya başlana-

15 James Lunt, "Glubb, Sir John Bagot (1897-1986)", rev., *Oxford Dictionary of National Biography,* Oxford University Press, 2004 (www.oxforddnb. com/view/article/40128).

16 Jafna L. Cox, "A Splendid Training Ground: The Importance to the Royal Air Force of its Role in Iraq, 1919-32", *The Journal of Imperial and Commonwealth History,* vol. XIII, no. 2, Ocak 1985, s.163, 165, 178, dipnot 21.

17 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, mektuplar, 23 Temmuz 1924 (wvvw. gerty.ncLac.uk).

caktır.[18] "İşgal etmeden kontrol", 1920'lerin Havacılıktan Sorumlu Devlet Bakanı Sör Samuel Hoare'ın söz konusu sistemi tanımlayış biçimi olur.[19] Sömürge Ofisi'nin isyancı aşiretleri yatıştırma görevini yürütmek üzere atanan Tümgeneral Sör John Salmond, üç zorlayıcı mekanizmanın mümkün olduğuna inanmaktadır: Zarar vermek, moral ve müdahale. Müdahale ne kadar fazla olursa baskı da o ölçüde artar. Salmond'un 1924 senesine ait bir personel bildirisinde daha da zenginleştirilen görüşleri, bugün Darfur'daki Sudanlı hava kuvvetleri için son moda bir taktik el kitabı gibidir:

> Bela peşinde koşan bir aşiret, hükümetin sabrının ne zaman taşma noktasına geldiğini çok iyi bilir; müzakereler kaçınılmaz bir şekilde şöyle ya da böyle bir çeşit ültimatomla sona erer. Bu noktada, tam anlamıyla bir sürpriz imkânsızdır ve havadan harekâtın asıl gücü de gündelik hayatın gidişatını, gerektiği takdirde belirsiz bir süre boyunca uğratabileceği kadar her gün aksaklığa uğratmasında yatmaktadır. Yağmalama ve misilleme şansını önemsiz bir düzeye indirerek. Barakaların çatılarını uçurabilir ve tamirini engelleyebilir; bu, kış dönemi içerisinde son derece uygunsuz bir durumdur. Hayvanları otlatma ve hasada büyük müdahalelerde bulunabilir -hayati bir noktaya da kış için büyük zahmetlerle yığılmış ve depolanmış yakacakları havaya uçurabilir. Öte yandan, hâlâ göçebe olan aşiretlerin başlıca sermayesi ve zenginlik kaynağı olan sürülere saldırabilir. Bu, onlar için büyük ölçüde bir ceza demektir ya da aşiretin temel besin kaynaklarına müdahale edilebilir. En sonun-

18 Mareşal Sir Henry Wilson'dan Henry Rawlinson'a, 12 Temmuz 1921, Omissi, *Air Power and Colonial Control,* s.18'den alıntı yapılmıştır.

19 Vincent Orange, "Trenchard, Hugh Montague, first Viscount Trenchard (1873-1956)", *Oxford Dictionary of National Biography*'den alıntı yapılmıştır.

da aşiretler, hükümete itaat etmenin yapabilecekleri en iyi şey olduğunu anlarlar.[20]

Glubb'dan, hâlâ bir istihkâm eri iken Bağdat'ın hemen dışında bulunan Hinaidi'de Kraliyet Hava Kuvvetleri için barakalar ve hangarlar inşa etmesi istenmiştir. Glubb, Kraliyet Hava Kuvvetlerinin Fırat kıyıları boyunca uzanan yaklaşık sekiz yüz kilometrelik bir alandaki çatışmaları idare etmekten sorumlu kara istihbarat subayı olduğunda Arapçası oldukça akıcı (daha sonra anlatılanlara göre), hatta birçok Arap'tan bile daha iyi durumdadır. O neredeyse aralıksız devam eden bir çatışmaya tanıklık eder. Glubb'un, *The Changing Scenes of Life* (1983, Hayatın Değişen Sahneleri) isimli yaşam öyküsünde yer verdiği üzere; "Teori, herhangi bir bölgede -muhtemelen yüzlerce kilometre uzakta- bir aşiret kargaşası baş gösterdiğinde uçakların Hinaidi'den havalanıp suçluları bombalaması üzerine şekillenmiştir... Böylelikle düzensizlik, kahvaltı ile öğle yemeği arasında sonlandırılabilecektir." Pratikte ise tek düze tozlu düzlükler üzerinde uzanan sonsuz sayıdaki küçük kanallar ile sulama hendekleri, pilotların hedeflerini belirlemelerini güçleştirmektedir. Öyle ki; Glubb'un itiraflarına bakılırsa "hükümetin en sadık taraftarları" dahi ara sıra yanlışlıkla bombalanmaya maruz kalırlar.[21]

Beni Haşim aşiretleri, uzun yıllar boyunca, Irak'ın güneyindeki Fırat Nehri boyunca, yani Bağdat-Basra demiryolunu tehdit eden bir mesafede kamp kurmuşlardı. Bu anlamda bitmek tükenmek bilmez bir sı-

20 *Air Staff Memorandum* No. 16, 1924,Michael A. Longoria, A *Historical View of Air Policing Doctrine: Lessons from the British Experience between the Wars, 1919-39*'dan alıntı yapılmıştır.

21 Sir John Bagot Glubb, *The Changing Scenes of Life: An Autobiography*, s.60.

kıntı kaynağı olurlar. 1920 Ayaklanmasının başı çeken savaşçıları onlardır. İngilizler, bu aşirete, yük hayvanları veya motorlu taşıtların geçmesini imkânsız kılan gelişigüzel yapılmış sulama hendeklerinin yanı sıra daha birçok fiziksel engelden ötürü saldıramazlar. Osmanlılar, aşiretlere vergiler koymuş, ancak iş bu vergilerin toplanmasına gelince neredeyse hiç gayret göstermemişlerdir. Beni Haşim, Kral Faysal'ın hükümetini kabul etmeyi reddeder. Aşiretler, kendilerinden toplanan vergilerin hiçbir somut getirisini göremediklerinden, Glubb'ın iş arkadaşlarından birinin gözlemlediği üzere, "birçoğu, kendilerini Bağdat'taki domates yiyen efendilerin ihtiyaçlarını karşılıyormuş gibi hissetmektedir."[22] Vergiler ödenmemekte, silah cezaları toplanmamakta, saldırı ve adam kaçırmalar cezasız kalmaktadır. Bunun sonucunda, Irak İçişleri Bakanının emri üzerine konfederasyonun iki aşiretine -Barkat ile Sufran- bir ders verilmesi kararı alınır.

Glubb'ın görevi, bilhassa "aşiret içerisindeki etkileri gereği saldırmaya daha da yatkın olan"[23] şeyhlerin yerlerini bombaların hedefi olarak belirlemektir. Kendisine yalnızca hizmetkârı ve rehberi eşlik eden Yüzbaşı Glubb, 1923'ün yazında İngiltere subay üniformasının üzerine attığı peleriniyle, Barkat Şeyhi'nin köyüne gider. Şeyh kendisine oldukça misafirperver davranır ve Glubb bunun üzerine, bu iki aşiretin tüm köylerini dolaşır. Glubb, Barkat ve Sufran'ın "olağanüstü fakir" olduklarını ve daha güçlü bir aşiret ağasının, suları kendi kanallarına çevirmesi üzerine ekip biçmeyi bıraktıklarını rapor eder. Glubb, şöyle bir not düşer: "Ortada üzücü bir gerçek var ki, hükümet, bu insanların zihninde, düzenli olarak vergi talep etmek dışında onlarla ilgilenmekten kaçınan bir

22 S. S. 0. Diwaniya'dan Hava Karargâhlarına, B/D/2/1, 29 Nisan 1924, Hava23/446, Sluglett, *Britain in Iraq, s.267*'den alıntı yapılmıştır.

23 Sör J. M. Salmond'dan mektuplar, HAVA/505/B/23, 41, Toby Dodge, *Inventing Iraq, s.*152'den alıntı yapılmıştır.

toprak ağası gibi iz bırakmıştır."[24] Glubb'ın samimiyetle düştüğü nota göre, iki gezisi sırasında kendisi bu aşiretlerin misafirperverliklerinin tadını çıkarırken, öte yandan Kraliyet Hava Kuvvetleri onları bombalayabilsin diye haritalar da çizer. Anımsadığı kadarıyla Glubb, buna kendisini mecbur hissederek inatçı davranmaları hâlinde, bombacıları bizzat göndereceği uyarısında bulunur.

Bu sürede Kraliyet Hava Kuvvetleri, Barkat ve Sufran üzerinde, şeyhleri kırk sekiz saat içerisinde komşu kasaba Samawah'a çağıran bildiriler atar. Burada şeyhlerden, aşiretlerinin vergilerini ödeyeceklerini temin eden ve toplayıcıların güvenliğini garantileyen parasal bir depozito istenilir ve bu konuya dair son bir uyarıda bulunulur. Ancak talep edilen şey imkânsızdır. Şeyhler, uzun zaman önce aşiretleri üzerindeki etkilerini kaybettiklerini anlatmaya çalışırlar. Ardından neler yaşandığını öğrenmek üzere, Glubb'ın kendi açıklamalarına dönüyoruz: "Davet edildikleri hâlde şeyhler gelmedi ve ben de yapmam gerekeni yapıp bombacıları üzerlerine saldım. Her bir pilotta benim hazırladığım haritanın bir kopyası vardı. Aşiretler uçakların seslerini duyar duymaz -onları nelerin beklediğini benim sayemde bildiklerinden- hepsi köylerinin dışına doğru kaçıştılar ve orada bulunan çok sayıdaki sulama hendeklerine gizlendiler. Yalnızca yaşlı bir kadın öldü. Bununla birlikte bombalama sonucunda Beni Haşim konfederasyonunun tüm şeyhleri (yalnızca Barkat ve Sufran değil), hükümete geldiler ve bölgenin tamamı kan gölüne dönüşmeden durum kontrol altına alınmış oldu."[25]

Ne var ki sonradan Glubb'ın hatırladıkları; bazıları gündüz baskınlarından kaçmayı başaran aşiret üyelerini, akşama doğru köyle-

24 Glubb'dan Hava Karargâhlarına, D. 495 of 18 Kasım 1923, Peter Sluglett, *Britain in Iraq, 1914-1932,* s.265'den alıntı yapılmıştır.

25 Glubb, *Changing Scenes of Life,* s.65.

rine dönerken yakalayabilmek için De Havilland uçaklarının gece vakti gerçekleştirdikleri ve iki gün aralıksız devam eden bombardımanı detaylarıyla anlatan resmî raporlarla üzücü bir uyuşmazlık içerisindedir. (Ana uçağın gözlemci koltuğunda yana dayanmış vaziyette oturan Glubb'ın kendisi, hedef on dörde büyük bir bomba bırakmıştır.) Resmî açıklamalara göre 144 ölü vardır. Yaralıların ise rakamları açıklanmamıştır.[26] Operasyonun daha fazla ayrıntısı ve Bağdat'ın yaşananları uygun bulan tepkisi için, her şeyden haberdar Bell'in, babasına yazdığı mektuba başvuracağız:

> Burada işler gayet yolunda. Son başarımız Samawah yakınlarında yaşayan ve ısrarla itaatsiz davranmaya devam eden asi aşiretlere karşı gerçekleştirdiğimiz bazı operasyonlar oldu -sana bundan bahsettiğimi sanıyorum. Bu durumun siyasi hiçbir yanı yoktu- yalnızca bu aşiretler herhangi bir düzene ve onun gerektirdiği kurallara uymayı reddederek, cüretkâr bir şekilde neler olabileceğini beklemeye koyuldular. En sonunda beklenen oldu ve her şey takdire şayan bir biçimde organize edilmişti. Irak taburu, demiryolu köprülerini ve havalimanlarını korudu. Aşiretler bombalandı, adam oldular ve takip eden iki gün içerisinde polis tüm istihkâmlarını yıktı. Uzak yakın demeden herkes bir araya toplandı ve dün Ken (Kinahan Cornwallis, Faysal'ın hükümetinin İngiliz askerî danışmanı) ile İçişleri Bakanı (Ali Jaudat), hava yolu ile yanlarına indiler. Yapmaları gerekenlerin masaya yatırıldığı ve artık affedildiklerinin bildirildiği bir meclis toplantısı düzenlediler... Harika, öyle değil mi?[27]

26 Beni Haşim'e karşı Operasyonların Raporları, Hava Kumanda Subayı, Bağdat'tan S/S for Air'a.12 Aralık 1923, Hava 5/344, Sluglett, Britain in Iraq, s.266'dan alıntı yapılmıştır.

27 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 11 Aralık, 1923 (www.gerty.ncl.ac.uk).

Churchill, 1921 Haziran'ında, "Havadan saldırı, karışıklıkları bastırmanın ve düzenin korunmasını sağlamanın meşru bir aracıdır; ancak hiçbir koşulda vergilerin toplanması gibi tamamıyla yönetimsel tedbirler doğrultusunda kullanılmamalıdır" diye Sör Percy Cox'u uyarır. Fakat yine de ödenmeyen vergilere karşılık havadan bombalama, âdeta bir hükümet politikası hâline gelecektir.[28] Faysal bile daha geniş bir düzenli ordu konusunda ısrar ederken, İngilizler "son derece etkili" ve "hükümetin sahip olduğu merhametli bir araç" olarak kabul ettikleri "havadan kontrolü" tercih edeceklerdir.[29] 1926 senesinde Glubb'ın hizmet günlüklerinden birine yazdığı üzere, "Uçaklar, prensip olarak ağır can kaybına sebep olmaz; ancak muazzam boyutlarda moral bozukluğuna yol açarlar. Bunu bir sebebi saldırıya uğrayan aşiret üyelerine hissettirdikleri acizlik, ötekisi ise bu kimselerin uğradıkları saldırıya etkili bir şekilde karşılık veremeyişleridir."[30]

Kraliyet Hava Kuvvetlerinin Irak'taki "en az güçle en fazla netice" ilkesine dayanan gösterileri, İngilizlerin, 19. yüzyıl Hindistan'ında isyancıların toplara bağlanıp ardından patlatıldıkları ve böylelikle seyircilere bir mesaj göndermiş oldukları yöntemi akla getiriyor; bu, dolaylı yönetimin pek nadiren bahsi geçen öteki yüzüdür. Aslında tüm bunlar, Pentagon'un yirmi birinci yüzyıl "şok ve dehşet" yönteminin ilk modellerini oluşturuyor.

28 Churchill'den Cox'a, Özel ve Numaralandırılmamış Telgraf,7 Haziran 1921, CO 730/2/27278, Sluglett, *Britain in Iraq,* s.264'ten alıntı yapılmıştır.

29 Secretariat of the High Commissioner to Air HQ, Bağdat,26 Mayıs 1923, CO 730/40, 748, Dodge, *Inventing Iraq,* s.144'ten alıntı yapılmıştır.

30 J. B. Glubb, "Air and Ground Forces in Punitive Expeditions", *Royal United Service Institution Journal,* 71, no.483 (Ağustos 1926), 782, Longoria, *A Historical View of Air Policing Doctrine,* s.35'ten alıntı yapılmıştır.

Bell'in 1924'te kaydettiği üzere, söz konusu sembolik mesaj ilk olarak A. T. Wilson tarafından 1920'de uygulandı ve ardından başarılı bir etki yaratması için, halefleri Sör Percy Cox ile Henry Dobbs tarafından kullanıldı:

> Bu hafta içerisinde gerçekleşen en ilginç olay Kraliyet Hava Kuvvetlerinin sergilediği performanstı; bir bombalama gösterisi. Geçen sene "Hava Kuvvetleri Şovu"nda gördüğümüzden bile daha çarpıcıydı, çünkü bu çok daha gerçekti. Bizim oturduğumuz yerden yani Diyala (Sirwan) kanalından 400 metre kadar ötede hayali bir köy oluşturdular ve buraya 914 metre yükseklikten ilk iki bombayı bıraktılar. Bombalar doğruca köyün ortasına düştü ve o anda her tarafı yaktı. Manzara muhteşem ve korkutucuydu. Ardından firar edenleri yakalarmışçasına, köyün her yanına bombalar bıraktılar ve son olarak sıra aydınlık güneş ışığında bile çölde parlak alev parıltıları bırakabilen alev bombalarına geldi. Bunlar, metal sayesinde yanıyor olduklarından, su onları söndüremez... Kesinlikle inanılmaz şekilde etkilendim. Havadan savaş şaşırtıcı derecede acımasız ve korkunç.[31]

Bir aşiret üyesinin Glubb'ın bir iş arkadaşına söylediklerine göre, "Hayatta korkulması gereken yalnızca iki şey vardır: Allah ve *hükümet el teyyaret* (uçakların hükümeti)."[32] Her ne kadar manda yönetimi, hava kuvvetinin meşru ve münasip bir mücadele biçimi olduğunu savunsa da, sivillerin katliamı parlamentoda kaçınılmaz bir tartışma başlatır. İşçi Partisi milletvekili George Lansbury,

31 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, Bağdat, 2 Temmuz, 1924 (www.gerty.ncl.ac.uk).

32 G. A. Moore, Özel Görev Subayı, Hillah, Ocak 1924 PRO, Hava Bakanlığı Dosyaları (AIR) 23/445, 1/2106, Bölüm 8, 50, Dodge, *Inventing Iraq,* s.132'den alıntı yapılmıştır.

Hava Bakanı ile departmanını "doğrudan doğruya Hunların soyundan gelenler" olarak nitelendirir ve şöyle ekler: "Siyah bir insanın beyaz bir insana kıyasla daha az değerli olduğuna dair bir bakış açısı olduğunu biliyorum; ancak ben bu görüşe katılmıyorum. Bence sizler hepiniz bebek katillerisiniz, hem de merhametsiz birer katil! İster siyah bir bebek öldürün, ister beyaz; ben ortada bir fark göremiyorum. Beyaz bir bebeği öldürmek nasıl ki bir cinayetse, ben inanıyorum ki siyah bir bebeği öldürmek de aynı şekilde bir cinayettir!"[33]

Sömürgelerden sorumlu Devlet Bakanı Leopold Amery, 1925 senesinde, dolaylı yönetim ile havadan kontrol politikasını incelemek üzere Irak'ı gezer. Amery, masrafların 1921-22'deki 20 milyon sterlinden 3,4 milyonun altında bir rakama düşmüş olmasından oldukça etkilenir ve Irak'ın Kraliyet Hava Kuvvetleri adına "müthiş bir antrenman sahası" olduğunu öne sürer. Amery, sözlerini şöyle noktalar: "Kraliyet Hava Kuvvetleri, silahlı kuvvetlerle ilgili olarak, bu organizasyonun omurgasıdır. Eğer bugün Kral Faysal'ın emirleri tüm krallığında dikkate alınıyorsa, bu tamamıyla İngiliz uçakları sayesindedir... Yarın bu uçakların tamamı geri çekilse tüm yapı kaçınılmaz bir şekilde yerle bir olur. Hiçbir yerel birlik, havadan destek olmadan ne iç huzurun devamlılığını sağlayabilir ne de dış saldırılara karşı direnebilir. Bu konuda herhangi bir şüphe oluşabileceğini hiç sanmıyorum."[34]

Hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde, Filo komutanı Binbaşı Arthur Harris'in, yıllar sonra II. Dünya Savaşı sırasında kötü mü-

33 HC Debs 161 (20 Mart 1923), 2460, Cox, "A Splendid Training Ground", s.173'den alıntı yapılmıştır.

34 Rakamlar David E. Omissi, *Air Power and Colonial Control: The Royal Air Force, 1919-1939*, s.35'ten alıntı yapılmıştır. Amery'nin alıntısı için bakınız, Leopold Amery, PRO, Sömürge Ofisi 730/82, Iraq 1925, vol. 2, 12, Dodge, *Inventing Iraq*, s.131'den alıntı yapılmıştır.

dafaa edilen Alman şehirlerine karşı uygulayacağı, kentlere havadan saldırı yöntemini denediği ilk yer Irak olmuştur. Ayrıca bu yöntem, Harris'e "bombacı" lakabını kazandıracaktır. Kendisinin 1924'te yarı gururlu bir tavırla belirttiği üzere, "Onlar, (Araplar ve Kürtler) can kaybı ve tahribat açısından gerçek bir bombalamanın ne demek olduğunu artık çok iyi biliyorlar; sadece kırk beş dakika içerisinde bir köyün tamamının neredeyse haritadan silinebileceğini, sakinlerinin üçte birinin öldürülüp yaralanabileceğini kavramış vaziyetteler."[35] Bu yaşananların birçoğuna tanıklık eden bir Amerikalı olan William Yale'in gözlemlerine göre, hakikatte İngilizler Irak'ta sahip oldukları "emperyalist çıkarlarını, sömürge idaresinin hiddet uyandıran külfeti olmadan" korumuş oldular."[36]

Savunmasız sivil halka yöneltilen havadan saldırının siyasi sonuçları, manda idaresi süresince İngilizlerin yakasına yapışmış olsa da Hava Kuvvetleri, tercih edilen cezalandırma aracı olmaya devam etti ve demokratik idarenin yerine kullanılabilecek teknolojik bir avantaj olarak görüldü. Kürtleri bombalamak, onları idare etmekten daha kolay hâle geldi.

Glubb, Irak'taki İngiliz idaresine dâhil olmak üzere 1926 senesinde ordudan ayrıldığı sırada, güney çölündeki yerli Bedeviler ile bir bağ oluşturmuş; yanında yalnızca hizmetkârı Ali olduğu hâlde bir devenin üzerinde, Irak'tan Ürdün'e 800 kilometre yol kat etmiştir. Ayrıca aşırı tutucu Vahabi baskıncılarına (İhvan veya Kardeşlik olarak da bilinen) karşı yapılan seferlerde büyük tecrübe kazanmıştı. Vahabilerin destekçisi Haşimiler için en büyük çıbanbaşı olan İbn Suud idi.

35 Robert Fisk, *The Great War for Civilisation,* s.146.
36 John Keay, *Sowing the Wind,* s.266'dan alıntı yapılmıştır.

Glubb, daha fazla kara kuvvetinin olması gerektiğini savunmuştur. Ancak en nihayetinde İhvanları -her ne kadar geçici bir süreliğine olsa da- dize getiren, Kraliyet Hava Kuvvetlerinin bombaları olur. Bell'in kaydetmiş olduğu üzere, "Kral, İhvan meselesinden oldukça memnun kaldı; ben de öyle! Onlar, bizim uçaklarımızı ateşe verdikten bir gün sonra biz de onların kampını bombaladık. Geceleyin güneye doğru kırk mil kadar kaçtılar; ancak sabah olduğu zaman uçaklarımız yerlerini tespit etti ve onları tekrar bombaladı. Son derece nedensiz bir saldırıda bulunarak, masum çobanlarımızı baskın yapıp öldürdüler ve sürülerimizi çaldılar. En son ne zaman kuvvetlerimizin geri saldırısından bu denli gurur duyduğumu hatırlayamıyorum. İhvanların bir Orta Çağ inancına olan korkunç düzeydeki fanatik bağlılıkları, bende tarifi imkânsız derin bir nefret uyandırıyor."[37]

Glubb, 1928 yılında Güney Çölü'nün idari denetleyicisi olarak atanır ve Cidde'de bir toplantıya katılır. Burada İbn Suud ile ilk kez karşılaşan Glubb, onun "muazzam bir karaktere" sahip olduğunu düşünür ve şöyle ekler: "Dünyanın herhangi başka bir ülkesinde de, önünde sonunda yine başbakan olurdu."[38] İbn Suud, Arabistan Yarımadası'ndaki gücünü sağlamlaştırmaya devam ederken, Said Aburish, *The House of Saud'da* (Suud Hanedanı) şunları anlatır: "En az 400.000 kişi öldürüldü veya yaralandı. Çünkü İhvanlar esir almaz; daha çok, mağlup tarafı öldürmeyi tercih ederlerdi."[39] Glubb yaşanan katliama ve çıldırmış uçuşlara tanık olur. Bundan başka, aynı şekilde Hicaz'ın boyun eğmesiyle birlikte, en geniş ka-

37 Gertrude Bell, 16 Mart, 1922 (www.gerty.ncl.ac.uk).

38 Glubb'dan James Lunt'a, Lunt, *Glubb Pasha*, s.49'dan alıntı yapılmıştır.

39 Said K. Aburish, *House of Saud*, s.24'ten alıntı yapılmıştır.

bilelerinden biri olan Shammar'ın panik içerisinde kuzeye, Irak'a doğru ilerleyişine de tanıklık eder.

İhvanların büyük deve ordusu, 1928'de Amman'a doğru yaklaştığında, başkent yalnızca, İngilizlerden temin edilen zırhlı araçlar ile makineli tüfekler ve Kraliyet Hava Kuvvetleri bombacıları tarafından korunur. Bunun neticesinde Glubb'dan, Ürdün Arap Lejyonu'nun "Ferik"i (korgeneral) olarak sınırları koruyup aşiretler arasında süregelen çekişmelere bir son vermesi istenir. 1930'da imzalanan İngiliz-Irak Antlaşması'nı takiben, İngiliz askeri olarak Irak'ta artık bir geleceği olamayacağını anlayan Glubb, kendisine yapılan teklifi hiç düşünmeden kabul edecektir.

Glubb'ın her daim birlikte anılacağı Arap Lejyonu, esasında onun değil, bir başka İngiliz, daha çok Peake Paşa olarak bilinen Frederick Gerard Peake'nin (1886-1970) ürünü idi. Sandhurst mezunu Peake, 1918'de Sina'da görev almış; burada Hicaz demiryoluna düzenlediği saldırılarda, Lawrence'a destek veren Mısırlı bir deve birliğine komuta etmişti. Savaşın sonunda artık bir yarbay olan Peake, jandarma denetleyicisi olarak Eski Ürdün'e geçici olarak atanır. Peake 1923'te, yedek kuvvet ve polisleri bir araya getirip organize eder. Oluşturduğu bu yapıya "Arap Lejyonu" adını verir. (İngilizler 1.500 adamın bir araya geldiği bir yapıya, ordu denemeyeceğini belirtmişlerdir.)[40] Etiket ve protokole çok önem veren Peake, genellikle yalnız başına yemek yemesine rağmen, akşam yemekleri için her zaman giyinip kuşanırdı. Göçebe Bedevilerden pek o kadar da hoşlanmayan Paşa, askerlerini Eski Ürdün ile Filistin'in

40 James Lunt, "Peake, Frederick Gerard (1886-1970)", *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press. 2004; online ed., Mayıs 2005 (http: // 0 - www.oxforddnb.com.library.nysoclib.org:80/view/article/35429).

köy ve kasabalarından toplar. 1926'da ülkenin sınırlarını koruma sorumluluğu, İngilizler tarafından finanse edilen ve subayları sağlanan Kraliyet Hava Kuvvetleri ile Filistin ve Eski Ürdün Yüksek Komutanı'nın harekât komutası altında bir rakip emperyal birlik, Eski Ürdün Sınır Kuvvetlerine devredilir. 1929, 1936-39, 1945 ve 1948 senelerinde bu birlik, Siyonizm karşıtı şiddeti bastırması için Filistin'e gönderilir. Emir Abdullah'ın sayıca azaltılan Arap Lejyonu El Caiş El-Arabi ise, bir iç güvenlik kuvvetine dönüşür.

Glubb, Kasım 1930'da Peake'in komutan muavini olarak görev yerine ulaşır. İşe Sınır Kuvvetlerini çölden çekmekle başlayan Glubb, onların yerine Al Badiya veya Çöl Devriyesi olarak bilinen birlikleri getirir. Başta dört Buick kamyonu, yirmi adam ve I. Dünya Savaşı'ndan kalma Lewis ve Vickers makineli tüfekleri ile donatılan bu birlik, Shammar, Beni Sakhr ve şeyhi Auda abu Taya Lawrence ile Faysal'ın sıkı müttefiki olan Howeitat gibi çöl aşiretlerinden gelen Bedevi askerlerinden oluşmuştur. Glubb birliğe, develerin üzerindeki elit birimler şeklini vererek onları telgrafla birbirine bağlı küçük bölgesel karakollara atar. Önceleri, Orta Doğu'nun dört bir yanına Bedevi karşıtı bir önyargı hâkimdi. Kızdığı zaman Lawrence onlara, "bir su kadar değişken" derken Ürdünlü subaylar, çöl rakiplerinin desteklenmesini endişeyle izlerler. Ancak Glubb, zamanla baskınları bastırmayı ve İhvan tarafından gerçekleştirilen saldırıları savuşturmayı, kendilerine özgü kıyafetleri olan (beyaz pamuklu pantolonları üzerine giydikleri kırmızı, geniş bir kuşak tarafından çevrelenen haki kaftan ile önlerinde çapraz olmuş mermi, gümüş hançer ve tabancaları olan) bu küçük hareketli birlik sayesinde başarabilmiştir. Ne var ki, büyükbaş hayvan hırsızlığının önlenmiş olması bazı istenmeyen neticeler doğurur; *ghazzu,* Bedeviler için hem bir eğlence hem de bir gelir kaynağıdır. Baskınlar son bulduğu zaman, Glubb şu sa-

tırları not düşer: "Baskınların Arabistan şövalyeleri için yalnızca bir zaman geçirme aracı olmakla kalmayıp bununla birlikte, bir sosyal güvenlik sistemi vazifesini görüyor olduğunu beklenmedik bir şekilde keşfetmiş bulunuyoruz. Bu bağlamda bizim yanlış bir zamanda yapmış olduğumuz müdahale, tüm bu dengeyi alt üst etmiştir."[41]

Glubb'ın adamları, fedakâr ve sadık kimselerdi; bazıları onu Irak'tan beri takip ediyordu. Alec Kirkbride'ın iddiasına göre, Paşa'nın "Arapları cezp etme ve onların sevgisini kazanma" yeteneği, onun sıradan bir İngiliz yerine "yarı İrlandalı, yarı Kelt" olmasıyla alakalıydı.[42] Glubb hayırsever ve babacan bir yapıya sahipti. Ancak bu hayırseverliği ve babacanlığı sayesinde süregelen bir alışkanlığına, zaman içerisinde endişeyle yaklaşmaya başlayacaktı:

> Ölüm döşeğindeki Bedevi babaların, çocuklarını bana emanet etme modası, çölde giderek artan son derece ciddi ve bariz bir sıkıntı hâline geldi... Araplar, ölüm döşeğinde belirtilmiş bu tarz bir isteğin mutlaka onurlandırılması gerektiğini ve bu durumdan şerefli bir kaçışın mümkün olamayacağını öne sürüyorlar. Elbette bu düşünceli babalar, inanılmaz yoksul koşullarda hayata veda ediyorlar; tabii gırtlağına kadar borca batmamışsa... Durum şeyhlerle sınırlı kalsa yine de bu denli vahim olmazdı. Ancak Eski Ürdün'de çöldeki her bir polise, benim "vesayetim altındaki çocuklardan" iki ya da üç tane emanet ediyorum ve bu çocuklar burada okuma yazma öğreniyorlar. Ancak aileler, çocuklarının emanetçilerine bir şeyler bırakmayı ihmal ettiklerinden, giyim ve gıda ihtiyaçları benim açımdan ağır bir aylık harcamaya dönüşebiliyor.[43]

41 Sir John Bagot Glubb, *The Story of the Arab Legion*, s.168.

42 Kirkbride, *A Crackle of Thorns,* s.62.

43 J. B. Glubb, Aylık Rapor, Temmuz 1933, Lunt, *Glubb Pasha*, s.86'dan alıntı yapılmıştır.

Glubb, dinine bağlı bir Hıristiyan'dı ve içgüdüsel olarak cömertti; o çoğu kez, onlarca kişinin okul harcını ve hastane masraflarını karşılamıştı; hem de kendi mütevazı maaşından! Babacan ancak hiçbir zaman küçümsemeyen Glubb, adamlarını İngiliz yetkililerin önyargılarına karşı savunma konusunda sözünü sakınmazdı. Daha iyi bir askerî eğitim yerine, duyarlılığa sahip subayları tercih ederdi. Kendisi sıklıkla *shamagh (kefiye)* kıyafeti içerisinde, elinde tespihiyle keçi kılından yapılmış çadırda bağdaş kurmuş vaziyette yerde otururken; kısacası Arap misafirperverliğinin tadını çıkarırken resmedilmiştir. (Glubb, ipekten dökümlü â *l'Arabe* (Arap tarzı) kaftanlar tercih eden Lawrence'ın aksine, her daim haki talim üniformasını giymiştir.) Paşa üniforması içerisinde görüldüğü sonraki yıllarda, beş sıra hâlinde dizilmiş madalyaları ile gösteriş yapacaktır.

Glubb'ın Arap Lejyonu Merkezi'ne gönderdiği aylık raporları, önce Kudüs'e oradan da Londra'ya yollanırdı. Uzun, samimi ve inatçı olarak nitelendirilebilecek bu raporları okumak son derece keyif vericiydi. Örneğin yaşam öyküsünü yazan James Lunt tarafından alıntı yapılan bir raporunda, Suudi Arabistan'da petrol keşfedildiğine dair birtakım dedikodular ele alınmıştır: "Eğer bunlar doğruysa, bu Arabistan'ın geleceğini pekâlâ dönüştürebilecek bir haberdir. Siyasi açıdan Suudilerin Hicaz'a sıkı sıkıya tutunmalarını ve şerifleri kapı dışarı etmelerini sağlayabilir."[44] Eğer Vahabiler petrol sahibi olurlarsa, Glubb'ın çok önceden endişelendiği üzere, bu onların göçebe hayatlarının radikal ölçülerde değişmesi anlamına gelebilir ve bu durum Orta Doğu'nun geri kalanı açısından da büyük bir etki yaratabilirdi.

44 a.g.e.

İngilizler, hiçbir vakit Filistin'deki 1936-39 Arap isyanının bastırılmasının ardından olduğu kadar Orta Doğu'da gözden düşmemişlerdi. Evleri ve Yafa bölgesinin tamamını havaya uçurmuşlar, isyancılarla sürgün edilen liderlerini hapse atmış, bazılarını ise idam etmişlerdir. İsyan, Filistinlilerin iş kesintileri ile İngiliz ve Siyonist iş yerlerinin boykot edilmesini kapsayan altı aylık genel grevleri ile başladı. İsyan, Üçüncü Reich'ın, Filistin'e Yahudi göçünü hızla artıran Yahudi karşıtı açıklamaları ve eylemleri tarafından beslendi ve geleceğin Filistin lideri Yaser Arafat'ın bir akrabası olan Filistin Büyük Müftüsü Hacı Amin el-Hüseyni'nin Siyonizm karşıtı kışkırtmalarıyla alevlendi. İyice ölçülüp tartılmamış bir hareketle eski liberal milletvekili Yüksek Komiser Sör Herbert Samuel, hamilini daha kıdemli müftülerden ayıran ve onları cesaretlendiren "Büyük Müftü" makamını yarattıktan sonra, Büyük Müftü'yü, Filistin Müslüman toplumunun başı ilan edecektir. (Kendisi bir Yahudi olan Herbert, Siyonistlere iltimas etmeyerek, Araplara son derece adil gelen bir harekette bulunur.)

Eski Ürdün, isyan sırasında nispeten daha huzurlu kalabilmiş olsa da, sabotajcılar ülkenin iletişim tesislerine, petrol boru hatlarına ve hükümet dairelerine saldırırlar. İngilizler, Filistin'e daha fazla Yahudi kabul etme politikalarına bir son verme girişiminde bulunarak göç yasağı getirir. Bu girişim, Avam Kamarası tarafından onaylanan 1939 Hükümet Raporu'nda daha da detaylandırılmıştır. Ne var ki savaş kapıya dayandığında yardım teklif edebilecek tek Orta Doğulu hükümdar Abdullah olur. Zira öteki Arap liderleri, İngiltere'nin yenilgisi için dua etmektedir. Ancak 1941 senesinin nisan ayı başlarında, Irak'ta, dört albay (Altın Kare) tarafından körüklenen ve Başbakan Raşid Ali el Geylani'nin desteğini esirgemediği Nazi yanlısı bir cunta gerçekleşene kadar Arap Lejyonu'nun ye-

gane görevi, Filistin'deki bir İngiliz hava meydanını korumaya devam etmektir.

Bu, izole edilmiş İngiltere için en karanlık dönemdir. Fransa'nın düşmesi ve Mayıs-Haziran 1940'da Dunkirk'ün İngilizlerce tahliye edilmesinin ardından, tüm askerî harekât Orta Doğu'ya ve Balkanlara kayar. Nisan 1941'de beyhude bir çaba içerisinde Yunanistan'ı müdafaa etmek üzere buraya gönderilen bir İngiliz Sefer Kuvveti, tekrar denize kadar sürülür. General Erwin Rommel'in Afrika Kolorduları, Orta Doğu Başkomutanı Archibald Wavell'in birliklerini Bingazi'den çıkarıp, Mısır ve Süveyş Kanalı'na doğru iter. Rommel'in panzerleri, İngilizlerin tedarik rotaları açısından oldukça önem taşıyan ve Avustralyalıların elinde olan Libya liman kenti Tobruk'u kuşatır. Fransızların Avrupa'da teslim olması üzerine, Suriye ve Lübnan'ın kontrolü, kukla Vichy rejimine geçer ve birçoğu Kuzey Afrika'dan olan Fransız askerler, muhalif konumuna düşerler. Suriye ve Lübnan hava meydanları, İttifak uçaklarını ağırlar ve demir yolları Musul'a kadar savaş malzemeleri ve ikmal maddeleri taşır. Şam merkezli İttifak ajanlarının Ürdün'de diledikleri gibi gezinebilmeleri, Abdullah'ın alarma geçmesine neden olacaktır. Hitler'in stratejik hedefleri, kendisinin 23 Mayıs talimatında oldukça açık bir şekilde ifade edilmiştir: "Irak'ı desteklemek aracılığıyla, Orta Doğu'daki operasyonların büyümesini sağlamaya karar verdim."[45]

Irak'ta, Kral Faysal'ın yerine oğlu Gazi geçmiştir; ancak Gazi, 1939 senesinde bir otomobil kazasında hayatını kaybeder ve zaten sallantıda olan hükümdarlığı İngiliz yanlısı bir naib olan Abdullillah'ın (Abd al-Ilah, Abdel Illah) gözetimine terk etmiş

45 Elie Kedouie, *Arabic Political Memoirs and Other Studies*, s.280'den alıntı yapılmıştır.

olur. Abdullillah, Emir Abdullah'ın yeğeni, II. Faysal'ın ise amcasıdır. Albaylar cuntasının her an gerçekleşebileceği konusunda uyarılan Abdullillah, 31 Mart günü pijamaları içerisinde, Amerikan temsilcisinin arabasının arka koltuğunda Bağdat'tan kaçırılarak Habbaniya'daki Kraliyet Hava Üssü'ne getirilir. Buradan Basra'ya gitmek üzere havalanan uçaktadır ve Basra'da İngiliz hücum botu HMS Cockchafer'e biner. Böylelikle olan biteni, nispeten daha güvenli olan Amman'da, Irak'ın İngiliz yanlısı eski başbakanı Nuri el-Said'in ve henüz altı yaşında olan Faysal'ın yanından izleyebilecektir.

19 Nisan'da Hindistan Başkomutanı General Claude Auchinleck tarafından görevlendirilen bir İngiliz-Hint ortak tümeni, 1930 Antlaşması uyarınca İngilizlerin sahip oldukları haklara dayanarak, üs kurmak ve İran petrolünü korumak üzere Basra'ya ayak basar.[46] 1930'daki antlaşma, Irak'a resmî egemenlik veriyor; ancak İngiltere'ye de askerî üs kurma ve Irak'ın "demiryollarına, nehirlerine, limanlarına, hava sahasına ve iletişim araçlarına" erişim hakkı tanıyordu. Bağdat'ta ise Raşid Ali, Hint birliklerinin ikinci tugayının da Basra'ya gelmesiyle, söz konusu antlaşmayı reddedecektir. Öyle ki, 30 Nisan günü Habbaniye'deki Kraliyet Hava Kuvvetleri üssü sakinleri uyandıkları zaman, Almanya'nın son dönemlerde, Kuzey Afrika ile Balkanlarda elde ettiği zaferlerden feyzalan ve İttifak hava desteği göreceğini uman Irak ordusunun, üssü çevreleyen tepecikleri işgal ettiğini görürler. Çevresi 11 kilometreden fazla olan Habbaniye karargâhı, dokuz bin sivile ve aynı zamanda iki bin iki yüz asker ile havacıya ev sahipliği etmektedir. Bağdat'ta, Irak polislerinden oluşan bir grup, sürgün edilmiş siviller ve diplomatlarla dolup taşan İngiliz Büyükelçiliği'ni kordon altına almıştır. Elçilikte

46 Geoffrey Warner, *Iraq and Syria,* 194 l , s.14'ten alıntı yapılmıştır.

bulunanlar arasında, Bağdat'a yeni ulaşmış eski Irak yanlısı büyükelçi Sör Kinahan Cornwallis ile seyahat yazarı Freya Stark da vardır.

Filistin'den kaçmış, Lübnan'dan ise uzaklaştırılmış olan Nazi taraftarı Büyük Müftü, en sonunda Bağdat'ta aradığı sığınma hakkını bulur. Irak Parlamentosu tarafından oylanan ödenekler ve İtalyan Elçiliği'nin destekleri neticesinde müftü, İngiliz ve Siyonizm karşıtı entrikaların kaynağına dönüşecektir.[47] (Onunla Bağdat'ta karşılaşan Freya Stark, Müftü'yü, "beyaz saçlarına rağmen genç görünümlü, kefiyesine bir hale gibi sarınmış, açık mavi parıldayan gözlere sahip, yeryüzüne henüz inmiş Lucifer gibi bir çeşit nur saçan yakışıklı bir adam" diye tarif eder.)[48] Propaganda savaşı, Almanya'nın baş temsilcisi ve istekli bir propagandacı olan Fritz Grobba; *Mein Kampf*'ın bölüm bölüm Arapça tercümesini yayımlayan *il-Alem il Arabi* isimli gazeteyi satın aldığı zaman hız kazanır. Radyo Berlin ise İngilizlerin I. Faysal'ı zehirledikleri ve oğlu Gazi'yi öldürdükleri yönünde "kanıtlar" yayınlayacaktır.[49]

Gelişmeler, İngilizler için oldukça riskli bir duruma işaret etmektedir. Irak'ın kaybedilmesi durumunda İran ve Afganistan İttifak tarafında yer alabilir ve İngiltere, Hindistan'da bir ayaklanma ile karşılaşabilirdi. Dahası, Mısır ile Hindistan arasındaki hayati hava bağlantısı kesilebilir ve İngiliz petrol kaynakları tehdit altına girebilirdi. Hem Wavell hem de büyükelçi Cornwallis, Raşid Ali ile müzakere masasına oturmak isterler. Cornwallis, Irak'ın yeni hükümetinin fiilen tanınmasını dahi önerecektir. Kendisi karşı tarafı zorlayacak bir hareketin Irak'ın bağımsızlığına bir saldırı olarak algılanabi-

47 Rakamlar Elie Kedourie, *The Chatham House Version and Other Middle-Eastern Studies*, s.272'den alınmıştır.

48 Freya Stark, *Dust in the Lion's Paw; Autobiography, 1939-1946*, s.77.

49 a.g.e.

leceğinden çekinir: "ve onun (Raşid Ali) fanatik ve mantıksız insanları bize karşı kışkırtması son derece olasıdır."[50] Kuzey Afrika'da giderek kötüleşen bir durumla karşı karşıya kalan Wavell, Churchill'e vaktiyle Irak'a müdahale edilmesiyle ilgili yaptığı uyarıları hatırlatır ve "Birliklerim yayılabilecekleri son raddeye kadar yayılmış vaziyetteler ve ben açıkça söylüyorum: birliklerimin bir bölümünü sonuç alınamayacak bir amaç uğruna riske atamam. Bu şartlar altında Filistin'den Irak'a hiçbir yardım yapılamayacağını..." bildirir.[51] Bu gerekçeden ikna olmayan Churchill, şu yanıtı verir: "Habbaniye'yi kurtarmak ve Akdeniz'e giden boru hattını kontrol altına almak için var olan gücümüzü kullanmak zorundayız."[52] Karamsarlığı üzerinden atamayan Wavell, fazlasıyla yıpranan birliklerinin, üssü rahatlatma konusunda başarılı olsalar bile, Bağdat'a girmek ya da Irak'ı zapt etmek konusunda yetersiz kalacağını ısrarla tekrar eder.[53] Wavell'in bakış açısına göre, girişilecek bir müdahale çok büyük olasılıkla feci askerî sonuçlar doğuracak bir Arap isyanına sebep olacaktır: "Olası bir müdahale Filistin'de, Aden'de, Yemen'de ve Suriye'de yankı bulabilir ve ortaya çıkacak durumda yeniden iç huzuru sağlamak, benim kuvvetlerimin büyük bir kısmına mal olabilir."[54]

Hindistan hükümeti ve Başkomutan Auchinleck tarafından desteklenen Churchill'in dediği olur. Wavell, taburlarından birini Filistin'den göndermeye ikna edilir. Glubb, "Jumbo" olarak bilinen ve Yunanistan'daki yıkıcı bozgundan henüz dönmüş olan Filistin

50 Cornwallis'den F. O.'ya, 11 Nisan, 1941, Kedourie, *Arabic Political Memoirs,* s.292'den alıntı yapılmıştır.

51 Winston Churchill. *The Grand Alliance, s.*256.

52 Churchill'den Wavell'a, 4 Mayıs, 1941, a.g.e. alınmıştır, s.257.

53 Wavell'den Churchill'e, 8 Mayıs 1941, a.g.e. alınmıştır, s.260.

54 John Connell, *Auchinleck: A Biography of Field-Marshal Sir Claude Auchinleck,* s.222-23; Warner, *Iraq and Syria,* 1941, *s.*111'den alınmıştır.

ve Ürdün'deki birlik komutanı General Sör Henry Wilson ile tanışmak üzere, Kudüs'e davet edilir. Lejyon artık bin altı yüz civarında adamdan oluşmaktadır ve Arap savaş gücünün esas kaynağı, İngiliz lojistik desteğidir. Habbaniye'yi rahatlatmak için oluşturulan destek birimi "Habforce"a dair planlar tartışıldığı sıra Wilson, Glubb'a şu soruyu yöneltir: "Arap Lejyonu savaşacak mı?" Glubb ise yanıtında, şöyle garanti verir: "Arap Lejyonu önüne çıkan herkesle savaşacak."[55] Buna karşılık, İngilizler tarafından yetkilendirilen ve yine onlar tarafından finanse edilen Eski Ürdün Sınır Kuvvetleri direnebilecektir. Bölüklerden biri, sınırı geçmeyi reddeder ve yedi asteğmen "Iraklılar arasında bir husumet olmadığı, İngilizlerin kendileri için başkalarını öne atıp savaştırdıkları" iddiasıyla silahlanıp, "İngilizlere karşı mücadele etme kararı alır."[56]

Essex Alayı'nın bir taburu, bir grup sahra topçusu, kamyon ve ikmal maddeleriyle desteklenen bir birlik ve mekanize *Household Süvarilerinin* de dâhil olduğu yaklaşık 6.000 kişiden oluşan Habforce; Ürdün çölünde bulunan petrol deposu Irak Petroleum'da, yani H4'te toplanır. Bölgedeki herkes, bu operasyonun zorunluluğuna ikna olmuş ve H4'te bu doğrultuda toplanılmıştır: Bağdat'a doğru ilerlenmeli ve Raşid Ali yerinden edilmelidir. Arap Lejyonu Mekanize Birliğinin üç yüz elli adamı, çatıları I. Dünya Savaşı'ndan kalma Lewis silahlarla donatılmış üstü açık Ford kamyonlara ve ev yapımı zırhlı araçlara doluşarak, Habforce ile birlikte yola koyulurlar.

"Glubb'ın kızları" -uzun siyah lüleleri ve uçuşan kaftanları nedeniyle İngilizler, onlara bu lakabı uygun bulmuştu- tüfek ve hançerle donanmışlardı; ancak ne güçlü topları ne de havanları vardı. (Irak

55 Glubb, *Story of the Arab Legion, s.*257.

56 Warner, *Iraq and Syria,* 1941, *s.*112-13'den alınmıştır.

silahlı kuvvetlerinin teçhizatının İngilizlerinki ile aynı olmasını öngören 1930 Antlaşması'nın garipliği neticesinde demode olmuş silahlara sahip lejyonerler, ellerinde son model Bren makineli tüfekleri taşıyan Iraklılarla karşılaşır.)[57] Yetersiz nakliyat nedeniyle işleri aksayan Habforce, Filistin'den arabalar, kamyonlar ve öfkeli sivil sürücüler talep eder. Kirkbride'ın raporuna göre, araçlarından herhangi bir tanesinin bozulması durumunda, hemen yolun kenarına çekilir ve araç terk edilirmiş. İstihbarat değerlendirmelerine göre lejyon, dört tümen ve kabaca altmış bin Iraklı ile karşılaşır. Kerkük civarındaki petrol sahalarını korumak için başkentin kuzeyine bir tümen konuşlandırılır; bir diğeri İngiliz Basra tugayının etrafını çevrelemekte; son iki tanesi ise Habbaniye hava alanı ile Bağdat'ı korumaktadır.[58]

Glubb, Iraklı aşiret politikaları konusundaki ustalığı sayesinde kendisine refakat eden lejyonları ile Irak içerisinde bir ayaklanma başlatma girişiminde bulunur. O, uzunca bir süredir gerilla operasyonları için hızla konuşlandırılabilecek düzensiz birliklerin savunuculuğunu yapmaktadır -küçük, yüksek motivasyona sahip ve eğitimli- ve şimdi eline bu görüşünün doğruluğunu ispatlayabileceği bir fırsat geçmiştir. Ancak Glubb, her şeyden önce tuğgeneralin önyargılarının üstesinden gelmelidir. "Bu adam, Suudi Arabistan'ın Kralı olduğunu zannediyor," J. J. ("Joe") Kingstone kendisinin istihbarat memuru, muhafazakâr milletvekili Yüzbaşı Somerset de Chair'e böyle fısıldar: "Buradan ayrılır ayrılmaz onu yolumuzdan

57 Sir John Bagot Glubb, *A Soldier with the Arabs, s.*312'den alınmıştır.

58 Bakınız David M. Castlewitz, "A British Officer Turned a Desert Police Force into an Elite Army of Professionals for a Newborn Arab Nation", in *Military History,* Nisan 1998, vol. 15, sayı 1. Ayrıca Bakınız Somerset de Chair, *The Golden Carpet,* s.21; Kirkbride, A *Crackle of Thorns,* s.132; and Douglas Porch, "The Other 'Gulf War'-The British Invasion of Iraq in 1941."

çekeceğim. En fenası da onun benden daha yetkili olup olmadığını bilmemem."[59] Glubb, Kingstone'a, kendisinin İngiliz ordu mensubu değil, yalnızca bir sivil olduğu teminatını verince, ancak o zaman ikisi yakın bir işbirliğine girebilirler. (Glubb, lejyonerlerinin keşif amaçlı ileri gönderilme sebebinin, basitçe onları ayakaltından uzaklaştırmak olduğundan şüphelense de...)

Arap lejyonerler, Irak sınırını aşarak 5 Mayıs günü devasa büyüklükteki kayadan yapılma Rutbah Kalesi'ne ulaşırlar. Kalenin sıkı bir şekilde savunulduğunu gören lejyonerler, Iraklı mekanize birlikler ortaya çıkar çıkmaz geri çekilirler. Iraklıların garnizonu rahatlamış olur; ancak Kraliyet Hava Kuvvetleri, kaleye başarılı bir gece bombardımanı düzenleyerek Iraklıları bulundukları yeri terk etmeye zorlarlar ve Habforce, 11 Mayıs'ta Rutbah'ı ele geçirir. Bir sonraki gece, esas İngiliz kuvveti bölgeye ulaştığı zaman yüz lejyonerin bir garnizon olarak kalede bırakılabileceği ve geri kalan 250 adamın komutanlarının ardından "Kingcol" adındaki hava bölüğüne eşlik edebilecekleri konusunda bir uzlaşıya varılır. Böylelikle hep birlikte Habbaniye'yi rahatlatmak üzere yola koyulurlar.

Birlik, 13 Mayıs sabahı Arap Lejyonu'nun rehberliği eşliğinde, Habbaniye'ye gitmek üzere Rutbah'ı terk eder. Ancak lejyonerler, Habbaniye Gölü civarına vardıkları zaman Kingcol'a dair hiçbir işarete rastlayamazlar. Glubb, ordunun kuma gömülmüş olabileceği gerçeğiyle acı bir şekilde yüzleşir. Çünkü tam da korktuğu şekilde, subayları maalesef harfi harfine pusulalarına güvenmeye kalkışmışlardır. Bu durumda birliği muhafaza etmek, aralarından bazıları Iraklı olan Arap lejyonerlere kalmıştır. "Çöl onların çöplüğüydü," diye yazan De Chair'in, lejyonerlere dair *The Golden Carpet*'inde *(Altın Halı)* belirttiği üzere, "dört bir yanını dolaşıyor, büyük gemi-

59 De Chair, *Golden Carpet, s.*18, 211-12.

lere rehberlik eden muhripler gibi etrafımızda daireler çiziyor; çoğu zaman, beklenmedik bir noktada yeniden ortaya çıkmak üzere, ufkumuzdan kayboluyorlardı."[60] Glubb'ın adamlarının Habbinye'ye kadar rehberlik ettiği birlikler, kuşatmanın 6 Mayıs'ta zaten sonlandırıldığı gerçeğiyle yüzleşirler. Zira topçular ve Kraliyet Hava Kuvvetleri bombardımanından korkan Irak ordusu, İttifak'tan da dilediği yardımı göremeyince Felluce'ye çekilmeyi tercih etmiştir.

Lejyon, yalnızca iki kayıp vermiş olmasına rağmen (savaşçıları dört Alman Messerschmitt avcı uçaklarından açılan makineli tüfek ateşi yağmuruna tutulduğu sırada), mayısın ortalarına doğru İngiliz ve Alman gazetelerine ulaşan haberler, "Arabistan'ın ikinci Lawrence'ı" diye hitap edilen adamın olaylar sırasında öldürüldüğü doğrultusundadır.[61] Daha sonraki haberler, Iraklılarla girilen çatışmada yaralandığı şeklinde değiştirilir. Bu haberlerin Raşid Ali ile alakalı çarpıtılmış haberler olduğu ortaya çıktığında ise Glubb'ın keyfine diyecek yoktur.

Asıl kuvvet Habbaniye'de kalırken, Arap Lejyonu Samara'ya ulaşacak kadar kuzeye ve bugün Bağdat'ın bir banliyösü olan Kazimiyen'e ulaşacak kadar da güneye olmak üzere, Dicle ile Fırat arasındaki rota doğrultusunda Bağdat'ın kuzeyine gönderilir. Glubb'ın adamları, Meshahida'da bulunan tren garını ele geçirip Bağdat-Musul demiryolu ile telefon hattını keserler. Böylelikle başkente yapılacak takviye veya silah yardımını engellemiş olurlar. Lejyon'un kuzeyden, iki İngiliz birliğinin ise batı ve güneyden inmeleri ile Bağdat'a doğru gerçekleştirilen son ilerleme 27 Mayıs'ta başlar. Bir gün sonra, lejyonerler Bağdat'ın asi valisini yakalarlar. Ancak talimat eksik-

60 a.g.e., s.173.

61 "Commander of Trans-Jordan's Arab Legion Killed, Rashid Beg Declares", *New York Times,* 20 Mayıs 1941.

liği sonucu, bir bota bindirilen vali, Dicle Nehri'nden aşağıya doğru gider. 30 Mayıs günü belediye başkanı ile isyancı subaylar, İngiliz Elçiliği ile temaslarda bulunarak bir ateşkes istediklerini belirtirler. Başkentin kuşatılmış olabileceğinden korkan Raşid Ali ile Alman ve İtalyan elçiler, Büyük Müftü ile İran'a kaçarlar. Taslağı kısmen Glubb tarafından hazırlanan bir ateşkes imzalanır. Bu belgenin 2. Maddesi şöyledir: "Irak ordusunun sahip olduğu bütün silah, teçhizat ve cephaneyi elinde tutmasına izin verilecektir."[62]

İngilizlerin Bağdat'ı aldıkları haberi Amman'a ulaştığında, saltanat naibi ile Irak'ın her daim İngiliz yanlısı Başbakanı Nuri el-Said geri dönerler. 1 Haziran günü, muzaffer lejyon, Eski Ürdün'e gitmek üzere hazırlandığı sırada Yahudiler *Şavout* festivalini kutlamaktadırlar. O sırada bir çete, Bağdat'ın Al Khurr Köprüsü'nden geçmekte olan Yahudilerin bir kısmına saldırır. 1918'de Şam'da ve 2003'te Bağdat'ta olduğu gibi, işgal kuvvetleri şehri korumaktan acizdirler. Hâlâ görevde bulunan Wavell, işgal güçlerinin Iraklıların bağımsızlıklarına tecavüz ediyormuş gibi görünebileceğinden endişe etmektedir. Subayları ise daracık sokaklarda çatışmaktan korkmaktadırlar. Sonuç olarak İngilizler, Dicle'nin sağ kıyısında (İngiliz Elçiliğinin bulunduğu bölge) kalmayı tercih ederler. Habforce'da bulunan Somerset de Chair, Irak seferine yönelik açıklamasını yaptığı *The Golden Carpet*'te, Bağdat'ın dışında kalınması gerektiği talimatının Dışişleri Bakanlığı'ndan geldiğini iddia eder: "Ateşkes anından itibaren onların sözü geçmeye başlamış; şehrin eşiğine kadar adım adım mücadele verdikten sonra, artık bir nebze de olsa elimizi eteğimizi çekmemiz gerekmiştir. İngiliz süngülerince destekleniyor gibi görünmesi, henüz yeni gelmiş olan müttefikimiz saltanat

62 Kedourie, *Arabic Political Memoirs,* s.295'den alıntı yapılmıştır.

naibinin itibarını zedeleyebilir nitelikteydi."[63] Bağdat'ta bir hükümet eksikliği neticesinde, birçoğu önceden Irak ordusunda asker ve polis olan isyancılar, şehrin Yahudi bölgelerini ve Yahudilerin Raşid Caddesi'ndeki dükkânlarını yağmalarlar.

Nihayet sokağa çıkma yasağı konulsa da, şiddete başvurularak tahliyeye zorlama anlamındaki *farhud,* iki gün boyunca başıboş şekilde uygulanır. En kötü yağmalama ikinci gün, Bedevi kalabalığının Bağdat'ın batısından kontrolsüz köprü boyunca akıp gittiği zaman gerçekleşecektir. Freya Stark'ın yorumuna göre, İngiliz güçleri, "Davet edilmedikleri sürece kasabaya adım atma konusunda endişeliydiler. Öte yandan Iraklı kanun bekçileri ise kendi mücadelelerini bir yardım olmadan kazanabilme konusunda aynı endişeyi taşıyorlardı."[64] Böylelikle İngilizlerin Irak ordusunu ezip geçmediğine yönelik kurgu sürdürülmüş olur; saltanat naibi de "Firar eden bir avuç komplocu tarafından kısa süreliğine sekteye uğratılan meşru otoritesine yeniden kavuşabilecektir."[65] Saltanat naibi, nihayet sokağa çıkma yasağı getirmeden önce, içlerinde çok az da olsa Hıristiyan bulunan, ancak çoğunluğu Yahudi yaklaşık yedi yüz Iraklı öldürülür. Önemli sayıda Iraklı Yahudi ise yaralanır.[66] *Farhud*'un sonuçlarından biri de, Iraklıların kafasında bu olayın şeytani çıkarlar doğrultusunda hiçbir zaman güvenilmeyen ve dürüst olmayan İngilizler tarafından tasarlandığını ispatlanmış olmasıdır. Neticede Wavell ve Cornwallis gibi deneyimli adamların, Yahudilere karşı yapılan bu

63 De Chair, *Golden Carpet,* s.118.

64 Freya Stark, *East Is West,* s.160.

65 a.g.e., s.298.

66 Rakamlar De Chair, *Golden Carpet,* s.122'den alınmıştır. Öteki rakamlar -resmî 130 ve Emniyet Müdürü'nün verdiği 2000- Keay, *Sowing the Wind, s.*275'den alınmıştır. Öteki anlatımlar için bakınız Edwin Black, *Banking on Baghdad,* s.331-38 ve Kedourie, *Arabic Political Memoirs,* s.283-312.

tarz bir saldırıya seyirci kalmaları, akıl almaz bir durumdur. Yaşanan *farhud,* Arap Orta Doğu'sundaki en geniş ve en eski Yahudi cemaatinin 1948 sonrası gerçekleşen toptan yıkımının âdeta bir habercisi niteliğindedir.

Arap lejyonerleri, neredeyse hiçbir direnişle karşılaşmamış ve çok az kayıp vermiş olmalarına rağmen komutanlarının değerlendirmelerine göre, "Eğer onlar orada bulunmasalardı, Bağdat alınamazdı."[67] Glubb, genellikle politikadan kaçındığını iddia etse de, İngiltere tarafından dayatılmış Irak saltanatına yönelik Sömürge Ofisi'ne yazdığı raporunda yer verdiği görüşleri, oldukçaacımasızdır:

> Evet, küçük bir grup politikacı, on beş yıllık sürenin yarısında fazlası için makamlarını garantilemiş oldular. Kabinelerin tamamında, her yeni hükümetle birlikte yalnızca kendi aralarında sandalye değiştiren aynı kalabalık hüküm sürmekte. Tüm bu süreç içerisinde politikacılar bir hayli zenginleşip muhteşem gayrimenkullerin sahibi oluveriyor; hem de küçük, bağımsız toprak sahipleri iken büyük politikacıların tarım emekçilerine dönüşüveren Arap köylülerin ve küçük çiftçilerin pahasına! Bu büyük politikacılar, demokrasi jargonlarını İngiltere ve Amerika'dan ödünç alırlarken, bir yandan da basın ve radyonun patronlarına dönüşmüşlerdir. Bu nedenle, dışarıdan bir gözlemci için Irak, sanki küçük bir demokrasi modeliymiş izlenimi yaratmaktadır. Hâlbuki gerçekte, bir siyasi darbeciler çetesi, aynı eski nameleri tıngırdatıp duruyor; yalnız bu sefer demokrasi laternasında. Sokaktaki insanlar ise ahenksiz bir gürültü içerisinde tamamıyla geçimlerini sağlamaya odaklanmak zorunda kalmışlardır.[68]

67 Glubb, *Story of the Arab Legion,* s.303.

68 Trevor Boyle, *Glubb Pasha,* s.262'den alıntı yapılmıştır.

Bağdat, Dunkirk tahliyesinin ardından İngilizler tarafından kuşatılan ilk önemli şehirdir ve Freya Stark, elçiliğin özgürlüğüne kavuşmasını üç yeni şapka alarak kutlayacaktır. Stark'ın düşüncelerine göre Irak seferi, "Orta Doğu savaşının bir dönüm noktası olmuştur."[69] Glubb, lejyonun başarısını ve uğradıkları hafif kayıpları, bir Roma harabesi olan Palmira'yı kuşatıp işgal etmek üzere Suriye çölünü geçmeden önce, sevincinden etrafına ışık saçan Abdullah'a bildirir. Vichi hükümeti, 11 Temmuz günü Şam'da teslim olur ve De Gaulle yanlısı Özgür Fransa, kontrolü ele geçirerek, Abdullah'ın Büyük Suriye Kralı olma hayallerini bir kez daha yerle bir eder.

Somerset de Chair, *The Golden Carpet*'inde, Glubb'ın katkısını "belirleyici" olarak nitelendirir ve konuya yönelik şu satırlara yer verir: "Glubb efsanesi, tartışmasız bir biçimde Bedevilerin gönlünde Lawrence'den daha sağlam biçimde taht kurmuştur... Evet, Lawrence ismi Yakın Doğu'yu büyülemiştir; ancak Ebu Hunaik'inki (Küçük Çenenin Babası) Yakın Doğu'nun ta kendisi olarak kabul görmüştür."[70] İngiltere'nin 1941 senesindeki Irak zaferi, Hitler'in Orta Doğu'nun doğu kanadından saldırmasını engellemiştir ve elbette Irak ve İran petrolüne ulaşmasını da. Glubb'a göre, eğer Almanlar "Irak üzerinde gerekli kontrolü sağlayabilselerdi, Eski Ürdün ile Filistin'i işgal etmeleri ve Rommel batıdan saldırırken, doğudan Mısır'a ulaşmaları bir an meselesi olurdu. Birkaç hafta içerisinde Almanya'nın Rusya'ya saldırabileceğine dair en ufak bir fikrimiz dahi yoktu; Basra'dan sıkışık durumdaki müttefikimize (Sovyetlere), cephane ile ikmal akışının ancak Hayfa-Bağdat yolundan ve Basra Körfezi üzerinden sağlanabileceğine dair de."[71]

---

69 Stark, *Dust in the Lion's Paw,* s.76.

70 De Chair, *Golden Carpet,* s.32-33.

71 Glubb, *Story of the Arab Legion,* s.302.

İngilizlerin toplamda yalnızca otuz dört kayıp verdikleri (I. Dünya Savaşı'ndaki üç sene süren ve yüz bin İngiliz-Hintli'nin hayatına mal olan Mezopotamya seferine kıyasla) "Otuz Gün Savaşı"na dair Avam Kamarası'na bilgi veren Churchill, zaferi abartılı bir dille aktaracaktır:

> Kim, iki ay önce Irak bir ayaklanma ile çalkalanırken ve halkımız gözlerini Habbaniye ile Bağdat'taki Elçiliğinde mahsur kalmış olan Büyükelçimize dikmişken, bir zafer düşünebilirdi? Ya da bir kimse, Suriye ile Irak Alman turistlerle dolup taşarken ve dolaylı olarak da olsa güçlü bir şekilde Alman otoritesince kontrol edilen güçlerin elindeyken, şu an gelinen noktayı tahmin etmiş olsaydı; bu kehaneti daha çok mantıksız olarak nitelendirilmez miydi? Aynı şekilde, kim temmuzun ortalarında (Suriye'nin alınmasının ardından), bizim tüm Akdeniz'i temizlemiş ve an itibarıyla buradaki otoritemizi yeniden sağlamış olacağımıza inanabilirdi ki.[72]

Wavell'e olan inancı sarsılmış olan Churchill, haziranda onu Auchinleck ile değiştirir. Raşid Ali, geçici bir süreyle Suudi Arabistan'da kalır; Büyük Müftü seyahatlerine devam eder ve Dışişleri Bakanlığı'nın bir çalışanı olarak Berlin'de misafir edilir. Büyük Müftü, burada Almanlar için Arap gönüllüleri toparlayacaktır; ta ki Nazi rejimi son bulana kadar. Nuri Paşa'nın yeniden iktidara gelmesiyle, cuntayı planlayan Albayların dördü de idam edilir. Bunun yanı sıra aralarında, beş yılını hapishanede geçirdikten sonra Tikrit yakınlarında bir köy olan Avja'ya dönen Hayrullah Tulfah'ın da bulunduğu, birkaç yüz isyancı da göz önünden uzak-

72 De Chair, *Golden Carpet,* s.7.

laştırılır. Hayrullah, bir öğretmene dönüşecek ve kendini kız kardeşi Sabha'nın on yaşındaki oğlu Saddam Hüseyin'i yetiştirmeye adayacaktır. (Yıllar sonra, duygusallığa kesinlikle prim vermeyen Saddam, dayısını Bağdat'ın "rüşvetçi" belediye başkanı olarak görev aldığı makamından indirir.)[73]

Savaş sırasında gösterdiği sadakatin bir karşılığı olarak Ürdün, 1946'da resmen bağımsızlığını kazanır ve bu bağımsızlık İngilizler ile yapılan yeni bir ittifak anlaşmasında kabul edilir. Bu anlaşma gereğince İngilizler, Ürdün'de geniş ölçüde askerî imtiyaz elde eder. Böylelikle Abdullah'ın Büyük Suriye planları, bir kez daha suya düşmüş olur (Arapların birleşmesi durumunda Winston Churchill, İbn Suud'u tercih ederdi). Amman'a giden yol, 24 Mayıs'ta develer, eşekler ve arabalar nedeniyle tıkanacaktır. Üç günlük festival için yüzlerce koyun kesilir. Kutlama amaçlı havaya sıkılan silahların sesi, kilisenin çanı ve Müslüman minarelerinden yükselen ezanla âdeta yarışır. Arap kaftanına bürünmüş Abdullah, yeni saç modeliyle kendisini, Ürdün Haşimi Krallığı'nın, Kral Abdullah İbn el Hüseyin'i ilan etmiştir.[74]

Saraydaki törenin ardından Abdullah, boru hatlarını koruması ve yüksek rütbeli subaylara refakat etmesini düşündüğü Arap Lejyonu'nu -develi birlikler, süvariler ve sahra topları olan mekanize bir tugay- yeniden gözden geçirir. Kralın yanı başında, tırnaklı mığferi ve kılıcıyla yaz üniformaları içerisindeki Tuğgeneral Glubb beklemektedir. Daha sonra, Abdullah bu yüce ve şerefli konuğuna büyük bir ziyafet sunar.

---

73 Keay, *Dust in the Lion's Paw,* 276. "From a Tikrit Boy to Butcher of Baghdad", *The Observer,* 31 Aralık 2006.

74 *New York Times,* 26 Mayıs 1946, 1.

Alelacele hazırlanmış taç giyme töreni marşı sırasında, gaydalar ilginç bir biçimde "Tanrı Kralı Korusun" parçasını çalıyormuş gibi duyulduğunu herhâlde birkaç kişi fark etmiştir. Manda sona erse de, Haşimi idarecilerin oğulları Harrovian aksanlarıyla konuşmaya ve manda yönetimi subaylık eğitimlerini Sandhurst'de bulunan Kraliyet Askerî Akademisi'nde almaya devam edeceklerdir. Hızlı arabalar ve uçaklara olan tutkularını gizlemelerine de gerek yoktur. Zaten Savile Row takımlarının ve askerî üniformalarının içerisinde, Arap kaftanında olduğundan daha rahattırlar. Artık Abdullah resmen hükümdar olduğuna göre, Sör Alec Kirkbride kederli bir şekilde şunu belirtir: Abdullah "git gide Eski Ürdün'ün anayasal monarşi statüsü ile son derece tutarsız bir güç elde ediyor."[75]

1945 senesinde yapılan orantısız genel seçimlerde, Clement Attlee'nin başkanlık ettiği İşçi Partisi hükümeti, savaş sonrası İngilteresinde birçoğunu şaşkına çeviren bir şekilde iktidara gelir. Hükümetin ilk başlardaki Filistin stratejisi, bu Arap ülkesinde yaşayan Yahudi azınlığın politik ve ekonomik haklarını garanti altına alabilecek şekilde iki uluslu bir devlet yaratarak, bölünmeye gidilmesini önlemek olmuştur. Bu plan, o kral olduğu sürece Abdullah için uygundur; ancak Siyonistlere uygun değildir. Kendisini taahhütlerini yerine getirmeye adamış olsa da Dışişleri Bakanı Ernst Bevin, tıpkı öteki İngiliz yetkililer Glubb ve Bell gibi, Balfour Deklarasyonu'nun "imparatorluk tarihinin en vahim hatası"[76] olduğunu düşünmektedir. Siyonist terör faaliyetleri, 22 Temmuz 1946'da doruğa ulaşır.

75 "*Annual Report on Transjordan for 1947*", Kirkbride'dan Bevin'e, 13 Ocak 1948, FP 371.68844/E 2010. Satloff, *From Abdullah to Hussein,* s.5'ten alıntı yapılmıştır.

76 William Roger Louis, *Ends of British Imperialism,* s.425'den alıntı yapılmıştır.

Kudüs'te yer alan İngiliz yönetiminin sembollerinden biri olan King David Oteli bombalanır. Gizli Irgun örgütü tarafından gerçekleştirilen saldırıda, tam doksan bir İngiliz, Arap ve Yahudi hayatını kaybeder. (Irgun lideri Menahem Begin, daha sonra Golda Meir'e böbürlenerek aynen şunları söyleyecektir: "Şehir gerillası yöntemini bizler yarattık.")[77]

Bevin, yüz binlerce -bütün Birleşik Krallık silahlı kuvvetlerinin onda biri- asker göndererek, Galler'den büyük olmayan bir bölgeyi korumak için soykırımdan kurtulanlara karşı savaş açmış görüntüsü nedeniyle İngiltere'nin itibarının zarar gördüğünün farkında idi. Kendisinin aynı zamanda, hem maddi hem de manevi Amerikan desteğine ihtiyacı vardı; fakat Başkan Truman, Siyonist davayı benimsemişe benziyordu. Önemsiz bir ara seçim öncesinde olan Truman'ın Yahudi seçmenlere kur yaptığı biliniyordu. (Petrol ikmalini düşünen Dışişleri Bakanlığı ile bakanlığın Yakın Doğu ve Afrika işlerinden sorumlu direktörü Loy Henderson, sıkı bir şekilde Arapların tarafında kalmayı tercih ederler.) İngiltere'de savaş sonrası oluşan zayıf ekonomik koşullardan dolayı, Bevin'in eli kolu bağlanmış vaziyettedir. Hindistan'ın bağımsızlık talepleriyle mücadele eden ve Yunanistan ile Türkiye'de bir Sovyet tehdidi ile karşı karşıya kalan Bevin, Siyonist ve Amerikan baskısına boyun eğecek ve problemi Birleşmiş Milletler'e taşıyacaktır.

Abdullah ise Filistin'in Ürdün'e komşu olan kısımlarını kendi topraklarına ekleyerek, krallığının sınırlarını genişletmenin yollarını aramaktadır. Siyonistler de daha geniş ancak dost bir komşuyu, düşman bir lideri olan -bu lider Büyük Müftü de olabilirdi- bağımsız bir Arap Filistin'ine elbette ki tercih etmektedirler. Glubb

77 Golda Meir, *My Life,* s.188, Keay, *Dust in the Lion's Paw,* s.361'den alıntı yapılmıştır.

ve Kirkbride tarafından desteklenen Abdullah, bu görüşlerini resmî olmayan yollarla, 1930'dan beri Abdullah ile alternatif müzakereler yürüten organ olan Yahudi Ajansı'na açar.[78]

29 Kasım 1947'de, sıra dışı bir şekilde; Amerika ve Sovyetler Birliği'nin de rızaları ile Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Filistin'i Arap ve Yahudi bölgeleri olmak üzere bölme kararı alır. Aynı karara göre Kudüs, uluslararası kontrol altında tutulacaktır. Önergeyi reddeden on üç ülke arasında Mısır, Irak, Lübnan, Suudi Arabistan, Suriye ve Yemen de vardır. Oylama, her ikisi de hiçbir uzlaşmaya yanaşmayan Arap ve Irgun radikalleri tarafından kınanır. Tatsız bir emsale dönüşebilecek bir durum yaşanır ve Birleşmiş Milletler önergesini hayata geçirecek uluslararası bir güç kuramaz. İngilizler kendi adlarına, düzenli bir iktidar devrini gerçekleştirmeyi başaramazlar. Bunun yerine askerlerini alelacele Filistin'den çekerler ve sahneyi Arap-Yahudi kavgasına bırakırlar.

BM önergesinin kabulünden hemen sonra bir iç savaş patlak verir ve gerilim manda yönetiminin son aylarına doğru iyice tırmanır. Aralık ayında Almanya'dan Orta Doğu'ya dönen Büyük Müftü, Filistin'e Kudüs-Tel Aviv yolunun kontrolünü ele geçirmeleri emriyle bir komando tugayı -Arap Kurtuluş Ordusu'nun öncüsü- gönderir. Araplar bu yolu kullanarak Yahudi topraklarını işgal etmeyi ummaktadır. Yahudi konvoylarına yapılan saldırılar sonucunda bir katliam gerçekleşir; ancak plan başarısız olur. Buna karşılık Siyonistler,

78 Abdullah'ın Filistin'in en büyük kısmını alma çabaları, Avi Shlaim'ın *Collusion Across the Jordan* adlı kitabında bir uzman gözüyle incelenmiştir. Shlaim'e göre Abdullah ile Golda Meyerson (Meir)'ın temsil ettiği Yahudi delegasyonu arasında geçen esas gizli buluşma sırasında, Filistin'i aralarında bölmeye karar verirler, Ürdünlüler ise Batı Şeriya'yı alacaktır. Muhalif görüş için bakınız Efraim Karsh, "The Collusion that Never Was: King Abdallah, the Jewish Agency and the Partition of Palestine", *Journal of Contemporary History*, vol.34 (4), s.569-85.

hatırı sayılır miktarda Arap toprağını ele geçirirler. Üstelik Kudüs'ün batısını da ele geçirmeye hazırdırlar. Bu sırada Menahem Begin'in Irgun ve İngilizlerin "Stern Çetesi" lakabını taktıkları İzak Şamir tarafından idare edilen Lehi, kaçırılan İngiliz askerlerinin asılmasını ve 9-10 Nisan tarihlerinde Deir Yassin köyündeki çoğunluğu yaşlılar ve çocuklardan oluşan yaklaşık 245 Filistinlinin katliamı da dâhil acımasız bir harekât başlatır.

Şubat 1948'de yüksek düzeyli bir Ürdün heyeti, Londra'da İngiltere ile varılacak olan anlaşma koşullarını netleştirmek üzere Dışişleri Bakanı Bevin ile buluşur. Artık bölünmeden yana olan Glubb, heyetin askerî danışmanı olarak onlara eşlik eder. Ürdün Başbakanı Tevfik Abdul el-Huda, 7 Şubat sabah saat 11.30'da Dışişleri Bakanlığı'nda Dışişleri Bakanı ile özel bir görüşme talep eder. Bu görüşmeden Ürdün Dışişleri Bakanı dahi dışlanmıştır. Glubb'ın tercümanlık ettiği görüşmede Bevin, Siyonist-Ürdün planını onaylar. Söz konusu plana göre lejyon, kanun ve düzeni sağlamak için Batı Şeria'nın kontrolünü ele geçirecektir. Glubb'ın anlatımına göre, Bevin şunu belirtir: "Yapılması gereken şey gerçekten de buymuş gibi görünüyor; ancak sakın gidip Yahudilere ayrılmış alanları işgal etmeyin."[79]

13 Mayıs günü, Arap Birliği'nin (Arap devletlerinden oluşan 1945 senesinde kurulmuş bir organizasyon) Sekreteri Azzam Paşa, Amman'a gider ve Ürdünlüleri, Arap Birliği'nin savaşmaya karar verdiği ve Mısırlıların Filistin'i işgal ederek Abdullah'ın Yahudi devletiyle yaptığı bölünme anlaşmasını geçersiz kılacağı konusunda bilgilendirir. O gece, Azzam Paşa'nın emirleri doğrultusunda Glubb, askerlerini Kudüs'ten çeker. Bu durum daha sonra "Glubb'ın, şehri Siyonist çetelerin merhametine bıraktığı" ve "Arap Lejyonu'nun

79 Glubb, *A Soldier with the Arabs,* s.66.

Arap dünyasının merkezine yerleştirilmiş bir İngiliz birliği"[80] olduğu gibi Arap suçlamalarının artmasına neden olacaktır. 14 Mayıs'ı 15'ine bağlayan gecenin yarısında, Kral Abdullah tabancasını havaya doğrultur ve "sembolik bir atış" gerçekleştirir. Bu atış, lejyonerlerin büyük bir bölümünün, Filistin'in Batı Şeria bölgesini işgal etmek üzere Allenby Köprüsü'nü geçtiğini duyurmak içindir. Aynı gün içerisinde, İngilizler de yola koyulur ve Tel Aviv'de David Ben-Gurion liderliğindeki geçici hükümet, İsrail devletini ilan eder. Gün sona ermeden Başkan Harry Truman, fiili tanınma durumunun bu yeni hükümeti de kapsadığını ifade eder ve takip eden saatler içerisinde Sovyetler Birliği de aynı ifadeyi kullanır. Artık beş Arap ordusu; yeni doğmuş olan İsrail'i işgal eder. Mısır, Gazze üzerinden, Irak ise Yahudiye ile Samiriye üzerinden (tıpkı Ürdünlüler gibi, BM tarafından İsrail olarak tayin edilen yerlerden ihtiyatla kaçınmış olmalarına rağmen). Suriye'nin az sayıda sembolik askeri, Celile'ye girecektir (Lübnanlılar ise askerlerini sınırlarına doğru çekerler). Ne zaman ki İsraillilerin BM'nin uluslararası kontrol çağrısını çiğneyerek Kudüs'ü işgal etme niyetinde oldukları anlaşılır, Glubb o zaman, Abdullah'ın yinelenen emirleri ve dizleri üzerine çöküp dua etmeye başlamasının ardından, üç yüz adamının başında gönülsüzce Eski Şehir'e girer.

Gizli örgüt Haganah'ın bir devamı olan İsrail Savunma Kuvvetlerine karşı bir ay süren şiddetli bir mücadelenin ardından, Mısırlılar Necef Çölü'nü ele geçirir. Iraklılar ise Hayfa'nın 25 kilometre kadar yakınına gelerek, Celile'nin büyük bir bölümünü işgal eder. Sokak sokak süren şiddetli çatışmalardan sonra Arap Lejyonu, Doğu Kudüs'ü ele geçirir. Glubb şimdi, Tel Aviv-Kudüs yolunu

80 Abdullah Al-Tall, *The Palestine Tragedy* (Arabic), *s.35-39*, Shlaim, *Collusion Across the Jordan*, s.224.

tutmak üzere üç alayını Latrun'a kaydırır. Ancak bu sırada, İsrail Savunma Kuvvetleri ile BM kararının belirlediği alanlarda çarpışmama konusunda oldukça titiz davranır. (Öte yandan İsrailliler, BM önergesinin Arap bölgesi olarak belirlediği yerlere baskın düzenleme konusunda pek o kadar titiz davranmazlar.) Çatışma sırasında İngilizler ve Amerikalılar, uluslararası silah ambargosuna saygı duyarlar; ancak Çekoslovakya, İsrail'e havadan silah ve cephane taşır. Sayıca az, düzensiz, ruhsuz ve donanımsız Arap ordularının, disiplinli ve iyi motive olmuş İsraillilerin rakibi olamayacağı gittikçe daha da fazla belirgin bir hâl alacaktır.

Birleşmiş Milletler 1949'un başlarında, lejyonun en etkili Arap ordusu olduğunu ortaya koyduğu ve aralıklı bir şekilde aylarca devam eden çatışmaların ardından; Ürdün, Mısır ve İsrail'i genişleten, Kudüs'ü ise ikiye bölerek yedi yüz binden fazla Filistinli'yi evsiz bırakan bir ateşkes anlaşmasına aracı olur. Iraklılar geri çekilir ve Ürdünlüler, 482 kilometrelik bir sınır boyunca İsrailliler ile yalnız başlarına karşı karşıya kalırlar. Rakiplerinin ezici üstünlüğü karşısında Ürdünlüler, İsrail'in Akdeniz boyunca uzanan ince bir kıyı şeridi talebini kabul etmek zorunda kalır. Bu durum Glubb ve Abdullah'ı yeni eleştirilere maruz bırakacaktır. Filistinliler, Yafa ve Hayfa şehirlerini terk ederler ve beş yüzden fazla köy yerle bir edilir ya da etnik temizliğe maruz bırakılır. Yaşananlar, tükenmek bilmez Arap öfkesini daha da alevlendirir. Filistinliler, atalarına ait evlerden zorla atılmalarını *El-Nakba* (Felaket) olarak nitelendirecektirler.

Glubb, iki efendi arasında sıkışıp kaldığının farkındadır: Sömürge Ofisi ve Abdullah. Pragmatizmi, manda yönetimi boyunca Glubb'ın gerçekten de çok işine yaramıştır. Ancak şu an o, tüm İngiliz karşıtı öfkeleri üzerine çeken bir paratonerden farksızdır. Takip eden birkaç yıl içerisinde, hem İsrailli baskıncılar hem

de Arap sızmacılarla uğraşarak, kırılgan bir ateşkesi devam ettirmeyi başarmıştır. Ancak Glubb, Filistin'e ait Batı Şeria'nın Ürdün topraklarına katılmasına ilişkin yaptığı uyarıları, Abdullah'a dinletememiştir. Abdullah'ın halkının yüzde altmışını Filistinli mültecilerin oluşturdukları bir noktaya er ya da geç gelinir ve aradan on yıl geçtikten sonra Glubb, iç karartıcı bir şekilde şunları belirtir: "Eski Ürdün'ün Arap Filistin'i ile birleşmesi sonucu, ülke yeni bir nüfus ile karşı karşıya kalır. Bu nüfus, Batı'nın politikaları neticesinde muazzam bir adaletsizliğe maruz bırakılmıştır. Eski Ürdün, yavaş yavaş kısmen sular altında kalmış ve Ürdün'ün zeki ılımlılığı ve Doğu ile Batı'yı açık fikirlilikle kavrayabilmiş kayası, nefret selinde ufalanıp gitmiştir."[81]

Son yıllarında Kral Abdullah, çökmüş bir idareci olmasa da büyük hayal kırıklığına uğramış vaziyettedir. O, ne Büyük Suriye'nin ne de Büyük Filistin'in kralı olabilmiştir. Babasının mirası Hicaz'ı yeniden fethedememiş; Faysal'ın ölümünden sonra Ürdün ile Irak'ı birleştirme emelini gerçekleştirememiştir. Ayrıca İsrail ile de kalıcı bir barış için aracı olabilecek durumda değildir. Yahudiler kendisine güvenmemekte; Arapların büyük bir kısmı ise onu sevmemektedir. Filistinliler başı çekse de Suudiler, Mısırlılar, Suriyeliler ve Lübnanlılar da ona düşmanlık beslemiştir. 21 Temmuz 1951'de Kral, Kudüs'te Kubbet-üs Sahra'nın da bulunduğu Haram el-Şerif'teki El-Aksa Camii'nde kılınacak cuma namazına katılmak üzere Amman'dan ayrılır. Kubbet-üs Sahra, Müslümanlar tarafından Peygamber Hazreti Muhammed'in Miraç'a yükseldiği yer olarak kabul edilir. Bu da, burayı Mekke ve Medine'den sonra üçüncü kutsal yer yapmaktadır. Abdullah'a torunu Hüseyin eşlik eder.

81 a.g.e., s.6.

Kirkbride, Kral'a Kudüs'ten uzak durması için yalvarır; ancak o, eski bir Arap deyişini hatırlatarak bunu reddeder: "Günüm gelene kadar kimse bana zarar veremez, o gün gelip çattığında ise kimseler beni koruyamaz."[82] Hakikaten de Amman'daki atmosfer gergindir. Eski Lübnan Başbakanı Riyad el-Sulh, daha üç gün önce Kral, Ürdün sarayından havaalanına gitmek üzere yolda olduğu sırada, Suriyeli milliyetçilerin düzenlediği bir suikasta uğramıştır. Bundan iki gün önce Abdullah, kendisinin ve Glubb'ın öldürülebileceğine dair isimsiz bir mektup almıştır. Buna ilişkin İsrail'in yakın sınırından suikastçı olabilecek bazı casusların sızdığı haberini alan Glubb, birkaç yüz lejyonerini Kudüs'e gönderir. Cuma günü Haşimi Kraliyet Alayı, babası Hüseyin'in tepebaşındaki mezarından Büyük Cami'ye kadar olan yolu boşaltacaktır.

Öğleden hemen önce, Kral'ın muhafızları camide bulunan yaşlı bir şeyhin Abdullah'ın elini öpmesi için geri çekildikleri anda, suikastçı caminin devasa giriş kapısından içeriye sıçrar. Kral'ın çok önceden beri düşman olduğu Büyük Müftü'yle ailevi bağı bulunan yirmi bir yaşındaki Filistinli terzi çırağı Abid Ukah, Abdullah'ı yakın mesafeden sağ kulağına isabet edecek şekilde vurur. Kral'ın kefiyesi mermer zemine doğru süzülürken, bir diğer kurşun Prens Hüseyin'in göğsündeki madalyaya isabet ederek seker. Muhafızlardan biri tarafından yere yıkılan suikastçı, Abdullah ile birlikte o sırada can verir. Glubb'ın aralarında olmadığı Arap lejyonerler, panikleyip gelişigüzel ateş açarlar. Yirmi kişi hayatını kaybeder ve yüz kadar kişi ise yaralanır.[83] Bu suikast, daha sonra ortaya çıktığı üzere, Kahire'deki Abdullah el-Tall tarafından planlanmıştır. Kendisi eski bir lejyonerdir ve Kudüs'ün eski askerî valisidir. Başarısız bir darbe sonu-

82 Kirkbride, *From the Wings,* s.131.
83 Wilson, *King Abdullah,* s.209.

cu Kudüs'ten Mısır'a kaçan Abdullah el-Tall'ın suç ortağı ise Büyük Müftü'nün uzaktan yeğeni olan Dr. Musa el-Hüseyni'dir. Özel bir mahkeme, on kişiyi yargılar; dördü beraat eder, dördü ise alelacele asılır. Abdullah el-Tall ile Musa el-Hüseyni, gıyaplarında yargılanırlar, ancak Mısır'dan iadeleri sağlanamaz.[84]

Winston Churchill, anma konuşmasında şunları kaydeder: "Araplar, büyük bir savunucularını kaybettiler; Yahudiler, bir dost ve anlaşmazlıkların üstesinden gelebilecek birini kaybettiler ve bizler ise sadık bir dostumuzu ve müttefikimizi kaybettik."[85] Abdullah'ın varisi, akli dengesi yerinde olmayan oğlu Emir Talal'dır. Yeni varis tahtta ancak bir sene kalabilecektir. Ardından Abdullah'ın henüz on altı yaşında olan ve o sırada hâlâ Harrow'da okuyan torunu Hüseyin tahta geçer. Ne Kirkbride ne de Glubb, Hüseyin ile yakın ilişkiler kuramazlar; en azından Abdullah ile olduğu kadar... "Kralın ölümüyle birlikte, Kirk'ün hayatındaki ışık da onu terk eder." Glubb, böyle bir yorumda bulunur; ancak kendisinin de "altın yılları" sona ermiştir.[86]

Genişletilmiş Arap Lejyonu, 1950'lerde, "Ürdün Arap Ordusu" adı altından yeniden hayat bulur. Yeni ordunun asker sayısı yirmi bin civarındadır. Eğitimli ve politikleşmiş şehir sakinleri *Hazariler* yerine Bedevileri tercih eden Glubb, Ürdün ordusunu hükümet müdahalelerinden ve Suriye ile Irak silahlı kuvvetlerinin sonunu hazırlayan iltimastan muaf tutabileceğini düşünmüştür. Yeni ordunun büyük bir kısmı, krala karşı özel bir bağlılık duymayan Filistinlilerden

84 Wilson, *King Abdullah,* s.211-12.

85 Avam Kamarası, 12 Temmuz 1951, Wilson, *King Abdullah, s.*210'dan alıntı yapılmıştır.

86 James Lunt, *Hussein of Jordan, s.*8.

oluşmaktadır. Glubb'ın tüm karşı çıkışlarına rağmen İngiliz subayların sayısı artırılmıştır. İngiltere Hazinesi ise faturayı hava üsleri elde etmek karşılığında kesmiştir.

Arap Lejyonu'ndaki İngiliz bir subayın tarif ettiği üzere Glubb, dört dörtlük bir bukalemundur: "Glubb'ın cephesinde neler olup bittiğini hiçbir zaman bilemezdiniz... Aklı, tıpkı bir Arap gibi çalışmaya başlamıştı. Kurnazlıktan ibaretti... Kralın sarayıyla bir Arap gibi, aşiretlerle bir Bedevi gibi, Londra ile ise İngiliz bir subay gibi ilişki kurardı. Kimse, Glubb hariç, olan bitenin farkında değildi."[87] Araplar 1948'de, onun lejyonu çatışmalardan uzak tuttuğundan şüphelenirler. Ayrıca Araplar tarafından, İsraillilerin Ürdün'ün sınır kasabalarına gerçekleştirdikleri baskınlara karşı layıkıyla bir karşılık verememekle suçlanır. Nisan 1948'de, Suriyeliler evinin dışına bir bomba yerleştirirler ve eşi Rosemary yaralanır. Bunun sonucunda Paşa, Amman sokaklarında bir cip konvoyuyla tur atar. Öte yandan Yahudiler, Glubb'ın Tel Aviv'e doğru bir ilerleyiş hazırlığı içerisinde olduğuna inanmaktadırlar; Irgun onu ölümle tehdit etmiştir.

Gazeteciler ise Glubb Paşa'dan hoşlanmışlardır; ancak onun konuşmalar düzenleme ve samimi röportajlarda bulunma isteği, çöküşünü hızlandıran unsurlar arasındadır. Basın, onun "Ürdün'ün Taçsız Kralı" ve "Modern Lawrence" olduğuna inanmıştır. Hiç şüphesiz ki, tıpkı Lawrence gibi o da bu genç krallığın başına dert olmuştur.[88] Ordu, Ürdün'ün başlıca endüstrisi hâline gelmiş ve Kral Hüseyin'in kendi askerî başarıları -Sandhurst'de aldığı hızlandırılmış kurs ile- Glubb'ın başarılarının yanında önemsiz kalmıştır. Öyle ki, o günlerde ağızlarda dolaşan bir İsrail şakasına göre, Prenses Alia'nın bebeğinin ağzından dökülen ilk kelimeler "Glubb, Glubb"

87 Royle, *Glubb Pasha, s.*412'den alıntı yapılmıştır.
88 *New York Times,* 3 Mart, 1956.

olmuştur. Hüseyin'in kendi bakış açısına göre ise "Glubb Ürdün'de görevde kaldığı sürece her bir Ürdün hükümeti, önemli bir politik kararla karşı karşıya kalındığında kendi egemenliklerinden önce ona veyahut da İngiltere Elçiliği'ne başvuracaklardır."[89]

Abdullah, Ürdünlülere yanıltıcı bir istikrar sağlamıştır. Suikastın üzerinden üç yıl geçmesinin ardından Glubb, Ürdün'ün de tıpkı diğerleri gibi "tutarsız, ateşli ve kana bulanmış bir Arap ülkesi"[90] olabileceğinden endişe etmeye başlayacaktır. Hüseyin ve Glubb, Batı Şeria'yı koruma konusunda fikir ayrılığına düşerler. Glubb, İngiltere anlaşma yükümlülükleri çerçevesinde müdahale edebilene kadar askerî anlamda geri çekilmeyi savunur; Hüseyin ise bunları duymamazlıktan gelir. Glubb, Hüseyin'e subayların olduğu bir liste sunar. Glubb listesinde "yıkıcı" niyetli güvenilmez olanları bu nedenle de kovulması gerekenleri belirtmiştir. Hüseyin bunu da reddeder. Hüseyin'e göre Glubb; kibirli, yaşlı ve her şeyden bihaberdir. Ayrıca, Paşa'nın daha fazla İngiltere askerî donanımı sağlayamaması karşısında da hayal kırıklığı yaşamıştır. İngiltere 1955'te, Orta Doğu'da giderek azalan itibarını güçlendirmek için atılan bir adım olarak Ürdün'ü; Türkiye, Irak, Pakistan ve İran ile birlikte, Sovyetler ve Mısır karşıtı bir ittifak olarak bilinen Bağdat Paktı'na (CENTO, Central Treaty Organization) dâhil olması için davet eder. Suudiler tarafından kışkırtılan ve etkili Ürdünlülere cömertçe rüşvet saçan Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdül Nasır, pakt aleyhine yönelik bir kampanya başlatır ve Irak lideri Nuri el-Said'i "Emperyalizm ve Siyonizm"e satılmış olmakla suçlar. Ürdün ve Suriye bu pakta katılmayı reddederler.

1 Mart 1956'da Nasırcılık zirvededir. Bu sırada Radyo Kahire, düzenli olarak Ürdün'ün silahlı kuvvetlerini kontrol altına almak

89 Anthony Nutting, *Nasser,* s.122.
90 Glubb, *A Soldier with the Arabs,* s.357.

için geliştirilen bir İngiliz komplosunun lideri olmakla dahi suçlanan Glubb'a saldırır nitelikte yayınlar yaparken, Hüseyin milliyetçi baskılar karşısında daha fazla direnemez ve birkaç kıdemli İngiliz ve Ürdünlü subayla birlikte Glubb'ı da kovar. Hüseyin şansını bir de Nasır'dan yana deniyor gibi görünmektedir. Glubb'a nispet eder gibi, lejyonun fotojenik üniformaları değiştirilir. Girdap gibi dönen kaftanlar yerini donuk bir hakiye bırakır. Ekoseli kefiyeler, kep ve berelerle değiştirilir. At ve develer, tank ve zırhlı araçlara dönüşüverir.

Ordusunda bir bölünmeden ve Glubb'ın Bedevi destekçilerinden gelebilecek bir cuntadan korkan Hüseyin, ülkeyi terk etmesi için Glubb'a yalnızca birkaç saatlik bir süre tanır. Ailesi, tek bir valizi ve Kral'ın alelacele imzalanmış portresi ile Glubb, saray arabasıyla hızla havaalanına götürülür. Özel bir uçak onu Kıbrıs'a götürür. Gönderiliş şeklinden dolayı son derece kırgın olsa da Glubb meşhur bir askermiş gibi davranır. İngiltere'ye vardığı zaman Glubb, kısa bir basın açıklamasında bulunur ve Ürdün ile İngiltere'yi birbirlerine bağlayan sıkı bağlardan söz eder ve isteyebileceği son şeyin bu dostluğun zedelenmesine sebebiyet vermek olacağını kaydeder: "Ne şok geçirmiş durumdayım ne afallamış ne de kızgın. Hayatımın otuz senesinden fazlasını, Haşimi kraliyet ailesinin üç kuşağına da hizmet ederek geçirdim. Kraliyet ailesi, bana her zaman son derece kibar davrandılar ve dile getirmek isteyeceğim bir şikâyetim yok. Yirmi altı sene boyunca Arap Lejyonu'nda bir yetkili olarak hizmet verme şerefine nail oldum. Hiç tereddüt etmeden göz kamaştırıcı ve görkemli küçük bir ordu olduklarını söyleyebilirim. Tüm kalbimle onlara başarılar dilerim."[91]

Haberi duyan binlerce Filistinli, sokaklara dökülerek kutlama

91 BBC Yayını, 1 Mart 1956 (http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/march/2/newsid_2514000/2514379.stm).

yapar. Amman'da, İngiltere Büyükelçisi Charles Duke, Hüseyin'i Glubb'ı âdeta "hırsız bir hizmetçi"[92] gibi sınır dışı etmekle suçlar. Glubb'ın maruz kaldığı bu nezaketsiz davranış, İngiltere'de büyük bir hiddete neden olur. Öyle ki, Başbakan Anthony Eden, Amman'ı telgraf yağmuruna tutar ve Hüseyin'e, "Bu davranışının ülkelerimiz arasındaki ilişkiler üzerinde yaratacağı nihai etkileri, tahmin bile edemezsin" şeklinde bir uyarıda bulunur. Olayda Nasır'ın da parmağı olduğundan şüphelenen Eden, Ürdün'ün durumu yeniden gözden geçirmesini umar. Ancak karşılaştığı Arap sempatisiyle ferahlayan Hüseyin bunu reddeder. Glubb'a dikkatli olması uyarısında bulunulur. Artık emekli olan Kirkbride ise İngiliz kabinesine danışman olarak çağrılır. Kendisi, genç kralın devrilmesinden endişe ederek kısıtlamalara gidilmesi tavsiyesinde bulunur.

26 Temmuz 1956'da, Downing Sokak 10 numarada Irak Kralı II. Faysal ile Başbakanı Nuri el-Said onuruna düzenlenen bir akşam yemeği sırasında Eden, Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı kamulaştırdığı haberini alır. Nasır'ın Iraklılara danışmadan böyle bir işe kalkışmasına sinirlenen Nuri, İngiltere'nin süratle misillemede bulunmasını umduğunu belirtir.[93] Sonradan görme bir diktatör olarak nitelendirdiği bir adamdan (Nasır'dan) ardı ardına gelen darbeler nedeniyle karın ağrısı çeken Eden, Fransa'nın İsrail'den gelecek yardım eşliğinde Nasır'ı oradan zorla çıkarma planına dâhil olur. Ancak proje başarısız kalır ve bu durum, İngiltere ile Fransa'nın Orta Doğu'daki hegemonyalarının artık sonunun geldiği anlamını taşımaktadır.

Musul, Necef, Kut ve Bağdat'ta, Haşimi karşıtı ve Nasır yanlısı şiddet olayları patlak verince, Nuri sıkıyönetim ilan eder. Parlamentoyu askıya alır ve yüzlerce muhalifi hapse atar. 14 Temmuz 1958'de,

92 Royle, *Glubb Pasha*, s.412.

93 Anthony Nutting, *No End of a Lesson*, s.47.

bazuka ve tanksavar silahlarla donanmış Tuğgeneral Abdülkerim Gaüssem'e sadık birlikler, kraliyet sarayını kuşatarak ateşe verdikleri zaman, kanlı olaylar doruk noktasına ulaşır. Hanedan, sarayın bodrum katına kaçar. Tam da namlunun ağzının baktığı yönde ortaya çıkan saltanat naibi II. Faysal ve ailenin öteki üyeleri, makineli tüfeklerle öldürülürler. On dört kez başbakanlık yapan Nuri Paşa, kadın kıyafetleri içerisinde evinden sıvışmayı başarır. Ancak çeteden birileri, elbisesinin altından görünen pijamasını fark eder. Ardından soyulur, hadım edilir, öldürülür ve parçalara ayrılır. Bacaksız bedeni, bir kamyonun arkasında sokak sokak gezdirilir. Bağdat'tan gelen haberlere göre, Nuri'nin Mısırlı eşi ve bu eşinden olan iki çocuğu da dâhil olmak üzere tüm ailesi öldürülmüştür.

James Morris, kalabalık nehrin kenarında bulunan bir vakitler her şeye kadir İngiliz Büyükelçiliği'ne yanaştığı zaman, şu manzaraya şahit olur: "Korumalarını ittirdiler, canım çimenleri ezerek dairelerini yağmaladılar. Bu kibirli meskenin saymanını öldürdüler ve kırk küsur sene önce Türkleri Bağdat'tan kovan ordunun lideri General Maude heykelini paramparça ettiler. İngiliz Büyükelçisi, hemen yanı başındaki bir otele yerleşti ve sekreterinin işleri resepsiyon masasından düzenlemeye başlamasıyla birlikte, bir gelenek yavaşça tükenip son buldu."[94]

İsrail, 1967 senesinde Arap komşularının ortak saldırısını püskürttüğü zaman, Araplar kendi fiyaskoları altında ezilirler. İsrail, Hüseyin'i haziran veya Altı Gün Savaşı olarak bilinen duruma dâhil olmaması konusunda uyarır. Ancak Ürdün ordusu, bunun yerine, genel komutayı Mısır'ın sağladığı Suriye ve Suudi Arabistan ordularına katılmayı tercih eder. Hüseyin, sadece otuz altı saat içerisinde Glubb'ın 1948'de kazandığı her şeyi kaybeder. İsrailliler, Ürdünlüleri

94 James Morris, *The Hashemite Kings*, s.178.

Doğu Kudüs ve Batı Şeria'dan çıkarır. Abdullah ve babası Hüseyin, Hicaz'dan çıkarılmışlardır. I. Faysal Suriye'yi kaybetmiştir; oğlu ise Irak'ı. Şimdi de Kral Hüseyin, Ürdün'ün Batı Şeria'sını kaybetmiştir.

Glubb, elli dokuz yaşında İngiltere'ye geldiği zaman, cebinde yalnızca 5 poundu vardır. Kraliçe'den şövalyelik unvanı almasına rağmen, ne Ürdün ne de İngiltere, ona emekli asker maaşı bağlamamıştır. O şimdi, Rosemary ve dört çocuğunun geçimini sağlamalıdır. Dindar, âdeta yeniden doğmuş bir Hıristiyan olur ve ailesini geçindirmek için kalemine, bir de genellikle Amerika'da verdiği derslerine dört elle sarılır.[95] Glubb, bazıları öz yaşam öyküsü bazıları tarihsel, tam yirmi iki kitap yazar. Irak yıllarını anlattığı *War in the Desert* (Çölde Savaş,1960), bugün hâlâ askerî türde bir klasiktir. Paşa, o sırada İngiltere'nin dış politika kayıplarına sinsice sevinen eski iş arkadaşı Jack Philby ile yazışır. Philby ona şunları ifade eder: "Beni senden ve senin türünden ayıran çizgi, senin Arap ülkelerinin menfaatlerine en iyi biçimde hizmet etmenin, bu ülkelerin cömert İngiliz maddi yardımıyla tatlandırılmış İngiliz imparatorluk politikasına boyun eğmelerinden geçtiğine dair inancındır. Ben ise ancak ve ancak kendi içlerinde ve birbirleriyle bir birlik sağlarlarsa kaderlerini çizebileceklerine inanıyorum... Belki de senin davanın anımsanamayacak kadar kayıp bir dava olduğunda bana katılmayacaksın."[96]

John Bagot Glubb, 17 Mart 1986'da seksen dokuzuncu yaş gününden bir ay önce, uykusundayken yaşamını yitirir. Westminister Manastırı'ndaki anma töreninde Kral Hüseyin, buyurgan bir şekilde kapı dışarı ettiği askerin erdemlerinden dem vurur: "O, tüm ha-

95 Glubb'ın *Dictionary of National Biography*'sinden bilgi alınmıştır, James Lunt tarafından yazılmış olan kısım. Bkz. www.oxforddnb.com/view/article/40128 ve Lunt, *Glubb Pasha,* s.90

96 Monroe, *Philby of Arabia,* s.282, 283.

yatını İngiltere ile Ürdün Haşimi Krallığı arasında gerçek bir uzlaşı, derin bir dostluk ve karşılıklı saygı oluşturulmasına adamış, birçok seçkin adamın dâhil olduğu eşsiz bir kuşağın parçasıdır... O, aklı başında bir asker; yürekli, gösterişten uzak yaşam tarzı olan kusursuz dürüstlüğe sahip bir kimseydi. O, ikinci ülkesi Ürdün'ün tarihinin ve gelişim sürecinin önemli noktalarında kendisine emanet edilen işleri, sessiz ve iddiasız bir şekilde layıkıyla yerine getirmiştir."[97]

Glubb bunları duysaydı, hiç şüphesiz ki memnun kalırdı. Ancak muzip küçük bir not düşülmesi gerekirse; Ürdün'ün ders kitaplarında ebedileştirilen ulusal efsaneye göre Haşimiler, Osmanlı idareci elitleri değil, gerçek birer Bedevi şeyhi idiler. Bedevi şeyhlerinin ülkelerinin baş figürü olduğu ve meşruluklarını ise doğrudan Peygamber soyundan geliyor oluşlarından ve Arap ayaklanmasındaki rollerinden kazandıkları yazılıp çizilmiştir. Hanedanlarının yükselişinde, İngiltere'nin oynadığı rol ise tamamen unutulmuştur. Paşa'nın, 1948'de Doğu Kudüs'ü ve Batı Şeria'yı koruyan orduyu kurmakta ve yönetmekteki muazzam rolü, anılmadan geçilir.[98] Glubb'ın anısı, eski Bedevi askerleri arasında yaşatılıyor. Ancak Amman politikacıları arasında o, sadece nasıl kovulduğuyla hatırlanıyor. Glubb'ın ebedi mirası, Ürdün'ün İslami Orta Doğu'daki göreceli istikrarıdır. O, Abdullah'ın suikastından sonra kontrolü devraldığı zaman, belli bir süreliğine Amman'da ne bir isyan ne de bir yağmalama yaşanmıştır. Birçok bölgedeki (Suriye, Mısır, Irak) benzerlerinden farklı olarak Ürdün silahlı kuvvetleri, özellikle de tahtın devri krizleri sırasında var olan düzeni korumayı başarmışlardır.

97 Royle, *Glubb Pasha,* s.497-98'den alıntı yapılmıştır.

98 Bkz. Betty S. Anderson, "Writing the Nation: Textbooks of the Hashemite Kingdom of Jordan", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East,* vol.28, no.1, 1-2 (2001).

Hüseyin, 1999 senesinde Mayo Kliniği'nde kan kanseri nedeniyle kemoterapi ve ilik nakli tedavisi görürken veliaht prens olarak kararlaştırılan kardeşi Hasan, tahta oturma hazırlıkları yapmaktadır. Hasan'ın Pakistan doğumlu eşi Prenses Sarvath'ın sarayın dekorasyon çalışmalarına başladığı dedikoduları bile yayılır. Kızgın Hüseyin, kardeşine bir mektup yazarak onu sadakatsizlikle suçlar. Ürdün'e döndüğünde ise artık son günlerini yaşamaktadır. Ancak ölmeden önce Hasan'ı azleder ve yeni veliaht olarak yerine II. Abdullah'ı atar. II. Abdullah, İngiliz eşinden olan en büyük oğludur. (Annesi, Ürdün ordusunda görev almış bir İngiliz subayın kızı idi.)

Tümgeneral II. Abdullah, kırk günlük resmî matem dönemini umursamayarak, Prens Hasan'a karşı kalıcı bir desteği var görünen ordu üzerinde kendi kontrolünü sağlamak için dört tane kıdemli generali kovduğunda, hüzünle çalınan cenaze marşının haykırışları henüz dinmemişti. Kral Hüseyin'in ölüm döşeğindeki son dileği, bir sonraki kralın Amerikalı eşi Kraliçe Nur'dan olan oğlu Prens Hamza'nın olmasıdır. Ancak Kasım 2004'te II. Abdullah, bir anda üvey kardeşini veliaht prenslikten azleder ve Filistinli eşi Kraliçe Rania'dan olan oğlu Hüseyin, veliaht prens olur. Her şeye rağmen, İngilizlerin yarattığı veya dolaylı bir şekilde yönettiği Orta Doğu krallıkları içerisinde, yalnızca tek bir hanedan yaklaşık yüz yıl sonra bile tahtta kalmayı başaracaktır. Daha avantajlı Arap komşuları, zulme ya da kaosa yenik düşmüşken, doğal kaynaklara veya coğrafik avantajlara sahip olmayan bir ülke, bugün hâlâ (2007 itibarıyla) var olmaya devam etmektedir.

Dokuz

Tam Bir İngiliz Darbesi

Tuğgeneral Sör Percy Molesworth Sykes (1867-1945)
CMG, CIE, KCIE, CB

İngiltere'nin sandıkları, İran'ın ise keseleri,
İyi kötü üç tane Percy ile doludur.
İran'ı İngiliz altınlarıyla
"dışarıdan gelecek krizlere" karşı koruyan Percy Cox'dur.
Bir sonrakinin-Percy Sykes-, Güney İran tüfeklerine harcadığı altınları,
Bentlerinden fışkıran bir taşkın gibidir.
Açıkgöz Cox! Cesur Sykes! Tüm çabaları yine de beyhude,
Zira belki de öteki kurtarıcıya ihtiyaçları vardır; yani öteki ikizlerine
Ve şans gelip Loraine'in Sör Percy'sini böyle bulacaktır!
PERCII PERSORUM

– 1921 yılında Andrew Barstow tarafından, Loraine'in İran'a Orta Elçi olarak atanması üzerine yazılır.

Tahran, 25 Nisan 1926. İran'ın başkenti güneşe gömülmüş. Çeşit çeşit halılar -Kerman, Keşan, Kaşmir- bir yandan öbür yana asılmış; tüm balkon ve pencereleri kaplamış. Kırmızı, beyaz ve yeşil bayraklar caddeleri süslüyor. Eski bir İran Kazak Birliği Albayı olan yeni kralın yüzlerce fotoğrafı, caddelerde kurulan taklara asılmış. Altı atın çektiği camdan arabasına kurulmuş Şah Rıza Pehlevi, bir zafer takının altından ve dizi dizi askerlerin arasından taç giyme törenine doğru ilerler. İran İmparatorluk Bankası'nın gri renkteki alçak binasının yanından geçerek, dış yüzeyi renkli çinilerle kaplı Gülistan Sarayı'na ulaşır. Burada, o gün için kral odası olarak hazırlanmış bayraklarla dolu, kavisli ve kubbeli salonda kendisini, mor kadifelere boğulmuş Amerikalı bir rahip, gül kırmızısı renkte ipekten kaftanı ve kafasında kuzu yününden kürk börküyle bir Türkmen, püsküllü ipekten başlıkları içerisinde bir grup Kürt; siyah keçeden şapka takmış Bahtiyari aşireti üyeleri ile uzun kaftanları ve deva-

sa sarıklarıyla sakallı Şii mollalar beklemektedir. Mumların güçlükle aydınlattığı bir köşede ise İran'ın yakın bir geçmişte görevden alınmış Kaçar Şahı'nın yakınları durmaktadır. Sağda duran uzun siyah sakallı kişi ise Buhara Emiri'dir. Bolşevikler, kısa süre önce Buhara Emiri'ni Orta Asya'daki evinden atmışlardır. Bir diğer katılımcı, yaşlı, fakat siyah Arap kefiyesi içinde son derece görkemli duran Mohammera Şeyhi'dir. İngiliz dostu olan şeyhin aşiret bağımsızlığı Rıza Şah tarafından sona erdirilmiştir; bu nedenle de o anda Tahran'da, Failiya'daki Karun Nehri kıyısındaki palmiyelerin çevrelediği heybetli sarayından uzakta, sürgünde bulunmaktadır.

Taç giyme törenlerine dair bir deneyimi olmayan -eski saltanat hanedanı Kaçarlar, bu tarz gelenekleri uygulamamışlardır- İranlılar, tavsiye almak üzere İngiliz Temsilciliği[1] Başkanı, Sör Percy Loraine'nin eşi Bayan Loraine'e ve görevine yeni başlamış Konsolos Harold Nicolson ile evli Vita Sackville-West'e başvururlar. Bu iki kadın, V. George'un Westminster Manastırı'ndaki taç giyme töreninin nasıl yapıldığını incelemeye koyulurlar. İran töreninde birebir kullanmayı amaçladıkları güç sembollerini -taht, kılıç, değerli taşlar, taç, yüzükler, küre ve asa- not ederler. İkili, Kaçar mücevherlerinin yığılı olduğu dağınık dükkânların altını üstüne getirirler. Tabii ki uşaklar da, kıymetli taşları yeşil çuhayla kaplı masaların üzerine dökme konusunda oldukça heveslidirler. Vita Sackville-West şunları anımsar:

> Keten torbalardan zümrüt ve inciler fışkırdı; öyle ki alttaki yeşil bez ortadan kayboldu ve masa bir değerli taş denizine dönüşüverdi. Deri çantalar açıldı ve içlerinden eşine az rastlanır

1 İngiliz Temsilciliği'nin başında bir orta elçi görevliydi. II. Dünya Savaşı sırasında, temsilcilik büyükelçiliğe dönüştünce, orta elçi de büyükelçi oldu.

> kılıçlar, yakutlarla bezeli hançerler, tek bir zümrütten oyulmuş tokalar ve devasa incilerle bezenmiş kaftanlar çıktı. Ardından, içerideki odadan gelen uşaklar, beraberlerinde pırlantalarla kaplı üniformalar; tüyü Kuh-e Nur'dan (Işık Dağı) daha iri bir pırlantayla tutturulmuş şapka; rahip sınıfına ait devasa taçlarınkine benzer iki taç ve inanılmaz parlaklıkta incilere sahip gösterişsiz ufak taçlar... Ellerimizi, dirseklerimize kadar işlenmemiş zümrütlerle dolu yığının içerisine daldırdık ve incilerin parmaklarımızın arasından kayıp gitmesine izin verdik. O an için bugünkü İran'ı unuttuk; Ekber Şah'a ve Hindistan'ın ganimetlerine dönüverdik![2]

Kısa bir süre sonra, Avrupa'nın dört bir yanındaki dükkânlara da siparişler verilir. Vita, Londra'nın kraliyete malzeme sağlayan mağazalarına porselen, cam kadeh, çatal bıçak takımı ve yazı malzemeleri siparişleri vermek üzere görevlendirilir. Saray için ise giyimleri İngiliz temsilciliğinde görevli uşaklarınınkine benzer kırmızı kıyafetli uşaklar görevlendirilir. Bu sırada İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Rıza Şah'a bir İngiliz nişanı verilmesi fikrini değerlendirecek ve sonradan vazgeçecekti. Aslında saltanatına başlarken İngilizlere bu denli minnettar kalmak istemeyen Rıza Şah da muhtemelen bu nişanı kabul etmezdi.[3] Vita Sackville-West, Gertrude Bell'e yolladığı mektubunda; taç giyme zamanı gelmişken, "kendisinin ve Louise Loraine'in saltanat odasını pembeye boyamakla meşgul olduklarını"[4] ifade eder.

Saatler iki buçuğu gösterdiğinde, fraklar giymiş, altın kordon-

2 V. Sackville-West, *Passenger to Teheran,* s.129. Öteki detaylar "An Onlooker, I, Reza, Place this Crown upon my Head", *Atlantic Monthly,* Ekim 1926. s.548-53'den alınmıştır.

3 Cyrus Ghani, *Iran and the Rise of Reza Shah,* s.394, dipnot 32.

4 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 21 Nisan 1926, Gertrude Bell Project, University of Newcastle (www.gerty.ncl.ac.uk).

larını takmış diplomatlar ve askerî danışmanlar, yükseltilmiş platformdaki yerlerini alırlar. Meclistekiler bir saat boyunca sessiz bir şekilde bekler; mollalara hürmet göstergesi olarak müzik çalınmaz. Saat üç buçukta, parlak deri botları ve askerî üniforması içerisinde babasının minyatürü gibi görünen İran veliaht prensi henüz altı yaşındaki utangaç Muhammed Rıza, yalnız başına oda boyunca ilerler, çevresindekileri selamlar ve Tavuskuşu Tahtı'nın birebir kopyasının en alt basamağındaki yerini alır. Tahtın Babürlerden ganimet olarak getirilen orijinali kırılıp dökülmüştür; ancak yeni taht da aynı ölçüde etkileyicidir. Altın, cila ve değerli taşlara boğulmuş olan tahtın kollarından yanlarına doğru işlenmemiş zümrütler sarkmaktadır. Daha sonra açık mavi üniformaları ve kaşmir şeref kaftanları içerisindeki general ve bakanlar salona girerler. Onların ardından ise Şah teşrif eder. Odadaki en uzun kişi olan Şah, yeni basılmış madalya ve nişanlarla kaplı askerî bir üniforma giymekte ve bir fular takmaktadır. Üniformasının üzerinde ise incilerle kaplanmış şal desenli mavi kadife pelerini vardır. Fransız askerî şapkası, dünyanın en büyük ve en kusursuz pırlantası Işık Denizi (Derya-ye Nur) olarak bilinen mücevherle tutturulmuş bir tüyle süslenmiştir. Tahta doğru ilerlerken, yabancı temsil heyetleri kendisini başlarıyla selamlayıp reverans yaparlar; mollalar öne doğru ilerlerler. Bu sırada veliaht prens, utangaç bir şekilde babasının pelerininin bir köşesine saklanır. Rıza'ya iktidara yükselmesi için yorulmak nedir bilmeden yardım eden Saray Vekili Abdülhüseyin Timurtaş, Şah'a Rus bir yerli kuyumcu tarafından hazırlanmış göz kamaştıran yeni tacını bir yastığın üzerinde uzatır. (Timurtaş, bu sadakatinin karşılığı olarak yedi yıl sonra hapsedildiği hücresinde öldürülecektir. Sözde suçları arasında, sıradan olan yolsuzluk ve rüşvet dışında; hükümdarını devirme planları yapmak da yer alır.) Tacın ailenin yaşlı bir üyesi tarafın-

dan takılması bir Kaçar geleneğidir. Ancak yeni şahın kökenleri daha mütevazı olduğundan, Pehleviler arasında bu görev için uygun bir kimse bulunmamaktadır. Bu nedenle Şah, şapkasını çıkarıp tacını kendisi takar.

"Meclis Divan Başkanı mücevherli asası ile onu yetkilendirir ve Savaş Bakanı, Nadir Şah'ın pırlanta kaplı kılıcının önünde diz çöker." Konuklar arasında bulunan Loraine'in üvey annesi Stuart-Wortley, 1946'da şöyle bir not düşmüştür: "Artık tacı takılmış, asası verilmiş ve büyük fatihin kılıcını kuşanmış olan Şehinşah, tahtın içinde oturduğu yerden kısık bir sesle konuşmasını okudu. Yüzünde tek bir ifade dahi yoktu; duruşu, tamamen abartıdan yoksundu. Sanki bu onun hayatının en güzel anı değilmiş gibiydi... Törenin bitmesiyle Şah ayağa kalktı ve geriye düşen inci işlemeli pelerininin arasından muhteşem mücevherlerle bezeli üniforması parıldadı. Işık, Derya-ye Nur'u yakalamıştı; kılıcının sapı göze çarpıyordu ve başı gururla göğe yükselmişti. Bu asker duruşlu Kral, böyle bir tavırla salondan ayrıldı."[5] Sör Percy ise minnettar bir şekilde, törenin "ekonomik, sönük olmayan ve kısa"[6] geçtiğini gözlemleyecekti.

Şah Rıza Pehlevi, hanedanının kurucusudur ve sondan bir önceki üyesi olacaktır. Generalin yardımcısı Henry Smyth'in son dönemlerde ortaya çıkan anıları bazı şüpheler yaratsa da tarih, Rıza Şah'ı tahta İngiliz general Sör Edmund Ironside'ın yerleştirdiğini yazar. Ironside, 1921 yılında darbe günü, Kahire Konferansı'na gitmek üzere yoldaydı. Bu sırada hem Whitehall hem de İngiliz Temsilciliği, darbeden tamamen habersiz görünüyorlardı.[7] Ancak

5 Violet Stuart-Wortley, *Life Without Theory, an Autobiography,* s.95, Gordon Waterfield, *Professional Diplomat,* s.128-29'dan alıntı yapılmıştır.

6 Ghani, *Iran and the Rise of Reza Shah,* s.386'dan alıntı yapılmıştır.

7 Antony Wynn, *Persia in the Great Game,* s.318.

komplolarla dolu Doğu ile ilgili diğer her şeyde olduğu gibi, hakikat İranlıların kuşaklar boyu doğru olduğuna inandıkları şeyden daha önemli değildi. Amerikalı bir politika uzmanı olan Richard Cottam'ın gözlemlediğine göre, "İngiliz zekâsı, dünyanın başka hiçbir yerinde İran'da olduğu kadar muazzam ölçülerde abartılmamıştır ve başka hiçbir yerde İngilizlere karşı bu nedenden ötürü böyle bir nefret duyulmamıştır."[8]

20. yüzyılın büyük bir kısmında -1979 devriminden önceki kısmı- İran'ın hikâyesi, aslında, iki "Pehlevi Şahı"nın ve onların petrol kaynakları tükenmeden tüm dış müdahalelere ve içteki dinî muhalefete rağmen İran'ı yenilikçi ve modern bir devlete dönüştürme girişimlerinin hikâyesidir. 1953 öncesinde, dış müdahale İngiltere ve Rusya'dan gelmişti; ardından Amerika da onlara katılacaktı. İngiliz kontrolünün başlıca aracı ise *East India Company*'dir. Kraliçe I. Elizabeth'in izniyle kurulan ve para basma ile ordu kurma yetkisi de verilen şirket, 1857-59'daki Hint Askerî İsyanı sonrasına kadar yarı egemen konumdaydı. 1807'ye gelindiğinde şirket, Kalküta'daki merkezinden çatışma ve rüşvetlerle; doğrudan veya prens vekilleri aracılığıyla, Hindistan'ın büyük bir kısmına hükmetmekteydi. Bu sırada o zaman müttefik olan Fransa ve Rusya, Raj'a karşı ikili bir tehdit unsuru oluşturmaktaydı. Hindistan'a gerçekleştirecekleri ortak saldırının lojistiği Napolyon ve Çar I. Alexander tarafından ele alınmıştı: Kara üzerinden İran ve Afganistan'ı bir ucundan diğerine geçecek olan Grand Armée'nin Fransız birlikleri, I. Alexander'ın İndus Nehri'nden Hindistan'a inen Kazakları ile güçlerini birleştirebilecekti. Alarma geçen İngilizler, Tahran ve Kabil'e diplomatik heyetler gönderir. Ardından ittifak dağılır. 1812'de Napolyon'un

8 R. W. Cottam, *Nationalism in Iran* (1964 ed.), s.217.

önderlik ettiği Fransız güçleri, Moskova'yı yakıp yıkar. Rus Çarı I. Alexander buna, 1814'te Champs-Elysees'ye doğru yürüyerek karşılık verir. İngilizler, bu durumu, büyük bir endişeyle izlerler. Öyle ki Rus İmparatorluğu ile Hindistan arasındaki mesafe -19. yüzyılın başında 3219 kilometre olan- yüzyılın sonunda öyle azalmıştır ki, Orta Asya'nın Pamir Dağlarında iki imparatorluğu ayıran uzaklık, 32 kilometreye kadar düşmüştü. Bu dönemde Rus İmparatorluğu, doğuya doğru inanılmaz bir ortalama ile günde 142,5 kilometrekare genişlemişti. Sonunda, bu genişleyen güçler arasında sıkışıp kalan tabii ki İran olacaktı. Bir dönem Hindistan Genel Valisi ve sonradan İngiltere Dışişleri Bakanı George Nathaniel Curzon'un anlatımına göre İran, âdeta "dünya hâkimiyeti için üzerinde oyun oynanan satranç tahtasındaki taşlardan biri"[9] konumundadır.

1785'te yeni bir İran hanedanı ortaya çıkar; aldıkları utanç verici rüşvetler ve işledikleri iddia edilen ahlaksızlıkları ile meşhur Kaçar Hanedanı! Orta Asya'daki Türkmenlerden gelen Kaçarlar, Tavuskuşu Tahtı'na eğreti bir şekilde otururlar. Bu sekiz şahın sağlam olmadıklarını anlayan İngiliz elçileri, rüşvet veya zorbalıkları başarısızlıkla sonuçlanınca onları övgülere boğarlar. Yüzyıl içerisinde İngilizler, İran sarayında ayrıcalıklı bir yer edinirler ve sıra dışı imtiyazlar kazanırlar. Tüm bu çetrefilli duruma ek olarak İngilizler, iki grup temsilcilik görevlendirmek gibi tuhaf düzenlemelerde de bulunurlar. Tahran'daki Kaçar sarayında bulunan elçi, Londra'yı temsilen oradadır ve İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bilgi vermekle sorumludur. Bu sırada, 1790'ların başlarından itibaren Kalküta Hindistan Hükümeti'ni temsilen Buşehr'de bir müşavir görevlendirilir. Buşehr, güneydeki Basra Körfezi kıyısında yer alan pek de çekici olmayan bir şehirdir. Bu durum, İngiltere Dışişleri Bakanlığı ile

9 G. N. Curzon, *Persia and the Persian Question,* vol.1, s.3-4.

genel valiler ve kral naipleri arasındaki ilişkilere zarar verebilecek bir rekabetin başlamasına neden olacaktır. Hindistan hükümeti, merkezi gücünü büyük ölçüde kaybetmiş bir İran rejimi istemektedir. Bu nedenle, en başından itibaren Binbaşı Sör Percy Cox (1904-13) ile Yarbay A. T. Wilson'ın (Vekil, 1912-13) da dâhil olduğu birbirini takip eden müşavirler, çevredeki şeyhlerle yakın ilişkiler kurarlar. Curzon, 1889'da gerçekleştirdiği ziyareti sırasında, "Vali konağındaki bayrak direğinin zirvesinde dalgalanan" İngiliz bayrağına işaret ederek, onun "İngiliz nüfuzunun anlamsız bir sembolü olmadığını" ifade eder. İngiliz müşavir, "Bu saate kadar, tüm tarafların başvurabilecekleri bir hakem vazifesi görmüştür." Komutası altında, arzuladığı zaman harekete geçirebileceği etkili bir donanması olan "O, isterse... Basra Körfezi'nin taçsız kralı olarak da anılabilir."[10]

Birçoğu İngiltere ve Rusya'dan gelen finansörler, tüccarlar, spekülatörler ve maceracılar İran'a doluşur ve iç bölgede pazarlar oluşturulur. Konsolosluklar filizlenir ve yabancı deniz nakliyecileri İran pazarı için yarışmaya başlarlar. Almanya doğumlu bir İngiliz olan ve kendisiyle aynı adı taşıyan İngiliz haber ajansının kurucusu Baron Julius de Reuter, 1872'de en olağandışı darbeyi gerçekleştirmeyi başarır. Tek bir hamleyle demiryolları inşa etme, bir banka açma ve yirmi yıl süreyle gümrük vergilerini toplama haklarını elde eder. Elde ettikleri bu kadarla da sınırlı değildir. Yetmiş sene boyunca maden çıkarma, tramvaylar ve su tesisleri işletme, sulama kanalları inşa etme, ağaç kesme, bunların yanı sıra kamu hizmetleri, posta hizmeti vermek ve daha birçok teşebbüs açabilmek gibi çok özel haklar elde eder. Lord Curzon'un bu durumla ilgili yorumu şöyle-

10 a.g.e., vol. II, s.236, 389, 451, Denis Wright, *The English Amongst the Persians during the Qajar Period, 1787-1921,* s.74'den alıntı yapılmıştır.

dir: "Bir krallığın tüm endüstri kaynaklarının, eksiksiz ve görülmemiş bir şekilde yabancılara teslimiyeti. Tarihte böylesinin değil başarılması, hayal bile edilmemiştir."[11]

Tahran'daki eski İngiltere Elçisi Sör Denis Wright'ın *The English Amongst the Persians'da* (İranlıların Arasındaki İngiliz) açıkladığı üzere, Şah'ın çıkarı yalnızca maddi açıdan değildi: "Kendisi ile onun başbakanı, İran'ın bağımsızlığı üzerindeki Rus tehdidi karşısında endişeliydiler. Ülkelerinde, İngilizlere geniş ölçüde bir ekonomik hisse vererek bu bağımsızlığı daha sıkı bir şekilde korur hâle gelebileceklerine inanmışlardı ya da öyle ummuşlardı diyelim."[12] Ne var ki İran içerisinde, Rusya ve din adamlarının da yardımlarıyla yabancılara karşı bir itiraz baş gösterecektir. Bunun üzerine Şah, sözünden döner ve demiryolu imtiyazını iptal eder. Ancak İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın da yardımlarıyla Reuter, bankacılık ve madencilik haklarını korumaya devam eder.

Böylelikle, gerçekten de dürüstlüğüyle nam salan *Imperial Bank of Persia* doğumu gerçekleşir. Ancak 1890'da Şah'ın, İngiliz subayı Binbaşı Gerald Talbot'a tütün üretimi, satışı ve ihracı konusunda elli yıllık tekel hakkı tanımasıyla, yozlaşmış ve küçük düşürücü yabancılara karşı duyulan yaygın nefret daha da artar. Talbot, bu imtiyaz için Şehinşah'a 25.000 sterlin, başbakanına ise 15.000 sterlin öder. Anlaşma o kadar kötüdür ki, diplomatlar bu anlaşma nedeniyle Şii din adamlarının tütün boykotu çağrısından sonra çıkan şiddetli protestolar sırasında Avrupalılara karşı bir katliama kalkışılmasından endişe ederler. Büyük bir boykotla karşılaşan Şah, söz konusu tütün imtiyazını geçersiz kılar ve Talbot'un *Imperial Tobacco*

11 a.g.e., vol. 1, 480, Wright, *The English Amongst the Persians,* s.102'den alıntı yapılmıştır.

12 Wright, *The English Amongst the Persians,* s.103.

Corporation'ına tazminat olarak tam yarım milyon sterlin -*British Imperial Bank*'dan kredi çekerek- öder.

Ruslar ise buna kendi bankalarıyla, üst düzey yetkililere kredi verileceği zaman oldukça işe yarayan devlet destekli *Banque d'Escompte de Perse* ile karşılık verirler. Ayrıca kendi bölgelerinde yol inşa etme izni de alırlar. Nasreddin Şah, 1879'da kuzey komşusunu ziyarete gittiğinde, II. Alexander'ın Kazaklarından o denli etkilenir ki kendisi de imparatorluğunu korumaları için bir Kazak Tugayı oluşturur. Kazak Tugayı'nın giderleri, İranlılar tarafından ödense de, subayları Ruslar tarafından sağlanıyordu ve Tugay, Rus Savaş Bakanı'nın komutası altındaydı. Tugay, isyanları bastırma konusunda başarılı olmuştu; ancak her şeye rağmen Nasreddin Şah'ın 1896'da bir türbeye yaptığı gezi sırasında uğradığı suikastı engellemeyi başaramamıştı. İlerleyen sayfalarda, İran Kazak Tugayı'nın adını daha çok duyacağız.

Geçen yüzyılın sonlarında, Rus ve İngiliz casusların âdeta oyun sahasına çevirdikleri İran'a tam bir karmaşa hâkim olur. Durum o denli tehlikelidir ki, İranlıların tüm hoşnutsuzluklarına rağmen İngiltere Konsolosluğu, İranlı korumalarına ek olarak Kraliçe'nin Kılavuz Askerleri Alayı üniformaları içindeki Hint askerlerini, Bengal Mızraklı Süvarilerini bulundurmayı sürdürür. Rus Kazaklar da Ruslara refakat etmeye devam ederler.

Kuzeyde bir yerleşke olan Horasan'ın başkenti Meşhed de, "aslan" ile "ayı" arasındaki Büyük Oyun açısından özel önem taşıyan bir yerdir. Önemli bir hac merkezi olan Meşhed, zamanla Rusların ajanlar görevlendirip Afganistan sınırını denetlediği bir dinleme yerine dönüşür. Rusya'nın Hindistan'a doğru ilerleyişini daha iyi denetleyebilmek için İngiliz istihbaratının Orta Asya'ya ajanlar gönderdiği yer de yine Meşhed'dir.

Curzon, 1889'da yaptığı büyük İran gezisi sırasında Meşhed'den geçtiğinde, Rusya'nın buradaki büyük elçilik binası ve heybetli korumasından etkilenir: "Meşhed'de bulunan güçlü Rus temsilcisi, gerçek bir gücün gözle görülür sembolüdür. Öyle ki yaptıkları ile niyetleri, Şark pazarlarının tümünde sohbet konusudur ve Rusya'nın yerli halkın bir çeşit felçli bir sükûnetle tanıklık ettiği yüce gölgesi, toprağın üzerinde tıpkı bir fırtına bulutu gibi belirmektedir."[13] Curzon da, gücü ancak "zayıf rütbelileri ve düşük önemdeki yetkilileri" bulundurmaya yeten bir yapı olan İngiltere Konsolosluğu'ndan aynı şekilde umutsuzdur. İngiliz başkonsolosun böyle değersiz ve zavallı bir muhitte kalmak mecburiyeti, neredeyse onur kırıcıdır."[14] Curzon, İngiltere Dışişleri Bakanlığı, onun tavsiyelerini görmezden gelince, *The Times*'a bir mektup gönderir ve konsolosluğun "büyük ve zengin bir güç tesiri bırakacak ve bölge halkını etkileyebilecek ölçüde heybetli bir konağa"[15] sahip olması gerekliliğini belirtir. Bunun üzerine iki katlı uygun bir konak inşa edilir. Korint kolonları ve bir verandası olan İngiliz-Hint tarzında sekiz dönümlük bir alana inşa edilen konsolosluk yerleşkesinde evler, ofisler ile konsolosun yirmi dört Hint süvarisi ve Meşhed'den Herat'a, oradan da Afganistan üzerinden Hindistan'a mektup taşıyan yirmi iki Türkmen muhafızı için ahırlar yer alır. Hindistan Hükümeti, Meşhed Konsolosluğu'na nakit para sağlar. Bütçeleri Tahran temsilciliğinden yaklaşık on kat fazladır. Öte yandan Meşhed'in daha cömertçe döşenip desteklenmesi, Whitehall'de şaşkınlık ve kıskançlığa yol açar.[16] Meşhed

13 Curzon, *Persia and the Persian Question,* vol.1, s.171. Firuz Kazemzadeh, *Russia and Britain in Persia, 1864-1914,* s.208'den alıntı yapılmıştır.

14 Curzon, *Persia and the Persian Question,* s.172-73.

15 Wynn, *Persia in the Great Game, s.*125 vd.

16 a.g.e.

Konsolosluğu, Hindistan'a karşı sorumludur ve kadrosu Hindistan tarafından atanmaktadır; her ne kadar Kalküta'ya gönderdikleri resmî raporların aynısını İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na iletme konusunda Tahran'ı izlerler.

Büyük Oyun, ilginç bir manevrayla 1907'de gerçekleşen İngiliz-Rus Antlaşması'nı takiben beraberlikle son bulur. Ne ilginçtir ki, emperyal cüretinin ulaştığı bu son nokta, aslında, sözde imparatorluk karşıtı liberal hükümetin bir ürünüdür. 1906'da gerçekleşen genel seçimler sonucunda parlamentoya çok büyük bir liberal çoğunluk hâkimdir. Yeni Dışişleri Bakanı Sör Edward Grey, sorunları St. Petersburg ile ortaklaşa bir şekilde çözüme ulaştırma konusunda son derece kararlı bir duruş sergiler. Yeni Hindistan Bakanı saygıdeğer liberal Lord Morley, uzun zamandır Rusya tehdidinin abartıldığını ve işbirliğinin cepheleşmeye tercih edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Dahası, İngiltere'nin Avrupa'daki başlıca rakibi, Rusya yerine artık Kayzer Wilhelm'in zırhlı gemi filolarıyla arenadaki yerini alan Almanya olur. İngiltere, Afganistan, Tibet ve İran ile ilgili kapsamlı bir çözüme ulaşmak için yavaş yavaş St. Petersburg'a doğru yakınlaşır. Bahsi geçen yerler, koca bir yüzyıl boyunca İngiltere-Rus rekabetine yol açan topraklardır. İngiltere Büyükelçisi Sör Arthur Nicolson (sonraları Lord Carnock olan aynı zamanda da yazar ve diplomat Harold Nicolson'ın babası), Rus Dışişleri Bakanı Alexander İzvolski ile müzakereleri başlatır.

Antlaşma 31 Ağustos günü imzalanır. Bu iki güç, liderlerine pek fazla bilgi vermeden ve onlara neredeyse hiç danışmadan, İran'ı iki etki alanına bölerler: Güneydoğu İngiltere, kuzey Rus ve güneybatı tarafsız bölge (Buşehr'in olduğu bölge). Bu tarafsız bölge için her iki taraf da özel imtiyazlar arayışına girmemeyi taahhüt eder. Tarafsız bölge olarak kararlaştırılan alandaki petrol sahaları, önceden keş-

fedilmiş olsa da zenginlikleri henüz bilinmemektedir. Rusya'nın bölgesi bir hayli büyüktür ve başkent Tahran ile birlikte Tebriz ve İsfahan'ı da kapsamaktadır. Bu durum, Rusya'nın esaslı ve üstün etkisini kanıtlar niteliktedir. Majestelerinin Tahran Orta Elçisi Sör Cecil Spring-Rice, hükümette hâkim olan duyguları şöyle dile getirir: "Eğer Grey, Rusya ile *gerçek* bir çözüme ulaşabilirse, İran'ı kurban etmeye değer, Yine de benim, büyük bir ülkenin en küçük şeylerde bile bu denli sıradan olmayı hazmedip hazmedemeyeceği konusunda, derin şüphelerim var."[17] Artık Hindistan Genel Valisi olmayan Lordlar Kamarası'nın yeni muhalif lideri Lord Curzon, İngiltere'nin asırlık bir çabayı "hiçbir şey veya buna yakın bir sonuç"[18] uğruna feda ettiğini öne sürerek anlaşmaya dil uzatır. Spring-Rice ise Rusya'ya fazlasıyla taviz vererek "İran halkına ihanet etmiş gibi olduk"[19] diyerek, durumu kabul ettiğini gösterir. Buna karşılık, antlaşma St. Petersburg'da görücüye çıktığında, Duma'nın[20] dört bir yanında "Bravo" diye sevinç çığlıkları yankılanacaktır.

İran halkı ise afallamış vaziyettedir. Ülkelerinin cerrahi bir biçimde bölündüğü haberleri, esas amacı İran'a bağımsızlığını ve kaybettiği özgüvenini yeniden kazandırmak olan Anayasal Devrim'le aynı zamana denk gelir. Yolsuzluk ve kötü yönetim suçlamalarıyla karşı karşıya kalan mecali tükenmiş Kaçar yöneticisi Muzaffereddin Şah, Aralık 1905'te kan dökülmeden son bulan devrimin ardından Millet Meclisi seçimlerini kabul eder ki, böylesi bir yapı İran'da daha ön-

17 Kazemzadeh, *Russia and Britain in Persia, s.*495'den alıntı yapılmıştır.

18 David Gilmour, *Curzon,* s.377'den alıntı yapılmıştır.

19 *The Letters and Friendships of Sir Cecil Spring Rice,* vol.2, s.105.

20 Duma: Rusya Federasyonu federal meclisinin aşağı kanadına verilen addır. Çarlık Rusya'sında 1905-1917 yılları arasında etkin olan yasama meclisine de Duma denilir (E. N.).

ce hiç görülmemiştir. Meclis süratle toplanır ve elli bir maddelik yeni bir anayasa hazırlar. Yaşlı Şah bu yeni anayasayı ölümünden önce mutsuz bir şekilde imzalayacaktır. Rusya, meclisi etkisiz kılabilmek için İranlı müttefiklerini hızla harekete geçirir; zira meclis göreve başlar başlamaz yeni Rus kredilerini geri çevirmiştir. Ayrıca söz konusu meclisin bağımsız duruşu, Çar'ın yakınlarındaki Müslüman tebaası için sarsıcı bir örnektir. Kendisi de bir Tahranlı olan Ruhullah Ramazani, yazdığı İran'ın diplomatik tarihinde Rusya'nın ardı arkası kesilmeyen müdahalelerinin "dört sene içerisinde iki sefer anayasal hükümetin temellerini yok ettiğini"[21] kaydeder.

Tahta yeni çıkan inatçı feodal Kaçar yöneticisi Muhammed Ali Şah, 1908 senesinde başbakanını otoriter bir tavırla hapse atınca, düşmanlıkları yeniden başlatır. Rus bankası tarafından sağlanmış bir kredi ve krallığının mücevherlerinin sağladığı güvence ile Şah, *Meclis'e baskın* yapmaları için adam tutar. Meclisin başarılı bir şekilde direnmesi üzerine Ruslardan oluşan Kazak Tugayı, Meclisi dağıtmak ve sıkıyönetim ilan etmek üzere hızla harekete geçer. Kazaklar, Meclis binasını bombalarlar ve Meclisin tüm belgelerini yakıp sekiz İranlı'yı öldürürler. Tüm bunlar üzerine Rus komutan, kendisini Tahran'ın askerî yöneticisi ilan eder. Londra'da ise Sör Edward Grey, ellerini ovuşturmaktan başka bir şey yapmaz. Ramazani'nin acıklı özetinde belirtildiği üzere, "1907 antlaşmasından önce, İngiltere yeni düzenin ebesi gibi davranmıştır; ancak Grey'in tüm iyi niyetine rağmen İngiltere'nin hareketleri genellikle İran pahasına Rusya'yı destekler nitelikte olmuştur. Grey'in İran politikası en başından en sonuna kadar müdahalede bulunmama ve Rusya ile sıkı dostluk ilişkileri kurma kapsamında olacaktır."[22] Yine de Grey, "İran, diğer her-

21 Rouhollah K. Ramazani, *The Foreign Policy of Iran,* s.94.
22 a.g.e.

hangi bir yerden çok daha fazla sabrımın sınırlarını zorlamıştır."[23] yönünde bir şikâyette bulunur.

Tüm bunların ardından -inanması güç bir şekilde- geniş bir ayaklanma, başka herhangi bir konuda en ufak bir fikir birliği sağlayamayan etnik, dinî ve Batıcı tarafları bir araya getirir. İsyancılar, küçümsenen Şah'ın feragat etmesi için çabalayarak Kazak jandarmalarını yok ederler. On iki yaşındaki oğlu Ahmed, tahtın varisi ilan edilir; Curzon, Grey ve Cecil, Spring-Rice ile birlikte Balliol'da bulunan Hamedanlı toprak ağası Ebul Kasım Han Nasır ül-Mülk, 1910 senesinde saltanat naibi olur. Tüm bunlar, hayal bile edilemez bir biçimde, Birinci Meclis sırasında ortaya çıkan özgür basın tarafından anlatılır. Bütün bu kargaşa yaşanırken İran Dışişleri Bakanı, Washington'daki elçiliğini "Başhazinedar olarak görevlendirilmek üzere objektif bir Amerikalı uzman" bulması için görevlendirir. Bakanın amacı, bu uzmanın iflasın eşiğindeki İran için dürüst bir vergi toplama sistemi oluşturmasını sağlamaktır. Tercih, W. Morgan Shuster'dan yana yapılır. Kırk üç yaşında Amerikalı bir avukat olan Shuster, yeni Küba Cumhuriyeti'nin gümrük tahsildarı olarak haklı bir ün yapmıştır bile. Shuster, ayrıca, 1901'den 1906'ya kadar, Manila eski genel valisi Başkan Taft'ın da sonsuz desteğiyle, Filipinler'in vergi toplama sistemini düzenlemişti. Üç yıl süreyle İran'da hizmet vermeyi kabul eden Shuster, dört kişiden oluşan asistan ekibiyle Nisan 1911'de New York'tan İran'ın aynalar denizine doğru yola çıkar. Shuster İran'a vardığında, Tahran'daki Avrupalılar tarafından oldukça soğuk karşılanır (Shuster da gördüğü bu muameleye, içtenlikle karşılık verir!) ve o an, İranlı arkadaşlarını yaltakçı düşmanlarından nasıl ayırt edebileceğini hızla öğrenmesi gerektiğini de anlar. Hemen ardından, taht-tan indirilen Şah'ın, Rus desteği ile tahtını geri almak için komplo

23 Ghani, *Iran and the Rise of Reza Shah*, s.9'dan alıntı yapılmıştır.

kurmakta olduğu haberleri gelir. Son olay ise Kasım 1911'de yaşanır. Bu olayda Başhazinedar Shuster'ın özel polisi, bir Kazak korumasına aldırmadan vergilerini ödemediği gerekçesiyle eski Şah'ın orada bulunmayan erkek kardeşinin evine el koyar. İngilizlerin de desteğiyle Rus yetkililer kendi nüfuz alanlarına izinsiz girdiği gerekçesiyle Shuster'ın görevinden uzaklaştırılmasını talep ederler. Meclis'in zorluk çıkarması üzerine Rus birlikleri Tahran'a girer. Rus karşıtı liberaller ile din adamlarını öldürürler ve muhalif seslerin yükseldiği Meclis'i top ateşine tutarlar. Ruslar, Meşhed'de İmam Rıza'nın kutsal türbesini de bombalarlar, bunun üzerine Şii Müslümanlar ayaklanır. Birliklerini kendi nüfuz alanlarını korumak görüntüsü altında İran'ın güneyine çıkaran İngilizler ise Ruslar kuzeyi işgal ederken durumu öylece izlemekle yetinirler. Noel günü, İran'ın anayasal hükümeti Shuster'ı görevinden alır. Shuster, eve dönüş yolunda görevine dair oldukça ateşli bir rapor yazacaktır. Shuster *The Strangling of Persia* (İran'ın Boğazlanması) adlı raporunu şu notla sonlandırır:

> Ebediyen kalpsiz ve yozlaşmış idarecilerin kölesi olarak kalmaktansa hayatta kalabilmek ve kendi kendilerini yönetebilmek için savaş veren İran halkı, Şimdi olduğu gibi daha da kötü bir köleliğe saplanmaya zorlanmak ya da yakalandıklarında "devrimci süprüntüler" diye öldürülmekten çok daha iyi bir kaderi hak ediyor ... Rüşvetçi asilzadeler ve sahtekâr kamu görevlileri haricinde halkın tamamı, bizim başarılı olmamızı istedi. Ruslar bu hissiyatın farkına varmış olacaklar ki, *istemeden de olsa bizim başarılı olmamızdan korktuklarını belirterek kompliman yaptılar.* (Shuster'ın vurgusu) Rusya, hiçbir zaman buna izin verme niyetinde olmadı; anlaşmazlığın gerisi detaylardan ibarettir.[24]

24 W, Morgan Shuster, *The Strangling of Persia*, s.334.

1907 Antlaşması'nın ilk meyveleri bunlardır. İngiltere'nin eski Tahran Büyükelçisi Sör Denis Wright, daha sonra şu gözlemde bulunur: "Giderek artan bir şekilde, Ruslara karşı İngilizleri koruyucu ve liberal fikirlerin savunucusu olarak gören İranlılar, şeytanla yapılan bu ittifak karşısında tarifi güç bir şok yaşadılar."[25] Yale'den Firuz Kazemzadeh'nin *Russia and Britain in Persia, 1864-1914* (İran'daki Rusya ve İngiltere, 1864-1914) isimli büyük saygı uyandıran kitabında belirttiği üzere; "İngiltere'nin modern İranlıların gözünde berraklığa kavuşması, Eylül 1907'ye tekabül eder... Haklı olarak veya olmayarak birçok İranlı, o andan itibaren İngiltere'nin yalnızca kötü olduğuna inanmaya hazırdır."[26] Bu hesaplaşma on yıl öteye, I. Dünya Savaşı sonrasına uzanacaktır.

Lord Curzon, Rusları kınama yoluna giderken, Sör Edward Grey, onları savunmayı tercih eder. Esasında Basra Körfezi'ni İngiltere'nin emperyal gündeminde tutmaya devam eden kişi, Kedleston Markisi George Nathaniel Curzon olur. Öyle ki, bu onda âdeta bir saplantıya dönüşmüştür. Kendisi, parlamentonun otuz yaşındaki üyesi olarak İran'ı ilk kez 1889'da bir atın sırtında gezmiştir. Curzon, bu altı aylık geziyi iki ciltlik *Persia and the Persian Question* adlı, devlet idarecisine has bir üslupla yazılmış eserinde belgeler. Curzon, bu eserini, 1892 yılında Hindistan Müsteşarı olarak görev aldığı sırada yayımlar. 1903'te, *Hardinge* buharlı gemisi, dört kruvazör ve daha küçük bazı botlardan oluşan bir Körfez donanmasının eşlik ettiği Curzon, bir başka büyük gezisi için Hindistan genel valisi olarak yola koyulur. Göz kamaştıran Kuveyt şeyhi ile bir anlaşma imzalayacaktır. Anlaşma gereğince Şeyh, topraklarını herhangi üçüncü bir tarafa teslim etmemeyi kabul eder ve Muskat Sultanı'nı (hima-

25 Wright, *The English Amongst the Persians,* s.30.
26 Kazemzadeh, *Russia and Britain in Persia,* s.502.

yesindeki Percy Cox'un görevli olduğu yer), bir kömür ikmal istasyonu kuracak olan Fransızlar ile imzalayacağı kiralama sözleşmesini iptal etmeye zorlar. Curzon, Londra'ya alelacele gönderdiği telgrafında, "bir savaş riski olsa dahi Basra Körfezi'nin tüm işgalcilere kapalı olması gerektiğini"[27] kaydeder. Rusya'nın nihai amacıyla -Asya hâkimiyeti- ilgili akılda kalıcı bir şekilde uyarıda bulunan kişi de yine Curzon olur. Curzon, 1901'deki bir raporunda şu değerlendirmede bulunur: "Bu onursuz değil, aksine şerefli bir amaçtır ve gayretli bir ulusun maddi manevi gösterdiği uğraşların layık olduğu bir durumdur." Ancak Rusya'ya amaçlarına ulaşmaya hakkı varsa, "İngiltere'nin de kazandıklarını koruması ve sadece daha büyük bir planın birer parçası olan bu ufak tecavüzlere karşı gelmeye daha çok hakkı vardır, hatta zorunludur." Bölük pörçük imtiyazlardan kaçınılmalıydı; zira bu imtiyazların her zerresi, "Daha da çok iştah kabartıyor; dahası Asya'nın tamamına hâkim olma arzusunu daha da alevlendiriyor. İran'ın toprak bütünlüğü ise sömürge politikamızın temel ilkesi olarak kaydedilmelidir."[28]

İngilizler açısından İran'ın öneminin bu denli büyük olmasının sebebi, 20. yüzyıl diplomasisinin yeni yapı taşı, her yere nüfuz eden "petrol"dür. Arkeolojik bulgular ışığında, Mezopotamya ve İran'da petrol bulunduğu antik çağlardan beri bilinen bir gerçektir. Yakındaki, Hazar Denizi kıyısında yer alan Bakü'de petrol, kelimenin tam anlamıyla topraktan sızıyor ve bu sızıntı, Rusya'yı dünya çapında bir petrol gücü olma yoluna sokuyordu. 1892'de, güneybatı İran'da petrol yatakları olduğu iddiası, Fransız arkeolog Jacques de Morgan tara-

27 Harold Nicolson, "Curzon", *The Dictionary of National Biography, Twentieth Century, 1922-1930.* s.225.

28 Curzon, *Persia and the Persian Question,* vol.2, s.605.

fından kaleme alınan "*Les Annales des Mines*" isimli makalede gündeme getirilir. Jacques de Morgan, İran'a gerçekleştirdiği bir seyahati sırasında sızıntıların farkına varır. Morgan'ın bulguları, 1900 Paris Fuarı'nda, İran delegesinin bilgisine sunulur; o da parlamentonun muhafazakâr üyesi Sör Henry Drummond Wolff ile temasa geçer. Buna karşılık Wolff, İran delegesini, Avustralya'daki altına hücum sırasında bir servet biriktiren lüks yaşayan milyoner ve aynı zamanda girişimci bir korsan olan William Knox D'Arcy ile tanıştırır. İran petrolüne ilişkin haberler gün yüzüne çıkınca, Rusya imtiyaz alabilmek için İngiltere ile âdeta bir yarış içerisine girer. Ancak diplomatik destek ve doğru kişilere takdim edilmiş rüşvetler sayesinde D'Arcy'nin temsilcileri yarıştan galip çıkan taraf olurlar. 20.000 sterlinlik nakit, artı aynı miktara eşdeğer hisseler, 650 sterlinlik yıllık kira, saygın kimselere sunulan rüşvetler ve yüzde 16'lık net kar ile "İmtiyaz Sahibi" 1901 senesinde İran Şahı'nın yegâne haklarını, deyim yerindeyse gasp edecektir. Fransızca yazılan sözleşme, altmış yıl boyunca geçerli olmak üzere ve İran'ın dörtte üçünü kapsayacak şekilde (1.243.194 kilometrekare) hazırlanır. Kuzeydeki beş eyalet, Rusya'ya hürmeten sözleşmeye dâhil edilmez. Profesör Kazemzadeh'ye göre, "Bu öyle bir sözleşmeydi ki, 20. yüzyılın en önemli belgelerinden biri hâline gelecektir. Sonraki kaderi, inanılmaz bir endüstri bloğunun yükselişine neden oluşu, uyandırdığı korkunç nefret ve yol açtığı uyuşmazlıklar, imza atan taraflarca dahi tahmin edilemezdi. Öyle ki bu şahıslar, dünyanın güç merkezlerinden uzakta bir şehirde, neredeyse tam bir gizlilik içerisinde, ortaya çıkacak sonuçlarından ancak yarısının farkında oldukları bir oyun sergilediler."[29]

Ancak bu cömert imtiyaz, petrolü pazara taşıyabilmek için harcadığı en az 220.000 sterlin nedeniyle -zamanın kraliyet fidyesi-

29 Kazemzadeh, *Russia and Britain in Persia,* s.357-58.

D'Arcy'yi neredeyse iflasın eşiğine sürükler. Kendisini iflastan kurtaran girişimi ise merkezi Glasgow'da bulunan Burmah Petrol ile kurduğu ortaklık olur. Burmah Petrol, D'Arcy'nin imtiyazını devralır; yeni sermaye ilave eder ve İngiliz teknisyen George Reynolds'ı işe dâhil eder. (Mescidi Süleyman'daki keşfin hikâyesi 4. Bölüm'de anlatılmıştır.) 1909 senesinde hakların tamamı, Anglo-Persian Oil Company'ye (APOC) aktarılır. Bu şirket daha sonra Anglo-Iranian Oil Company (AIOC) adını alacak; ardından ise bugünkü British Petroleum'e (BP) dönüşecektir. APOC, doğrudan, petrol sondajının gerçekleştirildiği bölgenin kontrolünü ellerinde bulunduran Bahtiyari hanları ile müzakerede bulunur. Bahtiyari hanlarının sondaj kuyularını korumaları için, yüzde üçlük payları Tahran payından düşülecek şeklinde bir anlaşmaya varılır. (İran hükümeti, söz konusu 1905 anlaşmasını onaylamayı reddetmiştir.)[30]

İngiltere Hindistanı'nın Buşehr'deki Müşaviri ve Körfez'in fiili Genel Valisi Binbaşı Percy Cox, Siyasi Subay Arnold Wilson'ın da yardımlarıyla ustaca bir girişimde bulunur ve 1909'da Muhammera (Bugünkü Hürremşehr) Şeyhi Hazal ile bir anlaşma müzakere eder. Hazal'ın Arabistan (Huzistan) olarak bilinen toprakları Dicle, Fırat ve Karun nehirlerinin birleştiği Şattülarap'ı da kapsamaktadır. Petrol sahalarından 222 kilometre uzaklıkta bir kıyı adası olan Abadan, APOC'un rafineriler inşa etmesi için oldukça müsaittir. 2,5 kilometrekarelik bu arazinin yıllık kirasına karşılık -ki bu miktar 1918'de boru hattı geçişi için 9,7 kilometrekareye çıkarılmıştır- Şeyh, 10.000 sterlin kira ile İngiliz iyi niyeti ve koruma garantisi elde edecektir: "Majestelerinin Hükümeti, İran Hükümeti'nin egemenlik haklarına yönelik yapılacak herhangi bir saldırı karşısında tatmin edici bir çözüm elde edebilmeniz için gerekli desteği ver-

30 Wright, *The English Amongst the Persians*, s.85-86.

meye hazır olacaktır. Bunun yanı sıra hükümetimiz, sizin İran'daki mülk hakkınızı da tanıyacaktır."[31]

Tahran'ı kızdıracak şekilde, İngilizler yürüttükleri müzakerelerin tamamında Arap şeyhlerine ve Bahtiyari hanlarına egemen birer güç muamelesi yaparlar. Cox, 1910'da antlaşma tamamlandıktan sonra 900 tonluk *Lawrence* gemisinin Şattülarap'ta resmî olarak tanıtımını gerçekleştirir ve Cox, şeyhe bulundukları etkileyici kraliyet salonunda *Knight Commander of the Most Eminent Order of the Indian Empire (KCIE)* nişanını takdim eder. İngilizler, Şeyh'i ayrıca on iki pare top atışı ile selamlar. Tüm bunların karşılığında Şeyh, onlar için çevre kasabalarda yaşayanlardan bin işçi temin edecektir. Ardından Hindistan'dan bin yeni işçi daha getirilmesi sonucu, İran egemenliğini ihlal eder şekilde, koruyucu İngiliz şemsiyesi bölge üzerinde anında açılıverir. Wilson, müzakerelerle ilgili günlüğüne şunları yazacaktır: "Petrol şirketi meselesi ile ilgili aklından geçenleri her zaman söyleyemeyen İngilizler ile söyledikleri her zaman aklından geçenler olmayan İranlılar arasında arabuluculuk yaparak iki haftamı harcadım. İngilizlerin kafasındaki antlaşma kavramı, mahkemedeki avukatların saldırıları karşısında dimdik ayakta durabilecek İngilizce yazılmış bir belge iken, İranlıların antlaşmadan anladıkları iki tarafın da genel niyetlerini ifade ettikleri bir durumdur; tabii yıllık veya topyekûn ödenmek üzere önemli miktarda nakit parayla desteklenmiş bir ifade."[32]

Giderek kronikleşen bir nefretin tohumlarını eken şey ise APOC şirketinin, İngiliz ve Hintlilere en iyi işleri verirken, İranlılara vasıfsız işleri layık görmesi olmuştur. En iyi evleri, özel Persian Club'a (İranlılar Kulübü) üye olan ve çocuklarını ayrılmış bölgelerdeki

31 Waterfield, *Professional Diplomat,* s.77.

32 Daniel Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money, and Power,* s.149.

okullara gönderen yabancılar işgal eder. Üzerinde "İranlılar için değildir" yazılı çeşmeler bile söz konusudur ki, tüm bunlar daha sonraki ilişkilerin karakterini belirleyen bitmek tükenmek bilmez hınç döngüsünü besleyen unsurlar olacaktır.

İngiltere'nin kendisini İran petrolüne adama hızı, D'Arcy'nin İngiltere'nin bir numaralı "petrol delisi" bahriyelisi Amiral Sör John Fisher ile devam eden dostluğuna çok şey borçludur. Bu ikili, ilk kez Temmuz 1903'te Marienbad'da tanışırlar. Marienbad, zarif bir Bohem dinlenme beldesidir ve "Jackie" Fisher, rahatlamak ve büyük tutkusu dans konusunda kendisini şımartmak için sık sık buraya gelir. O günlerde Fisher'ın en büyük tasası, İngiliz donanmasını kömürden petrole nasıl geçireceğidir. Tanışmalarının üzerine Fisher, D'Arcy'yi sever ve bir sene sonra Deniz Kuvvetleri Komutanı olmasıyla birlikte, İran operasyonunu devam ettirebilecek desteği sağlamış olur. Sonrasında tüm bu unsurlar -donanma filosunun petrol kullanımına geçmesi, D'Arcy'nin imtiyazı ve İngiliz stratejisi- hâlâ yetişmekte olan liberal milletvekili Winston Churchill'in 1911 yılında Deniz Kuvvetleri Müsteşarı olmasıyla tek bir noktada birleşecektir. Churchill, Jackie Fisher'ın sadık bir hayranıdır ve yaşlı amirali -o sırada emekliye ayrılan ve 37 yaşındaki Churchill'in yaşça tam iki katı olan- Yakıt ve Motorlar Kraliyet Komisyonu'na başkan olmaya ikna etmeyi başaracaktır.

İngiltere'nin okyanusa açılan ufkunda belirenler ise Almanya'nın oluşturduğu zırhlı gemi filosudur. Petrol yakan gemiler daha hızlıdır; daha uzağa seyahat edebilmekte ve en önemlisi de kaslı kömürcülerden oluşan bir ekibe ihtiyaç duymamaktadır. Bu bilgiyle donanmış Fisher ile Churchill, emekleyen bir donanmayı tam gaz hızlandırma kararı alırlar ve dönüşüm artık kaçınılmaz bir konu-

ma yükselir. Ancak, İngiltere'nin bol miktarda sahip olduğu kömürü, ne kendisinde ne de sömürgelerinde bulunan petrol ile değiştirmesi demek, yıllık elli bin ton petrole ihtiyaç duyulması anlamına gelmektedir. 17 Haziran 1914'te Churchill, Parlamento'ya bu konuyla ilgili oldukça cesur bir öneri sunar: İngiliz Hükümeti, 2,2 milyon sterlin karşılığında, D'Arcy'nin *Anglo-Persian Oil Company*'sinin hisselerinin yüzde elli birini ve şirketin tamamı İngilizlerdan oluşan yönetim kurulunda iki koltuk elde edebilecektir. Bu şu anlama gelmektedir: Kraliyet Donanması, otuz sene boyunca APOC petrolünü asgari fiyatlardan alabilecektir ve böyle de olur. (Söz konusu asgari fiyatların tam olarak ne kadar olduğu ise uzun yıllar bir sır olarak kalacaktır.) Parlamento, 28 Haziran'da ancak Disraeli'nin *Suez Canal Company*'nin (Süveyş Kanal Şirketi) hisselerinin çoğunluğunu alarak gerçekleştirdiği darbenin yarışabileceği bir kararla, anlaşmayı onaylar. Curzon, savaşın sonunda İtilaf Devletlerinin, "petrol dalgası üzerinde zafere doğru yüzdükleri"[33] yorumunu yapacaktır.

I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle İran, her ne kadar eski düşmanları İngiltere ve Rusya'ya nazaran Almanya'ya karşı bir sempati besliyor olsa da, tarafsız kalacağını beyan eder. Bu tarafsızlık beyanı, iki taraf için de savaşın ilk dakikalarından son anına kadar İran topraklarını taciz etmek konusunda caydırıcı olmaya yetmez. I. Dünya Savaşı başladığında Rus birlikleri Tebriz, Meşhed ve öteki kuzey şehirlerini işgal eder. Rusya'nın Beşinci Kol'u, Çarlık tarafından finanse edilen ve Rus yetkililerin kumanda ettikleri İranlı Kazak tümeni, Tahran'ın hemen yanı başında garnizon kurar. Ardından

33 Curzon, *The Times*, 22 Kasım 1918, Stephen Kinzer, *All the Shah's Men*, s.50'den alınmıştır.

Türkiye'nin 1914'te İttifak Devletlerine katılmasıyla, Türk birlikleri Rusya istilasının daha da ilerlemesini önlemek amacıyla İran'ın batısına girer. Henüz yeni kurulmuş ve İsveçli subayları Alman yanlısı olarak görülen İran jandarması, tüm bu karışıklığı daha da artırır.

İngiltere, tüm bu düşmanlıklar başlamadan önce, petrol rafinerilerini korumak için Şattülarap'a doğru baskı yapmak üzere Hint süvari tugaylarından birini görevlendirir. 1915'in ortalarına gelindiğinde İran'daki askerlerinin sayısı 2.500 civarına ulaşır. Ancak Batı Cephesi ve Mezopotamya seferine destek göndermek için İngiltere, orta İran'daki konsolosluk korumalarını geri çekmek zorunda kalır. Daha sonra 1916'da, *Queen's Bays*'ın eski polo oyuncusu subayı, İran'da bir gezgin ve konsolos olarak bulunmuş olan Tuğgeneral Sör Percy Sykes, bölgede bulunanlardan bir birlik oluşturur ve bu birliği Şiraz Jandarma Teşkilatı'na dâhil eder. Kendisi böylelikle Alman yanlısı oldukları düşünülen İsveçli subayları, İngilizlerle değiştirmiş olur. Sykes'ın Güney İran Tüfekli Erleri, eşkıyaları saf dışı bırakırlar. Almanları etkisiz kılar ve güney İran'ı işgal ederek sonunda Şiraz'a ulaşırlar. Rus Devrimi'nin ardından, Beyaz Rus Albay Starosselsky tarafından kumanda edilen İran Kazakları bile, giderlerinin ödenmesi için İngiltere'ye bağımlı hâle gelmişlerdir. Savaş sona erdiğinde, 1917 hasadının mahvolması ve İranlı toprak sahiplerinin kıtlıktan maddi anlamda faydalanabilmek umuduyla tahıl stoklamaları sonucu, gıda temini oldukça sıkıntılı bir hâl alır. Daha da kötüsü Ruslar, çatılara, pencerelere ve kapı çerçevelerine, binlerce İranlı'yı evsiz bırakmak pahasına, yakacak olarak kullanmak üzere el koyarlar. Yüz binin üzerinde İranlı, açlık ve koleradan yaşamını yitirir ve on binlerce köy terk edilir. Bu durum İngiliz diplomat Harold Nicolson'ın, "İran, başka hiçbir tarafsız devletin katlanmak zorun-

da bırakılmadığı bir şiddet ve acıya maruz kalmıştır"[34] şeklinde hayıflanmasına neden olacaktır.

Yokluk ve düzensizlik o denli yaygınlaşmıştır ki, İngiliz birlikleri 1918'de İran topraklarının belli bölümlerini, asıl olarak devrim sonrası Bolşevik ilerleyişini önlemek için işgal etme yoluna giderler. Savaş sona erdiği sırada Güney İran Tüfeklilerinin yaklaşık 5.500 adamı vardır. Buna rağmen Mezopotamya'da fazlasıyla yıpranmış, evde İrlandalıların isyanı ve işçi sınıfının çıkardığı huzursuzluklarla karşı karşıya olan, Mısır'da da sayıca yetersiz kalan İngiliz Hükümeti, asker sayısının düşürülmesi ve terhisler konusunda ısrarcı davranır. Artık Dışişleri Bakanı vekili olan ve Hindistan'a yönelik bir Bolşevik ilerlemesinden büyük endişe duyan Lord Curzon, mevcut koşullara rağmen, İngiltere ile İran arasındaki ilişkileri kalıcı temellere oturtma vaktinin geldiğinde dayatır. Curzon, kabinesine sunduğu bir bildiride, İran'ın "açık bir çöküş içinde çürümesine" izin vermenin mümkün olmadığını belirtir ve "Coğrafi konumu, bizim bu ülkedeki çıkarlarımızın boyutları ve Doğu imparatorluğumuzun gelecekteki güvenliği, İran'da olup bitenlere tarafsız kalınmasını -geçtiğimiz elli sene için de olduğu gibi- şu an bizim açımızdan imkânsız kılmaktadır"[35] uyarısında bulunur.

Curzon, ilk maddesi "İran'ın bağımsızlık ve bütünlüğüne kesinlikle saygı duyulacağına dair geçmişte tekrar tekrar verilen garantileri en kati surette..." teyit eden yeni bir antlaşma taslağı hazırlar. İngiliz-İran Antlaşması (Sör Percy Cox'un "doğrudan yardım" olarak nitelendirdiği bir şekilde) yeni bir ulusal ordunun oluşturulma-

34 Harold Nicolson, *Curzon: The Last Phase, 1919*-1925, s.129.

35 Curzon, *Bildiri* 9 Ağustos 1919, Richard H. Ullman, *AngloSoviet Relations,* vol.3, s.351-52'den alınmıştır.

sında, yolların inşasında, silah temininde, ulusal maliyenin yeniden organize edilmesinde ve gümrük vergilerinin gözden geçirilmesinde görev almak üzere İngiliz uzmanların atanmasına yetki verir. Bu işlerin tamamı, İngiliz yetkililerin topladıkları gelirlerle geri ödenecek 2 milyon sterlinlik kredi ile finanse edilir. Bu görülmemiş ölçüde zamansız bir girişimdi. İyi niyetle hazırlanmış ama çağdışı kalan bu girişim, İranlılar tarafından, İngiltere'nin İran'ı da tıpkı Mısır gibi başka bir bağımlı devlete dönüştürme çabası olarak algılanacaktı.

Curzon'a hazırladığı taslağa yönelik İran'dan yükselen muhalif seslere nasıl karşı gelmeyi planladığı sorulduğunda, hemen şu yanıtı verir: "Mesele nakitle halledilecektir."[36] Artık Tahran Orta Elçisi olan Sör Percy Cox tarafından yürütülen uzatmalı müzakerelerin ardından ve tabii ki hükümeti yöneten üçlüye gizlice ödenen nakit paraların da sihriyle -131.000 sterlin olduğu varsayılan- antlaşma Ağustos 1919'da imzalanır. Curzon, hızla zaferini ilan eder; ancak biraz aceleci davranmıştır. ("Muhteşem bir zafer ve her şeyi kendi başıma hallettim!") Rüşvetler gün yüzüne çıkarılınca, antlaşma *Meclis* tarafından bloke edilir ve ardı ardına üç İran başbakanı devrilir. (Curzon, teknik bir detayı gözden kaçırmıştı: İran'ın sık sık ihlal edilen anayasasının 24. maddesi gereğince antlaşmalar, *Meclis* tarafından onaylanmalıdır. *Meclis* ise 1915'ten beri hiç toplanmamıştı.)

Cox'un şansı yaver gider ve Mezopotamya'ya kaçar. Ardında ise Curzon'un hiddetine katlanmak üzere, varisi Herman Norman'ı bırakır. Norman ise şu uyarılarda bulunur: "Bizler şu anda neredeyse nefret edilen Rusların yerine geçmek üzereyiz ve Majestelerinin hükümeti, İran'a yatırılan tüm paranın kaybedilmesine, ticaretimizin mahvolmasına, ülkedeki çıkarlarımız ve konumumuzun harap

36 Kabine Dokümanları 27/24, Ghani, *Iran and the Rise of Reza Shah*, s.43'den alıntı yapılmıştır.

olmasına, İngiltere-İran Antlaşması'nın temsil ettiği politikamızın parça parça olmasına, Mezopotamya'nın katlanılmaz hâle gelmesine ve Hindistan'daki egemenliğimizin riske girmesine izin verip vermeyeceklerine karar vermek zorundadır."[37] Sör Denis Wright'ın not düştüğü üzere Norman; "Curzon'u bir dizi cesurca hazırlanmış raporla uyarmaya devam eder. Curzon'a, parasını (neredeyse kelimesi kelimesine) yanlış İran atlarına yatırdığını ve önerdiği taslağın başarıya ulaşmasının neredeyse imkânsız olduğunu belirtir. Tüm bunlar, elbette Curzon'un duymak istedikleri ya da o sırada inanmaya hazır olduğu şeyler değildi: Neticede söyledikleri doğru çıkan Norman, Londra'ya çağrılır ve Dışişleri Bakanlığı'nda ona asla bir daha iş verilmez."[38]

Bolşevik Devrimi ile sonrasında Kafkaslar ve Orta Asya'da, Kızıl ve Beyaz ordular arasındaki iç savaşın yarattığı kargaşa İran'ın kuzey sınırlarına da sıçrar. Tümgeneral Lionel Dunsterville'nin 1918 yılındaki Bakü görevi başarısızlıkla sonuçlanır ve bu durum İngilizleri geri çekilmeye zorlar. 18 Mayıs 1920 gününün şafak vakti Kızıllar, Hazar Denizi kıyısındaki Bender Enzeli'de Beyaz Ruslara ait küçük bir filoyu ele geçirir; aslında burası resmî olarak İngiliz koruması altındadır. Sonunda, eyalette bir İran Komünist Partisi kurulur. Gittikçe zayıflayan İngiliz güçlerinin müttefiklerini koruyamadıkları, son derece açıktır. Yine de İngiltere Hükümeti 1920'nin sonbaharında, North-West Persia Force (NORPERFORCE-Kuzey Batı İran Gücü) adlı başka bir orduyu Tahran ve çevresine girmeleri için görevlendirir.

37 FO 371/3873, Norman'dan Curzon'a,18 Haziran 1920, Ghani, *Iran and the Rise of Reza Shah,* s.73'den alıntı yapılmıştır.

38 Wright, *The English Amongst the Persians*, s.31.

NORPERFORCE'un renkli tümgenerali Sör Edmund Ironside'dır. 1880'de Kraliyet Atlı Topçu Birliği baştabibi olan İskoç bir babanın oğlu olarak dünyaya gelen Edmund, babasının izinden giderek orduya katılır. Tanrı vergisi bir dil öğrenme yeteneği olan Ironside, Boer Savaşı'nda gizli ajan olabilmek için *Afrikaans* (Güney Afrika Hollanda lehçesi) öğrenir. Güney Afrika'da gösterdiği cesur davranışlarının harekât raporlarına yansıması üzerine Ironside efsanesi -söylenenlere göre bir Boer'i çıplak elleriyle öldürmüştür- başlamış olur. Ajan kimliğini, Boer bir nakliye şoförü olarak gizleyen Edmund, Alman ordusunun Güney-Batı Afrika'ya (bugünkü Namibya) gerçekleştirdiği harekât sırasından onlara katılır. Almanların buradaki görevi, yerli bir isyanı bastırmaktır. Bu bölüm, John Buchan'ın *The Thirty-Nine Steps (33 Basamak)* ve *Greenmantle* (Büyük Oyun) kitaplarında adı geçen İskoç ajan Richard Hannay'ın gerçek hayatta Ironside olduğu teorisine ilham vermektedir. Kendisi, bir topçu yüzbaşı olarak, 1914'te Fransa'ya adım atan ilk İngiliz subaylardan biridir. Savaşı ise tuğgeneral olarak tamamlamıştır. Ateşkesin ardından İngiliz, Fr ansız ve Beyaz Ruslardan oluşan bir birliğin başkomutanı olarak 1918-19'da kuzey Rusya'daki Bolşeviklere karşı savaşmak üzere görevlendirilir. Yanından hiç ayırmadığı bull terrier (boğa teriyeri) cinsi köpeğinin eşlik ettiği, kazaya yatkın ("onun emrindeki her türlü nakliye aracı mutlaka hasar görür")[39] ve hâlihazırda "geri çekilmelerin ustası" olarak ün yapan Ironside, birliklerin başarısızlığa mahkûm bir girişimden geri çekilişlerine komuta eder. Ironside'a şövalyelik unvanı layık görülür ve tümgeneralliğe yükseltilir. Böylelikle İngiltere ordusundaki en genç tümgeneral olur. Ironside daha sonra Amiral Miklós Horthy'nin Macaristan'ına doğru, bir başka tahliyeyi -Romanyalı işgalci güçle-

39 Gertrude Bell'den ailesine, 5 Haziran, 1921 (www.gertyncl.ac.uk).

rin- idare etmek üzere hareket eder ve bu geri çekilme sırasında iki ülke arasındaki sınırları belirler. Yine bir başka büyük ölçekli geri çekilmede Türkiye'de yaşanır. Burada da Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma girişiminde bulunan ancak başarısız olan İngiliz-Yunan ordularının geri çekilişine komuta eder.

Gertrude Bell, 125 kiloluk Ironside ile Irak'ta tanıştıktan sonra, onun "dikkat çekici bir yaratık" olduğunu not düşer ve tasvirine şöyle devam eder: "Her şeyden önce o, bugüne kadar gördüğüm en iri adam. İkincisi Başmelekten Karadeniz'e kadar bütün meselelerle ilgili esaslı bir bilgisi var. 37 yaşındaki bu tümgeneral, tam 7 dilde -hepsi de birbirinden önemli- birinci sınıf bir çevirmendir. Ancak her şeyin de ötesinde o, tam bir erkektir; yani Kuzey İran'da bu cinsiyet için her zaman kullanışlı bir görev mevcuttur."[40] John C. Cairns'in de *Dictionary of National Bibliography*'deki Ironside maddesinde samimi bir tasviri bulunmaktadır:

> Sağlıklı, iri cüsseli, yaşlanırken dahi yakışıklı, hevesli, dikkatli ve fotografik bir hafızaya sahip olan Ironside; sıcakkanlı, duyarlı, tez canlı, kurnaz ve açık sözlü idi. Görünüşte müziğe, şiire, tiyatroya ya da dansa karşı bir ilgisi olmamasına rağmen oldukça kolay bir şekilde, neredeyse hiç yorulmadan beklentilerinin de üzerinde yazabilen bir kimseydi. Fotoğrafçılık, mimarlık ve pratik el sanatları hoşuna giderdi. Sınıfının, ulusunun ve zamanının kaba ırk, kültür ve cinsiyet önyargılarına hiç de yabancı değildi. Arkadaşlarını dahi oldukça sert bir şekilde değerlendirir; çoğu zaman eleştirileri ile insanları kırardı -özellikle de korgeneralleri, zamane askerlerini, politikacıları, barış yanlısı akademisyenleri, diplomatları, gemide edindi-

40 Gertrude Bell'den ailesine,10 Ekim 1920 (www.gerty.ncl.ac.uk). Esasında Ironside 15 dilde akıcı olduğunu iddia etmiştir.

> ği arkadaşlarını ve erkekler tarafından hükmedilmesi gereken bir cinsiyet olarak değerlendirdiği kadınların neredeyse tamamını ve tabii yabancıları! Kendisi İngiliz üstünlüğünden emindi ve özellikle de İrlandalılardan, Yahudilerden, Latin ırkından ve "aşağı ırk" olarak gördüğü insanlığın büyük bir kısmından nefret ettiğini söylemişti.[41]

İran'da, "Minik!" Ironside'a verilen emirler şöyleydi: "Kabinenin tüm birlikleri çekme kararına kadar kalenin tutulması... Birliklerin ülkenin (İran) keşmekeşi içine sokulmaması... Starosselsky'ye (İranlı Kazakların Komutanı) ve Londra'daki siyasi otoritelere karşı gelen İranlı güçlere boyun eğdirmek için nüfuzunu kullanması..."[42] Ancak Ironside, şansını kral yaratma konusunda deneyecek ve emirleri esnetecekti.

Bolşeviklerin ilerlemesi, İngilizlerin gerilemesi ve Tahran hükümetinin ülkenin kontrolünü kaybetmesiyle birlikte Herman Norman, Curzon'un emirlerini yerine getiren âdeta bahtsız bir Orta Elçi'ye dönüşür. Whitehall'un "Hindistan, sınırlarının ilerisinden değil, kendi sınırlarının gerisinden savunulmalıdır" şeklindeki ileriye yönelik stratejisine karşı çıkan Ironside, bir yandan da bağımsız bir şekilde kendi İran politikasını uygulamaya koyulur.[43] Ironside, -daha çok Hindistan hükümetinin neden olduğu- Curzon'un ileriye yönelik politikasının yarattığı mali yükleri onaylamaz. Bu politi-

41 John C. Cairns, "Ironside, (William) Edmund, first Baron Ironside (1880-1959)", in *Oxford Dictionary of National Biography*, online ed., ed. Lawrence Goldman, http://0-www.oxforddnb.com.library.nysoclib.org:80/view/article/ 34113 (son erişim tarihi 20 Ekim, 2007).

42 FO 371/4906, Savaş Dairesi'nden Mezopotamya Generali'ne, 10 Ekim 1920, Ghani, *Iran and the Rise of Reza Shah,* s.107-08'den alıntı yapılmıştır.

43 Bayan Ironside'ın günlüğünden, 14 Aralık 1920, Ullman, *Anglo-Soviet Relations,* s.327'den alıntı yapılmıştır.

ka başarılı olsa dahi sonuç, Hindistan'ın dağları, bir Rus işgalini zaten imkânsız hâle getirirken, savunulması imkânsız bir İran-Rusya sınırı olacaktır. Ironside'a göre, -ki Hindistan da bu konuda kendisiyle hemfikirdi- savunulması gereken tek yer, İngilizlerin petrol çıkarlarının bulunduğu İran'ın güneyiydi. Ironside'ın şahsi görüşü ise sonraları günlüğüne yazdığı gibi; "Askerî bir diktatörlük, tüm sıkıntılarımızı aşmamıza yardımcı olabilir ve bu ülkeden bir felaket yaşamadan çıkmamızı sağlayabilir"[44] yönündeydi.

Ironside işe, Albay Starosselsky'nin komuta ettiği, ancak artık İngiliz levazım depolarınca ihtiyaçları karşılanan ve nakit paraları İngilizler tarafından ödenen İran Kazak tümenindeki Rus subayları temizlemekle başlar. Daha sonra Yarbay Henry Smyth'in de yardımlarıyla, Beyaz Rus komutanın görevden alınmasını sağlar. Orta Elçi Norman Starosselsky'nin görevden alınmasını destekler. Ahmed Şah, vaziyeti gönülsüzce kabul eder; ancak protesto amaçlı istifa eden başbakanı duruma kesinlikle karşı çıkar. İngiltere-İran Antlaşması'nın hâlâ onaylanması umudunu taşıyan ve yaşananları mesafeli bir umutsuzluk içerisinde takip eden Curzon, Norman'ı uyarır: "Yeni bir politikaya karar verirken ve bunu gerçekleştirecek aktörleri seçerken, General Ironside'ın ve senin hafife alınamayacak boyutlarda bir sorumluluğun altına gireceğinizi hiç şüphesiz göreceksin. Bu da başarının meşrulaştırılmasını gerektirecek."[45]

Ironside, bu sırada, bir karakul şapkanın altında baston yutmuş gibi duran, deri botlar giyen ve kendisine "Makineli Tüfek Rıza" lakabı takılmış (alayın Maximlerinden birini taşıdığı için), Albay

44 Bayan Ironside'ın günlüğünden,14 Ocak 1921, Wright. *The English Amongst the Persians,* s.181'den alıntı yapılmıştır.

45 Curzon'dan Norman'a, telgraf 521.29 Ekim 1920; British Documents, vol.XIII, no.573, Ullman, *Anglo Soviet Relations,* s.383'den alıntı yapılmıştır.

Rıza Han'ı fark eder. Vita Sackville-West'in gözlemlerine göre Rıza Han'ın "haşmetli bir duruşa sahip olduğu, herkes tarafından reddedilemez bir gerçekti." Ancak bu "korkutucu adam"; "büyük burnu, kırlaşmış saçları ve sert çenesi" ile olduğu gibi görünmekteydi: "bir Kazak süvarisi!"[46] Ironside ise böyle düşünmemektedir. Kendisi, Rıza ile ilgili olarak günlüğüne, "Gerçek bir erkek ve bugüne kadar tanıştığım en düzgün insan" diye not düşer ve şöyle devam eder: "gerçek yaşam ve yaşananların ruhudur."[47] Ironside, Rıza Han'ı Kazvin Kazaklarının komutanı yapar. 12 Şubat günü Kahire'ye gitmek üzere İran'ı terk etmeden önce, Kazvin Kazaklarının fiili komutanı levazım subayı ve veznedarı olan Smyth ve Rıza Han ile gerçekleştirdiği bir toplantıda Ironside, İngiltere'nin onun iktidarı zorla ele geçirmesine karşı çıkmayacağı konusunda İranlı'yı bilgilendirir. Yeter ki Ahmed Şah'ı tahtında etmesin! Rıza Han bu teklifi kabul eder.[48] Rıza Han, 20-21 Şubat'ta, altı yüz Kazak'tan oluşan kolun başında, bir gecede Tahran'a girer.[49] Tahran savunmasızdır. Jandarma ve polise, bölgelerinden ayrılmamaları emri verilir ve neredeyse tamamıyla kansız bir darbe sonucu, Rıza Han hükümeti devirir.[50] Darbenin gerçekleştiği sırada ise Kahire Konferansı gezisinin ilk ayağında Hamedan yakınlarında Ironside'ın uçağı zorunlu iniş yapar. Princetonlu akademisyen Richard Ullman'ın 1920-21 olaylarını dikkatli biçimde değerlendirdiği makalesine göre, "Ironside onu seçmeseydi, Rıza Han iktidara gelir miydi, gelemez

46 V. Sackville-West, *Passenger to Teheran,* s.127-28.

47 Bayan Ironside'ın günlüğünden,14 Ocak 1921, Ullman, *Anglo-Soviet Relations,* s.386'dan alıntı yapılmıştır.

48 a.g.e., s.387.

49 Kazak askerlerinin kaç kişi olduklarına dair rakamlar, altı yüzden üç bine kadar değişiyor. Bizler darbede fiilen bulunmuş Korgeneral Morteza Yazdanpanah'ın sağladığı alt rakamı belirtmeyi tercih ettik.

50 Bakınız Ghani, *Iran and the Rise of Reza Shah,* s.167.

miydi sorusu üzerine kafa yormak, son derece temelsizdir. Ancak Ironside ile İngiliz meslektaşlarının, Rıza Han tarafından gerçekleştirilen ve fiili iktidarı ellerine geçirmesini sağlayan 21 Şubat 1921 *darbe* sürecinde ne kadar etkili oldukları aşikârdır."[51] 23 Şubat'ta Bağdat'ta olan Ironside, günlüğüne şu notu düşecekti: "Herkesin, gerçekleşen bu darbenin benim tarafımdan tasarlanmış olduğunu düşünmesi hoşuma gitti. Açık konuşmak gerekirse evet, sanırım ben yaptım!"[52]

Nisan ayında, ardında küçük birlikler, mühimmat, ağır silahlar ve hayvanlar Rıza'nın Kazakları için hediyeler- bırakan NORPERFORCE geri çekilir. Ironside, şüpheleri olan Norman'ı darbeden önce uyarmasına rağmen, birçok İngiliz görevli için darbe sürpriz olur. Bir gazete editörü olan yeni başbakan Seyid Ziyaeddin Tabatabai'nin, İngiliz yetkililerin varlıklı ve güçlü arkadaşlarını, zimmetlerindeki servete el koyabilmek için hapse atmasıyla birlikte bu bir hayal kırıklığına dönüşür. Seyid Ziya, öyle reformlar gerçekleştirmek isteyecektir ki, nefret edilen iki şeyden biri kaçınılmaz olacaktır; dış borçlar veya daha yüksek vergiler! Kendisinin, yeni Savaş Bakanı Rıza ile Norman'ın arabuluculuk yaptığı ortaklığı da kısa vadeli olur. Şah ve Sovyet Orta Elçi tarafından desteklenen Rıza, Seyid Ziya'yı görevden alır. 29 Mayıs günü, Gertrude Bell'in Bağdat'tan gözlemleri ise şöyledir: "Bu haftaki haberlerimiz genellikle İran'dan. Seyid Ziyaeddin'in düşüşü, İran'ı bir kaynama noktasına hâline dönüştürecektir ve korkarım sonuçta ortaya çıkacak karışım, yüksek oranda patlayıcı olabilir. Kendisi O. C. Kazakları tarafından devrilmiştir; yani yönetimden anlamayan ve diktatörlük rejimi getirmeye

51 Ullman, *Anglo-Soviet Relations,* s.385.

52 Bayan Ironside'ın günlüğünden, 23 Şubat 1921, a.g.e. alınmıştır, s.388.

çalışan cahil asker Rıza Han tarafından. Bizim birliklerimiz gittiği zaman, ülkedeki bütün fiili güç onun ellerine kalacak."[53]

Yeni rejimin ilk işlerinden biri, Curzon'un antlaşmasını onaylamayı reddeden üyelerin yer aldığı Meclis'i toplamak olur. Meclis öyle bir günde toplanır ki, ülkelerinin Moskova'daki temsilcisi de aynı gün Rus-İran Antlaşması'nı imzalamıştır. (Bolşevikler, İranlıların sevgisini kazanmak ve İngiliz genişlemesini durdurmak amacıyla 1907 İngiliz-Rus Antlaşması'nı hükümsüz kılarlar ve Çarlık Rusya'sının tüm anlaşmalarının önemsiz ve geçersiz olduğunu beyan ederler.) Curzon, suçu başkalarına atmayı tercih etse de politikasının uğradığı başarısızlığı kabul eder. Curzon'a göre İngiliz birliklerinin geri çekilmesi, İranlıların İngilizlerin İran'ı koruyabilecek güç ve yetenekte olduklarına dair duydukları inancı zedelemiştir. Harold Nicolson'ın ayrıntılandırdığı üzere, "Daha da önemlisi, Curzon'un ortalama bir İranlı'nın Rusya ve İngiltere'ye karşı tutumunu, yanlış değerlendirmiş olmasıdır. O, 1919'da gaddar olarak değerlendirilenin İngiltere, potansiyel dost olarak değerlendirilenin ise Rusya olduğunu fark edememiştir."[54]

Curzon ve Norman'ın kâbuslarına giren Sovyetlerin İran işgali hiçbir zaman gerçekleşmez. Rıza, başkomutan olduktan sonra İngiliz subaylarını ülkede daha fazla bulundurmak istemez ve dahası, İngiliz mali danışmanlarını da reddeder. Eylül ayı geldiğinde, mali danışmanlar da ülkeden ayrılmak zorunda bırakılırlar. Doğu Bakanı olan George P. Churchill'in kederli bir üslupla tuttuğu tutanağa göre, "Halkta var olduğu öne sürülen nefret ve bu darbeden İngilizlerin sorumlu olduğu izlenimi, şu anki rejimin uzun soluklu

53 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 29 Mayıs 1921.
54 Nicolson, Curzon, s.147.

olamayacağı inancını doğuruyor."[55] Gerçekten de birçok İranlı, daha sonraları bu darbeyi İngiliz hainliğinin bir kanıtı olarak görmeye başlayacaktır. Curzon'un İngiltere-İran Anlaşması'nı doğru yönetememiş olması, İran meseleleri üzerindeki İngiliz hâkimiyetini yirmi senelik ciddi bir sekteye uğratır.

Curzon, diplomatik ihtiraslar açısından dönemin mezarlığı olma özelliği taşıyan Tahran'a, geri çağrılan ve anlaşmanın onaylanmaması konusunda günah keçisi ilan edilen Norman'ın yerine Sör Percy Loraine'i yollar. Eton'da ve Oxford New College'de yetişmiş olan Sör Percy, oyunlarda (polo, poker, briç ve tavla) oldukça iyidir. O becerikli, açıkgöz ve mesafelidir. Ayrıca uzun raporları nedeniyle Dışişleri Bakanlığı'ndaki iş arkadaşları ona "Sıkıcı Percy" adını takmışlardır. Yeni Orta Elçi, en başından itibaren Rıza'nın samimiyetini takdir etmiştir. Curzon'u Rıza hakkında bilgilendirirken şu cümleleri kullanır: "Söylemesi gerekeni, lafı dolandırmadan İranlılara özgü zarifçe kelimelere dökerek söylüyor; ancak tamamıyla beyhude iltifatlarla zaman harcamıyor... Kültürsüz ve cahil bir adam, ancak yine de ne becerriksizce ne de bilinçsizce bir duruş sergiliyor. O doğal bir onura sahip. Ne konuşması ne de yüz hatları bir irade eksikliğine işaret ediyor."[56]

Rıza Han'ın başarıya ulaşacağını düşünen Loraine, yeni bir el çekme politikası uygulanmasını önerir. Bağdat'ta bulunan Gertrude

55 Curzon'dan Norman'a,28 Şubat 1921; Churchill, tutanak tutmuştur, 2 Mart 1921, tepkisinin sebebi ise Caldwell'den Dışişleri Bakanı Hughes'e yollanan telgrafın engellenmiş olmasıdır: FO 371/6401, Michael Zirinsky, "Britain and the Rise of Reza Shah, 1921-26", *International Journal of Middle East Studies,* vol. 24 (1992), s.646'dan alıntı yapılmıştır.

56 Loraine'den Curzon'a, no.551,4 Eylül 1922'de gönderilmiştir, Zirinsky, "Britain and the Rise of Reza Shah", s.650'den alıntı yapılmıştır.

Bell'den güven tazeleyici bir mektup alır: "Onları ateşli bir şekilde müdafaa etmek yerine bir köşede tarafsız bir şekilde oturmak, çıkarlarımızı daha ileriye taşıyacakmış gibi görünüyor. Hatta bunun Doğu'nun geneli için geçerli olup olmadığından şüpheliyim. Biz kendimizi onlara dayatmadık diyelim; onlar her hâlükârda bize dönmeye mahkûmlar!"[57] Loraine, makul bir şekilde şöyle yanıtlar: "Gerçekten emin olduğum tek şey, durduğum yerin doğru ve güzel şeyler getirebilecek tek çizgi olduğudur. Tabii bu güzellikler, Kedleston'un, Lord Curzon'un tam olarak umduğu biçim ve tarzda olmayabilir. İranlılar, kendileri için nelerin iyi olduğunu kendi başlarına anlamalılar. Eğer bunu gerçekleştirebilmelerini istiyorsan, o zaman, onlar ve onların meseleleri ile vakit harcamamalı; daha az müdahale ederek hiç müdahale etmiyormuş gibi görünmelisin. Bu etkili bir yöntemdir ve geçmişte sessiz ve cesaretsiz olsak da, benim gibi düşünenler giderek artıyor."[58]

Loraine, yine de müdahil olmama yeminine rağmen Rıza'yı birkaç önemli konuda destekleyecektir. O, Londra'yı Rıza'nın on sekiz bini bulan ordusuna gönderilen parayı artırmaları konusunda ikna edecek; Amerikalı A. C. Millspaugh'un İran'ın mali işlerini düze çıkarma görevini destekleyecek ve İngiltere'nin müttefiki Şeyh Hazal'a karşı Rıza'nın tarafında yer alacaktır.

Gaddar emperyal standartlara göre bile, İngiltere'nin Mohammera Şeyhi Hazal ile olan ilişkilerine dair hikâye yüz kızartıcıdır. 1921'de, aşiretinin toprakları (Abadan petrol rafineri bölgesinin yanı sıra) Basra civarını da kapsayan Hazal, kendisini İran tahtına aday gös-

57 Gertrude Bell'den Percy Loraine'e, 25 Mart 1922, Watertield, *Professional Diplomat,* s.65'den alıntı yapılmıştır.

58 Percy Loraine'den Gertrude Bell'e, 1 Aralık 1922, a.g.e., s.72.

terir. Daha sonra 1922'de, İran'ın bölünmesini önerir ve kendisini de güney İran'ın gelecekteki lideri olarak tayin eder. Güçlü merkezi bir hükümetten yana olan Rıza Han, bu istekleri Şeyh'in Tahran'a ödemesi gereken vergilerin büyük bir kısmını ödemediğini öne sürerek geçiştirir. Buna karşılık Hazal, aynı miktarda büyük bir parayı savaş sırasında İran'ın güney sınırlarını korumak adına harcadığını öne sürer. 1923'te Ekselansları Şeyh Sör Hazal Han, KCIE, Loraine'i Mohammera'ya davet eder ve burada lafı Wilson ile Cox'a ve İngiltere'ye duyduğu sadakate getirir. (Hazal, hakikaten de hep güvenilir bir dost olmuştur. Savaş sırasında İngilizlerin petrol çıkarlarını korumasına karşılık, 1919'da İngilizler hizmetlerinin karşılığı olarak kendisine bir nehir vapuru, dört dağ topu, törenlerde kullanılmak üzere silahlar ve üç bin adet yeni piyasaya sürülmüş tüfek vermiştir.)[59] Loraine, yanında Rıza Han'dan bir mektup taşımaktadır. Rıza Han, bu mektubunda Şeyh'e karşı bir art niyet beslemediğini ve işbirliğine güvendiğini belirtmiştir. Loraine, arabuluculuğa girişir ve Şeyh'in alçakgönüllü özrünü sağladıktan sonra Rıza Han'ın Şeyh'e ait Huzistan bölgesine girmeyeceğine dair verdiği teminatı (daha sonra bu teminata uymayacaktır) dile getirir. Ancak 1924'ün baharında Hazal, Bahtiyari ve Gaşgai'leri hükümete karşı direnmek için kendisine katılmaya çağırır. İngiltere'nin desteğini almayı bekleyip beklemediği bilinmez; ancak Rıza Han, gelişmelere Huzistan sınırına büyük bir ordu göndererek karşılık verecektir.

Bu noktada Percy Cox ve Arnold Wilson'ın (o sırada Basra Körfezi'nde APOC'un operasyonlarını yürüten) vaat ettiği üzere Hazal'a yardım etmek için Hindistan'dan birlikler göndermek ya da Rıza Han'ın galip gelmesine izin verme kararı Loraine bırakı-

59 Zirinsky, "Britain and the Rise of Reza Shah", s.654; Ghani, *Iran and the Rise of Reza Shah,* s.335.

lır. Menfaatler ilkelere galip gelir ve Rıza Han ilerlerken, İngilizler bu ilerleyişi seyretmekle yetinir. Bunun üzerine sayıca az olan Hazal teslim olur. Hazal, Rıza Han'a sadık kalacağı ve vergi borçlarını ödeyeceği konusunda söz verir. Yine de yakalanır ve gizlice Tahran'a götürülür. Dışişleri Bakanlığı Daimi Müsteşarı Sör Eyre Crowe'un, Loraine'e belirttiği üzere; İngiltere "Silahını elinden bırakmış bir devlettir... Kamuoyu da, her ne şekilde olursa olsun -ister haklı ister haksız bir sebepten ötürü kullanılsın- güç kullanımına karşıdır."[60] "Doğru adamı" desteklediğinden dolayı Loraine'e şövalyelik unvanı ile imparatorluğun en görkemli ödüllerinden biri layık görülür: Kendisi önce Mısır, ardından 1929'da Sudan Yüksek Komiseri olarak atanır. Ancak Gertrude Bell'in yazdığı gibi Loraine, "Muhammara Şeyhi ile ilgili olarak Rıza Han tarafından kelimenin tam anlamıyla kandırılmıştır ve bunun böyle olmadığını ispatlayabilmek için uzun raporlar yazmaya devam edecektir. Majestelerinin hükümetini ikna edebilir; ama bizi asla!"[61] Şeyh, 1936'daki kuşku uyandıran ölümüne kadar Tahran'da ev hapsinde kalır. (Varisi Abdullah ise ihtiyatlı davranarak Irak'a kaçar.) Bell, İngiltere hükümetinin bu olaydaki rolüyle ilgili hâlâ eleştireldir (İlk müzakereleri yürüten kişi Sör Percy Cox olsa da!): "Gerekmesi durumunda, yerine getirilmesi zor taahhütlere girme konusunda bu denli rahat olmamız, gerçekten de yazık! Elbette, Şeyh'in düşmesine izin veren bizler olduk; ancak herhangi bir hükümet, onun için İran ile savaşa girebilir miydi? Majestelerinin hükümeti, büyük bir harcama gerçekleştirerek Hindistan'dan birkaç tabur getirmeye hazırdı. Fakat o sırada, Mısır'daki krizlerle meşguldük ve hü-

60 Eyre Crowe'den Loraine'e, 6 Ekim 1923, Waterfield, *Professional Diplomat,* s.77'den alıntı yapılmıştır.

61 Gertrude Bell'den Florence Bell'e,10 Haziran 1925 (www.gerty.ncl.ac.uk).

kümetin tek bir bildiği vardı o da daha fazla taahhüt vermekten kaçınmak!"[62]

Hazal'a boyun eğdirmiş olması, Rıza Han'ın İran'ın birliğini sağlama yolunda attığı son adım olur ve artık Loriane, Rıza Han'ın tahta yükselişi konusunda yeşil ışık yakmıştır. Kendisine, Rıza Han'ın Kaçarlardan kurtulmak istediği, ancak Londra'dan gelebilecek bir itirazdan çekindiği söylendiği zaman, Loraine yetkiliye şöyle der: "Rıza Han'ın bizim katiyen karışmama politikamız çerçevesinde sergilediğimiz sadık ve dostane duruşumuzun ötesinde başka ne isteyebileceğini ben şahsen düşünemiyorum."[63] Meclis'in ortada olmayan Kaçar şahını tahttan indirmesinin üzerinden dört ay geçtikten sonra, Rıza'nın kendisini Rıza Şah Pehlevi ve Persia Şehinşahı olarak ilan etmesi üzerine, Dışişleri Bakanlığı şu gözlemde bulunur: "Devrim sakin bir atmosfer içerisinde gerçekleşti."[64] Ancak tahtın sahibinin değişmesiyle birlikte İngilizler, sahip oldukları kapitülasyonları, yirmi üç adet konsolosluk mahkemesini, Hint korumalarını, asker tarafından selamlanmalarını, İran'da bulunan deniz üslerini ve Buşehr'deki egemen müşavirlerini kaybederler.

Peki, İngilizlerin de desteğiyle İran'ın politika sahnesinde başrolü üstelenen Rıza Han kimdi? O, 1878 senesinde küçük bir kuzey kasabası olan Alaşt'ta dünyaya gelmişti. Babası bir İranlı, annesi ise Türkçe konuşan bir Kafkasyalıydı. On beş yaşına geldiğinde, hiç denebilecek kadar az eğitimi vardı. Kazak Tugayı'na seyis olarak girdi.

62 Gertrude Bell'den Hugh Bell'e, 15 Ocak 1925 (www.gerty.ncl.ac.uk).

63 Loraine, Tahran 10, 12 Ekim Mallet, Dışişleri Bakanlığı, 22 Ekim 1925, Dışişleri Bakanlığı, 371/10840, Zirinsky, "Britain and the Rise of Reza Shah", s.656'dan alıntı yapılmıştır.

64 Mallet, Dışişleri Bakanlığı 2 Kasım 1925, FO 371/10840, Zirinsky, "Britain and the Rise of Reza Shah", s.656'dan alıntı yapılmıştır.

1915'e gelindiğinde, tamamen içgüdüleri ve doğal yeteneği sonucu, kendisi artık bir albaydı. O bir "Ateşçi" (kargaşaları bastırmak veya hırsızları yakalamak üzere gönderilen kimse) olarak nam salacaktı. Darbe gerçekleştiği sırada Rıza Han kırk üç yaşındaydı.

Rıza Han, Pehlevi Hanedanı'nı kurmadan önce, bir süre, özendiği Türk asker-reformist Kemal Atatürk örneğini takip ederek, cumhuriyet ilan etme fikri ile flört eder. Ancak Şahların Şahı, ancak ve ancak, muhafazakâr İran için demokrasi değil de bir "şah"ın daha iyi olacağına inanan mollaların çağrısı üzerine tahta çıkmayı kabul eden isteksiz bir hükümdar gibi davranır. Bu dönemde kraliyet unvanları çölün dört bir yanını öyle bir sarmıştır ki (Kral Faysal, Kral İbn Suud, Emir Abdullah gibi), sonunda Rıza Han da Tavus Kuşu Tahtı'na oturmayı tercih eder. Bu seçim, Cumhurbaşkanı Atatürk ile Rıza Şah arasındaki farkı da gözler önüne sermektedir. Rıza, her ikisine de sahip olmayı istemiştir: İran'ın aydın modernleştiricisi olmak gibi küresel bir itibarın yanı sıra kraliyetin feodal ayrıcalıklarını da korumak!

Atatürk'ün tarzı içinde Rıza Şah birleştirici ulusal bir orduya hayat verir. Ülkeyi birleştirir ve Hazar Denizi'nden Basra Körfezi'ne kadar demiryolu yapımını destekler (İran'ın ilk demiryolu). İki bin beş yüz okul ve sayısız hastane inşa ettirir. Bunların yanı sıra çimento ve tekstil fabrikalarına yeni elektrik hatları ile can katar. Dahası, İranlıları eğitim amaçlı yurt dışına yollar; özellikle de Alman ve Fransız üniversitelerine. Aşiretleri silahsızlandırır ve Şii mollalarla kadınların nasıl giyineceklerine dair fikir ayrılığına düşerek, ulema sınıfının etkisini azaltır. 1936'da kadınların otellerde, restoranlarda, sinemalarda, otobüs ve taksilerde kara çarşaf giymesini resmen yasaklayan; ancak benimsenmediği için kısa sürede feshedilen yasayı savunur. Püskülsüz fes ile erkeklerin geleneksel ceket *serdari* giymelerini yasaklar. Hükümet memurlarının taşıdıkları "Krallığın

yardımcısı, Egemenliğin savunucusu" gibi unvanları - kullanımdan kaldırır ve (Atatürk'ün yaptığı gibi) o güne kadar isimlerinden sonra babalarının ilk isimleri gelen İranlıların birer soyadı -sıklıkla bir yer veya bir meslek ismi- edinmeleri talimatını verir. Rıza Şah, ayrıca İran'ın İslam öncesi imparatorluklarıyla ilişkisini yüceltme çabası içerisine girer. [Söz gelimi kendi hanedanı Pehlevi adını, Sasaniler tarafından konuşulan dilden alır. Tüm bunların yanı sıra "Persia" adıyla bilinen ülkesi için bunun yerine eski bir kullanım olan "İran" isminin benimsenmesi konusunda son derece ısrarcı davranır; bu nedenledir ki 1935 senesinde APOC (*Anglo-Persian Oil Company*) *Anglo-Iranian Oil Company*'e dönüşmüştür.]

Rıza Şah, kesinlikle çok heveslidir. Hafızası ise inanılmazdır; intikam adına duyduğu susuzluğu ile nam salmıştır ve derisi inceciktir. Ne var ki seçimli bir anayasal sistemin Pehlevi Hanedanı çatısı altında filizlenmesine izin verilmez. İşte bu da Atatürk örneğinden bir başka kopuşa işaret etmektedir! Dar bir görüşe sahip Şah'a göre, özgür basın kavramı akıl alacak şey değildir. Kendisi, İranlıların hâlâ üzerinde tahtan indirilmiş olan Ahmed Şah'ın resimleri olan posta pullarını kullandıklarını fark ettiği zaman, birliklerine derhâl tüm pullara el konulması emrini verir. İran, birkaç hafta pulsuz kalır; zira üzerinde Rıza'nın resmiyle basılan yeni pulların Hollanda'dan gelmesi zaman alır. Bu nedenle eski pullar, yeniden dağıtılacaktır; tabii sürgün edilmiş eski şahın resminin üstü kapatılarak.

En tartışmalı reformlarından biri de toprak ağalarına köylülerinin topraklarına el koyma hakkı tanınmış olmasıdır. Sonunda, bu toprakların büyük bir çoğunluğu kraliyetin topraklarına dönüşmektedir. Gerçi Şah'ın nevrotik toprak iştahı, o kadar yaygın bir şekilde biliniyordur ki Fransız basını bir karikatürde Şah'ı, İran'ı yiyip bitiren "*le chat de Perse*" (İran kedisi) şeklinde tasvir ederek kendisiy-

le alay eder. İngilizler dahi kendi adamlarına karşı duydukları inancı yitirirler. Şark Bakanı Godfrey Havard'ın 1927'de yazdığı üzere, "Şah, en az sevilen adama dönüşür." "Paraya ve toprağa duyduğu aşkla Ahmed Şah'tan binlerce defa daha kötüydü. Kendisini "Şah" ilan ettiği günden bu yana, yani şu kısacık iki sene içerisinde, devasa bir servet biriktirmişti."[65]

Petrol meselesine gelince; Rıza Şah'ın kötülüğü, aklı başında herkesçe doğrulanmıştı. Hâlen geçerli olan D'Arcy imtiyazı, 1920'de değişikliğe uğrar (ancak İranlıların üzgün bir şekilde belirttikleri üzere, bu ılımlı bir değişim olur; çünkü İranlılar adına başmüzakereci koltuğuna oturan, İngiliz hazinesinden bir yetkili Sör Sydney Armitage-Smith'tir). Büyük Buhran sırasında, Anglo-Persian'dan gelen imtiyaz hakları gelirlerinde keskin bir düşüş yaşandığında, cüretkâr Şah, Kasım 1932'de şirketin imtiyazlarını tek taraflı olarak fesheder. Bu duruma, bitmek tükenmek bilmeyen İranlıların şikâyetleri hakkında sonuçsuz pazarlıklardan sonra gelinmiştir: Şirket, "net kârın" yalnızca İran'daki operasyonları ile ilgili olduğunu savunmaktadır. İran'da vergi vermemektedir ve imtiyaz haklarına İranlıların savaş döneminde boru hatlarına saldırıları engelleyememiş olmasına karşın bir tazminat olarak, yanlış bir şekilde el koymuştur. Dahası Rıza Şah, İran'ın batı sınırında kurulan yeni Irak krallığını İngiltere'nin tanımış olmasına öfkelenmiştir. Rıza Şah, Irak adı verilen yeni oluşumun, emperyalistlerin bir uydurması olduğunu düşünmekteydi. Tüm bunlar, petrol şirketinin yarı hükümet statüsü ile daha da ağırlaşır. Daniel Yergin'in sözleriyle, "Anglo-Persian şirketinin yönetimi, şirketin hükümetten bağımsız, ticari bir kuruluş olarak faali-

65 Havard'dan Loraine'e, 13 Temmuz 1929, Waterfield, *Professional Diplomat,* s.138'den alıntı yapılmıştır.

yet gösterdiğini defalarca tekrar edebilir, ancak böyle bir iddiaya tek bir İranlı dahi inanmaz."[66]

Son olarak, Milletler Cemiyeti'nin arabuluculuk girişimlerinin ardından, tarafların her ikisi de 1933 senesinde yeni bir sözleşme konusunda ortak bir sonuca varırlar. Bu yeni sözleşme, *Anglo-Persian*'ın imtiyaz alanını 258.999 kilometrekareye düşürmüş, yeni imtiyaz hakkı satılmış veya ihraç edilmiş petrolde ton başına dört şilin olarak belirlemiştir. Böylelikle İran'ın, dünya genel kârından hissedarlara verilecek yüzde 20 olarak 671.250 sterlinden fazla gelir elde etmesi garantilenir. Yeni formül, İran'ın yıllık en az 750.000 sterlin gelirini güvence altına alır. Bu durum, İran açısından bir zafer gibi görünmektedir; zira şirket ayrıca geçmiş senelerin imtiyaz haklarını yeniden hesaplama ve iş gücünün "İranlılaştırılmasını" hızlandırma sözü verir. Gerçekte, ilerleyen yıllar içerisinde petrol fiyatları ve kârlar tırmandıkça, şirketin İngiltere'ye olan vergi ödemeleri, İran'a ödemesi gereken imtiyaz hakkının yaklaşık üç katına çıkar. Dahası, İranlıların şirkete ait hesap defterlerine ulaşmalarına müsaade edilmemektedir. Bu nedenle Kraliyet Donanması'nın petrolü için pazarlık taban fiyatları bir sır olarak kalır.

Hırçın ruh hâliyle İngilizlera karşı duyduğu kuşku göz önünde bulundurulduğunda, Rıza Şah'ın İngiltere ve Sovyetler Birliği'ne karşı Almanya'ya neden yöneldiğini anlamak hiç de zor değildir. Almanlar, 1920'nin başlarından itibaren İran'a sızmaya başlamış; dayanışma toplulukları ve öğrenci değişim programları filizlenmiştir. Bu durum, Rıza Şah'ın 1930'larda her zamankinden daha fazla, otoriter Sovyet Rusya ile ticaret ilişkilerini azaltma girişimiyle hız kazanır. 1940-41'de, Almanya ile İran arasındaki ticaret zirve noktasına ulaşır: İthal ürünlerin neredeyse yarısı Nazi Almanyasından

66 Yergin, *The Prize*, s.271.

gelmekte, İran ihracatının yüzde 42'si ise buraya gitmektedir. Rıza Şah'ın ideolojik açıdan Nazi yanlısı olup olmadığı anlaşılması güç bir durumdur. Oğlu ve varisi Muhammed Rıza Pehlevi, bu tarz söylentilerin yalan olduğu konusunda son derece ısrarcı davranmıştır; ancak kendisinin de yaptığı açıklamalar pek o kadar onur verici sayılmaz: "Babam en başından itibaren Hitler'e karşı güven duymamıştır. Bu güvensizliğin sebeplerinin başında da otoriter bir idareci olan babamın bu denli acımasız yöntemlere başvuran başka bir otoriter kişiye derin şüphelerle yaklaşmış olmasıdır... Evet, bir miktar Alman teknisyen çalıştırmış olduğumuz doğru, ancak bu kimselerin görevleri siyasetle uzaktan yakından ilişkili değildi."[67]

Ne var ki, Rıza Şah, İngiltere'den de Rusya'dan da aynı ölçüde bıkmıştı ve öyle görünüyor ki Hitler'in üstün gelebileceğini hesaplamıştı. Hiç tartışmasız, Ağustos 1939'daki Nazi-Sovyet Paktı ile Şah dengesini yitirmişti ve şüphesiz, bir ay sonra savaş patlak verdiğinde Rıza Şah, ülkesinin tarafsız kalmasını umduğunu belirtirken son derece samimidir. Anlaşılır bir şekilde, Haziran 1941'de, Sovyetler Birliği'nin Almanlar tarafından işgal edilmesi ve Ruslar ile İngilizlerin müttefik konumuna geçmeleri karşısında kafası karışacaktır. O yaz Rusya ile İngiltere, eski adı ile "Persia"ya (Churchill, yetkilisini her zaman eski adı kullanması konusunda yönlendirmiştir; çünkü öteki türlü silahlı kuvvetler arasında, Irak ile İran'ı karıştırmak gibi bir eğilim gözlemlenmiştir.) toprakları dâhilinde bulunan Almanların tamamını sınır dışı etmesini arzuladıklarını belirten bir ültimatom gönderirler. General Archibald Wavell, 10 Temmuz 1941'de aynı şekilde bir uyarıda bulunarak, "Eğer şu anki hükümet, bunu gerçekleştirme taraftarı değilse söz konusu işi yerine getirecek

67 Muhammed Rıza Pehlevi, *Answer to History*, s.66.

bir şeyin önü açılmalıdır"[68] demiştir. Daha da önemlisi İngilizler, İran'ın Hindistan'ın savunulması açısından hayati olduğuna inanmışlardır ve Amerika savaşa katıldığında, İran'ın Sovyet Rusya'nın ikmal maddeleri temin edebileceği bir rotaya dönüşme riski olduğu ortadadır. Rıza Şah'ın itiraz etmesi üzerine, İngiliz ve Rus birlikleri 25 Ağustos 1941'de İran'ı işgal ederler. İngiliz Donanması, İran'ın güneybatı limanlarını bombalar ve 35.000 kişilik İngiliz birliği, İran'ın güney bölgelerine akın eder. Sovyet Rusya, yaklaşık olarak 120.000 askerle Azerbaycan sınırını geçer. Hava kuvvetleri ise Tebriz'i bombalar. Bozguna uğratılmış İran ordusu, iki gün içerisinde gücünü yitirir ve barış talebinde bulunur. Şah, tahtından feragat ederken içinde bulunduğu durumu oğluna şöyle açıklayacaktır: "Ben, işgal altındaki bir toprağın, rütbeleri düşük İngiliz ve Rus subaylardan emir alan sembolik lideri olamam."[69]

Meclis, İngiliz ve Sovyet birlikleri Tahran'a adım atar atmaz hiç vakit kaybetmeden yirmi bir yaşındaki Muhammed Rıza Pehlevi'yi yeni "Şehinşah" ilan eder. Eski Şah, ailesi ile birlikte Hint Okyanusu'ndaki Mauritius'a doğru yol alan bir İngiliz gemisine bindirilir. Gemide bulunduğu sırada, Avrasya güç oyununun iki emektarı Kerman eski Konsolos Yardımcısı Sör Clarmont Skrine ve İngiliz Hindistan'ının kuzeybatı sınırının gelecekteki Valisi Sör Olaf Caroe tarafından nazikçe bilgilendirilir. Rıza Şah, Mauritius'un insanı hasta eden ikliminden şikâyetçidir. Bunun üzerine birtakım müzakerelerden sonra Güney Afrika'daki Johannesburg'a gönderilir. Rıza Şah, burada ev hapsinde tutulur; ta ki 1944'te geçirdiği kalp krizi sonucu yaşamını yitirene kadar.

68 Sir Winston Churchill, *The Second World War,* vol. III, *The Grand Alliance,* s.477. Manucher Farmanfarmaian, *Blood and Oil,* s.139'dan alıntı yapılmıştır.

69 Muhammed Rıza Pehlevi, *Answer to History,* s.67-68.

Kral yaratanlara gelirsek; Sör Percy Cox, Irak'a Yüksek Komiser olarak atanarak kariyerinin zirvesine ulaşır. 1922 yılında *GCMG* unvanına layık görülen Cox, Everest Dağı Komisyonu'na başkanlık eder ve 1933 yılında Kraliyet Coğrafya Derneği'nin başkanı olur. Irak'taki bir kuşağa, onun hatırasına "Kokus" adı verilecektir. Curzon, antlaşma faciasından sonra Londra'ya geri çağrılan Herman Norman'ı görmeyi reddetmiştir. Norman, Santiago'ya Orta Elçi olarak atanma teklifini geri çevirecek ve 1924 yılında emekliye ayrılacaktır. Savaşın son bulmasıyla birlikte, 1919 Anlaşması'na karşı olan Sör Percy Sykes, Curzon'u kendisinden soğutacaktır ve Curzon, onun bir daha başka bir göreve atanmasını önleyecektir. Kendisi ayrıca, kendi kendisini öven kibriyle Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'u rahatsız eder. Bunun üzerine Sykes, Londra'ya geri çağrılacak ve ardından ordudan emekli edilecektir. 1945'teki ölümüne kadar geçen emeklilik yıllarını, yazmak, ders vermek ve incelemekle geçirir. Kendisi ayrıca *Royal Central Asian Society'de* (Kraliyet Orta Asya Derneği) fahri sekreter olarak hizmet verir.[70] Sör Percy Loraine ise büyükelçilik rütbelerine kadar tırmanır ve kariyerini Roma'da tamamlar. Ancak kendisinin de kabul ettiği üzere, diplomatik başarıları, (Almanya'ya taviz verilmesini desteklemesi ve İtalya'yı savaşın dışında tutmayı başaramaması.) başta kendisi kabul ettiği üzere, yarış atları yetiştirme konusunda gösterdiği başarının gölgesinde kalacaktır. Bu atlardan biri olan Darius, Derbi'de üçüncü gelecektir. Loraine'nin *Knight Grand Cross of the Order of St. Michael* ve *St. George* armalarına ait bayrakları, bugün hâlâ Northumberland'da bulunan Hexham Abbey'de asılı durmaktadır. Gösterişli ve kibirli Tümgeneral Sör Edmund Ironside, İran'dan ayrılırken Şah tara-

70 Denis Wright, "Sir Percy Sykes and Persia", *Central Asian Survey* vol. 12, no.2 (1993), s.217-31.

fından İran'ın en üst düzey nişanına layık görülür: The Order of the Lion and the Sun. (Aslan ve Güneş Nişanı) "Minik" daha sonra geri çağrılacak ve genelkurmayın başına getirilecektir. Ancak onu kontrol altından tutmak oldukça zor olur. Başbakan Neville Chamberlain, Ocak 1940'ta Ironside'ı görevinden uzaklaştırır. O, bu kara yılın mayıs-haziran aylarında, son kez bir geri çekilişi daha denetleyecektir: Dunkirk tahliyesi! Kısa bir süre sonra mareşal asasını alır. Bir sonraki görevi, Ülke İçi Kuvvetler komutanlığı olur. Fakat kendi savaşını kendi yönetmeyi tercih eden Churchill ile bozuşur. Mareşal, bunun üzerine aniden istifasını verir; ama 1941 yılında, Baron Ironside olarak asilzadeler sınıfına katılır. 1959 yılında ölen Baron, tam bir askerî törenle uğurlanır. Bunların arasında, on dokuz pare top atışı ve Westminster Manastırı'nda yapılan ayin de vardır.

On

Sessiz Amerikalı

Kermit (Kim) Roosevelt, Jr. (1916-2000)

Amerika'nın gözlerini zirveye dikmiş olan usta casusları, artık aramızdalar
Ve tıpkı genç kızları sosyal hayata hazırlayan özel okullardaki masum kızlar gibiler.
Her biri yaşlı ustalardan -bu vakada efsanevi İngiliz Gizli Servisi- "terbiyelenmiş" fahişeliğin yollarını öğrenmek adına, son derece hevesli olan şu genç kızlar gibi.

–Malcolm Muggeridge,
Chronicles of a Wasted Time'dan (1973)

Tahtımı Tanrı'ya, halkıma ve orduma borçluyum; bir de size!

–Muhammed Rıza Şah tarafından Kermit Roosevelt için söylenmiş.
Countercoup: The Struggle for the Control of Iran'dan (1979) aktarılmıştır.

"Bir hayli bunaltıcı bir sabahtı, neredeyse yağmur yağacaktı. Beklentilerim yükselmişti; ancak onlara, bir türlü rahat vermeyen bir korku hissi eşlik ediyordu. Bugün, 25 Haziran 1953'te İran'da, bundan sonraki hareket şeklimiz netlik kazanmıştı. Hâlihazırda anladığım kadarıyla, bizler İngilizlerle birlikte, benim kafamda hâlâ bulanık onlarınkinde ise son derece berrak olan planı takip edebilecek miydik?" Kermit Roosevelt'in 1979'da yayımlanan "İran'ın kontrolü adına verilen mücadeleyi" anlattığı *Karşı Darbe* (Countercoup) isimli kitabı, işte bu sözcüklerle başlıyor. Merkezi

Haberalma Teşkilatı'nın (CIA) Yakın Doğu operasyonlarından sorumlu şefi, Amerikan Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'in ofisinde gerçekleşecek toplantıya katılmak üzere yola çıkmıştır. Şef, çantasında Tahran'daki anayasal hükümetin devrilmesini ve Başbakan Dr. Muhammed Musaddık'ın değiştirilmesini öngören *Operation Ajax* için hazırlanmış yirmi iki sayfalık planı taşımaktadır. John Foster Dulles ile CIA Başkanı erkek kardeşi Allen W. Dulles, İran üzerindeki Sovyet tehdidinin tümüyle bilincindedirler. Fakat bunun yanı sıra tesadüf eseri, ağabey-kardeş Sullivan&Cromwell adlı hukuk şirketinin de ortağıdırlar. Şirket, içlerinde *Anglo-Iranian Oil*'in de bulunduğu bir dizi birinci sınıf çok uluslu şirketi temsil etmektedir. Allen Dulles, savaş yıllarını İsviçre'nin başkenti Bern'de geçirmiş ve burada Stratejik Hizmetler Dairesi (*Office of Strategic Services, OSS*) adına hizmet vererek istihbarat alanında deneyim kazanmıştır. Savaşın ardından 1947 senesinde CIA'in kurulmasına yardımcı olacaktır. Dulles, CIA'de çalıştırmak üzere, bir İngiliz geleneğine özenerek, seçkin okullardan en iyi adamları seçer. Yanı başında Kipling'in *Kim*'i bulunan ölüm döşeğindeki Dulles, doğru yer ve zamanda gizlice doğru vitese geçmesini bilen birkaç iyi adamın dünyayı yerinden oynatabileceği inancı taşımaktadır.

Dulles'in ofisine doğru ilerleyen, onun gözde çalışanı otuz yedi yaşındaki Kermit "Kim" Roosevelt'dir. "Kim, Belle Wyatt Willard (Amerika'nın İspanya'daki büyükelçisinin kızı) ile tanınmış kâşif ve asker Kermit'in oğulları; Theodore Roosevelt'in ise torunudur. Buenos Aires'te dünyaya gelen oğul Kermit, aynı zamanda Franklin D. Roosevelt'in de uzaktan kuzenidir. Genç Kermit, tıpkı öteki Roosevelt erkekleri gibi Long Island'daki Oyster Bay'dan Massachusetts koleji Groton'a; oradan ise *cum laude* (şeref derecesi) ile mezun olacağı Harvard'a geçecektir. 1937'de, Mary "Polly"

Gaddis ile evlenir ve çiftin dört çocukları olur. Harvard ile California Institute of Technology'de ders verdiği sırada, tarih alanında doktora çalışmaları yapan Kim, tezine "*Propaganda Techniques in the English Civil Wars*" (İngiliz İç Savaşlarındaki Propaganda Teknikleri) adını verir. Bu tez çalışması, onun medyanın güdümlenmesi üzerine yaşamı boyunca devam eden ilgisini yansıtmaktadır. Kermit ayrıca, Amerika'nın bir savaş sırasında ihtiyaç duyabileceği yeraltı teşkilatları üzerine bir makale yazar. Kermit, köşe yazarı olan kuzeni Joseph Alsop'a bu makalenin bir kopyasını yollar. Kuzeni ise Kermit'e, söz konusu makaleyi *OSS*'un başkanı Tümgeneral William "Wild Bill" Donovan'a iletmesini önerecektir.

Kim, savaşın ardından uzun zaman önce belirgin bir şekilde "beyefendi ajanlarla" doldurulmuş CIA'e katılır ve çok geçmeden merkezi Kahire'de bulunan Yakın Doğu ve Afrika biriminin başına geçer. Bir başka "Kim", H. A. R. Philby, "bu sessiz Amerikalı"yı şöyle tanımlar: "Kibar, kusursuz sosyal ilişkileri olan tatlı dilli bir Doğulu; entelektüel olmaktan çok iyi eğitim almış, ev sahibi ve misafir olarak keyifli ve mütevazı... Esasında boğazına kadar kirli oyunların içerisine batmış olabileceğini düşüneceğiniz en son insan."[1] Hâlbuki Philby gibi, Roosevelt ile yardımcıları Donald Wilber ve Miles Copeland da, Soğuk Savaş casusluğunun önde gelen isimlerinden olacaklardır. Copeland'a göre, Kim'in kariyer tercihlerine yön veren Roosevelt'in macera tutkusu olmuştur.

Dışişleri Bakanlığı'ndaki bu dört başı mamur toplantının, Dulles kardeşlerin yanı sıra öteki katılımcıları şunlardı: Amerika'nın Tahran Büyükelçisi Loy Henderson, Savunma Bakanı Charles Wilson, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı General Walter Bedell "Beedle" Smith, Dışişleri Bakanlığı Politika Geliştirme Birimi Başkanı Robert Bowie,

1 Roosevelt, *Countercoup*, s.110.

Yakın Doğu Afrika ve Güney Asya'dan sorumlu Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Henry "Hank" Byroade, Siyasi İşler Müsteşar Yardımcısı Robert D. Murphy. İşte karşınızda "Potomac[2] Soğuk Savaşçılarından *Kim Kimdir"* in bir listesi!

Dulles ve Roosevelt, OPERATION BOOT adlı bir İngiliz taslağından yola çıkarak, teşkilatın Tahran'daki adamı arkeolog, mimari tarihçi ve kilim koleksiyoncusu Donald Wilber'in hazırladığı *AJAX* senaryosunu ortaya koyarlar. Operasyonun amacı, Wilber'in görevle ilgili CIA'nın resmî değerlendirmesinde detaylandırdığı üzere; "Musaddık hükümetinin düşürülmesi, Şah'ın itibar ve gücünün yeniden ortaya konulmasıdır. Musaddık hükümetinin, İran'ı daha yapıcı politikalar bağlamında yönetebilecek bir başka hükümetle değiştirilmesidir. Özellikle de amaç adil bir petrol anlaşması yapabilecek bir hükümeti iktidara taşımak; İran'ı ekonomik açıdan güçlü, finans açısından rahat ve tehlikeli bir şekilde güçlenmiş Komünist Parti'yi kararlılıkla cezalandırabilecek ölçüde kuvvetli bir ülkeye dönüştürmektir."[3]

Dulles, sunumun sonunda salonda bulunan herkesin fikirlerini almak ister. Çoğunluk, farklı farklı heves derecelerinde olsa da planı destekler. Çekimser kalanlar ise yalnızca Dışişleri Bakanlığı'ndan Bowie ve Byroade olurlar. Roosevelt'e göre, Büyükelçi Henderson son derece açık bir şekilde mutsuzdur. Henderson düşüncelerini, "Bu tarz işleri kesinlikle sevmiyorum!" diyerek dile getirir. "Bunu sizler de biliyorsunuz. Ancak çaresiz ve tehlikeli bir durumla; üstelik

2 Potomac, merkez Amerika'nın doğusunda yer alan bir nehir olmakla birlikte, kimi zaman da Washington D. C. için kullanılan bir terim olmuştur (E. N.).

3 Donald Wilber, *CIA Clandestine Service History, "Overthrow of Premier Mossadeq of Iran, November 1952-August 1953", Mart* 1954, Özet, iii-iv (www.gwu.edu/-nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB28/index.html).

bir de kendini Ruslara yakın gören, onlarla bir ittifak oluşturabilecek bir çılgınla karşı karşıyayız. Bu tarz bir girişimde bulunmak haricinde, pek fazla seçeneğimiz kalmıyor. Tanrım bize başarı bahşet![4] Eğer Roosevelt'in günlüğüne inanılacak olursa; John Foster Dulles, AJAX kabul edilip toplantı sona erdiğinde, odaya bir göz gezdirmiş ve şöyle demiştir: "Vaziyet budur, o hâlde şu işi bitirelim![5]

Morgan Shuster'in, İran'ın vergi toplama yapısındaki bariz yolsuzlukları giderme çabasının sona erdiği 1911'den beri, Amerikalılar İran'da oldukça popülerdi. Daha yaşlı İranlılar, Woodrow Wilson'ın İran'ın savaş tazminatı elde etme umudu ile durumunun Paris Barış Konferansı'nda dile getirilmesi isteğini desteklediğini hatırlarlar. (Ki bu istek İngilizler tarafından yersiz bir müdahale olarak değerlendirilmiş ve veto edilmiştir). Tabii, Amerikalı danışmanlar, Rıza Şah'ın yükselişi sırasında da sahneye çıkmışlardı: 1922'de, ekonomist Arthur Millspaugh, birkaç Amerikalı ile İran'a gelmiş ve bir kez daha İranlıları mali bir reforma ikna etmek için girişimlerde bulunmuştu. Bunu da bir dizi vergi koyarak ve İran'da soylular ve onların mirasçılarına önceden tanınan muafiyetleri iptal ederek yapmaya çalışmıştı. Önceden yapılan bir antlaşmaya göre, Savaş Bakanı Rıza Han, ordusu için elde edilen gelirden aslan payını alır. Ne var ki Amerikalının İran'daki başarılı üç yılının ardından (önde gelen bir İngiliz ziyaretçinin aktardığı üzere (Millspaugh İran'ı, Cromer'in Mısır'ı yönettiği şekilde idare etmiştir.) sözleşmesi iptal edilir. Çünkü İran'a beklenen Amerikan sermaye akımı -ki bu yapılan sözleşmenin temel unsurudur- gerçekleşmez.[6]

4 Roosevelt, *Countercoup,* s.18.
5 a.g.e.
6 Vincent Sheean, *The New Persia,* s.85.

İngilizler, kendi göllerinde Amerikalıların kaçak avlanmalarından rahatsızdır. Lord Curzon'un İngiltere-İran Antlaşması ise Washington tarafından dehşetle karşılanır. Dışişleri Bakanı Robert Lansing, Londra'daki Büyükelçisi John Davis'e, Curzon'a Amerikalıların hoşnutsuzluğunu iletmesi talimatını verir. Ancak anlayışsız İngiliz Dışişleri Bakanı, mesajı iletmek üzere yanına gelen Amerikalı diplomat Cornelius Engert'i azarlar: "İran'daki durumlarla ve buradaki halkın karakteriyle birazcık alakadar olan herkesin rahatlıkla anlayabileceği üzere; İran rehberlik ve destek almak adına tabii ki bize yönelecektir. Onları muhtemelen herkesten çok daha iyi tanıyoruz, onlar için çok daha fazla çaba sarf ettik ve ülkeleri için diğer herkesten çok daha fazla para harcadık. Bu nedenle, Amerika'nın veya başka bir gücün neden aniden bizim İran'daki duruşumuza karşı gelmesi gerektiğini, inan ki anlayamıyorum! İranlıların Amerikan yardımı için haykırdığına kesin gözüyle bakıyorsunuz. Büsbütün yanılıyorsunuz! İranlılar yalnızca ve yalnızca, Amerika'dan gelecek para için haykırıyorlar; kendileri nasıl uygun görürlerse o şekilde harcamak üzere istedikleri para!"[7]

I. Dünya Savaşı ortaklarının düştükleri anlaşmazlıkların gerisinde, tek bir kuşku yatmaktaydı: Amerikalıların Orta Doğu petrol imtiyazlarına göz dikmiş olabileceği kuşkusu! *Standard Oil,* İtilaf Devletlerinin petrol ihtiyacının dörtte birini karşılasa da, savaş sona erdiği zaman Amerika'nın bilinen petrol varlıkları hızla bitmeye başlayacaktır. Ülkenin otomobil aşkı, kontrolü âdeta ele geçirmiş ve Amerika'nın yabancı petrol kuyuları arayışı içerisine girmesi ge-

7 Lord Curzon'dan Cornelius van H. Engert'e Euston Otel'deki özel bir toplantıda. 4 Kasım 1919, Büyükelçi John W. Davis'e bir mektupta özet geçilmiştir. Aynı sırada, Engert İstanbul'daki Amiral Bristol'un asistanıydı. Engert Belgeleri, Sandık 1/Dosya 7, Georgetown University.

rektiği, gün geçtikçe daha da aşikâr bir hâl almıştı. Olası bir çözüm, Irak ve İran topraklarında gizliydi. Ancak Irak'ın rezervleri henüz bilinmemekteydi ve buradaki imtiyazların tamamı, *Anglo-Persian Oil Company*'nin elinde gibi duruyor olsa da, aslında henüz düzenlenmemiş karmakarışık bir konsorsiyum olan *Türk Petrol*'e aitti.

Standard Oil, bir süreliğine, Meclis'in de desteğiyle, İran'ın kuzeyinde elli yıllık bir imtiyaz alabilecekmiş gibi olur. Ne var ki İngiltere, İran petrolü üzerindeki özel haklarını hatırlatır. Daha sonra ise İngilizler, New Jersey menşeli *Standard Oil*'e APOC ile bir ortaklık önerme kararı alırlar. Curzon'un belirttiği üzere, "Amerikalılar Bolşeviklerden iyidir."[8] Ancak 10 Haziran 1923 günü Meclis, hükümete herhangi bir "bağımsız ve sorumlu Amerikan şirketi" ile kuzeydeki imtiyazları müzakere etme yetkisi tanıyan bir yasa geçirir; yeter ki bu şirket, tam tamına 10 milyon dolar kredi ile gelebileceğini garantilemiş olsun![9] Bir sonraki madde ise bu imtiyazın Amerikalı olmayan herhangi bir şirkete geçişini engellemek üzere düzenlenir. Bu durum, olası bir APOC-*Standard Oil* ortaklığı ihtimalini ortadan kaldırmış olur. Ancak daha sonra bir başka talip çıkar. *Sinclair Oil,* Meclis'in ve Dışişleri Bakanı Charles Evans Huges'ün desteğini alır; ne var ki şirket yeterli miktarda parayı sağlayamaz.

Ağustos 1945'te II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle kuzey İran, İtilaf Devletlerinin görüş alanlarının dışında bir köşede durmakta iken; Joseph Stalin'in aklında ise bundan başka bir şey bulunmamaktaydı. Sovyet dış politikasında hiçbir senaryo ya da devamlılık arz eden düşünce tarzı, *Bolshaya Igra*'dan (Büyük Oyun) daha

8 Dışişleri Bakanlığı 371/6417, Curzon'un tutanağı, 12 Kasım 1921, Cyrus Ghani, *Iran and the Rise of Reza Shah,* s.236'dan alıntı yapılmıştır.

9 a.g.e., s.276.

fazla süreklilik sağlayamamıştır. Sovyet liderleri, bir vakitler Çarlık Rusya'sı tarafından üzerinde hak iddia edilen toprakların her bir parçacığını tekrar ele geçirmek için, son derece kararlı bir duruş sergilemişlerdir. Stalin'in devrimci kariyeri, Bakü'nün petrol sahalarında bir sendika örgütleyicisi olarak başlamıştı. Orta Asya coğrafyasını iyi bilmekteydi ve petrolün stratejik önemini iyi kavramıştı. (Hitler'in Ruslar üzerine gerçekleştirdiği saldırı başarısız kalır; çünkü panzerleri, Kafkas petrol sahalarına ulaşamazlar.) Ayrıca Stalin, kuzey İran'ın 1907 İngiliz-Rus Antlaşması'nda da belirtildiği üzere tam anlamıyla Rus bölgesine ait olduğuna inanmaktadır.

Bu nedenledir ki İran ile ilgili yaşanan krizler, Soğuk Savaş'ın da bir nevi habercisi olacaktır. 1942'de başkent Tahran'da bir araya gelen Stalin, Churchill ve Franklin D. Roosevelt, Tahran Bildirisi ile İran'ın bağımsızlığını, egemenliğini ve toprak bütünlüğünü kabul ederler. Savaş sona erdiğinde, 1 Mart 1946 itibarıyla Sovyetler Birliği ve İngiltere, tüm birliklerini usulüne göre geri çekme konusunda anlaşmaya varır. Geri çekilme tarihi yaklaştıkça Sovyetler, Kuzey İran'da ayrılıkçı bir Azerbaycan hareketi örgütlemeye başlar ve bu sırada İran birliklerinin bu bölgeye girmesine izin vermezler. Washington'da Dışişleri Bakanlığı Müsteşar vekili Dean Acheson, Amerika'nın asker'i gücü az olsa da yeterli ölçüde manevi otoriteye sahip olduğunu düşünür. Acheson, kararlı bir şekilde karşılık vermeyi seçer. Niyeti ültimatomlardan kaçınmak ve Ruslara nezaket çerçevesinde bir çıkış yolu sunmaktır. Moskova'ya bir telgraf göndererek, onları Kuzey İran'a daha fazla birlik göndermemeleri konusunda uyarır. Acheson, çok ciddi uluslararası sıkıntıların doğabileceği konusunda ikazda da bulunur ve Sovyetleri İranlılar ile bir uzlaşıya varmaya davet eder. (Bu, Sovyetler adına onurlu bir çıkış olacaktır.) Acheson'ın taktikleri başarıya ulaşacaktır. İran'ın olası bir

petrol imtiyazı sözü üzerine (ki bu hiçbir zaman gerçekleşmez) ve Birleşmiş Milletlerin hafif uyarısı sonucu, Sovyet birlikleri geri çekilir.

Amerika'nın İran'da bulunmasının insani ve manevi sebepleri elbette ki vardı; ancak Dışişleri Bakanı Cordell Hull'un, Başkan Roosevelt'e, "Daha doğrudan bencilce bir bakış açısı ile Basra Körfezi'nde, yani Amerika'nın Suudi Arabistan'daki önemli petrol faaliyetlerinin çaprazında, hiçbir büyük gücün bulunmaması bizim çıkarımızadır"[10] yönünde bir tavsiyede bulunduğu da bilinmektedir. Amerika'nın İngiltere karşısındaki duruşu, Roosevelt'in, Churchill'in sorduğu, Amerika'nın İran petrolü ile ilgili çıkarlarının ne olabileceği" sorusuna verdiği yanıt ile netlik kazanır: "Lütfen şu konuda bizlere güvenin; gözümüzü sizin İran veya Irak'taki petrol sahalarınıza dikmiş değiliz." Roosevelt, Başbakan Churchill'e bu şekilde bir teminatta bulunur. Oysaki dışişleri bakanlığında, bu konuya dair hummalı bir çalışmanın devam ettiğini de bilmektedir. Churchill, kendisine teşekkür eder ve şu yanıtı verir: "İzin verin ben de size, bizim de sizin Suudi Arabistan'daki çıkarlarınız veya mülkünüze karışmak gibi bir maksadımız olmadığı güvencesiyle karşılık vereyim."[11]

1951 senesinde, İran parlamentosunun her iki kanadı da yıllarca bastırılmış öfkeyi açığa vuracak ve *Anglo-Iranian Oil Company*'nin kamulaştırılması kararını alacaktır. Bu karar, İngilizlerin, 1933 imtiyazının maddelerini, tıpkı Aramco'nun yakın bir geçmişte Suudilerle anlaştığı gibi yarı yarıya paylaşım çizgisine çekilerek yeniden düzenlenmesini reddetmelerinden sonra alınmıştır. İşçi Partisi'nin ik-

10 James A. Bill, *The Eagle and the Lion,* s.19'dan alıntı alınmıştır.
11 a.g.e. s.28.

tidarda olduğu hükümet, *British Oil* ile kömür endüstrisini henüz yeni kamulaştırmış olsa da Başbakan Clement Attlee, Aramco anlaşmasına benzer bir AIOC anlaşmasının en az İngiltere'nin Orta Doğu'daki pozisyonu için imparatorluğun kaybedilmesi kadar sarsıcı olabileceğini düşünmektedir. Enerji Bakanlığı Daimi Müsteşarı Sör Donald Ferguson tarafından açıkça belirtildiği üzere, İngiltere'nin kesinlikle esnek olamayacağı bir nokta varsa o da, İran'daki petrolün İngilizlere aidiyetinin sorgulanmasıdır: "İran topraklarında yatan petrol; İngiliz girişimi, becerisi ve çabası sonucu keşfedilmiştir. Yine aynı şekilde rıhtımlar, depolama tankları ve pompaları, yollar, demiryolu tankerleri, öteki dağıtım tesisleri ve tüm bunların yanı sıra muazzam bir tanker filosu ile petrolü çıkaran, rafineriler inşa eden, 30-40 ülkede İran petrolü için pazar yaratan yine İngilizlerdir. Tüm bunlar, inanılmaz ölçüde daha geniş olan Amerikan petrol endüstrisi ile bir yarış içinde olan İran petrolü için, pazar bulmak neredeyse imkânsızken gerçekleştirilmiştir. Bunların hangisi, İran hükümeti veya İran halkı tarafından yapıldı veya yapılabilirdi?"[12]

İran'ın, İranlı personelin sayısında artış, İran içerisindeki petrol fiyatlarını dünya genelindeki seviye yerine maliyetine göre belirlemek ve *AIOC* defterlerini inceleme hakkı talep etmesi üzerine Dışişleri Bakanı Yardımcısı George McGee, oldukça önemsiz bu isteklerin yerine getirilmesi için şirkete ve Dışişleri'ne başvuruda bulunur. Ancak o zaman artık İngiltere'nin teklifi çok küçük ve çok geç kalmıştır. Olaylar, Başbakan Hacı Ali Razmara'nın 7 Mart günü bir mollanın cenazesine katıldığı sırada öldürülmesiyle tam anlamıyla çıkmaza girecektir. MI6'nın Tahran'daki bir görevlisine gö-

12 William Roger Louis, *The British Empire in the Middle East, 1945-1951*, s.683-84'den alınmıştır.

re Razmara'nın cebinde, *AIOC*'un yarı yarıya anlaşması vardır.[13] 15 Mart 1951'de Meclis, petrol şirketini ulusallaştıran yasayı tek taraflı olarak kabul eder. Artık dışişleri bakanı olan Acheson, İngilizlerin ne denli söz dinlemez olduklarını şu sözlerle ifade edecektir: "Daha önce bu miktarda bir kayba, bu denli hızlı ve bu denli aptalca bir şekilde hiç uğramamışlardır!"[14]

Şah, büyük bir kesimin beğenisini kazanacak şekilde, söz konusu kamulaştırmanın önde gelen savunucusu yetmiş yaşındaki Muhammed Musaddık'ı başbakan olarak atar. Musaddık, annesi bir Kaçar prensesi olan ve hukuk eğitimini İsviçre'de görmüş varlıklı bir avukattır. Henüz on altısında iken Horasan bölgesinin baş vergi denetçisi olarak hükümetteki ilk görevine atanır. Kendisi bu görevi sırasında, idareci elitler arasındaki yolsuzlukların ne denli yaygın bir hâl aldığını bire bir gözlemlemiş olur. Tahran'a döndüğünde, Şah, ona "Musaddık" soyadını verir. (Anlamı şöyledir: Arıtılmış, denenmiş ve değerli bulunmuş kimse.) Sivri burnu ve bir leylek kadar zayıf oluşundan ötürü karikatüristlerin baş tacı hâline gelir. "Yaşlı Mossy", ülser ile boğuşmakta; sinir krizleri, ağlama ve efsanevi bayılma nöbetleri geçirmektedir. 1925'te Meclis, Rıza Han'ın kendisini şah ilan edişine yüksek sesle karşı çıkınca, Musaddık politikayı bırakarak, çiftliğinde inzivaya çekilir. Ardından da kendisini bir Avrupa sürgününe mahkûm eder. İran'a döndüğünde, İngilizler, Şahların Şahı'nı sürgüne zorlayıp genç oğlunu tahta çıkarmadan hemen önce, Rıza Şah tarafından hapse atılır.

Yaşlı Mossy, artık mevcut durumdan hoşnut olmayanların laik, aşiretçi ve dincilerin koalisyonu olan Ulusal Cephe'ye öncülük etmektedir. En önemli dinî müttefiki, 1979 devriminin Ayetullah

13 Stephen Dorril, *MI6: Fifty Years of Special Operations,* s.560.
14 Dean Acheson, *Present at the Creation,* s.503'den alınmıştır.

Humeyni'nin müjdecisi, ateşli bir İngiltere karşıtı olan Ayetullah Abdülkasım Kaşani'dir. Yaşlanan aslanın en sert düşmanları ise solculardır. İran Komünist Partisi Tudeh tarafından örgütlenen çeteler, Musaddık'a "kapitalizmin maşası" diye saldırırlar.

Bu sırada İngiltere'deki İşçi Partisi hükümeti, 1950'lerin başından itibaren petrol sahalarını korumak için silahlı bir müdahaleyi ölçüp biçmeye başlamıştır bile. Savunma Bakanı Emmanuel Shinwell, şu uyarıda bulunur: "Eğer İran'ın petrolüyle birlikte bizden uzaklaşmasına izin verirsek, Mısır ve öteki Orta Doğu ülkelerinin bu tarz bir girişimde bulunma düşüncelerini desteklemiş, onları cesaretlendirmiş oluruz. Bir sonraki adım, Süveyş Kanalı'nın ulusallaştırılması girişimi dahi olabilir."[15] Londra'nın görüşü, *Observer*'da paylaşıldığı şekilde; Musaddık'ın "sağduyulu menfaat tartışmalarına son derece kapalı" olduğu doğrultusundadır. Neticede "Etrafı sahtekârlar, vurguncular ve delilerle çevrilidir" ve o, "Tam bir Frankenştayn!"[16] gibi davranmaktadır. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın analizcisi daha da ileriye giderek, Musaddık'ın "kurnaz", "güvenilmez", "bütünüyle prensipsiz", "kısa ve çarpık bacaklı", "at arabasına benzeyen" ve "önemsiz ölçüde afyon kokusu yayan"[17] bir kimse olduğu yorumunda da bulunacaktır.

İngilizler, en büyük denizaşırı mülkleri olan Abadan rafinesini kapatırlar ve son derece bilindik bir emperyal ritüeline uyarak Kıbrıs'a

15 Daniel Yergin, *The Prize,* s.458.

16 *The Observer,* 20 Mayıs 1951, Mark J. Gasiorowski and Malcolm Byrne, eds., *Mohammed Mosaddeq and the 1953 Coup in Iran,* s.135'den alınmıştır.

17 İngiliz Dışişleri Bakanlığı 371/İran 1951/91459, Ervand Abrahamian, "The 1953 Coup in Iran", *Science and Society,* vol. 65, no. 2 (2001), s.194'den alınmıştır.

paraşütçü askerlerini indirirler ve Basra Körfezi'ne ise bir kruvazör gönderirler. Bir an için, söz konusu meseleyi zor kullanarak çözmeye çalışanların üstün geleceği izlenimi oluşur. Ancak Washington'un bu askerî tutuma ayak uydurması imkânsızdır. Washington'daki analizciler, hâlâ toparlanmaya çalışan savaş sonrası Avrupa'sının ana petrol tedarikçisinin, İran olduğunu belirtirler. Beyaz Saray'ın diretmesi üzerine İngiliz hükümeti, deneyimli diplomat ve pek yakında New York valisi olacak Averell Harriman'ın özel arabuluculuk görevini üstlenmesini kabul eder. Harriman'ın Tahran ziyareti başarısızlıkla sonuçlanacaktır. En son bir gövde gösterisi olarak *AIOC*'un ellerinde tenis raketleri ve golf sopaları taşıyan İngiliz personeli, Abadan'ın Gymkhana Kulübü'nün önünde toplanır. Görünen odur ki, Basra'ya doğru yola çıkmaya hazırdırlar! Şirketin resmî tarihine göre, "Geminin bandosu, 'hiç durmaksızın' İran ulusal marşını çalar ve gemiler karşılıklı seferlere başlar... Kruvazör *Mauritius,* marş eşliğinde nehrin yukarısına doğru yavaşça yol alır. Bu sırada, toplananlar rayları kaplarken, bir yandan da hep bir ağızdan marşın 'Albay Bogey'in yayımlanmaya daha az müsait versiyonunu mırıldanırlar. Bir sonraki gün, Ross ile Mason (iki üst düzey yetkili) ayrılır. En büyük deniz aşırı İngiliz girişimi, böylelikle karaya oturmuş olur!"[18]

Bu olayı takiben İngilizler, İranlılara bazı ekonomik yaptırımlar uygulanmasını öngören ve belli başlı uluslararası petrol şirketlerinin katılacağı bir petrol boykotunu tetiklerler. Whitehall, bir sonraki adım olarak İran'ın sterlin servetini dondurur ve Washington'ı, Musaddık'a karşı harekete geçmeye ikna etmeye çalışır. Başkan Truman ve Musaddık'tan yana eğilim gösteren ve Ekim 1951'de İranlı liderler Washington'ı ziyaret ettikleri zaman beyhude bir şekil-

18 Henry Longhurst, *Adventure in Oil: The Story of British Petroleum,* s.143-44.

de arabuluculuk yapmaya çalışan Dışişleri Bakanı Acheson, kararlı biçimde direnirler. Dışişleri Bakanlığı'nın görüşüne göre Musaddık, "Halkın çoğunluğu tarafından desteklenmektedir" ve o, "uyanık", "nazik", "samimi" ve "bilgilidir."[19] *Time* dergisi, bu İranlıyı 1951 yılında, "Yılın Adamı" seçer. Derginin kapağında ise Musaddık, "İnce Çizgili Takımının İçindeki Derviş"[20] olarak betimlenir.

Tek bir petrol tankeri dahi bulunmayan ve rafineriyi idare edecek bilgiye sahip olmayan Tahran, Abadan'daki işler durunca sendeler. Musaddık ile yapılan konuşmalar sonuçsuz kalır. İranlılar, petrol şirketinin Tahran'daki ofis müdürünün evini aradıklarında, burada daha sonra yayımlanacak bazı belgeleri açığa çıkarırlar. Bu belgeler, petrol şirketinin İran'ın siyasi hayatına her anlamda müdahale ettiğinin bir kanıtıdır: Meclis vekilleri ve *AIOC*'a karşı çıkan eski kabine bakanları, makamlarından zorla alınmışlar; gazetelere Musaddık'ın parti üyelerine dil uzatan köşe yazıları yayımlamaları için rüşvetler dağıtılmıştır.[21] Tüm bunların ardından bir Tahran gazetesi, kaygı verici bir şiddetle şunları ifade eder: "Artık perde açıldığına ve gazeteci, Meclis vekili, vali ve hatta başbakan postlarının arkasına gizlenmiş hainlerin gerçek kimlikleri ortaya çıkarıldığına göre, bu adamlar mermilerle delik deşil edilmeli ve leşleri köpeklere atılmalıdır!"[22]

İran, davasını taşıdığı Uluslararası Adalet Divanı, olayın kendi yargı yetkisi alanına girmediğine karar verir. Musaddık, konuyu Birleşmiş Milletler'deki konuşmasında dile getirir, ama bir so-

19 Tasnif edilmemiş Belgeler/1975/White House/Doc. 780, Abrahamian, "The 1953 Coup in Iran", s.187'den alınmıştır.

20 *Time Magazine,* 4 Ocak, 1952.

21 Moustafa Elm, *Oil, Power, and Principle: Iran's Oil Nationalization and Its Aftermath,* s.120.

22 a.g.e., s.121.

nuç alamaz. Ancak hatanın tamamı İngilizlerde değildi. Evet, öteki popülistler gibi Musaddık da saldırıda mükemmeldi, fakat zor gerçekleri destekçilerine söylemekte başarısız kalır. Acheson, daha sonra olayı şöyle değerlendirecektir: "Bu benzersiz karakter, gerçekten de rüzgâr ekmiş, fırtına biçmiştir."[23]

Londra da, uyum için gerekli manevra alanı daraldıkça, Dışişleri Bakanlığı radikal bir çareye başvurur. İlk kıvılcım, 22 Mart 1951 tarihinde *The Times*'da imzasız bir makalenin yayımlanması ile birlikte çakılır. Savaş esnasında Tahran Büyükelçiliği'nde görev yapmış Londra Üniversitesi Şarkiyat ve Afrika Araştırmaları Okulu'nda (University of London's School of Oriental and African Studies) Farsça okutmanı Ann Katherine Swynford Lambton tarafından yazılan makalede, rüşvetçi ve asalak bir hükümetle sonuçlanan, İran'ın istikrarsızlığını ve İran yönetici sınıflarının "budalalığını, açgözlülüğünü ve sağduyusu eksikliğini" kınar. Makaleyi takiben Lambton ile Whitehall'de bir buluşma gerçekleştirilir. Kendisi burada, Musaddık'a karşı son derece katı bir tutum takınılmasını, istikrarlı bir şekilde güç gösterilmesini ve İran hükümetinin "gizli yollarla" değiştirilmesini önerir. Lambton ayrıca, İran'da bulunan akademisyen Robin Zaehner'ın strateji belirlemekte "doğru kişi" olabileceğini sözlerine ekler.[24] Robin Zaehner, daha sonra Oxford All Souls College'de Doğu Dinleri Profesörü olacaktır. Tuhaf, tiz sesli Zaehner, elbette ki bir istihbarat ajanı olarak seçilmemiştir; ancak kendisinin oldukça sıra dışı bir özelliği vardır: Savaş sırasında İran'da gizlice çalışmalar yürütmüş olmak!

23 Acheson, *Present at the Creation,* s.504.

24 William Roger Louis, "Britain and the Overthrow of Mosaddeq" içinde Gasiorowski ve Byrne, *Mohammed Mosaddeq and the 1953 Coup in Iran,* s.132.

MI6 değil, Dışişleri Bakanlığı tarafından Tahran'a gönderilen Zaehner, hiç zaman kaybetmeden Musaddık'tan nefret edenlerin ve İngiliz hayranlarının dâhil olduğu bir ağ oluşturur. Özel ödül ise varlıklı Raşidiyan kardeşlerdir: Seyfullah, Esadullah ve Kudretullah! İngiliz mallarının ithalatçıları ve Millî İrade Partisi'nin finansörleri olan üç kardeş, sokak çeteleri oluşturma konusunda uzman olduklarını kanıtlarlar. Tarihçi James A. Bill, MI6'nın İran'da sahip olduğu üç değerli şahsın niteliklerini şöyle tarif eder: "En yaşlıları olan müzisyen ve düşünür Seyfullah, üçlünün beynidir. Kendisi son derece iyi bir konuşmacı ve ev sahibidir. Seyfullah, bir siyasi tarih öğrencisi olarak Machiavelli'den kelimesi kelimesine alıntılar yapmaya bayılır. Esadullah, örgütleyici, siyasi aktivist ve Rıza Şah'ın oğlu Muhammed Rıza Şah'ın da sırdaşıdır. Kudretullah ise bir iş adamıdır ve girişimci ruhludur."[25] Maddi yönden son derece varlıklı olmalarına rağmen (Londra'daki Grosvenor Otel'de bir aile süiti tutabilecek kadar) üç kardeş, işverenlerinden aylık 10.000 sterlinlik (yaklaşık 28.000 dolar civarında) bir yardım alırlar. Kendileri bu parayı din adamlarına, gazetecilere ve Meclis'in vekillerine rüşvet vermek ve bunların yanı sıra gazeteler ile pazar yerlerinde, Musaddık karşıtı propaganda yapmak için harcarlar. Basınla geniş ölçüde irtibat hâlinde olan ve siyasi anlamda nüfuzlu, petrol zengini Bahtiyari aşiretiyle önemli ilişkiler kurmayı başarmış, ancak şirketin yaptığı yardımların kesilmesi sonucu sendelemiş olan *AIOC*'un kendi istihbarat servisi Merkezi Bilgi Bürosu da (Central Information Bureau) onlara yardımcı olur.

Bu sırada, yeni ve seçkin MI6 istasyon şefi, Tahran'da görevine başlar. Savaş sırasında yirmi yedi yaşında Albay olan C. M. "Monty" Woodhouse, Almanya tarafından işgal edilmiş Yunanistan'daki ge-

25 Bill, *The Eagle and the Lion,* s.88-89.

rillalarla işbirliği yapan Müttefik Askerî Misyonu'na başkanlık eder. Eşi bir kontes, babası ise bir asilzade olan bu hafife alınmış üs-sınıftan İngiliz beyefendisi, daha sonra parlamentoda muhafazakâr milletvekili olarak Oxford'u temsil eder. Woodhouse, 1951-52'de, Tahran'daki MI6 bürosunun yeni şefi olarak İngiliz Büyükelçiliği'nin devasa yerleşkesine taşınır: Burası, zemini kadifeyi andıran yeşil çimlerle örtülü, duvarlarla çevrilmiş on beş dönümlük bir karargâhtır! Woodhouse'un yardımcısı ise Farsça konuşan Norman Darbyshire olur. Darbyshire, II. Dünya Savaşı sırasında İran'da görevlendirilmiş ve ilk OPERATION BOOT planının taslağını hazırlayan kişi olmuştur.

1906 anayasasına göre, Şah'ın başbakanı atama ve onu görevden alma yetkisi vardır. Bu sırada Şah, Musaddık ile zıt kutuplarda yer alır. Bu çatışmanın sebebi ise Musaddık'ın daha fazla iktidar arayışına girmesi olarak gösterilebilir; özellikle de Savaş Bakanlığı üzerinde! Temmuz 1952'de Şah, başbakanını istifaya zorlar. Ancak üç gün süren şiddetli isyanın ardından, Musaddık'ın halkın gözünde sahip olduğu değeri göz ardı eden şaşkın Şah, kendisini tekrar atamak durumunda kalır ve Musaddık'ın taleplerinin çoğunu da yerine getirir. Daha sonra boynuz kulağı geçer. Musaddık, sıkıyönetimi genişletir ve ülkede sokağa çıkma yasağı başlatır. Ulusal Meclis seçimlerini askıya alır. Senatoyu fesheder ve anayasa mahkemesini dağıtır. Eylülde, Truman ile Downing Sokak 10 numaraya muzaffer bir şekilde yeni dönen Başbakan Churchill tarafından onaylanan, petrol sorununun çözümüne yönelik formülü reddeder. Kriz, Musaddık'ın İngiliz diplomatlarını kovmasıyla daha da derinleşir. Kendisi bu hareketini, şöyle savunur: "Siz, onların ne denli kurnaz olduklarını bilmezsiniz! Siz, onların ne denli şeytani oldukları-

nı da bilmezsiniz. Dokundukları her şeyi nasıl lekelediklerini ise hiç bilemezsiniz!"[26] Ülkeyi terk etmesi için on gün süre tanınan MI6, istihbarat adına sahip olduğu "değerleri"; *Raşidiyan* Kardeşler de dâhil, Amerikalılara devreder ve Kıbrıs'tan olayları yakından takip etmeye başlar.

Dwight Eisenhower'ın Kasım 1952'de başkan seçilmesini takiben, İran ile ilişkili olarak İngilizler ile Amerikalılar arasındaki görüş ayrılıkları sona erer. Eisenhower, zaferinden üç hafta sonra "İran Sorunu"nu görüşmek üzere Churchill'in Dışişleri Bakanı Anthony Eden ile bir görüşme yapar. Bir hafta sonra Kermit Roosevelt, Londra'da MI6'dan meslektaşlarıyla buluşur. Woodhouse da Amerikalı "kuzenlere" yeniden yakınlaşmak için Washington'a gider. Woodhouse, konuyla ilgili şöyle bir itirafta bulunmuştur: "(yeni ekibin) önyargılarının neler olduğunu öğrendiğimiz zaman, bu önyargıların üzerine daha da çok gittik." Kuzey Kore ile savaş devam etmektedir; Joseph McCarthy, senatoda tribünde durmaktadır; Rosenbergler yargılanmış, mahkûm edilmiş ve casusluk yaptıkları gerekçesiyle idamlarına karar verilmiştir. Bu nedenle Woodhouse "Petrol endüstrisinin kontrolünü yeniden ele geçirme ihtiyacı yerine, İran'daki Komünist tehdidi" üzerinde ısrar etmeyi tercih eder. Woodhouse'a göre, "Petrol sorununa bir çözüm bulmak için Musaddık ile müzakere edilebilirse de -ki bunun gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceği dahi meçhuldür- Musaddık yine de Sovyet desteğini arkasına almış komünist Tudeh Partisi'nin darbesine karşı direnecek güçte değildir. Bu nedenle de makamından indirilmelidir."[27] Aksi takdirde, Sovyetler Birliği "tıpkı Çekoslovakya'da olduğu gibi,

26 Vernon A. Walters, *Silent Missions,* s.247.

27 C. M. Woodhouse, *Something Ventured,* s.117.

ülkenin kontrolünü ele geçirebilir."[28] (Rastlantı eseri, Amerikalılar ve İngilizlerin şansı yaver gider; Stalin Mart 1953'de ölür ve bu durum, Tudeh Partisi'ni bir karışıklığa sürükler.)

CIA Tahran istasyonunun başkanı Roger Goiran, "İngiliz-Fransız sömürgeciliğine Amerikan desteği vermektense"[29] istifa etmiş olmasına rağmen, CIA önerilen operasyon üzerinde çalışmalar yürütmeyi kabul eder. Woodhouse'a gelince; kendisi diplomasiyi tercih etmiş isimsiz, kıdemli bir Amerikalı Dışişleri Bakanlığı yetkilisini suçlayacaktır: (olası sanıklar) Dışişleri Bakan Yardımcısı Henry Byroade ile Büyükelçi Charles "Chip" Bohlen'dir! Amerikalılar, bunun yerine İngiliz karşıtı Ayetullah Kaşani'yi ve sol kanattan arkadaşlarını gözden düşürmeyi önerirler. Böylelikle "Musaddık'ın Tudeh Partisi'ne karşı daha etkili bir şekilde hareket etmesi kolaylaştırılmış olur." Woodhouse, büyük bir kibirle şu notu düşer: "Bu, Musaddık'ın hâlâ yerinde tutulabileceğine ve yönlendirilebileceğine inanan ve onun mahvoluşunun doğuracağı sonuçlardan korkan şu Amerikalıların açıkgöz sersemliklerinin bir parçasıdır."[30]

Washington'un İran'da zaten kalabalık bir diplomatik (59 kişi) ve askerî (123 kişi) misyonu vardır ve CIA'den Donald Wilber, basını yönlendirmek ve istekli eşkıyaları toplamak üzere yerli ajanlardan oluşan bir ekip oluşturmuş durumdadır. Nisanın ortalarına gelindiğinde, AJAX için planlamalar hâlâ devam etmektedir ve bütçesi onaylanmış vaziyettedir. (Amerikalılar plana OPERATION BOOT adını vermiştir). Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi Loy Henderson, İngilizler ile Şah arasında âdeta bir postacı vazifesi görmektedir. Amerikan Dışişleri, İngiliz Dışişleri'ne öne çıkan de-

28 a.g.e., s.107.
29 Dorril, *MI6,* s.584'den alınmıştır.
30 a.g.e., s.121.

ğerlendirmelerini gönderir: Şah, Kaçar Hanedanı'nı İngilizlerin devirmiş oldukları; yerine babasını getirdikleri ve daha sonra da babasını devirdikleri konusu üzerinde duruyor. Bu nedenle şu anda isterlerse kendisini iktidarda tutabileceklerini, istemezlerse de devirebileceklerini düşünüyor. Eğer tahtta kalmasını ve anayasanın kendisine verdiği gücü elinde tutmasını istiyorlarsa, bu konuda onu bilgilendirmeliler. Öte yandan Şah'ın gitmesini arzu ediyorlarsa, daha fazla zaman kaybetmeden bilgilendirilmeli ki sahneden usulca çekilebilsin!"[31]

Söz konusu harekât gizli saklı gerçekleştirilirken, Oxford'da Arapça ve Farsça okuyan; bu nedenle de kendisini İran ile ilgili tüm konularda kabine uzmanı olarak tayin eden İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden hastalanır. Bu durumdan dolayı Başbakan Churchill, geçici olarak Eden'ın görevlerini üstlenir. Churchill, Şah'ı Musaddık'ı kovması için teşvik eder; öyle ki, bunu nasıl yapabileceği konusunda kendisine akıl bile verir! Churchill'in bu mevzuuyla ilgili Şah'a gönderdiği mesaj, İngiliz yazar William Shawcross tarafından oraya çıkarılır ve *The Shah's Last Ride* isimli kitabında yayımlanmıştır. Söz konusu satırlar, bütünüyle aktarılmayı hak ediyor: "Bay Henderson, ABD, aşağıdaki genel duruma dair doğru ve demokratik ilkelere uygun olduğuna inandığım gözlemlerimi Şah'a iletebilirse bu beni son derece memnun kılacaktır. Mesajın başı. Bireyler veya azınlıklardan oluşan bir parti nedeniyle vuku bulmuş, şiddet içeren, zalimce bir durumla karşı karşıya kalındığı zaman didinip duran kitlelerin refahını güvence altına almak ve düzenli bir devletin devamlılığını garantilemek, bu doğrultuda gerekli adımları at-

31 İngiliz büyükelçiliğinden telgraf. Washington'dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, 21 Mayıs 1953, PRO FO 371/104659, William Shawcross, *The Shah's Last Ride,* s.65-66'den alınmıştır.

mak anayasal monarşinin kralının veya Başkanın görevidir. Mesaj sonu."[32]

CIA'den Roosevelt ile Wilber, zaman kaybetmeden Kıbrıs'ta taslağını oluşturdukları darbe projesini de yanlarına alıp Londra'ya geçerler. MI6 ile gerçekleştirilen toplantıların ardından proje, üzerinde yeniden çalışılmış şekliyle ortaya çıkar. Bir sonraki adım, planın, tarihi önceden belirlenen önemli 25 Haziran toplantısı sırasında Amerikalılara iletilmesi olur. Churchill, 1 Temmuz günü operasyona yeşil ışık yakar. Başkan Eisenhower ise 11 Temmuz günü operasyonu onayladığını bildirir. (Woodhouse şu notu düşmüştür: "Churchill, çarpıcı operasyonlardan hoşlanıyor ve ürkek diplomatlara karşı pek o kadar da saygı duymuyor.")[33] Wilber, kod adları Nerren ile Cilley olan iki İranlı'nın da desteğiyle "sinir savaşı" olarak nitelendirdiği operasyonu başlatır. Bir CIA kuryesi, bol miktarda Musaddık karşıtı karikatür ve posterlerle Tahran'a ulaşır. Amaç Wilber'in Musaddık'ın hükümetini gözden düşürmek için, geniş ölçüde bir propaganda kampanyası başlatabilmesidir. Komünist tehdidi belirten makaleler, yabancı ve yerel basında yayınlatılır.[34] İstihbarat ağları birleştirilir ve sorumluluğu komünistlere atmak üzere, sıkıntılar yaratmaları için uzman ajan provokatörler kiralanır. Aşiretlere silahlar dağıtılır. Silahlı bir çete, Tahran'ın polis şefini kaçırır; kendisine işkence eder ve öldürür. Büyük Ayetullah ise duruma uygun bir şekilde komünistlere karşı fetvalar verir.

---

32 Churchill'den Şah'a: PRO, Londra Dışişleri Bakanlığı 371/104659.80648, a.g.e. alınmıştır, s.66.

33 Woodhouse, *Something Ventured,* s.125.

34 Wilber, *CIA Clandestine Service History,* özet, s.x.

Cesareti kendini hissettirmeye başlayan ve keyfi yerine gelen Kim Roosevelt, Beyrut'tan Şam'a geçene kadar operasyonun temposu artar. James F. Lochridge sahte adı altında, yüz binlerce dolar değerindeki küçük İran paralarıyla birlikte İran sınırını geçer ve operasyonu yürütmek üzere 25 Temmuz günü Tahran'a ulaşır.

Musaddık'ın ardından başa geçecek kişi Amerikalılar tarafından incelenmiş ve nihai karara varılmıştır: Bu kişi General Fazlullah Zahedi'dir. Zahedi, sadık bir kralcı ve tam bir keyif adamı olarak nitelendirilebilir. Kendisi Musaddık'ın ilk kabinesinde içişleri bakanlığı yapmıştır. Bu tercih İngilizleri kızdıracaktır. 1942'de kod adı PONGO olan bir operasyon kapsamında, İngilizler Zahedi'yi kaçırmışlar ve Nazilerle işbirliği yaptığı gerekçesiyle onu Filistin'de bulunan bir gözaltı kampına sürmüşlerdir. PONGO, Churchill'in "İskoç etekli farekulağı" ve söylentilere göre hayali ajan James Bond'a ilham veren efsanevi "Fitzroy Maclean" tarafından yürütülmüş olan bir operasyondur. (Maclean'in aktardıklarına göre, Zahedi'nin İsfahan'daki yatak odasında gerçekleştirdiği aramanın sonucunda, şunlara rastlamıştır: "Alman yapımı otomatik silahlar, fazla miktarda ipek iç çamaşırı, bir miktar afyon, İsfahan'daki fahişelerin resimli bir listesi ve bol miktarda mektup ile belge.")[35] Zahedi'nin İngilizler ile arasındaki sorun, Roosevelt için bir avantaj olur. Öyle ki, İran halkının general ile ilgili algısı, onun komünizm karşıtı olduğu doğrultusundadır. Tek bir kimse bile onun İngiliz karşıtı olabileceğini düşünmemektedir. Zahedi'nin Salt Lake City'de öğrenim görmüş oğlu Erdeşir, babası ile Amerikalılar arasında irtibatı sağlayacaktır. (Elizabeth Taylor ile bir süre arkadaşlık etmeden önce Şah'ın kızıyla evli olan Erdeşir, Şah'ın Washington ve Londra'da hiç düşünmeden para harcayan büyükelçisidir.)

35 Fitzroy Maclean, *Eastern Approaches,* s.274.

Roosevelt'in bir sonraki adımı, taht üzerindeki gücü kırılgan gergin Şah'a danışmaktır. Şah, iki suikasttan sağ kurtulmayı başarmıştır; ancak henüz bir erkek varisi yoktur. Wilber, üstlerine Şah'ın özel bir hazırlığa ihtiyaç duyduğu konusunda tavsiyelerde bulunur: "Doğası gereği son derece kararsız olan, yersiz şüpheler ve korkularla iç içe yaşayan bu kişi, rolünü iyi oynaması için teşvik edilmeli. Bu rol, çok az ölçüde olumlu eylem gerektirmeli ve mümkün olabilen en kısa sürede oynanmalıdır."[36] Şah, aynı zamanda işin içerisinde "gizli İngiliz parmağı" olduğu yönündeki "patolojik bir korku"[37] içinde olduğunu ortaya koyar. Komplocular, iki kraliyet fermanı ile kararnameleri imzalanması için "Boy Scout"a ihtiyaç duymaktadırlar: Bu, onların Şah'a taktıkları lakaptır! Fermanlardan ilki, "Old Bugger"ı (Musaddık) kovmak, öteki ise Zahedi'yi onun yerine atamak içindir. Wilber, Zahedi'ye, gerekirse "Şah'ın aktif işbirliği"[38] olmadan da darbenin gerçekleşebileceği teminatını vermiştir.

Şah'ın o sırada Fransız gazinolarında kumar oynayan "güçlü ve entrikacı ikiz kız kardeşi" Prenses Eşref'le Şah'ı kuvvetlendirmek için ilişkiye geçilir.[39] Prenses'in göreve karşı isteksizliği, MI6'nın kendisine sunduğu vizon kürk ve ciddi miktardaki nakit para ile giderilir. 25 Temmuz günü, Tahran'ı gizlice ziyaret etme girişiminde bulunan Prenses, Musaddık'ın emirleri neticesinde beş gün sonra burayı terk etmek zorunda kalır. Yine de erkek kardeşiyle fırtınalı bir toplantı gerçekleştirmiştir. MI6, BBC İran Servisi'nin her gece yaptığı yayınında ufak bir değişikliğe gidilmesini de sağlar: Yayının "Şu anda Londra'da gece yarısı" yerine "Şu anda *tam olarak* gece ya-

36 Wilber, *Overthrow,* ekler A. 3.
37 a.g.e., s.4.
38 a.g.e., s.18, veya ekler B, s.10.
39 a.g.e., s.3.

rısı" diye başlayarak, Şah'a arkasında hâlâ İngiliz desteği olduğunun işareti verilecektir. Roosevelt, Şah'ın aynı zamanda Amerikalıların desteğine de sahip olduğunu ispatlamak için, Eisenhower'ın valilerin katıldığı bir konferans sırasında yapacağı konuyla son derece ilgisiz konuşmasını; İran'daki durumun "Amerika adına son derece uğursuz olduğunu" ve Sovyetler Birliği'nin önünün "mutlaka kesilmesi gerektiğini ve bunun derhâl yapılmasının şart olduğunu"[40] söyleyecek şekilde yeniden düzenler.

Bir başka muhatap ise tam zamanında ortaya çıkar: Emekli General H. Norman Schwarzkopf (1991'deki I. Körfez Savaşı komutanının babası). Schwarzkopf, İran Kraliyet Jandarması nezdindeki Amerikan Askerî Misyonu'nun komutanlığını yürüttüğü sırada Şah'ın güvenini kazanmıştır. General, dünya turunu yarıda keser ve tek bir amaçla sarayın yanına konar: Amaç kararnameleri almak! Paranoyak Şah, tuhaf bir rastlantı sonucu, balo salonunun gizli dinleme cihazlarıyla donatılmış olabileceğini düşünür ve bunu belirtir. Bu nedenle ikili arasındaki konuşma, ikisi odanın tam ortasında yer alan küçük bir masanın çevresindeyken gerçekleşir. Schwarzkopf, Şah'ın kararnameleri imzalamayı reddettiğini ve ek zaman talebinde bulunduğunu rapor eder. General, arkadaşı Kim'i arabulucular kullanmaya bir son vermesi ve Şah hazretleriyle doğrudan görüşmesi doğrultusunda uyarır. Roosevelt de 3 Ağustos günü aynen bunu yapar: "Yerleşmiş bir tavır olan tereddüt ve duraksamaların üstesinden gelebilmek için, yıldırıcı girişimler vasıtasıyla aralıksız baskı uygulanan" bir dizi gizli buluşmanın ilkinde Şah, kendisinin bir "vurguncu olmadığını ve bu doğrultuda önüne serilen fırsatları değerlendiremeyeceğini" belirtir. Şah'ın bu tavrı, Roosevelt'in onun bir

40 Roosevelt, *Countercoup*, s.168.

"pısırık"[41] olduğu sonucuna varmasına yol açacaktır. Toplantılar boyunca Roosevelt, şartları detaylandırır. Detaylar arasında hazırlanmış fermanlar ve Şah yanlısı gösterileri desteklemek için hazırlanacak bildiriler için birkaç bin doların temin edilmesi de vardır. Şah, en sonunda fermanları imzalamayı kabul eder. Roosevelt, Şah'a eşini de alarak Hazar kıyısında inzivaya çekilmesi ve burada beklemesi tavsiyesinde bulunur. Roosevelt, Eisenhower'ın son mesajını da ona iletir: "Şah Hazretleri, Tanrı yardımcınız olsun! Eğer ki Pehleviler ile ortak hareket eden Roosevelt, bu küçük meseleyi çözemezse, bu da demek oluyor ki umut her yerde tükenmiştir. Sizin bunu başaracağınıza yürekten inanıyorum."[42] Roosevelt, kararnameler kendisine ulaşana kadar zamanını kır villasının havuzunda yüzerek, tavla sırasında votka limonunu yudumlayarak ve pikabından operasyon sırasında tekrarlanan "*Luck Be a Lady Tonight*" (*Guys and Dolls*'dan) isimli şarkıyı dinleyerek geçirir. Vaziyetin aciliyetine ek olarak, 12 Ağustos günü, Sovyetler ilk hidrojen bombasını başarılı bir şekilde test etmiştir.

Bir İngiliz komplosundan şüphelenen Musaddık ise Meclis'i dağılmaya davet eden başarılı bir referandum gerçekleştirir. Böylelikle CIA'nin kendisine karşı rüşvet dağıtarak sözde meşru oylar elde etmesini engellemiş olur. Musaddık'ın kendisini bir kuklaya indirgediğini düşünen ve bu nedenle oldukça kızgın olan Şah, 13 Ağustos günü ilan edilen kararnameleri imzalayacaktır. 15 Ağustos Pazar gecesi darbe başlar; ancak başlar başlamaz bocalar ve geveze bir ordu subayı tarafından riske atılması üzerine, neredeyse başarısızlıkla sona erer! Kraliyet Muhafızlarının komutanı, kraliyet kararnamesini

41 "Relentless pressure", "adventurer": Wilber, *CIA Clandestine Service History*, section V, 30, s.33; "wimp": Evan Thomas, *The Very Best Men: Four Who Dared*, s.109.

42 Roosevelt, *Countercoup*, s.168.

Musaddık'a getirmiş ve zırhlı panzerlerin arka çıktığı başbakan, kararnamenin bir kalpazanlık olduğunu ilan etmiştir. Musaddık, haberciyi tutuklatacak ve 100.000 riyallik ödülün olduğu muazzam bir arama başlatacaktır. Hedef, tabii ki Zahedi'den başkası değildir. Şafak saatlerinde, Tahran Radyosu'ndan darbenin başarısız olduğu haberi gelince, ordudan emin olmayan (Zahedi'nin emrinde bir ordu yoktu) Şah, Roosevelt'in ekibini uyarmadan eşi Süreyya'yı da alıp ülkeyi terk eder. Tek motorlu uçakla önce, mahcup durumdaki arkadaşı Kral II. Faysal'ın kendisini pek de sıcak karşılamadığı Bağdat'a, oradan da British Airways ile Roma'ya uçar. (Şah, Otel Excelsior'a giriş yapar ve Allen Dulles'i burada ağırlar.) Musaddık ise darbe girişiminde parmağı olduğu için, Amerika'ya karşı büyük bir öfke duyacaktır.

Kıbrıs âdeta inlemiş ve Churchill tereddüde düşmüştür. Washington'da CIA'nin geçici bir süre konuşlandığı Quonset barakalarının üzerine ise bir belirsizlik hâkim olacaktır. Ne var ki mevcut durum, Kim Roosevelt'in kariyerindeki en güzel an olur. Olayların gidişatını değiştiren şans değil, birimin nakit parasıdır. Kenti terk etmesi için merkezden gelen uyarı telgrafını göz ardı eden Kim, büyükelçiliğin sığınağını terk eder ve Tahran'ın kuzeyinde yer alan Şeriman semtine doğru yola koyulur. Burada Erdeşir Zahedi'ye danışır. Erdeşir ve *The New York Times*'dan Kennett Love aracılığıyla bir toplantı organize eder; burada gazetecilere fermanların birer kopyasını dağıtır. Roosevelt ayrıca, Musaddık'ın yerine Zahedi'nin geldiğine dair *Associated Press* bürosuna da bir mesaj yollar. Daha sonra Woodhouse ile Wilber'in yoğun irtibatları neticesinde Roosevelt, CIA'nin rüşvet fonunu kullanır (50.000 dolar ile 100.000 dolar arasında ve hatta daha fazla olduğu düşünülen) ve büyükelçiliğin fotokopi makinesinden, kararnamenin binlerce kopyasını alır ve da-

ğıtır. (İranlı aracılar, tutuklanma korkusuyla yardım etmeyi reddettikleri zaman onlara öncelikle para vermeyi teklif eder; bunu da geri çevirmeleri üzerine ölümle tehdit edilirler. Elbette ki nakit parayı tercih ederler!)

Başbakan ve destekçileri, örgütlenme ve harcayabilecekleri para bakımından rakipleri ile baş edemez durumdadırlar ve kurnazlıkta alt edilmişlerdir. Nerren ile Cilley, Pehlevi şahlarının heykellerini parçalayan gerçek Tudeh çetesine katılmak üzere, provokatörlerden oluşan bir çete oluştururlar. 18 Ağustos günü, İsviçre'ye sürgün edilmiş ve askerî uçakla bir önceki öğleden sonra Tahran'a dönen Büyükelçi Loy Henderson, Musaddık ile buluşur. Henderson, konuşmasına başbakanın meşruluğunu sorgulayarak başlar. Musaddık, başbakanı atama yetkisine Şah'ın değil, parlamentonun sahip olduğunu hatırlattığında ise Henderson, Musaddık'ı Amerikalıları tehdit eden çeteleri kontrol edemediği takdirde vatandaşlarının tamamını ülkeden çıkarmakla tehdit eder. Şah'ın ülkeden ayrılmış, bazı komplocuların ise tutuklanmış olması neticesinde biraz rahatlayan Musaddık, sokak gösterilerini yasaklar ve destekçilerinden sokaklardan uzak durmaları çağrısında bulunur. Ancak Henderson, Musaddık'ı, destekçileri sokaklardan geri dururken, birçoğu CIA'nin ödeme listesinde olan polis ve kralcı birlikleri göreve çağırma tuzağına düşürmüştür.

19 Ağustos günü İran gazeteleri, kararnameleri yayımladıklarından dolayı, Şah'ın sadık birlikleri, Raşidiyanlar tarafından bir araya getirilmiş olan "kara kalabalığa" refakat ederler: "Ordu tedirgin başkentin etrafında tetikte beklerken ilginç bir kafile, Tahran'ın merkezine doğru ilerledi. Etrafta perende atan akrobatlar, demir çubuklarını döndüren halterciler ve pazılarını esneten pehlivanlar vardı. Seyirciler arttıkça, bu tuhaf karışım hep bir ağızdan Şah yanlısı sloganlar atmaya başladı. Kalabalık da bu tezahürata katıldı ve işte o il-

ginç anda, halkın psikolojik dengesi Musaddık'a karşı kaydı."[43]

Sopalarla donatılmış kiralık eşkıyalar, Musaddık'ın partisinin merkezlerini yaktılar ve muhalif gazetelerin bürolarını talan ettiler. Yardımcı oyuncular ise kalabalığın üzerine 10 riyallik banknotlar serpiştirip durdular ve CIA ajanları tarafından basılmış Muhammed Rıza resimlerini, şehirdeki otomobillerin ve duvarlara yapıştırdılar. Akşamüstünün sonlarına doğru, güruh "Şah piruz est!" (Şah muzaffer dir!) diye bağırmaya başlayacaktı. Polis merkezi, Dışişleri, Basın ve Propaganda Bakanlıkları artık bütünüyle bu güruhun kontrolüne geçmişti. Radyo istasyonu ile merkez telgraf ofisinin ele geçirilmiş olması, ayrıca büyük önem taşımaktaydı. Zira bu durum, halkı ayaklanma ile ilgili bilgilendiren telgraf akımına zemin hazırlamış; öteki garnizonların da Şah'ı desteklemelerini sağlamıştı.

Ayetullah Kaşani ile Şii mezhebinin diğer önde gelen din adamlarının taraf değiştirmeleriyle birlikte, Sherman tankları Musaddık'ın kale gibi duran Beyaz Sarayı'nın etrafını kuşatırlar. Hayati öneme sahip bu çatışmadan sonra, yaklaşık iki yüz kişi hayatını kaybeder ve saray tam bir harabeye döner. Başbakan, çatıdan kaçmayı başarır; ancak bu kaçış bir gün sürer ve ertesi gün Musaddık teslim olur. General Zahedi ise saklandığı yerden çıkar ve bir tankın içerisinde Tahran Radyosu'na doğru ilerlemeye başlar. Burada halka seslenen Zahedi, kendisini meşru başbakan ilan eder. Bunun üzerine sokaklara dökülen kalabalık, "Amerika Zindebad!" (Yaşasın Amerika!) sloganları atar. Roma'da ise coşkulu *Associated Press* muhabirinden son gelişmeleri öğrenen Şah'ın beti benzi atar ve ağzından şu sözler dökülür: "Beni sevdiklerini biliyordum!"[44]

43 *Saturday Evening Post,* Nov. 6, 1954, Woodhouse, *Something Ventured,* s.129'dan alıntı yapılmıştır.

44 Shawcross, *The Shah's Last Ride,* s.70'den alıntı yapılmıştır.

Şah, Tahran'a muzaffer bir şekilde geri döndüğünde Roosevelt'e bol bol teşekkür etmeyi ihmal etmez. Votka dolu kadehini Roosevelt'in şerefine kaldıran Şah, "Tahtımı Tanrı'ya, halkıma, orduma ve de sana borçluyum!" der. Roosevelt ise hemen bir açıklamada bulunmak zorunda kalır: "Ben ve temsil ettiğim iki ülke demek istedi -İngiltere ile Amerika-. Hepimiz birer kahramanız." Makam aracına kadar konuğuna eşlik eden Şah, Kermit'e "bu maceramızın bir hatırası"[45] olarak altından bir sigara kutusu armağan eder. Roosevelt, İran'da üç haftadan daha az bir süre geçirir. *The New York Times*'ın değerlendirmesine göre; çatışmalarda üç yüz kişi ölmüş, yüz kişi ise yaralanmıştır.[46] Her şeye karşın, rüşvetler işe yaramış; bu "kendiliğinden ayaklanma" başarıya ulaşmıştı!

Roosevelt Tahran'ın dışına götürülür ve buradan askerî bir uçakla, İngilizmeslektaşlarıyla buluşacağı Londra'ya geçer. Geçirdiği felç nedeniyle iyice hâlsiz düşen Winston Churchill, Roosevelt'i, Downing Street 10 numarada ağırlarken hasta yatağındadır. Başbakanın ricası ile Kim, macerasını anlatır ve Churchill'den herkesin gıptayla dinlediği şu yorumu duyar: "Genç adam, fazla değil yalnızca birkaç yaş daha genç olsaydım, bu muhteşem macerada senin emirlerin altında çalışmaktan büyük mutluluk duyardım!"[47] Sör Winston, AJAX'ın "savaş sona erdiğinden beri, gerçekleştirilen en iyi operasyon"[48] olduğunu belirterek, İngiliz ve Amerikalıların resmî fikir birliğini pekiştirir. Yaşananlarla ilgili günlüğüne notlar düşen Eisenhower'ın durumla ilgili yorumuysa, "Tarihsel bir gerçek olmaktan çok, ucuz

45 Roosevelt, *Countercoup,* s.201.

46 *The New York Times,* 20 Ağustos, 1953, Abrahamian, "The 1953 Coup in Iran", s.210'dan alıntı yapılmıştır.

47 Roosevelt, *Countercoup,* s.207.

48 Wilber, *CIA Clandestine Service History,* bölüm IX, s.81, "Britain and the Overthrow of Mosaddeq", s.177'den alıntı yapılmıştır.

bir romanı andırıyor."[49] şeklindedir. Ne var ki, -aşikâr nedenlerden ötürü gizli gerçekleştirilen- bir tören sırasında Başkan, Kermit Roosevelt'e Ulusal Güvenlik Madalyası'nı takdim etmeyi uygun görür. Wilber, Roosevelt'in operasyondaki rolüne ilişkin duygularını hırçınlık içinde şöyle dile getirir: Kermit'in zaferini "Connecticut Caddesi'ndeki içki servisi yapmayan bir Çin restoranında, Hollanda yemeği ısmarlayarak"[50] kutladığını belirtir.

Ne var ki İngilizler, ganimetlerin bölüşülmesi konusunda ayak diretirler ve darbenin yarattığı itibarın tamamının Amerikalılara atfedilmesinden de son derece rahatsız olurlar. Bundan bir yıl önce İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, "Amerikalı şirketler işe dâhil etme fikrine sıcak bakmıyorum."[51] diye yazmıştı. Gerçekten de darbenin ardından Tahran'ı resmî statüde ziyaret eden ilk Amerikalı ziyaretçi, Kermit Roosevelt'in yakın dostu bir petrol uzmanı olan Herbert Hoover Jr. olur. Eski ABD Başkanı'nın oğlu olan Hoover, bu sırada Dışişleri Bakanı Dulles'in özel danışmanı olarak görev yapmakta; CIA ile petrol şirketleri arasında aracılık etmektedir. Hoover'ın görevi, İngiltere ile daha önce varılan uzlaşma gereğince, İran'ı Amerikalı şirketlere açacak bir konsorsiyum anlaşmasını müzakere etmektir. Şah, söylenene göre Hoover'a CIA yardımlarının petrol olarak geri ödeneceğini belirtir. Dulles kardeşlerin hukuk şirketi tarafından desteklenen bir dizi çetin müzakerenin ardından varılan yeni anlaşma, petrol diplomasisinde yeni bir çığır açmıştır. Meksika'nın petrolü kamulaştırmasından dersini alan

49 Stephen E. Ambrose, *Eisenhower,* vol. 2, s.129'dan alıntı yapılmıştır.

50 Donald Wilber, *Adventures in the Middle East,* s.189.

51 Eden'ın tutanağı, 4 Mayıs, 1952, İngiliz Dışişleri Bakanlığı 371/98690, Gasiorowski ve Byrne, *Mohammed Mosaddeq,* s.134'den alıntı yapılmıştır.

ve uluslararası petrol kartellerine karşı Truman'ın başlattığı Adalet Bakanlığı'nın tekelcilik karşıtı davasının köşeye sıkıştırdığı büyük petrol şirketleri, yerel hassasiyetlere karşı daha sağduyulu bir tavır takınmaya başlarlar. Yeni düzenleme kapsamında İran, ülkenin tamamının petrol kaynaklarına sahip olabilecek; ancak bağımsız bir şekilde faaliyet gösteren şirketlerin kararlarına müdahale edemeyecektir. Bölüşme, 40/40 şeklinde gerçekleşir ve İngiliz-İran ortaklığı, *British Petroleum* olarak yeniden isimlendirilir. BP, anlaşmanın yüzde 40'lık kısmına sahip olurken, Amerikalılar da yüzde 40'lık bir pay alırlar (Beş önemli Amerikan şirketinin her biri yüzde 8'lik pay almıştır). Hisselerin geri kalanı *Royal Dutch/Shell* (yüzde 14) ile bir Fransız şirketi olan *Compagnie Française de Pétroles*'e (yüzde 6) gider. Petrol tarihçisi Daniel Yergin'in *The Prize*'da öne sürdüğü görüşe göre bu anlaşmanın son derece önemli sonucu vardır: "İran konsorsiyumunun kurulmasıyla birlikte Amerika, *artık* petrol sahasında ve Orta Doğu'nun istikrarsız politika arenasında, başaktör hâline gelmiştir."[52] Washington, sanki İngiltere'nin İran'daki rolünü üstlendiklerini vurgulamak ister gibi, önceden Musaddık'a vermeyi reddettiği kredileri süratle devreye sokar: 1954'te 60 milyon dolar, 1955'te 53 milyon dolar ve 1956'da 35 milyon dolar.

Musaddık'a gelince; destekçileri hapse atılır. Dışişleri Bakanı asılır ve görevinden alınan ortalık karıştırıcı, politik suçlar işlediği iddiasıyla yargılanır. Ancak Musaddık, davasının seyrini çarpıcı bir şekilde değiştirecek ve yargılanmasını yok olmuş hükümetinin en başarılı ve en anlamlı hukuksal savunması hâline getirecektir. Kendisi suçlu bulunmuş ve üç yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. 1967'deki ölümüne kadar, Roosevelt'in ayarlamış olduğu emekli maaşı ile aile yadigârı malikânesinde ev hapsinde tutulacaktır. *Daughter of Persia*'da

52 Yergin, *The Prize*, s.477.

(İran'ın Kızı), kuzeni Sattareh Farman-Farmaian şöyle bir övgüde bulunur: "Muhammed Musaddık... Ulusal irademizin gerçek seferberliğini temsil etmiştir. Yirmi sekiz aylık görev süresi, İranlıların gerçekten işbirliği içerisinde oldukları ve birlikte bir şeyler başardıkları nadir dönemlerden bir tanesidir. İnatçıydı ve birçok hataları oldu ve hatta bir defasında anayasaya aykırı hileye bile başvurdu. Ne var ki o, duruşu nedeniyle veya tuhaf olduğu için ya da tarzından dolayı kaybetmedi. O, kaybetti; çünkü bir süper güce karşı son derece kararlı ve sert şekilde mücadele etti."[53]

Tahtına yeniden kavuşan Muhammed Rıza Şah, farklı bir hükümdara dönüşmüşe benziyordu. Önceden sergilediği kararsızlık, yerini tutarlılığa; utangaçlığı bir popülerlik aşkına; gözü kapalı riayeti ise yerini gözü pekliğe bırakmıştı. İktidarının temellerine yöneltilebilecek tehditlere karşı son derece tahammülsüz olan Şah, çok geçmeden General Zahedi'yi Cenevre Büyükelçiliği'nde bir göreve atayarak sürgün eder. Üçüncü eşi Farah, bir erkek çocuk yani hayati erkek varisi dünyaya getirdiğinde ise Şah'ın memnuniyetine diyecek yoktur. Bu, Pehlevi Hanedanı'nın devamının garantilendiği anlamına gelmektedir. 1967'de, kırk sekizinci yaş gününde, Rıza Şah kendisine Pehlevi tacını takarken, babasının yine aynı yerde giydiği inci işlemeli pelerini giyer. Bu kez oğlu, tacını takarak kendisini Şahların Şahı (Şehinşah) ilan etmiştir. Taç giyme töreninde 101 pare top atılır; ilahiler yankılanır ("Sen Tanrı'nın Gölgesisin") ve şehrin semalarından aşağıya, İran Kraliyet Hava Kuvvetleri tarafından, yaşadığı her bir gün için tam 17.532 tane gül serpiştirilir. Kendisini Şah ilan eden "Güneşin Işığı", beraberinde yeni bir gelenek de getirir ve Kraliçe Farah'ı da taçlandırır. Kraliçe Farah Diba, üzerinde *Dior*

53 Sattareh Farman-Farmaian ve Dona Munker, *Daughter of Persia,* s.196-97.

marka elbisesi, başında ise pembe ve beyaz pırlantalarla işlenmiş bir *Van Cleef and Arpels* tasarımı taç taşımaktaydı. O, artık kaderin oğlu olduğuna her zamankinden fazla inanmaktaydı. Zira tüm suikast girişimlerinden kurtulmuş, İngiliz hilelerinden ve Sovyetlerin İran'ı parçalama girişimlerinden alnının akıyla çıkmıştı.

Taç giyme törenini, Ekim 1971'de, Darius ve Serhes'in bir zamanlar bulunduğu Persepolis'in antik kalıntılarında düzenlenen muazzam bir gala takip eder. Üç gün süren kutlamalar, Pers İmparatorluğu'nun 2.500'üncü kuruluş yıldönümüne denk getirilir ve harcamalar kişi başına düşen millî gelirin 350 dolar olduğu bir ülkede, 300 milyon doları geçer. Kutlamalarda bulunmayan çarpıcı isimlere dikkatleri çeken *Newsweek,* şu yorumda bulunur: "Sırf davet edilmediniz diye önemsiz olmayabilirsiniz; ancak davete gerçekten katıldınız diye de önemli birisi olamazsınız."[54]

Kraliçe Elizabeth, dışişleri bakanlığından gelen uyarı doğrultusunda, söz konusu daveti geri çevirir. Aksi takdirde Kraliçe kendisini, "zahmetli geçeceğe benzeyen, düzensiz, muhtemelen asil olmayan ve güvensiz" bir davetin ortasında; "B-Listesi (ikinci sınıf) liderlerin arasında"[55] bulabilirdi. Ancak İngilizler, sahip oldukları petrol imtiyazlarını riske atabilecek herhangi bir gücendirmeden kaçınmayı dilediklerinden, Prens Philip ile Prenses Anne, bu uluslararası ünlüler geçidini onurlandırırlar. Kutlamaya katılan öteki isimler ise şöyledir: Yugoslavya'dan Mareşal Tito, Romanya diktatörü Nikolay Çavuşesku, Filipinler Devlet Başkanı Ferdinand Marcos ile eşi İmelda, Amerika'nın pek yakında gözden düşecek Başkan Yardımcısı Spiro Agnew ve aralarında çok geçmeden tahtan indiri-

54 *Newsweek,* 25 Ekim, 1971.

55 Kamu Kayıt Bürosundan İngiliz Dışişleri Bakanlığı belgeleri, *The Observer,* 9 Eylül, 2001'de yer bulmuştur.

lecek olan Etiyopya Kralı Haile Selasiye'nin de bulunduğu on kral daha! Davete katılmayı reddeden A-Listesi konukları arasında ise Başkan Nixon, Batı Almanya Başbakanı Willy Brandt ile "eğer davete katılsaydım, beni muhtemelen şef garson yaparlardı!"[56] diye eğlenen Fransa Başkanı Georges Pompidou vardır.

İran'da aynı sene baş gösteren yaygın kuraklık ve kıtlığa, öğrenci protestolarına, uluslararası basından gelen eleştirilere ve Kraliçe Farah'ın ihtiyaçlarının ülke dışından karşılanmasına yönelik ihtiyatlı kaygılara rağmen, İran Hava Kuvvetleri, ülkeye bir Paris firması olan *Jansen* (Kennedy'nin Beyaz Saray'ının tedarikçisi) tarafından tasarlanmış, elliden fazla sarı-mavi renkli klimalı çadırlar taşır. Çadırlar, üst düzey konukları ağırlamak üzere yıldız şeklinde düzenlenir. Zeminleri paha biçilmez İran halılarıyla kaplanır, yatakları ve mermer banyoları ise en iyi kalitede *Porthault* kumaşlarıyla ve kişilere özel (hatıra olarak hediye edilen) *Limoges* porselenleriyle bezenir. Aralarında petrol devleri ile CIA'den Donald Wilber'in de bulunduğu daha düşük düzeydeki konuklar, kırk mil uzaklıktaki, baştan aşağı yenilenmiş Şiraz'da bulunan otellere yerleştirilirler. Öyle ki Şiraz'da Şah'ın meşhur güvenlik ve istihbarat servisi Savak tarafından idare edilen hapishane dahi yeniden yapılmıştır.

Resmî akşam yemeği sırasında, beş yüz davetli, aralarında bir *1945 Chateau Lafite-Rothschild*'in de bulunduğu yüzlerce şişe kaliteli şarap ile *Baccarat* kristal kadehlerinde ikram edilen Fransız şampanyalarının eşliğinde kilolarca muhteşem Hazar havyarı tüketirler. Paris'teki *Maxim* restoranı 165 şef ve yardımcı şef göndermişti. Hiçbir harcamadan kaçınılmayan şenlik için, ithal şefler şu menüyü hazırlarlar: İçleri havyar doldurulmuş bıldırcın yumurtaları, kerevit köpüğü, yer mantarı eşliğinde fırınlanmış kuzu eti ile

56 *Time Magazine,* 25 Ekim, 1971.

kuzu ciğeri doldurulmuş tavus kuşu. Tatlı olarak ise şarap-jöleli incir ile ahududu lokumu ikram edilir. Gece, *son et lumière*[57] performansı ve havai fişek gösterileriyle son bulur. Bu gösteriler, konukların dikkatini Persopolis'e çevirir ve bu sırada oyuncular, Pers kralların dan Kiros, Darius ve Serhes'i canlandırırlar; tabii hepsi Fransızca konuşarak! Şah, duygu dolu titrek sesiyle yüce Pers kralına seslenirken, güvenlik helikopterleri Büyük Kiros'un mezarının üzerinde tur atarlar: "Sana Kiros, Büyük Şah, Şehinşah, Benden, İran Şehinşah'ından ve halkımdan selam olsun! Kiros, senin bu ebedi meskeninin önünde, şu kutsal sözcükleri fısıldamak için bulunuyoruz: Yattığın yerde sonsuza dek rahat uyu; çünkü bizler ayaktayız ve senin şanlı mirasını korumaya devam ediyoruz!"[58] (Şah, antik Pers başkentinin Büyük İskender tarafından bir harabeye çevrildiğini unutmuşa benziyor. 2001'de bölgeyi ziyaret eden gazeteci Jason Burke, Şah'ın hâlâ ayakta duran çadırının dışında, resmî bir plakaya rastlar. Üzerinde ise şöyle yazmaktadır: "Atalarının neler yaptıklarını öğren ve bundan bir ders çıkar!")[59]

Bir sonraki gün, kostümler içerisindeki 1.724 asker, bir geçit töreni düzenler ve tıpkı Persepolis'teki Apadana Sarayı'nın merdivenlerindeki rölyeflerde tasvir edildiği şekilde, çok eski ırkların temsilcilerinin hediyeler taşıyarak yaptığı geçit törenini yeniden canlandırırlar. Törenleri izleyen altı yüz gazeteciden biri de Lesley Blanch'dır. Blanch, Kraliçe Farah ile ilgili zamansız (1978) yazdığı resmî yaşam öyküsünde İran ordusunun yüzyıllar süren gücünün geçit törenini şöyle tarif eder:

57 Ses ve ışık gösterisi (E. N.).
58 Shawcross, *The Shah's Last Ride,* s.46-47.
59 *The Observer,* 9 Eylül, 2001.

> ...Medlerin ve Perslerin sıkıca düğümlenen sakalları, Safavilerin küçük sivri sakalı veya Kaçar birliklerinin keskin bıyıkları... Eski savaşçıların zırhları, mızrakları, flamaları, kılıçları ve hançerleri, hepsi oradaydı. Kavurucu güneşin altında, ihtiyacı olanlara dağıtılan şemsiyelerin koruduğu Kiros'un kudretinin sütunlu harabesinin aşağısındaki kürsüye yerleşmiş olan konuklar, bu etkileyici tören alayını izlediler. Akamenişli korumalar, Partlı savaşçılar, Serhes'in süvarileri, tahtırevanlar, at arabaları, tanklar, iki hörgüçlü develer, Fetali Şah'ın topçuları, Hazar Denizi veya Basra Körfezi'nden savaşçılar, Hava Kuvvetleri, silahlı kuvvetlerin yeni Kadın Askerî Birliği... Hepsi orada, Persepolis'teydiler. Hepsi birden İran'ın zaferlerini, geçmişini ve o anının kanıtları olarak oradaydılar.[60]

Beş yıl sonra, kraliyetin uzun ömürlülüğünü yansıtan, bir sonraki cesurca ve kafa karıştırıcı hareketle, Şah geleneksel İslami takvimin Pehlevi takvimi ile değiştirilmesi hükmünü verir. Başlangıç tarihi, Pehlevi Krallığı'nın kuruluşu olarak kabul edilen takvime göre tüm belgelere -gazeteler ve takvimler de buna dâhil- o yıl 2535 tarihi atılacaktır. İslami takvim yılı olan 1355 (1976), Batı ile ticaret ilişkileri olan İranlılar için zaten yeterince kafa karıştırıcıdır. Ancak bu yeni uygulama, özellikle de Şah'ın 1963'ten beri kavgalı olduğu Şiileri kızdırır. 1963, Şah'ın "Beyaz Devrim" adını taşıyan çok ses getirmiş modernleşme programı kapsamındaki toprak reformlarının etkisini göstermeye başladığı senedir. Bu dönemde, dinî kesimin eleştirilerine maruz kalan Şah, "pire yuvası mollaların" itirazlarını şiddetle reddeder Bu nedenle, özellikle de Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin Şah'a karşı gerçekleştirdiği hiddetli saldırılar neticesinde, ilk kez dik-

60 Lesley Blanch, *Farah, Shaltbanou of Iran. Queen of Persia,* s.134.

katleri üzerine çektiği Kum'un dinî merkezinde İslami ateş kabarır. Yaygın isyanlar, bir vaaz verilmesine ve Ayetullah'ın tutuklanması, yargılanması ve hapse atılmasına neden olur. Ayetullah, 1964'te serbest bırakılır.

Humeyni'nin serbest bırakılmasının hemen ardından Başkan Johnson, Şah'a oldukça cazip bir teklifte bulunur. Johnson, Şah'a, Amerikalı danışmanlar ve ilerleyen yıllarda Fantom jetleri, Chiftein tankları, farklı farklı helikopterler, torpidolar ve ileri teknoloji mermilerin de dâhil edildiği 200 milyon dolar değerinde bir kredi imkânı sunar. Bu kredi imkânının bir tek hükmü vardır: İran, *Status of Forces Agreement*'i (*SOFA*) imzalamak zorundadır! Bu antlaşma sayesinde Amerikalılar, yerel yargı karşısında kişisel dokunulmazlık kazanacaktır. Şimdi artık eski hâlinin bir karikatürüne dönüşmüş vaziyetteki Meclis, *SOFA*'yı dikkatlice gözden geçirmeden onaylar. Bunun neticesinde de dönemin iki partisi şu popüler lakapları edinirler: "Evet" partisi ve "Evet efendim" partisi. Bunun devamında, Kum'dan bir başka gök gürlemesi yükselir:

> İran halkı, son günlerde Meclis'te nelerin olup bittiğinden haberdar mı? Halk, el altından işlenen suçun farkında mı? Halk, hükümetin girişimiyle Meclis'in İran'ın esareti anlamına gelen bir anlaşmayı imzalamış olduğunu biliyor mu? Bu antlaşma, İran'ın bir sömürge olduğunu onayladı. Amerikalıların eline, Müslümanların barbar olduğunu kabul eden bir belge sundu; sahip olduğumuz tüm İslami ve ulusal zaferlerin üzerine kara bir çizgi çekti... Eğer Şah, bir Amerikan köpeğini çiğneyip geçerse, bunun hesabını vermesi istenecektir. Ancak eğer bir Amerikalı aşçı, Şah'ı ezip geçecekse; bu konuda kimse bir şikâyette bulunamaz... İddia ediyorum ki Meclis'in bu utanç verici oyu, İslam ile çelişmektedir

> ve hiçbir meşru zeminde açıklanamaz... Eğer yabancılar, bu iğrenç kararı kötüye kullanmak istiyorlarsa, ulusa düşen görev açıkça belirlenmiş demektir.[61]

Bu açıklama nedeniyle, Ayetullah Humeyni sürgün edilir. Öncelikle Türkiye'de sığınma hakkı elde eden Humeyni, daha sonra Irak'a geçer ve Şubat 1979'daki çalkantılı geri dönüşünden önce son olarak Fransa'da bulunur. Ayetullah'ın SOFA'ya karşı feryadı, Amerika'nın dolaylı egemenliğine yönelik bir öfkenin yerleşmesine neden olacak ve intikam ateşini alevlendirecektir.

İran'daki büyük toprak sahiplerinin çoğunu bertaraf eden ve fakirleşmiş köylüleri şehirlere süren "Beyaz Devrim"in mimarı Şah, bir sonraki İran projesine "Büyük Medeniyet" adını verir. Bu proje ile İran'ın modern çağa sıçraması beklenmektedir. İtici güç, Ekim 1973'teki Yom Kippur Savaşı'nı (Arap-İsrail Savaşı) takiben oluşan petrol ambargosunun sonucunda fiyatları çarpıcı bir şekilde tırmanan petroldür. Petrolün fiyatı, iki ay içerisinde dört katına çıkmıştır. Bu da şu anlama gelmektedir: İran'ın yıllık 5 milyar dolarlık petrol geliri, 20 milyar dolara yükselebilecektir. Şah'ın Johnson hükümeti tarafından destek gören askerî donanım edinme arzusu, Nixon-Ford yıllarında kontrolden çıkar. Bu durumun bir sebebi de, Şah'ın Amerikan Dışişleri Bakanı Henry Kissinger ile olan dostluğudur. (İran'ın sahip olduğu askerî güç, dünyada dördüncü sıraya yükselir.) Söz konusu büyük stratejik öngörü, her iki tarafa da cazip gelir: İran'a Basra Körfezi'nin kontrol hakkına sahip olma izni verildiği takdirde, Washington'un bölgedeki askerî harcamaları hafifleyecektir. Bunun karşılığında ise İran, Amerika'dan silahlar ve eğitim uzmanlığı alacaktır. Pentagon'un kaygılarına rağmen, Şah'a en ge-

61 Roy Mottahedeh, *The Mantle of the Prophet,* s.245.

lişmiş Amerikan silahlarına sınırsız erişim hakkı tanınır; elbette ki nükleer silahlar bunun dışındadır!

1972'den 1976'ya kadar İran, Amerikan askerî donanımı için 10 milyar dolar harcamıştır. Bu rakam, İran'ı Washington'un birinci sıradaki yabancı müşterisi yapar. 1977 yılında Demokratlar Beyaz Saray'a geldiklerinde, söz konusu stratejik ortaklık Jimmy Carter yönetimi altında büyüyerek devam eder. Carter'ın basında geniş yer bulan, yeni yılda Şah'ın şerefine kadeh kaldırışının üzerinden çok geçmeden, ("İran, Şah'ın muhteşem liderliği sayesinde, dünyanın en kaotik bölgelerinden birinde tam bir istikrar adası olmuştur."), İran sokaklarındaki göstericiler, nefret edilen ABD'nin kurduğu Şah'ın her yerde hazır gizli polis servisi Savak'a ve muazzam büyüklükteki askerî gücüne meydan okurlar. Binlerce şikâyet (genişleyen ekonominin yarattığı adaletsizlikler, Batılıların kendi yerleşkelerindeki aşağılayıcı tavırları, kadınların edepsiz olduğu düşünülen kılık kıyafetleri ile kâfir misyonerlerin tahrikleri), mülksüzleştirilmiş ve umudunu yitirmiş laik radikaller ile teokratik reformistleri tek bir çatı altında toplar. Uzun zamandır kabaran balon, 16 Ocak 1979 günü patlar. Ülkede hayat, grevler nedeniyle durma noktasına gelir. Silahlı kuvvetler emirlere uymaz ve elli dokuz yaşındaki *Şahların Şahı*, mavi-beyaz Boeing 707'ye atlar ve bir kez daha ülkesini terk eder. Kendi yazdığı anılarında Kral, idam mangası tarafından kurşuna dizilen sadık bir generalin sözlerine yer verecektir: "Amerikalılar, Şah'ı, ülkeden ölü bir fareyi atarmışçasına attılar!"[62] 1 Şubat günü ise Ayetullah Humeyni'yi taşıyan bir *Air France* jeti Tahran'a iner.

Kanserle savaşan Şah, uluslararası yolculuğuna Mısır'dan başlar. Oradan Fas'a geçer. Daha sonra Bahamalar, Meksika, Amerika Birleşik Devletleri ve Panama'ya gider. En sonunda, Cumhurbaşkanı

62 Muhammed Rıza Pehlevi, *Answer to History*, s.172.

Enver Sedat'ın kendisini kalması için ikna ettiği Mısır'a geri döner. Mısırlı liderin bu hareketi, uğradığı suikastın nedenlerinden biridir. İkinci ve sonuncu Pehlevi Şahı, son günlerini Sedat ile geçirir ve 27 Temmuz 1980 günü Kahire'de ölür.

AJAX operasyonunun hemen ardından, Kim'in Amerikan Dışişleri Bakanı Dulles'e şöyle bir tavsiyede bulunduğu anımsanmaktadır: "Eğer bizler, CIA olarak bir kez daha böyle bir şey denemeye kalkışırsak, halkın ve ordunun bizim istediğimiz şeyi istediğinden kesinlikle emin olmalıyız. Eğer emin olamıyorsak, görevi Bahriye'ye vermemiz daha iyi olacaktır." Ancak Roosevelt'e göre bu tavsiye, Dulles'in bir kulağından girmiş diğerinden çıkmıştır. Çünkü birkaç hafta içerisinde Roosevelt'e, 1954 Guatemala darbesini yönetmesi teklif edilecektir. Roosevelt, küçük Orta Amerika cumhuriyetinin seçilmiş başkanını deviren OPERATION PBSUCCESS'i yönetmeyi reddetmiştir.[63] Yine de 1956'da Londra'ya yaptığı bir ziyareti sırasında MI6, Roosevelt'i, hedefi General Abdül Nasır'a suikast düzenlemek olan OPERATION UNFASTEN'da görev alması için ikna etmeye çalışır. Roosevelt, ihtiyatlı bir şekilde operasyondan uzak durur ve plan iptal edilir.

Roosevelt, CIA'den 1958'de emekli olur ve hükümetin *Gulf Oil*'in Washington ofisinde hükümetle ilişkilerinden sorumlu başkan yardımcısı görevini üstlenir. Ardından yılda beş, altı sefer İran'a giden ve burada adamları Raşidiyanlar ile kalan, yüksek maaşlı bir lobici (*Northrup*'ın Orta Doğu piyasasında 1 milyar dolardan fazla pay sahibi olmasını sağlar) olarak çalışır.[64] Öteki mavi kurdele-

63 Roosevelt, *Countercoup*, s.210.

64 Roosevelt'in *The Washington Post'daki ölüm ilanında Northrup ile ilgili bilgi*, 10 Haziran, 2000.

li patronlarının başında, Şah ve Suudiler gelmektedir. Ne var ki, geniş çaplı araştırmaları ve deneyimine rağmen Roosevelt, Sallie Pisani'nin yazmış olduğu kadarıyla, "İran tarihindeki politik ve dini hareketleri göz ardı etmiş," mollaların sahip oldukları gücün "modernleşme ile birlikte yok olup gideceğine"[65] inanmıştır. Kendisi, OSS'nin 1976'da yayımlanan iki ciltlik tarihini derlemiş ve 1979'da ise kendisinin 1953 darbesindeki rolünü aktardığı *Countercoup, The Struggle for the Control of Iran*'ı yayımlama girişiminde bulunmuştur. Ne var ki, AIOC'nin varisi British Petroleum'un Roosevelt'i mahkemeye vermekle tehdit etmesi üzerine 7.500 kopyalık ilk basım, tam anlamıyla ziyan olur. (Roosevelt, kitabın taslağını tekrar gözden geçirilmesi için CIA'e teslim etmiş ve kitabında birimin talep ettiği doğrultuda değişiklikler yapmıştır.) BP'ye göre söz konusu kitap, sadece yanıltıcı değil aynı zamanda "Yanlıştır ve net değildir. Ayrıca karalayıcı olmayı amaçlamıştır."[66] Kitap, Humeyni rejiminin elinde tuttuğu Amerikalı rehineleri serbest bırakmasının ardından, en sonunda 1980 senesinde yayımlanır. Roosevelt, 2000'de geçirdiği felcin ardından hayatını kaybeder.[67]

AJAX'ın esas tasarımcısı Wilber, Roosvelt'e kırgındır; çünkü Roosevelt, *Countercoup*'da Wilber'in rolünü yansıtmayı başaramamıştır. 1953 olaylarının ardından Wilber, GS-14'e, rutin bir sivil servis terfisi alması üzerine görevi ile ilgili olarak "Benim gibi deneyimli ve uzun süre görev almış bir kimse için vasatın altında"[68] diye şikâyet edecektir. CIA'den emekli olduktan sonra yoğun bir şe-

65 Sallie Pisani, *The CIA and the Marshall Plan,* s.125.

66 Maxine Cheshire, "The 'Coup' Untold, and Howar's Exodus", *The Washington Post,* 1 Şubat 1980.

67 Paul T. Sayers, "Roosevelt, Kermit", *American National Biography Online,* Temmuz 2001 (www.anb.org/ articles/ 07/07-00750.html).

68 Wilber, *Adventures,* s.150.

kilde, birimin sansürüne uğrayan *Adventures in the Middle East* adlı kitabını yazar. Wilber, 1997 yılında, seksen dokuz yaşında iken hayata gözlerini yumar. CIA, Wilber'ın İran Başbakanı Musaddık'ın Devrilmesi, Kasım 1952-Ağustos 1953 (*Overthrow of Premier Musaddık of Iran, November 1952-August 1953)* adlı 1954'te yazdığı gizli tarihini anlattığı kitabını, ancak 2000'e gelindiği zaman yayımlayacaktır.

CIA'de bir dönem ajanlık yapmış Genel Müfettiş John Waller, bir televizyon belgeseli için operasyonla ilgili yorumda bulunurken şunları söyler: "Bizler, kendimizi Soğuk Savaş'ın şövalyeleri olarak değerlendiriyoruz."[69] Darbeye CIA'nin bakış açısından bakıldığında; Amerikan yanlısı Pehlevi Hanedanı'nın, Washington'un çıkarına olacak şekilde, yirmi beş yıl daha fazla iktidarda kalmasını ve "uluslararası petrol endüstrisinin tatminkâr fiyatlardan 24 milyar varil petrol ihraç etmesini sağladı."[70] Ancak, olaylara dair birimin resmî açıklamaları dahi ihtiyatlıdır. Bu uyarıları kaleme alanlar, isabetli bir biçimde söz konusu operasyonların ABD'ye karşı "geri tepme" olasılığı ile ilgili kaygılarını dile getirmişlerdir.

1953 darbesinin eksiksiz hikâyesi, muhtemelen hiçbir zaman yazılmayacaktır. Çünkü birçok İngiliz ve Amerikan dosyası yok edilmiştir. Geriye kalan dosyaların çoğu ise araştırmacılara açık değildir. (Toplam bin sayfa civarındaki belge, 2000 yılına kadar birimin kasasında tutulmuştur.) Bu açıklanmayan belgeler, acaba neleri ortaya koyabilirdi? *City University of New York*'tan Profesör Ervand

69 History Channel, *Anatomy of a Coup: The CIA in Iran,* Catalogue No. AAE-43021.

70 Rakamlar Bill, *The Eagle and the Lion,* s.93'ten alınmıştır. Bill batılı tüketicilerin petrolü çok ucuza aldıklarını vurgulamıştır, 1954 ile 1960 arası $1.85, ve 1960 ile 1971 arası $1.80.

Abrahamian'a göre, "CIA'nin 'bulanık propaganda' yapmış, gösterileri finanse etmiş, 'kirli hilelere' başvurmuş ve yetkilileri bu darbeyi gerçekleştirmeye teşvik etmiş olduğunu kabul etmek bir şeydir. Ancak CIA'nin bölgede bulunan Nazileri kullanarak çalıştığını; kaçırılmalarda, suikastlarda, işkencelerde ve sokaklarda gerçekleşen kitlesel ölümlerde doğrudan parmağı olduğunu kabul etmek ise bambaşka bir şeydir!"[71]

Darbe, aktif veya pasif, İranlıların desteğine dayanarak başarıya ulaşsa da, makul olan hiç kimse, bu darbenin aşama aşama İngilizler ve Amerikalılar tarafından yönetildiği noktasında şüpheye düşemez. 1953'te Musaddık'ın devrilmiş olması, Washington'un Orta Doğu'da gerçekleştirdiği en başarılı rejim değişikliği olmuştur. Ne var ki darbe, İran'ın hassas seçim sistemini raydan çıkarmış ve İran'ın iç politikasına karışmış olan Amerika'nın, kaçınılmaz bir biçimde *Yankiler* şeklinde anılarak düş kırıklığı yaratmıştır. Şah, Amerika'ya geçtikten ve burada 1979 yılında sığınma hakkı elde ettikten sonra, İranlı militan öğrenciler 1953'ün yinelenmesini engellemek iddiasıyla elli iki Amerikalı'yı rehin aldı. Söz konusu rehine krizi, genel görüşe göre Jimmy Carter'ın 1980 başkanlık seçimlerini kaybetmesine mal olur. Yale'den Abbas Amanat'ini *The New York Times*'da yazdığı üzere, "İran'da okul çağına gelmiş her çocuk CIA'i bilir. Onlar, Başbakan Muhammed Musaddık'ı deviren darbenin finansörleridir. İran'da tarihle uzaktan yakından ilgisi olmayan kimseler bile, ülkelerinin 19. ve 20. yüzyıllarda Büyük Oyun'un geçtiği alan olarak kullanıldığının bilincindedirler... Çeyrek yüzyıl sonra, İslam Devrimi Şah'ı devirdiği ve ülkeyi Amerika'ya oldukça dost görünen bir ülkeyi dönüştürdüğü zaman, Amerikalılar âdeta "gafil avlanmışlardır." Ancak Amerikalılar, tarihsel bir hafıza kaybı da ya-

71 Abrahamian, "The 1953 Coup in Iran", s.184.

şamaktalar. Zira birçok İranlı için -ki bunların arasında Ayetullah Ruhullah Humeyni de var- çok açık bir şekilde Büyük Oyun'dan (*Great Game*) gelen anıların ipleri, Büyük Şeytan'ı (*Great Satan*- Humeyni'nin ABD'ye taktığı lakap) yaratmıştır."[72]

72 Abbas Amanat, "The Persian Complex", *New York Times,* 25 Mayıs, 2006.

On Bir

Acemi Büyücü

Miles Axe Copeland, Jr. (1916-1991)

Bizler dünyanın beynini yıkamayı planlayan bir grup şeytani dahi değildik...
Tam aksine, yeni oyuncakları olan masum çocuklardık -ve bir de çalma yetkisi.

– Miles Copeland,
The Game Player (1989)

Miles, Merkezi Haberalma Teşkilatı'nı (CIA) bir maske olarak kullanabilmiş tek adamdır.

– Wilton Wynn,
Time dergisinin Orta Doğu muhabiri

Beyrut'u 1975'ten önce ziyaret edecek kadar şanslı olsaydınız, şehirde bir CIA ajanı, bir silah tüccarı, baştan çıkarıcı bir kadın ya da yabancı bir muhabir iseniz içkinizi yudumlarken oyalanabileceğiniz tek bir mekân vardı. Bu mekân, Lübnan'ın başkentinin merkezinde yer alan St. George Hotel Bar'dır. Yani, başlı başına Orta Doğu'nun komplo merkez üssü olan şu ünlü bar. Bir dönem otelin idareciliğini yapan Jean Bertolet rolünü memnuniyetle anımsarken, "kendi rolünün eşsiz, her asırda tek bir sefer denk gelebilecek" bir rol olduğuna inanmıştır. Kendi rolünü "Müşterilerim Orta Doğu'yu, zaman zaman da dünyayı idare ediyorlarmış gibi hissederdim." 1950'den itibaren Beyrut, "Doğu'nun Paris'i" olarak anılmaya başlanmış, yirmi sene boyunca Arap dünyasının mali başkenti olmuştur. Bu dönem-

de entelektüel birikim açısından kendisiyle yarışabilecek tek şehir, Kahire idi. *Fortune* dergisi, 1973 senesinde St. George'u, Amerikalı idareciler açısından dünyanın en iyi yedi oteli arasında göstermiş, "cömertçe karıştırılmış içkileri ile işin ehli, mütevazı bir servisi"[1] olan otel şeklinde tanımlayarak göklere çıkarmıştır.

Ancak bize göre önemli olan nokta, otelin darbe entrikaları ile rejim değişikliklerindeki merkezi önemidir. Meraklı gazeteciler ve onların (zaman zaman) güvenilir kaynakları açısından bir vaha özelliği taşıyan St. George, kendi dönemi içerisinde değerlendirildiğinde, Kahire'deki Shepheard, Prag'daki Alcron veya Bükreş'teki Athénée Palace ile başa baş, hatta önde gitmektedir. 1930'larda bir Fransız firması tarafından inşa edilen otelin dekorunu modernist Jean Royére üstlenmiştir. Bu beş katlı oteli, Jounieh Körfezi'ne doğru uzanan insan yapısı, son derece hoş, V şeklinde bir sütun taşımaktadır. Balkonlarından bakıldığında, üzerindeki orman ve köylerin benek benek göründüğü körfez boyunca uzanan karla kaplı dağlar belirmektedir. Otelin en yeni tarihçisi, Filistinli yazar Said Aburish'in yazdığına göre, "Baharın başlarındaki eşine az rastlanır günlerde, öğle vakti içkisi için terasınıza oturabilir, bulunduğunuz noktadan kayak ve su kayağı yapanları aynı anda seyredebilirsiniz. Geceleri şehrin ışıkları, tıpkı dağlar gibi yıldızlardan ayırt edilemeyecek noktaya kadar göğe uzanır. Bana kalırsa, Beyrut'taki, hatta dünyadaki başka hiçbir yer, bu güzellikte bir konuma sahip değildir."[2]

Gelin, sıradan bir güne kulak misafiri olalım. Barın yerel olarak çok meşhur Ten A. M. Club'ının eşbaşkanı, *The New York Times*'ın kıdemli Orta Doğu muhabiri Sam Pope Brewer, bara düzenli olarak gelen ilk kişilerden biridir. Brewer, St. George'a sanki ulusal bir

1 Said K. Aburish, *The St. George Hotel Bar,* s.4-5.
2 a.g.e., s.9.

hazineymişçesine ev sahipliği eden otelin ortaklarından ve Lübnan parlamentosunun eski üyelerinden Myrna Bustani ile kısaca sohbet ederek güne başlar. Otelin abartılı sayıdaki çalışanları (yaklaşık 285) sabahki vardiya değişimlerini gerçekleştirmişler ve hemen ardından terasta bulunan cam kaplı masaları silmiş, sandalyeleri temizlemiş, otelin ızgarasının bacası ile ahşap kaplamalı barını çoktan elden geçirmişlerdir. Brewer, işlek posta kutusunda kendisine gelen herhangi bir zarf olup olmadığını ve otelin güvenliğini kontrol eder. Daha sonra barın işletmecisi Ali Bihar ile şef barmen Esu Halil'i selamlar. Halil, bu sırada, evde yetişmiş biberleri otelin popüler içeceği Bloody Mary'de kullanmak üzere küp şeklinde kesmekle meşguldür.

Ondan sonra, Brewer için CIA'nin o sıradaki istasyon şefi ile dedikodu ederken kruvasanın eşlik ettiği kahvesini veya öğle yemeği öncesi gibi sonunu[3] yudumlamak anlamına gelen tipik bir iş günü başlar. CIA o sıra on yaşından da küçüktür; ancak Brewer CIA'nin çalışma biçimine aşinadır. Kendisi Phillips Exeter ile Yale'de öğrenim gördükten sonra, 1930'larda gazeteciliğe yönelmiş ve ilk defa *The Chicago Tribune* için İspanya İç Savaşı'nı izleyerek dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. II. Dünya Savaşı sırasında, Brewer, CIA'nin atası olarak nitelendirilen Office of Strategic Services (OSS) tarafından işe alınmış, Avrupa cephesinde, *The New York Times*'ın dış ilişkiler köşe yazarı Cyrus L. Sulzberger ile dostluk kurmuştur. Sy, -uzun, nazik, papyonlu ve tatlı dilli- Brewer'dan etkilenir; bunun üzerine, savaş biter bitmez *Times* bünyesinde çalışmasını sağlar. Sulzberger yine de Sam'in istihbarat ilişkileri konusunda temkinli davranmayı tercih eder. Köşe yazarı, konuyu "tüm ilişkilerini sonlandırdığına dair ona yemin ettirdim" şeklinde anımsar: "Bu şarttı." Ancak bir başka kıdemli *Times* muhabiri, Harrison Salisbury,

3 İçerisinde inci büyüklüğünde bir soğanın olduğu soğuk Martini (E. N.).

gazetesinin CIA ile olan karmaşık ve titiz ilişkilerini gözden geçirirken şu yorumda bulunacaktır: "Ortada Sam'in bağlantılarını kopardığına dair bir kanıt yoktur. Muhtemelen o, bu ilişkileri ölene dek sürdürmüştür."[4] (Brewer, 1976 senesinde 66 yaşında iken New York'ta hayata gözlerini yumar.)

St. George bardaki herkes, Brewer'in Amerikan istihbaratı ile olan ilişkilerini bilmektedir. Hâlâ acemi bir casus olan Wilbur Crane Eveland'ın, 1955'te Beyrut'a geldiğinde ilk işi St. George'daki Brewer'a akıl danışmak olmuştur ve Eveland, Sam'i paha biçilmez bir kaynak ve sabırlı bir dinleyici olarak nitelendirecektir. Brewer, Eveland'a Mısır'ın Çekoslovakya ile bir silah anlaşması imzaladığına dair gazeteye özel dış haberler mesajını gösterir. Mısır, ilk kez Sovyet Blok'undan bir ülkeyle bu tarz bir antlaşma imzalamıştır. Eveland, hatıralarına yer verdiği *Ropes of Sand*'da (1980) olayı şöyle anlatır: "Bu gecenin ardından bir başka telgraf daha gelir. Dışişleri Bakanı Yardımcısı George Allen, Dışişleri Bakanı Dulles tarafından Nasır ile görüşmek üzere Kahire'ye gönderilir. Mısır-Çek silah anlaşması bizleri ilgilendirmiyormuş gibi bir izlenimi yaratmak için, söz konusu gezi Allen'in "gündemdeki problemleri görüşmek üzere" bölgedeki birkaç ülkeye uğrayacağı rutin bir seyahat olarak nitelendirilir. Ben ise bu palavraya ancak tek bir gece dayanabildim ve Sam'i kendi işiyle baş başa bıraktım."[5] (Eveland kitabında, Brewer ile *Times*'a verdiği yarım düzine habere yer vermiştir.)

Gerçeği örtbas etmek için uydurulan hikâyeler konusunda içeriden birisinin sezgilerine sahip olan Sam, Orta Doğu ajanlık işinde kim var kim yoksa herkesin dostluğunu kazanmıştır. Masasından

4 Harrison E. Salisbury, *Without Fear or Favor,* s.521.

5 Wilbur Crane Eveland, *Ropes of Sand: America's Failure in the Middle East,* s.144-45.

eksik olmayanların arasında Theodore Roosevelt'in torunu Kermit ile CIA'nin başta gelen Arap uzmanlarından, kuzeni Archibald da vardır. Gündelik bilgi akışını sağlayan kişi, *Time*'ın destekçisi ve CIA'nin güvenilir "çalışanı" Filistinli Abu Said Aburish'dir. [*Radio Free Europe* (Özgür Avrupa Radyosu) için muhabirlik yapan yazar Said Aburish'in babası.] İngilizler arasında öne çıkan isimlerden biri de birtakım bilinmeyen nedenlerden dolayı İngiliz gizli servisinden henüz istifa etmiş olan *Economist*'in Beyrut'taki muhabiri H. A. R. (Kim) Philby'dir. Philby, (ayık olduğu zamanlarda sergilediği) kusursuz hareketleri, kronik kekelemesi ve bulutlu mavi gözleriyle Ten A.M. Club'ı etkisi altına almıştır. Sam ile Kim, İspanya'daki iç savaş sırasında tanışırlar. Brewer, solcu kralcılar tarafından bilgi aktarırken; Philby, *The Times* (Londra) adına orada bulunmakta, yani asi faşizm yanlısı kamptan son gelişmeleri aktarmaktadır. İkilinin dostlukları Beyrut'ta yeniden canlanır. O kadar ki, Sam vazife gereği kenti terk ederken Kim'den bir iyilik isteyecek ve ondan eşine göz kulak olmasını rica edecektir. 12 Eylül 1956 tarihinde Philby ile Eleanor Carolyn Kearns Brewer'in St. George Bar'da (kaçınılmaz) görüşmeleri bu sebeptendir. Sam döndüğü zaman ayrılmaz bir üçlü gibi görünürler; ta ki bir yıl sonra Kim, kekeleyerek onunla evlenmek istediğini söylediğinde, Eleanor bir an önce boşanmak için didinip Meksika usulü boşanmasını elde edene kadar. (Brewer, söylentilere göre, Kim'e, "Yani karımın seninle evlenip evlenemeyeceğini mi soruyorsun?" yolunda bir soru yöneltmiştir).[6]

Ancak yüzyılın bu en şatafatlı casus skandalına dördüncü bir şahıs daha dâhildir. Bu kişi, CIA'nin ilk siyasi ajanı ve rejim değiştiricisi olarak kendisine düşen rolün tam olarak ne olduğunu patavatsızca ve görkemli bir şekilde belirten ilk casus Miles Copeland'ın ta ken-

6 Salisbury, *Without Fear or Favor*, s.505.

disidir. Copeland, İngilizlerin yaptıkları gibi krallar, emirler ya da aşiret ağaları ile dostluk kurmak yerine subaylarla dostluk kurarak Amerika'nın çok özel gizli stratejisinin yaratılmasına yardımcı olmuştur. O, sanatının sembolü olabilecek ve Kim Philby'nin hakkında alışılmadık bir tanıklık edebileceği kadar başarılıdır, Beyrut'tan gizemli bir şekilde ortadan kaybolduktan ve Amerikalı eşi Eleanor'un da sonradan kendisine katıldığı Moskova'da ortaya çıktıktan sonra Philby, 1960'larda Moskova Radyosu'na canlı yayında verdiği demeçte, "Ben bu düzenbazı yirmi senedir tanıyorum. Bu nedenle de bir bilirkişi olarak şunu diyebilirim ki, Miles Copeland'ın *The Game of Nations* (Milletlerin Oyunu) isimli kitabının kendisi başlı başına CIA'nin bu canavarca oyununun bir parçasıdır."[7]

Peki, bu korkunç düzenbaz gerçekte kimdir? Miles Copeland (1916 civarında doğan) Amerikalı istihbarat ajanlarının en görünmez olanıdır. Görev arkadaşı Wilbur Crane Eveland, 1953'te Kahire Havaalanı'na inişinde kendisini karşılayan Copeland'ı cana yakın, 1,80 cm boyunda, yoğun saman sarısı saçları, kemik çerçeveli gözlükleri olan ve "gözleri heyecanla dans eden"[8] bir adam olarak anımsar. Copeland, Londra *The Times*'da yayımlanan ölüm ilanında, (1991'de Oxfordshire'da ölmüştür) hayatının büyük bir bölümünü İngiltere'de geçirmiş olmasına rağmen "gösterişli Amerikalı kimliğinden neredeyse hiçbir şey kaybetmemiş, cana yakın bir adam" olarak tarif edilir.[9] Koruması altında tuttuğu, kendisine son derece sadık Larry J. Korb, silah tüccarı Adnan Kaşıkçı'nın New York'taki dairesinden ayrılırken, Copeland ile ilk karşılaşmalarını anım-

7 Larry J. Kolb, *America at Night,* s.2'den alıntı yapılmıştır.
8 Eveland, *Ropes of Sand,* s.96.
9 Miles Copeland'ın *The Times'daki ölüm ilanı,* 16 Ocak 1991.

sar. Asansör alçalırken Miles konuşmaya başlamıştır: "Merhaba, sen Larry Korb'sun öyle değil mi? Adını daha önce duymuştum." Copeland'ın gofre kumaştan takımı ve siyah çerçeveli gözlükleri; ki Korb onları "tıpkı babamınkilere benzeyen"[10] şeklinde tanımlar, acemi casusun beynine bir daha silinmemek üzere kazınmıştır. Copeland'ın dış görünüşü son derece net olsa da, ana hatları için aynı şey söz konusu değildir. Örneğin, Londra *The Times*'da yayımlanan ölüm ilanında, *Washington Post*'un da aynı şekilde öne sürdüğü gibi, Copeland'ın öldüğü sırada yaşı yetmiş yedi olarak belirtilmiştir. Ne var ki, *The New York Times* kendisinin yaşının yetmiş dört olduğunu yazmış, Londra merkezli *Guardian* ise yetmiş altı demiştir. Copeland'ın kendi anıları *The Game Player* (1989) tarihleri açığa vurmaktan kaçınmış; ancak 1931'de ya da 1932'de Erskine Ramsay Teknik Lisesi'nden mezun olduğu yer olan Birmingham, Alabama'da büyüdüğünü belirtmiştir, ki bu da öldüğü sırada yetmiş yediye yakın bir yaşta olabileceğine işaret etmektedir. Yine de yukarıda belirtilmiş olan yaşların herhangi biri de doğru olabilir.[11]

Aynı belirsizlik otobiyografisinin birçok noktası için de geçerlidir. O, lise yıllarında gerçekten de Tuskegee'de *Erskine Hawkins's Big Band*'e dönüşen zenci bir grupla sahneye çıkması teklif edilecek kadar iyi mi trompet çalmıştır? Sahiden de *Harlem's Cotton Club*'da sahneye çıkmış mıdır? Peki ya daha sonra, Glenn Miller'ın o sıralar hâlâ ünlü olan orkestrasına katılan ve Eylül 1940'da New Orleans'daki Roosevelt Hotel'in çatı katında dördüncü trompeti ça-

10 Larry J. Kolb, *Overworld,* s.177-79.

11 Bakınız: *The Times,*16 Ocak 1991; *The Washington Post,*19 Ocak 1991; *The New York Times,*19 Ocak 1991; *The Manchester Guardian Weekly,* 27 Ocak 1991. Ayrıca bakınız: *The Independent,*17 Ocak 1991, 1974'ü tercih eden. Copeland'ın hatıraları, *The Game Player,* doğum tarihi belirtmemiştir.

lan da o mudur? Miles'ın yazdığı üzere, "Bir caz orkestrası müzisyeni olarak, inanılmaz paralar (demek istediğim o dönem koşullarında) ve arkadaşlarımın takdirini kazandım. Büyük bir caz orkestrasında çalmaktan inanılmaz derecede keyif aldım, hem de ne öncesinde ne de sonrasında herhangi bir görev veya hobiden alamadığım ölçülerde."[12] Abartılı ya da değil, Copeland'ın caz müzikteki ustalığı, CIA'nin folklorik dokusunu oluşturmuştur ve gerçekten ona ait bir trompet (ya da öyle olduğu varsayılan), birimin 1997'deki ellinci kuruluş yıldönümü partisinde sevgiyle anılan bir yadigâr olarak sergilenmiştir.

1940 senesinde Copeland, Millî Muhafız Teşkilatı'na (*National Guard)* katılacak ve diğer tüm yeni üyeler gibi Stanford-Binet zekâ testinden geçecektir. Otobiyografisinde belirttiğine göre, aldığı puan 160'dır; yani "Amerikan ordusunun tamamındaki en yüksek puan." Bir başka deyişle (ayrıntılandırdığı üzere) Stanford Üniversitesi'ndeki psikologların her nasılsa Einstein, Goethe ve İsa'nın kabaca sahip olduklarını düşündükleri değer.[13] İster doğru olsun ister yanlış; Copeland, hakikaten de ağ oluşturma konusunda tam bir dahi gibi davranmıştı. Ordunun Washington'da bulunan İstihbarat Polis Birimi'ne (*Corps of Intelligence Police*-CIP) atanan Copeland, Alabama kongre üyesi ve daha sonra Senatör olan "dünyadaki en iyi adam," John Sparkman ile irtibat kuracaktır. Sparkman, kendisine *Office of Strategic Services'in* (OSS) kapılarını açmış ve başkanı General William J. Donovan ile görüşmesini sağlamıştır. İkili bir anda oldukça samimi olmuşlar ve Copeland bunu, "sosyal yapının birbirine zıt kutuplarında bulunan insanların birbirlerini çekmesi gibi," diye kaydetmiştir: "İki dakika sonra kendi-

12 Miles Copeland, *The Game Player,* s.9-10.

13 a.g.e., s.11.

mi, Louisiana bataklıklarındaki manevralarıma dair kısa kısa hikâyeler anlatırken buldum... O ise aralıksız bir şekilde gülüyordu ve bana öğle yemeği yemiş olup olmadığımı sordu. İşte yalnızca dakikalar sonra orada, Wild Bill Donovan'ın masasında sandviçimi yiyor, biramı yudumluyordum; hem de Başkan Roosevelt dışında, dışarıdan kimsenin kendisine ulaşamadığı bir dönemde. Oradan ayrılırken kendisinden tekrar görüşme sözü aldım."[14]

Copeland gerçekte, bu birimi takdir etmeyenlerin sıklıkla "Oh So Social" (Aman Ne Sosyal) olarak dalga geçtikleri şaşalı OSS'de işe alınmamış; bunun yerine daha tekdüze olan CIP'de göreve başlamıştır. CIP, Ocak 1942'de Karşı İstihbarat Birimi (Counter-Intelligence Corps-CIC) adı altında yeniden doğmuş ve bünyesinde sorgulama ve izleme görevleri için yoğun bir biçimde dil bilimcileri barındırmıştır. (Copeland anılarında kendisinin tam olarak hangi mevkiye sahip olduğu belirtmez, ancak CIC çalışanlarının büyük bir çoğunluğunun yedek subay oldukları bilinmektedir.) Copeland, aynı sene içerisinde savaş içindeki Londra'ya gitmiş ve burada South Audley Sokağı'ndaki sosyetik Mayfair'de konaklamıştır. Burada Fransızcasını ilerleten ve aralarında Lorraine Adie'nin de bulunduğu İngiliz istihbarat ajanlarıyla tanışıp kaynaşır. Lorraine Adie, Harley Sokağı beyin cerrahlarından birinin kızıdır ve yeni yetişmekte olan bir arkeologdur ve Copeland'ın eşi olacaktır. Anlaşılan o ki Copeland, OPERATION OVERLORD'un detaylı planlarına erişimi sağlayan çok gizli "*Bigot*" iznini almış ve söylendiğine göre 20 Grosvenor Meydanı'ndaki "oyun odası" çalışmalarına katılmıştır. Burası General Eisenhower'ın ekip arkadaşlarıyla birlikte, Normandiya Çıkarması ile ilgili stratejilerini ölçüp tartıştıkları yerdir.

14 a.g.e., s.12.

Haziran 1944'te, Normandiya Çıkarması'nın başladığı günün ertesinde Copeland, aralarında (kendisinin belirtmeyi sevdiği) Henry Kissinger, J. D. Salinger ve William Saroyan'ın da bulunduğu öteki CIC ajanlarıyla birlikte Fransa'ya giriş yapar. Paris'in kurtuluşunun öncesinde, o sırada veya sonrasında (farklı yorumlar mevcuttur) Copeland, burada bulunmaktadır. Aralarında Ernest Hemingway'in de bulunduğu kişilerle kadeh kaldırmıştır. Ancak CIC'nin en önemli görevi Almanya'dadır. Londra'da bulunduğu sırada Copeland, ilk olarak ilerlemeyi sürdüren Sovyet güçleri aynısını yapmadan önce Alman roket bilimadamlarını kapmaya yönelik plan OPERATION PAPERCLIP'i öğrenir. V-1 ile V-2 füzelerinin yaratıcılarını ele geçirmenin yanı sıra CIC, aynı zamanda Kremlin'in gizli dosyalarına sahip olduğunu iddia eden General Reinhard Gehlen gibi eski Nazi subaylarını ve bunların yanı sıra Klaus Barbie gibi savaş suçlularını ele geçirmeyi amaçlamaktadır. "Lyon Kasabı" olarak anılan Klaus Barbie, ajanların "gizli-hat" dedikleri noktadan Güney Amerika'ya kaçırılmadan önce, CIC'nin ödeme listesine eklenmiştir. Nazi ölüm kamplarını ziyaret etmesi ve birçok CIC arkadaşının Yahudi olması nedeniyle Copeland, ahlaki huzursuzlukların, kirli işlerden daha üstün olduğunu kabul etmiştir. Kendisi aynı zamanda gizli kuralların ahlaki açıdan esnek, dindar inkârların çoğunun göz boyama, farklı açılardan bakıldığı zaman dış hâkimiyet yarışının gerçekte bir oyun olduğunu birinci elden öğrenmiştir; bu da "güç politikasının ahlakla alakasının olmadığını" doğrulamaktadır. Bu da Copeland'ın ilk kitabının alt başlığı olacaktır.

Pasifik Zaferi Günü'nden (2 Eylül 1945) bir yıl önce, OSS'ye kalıcı statü verilmesini öneren Wild Bill Donovan'dan daha hırslı bir oyuncu bulmak imkânsızdı. Donovan, ajanlarının operasyon başarıların-

dan büyük haz duymaktaydı. Ona göre, bu becerilere mutlaka ihtiyaç duyulacaktı; çünkü Moskova, Washington'un savaş sonrası rakibi olarak belirmişti bile. Ancak Donovan, *İncil*'e karşı duyduğu şevk nedeniyle allak bullak olacak ve genel havayı yanlış değerlendirecekti. Japonya'nın pes edişinden bir ay sonra, Eylül 1945'te, Başkan Truman OSS'yi resmen dağıtır. Donovan yine de aralarında Copeland'ın da bulunduğu yüzlerce istihbarat ajanını sıradan bir şekilde Stratejik Hizmetler Birimi (*Strategic Services Unit*-SSU) olarak adlandırılan yeni birimde işe yerleştirmeyi başarır. Bu yeni birim, Kongre'nin 1947 National *Security Act* (Millî Güvenlik Yasası) kapsamında yetkilendirdiği CIA'nin (Central Intelligence Agency) embriyosu niteliğindedir.

Söz konusu yasa, CIA'nin dördü ulusal güvenlikle ilgili istihbaratın toplanması, analiz edilmesi ve verilmesine yönelik olan beş işlevini belirler. Net bir ifadeye sahip olmayan beşinci işlev ise birime şöyle bir yetki vermektedir: "Ulusal Güvenlik Konseyi'nin dönem dönem yapacağı yönlendirmeler doğrultusunda, ulusal güvenliği etkileyen istihbaratla ilgili birtakım başka işlev ve görevleri yerine getirmek." Yeni Ulusal Güvenlik Konseyi'nin Meclis yerine sadece Başkan'a karşı sorumlu olması, genişlemekte olan Sovyet imparatorluğuna karşı gizli operasyonların yürütülmesi açısından önemli bir açık kapı bırakmaktadır. [Sonradan kabul edilen yasa, CIA üzerinde sınırlı bir Kongre denetimine izin vermiştir; ancak birimin bütçesi gizli tutulmaya devam edilmiş ve hizmet vermekte olan bir gizli ajanın kimliğinin ifşa edilmesi federal bir suç kapsamına alınmıştır. Amerikalılara bu son madde, *United States of America v.I. Lewis Libby*'ye ("Scooter" Libby olarak da bilinir) karşı davasında bilahare hatırlatılacaktır.]

CIA'in doğuşu, 1946-47'nin soğuk ve çığır açan kışına denk gelir. Zor durumdaki İngiltere, Amerika'ya komünist gerillalar tarafından meydan okunan Yunan hükümetini askerî olarak daha fazla des-

tekleyemeyeceği ve aynı şekilde Sovyet Rusya ile olan uzun sınırlarını korumasında Türkiye'ye de yardımcı olamayacağı haberini iletmiştir. Washington, bu gelişmelere, Mart 1947'de Truman Doktrini ile karşılık verir. Söz konusu doktrin, Yunanistan ile Türkiye'ye derhâl silah yardımı sağlanmasının yanı sıra "silahlanmış azınlıklar veya dış güçler" tarafından baskı altına alınmaya çalışılan özgür insanları korumayı taahhüt eden herkesin destekleneceği sözünü de verir. CIA'nin, aralarında Copeland'ın da bulunduğu ilk iki yüz çalışanı, Mall'daki savaş dönemi Washington'undan kalma derme çatma barakalarda göreve başlarken, bütün bunlar heyecanlı bir atmosfer yaratmıştır.

Görünen o ki, tek bir gecede, maaş bordrosu bir balon gibi şişmiştir. 1961 senesinde birim, Langley Virgina'daki 125 dönümlük bir araziye inşa edilen on beş bin çalışan kapasiteli merkezine taşınır. Yerleşkenin atmosferi, girişe yerleştirilen ve bir ajan olarak idam edilen ilk Amerikalı Nathan Hale heykeli ile daha da görkemli bir hâle bürünür. Heykel, Hale'nin üniversite eğitimini ('73 sınıfı) gördüğü Yale'de bulunan orijinalinin başarılı bir kopyasıdır. Hale'in öğrenciliği, Yale'in gizli servisle uzun süre boyunca birlikte anılmasını da başlatır. (1980'lerde heykel içeriye taşınır. Söylentilere göre, Başkan Reagan'ın CIA şefi William J. Casey, heykelin ilk bulunduğu noktanın yanlış bir mesaj ilettiğini düşünüyor olmasıdır. Neticede Hale, tüm cesurluğuna rağmen, görevinde başarısız olmuştur.) CIA'nin kurucuları, gelecek nesiller adına mümkün olan en geniş ufukları hazırlamışlardır. Beşinci CIA Başkanı Allen Dulles, 1958'de Yale'de yaptığı bir konuşma sırasında, Millî Güvenlik Yasası ile ilgili şu ifadeleri kullanır: "Söz konusu yasa, istihbarata, hükümetimizde, dünyadaki bütün ülkelerde sahip olduğundan daha etkili bir konum kazandırmıştır."[15]

15 David Wise ve Thomas B. Ross, *The Invisible Government,* s.4'den alıntı yapılmıştır.

Birimin kurucuları, bu ruh hâli içinde Amerika'nın ilk barış dönemi bağımsız casusluk aygıtına yakışır gelenekler yaratmaya çalışırlar. Kendisi, çok az casus, gizli dostlarını, yeni bir oyuncak ve çalma hakkı verilen masum çocuklar olarak tanımlayan Miles Copeland'dan daha yaratıcı davranmıştır. Eylül 1947'de Copeland, Şam'a atanır. Copeland, görünürde alt düzey bir diplomattır; ancak gerçekte CIA'nin Suriye'ye atadığı ilk operasyon şefidir. Tanrının kendilerine iyi birer müzik kulağı bahşettiği müzikal yeteneği olan insanlar gibi, Copeland'ın da dil öğrenme yeteneği vardır ve o kendi anlatımına göre bir yıl içinde anadili Arapça olan yerli yardımcısının da destekleriyle, gündelik konuşulan Arapça sözlüğü hazırlayacak kadar akıcı Arapça konuşacak duruma gelir. (Copeland'ın iddialarına göre, türünün ilk örneği olan bu sözlük, "Beni, öğretmenimin gururla belirtmiş olduğu üzere, 'Arapçanın Dante'si' yapan eserdir.")[16]

Peki, bu çaylak casus, ne tür bir politika veya politikalar gütme emelinde olabilirdi? (Copeland, olsa olsa otuz bir yaşındaydı.) Elçilik ile Washington arasında geçen yazışmaları inceleyen Copeland, belirtilmemiş ancak egemen olan mutabakatın, Arap devletleriyle Amerika arasında gereksiz bir anlaşmazlık içinde olduklarına ve bu anlaşmazlığın neredeyse tamamen "bizim değil onların zararlı ve yanlış yönlendirilmiş liderlerinden" kaynaklandığı sonucuna varır. Doğrusu, aydın ve etkili bir liderlik durumunda, Araplar Amerika'nın doğal müttefiki olmalıydılar. Copeland, Amerika'nın resmî inancı olduğunu düşündüğü görüşü şöyle özetleyecektir:

> Arapların Sovyetlerden korkması için oldukça geçerli sebepleri var. Öte yandan bizden korkmalarını gerektirecek hiçbir sebep

16 Copeland, *The Game Player*, s.83.

> yok. Bizim onları koruma teklifimizi memnun kalmayarak geri çevirmeleri ise işin doğasına aykırı olur. Bizim petrol şirketlerimiz onları zengin kılacaktır. Yalnızca bizim sağlayabileceğimiz "Filistin sorunun dostane çözümünden" ilk planda yararlanacak olan yine onlardır. Liderlerinin bunu görmeyi reddedişleri bu yüzden, bizim için, onları devirmemiz ya da kendi halklarının onları devirmelerini sağlamamız için kâfi bir sebep ve gerekçe olarak kabul edilmektedir. Dünya üzerinde bizim onların içişlerine karışmamızdan fayda sağlayabilecek ulusal liderler varsa, öyle düşünüyoruz ki, bu kimseler kesinlikle Arap liderlerdir.[17]

Copeland, bu nedenle Suriye'de bir rejim değişimini destekleme konusunda kendi takdir yetkisini kullanabileceği bir rahatlığa sahip olduğu fikrine kapılır. Suriye, o sırada Fransa'ya karşı verilen ulusal mücadelenin yorgun, yaşlanmakta olan ve ilham vermeyen emektarları tarafından yönetilmektedir. Copeland, ilk başta Suriyeli olup da önem taşıyan herkesi tanıyan ve duruşuyla yüzü bir avokadoyu andıran, elçiliğin coşkulu iş bitiricisi Yusuf Dabbous'u "özel dostu" olarak işe alır. Copeland, Dabbous'u Washington'un projesi konusunda bilgilendirir. Arap dünyasında tercihen özgür ve adil seçimler yoluyla işbaşına geçen makul hükümetlerin görev almasını planlayan Washington, Suriye'yi bir deneme tahtası olarak seçmiştir. Bunu duyan Yusuf, "ciddiyetle kafa sallarken memnuniyetini zar zor gizleyebilir." Böylelikle Suriye, 1949'un başlarında yeni yeni filizlenmekte olan CIA'nin "egemen devletlerin iç işlerine müdahil olma, marifetlerini" ortaya koyduğu ilk Orta Doğu ülkesi olur. Copeland, daha sonra söz konusu

17 a.g.e., s.86.

müdahalenin gerektiği noktalarda inkâr edilebilecek yol haritasını açık bir şekilde tarif edecektir.[18]

Yeni casusumuz, görevine, şoföründen Savunma Bakanlığı'nın telefon rehberini çalmasını isteyerek başlar. Büyük bir ihtimalle Yusuf'un yardımıyla, bir sonraki adımı iflas etmiş memurları belirlemek için şehrin en meşhur tefecisini ikna etmek olur. İki yoksul adaya yaklaşılır. Her ikisi de nakit para karşılığında belgeleri çalmayı kabul ederler; her ne kadar birinin aynı görevi, Şam'daki KGB ajanı için de yerine getirdiği ortaya çıksa da... Bu sırada Copeland, daha sonra Beyrut'ta bulunmuş deneyimli bir askerî ataşe olan Stephen Meade'nin Şam'a geçmesi konusunda Washington'un onayını garantiler. Canlı ve sempatik Meade, Genelkurmay Başkanı Albay Hüsnü el Zaim ile dostluk kurmuş ve Zaim'e iktidarı ele geçirmesi durumunda Amerika'nın kendisini derhâl tanıyacağını söz vermiş ya da en azından çıtlatmıştır.

Meade'in ne tür garantiler sunmuş olabileceği net olmamakla birlikte, ortada son derece açık bir şey vardı ki Albay, Washington'un dört önemli kaygısı olduğunu anlamıştı: Tapline, Türkiye, İsrail ve Komünizm. 1947'de, Trans Arap Boru Hattı (Trans-Arabic Pipeline Company-Tapline), Aramco'nun Suudi Arabistan'daki petrol sahalarını Lübnan'daki Sayda Limanı'na bağlayan bir petrol hattı döşemeye başlar. Ancak geçiş onayı, projenin sömürgeciliğin bir yansıması olduğu noktasında hemfikir olan Suriye ve Lübnanlı politikacılar tarafından engellenmektedir ve Tapline'a zaman kaybettirilir. Aynı şekilde patlama potansiyeli taşıyan bir anlaşmazlık içerisinde, Türkiye ve Suriye'nin hak talep ettiği kilit noktadaki Alexandretta limanının (bugünkü İskenderun) statüsüne yönelik görüşmeler de çıkmaza girer. Öte yandan, orduları 1948 Arap-İsrail Savaşı sıra-

18 a.g.e., s.86-87.

sında aşağılayıcı bir şekilde bozguna uğratılan Şam'ın da İsrail ile ateşkes görüşmelerine katılması, aynı şekilde söz konusu değildir. Son olarak, Washington'dan bakıldığında, Suriye'nin görev başındaki yöneticileri ya akılsızlık derecesinde saftılar ya da içeride son sürat genişlemekte olan Komünist Parti'ye müsamaha göstererek bile bile suça ortak olmayı tercih etmişlerdi.

Darbe, 30 Mart 1949 günü gerçekleşir. Öyle değilmiş gibi görünen; ancak son derece elzem bir bahane ile Albay Zaim, kasten yerine getirilmesi imkânsız taleplerde bulunarak sivil amirleriyle karşı karşıya gelir. Bu taleplerin reddedilmesi, Copeland'ın Savunma Bakanlığı'ndaki suç ortaklarından biri tarafından düzenlenmiş olan bir beyannamenin ortaya çıkmasına fırsat verecektir. Söz konusu beyannamede aynen şu satırlar yer almaktadır: "Askerler ve yurtseverler! Milletimizin şanlı tarihinde çok önemli bir an gelip çatmıştır. Yeni bir çağ başlamıştır! Yolsuzluk sona ermiştir. Emperyalizm ile komünizmin kuklaları düşmüşlerdir. Asırlardan sonra ilk defa, biz Suriyeliler özgür bir halkız!" (Copeland'ın anlatımına göre, komünizme Stephen Meade'ye bir ayrıcalık olarak atıfta bulunuldu.) Bu beyannamenin ilanı ile birlikte isyancı birlikler, Suriye cumhurbaşkanını, başbakanı, polis şefini, önemli bakan ve milletvekillerini tutuklarlar. Birbirini takip eden bu olaylar, Washington ofisinde görev alan CIA yetkililerine anbean bildirilir. Washington'dan bakıldığı zaman, darbenin yegâne mühendisleri Meade ile Copeland gibi görünmektedir. Kendilerinin bu konuyla ilgili yorumları ise şöyledir: "Düzeltme gereği duymadığımız bir izlenim, neticede bu evdeki hayranlarımıza keyif vermiştir ve biz de sıra sıra dizilmiş 201 dosyamıza eklenecek birkaç artı puanın kötü olmayacağını düşündük."

Darbe, hemen hemen hiç kan dökülmeden başlar ve sona erer. Kırk sene sonra kalemini eline alan Copeland, kendisinin ve

Meade'nin tek önemli katkılarının, Amerika'nın Zaim iktidarını derhâl tanıyacağına dair verdikleri söz olduğunu öne sürecektir. Copeland yine de şunu da ekler: "Steve, Hüsnü ile birlikte limuzininin arka koltuğunda şehri turlamış ve ele geçirilecek yerleri eliyle tek tek işaret etmiştir: (radyo istasyonu, ana jeneratör, telefon şirketinin ana merkezi ve direniş gösterebilecek tüm politikacılar) ve Hüsnü kibarca, kendisi önceden tüm bunları bizzat düşünmemiş gibi davranmıştır. Ayrıca ben kendisine, güvenlik prosedürü şeklinde hazırlanmış "yapılacak ve yapılmayacakların" belirtildiği bir liste verdim. Savunma Bakanlığı'ndaki Ajan A sayesinde planlarda geçen ve Hüsnü'nün Bakanlıktan şüphe uyandırmadan edinemeyeceği birtakım bilgileri ben kendisine aktarabildim."[19]

Copeland'ın darbeye ilişkin ilk tanımlamaları, çok daha geniş çaplıdır. Amerika yeni yapıyı fiili olarak tanımadan önce, Copeland'ın *The Game of Nations'da* (Devletlerin Oyunu,1969) yazmış olduğu üzere Meade, Zaim'in yanı başından bir an olsun ayrılmayarak, "yeni diktatöre Court of St. James'de kimin büyükelçi olması, hangi memurların diplomatik pozisyonlara yükseltilmesi ve devrilen cumhurbaşkanına hangi yemeğin verilmesi gerektiğini söylemiştir." Ancak, Washington tarafından tanındıktan sonra Zaim, yeni bir adama dönüşecektir. O, Amerikalı akıl hocalarını bundan sonra kendisine samimiyetin bir ifadesi olan "*tu*" yerine "*vous*"[20] şeklinde hitap etmeleri konusunda uyarır. (Ortak lisanları Fransızcadır.) Zaim bununla da yetinmeyecek ve en iyisinin kendisine "Ekselansları" şeklinde hitap edilmesi olacağını belirtecektir.[21]

19 a.g.e., s.91-94.
20 "Sen" yerine "Siz" şeklinde (E. N.).
21 Miles Copeland, *The Game of Nations,* s.52-53.

Makamına oturan Ekselansları, Washington tarafından uzun zamandır arzulanan girişimlerde bulunur. Suriye, en sonunda tartışmalı İsrail konusuna ilişkin, geçici olarak Suriye sınırındaki bir kır evinde öteki Arap devletleriyle devam eden ateşkes konuşmalarına katılır. Suriyeli komünistlere açık bir şekilde baskı uygulanır. Zaim yönetimi, Tapline'ın Suriye'den geçmesini onaylar. Tabii boru hattı konsorsiyumu, 40 milyon dolarlık bir kredi ile anlaşmayı daha cazip hâle getirmiştir. Zaim'in, askerî yardım karşılığında Batı askerî kampında yer alma isteğini belirtmesi, Türkiye ile tartışmalı İskenderun konusu üzerine olan ilişkilere ivme kazandırır. Dahası, kökeni Kürt olan Başkan Zaim, kadınlara oy hakkı tanır; geleneksel Arap kefiyesini uygun bulmaz ve "Bey", "Paşa" gibi feodal unvanları kaldırır. Ancak, İngiltere'nin önde gelen Suriye tarihçilerinden Patrick Seale'in değerlendirmelerine göre, Zaim bir politikacı olarak daha az başarı göstermiştir: "En başından itibaren rejiminin gayrimeşruluğu konusunda endişe duyan Zaim'in emeli, başkan olmak ve artık muhatap olması gereken krallar ile devlet başkanları kademesinde, onların yanında eşit bir şekilde yer alabilmek olmuştur. Ancak o, ağır ağır kişisel otoritesinin görkemli atmosferine kapılmış ve darbesini birlikte planladığı ve yürüttüğü bir avuç ajan ile ilişkilerini koparma noktasına getirmiştir."[22]

Bu görüşü teyit eden bir başka hüküm de, hükümetinin 1956 Süveyş Krizi sırasındaki bariz yanlış kararlarını protesto etmek için makamından istifa eden genç İngiliz bakan Anthony Nutting'den gelir. Nutting'in 1972'de belirttiği üzere CIA, "kime sorarsanız sorun züppe olarak nitelendirilecek" bu kısa, ancak sağlam yapılı, diri yüz hatlarına sahip, sert duruşlu adamdan "daha az başarılı olabilecek bir kimseyi zaten seçemezdi." İktidarı ele geçirir geçirmez Albay

22 Patrick Seale, *The Struggle for Syria,* s.58-59.

Zaim "göz kamaştırıcı üniformalarla ve binlerce sterlinin üzerinde olan bir mareşal asasıyla donanmış, kendisini Arapların 1948'deki mağlubiyetlerini (İsrail Başbakanı David) Ben Gurion ile kişisel olarak yürütmüş olduğu müzakereler neticesinde zafere çevirdiği şeklinde gerçek olmayan fikirlere kaptırmıştır... Sağa sola kıvırarak yaptığı manevralar, bütün eski destekçilerini kendisinden uzaklaştırdığı zaman, o da bir başka albay tarafından yürütülen bir başka darbe ile devrilmiştir."[23]

İlk CIA destekli darbenin Washington'a kısa vadede sağladığı faydaların, silahlı kuvvetleri, kilit Orta Doğu ülkelerinde siyasi belirleyici konuma getiren bir dizi darbeyi tetikleyerek yarattığı uzun vadede meydana gelen zararlar tarafından yok edildiğini söylemek adil olur. Daha sinsice verilen zarar ise Suriye darbesi, genel olarak ajanlarının İsrail gizli servisi Mossad'la yakından ilişki içerisinde oldukları farz edilen, Amerikan istihbarat birimlerine abartılı ölçülerde sınırsız güç atfeden bir paranoya kültürü yaratmasıdır. Her hâlükârda, kendine özgü ve zorluklarla dolu tarihi göz önünde bulundurulduğunda Suriye'nin, CIA'nin gizli müdahale için kullandığı deyim olan, "politik eylem" denemesi açısından doğru yer olup olmadığı tartışmaya açık bir konudur.

Suriye ile Lübnan, 1916'da mağlup Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl bölüşüleceğine dair İngiltere ile varılan gizli bir anlaşma neticesinde Fransa'ya vadedilir. Ancak sınırlar net bir şekilde belirlenmez. I. Dünya Savaşı'nı takip eden toprak paylaşımı sırasında İngiltere, Filistin ile petrol zengini Musul'un Suriye'den koparılması konusunda Fransa ile girdiği münakaşada üstün gelir. Böylelikle Musul Irak'a bağlanacak, Filistin ise Filistin ve Eski Ürdün olmak

23 Anthony Nutting, *Nasser*, s.209.

üzere iki ayrı manda devletine dönüşecektir. Bir başka anlaşmazlık, Fransa'nın Haçlılara kadar dayandırdığı haklar öne sürerek, bir galip olarak Suriye ve Lübnan'da hak talep edince yaşanır. Muzaffer ruh hâlleri, daha sonra Doğu Akdeniz Bölgesi'nin Yüksek Komiseri olacak General Henri Gouraud tarafından Temmuz 1920'de Şam'a adım attığı sırada seslendirilir. Büyük Cami'de bulunan Selahaddin türbesinin önünde duran Henri Gourand, türbeyi tekmeler ve (düşündüğü gibi) çağlar ötesine seslenir: "Uyan Selahaddin! Geri döndük! Benim buradaki varlığım Haç'ın Hilal'i yendiğinin bir göstergesidir!"

Fransızlar, Levant'ı (Doğu Akdeniz Bölgesi) bölmeye devam edeceklerdir. Uzun zamandır Maruni Katoliklerinin kalesi olarak bilinen küçük Osmanlı bölgesi Büyük Liban; Hıristiyan olmayan nüfusun artırılması pahasına, Büyük Lübnan'ı yaratmak için Suriye'nin zararına genişletilir. Son dilimde, İtilaf Devletleri antik yerleşim yeri Antakya da dâhil olmak üzere Halep'in kuzeyindeki kıyı bölgesini Türkiye'ye devrederler. 1946'da Fransa, Suriye'den resmen geri çekildiğinde, yeni bağımsız devlet, 482.738 kilometrekareden geniş olan eski Osmanlı eyaletine karşılık, yaklaşık 297.848 kilometrekarelik bir alana sahiptir. Bugün bile kaybedilen topraklar, Suriye turist haritalarında "geçici sınırlar" içinde gösterilmektedir.

Ne var ki, aldatıcı bir hipnoz hâli içerisinde Fransızlar, Levant işgallerini bir başarı olarak nitelendirirler. Zira demiryolu ağları iyileştirilmiş, limanlar modernleştirilmiş, yeni okullar ve fabrikalar inşa edilmiş, bunlar gibi daha birçok ilerlemenin belirtileri olarak farz edilen göstergeler kaydedilmiştir. Bundan dolayı 1925'te Suriye ve Lübnan'da baş gösteren ayaklanmanın yarattığı şok, Fransızların Şam'ı bombalamalarına zemin hazırlar (Şam, Halep ile birlikte dünyanın en eski sürekli yerleşim alanı olmuş kentlerinden birisi-

dir). Harvard'lı tarihçi Joyce Laverty Miller'ın detaylı bir analizinde belirttiği üzere, "Duman yükseldiği zaman, Şam'ın büyük bir kısmı çoktan harabeye dönmüştür bile. Kaydedilen ölü sayısı ile bağımsızlığa yöneltilen bu saldırı, dünya kamuoyunu dehşete düşürür ve Arap muhalifleri harekete geçirir. Şiddetli ve duygusal bir eleştiri dalgası yükselir. Bazı çevrelerde, Milletler Cemiyeti'nin verdiği manda yetkisini geri çekebileceği bile konuşulmuştur."[24] Ancak bunun yerine, geçip giden aylar içerisinde bu örgütsüz başkaldırı söner ve dünyanın ilgisi de farklı yönlere dağılır.

Miller'a göre, ayaklanmanın kökeninde Suriye'nin Osmanlı idaresi süresince yerel meselelerde kendi kendilerini yönetmeye alışmış çok sayıdaki alt gruplarına, yapay bir ulus devlet benimsetilmeye çalışılmış olması yatmaktadır. Kendisinin kelimeleriyle, "Suriye'de ilk zamanlarda başta bulunan Fransız yönetiminin bir Suriye ulusunu geliştirip modernize etme çabaları, o güne kadar Osmanlı İmparatorluğu çatısı altında birbirlerine güven duymamış ve sırf 'ulus', yani imparatorluk zayıf olduğu için bir arada yaşamış birtakım grupları kaçınılmaz bir şekilde kızdırmıştır. Kısacası 1925 devrimi, Fransız baskısı karşısında kenetlenmiş halkın milliyetçi ayaklanması değil, yalnızca tek bir nokta üzerinde uzlaşabilmiş bölücü grupların kendi içlerinde ve birbirlerine karşı verdikleri mücadeleden ibarettir. Uzlaşabildikleri tek nokta ise Fransızların gitmesi gerektiğidir." Açıklayıcı bir şekilde, ayaklanma, Fransız bir yöneticinin arasında putperest ve (çıplak) klasik dönem heykellerinin sergilendiği bir müze girişiminin de olduğu modernitenin nimetlerini dayatma çabalarının bölge liderlerini kızdırdığı elli bin nüfuslu bir Dürzi bölgesinde filizlenmiştir.[25]

24 Joyce Laverty Miller, "The Syrian Revolt of 1925", *International Journal of Middle Eastern Studies,* vol. VIII (1977), s.545-63.

25 a.g.e.

Hiç şüphesiz ki 1920'lerden itibaren Suriye'de pek çok şey değişmiştir; ancak insan, o şimdi de, dillerini konuşamadıkları, geleneklerini anlayamadıkları bir halk için neyin en iyisi olduğunu her daim bir tek kendilerinin bildiklerine inanan Batılıların bu muazzam özgüvenine şaşıyor. İnanış ve etnik yapı itibarıyla Suriyeliler, Sünni, Şii, Alevi, Dürzi, Kürt, Türkmen ve İsmaililerden oluşmaktaydı. (İsmaililer, Haçlılar döneminde filizlenen bir Suriye mezhebi olan Haşhaşilerin çok eski hamileridirler.) Suriyeliler aynı zamanda Yunan ve Ermeni Hıristiyanlar ile Roma ve Maruni Katoliklerden oluşmaktadır. Aynı zamanda da bir düzine Protestan mezhebi vardır. Şam'ın yakınlarında bir tepebaşında konuşlanmış Maaloula kasabasında Aramice konuşan ve keşişleri İsa'nın öğretilerini sözde onun dilinden ezbere okuyan mezhebi de unutmamak lazım. Mensupları, iblisin Tanrı tarafından affedilip tekrar göreve çağrıldığına inanan bir Kürt mezhebi olan Ezidileri de yine aynı şekilde göz ardı etmemeliyiz.[26]

Bu uyuşamayan farklılık, Miles Copeland tarafından çok iyi biliniyor olmalıydı. Ancak öyle görünüyor ki, bu durumun sonuçları, etkileri anlaşılmamıştır. Örneğin, Copeland 1949 darbesini mümkün kılan komutanların isimlerini belirtecektir. Hatıralarında yazdığı üzere, "gelecekteki tarih yazarlarının yararına bahsi geçen dört kumandanın kimler olduğunu belirtmeliyim. Bu kişiler Edip Şişekli (bir Çerkez), Muhammed Nasır (bir Alevi), Bahij Kallas (sarışın, mavi gözlü bir Hıristiyan), ve Şevket Şukeyr'dir (Lübnanlı bir Dürzi)."[27] (Olayların içerisindeki biri olarak Copeland, Albay Şukeyr'in Selwa "Lucky" Roosevelt'in akrabası olduğunu ekler. Selwa, CIA'den

26 Adı geçen mezhep için bakınız: John S. Guest, *Survival Among the Kurds: A History of the Yezidis.*

27 Copeland, *The Game Player.*

Archibald Roosevelt'in karısı olup, eski *Washington Star*'ın saygıdeğer muhabirlerindendir. Daha sonraki dönemlerde Başkan Reagan'ın protokol başkanlığını yapmıştır.) Ne var ki Copeland, komplonun tek bir liderinin dahi Suriye'nin Sünni Arap azınlığından olmadığını belirtmez. Aslında darbenin Amerikalı destekçileri, muazzam hırsları fakat sınırlı ölçüde yetenekleri olan iri yarı bir Kürt albayın, yönetilenlerin sembolik bir rızasına sahip Amerikan çeşnili bir politikayı dayatabileceğini düşünmüşlerdir ya da ummuşlardır, diyelim. Akabinde bölgede bunun yerine, Baasçı diktatörlükle sonuçlanan, bir düzine darbe ve karşı darbe gerçekleşecektir.

Başkan Zaim yönetimi, beş aydan daha kısa bir sürede ömrünü tamamlar. Yönetim, bir başka Tugay Komutanı Albay Sami al-Hinnawi adına Albay Şişekli'nin yönettiği İngiliz destekli bir karşı darbe ile Ağustos 1949'da devrilir. İsyancı askerler Başkan Zaim'i ele geçirirler ve idam ederler. Ardından da kendisini bir Fransız mezarlığına gömerler: Şişekli, Copeland'a teselli edercesine, "Size bir iyilik yapıyor ve ona Fransa'nın bir adamıymış gibi davranıyoruz." der. Şişekli, aynı sene içerisinde bu kez kendi adına ve CIA desteği ile Hinnawi'yi devirir. İlk komplocuların en yeteneklisi Başkan Şişekli, devrildiği tarih olan 1954 Şubat'ına kadar ayakta durmayı başaracaktır. Bundan sonra Suriye ordusu ile müttefik güvenlik polisi siyasete öyle bir nüfuz edeceklerdir ki, Esad adındaki hava kuvvetleri generali, baskı kurabileceği bir pençe edinmiş olacaktır. Esad, 1970'te ele geçirilemez gibi görünen ve babadan oğula geçen baskıcı polis devletini kurar.

Hafız Esad, bölgede oldukça meşhur bir pehlivanın torunudur. Babası ise 1927'de soyadlarını "savaşçı" anlamı taşıyan Wahhish'den, "aslan" anlamına gelen Esad'a çevirmiş olan bir Osmanlı eşrafı-

dır. Esadlar, bin yıl kadar önce İslam'ın üçüncü halifesinin ölümü ile birlikte vuku bulan karışıklık sırasında; Şiiler, İsmaililer ve Dürzilerle aynı dönemde ortaya çıkan muhalif bir İslami mezhep olan Alevilerdendirler. İsimlerinden de anlaşılacağı üzere Aleviler, Hz. Muhammed'in yeğeni ve damadı olan Ali'nin doğuştan hakkı olan Halifelik hakkının kendisinden çalındığına inanmaktadırlar. Aleviler, bugün Lazkiye olarak bilinen, Suriye'nin kıyı bölgesindeki dağlık arazilerde dört aşirete bölünmüşlerdir ve ülkenin 18 milyonluk nüfusunun yüzde 12'sini oluştururlar.

Ortodoks Sünniler, Alevileri kâfir olarak nitelendirseler de, Esad Suriye'ye karşılıklı yaşa ve yaşamasına izin ver, hoşgörü fikrini benimsetmeyi başararak mezhebinin azınlık statüsünü bir avantaja çevirir. Başvurduğu siyasi araç, 1941 senesinde bir Hıristiyan ve Sorbonne mezunu olan (aynı zamanda da fes takan) Michel Aflak tarafından kurulmuş Baas Partisi olur. Laik, görünüşte sosyalist ve Arap yanlısı olduğu söylenen Baasçılar, Esad yönetimi altında Irak'ın Saddam Hüseyin yönetiminde bir Baas cumhuriyeti olmasıyla birlikte geniş ölçüde kabul gördükleri ve daha geniş bir birliğe doğru yol aldıkları şeklinde bir yanılgı yaratmışlardır. Gerçekte, her iki ülkede de güç, birbirlerinden nefret eden savaş ağalarının idaresinde olan kışlaların (ve sorgu hücrelerinin) elinde olmuştur. Ortak olan iki politikadan bahsetmek mümkündür: İsrail'e karşı duyulan düşmanlık ile Nasır'dan Mübarek'e ardı ardına gelen Mısırlı idarecilere karşı duydukları güvensizliktir ki bu idareciler, kendileri gibi askerî diktatörlerdir. Bu noktada, Sovyet Bloku ile yapılan fırsatçı askerî anlaşmalar ile ortak kaygılar (petrol ve İran) doğrultusunda, Washington ile flörtleşmeler bir araya getirildiği zaman, Soğuk Savaş sırasındaki Orta Doğu diplomasisinin büyük bir bölümünün temel unsurlarını elde edebilirsiniz.

Saddam Hüseyin gibi Hafız Esad da sevilmek yerine, korkulmayı tercih etmiştir. Gezginlerin kıymetli ve devasa su çarklarıyla anımsadıkları nehir kenarında bir kasaba olan Hama'daki katliam, bunu vurgular niteliktedir. Hafız'ın erkek kardeşi Rifat tarafından idare edilen Suriye'nin özel kuvvetleri, aşırı tutucu Müslüman Kardeşler tarafından çıkarılan isyanı bastırdığında İngiliz gazeteci Robert Fisk, 1982'de buradaydı. Fisk'in aktardığı kadarıyla, "Suriye'nin muharebe tankları, antik kenti yerle bir ederken ben, Orontes Nehri'nin kıyısında duruyordum. Yaralıları, kan revan içerisinde kalmış insanları gördüm. Zırhlı araçlarının dibine uzanmışlardı. Bayat ekmekle karınlarını doyurmaya çalışan aç siviller gördüm. Söylenenlere göre 20.000 kadar kişi yer altı tünellerinde ve havaya uçurulan binalarda ölmüştü. Gerçek rakam muhtemelen 10.000 civarında idi; ancak şehrin büyük bir kısmı yok edilmiş durumdaydı."[28]

Bu katliam "Hama Yönetimi" olarak bilinen yapıyı oluşturacaktır. Esad'ın otuz yıllık hükümdarlığı boyunca başka herhangi bir ayaklanma yaşanmaz. Kendisi 2000 senesinde eceli ile ölecek ve hükümdarlığı böyle son bulacaktır. (Esad'ın ardından yerine oğlu Beşar geçmiştir; çünkü büyük oğlu Basil, 1994 senesinde aşırı hız nedeniyle geçirdiği trafik kazasında ölmüştür. Eğitimini Batı'da tamamlayan Beşar, Londra'daki tıp kariyerini geride bırakarak Suriye askerî akademisine giriş yapar. Beşar, askerî akademiden olabilecek en yüksek ortalamayla ve Albay rütbesiyle mezun olur. Otuz dört yaşında iken yasal bakımdan cumhurbaşkanı olabilmesi için ise Suriye anayasasında süratle bazı değişikliklere gidilir ve bu şekilde Cumhurbaşkanı olur.)

Tüm bunlar, Miles Copeland, Mısır'da yeni bir hayat kurmak üzere Suriye'yi terk ettikten sonra yaşanacaktır. Copeland 1953'te, Booz,

28 Robert Fisk, *The Great War for Civilisation,* s.814.

Allen&Hamilton'a, kendi deyimiyle "dünyanın en prestijli yönetim danışmanlığı şirketine" katılmak üzere, resmen CIA'den istifa eder. Firmanın baş yöneticisi ile Washington'da yediği uzun öğle yemeği sırasında, kendisine Kahire'de oldukça iyi maaşlı bir pozisyon teklif edilir; bu teklif Frank Wisner tarafından samimiyetle desteklenir. Wisner, CIA gizli operasyonlar müfettişidir. O zamana kadar Langley'deki herkes, yükselmek için gerekli olan şeyin Wisner'ın özenle isimlendirilmiş Politika Koordinasyon Bürosu'nda (Office of Policy Coordination-OPC) olduğunu kavramıştır. Copeland, bu birimi, "CIA köpeğinin sallanan kuyruğu" olarak nitelendirecektir. [OSS emeklisi Wisner, İran ve Guatemala'daki başarılı darbelerin dayanak noktası olmuştur. Aynı zamanda Wisner'ın Ofisi, Soğuk Savaş'ın en ateşli günlerinde, *Congress for Cultural Freedom* (Kültürel Özgürlük Kongresi) ile Londra merkezli *Encounter* dergisini gizlice desteklemiştir. Ne var ki, pratik zekâsı ve enerjisi ile takdir edilen Wisner, manik depresyondan muzdariptir ve 1965 senesinde oğullarından birinin silahıyla intihar eder.][29]

Copeland, Kahire'de olduğu sırada, Mısır'ın genişlemekte olan ulusal bankası Banque Misr'ın yönetim işlerini yürüten otuz kişilik takıma liderlik eder. Bu görev, kendisinin CIA için yazmakta olduğu kayıt dışı kitabını tamamlamasına yardımcı olmuştur. Aynı zamanda, Temmuz 1952'de iri yarı, sevilmeyen ve hatırlanmak istemeyen Kral Faruk'a karşı başarılı bir darbe gerçekleştiren reform yanlısı albayların siyasi grubu *Society of Free Officers* (Özgür Subaylar Topluluğu), yeni arkadaşlar edinmesini sağlamıştır. Daha radikal olan bahsi geçen topluluk, sosyalist ve laik bir cumhuriyetin kurulmasından yanadır. Ancak bu hareketin ilk kamu yüzü ola-

29 Copeland, *The Game Player*, s.142. Wisner ile ilgili olarak, bakınız: Evan Thomas, *The Very Best Men: Four Who Dared*, s.320-21.

rak, sempatik General Muhammed Necib seçilir. Kendisi ılımlı bir kişidir ve siyasi grup Necib'e önce başbakan, ardından ise cumhurbaşkanı unvanını layık görmüştür. Ancak çok geçmeden, Devrim Komuta Konseyi'ndeki (*Revolutionary Command Council)* baskın figürün Albay Cemal Abdül Nasır olduğunu, tüm Kahire anlayacaktır. Albay Nasır, İskenderiyeli bir postacının oğludur. Otuzlu yaşların ortalarında, uzun boylu ve diridir. Ayrıca zorlayıcı keskin bakışlara sahiptir.

Necib, küf tutmuş Wafd (partisi) milliyetçileri ile istikrarsız Müslüman Kardeşlerin tam katılım sağladığı bir seçim yapılmasını istediğinde, Nasır ile görüş ayrılığına düşer. O, din ve Marksist ideolojilerden, en az başarısız ve yozlaşmış Wafd'dan olduğu kadar sakınmaktadır; tümünün yasaklanmasını ister. Onun gönlünde, üç farklı dünyanın -Arap, İslam ve Afrika- kesiştiği noktada canlı bir şekilde, gururla yeniden doğmuş bir Mısır hayali yatmaktadır. Bu fikirlerini *The Philosophy of Revolution* (Devrim Felsefesi) isimli manifestosunda derinlemesine işlemiştir. Hayal ettiği Mısır, İsrail tarafından 1948'de gerçekleştirilen ve meslektaşı subayların maruz kaldığı aşağılamanın bire bir intikamını alabilecek kadar güçlü olmalıdır.

Nasır, tüm rakiplerini sindirir ve destek görmek için işçi sendikalarına, öğrencilere, köylüye ve basına başvurur. Müslüman Kardeşler tarafından gerçekleştirilen suikasttan kıl payı kurtulacak; muhalifleri sindirebilmek için baskı ve sansüre başvuracaktır. Nasır, basamakları hızla tırmanır: İçişleri Bakanı (1953), Başbakan Yardımcısı (1953), Başbakan (1954) ve son olarak da Cumhurbaşkanı (1956) olur.[30] Kermit Roosevelt, Nasır ve aynı görüşü paylaşan Özgür Subaylar grubu ile alternatif iletişim kanallarını devreye soktuğu andan itibaren, yani Ekim 1952'den başlayarak

30 Nutting, *Nasser,* s.66.

Nasır'ın attığı her adım, CIA'nin Orta Doğu ekibi tarafından takip edilir. Her ne kadar, Kahire'deki vurdumduymaz ABD Büyükelçisi Jefferson Caffrey, şüphe uyandırmamak için resmî kanallar aracılığıyla General Necib'e danışmaya devam etmiş olsa da! 1956'daki Süveyş fiyaskosuna kadar, CIA'nin kilit adamları arasında, sonraları "Nasır'ı en çok gören Batılının muhtemelen kendisi olduğunu"[31] söyleyen Miles Copeland da vardır.

Büyük güç diplomasisinde yeni, kendi kendini yetiştiren, neredeyse hiç seyahat etmemiş Albay Nasır ve çoğu kendisinden farklı olmayan arkadaşı subaylara işler çok kafa karıştırıcı görünmüş olmalı. Acaba kim gerçekten Potomac efendileri adına konuşuyordu? Hemen ön kapıdaki Caffrey mi, yoksa arka plandaki Roosevelt mi? Alışveriş ve seyahatlerini resmî ziyaretleriyle harmanlamış ABD Kongresi'nin saygın vekilleri (ve eşlerine) ne anlam vermeliydi? Örneğin; habere erişmek için devamlı çabalayan, Amerikalı gazetecilerin destek garantileri ne kadar ciddiye alınmalıydı? Aşikâr olan tek bir şey vardı: Washington, Orta Doğu ile ilgili stratejik yeniden değerlendirmesine devam ediyordu. Çünkü bölgede artan bir milliyetçilik gözlemlenmiş, öte yandan İngiltere'nin gücü düşüşe geçmişti.

Özellikle de Demokratlar arasında olmak üzere yaygın bir görüş hâkimdi. Bu görüş, 1952'de, ABD Dışişleri Bakanı Dean Acheson tarafından Downing Street'de son yıllarını geçiren Winston Churchill ve pek yakında onun yerine geçecek olan Dışişleri Bakanı Sör Anthony Eden'ın da katılımlarıyla Washington'da gerçekleşen üç günlük bir toplantı sırasında dile getirilmiştir. Acheson'a göre, yoksulluktan muzdarip işçi sınıfı, gerçek bir orta sınıf eksikliği, "petrol veya kanal" gibi paha biçilemez kaynakları sömürmek isteyen yabancıların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelmiş rüşvetçi yönetici elitle-

31 Copeland, *The Game of Nations,* s.92.

ri ile Orta Doğu, "ancak Karl Marx tarafından çizilebilecek bir resmi gözler önüne seriyordu." Bu konuda Acheson, şöyle bir soru yöneltecekti: "Daha önce yabancıları yok ederek onların yerine komünist çözümü koymak için halkların özünde olan yabancı düşmanlığını harekete geçirmek için böyle bir şans doğmuş muydu? Sağlam durma politikası konusundaki İngiliz-Amerikan dayanışması, bir çözüm sunmadı. Zaten durum, Niagara Şelalesi'nden düşmek üzere olan bir botun içerisinde birbirlerine sıkıca sarılmış bir çifti çağrıştırıyordu. Aslında kucaklaşmayı bırakıp küreklere asılmanın vakti çoktan gelmişti."[32] Bu benzetme (Acheson'ın daha sonra anlattığı üzere) Churchill'in bir kahkaha atmasına neden olur ve sürekli şöyle mırıldanır, "Küreklere asılın!" Eden'ın daha iyimser olduğunu söylemek mümkündür; ancak Acheson, ısrarcı davranmaya devam edecektir. Acheson, hatıralarında yer verdiği üzere şunları demekteydi: "Ben dayanışma içerisinde, sağlam durma politikasının İngiliz çıkarları açısından gelecek vadetmediğini savundum. Bu aynı zamanda, Washington için de ciddi bir tehlike idi. Bu noktada, hızla değişiklikler yapılması için şiddetle ve sabırla Bay Eden'ın üzerine gittim; o da bu değişiklikleri iyi bir ruh hâli içerisinde kabul etti."[33]

Bu kabalık, karşılıklıydı. Yaygın İngiliz endişesi, Washington'daki Büyükelçi Sör Roger Makins tarafından bir notla Eden'a ifade edildi. Amerikalıların Orta Doğu'daki etkileri, "II. Dünya Savaşı'nın bitiminden itibaren geniş ölçüde artmıştır." Makins, devam eder: "Onlar şu anda, Türkiye ile Suudi Arabistan'da, en büyük yabancı etki olarak yerlerini kesin bir biçimde sağlamlaştırmışlardır. Aynı yükselişi İran'da da göstermeye başladılar ve öyle görünüyor ki Pakistan

32 Dean Acheson, *Present at the Creation,* s.600.
33 a.g.e.

da belli bir ölçüde onların eksenine doğru kayabilir." Makins, notunu etkileyici bir şekilde sonlandırır: "Acaba Amerikalılar, bizim Orta Doğu'daki varlığımızın yerine, bilinçli olarak kendi nüfuzlarını mı yerleştirmeye çalışıyorlar?" O, cevabın ne olacağına dair fazla kuşku bırakmamıştı.[34]

Makins, fikirlerini 1954'ün başlarında yazmıştı. Yani Başbakan Nasır, Amerika'nın onayı ile ödülü kaptığı sırada bu durum; hidiv, sultan ve kralları yerlerine geri döndüren bir ödül olmuştur. (Unvanları devamlı değişmiştir. Ancak İngiliz kulları olarak statüleri, hep aynı kalmıştır.) Dönüm noktası niteliğindeki bir anlaşma ile Nasır, hâlen Kanal Bölgesi ile Mısır'ın değişik bölgelerinde konuşlanmış vaziyette olan seksen bin kişiden oluşan İngiliz güçlerinin aşama aşama geri çekilişini garantiye alır. Böylelikle 1882'de başlayan "geçici" işgal de son bulur. İtibarını kurtarmaya çalışırmış gibi bir yaklaşım içerisinde olan Nasır, "reaktivasyon" maddesini kabul eder. Bu maddeye göre; Sovyetler Birliği veya belirtilmemiş herhangi bir "yabancı güç" tarafından bir saldırı gerçekleştirilmesi durumunda, İngiltere ile Mısır askerî ittifaklarını yeniden hayata geçirebileceklerdir. Bu, uzun zamandır bastırılmış olan Mısırlı hiddetine karşı bir tedbir olarak alınmıştır. Şöyle ki; bu göstermelik imtiyaz dahi, radikal Müslümanların ve aynı zamanda Marksist solcuların yoğun saldırılarına maruz kalacaktır. Eden, Parlamento'da kendi adına Mısır'a boyun eğdiği gerekçesiyle, muhafazakâr muhaliflerin baskın "Süveyş Grubu" tarafından soru yağmuruna tutulur.

Langley'in Kahire'deki takımı, Nasır'la kararlı yakınlaşmalarını tamamlar nitelikte, anlaşmayı alkışlar. Nasır ise kendi adına Washington ile daha sıkı bir güvenlik ilişkisi içerisine girmeye ça-

34 Makins'den bildiri, 25 Ocak 1954, CAB 129/06, William Roger Louis, *Ends of British Imperialism.* s.591'den alıntı yapılmıştır.

balamaktadır. Başta 400 milyon dolarlık bir silah anlaşması önerisinde bulunur. Ardından bu rakamı 200 milyon dolara düşürür. En sonunda ise kabul edilen paket (Copeland'ın açıkladığı üzere), "Ancak geçit törenine zenginlik katacak parlak araç gereçler olabilecek miğfer, tabanca kılıfı değerindeki iki veya üç milyon dolara" düşer. Amerika'nın, Mısır'ı uçaklarla, tanklarla ve gelişmiş silahlarla donatma konusundaki isteksizliği, Nasır'ın yüzünü Sovyetler Birliği'ne dönmesine neden olur. Söz konusu gönülsüzlük, 1953 senesinde John Foster Dulles'in Dışişleri Bakanı olmasıyla daha da katılaşacaktır. (Arkadaşlarının kendisine seslendiği şekilde) Foster peşinden uzun süre koştuğu makamına bir efendi kibri taşır. Japonya ile yapılan barış anlaşmaları müzakerelerine katılmış olan bu zorlu ve uzun çeneli avukat, Cumhuriyetçi dış politika altyapısının inşasına yardımcı olur. Kendisi üst sıradaki Wall Street hukuk bürosunun (Sullivan&Cromwell) da ortaklarındandır ve ek olarak küçük kardeşi Allen da CIA Başkanlığı'na yeni atanmıştır.

Bakan Dulles'in etkileyici özgeçmişinde eksik olan şey, herkesin Üçüncü Dünya olarak tanımladığı olguya dair deneyimi, ilgisi veya sempatisidir. O, Soğuk Savaş'a odaklanmıştır ve açık bir şekilde ahlaksızlık olarak ayıpladığı tarafsızlıktan da hiç hoşlanmamaktadır. 1955'e gelindiği zaman, Bağdat Paktı'nın oluşturulması ve Üçüncü Dünya ülkeleri liderlerinin, Endonezya'nın Bandung kentinde toplanan konferansta bir araya gelmesiyle iki çelişen küresel bakış açısı kristalleşecektir. Resmî adı Central Treaty Organization (CENTO, Merkezi Antlaşma Örgütü) olan pakt, amacının açık bir şekilde Sovyetler Birliği'nin Batı-hâkimiyetindeki İslami Doğu'da izinsiz avlanmasını önlemek olduğunu belirtir. Antlaşmaya imza atanlar ise İngiltere, Türkiye, Pakistan, İran ve oldukça istekli bir İngiliz yanlısı olan Başbakan Nuri el-Said'in yönettiği Irak'tır. Dulles ile

Eden, aynı beyhude umutla Kahire'yi ziyaret ederler. Mısır'ı da bu bölgesel güvenlik ittifakına dâhil etmeyi istemektedirler. Yine beyhude bir şekilde, Nasır Rusları değil, İsrail'i potansiyel bir saldırgan olarak gördüğünü açıklamaya çalışır. Bu arada, Washington uzun zamandır ertelediği silah satışını en sonunda onaylamayı kabul edecek midir?

1955'e gelindiğinde, Nasır'ın hüsranı artık doruk noktasına ulaşır. Hiçbir şey onu Eden'ın otoriter lütfundan daha fazla yaralamamıştır. Öyle ki Eden, aynı senenin şubat ayında Mısır'a yaptığı tek ziyareti sırasında Nasır'a "politikadan anlaması beklenmeyen alt rütbeden bir subaymış"[35] gibi davranır. Bir kış günü, İsrail uçaklarının dokunulmazlık ile Kahire semalarında alçaktan uçuş yaptıkları sırada, Nasır aynı şehirde Miles Copeland ile bir terasta aynı masanın başındadır. Nasır, Copeland'a "Burada oturup buna katlanmalıyım" der ve devam eder: "Çünkü senin hükümetin bana silah vermeyecek."[36] İşte Mart 1955'te, Endonezya'da, bağımsızlıklarını yeni kazanarak sayıları otuzu bulan Asya ve Afrika devletinin liderleriyle tanışmak üzere ilk dış gezisine çıktığı sırada Nasır'ın ruh hâli budur. Nasır, burada, Bandung Büyük Üçlüsü -ev sahibi Başkan Sukarno, Hindistan'ın Başbakanı Nehru ve Çin'in Dışişleri Bakanı Çu En Lay- ile arkadaş olur ve onları etkiler. Nasır, Çu'ya, Çin'in Mısır'a ihtiyaç duyduğu modern silahlar satmasının mümkün olup olmadığını sorar? Çin'in yanıtı olumsuzdur; çünkü Çin de Rusya'dan alabileceklerini sadece ve sadece kendisine saklaması gerektiğini düşünmektedir. Ancak Çu, Moskova ile bunu konuşabileceğini ve belki de günün sonunda Moskova'nın bunu kabul edebi-

35 Hugh Thomas tarafından alıntı yapılmış ve onaylanmıştır, *Suez* (New York: 1966), s.13.

36 Donald Neff, *Warriors at Suez,* s.67'den alıntı yapılmıştır.

leceğini belirtir. Giderek artan adımlarla 1956 Süveyş krizine neden olan konuşma, işte budur. Bu kriz, çağın rejim değişikliğine yönelik atılan en iddialı adımı olur. Ancak bu girişimin sonuçları, Miles Copeland'ı, Washington'ı gizli operasyonların sınırları noktasında (çaresizce) uyarmak durumunda bırakacaktır.

İlk önemli hareket, Bandung Konferansı'nın hemen ardından gerçekleşir. Nisan 1955'te, kendi partisi muhafazakârları oldukça rahatlatan bir gelişme yaşanır ve yorgun Winston Churchill, Downing Street 10 numaradan ayrılır. Yerine, tayin etmiş olduğu varisi Sör Anthony Eden gelir. Hiç şüphesiz ki Sör Eden, İngiliz başbakanları arasında en iyi giyinen ve en yakışıklı olandır. I. Dünya Savaşı'nda nişanlarla donatılmış bir kahramandır ve henüz yirmisinde iken İngiltere ordusunun en genç binbaşısı olmuştur. Savaşın ardından Eden, Oxford'taki Christ Church'te Şark dilleri alanında lisansını tamamlamış; hatta dönem dönem parlamentoda yaptığı konuşmalarını, kendisinin tercüme ettiği Farsça şiirlerle bezemiştir. Eden, 1938 senesinde, diktatörlere boyun eğme olarak algıladığı davranışı protesto etmek için Dışişleri Bakanlığı görevinden istifa edecektir.

Orta Doğu'ya gelince; Bağdat Paktı'nın hayata geçmesini sağlayan gururlu şahsiyet, Eden'dır ve o, Dışişleri Bakanlığı'nın büyük gizlilik taşıyan Alpha Projesi'ni dikkate almamıştır. Alpha Projesi, karşılıklı imtiyazlar çerçevesinde Arap-İsrail anlaşmazlığını, kapsamlı bir çözüme ulaştırmayı amaçlamaktaydı. (İlginç bir şekilde, Eisenhower ve Dulles bile daha az önemsemez davranmışlardır.)[37] Bunun yerine Eden, kısa bir süre sonra Orta Doğu'da İngiltere'nin her kaybından Nasır'ı suçlayacaktır. Üstelik Eden'ın amfetamin ile barbiturat karışımı zihin bulandıran bir uyuşturucu olan Drinamyl

37 Bakınız: Louis, *Ends of British Imperialism*, s.647-49.

bağımlığı coşkunluğunu, daha da artmıştır. Bunları takiben, on yıllar sonra bir dönem Dışişleri Bakanı olarak da görev yapmış Doktor David Owen tarafından doğrulanacak olan şişirme bir safra kesesi operasyonu gündeme gelecektir. Anlaşılan o ki, Süveyş krizine doğru gittikçe yaklaşılan söz konusu günlerde, Eden'ın ruhsal bir çöküntünün eşiğinde olduğunu ne kamuoyu ne de parlamento fark etmiştir.[38]

Eden'ı yerle bir eden, Nasır'ı neredeyse bir tanrıya dönüştüren ve İngiltere'nin Orta Doğu'daki üstünlüğünü sonlandıran, Süveyş krizi olmuştur. Bir dönem Londra *The Times*'ın Kahire muhabirliğini yapan James Morris, genel olarak paylaşılan bir değerlendirmeyi kitabına taşır. *Farewell the Trumpets: An Imperial Retreat* (1978) adlı kitabında belirttiği üzere, "Bu gizlilik, ikiyüzlülük ve mantıksızlığa batmış bir operasyondu." Yaşananlar, İngiliz emperyal tarzının neredeyse zalim bir parodisi niteliğindeydi. Eden, kendisini sanki dünyayı kendi gayretiyle kurtaracak seçkin genç Churchill gibi görüyordu. Müslüman Hitler olarak tasvir ettiği Nasır için ise bakanlarından birine, "Onun mahvolmasını istiyorum!" diye haykırmıştı... Tüm bunlar utanç vericiydi ve el altından yapılan şeylerdi."[39] En bağışlanamaz olanı ise başarısız olmasıydı.

Bandung'dan döndükten kısa süre sonra Daniel Solod, Nasır'a ulaşır. Solod, Sovyetler Birliği'nin Kahire Büyükelçisi'dir ve Çinlilerin Nasır'ın isteğini bildirdiklerini teyit eder. Moskova, pamuk ve pirinç şeklinde olmak üzere vadeli bir ödeme karşılığında Nasır'a tanklar ve uçaklar vermekten memnuniyet duyacağını bildirmiştir. Solod,

38 Bakınız: Leo McKinstry, "Roseberry, the Other Waiting Scot", *The Spectator,* 1 Haziran 2007, s.22.

39 James Morris, *Farewell the Trumpets,* s.524-25.

beklenmedik bir şekilde hükümetinin Asvan Barajı gibi temel projelerin bir kısmını finanse etmekten mutluluk duyacağını da eklemeyi ihmal etmez. Söz konusu proje, Nasır'ın en can alıcı projesidir ve iddialı bir elektrik üretimiyle Nil Vadisi'nin sulanmasını öngörmektedir. Anlattığı olayların içerisinde yer alan İngiltere Dışişlerinden sorumlu Devlet Bakanı Anthony Nutting'in Sovyetlerin teklifi ile ilgili olarak "Bu, herkes için kesinlikle kayda değer bir teklifti" der ve şöyle devam eder: "Faruk döneminde Moskova, Filistin meselesi ile ilgili ısrarla Mısır ve Arapların karşısında yer aldı ve Birleşmiş Milletlerin bölünme ve bir Yahudi devleti yaratma planında Amerika'nın yanında oy kullandı."[40] Bu politikayı ters yüz eden, Faruk'un devrilmesi ve hâlâ tanımlanamamış, ancak sömürge karşıtı bir Özgür Subayların göreve gelmiş olmasıdır. Elinde Rusya'nın teklifi olan Nasır, gizleyemediği bir hazla Londra ve Washington'a dönerek acil silah talebini tekrarlar. Dulles onu dikkate almaz; Eden ise Mısır'ın Rusya'dan silah alması hâlinde İngiltere'den daha fazla yardım talep edemeyeceği konusunda uyarıda bulunur.

Aynı senenin temmuzunda, *Pravda*'nın editörü ve kısa bir süre sonra Dışişleri Bakanı olarak Vyacheslav Molotov'un yerine geçecek olan Dmitri Shepilov, Kahire'de ortaya çıkacaktır. Bu Sovyet ziyaretçinin burada bulunma sebebi, sözde Mısır Devrimi'nin üçüncü yıl kutlamalarına katılmaktır. Günler içerisinde Shepilov, 80 milyon dolara MIG savaş uçakları, Stalin tankları ve İlyuşin bombardıman uçakları sunmak üzere bir anlaşma hazırlar; üstelik de ödemenin nakit değil pamukla yapılabileceği bir şekilde! Silahların tamamı Sovyet üretimi olmasına rağmen Nasır, Rus bağlantısını perdelemek istediğinden silahların Çekoslovakya üzerinden gönderilmesi konusunda ısrarcı davranır. Bu işe yaramaz ve Dulles hiç zaman

40 Nutting, *Nasser,* s.101.

kaybetmeden "rutin" ziyaret adı altında Dışişleri Bakanı Yardımcısı George Allen'ı, Nasır'ı uyarması için Kahire'ye gönderir.

Artık Dulles de Eden da Nasır'a kızgındırlar. Washington ile Londra, Dünya Bankası'nın yapılabilirliğini onaylaması üzerine (Nasır'ın *The Times*'dan Morris'e "bizim yeni piramidimiz" şeklinde tarif ettiği) Asvan Barajı projesini finanse etmeyi zaten kabul etmişlerdir. Eden'ın Nutting'e itiraf ettiği üzere amaç, "Rusların ilgisini Nil Vadisi'nden uzak tutmaktır." Ancak silah anlaşmasını takiben, Londra ile Washington yeni şartlar gündeme getirirler: Hiçbir komünist ülke, rekabetçi bir şekilde inşaat sözleşmelerine dâhil edilemez. Mısır, Dünya Bankası'nın izni olmadan hiçbir ülkeden kredi kabul edemez ve Mısır'ın bütçesinin üçte biri, baraj projesine ayrılacaktır. Kermit Roosevelt, Nasır'a tüm bunların sıradan banka kuralları olduğu konusunda garanti vermiş, Nasır da anlaşmayı gönülsüzce kabul etmiştir. Bu durum, Kermit Roosevelt için özel bir görevi gündeme getirecektir. Müzakereler 26 Mayıs 1956'ya kadar, yani Nasır'ın Mısır'ın şimdiye kadar hep dışlanmış olan komünist Çin'i tanıyacağını ve Çin ile yoğun diplomatik ilişkiler kuracağını ilan ettiği güne kadar sürüncemede kalmıştır.[41]

Nasır buna nasıl cüret edebilir? İyice sinirlenen Dulles, Mısır'ın Washington'da bulunan büyükelçisine, kredi kabulünün pamuk ipliğine bağlı kaldığını ve anlaşmanın büyük tehlikeye girdiğini bildirir. Telaşlanan temsilci, Kahire'ye uçar ve bu durum karşısında omuzlarını silken bir Nasır ile karşılaşır. Nasır, Mısır'ın Baraj fonunu, Süveyş Kanal Şirketi'ni kamulaştırarak sağlayabileceğini iddia etmektedir. Ayrıca, nasıl olsa Batı'nın desteğini geri çekmesi durumunda Ruslar oyuna dâhil olmaya hazırdırlar. Ancak bir kez daha Nasır, diplomatlarının ısrarlı çağrılarına yenik düşer ve öteki koşul-

41 a.g.e., s.135-39.

ları da kabul eder. Böylece düşmanlarının elini güçlendirmiş olur. 19 Temmuz 1956'da, kızgınlığı bir türlü dinmek bilmeyen John Foster Dulles, Nasır'a Amerika'nın Baraj için sunduğu mali desteği geri çektiğini bildirir. Dulles'in konuyla ilgili sunduğu sebepse Mısır ekonomisinin inşaat masraflarını kaldıramayacak ölçüde "zayıf" olmasıdır. İki gün sonra, İngiltere de Amerika ile aynı yolu takip eder.

Ne ilginçtir ki, Washington ve Londra'da yalnızca birkaç kişi, Nasır'ın karşı atağını önceden tahmin edebilmiştir. Başarılı öngörüleri ile bilinen *Times* dergisi, bir karikatür yayımlar: Kurnaz bir satranç oyununda Dulles, Nasır'ı şah mat etmiş, Nasır ise karikatürde, şaşkınlık içerisinde olup biteni anlamaya çalışır vaziyette gösterilmiştir. 19 Temmuz günü, pişmanlık duymayan Nasır, İskenderiye'de yüz binlerce kişinin mutluluk uğultuları eşliğinde yaptığı bir saatlik konuşması sırasında satranç tahtasını fırlatıp atar. Mısır neden komünistlerden silah almamalıdır? "Onlar Mısır'da, Mısır silahları olur." Nasır, Dünya Bankası kredisi için öne sürülen külfetli İngiliz-Amerikan şartlarını "askersiz emperyalizm" olarak değerlendirir ve kınar. Kendisi Mısırlılara şunu hatırlatacaktır: Geçmiş zamanlarda "bizler, İngiliz Yüksek Komiserinin ve İngiliz Büyükelçisinin ofisinde bekleyip durduk, onlar ise bizi ancak şu anda ciddiye aldılar."

Daha sonra dinleyicilerinin ferahlamış bakışları eşliğinde Nasır, Süveyş Kanal Şirketi'ni kamulaştırma kararını açıklar. Açıldığı günden itibaren Kanal, bir Fransız imtiyaz sahibi olan Compagnie Universelle du Canal Maritime de Suez tarafından işletilmiştir. İngiliz hükümetinin ise söz sahibi olacak ölçüde (yüzde 45'lik) hissesi vardır. Nasır, gerekli tazminatı sağlayarak bu imtiyazı iptal eder. Böylelikle kanaldan geçiş ücreti geliri, en sonunda Mısır'a ait olacaktır. Bu şu anlama geliyordu: Söz konusu şirket, artık devlet içerisinde bir devlet olarak varlığını sürdürmeyecekti: "Barajı bizler inşa

edebilir, gasp edilmiş haklarımıza kavuşabiliriz!"[42]

Şans eseri (ya da belki de şans eseri değil), Nasır'ın Süveyş konuşması, Sör Anthony Eden'ın, İngilizlerin yetiştirdiği Irak Kralı II. Faysal ile İngiltere'nin tercih ettiği Bağdat Başbakanı Nuri el-Said onuruna verdiği Downing Street'teki akşam yemeği daveti ile aynı güne denk gelir. "Vur ona!" Nuri el-Said, Mısır ile ilgili haberleri okuduktan sonra sarsılmış vaziyetteki Eden'a böyle bir tavsiyede bulunur: "Ona gerçek anlamda ve derhâl vur!"[43] Akşam yemeği daveti dağıldığında, hâlâ golf pantolonlu ve resmî giyimli olan erkek konukların Fransa Başbakanı Guy Mollet ile istişareleri başlar. Mollet'nin Sosyalist önderliğindeki hükümeti, Nasır'ın Cezayir'de el altından milliyetçi bir başkaldırıya zemin hazırladığı konusunda ikna olmuş durumdadır. Birkaç saat içinde İngilizler, askerî ihtiyatları göreve çağırır. Mısır'ın varlıklarını dondurur ve Kanal'ın yabancı pilotlarının geri çekilmelerini emreder. (Bu, Eden'ın Mısırlıların Kanal'ı yönetme konusunda yeterli becerilere sahip olmadıkları noktasındaki kararlılığından doğan bir adımdır.) Ancak ne zaman ki Eden, Washington ile acilen iletişime geçer, işte o zaman sertlik yanlısı arkadaşı Foster Dulles'in askerî bir girişime sıcak bakmadığını görür.

Başkanlığı süresince Dwight Eisenhower'ın, Dışişleri Bakanı'nın ne yapacağını kestirdiği pek o kadar görülmemiştir. Üstelik bu iki Cumhuriyetçi'nin mizaçları birbirlerinden oldukça farklıdır. Profesyonel bir asker olan Eisenhower, güç kullanmaktan uzak durmuş; bunu başvurulacak son şey olarak değerlendirmiştir. Maliyeti makul ve riskleri ise sınırlı olduğu takdirde, gizli operasyonlar meşrulaştırılabilir niteliktedirler; tıpkı İran ve Guatemala'da oldu-

42 Nutting, *Nasser,* s.143-45; John Keay, *Sowing the Wind,* s.432-33.
43 Hugh Thomas, *The Suez Affair,* s.31.

ğu gibi... Ancak Başkan, bir süper güç çatışmasına dönüşebilecek (Dulles'in popülerleştirdiği) "gerilim politikası"ndan kaçınır. Dahası ikinci dönem seçimlerine doğru ilerlemektedir ve kalp rahatsızlığı henüz tam olarak geride kalmamıştır. Eisenhower, Kanal krizi konusunda barışçıl bir çözüm dışında arzuladığı herhangi bir şey olmadığını net bir şekilde belirtir. Dulles'in SCUA'nın (Suez Canal Users Association, Süveyş Kanalı'nı Kullananlar Birliği) oluşturulması için yaptığı çağrı da generalin bu kararlılığı son derece açıktır. Söz konusu Birlik, Kanal uyuşmazlığına müzakere edilmiş bir çözüm bulununcaya kadar geçiş ücretlerini toplayacaktır; bu Arap komşular ve Birleşmiş Milletler'in uygulanması için baskı yaptığı bir çözümdür.

Anthony Eden'a göre, Münih krizi ve ödün verme yeniden yaşanmaktadır.. SCUA güçsüz ve umutsuzdur; harekete geçmek ise elzem olmuştur. Eden kabinesine, askerî kanada, Dışişleri Bakanlığı'na, Kahire'deki ve Birleşmiş Milletlerdeki büyükelçilerine ve Beyaz Saray'a danışmadan, Nasır'ı devirmek üzere askerî bir müdahale için Fransızların ağzını arar. Bu nasıl gerçekleştirilmelidir? Görünüşte yaratıcı bir senaryo geliştirilir. Neden İsrailliler, Sina'yı boylu boyunca aşıp Süveyş'e hücum etmeleri için gizlice desteklenmesinler ki? Ardından da uluslararası konumdaki Kanal'ı korumak ve "savaşanları ayırmak" bahanesiyle bölgeye birlikte müdahale ederler, süreç içinde de bölgeyi Mısır'ın dikkafalı baş belalarından temizlerler.

İşte 22 Ekim günü, Paris'in hemen dışındaki Sèvres'de (Sevr) gözlerden uzak bir villada alelacele toplanan konferanstan çıkan "İsrail bahanesi" kararı budur. İngiltere adına konuşan , Dışişleri Bakanı Selwyn Lloyd'dur. Toplantıda bulunanlar arasında Fransa Başbakanı Mollet ile Fransız Dışişleri Bakanı Christian Pineau ve David Ben-Gurion, Moşe Dayan ile Şimon Peres'den oluşan yüksek

düzeyli bir İsrail heyeti vardır. İsrail'in de bu konferansta yer almasının kendince nedenleri bulunmaktadır: İsrail, Ağustos 1955'ten beri, Mısırlılar tarafından eğitilen fedai gerillaların gerçekleştirdikleri sınır ötesi baskınlarla mücadele etmektedir. Kahire, fedai gerillaları doğrudan finanse ediyor olmasa bile, bu düzensiz kuvvete göz yummuştur. Bunun yanı sıra Mısır baskısına boyun eğen Kanal şirketi, Süveyş'i İsrail gemilerine kapatma kararı alır. Geçmişte ve o gün şiddetli farklılıklarına rağmen Sevr komplocuları, General Moşe Dayan'ın Sina saldırısını 29 Ekim'de başlatma planını kabul ederler; yani Amerika'daki seçimlerden sekiz gün önce.

Operasyon neredeyse mükemmel bir fiyaskoya dönüşür. Askerî hedeflerine başarılı bir şekilde ulaşan tek taraf İsrailliler olacaktır. Eden'ın beklentilerinin aksine, Mısır ordusu çökmemiş; aksine yerine BM Genel Kurulu'ndan 65'e karşılık 5 oy ile işgalcilerin (Üç işgalcinin yanı sıra yalnızca Avustralya ile Yeni Zelanda muhalif kalır) derhâl geri çekilmesi kararı çıkana kadar beceriksiz İngiliz-Fransız istilasına direnmiştir. Yaşanan gelişmeler karşısında dünya liderlerinden çok azı, tam da yeniden seçim arifesinde bir sürprizle karşılaşan Başkan Eisenhower kadar sinirlenir. En az bu durum kadar bağışlanamaz bir şekilde, Süveyş işgali dikkatleri ister istemez eş zamanlı olarak, Sovyetlerin Macar ayaklanmasını bastırmasından başka yöne kaydırır. Üstelik de ne Eisenhower'a ne de Foster Dulles'e danışılmış, kendileri buram buram anakronik emperyalizm kokan bu planla ilgili uygun biçimde uyarılmamışlardır.

Mısırlıların, Kanal'da sıkışıp kalan on yedi gemiyi bombalayıp batırmaları sonucu Kanal zaten kullanılamaz hâldedir. Bu durum açıkça "İngilizlerin nefes borusunun" tıkandığı anlamına gelmektedir. Zayıflatmak bir yana dursun, Süveyş Krizi Nasır'ın önemini katbekat artıracaktır. Bu sırada Süveyş'te yaşananların İngiltere'de

yarattığı kriz, Eden'ın makamını kaybetmesine neden olur. Sterlinin değeri hızla düşer. İngiliz ithalatının dörtte biri ve petrolünün büyük bir kısmı Süveyş'ten geçmektedir. Washington derhâl bir geri çekilme olmaması durumunda, zayıflamış olan İngiliz sterlinini yükselen petrol fiyatlarını dengelemek için elzem olan kredilerle koruyamayacağı konusunda uyarıda bulununca, oyun sona erer. O zaman, yaratıcı bir son bölüm olarak, BM'de görevli üç ikinci düzey diplomat (Kanadalı Lester Pearson, Amerikalı Ralph Bunche ile İngiliz Brian Urquhart), neredeyse bir gecede bir barış gücü birliği oluştururlar; bu güç türünün ilk örneğidir. Nasır, United Nations Emergency Force'un (UNEF) işgalcilerden göze çarpan bir şekilde farklı üniformalar giymesi için sert biçimde direnir. Brian Urquhart, soruna anlık bir çözüm önerisi sunar: Avrupa'da Amerikan ordusuna ait bol miktarda iç başlık vardır. Ardından bunlar sprey boya ile BM mavisine boyanır. Böylelikle Mavi Bereliler (les Casques Bleus) Süveyş'in tek olumlu ve ebedi hatırası olarak tarihteki yerlerini alırlar.[44]

Kermit Roosevelt, Miles Copeland ve CIA takımından ortakları, dosdoğru bir deliliğe doğru gidişatı beyhude bir şekilde değiştirmeye çalışırlarken, ortam budur. Amerikalılar için, bu bölge yeni ve bir o kadar da tuhaftır. Önceki yıllarda Amerikalı gizli ajanlar, İngilizmeslektaşlarını âdeta bir huşu içerisinde izlerlerdi; ancak ne zaman ki Nasır, 1955'te Sovyet Bloku ile bir silah anlaşması imzalar, söz konusu huşu yerini küçümsemeye bırakır. Yine aynı sene, genç ve gayretli CIA ajanı Chester L. Cooper, Orta Doğu meselelerinde İngiltere'nin Müşterek İstihbarat Merkezi (Joint Intelligence Staff) ile iş biriliği yapması için Londra'ya gönderilmiştir. Teşkilatla ilk bir

44 Bakınız: Brian Urquhart, *A Life in Peace and War,* s.134-35.

araya gelişinde Cooper, yeni iş arkadaşları için boyun en önemli nitelik olduğu fikrine kapılacaktır: "Zürafaların arasından geçip gittim. 'Cooper, bilirsin yeni çocuk.' Her biri tek tek eğildiler ve canlı bir şekilde elimi sıktılar ... Ve ben kendimi, bir anda aynı siyah takım (*Savile Row*) içindeki, aynı mavi çizgili kravatlı (*Eton*) ve tıpatıp aynı gözlükler takan (*National Health*) iki devin arasında otururken buldum."

Cooper, ortama hâkim olan uçarı amatörlük karşısında, büyük bir umutsuzluğa kapılmıştır. Söz konusu atmosferi, kriket sonuçları ile ilgili gevezelikler süslemektedir; bu nedenle Cooper iş arkadaşlarına yeni silah anlaşmasının bir ilke işaret ettiğini hatırlatma ihtiyacı duyar. Şöyle ki; Sovyetler, komünist olmayan bir rejime ilk kez silah satmak üzeredirler. Bir Amerikalı olarak Cooper, özellikle de İngilizlerin, Eden'ın gözde projesi Bağdat Paktı için imza toplama çabalarındaki isteksiz tavırları karşısında şaşkına dönmüştür.[45]

Yine de bu sahne arkasındaki rekabette, Amerikalılar, İngiliz kuzenlerini açıkça gücendiren bir avantaj elde etmişlerdi: nakit, hem de yığınla, inanılmaz miktarlarda! Ancak CIA'nin kendisi de bu avantajın olumsuz tarafını yanlış değerlendirecektir; özellikle de (bugünün deyimiyle) Tony Soprano tarzı bir değerlendirme yapılırsa. 1953'te silah yardımı ile ilgili ivme kaybetmiş müzakereler sırasında, pek yakında Mısır'a büyükelçi atanacak olan Henry "Hank" Byroade tarafından Copeland'a, Başkan'ın kendi bütçesinden 3 milyon doların Nasır'a "kişisel bir hediye" olarak sunulmak üzere hazırlandığı bildirilir. O zaman resmen özel bir kişi olan Copeland, Nasır'ın şahsi yardımcısı Hasan Touhami'ye nakit parayı götürebilecek en uygun taşıyıcı olarak görevlendirilir. Dolarlar, iki valize istiflendir ve Copeland, Touhami'nin evine doğru ilerlerken kendi-

45 Chester L. Cooper, *The Lion's Last Roar: Suez, 1956*, s.70-71.

sine Amerikan Büyükelçiliği'nden görevliler eşlik eder. Şaşkın vaziyetteki silahlı korumalar eşliğinde Touhami, büyük bir titizlikle banknotları sayar ve kendisine getirilen paranın gerçek miktarının 2,999,990 dolar olduğunu tespit eder. "Şahsi hediyeyi" Nasır'ın evine göndermeden önce Touhami, "kayıp 10 dolar için ortalığı velveleye verecek değiliz" der. Daha sonra Nasır'ın bu "hediyeyi" hem rahatsız hem de memnuniyetle karşıladığını ve ilk başta parayı derhâl geri yollamayı istediğini bildirir. Daha sonra bir yardımcısı yapım aşamasında olan Hilton Oteli'ni gören iki heykel yapılmasını önerdiği zaman, Nasır onaylar şekilde kafasını sallar. Heykellerden birinin büyük bir burnu, ötekisinin ise gökyüzünü işaret eden dört parmağı olacaktır.

Copeland *The Game of Nations* adlı kitabında, "Nasır, bu fikrin çok güzel olduğunu ancak zekâ pırıltısı taşımadığını düşünür" der. "Bunun yerine, o 'tanımlanamayan fakat oldukça büyük, göze çarpan ve pahalı bir şeyler yapılması istemektedir; inanılması güç bir şekilde yaklaşık üç milyon dolarlık bir şeyler.' Sonuç "Kahire Kulesi" olacaktır; yani bizlerin, Mısır'ın Amerikalı dostlarının, her sabah Nile Hilton'un balkonunda kahvaltımızı ederken Nil'in öteki tarafında gördüğümüz muazzam yapı." Hediye verilmesini ilk öneren Kermit Roosevelt, daha sonra öğrenir ki Nasır'ın yardımcıları, bu kuleye "*el wa'ef rusfel* demektedirler; kabaca 'Roosevelt'in ereksiyonu' olarak çevrilebilir."[46]

Copeland, bu olayı nahoş bulur ve görgüsüzlük olarak nitelendirir; aynı şekilde Amerika'nın Orta Doğu politikalarının diğer yönlerini de aynı şekilde eleştirmektedir. Daha önceleri Kahire'de şunu öğrenmiştir ki, nihai alıcı "levyeyle dahi açılamayacak" bir akla sahipse en iyi istihbarat bile kullanışsızdır. Copeland'a göre John Foster

46 Copeland, *The Game of Nations,* s.174-77.

Dulles böyle birisidir.[47] Copeland'ın bakış açısıyla, Dulles, başka bir hükümete kendi liderlerinin varlığını tehdit eden politikalar uygulamaları için baskı yapmanın beyhude olduğunu kavrayamamışa benzemektedir. Örneğin, Nasır'a Sovyet karşıtı bir güvenlik organizasyonuna katılması için baskı uygulanması gibi. Albay Nasır'ın iktidarı elde etmesine yardımcı olduktan sonra öncelik, onu geldiği noktada tutmak olmalıdır: "İktidar dışında bizim için bir yararı yoktu ve ufukta bir alternatifimiz de bulunmuyordu." Copeland'ın aynı zamanda özgür seçimlerin bir başka ülkenin problemlerini çözmekte tercih edilen yöntem olduğuna dair egemen Washington inancı ile ilgili de derin şüpheleri vardı: "Çoğunlukla, sözde 'gelişmekte olan' bir ülkede gerçekleştirilen özgür seçim, bu iki tipten biri tarafından kazanılacaktır: Birincisi, iktidar olmak isteyişinin altında daha fazla özgür seçim yapılmamasını garantilemek olan bir politikacı veya politik bir grup; ikincisi, verdiği sözleri muhtemelen hiçbir zaman tutamayacak olan bir demagog. Üstelik de bu demagog, zaferinin ardından bizlerden de muhtemelen yerine getiremeyeceğimiz şeyler isteyecek ve başarısızlığı nedeniyle bizleri suçlayacaktır."[48]

Kendi deneyimlerinden yola çıkan Copeland, rejimlerin yeniden yapılandırılması üzerine bilgece uyarılarda bulunur: "Eğer bir başka hükümetin karakterini veyahut da gideceği yönü değiştirmek zorundaysanız, bunu hâlihazırda ülkenin *içerisinde* mevcut olan kuvvetlerle gerçekleştirmelisiniz. Eğer böyle aktif veya uykuda bir kuvvet yoksa işte o zaman yaklaşımınızı değiştirmelisiniz veya basitçe mükemmel olmayan bir dünyaya ayak uydurmalısınız." Copeland, Çinli bir askerî stratejist tarafından üç bin yıl önce öne sürülen bir ilkeyi açıklar: "Hiçbir zaman, en sonunda kabul edilebilir bir ka-

47 Copeland, *The Game Player,* s.168.
48 a.g.e., s.168-69.

zanma şansı göremediğiniz bir savaşa asla girmemelisiniz. Politik eylemde, bir problemi çözmekte göstereceğiniz başarısızlığın bedelleri, her zaman onu çözümsüz bıraktığınız zamanki bedelden daha fazladır ve bir sorunu *bariz bir şekilde* çözmekte başarısız olmanın bedeli, tam olarak bir intiharla eşdeğerdir."[49]

Copeland son olarak, Amerikan yardımlarından faydalananlardan bir övgü veya teşekkür beklenmemesi gerektiği konusunda uyarıda bulunur: "Şunu bilmeliyiz ki iktidarda kalmasını dilediğimiz bir hükümetle yaptığımız işlerin büyük kısmı bir sır olarak kalmalıdır. Sebep bizim bu gizliliğe ihtiyaç duymamız değildir; buna ihtiyacı olan muhataplarımızdır. Hayır, Virginia, dünyanın birçok yerinde sevilmiyoruz; kendilerine cömert bağışlar sunulan ülkelerin liderleri bizimle olan ilişkilerinin reklamını yaptıkları zaman halklarının gözünde bir şey kazanmıyorlar; aksine birçoğu zaman zaman bizi nasıl budala yerine koydukları konusunda övünerek birkaç puan kazanıyorlar. Bölgesel liderlerin Amerikan yanlısı olarak bilindikleri birkaçı hariç tüm durumlarda sonuç olarak itibarlarını veya hayatlarını kaybetmişlerdir."[50]

Tüm bu yargılar Washington'un şu sıralar Orta Doğu ile ilgili yaşadığı düş kırıklığını fazlasıyla açıklar niteliktedir. Bununla beraber, Miles Copeland'ın kendi hayatı ve işleri de nihayetinde yıkıcı olmuştur, gizli veya aleni olsun önderlik müdahalenin daha az görünen bedeli.

Kahire'deki görevi son bulan Copeland, Booz, Allen&Hamilton'dan istifa eder ve Temmuz 1957'de Beyrut'a taşınır. Copeland, burada idari müşavir olarak yeni bir kariyere başlayacaktır. Ortağı ise kendi-

49 a.g.e.
50 a.g.e.

si gibi bir başka CIA emeklisi olan James Eichelberger'dir. Firmanın lüks ofisleri, stratejik açıdan Tapline'ın dairesinin hemen bitişiğine konuşlandırılır. Copeland&Eichelberger'in ilk müşterilerinin arasında, bereketli *Kuwait Oil Company*'nin hisselerinin yarısına sahip, mal varlığı 3,5 milyar dolar olan şanslı *Gulf Oil* de vardır. Ancak her daim, Copeland'ın öteki müşterisinin CIA olduğu düşünülmüştür ve bu varsayım firmanın ticari beklentilerini zedelememiştir.

Lübnan'da ise ilginç bir dönem yaşanmaktadır: Nasır'ın yıldızı parlarken, Washington, Lübnan Cumhurbaşkanı Kamil Şaum'un görevine devam edip edemeyeceği konusunda endişelenmekteydi. Şaum, Hıristiyan bir Maruni'ydi ve o denli Amerikan yanlısıydı ki Süveyş fiyaskosu sırasında, riskli bir şekilde Nasır'a muhalefet etmişti. 1957'de Şaum, Eisenhower Doktrini'ni ve Eisenhower'ın Nasır veya Sovyetler tarafından tehdit edilen Orta Doğu rejimlerine güvenlik yardımı yapılması teklifini sıcak karşılamıştı. Lübnan'ın o seneki seçimlerinde, Şaum ile Batı yanlısı müttefikleri, CIA tarafından oldukça cömert bir şekilde ve tabii gizlice desteklendi. (Copeland yapılan yardımın makul olduğu konusunda ısrarcıdır; şöyle ki, "yardım miktarı İngiliz, Fransız, Sovyet ve Mısır büyükelçiliklerinin kendi uygun gördükleri adaylara yaptıkları yardımlar ile hemen hemen aynı meblağlarda olmuştur.")[51] Hemen ardından gelen kaotik 1958 yılında, popülist albaylar Bağdat'taki gücü ele geçirmişler ve taraftarları Irak hanedan üyelerini katletmişlerdir. Ayrıca ülkenin İngiliz yanlısı başkanı Nuri el-Said de linç edilmiştir. Bir dış saldırıdan korkan Şaum, askerî yardım talebiyle telaş içerisinde Washington'a başvurur. Eisenhower, barış döneminde Amerika'nın havadan ve denizden gerçekleştirdiği ilk operasyon olan OPERATION BLUE BAT ile karşılık verir. Ve yetmiş iki saat

51 Copeland, *The Game of Nations,* s.226.

içerisinde Altıncı Filo, 19 Temmuz günü sekiz bin Bahriyeli ile yedi bin askeri Lübnan sahillerine indirir. Askerleri burada bikinili, mayolu tatilciler ve limonata satan dost canlısı gençler karşılar.[52] İngiliz askerlerinin de katıldığı müdahale, yanıltıcı bir şekilde sancısız sonuçlanır ve Şaum'un kırılgan otoritesini korumasını sağlar.

Ne var ki, Lübnan ile ilgili her şey yanıltıcıdır. Lübnan, görünüşte başarılı ve Batılılaşmış bir ülke tablosu çizmektedir; hatta "Orta Doğu'nun İsviçre'si" olduğu doğrultusunda oldukça yaygın bir söylem bile vardır. 1950'lerde Beyrut'taki banka sayısı New York'takinden, gazete sayısı ise Londra'dakinden fazladır ve (Miles Copeland'ın tahminlerine göre) New York, Londra ve Paris'in toplamından daha fazla gizli bültene sahiptir. Çeşitlilikler bağlamında ise din başı çekmektedir: Anayasası tam on sekiz inancı tanımıştır. 1943'te müzakere edilen Ulusal Anlaşma'ya göre, yüksek yetkililer sabit bir formüle uymak durumundadır: Maruni bir cumhurbaşkanı, Sünni bir başbakan ve Müslümanların her bir beş koltuğuna karşılık Hıristiyanların altı koltuğa sahip olduğu parlamentoda Şii bir Meclis Başkanı söz konusudur. Bu yapıdaki gerçek güç, en tepede bulunmaktadır. Ancak bu formülün uygulanabilirliği, Fransa'nın 1920'de Büyük Lübnan'ın sınırlarını belirlemesiyle demografik olarak ölüme mahkûm edilecektir. Zira bu yeni belirlemeye göre, eski Osmanlı bölgesi ikiye katlanmış ve 1913'te 414.800 olan nüfusu, yarısı kadar artmıştır. Bu yeni cumhuriyete ağırlıklı olarak 200.000 civarında Müslüman'ın eklenmesi anlamına gelmektedir. Bu genişleme bir zafer havası içerisinde olan General Henri Gouraud tarafından ilan edilir. Henri Gourand, "Bu görkemli dağların eteklerinde" Büyük Lübnan'ı "inanç ve özgürlüğün ele geçirilemez bir kale-

52 Bakınız Irene L. Gendzier, *Notes from the Minefield: United States Intervention in Lebanon and the Middle East, 1945-1958,* s.295.

si olarak" yücelttiğine inanan Marne'ın tek kollu Fransız kahramanıdır. (Bildirisi, Fenike'nin, Yunanistan'ın, Roma'nın ve Lübnan'ın "Fransa ile antik dönemlere dayanan dostluğuna" vurgu yapar; ancak listede İslam eksiktir.)[53]

Lübnan asıllı Princeton'lu tarihçi Philip K. Hitti'nin 1957'deki eleştirel değerlendirmesi ışığında Lübnan, toprak büyüklüğü olarak ne kazandıysa birlik ve beraberliği anlamında aynı ölçüde kayba uğramıştır. "Coğrafik ve ekonomik anlamda daha güçlü bir konum elde etse de iç dengesini kaybeder. Baskın Hıristiyan çoğunluk, ciddi anlamda gerilemiştir."[54] 1950'lere gelindiğinde, Hıristiyanların göçü, Müslümanlar arasında daha yüksek olan doğum oranları ve Filistinli mültecilerin kitlesel göçü nedeniyle demografik denge geri dönüşü olmayan bir biçimde İslam'a doğru eğilir. Bu dönemden itibaren Lübnan tarihi ayaklanmaların, darbelerin, suikastların, birkaç İsrail istilası ve işgalinin, bir Suriye istilasının ve neredeyse kalıcı hâle gelen işgalinin, katliamların, intihar bombacılarının ve bir kuşak devam eden iç savaşın (1975'te bir otobüste bulunan yirmi yedi Filistinli'nin, Hıristiyan yerleşkesinden geçtikleri sırada öldürülmeleriyle ateşlenen) yer aldığı bir kaleydoskop hâline gelecektir. Bunların hepsi de dışarıdan destek alan militanların daimi mirasının suç ortaklığı ile olmuştur.

Peki, Amerika ve özellikle de CIA bu kanlı bataklığın ne kadarından sorumlu tutulabilir? Makul tarihsel bir bakış açısıyla incelendiğinde, Amerika'nın Lübnan üzerindeki etkisinin başlarda olumlu olduğu elbette görülür. 1834'te, Protestan misyoner Pliny Fisk, Beyrut'a bölgenin ilk Arapça matbaa makinesiyle birlikte gelmiş ve Fisk'i 1863'te Beyrut Amerikan Üniversitesi'nin kurucuları takip et-

53 Philip Khuri Hitti, *Lebanon in History*, s.489-90.
54 a.g.e.

miştir. Üniversite, o zamandan bu yana aydınlanmanın yol göstericisidir. I. Dünya Savaşı'nın ardından Lübnan davasının hayırsever Charles R. Crane'den daha sıkı bir savunucunu bulmak neredeyse imkânsızdır. Crane, o dönem, Woodrow Wilson'a Orta Doğu politikalarına ilişkin tavsiyeler vermektedir. Bundan dolayı, Crane'in uzak akrabası, CIA'nin, Cumhurbaşkanı Kamil Şaum ile olan temel irtibat kanalı ve onun gizli sigortacısı Wilbur Crane Eveland tarafından dobra dobra ortaya konan tam tersi değerlendirmeleri güçlendirecektir. Eveland'ın *Ropes of Sand* (1980) adlı kitabında belirttiği üzere, "Lübnan'ı CIA'nin gizli operasyonları için bir üs olarak kullanan Amerika, bu ülkenin istikrarını sarsmış ve Arap komşularının Lübnan hükümetini devirme girişimlerine zemin hazırlamıştır. Her ne kadar Amerika'nın askerî gücünün kudreti, Lübnan'ı 1958'de olası bir parçalanmadan kurtarmışsa da, ülke hiçbir zaman gerçek anlamda toparlanamamış ve Amerika'nın Arap dünyasında birkaç arkadaşı dışında kimsesi kalmamıştır."[55]

Kısacası, Beyrut'un heybetli dağları dışında şehirde var olan hiçbir şey, aslında dışarıdan göründüğü gibi değildir. Bu, ziyaretçilerin ortak gözlemleri olmuştur. 1957'de yazan İngiliz estetikçi Sacheverell Sitwell'e göre, kıyafetler ve fiziksel özellikler de aynı ölçüde anlaşılmazdır: "Müslüman olduğuna emin olduğunuz bir kimsenin Hıristiyan olduğunu anlıyorsunuz; evet de Ortodoks mu Maruni mi? Ya da Ermeni? Bu insanların hangi dili konuşmasını beklersiniz? Kimse bilemez.". Şehrin coğrafyası da aynı ölçüde şaşırtıcıdır, sokakları ve dar yolları, "hepsi yanlış yöne doğru gidiyormuş gibi" bir izlenim yaratır. Gerçekte Beyrut'un tek "yerleşik binası," Sitwell'in keşfettiği üzere St. George Otel'dir.[56] Bu nedenle herhâl-

55 Eveland, *Ropes of Sand,* s.342.

56 Sacheverell Sitwell, *Arabesques and Honeycomb,* s.6.

de, Miles Copeland'ın çağın en ünlü ikili, hatta belki de üçlü ajanı Kim Philby ile sembolik karşılaşması için aynalardan oluşan bu labirentten daha uygun bir başka yer düşünülemez.

Başladığımız yerde bitiriyoruz, yani St. Geroge Otel'in barında. 1957'de herkesin, yeni gelen iki Amerikalı Miles Copeland ile ortağı James Eichelberger'in ev sahipliği ettikleri müsrif resepsiyonlar ile ilgili dedikodu yaptıkları yerde. Yıllar sonra, Copeland, konuklarının muhtemelen şüphe duydukları noktayı doğrular; yani misafirperverliğinin CIA tarafından finanse edildiği noktasını. Birimin karşı istihbarat amiri James Jesus Angleton, kendisinden özellikle ricada bulunmuş, gözlerini Kim Philby'den ayırmamasını istemiştir. Philby, bir süre önce MI6'dan istifa etmiş; Beyrut'ta dış haberler muhabiri olarak yeni bir kariyere başlamıştır. Miles, Kim ile savaş sırasında Londra'da tanışmış, dostlukları Philby'nin istihbarat koordinatörü olarak düzenli bir şekilde Copeland ve Angleton ile görüştüğü Washington'da giderek güçlenmiştir. Bir noktada, somurtkan karşı casus Copeland, Philby'nin KGB ajanı olabileceğinden kuşkulanmış ve (Copeland'a göre) Angleton Georgetown restoranında yenen bir akşam yemeği sırasında Philby'ye kuşkularından bahsetmekten çekinmemiştir. Karşılığında Philby'nin yalnızca güldüğü ve şöyle dediği aktarılır: "Tek bir kimseyi bile bu söylediklerine inandıramazsın."[57]

Tekrar Beyrut'a yerleştikten kısa bir süre sonra Copeland, Sam Pope Brewer ve eşi Eleanor için bir akşam yemeği verir. Sanki bir işaret gibi, Kim Philby davet edilmemiştir. Bundan sonra bu üçlü, masrafları CIA tarafından karşılanan Miles ve Lorraine'in açık büfe akşam yemeklerinin vazgeçilmezleri hâline gelirler. Copeland da-

57 Copeland, *The Game Player*, s.211-12.

ha sonra "Jim'in bana ödediklerini kazandım" şeklinde bir ifadede bulunur. "Örneğin, genel istihbarat amacıyla Lübnan gizli servisinden üst düzey bir yetkiliyi ayarladım. Amacım, Philby'yi ara sıra gittiği "yerlerde" gözetlemek ve işimize yarayacak şeylerin raporunu almaktı." Philby ise, kendisini izleyenleri ustaca bir şekilde atlatır ve Beyrut'un bir labirenti andıran Ermeni bölgesinde kayboluverir. Copeland, bunun ardından Philby'nin, Eleanor Brewer ile gizli bir ilişkisi olduğunu öğrenecek ve "tüm sinsiliklerin aslında bu ilişki için yapıldığı"[58] sonucuna varacaktır.

Brewerlar ayrıldıktan ve Eleanor, Kim ile evlendikten sonra Copeland ile Philby birbirlerini sık sık görürler, dedikodu ederler ve tatillerde birbirlerinin çocuklarına göz kulak olurlar. Bir arkeolog olan Lorraine Copeland, Kim'in yaşlı bir kâşif olan babası Harry St. John Philby'yi çok sevmiş, aralarında bir dostluk oluşmuştur. Kim'in babası, 1960 senesinde hayatını kaybedene kadar oğlunun yanında kalacaktır. (Kâşif babanın bölgede sıklıkla tekrarlanan son sözleri, "Tanrım, sıkıldım" olmuştu). 23 Ocak 1963'te, İngiliz Büyükelçiliği'nde siyasi subay olarak çalışan Glen Balfour-Paul, Kim ve Eleanor'u akşam yemeğinde kendisine eşlik etmeleri için evine davet ettiğinde, her şey normal görünmekteydi. Kim, daveti "büyük bir zevkle" kabul eder; ardından ise eşini arayarak gelmeden önce Merkezi Telgraf Ofisi'nden Londra'ya bir telgraf çekeceğini; bu nedenle biraz gecikebileceğini bildirir. Philby, en son St. George Oteli'nin barında görülmüştür. Burada Filistinli bir iş arkadaşıyla selamlaşmış, yalnız başına içtiği birkaç içkinin ardından eşine ve davetlisi olduğu Glen Balfour-Paul'a haber vermeden ortadan kaybolmuştur. Aynı gece Sovyet gemisi *Dolmatova,* Beyrut Limanı'na giriş yapmış; Philby'yi almış ve Odessa'ya gitmek üze-

58 a.g.e.

re limandan ayrılmıştır. Tüm bunlar yıllar sonra Kim'in KGB şefi General Oleg Kalugin tarafından anlatılacaktır.[59]

Peki, Philby'nin firarını ne tetiklemiş olabilir? Uzun süredir resmen onaylanan versiyona göre, İngiliz istihbarat şeflerinin yürüttükleri titiz bir soruşturmanın ardından Kim Philby'nin esasında uzun zamandır aranan "Üçüncü Adam" olduğu; Cambridge'deki Trinity College'de iken okul arkadaşları Guy Burgess ve Donald Maclean ile birlikte ajan olarak işe alındığı; 1951'de eski okul arkadaşlarını hainliklerinin ortaya çıktığı konusunda uyardığı ve hep birlikte Moskova'ya kaçmalarını sağladığı sonucuna varılmıştır. Bu kaçışın tekrarlanmasını engellemek için amirler Beyrut'a bir ajan göndermişler, ajanın eline ise Kim'in reddedemeyeceğini umdukları bir teklif sıkıştırmışlardır: İtiraf etmesi hâlinde yasal dokunulmazlık sözü! Philby, bunun yerine zamanı gelince Moskova'da ortaya çıkmak üzere sıvışmayı tercih etmiş ve daha sonra Amerikalı yeni karısı da ona katılmıştır.

Ancak hikâyenin bu versiyonu yanlışlarla doludur. İngilizler, Philby'nin kaçışı karşısında tuhaf bir biçimde ilgisizdirler. Sovyet otoriteleri ise garip bir biçimde, bu müsrif yoldaşlarını pek sıcak karşılamamıştır. Moskova'daki dairesi gizlice dinlenmiş, peşinde her daim muhafızlar olmuş ve 25 yıl Sovyetlerde oturmasına rağmen, yalnızca tek bir kez ders vermesine izin verilmiştir. Casusluk üzerine bir otorite olan İngiliz yazar Anthony Cave Brown, Angleton ile efsanevi "C"nin (Sör Stewart Menzies-MI6 Şefi. -MI6 şefleri sadece Chief'in (Şef) baş harfine atfen "C" diye adlandırılırlardı-SO) her ikisinin de bu meşhur hainle bir şekilde dolaylı yollarla da olsa iletişimlerini sürdürdüklerini ortaya çıkarır. Bu tuhaflıklar, Amerikalı

59 Detaylar Anthony Cave Brown, *Treason in the Blood,* s.508-09'dan alınmıştır.

yazar Ron Rosenblum tarafından kısa ve öz bir şekilde incelenmiştir. Rosenblum, Graham Greene'in sahip olduğu Philby'nin ustaca yazılmış hatırası *My Silent War'ın* (Benim Sessiz Savaşım) notlar alınmış nüshasını bulur. Sayfalarına not alınmış Green'in kitabını inceledikten sonra, Rosenblum bunun bir çıkmaz yol olduğu sonucuna varır. Philby üzerine yazılmış yeni ufuklar açan iki kitaptan birinin yazarı diğerinin ortak yazarı olan ve Philby ile Moskova'da enine boyuna bir görüşme gerçekleştirme şansı bulan İngiliz Phillip Knightley, şu anda uzun süredir resmen kabul edilen İngiliz versiyonu ile ilgili şüpheleri olduğunu belirtir. Varsayımlardan biri, İngilizlerin Philby'nin kaçmasını istediklerine yöneliktir. Çünkü o, İngiliz-Amerikan istihbarat başarısızlıkları için oldukça işe yarar bir günah keçisine dönüşmüştü. Örneğin; 1950'de deniz yoluyla gelen komünizm karşıtı gerillaların, Arnavutlar tarafından katledilmelerine neden olan güvenlik ihlaliyle ilgili onun suçlanması gibi. Öteki varsayım ise CIA ve MI6'nın Philby'yi firarından önce ve sonra, Moskova'nın Batı Avrupa'ya saldırması durumunda yapılacak olası şiddetli bir misillemeyle ilgili geniş kapsamlı planları iletmek için kullandıklarına yöneliktir. Knightley tarafından *The New York Review of Books*'da incelendiği üzere, bu tarz revizyonist kuşkular, *Deceiving the Deceivers*'da Amerikan eski Dışişleri Bakanlığı hizmet memuru memuru S. J. Hamrick tarafından ayrıntılandırılmıştır.[60]

Tüm bunlar, Miles Copeland'ın ele almayı başaramadığı bir muammaya işaret etmektedir: Gizli servislerle ilgili herhangi her şeyi ve aynı zamanda da hiçbir şeyi söylemek, mümkündür; çünkü duyduklarına inanma eğiliminde olanlar için en saçma iddialar bile ya

60 Phillip Knightley. "Turning the Philby Case on Its Head", *New York Review of Books,* 26 Nisan 2007.

sükûnetle ya da resmî inkârla karşılanır ki bu inkâr da zaten kendiliğinden inanılmazdır. Sıradan bir tarihsel doğruluk tahlili gizli örgütlere uygulanamaz; zira kilit belgeler ya gizli tutulmaktadır ya da ancak ve ancak ayıklanmış olarak sunulmaktadır. Bu bakış açısıyla, casusluk dünyası (Angleton'ın tanımıyla) "aynalardan oluşan bir çöldür." Casusları insanüstü güçlerle donatan romancılar, oyun yazarları ve film yapımcıları için bu hiç kuşkusuz ki büyük bir nimettir. Bu noktada Copeland'ın hayatı ve yaptıklarından daha iyi bir örnek yoktur. Andrew Rathmell adında derinlemesine araştırmalar yapan bir akademisyen, ulaşabildiği tüm belgeleri bir madeni kazarcasına inceler ve 1995'te bilimsel eseri *Secret War in the Middle East: The Covert Struggle for Syria, 1949-1961*'i (Orta Doğu'da Gizli Savaş: Suriye için Gizli Mücadele, 1949-1961) hazırlar. Rathmell, kitabında, Copeland'ın kendisinin ve Stephen Meade'in Suriye'de yaşanan ilk darbenin baş mimarları olduklarına dair iddiasının "daha fazla Copeland'ın gerçekleri yansıtmak yerine, kendi rolünü abartmaya yönelik çoğu kişinin iyi bildiği eğilimi ile ilgi olduğu" sonucuna varır. Rathmell, ayrıca, adının açıklanmasını istemeyen eski bir CIA yöneticisinin, kendisine, "*The Game of Nations*'da gerçekle kurguyu birbirinden ayırmak için kâhin olmak gerektiğini"[61] söylediğini de ekler.

İfşa edici dosyaları rutin bir şekilde bastıran bir birimin içerisinden bir yöneticinin söylediklerini kabul etme ikilemini bir kenara bırakalım, Rathmell'in kabul ettiği üzere, sansür mekanizması son yıllarda eskiden erişilebilir olan belgeleri fark ettirmeden ortadan kaldıran bir birimden bahsediyoruz; özellikle de İslami Doğu ile ilgili olanları... Yine de Rathmell temel noktayı kaçırıyor. Abartılsın

61 Andrew Rathmell, *Secret War in the Middle East: The Covert Struggle for Syria,* 1949-1961, s.42.

ya da abartılmasın, Copeland'ın hayatı Amerika'nın gizli operasyonlar aracılığıyla müdahalesinin âdeta kural olarak algılandığı bir çağı gözler önüne seriyor. Öyle bir çağ ki, gizli birlikler rejimlerin temellerini zayıflatmak için gökyüzünde bir yerlerden geliyor ve her türden düşman politikacılara rakiplerini gözden düşürmek için kolay hedefler sunuyor. Kolay, çünkü böylesine şeytani bir komplonun var olmadığını kim kanıtlayabilir? Milletlerin bu oyununda her şey mümkündür ve hiçbir şey gerçek anlamda inkâr edilemez. Hadi bizler bu oyuna "Copeland Muamması" diyelim.

On İki

Çok Şey Bilen Adam

Paul Dundes Wolfowitz (d.1943)

İnsanoğlu ne bir melektir ne de bir şeytan; en talihsiz durum ise aynı kişinin hem meleği hem de şeytanı oynayabilmesidir.

– Blaise Pascal, *Pensées* (1670)

Mart 2003'te Bağdat'a bombalar yağmaya başladığı sırada, ABD başkentinin etrafını saran Washington Beltway otoyolunun dışında yaşayan Amerikalıların birçoğunun öyle zannediyoruz ki Savunma Bakan Yardımcısı Paul D. Wolfowitz hakkında çok az bilgileri vardı ya da hiç yoktu. Bu hiç de şaşırtıcı değildir. O, tam da parlak, sadık, yorulmak bilmez ve genellikle isimsiz bir *İki Numaralı Adam* örneğidir; yani *Bir Numaralı Adamın* ilan ettiği büyük kararların hazırlayıcısı ve destekleyicisi olan kişi. Çoğunlukla George W. Bush Hükümeti'nin Beyaz Saray tarihçisi olarak anılan Bob Woodward, içeriden bir kimse olarak gözlemlerine yer verdiği *Saldırı Planı* (Plan of Attack, 2004) adlı kitabında, durumu doğru bir şekilde yansıtmıştır: Wolfowitz, "Saddam Hüseyin'in devrilmesi fikrinin entelektüel babası ve en ateşli savunucusudur."[1] Ne zaman ki devrilmenin ardından işler yolunda gitmez ve Irak'a neredeyse bir anarşi hâkim olur, Amerikalılar bu ağır başlı, yumuşak mizaçlı adam hakkında, yani Wolfowitz ile ilgili daha fazla şey duymaya başlarlar; özellikle de 16 Ekim 2003'te Bağdat'ta kendisinin bizzat ölümle burun buruna gelişini takiben. İsyancıların Wolfowitz'in bir geceliğine El Raşit Otel'de kalacağını bir şekilde öğrendikleri ve oteli roket yağmuruna tutarak sözde geçilmez olan "Yeşil Hattı" delik deşik ettikleri saldırı. Wolfowitz kurtulur; ancak Amerikalı bir ordu subayı, onun ka-

1 Bob Woodward, *Plan of Attack,* s.21.

dar şanslı değildir ve ölür. Ayrıca saldırıda on yedi kişi de yaralanır. Tüm bu kargaşaya ek olarak teröristler, bir gün sonra Uluslararası Kızılhaç'ın Bağdat'taki merkezini hedef almışlardır. Bu saldırıda onlarca kişi hayatını kaybetmiş, yüzlercesi ise yaralanmıştır.

Bugün devam eden bu acımasız katliam, elbette ki Paul Wolfowitz'in kurtarılmış Irak'ta olanı öngördüğü şeyler değildir. Kongre'de, basındaki röportajlarında ve Pentagon'da kapalı kapılar ardındaki savunmalarında verdiği ifadelerde Wolfowitz, savaş sonrası birtakım zorlukların oluşabileceğini her daim kabul etmiş; ancak şunlara da dikkat çekmiştir: Birçok Iraklı, despotik liderlerinden nefret etmişlerdir. Irak, büyük ölçüde laikleşmiştir. Bağdat'ta seçimle başa gelmiş mükemmel olmamakla birlikte, kabul edilebilir bir hükümet, Irak'ın çoğunlukla despotik olan komşuları için bir özgürleştirme feneri vazifesi görebilecektir. Bu şekilde bir sonuç, bu denli külfetli, uzun süren ve masraflı bir işgali gerektirmemektedir. Gerçekten de petrol zenginliklerine bakıldığında, Irak'ın kendisi bu masrafların büyük bir kısmını karşılayabilecek durumdaydı. Her şeyin de ötesinde, mağlup edilmiş bir Irak sindirilebilir; ayrıca sinsi nükleer ve kimyasal silah programına bir sona erdirilebilir. Bu sayede Saddam Hüseyin'in aralarındaki bağlantıya kesin gözüyle bakılan Usame Bin Ladin'e kitle imha silahları sağlama tehlikesi de ortadan kaldırılmış olacaktı.

Wolfowitz'in bu iddiaları, bir grup arkadaşı tarafından çevreye yansıtılır. Kendisinin hükümette görev alması için ikna ettiği bu grubun içerisindeki dikkat çekici isimler arasında, Başkan Yardımcısı'nın Genel Sekreteri I. Lewis "Scooter" Libby Jr. da vardır. Ötekiler ise kıdemli Soğuk Savaş müttefikleridir: Savunma Politikası Kurulu'nun Başkanı, akıcı konuşan neredeyse büyüleyici Richard Perle; Pentagon'un Politika Müsteşarı, ayrıca güvenilir

bir yandaş olan Douglas Feith; Ulusal Güvenlik Konseyi'nin Orta Doğu Uzmanı Elliot Abrams ile belli başlı üniversiteler, araştırma enstitüleri, basından dostlar ve yardımcılar; işte gerçekten de müthiş bir topluluk! Söz konusu günlerde bu topluluğun üyeleri "bizim bildiklerimizi sen de bilseydin" havalarıyla çabucak ayırt edilebilmişlerdir. Sahip oldukları bu havayı, onlara zekice ve zorlu politikaları şeytani bir imparatorluğu tek bir kurşun bile sıkmadan yerle bir eden önceki cumhuriyetçi hükümetlerde görev aldıkları sırada edindikleri düşünülebilir.

Tarihin Amerika'nın tarafında yer aldığını düşündüren tek örnek, bu dikkat çekici zafer değildir. Ancak Dışişleri Bakanlığı'nın Politika Planlama Birimi'nden ideolojik müttefikleri Francis Fukuyama'nın 1992'de (The End of History and the Last Man) *Tarihin Sonu ve Son İnsan* isimli kitabında belirttiği üzere, "Serbest pazar ve demokrasinin küresel düzlemdeki zaferinden yola çıkarsak, tarihin kendisinin neredeyse sona ermiş olduğunu görebiliriz." Bu cesur sav, 19 Eylül 2002'de Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde (*The National Security Strategy for the United States of America)* yinelenmiştir. Belgenin güçlü havası, Başkan Bush'a ait önsöz niteliğindeki kısımda kendini belli etmektedir: "20. yüzyıla damgasını vuran özgürlükle totaliterlik arasındaki büyük mücadeleler, özgürlüğün lehine belirleyici bir zaferle son bulmuştur ve ulusal başarı için tek bir sürdürülebilir model vardır: özgürlük, demokrasi ve hür teşebbüs!" Basitçe belirtmek gerekirse, dünyanın *unipolar* (tek kutuplu) bir vaziyet aldığı vurgulanmak istenmiştir. Bu kavram, *Washington Post*'un köşe yazarı Charles Krauthammer tarafından popüler hâle getirilmiştir. Krauthammer, "Dünyanın güç merkezinin tartışmasız bir biçimde bir süper güç olduğunu ve Batılı ittifakların da bu sü-

per güce eşlik ettiklerini"[2] duyurduğu tartışmalı *Foreign Affairs* makalesinde bu terime yer vermiştir.

Peki, şu eşlik eden ittifaklar vurgusu da neyin nesidir? Brüksel'de yetenekli bir entelektüel düellocu olan Robert Kagan tarafından, Amerikalılar arasındaki yaygın görüş gevşek bir biçimde (genel hatlarıyla) "Yeni muhafazakârlık" [Neoconservaties (Neocon)] olarak tarif edilmiştir. 2003'teki *Paradise and Power* (Cennet ve Güç) isimli manifestosunda, Avrupalıların aptalca bir şekilde tarih sonrası bir barış cennetine adım attıklarını düşünüyor olduklarını öne sürer. Buna karşılık, Kagan'a göre Amerikalı politikacılar, gerçekçi bir biçimde Hobbes'cu bir dünyada küresel iktidarı üstlenmeleri gerektiğini bilmektedirler: "Bugün temel stratejik ve uluslararası meselelerde 'Amerikalıların Mars'tan, Avrupalıların ise Venüs'ten' gelmiş gibi görünmelerinin sebebi de budur."[3] Liberal demokratlar bile, Amerika'nın kahramanlığı imajının esiri olurlar. Bill Clinton'ın Dışişleri Bakanı Madeleine Albright'ın tabiriyle, Amerika Birleşik Devletleri, diğer tüm uluslardan daha uzun boyludur ve bu nedenle de daha ilerisini görebilmektedir. Kısa bir süre için, New York ile Washington'a gerçekleştirilen oldukça sarsıcı 11 Eylül saldırılarının ardından, Amerika etkili ve özenle ayarlanmış askerî yanıtı ile gerçekten de tanrısal gibi görünmüştür. Işık hızıyla, akıllı bombalarla ve yeterli nakitle donatılmış çevik kuvvet kendini Afganistan'da bulmuştur. Burada Usame Bin Ladin'i saklayan Taliban rejimini deviren Amerikan güçleri, bunun karşılığında geniş ölçekte küresel bir takdir görür. Bu askerî başarıyı, Birleşmiş Milletler'in aracılık ettiği layıkıyla alkışlanmış olan savaş sonrası uzlaşma takip etmiştir. Söz

2 Charles Krauthammer, "The Unipolar Moment", *Foreign Affairs,* vol. 70, no. 1 (1990/91).

3 Robert Kagan, *Of Paradise and Power,* s.4.

konusu uzlaşma, huysuz muhalif İran tarafından bile destek görecektir.

O günler ne kadar da geride kaldı! Kızıl gezegen göz kırptı ve Afganistan'ın aldatıcı geçitlerinde beceri dolu bir zafer kazanan aynı takım, öldürücü bir bataklığa saplanıp kaldı. Peki, neden? Birçok sebepten biri de şudur: Irak savaşının yazarları, hislere yer vermeyen realizminin onları yönlendirdiği varsayılan siyaset felsefecisi Thomas Edward Hobbes'un (1588-1679) *The Leviathan*'ındaki belirgin bir kuralını bir şekilde göz ardı ettiler. Yaşadığı karmaşık yüzyılda insan davranışlarını inceleyen Hobbes, şu konuda bilhassa uyarıda bulunmuştur (Kısım Bir, Bölüm 8): "İnsanlığın onları korkuyla karışık bir saygı içerisinde tutacak ortak bir güçten yoksun yaşadığı dönemde, ortama savaş denen durum hâkim demektir ve bu her bir insanoğlunun ötekine karşı verdiği bir savaştır." İşgal sonrası Bağdat için yaygın bir güç uygulama konusunda hiçbir hazırlık yapılmamıştır. Bunun neticesinde, Iraklıların hissetmeleri gereken korkuyla karışık saygı, yerini sonradan her tarafa yayılan (yaklaşık on yıldır göreceli bir özerkliğe sahip ve Amerikan destekli uçuşa yasak bölge tarafından korunan, daha az çalkantıdaki Kürtlerden oluşan kuzey bölgesi dışında) şaşkınlığa, yağmalamaya ve isyana bırakmıştır. Bir seneden daha kısa bir sürede, Irak'ın büyük bir kısmı intihar bombacıları ve hızla çoğalan milislerin daha da derinleştirdikleri ve gazabı korunmasız sınırlardan gelmeye devam eden yabancı savaşçılar nedeniyle yoğunlaşan topyekûn bir kaosun içerisine saplanmıştır. Bu kaos bir mülteci akınını tetiklemiştir.

Peki, bu noktaya nasıl gelindi? Açıkça görülüyor ki, savaşın mimarları hayali bir tarih sonrası Irak'ı tasavvur etmişlerdir. Bu öyle bir Irak ki, ulusal başarı için elzem oldukları küresel olarak kabul edilen üçlüyü minnetle kucaklayacak: Özgürlük, demokrasi ve hür teşeb-

büs! Yaşananların ardından anlaşılıyor ki "IRAK'A ÖZGÜRLÜK OPERASYONU"nu (OPERATION IRAQI FREEDOM) alaşağı eden, bir niyetin değil bir hayalin gerçekleştirilememesi durumudur. Şüphesiz son derece zeki olan Paul Wolfowitz, bu başarısızlığın sembolü hâline gelmiştir.

Chicago Üniversitesi ve Pentagon'daki görev yıllarında bilenmiş bir zekâ ve hayal gücüne sahip olan Paul Wolfowitz, askerî stratejilerin imkânsız yönlerini çözebilme yönüyle övünen birisi olmuştur. New York ve Washington'a gerçekleştirilen terör saldırılarından kısa bir süre önce West Point diploma töreninde konuşan Wolfowitz, Pearl Harbor'a ve Japonya'nın sürpriz saldırısına işaret eden ıskalanmış ipuçlarını hatırlatmıştır: İbret verici bir durum, üstelik de sadece harp okulu öğrencileri için değil. Sivillerin de kayıtsız kalmamaya ve "beklentilerin sefaletinin yerine alışılmadık ve olası olmayanın öngörüsünü koymaya"[4] ihtiyaçları vardır.

Irak'ın işgaline aylar kala, Wolfowitz alışılagelmiş klişelerden kaçınmış ve kendisine yöneltilen sıradan sorulara özenli, bazen de şaşırtıcı cevaplar vermiştir. Örneğin; eğer Irak demokrasiyle yönetilseydi, İslamcılar kazanmaz mıydı? "Bakın," Paul, röportajcılardan bir tanesine (*The New Yorker*'dan George Packer'ın aktardığı üzere) şöyle cevap verir: "Arap dünyasının yüzde ellisini kadınlar oluşturmaktadır. Bu kadınların büyük bir çoğunluğu teokratik bir devlette yaşamayı arzulamamaktadır. Öteki yarısı da erkeklerdir, birçoğunu bildiğim erkekler. Teokratik bir devlette yaşamak istediklerini zannetmiyorum."[5] Paul, iyi bir dinleyicinin bakışlarını takınıp konuşan bir politikacıdır. Onun bu profesörlere özgü tutu-

4 James Mann, *Rise of the Vulcans,* s.293.

5 George Packer, *The Assassins' Gate,* s.115.

mu, Washington'daki Johns Hopkins Üniversitesi İleri Uluslararası İlişkiler Araştırma Okulu (School of Advanced International Studies) dekanı olduğu yıllardan gelmektedir. Seyahatleri sırasında veya Irak sonrası azametli koltuğu Dünya Bankası başkanlığı sırasında ziyaretçilerini kabul ederken, Wolfowitz güvenilirliği ile her daim herkesi etkilemiştir. İnce ve uzun kepçe kulaklı, dağınık saçlı Wolfowitz, bu hâliyle kibirli bir adam görüntüsünden uzaktır. Gündelik hayatında cebinde taşıdığı tarağı tükürüğü ile nemlendirecek kapasitede bir adam hayal edin veya bir Türk camisini ziyaret edeceği sırada ayakkabılarını çıkaran ve çorabındaki basit deliği gözler önüne seren birisi! Önemli olan, onun performansı olmuştur. O, Irak Savaşı'na kadar hemen hemen hiç tökezlememiştir. Gazeteci James Mann, *Rise of the Vulcans* (2004)[6] adlı kitabında, Wolfowitz'in kariyerini dikkatlice gözden geçirir. Mann'ın kitabının adı, yarı şakacı bir biçimde birbirlerine pek o kadar da bağlı olmayan bir grup Pentagon ve Ulusal Güvenlik Konseyi üyesine ithaf edilmiştir. Wolfowitz'in yanı sıra Richard Armitage, Dick Cheney, Colin Powell, Condoleezza Rice ve Donald Rumsfeld de söz konusu "Volkanlar" arasındadırlar. Bu kişilerin toplam görev süreleri Nixon, Ford, Reagan ve George H. W. Bush hükümetlerini kapsamaktadır.

Volkanlar, farklı ölçülerde ve farklı yollarla Amerika'nın emsalsiz gücünün değerli amaçlar uğruna kullanılması gerektiği yönünde bir inanca sahip olmuşlardır. Bu inancın altında yatan gizli mesaj ise "Amerika Birleşik Devletleri için iyi olan şeyin, genellikle dünya için de iyi olduğudur." Doğru, grup içerisinde farklılıklar vardır; özellikle de I. Körfez Savaşı'na dair... Irak, Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal ettiğinde nasıl karşılık verilmesi gerektiğine dair, George H. W. Bush

6 Vulkan, mitolojide volkanların ve ateşin tanrısıdır (E. N.).

hükümetinde yoğun bir tartışma gündeme gelir. Amerikan güçlerinin Orta Doğu'ya, daha önce hiç bu denli yoğun bir şekilde müdahale etmediğini hatırlatan Genelkurmay Başkanı Colin Powell, saldırı yerine sınırlandırma politikasını savunmuştur. Dışişleri Bakanı Dick Cheney ile müsteşarı Paul Wolfowitz ise aynı fikri paylaşmazlar. İkisi birlikte, Henry S. Rowen tarafından tasarlanmış olan alternatif bir strateji üzerinde çalışmayı tercih ederler. Güvenlik İşleri Savunma Bakanı Yardımcısı olan Henry S. Rowen, bir yandan da o sırada izinli olduğu Hoover Enstitüsü'nde akademisyenlik yapmaktadır. Ardından ise RAND kurumuna başkanlık edecektir. Rowen, izinde olduğu sırada, 1941 senesinde Bağdat'a gerçekleştirilen İngiliz idaresindeki hava ve kara saldırısına dair genel olarak unutulmuş bir açıklamaya rastlar. Bu girişim, Irak'ta Nazi yanlısı askerî bir darbenin gerçekleşmesini engellemiştir. (8. Bölümde detaylarıyla anlatıldığı üzere). Nazi Rejimi'nin petrol zafiyeti düşünülürse, bu önemli zafer neticesinde İngiliz birliklerinin de eşlik ettiği Glubb Paşa'nın Arap Lejyonerleri, çölü geçerek Ürdün üzerinden kuzeydoğuya yani Bağdat'a doğru hücum etmişler ve Churchill'in acil emri üzerine burada Irak'ı geri almak üzere ikinci bir İngiliz birliği ile birleşmişlerdir.

Washington'a geri dönecek olursak; James Mann'ın anlattığı üzere, "Rowen fikirlerini Wolfowitz'e, daha sonra da Cheney'e aktarır. Cheney ise ona, 'Bir takım oluşturun ve ne Powell'a ne de başka bir kimseye bundan bahsetmeyin' yanıtını verir. Bunun üzerinde, Wolfowitz ile kendisinin olasılıklar üzerine planlar yapan sivil yardımcısı Scooter Libby, Rowen'ın fikirlerini incelemek üzere gizli bir grup oluştururlar."[7] Ancak ikilinin, adına OPERATION SCORPION dedikleri saldırgan operasyonları, General H. Norman

7 Mann, *Rise of the Vulcans,* s.187-88.

Schwarzkopf tarafından kullanışsız olduğu gerekçesiyle reddedilecektir. Schwarzkopf, anılarında bu üç tasarımcının Pentagon'daki yaygın bir anlayışa kapılmış olabileceklerine dair endişesini şöyle dile getirir: "Bir sivili profesyonel askerlerin komutasına getirin, bu sivil fazla geçmeden politikaları belirlemekle yetinmeyip generallerden daha fazla general olur."[8]

Ne var ki, Cheney-Wolfowitz-Rowen şeması, 17 Ocak 1991'de başlayan ve sekiz ülkenin yığınla piyadesinin ve hava kuvvetlerinin yanı sıra Amerikan Donanması'nın altı adet muharebe grubunun yer aldığı Çöl Fırtınası Operasyonu'nun (OPERATION DESERT STORM) embriyosunu oluşturur. Bir ay içerisinde koalisyonun kara, deniz ve hava saldırıları Kuveyt'i kurtarır ve Saddam Hüseyin'in dört bir yana savrulmuş ordusunu yerle bir eder. Düşman aşağılanmış, Kuveyt özgürleştirilmiş ve koalisyon hâlâ bozulmamıştır. General Powell ile Schwarzkopf ateşkes talebinde bulunduğunda, Cheney ile Beyaz Saray bu teklifi derhâl kabul ederler. Wolfowitz ise zamanlama açısından umutsuzluğa kapılır. Wolfowitz, daha sonra 1990'larda bu konudaki düşüncesini şöyle açıklar: Ateşkes anlaşmasını geciktirerek ve bunu kaçmakta olan Iraklıları katletmeden yaparak, "Amerika Birleşik Devletleri, muhalefete güç toplamak ve Saddam Hüseyin'e karşı harekete geçmek için zaman kazandırabilirdi."[9] Muhaliflerin aceleye getirilen bir ateşkes olarak değerlendirdikleri durumu takiben General Schwarzkopf, Irak helikopterlerinin Iraklı yetkilileri savaş alanından alabilmeleri için koalisyon sahasında uçuşlarına izin verir. Saddam'a verilen bu taviz karşısında Wolfowitz ile Dışişleri Bakanlığı'nın Orta Doğu sorun çözücüsü Dennis Ross,

8 H. Norman Schwarzkopf, *It Doesn't Take a Hero*, s.368.

9 Mann, *Rise of the Vulcans*, s.192.

beyhude bir şekilde itirazlarını dile getirirler. Tahmin edilebileceği üzere, Irak askerî helikopterleri, Amerikan önderliğindeki koalisyonun hava koruması sağlayacağı düşünülerek bölgeye getirilen Kürt ve Şii isyancıları katlederler.

Son olarak ve daha tartışmalı olan soru ise şudur: Zafer kazanmış müttefikler, Bağdat üzerinde bir baskı oluşturmak ve Bağdat tiranını yıkmalı mıdırlar? Riskleri gözden geçiren Başkan George H. W. Bush ile Ulusal Güvenlik Danışmanı Brent Scowcroft, tedbirli olmayı tercih ederler. Bu tercihlerinin gerisinde yatan sebeplerden bir kısmını, ortak bir şekilde yazdıkları *A World Transformed*'da (1998) şu şekilde belirtirler:

> Saddam'ı bertaraf etmeye ve bir kara harekâtını Irak'ın işgaline dönüştürmeye çalışarak "görevi deformasyona" uğratmak, nehrin tam orta yerinde hedeflerimizi değiştirmeme prensibimizi zedeleyebilirdi. Bu, hem insani kayıplar hem de politik açıdan haddi hesabı olmayan sonuçlar doğurabilirdi... Bağdat'ı işgale ve bunun sonucunda da Irak'ı yönetmeye zorlanabilirdik. Ancak koalisyon bir anda çökebilirdi. Araplar kızgınlıkla koalisyonu terk edebilir; öteki müttefikler de aynı şekilde ayrılabilirdi... Devam edip Irak'ı işgal etmek, yani Birleşmiş Milletler talimatını tek taraflı olarak genişletmek, saldırı karşısında uluslararası tepkinin ortaya çıkması geleneğini yerle bir edebilirdi. Bizim benimsetmeye çabaladığımız gelenek. İşgal rotasını takip etmiş olsaydık, Amerika muhtemelen bugün hâlâ nefret dolu topraklarda, işgalci bir kuvvet olarak varlığını sürdürüyor olacaktı. Bu büyük ölçüde farklı -ve muhtemelen anlamsız- bir sonuç doğuracaktı.[10]

10 George H. W. Bush ve Brent Scowcroft, *A World Transformed*, s.489.

Yine de, bu makul geri durmaya dair General Powell'ın tüm bunlara ek olarak anılarında üstün körü bir şekilde üzerinden geçtiği daha sinik bir açıklama vardır: "Bizim pratik niyetimiz, Bağdat'ı Amerika'ya karşı hâlâ düşman olan İran'a tehdit oluşturabileceği ölçüde güçlü bırakmaktı."[11] Realpolitik anlayışına verilen bu ahlaki açıdan belirsiz teslimiyet, yalnızca Paul Wolfowitz'i değil, öteki Amerikalıları da dehşete düşürmüştür. Wolfowitz, 1990'larda sıklıkla I. Körfez Savaşı'nda kaçırılan fırsatlara değinir. Dekan olduğu dönemde Paul ile destekçileri, Başkan Clinton ve Demokrat Parti kongre üyelerini bile, Bağdat'ta "rejim değişiminin" Amerika için doğru bir dış politika hedefi olduğu konusunda ikna etmeyi başarırlar. (Başarılı bir şekilde yürütülememiş Irak Savaşı'na dair eleştiriler sıklıkla hatırlatılır). Yine de muhaliflerin tepkisine neden olan hedef değil, uygulanan araçlar olmuştur. Jimmy Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinsk'ye göre, 2003 Irak Savaşı, Amerika'nın dış politika anlamında en büyük aptallığı olarak nitelendirilebilir. Öyle bir aptallık ki, 300 trilyon dolarlık bu jeopolitik felaketin içerisinde "Amerikan işgaline muhalif olan Iraklılara karşı savaşmak, anlaşılmaz bir şekilde 'teröre' karşı savaşın esas tanımı hâline gelecektir. Bu bir öldürme tekniğidir; ancak hemen hemen hiç tanımlanamayan bir düşmanı öldürme tekniği!"[12] 2007'ye gelindiğinde, bu muhalif sesler dış politika profesyonelleri arasında artık oldukça yaygındır. Muhalif değerlendirmeler, Başkan Bush'un kamuoyu yoklamalarındaki onaylanma oranının hızlı düşüşüne de yansıyacaktır. Öyleyse nasıl olur da Paul Wolfowitz gibi bu denli parlak bir analizci, Amerika'nın bu görünüşteki dipsiz bataklığa saplanmasına yardımcı olmuştur?

11 Colin Powell, *My American Journey,* s.516.

12 Zbigniew Brzezinski, *Second Chance: Three Presidents and the Crisis of American Superpower,* s.146-49.

Paul Wolfowitz'in entelektüel gelişiminde dört aşamadan söz edilebilir: Kendisinin Polonyalı-Yahudi kökenleri; Chicago Üniversitesi'nin ve üniversitenin Büyük Düşünceler serbest pazarının izleri; iki önemli kadının tesiri, otuz yıllık eski eşi antropolog Clare Selgin ile son dönemlerdeki sevgilisi Arap feminist Shaha Ali Rıza; son olarak da Iraklı sürgünlere karşı saygısı ve onlarla, özellikle de Ahmed Çelebi ile kurduğu dostluk.

Wolfowitz, göçmen bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. Bu göçmen grubun karakteri, ilk siyaset sosyologlarından Thorstein Veblen'in 1919'da "*The Intellectual Pre-Eminence of Jews in Modern Europe*" (Modern Avrupa'da Yahudilerin Entelektüel Üstünlüğü) adlı başarılı bir makale yazmasını sağlamıştır. Veblen'in düşünceleri, daha bir yıl önce Yahudi halkı için Filistin'de bir vatan oluşturulması fikrine dayanan Siyonist plana dair İngiliz onayını belirten Balfour Deklarasyonu'ndan esinlenmiştir. Kendi kaderlerini belirlemek isteyen ve Amerika'nın I. Dünya Savaşı'na katılmasıyla birlikte bu istekleri daha da kabaran farklı farklı ve birbirinden tutkulu davacıları değerlendiren Veblen, en büyük notu Siyonistlere verir. Ona göre Siyonistler, "ciddiyetleri, iyi niyetleri ve öz güvenlerinden gelen soğukkanlılıklarıyla"[13] övgüyü hak etmektedirler. Yine de Yahudiler için Siyonist planın iyi olduğunu varsaysak bile; ancak bu planın hayata geçirilmesi Avrupa için iyi olacak mıdır?

Ancak çok az kişi (Veblen'e göre), Yahudilerin Avrupa'nın entelektüel gelişimine paylarına düşenden çok daha fazla katkı sağladıkları konusunda hemfikir olmayabilirdi. Peki, neden bu denli büyük bir katkıları olmuştur? Kendisi de Norveçli bir göçmenin oğlu olan Veblen'in açıklamasına göre Yahudiler, kendilerinden sonra gelen soyları, içinde yaşadıkları toplumun çoğunluğunun takip etti-

13 Thorstein Veblen, *The Portable Veblen,* s.467.

ği Ortodoks töreleri çift odaklı, şüpheci ve yaratıcı bir bakış açısıyla değerlendiren melez bir azınlığın mensubudurlar. Bu nedenle birbirine sıkı sıkıya bağlı bir alt kültürden yetişen yetenekli Yahudiler, "güvenli ve makul sessizliğin doğuştan hakkı olan gönül rahatlığını" kaybetme pahasına da olsa "entelektüel barışın dağıtıcısı" hâline gelmişlerdir. Bu nedenle Siyonizmin kazanması demek, muhtemelen Avrupa'nın kaybetmesi anlamına gelmektedir.[14] Benzer bir şekilde erime potası kültürüne sahip Amerika; en parlak evlatları Amerika'da, fosilleşmiş hiyerarşilerle dolu Avrupa'da olduğundan çok daha az engelle karşılaşan azınlıklarından büyük ölçüde faydalanmıştır. *Erime Potası* kavramı, İngiliz yazar ve ilk Siyonistlerden biri olan Israel Zangwill tarafından 1908'de, başlığı şu satırları içeren bir oyununda kullanılmıştır: "Amerika, Tanrı'nın Potası'dır; Avrupa'nın tüm ırklarının eridiği ve yeniden şekillendiği muhteşem bir Erime Potası!"

Paul'un babası Jacob Wolfowitz, hayatı boyunca bir Siyonist olmuştur. O, aynı zamanda Amerika'nın erime potasından yarar gören başarılı bir matematikçidir. Polonya'da doğan Jacob, 1920'de babası Samuel ve annesi Helen ile birlikte Amerika'ya vardığı sırada henüz on yaşındadır. Bölgedeki devlet okullarında okuduktan sonra genç Wolfowitz, Büyük Buhran yıllarında kendisini memnuniyetle karşılayan entelektüel açıdan zorlayıcı City College of New York'dan lisans diplomasını almayı başarır. Daha sonra lise düzeyinde matematik öğretir ve New York Üniversitesi'nde doktorasını tamamlar. Bu sırada Columbia Üniversitesi'nden Profesör Abraham Wald ile istatistik teorisi üzerine temel araştırmalar yürütür. Wolfowitz bu çalışmasıyla öncelikle 1951'de Cornell'de, profesörlüğe yükselir. Ardından ise 1970'de emekliliğine kadar eğitim vereceği Illinois

14 a.g.e.

Üniversitesi'ne geçer. Alanında bir dev olarak nitelendirilen Jacob Wolfowitz, 114 makale ve *Coding Theorems of Information Theory* adında oldukça önemli bir kitap yazmıştır. Baba Wolfowitz, verimli geçen ücretsiz izin yılını ise kızı Laura'nın yerleşip bir İsrailli ile evlendiği İsrail'de, bir araştırma enstitüsünde geçirmiştir. Jacob Wolfowitz, 1981'de hayata veda eder.[15]

Paul ile Laura Wolfowitz, bu nedenle Franklin Roosevelt'in saygı gördüğü, Hitler'e verilen tavizlerin keskin bir dille eleştirildiği, refah devleti uygulamalarının ve vatandaşlık haklarının onay gördüğü bir ev ortamında yetişirler. On yıllar sonra Wolfowitz, Christopher Hitchens adlı bir gazeteciye, gençlik dönemlerinde kız kardeşi ile birlikte Washington'da Martin Luther King yürüyüşüne katılmış "başkalarının sorunlarına fazlasıyla ilgi duyan" biri olduğunu söyleyecektir. Yine de Paul üniversitede iken, ortama rekabet eden akımlar hâkimdir. Lisans öğrencisi olarak Harvard'a kabul edilmesine rağmen Paul, ailevi ve maddi sebeplerden Cornell'i tercih eder. (Üniversite bünyesindeki akademisyenlerin çocuklarından daha düşük miktarda harç alınması gibi sebepler). Paul, Telluride adında elit bir öğrenci yurduna yerleşir. Burada, sonraları *Closing of the American Mind* adlı kitabıyla en çok satanlar arasına giren ve Saul Bellow'un *Ravelstein*'ına ilham kaynağı olmasıyla bilinen muhafazakâr bir siyaset felsefecisi olan Allan Bloom ile arkadaşlık kurar. *New York Times*'dan Bill Keller'a göre, "Bloom, dünya meselelerine karşı çocukluğunda duyduğu büyülenmenin peşini bırakmaması konusunda Wolfowitz'i yüreklendiren kişi olmuştur." Zira babası başlangıçta, oğlunun tercihi karşısında "Siyaset bi-

15 Bkz. Shelemyahu Zacks, "Biographical Memoirs: Jacob Wolfowitz (19 Mart 1910-16 Temmuz 1981)", *National Academy of Sciences*, www.nap.edu/ readingroom/books/biomems/jwolfowitz.html.

limini kabaca astrolojiye yakın bulduğundan, muazzam bir kedere gömülmüştür."[16]

Sonunda 1965'te Paul Wolfowitz, Chicago Üniversitesi'ne gider ve buradaki yüksek lisans öğrencisi statüsü, Vietnam Savaşı sırasında ona askerlikten tecil hakkı tanınmasını sağlar. Acaba o sırada Paul, bu uyuşmazlıkla ilgili neler düşünmektedir? 2002'de Keller'a, bu uyuşmazlığın yoldan çıkmış bir iyi niyetler paradigması olduğunu söyleyecektir: "Wolfowitz'in Vietnam Savaşı'na karşı destekler bir yaklaşımı vardı ve ancak çok sonraları bunun 'oldukça masraflı, altından kalkılamayacak kadar boyunu aşmış olduğunu' fark etti. Aynı zamanda o, Amerika'nın Vietnam'daki rolünün Asya'daki komünizm karşıtı güçlere, güç kazanma şansı verdiğinden şüphe ediyordu. Paul, "Vietnam'ın bedelini biliyoruz" şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. "Karşılaştığımız bedel korkunç boyutlardaydı." Wolfowitz, ardından tam da kendi tarzı bir mızmızlanmada bulunur: "Ancak savaş olmasaydı, dünyanın söz konusu kısmının neye benzeyebileceğini bilmiyoruz."[17] Aynı mantıkla, gerçek savaşın hesaplanamayan trajik sonuçlarını birebir deneyimleyebilseydi Wolfowitz'in Irak'a dair neler hissedebileceğini de bilemeyiz. O, her hâlükârda, Chicago Üniversitesi'nde iken farklı bir savaş alanında, kendisinin en kıymetli bürokratik silahı hâline gelen risk alabilme güvenini kazanmıştır.

2 Aralık 1942'de, yetenekli göçmenlerden Enrico Fermi (İtalya) ile Leo Szilard'ın (Macaristan) başkanlık ettikleri bir grup bilim insanı, dünyanın insan yapımı ilk nükleer zincirleme reaksiyonunu

16 William Keller, "The Sunshine Warrior", *New York Times Sunday Magazine,* 22 Eylül 2002, muhtelif yerlerde.

17 a.g.e.

gerçekleştirirler. Bu buluş, Los Alamos ile Hiroşima'dan yükselecek güçlü gürültünün de bir habercisi niteliğindedir. Gerçek anlamda tüm dünyayı sarsan bu olay, Chicago Üniversitesi'ndeki Stagg Field Enstitüsü'nde gerçekleşmiştir. Üniversite, bir yıl sonra ilki 1768'de Edinburgh'da yayımlanan saygıdeğer *Encyclopaedia Britannica*'ya sahip olacaktır. *Britannica*'nın sağladığı kazançtan ve saygınlığından faydalanan üniversite, 25 milyon kelimenin toparlandığı 249,50 dolardan (1952'deki dolar bazında) satılan elli dört ciltlik *The Great Books*'u satışa sunar. Bu, tek Amerikan rakibi olan Harvard'ın standart *Five-Foot Shelf*'ini yerle bir etmiştir. Daha da ileriye giden üniversitenin akademisyenleri, *Melek* fikrinden *Dünya* fikrine (Angel'den World'e), kadar tam olarak yüz iki *Büyük Fikir* olduğuna karar verirler. Tüm bunlar projenin akademik yöneticisi olan Dr. Mortimer J. Adler'in "düşünce ve fikir alanında değişmeyen referans kütüphanesi" diye adlandırdığı *Syntopican*'da incelenir. Adler, Üniversite'nin Başkanı Robert Maynard Hutchins'in yakın arkadaşıdır. (Yirmi dokuz yaşında iken Yale Hukuk Fakültesi'nin dekanı olan Hutchins, elli iki yaşında hâlâ aynı üstün zekâya sahiptir)."[18]

Nükleer fiziğin, İskoçyalı Aydınlanması'nın ve agresif pedagojinin bu denli şaşırtıcı bir şekilde birleştirilmesi, bir Amerikan üniversitesi için oldukça sıradandır. Hutchins'in (dikkat dağıttığı ve konuyla ilgili olmadığı düşünülen) üniversiteler arası futbol turnuvalarına artık katılmayacağı şeklindeki (düşünülemez olan) fikrini değerli bulan ve bu sayede henüz on beş yaşında olan büyümüş de küçülmüş lisans öğrencilerini kabul eden bir üniversite! Chicago Üniversitesi'ne gitmeye karar veren sıra dışı gençler ara-

18 *Great Books* ile ilgili olarak, Dwight Macdonald tarafından yazılmış "The Book of the Millennium Club" adlı klasik makaleye bakınız, *Against the American Grain*'de.

sında, Kaliforniyalı Susan Sontag da ('51 mezunu) vardır. Sontag, üniversiteye başladığında on altı yaşında olgun bir kızdır ve rahatsız edici bir kişilik olarak kendi kariyerine başlamadan önce burada, sosyolog Philip Rieff ile tanışıp evlenir. Bu dönem "Chicago Okulu" (*Chicago School*) ifadesi, pozitif bilimlerde, sosyal bilimlerde (özellikle de ekonomi, sosyoloji ve politika) ve tüm temel bilimlerde (dil, tartışmasız yazım kılavuzlarında buyrulan şekilde noktalama işaretlerinin kullanımı gibi alanlar dâhil olmak üzere) gerçekleştirilen sınır çalışmalarındaki eğilimler için orijinal bir etiket hâline gelir.

Chicago Üniversitesi'nin "Orta Batı bölgesinin Harvard'ı" olma azmi, 1890'da John D. Rockefeller'ın sağladığı yardımlarla (1910'a kadar 45 milyon doları bulan) kurulmuş olmasından da açıktır. Chicago Üniversitesi'nin ilk başkanı William Rainey Harper'ın amacı, Oxbridge kolejleri ile Alman üniversitelerinin ruhunu bir çatı altında toplamak ve bunu öznel bir sıçrayışla gerçekleştirmek olmuştur. Bu emelin sonuçları üniversitenin mimarisine (Gotik, yapay olarak eskitilmiş), yenilikçi bakış açısıyla yaz kurslarını da içerecek şekilde dört dönemden oluşan bir akademik yıl anlayışına; öncü olmuş ek derslerine ve araştırma ile yüksek lisans çalışmaları vurgusuna yansımıştır. Bu üniversite, âdeta tek bir gecede gökyüzüne doğru filizlenmiştir. Yalnızca 1910'a gelindiğinde Chicago, Columbia hariç, öteki Amerikan üniversitelerinden daha çok yüksek lisans öğrencisi edinmişti bile. Öte yandan üniversitenin astronomları, evreni dünyanın en büyük teleskobu Yerkes'ten izleme şansı bulacaklardır. Ziyaretçiler, erkeklere ait yemek salonu (Oxford'daki Christ Church Hall'un aynısı), Hukuk Fakültesi binası (Cambridge'de bulunan Kings College'in şapelinden esinlenilmiş) ve Haskell Doğu Müzesi'ndeki (şu anda Şark Enstitüsü olan) Orta Doğu antik eserlerinden oluşan beklenmedik şekilde zengin koleksiyon karşısında

büyük şaşkınlık yaşarlar. Amerika'nın saygın Doğu bilimcisi James Henry Breasted'in açıkladığı üzere, Haskell Doğu Müzesi'ndeki eserlerin büyük bir çoğunluğu İran'dan getirilen Persepolis kalıntıları ile Mısır'dan getirilen değerli eşyalardan oluşmaktadır.

Ortaya konulan bu hırs, üniversitenin içinde bulunduğu kent ortamını yansıtmaktaydı. Sanki yoktan var olan Windy City (Rüzgârlı Şehir, Chicago), canlandırıcı ve abartılı bir yapıya sahip olmuştu. Amerika'nın ilk gökdelenleri Michigan Gölü'nün kıyılarında yükselir; Louis Sullivan ve Frank Lloyd Wright'ın ilk dönem yapılarının da olduğu gibi... Şehrin sahip olduğu demokratik politika mekanizması, bugün ulus genelinde en eski ve en cüretkâr olanıdır. Suç çeteleri dünya genelinde bir üne kavuşmuştur; ancak Chicago'da şairler, eleştirmenler, romancılar, küçük dergiler ve politik radikalizmin sıra dışı örnekleri de (örneğin şehir anarko sendikalist Dünya Endüstri İşçileri Birliği'nin Wobblieslere ev sahipliği yapmaktadır) yetişmiştir. On yıllar boyunca logosunda, İngiliz düşmanı sahibi Albay Robert McCormick tarafından yerleştirilmiş olan "Dünyanın En Büyük Gazetesi" sloganını taşıyan *The Chicago Tribune* de burada yayınlanmıştır. Bu slogan, 1990'da gazetenin böyle bir ibareden dolayı utanç duyan varisleri onu kaldırana kadar, varlığını sürdürmüştür. (İçtenlikle belirtilmelidir ki *Tribune,* gazetelerde köşe yazıları, başyazı ve bant karikatürlerin öncüsüdür.)

"Orada, Amerika'da, Chicago adında inanılmaz bir şehir var." İdrak gücü yüksek bir İngiliz ziyaretçi olan Rebecca West, şehirle ilgili duygularını 1926'da Carl Sandburg'un *Selected Poems*'i için yazdığı girişte, böyle ifade eder: "Denize benzer gri dalgaları olan bir gölün kıyısında, diz boyu esmer çimenlerin kapladığı ziyan olmuş arsaların arasından göğe uzanan mermer kulelerin yağmur rengindeki şehri. Kilometrelerce uzanan karanlığın içerisinde alışveriş ve iş

merkezi olan bir şehir. Binalar o kadar yüksek, cılız bir şekilde yükselen demiryolunun bulunduğu dar sokaklar o kadar dağınık ki... ve bir de kilometrelerce öteden burun deliğinizde pis bir koku bırakan ağıl bölgesi var."[19] Hiperaktif 1960'larda, Paul Wolfowitz'in bilgeliğini, güvenini ayrıca büyük ve radikal fikirlere ilgi duyma yetisini edindiği yer işte tam burasıdır.

1965'in sonbaharında, Chicago Üniversitesi'ne yeni gelen yüksek lisans öğrencileri için fakültenin düzenlediği çay partisinde, Albert Wohlstetter adlı bir siyaset bilimcisi, Wolfowitz'e, "Jack Wolfowitz'i" bilip bilmediğini soracak, "O benim babam" yanıtı üzerine, "Columbia'da birlikte matematik dersi aldık"[20] der. James Mann'ın anlattığına göre, bu karşılaşmanın üzerine Amerikan dış politikası konusunda saygı çerçevesinde bir öğrenci-öğretmen ilişkisi doğacaktır. Columbia'da matematik okumadan önce City College'e devam eden New York'lu Wohlstetter, en başından beri Amerikalı düşünür Charles Sanders Peirce tarafından geliştirilen "*fallibilism*" (yanlışlanabilirlik) kavramına karşı bir hayranlık beslemektedir. Bu kavram, herhangi bir araştırmada beklenmedik ve belirsiz şeylerin hayati önem taşıması gerektiği anlamına gelmektedir. 1950'lerde, RAND kurumunda politika analizcisi olarak çalıştığı sırada Wohlstetter, Pierce'ın kavramını Pentagon'un nükleer strateji doktrinlerine uygulayacak ve bunları yetersiz olduğu yönünde ağır bir biçimde eleştirecektir.

Özellikle Stratejik Hava Komutanlığı'nın (The Strategic Air Command, SAC) dört bir yana dağılmış Amerikan ve dış hava üsleri, Sovyetlerin gerçekleştirebileceği olası bir ilk nükleer saldırı karşısında son derece savunmasızdır. Bu "devasa boyutlarda bir zafi-

19 Rebecca West, *The Selected Poems of Carl Sandburg,* önsözde, *s.*15.
20 Mann, *Rise of the Vulcans,* s.29-30.

yettir." RAND'daki iş arkadaşı Henry Rowen ve öteki analizcilerle birlikte çalışan Wohlstetter, her şeyin ters gitmesi durumunda neler yaşanabileceğini gösteren bir "ölüm masası" hazırlar. Bu çalışma Kıtalararası Balistik Füzelerin (Intercontinental Ballistic Missiles, ICBMs) üslerinin güçlendirilmesinin ve kaza eseri bir nükleer çatışmayı tetiklemekten kaçınmak için Stratejik Hava Komutanlığı bombacılarının "arıza durumunda güvenli" (bu kavram Wholestetter'in icadıdır) bir sistem kullanarak 24 saat aralıksız uçmalarının habercisi olmuştur.

Wohlstetter, Chicago'ya taşınmış ve on yıllarca Karşılıklı Kaçınılmaz İmha (Mutual Assured Destruction-MAD) ile ilgili içeride devam eden tartışmalarda, Stratejik Silahların Sınırlandırılması Antlaşmaları'nın (Strategic Arms Limitation Treaties-SALT) artı ve eksileri konusunda ve Antibalistik Füzelerin (Anti-Ballistic Missiles-ABMs) yasaklanıp yasaklanamayacağı konusunda belirleyici bir ses olmaya devam etmiştir.

Wohlstetter, MAD tartışmalarının ahlak yoksunluğu karşısında dehşete kapılmış; SALT konusunda ise Sovyetlere eşit muamele gösterilmesinden ve Amerika'nın yaratıcı potansiyelini dondurmasından ötürü muhalif ses olmuştur. O, Amerikan füze savunma programına doğru tam gaz ilerlenmesinden yanadır. Wohlstetter'ın görüşleri, Washington'un Demokrat Senatör, partisinin şahini, Senatör Henry ("Scoop") Jackson ile ya da onun için çalışan öğrencileri tarafından güçlü bir şekilde desteklenir.[21]

Wohlstetter'ın endişeler listesinde üst sıralarda yer alan bir diğer konu da, nükleer silahların muhtemel yayılması olmuştur; özellikle de Orta Doğu'da... Johnson hükümeti, bölgede deniz suyun-

21 Bu tartışmanın detaylı tarihleri için, bakınız Gregg Herken, *Counsels of War.*

dan içme suyu elde edilmesi projesini desteklemeye başladığında, Wohlstetter niyetin alkışlanmaya layık olduğu konusunda hemfikirdir, ancak bu fabrikalarda plütonyum elde edilebileceğini de göz önünde bulundurur; yani nükleer silahlar için gerekli olan madde... 1960'ların sonlarında, liderleri böyle bir tesis için Amerikalı mühendislik şirketinin planlarını değerlendirdiği İsrail'e yaptığı bir ziyaretten dönen Wohlstetter, asistanı Paul Wolfowitz'in eline bir yığın belge tutuşturur ve İbranice okuyup okuyamadığını sorar. Cevap, "evet"tir ve Wolfowitz'in bu araştırmaları doktora tezinin oluşmasını sağlar. Paul, tezinde, nükleer silahların yayılmasının yaratacağı riskin tuzlu sudan içme suyu elde etmenin olası faydalarına kıyasla daha ağır bastığını savunacaktır. Dahası, İsrail'in nükleer silah edinmesi gerekli mi sorusuna karşılık, bu silahların askerî anlamda değerli olup olmadığının tartışılır olduğunu belirtir, zira İsrail'e ait herhangi bir nükleer silahın, göreceli olarak basit bir fırlatma sistemine bağımlı olacağı bir gerçektir. Bu da İsrail'i konvansiyonel saldırılar karşısında savunmasız bırakabilecektir.

Tez, "İsrail merkezli bir nükleer tehdit, İsrail'in konvansiyonel askerî konuma dayanan askerî pozisyonunu zayıflatabilir" şeklinde bir uyarıyı da içermektedir. Şöyle ki; İsrail'i "Batı'daki dostu ülkelerden koparabilir ve bu durum karşısında Sovyetler de aktif bir şekilde Arapların tarafında bir müdahalede bulunabilir... İsrail'in elde edeceği nükleer silahlar, Arapları da aynı yola itebilir ve onlar da çaresizce nükleer silah edinme girişiminde bulunabilirler. Araplar, nükleer güçlerini ilk etapta Sovyetler Birliği'nden edinemezlerse, daha sonraki aşamalarda Çin'e böyle bir talepte bulunabilirler ya da kendileri buna sahip olabilirler."[22] Bir yüksek lisans öğrencisi için tüm bun-

22 Paul Wolfowitz, "Nuclear Proliferation in the Middle East", doktora tezi, University of Chicago, 1972; Mann, *Rise of the Vulcans,* s.30-

lar fazlasıyla akıllıca ve cüretkâr öngörüler olarak değerlendirilebilir. (İsrail hiçbir zaman bunu kabul etmese de genel olarak nükleer silaha sahip olduğu kabul edilmektedir; bu da İran, Suudi Arabistan, Mısır ve Saddam Hüseyin'in Irak'ının da benzer silahlar edinme taleplerini doğurmuştur).

Ancak Wohlstetter'ın en büyük endişesi, nükleer stratejilerle ilgilidir ve analizleri teknik boyutlarda olmuştur. Chicago Üniversitesi'ndeki meslekdaşlarının arasında Soğuk Savaş sırasında, demokrasinin geleceğine ilişkin olarak öğrencilere daha geniş, ancak zıt görüşler aktaran iki Alman göçmen de vardır. Bugünlerde Leo Strauss (1899-1973), daha çok Yeni Muhafazakârların akıl hocası olarak kabul edilir. Ancak 1960'larda, Vietnam Savaşı'na karşı çıkılan münazaralarda önemli bir rol üstlenen Hans Morgenthau (1904-1980) Strauss'dan daha meşhurdur. İki profesör de Almanya'da bir Yahudi olarak dünyaya gelir. Her ikisi de üniversiteye gider (Morgenthau Münih'te, Strauss ise Marburg'da) ve her ikisi de Nazi Avrupasından kaçarak Amerika'da yeni bir kariyere başlamayı tercih eder (Morgenthau ilk başta Brooklyn College'de ve Kansas Üniversitesi'nde bulunur, Strauss ise Yeni Toplumsal Araştırmalar Okulu'ndadır. (New School for Social Research).

İkisinin yolları, birbirinden kesin çizgilerle ayrılır. Morgenthau, küresel uyuşmazlıklarda ulusal çıkarları belirleyici kılavuz olarak görür ve güçlü bir şekilde, liderlerin erdem ve gerekçelerinin önemsiz olduğunu düşünür. Birçok felaketi beraberinde getiren İngiliz savaştansa taviz verme yanlısı Neville Chamberlain'ın belki de en iyi dileklere sahip olduğunu, öte yandan amansız devrimci Robespierre'in ahlaki saflığının onu kendisinden daha az ahlaklı gördüklerine giyotini layık görmeye sevk ettiğini hatırlatır. Morgenthau, herhan-

31'de alıntı yapılmıştır.

gi bir ulusun takdiriilahinin bir aktörü olduğu görüşünü, kâfirlik olarak niteleyip reddeder. Bir politikanın ahlaki değerlendirmesi, evrensel prensipler değil, somut sonuçlar doğrultusunda yapılmalıdır. Morgenthau'nun bakış açısıyla sağduyu -alternatif davranışların sonuçlarının ölçülüp tartılması- politikadaki en kudretli erdemdir. Kendisinin tüm bu düşünceleri yirmi sene boyunca kendi alanında egemen bir ders kitabı olan *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace* (Uluslararası Politika: Güç ve Barış Mücadelesi) adlı kitabında ele almıştır. Kitap, 1948'deki ilk basımının ardından tam dört baskı daha yapar.

Kitabın son bölümünde Morgenthau, dünya politikasına hâkim olmalarını ümit ettiği "dört temel kural" ortaya koyar: "Diplomasi, Haçlı ruhundan arındırılmalıdır; dış politika hedefleri ulusal çıkarlar bakımından tanımlanmalıdır; diplomasi politik tabloya öteki ulusların bakış açılarından bakmalıdır; uluslar kendileri için hayati olan meselelerin haricinde tüm konularda uzlaşmaya gayret göstermelidir."[23] Morgenthau'nun sıklıkla alıntı yaptığı yazarlar arasında Tocqueville, Max Weber, Reinhold Niebuhr, Raymond Aron, Joseph Schumpeter ve Isaiah Berlin gibi ironist ve rölativist kişiler vardır. Morhenthau, özellikle de 19. yüzyıl Amerikan düşünürü William Graham Sumner'a ait bu pasajı çok sevmektedir:

> Bir savaş istiyorsan, bir doktrin ortaya at. Doktrinler, bugüne kadar insanoğlunun karşısına çıkan en dehşet verici zorbalardır. Çünkü her biri, insanoğlunun mantığına nüfuz eder ve kişinin kendisini aldatmasına neden olur... (Doktrinler) metafiziksel birer iddiadırlar. Hiçbir zaman doğru değildirler; çünkü

23 Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace,* s.540-44.

> mutlaktırlar. İnsana dair meseleler ise her daim şartlı ve görecelidir... Eğer politik bir sloganı başıboş bırakır ve onun yayılmasına izin verirseniz, bir gün uyandığınızda onun sizin üstünüzde olduğunu görürsünüz. O, artık sizin üzerinizde söz sahibi olmuştur ve ona karşı güçsüzsünüzdür; tıpkı insanoğlunun yanılgılar karşısındaki güçsüzlüğü gibi.[24]

Leo Strauss'un dünya görüşü (*Zeitgeist)* ise ne kadar farklıdır. Morgenthau'nun yere göğe sığdıramadığı görecelik, Strauss'a göre modern dünyaya hâkim olan ideolojik zehirlerin kaynağıdır. Strauss'un yazıları genellikle muğlak, argümanları ise dolaylı olmuştur. Yazılarında genellikle Platon, Ksenofon, Hobbes ve Lock'un derin düşüncelerine yer verir. O, olaylar karşısında sıklıkla kayıtsız kalan Amerikalıları uyarmak istemiştir. Ümitsizce liberalizmin krizleri olarak nitelendirdiği konu üzerine yazılar yazmıştır: "Liberalizmin mutlak temellerini terk edip tam anlamıyla göreceli olma gayreti nedeniyle oluşan krizler." Strauss'a göre görececilik, "tüm bakış açıları eşitmiş gibi uysal bir inanca dönüşerek" kolayca yozlaşmıştır (bu nedenle de bunlardan hiçbiri ateşli bir tartışmayı, derin analizleri veya sadık bir savunmayı hak etmiyor). Dahası görecelik, birtakım ahlaki iç sezilerden, yaşayış biçiminden veya insan tipinden bahseden kimselerin bir şekilde elitist veya antidemokratik -bu nedenle de ahlaksız- oldukları gibi rahatsız edici bir inanca kapılmıştır."[25]

Weimar Cumhuriyeti'nin çöküşüne bire bir tanık olmasından ötürü Strauss, Amerika'nın coşkun bir deniz gibi kabaran politik sistemini endişeyle takip eder. Ancak İngiliz siyaset bilimci John Gray'in *Black Mass: Apocalyptic Religion and the Death of*

24 a.g.e., s.540-41.

25 Mann, *Rise of the Vulcans,* s.26'dan alıntı yapılmıştır.

Utopia (2007) adlı kitabında ortaya attığı iddiasına göre, bu analoji yanıltıcıdır: "Strauss'un demokrasi teşhisi, daha ziyade Weimar Almanyasına aittir. Şöyle ki; kitlesel anlamda işsizlik, hiperenflasyon, savaş hazırlıkları ve ulusal aşağılanma, Weimar rejiminin sahip olduğu tüm meşru zemini yerle bir etmiş durumdadır."[26] Ne var ki bunlardan hemen hemen hiçbiri, savaş sonrası Amerikası için geçerli değildir. Strauss ile öğrencileri, ortak ve tutarlı bir biçimde Amerika'nın güç ve diriliğini azımsamıştırlar (özellikle de başkanlar demokrat olduğu zaman); tıpkı Sovyetler Birliği'nin güç ve tehlikesini abarttıkları gibi.

Strauss'un doğuştan gelen bu kasveti, bir ölçüde iki ağır sıklet Alman filozofundan beslenir. Bu kişiler, varoluşsal endişeyi formüle eden Martin Heidegger ile put kırıcı derecede aşırı tutucu Carl Schmitt'dir. 1920'lerde genç Leo, *Freiburg* Üniversitesi'nde Heidegger ile çalışır. Schmitt ise Strauss'un Rockefeller bursunu almasında oldukça etkili olmuştur. Bu burs sayesinde Strauss, 1933'te Nazi Almanyasını terk edip Paris'e geçebilmiştir. Ancak, maalesef iki düşünür de Nazi Rejimi ile uzlaşmışlardır. Strauss ile Schmitt'i, Hitler ile aynı noktada buluşturan şey, Weimar döneminin nihilizmine karşı duydukları tiksinme hissi olmuştur; tıpkı birçok Amerikalı muhafazakârın 1960'ların radikal taşkınlıklarından iğrenmeleri gibi. Strauss'a göre demokrasinin düzensizlikleri, tıpkı Platon'un *Devlet*'inde olduğu gibi, sürüden uzaklaşarak ileriyi görebilen bir efendi sınıfına duyulan ihtiyacı teyit etmiştir. Kendisinin 1959'da Chicago Üniversitesi'ndeki Rockefeller Şapeli'nde yaptığı işe başlama konuşması sırasında samimi bir şekilde dile getirdiği üzere, "Liberal eğitim, demokratik kitle toplumu içerisinde bir aristokrasinin bulunması için elzem bir gayrettir. Liberal eğitimin as-

26 John Gray, *Black Mass,* s.130.

la genel bir eğitime dönüşmesini beklememeliyiz. Çünkü o her zaman için bir azınlığın yükümlülüğü ve ayrıcalığı olarak kalacaktır."[27]

> Neticede, Strauss politika alanında yalan söylemenin kınanması gereken bir gereklilik olmasının yanı sıra sağlam bir politikanın erdemli ve asil bir aracı olduğuna da inanmıştır. Entelektüel tarihçi Earl Shorris, 2007'deki sınıflandırması *The Politics of Heaven*'da, "fikrin kökeni, bundan daha yüce olamazdı" yorumunu yapar: "Platon'un kendisi erdemlilerine, yani altın kalpli insanlarına, öteki düzeylerden insanları (gümüş, pirinç, demir) olmaları gereken yerde tutmak, devlete karşı sadık kalmalarını ve devletin emirlerini yerine getirmeye hevesli olmalarını sağlamak için, -siyasi masallar, tıpkı nükleer bir bombası olan Saddam Hüseyin hayaleti gibi - asil yalanlar söylemelerini tavsiye etti. Strauss da aynı şekilde ulusal çıkarlar doğrultusunda, asil yalanlar söylenmesini tavsiye eder ve Platon'un aristokratlar görüşünü savunur. Bu görüşe göre, bu kişiler o denli erdemlidirler ki bu tarz yalanları ancak ve ancak iyilik için, devleti ve dünyayı bir düzen içerisinde tutmak için söyleyeceklerdir."[28]

Leo Strauss'un öğrencilerinin, George W. Bush Hükümeti üzerinde ne ölçüde etkileri olduğu tartışmalıdır. Strauss'un derslerinden ikisini alan Paul Wolfowitz, Strausscu olduğu iddialarını abartılı bulduğunu ifade ederek reddetmiştir. Ancak çevresinin Leo Strauss'un öğrencileriyle dolu olduğu reddedilemez bir gerçektir. 1960'tan itibaren, Batı'nın Soğuk Savaş'ı kaybediyor olmasından korkan Wolfowitz ve Strausscular, yumuşama politikasına,

27 Earl Shorris, *The Politics of Heaven: America in Fearful Times,* s.178.
28 a.g.e., s.189.

Kissinger'a ve silahlar konusunda bir sınırlama getirilmesine karşı çıkarlar. Onlar, bunun yerine Amerika'nın gücünün gerekirse tek taraflı olarak kahramanca yansıtılmasının gidişatı değiştirmek için zorunlu olduğunu savunurlar. Tipik bir manifesto olan *The Present Danger: Do We Have the Will to Reverse the Decline of American Power?* adlı kitabında muhafazakâr polemikçi Norman Podhoretz, Amerikalı liberallerin "taviz verme kültürü" hastalığına yakalandıkları konusunda uyarıda bulunur ve "Amerikan kararlılığının çöküşünün" ülkenin en sonunda hem politik hem de ekonomik anlamda "daha üstün olan Sovyet gücünün" boyunduruğu altına gireceğine dair bir işaret olduğunu ifade eder. Podhoretz'in bu kasvetli düşüncelerine yer verdiği kitabı 1980'de, yani Sovyet imparatorluğunun çöküşünden yalnızca on yıl önce yayımlanmıştır.[29]

Strauss'un hemen hemen aynı ölçüde karamsar olan öğrencileri arasında, tıka basa dolu sınıflara Amerikan liberalizminin çarpıcı ölüm ilanını çoktan asmış olan Chicago'lu Profesör Allan Bloom; Harvard'lı Profesör Harvey Mansfield ile onun kuklalarından, *The Weekly Standard*'ın kurucu editörlerinden William Kristol; "Karanlıklar Prensi" olarak tanımlanan ve Sovyetlere karşı gösterilecek en ufak bir tavize bile tahammülü olmayan, silah kontrol uzmanı Richard Perle; daha sonraki yıllarda tarihin sonuna gelmiş olduğumuz müjdesini verecek olan akademisyen diplomat Francis Fukuyama ve tam anlamıyla bir Strausscu olan Abram Shulsky vardır. Shulsky, 2001'de, CIA'in Saddam Hüseyin'in Usame Bin Ladin ile olan ilişkilerine dair sevimsiz muğlaklığını takviye amaçlı (daha doğrusu, düzeltmek için) Pentagon'un oluşturduğu Özel Planlar Dairesi'nin başına geçecektir.

Strauss'un etkisi, Abram Shulsky'ın Gary Schmitt ile ortaklaşa

29 Norman Podhoretz, *The Present Danger,* muhtelif yerlerde mevcuttur.

yazdığı *"Leo Strauss and the World of Intelligence (By Which We Do Not Mean Nous)* isimli makalesinde övülecektir. *Nous,* Yunancada rasyonalitenin bir üst biçimi anlamına gelen felsefi bir terimdir. Yazarlar, Strauss'un "nezaketini, detaylara yoğunlaşabilme yeteneğini, olayların görünmeyen yüzlerine bakma konusundaki tutarlı başarısını ve maneviyatını" överler. Yazarlar, ayrıca, Strauss'un "çok az da olsa John Le Carré'nin romanlarında geçen George Smiley'yi anımsattığı bile söylenebilir" şeklinde yorumda bulunurlar. Buna karşılık, CIA analizcileri, "Soğuk Savaş sırasında herhangi önemli bir soruna dair Sovyetler veya başka bir komünist devlet tarafından aldatılmış olabileceklerine inanmak istemediler. Tarih bunun fazlasıyla naif bir yaklaşım olduğunu göstermiştir"[30] yorumunda bulunacaklardır.

Ancak hikâyenin tamamı bundan ibaret değildir. 1976'da, özellikle bu iddia edilen naif yaklaşıma işaret etmek için, CIA Başkanı olan George H. W. Bush, sertlik yanlısı bir çare sunmak üzere uzmanlardan oluşan bağımsız bir grup oluşturur. Bu oluşan ekip, CIA'nin Harvardlı tarihçi Richard Pipes tarafından yönetilen meşhur "B Takımı"dır. Üyeleri arasında, Yale'de öğretim görevlisi olan Paul Wolfowitz de vardır. (Pipes'ın daha sonra anımsadığı kadarıyla, "O muhtemelen grubun en sessiziydi.") B Takımı'nın ortak bir şekilde vardıkları sonuçlar, Kremlin'in cesaretini abartır niteliktedir. Buna karşılık, eğer herhangi bir Strausscu, Sovyetler Birliği'nin ufukta beliren yıkılışını öngörmüşse de bu gözlerden kaçmıştır.[31]

Tatlı dilli, sessiz ve pek nadiren gürültü çıkaran Wolfowitz'i, arkadaşları, partizanca ideolojiler taşıyan bir kimse olarak değil, aksi-

30 Seymour M. Hersh, *Chain of Command: The Road from 9/11 to Abu Ghraib,* s.219-20'den alıntı yapılmıştır.

31 Bakınız: John Cassidy, "The Next Crusade", *The New Yorker,* 8 Nisan, 2007.

ne aklın bir simgesi şeklinde değerlendirmiştirler. 1981'de Reagan Hükümeti'ne katılmasının ardından, Demokrat Parti ile uzun zamandır süregelen ilişkisini sonlandırması üzerine, kendisini eski patronuna Washington'daki Demokratik Senatör'e atıfta bulunarak, "Cumhuriyetçi Scoop Jackson" olarak tanımlayacaktır. Wolfowitz refah devleti uygulamalarına karşı çıkmaz veya Amerika'nın daha az uygun Soğuk Savaş müttefikleri için geçersiz bahaneler sunmaz. Dışişleri Bakanlığı'ndaki üç görevinden de -Politika Planlama Dairesi Başkanı, Doğu Asya Bakan Yardımcısı ve Endonezya Büyükelçisi- yüzünün akıyla çıkar. Henüz acemi bir diplomat iken Dennis Ross B Takımı raporunda çabucak kusurlar bulmasının üzerine, departmanın planlama ekibinde Wolfowitz için çalışmak üzere davet edilir. Ross, daha sonra *The New York Times*'dan Keller'a şunları söylemiştir: "Bana kalırsa onu her daim siyasi yelpazenin bu tarafında yer alanlardan ayıran şey, onun birtakım ön eğilimlere sahip olmayışı değil, daha çok sahip olduğu açık fikirliliktir. O, farklı değerlendirmelere entelektüel açıdan kesinlikle çok daha açık bir kimsedir."[32]

Wolfowitz diplomasinin törensel ayinlerinden zevk almaz. Amerika Dışişleri Bakanı George P. Shultz, anılarında, Japonya'ya gerçekleştirdiği ilk resmî ziyareti sırasında Dışişleri Bakanlığı'ndan yüksek mevkili kişilerle öğle yemeği yedikten sonra, resmî bir şekilde kadehlerini havaya kaldırmaları gerektiğinde gerçekleşen bir olaya yer verir: "Yeni Uzak Doğu İlişkileri Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz'i, çenesi göğsüne düşmüş şekilde gördüm. Derhâl kendisine şöyle bir not uzattım: Yeni yardımcı sekreterler için kural bir: Bakanlar kadehlerini havaya kaldırdıklarında *kesinlikle* uyuya kalmak yok." (Wolfowitz, daha sonra bu tür ayinlerde kendisinden daha tecrübeli biri olan akşam yemeği partnerine, ayık kalmayı na-

32 Keller, "The Sunshine Warrior."

sıl başardığını soracaktır. Kendisine fısıldanan cevap ise "Çatalımın üzerine oturarak!" olmuştur.)[33] Bunun dışında ve genel olarak Shultz, Wolfowitz'in Çin ile olan ilişkileri ve Marcos diktatör rejiminden Filipinlerde demokrasisinin yeniden doğuşuna doğru uzanan geçiş döneminde, bakanlığın politikasını ele alış biçiminden gerçekten de etkilenir. Bu nedenle Wolfowitz kendisini, Endonezya büyükelçisi olarak sahaya gönderip göndermeyeceğini sorduğu zaman, Shultz'dan aldığı yanıt olumlu olur.

Bu ilginç bir tercihtir. Çok az ülke, bir dönemler Endonezya kadar önemli olmuş ve genel anlamda bu denli görmezden gelinmiştir. Endonezya'da, dünyanın en kalabalık Müslüman ulusu yaşamaktadır. 2007'de bu sayı 235 milyona ulaşmıştır. Manila'da olduğu gibi, Jakarta'ya da bir diktatör hâkimdir. Bu kişi, yıllanmış Başkan Suharto'dur. Kendisi bir Amerikan müttefikidir ve 1975'te kendisini ziyaret eden Başkan Ford ile Amerikan Dışişleri Bakanı Kissinger'ı bir Portekiz toprağı olan Doğu Timor'u işgal edip, kendi topraklarına katmak gibi bir düşüncesi olduğu konusunda önceden uyarır. Aldığı turuncu ışıkla birlikte, zorlu ve uzatmalı bir işgalin ilk adımı olan istila başlar. Yine de umut vaat edici bir biçimde, Manila'da olduğu gibi Jakarta'da da büyüyen bir yerel demokratik muhalefet vardır.

Dahası, Wolfowitz'in eşi Clare, bölgeyi tanımakta ve dillerini konuşabilmektedir. O, lise döneminde Endonezya'da değişim öğrencisi olarak bulunmuştur ve sosyal antropoloji alanında hazırladığı doktora tezi ülkenin etnik karışımına dairdir. *The New Yorker*'dan Peter J. Boyer'in keşfetmiş olduğu üzere, Wolfowitz ile seyahat eden gazeteciler, Endonezya'nın onun ruh hâlini düzeltmek için en doğru yer olduğunu fark etmişlerdir. Paul, Boyer'e "Bu yere âşık olacağımı hiç düşünmüyordum." demiş ve şöyle devam etmiştir: "Ancak

33 George P. Schultz, *Turmoil and Triumph*, s.183.

bu oldu. Hangi ülkeyi temsilen burada bulunuyor olduğumu unutmak veya onların hatalarına göz yummak gibi bir hataya düştüğümü zannetmiyorum; ancak burada bana son derece çekici gelen o kadar çok şey oldu ki!"[34]

Cakarta'da hâlâ akıllardan silinmemiş büyük bir tutkuyla Büyükelçi Wolfowitz, oranın dilini halkla gerçekleştirilen toplantılarda soruları yanıtlayacak derecede öğrenir. Akademik seminerlere katılır ve özellikle de bir kadın dergisinin düzenlediği yemek yarışmasında "Madam Mao'nun Tavuğu" adlı yemeği ile üçüncülük ödülünü alarak, herkesi kendine hayran bırakır. Muhalif lider Abdurrahman Vahit ile tanışan Paul, onu çok sever ve kendisiyle arkadaşlık kurar. Vahit, din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması gerektiğini savunan dindar, medeni ve hoşgörülü bir Müslüman'dır. Wolfowitz, Vahit ile ilgili, "O, gerçekten de sıra dışı bir insan." yorumunu yapar ve şöyle devam eder: "Yani şunu demek istiyorum; o en büyük Müslüman organizasyonun lideri ve hâlâ bir tolerans havarisi. İnsan nasıl ona hayran kalmaz ki?" Vahit, General Suharto ile gerçekleştirdiği son büyükelçilik toplantısında, demokratik rejim değişimi talebi ile eski diktatörü kızdırmıştır. Zaman içerisinde Vahit'in Müslüman organizasyonu, siyasi bir partiye dönüşmüş ve lideri Vahit, Endonezya'da gerçekleştirilen ilk özgür seçimlerde başkan seçilmiştir.[35]

Bu deneyimler, Wolfowizt'i demokrasiye doğru başarılı bir geçişin Irak'ta da mümkün olduğu konusunda ikna etmekte yeterli olur. Wolfowitz, bu inancın yanı sıra Amerika'nın bu geçiş aşamasında katalizör etkisi yaratabileceğine ve bunun da ötesinde yaratması gerektiğine yürekten inanmıştır. I. Körfez Savaşı sırasında George H.

34 Peter J. Boyer, "The Believer", *The New Yorker;* 1 Kasım 2004.
35 a.g.e.

W. Bush Hükümeti'nin (onun bakış açısıyla) Saddam Hüseyin'i görevden alma şansını elinden kaçırdığı zaman uğradığı hüsrandan zaten bahsetmiştik. 1993'te Bill Clinton'ın göreve geldiği andan itibaren, John Hopkins İleri Uluslararası Araştırmalar Okulu'nun (School of Advanced International Studie) Dekanı Wolfowitz, Iraklı despota, yani Saddam Hüseyin'e karşı kampanyasını yeniden şekillendirir. Kongre'de Irak'ın Özgürleştirilmesi Yasası'nın kabul edilmesi sonucu, çabaları 1998'de doruğa ulaşacaktır. Kabul edilen yasa, Saddam'ın görevden alınmasını ve Irak Ulusal Kongresi'ne (*Iraqi National Congress*, INC) destek verilmesini onaylamaktadır. INC, altı senelik bir zaman dilimi içerisinde Amerika'dan 27 milyon dolardan fazla yardım almış Londra merkezli muhalif bir gruptur.

Bu kampanyalar süresince Wolfowitz'in vazgeçilmez müttefiki Ahmed Çelebi olur. Yorulmak bilmez bir sürgün olan Çelebi, Saddam ile beraber, ülkesinin 2003'te Amerika tarafından işgal edilmesi için, tüm Iraklılardan daha fazla çaba sarf etmiş bir kişidir. *The New York Times*'dan Dexter Filkins'in başarılı bir şekilde gerçeklerle donatılmış olan yazısında belirttiği üzere, "Amerika'nın en güçlü adamını Irak'ın özgürleşmesinin sadece bir öncelik değil, bir saplantı hâline getirmeye ikna eden kişi Çelebi'dir: yani bir yabancı, bir Arap... Aksanlı İngilizcesi oldukça akıcı olan, cana yakın kel çehresinden gülümsemesi hiç eksik olmayan, her daim özel dikim kusursuz bir takım giyen Çelebi, önde gelen Şii Hanedanı'nın çocuğudur: 1920'lerde büyükbabası Irak parlamentosunun üyesi olmuştur. Varlıklı bir Bağdat tahıl ihracatçısı olan babası ise 1958 darbesiyle krallık son bulana kadar Irak senatosuna başkanlık etmiştir. Darbeden önce, Çelebilerin Irak genelinde, toplamda on milyon 200 bin dönüme yakın arazileri vardır. Sahip oldukları toprakların büyük bir kısmı, Bağdat'ın kuzeyinde Kazımiye'dedir. Bugün bura-

da, adı hâlâ Çelebi olan bir kasaba bulunmaktadır. (Çelebilerden biri olan Musa, Gertrude Bell'in Bağdatlı toprak ağalarındandı.)

Filkins'e göre, "Çelebiler, küçük Şii elitinin bir parçasıydılar. Geriye kalan Şii çoğunluğun büyük bir kısmını fakir kesim oluşturuyordu. Söz konusu Şii elitinin bir uzantısı, şu anda Saddam sonrası Irak'ının siyasi yapılanmasının büyük bir bölümünü oluşturmaktaydı."[36] 1950'lerde Ahmed, Bağdat Koleji'ne gidecektir. Bu Katolik bir lisedir ve Şii sınıf arkadaşları arasında, işgal sonrası başkan olacak bir yakını İyad Allavi ile geleceğin başkan yardımcısı Adil Abdul Mehdi vardır. 1958'de eski Irak düzeninin yerle bir olduğu ve radikal Baasçıların iktidarı ele geçirdikleri dönemde, daha varlıklı olan Şiiler yanlarına alabildikleri şeylerle ülkeden kaçmışlardır.

Çelebi, Amerika'ya yerleşmiş ve *MIT*'de matematik okumuştur. Şeref derecesiyle mezun olduktan sonra Çelebi, Chicago Üniversitesi'ne gitmiş ve burada Düğümler Teorisi (*Theory of Knots*) üzerine bir doktora tezi tamamlamıştır. Dr. Çelebi, 1971'de Beyrut'ta, önde gelen Lübnanlı bir milliyetçinin kızı Leyla Osseiran ile evlenir. İran doğumlu Ayetullah Musa el-Sadr da törende hazır bulunacaktır. Ayetullah Musa el-Sadr, militan bir Şii din adamı ve Ahmed Çelebi'nin ileride müttefiki olacak Mukteda el-Sadr'ın kuzenidir. Tüm bunlar, içerden olanların sanki doğal bir şekilde özümsedikleri; yabancıların ise kendilerini tehlikeye atar biçimde göz ardı ettikleri aile ve aşiret ilişkilerinin karmaşık örgüsünü simgelemektedir. Çelebi, bankacılık alanında bir kariyer tercih etmiş ve Ürdün'de hafızalara kazınmış bir skandal ile anılır hâle gelmiştir. Kendisi burada, Petra Bank'ın 300 milyon dolarını zimmetine geçirmekle suçlanır. Çelebi, dolandırıcılık yaptığı gerekçesiyle suçlu bulunur ve gı-

36 Dexter Filkins, "Where Plan A Left Ahmad Chalabi", *New York Times Magazine,* 5 Kasım 2006.

yabında yirmi iki yıl hapis cezasına çarptırılır. (Çelebi, devamlı olarak suçsuz olduğunu savunmuş ve Saddam Hüseyin'i, aşağılayıcı kanıtlar yaratmakla suçlamıştır. 2005'te Ürdünlü yetkililer, kendisinden özür dilemek istediklerini belirttikleri zaman, Çelebi açık bir özür talebinde bulunacak ve bu talebi geri çevrilecektir.)

Çelebi, Irak'tan uzakta kırk beş yıllık bir sürgün dönemi geçirmiştir. INC'nin mimarı ve rehberi olarak sürgün politikasına adımını attığı andan itibaren Çelebi, aynı ölçüde Amerikalı arkadaşlar ve düşmanlar edinir. Dışişleri Bakanlığı ondan kaçınmış, CIA yetkilileri ise 1995'te Saddam'a karşı gerçekleştirilen başarısız ayaklanma, "Keçiler Körfezi" fiyaskosunda onun veya kendilerinin ne kadar payı olduğu konusunda tartışmaya devam etmişlerdir. Potomac güç oyunlarında, George W. Bush'un Savunma Bakanlığı'ndaki kıdemli sivillerle, Başkan Yardımcısı Dick Cheney ve Cheney'in Genel Sekreteri Scooter Libby ile yakın ilişkiler kurmuş olması sayesinde, kendisinden hoşlanmayanları güçsüz bırakır. Ancak Çelebi'nin grubunun sağladığı istihbaratlar, hangi ölçüde güvenilirdir ya da derinlerinde gizlediği sadakati kime karşıdır? Senato İstihbarat Komitesi'nin 2006'daki bir raporuna göre, *INC*'nin getirdiği Iraklı ilticacılar, Senato'nun 2003'teki Irak'a karşı güç kullanımı yetkisi veren kritik oylamasından önce, Millî İstihbarat Tahmini'ndeki kilit yargılara tesir etmişlerdir. Komitenin bulguları kesindir. Buna göre *INC*, "İlticacılar aracılığıyla Irak'ın kitle imha silahlarına sahip olduğu ve teröristlerle ilişkisi bulunduğu yönünde yanlış bilgiler sunarak yetkilileri ikna etmek istemiş ve Amerika'nın Irak politikasına tesir etme girişiminde bulunmuştur."[37]

Çelebi'nin Bağdat'ta, Şiilerin hâkim olduğu bir rejimi garantilemek için İran ile ortaklaşa bir komplo tasarladığına ve Iraklı isyan-

37 a.g.e.

cılara İran tarafından yardım edilmesini sağladığına dair süregelen iddialar, kendisi için aynı ölçüde yıpratıcı olmuştur. Bir noktada, Amerikan güvenlik güçlerinin Çelebi'nin Bağdat'ta bulunan ofisine girmeleri ve onun İranlılar ile arasında geçen ve işgalci güçlerin sınır ötesi mesajlaşma ağına zarar verdikleri gerçeğini bildirdiği mesajlaşmaları bulduklarını belirten raporlar hazırlamaları, bu söylentileri alevlendirmiştir. Şüpheleri aydınlatmak için, *Times*'ın Bağdat ofisinden Dexter Filkins, Çelebi'ye 2005'in sonlarına doğru Tahran'a gerçekleştireceği ziyareti sırasında kendisine katılıp katılamayacağını sorar ve olumlu yanıt alır. Filkins'in vizesi, Çelebi tarafından bir gecede ayarlanır. Bu oldukça sıra dışı bir başarıdır; zira söz konusu gün, İran'ın ulusal bayramına denk gelmektedir. Ardından ikili, İran'ın sınır kontrolleri üzerinden hızlar geçerler ve kendilerini bekleyen özel bir jete atlayıp başkente doğru havalanırlar. Burada (yanında bir Amerikalı işle) Çelebi, Başkan Mahmud Ahmedinejad ve İran'ın ulusal güvenlik danışmanı Ali Laricani (Çelebi hakkında "çok zeki bir adam ve çok işe yarar bir şahsiyet" diye övgüde bulunur) ile buluşur. Filkins, en çok şunu merak etmektedir: Gerçekten de Çelebi gibi Amerika'nın evlatlık edindiği bir demokrasi öncüsünün, "Amerika'nın önde gelen hasımlarından biri adına bir çeşit ikili ajan olması" mümkün müdür?[38]

En güvenilir cevap, kimsenin bu konuyla ilgili kesin bir şey söyleyemeyeceğidir. Hiç tartışmasız, Çelebi önüne geçilemez öz güveni, önemli kişileri içeren geniş tanıdık ağı ve siyasi gidişatı değiştirebilme kabiliyeti ile Amerikalıları, Iraklıları ve İranlıları etkilemiştir. İşgal sonrası Irak'ında, çok geçmeden Başbakan Yardımcılığı ve Petrol Bakanlığı yapacaktır. Siyasi temelinin bir gofret kadar ince olduğu düşünülürse, bunun çok önemli bir başarı olduğu da he-

38 a.g.e.

men fark edilir. Irak'ın 2005 ulusal seçimlerinde INC, 12 milyon seçmenden ancak 30.000'inin oyunu alabilir. Bu ufacık rakam, yeni Irak parlamentosu için tek bir milletvekili seçmek için dahi yetersizdir. Deneyimli analizciler, bu durum karşısında hiç şaşırmazlar; çünkü sürgün edilmiş muhalif grup ile içte yabancı dayatması veya otokrasiye dayalı rejimlere karşı çıkanlar arasında bir antipati genellikle söz konusudur. Özgürleşme sonrası politik ödüller, genellikle ülkesini terk etmemiş ve hapis cezalarına katlanmış olanlara gitmiştir (Mandela, Nehru, Havel ve Kenyatta gibi.) Tabii bazı önemli istisnalar da yok değildir: (Willy Brandt ve Charles de Gaulle gibi.)

Yine tartışmasız bir şekilde, 2001'de Ahmed Çelebi'nin George Bush'un henüz yeni yemin etmiş olan Savunma Bakanı Yardımcısı Paul Wolfowitz kadar sadık bir başka Amerikalı müttefiki daha yoktur.

卐

Wolfowitz'in kendi kökenleri ve deneyimlerine bakılırsa Çelebi'yi neden bu denli inandırıcı ve kendisine yakın bulduğu hemen anlaşılır. O, matematik alanında kabiliyetlidir ve bir göçmen elit üniversitesinde okuyarak en sonunda da Chicago Üniversitesi'nden doktora derecesini almıştır. Çelebi'nin demokratik orta sınıf Irak hayali, Wolfowitz'in umutlarıyla bire bir kesişmiştir ve o kendisini laiklik anlayışına adamış bir kimsedir. *Foreign Affairs*'ın 1991 yaz sayısındaki bir makalesinde Çelebi, Batılıların Irak'ı "şiddet ve itaatsizliğe gömülmüş, yönetimi güç bir ülke" şeklinde algıladıklarını ve bu nedenle de ülkenin güçlü ve gaddar bir yönetime ihtiyaç duyduğunu iddia ettiklerini öne sürer ve bu düşünce kalıplarını yerer. Çelebi bu tezinden yola çıkarak yaptığı genel bir değerlendirmede, 1958 darbesinin öncesinden bu yana, Irak'ın zaten anayasal bir sistem geliştirmekte olduğunu ve Sünnilerin en sonunda gücü Şii ço-

ğunlukla paylaşmaları gerektiğinin farkına varmaya başladıklarını belirtir. Saddam Hüseyin'in devrilmesi durumunda, "bu farklılıklar -Şii ve Sünni, Arap ve Kürt"- yok olabilecektir. Gerçekten de yanlış yönetimler ve ideolojik tabanlı politikaların hüküm sürdüğü onlarca senenin ardından, "Cemaat politikası, mesuliyet bağlamında, muazzam bir cazibeye sahip olmuşa benziyor."[39]

Wolfowitz'e gelince; özel hayatında yaşadığı bir yenilik, Çelebi'nin sahip olduğu iyimserliğin kendisine daha da makul görünmesini pekâlâ sağlamış olabilir. Paul eşinden ayrıldıktan sonra, zeki ve çekici bir kadın olan Shaha Ali Rıza ile görüşmeye başlamıştır. Bu çekici kadın, Dünya Bankası'nın Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesel ofisinde baş iletişim sorumlusu olarak görev almaktadır. Bayan Rıza'nın biyografisi ise Müslüman Orta Doğu'nun her köşesine dokunmaktadır: Babası bir Libyalı, annesi ise yarı Suriyeli, yarı Suudi'dir; o Tunus ve Suudi Arabistan'da büyümüştür ve London School of Economics'in uzun zamandır Orta Doğu çalışmalarıyla ilgilenen enstitülerinin bir parçası olduktan sonra, yüksek lisansını St. Antony's College, Oxford'da tamamlamıştır. Bülent Ali Rıza adlı Türk kocasından ayrılmış olan İngiliz vatandaşı Shaha, oğlu ile birlikte on seneyi aşkın bir süredir Washington'da yaşamaktadır. Shaha, 1997'de Dünya Bankası'nda çalışmaya başlamadan önce National Endowment for Democracy'de görev almıştır. Basın, onun Wolfowitz ile olan ilişkisini öğrendiğinde, Shaha, küçük düşürücü bir üslupla Wolfowitz'in "kız arkadaşı" olarak lanse edilmiştir. O ellilerinde, Wolfowitz ise atmışlı yaşlarındadır. Ancak ikisi de medyanın avı hâline gelir: -*Time* dergisinin büro şefi, bir seferinde, rahatsız edici ve ortalığı karıştıran soruları nedeniyle iş arkadaşları-

39 Ahmet Çelebi, "Iraq: The Past as Prologue?", *Foreign Affairs,* Yaz 1991, s.20-29.

na "Gutenberg'in av köpekleri" adını takmıştır.

Feminist, laik ve demokrat olan Shaha Ali Rıza, Wolfowitz'in Irak'ın uygun bir hükümet eşliğinde modern dünyaya entegre olma fırsatını kaçırdığına dair ikna olmasına yardımcı olur. II. Bush yönetiminin başlangıcında, tüm oklar Bağdat'a karşı daha iddialı bir politikayı göstermektedir. Chicago'nun Kuzey Kıyısının agresif çocuklarından yeni Dışişleri Bakanı Donald Rumsfeld, Amerika'nın küresel stratejisinin daha küçük, mobil, ancak etkili silahlı kuvvetlerle daha iyi bir noktaya taşınabileceğine dair inancını kanıtlamak konusunda son derece kararlı bir duruş sergileyecektir. Önce Afganistan, ardından ise Irak, bu görüşü kanıtlayabilecek niteliktedirler. (Bu amaç uğruna, Rumsfeld astlarını "kar tanesi" -özlü yazılmış muhtıra- yağmuruna tutar ve zaman zaman bilgili yardımcısının imla veya dilbilgisini düzeltmenin tadını çıkarır.) Yeni başkan yardımcısının ofisinde, Yale'de bir dönem Wolfowitz'in öğrencisi olan Scooter Libby vardır. Libby, kimileri tarafından, "Dick Cheney'in Dick Cheney'i" olarak isimlendirilmektedir. O, Amerika'nın üstünlüğünün muhafaza edilmesine dair, amirinin ortaya koyduğu kuvvetli bildirinin tasarımcısıdır. Büyük ölçüde Çelebi ile Wolfowitz sayesinde federal para, tasarlanan özgür Irak'ın embriyosu olarak farz edilen *INC*'ye yağmaya başlamıştır. Karışım hazırdır. Artık ihtiyaç duyulan tek şey, bir kıvılcımdan ibarettir.

Vanity Fair için Sam Tannenhaus tarafından gerçekleştirilen kayda alınmış 2003 senesine ait bir röportaj sırasında Wolfowitz, anlatmaya başlar: "O sırada benim ofisimde bir toplantı gerçekleştiriyorduk. Birisi bir uçağın, Dünya Ticaret Merkezi'ne saplandığını söyledi. Ardından televizyona döndük ve ikinci uçağın çarpmasıyla birlikte gerçekleşen tahribatı izlemeye başladık. Ben olayı bu şekilde anım-

sıyorum. Her şey biraz belirsiz... Hemen yapılacak pek fazla bir şey olmadığından, biz de toplantımız neyle ilgiliyse ona devam ettik. Ardından tüm bina sallandı. İtiraf etmeliyim ki benim olaya dair ilk izlenimin, bir deprem olduğu doğrultusundaydı. İki olayı birbiriyle bağlayamadım. Rumsfeld ise bunu anında başardı."

Sabah 9.43'te, kaçırılan bir dev yolcu uçağı, American Flight 77, Pentagon'a çakılır ve iki yüz kişinin ölümüne yol açar. On binlerce kişi tahliye edilir. Sızan yakıt, binanın ahşap çatısından yayılan alevlerin içerisinden yükselen dumanlara neden olur. Pentagon'un yarısı geçici bir süreyle kapatılır. Bu olayı takiben Washington ile Camp David'de gerçekleştirilen acil yüksek düzey toplantıların detayları, kimin ne söylediğine ve ne zaman söylendiğine göre değişiklik gösterir. Wolfowitz'in anımsadığı kadarıyla, bu sırada iki tartışma geliştirilir; ilki taktikler ve zamanlamaya dairdir ve Başkan Bush, eski kafalı bir yaklaşımla ilk önce Afganistan'ın vurulmasını istemiştir. Daha geniş bir kapsama sahip olan strateji konusunda ise Wolfowitz şunları anımsar: "En azından 20/20'lik bir oranla herkes Başkan'ın daha kapsamlı bir emeli olduğunu net bir şekilde anlamıştır" Bu emel Irak'tır. Kesin olan bir şey daha varsa o da Saddam Hüseyin'in devrilmesinin en kararlı, hırslı ve güçlü savunucusunun Paul Wolfowitz olduğudur. Bu noktada, Irak'a Özgürlük Operasyonu (OPERATION IRAQI FREEDOM) başlamadan önce dahi, bu kadar zeki bir adamın Irak Savaşı ve onun kanlı sonu hakkında nasıl bu denli yanıldığına dair bazı ipuçları mevcuttur.[40]

Zeki bir Washington gözlemcisinin bir zamanlar belirttiği üzere, tüm benzetmeler yanıltıcıdır; örneğin Âdem ile Havva'nın

40 Tüm alıntılar Savunma Bakanlığı'ndandır, Wolfowitz belgeleri, 9 Mayıs 2003, Sam Tannenhaus ile mülakat, www.defenselink.miltranscripts/2003/tr20030509-depsecdef0223.html.

Cennet Bahçesi'nden kovulmalarına neden olan duruma da yine yanlış bir benzetme neden olmuştur: İblis, Havva'ya, elmanın tadına bakarsa "Tanrı gibi" olabileceği sözünü vermiştir. Wolfowitz, ikisi de parçalanmış Üçüncü Dünya ulusu Filipinler ile Endonezya'da, otokrasiden demokrasiye geçişe tanık olur. Darmadağınık bir geçiş sürecinin ardından elbette kusurları olan; ancak her şeye rağmen başarılı bir seçime dayalı yapıya ulaşılmıştır. Wolfowitz, röportajlarında sıklıkla, Çavuşesku rejiminin -çete adaleti, iktidar partisinin daimi lideri ile eşinin hayatlarına son verdikleri- gürültülü çöküşünün ardından yükselen Romanya örneğine işaret eder ve işgal sonrası Irak'ın durumunun, komünizm sonrası Romanya'nın geldiği noktaya ulaşması hâlinde, kendisinin projenin başarıya ulaşmış olduğunu düşüneceğini belirtir. Ancak bu örneklerin tamamında, söz konusu geçişlere zemin hazırlayan şiddetli dış müdahaleler değil, *içsel* faktörlerdir. Ne de Amerika Birleşik Devletleri'nin ikna edici bir *casus belli*'si yani savaş nedeni vardır. Saddam'ın sözde nükleer-kimyasal-biyolojik silahlar programına dair kanıtlar o denli zayıftır ki, Irak Savaşı komşu ülkeler Meksika ve Kanada'nın hükümet başkanları tarafından yersiz ve yasa dışı ilan edilir. Vatikan, Papa II. John Paul ve BM Genel Sekreteri Kofi Annan da savaşa en az Fransa, Almanya, Rusya ve Çin'den yükselmesi beklenen olumsuz sesler kadar karşıdırlar. Ortak kanı, Wolfowitz ile müttefiklerinin Iraklı sürgünlerin bencilce isteklerine itibar ederek, ne kadar kolay aldanabildiklerini göstermiş olduklarıdır. Söz konusu Iraklı sürgünlerin yegâne emelleri ise iç uyuşmazlığın hüküm sürdüğü Irak meselesinde bir süper gücü kendi saflarına çekmektir. Wolfowitz ile ilgili olarak ise Irak'taki eski baş silah denetçisi David Kay, açıkça şunu belirtmiştir: "O, gerçekten de tüm bunlara inanmıştı. Kanıtların

elinde olduğunu düşünmüştü. İlticacılardan gelen kanıtlar. Yani her biri, Çelebi'den gelen kanıtlar."[41]

Bu çok basit bir açıklamaya benziyor, öyle değil mi? Irak Savaşı'nın yaratıcılarının birbirlerine kayıt dışı söyledikleri şeylerin tamamına henüz ulaşamıyor olsak da, başlangıçta oluşan çekimser havanın hızlı bir zaferle birlikte yok olabileceğine inandıklarını söylemek mantıklı görünüyor. Tıpkı John Kennedy'nin 1961 Domuzlar Körfezi fiyaskosunun ardından yaptığı şu ünlü açıklama gibi: "Zafere binlerce baba sahip çıkarken, yenilgi öksüz kalır." Gerçeği söylemek gerekirse hızla zafer kazanma düşüncesi, bir fanteziden ibaret değildi. Sadece birkaç ay önce, Rumsfeld'ın Yeni Model Ordusu Kabil'e girmiş ve Taliban rejimini kolayca saf dışı bırakmıştı. *The New Yorker*'dan Nicholas Lemann, Nisan 2002'de Irak'a karşı gerçekleştirilecek saldırının hazırlıkları devam ettiği sırada, bu tarz zaferlerin resmî bir yetkilinin tutumunu nasıl etkileyebileceğine dair bir tanımlama yapmış; Hükümet binasında Scooter Libby ile buluşmuştur. "Libby kendisinden son derece emindir ve tesadüfen mi yoksa patronunun (Dick Cheney) etkisinin bir sonucu olarak mı bilinmez, haşin ve kendi şahsına münhasırdır, ayrıca gürleyerek konuşmuştur. Libby de Condoleezza Rice ve Bush gibi, hükümetin hâlihazırda başlattığı savaş ve yeniden yapılandırma projesinin onu yürütmekle görevlendirilenler açısından belki de hiç zahmetli olmayacağı, ancak hiç şüphesiz doğru olduğu, atılabilecek en ihtiyatlı adım olduğu fikrini sükûnetle kabul etmiş görüntüsü çizmiştir."[42]

Bugün, bu ihtiyatlı adımın nasıl sonuçlandığını herkes görmektedir. Belli bir ölçüde bütçe sorunları nedeniyle işgal gücü özgür-

41 Dexter Filkins, "Where Plan A Left Ahmad Chalabi", *New York Times Magazine,* 5 Kasım 2006.

42 Nicholas Lemann, "The Next World Order", *The New Yorker*, 1 Nisan, 2002.

leşmiş Bağdat'taki düzeni sağlamak konusunda yeteriz kalmış, Irak ordusunun ani bir şekilde dağılmasıyla birlikte işler daha da kötüye gitmiş, bu durumun sonucunda ülke işsiz, cesareti kırılmış, guruyla oynanmış ve silahları olan savaşçılarla dolup taşmıştır. Ani ve devasa ölçülerdeki "Baasçıların temizlenmesi hareketi", bir başka sağanağa yol açmış; bir grup bürokratı da işsiz ve şikâyetçi konumuna sokmuştur. Görkemli bir şekilde Koalisyon Geçici Yönetimi (*Coalition Provisional Authority*, CPA) adı verilen yapı, Irak'ın dil, tarih ve dini karşısında benzer ölçülerde bilgisiz Amerikalı genç diplomatlarla doldurulmuştur. Öte yandan ortama, Çelebi'nin medya hayranları (başta, âdeta Flora Shaw'ın rolünü üstlenen, *The New York Times*'dan Judith Miller olmak üzere) tarafından körüklenen, yaygın bir izlenim hâkim olur. Bu izlenime göre Ahmed Çelebi, her an bir adım öne çıkıp uzun zamandır bastırılmış olan halkın alkışları eşliğinde Irak'ın kurtarıcısı rolüne soyunabilecek durumdadır.

Irak'ın şükranlarını sunacağına dair cüretli tahminleri, gittikçe derinleşen bir ayaklanma ile karışınca Washington'da bulunan savaş destekçileri gerçek bir sürpriz yaşayacaklardır. Özgürlüğüne kavuşmasının hemen ertesinde soluğu Bağdat'ta alan Çelebi'yi birkaç İranlı'nın dışında kimsenin bilmediği ortaya çıkmıştır ve işgal otoriteleri kendisini tahta çıkarmaktan vazgeçmişlerdir. Çelebi, daha sonra "bu bir kukla gösterisiydi!" diye yakınacaktır. "Olabilecek en kötü şey. Bunun sorumlusu bizler olduk ve hiç gücümüz yoktu. Amerikalılar ne yaptılarsa karşılığında bizler suçlandık, ancak tek bir tanesini bile farklı bir yöne sürükleyemedik." Çelebi incitici bir üslupla anlatmaya devam eder: "Tüm bu yaşananların gerçek suçlusu Wolfowitz'dir. Cesaretlerini yitirdiler. Pentagon beyleri cesaretlerini yitirdiler."[43]

43 Filkins, *"Where Plan A Left Ahmad Chalabi"* den alıntı yapılmıştır.

Gerçekte ise birçok oldukça zeki üst düzey Pentagon yetkilisi, kurgusal bir Irak'ın kendi kafalarındaki soyut tasavvuruna inanarak, laik modernite dış görünüşüne ve Batılılaşmış sürgünlerinin iyimser güvencelerine aldanarak bir yanılgıya kapıldılar. Savunma Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan olası bir işgalin yaratacağı risklerle ilgili büyük kapsamlı değerlendirmeyi basitçe göz önüne almamıştır. İşgale kısa bir süre kala arkeologlardan oluşan bir ekip, Dışişleri Bakanı Rumsfeld'a acilen korunma altına alınması gereken büyük değer taşıyan kazı alanları ve müzelerin bir listesini sunduklarında, ekip üyelerine tek tek teşekkür edilmiş ve sundukları liste ortadan kaybolmuştur. Bağdat'ın düşüşünün hemen ertesinde, Irak'ı iyi bilen eski Yemen Büyükelçisi Barbara Bodine, Pentagon'a davet edilmiş ve en üst düzey yetkililerin dahi onun görüşleri karşısında ne denli ilgisiz davrandıklarına tanık olmuştur. Stanford Üniversitesi'nden demokrasinin yayılması alanında uzman Larry Diamond tarafından tekrar anlatıldığına göre, Paul Wolfowitz, kendi radikal görüşlerini benimsetmek için baskı kurmuştur. Wolfowitz, "Neden tüm il ve kaza sınırlarını yeniden şekillendirmeyelim ki?" yönünde bir öneri dahi sunabilmiştir. Bodine'den aldığı yanıt ise şöyledir: "Yol ağına bak. Bu yolların nereden, nasıl devam ettiğini gösteren ağ. Bu asırlar içerisinde oluşmuş bir düzen. Bu, aynı zamanda Iraklıların kendilerini nasıl gördüklerine dair bir resim." Sınırlar yeniden çizilmemiştir.[44]

Irak'ın savaş sonrası ilk Savunma Bakanı, Ali A. Allavi, *The Occupation of Iraq* (Irak'ın İşgali, 2007) adlı bir kitapta, ayrıntılı değerlendirmesini adilane bir şekilde ifade eder:

44 Larry Jay Diamond, *Squandered Victory*, s.31.

> Geride bıraktığımız son yirmi senenin korkunç toplumsal mirası 9 Nisan 2003'te Bağdat'a giren Amerikalı birlikler tarafından neredeyse hiç anımsanmamaktaydı. Ne de geri dönen Iraklılar, kendileri uzaktayken ülkelerinde yaşanan değişimleri ve on yıllardır süregelen diktatörlük, savaş ve yaptırımlar neticesinde Iraklıların bedenlerine ve ruhlarına işleyen temel değişimi tam anlamıyla kavrayabildiler. Washington veya Londra'nın bakış açılarıyla gerçekleştirilen naif, ideolojik ve çıkarcı Irak analizleri, gerçekle uzaktan yakından bir benzerlik taşımaz. *CPA*'ya (Koalisyon Geçici Yönetimi) idare etmesi için işte böyle bir miras teslim edilmiştir.
>
> *CPA* yalnızca kendi zayıflıkları ve eksiklikleri nedeniyle aksak bir yapıya bürünmemiş; bunların yanı sıra Irak'ın toplumsal, politik, kurumsal ve ekonomik manzarasına topyekûn yabancı kalması nedeniyle de sersemlemiştir. Yabancıların gelip yaratmış oldukları şiddet desteksiz kalmadan önce de *CPA* kendisini fiziksel ve psikolojik varoşların içerisine hiç olmadığı kadar çok sürüklemiştir. Irak'taki manzara bu iken ve tüm bu zorluklar yaşanırken; reformlar şöyle dursun, idare etmek dahi neredeyse imkânsızdı.[45]

Paul Wolfowitz, bu denli desteklediği bir savaşın hiçbir vakit gerçek anlamda sonrasına işaret etmemiştir. O, özgürleşmiş Irak'a birkaç ziyarette bulunmuştur. Röportajlarla basın toplantılarında verdiği vaazlar ise anlaşılmaz ve neredeyse kederlidir. Wolfowitz, ısrarla işgalin bu tartışmalara yol açabileceğini aklına hiç getirmediğini öne sürer; yine de büyük olasılıkla savaşı planlayanların Saddam'ın zorbalığının Irak halkı üzerinde yarattığı tahribatı azımsamış olduklarını kabul eder. Ancak Paul'a kalırsa, basın devamlı olarak olumsuz şey-

45 Ali A. Allawi, *The Occupation of Iraq: Winning the War, Losing the Peace,* s.130-31.

lere yoğunlaşmakta, okul ve hastanelerin inşası gibi gerçek ilerlemeye hak ettiği ilgiyi göstermemektedir. Kitle imha silahlarına gelince; kendisinin *Vanity Fair* röportajında belirttiği üzere, gerçek şudur ki; bürokratik nedenlerden ötürü herkes, Irak'ın bu silahları geliştirmesinin bir tehdit yarattığı noktasında ortak bir kanıya varmıştır.

Wolfowitz, Pentagon'da, Iraklılara iktidarın daha hızlı devredilmesi, transferi ve çabucak bir seçime gidilmesi konusunda işgalci otoritelere baskı kurmaya devam eder. Irak'ın on dört aylık Amerikan Genel Valisi Büyükelçi III. L. Paul "Jerry" Bremer, Eylül 2003'te Pentagon'u ziyaret ettiğinde, Wolfowitz ile aralarında gergin bir buluşma gerçekleşir. Bremer, bu buluşmaya *My Year in Iraq* (Irak'taki Yılım) adlı kitabında şöyle aktarmıştır:

> (Wolfowitz) "Siyasi cephede hızlı davranmalıyız" der. "Farz edelim ki temsil güçlerini artırmak için GC'yi (*Governing Council*, İdareci Konsey) 100 ya da 200 kişiden oluşan bir gruba dönüştürdük ve ardından da onlara egemenlik hakkı tanıdık?"
>
> Cevabım, "Sanırım bu dediklerinizi yapabiliriz, en azından teoride" şeklinde olur. "Ancak bu inanılmaz boyutlarda vakit gerektiren bir işlem ve bizim için zaman kaybı anlamına gelebilir." Kendisine elli kişiden oluşan Amerikan-İngiliz Yönetim Ekibinin iki aydan fazla bir süre boyunca günde yirmi saat çalışarak ancak başlangıçtaki yirmi beş Iraklı üzerinde anlaşabildiğini hatırlattım. "Bu grubu genişletmenin ne kadar zaman alabileceğini Tanrı bilir."
>
> "Peki, o hâlde neden Konseyin kendi kendisini genişletmesine olanak sağlamıyoruz?"
>
> "Seçilmiş olan bu şahıslar, kendi temsiliyet alanlarını genişletmek için şimdiye kadar hiçbir girişimde bulunmadılar; ne geçen mayıs ayında ne PrepCom (Preparatory Comitee, Ha-

zırlık Komitesi) atadıkları zaman ne de iki hafta önce Bakanlarını belirlediklerinde."

Wolfowitz, ikna olmuşa benzemiyordu ve konuyu güvenliğin durumuna getirdi: "Iraklıların eğitimini hızlandırmanın yollarını bulamaz mıyız? Böylelikle Amerikalılar ile yer değiştirebilirler."

Ben bunu daha önce nerede duymuştum? (Vurguyu Bremer yapmıştır.)[46]

Bunlar Wolfowitz için zor zamanlardı. O, "ben her şeyi bilirim" edasından eser yoktu. Hatta bu eda o denli yok olmuştu ki, Wolfowitz bununla ilgili espriler yapmaya bile başlamıştı. 27 Temmuz 2003'te, Irak ziyaretinin dönüşünde *Associated Press*'ten bir gazeteciye şunları söyleyecekti: "Bazen bir tanrıymışçasına sana itibar edilmesi hoş bir şeydir. Ancak, samimi konuşmam gerekirse bu durum, işler yolunda gitmediği zaman bunun sebebi, 'kesin Amerika böyle istediği içindir' şeklinde bir algıya yol açıyor ve ardından bunu açıklamak için büyük bir özenle düşünülmüş sebepler icat edilmeye başlanıyor. Gerçek şu ki, -sen bunu biliyorsun- her şey bir hatadan ibaret; bizler çoğu zaman hata yaparız. Aptalca şeyler yaparız." O zamana kadar kendisini kötüleyenler, hazırlıksız gaflarını yayıp durmuşlardır. Örneğin Şubat 2003'te yaptığı bir yorumunda, Irak ile Suudi Arabistan arasındaki fark için; "Irak'ın kutsal şehirleri yoktur" demiştir. Wolfowitz'in sık sık gündeme gelen bir başka gafı ise 27 Mart 2003'te bir Kongre panelinde ağzından dökülenlerdir. Wolfowitz bu ifadesinde, petrolün Irak'ın yeniden yapılanması için gerekli parayı sağlayabileceğini belirtmiş, Irak'ın 50 ile 100 milyar dolar arasında olan yıllık petrol gelirlerinin iki veya üç sene birikmesi hâlinde,

46 Paul Bremer, *My Year in Iraq*, s.171.

nelerin değişebileceğine değinmiştir: "Kendi yeniden yapılanmasını kolaylıkla finanse edebilecek bir ülkeden bahsediyoruz ve bunu göreceli olarak pek yakında yapacaktır."

Wolfowitz'in basında yer bulan ifadelerinde eksik olan ya pişmanlık ya da bir trajik hatayı kabul etmektir. Önceden de ifade edildiği üzere, Wolfowitz'in kendisi 2001 senesinde West Point asker adaylarını "beklentilerin sefaleti" veya akıl hocası Albert Wohlstetter'in "*fallibilism*" şeklinde kavramsallaştırdığı durum karşısında uyarmıştır. Bu kavram, stratejik hesaplamalarda beklenmedik olanı hesaba katma konusunda duyulan isteksizliğe işaret etmektedir. 2004'e gelindiğinde, Irak'taki ölü sayısı ve savaşın maliyeti dağ gibi büyüdüğünde Wolfowitz, Washington'da gittikçe daha da görünmez olacaktır; marka hâline gelmiş büzgülü dudakları tekrar gün yüzüne çıkana kadar, tıpkı Lewis Carroll'un Cheshire kedisi gibi gözden kaybolmuştur. O, tam bir yıl sonra, çok az bir tantanayla Savunma Bakanı Yardımcılığı görevinden istifa eder ve geleneksel olarak başkanı Amerika tarafından seçilen önde gelen küresel kalkınma ajanı Dünya Bankası'nın başına geçer. George W. Bush tarafından aday gösterilir ve oy biriliğiyle başkan kabul edilir. Banka'nın Avrupalı ortakları yeni gelişmeleri kaygıyla karşılarken, Washington büyük bir şaşkınlık içerisindedir. Hatta Başkanlığı onaylanmadan önce, iki İngiliz gazetesi (*The Times* ve *The Daily Mail*) ile *The Washington Post,* Wolfowitz ile hâlen Dünya Bankası'nda kıdemli bir iletişim sorumlusu olan Shaha Ali Rıza arasındaki ilişkiye yer vermişlerdir. Şu da bilinmektedir ki, Dünya Bankası kuralları, yapının hiyerarşisi içerisinde çiftlerden birinin ötekine karşı doğrudan sorumlu olması hâlinde çiftlerin istihdamını engellemektedir.

Doğru, Shaha Ali Rıza'dan doğrudan Wolfowitz sorumlu değildir; ancak durumun yaratacağı sıkıntılar aşikârdır. Özellikle de

Wolfowitz, başkan olarak bankadan kredi alan ülkelerde yolsuzluğa karşı savaş konusunu kendisini ispatlama platformu olarak seçmişken... Shaha Ali Rıza'ya Dışişleri Bakanlığı'nda özel bir görev verilmesiyle birlikte orta yol bulunur. Bu sırada bankadan da maaşını alacaktır. Bayan Shaha'nın maaşı böylelikle, 132.660 dolardan 193.590 dolara yükselir ve bu miktarla, Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice'ı bile geçer. *The Washington Post* bu düzenlemeyi gün yüzüne çıkardığı zaman, ortama bir kargaşa hâkim olmuştur. Banka'nın, durumdan hoşnutsuz çalışanları tarafından sızdırılan öteki haberlere göre, Wolfowitz, Pentagon'daki eski yardımcılarına bankada istedikleri görevleri dağıtarak, banka yapısındaki hiyerarşiyi hiçe saymıştır. Dünya Bankası yöneticileri, yıllık bahar toplantıları için bir araya geldiklerinde tüm bu konular Avrupa basınında geniş yer bulmuştur.

Tartışmalar, Paul Wolfowitz ile Shaha Ali Rıza ve önemsedikleri birçok şey, birçok kişi için korkunç bir ay olan Haziran 2007'de zirve yapar. Irak'tan tüyler ürperten bir haber gelmeden tek bir gün dahi geçmemektedir. Buradaki seçilmiş hükümet, herhangi önemli bir karar alma konusunda yetersiz kalmıştır. Samarra'da Şiilere ait bir caminin ikinci kez bombalanmasının ardından Amerikalı yetkililer, eski müttefikleri El Kaide ile başa çıkabilmek için Sünni militanları silahlandırmaya başladıklarını açıklarlar. Haberler, Anbar ilinde Amerikan güçleriyle işbirliği yaptıkları gerekçesiyle dört Sünni şeyhin Bağdat'ta bir otelde öldürülmeleriyle birlikte sızmaya başlar. Kendi adlarına, Iraklı işgal yetkilileri son derece güvenilmezdirler. Şöyle ki, Kuveytli bir müteahhit, içerisinde 104 dönümlük arazi üzerine 592 milyon dolara mal olacak yirmi bir adet bina bulunan yeni bir Amerikan Büyükelçiliği binası inşa etmektedir. 7 Haziran 2007 tarihli *Wall Street Journal*'de çıkan bir habere göre Amerikalılar, Iraklı işçilerin çalışma sahasına gizlice patlayıcılar sokabileceklerinden

korkmuşlar; bu nedenle de Kuveytli firma Mısır'dan, Pakistan'dan ve Bangladeş'ten karın tokluğuna çalıştırılmak üzere işçiler getirince, buna göz yummuşlardır. Bu durum, olası insan kaçakçılığına karşı Adalet Bakanlığı'nı harekete geçirmiştir. Bu dönemde, Bağdat'taki işsizlik oranının yüzde 50 olduğu tahmin ediliyordu. Bilhassa tatsız olan son sahnede, federal jüri heyeti yalancı şahitlik ettiği ve adalet yolunu tıkadığı gerekçesiyle Scooter Libby'yi suçlu bulur. (Libby, Dick Cheney'in Kurmay Başkanı olarak, gizli bir CIA ajanının kimliğinin ifşa edilmesindeki rolü ile ilgili yalan söyler ve on üç aylık hapis cezası ile 250.000 dolar para cezasına çarptırılır. Başkan Bush ise hemen ardından Libby'nin hapis cezasını hafifletir.) Wolfowitz, ceza yargıcına Libby'nin lehine bir yazı gönderir ve satır arası bırakmadan yazdığı bu üç sayfalık mektubunda, Libby'yi kamu hizmetinde çalışması için nasıl teşvik ettiğini anımsatır ve onun işgal öncesi, mahremiyet skandalında tuzağa düşen gazetecileri korumak için sergilediği çabaları över. Hâkimin söz konusu mektubu ifşa etmesiyle birlikte, Wolfowitz internette alay konusu hâline gelecektir.

Haziranın sonlarına doğru baskı altındaki Paul Wolfowitz, Dünya Bankası'ndan istifa eder. 2008'e gelindiğinde, beş korkunç yılın ardından Irak Savaşı, hâlâ dokunduğu her şeyi mahvediyormuş gibi görünüyor; özellikle de mimarlarını! Sör Christopher Wren'in St. Paul Katedrali'nde bulunan mezarının üzerindeki yazı, kötü bir savaşın parlak ve kırgın baş savunucusunun kariyerini ne yazık ki çok üzücü bir şekilde özetlemektedir: "Heykelini arıyorsanız, çevrenize bakın." (Veya kısaca Latincede denildiği gibi, "*Si monumentum requiris, circumspice.*")

Kapanış

Uzun Bir Koridordan Yankılar

Yüz yıllardır bilgeler, anımsama, bütünüyle kavrama, objektif bir şekilde ele alma veya geçmişte yaşanmış şeyleri öğrenme çabası içerisinde olmanın faydasızlığı konusunda hemfikir olmuşlardır. Antik Anadolu'daki Yunan filozoflara göre zaman, kimsenin iki sefer yıkanamayacağı bir nehir gibidir. Thomas Carlyle'a göre tarih, neredeyse dedikoduların damıtılmış hâlidir. Daha az meşhur, ancak yazılarından sıklıkla alıntı yapılan İngiliz yazar L. P. Hartley'e göre ise geçmiş, her şeyin farklı olduğu yabancı bir ülkedir. Amerika'nın dobra ve muhalif Ambrose Bierce'sine gelince tarih, çoğu zaman düzenbaz hükümdarlar ve çoğu zaman aptal askerler tarafından çıkarılan önemsiz olayların çoğunlukla yanlış anlatısından ibarettir. Gerçekten de bir kimsenin tarihin geleceği belirlediğine inanması için ya çok zayıf bir kimse ya da bir ideolog olması gerekir. Aksi geçerli olsa, borsacıların her biri zengin olmaz mıydı? Ne var ki, sağduyu ve basit bir öngörü, tehlike çanlarını duyabilmek için geçmişe bakmanın değerini savunur; tıpkı yeni bir kıyıda yol alan denizcinin önüne çıkabilecek kayalıkların yerini ve geçmişte aynı bölgede yaşanmış gemi kazalarını önceden bilmek isteyebileceği gibi.

İmparatorlukların geçmiş ve şimdiki zamanları düşünüldüğün-

de, işe yarar bir paralel imaj, Klasik Roma'dan başlayan ve günümüz Washington'unda son bulan, belirgin girintileri olan imgesel bir güç koridorudur. Elbette ki birçok Amerikalı, Amerika Birleşik Devletleri'nin resmen bir imparatorluk olmadığına dair tepkilerini derhâl dile getireceklerdir. "Ancak kim bir Amerikan imparatorluğu olmadığını düşünebilir ki?" Artık hayatta olmayan yazar Arthur M. Schlesinger Jr., bu soruyu *The Cycles of American History* (1986-Amerikan Tarihinin Döngüleri) adlı kitabında bizlere yöneltir: "Gayriresmî bir imparatorluk, devlet olarak sömürgeci değil; ancak imparatorluk benzeri bir donanıma sahip: birlikler, gemiler, uçaklar, üsler, genel valiler, yerel işbirlikçiler, talihsiz gezegenin dört bir yanına yayılmışlar."[1] Bu genişlemeci dürtünün ekonomik mi, politik mi yoksa manevi etmenlerden mi besleniyor olduğu, sıcak bir tartışma konusudur. Ancak Amerika, inkâr edilemez şekilde dünyanın birçok yerinde, bir emperyal güç olarak *algılanmaktadır*. Bu noktada, dostlarının da düşmanlarından kalır yanı yoktur. Bugün herkesin Amerikan *exceptionalism* (istisnacılığı) kavramı üzerinde hemfikir olduğu söylenemez. (Daha çok kendi kendisini övmeye yönelik Tepenin üzerindeki Kent imajı.) Öyle ki, bu şehrin sahip olduğu özel nitelikler, Amerika Birleşik Devletleri'ni egemen kardeşlerine kıyasla daha özgür, daha akıllı ve daha saf bir yer yapıyor. Ancak bu toplumun sıra dışı meziyetlere sahip olduğuna dair iddiası, geniş kitlelerce kabul görmüştür ve saygıdeğer bir geçmişe sahiptir. Bir kimsenin, koridorumuzun "*Casus Belli*" adlı ilk girintisinde durduğunda göreceği gibi. *Casus Belli* savaş hâlinin yasal olarak meşru olması demektir.

Washington, büyük küçük fark etmeksizin gerçekleştirdiği savaşların adil bir sebebe dayalı olduğu konusunda, her daim resmî bir

1 Arthur M. Schlesinger, Jr., *The Cycles of American History*, s.141.

şekilde ısrarcı olmuştur. Eğer ki bizler, Antik Roma'nın başrahiplerine inanacaksak, bin yıl içerisinde tek bir sefer dahi bu şehrin lejyonlarının saldırgan bir savaşa dâhil olmadıklarını düşünmemiz gerekecek. Bu iddianın kökenleri Amerikalı Yunan ve Latin edebiyatı uzmanı Tenney Frank tarafından ilki 1914'te yayımlanan *Roman Imperialism* (Roma Emperyalizmi) adlı kitabında titizlikle incelenmiştir. Profesör Frank'ın yazdığı üzere;

> Çok eski zamanlarda işi, savaş bildirisine has ayinleri ve antlaşmalar için yemin etme merasimlerini denetlemek olan yarı politik bir papaz kurulu vardı. Bu kurul, uluslararası uyuşmazlıklar, temsilcilere düzgün davranılması ve suçluların iadesinin gerçekleştirilmesi konularında ilk derece mahkemesiydi. Komşu kabilenin savaş nedeni olarak kabul edilen bir davranışta bulunduğu şikâyeti geldiğinde, meseleyi, neticelerini senatoya iletmek üzere araştırmak, bu kurulun göreviydi. Şikâyetin makul bulunması hâlinde zararın karşılanması talebiyle, suç işlemiş devlete elçi göndermek de yine görevleri arasındaydı. Elçi tarafından usulen okunan yazı ise şöyleydi: "Eğer adı geçen suçlunun haksız yere veya saygısızca teslim olmasını talep ettiysem, izin verin ülkeme dönmeyeyim."
>
> Tazminatın ödenmemesi hâlinde, otuz günlük bir süre tanınıyor; ardından ise elçi, aksi bir durumda suçlu bulunan devlete güç kullanılabileceğini hatırlatıyordu. Bu defa, ağzından dökülen sözcükler ise şöyleydi: "Duyun beni, Jüpiter ve Quirinus ve tüm öteki tanrılar! Sizlere, bu ulusun haksızlığına ve usulünce dürüstlük sergilemediğine tanık olmanız için sesleniyorum. Yaşlılar heyetimiz, hakkımızı korumak için ne gibi önlemler alınması gerektiğini gözden geçirecektir."[2]

2 Tenney Frank, *Roman Imperialism,* s.8, 146.

Fetial olarak bilinen Romalı rahiplerin oluşturduğu bir kutsal kurul, yalnızca savunma amaçlı savaşları onaylıyor ve saldırı içeren herhangi bir uyuşmazlığın veya toprak kazanma tutkuların tanrı tarafından takdir göreceği fikrini, kâfirlik olarak nitelendirerek reddediyordu. Sonraları, kurulun işini kolaylaştıracak bir formül bulunmuştur. Roma yönetiminin Akdeniz'in dört bir yanına ve Avrupa'nın en uzak köşelerine yayılmasıyla imparatorluk yönetimi, vergi veren devlet ve aşiretlerle sayısız ikili savunma antlaşmaları yapacaktır. Bu antlaşmaların ihlali, elçiler tarafından ilan edilen otuz günlük kesin uyarı eşliğinde hâlihazırda bir *casus belli* yani savaş nedeni olarak değerlendirilebilecektir. Böylece Roma İmparatorluğu, askerî erdeminin zarar görmediğini düşünür.

Aynı şekilde, Viktorya çağında İngilizlerin gerçekleştirdiği vuruşlar ya da "küçük savaşlar", hiçbir zaman saldırgan olarak değerlendirilmemiştir: Her daim ortada elçiye uygunsuz bir davranış, bir anlaşmanın ihlali ya da Avrupalı bir rakibe karşı haşince bir davranış gibi sebepler vardır. Amerika'da nesillerdir okul çağına gelmiş çocuklara, Amerika Birleşik Devletleri'nin bir kere dahi; Meksika'da, Hawai'de, Küba'da, Porto Riko'da, Filipinler'de, Guam'da, Samoa'da, Haiti'de, Guatemala'da, Honduras'ta, Panama'da, Nikaragua'da, El Salvador'da, Dominik Cumhuriyeti'nde, Şili'de ya da İran'da olmadığı gibi şiddete önayak olmadığını ve saldırgan bir savaş vermediği öğretilir. Gerçekten de, en günahkâr imparatorluklar dahi benzer erdemlere sahip olduklarını iddia etmişlerdir: Hitler, bir Polonya saldırganlık yasası düzenlemiş ve bu yasa üzerinden Almanya'nın 1939'daki savaş ilanını meşrulaştırmaya çalışmıştır. Tabii Stalin'in tüm savaşlarının sovyet sosyalist anakarayı korumak için gerçekleştiğini de unutmamak lazım. Hatta imparatorluklar yıkıldıkları zaman bile, onların siyasi varisleri, geçmişteki insan hakları ihlallerini

kabul etme konusunda inatla direnç göstereceklerdir. Tıpkı Çin ve Kore'de meydana gelen savaş suçları ile ilgili Japonya örneğinde olduğu gibi veya Belçika'nın İmparator Leopold'un Kongo'daki suçlarını kabul etmemesi ya da Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu döneminde Ermenilerin uğradığı katliamı reddetmesi gibi.

Bu nedenle Amerikalılar, Irak Savaşı'nı meşrulaştırmak üzere ortaya atılan özellikle kitle imha silahlarının mevcudiyeti ya da Saddam'ın terörizm ile olan ilişkisi veya Arap demokrasisinin güçlendirilmesi gerektiği gibi, türlü türlü *casus belli* yani savaş nedenlerine karşı ifade edilen yaygın şüphecilik karşısında, pek de şaşırmamışlardır. Alaycı Orta Doğulular, savaşın esas nedeninin petrol olduğuna inandılar. Ya da Irak'a kalıcı askerî üslerin kurulması; İsrail'e yardım ya da Suriye'nin kontrol altına alınması yahut askerî anlamda yetersiz olan Suudi Arabistan'ın korunması; İran'ın Basra Körfezi'ne hâkim olmasını engellemek; son olarak (savaşın ilk aşamalarında) Demokratlara gözdağı vermek ve onları zayıflatmak adına kanlı bir bayrağın dalgalanması gibi nedenlere... Eğer herhangi bir ABD Başkanı, Oz Büyücüsü'nü bire bir taklit etmeye ve kaçamak, hileli konuşmalar ve Büyük Güçlerin, hatta dünyanın tek süper gücünün soylu bildirilerinin ahlaki açıdan ne denli yanlış olduklarını kabullenecek kadar dürüst olmaya cesaret edebilseydi; bu ne kadar da şaşırtıcı olurdu, öyle değil mi? Ne yazık ki bu pek de mümkün değil!

Koridorumuzun bir diğer girintisinde yer alan afişte ise şu yazmaktadır: "Dolaylı Yönetim." Aynı şekilde bu da, Romalıların himayesinde dallanıp budaklanmış bir emperyal tekniktir ve şu günlerde Amerika'nın Orta Doğu'daki girişimleri bağlamında, hortladığı görülebilir. Romalıların pratik bir araç olarak gördükleri do-

laylı yönetime -yerli bir yönetici adayını, işgalciler tarafından tamamıyla kontrol altında alınmış bir tahta oturtmak- işgal masraflarını hafifletmek ve kendilerini dışarıya özellikle de Doğu'nun etnik ve dinî farklılıklarına saygı gösteriyormuş gibi yansıtmak amacıyla başvururlar. Amerikalı askerî uzman Edward N. Luttwak'ın, Roma İmparatorluğu'nun büyük stratejisine dair 1976'da yaptığı analize göre dolaylı yönetim, "Devletin ve bağımlı aşiretlerin emperyal güvenlik sistemindeki yeri, emperyal devlet idaresinde sıradan şeylerdir." Bu analizin detaylarına inecek olursak:

> Doğaları itibarıyla dinamik ve istikrarsız olan bağımlı devletler ve bağımlı aşiretler, sürekli bir özel diplomasi yönetimi gerektiriyorlardı. Roma kontrolü ve gözetimi aralıksız devam etmek durumundaydı. Doğu'da bağımlı devleti yöneten hanedanlar, kati surette sadakatini koruyacak ölçülerde kendi zayıflıklarının farkındaydı (ve tabii Roma misillemesinin kaçınılmazlığının da...) Buna rağmen, hanedan içi rekabetler ve hanedan içi aile ilişkilerinin karmaşıklığı, tüm sistemin istikrarını tehdit edebilecek nitelikteydi. Bu nedenle Herod'un oğullarıyla -veya yaşlılık paranoyaklığıyla- arasındaki sorunlar, kendi önemli bağımlı devletinin iç dengesini bozmuştur. Daha da kötüsü, Kapadokya hükümdarı Archelaus'un kızı Glaphyra, Hirodes'in idam edilmiş oğullarından biri olan İskender ile evlendiğinden, yaşananlar Kapadokya'ya da yansımıştır.[3]

I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında işlevini yitirmiş Haşimi Hanedanı ile uğraşan İngiliz yetkililer, bu şaşırtıcı rastlantıyı onaylayacaklardır. Ancak tüm bu zorluklara rağmen, İngiliz liderleri do-

3 Edward N. Luttwak, *The Grand Strategy of the Roman Empire*, s.30-31.

laylı yönetimin artılarının eksilerinden fazla olduğunu düşünmüşlerdir; özellikle de büyük savaş sonrası ülkenin içerisine sürüklendiği zor durum göz önünde bulundurulursa! Lord Cromer'ın perde arkasındaki Mısır idaresi; Irak, Ürdün, Filistin ve hatta inatçı İran için dahi uygun bir yönetim şekli olarak görülmüştür.

Lord Lugard, 1906 senesinde Afrika'da, "Dolaylı Yönetime" (Baş harflerini büyük harflerle yazdığı) ilişkin kuralların sentezini yaptığı bir yazı hazırlar. Cromer, daha sonra Nijerya'nın Genel Valisi olarak yazıya döktüğü bu prensipleri, kuzeydeki henüz yeni ele geçirilmiş Müslüman emirliklere uygular. Aynı prensipler, tercih gerektiren bir anda, Arap haklarının en önemli İngiliz savunucusu olarak değerlendirilen T. E. Lawrence tarafından da uygulanır. Lawrence, şüpheleri olan İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a 1919'da gönderdiği bir mektubunda, Arapların "İngiltere'nin son esmer sömürgesi yerine ilk esmer idaresi (dominyon) olmalarını" umduğunu belirtir. Lawrence, "Onları idare etmeye çalışmayın." şeklinde bir tavsiyede bulunur. Çünkü "eğer resmen onlarla kol kola olursanız, güç kullanmadan, onları idare edebilirsiniz." Bir yıl sonra, Irak'ta gittikçe yükselen tansiyonla ilgili *The Observer*'da yer alan bir makalesinde [İngiliz psikolog Kathryn Tidrick'in *Empire and the English Character* (İmparatorluk ve İngiliz Karakteri) adlı kitabında aktardığı üzere,] Lawrence İngiltere'ye, Iraklılara gerçek bir sorumluluk vermeleri; ardından da "kenarda durup tavsiyelerde bulunmaları" çağrısında bulunmuştur. Kendi anlatımıyla bu model, Lord Cromer idaresindeki Mısır'a işaret etmektedir: "Cromer Mısır üzerinde, İngiltere ona güç verdiğinden veya Mısırlılar bizleri çok sevdiği için hâkimiyet kurmadı. Bunun sebebi onun çok iyi bir adam olmasıydı."[4]

4 Tüm alıntılar Kathryn Tidrick, *Empire and the English Character*, s.228-29'dan yapılmıştır.

Lawrence söylediklerinde ciddi olsaydı bile, ki bunun her zaman için güvenli bir varsayım olduğu söylenemez, bu sıra dışı bir tavsiyeydi. Mısırlı politikacılar için önemli olan Lord Cromer'ın erdemleri değil, en az bu erdemler kadar Cromer'a destek çıkan İngiliz finansmancılar ile işgal ordusuydu (Bölüm 1). Bunun yanı sıra Cromer'ın "tavsiyelerde" bulunduğu yerli bakanlar, kendilerine "Genç Mısır" diyen radikal milliyetçilerin alay ve ayıplamalarına maruz kalma riskiyle karşı karşıyaydılar. Cromer'ın koruma altına aldığı kişiler arasında, torunu, ileride BM Genel Sekreteri olacak Butros Gali de vardı. O ılımlıydı, kabiliyetliydi ve bir Hıristiyan'dı. Ne yazık ki, antiemperyalist şair Wilfrid Blunt'ın 22 Şubat 1910'da günlüğüne not düşeceği üzere, "Kıpti Başbakan Butros Paşa, Kahire'de genç bir milliyetçi olan İbrahim Wardani tarafından gerçekleştirilen bir suikasta kurban gitmiştir. Wardani, açıklamalarında; bu suikastı, Mısır'ı ona ihanet eden bir bakandan kurtarmak için yaptığını belirtir ki, farklı durumlarda ona zaten ihanet etmiştir. Mısırlı bir milliyetçinin elini kana buladığı ilk olay budur."[5] Sonuçta bu cinayet, Kıptiler ve kâfir yabancılarla uyum içerisinde çalışan tüm öteki azınlıklar için bir uyarı olarak algılanmıştır.

Dolaylı yönetim, yalnızca politikacıları ve azınlıkları değil; aynı zamanda hanedan ailesinden yöneticileri de zor durumda bırakmıştır. Bağımsızlıktan önce İngiltere Hindistan'ında, bazıları Belçika kadar büyük, bazıları ise Londra'daki Hyde Park kadar ufak olan yaklaşık altı yüz civarında prenslik devleti vardı. Bir müşavir ise Hintli mihracelere ve Müslüman hükümdarlara (navab) tavsiyeler vermek üzere atanırdı. Ancak Oxfordlu akademisyen Sidney Owen'ın 1850'lerde keşfetmiş olduğu üzere, "Kendi dominyonunun mülkiyeti garanti altında olan, fakat egemenlik

5 Wilfrid Scawen Blunt, *My Diaries,* vol. 2, s.292.

kavramının nitelikleriyle uzaktan yakından ilişkisi olmayan yerli prens, kendi itibarı ile fazlaca meşgul olmaktaydı. Aynı zamanda, isyan ile tahtan inme korkusunun yarattığı iyi yönetim duygusundan yoksun bir şekilde, gerekli yönetim dürtüsünden de yoksundu. Böyle olunca prens, bir *soi fainéant;* bir şehvet düşkününe, zorba bir paragöze ya da kaygısız ve dikkatsiz bir yöneticiye dönüşmekteydi."[6] İşte bu, dolaylı yönetimin öteki yüzüydü. Bu tarz yönetimlerin yabancı hâkimiyetini benimsemiş ve buna teslim olmuş yerli krallar, sistemden sağladıkları faydaya karşılık onurlarını kaybederek zevk prenslerine dönüşmüşlerdir: Tıpkı Mısır Kralı Faruk gibi. Elbette bunun tam tersi de olmuştur; erkekliklerini kanıtlamak için, sahne arkasındaki görünmeyen patronlarını tokatlamayı tercih edenler de tarihteki yerlerini almışlardır: Ürdün'ün çiçeği burnunda kralı Hüseyin'in Arap Lejyonu'nun İngiliz komutanı Glubb Paşa'ya, ülkeyi terk etmesi için bir günlük bir süre tanıyarak, onu Ürdün'den âdeta kovması gibi. Hiç şüphesiz ki bu atağı Hüseyin'e, Filistinli bir militan tarafından öldürülen büyükbabası Abdullah'ın kaderinden kurtulma şansı tanımıştır. Ancak Glubb'ın kovulması, en nihayetinde 1955'te, Winston Churchill'in Downing Street 10 numarada boşalan koltuğuna oturan ve artık kendi rütbesini yükseltme konusunda oldukça hevesli olan Anthony Eden'ı kızdırmıştır. Eden'a göre suç, Ürdün'ün hoş sohbet Sandhurst mezunu kralına ait değil; burnu havada Mısırlı Cemal Abdül Nasır'ındır. Eden'a göre, Nasır'ın hâl ve tavırları, Arap dünyasını tahrike sebep olmuştur ve bir an önce frenlenmesi gerekmektedir. İşte tüm bunlar 1956'da başarısız bir askerî müdahaleye, yani Süveyş fiyaskosuna yol açmıştır. Bu fiyasko sonucunda Eden koltuğundan olurken, Nasır bir yarı tanrıya

6 Karl E. Meyer ve Shareen Blair Brysac, *Tournament of Shadows, s.*10

dönüşmüş ve bir an için Amerika'nın dahi Avrupa'daki en yakın müttefikine sırt çevirmesini sağlamıştır.

Dolaylı yönetim anlayışı konusunda ihtiyatlı olmak gerektiğini gösteren bir simetri olduğu görülmektedir. Aşağıda adı geçen dört ülkeden hiçbiri, resmî anlamda bir sömürge olmasa da, rahatça yabancı egemenliğine karşı en büyük volkanik patlamaları yaşadıkları söylenebilir: Mısır, İran, Irak ve Küba. Her bir ülkede, radikaller esas kontrole sahip olduklarına inandıkları yabancıların alçak birer araçları gözüyle baktıkları rejimleri sona erdirerek iktidarı ele geçirdiler. John F. Kennedy, 1960 senesinde Richard Nixon ile birlikte katıldığı bir televizyon tartışma programında, Cumhuriyetçi rakibine Küba Devrimi'nden önce, Havana'daki herkesin adanın ikinci en güçlü kişisinin ABD Büyükelçisi olduğunun farkında olduklarını hatırlatır. Kennedy'nin bu iğneleyici sözleri, Fidel Castro'nun neredeyse yarım asır boyunca iktidarı elinde tutmasına yardımcı olan gerçeği yansıtmaktadır.

Koridorumuzda ilerlemeye devam ediyoruz ve işte "Rejim Değişimi" adlı bir başka girinti ile yüz yüzeyiz: 1990'larda Washington'da duyulan ve Başkan George W. Bush tarafından resmî Amerikan söylemi olarak kutsanan ifade. Ancak ne şekilde dile getirilirse getirilsin, yabancı bir baş belasını koltuğundan etmek için bir ülkeye açıkça ya da gizlice müdahale etmeye yönelik bu otoriter davranış, uzun ve şüpheli bir tarihe sahiptir. Tanıdık bir döngü içinde, dışarıdan yönetilen rejim değişimi sonrasında anlık bir rahatlama yaşanır. Kötü faktör olduğu iddia edilenler kaçıp, yeni, taze yüzler ekranlara yansıdıkça bu anlık başarı, gizli operasyonun başını çekenlerde bir sevince yol açar ve bellerinden güç kanatlarını çıkarıverir. Ne var ki, yeterince kısa bir süre içerisinde bu sevinç, yerini acı ve utanca bıra-

kır: zira yeni liderler işkence, haraç ve iltimas konularında birer uzmandırlar. Bu durum, dokundukları yerlere acı ve kinizm ile bezenmiş kalıcı bir miras bırakır. Bazı sıra dışı durumlarda ise daha da radikal rejimlerin önünü açar.

Bu model, Washington'un Suriye (1949), İran (1953), Guatemala (1954), Yunanistan (1967) ve Şili'de (1973) seçilmiş; ancak stratejik sebeplerden ötürü uygunsuz bulunan liderlere karşı gerçekleştirilecek darbeleri desteklemesi veya onaylaması sonucunda Soğuk Savaş boyunca varlığını sürdürmüştür. Amerika'nın farklı farklı ölçülerde dâhil olduğu öteki rejim değişimleri ise Belçika Kongo'sunda, Güney Vietnam'da, Dominik Cumhuriyeti'nde, Endonezya'da, Grenada'da, Guyana'da, Haiti'de, Panama'da, Liberya'da ve Kıbrıs'ta yaşanmıştır. Bahsi geçen rejim değişimlerinin iyi sonuçlarını bulup çıkarmak, o kadar güçtür ki... Ancak "Rejim Değişimi", yalnızca bir Amerikan modeli değildir. Lord Lugard'ın politikalarının Uganda'daki kasıtsız, uzun vadeli sonuçlarına bakılırsa belki de en alçakça rejim değişimini, bu konuda oldukça deneyimli olan İngilizlere borçluyuz. Hikâyemiz, Jinja adında bir kasabada başlıyor: King's African Rifles (Kral'ın Afrikalı Avcı Erleri) adında bir İngiliz sömürge birliğinin karargâhı olan yer. Polonyalı muhabir Ryszard Kapuscinski *The Shadow of the Sun* (Güneşin Gölgesi, 2001) adını verdiği kitabında durumu şöyle özetlemiştir:

> Bu ordunun modeli, 19. yüzyılın sonlarına doğru İngiliz İmparatorluğu'nun mimarlarından General Lugard tarafından tasarlanır. Amaç, konuşlanmayı düşündükleri topraklardaki halka karşı, düşman olan aşiretlerden seçilmiş paralı askerlerden oluşan birlikler yaratmaktır: Bu, yerlileri sıkı kontrol altında tutan işgalci bir kuvvettir. Lugard'ın ideal askerleri genç, iri ya-

> pılı, savaş tutkuları, kuvvet ve zalimlikleri ile farklı bir yer edinmiş Nilotik (Sudanlı) nüfustan olan kişilerdir.[7]

Bu ideal savaşçılar Nubianlar olarak bilinmektedir. Nubian kelimesi, zaman içerisinde Ugandalıların tüylerini ürperten bir kelime olur. Aradan yıllar geçmiş ve bir gün bir İngiliz yetkili, göze çarpan fiziğiyle ve dostça gülümsemesiyle kampın etrafında gezinen bir Nubian'a rastlar. Adı İdi Amin'dir. Amin, derhâl askere alınmış ve çok geçmeden zekâsı ve cesaretiyle kırsal savaşların önde gelen ismi olmuştur.

1962'de Uganda bağımsızlığını kazandığında Amin, tümgeneral ve ordu komutan yardımcısıdır. Kendisi aynı zamanda yalnızca İngilizler tarafından değil, birlikte çalıştığı İsraillilerin de saygı gösterdiği ödüllü bir ağır sıklet boksör ve iyi bir rugby oyuncusudur. Uganda daha sonra popülist ve sebatsız bir başkan olan Milton Apollo Obote tarafından yönetilecektir. Başkan zeki, kendini beğenmiş ve kendinden fazlaca emindir; özellikle de 1971'de İngiliz Milletler Topluluğu Konferansı'na katılmak üzere Singapur'a uçtuğu sırada. Onun yokluğunda Amin, kibirli Obote'nin tavırlarından bıkan İngilizlerin gerçekleşmesine göz yumdukları ya da onların gizli tahrikleri sonucu gerçekleşen bir darbe ile iktidarı ele geçirir. İktidarı ele geçirmesiyle birlikte Amin, Uganda'nın Asyalı azınlıklarını ülkeden kovmaya başlar ve ardından Arap radikallerle ittifaka gerer. Daha sonra iki yüz bin Ugandalının hayatına mal olan etnik bir kan banyosuna neden olur. (Uluslararası Af Örgütü'nün tahminlerine göre). Artık kendisini, İngiltere İmparatorluğu'nun fatihi olarak gören Amin, İsrailli akıl hocalarına olan borcunu, El Al Havayolları'nın kaçırılan ve Entebbe Havaalanı'na iniş yapan uça-

7 Ryszard Kapukitiski, *The Shadow of the Sun*, s.139.

ğın yolcularıyla zalimce eğlenerek ödeyecektir. Komandoların yolcuları kurtarmak için baskın yaptığı bu olay, Temmuz 1976'da Amerika'nın iki yüzüncü yıl kutlamalarına denk gelmiştir.

Başkan Amin, 1979 senesinde en nihayetinde devrilir ve 2003'te yatağında öldüğü Suudi Arabistan'a kaçar. Amin efsanesini, Avrupalıların veya Amerikalıların eğitmiş oldukları Üçüncü Dünya yetkilileri tarafından gerçekleştirilen öteki durumlardan veya rejim değişimlerinden ayıran tek özellik, onun taşkınlıkları ve zalimlikleridir. Bu yetkililer, sorun yaratan devlet başkanını saf dışı bırakmaları hâlinde hızla tanınacakları vaadiyle desteklenmişlerdir. Tabii başka örneklerde, rejim değişimi adı altında çok daha radikal yanlış hesap örnekleri de gördük.

Gelin bir sonraki girintiye doğru yol alalım; "Haç, Hilal ve Çekiç": Mutlakıyetçi, dinî ve ideolojik kişilerle dış politika ortaklığı yapmanın risklerini gösteren girinti. Rejim değişimin iniş çıkışları; 1979'da Sovyetler Birliği tarafından işgal edilen, on yıllık bir vekâlet savaşının muharebe meydanına dönüşen, daha sonra kendisini onlarca yabancı oyuncunun müdahil olduğu ve radikal İslam'ın güç kazanmasıyla son bulan bir iç savaşın içerisinde bulan ve bu iç savaşın 2002'de sonuçları henüz kimse tarafından bilinmeyen bir Amerikan müdahalesine neden olduğu Afganistan'da olduğu kadar başka hiçbir yerde bu ölçülerde bir vahşete yol açmamıştır. *The Washington Post*'dan Steve Coll'un *Ghost Wars*'da (Hayalet Savaşları, 2004) belirttiği üzere, "1979'dan sonra Afganistan, dışarıdan tasarlanmış ve zorla uygulanmış politik şiddetin bir laboratuvarı hâline gelmiştir. Afgan partileri, orduları ve milislerini tanımayan diller ve fikirler; Avrupa, Amerika, Kahire ve Pakistan'da yer alan üniversitelerdeki ve seminerlerdeki teorisyenlerden doğmuştur. Afganlar, "komünist"

veya "özgürlük savaşçıları" olarak mücadele vermişlerdir. Onlar, hayali bir küresel 'İslami Ümmet'[8] uğruna kan döken 'Cihat' ordularına katılmışlardır."

Bu karmaşık kördüğümün içerisinden bir uç kolayca ayırt edilebilir: Ne Sovyetler ne de Amerikalılar, İslam'ı gerçek anlamda ciddiye almıştır. Afganistan'a Marksist gözlüklerle bakan Sovyet parti liderleri, Kabil'e güç bela yerleştirdikleri adamlarının aşiret kavgalarını bir şekilde kolayca bastırabileceklerine ve modernleşmenin büyüleyici unsurlarının -traktörler, televizyon, okullar, kadın hakları- bu geri kalmış toprakları yeniden şekillendirebileceğine inanmışlardı. Amerikalılar için ise önemli olan tek nokta, komünizmden nefret eden ve Rusları öldüren İslami savaşçılar olmuştur: Onlar için gerisi bir detaydan ibarettir. Bu nedenle Carter Hükümeti, sendelemiş vaziyetteki komünist rejimi desteklemek için gerçekleştirilen 1979 Sovyet işgalinin hemen ertesinde, birkaç sorunun ardından Pakistan'ın askerî diktatörüyle bir anlaşma imzalar: Amerika gizlice silah temin edecektir ve sizin istihbarat servisiniz bunları dağıtacaktır. Suudi Arabistan, eş zamanlı olarak seçilmiş İslami militanlarına tahsis etmek üzere, Amerikan yardımıyla aynı oranda ödeme yapmayı kabul eder, her bir dolara karşılık bir dolar.

Bu nedenle savaşın bayilikleri, gerçekte her ikisi de stratejik müttefikler olarak görülen Suudi Arabistan ile Pakistan'a verilmiş olur. Paralar ve silahlar bu rota üzerinden radikal cihatçılara akar ve İslamcı teröristlerin küresel ağlarını besleyen eğitim kampları finanse edilmiş olur. Reagan yıllarında, Amerika'nın gizli yardımı gitgide artar ve helikopterleri düşürmek için elzem bir silah olan kara-

8 Ümmet kelimesi Peygamber tarafından oluşturulmuş ve yardımcıları tarafından idare edilmiş olan İslami cemiyete işaret etmektedir. Steve Coll, *Ghost Wars*, s.569.

dan havaya Stinger füzeleri de bu yardıma dâhil edilir. Bu yardımın gerisinde, zevk düşkünü, viski içicisi Teksaslı kongre üyesi Charlie Wilson'ın istekli yardımları yatmaktadır. Kendisi, güçlü Amerikan Temsilciler Meclisi Tahsisat Komitesi'nde kilit bir koltuğa sahip bir demokrattır. Wilson, İslam'ı zerre kadar önemsiyor olmuş olsa bile, bu artık hayatta olmayan CBS yapımcısı arkadaşı George Crile'nin kitabı *Charlie Wilson's War* (Charlie Wilson'un Savaşı) kitabına pek yansımamıştır. Wilson, muharebe alanına yaptığı geziler sırasında, Pakistan ordusu tarafından en çok desteklenen Afgan savaş ağası -kendisi aynı zamanda Amerikalıları ve yaptıkları işleri (silahlar dışında) hor görmektedir- Gulbeddin Hikmetyar ile yalnızca tek sefer karşılaşabilmeyi başarmıştır; ancak bu karşılaşma oldukça kısa sürmüştür. Gazeteci Robert Kaplan, Afgan gerillaları ile röportaj yaptıklarında, aralarındaki ılımlılar bu kayırmacılık karşısındaki şaşkınlıklarını dile getirmişlerdir. *Soldiers of God* (Allah'ın Askerleri) adlı kitabında Kaplan, güçlü ve akıllı Afgan komutanı Abdul Hak ile gerçekleştirdiği buluşmayı şöyle tarif eder: "Amerikalılar ona yardımcı olmadılar. Her yıl (Pakistan Başkanı) Ziya'ya yüzlerce milyon dolarlık para desteği yapmalarına rağmen, Amerikan istihbarat topluluğu ISI'ye (Pakistan istihbarat örgütü) boyun eğdi ve Hikmetyar'ın kendilerine anlatılanlar kadar kötü olmadığına ikna oldular."[9] (Amerikan kuvvetlerinin 2002'de Afganistan'a girmeleri üzerine, Abdul Hak büyük bir olasılıkla Hikmetyar'ın emri üzerine öldürülmüştür.)

Afganistan'da kaderi silah olarak gören bu faydacı görüş, saygıdeğer bir kökene sahiptir. *Decline and Fall of the Roman Empire* (Roma İmparatorluğunun Gerilemesi ve Çöküşü) kitabında Edward Gibbon, Romalıların görüşünü şöyle özetler: "İbadetin Roma dün-

9 Robert D. Kaplan, *Soldiers of God,* s.169.

yasında öne çıkan değişik biçimleri; halk tarafından eşit ölçüde doğru, filozoflar tarafından eşit ölçüde yanlış, sulh hâkimleri tarafından ise eşit ölçüde kullanışlı olarak görüldü." Roma'da olduğu gibi bugünlerde de dünyevi politikacılar, ruhanileri kullanışlı ve mülayim ortaklar olarak değerlendirme eğilimindedirler. Ancak, bu tutum sürekli olarak geri tepmiş; kimi zamanlarda ise ölümcül olmuştur. Demokratik İsrail, kendilerini "Allah'ın askerleri" olarak tanımlayan ve sorunlu bölge Batı Şeria'nın yüzde kırk gibi büyük bir kısmını elinde tutan on binlerce İsrailli yerleşimcinin elinde, bir rehine olmaya devam etmektedir. İsrail'in seçim sistemi, bu yerleşimcilerin etkisini en üst düzeye çıkarmaktadır. Yahudi devletinin ilk günlerinden itibaren İsrail Meclisi Knesset'teki laik partiler, yakın oranlarda bölünmüş parlamentodaki oyları oldukça önemli olan küçük dinî partilerin yardımını alabilmek için sıkı bir pazarlığa tutuşmuşlardır.

Sonuç, Kudüs'te yaşayan Amerika doğumlu yazar Gershom Gohenberg tarafından *The Accidental Empire*'da (2006) kronolojik bir sıra takip edilerek anlatılmıştır. Gohenberg, kitabında, İsrail'in uzun süre iktidarda kalan İşçi Partisi'nin, Altı Gün Savaşı'nda elde edilen zaferden aldığı cesaretle, dinine bağlı göçmenleri yeni işgal edilmiş topraklara yerleştirerek nasıl "fiili gerçekler" yaratmaya çalıştığını detaylı bir şekilde anlatır. Yerleşimcilerin hepsi olmasa da birçoğu, Tanrı'nın onlara bu topraklarda yaşama hakkı verdiği konusunda ısrar ederler ve bir santim toprağın bile verilmesinin kutsal inanca saygısızlık olacağına inanırlar. 1995'te İşçi Partili Başbakan İzak Rabin, barış karşılığı toprak önerdiğinde, çılgına dönen Yahudi bir köktendinci tarafından öldürüldü. Rabin'in ölümünün ardından, yerleşim yerleri çoğalır. Kimse bu dindar öncülere, laik düşünceli eski general ve Likud Partisi lideri Ariel Şaron kadar hevesli bir şekilde yüreklendirmemiştir. İsrail Radyosu'nda konuşan Şaron,

yerleşimcilere "daha fazla yer kapıp, topraklarını genişletmeleri" çağrısında bulunur. "Kaptığımız her yer bizim elimizde kalacaktır; kapamadıklarımız ise onların elinde."[10] Gasp etme olayları, taşınabilir evlerin işgal altındaki Batı Şeria'nın "ileri karakol" bölgelerine konuşlandırılmasıyla birlikte gittikçe artar. Ne var ki, Şaron'un kendisi başbakan olduğu ve 2005'te tek taraflı olarak Gazze'den çekilmeye kalkıştığı zaman, bir zamanlar övdüğü yerleşimciler, Şaron'un bir hain olduğuna dair haykırışlar eşliğinde, yerlerinden kıpırdamayı reddetmişlerdir. Bunun üzerine, acımasız İsrail askerleri tarafından tahliye edilmek zorunda kalırlar. Uyuşmazlığın ortalarında, büyük bir stres altında olan Şaron felç geçirir ve uzun süre komada kalır: İşte, inancın vahşi istekleriyle politikanın dünyevi hesapları arasında devam eden uyuşmazlığın beklenmedik bir kurbanı.

Söz konusu uyuşmazlık, tüm büyük dinlere yayılmış ve hatta bulaşmıştır. Sıklıkla akıllardan çıkan ise bağımsız Seylan'ın (bugünkü adıyla Sri Lanka) kurucu Başbakanı Solomon Bandaranaike'nin ibretlik kariyeridir. O, faydacı bir yaklaşımla Seylan'daki Budist çoğunluğun oylarını toplamaya çalışan laik düşünceye sahip biridir. O, Batılı kıyafetlerinden kurtulmuş, Buda'nın Nirvana'ya yükselişinin iki bininci yıl kutlamalarını yönetmiş ve Sinhali Budistlerine, diledikleri kamu hizmeti işini alabilmeleri için dil avantajı sağlamıştır. Ancak 1959'da, bir kopuş yaşayan Tamilleri uzlaştırmaya çalıştığında, bu durumdan hoşlanmayan Budist bir keşiş tarafından katledilir. Bu ölüm, Sri Lanka'nın bitmek bilmez iç savaşının tohumunu atacaktır.

Hindistan'da laik Başbakan İndra Gandi, Pencap eyaletindeki popüler Sih partisi Akali Dal'ı bölmek ve cezalandırmak için, fırsatçı bir biçimde ve mantıksızca, ortalığı karıştıran bir kimse olan genç Sih

10 Gershom Gorenberg, *The Accidental Empire,* s.271-72.

Jamal Singh Bhindranwale'e destek verir. Ancak bu girişimi, kendi Kongre Partisi'nde karışıklıklara neden olacaktır. 1983'te Jamal'ın destekçileri, Amritsar'daki Altın Tapınak'ı ele geçirirler. Hint ordusu, Sih tapınaklarından en kutsalını kuşattığında, yüzlerce kişi öldürülür. Bu kuşatma, Bayan Gandi'nin Sih korumaları tarafından öldürülmesine yol açar ve intikam ateşi ile yanıp tutuşan Hindular ise Sihleri sistematik bir şekilde öldürmelerine zemin hazırlar.

Bu faydacı yanlış hesaplamaların ardında, insanoğluna dair ortak bir özellik olduğunu hissetmemek elde değil. Politikacılar, refleks olarak duygularını gizleme eğilimindedirler. Kendileri aynı zamanda rahiplerin, vaizlerin, imamların, hahamların ve keşişlerin söylediklerinin ancak yarısında ciddi olduklarını farz ederler. Aynı şekilde bu inatçı kişiler, normal olarak Nazizm ve komünizm gibi, kıyametçi dinî inançların laik denklerini de ciddiye almamışlardır. (Bu kişilere kalsa Bay Hitler *Kavgam*'da söylediklerini demek istememiştir; iktidar olduktan sonra daha sorumlu davranacaktır.) Bahsedilen anlamda yanlış hesaplamaların en önemlilerinden biri, 1918'e denk gelir. İmparatorluk Almanyası Genelkurmayı'ndaki asık suratlı gerçekçilerin başının altından çıkar. Almanlar yıllarca gizli bir şekilde, sürgün edilmiş Rus Bolşeviklere ve liderleri V. İ. Lenin'e yardımda bulunmuşlardır. Generaller, Rusları savaşın dışında bırakma fırsatını nihayet ele geçirdiklerini düşünmeye başlamışlardır; geçici, ancak istikrarsız demokratik bir hükümetin işbaşında olduğu Petrograd'da (Saint Petersburg) bir rejim değişimi yaratarak Doğu Cephesi'nde tatminkâr bir barış sağlanacaktır. Neticede Bolşevikler barış çağrısında bulunma sözü verdiklerinden, Lenin ile yardımcılarının, trenle tarafsız İsviçre'den çıkıp Almanya üzerinden Petrograd'a geçmelerine izin verilir. Winston Churchill'in *The World Crisis*'de yas tutacağı üzere, tıpkı salgın bir

hastalık gibi. Ancak o günlerde, kim Bolşeviklerin Lenin'in vaazlarını ciddi ciddi hayata geçirmek isteyeceklerine inanabilirdi ki?

Bu durum, Amerikalıların, İran'ın çıldırtıcı İslami Cumhuriyeti ile ilişki kurup kurmama ve bunun nasıl gerçekleştirileceğine karar verme konusunda düştükleri ikilemden farklı değildir. Düşman ideolojileri ciddiye almak, sahip oldukları yaygın cazibenin kaynağını aramayı engellemiyor. Koridorumuzun "Empati Güçtür" adlı son girintisinde durmak, bu noktada yardımcı olabilir. Empati ve sempati aynı şeyler değildir. Bir kimse, başka bir kişinin dünyaya nasıl baktığını anlamaya çalışmak için o kişiyi sevmek, onunla aynı fikirde olmak veya onun için üzülmek zorunda değildir. Eğer bir İranlı olsaydınız, Amerika hakkında ne düşünürdünüz? Evet, görünüşte özgür bir ülke ve Amerikalılar liderlerini kendileri seçiyorlar. İyi de birbirlerine sıkıca kenetlenmiş ve nüfuz edilemez bir mozaik görüntüsünü almış -birçok İranlının gözünden- casusluk örgütlerini, Pentagon'u, çok uluslu şirketlerini, medyanın egemenlerini, düşünce kuruluşlarını ve lobilerini kim seçiyor? İranlılar şunu merak ediyorlar: Neden İsrail nükleer silahlar geliştireceğinde bu hoş görülüyorken, İran barışçıl niyetlerle nükleer güç elde etmek istediğinde bu yaptırımlarla cezalandırılması gereken bir suç olarak kabul ediliyor? Neticede, nükleer silahların yayılmasını önleme antlaşması, nükleer silah sahibi mevcut ülkelerin nükleer silah stoklarını düzenli bir şekilde azaltılmasını ve sonunda toptan yok edilmesini öngörmektedir. Ancak (Tahran'dan bakıldığı zaman) Amerikalılar bu maddeye uymak yerine, açıkça İran gibi ülkelere karşı kullanmak üzere yapılan yeni nesil sığınak yıkıcı silahlar üretmektedirler.

Yine birçok İranlı'nın kafasını kurcalayan bir başka soru ise Amerikalıların, Tahran'ı neden "Şeytan Üçgeni"nin bir parçası ola-

rak gördüğüdür. İranlıların Afganistan'daki Taliban rejiminin yıkılması ve Kabil'de, Washington'un da desteklediği yeni bir rejimin kurulması için yardımcı olduklarını unuttular mı? İranlıların Iraklı isyancılara yardım ettiklerine yönelik suçlamalara karşı bir İranlı, "Bizim kendi güçler ayrılığımız var ve ABD Kongre üyelerinin Bush Hükümeti'ni işkenceye göz yummak gibi çok ciddi konularda, hukuk dışı ve düşüncesiz bir bağımsızlıkla hareket ettiğine dair nasıl suçladıklarını ilgiyle takip ediyoruz" diyebilir. O hâlde, İran'ın da kendi sertlik yanlısı unsurlarının olması, bu denli akıl almaz bir şey midir? Ayrıca, bizim başkanımız, basitçe kendisi zayıf görünmeden ne söyleyeceğini bilmiyor mudur?

Tahran'daki yaygın görüşler bunlardır. Yine de bu sorular, Amerika'nın "Pazar konuşma" programlarındaki kişiler veya politik âlimler tarafından çok seyrek ele alınıyor. Ancak empati kurmak, uzak topraklara dair özel bir bilgi gerektirmiyor. Önceki bölümlerde fazlasıyla vurgulandığı üzere, İngiltere'nin Arap ve İran uzmanları, tüm tecrübelerini ortaya koyarak Orta Doğu'da hâlâ yarı sömürgeciliğin esaretinde olan son derece istikrarsız, yeni bir düzen yarattılar. Nezaket ve sağduyu, bölgenin hâlen yaşadığı eziyete tanıklık eden sıradan şahitlerden öğrenilebilir. Bu kitabın yazarları olarak bizler, Amerikan ordusundan altı çavuşun bir ordu uzmanı eşliğinde "The War As We Saw It" (Bizim Gördüğümüz Kadarıyla Savaş) adlı son derece yürekli bir yazı hazırlayıp bunu *The New York Times* ile elektronik posta aracılığıyla paylaşmalarından çok etkilendik. Yazıları 19 Ağustos 2007 tarihinde yayımlanmıştır.[11] Bu kişiler, Irak'taki gö-

11 Ordu uzmanları Buddhika Jayamaha, Sergeants Wesley D. Smith, Jeremy Roebuck, Omar Mora, Edward Sandmeier, Yance T. Gray ve Jeremy A. Murphy. 10 Eylül, 2007, Pazartesi günü Karargah Çavuşu Gray ile Çavuş Mora Bağdat'ta kullanmakta oldukları beş tonluk yük kamyonunun ters dönmesi sonucu ölürler.

revleri neredeyse bitmek üzereyken yazılmış bin iki yüz kelime ile kendi savaş deneyimlerinin özünü ortaya koymaya çalışmışlardır. Yazıları şu şekilde son bulmaktadır:

> Nihayetinde, kabul etmeliyiz ki buradaki varlığımız, Iraklıları bir zulmün pençesinden kurtardı; ancak öz saygılarını yitirmelerine de neden oldu. Pek yakında itibarlarını geri kazanmanın en iyi yolunun bizlere, gerçekte olduğumuz gibi (işgal ordusu) hitap etmek olduğunun farkına varacaklar ve bizleri geri çekilmeye zorlayacaklar.

Bu sözcüklerde ima edilen, empati açısından gerçekten de ümit vericidir. Kendi araştırmalarımızın da gösterdiği üzere, birçok gerçek kral yaratıcı olmak isteyen kimse ve kötü niyet veya bilgisizliklerinin değil, aşırı hırslarının kurbanı olmuşlardır. Basitçe söylemek gerekirse; bu genel valiler ve şövalyeler, nankörler için imkânsızı başarmaya yeltenmiş şahsiyetlerdir.

Zaman Dizini

1882	İngiltere'nin Mısır'a saldırması ve işgali.
1883	Sör Evelyn Baring'in (Lord Cromer) Mısır'a, Kraliçe Victoria'nın Mısır vekili, başkonsolosu ve tam yetkili temsilcisi olarak atanması.
1885	General Gordon'un Hartum'da Mehdi tarafından öldürülmesi.
1893	Flora Shaw'ın The Times'ın sömürge editörü olması.
1895-1896	Leander Starr Jameson'un Transvaal Boer Cumhuriyeti'ni istilası (Aralık- Ocak)
1897	I. Siyonist Kongresi toplandı. Basel / İsviçre
1898	Kitchener'ın Omdurman'da Mehdici dervişleri yenilgiye uğratması.
1899-1902	Büyük İngiliz-Boer uyuşmazlığı.
1900	İngiliz hükümetinin Royal Niger Company'nin imtiyazının iptal etmesi ve sömürge yönetiminin kurulması; Frederick Lugard, Kuzey Nijerya'nın Yüksek Komiseri olarak atandı.
1902	İbn Suud'un, Raşid Hanedanlığı'nı yıkarak Riyad'ı ele geçirmesi.
1906	"Dinshawai Sorunu" olarak adlandırılan Mısırlı dört köylünün idam edilmesi; İran'da Anayasal Devrim'in Ulusal Meclis'i kurması.
1907	İngiliz-Rus Antlaşması'nın temel hükmü ile "İran'ın Etki Alanları"na ayrılması.
1908	A. T. Wilson'ın ilk kez Orta Doğu'ya İdari Temsilci olarak petrol yataklarının bulunduğu İran'ın güneybatısına gelişi.

1909 Anglo-Persian Oil Company'nın kurulması; 1914 yılında İngiltere hükümetinin şirketin %51 hissesini satın alması.

1912 Lugard'ın Genel Vali olarak Nijerya'ya geri dönüşü.

1914 I. Dünya Savaşı'nın başlaması (Ağustos); Osmanlı İmparatorluğu'nun İttifak Devletlerine katılması (Kasım); İngilizlerin Mezopotamya'da saldırıya geçerek Basra'yı işgal etmesi; Mısır'ın İngiltere'nin himayesi altına girişi.

1915 Gelibolu seferi (Nisan 1915- Ocak 1916); McMahon-Hüseyin görüşmelerinin başlaması (Temmuz); Cox'un İbn Suud ile antlaşma imzalaması.

1916 Kahire'de Arap Bürosu'nun kurulması ve Gertrude Bell ve T. E. Lawrance'in göreve başlaması; Kut'ta İngiliz-Hint birliklerinin teslim olması; Lawrence'in Mezopotamya'ya Türk kabilelerinin arasına gönderilmesi; Haim Weizmann-Mark Sykes görüşmesi; Sykes-Picot Antlaşmasıyla Osmanlı topraklarının İngiltere, Fransa ve Rusya arasında paylaşılması; Osmanlı İmparatorluğu egemenliğine karşı Arap Ayaklanması'nın ilanı (Haziran); Asquith'in yerine Lloyd George'un İngiltere Başbakanı olması (Aralık).

1917 İngilizlerin zafer içinde Bağdat'a girmesi (Mart); Percy Cox'un Mezopotamya Sivil Komiseri olarak atanması; ABD'nin Osmanlı İmparatorluğu'na değil fakat Almanya'ya savaş ilanı (Nisan).

1918 Woodrow Wilson'un On Dört İlke'yi beyan etmesi (Ocak); Şubat Devrim'i sonrası Rusya'da Çar'ın tahtı terk etmesi; Faysal'ın Şam'ı ele geçirmesi (Ekim); Osmanlıların İtilaf Devletlerine teslim olması (30 Ekim); I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi (11 Kasım); İngiltere'nin Mezopotamya'yı işgali ve Cox'un yerine A. T. Wilson'ın Mezopotamya Sivil Komiseri olarak atanması; İngiltere Kabine'sinin Balfour

Deklarasyonu'nu onaylaması; Bolşeviklerin Petrograd'da (St. Petersburg) iktidarı ele geçirmeleri (Kasım) ve Sykes-Picot Antlaşması'nın maddelerini ifşa etmeleri.

1919 Daha sonra Rıza Han tarafından iptal edilecek olan İngiltere'ye imtiyaz sağlayan antlaşmanın İran ile imzalanması; Mısır'da İngiliz karşıtı ayaklanma; Hindistan Amritsar katliamı; Mark Sykes, T. E. Lawrence, Gertrude Bell, A. T. Wilson, Emir Faysal ve Nuri el-Said'in de katıldığı Paris Barış Konferansı'nın başlaması; Lowell Thomas'ın Londra'da ilk kez düzenlediği T. E. Lawrence gösterisi.

1920 Faysal'ın Suriye Kralı olarak taç giymesi (Mart); Faysal'ın Fransızlar tarafından tahttan indirilmesi (Temmuz); Irak, Suriye, Lübnan ve Filistin'in savaş sonrası durumunu onaylayan San Remo Konferansı (Nisan); İngiltere, Fransa ve İtalya'nın (ABD hariç) Türkiye ile Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayan Sevr Antlaşması'nı imzalaması (Sevr Antlaşması, Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Lozan Antlaşması (1923) ile kaldırıldı); Irak'ta isyan çıkması (Mart-Ağustos); Cox'un Mezopotamya Yüksek Komiser olarak yeniden atanması ve Bell'in Şark Sekreterliği görevinden ayrılması.

1921 Winston Churchill'in Sömürge Bakanı olması ve Irak'ta Haşimi Hanedanlığının kurulmasını ve Trans-Ürdün Emirliği'nin kurulmasına ilişkin tavsiye kararlarının alındığı Kahire Konferansı'nı toplaması (Mart); Irak'ta I. Faysal'ın taç giymesi; İngiltere desteğinde Albay Rıza Han'ın darbe ile Tahran'da iktidara el koyması.

1922 İngiltere'nin Süveyş Kanalı'nın işgalini sürdürerek Mısır'a yarı-bağımsızlık tanıması; İngiltere ile Irak arasında Irak'ın bağımsızlığını kabul eden antlaşmanın imzalanması.

1924	Türkiye Cumhuriyeti'nin halifeliği feshetmesi; Hüseyin'in Hicaz'da halifelik ilanı; İngilizlerin Hüseyin'e ve Mekke ve Medine'yi ele geçiren, Cidde'yi kuşatan İbn Suud'a savaş süresince yaptığı yardımlara son vermesi; J. B. Philby devlet görevlerinden ayrılarak İbn Suud'a danışman olması.
1925	İbn Suud Cidde'yi ele geçirerek Orta Arabistan'ın tümünü kontrolü altına alır; Suriyelilerin Fransız kontrolüne karşı ayaklanması ve Şam'ın bombalanması; Rıza Han Kaçar Hanedanlığını devirir ve kendini Şah ilan eder.
1927	İngiltere'nin Irak Kerkük bölgesinde petrol sondajlarına başlaması.
1932	Suudi Arabistan Krallığı kuruldu ve İbn Suud dönemi resmen başladı; Standart Oil of California (SOCAL) Bahreyn'de petrol yatakları buldu; Irak egemen ülke olarak kabul edildi.
1933	Philby'nin yardımıyla SOCAL İbn Suud ile imtiyaz sözleşmesi imzalayarak Doğu Suudi Arabistan'da 60 yıllık petrol çıkarma hakkı elde etti.
1935	Rıza Şah Pers ismini İran olarak değiştirdi.
1936	Mısır-İngiltere antlaşması imzalandı, İngiliz askeri hakları güvence altına alındı.
1936-9	Filistin'e Siyonist göçe karşı Arap Ayaklanması.
1938	Suudi Arabistan'daki en büyük petrol yatakları olan Kuveyt'te petrol bulundu.
1939	Nazi Almanyasından sürgün edilen Yahudilerin Filistin'e göçüne önemli kısıtlama getiren İngiliz Beyaz Raporu yayınlanır ve Avrupalılar ve Amerikalılar kapıları kapatır; II. Dünya Savaşı başlar (Eylül)
1941	Nazi yanlısı subayların Irak'ta darbe yapmasının ardından İngiltere'nin Irak'ı işgal etmesi; Suriye'nin İngiltere ve Özgür Fransa tarafından işgali; İngiltere

ve SSCB'nin İran'ı işgal ederek Rıza Şah'ı sürgüne göndermesi; Rıza Şah'ın oğlunun iktidara getirilmesi.

1945 İbn Suud'un Başkan Roosvelt ile görüşmesi (Şubat); Suudi Arabistan, Mısır, Suriye, Irak, Lübnan, Trans-Ürdün ve Yemen'in Arap Ligi'ni kurması; II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi (Ağustos).

1946 Trans-Ürdün manda yönetimi sona ererek Ürdün'ün bağımsızlığını kazanması; Fransızların Lübnan ve Suriye'den çekilmesi ve iki ülkenin bağımsızlığını kazanması; Siyonist Gizli Irgun örgütünün Kudüs'teki King David Oteli'ni bombalaması ve 91 kişinin ölümü.

1947 Birleşmiş Milletlerde Filistin'in Arap ve Yahudi devletleri olarak ayrılmasının oylanması.

1948 İsrail bağımsızlığını ilan eder (Mayıs) ve Arap-İsrail Savaşı başlar.

1949 CIA ajanı Miles Copeland yardımıyla Suriye'de ilk darbenin Albay Hüsnü el Zaim tarafından gerçekleştirilmesi; Üçüncü darbe Albay Şişekli tarafından gerçekleştirilir.

1950 Batı Şeria'nın Ürdün'e katılması.

1951 Musaddık'ın Anglo-Iranian Oil Company'nin hisselerini millileştirmesi üzerine İngiltere'nin İran petrolüne karşı boykot kararı alması; Ürdün Kralı Abdullah'ın Filistinli bir militanın düzenlediği suikast sonucu öldürülmesi.

1952 "Kara Cumartesi", milliyetçi ayaklanma sırasında Turf Kulübü'nün ve Shepheard's Hotel'in yakılması ve 10 yabancının yanarak ölmesi (26 Ocak); Kral Faruk'un Cemal Abdül Nasır liderliğindeki Özgür Subaylar darbesiyle devrilmesi.

1953 İbn Suud'un ölümü ve tahta oğlu Suud'un geçmesi; İngiltere'nin yardımıyla CIA'nin İran Başbakanı Musaddik'i devirmesi.

1954 İngiltere'nin Süveyş Kanalı'ndan çekilmesi.

1955	Irak, İran, Türkiye ve Pakistan'ın Bağdat Paktı'nı imzalaması, daha sonra İngiltere'de pakta katılacaktır.
1956	Süveyş Krizi'nde Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi (Temmuz); Sovyet tankları Macaristan'a girerken, İsrail gizli desteğinde Fransız ve İngilizlerin Kanal'a müdahale arayışları; Başkan Eisenhower'in Süveyş Savaşı'nda Sovyetlerin ateşkes talebini kabul etmesi ve yabancı güçlerin çekilmesi.
1957	Bölgenin tek gücü olarak Orta doğu'da İngiltere'nin yerini ABD'nin aldığının Eisenhower Doktrini ile kesinleşmesi.
1958	II. Faysal ve Nuri el-Said'ın Irak'ta Haşemiler devrini kapatan darbe ile öldürülmesi; Mısır'ın Suriye ile birlikte Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurması (1961 yılında dağıldı); Marunilerin kuşatılması üzerine ABD ve İngiltere'nin Lübnan'a müdahalesi.
1960	OPEC kuruldu.
1964	Kral Suud'un, kardeşi Prens Faysal tarafından indirilmesi.
1967	İsrail ile Arap komşuları Mısır, Ürdün ve Suriye arasındaki 6. Gün Savaşı'nın İsrail'in kesin zaferiyle sona ermesi (Haziran); İsrail'in Batı Şeria, Golan Tepeleri ve Sina Yarımadası'nı işgali.
1970	"Kara Eylül" süresince Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) Ürdün'den sürülmesi ve Beyrut'ta yeni üs kurması.
1973	Ekim ya da Yom Kippur Savaşı'nda Mısır ve Suriye'nin İsrail'e saldırması; başlangıçtaki kazanımlarını İsrail karşı saldırısıyla kaybetmeleri; Savaşın hemen ardından OPEC'in ham petrol fiyatlarını 3 katına çıkarması ve Petrol "Şoku"nun İran Şahı'na yaraması.
1975	Lübnan'da iç savaşın başlaması; Suudi Arabistan kralı Faysal'ın yeğeni tarafından öldürülmesi.

1979	İslamcı militanların Mekke Büyük Cami'ni 10 gün boyunca işgal etmesi; Muhammed Rıza Şahı deviren Ayetullah Humeyni'nin önderliğinde İran Devrimi'nin gerçekleşmesi ve Tahran'da Amerikalıların rehin alınması; İsrail ile Mısır arasında Camp David antlaşmasının imzalanması; Saddam Hüseyin'in Irak Başkanı olması; Sovyetlerin Afganistan'ı işgali (Aralık).
1980-8	İran-Irak Savaşı.
1981	Devlet Başkanı Enver Sedat'ın suikast sonucu öldürülmesi.
1978-1982	İsrail'in Lübnan'ı işgal etmesi; Hıristiyan militanların İsrail kuvvetlerinin desteğiyle Sabra ve Şatilla'da Filistinlileri katletmesi; FKÖ'nün Lübnan'ı terk etmeye zorlanması.
1983	Beyrut'taki ABD Deniz Üssü'ne düzenlenen intihar saldırısı sonucu 241 kişinin ölmesi; Başkan Reagan'ın ABD kuvvetlerini geri çekmesi.
1990	Irak'ın Kuveyt'i işgali, I. Körfez Savaşı'nın başlaması.
1998	Saddam Hüseyin'in devrilmesini öngören ve Irak Ulusal Kongresi'ni destekleyen Irak'ın Özgürleştirilmesi Yasası'nın ABD Kongresi'nde kabul edilmesi.
2001	11 Eylül'de El Kaide'nin Dünya Ticaret Merkezi'ne ve Pentagon'a saldırı düzenlemesi; ABD'nin Afganistan'da misillemede bulunması.
2002	Başkan Bush'un Irak, İran ve Kuzey Kore'yi "Şeytan Üçgeni" olarak ilan etmesi.
2003	İngiltere'nin desteğiyle ABD'nin Irak'a müdahalesi ve işgali (Mart).

Teşekkür

1898 yılında Eton Koleji'nde düzenlenen bir anma toplantısında Lord Curzon, Hindistan Genel Valisi olarak mütevazı ve samimi bir itirafta bulunmuştu: "Doğu, hiçbir bilim insanının mezun olamadığı bir üniversitedir." Her ne kadar bu çalışma, Doğu'nun sömürge geçmişi hakkındaki üçüncü çalışmamız olsa da bizler hâlâ lisans öğrencileri olarak kalmaya devam ediyoruz. Neyse ki, Modern Orta Doğu'nun, bölgedeki kral yaratanların ve onların siyasi dost ve düşmanlarının oluşturduğu, birinci elden gözlemcilerin ve akademisyenlerin derlediği tarihi metinler, polemikler ve öğretici monograflardan oluşan olağanüstü zengin bir literatürü bulunmaktadır. Bu nedenle, bizim ilk borcumuz, farklı kütüphane ve arşivlere, buradaki elektronik veri tabanlarına ve arama motorlarına teşekkür etmektir.

İngiltere'de, British Library'nın kusursuz bir şekilde çalışan yeni elyazmaları bölümünden ve Londra'da 7 Temmuz 2005 tarihindeki kaotik günde dahi yiyecek ve içecek ikramında bulunan Royal Geographical Society'den çok büyük yardım aldık. Ayrıca, School of Oriental and African Studies (SOAS) kamuya açık arşiv raflarından ve Public Records Office tarafından sınıflandırılan belgelerden yararlandık. Imperial War Museum ve National Portrait Gallery'nin resim arşivlerindeki tüm çalışanlarına da bir teşekkür borçluyuz. Oxford'da St. Antony's Middle East Archives'den Debbie Usher (seminer aralarında çay ikram eden), Rhodes House'tan Marion Lowman ve Bodleian Library çalışanları nazik yardımlarını bizden

esirgemediler. Online yardımları için Newcastle'daki Gertrude Bell Archives'i çalışanlarından Mark Jackson ve J. G. Crow'a ve Mark Sykes'in belgeleri için Hull University'den Helen E. Roberts'a teşekkürlerimizi ayrıca iletiyoruz.

Amerika'da, büyük üniversite kütüphaneleri, özellikle de New York Üniversitesi Bobst, Columbia Butler ve Princeton Firestone kütüphaneleri nadir kitaplar ve gözden kaçmış monografiler için vazgeçilmez kaynaklardır. New York Society Library Orta Doğu hakkında çok uzun süre önce baskısı tükenmiş çalışmaları korumaktadır ve her zaman olduğu gibi son başvuru kaynağımız New York Public Library oldu. Washington'da olağanüstü bir hafızası olan John Taylor'un yardımlarıyla National Archives'i ve Nicholas Sheetz verimli katkılarıyla Georgetown University arşivlerini kullanabildik. Ayrıca Connecticut'in mükemmel kütüphanelerinden, özellikle de Westport, Fairfield, Weston ve Southport'taki Pequot Library'den yararlandık. Elektronik cihazlar konusunda Fairfield'den John David bilgisayarlarımızın çalışır durumda olmasını sağlayarak yaşam desteğinde bulundu.

Kitabın bölümlerini okuyarak, bizi büyük hatalardan koruyan meslektaşlarımız oldu: James Barr, Alon Ben-Meir, Edward ve Perdita Burlingame, Amos Elon, Dorothy Helly, Anthony Kirk-Greene, Roger Owen, Gwyn Robyns, Jinx Rodger, Jon Lellenberg ve Anthony Wynn. Meslektaşlarımızın, kitabın yazarlarının yapmış olduğu olgusal ve yorum hatalarından sorumlu olmadıklarını belirtmemize gerek bulunmamaktadır. Bu özellikle yazım ve isimlendirme konusundaki tutarsızlıklar için çok daha fazla geçerlidir: Mayın tarlasında güvenli bir yol bulunmaz.

Çalışmamız süresince Orta Doğu hakkında düzenlenen konferans ve seminerlere katılma ayrıcalığına eriştik. Bunlar arasında,

Nicholas Rizopoulos'un Foreign Policy Roundtable, Gary Sick'in Orta Doğu seminerleri, Joanne Myers'in Carnegie Council kahvaltıları ve İspanya Alhambra Palace Hotel'de düzenlenen "Who Speaks for Islam?" önemli konferansı da dâhil olmak üzere Mustafa Tilly'nın Orta Doğu programlarına katıldık. Biz aynı şekilde Rashid Khalidi ve Amy Zalman tarafından verilen bugünkü Orta Doğu'nun oluşturulması üzerine dersler ile Susan Pedersen'ın modern İngiliz tarihi üzerine verdiği derslere katılmak konusunda oldukça şanslıydık. Daha önce, 1994-95 yıllarında, Wissen-schaftskolleg zu Berlin'de Orta Doğu hakkında diğer meslektaşlarımız, özellikle Aziz Al-Azmeh, Karine Chemla, Mamadou Diawara, Florian Coulmas, Ramachandra Guha, Salma K. Jayyusi, Fatema Mernissi, Rüşdi Said'in ve Anouar Abdel-Malek'den yoğun bir kurs aldık.

Üç ayda bir yayınlanan World Policy Journal'ın idari editörü Linda Wrigley ve halefi Benjamin Pauker'e derginin editörünün (Meyer) kitapla ilgili yurtdışı seyahatları boyunca yokluğunu hissettirmemelerinden dolayı özellikle teşekkür ederiz. Orta Doğu seyahatlerimizde bize eşlik eden Emmett Wallace, Holly Brown, Marty Karnoff, Elaine Wyden, Anne Pollen ve Jeremy Barnett özel sorularımızı dahi usanmadan güler yüzle cevapladılar. Bu seyahatlerimizde bize göstermiş oldukları konukseverlik için John ve Elizabeth Onians ile Martha ve Bob Lewis'a çok teşekkür ederiz. Oxford'da, Paddy Coulter ve yardımcısı Jennifer Darnley'ın yadımları sayesinde Reuters Foundation'dan konaklama imkânı edindik. Cape Code Wellfleet'te düzenlediğimiz yıllık Ekim toplantılarımızda özellikle Orta Doğu'da Amerika'ya karşı hoşnutsuzluk duyan arkadaşlarımıza Robert Jay Lifton ve B. J. Lifton ev sahipliği yaptılar. Bizi karşılayan ve dostça yardım eden İran'daki İtalya Büyükelçisi Roberto Toscano ve eşi Francesca'ya özellikle minnettarız.

Son olarak, Janklow & Nesbit'ten temsilcimiz Tina Bennett'e, haritaları çizen Anita Karl ve James Kemp'e, W. W. Norton'daki hiç bir zaman tedbiri elinden bırakmayan editörümüz Starling Lawrence'a ve onun yorulmak nedir bilmeyen yardımcısı Molly May'e, herkese örnek gösterilebilecek bir titizlikle taslakları bilgisayara aktaran editörümüz Mary Babcock' ve en nihayet 2008'in ilkbaharında bu kitabın yayınlanmasını sağlayan üretim müdürü Julia Druskin'e ve tasarımcı Helene Berinsky'e teşekkürlerimizi belirtiyoruz.

- Shareen Blair Brysac

Karl E.Meyer

Kaynakça

Arşivler

St. Antony's College, Oxford, Middle East Centre Archive
ARAMCO. Gertrude Bell, Sir Reader Bullard.,Cairo Conference, Sir Kinahan Cornwallis, Sir Percy Cox, Charles Crane, Lord Cromer, Lt. Col. H. R. Dickson, Lt. General Sir John Glubb, David Hogarth, T. E. Lawrence, Col. Gerard Leachman, Sir Percy Loraine, Elizabeth Monroe, Stewart Perowne, H. S. J. Philby, Sir Herbert Samuel, Sir Ronald Storrs, Sir Mark Sykes, Sir Percy Sykes ve Gordon Waterfield yazıları.

Bodleian Library, Oxford, MSN Division
T. E. Lawrence, Lord Milner, Leo Amery, Mary Sykes, Sir Percy Loraine ve Sir Patrick Reilly yazıları.

Bodleian Library of Commonwealth and African Studies at Rhodes House, Oxford
Papers of Frederick Dealtry Lugard, Baron Lugard of Abinger: 1871-1969. Flora Shaw, Lady Lugard, Marjorie Perham. Cecil Rhodes, ve Jameson Raid hakkında yazı ve belgeler.

British Library, Asia, Pacific & Africa Collections (formerly known as the Oriental and India Oilier Collections [OIOC])
Gertrude Bell, Sir Arnold Wilson, Sir Francis Younghusband, Sir Arthur Hirtzel, Lord Curzon hakkında yazı ve belgeler. Ibn Saud, the Arab Revolt hakkında politika belgeleri ve Sir Percy Sykes raporları.

Georgetown University
Cornelius van H. Engert, Richard Crane ve William Mulligan yazıları.

Royal Geographical Society
Gertrude Bell, H. S. J. Philby, Arnold T. Wilson ve T. E. Lawrence yazıları.

United States National Archives
Bölgesel yazılar.

Robinson Library Special Collections. University of Newcastle upon Tyne
Gertrude Bell yazıları: www.gerty.ncl.ac.uk

Kitaplar

Abrahamian, Ervand. *Iran between Two Revolutions.* Princeton: Princeton University Press. 1982.

Aburish, Said K. *A Brutal Friendship: The West and the Arab Elite.* London: Victor Gollancz. 1997.

— *The Rise. Corruption and Coming Fall of the House of Saud.* London: Bloomsbury. 1994.

— *The St. George Hotel Bar.* London: Bloomsbury. 1989.

Acheson, Dean. *Present at the Creation: My Years in the State Department.* New York: W. W. Norton & Company. 1969.

Adelson, Roger. *London and the Invention of the Middle East: Money. Power and War, 1902-1922.* New Haven: Yale University Press. 1995.

— *Mark Sykes: Portrait of an Amateur.* London: Cape. 1975.

Aldington, Richard. *Lawrence of Arabia: A Biographical Enquiry.* London: Collins. 1955.

Allawi, Ali A. *The Occupation of Iraq: Winning the War. Losing the Peace.* New Haven: Yale University Press. 2007.

Allen, Charles. *God's Terrorists: The Wahhabi Cult and the Hidden Roots of Modern jihad.* London: Little. Brown and Company, 2006.

Ambrose, Stephen E. *Eisenhower.* New York: Simon & Schuster. 1983.

Amery. L. S. *The Leo Amery Diaries.* Vol. 1: *1896-1929.* Ed. John Barnes and David Nicholson. London: Hutchinson. 1980.

Anderson, Benedict and R. O'Gorman. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* London: Verso. 1991.

Antonius, George. *The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement.* New York: G. P. Putnam's Sons. 1946.

Armstrong, Karen. *Muhammad: A Biography of the Prophet.* San Francisco: HarperSanFrancisco, 1992.

Ayerst, David. *Guardian: Biography of a Newspaper.* London: Collins. 1971.

Baer, Robert. *Sleeping with the Devil: How Washington Sold Our Soul for Saudi Crude.* New York: Crown. 2003.

Baram, Daphna. *Disenchantment:* The Guardian *and Israel.* London: Guardian Books. 2004.

Baring, Maurice. *The Puppet Show of Memory.* Boston: Little. Brown and Company. 1922.

Barr. James. *Setting the Desert on Fire: T. E. Lawrence and Britain's Secret War in Arabia. 1916-1918.* New York: W. W. Norton & Company. 2008.

Bell, Enid Hestor Chataway Moberly. *Flora Shaw (Lady Lugard. D.B.E.).* London: Constable, 1947.

Bell, Gertrude. *The Arab of Mesopotamia.* Basra: Government Press. 1918.

— *The Arab War: Confidential Information for General Headquarters from Gertrude Bell, being Despatches from the Secret "Arab Bulletin."* London: The Golden Cockerel Press, 1940.

— *The Desert and the Sown.* Boston: Beacon Press. 1987.

— *The Letters of Gertrude Bell.* Harmondsworth, Middlesex, U.K.: Penguin. 1987.

— *Review of the Civil Administration of Mesopotamia.* London: H.M.S.O., 1920.

— *Selected Letters of Gertrude Bell.* Ed. Lady Richmond. London: Pelican. 19 5 5.

Bill, James A. *The Eagle and the Lion: The Tragedy of American-Iranian Relations.* New Haven: Yale University Press. 1988.

Black, Edwin. *Banking on Baghdad: Inside Iraq's 7.000-Year History of War, Profit and Conflict.* Hoboken, N. J.: John Wiley & Sons. Inc.. 2004.

Blanch, Lesley. *Farah. Shahbanou of Iran. Queen of Persia.* London: Collins. 1978.

Blunt, Wilfrid Scawen. *My Diaries: Being a Personal Narrative of Events. 1888-1914. 2* vols. New York: A. A. Knopf. 1921.

— *Secret History of the English Occupation of Egypt: Being a Personal Narrative of Events.* New York: A. A. Knopf. 1922.

Brands, H. W. *Inside the Cold War: Loy Henderson and the Rise of the American Empire* 1918-1961. New York: Oxford University Press, 1991.

Bremer, L. Paul and Malcolm McConnell. *My Year in Iraq: The Struggle to Build a Future of Hope.* New York: Simon & Schuster. 2006.

Bronson, Rachel. *Thicker than Oil: America's Uneasy Partnership with Saudi Arabia.* New York: Oxford University Press. 2006.

Brown, Anthony Cave. *Oil, God. and Gold.* New York: Houghton Mifflin Company, 1999.

— *Treason in the Blood: H. St. John Philby. Kim Philby. and the Spy Case of the Century.* London: Robert Hale. 1995.

Brown, Malcolm. *Lawrence of Arabia: The Life, the Legend.* London: Thames & Hudson. 2005.

— and Julia Cave. *A Touch of Genius: The Life of T. E. Lawrence.* New York: Paragon House. 1989.

Brzezinski, Zbigniew. *Second Chance: Three Presidents and the Crisis of American Superpower.* New York: Basic Books. 2007.

Bullard, Sir Reader William. *Britain and the Middle East from Earliest Times to 1965.* London: Hutchinson. 1964.

— *The Camels Must Go: An Autobiography.* London: Faber and Faber. 1961.

— *Letters from Tehran: A British Ambassador in World War II. Persia.* New York: I.B.Tauris, 1991.

— *Two Kings in Arabia: Letters from Jeddah, 1923-5 and 1936-9.* Reading. U.K.: Ithaca Press, 1993.

Burgoyne, Elizabeth. *Gertrude Bell from Her Personal Papers.* 2 vols. London: E. Benn, 1958-61.

Busch, Briton Cooper. *Britain and the Persian Gulf. 1X94-1914.* Berkeley: University of California Press. 1967.

— *Britain. India and the Arabs. 1914-1921.* Berkeley: University of California Press. 1971.

Bush, George H. W. and Brent Scowcroft. *A World Transformed.* New York: Knopf. 1998.

Cannadine, David. *Ornamentalism,* London. New York: Oxford University Press. 2001.

Catherwood, Christopher. *Churchill's Folly: How Winston Churchill Created Modern Iraq.* New York: Carroll & Graf, 2004.

Caton, Steven Charles. *Lawrence of Arabia: A Film's Anthropology.* Berkeley: University of California Press, 1999.

Chaudhuri, Nupur and Margaret Strobel, eds. *Western Women and Imperialism: Complicity and Resistance.* Bloomington: Indiana University Press. 1992.

Chirol, Sir Valentine. *Fifty Years in a Changing World.* London: J. Cape, 1927.

Churchill, Sir Winston. *Closing the Ring.* Boston: Houghton Mifflin. 1951.

— *The Gathering Storm.* Boston: Houghton Mifflin, 1948.

— *The Grand Alliance.* Boston: Houghton Mifflin. 1950.

— *Great Contemporaries.* New York: Putnam, 19 37.

Churchill, Randolph S. and Martin Gilbert. *Winston S. Churchill.* Vol. 4: 1916-*1922.* Boston: Houghton Mifflin. 1966.

Coll, Steve. *Ghost Wars: The Secret History of the CIA, Afghanistan and bin Laden, from the Soviet Invasion to September 10. 2001.* New York: Penguin. 2004.

Connell, John. *Auchinleck: A Biography of Field-Marshal Sir Claude Auchinleck.* 2nd ed. London: Cassell. 1959.

Cooper, Chester L. *The Lion's Last Roar: Suez. 19*56. New York: Harper & Row. 1978.

Copeland, Miles. *The Game of Nations: The Amorality of Power Politics.* New York: Simon & Schuster, 1970.

— *The Game Player: Confessions of the CIA's Original Political Operative.* London: Aurum Press. 1989.

— *Without Cloak or Dagger: The Truth about the New Espionage.* New York: Simon & Schuster. 1974.

Cottam, Richard W. *Nationalism in Iran: Updated through 1978.* Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1979.

Cromer, Earl Evelyn Baring. *Ancient and Modern Imperialism.* London: J. Murray. 1909.

— *Modern Egypt. 2* vols. New York: Macmillan, 1908.

Canon, George Nathaniel Curzon. Marquis of. *Persia and the Persian Question.* London: Longmans, Green, 1892.

Darwin, John. *Britain and Decolonisation: The Retreat from Empire in the Post-War World.* New York: St. Martin's Press, 1988.

— *Britain, Egypt and the Middle East: Imperial Policy in the Aftermath of War. 1918-1922.* London: Macmillan Press. 1981.

— *The End of the British Empire: The Historical Debate.* Cambridge, Mass.: B. Blackwell, 1991.

de Chair, Somerset. *The Golden Carpet.* New York: Harcourt, Brace and Company, 1945.

de Gaury, Gerald. *Three Kings in Baghdad, 1921-1958.* London: Hutchinson. 1961.

Diamond, Larry Jay. *Squandered Victory: The American Occupation and the Bungled Effort to Bring Democracy to Iraq.* New York: Times Books. 2005.

Dodge, Toby. *Inventing Iraq: The Failure of Nation Building and a History Denied.* New York: Columbia University Press, 2003.

Dorril, Stephen. *MI6: Fifty Years of Special Operations.* London: Fourth Estate. 2000.

Dos Passos, John. *Orient Express.* New York: Harper & Brothers. 1927.

Dugdale, Blanche. *Arthur James Baifour.* London: Hutchinson. 1939.

Elm, Moustafa. *Oil. Power and Principle: Iran's Oil Nationalization and Its Aftermath.* Syracuse. N. Y.: Syracuse University Press. 1992.

Elon, Amos. *Jerusalem: City of Mirrors.* Rev. ed. London: Flamingo. 1996.

Encyclopaedia Britannica. 11th ed. Vol. VII. Cambridge. UK, 1910.

Eveland, Wilbur Crane, *Ropes of Sand: America's Failure in the Middle East.* New York: W. W. Norton & Company. 1980.

Farmanfarmaian, Manucher. and Roxane Farmanfarmaian. *Blood and Oil: Memoirs of a Persian Prince.* New York: Random House. 1997.

Farman-Farmaian, Sattareh. and Dona Munker. *Daughter of Persia: A Woman's Journey from Her Father's Harem through the Islamic Revolution.* New York: Crown. 1992.

Farouk-Sluglett, Marion and Peter Sluglett. *Iraq since 1958: From Revolution to Dictatorship.* Rev. ed. New York: I. B.Tauris. 2001.

Farwell, Byron. *Prisoners of the Mahdi: The Story of the Mahdist Revolt which frustrated Queen Victoria's designs on the Sudan, humbled Egypt and led to the fall of Khartoum. the death of Gordon and Kitchener's victory at Omdurman fourteen years later.* New York: W. W. Norton & Company, 1989.

Ferguson, Niall. *The Pity of War.* New York: Basic Books. 1999.

Fisk, Robert. *The Great War for Civilisation: The Conquest of the Middle East.* New York: Alfred A. Knopf. 2005.

FitzHerbert, Margaret. *The Man Who Was Greenmantle: A Biography of Aubrey Herbert.* London: John Murray, 1983.

Flint, John E. Sir *George Goldie and the Making of Nigeria.* London: Oxford University Press, 1960.

Frank, Tenney. *Roman Imperialism.* New York: Cooper Square Publishers. Inc.. 1972.

French, Patrick. *Younghusband: The Last Great Imperial Adventurer.* London: HarperCollins. 1994.

Fromkin, David. *A Peace to End All Peace: Creating the Modern Middle East, 1914-1922.* New York: Holt, 1989.

Garnett, David, ed. *The Letters of T. E. Lawrence.* New York: Doubleday. Doran & Co.. Inc.. 1939.

Garvin, J. L. *The Life of Joseph Chamberlain.* 6vols. London: Macmillan: New York: St. Martin's Press. 1932-1969.

Gasiorowski, Mark J. and Malcolm Byrne, ed. *Mohammad Mosaddeq and the 1953 Coup in Iran.* Syracuse. N. Y.: Syracuse University Press. 2004.

Gelvin, James L. *The Israel-Palestine Conflict: One Hundred Years of War.* New York: Cambridge University Press. 2005.

Gendzier, Irene L. *Notes from the Minefield: United States Intervention in Lebanon and the Middle East, 1945-1958.* New York: Columbia University Press. 1997.

Ghani, Cyrus. *Iran and the Rise of Reza Shah: From Qajar Collapse to Pahlavi Rule.* New York: I. B. Tauris. 1998.

Gibbon, Edward. *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire.* Vol. I. London: The Folio Society. 1983.

Gilbert, Martin. *The Roots of Appeasement.* New York: New American Library. 1967.

Giles, Frank. *A Prince of Journalists: The Life and Times of Henri Stefan Opper De Blowitz.* London: Faber and Faber, 1962.

Gilmour. David. *Curzon.* London: John Murray. 1994.

— *The Long Recessional: The Imperial Life of Rudyard Kipling.* New York: Farrar,Straus and Giroux. 2002.

Glubb, Sir John Bagot. *Britain and the Arabs: A Study of Fifty Years, 190S to 1958.* London: Hodder and Stoughton. 1959.

— *The Changing Scenes of Life: An Autobiography.* New York: Quartet Books, 1983.

— *A Soldier with the Arabs.* London: Hodder and Stoughton. 1957.

— *The Story of the Arab Legion.* London: Hodder and Stoughton. 1948.

— *War in the Desert: an R.A.E Frontier Campaign.* New York: W. W. Norton & Company. 1960.

Goodman, Susan. *Gertrude Bell.* Dover. N. H.: Berg, 1985.

Gordon, Charles George. *General Gordon's Khartoum Journal.* Ed. Lord Elton. London: Wm. Kimber. 1961.

Gorenberg, Gershom. *The Accidental Empire: Israel and the Birth of the Settlements. 1967-1977.* New York: Times Books. 2006.

Graves, Philip. *The Life of Sir Percy Cox.* London: Hutchinson & Co. Ltd., 1941.

Graves, Robert. *Lawrence and the Arabian Adventure.* Garden City, N. Y.: Doubleday. Doran&Co., 1928.

Gray, John. *Black Mass: Apocalyptic Religion and the Death of Utopia.* New York: Farrar, Straus and Giroux. 2007.

Great Britain. Parliament. House of Commons. *Select Committee on British South Africa, Second Report, together with the Proceedings of the Committee and Minutes of Evidence.* Vol. IX. London: Eyre and Spottiswoode. 1897.

Guest, John S. *Survival Among the Kurds: A History of the Yezidis.* New York: Kegan Paul International. 1993.

Haldane, Lt.-General Sir Aylmer L. *The Insurrection in Mesopotamia. 1920.* Edinburgh and London: Wm. Blackwood and Sons, 1922.

Hamilton, Jill. *God, Guns and Israel: Britain, the First World War and the Jews in the Holy Land.* Slroud: Sutton. 2004.

Harrison, Thomas Skelton. *The Homely Diary of a Diplomat in the East, 1897-1899.* New York: Houghton Mifflin, 1917.

Herbert, Aubrey. *Mons, Anzac and Kut.* London: E. Arnold, 1919.

Herken, Gregg. *Counsels of War.* New York: Knopf. 1985.

Hersh, Seymour M. *Chain of Command: The Road from 9/11 to Abu Ghraib.* New York: HarperCollins. 2004.

Hitti, Philip Khuri. *Lebanon in History, from the Earliest Times to the Present.* London: Macmillan. 1957.

Hobsbawm. Eric and Terence Ranger, eds. *The Invention of Tradition.* New York: Cambridge University Press. 1983.

Hobson, J. A. *Imperialism: A Study.* New York: Gordon Press. 1975.

Hodson, Joel C. *Lawrence of Arabia in American Culture: The Making of a Transatlantic Legend.* Westport, Conn.: Greenwood Press. 199 5.

Hogarth. David George. *The Penetration of Arabia: A Record of the Development of Western Knowledge Concerning the Arabian Peninsula.* London: Alston Rivers. 1905.

Hopwood, Derek. *Egypt. Politics and Society, 1945-1981.* Boston: Allen & Unwin, 1982.

— *Syria 1945-1986: Politics and Society.* Boston: Unwin Hyman. 1988.

Hourani, Albert Habib. *The Emergence of the Modern Middle East*, Berkeley: University of California Press. 1981.

Howarth, David Armine. *The Desert King: Ibn Saud and His Arabia.* New York: McGraw-Hill. 1964.

Howell, Georgina. *Gertrude Bell; Queen of the Desert, Shaper of Nations.* New York: Farrar, Straus and Giroux. 2007.

Hyam, Ronald. *Britain's Imperial Century. 1815-1914: A Study of Empire and Expansion.* Lanham, MD: Barnes& Noble Books. 1993.

Irwin, Robert. *For Lust of Knowing: The Orientalists and Their Enemies.* London: Penguin Books. 2007.

James, Lawrence. *The Golden Warrior: The life and Legend of Lawrence of Arabia.* New York: Paragon House. 1993.

— *The Jameson Raid: A Centennial Retrospective.* Houghton, South Africa: Brenthurst Press. 1996.

Jenkins, Roy. *Gladstone.* London: Macmillan. 1995.

Kael. Pauline. 5001 *Nights at the Movies: A Guide from A to Z.* New York: Holt. Rinehart and Winston. 1982.

Kagan, Robert. *Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order.* New York: Knopf. 2003.

Kaplan, Robert D. *The Arabists: The Romance of an American Elite.* New York: Free Press. 1993.

— *Soldiers of God: With the Mujahidin in Afghanistan.* Boston: Houghton, Mifflin, 1990.

Kapuscinski, Ryszard. *The Shadow of the Sun: My African Life.* New York: Vintage, 2002.

Karsh. Efraim and Inari Karsh. *Empires of the Sand: The Struggle for Mastery in the Middle East. 1789-1923.* Cambridge. Mass.: Harvard University Press. 1999.

Katouzian, Homa. *Musaddiq and the Struggle for Power in Iran.* New York: I. B. Tauris. 1990.

— *State and Society in Iran: The Eclipse of the Qajars and the Emergence of the Pahlavis.* New York: I. B. Tauris, 2000.

Kazemzadeh, Firuz. Russia *and Britain in Persia. 1864-1914: A Study in Imperialism.* New Haven: Yale University Press, 1968.

Keay, John. *Sowing the Wind: The Seeds of Conflict in the Middle East.* New York: W. W. Norton & Company. 2003.

Kedourie, Elie. *Arabic Political Memoirs and Other Studies.* London: Cass. 1974.

— *The Chatham House Version and Other Middle-Eastern Studies.* Chicago: Ivan R. Dee. 2004.

— *England and the Middle East: The Destruction of the Ottoman Empire, 1914-1921.* Boulder: Westview Press. 1987.

— In *the Anglo-Arab Labyrinth: The McMahon-Husayn Correspondence and Its Interpretations, 1914-1939.* London: Frank Cass. 2000.

— *Islam in the Modern World and Other Studies.* London: Mansell. 1980.

Kennedy. Paul M. *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000.* New York: Random House. 1987.

Kerr, Malcolm H. *The Arab Cold War, 19 58-1964; A Study of Ideology in Politics.* New York: Oxford University Press. 1965.

Khalidi, Rashid. *British Policy towards Syria* fir *Palestine. 1906-1914: A Study of the Antecedents of the Hussein-the McMahon Correspondence, the Sykes-Picot Agreement and the Balfour Declaration.* London: Published for the Middle East Centre. St. Antony's College, Oxford, by Ithaca Press. 1980.

— *The Iron Cage: The Story of the Palestinian Struggle for Statehood.* Boston: Beacon Press, 2006.

— *Resurrecting Empire: Western Footprints and America's Perilous Path in the Middle East.* Boston: Beacon Press. 2004.

— ed. *The Origins of Arab Nationalism.* New York: Columbia University Press. 1991.

Khoury. Philip S. *Syria and the French Mandate: The Politics of Arab Nationalism. 1920-1945.* Princeton: Princeton University Press. 1987.

Kinzer, Stephen. *All the Shah's Men: An American Coup and the Roots of Middle East Terror.* Hoboken, N. J.: John Wiley & Sons, 2003.

Kirkbride Sir Alec Seath. *A Crackle of Thorns: Experiences in the Middle East.* London: J. Murray. 1956.

— *From the Wings: Amman Memoirs.* 1947-1951. London: F. Cass. 1976.

Kirk-Greene Anthony. *Britain's Imperial Administrators. 1858-1966.* New York: St. Martin's Press. 2000.

— *On Crown Service: A History of HM Colonial and Overseas Civil Services. 1837-1997.* New York: I. B. Tauris, 1999.

Klieman, Aaron S. *Foundations of British Policy in the Arab World: The Cairo Conference of 1921.* Baltimore: Johns Hopkins Press. 1970.

Knightley. Phillip and Colin Simpson. *The Secret Lives of Lawrence of Arabia.* New York: McGraw-Hill. 1970.

Kolb, Larry *J. America at Night: The True Story of Two Rogue CIA Operatives. Homeland Security Failures. Dirty Money and a Plot to Steal the 2004 U.S. Presidential Election.* New York: Riverhead Books. 2007.

— *Overworld: The Life and Times of a Reluctant Spy.* New York: Riverhead. 2004.

Korda, Michael. *Charmed Lives: A Family Romance.* New York: Random House. 1979.

Kroeger, Brooke. *Nellie Bly: Daredevil. Reporter, Feminist.* New York: Times Books. 1994.

Lacey, Robert. *The Kingdom.* New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1981.

Landes, David S. *Bankers and Pashas: International Finance and Economic Imperialism in Egypt.* Cambridge: Harvard University Press, 1958.

Lawrence, A. W..ed. *T. E. Lawrence, by His Friends.* Garden City. New York: Doubleday. Doran & Company, Inc.. 1937.

Lawrence, T. E. *Crusader Castles.* 2nd rev. ed. London: Immel Publishing Ltd.. 1992.

— *Evolution of a Revolt: Early Post-war Writings of T. E. Lawrence.* Ed. Stanley Weintraub and Rodelle Weintraub. University Park. Pa.: Pennsylvania State University Press. 1968.

— *The Letters of T. E. Lawrence.* Sel. and ed. Malcolm Brown. London: J. M. Dent. 1988.

— *Revolt in the Desert.* London: Folio Society. 1986.

— *The Seven Pillars of Wisdom: A Triumph.* New York: Doubleday. Doran & Company. Inc., 1936.

Leslie, Shane. *Mark Sykes: His Life and Letters.* New York: Cassell. 1923.

Liddell Hart, Sir Basil Henry. *Colonel Lawrence of Arabia: The Man Behind the Legend.* New York: Halcyon House. 1937.

Longford. Elizabeth Harman Pakenham. *Jameson's Raid.* London: Weidenfeld and Nicolson, 1960.

Longhurst, Henry. *Adventure in Oil The Story of British Petroleum.* London: Sidgwick and Jackson. 1959.

Longoria, Michael A. *A Historical View of Air Policing Doctrine: Ussons from the British Experience between the Wars. 1919-39.* Maxwell Air Force Base. Ala.: Air University Press, 1992. Online at http://aupress.rn ax well. af.mil/S A AS_Theses/S A ASS_Out/ Longoria/ Ion goria.pdf.

Louis, William Roger. *The British Empire in the Middle East. 1945-1951: Arab Nationalism, the United States and Postwar Imperialism.* New York: Oxford University Press. 1985.

— Ends *of British Imperialism: The Scramble for Empire, Suez and Decolonization: Collected Essays.* New York: I. B. Tauris. 2006.

— *Imperialism at Bay: The United States and the Decolonization of the British Empire. 1941-1945.* New York: Oxford University Press, 1978.

— ed. *Adventures with Britannia: Personalities. Politics and Culture in Britain.* Austin. Tex.: Harry Ransom Humanities Research Center, University of Texas. 1995.

— and James A. Bill. eds. *Musaddiq, Iranian Nationalism and Oil.* Austin: University of Texas Press, 1988.

— and Judith M. Brown. *The Oxford History of the British Empire.* Vol. 4: *The Twentieth Century.* New York: Oxford University Press. 1998.

— and Robert A. Fernea, eds. *The Iraqi Revolution of 1958: The Old Social Classes Revisited.* New York: I. B. Tauris. 1991.

— and Roger Owen. *A Revolutionary Year: The Middle East in 1958.* New York: I. B. Tauris, 2002.

Lowry, Donal. ed. *The South African War Reappraised.* Manchester. Eng.: Manchester University Press. 2000.

Lugard, Baron Frederick. *The Dual Mandate in British Tropical Africa.* London: F. Cass, 1965.

— *Instructions to Political and Other Officers, on Subjects Chiefly Political and Administrative.* London: Waterlow. 1906.

Lukitz, Liora. *A Quest in the Middle East: Gertrude Bell and the Making of Modern Iraq.* New York: I. B. Tauris, 2006.

Lunt, James. *Glubb Pasha, a Biography: Lieutenant-General Sir John Bagot Glubb. Commander of the Arab Legion. 1939-1956.* London: Harvill Press. 1984.

— *Hussein of Jordan: A Political Biography.* London: Macmillan. 1989.

Luttwak, Edward N. *The Grand Strategy of the* Roman *Empire from the First Century A.D. to the Third.* Baltimore: Johns Hopkins University Press. 1976.

MacDonald, A. D. *Euphrates Exile.* London: G. Bell. 1936.

Macdonald, Dwight. *Against the American Grain.* New York: Random House. 1962.

Mack, John E. *A Prince of Our Disorder: The Life of T. E. Lawrence.* Boston: Little. Brown, 1976.

MacMillan, Margaret. *Paris 1919: Six Months that Changed the World.* New York: Random House. 2002.

Magnus, Sir Philip Montefiore. *Gladstone: A Biography.* New York: Dutton. 1960.

— *Kitchener: Portrait of an Imperialist.* London: J. Murray. 1958.
Malleson, Miles. *Filming T. E. Lawrence: Korda's Lost Epics.* New York: I. B. Tauris Publishers. 1997.
Mann, James. *Rise of the Vulcans: The History of Bush's War Cabinet.* New York: Viking. 2004.
Mansfield, Peter. *The British in Egypt.* London: Weidenfeld and Nicolson. 1971.
— *A History of the Middle East.* 2nd ed. New York: Penguin Putnam. 2003.
Marlowe, John. *Late Victorian: The Life of Sir Arnold Talbot Wilson.* London: Cresset Press. 1967.
Marr, Phebe. *The Modern History of Iraq.* 2nd ed. Boulder, Colo.: Westview Press. 2004.
Marsh, Peter T. *Joseph Chamberlain: Entrepreneur in Politics.* New Haven: Yale University Press. 1994.
Mason, Alpheus Thomas. *Brandeis: A Free Man's Life.* New York: Viking. 1946.
Mason, Philip. A *Matter of Honour.* New York: Holt. Rinehart and Winston. 1974.
Matthew, H. C. G. and Brian Harrison, eds. *The Oxford Dictionary of National Biography.* New York: Oxford University Press. 2004: online ed. 2006.
Meir, Golda. *My Life.* New York: Putnam, 1975.
Menezes, S. L. *Fidelity & Honour: The Indian Army from the Seventeenth to the Twenty-First Century.* New Delhi. India: Viking. Penguin Books India. 1993.
Meulen, D. van der. *The Wells of Ibn Sa'ud.* London: Murray. 1957.
Meyer, Karl E. *The Dust of Empire: The Race for Mastery in the Asian Heartland.* New York: Public Affairs. 2003.
— and Shareen Blair Brysac. *Tournament of Shadows: The Great Game and the Race for Empire in Central Asia.* Washington, D.C.: Counterpoint. 1999.
Milner, Viscount Alfred. *England in Egypt.* 11th ed. London: E. Arnold. 1904.
Monroe, Elizabeth. *Britain's Moment in the Middle East, 1914-1956.* Baltimore: Johns Hopkins University Press. 1963.
— *Philby of Arabia.* Reading, Eng.: Ithaca Press. 1998.
Moorehead, Alan. *Gallipoli.* New York: Harper. 1956.
— *The White Nile.* Rev. ed. London: Hamilton. 1971.
Morgenthau, Hans J. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace.* 4th ed. New York: Knopf. 1967.
Morley, John. *The Life of William Ewart Gladstone.* Vol. HI: *1880-1898.* New York: Macmillan. 1903.

Morris, Benny. *Israel's Border Wars, 1949-1956; Arab Infiltration, Israeli Retaliation and the Countdown to the Suez War.* New York: Clarendon Press. 1997.

— *The Road to Jerusalem: Glubb Pasha, Palestine and the Jews.* New York: I. B. Tauris. 2002.

Morris, James (Jan). *Farewell the Trumpets: An Imperial Retreat.* Boston: Faber and Faber. 1978.

— *The Hashemite Kings.* New York: Pantheon. 1959.

— *Islam Inflamed: A Middle East Picture.* New York: Pantheon. 1957.

— *Pax Britannica: The Climax of an Empire.* London: Faber. 1968.

Mousa, Suleiman. *T. E. Lawrence: An Arab View.* New York: Oxford University Press. 1966.

Neff, Donald. *Warriors at Suez: Eisenhower Takes America into the Middle East.* New York: Simon & Schuster. 1981.

Nicolson, Harold. *Curzon: The Last Phase, 1919-1925.* Boston. New York: Houghton Mifflin, 1934.

— *Peacemaking, 1919.* London: Constable. 1934.

Nutting, Anthony. *I Saw for Myself: The Aftermath of Suez.* London: Hollis & Carter. 1958.

— *Nasser.* New York: E. P. Dutton. 1972.

— *No End of a Lesson: The Story of Suez.* New York: Clarkson N. Potter. Inc.. 1967.

Omissi, David E. *Air Power and Colonial Control: The Royal Air Force, 1919-1939.* New York: Manchester University Press. 1990.

Oren, Michael B. *Power. Faith and Fantasy: America in the Middle East. 1776 to the Present.* New York: W. W. Norton & Company. 2007.

Owen, Roger. *Lord Cromer: Victorian Imperialist. Edwardian Proconsul.* Oxford. New York: Oxford University Press. 2004.

— *The Middle East in the World Economy, 1800-1914.* New York: I. B. Tauris. 1993.

Packer, George. *The Assassins' Gate.* New York: Farrar, Straus and Giroux, 2005.

Pahlavi, Mohammed Reza. Shah of Iran. *Answer to History.* New York: Stein and Day. 1980.

Pakenham, Thomas. *The Scramble for Africa, 1876-1912.* New York: Random House. 1991.

Pappe, Ilan. *The Making of the Arab-Israeli Conflict. 1947-51.* New York: I. B. Tauris. 1994.

Perham, Dame Margery Freda. *Lugard.* Vol. 1: *The Years of Adventure. 1858-1898;* Vol. 2: *The Years of Authority. 1898-1945.* London: Collins. 1956-60.

Philby, H. St. J. B. *Arabia.* London: E. Benn. 19 30.

— *Arabian Days, an Autobiography.* London: R. Hale. 1948.
— *Arabian Jubilee.* New York: Day. 1953.
— *Arabian Oil Ventures.* Washington: Middle East Institute. 1964.
Pisani, Sailie. *The CIA and the Marshall Plan.* Lawrence: Kansas University Press. 1992.
Podhoretz, Norman. *The Present Danger.* New York: Simon & Schuster. 1980.
Powell, Colin, with Joseph E. Persico. *My American Journey.* New York: Random House, 1995.
Ramazani, Rouhollah K. *The Foreign Policy of Iran: A Developing Nation in World Affairs, 1 500-1941.* Charlottesville: University Press of Virginia. 1966.
Rathmell, Andrew. *Secret War in the Middle East: The Covert Struggle for Syria. 1949-1961.* London: Tauris Academic Studies, 199 5.
Robinson, Ronald Edward and John Gallagher, with Alice Denny. *Africa and the Victorians; the Climax of Imperialism in the Dark Continent.* New York: St. Martins Press. 1961.
Rodenbeck, Max. *Cairo: The City Victorious.* New York: Knopf. 1999.
Roosevelt, Kermit. *Countercoup, the Struggle for the Control of Iran.* New York: McGraw-Hill. 1979.
Rotberg, Robert I. and Miles F. Shore. *The Founder: Cecil Rhodes and the Pursuit of Power.* New York: Oxford University Press. 1988.
Royle, Trevor. *Glubb Pasha.* London: Abacus, 1993.
Sackville-West. V. *Passenger to Teheran.* New York: Moyer Bell. 1990.
Said, Edward W. *Culture and Imperialism.* New York: Knopf, 1994.
— *Orientalism.* New York: Pantheon. 1978.
Salisbury, Harrison E.. *Without Fear or Favor: The* New York Times *and Its Times.* New York: Times Books. 1980.
Sampson, Anthony. *The Seven Sisters: The Great Oil Companies and the World They Shaped.* New York: Viking Press, 1975.
Sandburg, Carl. *Selected Poems of Carl Sandburg.* Ed. Rebecca West. New York: Harcourt. Brace, 1926.
Satloff. Robert B. *From Abdullah to Hussein: Jordan in Transition.* New York: Oxford University Press. 1994.
Schlesinger, Arthur M., Jr. *The Cycles of American History.* Boston: Houghton Mifflin. 1986.
Schwarzkopf, H. Norman, with Peter Petre. *It Doesn't Take a Hero: General H. Norman Schwarzkopf, the Autobiography.* New York: Bantam Press. 1992.
Seale, Patrick. *The Struggle for Syria: A Study of Post-war Arab Politics, 1945-1958.* New York: Oxford University Press, 1965.

Shaw, Flora Louisa (Lady Lugard). *A Tropical Dependency: An Outline of the Ancient History of the Western Sudan with an account of the Modern Settlement of Northern Nigeria.* Baltimore: Black Classic Press, 1997.

Shawcross, William. *The Shah's Last Ride: The Fate of an Ally.* New York: Simon & Schuster, 1988.

Sheean, Vincent. *The New Persia.* New York: The Century Co.. 1927.

— *Personal History.* Garden City, N. Y.: Doubleday, Doran & Company. 1935.

Shlaim, Avi. *Collusion Across the Jordan: King Abdullah, the Zionist Movement and the Partition of Palestine.* New York: Columbia University Press. 1988.

— *The Politics of Partition: King Abdullah, the Zionists and Palestine, 1921-1951.* New York: Columbia University Press, 1990.

Shorris, Earl. *The Politics of Heaven: America in Fearful Times.* New York: W. W. Norton & Company. 2007.

Shuster, W. Morgan. *The Strangling of Persia: a Story of the European Diplomacy and Oriental Intrigue that Resulted in the Denationalization of Twelve Million Mohammedans, a Personal Narrative.* New York: The Century Co., 1912.

Silvester, Christopher, ed. *The Norton Book of Interviews: An Anthology from 1859 to the Present Day.* New York: W. W. Norton & Company, 1996.

Sitwell, Sacheverell. *Arabesque and Honeycomb.* London: R. Hale, 1957.

Sluglett, Peter. *Britain in Iraq, 1*914-1*932.* London: Ithaca Press. 1976.

Spring Rice, Cecil Arthur. *The Letters and Friendships of Sir Cecil Spring Rice: A Record.* Rpt. Westport, Conn.: Greenwood Press, 1971.

Stark, Freya. *Baghdad Sketches.* London: J. Murray, 1937.

— *Dust in the Lion's Paw: Autobiography. 1939-1946.* New York: Harcourt. Brace & World, 1962.

— *East Is West.* London: John Murray. 1945.

— *Letters of Freya Stark,* Vol. 4: *Bridge of the* Levant, *1940-43.* Salisbury. Eng.: Compton Russell. 1974-82.

Stein, Leonard. *The Balfour Declaration.* New York: Simon & Schuster, 1961

Stewart, Rhea Talley. *Fire in Afghanistan, 1914-1929: Faith. Hope and the British Empire.* Garden City, N. Y.: Doubleday. 1973.

Storrs, Sir Ronald. *Orientations.* London: Nicholson & Watson, 1945.

Strachey, Lytton. Eminent *Victorians: Cardinal Manning, Florence Nightingale, Dr. Arnold, General Gordon.* New York: G. P. Putnam's Sons. 1918.

Sykes. Christopher. *Two Studies in Virtue.* London: Collins. 1953.

Sykes, Christopher Simon. *The Big House: The Story of a Country House and Us Family.* London: HarperCollins, 2004.

Tabachnick, Stephen Ely. ed. *The T. E. Lawrence Puzzle.* Athens. Ga.: University of Georgia Press. 1984.

Taylor, A. J. P. *English History: 1914-1945.* Oxford: Oxford University Press. 1965.

— *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918.* New York: Oxford University Press. 1971.

Tenney, Frank. *Roman Imperialism.* New York: Macmillan. 1914.

Thomas, Evan. *The Very Best Men: Four Who Dared: The Early Years of the CIA.* New York: Simon & Schuster. 1995.

Thomas, Hugh. *The Suez Affair.* London: Weidenfeld & Nicolson. 1967.

Thornton, A. P. *The Imperial Idea and its Enemies: A Study in British Power.* New York: St. Martin's Press. 1959.

Tidrick, Kathryn. *Empire and the English Character.* London: Tauris. 1990.

— *Heart-Beguiling Araby.* New York: Cambridge University Press, 1981.

Times (London. England). *The History of the* Times. Vol. 3: *The Twentieth Century Test. 1884-1912.* New York: Macmillan. 1947.

Tripp, Charles. *A History of Iraq.* Cambridge, Eng.: Cambridge University Press, 2000.

Trollope, Anthony. An *Autobiography.* London: Oxford University Press. 1950.

Trollope, Joanna. *Britannia's Daughters: Women of the British Empire.* London: Hutchinson, 1983.

Tuchman, Barbara Wertheim. *Bible and Sword: England and Palestine from the Bronze Age to Balfour.* New York: New York University Press. 1956.

Twain, Mark. *Innocents Abroad.* Hartford. Conn.: American Publishing Company. 1872.

Twitchell. K. S. and Edward J. Jurji. *Saudi Arabia: with an Account of the Development of Its Natural Resources.* Princeton: Princeton University Press. 1947.

Ullman, Richard H. *Anglo-Soviet Relations, 1917-1921,* vol. 3: *The Anglo-Soviet Accord.* Princeton: Princeton University Press. 1961.

Urquhart, Brian. *A Life in Peace and War.* New York: Harper & Row. 1987.

US. Government Printing Office. *Foreign Relations of the United States. 1945.* Vol. VIII.

van der Poel, Jean. *The Jameson Raid.* New York: Oxford University Press. 1951.

Veblen, Thorstein. *The Portable Veblen.* Ed. Max Lerner. New York: Viking Press, 1948.

Viorst Milton. *Storm from the East: The Struggle between the Arab World and the Christian West.* New York: Modern Library, 2006.

Wallach, Janet. *Desert Queen: The Extraordinary Life of Gertrude Bell, Adventurer. Adviser to Kings, Ally of Lawrence of Arabia.* New York: Nan A. Talese/Doubleday, 1996.

Waller, John H. *Gordon of Khartoum: The Saga of a Victorian Hero.* New York: Atheneum, 1988.

Walters, Vernon A. *Silent Missions.* Garden City, N. Y.: Doubleday. 1978.

Warner, Geoffrey. *Iraq and Syria. 1941.* London: Davis-Poynter, 1979.

Waterfield, Gordon. *Professional Diplomat: Sir Percy Loraine of Kirkharle. Bt.. 1880-1961.* London: Murray. 1973.

Weintraub, Stanley and Rodelle Weintraub, *Lawrence of Arabia: The Literary Impulse.* Baton Rouge, La.: Louisiana State University Press, 1975.

Weizmann, Chaim. *Trial and Error: The Autobiography of Chaim Weizmann.* New York: Harper. 1949.

Westrate, Bruce. *The Arab Bureau: British Policy in the Middle East 1916-1920.* University Park. Pa.: Pennsylvania State University Press. 1992.

Wilber, Donald. *Adventures in the Middle East.* Princeton: The Darwin Press. Inc.,1986.

— *CIA Clandestine Service History, "Overthrow of Premier Mossadeq of Iran, November 1952-August 1953" March 1954.* Online at www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB28/index.html.

Wilcox, Ron. *Battles on the Tigris: The Mesopotamian Campaign of the First World War.* Barnsley. U.K.: Pen & Sword Books Ltd.. 2006.

Williams, Francis. *Dangerous Estate: The Anatomy of Newspapers.* London: Longmans, Green. 1957.

Wilson, A. N. *After the Victorians: The Decline of Britain in the World.* New York: Farrar, Straus and Giroux, 2005.

Wilson, Sir Arnold Talbot. *Loyalties; Mesopotamia. 1914-1917: A Personal and Historical Record.* London: Oxford University Press. 1930.

— *Mesopotamia, 1917-1920: A Clash of Loyalties: A Personal and Historical Record.* London: Oxford University Press. 1931.

— *SW. Persia: A Political Officer's Diary.* London: Oxford University Press. 1941.

Wilson, Jeremy. *Lawrence of Arabia: The Authorized Biography of T. E. Lawrence.* New York: Atheneum. 1989.

Wilson, Mary C. *King Abdullah. Britain and the Making of Jordan.* New York: Cambridge University Press. 1987.

Winstone, H. V F. *Captain Shakespear: A Portrait.* New ed. New York: Quartet Books. 1978.

— *Gertrude Bell.* London: Barzan. 2004.

— *The Illicit Adventure: The Story of Political and Military Intelligence in the Middle East from 1898 to 1926.* London: J, Cape. 1982.

— *Leachman: "OC Desert": The Life of Lieutenant-Colonel Gerard Uachman D.S.O.* New York: Quartet Books. 1982.

Wise, David and Thomas B. Ross. *The Invisible Government.* New York: Random House. 1964.

Woodhouse, C. M. *Something Ventured.* New York: Granada. 1982.

Woodward, Bob. *Bush at War.* New York: Simon & Schuster. 2002.

— *Plan of Attack.* New York: Simon & Schuster. 2004.

— *State of Denial.* New York: Simon & Schuster, 2006.

Wright, Denis. *The English Amongst the Persians during the Qajar Period 1787-1921.* London: Heinemann. 1977.

Wrigley, Chris, ed. *Warfare. Diplomacy and Politics: Essays in Honour of A. J. P. Taylor.* London: H. Hamilton, 1986.

Wyman, David S. *The Abandonment of the Jews: America and the Holocaust. 1941-1945.* New York: Pantheon Books, 1984.

Wynn, Antony. *Persia in the Great Game: Sir Percy Sykes. Explorer. Consul. Soldier. Spy.* London: John Murray, 2003.

Yale, William. *The Near East: A Modern History.* Rev. ed. Ann Arbor: University of Michigan Press. 1968.

Yapp, Malcolm E. *The Making of the Modern Near East. 1792-1923.* New York: Longman, 1987.

— *The Near East since the First World War.* New York: Longman. 1991.

Yergin, Daniel. *The Prize: The Epic Quest for Oil. Money and Power.* New York: Simon & Schuster. 1991.

Zetland, Lawrence John Lumley Dundas. Marquis of, 1876-1961. *Lord Cromer: Being the authorized life of Evelyn Baring, first earl of Cromer by the Marquess of Zetland. London: Hodder and Stoughton. 1932.*

— *The Life of Lord Curzon. Being the Authorized Biography of George Nathaniel, Marquess Curzon of Kedleston. K.G.* 3 vols. London: E. Benn. Ltd.. 1928

Ziegler, Philip. *Omdurman.* New York: Knopf. 1974.

— *The Sixth Great Power: Barings 1762-1929.* London: Collins, 1988.

Akademik Süreli Yayınlar

Abdoul-Enen, Youssef. "The First World War Mesopotamian Campaigns: Military Lessons on Iraqi Ground Warfare." *Strategic Insights.* Vol. IV.

Issue 6 (June 2005). online atwww.ccc.nps.navy.mil/si/2005/jun/aboul-eneinjun05.pdf.

Abrahamian, Ervand. "The 1953 Coup in Iran." *Science & Society,* vol. 65, no. 2 (2001). 182-215.

Anderson, Betty S. "Writing the Nation: Textbooks of the Hashemite Kingdom of Jordan." *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East.* vol. 21. no. 1-2(2001). 5-14.

Auchterlonie, Paul. "From the Eastern Question to the Death of General Gordon: Representations of the Middle East in the Victorian Periodical Press. 1876-1885." *British journal of Middle Eastern Studies,* vol. 28. no. 1 (2001), 5-24.

Baylen, Joseph O. "W. T. Stead's History of the Mystery and the Jameson Raid." *The Journal of British Studies,* vol. 4. no. 1 (1964), 104-32.

Cannon, Byron David. "Nubar Pasha, Evelyn Baring and a Suppressed Article in the Drummond-Wolff Convention." *International Journal of Middle East Studies,* vol. 5. no. 4 (1974), 468-83.

Castlewitz, David M. "Glubb Pasha and the Arab Legion." *Military History Magazine,* April 1998, 16-20.

Chamberlain, M. E. "Lord Cromer's 'Ancient and Modern Imperialism': A Proconsular View of Empire." *The Journal of British Studies,* vol. 12. no. 1 (1972). 61-85.

Cox, Jafana L. "A Splendid Training Ground: The Importance to the Royal Air Force of its Role in Iraq. 1919-1932." *The Journal of Imperial and Commonwealth History,* vol. 13, no. 2 (1985), 157-84.

De Luca, Anthony R. " 'Der Grossmufti' in Berlin: The Politics of Collaboration." *International journal of Middle East Studies,* vol. 10.no. 1 (1979). 125-38.

Drus, Ethel. "The Question of Imperial Complicity in the Jameson Raid." *The English Historical Review,* vol. 68. no. 269, 582-93.

Ellis, Kerry. "Queen of the Sands." *History Today,* January 2004, 30-37.

Galbraith, John S. and Afaf Lutfi al-Sayyid-Marsot. "The British Occupation of Egypt: Another View." *International Journal of Middle East Studies,* vol. 9, no. 4 (1978). 471-88.

Gasiorowski, Mark J. "The 1953 Coup d'Etat in Iran." *International Journal of Middle East Studies,* vol. 19. no. 3 (1987). 261-86.

Lord Hailey. "Some Problems Dealt with in an African Survey." *International Affairs.* March/April 1939.

Harlow, Vincent and Fred H. Hamilton. "Sir Frederic Hamilton's Narrative of Events Relative to the Jameson Raid." *The English Historical Review,* vol. 72, no. 283 (1957). 279-305.

Heller, Mark. "Politics and the Military in Iraq and Jordan, 1920-1958: The British Influence." *Armed Forces and Society,* vol. 4. no. 1 (1977),

75-97.

Hopkins, A. G. "The Victorians and Africa: A Reconsideration of the Occupation of Egypt. 1882." *The Journal of African History,* vol. *27,* no. 2 (1986). 363-91.

Jeffrey, Keith. " An English Barrack in the Oriental Seas'? India in the Aftermath of the First World War." *Modern Asian Studies,* vol. 15. no. 3 (1981), 369-86.

Johnson, Maxwell Orme. "The Arab Bureau and the Arab Revolt: Yanbu' to Aqaba." *Military Affairs,* vol. 46. no. 4 (1982). 194-201.

Karsh, Efraim. "The Collusion That Never Was: King Abdullah, the Jewish Agency and the Partition of Palestine." *Journal of Contemporary History,* vol. 34 (October 1999). 569-85.

Katouzian, Homa. "The Campaign against the Anglo-Iranian Agreement of 1919." *British Journal of Middle Eastern Studies,* vol. 2 5. no. 1 (1998), 5-16.

Kedourie, EJie. "Sir Mark Sykes and Palestine, 1915-16." *Middle Eastern Studies,* vol. 6, no. 3 (1970). 340-45.

Krauthammer, Charles. "The Unipolar Moment." *Foreign Affairs,* vol. 70. no. 1 (1990/91), 23ff.

Mejcher, Helmut. "British Middle East Policy 1917-21: The Inter-Departmental *Level." Journal of Contemporary History,* vol. 8. no. 4 (1973). 81-101.

Miller, Joyce Laverty. "The Syrian Revolt of 1925." *International Journal of Middle East Studies,* vol. 8. no. 4 (1977). 545-63.

Monroe, Elizabeth. "Gertrude Bell (1868-1926)." *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies),* vol. 7. no. 1 (1980), 3-23.

Nwabughogu, Anthony I. "The Role of Propaganda in the Development of Indirect Rule in Nigeria. 1890-1929", *The International Journal of African Historical Studies,* vol. 14. no. 1(1981).

O'Connor, Damian. "The Suez Crisis. 1876-82." *Royal United Services Institute for Defence and Security Studies,* vol. 151, no. 3 (2006).

Paris, Timothy. "British Middle East Policy-Making after the First World War: The Lawrentian and Wilsonian Schools." *The Historical Journal,* vol. 41. no. 3 (1998). 773-93.

Porch, Douglas. "The Other "Gulf War'— the British Invasion of Iraq in 1941." *Strategic Insights* (Center for Contemporary Conflict), online at www.ccc.nps.navy.mil/rsepResources/si/dec02/middleEast.asp.

Porter, A. N. "Sir Alfred Milner and the Press. 1897-1899." *The Historical Journal.* vol. 16, no. 2 (1973), 323-39.

Reguer, Sara. "Persian Oil and the First Lord: A Chapter in the Career of Winston Churchill." *Military Affairs,* vol. 46. no. 3 (1982). 134-38.

Satia, Priya. "The Defense of Inhumanity: Air Control and the British Idea of Arabia." *The American Historical Review,* vol. lll. no. 3(2006), 16-51.

Shlaim, Avi. "Britain and the Arab-Israeli War of 1948." *Journal of Palestine Studies,* vol. 16. no.4(1987), 50-76.

Simon, Reeva Spector. "The View from Baghdad." *Columbia International Affairs.* online at www.ciaonet.org/book/sir01/sir01_()2.pdf.

Vinogradov, Amal. "The 1920 Revolt in Iraq Reconsidered: The Role of Tribes in National Politics." *International Journal of Middle East Studies,* vol. 3. no. 2 (1972). 123-39.

Walker, Eric A. "The Jameson Raid." *Cambridge Historical Journal,* vol. 6. no. 3 (1940). 283-306.

Wright, Denis. "Sir Percy Sykes and Persia." *Central Asian Survey,* vol. 12. no. 2 (1993).

Yaphe, Judith S. "The View from Basra: Southern Iraq's Reaction to War and Occupation, 1915-1925." *Columbia International Affairs,* online at www.ciaonet.org/book/sir01/sir0l_01.pdf.

Zahrani, Mostafa T. "The Coup that Changed the Middle East." *World Policy Journal.* vol. 19, no. 2 (2002). 93-99. Available online at www. worldpolicy.org/journal/ar tides/wpj(02-2/Zahrani.pdf,

Zirinsky, Michael P. "Imperial Power and Dictatorship: Britain and the Rise of Reza Shah. 1921-26." *International Journal of Middle East Studies,* vol. 24, no. 4 (1992). 639-63.

Dizin

I. Dünya Savaşı, 12, 76, 87, 97, 124, 153, 160, 169, 171, 183, 192, 200, 201, 211, 216, 220, 234, 268, 308, 316, 317, 319, 330, 333, 359, 367, 376, 386, 394, 414, 437, 450, 458, 466, 502, 508, 539, 598, 612, 628, 647, 690

I. Körfez Savaşı, 557, 642, 646, 666

II. Dünya Savaşı, 13, 55, 67, 78, 198, 419, 446, 540, 550, 582, 608

A

Abbasi Hanedanlığı, 297, 429

Abdul Hak, 699

Abdullah İbn Muhammed, 63

Abdullah Süleyman, 372

Abdullillah, 454, 455

Abrams, Elliot, 638

Aburish, Abu Said, 584

Aburish, Said K., 393, 448, 581, 584

Acheson, Dean, 194, 373, 419, 541, 544, 547, 548, 607, 608

Adelson, Roger, 147, 153, 155

Aden, 20, 46, 457

Adventures in the Middle East, 575

Afganistan, 19, 351-353, 424, 425, 438, 456, 491, 495-497, 639, 640, 673, 674, 697-699, 704

Aflak, Michel, 603

Afrika, 12-20, 39, 42, 65, 69, 78, 79, 85-91, 95-113, 118, 124-142, 158, 161, 179, 188, 198, 207, 228, 385, 391, 419, 454-457, 469, 513, 530, 536, 537, 548, 606, 611, 672, 691

Agnew, Spiro, 566

Ahmed Arabi, 22

Ahmed Çelebi, 647, 667, 668, 671, 677

Ahmedinejad, Mahmud, 670

Akali Dal (Sih Partisi), 701

Albay Starosselsky, 509, 515, 516

Albright, Madeleine, 639

Aldington, Richard, 322, 323, 357, 369

Allen, George, 583, 615

Allenby, Edmund, 170, 187, 238, 316, 317, 320, 328, 341, 399, 472

Almanya, 15, 44, 46, 47, 76, 95, 113, 124, 131, 173, 175, 196, 197, 198, 202, 211, 228, 246, 331, 386, 455, 456, 465, 470, 493, 497, 507, 508, 528, 531, 549, 567, 589, 657, 675, 688, 702

Alpha Projesi, 612

Alsop, Joseph, 536

Altı Gün Savaşı, 14, 323, 481, 700

Altın Halı, 460

Altın Tapınak, 702

Altıncı Büyük Güç, 45

Amanat, Abbas, 576
Amery, Leopold, 170, 190, 446
Amin, İdi, 696, 697
Ancient and Modern Imperialism, 73
Angleton, James Jesus, 629, 631, 633
Anglo-Persian Oil Company bkz. İngiliz-İran Petrol Şirketi, 209, 211, 414, 505, 508, 526, 540
Annan, Kofi, 675
Antonius, Christian George, 167, 231
Arabian American Oil Company (Aramco), 418, 421, 542, 543, 594
Arabian Days (Philby), 383
Arafat, Yaser, 453
Arap ayaklanması, 163, 167, 173, 226, 269, 270, 293, 317, 323-332, 337-341, 345, 347, 362, 390, 395, 434, 483
Arap Birliği, 471
Arap Bülteni, 163
Arap Bürosu, 163, 190, 212, 257, 268, 276, 302, 332-340, 396, 399, 407, 431
Arap Kurtuluş Ordusu, 470
Arap Lejyonu, 436, 449-453, 458-461, 467, 471, 472, 476, 477, 479, 693
Arap Raporu, 276
Arap-İsrail Savaşı, 14, 436, 571, 594
Armilage-Smith, Sydney, 527
Armitage, Richard., 642
Armstrong, Karen, 47
Aron, Raymond, 658
Ashley, Lord, 178
Asquith, Herbert, 75, 160, 163, 164, 169, 175, 180, 213, 214, 219, 237, 287
Asvan Barajı, 39, 614, 615, 616
Atatürk, Mustafa Kemal, 214, 292, 525, 526
Attlee, Clement, 543
Auchinleck, Claude, 455, 457, 466
Austin, Alfred, 102
Avrupa İttifakı, 31
Azharlar (İslami tarikat), 22
Azikiwe, Nnamdi, 87
Azzam Paşa, 471

B

B Takımı, 663, 664
Baas Partisi, 305, 602, 603, 668, 677
Bağdat Naibi, 292, 294
Bağdat Paktı (CENTO), 478, 610
Balfour Deklarasyonu, 181, 195, 428, 647
Balfour, Arthur, 138, 186, 189, 531
Balfour-Paul, Glen, 630
Bandung Büyük Üçlüsü, 611
Bandung Konferansı, 610, 611, 612, 613
Banque Misr, 605
Barbie, Klaus, 589
Barclay, Thomas, 327
Baring Brothers, 38, 44
Baring, Ethel Errington, 66
Baring, Evelyn, 33, 35, 36, 38, 42, 44, 45, 48, 49, 55-71, 92, 93
Baring, Maurice, 67
Barnes, George, 188
Barr, James, 356
Barstow, Andrew, 486
Basra Naibi, 290, 295, 402

Beck, Egerton, 149
Bedevi, 269, 340, 341, 356, 393, 410, 417, 436, 437, 447, 450, 451, 463, 477, 479, 483
Beer, George Lewis, 227
Begin, Menahem, 469, 471
Bekir Sıtkı, 309
Bell, Clive, 380
Bell, Enid Moberly, 93, 95, 97, 112, 117, 122
Bell, Gertrude, 226, 229, 249, 250, 252, 257, 260, 261, 264, 266, 271, 273, 276, 280, 282, 285, 288, 290, 293, 298, 299, 301, 304, 305, 311-313, 330, 334, 355, 387, 388, 396, 402, 403, 431, 432, 438, 488, 514, 518, 520, 523, 668
Bellow, Saul, 649
Ben-Gurion, David, 472, 618
Berlin Antlaşması, 86
Berlin Kongresi, 86
Berlin, Isaiah, 658
Berlin-Bağdat Demiryolu, 45, 46, 266, 359
Bernadotte, Folke, 14
Bertolet, Jean, 580
Bevin, Ernst, 468, 469, 471
Beyaz Devrim, 569, 571
Bhindranwale, Jamal Singh, 701
Bierce, Ambrose, 685
Bilkert, Henry, 393
Bill, James A., 549
Bird, Isabella, 89
Birleşmiş Milletler, 14, 31, 72, 78, 469, 470, 473, 542, 547, 614, 618, 639, 645
Bloom, Allan, 649, 662
Bloomsbury Çevresi, 380
Blunt, Anne, 263
Blunt, Wilfrid Scawen, 18, 22, 23, 24, 32, 38, 65, 72, 101, 102, 124, 125, 263, 264, 692
Bly, Nellie, 91
Bodine, Barbara, 678
Bohlen, Charles, 194
Bolşevik Devrimi bkz. Rus Devrimi, 229
Bolşevikler, 166, 190, 211, 343, 416, 487, 513, 515, 519, 702, 703
Bolt, Robert, 365
Bonham-Carter, Edgar, 289
Booz, Allen & Hamilton, 624
Bowie, Robert, 536, 537
Boyer, Peter J., 665
Brandeis, Louis, 183
Brandt Willy, 567, 671
Brewer, Sam Pope, 581, 582, 583, 584, 629, 630
Bright, John, 28
British Petroleum (BP), 505, 564, 574
Bronson, Rachel, 418, 424, 425
Brooke, Rupert, 213, 380
Brough, George, 358
Brown, Anthony Cave, 423, 631
Brown, Malcolm, 323
Browne, Edward Granville, 157, 381
Bruce, John, 358
Buchan, John, 320, 353, 513
Buckle, George E ., 120
Buhara Emiri, 487
Bullard, Reader, 377, 381, 408
Bunche, Ralphe, 620

Bunsen Komitesi, 162, 163, 171, 175
Bunsen, Maurice de, 162
Burgess, Guy, 423, 631
Burke, Jason,, 568
Burmah Petrol, 505
Burton, Percy, 239
Burton, Richard, 150
Bush, George H. W., 642, 645, 663
Bush. George W, 236, 636, 661, 669, 682, 694
Bustani, Myrna, 582
Büyük Buhran, 415, 527, 648
Büyük İskender, 13, 568
Büyük İsyan, 48, 49
Büyük Medeniyet, 571
Büyük Oyun, 576, 577
Büyük Pliny, 34
Büyük Şeytan, 577
Byroade, Henry, 537, 552, 621

C

Caffrey, Jefferson, 607
Cairns, John C., 514
California Arabian Standard Oil Company (Casoc), 418
Callaway, Helen, 121
Campbell-Bannerman, Henry, 138
Cannadine, David, 133
Cape Colony, bkz. Cape Kolonisi, 95, 103, 106, 108
Cape, Jonathan, 349, 362
Carlyle, Thomas, 84, 685
Carnock, Lord, 497
Caroe, Olaf, 530
Carson, Edward, 188
Carter, Alice, 152, 154
Carter, Jimmy, 424, 572, 576, 646, 698
Casey, William J., 591
Castro, Fidel, 694
Caton, Steven C., 368
Cecil, Robert, 262
Cezayir, 342
Chamberlain, Austen, 188
Chamberlain, Joseph, 40, 88, 99, 109, 179
Chamberlain, Neville, 196, 657
Chapman, Thomas, 322
Chase, Harry, 320, 321
Chauvel, Henry, 341
Cheney, Richard Dick, 642, 643, 669, 673, 676, 684
Chirol, Valentine, 36, 46, 47, 270, 275, 277, 287
Churchill, Clementine, 250
Churchill, George P., 519
Churchill, Winston, 42, 64, 78, 79, 97, 109, 124, 139, 155, 158, 173, 196, 213, 214, 237, 239, 241, 242, 245, 250-260, 283, 287, 292, 293, 300, 301, 346, 350, 352, 362, 364, 404, 428, 434, 438, 444, 457, 466, 467, 476, 507, 508, 529,532, 541, 542, 550-561, 607, 608, 612, 613, 643, 693, 702
CIA Bkz. Merkezi Haberalma Teşkilatı, 55, 105, 535-537, 552, 554, 558-567, 573, 574-576, 580-598, 601, 602, 605, 607, 610, 620, 621, 625-633, 662, 663, 669, 684
Clayton, Gilbert, 161, 268, 333

Clemenceau, Georges, 224, 226, 227
Clifford, Hugh, 134
Clinton, Bill, 639, 646, 667
Cobden, Richard, 19
Cohen, Richard, 193
Coll, Steve, 697
Congress for Cultural Freedom, bkz. Kültürel Özgürlük Kongresi, 605
Cookson, Charles, 28
Coolidge, Calvin, 245
Cooper, Chester L., 620, 621
Copeland, Lorraine Adie, 630
Copeland, Miles Axe. Jr, 536, 579, 580-612, 620-634
Cornwallis, Kinahan, 302, 303, 443, 456, 463
Cottam, Richard, 491
Cox, Percy Zachariah, 206, 208, 217, 220-222, 232, 242, 250, 271, 273, 288, 293, 294, 307, 336, 386, 394, 402, 407, 432, 438, 444, 445, 486, 493, 503, 505, 510, 511, 522, 523, 531
Craig, James, 412
Crane, Charles R., 393, 416, 417, 628
Crile, George, 699
Crowe, Eyre, 523
Crowther, Bosley, 367
Curzon, George Nathaniel, 36, 40, 41, 47, 87, 170, 187, 188, 200, 201, 207, 208, 232, 233, 242, 253, 256, 262, 265, 275, 303, 307, 308, 384, 401, 492, 493, 496, 498, 500-503, 508, 510-521, 531, 539, 540, 691

Ç

Çavuşesku, Nikolay, 566, 675
Çöl Devriyesi, 450
Çöl Fırtınası Operasyonu, 644

D

D'Annunzio, Gabriel., 370
Darbyshire, Norman, 550
Davis, John, 539
Dayan, Moshe, 618, 619
De Beers, 95, 106, 108
De Blignieres, Ernst-Gabriel, 35
de Blowitz, Henri Georges Stefan Adolp, 86
de Chair, Somerset, 459, 460, 462, 465
de Gaulle, Charles, 465, 671
de Lesseps, Ferdinand, 17, 37
Deedes, Wyndham, 340
Denshawai Dehşeti, 73
Diamond, Larry, 678
Dickson, Harold, 274, 306
Digby, Jane, 89
Dinshawai Sorunu, 72
Disraeli, Benjamin, 19, 20, 159, 171, 175, 508
Dobbs, Henry, 301, 445
Doğu Sorunu, 45, 47, 52, 86, 160
Domino Teorisi, 52, 62
Donovan, William J., 536, 587, 588, 589, 590
Dos Passos, John, 297
Doughty-Wylie, Charles Hotham Montagu, 267

Dreyfus Davası, 175
Dugdale, Blanche, 196
Duke, Charles, 480
Dulles, Allen W, 535, 559, 591
Dulles, Allen W., 535, 559, 591, 610
Dulles, John Foster, 535-538, 563, 573, 583, 610-623
Duncan, John, 378
Dunkirk tahliyesi, 247, 454, 465, 532
Dunsterville, Lionel, 512
Dünya Bankası, 39, 615, 616, 642, 672, 682, 683, 684
Dürziler, 69, 332, 342, 603

E

Eden, Anthony, 34, 81, 480, 551, 553, 607, 612, 617, 618, 693
Edgar, E. Mackay, 414
Eichelberger, James., 625
Eisenhower Doktrini, 625
Eisenhower, Dwight D., 551, 554, 557, 558, 561, 588, 612, 617, 618, 619, 625
el Geylani, Raşid Ali, 453
El Kaide, 425, 683
el-Askerî, Cafer Paşa, 291
Elgin, Victor Alexander, 138
el-Huda, Tevfik Abdul, 471
el-Hüseyni, Musa, 476
Eliot, George, 177
Elon, Amos, 14
Emanullah Han, 351, 353
Emir Faysal,bkz. Irak Kralı I. Faysal, 11, 207, 208, 227, 229, 232, 236, 242, 254-256, 280-285, 291, 293-304, 308, 310, 329, 337-346, 402, 403, 428, 430-435, 441-446, 450, 454-474, 480, 481, 482, 525, 559, 617
Endonezya, 610, 611, 664, 665, 666, 675, 695
Engels, Friedrich, 216
Engert, Cornelius Van H., 234, 235, 236, 237, 243, 244, 246, 293, 539
Erime Potası, 648
Errington, Rowland, 66
Esad, Basil, 239, 324, 361, 604
Esad, Hafiz, 602, 603, 604
Etiyopya, 20, 567
Eveland, Wilbur Crane, 583, 585, 628
Exxon, 419

F

fallibilism, bkz. yanlışlanabilirlik, 654, 682
Farman-Farmaian, Sattareh, 565
Feis, Herbert, 13, 44
Feith, Douglas, 638
Ferguson, Donald, 543
Ferguson, Niall, 422
Fermi, Enrico, 650
Filipinler, 500, 566, 675, 688
Filistin, 56, 63, 165-166, 172-198, 226, 229, 230, 238, 252, 254, 283, 320, 333, 346, 359, 362, 363, 364, 405, 412, 417, 428, 429, 433, 449-459, 465, 468-474, 555, 593, 598, 614, 647, 691
Filkins, Dexter, 667

Fisher, H. A. L., 227
Fisher, John, 213, 507
Fisk, Pliny, 627
Fisk, Robert, 604
Fitzgerald, Oswald, 162
Foch, Ferdinand, 325
Fodio, Dan, 133
Ford, Gerald, 665
Forrestal, James, 194
François Georges-Picot, 164, 187, 332
Frank, Tenney, 687
Fransa, 15, 16, 25, 37, 44, 70, 95, 150, 160, 164-172, 175, 180, 183, 198, 208, 211, 219, 223-229, 256, 269, 272, 280, 294, 320, 329, 334-337, 359, 379, 402, 437, 454, 465, 480, 491, 513, 567, 571, 589, 593, 598-599, 602, 617, 618, 626, 627, 675
Fransa İmparatoriçesi Eugénie, 70
Freycinet, Charles de, 26, 27
Frith, Francis, 177
Fromkin, David, 183, 221, 340
Fukuyama, Francis, 638, 662
Fullerton, William, 70

G

Gali, Boutros, 72, 75, 692
Gallagher, John, 23, 30
Gallup Müslüman Araştırmaları Merkezi, 422
Gambetta, Léon, 26
Gandhi, Mahatma, 88
Gandi, Indira, 701, 702
Gardiner, S. R., 262
Garnett, David, 347
Gaster, Moses, 175
Gehlen, Reinhard, 589
Gelibolu, 153, 169, 213, 214, 215, 267, 272, 334, 335
George Adam, Smith, 170
Georges-Picot, François, 164, 187
Gibbon, 165, 699
Gibbon, Edward, 165, 699
Gladstone, William Ewart, 16-32, 50, 53, 54, 58, 60, 62, 88, 128, 148, 384
Glubb Paşa, bkz. Glubb, John Bagot, 308, 341, 427, 435, 477, 643, 693
Glubb, John Bagot, 308, 341, 427, 428, 435-483, 643, 693
Gohenberg, Gershom, 700
Goiran, Roger, 552
Goldie, George T., 87, 125
Gordon, Charles George, 50-65, 91, 92
Gourand, Henri, 599, 626
Graffety-Smith, Laurence, 381
Graves, Philip, 334
Graves, Robert, 260, 342, 347, 358
Gray, John, 659
Greene, Graham, 632
Grey, Edward, 164, 497, 498, 499, 500, 502
Grobba, Fritz., 456
Guatemala, 573, 605, 617, 688, 695
Guderian, Heinz, 324
Guinness, Alec, 364, 366

H

Habeşistan, 20, 21
hac, 340, 377, 390, 391, 412, 413, 415, 418, 425, 453, 495, 543
Hacı Amin el-Hüseyni (Filistin Büyük Müftüsü), 453, 456, 462, 466, 469, 470, 475, 476
Haganah, 472
Haig, Douglas, 201, 317
Haile Selasiye (Etiyopya Kralı), 567
Haiti, 688, 695
Haldane, Aylmer, 235, 284
Hale, Nathan, 591
Halife Hazreti Ali, 603
Halil Paşa, 336
Hama Yönetimi, 604
Hamas, 193
Hamilton, Edward, 29
Hamilton, Loyd, 372, 374
Hamilton, R. E. A., 389, 397
Hamrick, S. J., 632
Harcourt, William, 124
Hardinge, Charles, 218, 270, 271, 275, 335, 502
Harris, Arthur, 446
Harris, Rutherfoord, 109
Hartley, L. P., 685
Haussmann, Georges-Eugene, 69
Havard, Godfrey, 527
Hawksley, Bourchier, 119
Hayrullah,Tulfah, 466
Helly, Dorothy, 121
Hemingway, Ernest, 589
Henry, James, 261, 275
Herbert, Aubrey, 172, 229, 330, 331, 334, 336, 346
Herzl, Theodor, 175, 179
Hicaz Kralı Ali Emir, 377
Hicaz Kralı Hüseyin, 173, 269, 693
Hicks, William, 50, 51
Hikmetyar, Gulbeddin, 699
Hindistan, 20, 25, 26, 29, 36-39, 45-49, 60, 70, 85, 88, 112, 128, 131, 132, 141, 148, 161-163, 170, 171, 185, 198, 202, 206, 207, 211, 215-221, 225, 228, 241, 251, 252, 253, 270-273, 277, 283-286, 295, 301, 312, 325, 330, 335, 350, 353, 375, 377, 383-385, 391, 395, 402, 406, 407, 409, 419, 444, 455-457, 469, 488-506, 510, 512, 515, 516, 522, 523, 530, 611, 692, 701
Hinnawi, Sami al, 602
Hirtzel, Arthur, 225, 228, 275, 286
Hitler, Adolf, 13, 78, 195, 196, 246, 357, 454, 465, 529, 541, 613, 649, 660, 688, 702
Hitti, Philip K., 627
Hizbullah, 193
Hoare, Samuel, 348, 439
Hobbes, Thomas Edward, 639, 640, 659
Hogarth, David G., 268, 387, 399
Hollanda Doğu Hindistan Şirketi, 95
Hoover, Herbert Jr., 563
Horthy, Miklós, 513
Hourani, Albert, 345, 346, 370
Hull, Cordell, 542
Humeyni, Ayetullah Ruhullah, 545, 569, 570, 571, 572, 574, 577
Hüseyin (Mekke Büyük Şerifi), 167, 173, 255, 282, 339, 392, 396, 430
Hüseyin (Ürdün Kralı), 482, 693

Hüseyin, Saddam, 284, 312, 420, 467, 603, 604, 636, 637, 644, 645, 657, 661, 662, 667-675, 679, 689

I

Irak, 415, 673-676
Irak Kralı Gazi, 310
Irak Ulusal Kongresi, 667
Irgun örgütü, 469, 470, 471, 477
Ironside, Edmund, 490, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 531, 532
Irwin, Robert, 382

İ

İbn Abdül Vahab, Muhammed, 390
İbn Raşid (Jabal Shammar Emiri), 267, 390, 392, 395, 397, 399
İbn Suud, Abdul Aziz, 390
İbn Suud, Muhammed, 390
İkili Kontrol sistemi, 23, 24, 26, 35, 36
il-Alem il Arabi (gazete), 456
İngiliz Siyonist Federasyonu, 184, 186, 189
İngiliz-Amerikan Komisyonu, 428
İngiliz-Irak Antlaşması, 449
İngiliz-İran Antlaşması, 510
İngiliz-İran Petrol Şirketi, 209, 251, 414
İngiliz-Rus Antlaşması, 203, 497, 519, 541
İngiltere, 12- 81, 84 96, 99-109, 112, 118, 120, 124-146, 150, 154, 158-246, 251-260, 265-266, 269-313, 317, 320-324, 328-347, 351- 365, 368-408, 412-423, 428-438, 441-530, 534-546, 549-566, 575, 576, 584, 585, 588, 590, 597, 598, 602, 604, 607-621, 625-632, 643, 647, 648, 653, 657, 659, 672, 680, 682, 685, 690-696, 704
İran, 13, 166, 202-212, 223, 230, 233-236, 254, 283, 284, 294, 302, 352, 382, 387, 403, 413, 422, 455, 456, 462, 465, 478, 486-576, 603, 605, 608, 610, 617, 640, 646, 653, 657, 668-670, 688-695, 703, 704
İran Komünist Partisi, 512, 545
İran Şahı Ahmed, 516, 517, 526, 527
İrlanda, 19, 23, 28, 89, 156, 160, 173, 188, 236, 252, 370
İslamiyet, 24, 47, 48, 49, 63, 65, 128, 133, 294, 295, 331, 344, 390, 391, 405, 412, 424, 425, 430, 526, 570, 576, 603, 606, 627, 697, 698, 699
İsmail (Mısır Hidivi), 19, 69, 70, 74
İsmaililer, 601, 603
İspanya, 366, 535, 582, 584
İsrail, 14, 16, 146, 148, 153, 178, 183, 193, 194, 198, 222, 364, 472-481, 594-603, 606, 611, 612, 618, 619, 627, 649, 656, 657, 689, 700, 701, 703
İsrail Radyosu, 700
İtalya, 148, 172, 262, 353, 531, 650
İzvolski, Alexander, 497

J

Jackson, Henry, 655, 664
James, Lawrence, 358

Jameson Raid (Jameson Baskını), 87
Jameson, Leander Starr, 87
Jameson, Sam, 115
Jaudat, Ali, 443
Jenkins, Roy, 29, 32
Johnson, Lyndon B, 570
Johnston, Harry, 130
Joint Intelligence Staff, bkz. Müşterek İstihbarat Merkezi, 620
Jowett, Benjamin, 41
Joy, G. W., 55
Jön Türkler, 171
Junger, Ernst, 370

K

Kaçar Hanedanı, 203, 487, 490, 492, 498, 499, 553
Kael, Pauline, 367
Kagan, Robert, 639
Kahire Konferansı, 291, 293, 402, 428, 434, 435, 438, 490
Kallas, Bahji, 601
Kalugin, Oleg, 631
Kaplan, Robert D., 194, 699
Kapuscinski, Ryszard, 695
Karsh, Efraim, 166
Kaşani, Ayetullah Abdülkasım, 545, 552
Kaşıkçı, Adnan, 585
Kavalalı Mehmet Ali Paşa, 16, 17, 176
Kay, David, 675
Kayzer II. Wilhelm, 95, 96, 323
Kazemzadeh, Firuz, 502, 504
Kedourie, Elie, 167, 307
Keller, Bill, 649
Kennan, George, 194
Kennedy, John F., 362, 676, 694
Kennington, Eric, 349, 361
Kıbrıs, 28, 179, 479, 545, 551, 554, 559, 695
Kırım Savaşı, 55
Kimball, SolonT., 421
King David Oteli Bombalanması, 469
King, Martin Luther Jr, 649
Kingsley, Mary, 89, 94
Kipling, Rudyard, 34-37, 88, 123, 124, 146, 200, 201, 346, 375, 395, 535
Kirkbride, Alan, 434
Kirkbride, Alec, 343, 344, 434, 435, 451, 459, 468, 470, 475, 476, 480
Kissinger, Henry, 571, 589, 662, 665
Kitchener, Herbert, 63-67, 76, 127, 160-163, 178, 272, 317, 330, 331, 430
Knesset, İsrail Meclisi, 700
Knightley, Phillip, 632
Kongo, 51, 689, 695
Korb, Larry J., 585, 586
Korda, Alexander, 361, 362, 363, 364
Korda, Michael, 364
Köle ticareti, 57, 58, 92, 130, 206
Kral II. Abdullah, 484
Kral İbn Suud, 197, 422, 525
Kral VII. Edward, 138, 379
Kraliçe I. Elizabeth, 491
Kraliçe II. Elizabeth, 366, 566
Kraliyet Orta Asya Derneği, 245, 531
Krauthammer, Charles, 638
Kristol, William, 662

Kruger, Paul, 96, 99, 101
Kudüs, 14, 146, 156, 169, 170, 174, 176, 179, 187, 190, 193, 195, 320, 328, 399, 404, 428, 433, 434, 436, 452, 458, 469-476, 482, 483, 700
Kutsal topraklar, 14, 48, 49, 63, 161, 165, 170, 174-180, 187, 195, 255, 390
Kuveyt, 47, 206, 209, 306, 389, 393-397, 420, 502, 642, 644
Kültürel Özgürlük Kongresi, 605

L

La Follette Sr, Robert M., 416
Ladin, Usame Bin, 425, 637, 639, 662
Lady Lugard, bkz. Shaw, Flora, 12, 83, 88
Lahor Hunt Ball, 384
Lambton, Ann Katherine Swynford, 548
Lampson, Miles, 79, 80, 81
Landon, Percival, 230, 294
Lansbury, George, 445
Lansing, Robert, 234, 235, 539
Law, Andrew Bonar, 170, 188
Lawrence, Thomas Edward, 11, 156, 163, 168, 226, 229, 238, 250, 253, 260, 266, 269, 280, 293, 332, 349, 363, 387, 395, 399, 401, 428, 430, 691
Leachman, Gerald, 284
Lean, David, 166, 323, 360, 364, 365
Lehi, 471
Lemann, Nicholas, 676
Lenin, V. I., 190, 224
Leslie, Shane, 155, 361, 363
Leviathan, 640
Libby, Lewis, 590, 637, 643, 669, 673, 676, 684
Libya, 78, 454
Liddell Hart, Basil H., 239, 324, 325, 328, 361, 362
Likud Partisi, 700
Livingstone, David, 130, 131, 321
Lloyd George, David, 76, 170, 171, 174, 180, 182-187, 195, 196, 219, 221, 226, 227, 237, 253, 254, 259, 280, 281, 287, 307, 320, 372, 374, 618, 653
Lloyd, Selwyn, 618
Loraine, Louise, 487, 488
Loraine, Percy, 486, 487, 490, 520, 521- 524, 531
Lord Cromer bkz. Baring, Evelyn, 36, 38, 47, 66, 71, 77, 80, 87, 149, 186, 262, 265, 274, 691, 692
Lord Granville, 24, 56, 57, 60
Lord Hailey, 141
Lord Hankey, 162
Lord Hartington, 26, 27, 60
Lord Lugard, bkz. Lugard, Frederick Abinger Lordu, 87, 94, 308, 691, 695
Lott, Frederick, 153
Love, Kennett, 559
Lovett, Robert, 194
Lugard, Flora Louise Shaw, 12, 83, 87-97, 104-113, 119, 122, 124, 126, 128, 134-143, 677
Lugard, Frederick Abinger Lordu, 12, 83, 87, 108, 109, 126-143, 308, 309, 310, 695

Lunt, James, 452
Luttwak, Edward N., 690
Lübnan, 148, 165, 193, 219, 229, 230, 329, 413, 417, 429, 454, 456, 470, 475, 580, 582, 594, 598, 599, 625, 626, 627, 628, 630
Lyttelton, Alfred, 138

M

MacDonald, Alan, 310
Macdonald, Claude, 132
Mack, John E., 342
Mackinnon, William, 127
Maclean, Donald, 423, 631
Maclean, Fitzroy, 555
MacMillan, Margaret, 226
Mahan, Alfred Thayer, 13, 46, 47, 201
Makins, Roger, 608, 609
Malraux, Andre, 370
Malta, 38, 46
Manda Komisyonu, 308, 309
Mann, James, 642, 643, 654
Mansfield, Harvey, 662
Mansfield, Peter, 74, 78
Marcos, Ferdinand, 566, 665
Marlowe, John, 227, 380
Marsh, Edward, 352
Marsh, Peter, 116
Marshall, George C., 194
Marx, Karl, 216, 608
Masaryk,Thomas, 416
Mason, Philip, 213
Masri, Aziz el (Mısri), 338
Matabeleland, bkz. Rodezya, 99, 106
Matthews, H. C. G., 31
Maude, Frederick Stanley, 172, 216, 220, 221, 222, 297, 388, 481
Maugham, Somerset, 357
Maxwell, John, 251
McCarthy, Joseph, 365, 551
McCormick, Robert, 653
McGee, George, 543
McMahon, Henry, 161, 167, 334, 335, 337, 399
Meade, Stephen, 594, 595, 633
Mehdi Ayaklanması, 48, 49, 51-55, 59-65, 92, 139, 279
Mehdi, Adil Abdul, 668
Mehmet Ali Paşa, 16, 17
Menzies, Stewart, 631
Meredith, George, 90, 91, 266
Mezopotamya, 164-172, 185, 211, 216-259, 265, 266, 269-273, 277, 281-283, 286, 288, 292, 307, 309, 333-336, 386, 387, 400, 438, 466, 503, 509-512
Mısır, 13-63, 66-80, 88-93, 128, 149, 160-167, 176, 179, 187, 192, 218, 241, 252, 262-273, 295, 330, 333-337, 340, 345, 364, 391, 396-399, 419, 434, 454, 456, 465, 470, 472, 473, 476, 478, 481, 483, 510, 511, 523, 538, 545, 572, 573, 583, 604-622, 625, 653, 657, 684, 691-694
Mısır Hidivi Said, 17
Mısır Kralı Faruk, 17, 77, 79, 80, 81, 605, 614, 693
Mısır Kralı Fuat, 77
Milestone, Lewis, 361
Miller, Joyce Laverty, 600
Milletler Cemiyeti, 142, 228, 300,

307, 308, 309, 310, 528, 600
Milliyetçilik, 243, 244, 299, 364, 607
Millspaugh, Arthur C., 521, 538
Milne. J. V., 378
Milner, Alfred, 39, 40, 41, 42, 72, 77, 87, 91, 104, 138, 170, 188, 281
Milton, John, 374
Minto, Gilbert, 384
Mollet, Guy, 617, 618
Molotov, Vyacheslav, 614
Monckton, Walter, 79
Monroe, Elizabeth, 194, 284, 298, 335, 380, 383, 397, 398, 431
Montagu, Edwin Samuel, 184, 185, 194, 267, 275, 285, 286, 347, 378
Montgomery, Bernard, 385
Moore, G. E., 380
More, Thomas, 365
Morgan Guaranty Trust, 373
Morgan, Jacques, 373, 500, 503, 504, 538
Morley, John, 384
Morris, James, 21, 38, 78, 261, 437, 481, 613
Morris, Jan, 78
Morris, William, 261
Mosley, Oswald, 357
Muggeridge, Malcolm, 534
Muhammad Ahmed, 48, 49
Muhammed Ali Şah, 499
Muhammed Rıza, 489, 529, 530, 534, 549, 562, 565
Muhteşem Yaşlı Adam, bkz. Gladstone, William Ewart, 18, 19, 21, 25, 28, 29, 31, 54, 62
Murphy, Robert D., 537
Murray, Gilbert, 310
Murray, Wallace, 419
Musa, Süleyman, 356
Musaddık, Muhammed, 535, 537, 544-565, 575, 576
Muscat, 206, 207, 208
Mussolini, Benito, 246, 305
Muzaffereddin Şah (İran Şahı), 498
Müslüman Kardeşler, 231, 412, 604, 606
Müşterek İstihbarat Merkezi (İngiltere), 620

N

Napolyon Savaşları, 95
Nasır, Cemal Abdül, 35, 478-500, 573, 583, 603, 606-625, 693
Nasır, Muhammed, 601
Nasreddin Şah, 495
Necib, Muhammed, 606
Nehru, Jawaharlal, 380, 611, 671
Neoconservaties (Neocon) bkz.Yeni muhafazakârlık, 639
Nicolson, Arthur, 497
Nicolson, Harold, 181, 487, 497, 509, 519
Niebuhr, Reinhold, 658
Nixon, Richard M., 567, 571, 642, 694
Nkrumah, Kwame, 87
Norman, Herman, 321, 511-520, 531, 550, 643, 662
Northbrook, Thomas George, 38
Nutting, Anthony, 597, 614, 615

O

Obote, Milton Apollo, 696
Omdurman, 39, 63, 64, 65, 161, 330
OPEC, 421
OPERATION BLUE BAT, 625
OPERATION BOOT, 537, 550, 552
OPERATION DESERT STORM, bkz. Çöl Fırtınası Operasyonu, 420, 644
OPERATION PAPERCLIP, 589
OPERATION PBSUCCESS, 573
Operation Ajax, 535, 537, 538, 552, 561, 573, 574
Orientalism, 382
Ormsby-Gore, William, 190, 191, 192, 193
Osmanlı İmparatorluğu, 16, 17, 23, 25, 35, 45, 76, 97, 148, 157, 159, 163, 165, 166, 171-176, 184, 206, 211-219, 223, 228, 230, 232, 234, 254, 262, 268, 277, 283, 290, 328, 329, 330, 331, 335-345, 356, 390, 399, 405, 408, 415, 483, 514, 598, 599, 600, 602, 626, 689
Osseiran, Leyla, 668
OVERLORD OPERATION, 588
Owen, David., 613
Owen, Roger, 42
Owen, Sidney, 692

Ö

Özgür Avrupa Radyosu, 584

P

Packer, George, 641
Pakistan, 385, 424, 478, 484, 608, 610, 684, 697, 698, 699
Palgrave, William Gifford, 391
Palmerston, Lord, 66, 196
Panama, 572, 688, 695
Paris Barış Konferansı, 76, 170, 192, 226, 229, 241, 244, 280, 346, 354, 417, 538
Pascal, Blaise, 636
Pax Britannica, 21, 38, 40, 200
Peake, Frederick Gerard, 449
Pearl Harbor, 641
Pearson, Lester, 620
Peel, Robert, 89
Pehlevi, Muhammed Rıza, 529, 530
Pehlevi, Şah Rıza, 486, 490
Peirce, Charles Sanders, 654
Pelly, Lewis, 391, 392
Peres, Şimon, 618
Perham, Margery, 94, 97, 132, 137
Perle, Richard, 637, 662
Philby, Harry St. John Bridger, 269, 274, 289, 290, 294, 296, 305, 371, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 392-415, 422, 423, 425, 431, 432, 433, 482,536, 584, 585, 629, 630, 631, 632
Pineau, Christian, 618
Pine-Coffin, Binbaşı, 72
Pipes, Richard, 663
Pisani, Sallie, 574
Podhoretz, Norman, 662

Pompidou, Georges, 567
PONGO OPERATION, 555
Porto Riko, 688
Powell, Colin, 642, 643, 644, 646
Power, Frank, 50, 57, 58, 60
Pravda, 614
Prusya, 44

R

Rabin, İzak, 14, 700
Radyo Berlin, 456
Radyo Kahire, 478
Raj, 37
Ramazani, Ruhullah, 499
RAND, 643, 654, 655
Rank, J. Arthur, 364
Raşidiyan, Esadullah, 549
Raşidiyan, Kudretullah, 549
Raşidiyan, Seyfullah, 549
Rathmell, Andrew, 633
Reagan, Ronald, 591, 602, 642, 664, 698
Reuter, Julius de, 493, 494
Reynolds, George, 203, 204, 505
Rhodes, Cecil, 12, 87, 95-122, 125, 126
Rhodes, Frank, 115
Rhodes's Chartered Company, 100, 101, 106, 111
Rıza, Bülent Ali, 672
Rıza, Shaha Ali, 647, 672, 673, 682, 683
Rice, Condoleezza, 642, 676, 683
Richelieu, Duc de, 44, 150
Rieff, Philip, 652
Roberts, David, 177
Roberts, Veronica, 152, 153, 154
Robespierre, Maximilien de, 657
Robinson, Edward, 177
Robinson, Hercules, 100, 106, 116
Robinson, Ronald, 23
Rockefeller, John D., 375, 652, 660
Rodezya, 99, 100, 103, 106, 108, 111, 125
Rodezya, bkz. Zimbabwe, 99, 100, 103, 106, 108, 111, 125
Roma İmparatorluğu, 688, 690, 699
Rommel, Erwin, 385, 454, 465
Roosevelt, Franklin D., 535, 541
Roosevelt, Kermit, 533, 534, 535, 536, 551, 561, 563, 584, 606, 615, 620, 622
Rosenberg Davası, 551
Rosenblum, Ron, 632
Ross, Dennis, 644, 664
Rothschild, Lionel Walter, 186, 189, 567
Rowen, Henry S., 643, 644, 655
Royal Central Asian Society bkz. Kraliyet Orta Asya Derneği, 531
Royal Dutch/Shell, 564
Rumsfeld, Donald, 642, 673, 674, 676, 678
Rus Çarı I. Alexander, 492
Rus Çarı II. Alexander, 495
Rus Devrimi, 228
Rus-Japon Savaşı, 265
Ruskin. John, 90, 104, 147
Russell, Bertrand, 40, 86, 178, 275, 361, 380
Rusya, 44-47, 85, 95, 96, 139, 164,

166, 173, 175, 179, 183, 187, 198, 202, 203, 219, 229, 236, 252, 265, 308, 329, 331, 335, 337, 343, 344, 351, 352, 353, 382, 416, 419, 465, 491-519, 528-530, 541, 591, 611, 614, 675
Ryan, Andrew, 374, 375

S

Sackville-West, Vita, 487, 488, 517
Sadlier, Foster, 398
Sadr, Ayetullah Musa el, 668
Sadr, Ayetullah Seyid İsmail el, 254, 279, 284, 290, 294, 402, 518
Sadr, Mukteda el, 279, 668
Said, Edward., 17, 232, 291, 307, 310, 382-383, 393, 448, 455, 462, 478, 480, 581, 584, 610, 617, 625
Said, Nuri el, 232, 291, 307, 310, 455, 462, 466, 478, 480, 481, 610, 617, 625
Salisbury, Harrison, 582
Salisbury, Lord, 25, 63, 64, 99, 102, 103, 109, 115, 116, 117, 179, 211
Salmond, John, 439
Samuel, Herbert, 70, 175, 176, 180, 182, 184, 348, 405, 433, 439, 453, 648
San Remo Konferansı, 230, 231, 283
Sandburg, Carl, 653
Sargent, John Singer, 38
Savage, Raymond, 349
Savak, 567, 572
Schlesinger, Arthur M. Jr., 686
Schmitt, Carl, 660
Schmitt, Gary, 662
Schumpeter, Joseph, 658
Schwarzkopf, H. Norman, Jr, 644
Schwarzkopf, H. Norman. Sr., 557
Scott, C. P ., 94, 181, 182
Scowcroft, Brent, 645
SCUA bkz.Süveyş Kanalı'nı Kullananlar Birliği, 618
Seale, Patrick, 597
Sedat, Enver, 15, 573
Selborne, Lord, 109
Selgin, Clare, 647
Selim Ahmed, 359
Seylan, 29, 295, 296, 378, 383, 402, 701
Shaw, Charlotte, 351, 356, 361
Shaw, Flora, 12, 83, 87-97, 104-113, 118-129, 134-143, 677
Shaw, Frederick, 89
Shaw, George, 89
Shawcross, William, 553
Shellah, Bedreddin, 344
Shepilov, Dmitri, 614
Shinwell, Emmanuel, 545
Shorris, Earl, 661
Shulsky, Abram, 662
Shultz, George P., 664, 665
Shuster, W. Morgan, 500, 501, 538
Sibirya, 97
Sinclair Oil, 540
Sitwell, Sacheverell, 628
Siyonist Kongresi, 176
Siyonizm, 154, 157, 174-196, 332, 346, 417, 423, 429, 450, 453, 456, 468, 469, 470, 471, 478, 647, 648
Skrine, Clarmont, 530
Smuts, Jan, 124, 188

Smyth, Henry, 490, 516, 517
Socal bkz. Standard Oil of California, 372, 373, 417, 418
Solod, Daniel, 613
Somali, 391, 438
Sontag, Susan, 652
Sovyetler Birliği, 47, 194, 424, 425, 470, 472, 528, 529, 541, 551, 557, 609, 610, 613, 656, 660, 663, 697
Sömürge Ofisi, 93, 109, 116, 117, 118, 119, 120, 137, 139, 140, 253, 257, 431, 439, 464, 473
Sparkman, John, 587
Spiegel, Sam, 364, 365
Spring-Rice, Cecil, 498, 500
Sri Lanka bkz. Seylan, 29, 295, 378, 383, 701
St. George Hotel Bar, 580
Stalin, Joseph, 540, 541, 552, 614, 688
Standard Oil of California (Socal), 246, 372, 415
Stanley, Henry Morton, 130, 172, 216, 275, 321, 347, 388
Stark, Freya, 456, 463, 465
Status of Forces Agreement'i (SOFA), 570, 571
Stead, W. T., 51, 53, 91, 92, 93, 94, 106, 107
Steffens, Lincoln, 416
Stein, Leonard, 178, 181
Stephen, Herbert, 120, 594, 595, 633
Stephenson, Robert, 71
Stern Çetesi, 471
Stewart, Desmond, 57, 60, 356, 361, 631
Stewart, J. D. H., 57, 60, 356, 361, 631
Storrs, Ronald, 36, 71, 156, 161, 222, 320, 330, 331, 338, 361, 399, 430
Strachey, James, 380
Strachey, Lytton, 59, 380
Strauss, Leo, 657, 659, 660, 661, 662, 663
Sudan, 17, 20, 39, 48-63, 75, 92, 161, 216, 302, 340, 391, 523, 656
Suez Canal Company, bkz. Süveyş Kanal Şirketi, 508, 618
Suharto, 665, 666
Sukarno, 611
Sullivan, Louis, 29, 535, 610, 653
Sulzberger, Cyrus L., 582
Sumner, William Graham, 658
Suriye, 52, 164-177, 185, 219, 220, 224-236, 242, 243, 245, 255, 264, 268, 269, 277, 281-291, 306, 309, 318, 325, 329, 333, 342, 344, 402, 405, 417, 428, 429, 432, 434, 454, 457, 465, 466, 467, 470, 472, 474, 476, 478, 481, 482, 483, 592-604, 627, 633, 689, 695
Suud, Abdul Aziz İbn, 197, 209, 254, 255, 269, 306, 372, 373, 376, 377, 389-423, 429, 433, 447, 448, 467
Suudi Arabistan, 209, 306, 372-377, 393, 412, 413, 417, 419-426, 452, 459, 466, 470, 481, 542, 594, 608, 657, 672, 681, 689, 697, 698
Suudi Arabistan Kralı Fahd, 424
Sünniler, 232, 278, 279, 283, 284, 287, 290, 292, 294, 307, 402, 405, 601, 602, 603, 626, 672, 683
Süryaniler, 232, 308, 309, 310

Süveyş Kanal Şirketi, 70, 508, 615, 616
Süveyş Kanalı, 13, 17, 18, 19, 28, 39, 45, 46, 75, 171, 177, 182, 454, 480, 545, 618
Süveyş Kanalı'nı Kullananlar Birliği, 618
Sykes, Mark, 145, 146, 147, 152, 153, 154, 159, 160, 161, 162, 164, 169, 170, 174, 180, 181, 184, 185, 186, 188, 189, 190, 192, 198, 220, 228, 264, 330, 331, 341, 387
Sykes, Percy Molesworth, 486, 509, 531
Sykes-Picot Antlaşması, 166, 167, 168, 169, 329, 335, 337, 342, 417
Szilard, Leo, 650

Ş

Şamir, İzak, 471
Şaron, Ariel, 700, 701
Şeyh Hazal, Muhammera (Bugünkü Hürremşehr), 505, 521, 522
Şiiler, 163, 231, 232, 236, 278, 279, 282, 283, 284, 287, 289, 290, 292, 294, 296, 297, 308, 310, 405, 487, 494, 501, 525, 562, 569, 601, 603, 626, 645, 667, 668, 671, 672
Şişekli, Edip, 601, 602
Şukeyr, Şevket, 601

T

Taft, William Howard, 500
Tahran Bildirisi, 541
Tahran Radyosu, 559, 562
Talal, Emir, 476
Talbot, Gerald, 494
Taliban, 639, 676, 704
Tall, Abdullah el, 475, 476
Tamiller, 701
Tannenhaus, Sam, 673
Taya, Auda abu, 450
Taylor, A. J. P., 170, 171, 555
Tennyson, Alfred Lord, 61, 379
The Accidental Empire, 700
The Arab Awakening, 167
The Game of Nations, 585, 596, 622, 633
The Leviathan, 640
Thomas, Lowell, 71, 84, 91, 238, 239, 315, 316, 319-322, 327, 334, 360, 362, 365, 370, 416, 640, 685
Thompson, Campbell, 266, 267
Tibet, 112, 201, 230, 497
Tidrick, Kathryn, 330, 691
Timurtaş, Abdülhüseyin, 489
Tito (Josip Broz), 566
Tocqueville, Alexis de, 658
Tod, Arthur, 294, 295
Touhami, Hasan, 621
Townshend, Charles V. E., 214, 215, 237, 272, 334, 335
Trenchard, Hugh, 257, 347, 353, 357, 438
Trevor-Roper, Hugh, 323
Trollope, Anthony, 28, 146, 159
Truman Doktrini, 591
Truman, Harry S., 194, 469, 472, 546, 550, 564, 590, 591
Tuchman, Barbara, 192
Tudeh, bkz. İran Komünist Partisi, 545, 551, 552, 560

Türkiye, 13, 16, 46, 76, 162, 164, 172, 198, 210, 213, 214, 228, 231, 232, 236, 245, 258, 288, 306, 308, 331, 333, 337, 342, 352, 359, 394, 405, 469, 478, 509, 514, 571, 591, 594, 597, 599, 608, 610, 689
Twitchell, Karl, 372, 373, 417

U

Uganda, 127, 128, 129, 130, 179, 695, 696
Ukah, Abid, 475
Ullman, Richard, 517
UNFASTEN OPERATION., 573
Urquhart, Brian, 620

Ü

Ürdün, 14, 168, 173, 254, 255, 306, 318, 346, 364, 366, 368, 377, 399, 402, 404, 406, 428-436, 447, 449-454, 458, 462, 465-484, 598, 643, 668, 691, 693
Ürdün Kralı Abdullah, 14, 63, 255, 283, 337, 338, 402, 404-406, 412, 430, 431, 433, 450, 453, 455, 467, 468, 469, 472, 473, 474, 475, 523, 525
Ürdün Prensi Hasan, 484

V

Vahab, Muhammed İbn Abdül, 390
Vahabi, 269, 390, 391, 392, 394, 395, 397, 398, 401, 406, 409, 410, 414, 420, 447, 452
Vahabi Krallığı, 390, 391, 394, 409, 414
Vahabilik, 407
Vahit, Abdurrahman, 666
Vietnam Savaşı, 52, 650, 657
Viorst, Milton, 344

W

Wald, Abraham, 648
Waller, John H., 55, 575
Walpole, Robert, 205
Walter, Arthur, 92
Wardani, İbrahim, 75, 692
Waugh, Evelyn, 154
Wavell, Archibald, 226, 362, 454, 456, 457, 462, 463, 466, 529
Webb, Beatrice, 40
Webb, Philip, 261
Weber, Max, 658
Weintraub, Rodelle, 347
Weintraub, Stanley, 347
Weizmann, Haim, 145, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 189, 190, 192, 198
West, Rebecca, 653
Westrate, Bruce, 333, 340
Whitehead, Alfred North, 380
Wilber, Donald, 536, 537, 552, 554, 556, 559, 563, 567, 574, 575
Wilcocks, William, 265
Williams, Francis, 84
Williamson, Henry, 357
Wilson, Arnold Talbot, 199, 200, 201
Winstone, H. V. F., 406
Wisner, Frank, 605

Wohlstetter, Albert, 654, 655, 656, 657, 682
Wolff, Henry Drummond, 504
Wolfowitz, Paul D., 635-656, 661-684
Wolseley, Garnet, 28, 60, 62, 63
Woodhouse, C. M., 549-552, 554, 559
Woodward, Bob, 636
Woolf, Leonard, 380
Woolley, Leonard, 269, 333, 334
Wren, Christopher, 379, 684
Wright, Denis, 494, 502, 512
Wright, Frank Lloyd, 19, 653
Wyman, David S., 196
Wyndham, George, 124, 340
Wynn, Wilton, 580

Y

Yahudi, 25, 158, 167, 175-198, 229, 230, 310, 405, 412, 428, 453, 462-471, 515, 589, 614, 647, 657, 700
Yahudi Ajansı, 470
Yale, William, 168, 190, 220, 309, 342, 447
Yalta Konferansı, 420
Yeats-Brown, Francis, 347
Yemen, 417, 457, 470, 678
Yeni muhafazakârlık, 639
Yeni Zelanda, 79, 213, 334, 619
Yergin, Daniel, 527, 564
Yom Kippur Savaşı, 571
Yom Kippur Savaşı, bkz. Arap- İsrail Savaşı, 571
Young, Hubert, 91, 219, 232, 257, 431
Younghusband, Francis, 97, 112, 113, 114, 115, 118, 121, 122, 201, 230
Younghusband, Nellie Douglas, 122
Yunanistan, 454, 457, 469, 549, 591, 627, 695

Z

Zaehner, Robert, 548, 549
Zahedi, Erdeşir, 555, 559
Zahedi, Fazlullah, 555, 556, 559, 562, 565
Zaim, Hüsnü el, 594, 595, 596, 597, 598, 602
Zangwill, Israel, 648
Zeid, Emir, 338
Ziegler, Philip, 64

"Bugünkü Orta Doğu'yu anlamak için dünkü Orta Doğu'yu bilmek gerek."

Orta Doğu Tarihi: Kral Yaratanlar, Orta Doğu'nun bugünkü hâlini nasıl aldığını, bölgeyi şekillendiren Amerikalı ve İngilizlerin hayat hikâyeleri üzerinden anlatıyor. Bu insanlardan kimileri son derece tanınmış insanlardır (T. E. Lawrence namıdiğer Arabistanlı Lawrence, Gertrude Bell namıdiğer El-Hatun, John Bagot Glubb namıdiğer Glubb Paşa, Harry St. John Philby namıdiğer Hacı Abdullah gibi), kimileri ise fazla tanınmazlar (Nijerya'nın ismini bulan Flora L. Shaw, Mısırlıların 'Büyük Ayı'sı Sör Evelyn Baring, İsrail'in büyükbabası Sör Mark Sykes ve Irak'ın bölgesel yaratıcısı A. T. Wilson), bir kısmıyla ilgili tartışmalar ise aradan geçen onca zamana rağmen hararetli bir biçimde devam etmektedir (CIA'den Miles Copeland ve Pentagon'dan Paul Wolfowitz). Bu isimlerin tümü, adı bile Anglo-Amerikalılar tarafından belirlenmiş bu bölgedeki kralların, sınırlarını çizdikleri ülkelerin başına geçmesini sağlamışlardır. *Orta Doğu Tarihi: Kral Yaratanlar,* Orta Doğu'nun yaratılma sürecinde rol almış bu kişilerin yaşadığı iç çatışmalara, türlü nitelendirmelere ve önemli karakterler arasındaki ilişkilere yoğunlaşarak bugün Amerikalıların saplanıp kaldığı Orta Doğu'nun tarihini gün ışığına çıkarmayı amaçlıyor.

Orta Doğu Tarihi: Kral Yaratanlar, Orta Doğu'nun yakın tarihini tüm yönleriyle öğrenmek, günümüzde bölgede yaşananları anlamak için mutlaka okunması gereken bir yapıt.

www.akilcelenkitaplar.com
Yayıncı Sertifika No: 12382
ISBN 978-605-5069-62-9
9 786055 069629
₺43